جێمس بار

هێڵێك بەنێو لمدا

له ئینگلیزییەوە:
شەفیقی حاجی خدر

٢٠٢١

دەزگای رۆشنبیری جەمال عیرفان

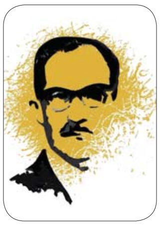

ناوەندی توێژینەوەی مێژوویی
جەمیل رۆژبەیانی ٢٠٢١
زنجیرە: (٩٣)

بەڕێوەبەری دەزگا:
سیروان حەمەسەعید حەمەخورشید

Tel: 0533202936 07701549509
email: jamalerfan99@gmail.com
jamal erfan cultural foundation
www. jamalerfan.com

ناونیشان: سلێمانی، شەقامی سالم، بەرامبەر ماکسی مۆڵ

جێمس بار

هێڵێك بەنێو لمدا

لە ئینگلیزییەوە:
شەفیقی حاجی خدر

٢٠٢١

هێڵێك بەنێو لمدا

بابەت: مێژوو
نووسەر: جێمس بار
لە ئینگلیزییەوە: شەفیقی حاجی خدر
دیزاینی ناوەوە: ئومێد محەمەد
نەخشەسازیی بەرگ: محەمەد جەبار
هەڵەگری: دەستەیەک
نۆرەی چاپ: چاپی یەکەم: 2021
تیراژ: 1000 دانە
نرخ: 10000 دینار
چاپ: چاپخانەی تاران

لە بەڕێوەبەرێتیی گشتیی کتێبخانەکان
ژمارەسپاردنی (٥٨٢)ی ساڵی ٢٠٢١ پێ دراوە

مافی ئەم کتێبە پارێزراوە بۆ دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان، هیچ کەسێک مافی لەبەرگرتنەوەی نییە، جا گەر بە شێوەی ئەلیکترۆنی، کاغەزی، وێنەیی، یان هەر شێوازێکی تر بێت.

The 'Sykes–Picot Agreement' of 1916
0 100 200 300 400 500 miles
0 250 500 750 km
Black Sea
Constantinople
Gallipoli
OTTOMAN TURKEY
FRENCH ZONE
Adana
Alexandretta
Aleppo
'FRENCH SPHERE'
Mosul
Kirkuk
Tehran
PERSIA
Mediterranean Sea
Beirut
Damascus
Acre
Haifa
Jerusalem
PALESTINE (International)
'BRITISH SPHERE'
Baghdad
RED BRITISH ZONE
Basra
Persian Gulf
Cairo
EGYPT
Medina
ARABIA
Jeddah
Mecca
Red Sea
N
Khartoum
Aden
Gulf of Aden
Fashoda

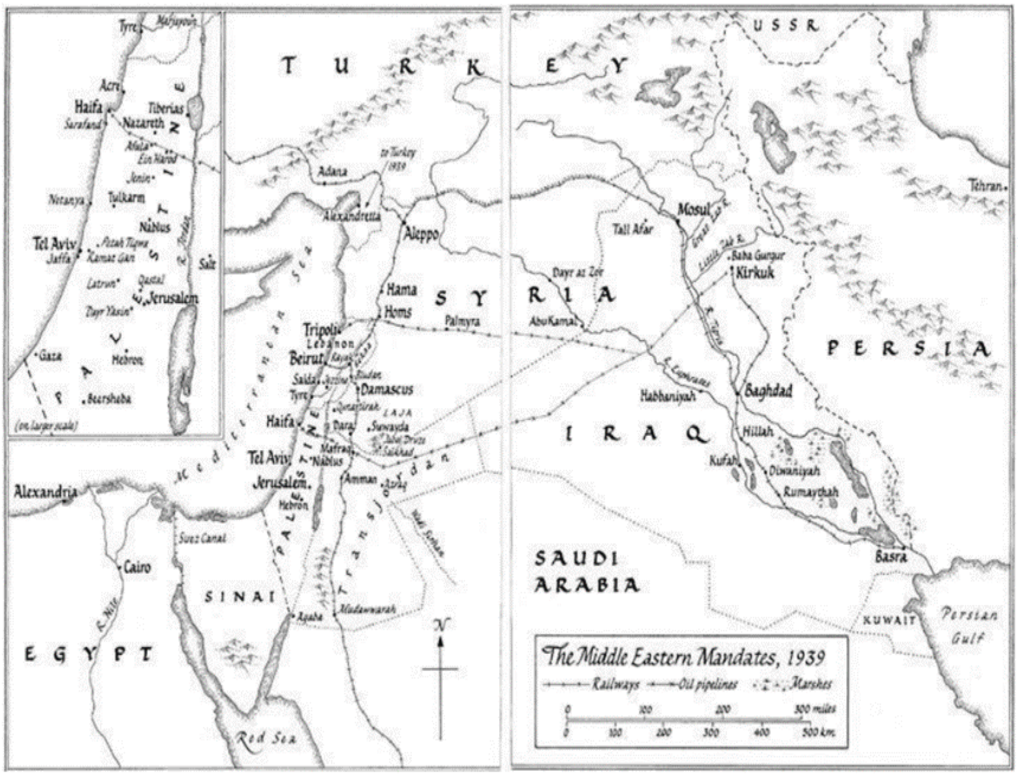
TURKEY
USSR
Tyre
Acre
Haifa
Tiberias
Nazareth
Jenin
Tulkarm
Netanya
Nablus
Tel Aviv
Jaffa
Ramat Gan
Latrun
Jerusalem
Salt
Gaza
Hebron
Beersheba
PALESTINE
(on larger scale)
Adana
to Turkey 1939
Alexandretta
Aleppo
Mosul
Tall Afar
Dayr az Zor
Kirkuk
Tehran
Hama
Homs
SYRIA
Palmyra
Abu Kamal
Tripoli
Lebanon
Beirut
Damascus
Haifa
Dara
Suwayda
Jabal Druze
Tel Aviv
Nablus
Mafraq
Jerusalem
Amman
Hebron
Transjordan
Mediterranean Sea
Alexandria
Suez Canal
Cairo
SINAI
Aqaba
Mudawwarah
EGYPT
R. Nile
Red Sea
N
PERSIA
Baghdad
Habbaniyah
IRAQ
Hillah
Kufah
Diwaniyah
Rumaythah
Basra
SAUDI ARABIA
KUWAIT
Persian Gulf
The Middle Eastern Mandates, 1939
Railways
Oil pipelines
Marshes
0 100 200 300 miles
0 100 200 300 400 500 km

JAMES BARR

A LINE IN THE SAND

BRITAIN, FRANCE *and the Struggle that Shaped* THE MIDDLE EAST

ناواخن

پێشباریی وەرگێڕ ٩
بەرایی ١٥

بەشی یەکەم:
داتاشینەکە ١٩١٥-١٩١٩

بەندی ١: سیاسەتێکی تەواو کردەیی ٢٣
بەندی ٢: مسیۆ پیکۆ ٤٧
بەندی ٣: هاتنی ت. س. لۆرانس ٧٩
بەندی ٤: پیاوی ئەلنبی ٩٩
بەندی ٥: من موسڵم دەوێ ١٢٨
بەندی ٦: بنبەست ١٥٥

بەشی دووەم:
گرژییەکانی نێوان هەردوو جەنگەکە ١٩٢٠-١٩٣٩

بەندی ٧: خاچدارەکە ١٨١
بەندی ٨: هەرای عێراق ١٩٧
بەندی ٩: باشترین و هەرزانترین چارەسەر ٢١٨
بەندی ١٠: هەرای دروز ٢٣٧
بەندی ١١: سەرکوتکردنی دروز ٢٦١
بەندی ١٢: لوولەکێشی نەوت ٢٨٣
بەندی ١٣: تۆڵە! تۆڵە! ٣٠٤
بەندی ١٤: شەڕی تیرۆر بە تیرۆر ٣٢٤
بەندی ١٥: خاوکردنەوەی عەرەب ٣٥٠

هەواڵنامەی کتێب

بەشی سێیەم:
شەڕی نهێنی ١٩٤٠- ١٩٤٥

بەندی ١٦: پاشایەک لە تاراوگە ٣٦٣
بەندی ١٧: قۆناغێکی بۆگەن ٣٨٢
بەندی ١٨: تەواو لاسار، زۆر بێشەرم ٤٠٠
بەندی ١٩: نێردەیەکی نائاسایی ٤١٧
بەندی ٢٠: کاری چەپەڵ ٤٣٥
بەندی ٢١: فاشودایەکی دیکە ٤٥٥
بەندی ٢٢: دۆست لە کاتی تەنگانەدا ٤٦٩
بەندی ٢٣: زۆر تامەزرۆ ٤٨٥
بەندی ٢٤: کوشتنی «لۆرد مۆینێ» ٥٠٣

بەشی چوارەم:
دەرچوون ١٩٤٥-١٩٤٩

بەندی ٢٥: کاتی یەکلاکردنەوەیە ٥٢١
بەندی ٢٦: پێویستە دووبارە بیری لێ بکەینەوە ٥٤٦
بەندی ٢٧: کۆمەڵەی ئەمریکایی بۆ ڕزگاریی فەڵەستین ٥٧١
بەندی ٢٨: کەینوبەینی فەرەنسی و زایۆنیستی ٥٨٩
بەندی ٢٩: دوا پێگە ٦١٣
پاشبەند: هەق و پای حیساو ٦٤٧
پەراوێزی سەرچاوەکان ٦٦٣
پاشکۆ ٧٥١
پێڕستی ناو ٧٦٧

پێشباری وەرگێڕ

ئەم کتێبەیان دەبێتە سێیەمین وەرگێڕانم لەبارەی مێژووەوە، دووانەکەی دیکە (کوردستان لە نێوان سیڤەر و سنوورە دەستکردەکاندا، نووسینی: هیسەر لێهر واگنەر. چاپی یەکەم؛ لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی هەولێر و دووهەمیشیان ئەری کورد بوونە بەردەباز؟! ڕۆبەرت بریان گیبسن، لە چاپخانەی کوردستان، سلێمانی ٢٠١٩) بوون، کاتێکیش لە ناوەڕۆکی هەر سێ کتێبەکە بڕوانین، هەر لەخۆوە ئەو تێبینییە دێتەپێشەوە بەوەی لە زەمەنبەندیدا هەق بووایە ئەم وەرگێڕانەیان یەکەمین بووایە، پاشان دوانەکەی دیکەی بەدوادا هاتبا؛ ئەوسا خوێنەر مێژووی بندەستی و کوێرەوەری و بەرخودانی کوردی لە سەدەی ڕابردوو و لەبۆتەی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناویندا بۆ ڕوون دەبووەوە. لێ بەداخەوە زۆر جاران شتەکان بەپێی داخوازی نووسەر و وەرگێڕ نایەنەوە. هەرچەندە ئەم وەرگێڕانە ساڵێک زیاتر دەبێ لێی بوومەتەوە، حەیف و مخابن دەرفەتی چاپی دواکەوت.

سەبارەت بە کوردستانی باشوور و سەرەتای دروستکردنی دەوڵەتی عێراق، سەرەتا بە لەیەکدانی هەردوو ویلایەتی بەسرا و بەغدای بندەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و پاشان پێوەلکاندنی بە گوێرەی بڕیارێکی کۆمەڵەی گەلان، زۆر شت باسکراوە و مێژوونووسانی عێراقی و کوردیش لەو بارەیەوە زۆریان نووسیوە، بەڵام ئەوەی لەم کتێبەدا دەخوێندرێتەوە هەندێک سەرەداوی جیاوازن، ڕوونکردنەوەی ئەم سەرەداوانەش بەگوێرەی بەڵگەنامەی وڵاتە زلهێزەکانی ئەوکاتی براوەی جەنگی یەکەمی جیهانن، واتە بریتانیا و فەرەنسا. بێجگە لەوەش لە چۆنیەتی

دابەشکردنی وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین و خەتخەتدانی خاکەکەی، بە دروستکردنی عێراق و پاشان پێوەلکاندنی کوردستانی خوارووشدا، جیاوازی بەرچاو لە دووتوێی کتێبە مێژووییەکان بە بەراورد لەگەڵ ئەم کارە مەزنەی (جێمس بار)دا دەردەکەوێ.

ئێمە وەها ڕاهاتبووین بڵێین بریتانیا و فەرەنسا بە ئارەزووی خۆیان بێ هیچ قڕەوکێشەیەک بە برابەشی ئەو خاکانەیان بەسەر خۆیاندا دابەشکردووە، لەو جۆرە ڕوانینەدا هیچ جۆرە بایەخێک بۆ ململانێی و تەنانەت جەنگی بەلەجیاتیدانان و سازشکردن و هەوڵ و تێکۆشانی میللەتانی ناوچەکە نەبووە، کەچی ئەم کتێبە بە بەڵگەوە گۆشەنیگای دیکەمان نیشان دەدا، هەروەها سەبارەت بە دروستکردنی دەوڵەتی عێراق و پێوەلکاندنی ویلایەتی موسڵیشدا ڕوانینی بەڵگەدارانەی جیاواز دەخاتە ڕوو، لەوانەیە پێشتر لەبەر دەستنەکەوتنی بەڵگەی حاشاهەڵنەگر و پێویست، مێژوونووسانی ئێمە بە هەرە ناودارەکەشیانەوە سەرچیخ چووبن.

پرسی نەوت و کەرکوک و هێڵی لوولەکێشی نەوت نەوەک هەر ڕۆڵی لە دروستکردنی دەوڵەتی عێراقەوە بینیوە، بەڵکو لە بەلاداکەوتنی چارەنووسی هێزوگوڕی کەشتیگەلی بریتانیاش ڕۆڵی هەرە کارانگازی بینیوە، هەر بۆیە سەروەزیری بریتانیا بە هەموو شێوەیەک ویستویەتی ولایەتی موسڵ لە دەست فەرەنسییەکان دەربهێنی و بیخاتە سەر عێراق و لەبن مانداتەکەی بهێڵێتەوە. لەم کتێبەدا بەندێکی تایبەت بەو پرسەوە هەیە. هەر سەبارەت بە دروستکردنی عێراق و کۆنگرەی قاهیرە، ئەوەی زۆر سەرنجڕاکێشە، چەرچلی وەزیری ئەوکاتی کۆلۆنیالەکان لەگەڵ ئیدارەی سەربەخۆیی کوردستان بووە، سەیر لەوەدایە نوێنەری

فەیسەڵ بۆ دروستکردنی عێراق و پێوەلکاندنی کوردستانی خوارووی، کوردێک بووە نەوەک عەرەب. زۆر زانیاری بەڵگەداری دیکە...

لە نەتەوە ژێردەست و زیرەکەکانی سوودمەند لەم کێبرکێیەی نێوان بریتانیا و فەرەنسا بەدەر لە عەرەب، کە وەک پاداشتی دەرکردنی تورکە عوسمانییەکان لە نیمچە دوورگەی عەرەب و شام، بوونە خاوەنی دوو سێ دەوڵەت، کەچی نە کورد و نە دروز هیچیان بەدەستنەهێنا، تەنیا لێهاتووی گەمەی سیاسیی ئاژانسی جووەکان بوون، کە هەر جارەی و بە لەبەرچاوگرتنی خاڵی لاوازی لایەنێکی زلهێز، هاوکێشەکەیان بە قازانجی مانەوەی خۆیان شکاندووەتەوە تا لە ١٩٤٨دا دەرفەتی کۆتاییهاتنی مانداتی بریتانیا و کشانەوەی هێزەکانیان قۆستەوە و جاڕدانی دەوڵەتەکەیان خۆیان بە کردەوە بەرجەستەکرد.

چواردە خاڵەکەی ویدرۆ ویلسن، کە لە کۆتایی ئەم کتێبەدا و وەک پاشکۆ دانراوە، لە دەقی ماکی کتێبەکەدا نەبوو، بەڵکو من لە سەرچاوەی دیکە هێناومە و بۆ بەرچاوڕوونی پتری خوێنەر دامناوە. هەروەها سەرجەم پەراوێزەکان، پەراویزی روونکردنەوەن و هی وەرگێڕن.

دەی با خوێنەر خۆی بەدوای هەڵوێژنینی سەرەداوەکانی بایەخی بەندەکانی نێو ئەم کتێبەدا بچێ، بەڵام هەروەک پێشتر لە وەرگێڕانەکانی دیکەش ڕاستی بنباڵگرتنی هاوڕێیانم باسکردووە، لەم کتێبەشدا هەر هەمان شتە.

جارێ لەپێشدا دەبێ بڵێم دەستکەوتنی کتێب خۆی بێنەوبەردەی خۆی هەیە، شتێکی ئاسان نییە، بەڵام بۆ خۆشبەختی دانەی

ئەلکترۆنی بە پی دی ئیف، تا ڕاددەیەکی زۆر کێشەکەی بۆ چارەسەر کردم، بۆ ئەم مەبەستەش هەمیشە کاک چالاک محەمەدی کتێبپەروەر بە هانامەوە هات، دوای ئەوەی لە بەندەکانی کۆتایی ئەم کتێبەدا بووم، ئینجا هاوڕێم لادێ حەسەن لە بریتانیاوە بە دیاری کتێبەکەی بۆ هێنام. ئەوەی ڕاستی بێ من و ئەم وەرگێڕانەم بە بەخت بووین، کە هەر لە سەرەتاوە سێ کەسی خۆشەویستی هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرا لە مێژوودا بەسەر ئەم کتێبەدا چوونەتەوە. لە بەراییەوە د. ئەحمەد باوەر یەکەمین کەس و فلتەر بووە، کۆمەڵێک هەڵەی تایپ و ڕێنووس و هەندێک ناوی بۆ ڕاست کردوومەتەوە، دوای ئەو د. محەمەد عەبدوللا کاکەسووریش دەستبارێکی باشی گرتم، ئەویش لە هەڵەچنی و تێبینییە بەسوودەکانی بێ بەشی نەکردم، دوای ئەمیش دکتۆر ئەحمەد ئەمین بەوپەڕی تاسە و پەرۆشییەوە پێیدا چووەوە و کۆمەڵێک تێبینی بەجێی و هەندێک پەراوێزیشیم هەر لەسەر پێشنیازی ئەو بۆ زیاد کردن.

دوای ئەم ئازیزانەی پسپۆڕ لە بواری مێژوو، ئیدی ئەوەی کاک بارام سوبحی ناوی ناوە کۆمیتەی پێداچوونەوەی وەرگێڕانەکانم، قۆڵیان لێ هەڵماڵی و کاتی تەواویان بۆ تەرخان کرد، سەرەتا کاک بارام بە پێداچوونەوە وردەکەی، پاشان حەیدەری حاجی خدری برام بە وردبینییە زمانەوانی و ڕێزمانییەکەی، جاری وەها لەسەر ڕێنووسی وشەیەک بینەروبەردەشمان بووە و کاک لوقمان شلانیش دەهاتە نێوانمان تا لە دواجاردا لەسەر قسەی ئەوان وشەکە ئەو شەقڵەی وەرگرتووە، کە حەیدەر پێشنیازی دەکرد. بێگومان چاوتیژی و وردبینی کاک کاروان عارفیش هەرگیز لەبیر

ناکرێ چونکە ئەو بۆ ئەو کتێبە مێژووییانە هێندەی من خەمخۆر و پەرۆش بووە. جاران بۆ وەرگێڕانەکانی دیکە، ئەگەر کاک لوقمان شلانی فلتەری یەکەمم دەبوو، ئەمجارەیان هەر بەرێکەوت بووە دواهەمین کەس و وەک دەڵێن میسکی خیتام.

هەڵبەتە لەکاتی وەرگێڕاندا لێبوردەیی و پشوودرێژی هاوژینی خۆشەویستم کنێر جەمیل وێنا ناکرێ. زۆر جاریش کاکەڕای کوڕ لە تێگیران و دۆشداماان لە ئاست هەندێک دەستەواژە و زاراوەی ئینگلیزی بە هانامەوە دەهات.

دیارە بۆ بابای وەرگێڕ چاپکردنی کتێب لێلی و لۆلۆی هەیە! ئەگەر لێلییەکە لەچەند دێڕی سەروو ئاماژەی بۆ کرابێ، ئەوا لۆلۆی چاپکردن، بە سوپاس و پێزانینەوە جوامێری کتێبدۆست (د. تەها ڕەسوڵ) بەخشندانە گرتیە ئەستۆی خۆی.

ئیدی بە هەوڵ و کۆششی هەموومان وەرگێڕانی هێڵێک بەنێو لمدا ڕاستەڕێ بوو. هەڵبەتە، دواقسە و هەڵسەنگاندنیش بۆ خوێنەری تاسەمەندی خۆشەویست دەگەڕێتەوە.

ش. ح. خ

هەوالنامەی کتێب

بەرایی

لە هـاوینی ٢٠٠٧دا بەڵگەنـامەیەکی نهێنـی حکـومەتی بریتانیـام کەوتەبەرچا، کە تازە مۆری نهێنیبوونی لەسەر لاچووبوو، کە بینیم چـاوی ئەبڵەقکـردم. ڕاپـۆرتەکە لە لایەن ئەفسـەرێکی دەزگـای ئاسایشی بریتانی MI5 و لە سەرەتای ١٩٤٥دا نووسرابوو، بەڵام تـا ئەو کـات بڵاونەکرابـووەوە، ڕاپـۆرتەکە مەتەڵـی تەلیسـماوی حکـومەتەکەی هەڵهێنـا. تـۆ بڵێـی کـێ بـێ پاڵپشـتی دارایـی و چەکـدارکردنی تیرۆرسـتە جووەکـانی کردبـێ، ئەوانەی هەوڵیانـدا کۆتایی بە دەسەڵاتی بریتانیا لە فەڵەستین بهێنن؟ ئەفسـەرەکە تازە لە سـەردانی ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت گەڕابـووەوە، وەڵامێکـی سەرسوڕهێنی پێبوو. وەک لە ڕاپۆرتەکەدا نووسیبووی، "پێدەچوو تیرۆرستەکان پاڵپشتییان لە فەرەنساوە وەرگرتبێ".

ئەو لەو بـارەوە زیـاتر بـۆ هاوتاکـانی لە دەزگـای هەواڵگـری بریتـانی MI6 دوابـوو، درێـژەی بە قسـەکەیدا بـوو: "ئـێمە... لە سەرچاوەی هەرە نهێنییەوە:" زانیمـان، کاربەدەستانی فەرەنسـی لە لای ڕۆژهەڵاتەوە و بە دزییەوە چەک دەفرۆشنە هاگانا[١]" هەروەهـا ڕاپۆرتی وەهامان لەسەر نیازی ئەوان بەدەستگەیشت، کە بەنیازن دنەی هەراوزەنـا لەنێـو فەڵەسـتیندا بـدەن". بە واتـایەکی دیـکە، لە کاتێکدا بریتانییەکان بۆ ڕزگارکردنی فەرەنسا شـەڕیان دەکرد و دەکـوژران، کەچـی ئەوەی هەق بـوو هاوپەیمانیـان بـێ، واتە فەرەنسـییەکان، بە دزیـیەوە پشـتی هەوڵـوتەقەللای جووەکانیـان

---

١ هاگانا: مەبەست لە مێلیشیای ئاژانسی جووەکان بوو بەر لە جاڕدانی دەوڵەتی سـەربەخۆیان لە ئایـاری ١٩٤٨دا، لە پـاڵ ئەم مێلیشـیایە، ئیرگـون زڤـای لیـومی و گرووپـی سـتێرنیش هەبـوون، هاگانـا بە سـەرۆکایەتی داود بگۆریـۆن و ئیرگـونیش مناحیم بێگن بوو، لە گەڵ جاڕدانی دەوڵەتدا مێلیشیایەکان هەڵوەشانەوە و سـوپای ڕزگاریی ئیسرائیلییان پێکهێنا.

دەگرت، تا سەرباز و کاربەدەستی بریتانی لە فەڵەستیندا سارد بکەنەوە.جموجۆڵی نائاسایی فەرەنسا مۆری لە نێوچاوانی تاودانی ململانێیەک دا تا ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست جڵەوبکەن، کە سێ ساڵ بوو هەرا و ململانێ لەئارادابوو. لە ١٩١٥دا، بریتانیا و فەرەنسا، کە ئەو کات هاوپەیمانی جەنگ بوون، هەوڵیاندەدا گرژیی کێبڕکێیان لەسەر هەرێمەکەدا خاو بکەنەوە. لە ڕێککەوتنامە نهێنییەکەی سایکس-پیکۆ دا، ویستیان ئیمپراتۆریەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی عوسمانی بۆ خۆیان داببڕن، ئەمەش لە ڕێی هێڵێکی کەمەرەیی ناو لم بوو، لە کەناری دەریای سپی ناوینەوە دەستپێدەکرد و بەرەو شاخەکانی سەرسنووری ئێران درێژدەبووەوە. ئەو خاکەی دەکەوتە سەر خەتە گۆترەییەکە بۆ فەرەنسا و زۆرینەی خاکی بنخەتیش[2] بۆ بریتانیا، هێشتا هەردوو زلهێزەکە لەسەر ئایندەی فەڵەستین ڕێکنەکەوتبوون. ئەم سازشەش، کە بە دڵی هیچ کام لە هێزەکان نەبوو، پێویستی بەوە دەکرد وڵاتی پیرۆز بکەوێتە ژێر ئیدارەیەکی نێودەوڵەتییەوە.

ڕۆنانی ئیمپراتۆریەتێکی وشکی لەم چەشنە، لە سەدەی نۆزدەهەمدا باو بوو، بەڵام هەر خۆیشی لە ئانوساتی واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆدا خۆشەویست نەبوو. لەنێو ڕەخنەگرە گەورەکانیشیدا، «ودرۆ وڵسن»ی سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. کاتێکیش وڵاتە یەکگرتووەکان لە ١٩١٧دا، جاڕی شەڕی لە دژی ئاڵمان دا، ڕەخنەی لە ئیمپریالیزمی ئەورووپی گرت و پێشنیازی ئەوەی کرد، کاتێک جەنگ کۆتایی دێ،

---

٢ هەر بۆیە زاراوەی سەرخەت و بنخەتم بەکارهێناوە، چونکە ئێستاش ئەم زاراوەیە لە هەردوو دیوی قامیشلو و نسیبین بەکاردەهێنرێ. مەبەست لێرەدا باکوور و باشووری خەتەکەیە.

پێویستە گەلە ژێردەست و بێدەوڵەتەکان دەرەتانی ئەوەیان پێبدرێ، بڕیار لە چارەنووسی خۆیان بدەن. لە کەشوهەوا نوێیەکەدا، بریتانیا بە تاسەوە پێویستی بە بنەمای نوێ هەبوو بۆ ئەو داوایەی، کە نیوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی دەگرتەوە. پێشتریش جڵەوی دەسەڵاتی میسری لەدەست بوو، خێراش لەوە گەیشت ئەگەر هاتوو ڕاشکاوانە پشتگیریی مجێزی زایۆنیزمی بکا بەوەی فەڵەستین بکەنە دەوڵەتێکی جوو، ئەوا ئاسایشی ڕووکراوەی نۆکەندی سوێس دەپارێزن، ئەمە و لە کاتێکدا خۆشیان لەو بەندوباوە دەدزییەوە، کە بگوترێ ئەوان خاکیان داگیرکردووە. ئەو کات وا پێدەچوو ئەمە ڕێگایەکی مەکرۆیانە بێ تا دەست لە فەرەنسا بستێنن، کە هەر لەوکاتەوە لێکەوتەی کوشندەی بەدواوە بوو.بریتانییەکان هەر لەسەرەتاوە زانییان ئەم جووڵەیە دەبێتە مایەی مەترسی تووڕەییەکی قووڵ لە جیهانی ئیسلامدا، بەڵام ئەوان بڕوایان بەوە هەبوو، بەسەر ئەم گرفتەدا زاڵ دەبن. ئەوان بڕوایان وا بوو، عەرەب پێشهاتە باشەکانی ئابووری کۆچی جووەکان باش دەنرخێنن و لە هەمان کاتیشدا جووەکانیش سوپاسگوزاری بریتانییەکان دەبن بەوەی کۆمەکی ئەوەیان پێکردوون خەونەکەیان بەدیبێ. هەردوو گریمانەکەش هەڵە دەرچوون. کاتێک کۆچی جوو عەرەبەکانی دەهریکرد، بریتانییەکان هەوڵیاندا بە سستکردنی کۆچکردنەکە ئاشتی بپارێزن، بەمەش جووەکانیان لە خۆیان تووڕەکرد.

لە ڕێی کۆمەڵەی نەتەوەکان، ماندات بۆ دەسەڵاتی فەڵەستین، ترانس ئوردن[٣] و عێراق درایە بریتانیا و بۆ فەرەنساش ماندات

---

٣ ترانس ئوردن Transjordan تا ساڵی ١٩٤٩ بە بەری ڕۆژهەڵاتی ڕووباری ئوردن دەگوترا ترانس ئوردن، کە ئێستا بووەتە بەشێکی سەرەکی دەوڵەتی ئوردن.

لوبنـــان و ســـوريا. خـــۆی قەول وا بـــوو هەردوو هێزکـــان بنبـــاڵی وڵاتەکان بگرن و خێرا بیانگەیەننە سەربەخۆیی، کەچی هەر زوو پاشەکشـــەیان لەم ئامـــانجە کـــرد. کـــاتێ عەرەبەکـــان بینیـــان، ئەو ئازادییەی بە بەردەوام بەڵێنیان پێدرابوو لێیان بووەتە تراویلکە، بە تـــوورەییەوە وەڵامیانـــدایەوە. بریتانیـــا و فەرەنســـاش هەریەک لە ئاستی خۆیەوە سەرکۆنەی سیاسەتی نەیاری یەکدییان دەکرد، کە ڕووبەڕووی بووبوونەوە. هەر لایەک ئەوەی ڕەتدەکردەوە دەستی یارمەتی بۆ ئەوی دیکە درێژ بکا لە بەرانبەر توندوتیژی نەیاریی عەرەبی، چـونکە دەیـانزانی بەم کـارە هەر خۆیـان ناخۆشەویست دەکەن. بۆ نزیکەی دوو ساڵ لە بیستەکاندا، بریتانییەکان داوانامەی چەنـــد جـــارەی فەرەنســـییەکانیان ڕەتکـــردەوە بەوەی ڕێ لە یاخیبووەکـــان بگـــرن، کە لە نێـــو ســـوریادا دژایەتـــی هێزەکـــانی بریتانیایـان دەکرد و نـاوچەی ڕۆژهەڵاتی ئوردنی دراوسـێش، کە لەژێـــر کـــۆنترۆڵی بریتانیـــادا بـــوو، وەک پـــێگەیەک بەکاردەهێنـــا. فەرەنســـییەکانیش بە نـــۆرەی خۆیـــان، بێبـــاک بـــوون لە داوای بریتانییەکـان تـا ئەو عەرەبـانە بێـدەنگ بـکەن، کە پێگەیـان لە نێـو سـوریا و لوبنانـدا هەبـوو، ئەمەش لە کـاتێ هەڵـگەڕانەوەی هەرای نیـوەی دووەمـی سـییەکان لە فەڵەسـتیندا قەومـا. بەم جـۆرە و بە نەبـوونی پاڵپشـتی دراوسـێیانە، هەردوولایـان، فەرەنسـا و بریتانیـا پشتیان بە تاکتیکی توندوتیژی بەست، تا ناڕەزایەتییەکان سـەرکوت بکەن، بەمەش عەرەبەکانیان دەهریترکرد.

فەرەنسـییەکان بـۆ مـاوەیەکی درێـژ لەو بـڕوایەدا بـوون، کەوا بریتانییەکـان کارایـانە لە ژێـر قەڵەمڕەویـی خۆیانـدا پشـتگیری

ئـــێمەش هەر بە ڕۆژهەڵاتـــی ئـــوردن، هەنـــدێک جـــاریش هەر بە ئـــوردن نووسیومانەتەوە.

بەرگرییەکەی عەرەب دەکەن، بەڵام تا هەڵگیرسانی دووەم جەنگی جیهانی، ئەم گومانە ئاشکرا نەبووبوو. کەوتنی فەرەنسا لە ١٩٤٠دا، ئینجا لێکەوتەی بڕیاری فەرەنسییەکان لە بەرەی ڕۆژهەڵات بۆ پشتگرتنی حکومەتی ڤیشی[٤]، هەردوو لای هێنایە سەر ئەو بارە، کە دەست لە خۆتێهەڵقورتاندن لە کێشە و ئاریشەی یەکدی نەپارێزن. لە حوزەیرانی ١٩٤١دا بریتانی و فەرەنسییەکان پەلاماری سوریا و لوبنانیان دا، تا ڕێ لە ئیدارەی فەرەنسی ڤیشی بگرن بەوەی ڕێ بۆ ئاڵمان خۆشبکا نەوەک هێرشبکاتە سەر نۆکەندی سوێس. دوای مانگێک لە خۆبەدەستەوەدانی ڤیشی فەرەنسی، حکومەتی بریتانیا جڵەوی حوکمڕانیی لوبنان و سوریای دایەوە دەستی فەرەنسای ئازاد. کاتێک ئەم کارەش بووە مایەی تووڕەبوونی عەرەب، کاربەدەستانی بریتانی بڕیاریاندا، باشترین ڕێگە بۆ بەلاڕێدابردنی سەرنج لەسەر فەڵەستین ئەوەیە جارێکی دیکە یارمەتی هەریەکە لە سوریا و لوبنان بدرێ بەوەی سەربەخۆیی خۆیان لە دەست قەڵەمڕەویتیی فەرەنسا وەرگرنەوە. بەو پشتگیرییە بەرچاوەی بریتانیا بۆ لوبنانییەکان، توانیان لە ١٩٤٣دا مەرامەکەیان بەدیبێنن. فەرەنسییەکانیش ئەوەیان بۆ دەرکەوت، کەوا بریتانییەکان لەگەڵ سورییەکاندا لە پیلانداندن بۆ هەمان ئامانج لە ساڵی داهاتوودا.

---

٤ حکوومەتی ڤیشی مەبەست لەو حکوومەتە فەرەنسیەیە، کە لە ماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا هاوکاری نازییەکانی ئاڵمان بووە. حکوومەتەکە بە سەرۆکایەتی ژەنەڕاڵ «فیلیپ ئیتان» بوو، بۆیەش پێیگوتراوە ڤیشی، چونکە ژەنەڕاڵەکە چەندین ساڵ لە ناوچەی ڤیشی ژیاوە و پاشان لە ١٩٤٤دا ژەنەڕاڵ بە خۆی تەواوی ئەندامانی کابینەی حکوومەتەی بۆ باوەشی ئاڵمان هەڵاتووە تا نیسانی ١٩٤٥ حکوومەتی مەنفا بووە، لە بەرانبەریشدا فەرەنسای ئازاد بە سەرۆکایەتی ژەنەڕاڵ دیگۆل پێکهات.

فەرنسییەکان مجێزی زایۆنیستەکانیان بۆ دەرکەوت کە لە تۆڵەدا هاوئاوازن، ئاخر ڕاوبۆچوونی جوو، لێبڕاوانە دژی بریتانیا بوو. لە ١٩٣٩دا، بریتانیا بۆ دڵدانەوەی عەرەب، کۆتوبەندێکی توندیان لەسەر کۆچی ئەو ژمارە زۆرەی جوو دانا، کە لە دەست نازییەکانی ئاڵمان ڕایانکردبوو، بەڵکو بە سەلامەتی بگەنە فەڵەستین. کاتێکیش سروشتی بەرنامەڕێژی و قەوارەی هۆلۆکۆست بەدەرکەوت، زۆر لە جووەکان بڕیاڕی ئەوەیاندا، کاتی ئەوە هاتووە بریتانییەکان وەدەربنێن. سیاسەتی ڕازیکردن و هێورکردنەوەی تیرۆرستەکانی عەرەب لە لایەن بریتانییەکانەوە بەر لە هەڵگیرسانی جەنگ، ئەوەی نیشاندا، کە توندوتیژی دەیخوارد. لەم کتێبەدا ئەوە دەردەکەوێ، فەرەنسییەکان بە نهێنییەوە کۆمەکیان بە تیرۆرستە زایۆنخوازەکان گەیاندووە، ئەوانەی هاوبڕیاربوون لەوەی بریتانییەکان لە فەڵەستین وەدەربنێن.ئەوەی وای کرد ڕکابەری داخلەدلانەی نێوان بریتانیا و فەرەنسا ئەوەندە گرنگ بێ، ئەوە بوو کەوا ئاگری کێشەی عەرەب- ئیسرائیلی ئەمڕۆشی خۆشکردووە. بەکارهێنانی زایۆنیستەکان لە لایەن بریتانیاوە بەوەی مجێز و چەشەی فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا ڕیشەکێش بکەن، بووە مایەی گرژبوونی دراماتیکیانەی نێوان عەرەب و جوو. هەر فەرەنساش بوو ڕۆڵێکی چارەنووسسازانەی لە دروستبوونی دەوڵەتی ئیسرائیلدا گێرا، ئەمەش لە ڕێی کۆمەککردنی جوو بۆ ڕێکخستنی ژمارەیەکی زۆری کۆچبەران و تیرۆرزمی دژوار، کە لە کۆتاییدا بووە مایەی مایەپووچکردنی منداتی بریتانیا لە ١٩٤٨دا. ئەم کتێبە هەوڵدەدا ئەوە ڕوونبکاتەوە، کاروبار چۆن بەم دۆخە گەیشت.

هەواڵنامەی کتێب

بەشی یەکەم

داتاشینەکە: ١٩١٥-١٩١٩

١
سیاسەتێکی تەواو کردەیی

لە درەنگانێکی بەیانیی ڕۆژی ١٦ی کانونی یەکەمی ١٩١٥دا، سیاسەتوانێکی گەنجی هەڵچوو، کە ناوی «مارک سایکس» بوو، پەلەی بوو بگاتە کۆبوونەوەیەک لە «داونینگ ستریت»دا. ئاخر سەرۆوەزیر بانگهێشتی بارۆنە تەمەن ٣٦ ساڵەکەی کردبوو تا هەم خۆی و هەم کابینەی وەزارەتەکەی ڕاوێژی ئەوەی پێبکا، ئاخۆ چۆن ئەو کێشە و ئاریشەی ئایندەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی چارەسەر بکەن، کە بەهۆیەوە دیار بوو هاوپەیمانییە لەرزۆکەکەیان لەگەڵ فەرەنسادا لەبارییەک دەبرد. هەروەک دواتر «سایکس» گوتی: "بە هەبوونی بەختێکی زێدەبار، ڕێگەم پێدرا لێدوانێک لەبەردەم ئەنجوومەنی جەنگدا بدەم."[١] ئەوەی ئەو گوتی دارشتنی شێوەی نوێی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو.

ناکاویی و سەمەرەیی بانگهێشتکردنی «سایکس» بۆ خانووی ژمارە ده[٥]، شتێکی گۆترە نەبوو، ئاخر ئەو توانیبووی لە ماوەی تەنیا چوار ساڵدا سەبارەت بە پرسەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕۆڵی گەورە ڕاوێژکاری حکومەت ببینێ.[٢] ئەو لە ساڵی ١٩١١دا لەسەر بەندەری «یۆرکشایر» لە «هول» وەک کۆنسەرڤاتیڤییێک بە

---

٥ خانووی ژمارە دە، یان ژمارەی داونینگ ستریت مەبەست نووسینگەی سەرۆوەزیر و حکوومەتی شانشینی بەریتانی مەزنە. ئەم شوێنە ٣٠٠ ساڵ کۆنە و بە نزیکەیی لە ١٠٠ ژوور پێکهاتووە. سەرەتاکەشی بۆ ساڵی ١٧٣٢ دەگەڕێتەوە، ئەوکاتەی شا جۆرجی دووەم خانووەکەی پێشکەشی «سێر ڕۆبەرت والپۆل» کرد، «والپۆل»یش بەو مەرجە خانووەکەی وەرگرت بۆ خۆی نەبێ، بەڵکو ببێتە نووسینگەی وەزیری خەزێنە.

ئەندامی پەرلەمان هەڵبژێردرا، ئەو لە بەرایی گوتەکەی خۆی وەها خۆی ڕەپێشکرد، کەوا لەبارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا پسپۆڕە. لە وتەکەی هەینێیدا وەسفی سەردانە تازەکەی بۆ باکووری ئەفریقا کرد، کە هێشتا هەر لەبن دەستی عوسمانییەکاندا بوو، ئەو لەوێ ڕایگەیاند لەو بڕوایە دایە، "ئیمپراتۆریەتێکی توركی بەهێز و یەکگرتوو" بۆ پرسی بازرگانیی بریتانیا گرنگە و لە ئێستاشدا ستراتیژییە"، هەروەک ئەوەی هێشتا هەر لە ڕۆژگاری سی ساڵەی بەرێی «دزرائیلی[6]»دا بێ.[3] کەچی کاتێک لە ١٩١٤دا جەنگ هەڵگیرسا، عوسمانییەکان چوونە پاڵ ئاڵمان و دژی بریتانیا و فەرەنسا جەنگان، ئیدی «سایکس» ناچاربوو بیروبۆچوونی خۆی بگۆڕێ.

بۆ کۆبوونەوە لەگەڵ ئەنجوومەنی جەنگدا، «سایکس» نەخشەیەک و سێ پارچە کاغەزی لەگەڵ خۆی هێنابوو، کە دەق ئەوەی تێدا نوسرابوو، کە لەوێ بە تەمابوو بیڵێ. ئەو بەڵگەنامەیە پاش سێ ساڵ و لە تەمەنی ٣٩ ساڵیدا، کاتێ ئەو بە نەخۆشی ئەنفلۆێنزا مرد، لەگەڵ شتەکانی دیکەدا مایەوە. دەستخەتێکی جیاواز و دیار بەڵام هەراشانە بوو، وەک دەستخەتی تێبینییەکانی قوتابییەک بوو، دواجار بەسەریداچوویێتەوە، بەڵام خۆ سەرنجڕاکێشترین شت بوو کە نووسیبێتی. لەو باسە گشتگیرییەی وێنایکردبوو، یارمەتی ئەوەی دا کابینەی حکومەت بێنێتە سەر ئەو ڕایە، لەسەر چۆنیەتی دابەشکردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەنێوان خۆیاندا پێویستە لەگەڵ فەرەنسا بگەنە ڕێککەوتنێک،

---

[6]بنیامین دزرائیلی Benjamin Disraeli (١٨٠٤-١٨٨١) سیاسەتوانێکی بەریتانی لەسەر پارتی کۆنسەرڤاتیف و دوو گەڕیش بووبووە سەروەزیری شانشینەکە.

هەروەها ئەویش ئەو پیاوە بوو، کە عەقڵی سەروسەوداکردنەکەی هەبوو.

دواتر یەکێک لە وەزیرەکان وەهای نووسی: "بە دڵنیاییەوەوە ئەو کەسێکی شایستەبوو، پڕ لە بیرۆکە بوو، بەڵام لە هەمان کاتیشدا، شێلگیر و وریا بوو."[٤] کەچی ڕاستییەکەی پەرلەمانتارە بلیمەتەکە شارەزاییەکی کەمتری لەو بابەتە هەبوو، کە بووە مایەی ئەوەی کابینەی حکومەتەکە باوەڕی پێبکا. ئاخر ناوودەنگی «سایکس» بەوەی بەسەر بابەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا زاڵبووە، دەگەڕایەوە بۆ ئەو زنجیرە کتێبانەی دەربارەی هەرێمەکەی نووسیبوون، دواترینیشیان کتێبێکی بەرگداری دوو ئینج ئەستوور بوو، لە ئاخروئۆخری ساڵەکەدا بڵاوکرابووەوە. (دوایین میراتی خەلیفە)[٧]، بەشێکی مێژوویی بوو سەبارەت بە بەرپابوون و سەرهەڵدانی ئیسلام وەک هێزێکی سیاسی، بەشێکیش ڕۆژژمێرێکی چڕوپڕی گەشتنامەی بەر لە جەنگ بوو بەنێو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا. کتێبەکە دەستەواژەی عەرەبی و دیالۆگی تەنزئامێزی تێدابوو، وای لێ کردبوو ببێتە مایەی لێتێگەیشتنێکی زیاتر لەوەی هەر بە ڕاستی نووسەر پێیگەیشتبوو. «سایکس»یش هەوڵیدا ئەو ئەندێشەیە تێپەڕێنێ. ئەو ڕۆژە سەرۆوەزیر و هاوتاکانی لەژێر باندۆرێکی وەها جێهێشت، گوایە هەم لە عەرەبی و هەم لە تورکیشدا مەعلان و ڕەوانە. ڕاستییەکەشی وەها نەبوو، ئەو شتاقیانی نەدەزانی.[٥]

بە هەردووکیان کتێبەکە و متمانەی نووسەرەکە بە خۆی، بەری پەروەردەیەکی نائاسایی «سایکس» بوون. ئاخر «سایکس» لەماڵباتێکی ناهاوسەنگی «یۆرکشایر» لەدایکببوو، یەکەمین

٧ ناوی کتێبەکە بە ئینگلیزی: The Caliphs last Heritage

گەشتیشی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ دایبابیدا بوو، لەگەڵ باوکی «سێر تاتن»ی سەیرسەمەرە و دایکی، « جەسیکای» ئەلکهولیست بوو. باوکەکە عەودالّی هونەری تەلارسازیی کڵێسەکان، پاراستنی جەستەی خۆی لە تین و تاوی گەرمای ئەوێ و حەزکردن لە شیرینەمەنی محەلەبی لە شیر دروستکراو بوو، ئەو کات باوکەکە لە تەمەنی ٦٤ ساڵیدا بوو، هەرچی دایکەکەش بوو تەمەنی نیوەی ئەوەندەی تەمەنی مێردەکەی بوو، پەیوەندییەکی عەشقبازیشی لەگەڵ ڕینوێنە گەشتیاریەکەیدا هەبوو. «مارک»یش تاقانەیان بوو.ساڵ، ساڵی ١٨٩٠ دەبێ. ماڵباتی سایکس سەردانی میسریان کرد، هەشت ساڵ پێشتر بریتانیا لە چنگ عوسمانییەکانی دەرهێنا بوو، لەوێوە دەچنە ئۆرشەلیم و لوبنان، کە هێشتا هەر لەبن دەستی تورکاندا بوون. هەستی گەشتکردن ئەو کات بۆ «سایکس» شتێکی ناوازە بوو. هەر خۆیشی خۆ دوورخستنەوە بوو لە هاوژینییە نادڵشادییەکەی باوانی، کە لە ١٨٩٧دا گەیشتە ترۆپکی خۆی و لە دادگادا پەردە لەسەر کەتنەکانیان هەڵدرایەوە. لەو ماوەیەدا چەندین جار لەسەریەک «سایکس» بەرەو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕایکرد و گیرسایەوە، یەکەمجار وەک خوێندکارێک، هێشتا خوێندنەکەی تەواونەکردبوو، پاشان وەک گەنجێک، کە ببووە پاشکۆیەکی فەخریی باڵوێزخانەی بریتانیا لە ئیستەنبولی پایەختی عوسمانی. ئەو گێڕابوویەوە چۆن قفڵی کۆنە کاروانسەرایەکی چۆڵەی شکاندووە تا شەو لەوێدا بەسەرببا، ئەو ناوبانگی بە گەشتیارێکی ئازا و دەستبڵاو دەرکردبوو. کاتێکیش لە ئۆرشەلیم تووشی گەڕیدەیەکی دیکەی وەک «گێرترود بێل[٨]»

---

٨ گێرترود بێل Gertrude Margaret Lowthian Bell (١٨٦٨-١٩٢٦) خانمە ئینگلیزێکی گەڕیدە و نووسەر و ئەفسەرێکی سیاسی و لەنێو بازنەی

دەبێ و بۆی دەگێڕێتەوە، کە چەند پارەی داوەتە کرێی ئەسپ، ئیدی «بێل» لای خۆی چەند سەرنجێک بۆ گەشتی خۆی دەردەبڕێ "بە جۆرێک تا لەگەڵ ئەو نەکەوێتەڕێ، بەڵکو خوا بیپارێزێ، بەوەی ئەگەر من ڕۆژهەڵات بناسم، ئەوا نرخەکانی ڕێگا دووهێندەی لێدێن."[6]

وەک زۆر لە نوسەرە گەڕیدەکان، «سایکس»یش حەزیدەکرد نمایشی وەها بکا گوایە پێی ناوەتە سەر زەمینێکی نەناسراو. ئەو ڕێگەکانی خۆی هەڵدەبژارد، بە قەولی خۆی؛ " ئەو بە سەرکردنە سەر نەخشەکان بە گوێرەی بۆنی کەپووی خۆی دەڕوا بەوەی زۆر سپیین یان بە خاڵ و هێڵەکان زۆر دەوڵەمەندن."[7] دیمەنی ئەوروپییەکانی دیکە شتەکەی دەشێواند. لە کاتێکدا «بێل» وەک زۆر لە هاوچەرخەکانی، «سایکس»ی وەک "کەسێکی زۆر خۆش" دەبینی، سایکسیش کەمتر ئەوەی پێ خۆشبوو، کە تووشی «مس بێل» ببێ. جارێکیان وەها باسی بۆ ژنەکەی خۆی کرد: "ئای لەو ژنە زۆربڵێیە لمووزبەرزە و هەڵەشەیە، خۆ ژنە هەر دەڵێی پیاوێکی سینگ تەختە، بە سمتە لەریوەکەی لە دنیایێ دەگەڕێ و دەسوڕێ، ماکەرێکی کاوێژکارە."[8]

ئەو کاتەی «سایکس» یەکەمین گوتەی پەرلەمانتاری خۆی دا، ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە "پاشەکشەدا" بوو. دوای ئەوەی حکومەتی سوڵتان لە ١٨٧٦دا مایەپووچبوونی خۆی ڕاگەیاند، حکومەتی بریتانیاش وازی لە سیاسەتە ٥٠ ساڵییەکەی خۆی هێنا،

دیپلۆماسییەتی بەریتانی دەستی هەبوو، بەتایبەتی لە کاروباری عەرەب و ڕۆژهەڵاتی ناویندا، بە دەقاودەقتریش لە کاتی پێکهێنانی دەوڵەتێک بە ناوی عێراق و هێنانی فەیسەلی کوڕی حوسێن و کردنی بە پاشای عێراق. خانمەکە لە نێو عەرەبدا بە (الخاتون) ناسرا.

بەوەی پشتگیری دەوڵەتێکی عوسمانی یەکانگیر و سەربەخۆ بکا، بەوەی قەڵا و مەتەرێزێک بێ لە بەرانبەر چەشە و مجێزی هێزی دیکە. بریتانیا لە ١٨٧٨دا دەستی بەسەر «قوبرس»دا گرت و هەر چوار ساڵ دوای ئەمەش، بۆ ئەوەی ڕێگەی گەیشتن بە هیندستان ئاساییش بکا، دەستی بەسەر میسر و نۆکەندی سوێسیشدا گرت. کاتێکیش نۆکەندەکە بووە شادەماری سەرەکی گەشەی بازرگانی ڕۆژهەلات بۆ بریتانیا، ئیدی میسر بووە چەقی بازنەی ئیمپراتۆریەتی بریتانی.

لە کاتێکیشدا و دوابەدوای کورتهێنێ عوسمانییەکان، هەرچی وەبەرهێنی بریتانی بوو خۆی و ئەو دەستمایەی مابوویەوە لەوێ هەڵدەهات، فەرەنسییەکان تەکانیاندا جێگەی ئەوان بگرنەوە. پێشتر فەرەنسییەکان لە ڕێی دامەزراوە ئۆلییەکاندا نمایشێکی بەرچاویان لەنێو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کردبوو، دەیان قوتابخانەیان دامەزراندبوو، کە زۆر باشتر و خۆشەویستتر بوون لە هاوتا عوسمانییەکانیان. لە هەوڵدان بۆ سوودوەرگرتن لە کەموکورتی بارودۆخی تورک، ئەوان زانیان چۆن بەشی زۆری پشکی قەرزەکانی حکومەتی عوسمانی بکڕنەوە، بەمەش قوماریان بە داهاتی ساڵانەی حکومەتەکەیان کرد، تا عوسمانییەکان "بمێننەوە".[٩] کەچی "تورکیای لاو"، ئەوانەی لە ١٩٠٩دا[٩] بە کودەتا جڵەوی دەسەڵاتیان گرتەدەست، لەوەدا شکستیان هێنا، گەندەڵییەکە بوەستێنن. ئەوان «لیبیا»یان لەدەستدا و دوای سێ ساڵی دیکەش موڵکوماڵی بەشە ئەوروپییەکەی خۆیان لە «بالکان» لەدەستدا.

---

٩ ئەوەی ڕاستی بێ دەستەی تورکیای لاو لە ١٩٠٨دا کودەتاکەیان کرد و دەسەڵاتیان گرتەدەست نەوەک ساڵی دواتر.

ئیدی چەقی بازنەی ڕاکێشانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە شێوەیەکی بەرچاو بەرەو ڕۆژهەڵات کشا. وێڕای ئەمەش، خودی تورکیا، واتە عوسمانییەکان هەر بە تەنیا سوریا، فەڵەستین، عێراق و کەناراوە پەراوێزخراوەکەی نیمچە دوورگەی عەرەبییان بەدەستەوە مابوو. لەگەڵ ئەوەشدا و وێڕای گەندەڵبوونی عوسمانییەکان، هێشتا سوڵتانی عوسمانی لەنێو جیهانە پانوپۆڕەکەی موسڵمانی سوننەدا دەستڕۆیشتوو بوو، وەک خەلیفە یان وەک جێگرەوەی محەمەدی پێغەمبەری موسڵمانان هەڵدەسووڕا، ئەو پارێزەری شارە پیرۆزەکانی ئیسلام بوو، کە مەککە و مەدینە و ئۆرشەلیم (قودس) بوون. ئەمەش دوایین میراتی خەلیفە بوو، لێ تەنانەت لەگەڵ ئەوەشدا، عوسمانییەکان تووشی ناڕەزایەتی ڕوو لە زیادەی عەرەبە بڕوابەخۆبووەکان بووبوونەوە، کە زێدە ئۆتۆنۆمی یاخود سەربەخۆییان دەویست، حەزیان لێبوو لەو بنەماڵە حوکمڕانە ببنەوە، کە بۆ چوارسەد ساڵ بوو بەسەر سەریانەوە قەڵەمڕەو بوون.

گەشتی «سایکس» بە نێو ئیمپراتۆرییەکەدا لەگەڵ ئەو چاخە پڕ ڕووداوانە هاوزەمان بوو، بۆیە مایەی سەرسوڕمان نەبوو، کە لە دوایین کتێبی خۆیدا عوسمانییەکان وەک کەسێک لە هەوزینگدا[١٠] بێ وێنابکا. بۆ پاڵپشتکردنی بەڵگەوبەندەکەشی، وەسفێکی ورد و هەستیاری ئەو زبڵ و خاشاکەی کرد، کە شارە بەناوبانگەکانی خاکی ڕۆژهەڵاتی عوسمانییەکان تووشی هاتبوون. لە حەلەب ئەو شارەی "کەلاوەی تەلارە نوێیەکان دەبووایە بە پاڵپشتی تەلارە دێرینەکانەوە خۆڕابگرن و بە پێوە بوەستن"، ئەو لەوێدا ئەوەی بینی، کە " پیسی و نەخۆشی لە بازارە جەنجاڵ و

١٠هەوزینگ: ئاویلکەدان، سەرەمەرگ، دواهەناسەکانی مەرگ.

شرۆشـەپرێوەکەدا باڵکێشـە؛ دارمـان و هەژاری خەسـڵەتی هەرە دیاریەتی."[١٠] لە دیمەشقیشدا "سەگی تۆڕی پەلاماریان دا... شارەکە پـڕ بـوو لە سـەربازی شـڕ و وڕ، هاتوهـاواری هێسـترلێخوڕان، عەنتیکەفرۆشـە چاوچنۆکەکـان" و ئەو "زراوی چووبوو لە هـوتێلە بێسـەروبەرەکان، گۆشـتمەڕی چیـڕ و کەرەی بـۆگەنی".[١١] ئەو سوکایەتی قووڵی بۆ موسڵ هەڵگرتبوو، کە " مۆڵگەیەکی بۆگەنی گەنـدەڵی، پـیس و بـێ سـەروبەری و نەخۆشـی بـوو، لەوێـدا "خەریکبـوو خـانووە نوێیەکـان دەڕووخـان، بێکەڵـک، هەروەک خانووی کۆنینە بۆنیان لێدەهات، کۆنەکانیش ئەوەندە ناشیرین و ناپێشچاو بوون، هەروەک نوێیەکان مایەی قێزلێبوونەوە بوون."[١٢] لە بازاڕەکەشدا[١١] تـا ئەژنـۆ نـوقمی زبڵ و پیسی دەبووی، خـوێن جۆگەی دەبەست و ڕیخۆڵە و هەناوی ئاژەڵان لەو گۆڕە کەوتبوو، بۆیە کە پێیدا ڕەتدەبووی لەبەر گەنینەکە دەڕشایەوە."

دیـار بـوو «سـایکس» سـامگرتی ببـوو، ڕاستیەکەشی هێشتا نەیدەویسـت ئەو کـۆمەڵگە دارمـاوە فـرەڕەنگەی لە دەسـت بـڕوا، بەتـایبەتی لە ڕۆژانـی پشـوودا، ڕوخسـاری جیهـانی سـەدەکانی ناوەڕاستی پێدەبەخشی. کاتێکیش جێدەستی مانۆڕی هێزی بیانی لەوێ خۆی نمایشدەکرد، ئەو بەوە دڵخۆش بوو، کە تەنانەت ڕاستە و پرگـاڵ و هێـڵ و لاکێشـەی و خەتخەتەکـانی ئەنـدازیاری فەرەنسیش ناتوانێ ماک و ڕەسەنایەتیی نەخوێندەواری عەرەبی سوریا تێکبشکێنێ."[١٣] ئەو ئەوەی پشتگوێخست کەوا هێڵی ئاسنین، ئەو هـێڵەی عوسـمانییەکان بە کـۆمەکی ئەڵمانەکـان خەریکـی ڕاچاندنی بوون، کە دەبووە مایەی هەرزانی هاتوچۆ، ئەو توانستە بخـاتە بەردەم عەرەب کە پێشـتر ئاسـۆیان هەر بەقەد حـوکمی

---

١١ نووسەر هەر وشەی عەرەبی سوقSouk ی نووسیوە.

ڕۆیشتنی پێ یان سواری بڕی کردووە. لە بری ئەوەدا، ئەو ئەوەی دەگوت، کەوا ماشێنی هەڵمین هیچی زیادنەکردووە مەگەر "پیسی نوێ" نەبێ کە ئەویش بریتیبووە لە "ئەلکحول، وێنەی پیسوپۆخڵ، فۆنۆگراف و یانەکانی خواردنەوە نەبێ."[١٤] چۆن خزمەتگوزاری پۆستە و گەیاندن، تێلگراف، ڕێگەی ئاسنین، برەوپەیداکردنی پیشەسازی ڕۆژنامەگەری و پەرەسەندنی ئەدەبیان خەریکبوو جیهانی عەرەب بۆ هەتا هەتایە بگۆڕێ، کەچی ئەو نە ئەم شتانەی دەبینی و نە دەشیەویست قسەیان لەبارەیەوە بکا.

یەکێ لە ڕەخنەگرەکان نووسیبووی؛ «سایکس» "ڕێگەی بە حوکمی پێشوەختەی خۆی داوە، لە داوەرییەکانیدا سەرچیخ چووە، چونکە کتێبەکەی لە دەرەوەی بازنەی ئەکادیمیدا کورتهێن بووە – بەتایبەتیش لە بەکەمزانینی تورک- کە بە شێوەیەکی بەرفرەوان پشتگوێخرابوو.[١٥] کۆمێنتی یەکێکی دیکەش لەسەر ئەوە بوو؛ "ئەو ڕاستییانەی ئەو کۆیکردبوونەوە، بەهایەکی گرنگیان دەبێ، ئەمەش لە کاتێکدا لایی لە پرسی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەکرێتەوە"[١٦]. کتێبی "دوا میراتی خەلیفە" کۆمەکی ئەوەی بە سایکس کرد، نازناوی "مەلای دێوانە"ی لە نێو «وایتهۆل»دا پێببەخشێ، وایتهۆلیش ئەو شوێنەی کۆمیتەکەی سەبارەت بە دواڕۆژی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی لێبوو، ئیدی ئێستا لەو خانووەی ژمارە دە دا، لەسەر "پرسی ڕۆژهەڵات" کۆبوونەتەوە، ئەویش ڕاوێژ دەدا، کە دەمێکی درێژە مشتومڕ لەسەر ئەوە دەکرێ، ئاخۆ چۆن جێگەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بگرێتەوە کە دەڕووخێ، کە هەردولایان چ بریتانیا و چ فەرەنسا دڵنیابوون لەوەی ئەوان تاکە بەرسڤی پرسەکەن.

له نێو خانووی ژماره ١٠ دا، چوار پیاو به شێوەیەکی تایبەت له نزیکەوە و به تاسەوە گوێیان له باسوخواسی سایکس گرت. ئەوانیش هەریەک له «ئاسکویس Asquith»ی سەروەزیر بوو، که تازه له تێکچوون(شڵەژان)ێکی باری دەروونی ڕاستبووەوە، ئیدی ئەو نەیدەویست کێشه لەگەڵ فەرەنسییەکان تۆخ بکا. «کیچنەرKitchener »، وەزیری جەنگ، که ئەو کات ڕوخسار و قامکەکانی لەسەر پۆستەرەکان بەنێو وڵاتدا ڕازابوونەوە، پێشتریش دەسەڵاتداری میسر بوو. «لوید جۆرج Lloyd George»ی وەزیره جیوەییەکەی تەقەمەنی، ئەو کەسەی به توندی دژی تورک بوو، حەزی له بیرۆکەی بەرفرەوانبوونی قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆرییەکەی بوو لەسەر حیسابی عوسمانییەکان. «بلفۆر Balfour» سەروەزیری پێشووی پارتی پارێزگاران، هەنووکەش له ئەدمیراڵی دەریاوانی بوو، هەستیکرد ئیمپراتۆریەتی بریتانی گەیشتووەته سنووری خۆی، وەهاشی نەکرد.

له کۆبوونەوەکەدا سایکس پێشنیازیکرد: "هەستدەکەم تا زووه ئێمه دەبێ لەگەڵ فەرەنسا بگەینه چارەسەرێک و لەیەک تێگەیشتنێکی یەکلاکەرەوه لەبارەی سوریا."[١٧]

بلفۆریش پرسی: "ئەرێ تۆ دەتەوێ لەگەڵ فەرەنسا بگەیته چ جۆره ڕێکخستنێک؟"

سایکسیش له وەڵامدا و ئاماژەی بۆ نەخشەکەی کرد و گوتی: "حەزدەکەم وڵاتێکی وەک خوارووی «حەیفا» بۆ خۆمان بگەڕێتەوە."

بلفۆر به گومانەوه سەیریکرد. "ئێمه هەمیشه وەهامان داناوه که ٩٠ یان ١٠٠ مایل له بیابان، له ڕۆژهەڵاتمان هەبێ، چونکه قەڵا و چەپەرێکه بۆ میسر؛ کەچی ئێستا تۆ پێشنیازی ئەوه دەکەی زیاتر

بەرەو ڕۆژهەڵات بکشێین، ئەو وڵاتەی پڕ لە ئاوەدانییە و دەتەوێ ئێمە بەرپرسیارێتیان بگرینە ئەستۆ. لە نیگای یەکەمەوە واپێدەچێ ئەمە پێگەمان لە میسر لاواز بکا نەوەک بەهێز."

«کیچنەریش» بە هانای بەرگری «سایکس»ەوە هات. "من پێموایە ئەوەی «سێر سایکس» مەبەستیەتی، ئەو هێڵەیە، کە لە کەناراوی حەیفاوە دەستپێدەکا. ئەوسا ئەو عەرەبانە، -ئاماژەشی بە عەرەبەکانی نیمچە دوورگەی عەرەبستان کرد- " دەکەونە ژێر قەڵەمڕەویی ئێمە."

ئینجا خێرا «بلفۆر» هاتەدەنگ و ئاماژەی بە فەرەنسییەکان دا: "مەبەستت چییە لەوەی دەقاودەق بیدەیت؟"

«سایکس»یش قامکی بەسەر ئەو نەخشەیەی لەسەرمێزەکەدا بوو هێنا و گوتی. "**من حەز دەکەم هێڵێک لە "e" لە عەککاوە تا کۆتایی "k" لە کەرکوک بکێشم.**"

«لوید جۆرج»یش سەبارەت بە ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تاسەمەند بوو. "ئایا پێشنیازی ئەوە دەکەی، ئەمەیان یەکەمین هەنگاو بێ گرتنەبەری هیچ کردەیەکی سەربازی؟"

سایکسیش نەیدەویست بەسەر «کیچنەر» بازبدا و گوتی: "پێموابێ شتێکی چارەنووسساز دەبێ، ئێمە بزانین لە کوێین."

«ئاسکویس» شەکەت و ماندو بوو، پێشتریش هۆشداری مەترسی ئاڵۆزاندنی شڵخە زەنگەسۆرەی هۆزەکانی عەرەبی دابوو، بەوەی دەستبخەنە ناو کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵام بەوەش دڵخۆشبوو، کە پرسەکە بخاتە سەر شانی یەکێکی دیکە و حەزی بە چارەی ئەو هێڵە سادەیەی ناو لم بوو، کە سایکس کێشابووی.[١٨] "ئێمە دەبێ ڕێککەوتنێکی سیاسی بکەین،" ئیدی ئەو وەها هاتەدەنگ و کۆبوونەوەکەی کۆتایی پێهێنا. "پێویستە ئێمە

لەگەڵ فەرەنسا بگەینە ڕێککەوتن، ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێ، بگەینە ڕێککەوتنێکی دیپلۆماسی."

دواتر سایکس بە دڵخۆشییەوە بۆ هاوڕێیەکی نووسی: "پێموابێ گەیاندمە ئەو ڕۆژە؛ خۆشت تێبینی ئەوە دەکەی، کەوا من دوور لە کردەی سیاسیانە نەڕۆیشتووم."[19]

ئەوەی ڕاستی بێ نزیکەی ٢٠ ساڵیش لەمەوبەر بریتانیا و فەرەنسا خەریکبوو لەسەر هەمان ناوچە، کێشە و هەرایان لێ دروست بێ، هەر ئەمەش وای لە «ئاسکویس»ی سەر وەزیر و هاوڕێکانی کرد، زۆر مەراقی ئەوە بن، ئەو پرسەی ئاخۆ چی بەسەر ئیمراتۆریەتی عوسمانیدا دێنێ، چارەسەر بکەن، بەو پێیەی ئەوان جەنگەکەیان بردووەتەوە. لە میانەی دوا قۆناغی ساڵەکانی ١٨٩٠ بۆ دەستبەسەرداگرتنی ئەفریقا، خاوەنداریێتیی سەرچاوەکانی ئاوی ڕووباری «نیل» لە سەنگی محەکدا بوو. «سێر ئێدوارد گرێی Sir Edward Grey» ئەو کات وەک گەورە وەزیرێک و ئێستاش وەک وەزیری کاروباری دەرەوە، لە ١٨٩٥دا هۆشداری دابووە فەرەنسا بەوەی حکومەتی بریتانیا هەر دەستوەردان و جووڵەیەک بۆ داواکردنی سەرچاوەکانی ئاوی ڕووبارەکە بە "کردەیەکی نەیارانە" لە قەڵەم دەدا.[20] فەرەنسییەکان لەوەدا سەرچیخ چووبوون، کە هەڕەشەیەکی وەها، بن بۆشە، چونکە هەر دە ساڵ پێشتر بریتانییەکان دەسەڵاتی خۆیان لە سودان بۆ «مەهدی[12]» لەدەستدا بوو. ئیدی هەر دوای ئەمە، ئەوان نێردەیەکی دۆزەرەوەیان لە خۆرئاوای ئەفریقاوە ناردبوو تا داوای

---

١٢ مەهدی، مەبەستی «محەمەد ئەحمد بن عەبدوللا مەهدی (١٨٤٤-١٨٨٥)ە، ڕابەری سوننەی سودانییەکان و شێخی تەریقەتی مەهدیی بوو، شەڕی دژی هێزەکانی بریتانیا کرد.

سەرچاوە بەرزەکانی ڕووباری نیل بکەن. ئەمەش بەو مەبەستە بوو دەسەڵاتی بریتانییەکان لە خوارووی سەرچاوەی ئاوەوە، واتە لە میسر لەق بکەن.

بە زانینی مەرامی فەرەنسییەکان، بریتانییەکان لە سودان کە دووبارە گرتبوویانەوە، دەرکەوتنەوە. لە ئابی ١٨٩٨یشدا، هەر ئەو کاتەی تازە «کیچنەر» لە «خەرتووم» نزیکبووبووەوە، فەرەنسییەکان گەیشتبوونە ناوچەی «فاشۆدا Fashoda»، مۆڵگەیەک لە سەرووی نیل لە ئەوپەڕی باشووری وڵات، لەوێدا ئاڵا سێ ڕەنگییەکەیان[١٣] هەڵدا. کاتی هەواڵەکە لە زاری «چەرچل» گەیشتەوە ئینگلستان، ئاخر ئەوکات لەگەڵ هێزە سەربازییەکەی «کیچنەر» پەیامنێر بووە، بەوەی "هەشت کەسی سەرچڵی فەرەنسی" گەیشتوونەتە ئەوێ و داوای ئەوە دەکەن، گوایە ئەو هەرێمەی لە گەورەییدا دووجار بە قەد فەرەنسایە، ببێتە هی خۆیان. ئیدی بووە هەرا. هەر زوو حکومەتی بریتانیا «کیچنەری» بەرەو باشوور نارد تا ڕووبەڕووی فەرەنسییەکان ببێتەوە و کەشتیگەلی سەربازی خۆشی دەنگ دا.[٢١] بەم جۆرە حکومەتی فەرەنسا ناچاربوو هێزەکەی لە بەرزاییەکان بکشێنێتەوە، ئەمەش سووکایەتییەکی زۆر گەورە بوو، چونکە هەر خۆی مەبەستی بوو کێشە بنێتەوە.

ئەو گرژییەی لە ڕووداوەکەی «فاشۆدا» کەوتەوە، خەریکبوو هەر دوو لایان بگەیەنێتە سەر لێواری جاڕدانی جەنگ، هەر ئەوەش بوو لەساڵی ١٩٠٤دا گەیشتنە "ڕێککەوتنێکی دۆستانە". بەگوێرەی ڕێککەوتننامەکە فەرەنسا دانی بە دەسەڵاتی بریتانیا

---

١٣ کاتێ ئینگلیزەکان دەستەواژەی ئاڵای سێڕەنگی بەکاردەهێنن، مەبەستیان ئاڵای فەرەنسایە.

بەسەر میسر و سوداندا نا، لە بەرانبەریشدا بریتانیا دانی بە داوای فەرەنسا بۆ مەغریب (مۆراکۆ) نا. هەر بۆ ئەوەی ئاژاوەکەش ببڕێتەوە، فەرەنسییەکان بەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی خێرلەخۆنەدیوەکەیاندا چوونەوە و ناوی «فاشۆدا»شیان لەسەر نەخشە سڕیەوە.

وەک بە واتا ڕەونەقدارەکەیەوە دیار بوو، ئەو ڕێککەوتنە دۆستانەیە وەک هاوسەرگیریەکی ناچاری بوو، چونکە هەر زوو قامکی ئاڵمان دەرکەوت، خەریکبوو پەلاپیتکەکە بترازێنێ. بەرەنجامەکە گومانی هەردوو لایەنە ڕکابەرە دێرینەکەی نەڕەواندەوە. فەرەنسییەکان لەوە خاترجەم بوون، کە چاوتێبڕینی هاوپەیمانەکەیان بەسەر باقی بەشەکەی دیکەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، هی ئەوە نییە پێی تێربن. دوای ئەو تێبینییەی کە «سایکس» بەتەمایە لە کوێ پشووی هاوینەی خۆی بەسەربەرێ، ئەوە بوو لە کۆتایی ١٩١٢دا فشاریان خستەسەر کاربەدەستە بریتانییەکان، بۆیان دووپاتبکەنەوە ئاخۆ نیازیان نییە سوریا بخەنە نێو نەخشەی خۆیانەوە. بریتانیاش وای بۆ چووبوو، سوریا شوێنێکی چۆڵ، بێ بەهایە، بۆیە بەو پابەندبوونە دڵخۆش بوو. تەنیا دواتر زانیان ئەوان چ پەیامێکیان ناردووە. پاشان باڵوێزی بریتانیا لە پاریس ئەوەی درکاند: "کاتێک ئێمە دەستمان لەهەر چاوتێبڕینێکی سیاسی لەسەر سوریا هەڵگرت، ئیدی فەرەنسا هاتەسەر ئەو بڕوایەی، کە دەکرێ سوریا بۆ ئەوان بێ."[٢٢]

لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگ لە ١٩١٤دا، بریتانییەکان چوونە پاڵ ڕکابەرەکانی پێشوویان وەک فەرەنسا و ڕووسیا تا دژی ئاڵمان و عوسمانییە هاوپەیمانەکەیان بجەنگن. کاتێکیش بە خێرایی بەرەی ڕۆژئاوا گەیشتە بنبەست، هەردوو زلهێزە ڕۆژئاواییەکە خەریکی

مشـــتومڕ بـــوون لەســـەر ســـتراتیژ و هەر زووش ئیرەیـــی شاردراوەکەی بەرێیان لێ شینبووەوە. لە کاتێکدا فەرەنسا لەگەڵ ئەوەدا بوو بەیەکجاری لەبەرەی ڕۆژهەڵاتەوە هێرشبکرێ، کەچی بریتانییەکان دەیانەویست مەشق بەو سەربازە خۆبەخشانە بکەن، کە بە پیر بانگەوازەکەی «کیچنەر»ەوە چووبوون، تا بەرلەوەی هێرشـــی گەورە و بەرفـــرەوان بـــکەن. هەر لەو نێوەشـــدا "خۆرهەڵاتخوازەکان"ی نێو حکومەتی بریتانیا پێشنیازی ئەوەیان کـرد، لە بـری جەنـگ بەڵکـو سەروسـەودا لەگەڵ عوسـمانییە لاوازەکـان بـکەن، وەنەبێ ئەمەش بێ هۆ بێ، ئـاخر سـوڵتان دەسـەڵاتی خـۆی وەک خەلـیفەی موسـڵمانان بەکارهێنـا بەوەی داوایەک بەنێو سەرتاسەری جیهانی ئیسلامیدا بڵاوبکاتەوە، داوایان لێبکا بۆ جەنگی پیرۆز دژی کافران بدەنە پاڵ سوڵتان. ئیدی بە هەبـوونی ١٠٠ ملیـۆن موسـڵمان، کە لەنێـو ئیمپراتۆریەتەکەیـدا پەرشـوبڵاو بووبـوونەوە، ئامـانجی دیـار و لەپـێش بـوون بـۆ بانگەوازەکەی سوڵتان.

بریتانییەکـان لە ساڵەکانی پێشووتردا لە هیندسـتان و سـوداندا ڕووبەڕووی چەنـــدین ســـەرهەڵدان و هەرای موســـڵمانەکان ببوونەوە و سەرکوتیان کردبوون. هەر بۆیە ئەو گەفەی سوڵتانیان بەهەند هەڵگرتبوو، گەفێک کە هێزی ڕاکێشانی گەورەی جیاوازی هەبـوو، زۆریـش جـدی بـوو. دوای چەنـدین هەفـتە لە جاڕدانی سـوڵتان بۆ جیهاد، "خۆرهەڵاتخوازەکان" پلانێکیان هەبوو، بەوەی ئیمراتـۆریەتی عوســمانی لە قــوڕگەوە بگــرن و زەبــریش لە ڕیخۆڵەکانی بدەن، لە هەمـان کاتـدا هێزەکانیـان لە «گـالیبولی» و «ئەسـکەندەرونە» دابەزێـنن. «گـالیبولی»یـش لە ئەسـتەنبولی پایتەختی عوسمانییەکان دوور نەبوو؛ «ئەسکەندەروونە»ش کۆمی

گۆچـانی دەریـای سـپی ناوەڕاسـت بـوو، کە لە ڕۆژی ئێسـتاماندا تورکیا بە سوریاوە گرێ دەدا و نزیکیش بوو لە بەیەکبەستنەوەی هێڵی ئاسنینی بەغدا و دیمەشق، ئەمەش خۆی مەڵبەندی کارگێڕی بەشە عەرەبییەکەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەکان بوو.

«سـایکس» دڵنیـابوو لەوەی ئەم پـلانە بـۆ ئەگەری بـردنەوەی جەنگە. لە نامەیەکی پڕ لە جۆشی تایبەت بە خۆی بۆ «چەرچل»، کە تازە جووڵەی کردبووە نێو سیاسەت، ئەو کات یەکەمین لۆردی ئەدمیراڵی سوپای دەریاوانی بوو، داوای لێدەکا، خۆ ئەگەر هـاتوو عوسـمانییەکان خۆیـان بەدەسـتەوە دا، ئەوا بـاری ئاڵمانەکـان زۆر نالەبـار دەبێ. نـامەکەی وەهـا بۆ نـارد، بـۆ "ئەو تـاکە پیـاوەی کە دەزانێ چۆن سەرچڵی بکا." تێیدا ئەوەی پرسـی: "ئەرێ دەتوانی تـا حــوزەیران بە ئاراســتەی ڤیەننــاوە بجەنگــی؟ ئەو کــات تــۆ خەنجەرەکەت دەخەیتە سەر شوێنێکی زۆر کوشندەی دێوەزمەکە". لە نامەکەدا هانی چەرچڵی دا بەڵکو هەموو قورسایی خۆی بخاتە پاڵپشتی پلانەکە.[٢٣] لێ بەهەندهەڵگرتنی درێژخایەن کەسانی دیکەی ڕاکێشـایە نێـو خشـتەکە. "تـاکە شـوێن کە کەشـتیگەل بتـوانێ دژی میسر بجووڵێ ئەسکەندەرونەیە." ئەمە ڕوونکردنەوەی ئەفسـەرێکی تـازە پێگەیشـتووی بـوو، کە ئەوێ دەمـێ لە بـنکەی میسـر بـوو. ئەفســەرەکە لەســەر ڕوونکــردنەوەی دەڕوا: "ئەوێ بنکەیەکــی دەریـاوانی سروشـتی نایـابە (ئەو بـنکەی کە ناشـمانەوێ بـۆ هـیچ کەسـێک بـێ، چـونکە زیانمـان پێـدەگەیەنێ).[٢٤] تـۆبڵێی نـاوی ئەو سـتراتیژوانە لاوە کـێ بـێ؟ ئەو «تـی. ئی لـۆرانس T. E. Lawrence» بوو.

نەخشـەی ئەسکەندەرونە بـووە مـایەی هۆشـداری بۆ بـاڵوێزی فەرەنسـا لە میسـر. ئـاخر گومـانی هەبـوو، بریتانییەکـان لە

پابەندبوونی خۆیان هی ١٩١٢ سەبارەت بە سوریا پاشگەزببنەوە، هەر بۆیە حکومەتەکەی خۆی لە دنەدەرە دیارەکانی هاوپەیمانەکەیان ئاگادارکردەوە. ئەوە بوو لە ٨ی شوباتی ١٩١٥دا «تێیۆفیل دێلیکاسێ Théophile Delcassé»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی فەرانسە ڕێکەوتننامە دووساڵەکەی پێشووی وەبیر هاوتا بریتانییەکەی «گرێی Grey» هێنایەوە و بە توندیش داوای لێ کرد، کاربەدەستەکانی پیلانەکە بوەستێنن.[٢٥]

«گرێی»ش ئەو پیاوە باڵابەرزە لاواز و شەکەتە، دیار بوو لەنێو دوو بەرداشدا مات و حەیران مابوو، ئاشی دەسەڵات لە «وێستمینیستەر» و ئاشی تەنیایی و خۆشڕابواردن بە ڕاوکردنی ماسییە فڕندەکانی تەوژمە تەبشیرییەکانی خوارووی ئینگلستانێ. خۆ هەر «گرێ»یش بوو دوو دەیە پێشتر هۆشداری دابووە فەرەنسییەکان، بەوەی نەکەن لە بەرزاییەکانی نیلدا سنووری خۆیان ببەزێنن. بەڵام خۆ لەو نێوەدا، هەڵوێستی ئەو بەرانبەر فەرەنسییەکان بە تەواوی گۆڕابوو. لەو سەروبەندەش کە ببووە وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیا لە ١٩٠٥دا، گەیشتبووە ئەو ئاکامە، کە ئاڵمان بووەتە مەترسییەکی گەورە و ئیدی بۆ بەزاندنی ئاڵمان هاوپەیمانێتی لەگەڵ فەرەنسادا پێویستە. ئەو بڕواهێنانە لەگەڵ ئەو داچۆڕان و شەکەتییەی پاش دە ساڵان "وای لێ کرد لە ڕێی دیپلۆماسییەتی ژێربەژێرەوە لە جەنگ دوورکەوێتەوە، ئینجا بڕیارەکەی بەو شێوە شەقڵی خۆی وەرگرت، کە سازش بۆ «دێلیکاسێ» بکا.

هەر دوای سکاڵاکەی «دێلیکاسێ» «گرێی» وەهای نووسی: "پێموایە شتێکی گرنگە لێبگەڕیین ئەوەی فەرەنسا بخوازێت بیبا. ئاخر لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و لەوانەیە لە هەر شوێنێکی

دیکەشدا، هاوکارییەکی کوشندە بێ ئەگەر هاتوو هەر گومانێک سەبارەت بە هەرێمی سوریا بووروژێنرێ."[٢٦] ئەوسا فەرمانی بۆ کاربەدەستانی بریتانی لە میسر دەرکرد، کە لە فشارخستنە سەر نەخشەی ئەسکەندەروونە بوەستن. ئەو ئەمەی دووبارەکردەوە، "خۆ ئەگەر زیاتر لەسەر داواکردنی سوریا و لوبنان بڕۆین، ئەوا واتای ئەوە دەگەیەنێ لەگەڵ فەرەنسا بگەیەنینە مریشکەڕەشە."[٢٧]

فشاری فەرەنسا بووە مایەی ئەوەی بریتانیا نەخشە نایابەکەی خۆی بەلاوە بنێ. هەروەک «ڤۆن هیندەنبورگ von Hindenburg»ی مارشاڵی ئاڵمان دواتر دانی پێدانا؛ "بەم کارە ئەگەر هەموو ئاراستەی جەنگەکەی نەپێکا، بە دڵنیاییەوە ئەگەر هاتباو بریتانیا جڵەوی بڕیاری لە هەرێمەکە گرتبایەدەست یان هەوڵێکی جدی وەهای بدابایە، ئەوا چارەنووسی دەوڵەتی عوسمانی هاوپەیمانەکەمان لە دەست دەردەچوو. ئەو کات پێگەی چیاکانی تۆرۆس لە باشووری وڵات لە دەست تورک دەردەچوو، ئەگەر هاتباو ئینگلیز بەسەرکەوتوویی لە گەرووی ئەسکەندرونەدا دابەزیبا."[٢٨] کەچی لە بری ئەوە وەک لێکەوتەیەکی مشوورخواردنی فەرەنسا، ئەوە بوو دوای شەش هەفتە دابەزینی هێزەکانی بریتانی لە دەردەنیلدا تووشی چارەنووسێکی ڕەش بووەوە. ئەمەش لە ٢٥ی نیسانی ١٩١٥دا بوو. ئەستەنبول و سەرکەوتن تەنیا ١٥٠ میل دوور بوو.

هەردووکیان، فەرەنسی و بریتانییەکان پێشبینی دابەشکردنی خاکەکەیان کرد. لە فەرەنسا، گرووپێکی بچووک بەڵام لە ئیمپریالیستە بەجۆشەکان، کە لیژنەی ئاسیای فەرەنسی بوو، فشاریان خستە سەر «دیلیکاسێ» بەوەی پێداگیری لەسەر داوای سوریا و فەڵەستیندا بکا. زۆر لە پشتیوانانی کۆمیتەکە، لەنێویاندا

دیپلۆماتکارەکــانی وەزارەتــی دەرەوەی فەرەنســا لە «کیدۆرســی Quai d'Orsay[14]» بــوون، لەوە نیگەرانبــوون کەوا حکــومەتی فەرەنســا ئامانجەکــانی جەنگــی خــۆی ڕانەگەیانــدووە. ئەوە بــوو کۆمیتەکە لە ئازاری ١٩١٥دا داوای ئەوەی کرد: "ئێمە دەبێ لەوە خـاترجەم بین، کەوا ئەوانی دیکە خەمی ئەوەمـان بۆ نـاخۆن، کە شوێن و پێگەمان بۆ دەستنیشـان بکەن. هەر کەسێک چالاک نەبێ لە بڕیـاردان بـۆ دانیشـتن، ئەوا مەترسـی ئەوە هەیە کورسـییەکەی لەژێر دەربهێنرێ."[29]

خۆی ئەمە بۆ کۆمیتەکە بەڵگەوبەندێکی ئاشنابوو، کە نەرتیئاسا و بەو ترسە گشتییەی جەمـاوەری فەرەنسی لە ئینگلیز بە قوڕسی پشتئەسـتوور بـوو، ئیـدی هەر ئەمەش وای لـێ کـرد پشـتگیری ئەجێندای خۆیـان سـەبارەت بە ئامانجەکانیان بکەن. فرەوانخوازی ئیمپریالیيـــانە هەمیشـــە لای ئەوان داواکـــراو بـــوو، دژی هەر چـــاوچنۆکییەکی بریتـــانیش بـــوون لەســـەر حیســـابی فەرەنســـا. هاوپەیمـــانێکی کـــاتی جەنگـــیش لەگەڵ بریتانیـــا ئەم ســـەرهێڵە شلەژاوییەی وروژاندەوە، بەم جۆرە سکرتێری گشتی کۆمیتەکە بە ناوی «ڕۆبەرت دی کاسێ Robert de Caix» کە دیپلۆمـاتێکی ئەریستۆکرات بوو، لە ڕێی کتێبە مێژوویەکاندا بەم دۆزەی خۆی گەیشـتبوو. ئەو لەســـەر ئەوە پێداگر بـوو، گـوایە فەرەنسـا مـافی سـوریا و فەڵەسـتینی بە "میـرات" بـۆ مـاوەتەوە، چـونکە "خـاکی خاچدارەکان بووە... کە چالاکی ئەوروپی تێدا هەر لە سەدەکانی ناوەڕاســتەوە لە لایەن فەرەنســییەکانەوە بـاڵکێش بـووە بەســـەر هەمـــوو ئەوروپییەکانـــدا و تـــا ئێستاشـــی لەگەڵـــدا بـــێ هەر بە

١٤ کـوای دۆرسـێ مەبەسـت ئەو شـەقامەیە کە وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوەی فەرەنسای لێیە، لەمەودوا کاتێ ناوی ئەو شوێنە دێ، ئەوا مەبەست وەزارەتەکەیە.

"فەڕەنگییەکـان" نـاودەبرێ.[٣٠] بە پشتگوێخسـتنی وردەکـاری سـادە بەوەی وشـەی "فەڕەنـگ" ئێسـتا بە شـێوەیەک لای عەرەب واتـای "بێگانە" دەدا، کە بەر لە شەش سەدە خاچدارەکانیان لە هەرێمەکە وەدەرنـان، کەچـی «ڕۆبەرت دێلیکاسـێی» ئەو شـتەی بەهەنـد هەڵنەگـرت، کە "ئەو ئـاژاوە شـاراوەی ڕەگەزیـی و ئـۆلی" کە بابوباپیرانی لە دوای خۆیان بەجێهێشتبوو، بەڵکو مکوڕبوو لەسەر ئەوەی ئەو سێ سەدەیەی خوێنڕشتن لێرە و لەوێ هەر بە ڕاستی بـووەتە مـایەی دامەزرانـدنی "پەیوەنـدییەکی یەکـانگیری تـایبەت لە نێوان فەرەنسای فەرەنگی و جیهانی ئیسلام."[٣١]

ئەم قسـە پڕوپووچـانە بە ڕووی «دێلیکاسێی»دا هەڵـگەڕانەوە. هەرچەندە ئەو ئەوەی بیر «گرێی» هاوتـای خسـتەوە، کە پابەندبێ بە ڕێککەوتننـامەی ١٩١٢، کەچـی ئەو چیـدی نەیویسـت پەتـی دۆستایەتییەکە کشتبکا لەوە زیاتر کە وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیـا دەربـارەی پرسـێکی کەمبـایەخی وەک سـوریا کـردی. لەم بارەشـەوە ئەو پشـتیوانی تەواوی دوو گەورە بـاڵوێزی هەبـوو کە «مۆریس بۆمپارد Maurice Bompard و پۆول کـامبۆن Paul Cambon» بـوون. «بۆمپـارد» ئەو کەسـەی تـا سـەرەتای هەڵگیرسانی جەنگ لە ئیستەنبول نێردە بوو، سوریای ڕەتکردەوە چـونکە " چەنـد هکتـارێکی بەیـارە؛ «کـامبۆن»یـش کە هەر دوای ڕووداوی «فاشـۆدا» وەک بـاڵوێزی فەرەنسـا لە لەنـدەن دەستنیشـانکرا تـا تەمـی ڕووداوەکە بـڕەوێنێتەوە، ئەوەی بینـی، کە ئەو هـیچ سـوودێکی لە داواکردنـی نـاوچەی سـوریاوە نیـیە، بە بۆچوونی ئەو، ئەوێ تەنیا ماڵی "دەستەیەک لە تاقمە دز و جەردە دڕندەکانە."[٣٢]

هەر بۆیە کۆمیتەکە پێویست بوو ڕێگەیەکی دیکە تاقیبکاتەوە. لە مانگی ئایاردا بۆ ئەوەی هاوپەیمـانێیکی بەهێز لە نێو ئەنجوومەنی

پیراندا دروستبکا، پارێزەرێکی قەڵەوی بە ناوی « ئیتیان فلاندین Etienne Flandin» خستەگەڕ، تا ڕاپۆرتێک ئامادەبکا، بەڵکو لە ڕێگەیەوە فشاری زیاتر بخرێتە سەر «دێلیکاسێ». شەونخونییە بەکارەکەی «فلاندین»ەوە بووە مایەی ئەوەی بە تاسەوە ڕاپۆرتەکەی بخوێنرێتەوە. تێیدا هانی ئەوەی دا، کە وەزیری کاروباری دەرەوە "سەرزەنشتی کەمتەرخەمی" دیپلۆماتەکانی بکا لەوەی نەیانتوانیوە بەرگری لە بەرژەوەندییەکانی فەرەنسا لە سوریادا بکەن، هەروەها داوای لە حکومەتەکەی کرد بەڵکو "ئەو ملیۆنان خەڵکە لە دەستی نۆکەرانی سوڵتانە سوورەکە ڕزگاربکەن".[٣٣] ئەو لیستێکی بە سوود و کەڵکی ئابووری دەستبەسەرداگرتنی وڵاتەکەدا ڕیز کرد، لیستەکەی هەموو شتێکی تێدا بوو، هەر لە هاڕاوەی کانیاوەکانی دەرمان تا بۆنی زەیتی گوڵاو و نەوت. ئەو بەڵێنی ئەوەشی دابوو، گوایە جۆگە و نۆینەکانی ئاودێری کۆنی ڕۆمانییەکانیش دەدۆزرێنەوە. هەروەها پەنجەی بۆ ئەو ڕاستیەش ڕاکێشابوو، سوریا لەوانەیە ببێتە ئەو پێگەیە، کە فەرەنسا بتوانێ نۆکەندی سوێسیش دابخا. بەڵام خۆ ئەو لەوەدا سەرنەکەوت «دێلیکاسێ» بجووڵێنێ، هەرچەندە لە کاتی خۆیدا باجی کەموکورتییەکانی خۆی دا.

لەو نێوەشدا حکومەتی بریتانیا کۆمیتەیەکی پێکهێنا تا بڕیار لەسەر ئەو ناوچانەی عوسمانی بدا کە دەیەوێ؛ «سایکس»یش وەک کەمتەمەنترین ئەندام لە کۆمیتەکەدا جێی خۆی کردەوە. ئاخر ئەو بە پرسەکە ئاشناتر بوو و بەرپرسیارێتیشی لەچاو ئەندامەکانی دیکە کەمتر لەسەر شان بوو، زۆرترین کارەکانی کۆمیتەکە ئەو ڕاییدەکردن. کەچی پێشنیازە بەرایییەکەی، بەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دابەش ببێتە سەر بەشی ڕووسی لە باکوور، ناوەندیش بۆ فەرەنسا و بەشەکانی خوارووش بۆ بریتانیا، بە دڵی هاوئەندامەکانی کۆمیتەکە نەبوو. ئیدی هەموویان بەیەکەوە

بەوە قایل بـوون، کە باشـترین ڕێـگەی بەرەوپێشـچوون ئەوەیە، ئیمپراتۆریەتە لەناوچووەکە دابەشبکرێتە سەر چەند پارێزگایەک کە تێیدا جێدەستی بریتانیا ببێتەوە و باندۆری لەسـەر هەبێ لە بری ئەوەی ڕاسـتەوخۆ جـڵەوی بکـا. ئیـدی «سـایکس» نێـردرایە ڕۆژهەڵات و هیندسـتان بەڵکـو لە نێـو کاربەدەسـتە بریتانییەکـانی ئەوێ برەو بۆ ئەم بیرۆکەیە پەیدابکا.

ئەوەی سـایکس بیسـتی کـاتێ گەیشـتە قـاهیرە، وای لێکـرد، قەناعەتیـان پێهێنـا بگەڕێـتەوە سـەر بیـرۆکە مـاکەکەی خـۆی. لە سەرەتای جەنگەوە، حکومەتی بریتانیا هێزی سەربازی هیندستانی نـارد تـا دەسـت بەسـەر سـەرچاوە نەوتیـیە چارەنووسسـازەکانی عەبادانـدا بگـرێ، ئەوانەی دەکەوتـنە سـەر کەنـاراوی ئێـران و نزیکیشـە لە بەنـدەری سـەرەکی بەسـرا، کە ئێسـتا عێـراقە. ئەو کاربەدەسـتانەی سـایکس بینینـی، قەناعەتیـان پێهێنـا، پشـتی ئەو نەخشەیە بگرێ، کە بەسرا وەک پردێک بە میسرەوە ببەستێتەوە، بەوەی ڕاڕەوێکـی هەمیشـەیی بریتـانی بەنێـو هەرێـمەکەدا دابمەزرێنـێ، کە هەر خـۆی پێشـتر وەهـا وێنـای کردبـوو، کە "درێژکـراوی هێڵێکـی مـردوو و چـۆڵگەیەکی دوورەدەسـتە"، وێناکردنێکی هەق و ڕەق بوو بۆ ئەو شوێنەی کە ئێستا باکووری عەرەبستانی سعوودی پێکدەهێنێ.[٣٤]

ئەوەی مایەی سەرسامی بوو، بەر لەوەی «سایکس» ڕووبکاتە هیندسـتان، لە کۆبـوونەوەی ٢٨ی تەممـوزدا بیـرۆکەکەی بـۆ دیپلۆمـاتە فەرەنسـییەکان درکانـدبوو. دوای ئەوەی دڵنیـایکردبوونەوە، کە حکـومەتی بریتـانیا هـیچ نیـازێکی لە سـوریا نییە، بە هاوتاکانی ڕاگەیاندبوو، حکومەتەکەی لە نەخشـەیدایە دوای تەواوبـوونی جەنـگ، هێڵێکـی ئاسـنین لە نێـوان بەسـرا و نۆکەنـدی سـوێس بنیـاتبنێ، هەروەهـا خوازیاریشـە ئەو ناوچـانەی هـێڵەکەی

بەنــاودا دەڕوا کۆنترۆڵبکــا. کــاتێکیش لێــدانی هێڵێکــی ئاســنینی ڕاســتەوخۆی بەم جـۆرە لەوێ شـیاو نییـیە، چـونکە جـووڵەی لـم ڕێگرە، ئینجـا ئەوەی بـۆ ڕوونکردنەوە، دەبـێ شـوێنەواری هـێڵەکە پێچێکی گەورە بخوا و بە لای بیابانە بەردینەکەی باکووردا بڕوا، بە دیمەشقدا بڕوا تا بگاتە سەر دەریا لە حەیفا. هەر بۆ دڵدانەوەش ئەو ئەســـکەندەرونە و بەنـــدەری نـــزیکەکەی «ئەدەنە»ی لەگەڵ «تەدمـور» بە فەرەنسـا بەخشـی. تەدمـوریش مێرگێکـی بیابـانی سـوریا، ڕۆژێ لە ڕۆژان شـارە بـووژاوەکەی ڕۆمانییەکـان بـوو. گومانی تێدا نەبوو، ئەو کورتە پێناسـەی سایکس بۆ سـوریا، بووە مـایەی نیگەرانـی فەرەنسییەکان، ئیدی فەرەنسییەکانیش لە هەمـان ڕۆژدا ڕاپۆرتێکی تێروتەسەلیان بە "نیازەکانی ئینگلیز" بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی خۆیان لە پاریس نارد.[٣٥]

کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسی لە چاوی ئەندامەکانی خۆی لە نێو وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا، دەستبەجێ بە نەخشەی سایکسیان زانی، ئەوە بـوو زانیـاری پێویسـتیان دانـێ. کۆمیتەی نـاوبراویش لە بەرتەکـدا دژەپێشـنیازێکی ئامـادەکرد، کەوا تەواوی سـوریا و فەڵەسـتینی خسـتە ژێـر ڕکێفـی فەرەنسـاوە. "ئـێمە دەبـێ لە لای ڕۆژهەڵاتەوە شتی زیاتر بکەین تـا بەرهەمـی حەوت سـەدەی هەوڵە شەونخوونییەکانی فەرەنسا بدروینەوە." کۆمیتەکە بە پێداگیرییەوە داوای دانوستانیان لەگەڵ بریتانیا کرد.[٣٦]

«دیلیکاسـێ» کە هەر خـۆی لەترسـی شکسـتی، لەوەی کـردەی بەجۆشـــتر لەوبـــارەوە نیشـــانبدا، لەژێـــر گوشـــاری پەرلەمـــانی فەرەنسادا بوو، ئەوە بوو تەواو کەوتەبەر شاڵاوی فشـار و دەوری گیرا. ئەویش قسـەی لەگەڵ «کامبۆن»ی باڵوێزی خـۆی لە لەندەن کـرد، بەوەی نەخشـە چاوتێبڕینەکـانی «سـایکس» هـی ئەوە نـین

"بەبێ ئەوەی ڕۆژێ لە ڕۆژان پەیوەندییەکانی ئەنگلۆ-فەرەنسی بخاتە مەترسی" جێبەجێبکرێ.[37] «کامبۆن»یش تەڕدەستانە لە ٣١ی ئابی ١٩١٥دا بریتانییەکانی لەوە ئاگادارکردەوە، کەوا حکومەتەکەی "لە هیچ لێ کەمکردنەوەیەک لە مافەکانی خۆی لە سوریا و سیسیلیا- ئەو پارێزگا دراوسێیەی، کە ئێستا کەوتۆتە باشووری تورکیا- خۆش نابێ."[38]

خۆ ئەگەر ئەمە بۆ «کامبۆن» شتێکی ناشیاو بووبێ، کە هەر وەهاش بوو. ئاخر بە شێوەیەک پرسیار لە باڵوێز کرا ئاخۆ حیکمەتی داواکردنی سوریا لە چیدایە، ئینجا هۆشدارییە ڕاشکاوانەکەی ئەویش لە ڕاستیدا لە لایەن پاشکۆ نوێیەکەی باڵوێزخانەکە نووسرابوو، کە تازە گەیشتبووە ئەوێ تا بچێتە پاڵ ئەرکی فەرەنسی لەوێ. ئەویش «فرانسیس جۆرج پیکۆ François Georges-Picot»ی نووسەر بوو، ئەو ڕاستەوخۆ بەر لە جەنگ لە بەیروت کونسوڵی فەرەنسا بوو، بەڵام لەبەر هەواداریێتی دیکە، ئەو لە هەلومەرجەکە زۆر گرنگتر بوو لەوەی هەبوو. هەروەها ئەو ئەندامی کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسیش بوو. ئەو پیاوێکی مووزەردی درێژی باریک بوو – لە لیاقەی جەستەیی و دەروونیش وەک یەک بوو-. جۆرج پیکۆ دەم و لووتێکی درێژکۆڵەی بوو، لە بریتانییەکان داخ لە دڵ بوو. پەیدابوونی ئەو لە پایتەختی بریتانییەکان نیشانەی ئاراستەیەکی توندتری فەرەنسییەکان بوو.

٢

مسیۆ پیکۆ[١٥]

«فرانسـیس جـۆرج پیکـۆ -FRANÇOIS GEORGES PICOT» بیروبـــاوەڕی ئیمپریالیییـــانەی لە خوێنـــدا دەگەڕا. هەردووکیان، واتە هەم خۆی و هەم «چارلس Charles»ی برای، ئەندامی کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسی بوون، فشاریان دەخستە سەر فەرەنسا تا داوای سوریا بکا، هەروەها «جۆرج پیکۆی» باوکی کۆچکردووشـیان دامەزرێـنەری گرووپێکـی دیـکە بـوو، ئەویـش کۆمیتەی ئەفریقای فەرەنسی بوو، چارەکە سەدەیەک پێشتر دنەی حکومەتی دەدا بەڵکو داوای ئەو پارچانەی ئەفریقا بکا و دەستی بەسەردابگریَ، کە "هێشتا بیَ سەردارن."[١]

«جۆرج پیکۆ» پارێزەرێکی ناودار بوو، ئەندامی پەیمانگەی فەرەنسی و نووسەری بیۆگرافیای «گلادستۆن Gladstone» ی سەروەزیر بوو، کە فەرمانی بە هێزەکانی بریتانیا کرد نۆکەندی سوێس داگیربکەن. کوڕەکەی ئەوەیش « فرانسیس جۆرج پیکۆ» ناوی تەواوی باوکی وەک پاشناوی خۆی وەرگرت، وەک ئەوەی هـیچ گومانێـک بـۆ هـیچ کەسـێک نەهێڵێتەوە کەوا ڕۆڵەی کێیە. بریتانییەکانیش، کە بە "زوڕنـای دەنـگ" و ڕەفتاری دەوروژان و ختووکەیان دەهات، بە ئەنقەست خۆیان لەو خۆناسینەی دەدزیەوە و زەقوزۆپ بە پیرە "مسیۆ پیکۆ" بانگیان دەکرد.[٢] دیاریش بوو دیپلۆماتە فەرەنسییەکە بەو شتە قەڵس نەدەبوو. هەروەک دیپلۆماتێکی بریتانی بە منگەمنگەوە دەیگوت، ئەو "یەکێک لەو

---

١٥ نووسەر وشە فەرەنسییەکە monsieur مسیۆی بەکارهێناوە.

فەرەنسـییە سـەیرانە بـوو، پێـدەچوو هەرگیـز لاوێتـی بەخـۆەوە نەبینیبێ."[٣]

کەچـی « جۆرج پیکـۆ»ی تەمەن ٤٣ سـاڵان، ڕۆژێـک لە ڕۆژان جاحێڵ بووە. هەروەک خوێندکارێک لە سـەرەتاوە شـوێنپێی بـاوکی هەڵگرتوە و لە زانکۆدا قانونی خوێند. ئینجا لە تەمەنی ٢٨ ساڵیدا لە پـڕێکەوە کارنـامەی ژیـانی خـۆی گـۆڕی. کـاتی بڕیاردانەکەشـی بەوەی ببێتە دیپلۆمات، چارەنووسساز بوو، ئاخر ئەوەش لە سـاڵی ١٨٩٨دا بوو؛ ئەو ساڵەی کە ڕووداوەکەی «فاشۆدا»ی تێدا قەومـا، ئەو کێفەڕاتەی بە هـۆی گرووپـی فشـارەکەی بـاوکییەوە پەیـدابوو. «فاشۆدا» و لێکەوتەکانی بەسەر ساڵە بەراییەکانی «جۆرج پیکۆ» لە «کێ دۆر سێ» وەزارەتی دەرەوە باڵکێش بوو، ئیدی ئەو ئەڵقە زەمەنییە حەیابەرە شـوێنەواری خـۆی بەجێهێشـت. بە لەدەسـتدانی بـاوەڕی خـۆی بە حکـومەتی فەرەنسـی، کە لێبـڕاوانە بەرگـری لە بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی ناکـا، «پیکۆ» و هـاوتاکـانی بڕیاریـاندا دەبێ لە ئایندەدا زۆر توند لەگەڵ بریتانییەکـان بجووڵێنەوە. پاشـان یەکێک لە سیاسەتوانە بریتانییەکان ئاراستەی ئەوانەی بەم شـێوەیە کورت کردەوە: "هیچ شتێک نەدەن و هەموو شتێکیش بخوازن."[٤]

لەو کـاتەش کە دیـار بـوو «مـارک سـایکس» بێئاگـا بـوو لە پێشـهاتە تازەگەرییەکـانی سیاسـی لە جیهـانی عەرەبـدا، کەچـی «جـۆرج پیکـۆ» لێـی ئاگـاداربوو. لەوکـاتەی ئەو وەک کونسـوڵی فەرەنسـا لە بەنـدەرە بـووژاوە و بەهەڕمێـنەکەی بەیـروت، هەر ڕاستەوخۆ بەر لە جەنگی یەکەمی جیهان کاریدەکرد، لەوێوە نامەی لە ڕۆشبنیر و ئەفسەرە گەنجە مجێزبەرزەکانی سـوپای عەرەبی و پـــارێزەر و ڕۆژنامەنووســـەکان پێدەگەیشـــت، دەیانەویســـت بە یارمەتی ئەوان بگەنە مەبەستی خۆیان، بەوەی لەنێو ئیمپراتۆریەتی

عوسمانییدا ئۆتۆنۆمی بەدەستبهێنن. تەنانەت عەرەبەکان لە ١٩١٣ دا لە پاریس کۆنگرەیەکیان بۆ تاوتوێکردنی ئەم ئامانجە گرێدا، بەڵام حکومەتی فەرەنسا حەزی لێنەبوو کۆمەکیان بکا، چونکە سوود و قازانجی دارایی خۆی لە بەردەوامی مانەوەی عوسمانییەکان زیاتر دەبینی، هەر بۆیە «جۆرج پیکۆ» هەر ئەوەندەی لەدەست دەهات، فایلی هیوا و ئاواتی ئەوان بە وریاییەوە دوورهەڵبگرێ.

لە حوزەیرانی ١٩١٤دا بڵاونامەیەکی عەرەبی بۆ «جۆرج پیکۆ» نێردرا و تێیدا داوای سەربەخۆیی تەواوی سوریای لێکرا، ئەمەش وای لێکرد، کە پێویستە سیاسەتی حکومەتەکەی بگۆڕێ. بەو بڕوایەی کەوا بڵاونامەکە "زۆر زیاتر لەوەی ڕابردوو دەرفەتی زیاترە تا سەدایەک لەسەر گیان و دەروونی خوێنەرانی بداتەوە"، ئیدی ئەویش حکومەتەکەی لە پرسەکە ئاگادارکردەوە بەوەی "ئەگەر ئەوان دەستی عەرەبەکان نەگرن، ئەوا ئەوانی دیکە -کە مەبەستی بریتانییەکان بوو- کاری وەها دەکەن."[٥] کەچی حکومەتەکەی «پیکۆ» خۆی لە گوورە نەبرد. لە بارێکی بێئومێدیشدا و لەو کاتەی پێدەچوو فەرانسە و عوسمانییەکان لە پایزدا بکەونە دۆخی شەڕ، ئیدی ئەو ژێربەژێر شتێکی بۆ حکومەتی گریکی ڕێکخست، بەوەی یارمەتییەکی پێکهاتوو لە پازدەهەزار تفەنگ و نزیکەی دوو ملیۆن فیشەک بگەیەننە دەستی کریستیانەکانی لوبنان. کاتێکیش جەنگ هەڵگیرسا، «پیکۆ» ناچار بوو بەیروت جێبێڵێ.

پیکۆ سەرچیخانە وەهای چاوەڕوان دەکرد فەرەنسا بە زووی ئەو ناوچانە دەگرێ تا پشتی ڕاپەڕینی لوبنانییەکان بگرێ و هیواشی وا بوو چەک و فیشەکانیش ئەوسا بکەونەگەڕ. ئیدی هەر

بەو شیمانەیە، لە بری سووتاندنی ئەو نامانەی کەوا عەرەبەکان بۆیان ناردبوو، بە متمانەیەکی ساویلکانەوە کلیلەکانی کونسلخانە و ئەرشیفەکەی بۆ کونسوڵی ئەمریکا بەجێهێشت. کاتێکیش بە پەلە سواری سەر پشتی بەلەمەکە بوو تا لە بەیروت دەربچێ، لە کاتی خواحافیزی لە کارمەندان، ئەوانەی لە دوای ئەو بەجێمان پێیگوتن: "دوای دوو هەفتەی دیکە دەتانبینمەوە."[٦]

پەلامار و داگیرکردنەکەش ڕوویندا و لەگەڵ هاتنی عوسمانییەکان و داگیرکردنی کونسوڵخانەکە و دەستبەسەرداگرتنی فایلەکان، ڕوانینی شۆڕشی لوبنانیش ڕەوایەوە. لەبەر کەمتەرخەمی «جۆرج پیکۆ» عوسمانییەکان لە ڕێی فایلەکانەوە توانیان هەندێ لەو دۆست و برادەر و ئەو کەسانەی نامەیان لەگەڵ کونسوڵدا ئاڵوگۆڕکردبوو بگرن و لە سێدارەیان بدەن. ئیدی ئەو گەڕایەوە پاریس، لەوێ لەگەڵ هاوبیرەکانی دیکەی یەکیگرتەوە، کاری کونسوڵی بەجێهێشت و لەگەڵ هاوکارەکانی لە کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسی فشاری خستە سەر «دێلیکاسێ» تا ڕووبەڕووی "پرسی ڕۆژهەلات" ببێتەوە، ئەوسا چ لە ڕێی پەرلەمان و چ لە ڕێی بزنسمانەکانی وەک «لیۆن» و «مارشاڵ»، ئەوانەی بۆ دەستگرتن بە پیشەسازی ئاوریشم، ئامادە و لەسەرڕێ بوون. تا دەهاتیش فشاری گرووپی لۆبییەکە بەهێزتر دەبوو، ئەوە بوو لە دواییدا «دێلیکاسێ» بڕیاریدا، کەوا هیچ بژاردەیەک لە دەست نەماوەتەوە بەدەر لەوەی پرسەکە لەگەڵ بریتانییەکان تاوتوێ بکەن، ئیدی «جۆرج پیکۆ» بوو نەوەک «بۆمبارد»ی باڵوێزی پێشووی فەرەنسا لە ئیستەنبول، سەبارەت بەم پرسە گومانی هەبوو، لە ئابی ١٩١٥یشدا نێردرایە لەندەن.

هەر زوو «جۆرج پیکۆ» هەستی بەوە کرد لە توانایدایە ڕاپۆرت لەسەر باری پێشوەچوونی ڕەوشەکە بۆ هاوپەیمانەکانی لە پاریس و شوێنی دیکە بنێرێ. هەروەک ئەو بە «ئالبەرت دیفرانس Albert Defrance»ی دۆستی ڕاگەیاند، کە باڵوێز بوو لە قاهیرە: "ئێستا ئەوان داخوازییەکانی ئێمەیان لەبەردەستە، بەم جۆرە چیدی ناتوانن خۆیان لێی بدزنەوە."[٧] لەگەڵ ئەوەی، ئەو لەمەیاندا ڕاست بوو بەوەی بڵێ، کە ئەو حکومەتی بریتانی ناچارکرد، پرسەکە بەگوێرەی ئەوەی کۆمیتەکەی تاوتوێ بکەن، بەڵام ئەوەی ئەو نەیدەزانی ئەوە بوو، هاوتا بریتانییەکانی نەیاندەتوانی زیاتر بە لەیەکدابڕاوی سەیری ڕوانینی فەرەنسییەکان بۆ بابەتەکە بکەن. ئەوەی بۆ «جۆرج پیکۆ» نەزانراو بوو، بەڵام لێی دەترسا، ئەوە بوو، بریتانییەکان بە نهێنی ئەسپی سەرچڵیی خۆیان لەگەڵ عەرەبەکان تاودابوو. ئاکامەکەشی لە سوچێکی دیکەوە سەریهەڵدا، ئەویش داواکردنێکی تێکەڵی هەرێمی بوو، ئیدی ئەم جارەیان لە «شەریف حوسێن»، مەزنی مەککەوە بوو.

«سێر هێنری ماکماهون Sir Henry McMahon»ی کۆمسیاری باڵای بریتانیا لە میسر بە شێنەیی لە «شەریف حوسێن» نزیک بووبووەوە، ئەمەش دوای ئەوەی دابەزینی هێزەی بریتانی لە گالیبۆلی نەیتوانی زەبرێکی کەمەرشکێن بوەشێنێ، ئەو زەبرەی «سایکس» و ئەوانی دیکە بە تەمای بوون. «ماکماهون» پیاوێکی سووکەڵەی وریا و خۆپارێز، ناوبانگی بە کەسێکی تەمبەڵ دەرکردبوو، زۆرترین کارنامەی خزمەتی ژیانی لە هیندستان بوو. ئەو تەنیا بۆ پڕکردنەوەی کەلێنی «کیچنەر» لەوێ داندرابوو، ئاخر «کیچنەر» بانگی لەندەن کرابووەوە تا سەرۆکایەتی نووسینگەی جەنگ بکا. «ماکماهون» هەستیکرد بەرپرسیاریەتییەکەی بە دڵ

نیـیە، هەرهـیچ نەبـێ دەیزانـی هەرکاتێـک هێزەکـانی بریتـانی لە دەردەنیل بکشێنەوە، ئەوا تورکەکان دەست بە دژەهێرش دەکەنەوە و ئینجا ئامانجەکەشیان میسر دەبێ. ئەم ڕوانینەش گەفێکی دیکەی دەوروژاند. ئـاخر بـاری ئـابووری میسـر بە شـێوەیەکی خـراپ بە دۆخـی جەنگەوە کـاریگەر بـوو، ئەمەش بە زۆری لەبەر ئەوە بـوو، کە زۆریـــنەی دانیشـــتوانە عەرەبە موســـڵمانەکان نزیکتـــرین و ناسکترین خەڵک بوون، کە بەپیر بانگەوازەکەی سوڵتانەوە بچن بۆ جیهادکردن. تا ناوەڕاستی ١٩١٥ش «ماکماهون» و ڕاوێژکارەکانی دەترسـان مەبـادا تـورک هێرشـبکاتە سـەر نۆکەنـدەکە، ئەمەش بە ئاسانی پروشکەی ئاگری ڕاپەرینی عەرەبی لە دەڵتای نیلدا گڕدەدا.

ئەوە گەنجێکی دیکەی بەخۆناز و کەمۆی کەچەڵە بوو بەناوی «ڕۆنالد ستۆرس Ronald Storrs»، کە بیرۆکەیەکی بلیمەتانەی بە گوێی «ماکماهون»دا چرپاند، بەوەی «شـەریف حوسێن» وەک داردەستێک لە دژی هێزەکانی جیهادی سوڵتان بەکاربێنن. «ڕۆنالد سـتۆرس» ڕاوێژکـاری خۆرهەڵاتناسـانەی «ماکمـاهون» بـوو، بـۆ مـاوەی چەنـدین سـاڵ لە قـاهیرە لەگەڵ کۆمسیۆنی بـاڵای بریتـانی کاریـــدەکرد. ئەو دەیزانـــی پەیوەنـــدی «حوســـێن» لەگەڵ عوســـمانییەکاندا گـــرژە، چـــونکە بەر لە هەڵگیرســـانی جەنـــگ، «عەبدوڵڵای» کوڕی حوسێن ڕاستەوخۆ داوای لێکردبـوو بەڵکو بریتانییەکان کۆمەکی ماڵباتەکەی بکەن تا بتوانن تورکەکان لەوێ وەدەربنێن. بەر لە جەنگیش نەدەکرا بریتانیا ئەو جۆرە کۆمەکە بکـا، بەڵام ئێسـتا کـارەکە دەکـرا. ئیـدی «ماکمـاهون» بە دنەدانـی «سـتۆرس» لە ژێـرەوە پەیوەنـدی لەگەڵ «حوسێن» گرێـدایەوە، ئامـــاژەی بەوە دا، ئەگەر هـــاتوو دژی دوژمـــنە هاوبەشـــەکەیان ڕاپەڕی، دەکرێ یارمەتی بریتانیای لەپشت بێ.

مشـــتومڕی «ســـتۆرس» لەســـەر ئەوە بـــوو، کەوا «شـــەریف حوســـێن»ی مێژەربەســـەری ڕیشســـپی سەرســـەخت کەســـێکی نموونەیی لەبارە بۆ بنکۆڵکردنی بانگەوازە زەنگوڵدارەکەی سوڵتان، کە جـاڕی جەنگـی پیـرۆزی دابـوو. ئەوەش وەنەبـێ هەر لەبەر ئەوەبێ، کە «حوسێن» دەسـەڵاتداری شـارێکە، کە چەقی بـازنەی جیهانی ئیسلامییە- ژمارە تەلەفۆنەکەشی لە مەککە (١) بوو- بەڵکو لەبەر ئەوە بـوو پـایەی "شـەریف" وەک وەچەیەکـی ڕاسـتەوخۆی محەمەد پێغەمبەر ناسراو بوو، ئەو ڕەچەڵەکەی سوڵتان نەیدەتوانی داوایبکـا. هەروەهـا «سـتۆرس» پێشـنیازی ئەوەشـی کـرد، لە بەرژەوەنـدی ئیمپراتـۆریەتی بریتانیـادایە ختـووکەی مجێـزبەرزی «حوسـێن» بـدا بەڵکـو وەک خەلـیفە جـێگەی سـوڵتان بگـرێتەوە. «سـتۆرس» دوای دارمـانی ئیمپراتـۆریەتی عوسـمانی، نووسـی؛ دەکـرێ «حوســێن» "بەبـێ بـوونی هێزێکـی زەمەنـی ببێـتە دەمڕاستێکی ڕۆحـی میراتگرەوە"ی پابەند بە داهـات و پارێزگـاری بریتانی بێت و ببێتە داردەستیش بۆ بڵاوکردنەوەی دەستڕۆیشتنی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.[٨]

ئەم هەڵوێستە ناپیاوانەیە، شێوە کاردانەوەی «ماکماهون» بوو، ئەویـــش لەو کـــاتەی «حوســـێن» لە ئـــابی ١٩١٥دا وەڵامـــی دەستپێشـــخەرییەکەی دایەوە، کە ڕێـــک هاوزەمـــان بـــوو لەگەڵ گەیشـتنی «جـۆرج پیکـۆ» بـۆ لەنـدەن تـا فشـاری فەرەنسـا بـۆ داواکردنـی سـوریا بخـاتەڕوو. کـاتێکیش «شـەریف حوسـێن» بە شێوەیەکی ڕەچاونەکراو داوایکرد، وایزانی بریتانیا پشتی داواکەی ئەو دەگرێ بۆ ئەوەی ئیمپراتۆریەتێکی بەرفرەوان پێکەوە بنێ، کە نەوەک هەر نـیمچە دوورگەی عەرەب، بەڵکـو سـوریا و عێـراق و

فەڵەستینیش بگرێتەوە، ئەوە بوو «ماکماهون» خۆی لێبوارد و ئەم شتەی بەهەند هەڵنەگرت. «ستۆرس»یش کە زۆر جار لەسەر یەک سەروسەودای شتی عەنتیکە و مافووری لە بازاڕی قاهیرە دەکرد، داواکەی «حوسێن»ی وەک کابرایەکی بازرگان هاتەپێشچاو، بەوەی سەرەتا نرخێک لە سەر کاڵاکەی دادەنێ تا دواتر بتوانێ سازشی لەسەر بکاو بیفرۆشێ. کەچی کاتێک کۆمسیاری باڵای بریتانی تێکۆشا گفتوگۆ لەسەر داوایەکە بوەخرێنێ[16]، «حوسێن» بە توندی هاتەدەنگ. «شەریف» لە سەرەتای مانگی ئەیلوولدا لەبلەبانانە گوتی: "ڕاستییەکە ئەوەیە، پێشنیازی بەرەی پێشەوە و سنوورەکان وەنەبێ هەر پێشنیازێکی تاکەکەسی بێ، کە داوایەک بێ و چاوەڕێی کۆتایی جەنگ بکا، بەڵکو ئەم داخوازییە هی گەلەکەمانە، ئەوەی بڕوای وەهایە، لایەنی کەمی سنوورە بۆ ئەوەی سیستمێکی نوێی لێدابمەزرێنێ کە بۆی تێدەکۆشن."[9]

ئەو داوا فرەوانخوازییەی حوسێن، کە نمایشی جیهانی عەرەبی نیشاندەدا، وەها پێدەچوو، ئەگەر هاتوو سەرچاوەیەکی دیکە هاوکاری نەبێ، داوایەکی ئاوەزمەندانە نەبێ. بە ڕێکەوتێکی ئەفسوناویش، هەر لەوکاتەی نامەکەی «حوسێن» گەیشتبووە قاهیرە، ئەفسەرێکی عەرەب لە لەشکری عوسمانی بەناوی «محەمەد ئەلفاروقی» لە گالیبولی لە عوسمانییەکان هەڵگەڕابووە و چووبووە ڕیزی بریتانییەکان. ئیدی لە زنجیرەیەک چاوپێکەوتنی لەگەڵ ئەفسەرە بریتانییەکان لە قاهیرە، بە خودی «سایکس»یشەوە، کە ئەو تازە لە هیندستان دەرچووبوو بەرەو نیشتمان بگەڕێتەوە، ئەوە بوو ئەفسەرەکەی عەرەب ئەوەی

١٦ وەخراندن: دواخستن.

گوتوبوو، کەوا نزیکەی هەموو ئەفسەرە عەرەبەکانی نێو لەشکری عوسمانی لە بزووتنەوەی نیشتمانی ژێرزەمینی عەرەبدا ئەندامن. بەگوێرەی قسەکانی ئەو، گوایە بزووتنەوەکە لەو ساتەدا لەبەر ئەو مشتومڕەدا بووە، ئاخۆ هێزی خۆی بخاتە پاڵ عوسمانی و ئاڵمان یاخود هاوپەیمانێتییەکەی بگوازێتەوە و ڕەگەڵ بریتانییەکان بکەوێ. «ئەلفاروقی» زۆر شووڵی لێهەڵکێشابوو، بەڵام بریتانییەکان بژاردەی دیکەیان لەبەردەستدا نەبوو لەوەی زیاتر، کاتێ ئەفسەرەکە بە دانوستانە ژێربەژێرەکەیان لەگەڵ «شەریف حوسێن»دا زانی، کە قسەکانی کابرا بە هەند هەڵبگرن. لەبەر نهێنیبوونی ئەو نامە و نامەکارییەی نێوان ماکماهون و حوسێن، ئەوە دەرکەوت، هەردوو شتی، چ قسەکانی ئەلفاروقی سەبارەت بە بەرفرەوانی ڕایەڵەی تۆڕی عەرەب و چ داوای دراماتیکی حوسێن بەوەی نوێنەرایەتی پانتاییەکی بەرفرەوانی عەرەب دەکا، ڕاست بوو.

ئەو درکاندنانەی «ئەلفاروقی»، «ماکماهون»ی ناچارکرد بە باری کاریگەریی «شەریف حوسێن»دا بچێتەوە. لە ١٨ تشرینی یەکەمدا کۆمسیاری باڵا کورتبڕیانە لە بروسکەیەکیدا لەندەنی ئاگادارکردەوە لەوەی: "لایەنی عەرەب لەسەر دووڕیانی جیابوونەوەیە" و هەر بۆیە پێویستە بە پەلە تاوتوێی داوانامەی «حوسێن» بکرێ.[١٠] ئەو لەسەر بروسکەکەی بەردەوام دەبێ و دەنووسی: "ئەگەر ئێمە دەستبەجێ دڵنیاییەکیان نەدەینێ و قایلیان نەکەین، ئەوا خۆیان دەهاوێژنە باوەشی ئاڵمان." «سایکس»یش لە گەڕانەوەیدا بۆ لەندەن، پشتی «ماکماهون»ی گرت. ئەویش هەستیکرد "ئەگەر هاتوو عەرەب بۆ چارەنووسی خۆیان جێبهێڵرێن"، ئەوا دەچنەپاڵ تورکە عوسمانییەکان.[١١]

ڕەوشە پەرەسەندووەکە لە قاهیرە وای لە «سێر ئێدوارد گرێی Edward Grey Sir» کـرد لە دۆخێکـی وەهـادا بـێ، کە هـی ئێرەییپێبـردن نەبـێ. دارێـک بـوو هەر دووسـەری پـیس بـوون. سـەرەتا «جۆرج پیکۆ» و هەنووکەش «حوسێن»، هەردووکیان داوای ئەوەی لێـدەکەن، داخـوازییە دژبەرەکانیـان لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا لەبەرچـاوبگیرێ، خـۆی دەبـوو ئەویـش لەنێوانیـادا یەکێکیان هەڵبژێرێ. یەکێک لە کاربەدەستان وەها ئامۆژگاری کرد؛ "پێویســـتە ڕەوشـــەکە لە هەردوو ڕوویەوە و بــۆ هەردوو لای فەرەنسی و عەرەب بە ڕوونی مایەی لێتێگەیشتن بێ، ئەگەر وەها نەبـێ، ڕووبەڕووی کێشمەکێشـی ڕاسـتەقینە دەبـنەوە". بەڵام لە هەمان کاتیشدا ڕاستی لەم ڕەوشـەدا لە مەترسیدایە.[١٢] ئاخر ئەگەر بریتانیـا داوای عەرەب وەپـێش داوای فەرەنسـییەکان بـدا، ئەوا ڕەوشی خاوبوونەوەی گرژییەکان لەگەڵ پاریس دەخاتە مەترسی؛ خۆ ئەگەر داوای عەرەبەکانیش بەلاوە بنێ، دەکرێ ئەوان بچنە پاڵ فەتوای جیهادی سوڵتان.

ڕۆژژمێـــری «گرێـــی» هەروەک ئەو بەنـــدوباوانەی لەوەوە دەبیستران، وای لێکردبوو مەیلی بەرەو لای فەرەنسییەکانەوە بڕوا. ئەوە لەپێشـبوو لە ٢١ی تشـرینی یەکەمـدا چـاوی بە «کـامبۆن» بکەوێ تـا داوای فەرەنسای لەگەڵ تـاوتوێ بکـا، لە هەمـان کاتیشـدا چیرۆکـی هەراسـانکەری سـەبارەت بە پشـتگیری جەمـاوەری فەرەنسا بۆ چوونە نێو جەنگ بیست. هەردوو هۆکارەکە هێنایانە سەر ئەو قەناعەتەی پێویستە تووڕەنەکردنی فەرەنسـییەکان لەپێش مەترسـی جیهـادی سـوڵتاندا دابنـێ. ئەوەشـی لەگەڵ هاوتاکـانی لە کابینەی حکومەت تاوتوێ کردبوو، ئاخۆ چ ڕێنمایی بۆ ماکماهون بنێـرێ (بەو دەسـتخەتە نـاخۆش و تـێکەڵەی خـۆی، پرسـیارێک

سەرمەشق بوو"ئایا ئەمە بەسیەتی؟") ئەوە بوو لە ٢٠ی تشرینی یەکەم بروسکەیەکی بۆ قاهیرە لێدا و تێیدا بە کۆمسیاری باڵای ڕاگەیاند، تا بکرێ لە نامەی داهاتووی بۆ «شەریف حوسێن» سەبارەت بە تاوتوێکردنی باکوور- خۆرهەڵاتی سوریا، ئەو گۆشەیەی کە «حوسێن» داوای دەکرد، تەمومژاوی بێ.[١٣] لەگەڵ ئەوەشدا و بەگوێرەی خێرا هاتنەپێشەوەی پێشهاتەکان، دەسەڵاتێکی چارەنووسسازانەی بۆ ماکماهون هێشتەوە بەوەی "بە گوێرەی پێویست دەستی واڵا بێ و کات بۆ تاوتوێکردنی داڕشتەی دەقاودەق دیارنەکات.... ئەمەش ئەگەر هاتوو پێویستی بە وردەکاریی دەقاودەتر هەبوو، ئەوا دەکرێ هەر خۆت ڕوونیبکەیتەوە."[١٤]

«ماکماهون» بەو بەرپرسیاریەتییە دڵخۆش نەبوو، دەقاودەقیش بە گوێی ڕێنمایی «گرێی» کرد. ئەویش «ئەلفاروقی» وەک دەنگدانەوەیەکی پەسەندنامەی «شەریف حوسێن» بەکارهێنا، ئەوە بوو لە ٢٤ی تشرینی یەکەمدا نامەیەکی سیاسییانەی ناڕۆشنی بۆ «حوسێن» نارد، تێیدا دانپێدانانی بریتانییەکانی سەبارەت بە زۆرینەی ئەو خاکانەی ئەو داوای دەکرد نووسیبوو، بەڵام بەدەر لە دوو ناوچەی زۆر بە پیتوفەڕ. یەکیان ئەو سەرە پردە ئاسیایەی سەر کەنداوی فارسی بوو، کە بریتانییەکان وەک سەربازگەیەک دەستیان بەسەرداگرتبوو. ئەوەی دیکەش ئەو بەشە کەناراوییەی سوریا بوو، کە فەرەنسا چاویتێبڕیبوو، ڕاگوزەریانەش بەسەر پێناسەکردنی ناوچەکەدا چووبوو. «ماکماهون» دواتر ڕوونی کردەوە، کەوا "پێویست بوو لە دەربڕینەکەمدا تەمومژاوی بم، ئاخر لە سەرێکەوە حکومەتی خاوەنشکۆی شاژن حەزی نەدەکرد بە کردەیەکی دەقاودەقی ئایندە پابەندبێ، لە سەرەکەی دیکەشەوە،

هەر وردەکارییەک بۆ پێناسەکردنی داواکانمان دەبووە مایەی ترساندنی عەرەب."[١٥] دەمێکیش بوو مشتومڕ لەسەر واتای ئەم وشانە کرابوو، هەر بۆیە شتێکی سەرسامهێن و کتوپڕ نەبوو، بەوەی هەرگیز نیازی ئەوەیان نەبووە ڕوون و ئاشکرا بن.

پێشهاتە پەرەسەندووەکانی ڕستە سەرەکییەکەی نێو پەیامەکە سەلمێنەری ئەوە بوو، کەوا بە مەبەست هەوڵیداوە «شەریف» لە خشتە ببا. سەرەتا نیازی وا بوو، ویستبووی توانستی خۆی لەگەڵ داننان بە داواکاری حوسێن سەبارەت بە ناوچەکانی دیکە بەم گرێ ڕستەیە بگونجێنێ، کە نووسی: "تا ئەو ڕادەیەی پێویستە، ئینگلستان ئازادە لە وەی بەبێ هیچ زیانگەیاندنێک بە بەرژەوەندی هاوپەیمانەکانی بجووڵێتەوە". بەڵام ئەوەی بە مێشکدا هات لەوانەیە ئەم دەربڕینە ببێتە مایەی وروژاندنی «حوسێن». بۆیە دوایین ڕەشنووسی نامەکەی بە شێوەیەک هەموارکرد، کە بابەتی مەرجدانانەکە شتێکی بەم جۆرە بوو: "ئێمە بەم سنووربەندییە قایلین و هەرچی دەربارەی ئەو ناوچانەشە، ئەوانەی کە بریتانیای مەزن بەبێ ئەوەی زیان بە هاوپەیمانە فەرەنسییەکەی بگەیەنێ ئازاد بێ لە هەڵسوکەوت کردندا، ئیدی ماکماهون گوتی؛ ئەو "ڕێپێدراوە بە ناوی حکومەتی بریتانی مەزن ئەم دڵنیایەی خوارەوە بدا...."

بڕگە مەرجدارەکە وا دەهاتە بەرگوێیان، کە هیچ بەربەستێک لەسەر ڕێگەی بریتانیادا نییە بەوەی دان بە داوای عەرەبەکاندا بنێ سەبارەت بەو بەشەی لە سوریا مابووەوە و وێرگولێکیش لە نێوان وشەکانی"لەنێویدا" و "کە تیایدا"یە و ئەوی پێویست بوو تێدابێ، هەبێ؛ کەچی «ماکماهون» زۆر بە مەبەست خاڵبەندییەکەی نێوان وشەکانی هەڵگرت، چونکە ویستی واتا دژەکەی بدا. ئەو وەک بە

وەزیـــری کاروبـــاری دەرەوەی گـــوت، "نەوروژانـــدنی نیگەرانـــی فەرەنســــــییەکانی لەبەرچـــــاو گرتبـــــوو... ئەمەش لەڕێـــــی هەموارکردنەوەی گشتیی ئەو کاریگەرییەی کەوا نووسرابوو تەنیا حکومەتی خاونشکۆ دەتوانێ سەبارەت بەو ناوچانە گرەنتی بدا، "بەوەی حکـــومەتەکە بەبـــێ زیانگەیانـــدن بە بەررژەوەنـــدییەکانی فەرەنســـای هاوپەیمـــان بجـــووڵێتەوە."[١٦] بە کەمـــۆیی بڕیاریـــدا دەقـــاودەق ئەو بـــڕگە مەکـــرۆییە بەکـــاربێنێ، بەڵام بـــۆ بەدبەختـــی، یەکەمـــین کەس، کە لەئاســـتیدا دۆشـــداما « ئـــاژانی نهێنـــی و وەرگێـــڕەکەی «ســـتۆرس» بـــوو بە نـــاوی «ڕوحـــی Ruhi». وەرگێـــڕانە عەرەبیـــیەکەی «ڕوحـــی»، کە بـــۆ شـــەریف نێـــردرا، بە تەواوی واتا هەموارکراوەکەی دووەمی لەدەستدابوو.[١٧] پاشان وەک «ستۆرس»ی غەمبار لێکیدایەوە، «روحی» ئاژانێکی باشتر بوو لەوەی توێژەر بێ."[١٨]

لەو کاتەی ماکماهون پەیامە فەرمییەکەی بۆ شەریف حوسێن نارد، «گرێی»ش «کامبۆن»ی باڵوێزی فەرەنسای بینی. کاتێکیش لە ٢١ی تشرینی یەکەمدا وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیا پێشنیازی بۆ «کامبۆن» کرد، کەوا باشە فەرەنسا نوێنەرێک بۆ پرسی سنووری ئایندەی سوریا دەستنیشان بکا، چونکە بریتانیا دەیەوێ پشتگیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی عەرەبی بکا، بەڵام ئەمەی بە «کامبۆن» نەگوت، کەوا ڕەوتی گفتۆگۆی پێشتر لەگەڵ «حوسێن» دەستی پێکردبوو.[١٩] «کامبۆن»یش بە «گرێی» ڕاگەیاند؛ وا پێویست دەکا لە هەر سەودایەک، کە لەگەڵ «شەریف»دا بکرێ، پرس بە فەرەنسییەکانیش بکرێ، ئینجا ڕاپۆرتێکی بۆ پاریس نارد، دڵخۆشی خۆی بە قسە و گفتوگۆکانی خۆی لەگەڵ وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیا دەربڕیبوو

بەوەی "بە فەرمی و قانونی دانیان بە مافەکانی ئێمە لە سوریادا ناوە."[20] ڕایسپارد «جۆرج پیکۆ» ڕاوێژکارە نوێیەکە وەک دانوساندکار لەگەڵ بریتانییەکان دیاریبکرێ، چونکە ئەو "لە هەموو کەسێک باشتر" لە کاروبارەکانی سوریا دەگا.[21]

لەم گۆشەنیگایەدا «جۆرج پیکۆ» بووە قسەکەری سیاسەتی حکومەتی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست[17]. ئەو گەڕایەوە پاریس بێ ئەوەی ناوی خۆی لە ژێر ڕێنماییەکان بنووسێ، ڕێنمایی بۆ «کامبۆن» نارد، تێیدا خۆی بەوە ناساند، کە «پیکۆ» دانوستانکەری کامبۆنە و فەرمانی پێکرد داوای سوریا بکا بەوەی خاکی فەڵەستین لە باشوورەوە بگرێتەوە و تا دەگاتە سەر سنووری میسر و لە ڕۆژهەڵاتیشەوە تا موسڵ درێژ ببێتەوە. کاتێک ڕێنماییەکەی بەو شێوە ڕەقە داڕشت، ئینجا فەرمانی خۆی وەها نووسیەوە؛ "ڕێگەیەکی باشە بۆ دڵنیابوون لە وەی فەرمانەکانم مایەی ڕەزامەندین".[22] ئینجا خۆی گەڕایەوە لەندەن تا فەرمانەکە جێبەجێبکا.

کاتێکیش «جۆرج پیکۆ» ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە نزیکەکەی بوو لەگەڵ حکومەتی بریتانی، «دیفرێنس Defrance»ی باڵوێزی فەرەنسا لە قاهیرە، لە میانەی پرسیارەکانی لە «ئەلفاروقی»، بۆی دەرکەوت، کە «حوسێن» لەگەڵ بریتانییەکادا لە پەیوەندیدا بووە. لە ٢٨ی تشرینی یەکەمدا (ئەو ڕۆژەی ماکماهون لەندەنی لەوە ئاگادارکردەوە کەوا: "گومانێکی ڕەوای" هەیە لەوەی «دیفرێنس»

١٧ نووسەر لێرەدا لەبری وشەی قسەکەر وشەی ventriloquist بەکارهێناوە، کە واتای ئەو کەسە دەدا لەبنی زگییەوە قسەدەکا و دەم ناجووڵێنی، ئەمەش زیاتر لە نمایشیە کۆمیدییەکان بەکاردەهێنرێ بەوەی کەسەکە بوکەڵەی دەستی بە قسە دەهێنێ.

بۆنی شتێکی کردبێ و سەبارەت بە نامەکانی نێوان مەککە و ئێمەدا شتێکی بیستبێ،) «دیفرێنس» ڕاپۆرتێکی ئەو نامەگۆڕینەوەیەی بۆ پاریس نارد،[٢٣] بەڵام ئەو لە داوەریی خۆی بۆ لایەنی بریتانی سەرچیخ چووبوو، ئەو بە بارەگای وەزارەتی دەرەوە (کێ دۆرسێ Quai d'Orsay)ی گوتبوو، گوایە ماکماهون داواکانی شەریف حوسێن ڕەت دەکاتەوە، چونکە ئەگەر داوای فەرەنسا بۆ سوریا دەربەستی ڕەتکردنەوەی نەبێ، ئەوا خواستی بریتانیا بۆ گەڕاندنەوەی جڵەوی دەسەڵات لەو ناوچەیەی دەورەی بەسرا، کە پێشتر داگیریکردوە، بەسیەتی بۆ ئەوەی دەربەستی ڕەتکردنەوەی داواکەیان بێ.

لە ٢٣ی تشرینی دووەمدا کۆبوونەوەیەکی یەکلایەنەی نائاسایی لە (وایتهۆل Whitehall[١٨]) بەسترا. لە سەرێکی مێزەکەوە «جۆرج پیکۆ»ی موورزەردە دانیشتبوو، لە بەرانبەریشی حەفت لە نوێنەرانی وەزارەتەکانی حکومەتی بریتانی، ئەوانەی سەروکارییان لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەبوو. کاتێکیش سەرۆکی نێردەی بریتانی، «سێر نیلسن ئارسەر Sir Arthur Nicolson»ی سەرۆکی نوسینگەی کاروباری دەرەوە دەق بە «جۆرج پیکۆ»ی ڕاگەیاند، کە هەر بە ڕاستی حکومەتی بریتانیا شتی خستۆتە بەردەستی «شەریف حوسێن»، ئەوە بوو بە گوێرەی یەکێک لە گەواهیدەرانی بریتانی، نوێنەری فەرەنسی لە بەرتەکدا گوتبووی: "شتێکی تەواو باوەڕپێنەکراوە".[٢٤] وەنەبێ هەر گریمانەی «دیفرێنس» بێ، بەوەی بریتانیا نەهاتۆتە ڕایێ تا ناوچەکە ڕادەستی «حوسێن» بکا، ڕاست

١٨ وایتهۆل ڕێگەیەکە لە شاری وێستمنیستری ناوجەرگەی لەندەن، شەقامەکە وەک مەڵبەندی حکومەتی شانشینی بەریتانی ناسراوە، کە ژمارەیەکی زۆر لە نووسینگەی وەزارەتەکانی حکومەتەکی تێدایە. مەبەست لێرە بارەگای حکومەتی بریتانیایە.

نییە، بەڵکو ئەوەش ڕوون و ئاشکرا بوو، کە بریتانییەکان هەرگیز ئامادەنەبوون پرس بە هاوپەیمانەکەیان بکەن ئەگەر پێشتر لەگەڵ حوسێن ڕێکنەکەوتبن.

«جۆرج پیکۆ» کە هەر زوو حەوسەڵەی ئارامگرتنی خۆی گرتەوە، وەها وەڵامی دایەوە: "بەڵێندان بە عەرەب بەوەی دەوڵەتێکی گەورەیان بۆ دروستبکرێ، ئەوا خۆڵکردنە چاویانە. ئەم جۆرە دەوڵەتە هەرگیز بەرجەستە نابێ. ئاخر خۆ تۆ ناتوانی ئەو ژمارە زۆرە هۆز و تیرانە بکەیتە قەوارەیەکی گشتی قابیلی ژیان بێ."[٢٥] ئەو هەندێک هاوئاهەنگی بە لای بەڵگەوبەندەکانی بریتانیادا چوو، ئەو بەڵگەوبەندەی سەبارەت بە هەڕەشەی جیهاد بوو، ئاماژەشی بەوە دا، کە مەترسییەکە لەبن کەوڵی دەسەڵاتە ناخۆشەویستەکەی بریتانیادایە، کە بەسەر میسرەوەیە. هەرچۆنێک بێ، ئەو بەردەوام بوو، لەوەی شۆڤێنیزمی میللی فەرەنسی هەرگیز نەخشەکەی بریتانیای پێ قبووڵناکرێ، هەروەها هیچ حکومەتێکیش کە بەم شتە قایلبێ، ڕزگار نابێ و نامێنێتەوە. ئەو بە هاوتایە بریتانییەکانی گوت: "سوریا زۆر لە دڵی فەرەنسییەکاندا نزیکە." ئەو ئەوەشی وەبیر بریتانییەکان هێنایەوە، لەوکاتەی سەرقاڵی پەلاماردانی گالیبولی بوون، ئەوە فەرەنسا بوو لەو ساڵەدا بەرگەی شەڕی لە بەرەی لای ڕۆژئاواوە گرت. "ئێستاش فەرەنسا لە پاش ئەو قوربانییە زۆرەی بە گیان داویەتی، هەرگیز ڕازی نابێ ناوچەکە ببەخشرێ و عەرەب تێدا سەربەخۆ بن، هەرچەندە لە سەرەتای جەنگدا دەکرا شتێکی لەم جۆرە ڕوویبدابایە."

ئەوە بوو کۆبوونەوەکە بە بێ ئەنجام کۆتاییهات. پاشان، نوێنەرە بریتانییەکان بە گرووپی بچووکتر یەکدییان بینییەوە تا سەبارەت بەو هەناسەساردیەیان لە «جۆرج پیکۆ» دەردەدڵی

خۆیان بکەن. ئەوان لەبەر شێوازی قسەکردنی کابرای فەرەنسی زاریان لێ بەشبوو، ئاخر «پیکۆ» وەها دەدوا "وەک ئەوەی سوریا و فەڵەستین بە تەواوی هەروەک «نۆرماندی» بەشێک بن لە فەرەنسا"، هەروەها ئەوەشیان پێ سەیر بوو، کە ئاماژەی بە دەسەڵاتی بریتانی لە میسر دابوو، بەوەی ناڕەوایەتی بووەتە مایەی ڕەزامەندی توندی خەڵک.[26] کاتێکیش سەرۆکی هەواڵگریی سەربازیی بریتانی لە قاهیرە «بێرتی کلێیتن Bertie Clayton» کۆپییەکی لە کۆنووسی کۆبوونەوەکە پێگەیشت، دەستبەجێ ڕووداوی فاشۆدای بیرکەوتەوە. بەم جۆرەش دابەزییە سەر «جۆرج پیکۆ»: "یەکێکە لە ئەنگلۆفۆبیایی[19] ١٨٩٨" و بەڵگەوبەندەکەشی بەم قسەیە "هەرزەگۆییێکی بەتاڵ" بەلاوەنا.[27]

هەرچەندە لە لەندەن خێرا بریتانییەکان درکیان بەوە کرد، کە ئاسان نییە ڕوبەڕووڕووی قسەی «جۆرج پیکۆ» ببنەوە، چونکە لە ئاگایی هەستیاریدا گەمەیەکی زیرەکانەی کرد. جیاوازی ستراتیژیی لە نێوان هەردوو هاوپەیمانەکەدا واتای ئەوەی دەدا، فەرەنسییەکان لە ماوەی جەنگەکەدا قوربانی زۆریان دابوو، حکومەتی بریتانیا بە بەردەوامی لەمەڕ ئەنجامەکە هەر بۆڵەبۆڵی بوو. بەو دواییانەش و لە مانگی تشرینی یەکەمدا، باڵوێزی بریتانیا لە پاریس «لۆرد بێرتی Lord Berti» چیرۆکی ئەو گەڕیدانەی بە دڵ نەبوو، کە دەربارەی فەرەنسییەکان شتیان دەگێڕایەوە، بەوەی "خۆگر نین و ناشیانەوێ تا کۆتایی لەگەڵ جەنگەکەدا بڕۆن".[28] کەچی چەند ڕۆژێک پاش دیداری «جۆرج پیکۆ» لەگەڵ بریتانییەکان، «بێرتی» ناچاربوو دان بەوەدا بنێ، لەو کاتەی ئەوەی بۆ دەرکەوتووە، کە "هەندێ مەڵبەندی نێو کۆمەڵگە و بنکە بازرگانییەکان بڕوایان وا بوو، کە

---

١٩ واتە ترس لە ئینگلیز.

ئـێمە، تەنیـا بـۆ بەرژەوەنـدی خۆمـان فەرەنسـییەکان لە دژی ئاڵمانەکـان بەکـاردەهێنین و لایەنـی فەرەنسـا بە بەراورد لەگەڵ ئینگلستان قوربانی مەزنتری داوە.[٢٩]

مەترسـییەکە هەروەک زوو بریتانییەکـان نرخانـدییان، کە سروشـتی لەبنی نـامەگۆڕینەوەی ماکمـاهون لەگەڵ حوسـێن دیـار بـوو تەنیـا بـۆ سـەلماندنی ئەو بەنـدەوباوانە بـوو، بەوەی گـوایە بریتانییەکان بە تەنیا بە دوای فرەوانکردنی نیازە ئیمپریالییانەکەی خۆیـانن، لە کاتێکـدا فەرەنسـا لە بەرەی ڕۆژهەلات و بـۆ ئامـانجی هـاوبەش، سـەربازەکانی دەکـاتە قوربـانی. پەیوەسـتکردنی ژمـارەی قوربانییەکـانی سـەربازی فەرەنسـی بە پەسـندنەکردنی پێشـنیازی بریتانییەکـان لە لایەن فەرەنسـیەکانەوە، «جۆرج پیکـۆ» ئەم خـاڵە لاوازەی بـۆ سـوودی خـۆی قۆسـتەوە و ئاسـاییبوونەوەی پەیوەندییەکانی زۆر گرنگ بـوو، ئاخر هێشـتا دۆخەکە ناسـک بـوو بـۆ بریتانیـا تـا ئەو قەوانە لێبـدا. هەروەک ژەنەڕاڵێکـیش بە ددان جیڕکـردنەوە گـوتی: "ئـێمە پێویسـتە دەسـت بە بـاڵی هاوپەیمـانە جەهەننەمیەکەمانەوە بگرین."[٣٠]

بە ئاگـاداربوونەوە لەو کـاردانەوەی خۆیـان هۆکـاری بـوون، بریتانییەکان هەوڵیاندا بەو زوڕنایە بژەنن، کەوا نـامەی نێردراو بۆ حوسـێن بێبـایەخە، پێیـان لەسـەر ئەوە داگـرت، هەرگیـز شـەریف دەسـتی بەو شـتە ناگـا کە ماکمـاهون بەڵێنـی پێـداوە. «نیکلسـن Nicolson» ئەوەی سەرۆکایەتیی نێردەی دانوستانی کرد لەگەڵ «جـۆرج پیکـۆ»دا، بە شـێوەیەک کەوتەگەڕ، کە دەنگـدانەوەی ڕەخـنەی فەرەنسـییەکان بـێ لە خسـتنەڕووەکەی ماکمـاهون. هەنـووکە دیپلۆمـاتە بریتـانییەکە دەوڵەتـی بەڵێنپێـدراوی عەرەبـی بەلاوەنـا بەوەی: شـتێکی قـۆڕە، چـونکە عەرەب کـۆمەڵە هـۆزێکی

پەرشوبڵاون، نە یەکدیگریی و نە ڕێکخستنێکیان لەنێواندا هەیە."[٣١]
پاش ئەوەی «کامبۆن» بە تاڵاوبێژییەوە سکاڵای خۆی گەیاند، بەوەی ئەوان سەبارەت بە دانوستانی بریتانییەکان لەگەڵ حوسێن لەپاش بەردی کەرە بوونە، وەزیرێکی دیکەی بریتانی بە ناوی «لۆرد کریو Lord Crewe» ڕاستەوخۆ ئەوانی لەوە خاترجەم کرد، کە بریتانییەکان "هیچ نیازێکیان بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی نوێی عەرەب نییە، خۆ ئەگەر دەوڵەتێکی لەو شێوە پێکبهێنرێ، لوبنان یان هەر پارچەیەکی دیکەی جیهان بگرێتەوە، ئەوا ڕاشکاوانە دەکرێ فەرەنسییەکان داوای بکەن".[٣٢]

ئەو پاشەکشە خێراییەی بریتانییەکان وای لە «جۆرج پیکۆ» کرد، بکەوێتە ژێر کاریگەرییەوە بەوەی "بریتانییەکان تەنیا دەیانەوێ عەرەبەکان لە خشتەببەن."[٣٣] لە ٢ی کانونی یەکەمدا ڕاپۆرتێکی بۆ «ئارستید بریاد Aristide Briand»ی سەروەزیری فەرەنسا بەرزکردەوە، بەوەی "ئەوان هیوایان وایە کارەکە بە پێدانی زۆر شت تەواوبکەن لە کاتێکدا دانیش بەوەدا دەنێن، کە ئەو شتەی ئەوان دەیانەوێ بنیاتی بنێن، لەوانەیە دوای جەنگ خۆی ڕانەگرێ."

سەرکەوتنەکانی «جۆرج پیکۆ» بوونە مایەی نیگەرانی «بریاند»ی سەروەزیر. ئاخر ئەو لەو بڕوایەدا بوو داواکردنی خاکێک بەو بەرفرەوانییە زۆر لەسەر خەزێنەی دەوڵەتی فەرەنسا دەکەوێ. ئەوە بوو، کە «جۆرج پیکۆ»ش گەڕایەوە پاریس بە دیپلۆماتەکەی ڕاگەیاند، کەوا لە قەوارەی داوا زۆرەکانی خۆی لە خاکەکە بکێشێتەوە. بە تایبەتیش فەرەنسا پێویستی بەو خاکەی دەوروبەری «ئۆرشەلیم» نەبوو، چونکە ئەوێ «وڵاتێکی کەم بەها بوو، هی ئەوە نەبوو داوابکرێ."[٣٤]

کـاتێکیش «جـۆرج پیکـۆ» بـۆ دانوسـتان گەڕایەوە لەنـدەن، ڕەوشـەکە گۆڕابـوو. کاتێکیش لە ٢١ی کانونی یەکەمدا بۆ جاری دووەم لەگەڵ بریتانییەکان دانیشتەوە، ڕایگەیاند؛ کە بە ئارەزووی خۆی قەبارەی داواکردنی خاکەکەی بۆ فەرەنسا کەمکردووەتەوە، ئەمەشـی بە زەحـمەت لە قەناعەتپێهێنـانی مەزنەکـانی خـۆی بەدەسـتهێناوە. شـتەکەش لەو هەسـتەوە هـات، کەوا بریتانییەکـان لەبارەی شەریفەوە تۆقاون، ئیدی ئەو داوایکرد، گوایە قایلە بەوەی بەشـی فەرەنسـی لە نـاوچەکە وەک هێڵێـک درێـژببێتەوە و لە موسـڵیش تێـپەڕێ تـا دەگـاتە سـەر دیـوی ڕۆژهەڵاتـی ڕووبـاری دیجلە.[٣٥] «جۆرج پیکۆ» لەو بڕوایەدا بوو، بەم دەستکەوتە دەتوانێ بەرانبەرەکەی خۆی ناچار بە قایلبوون بکا، بەڵام ئەو ڕووبەڕووی ڕەتکردنەوەی بەرانبەر بوویەوە. بریتانییەکان ئامادەبوون بە دوای فەرەنسییەکان بەم ناوچانەی بەرەی ڕۆژهەڵاتی وڵات قایلبن، بەڵام لە بەرانبەردا ئەوانیش داوای خۆیان هەبوو. بە پێچەوانەی «لۆرد کرێـو» کە تـازە بە «کـامبۆن»ی گوتبـوو، سەردەسـتەی نێـردەی بریتـانی «سـێر ئارسـەر نیکلسـن» بە «جـۆرج پیکـۆ»ی گـوت؛ بریتانییەکان لوبنانیان وەک بەشێک لە دەوڵەتی داهاتووی عەرەب دەوێ. «نیکلسـن» بە مچومـۆڕی بە هاوتـا فەرەنسـییەکەی گـوت: "هەڵوێسـتەکەی ئـێمە بـۆ حکـومەتەکەی خـۆت بەرەوە: خـۆ ڕاستەوڕاست ڕەتیناکەنەوە. بەمە تۆ لە ڕەوشێکی باشتردا دەبی لەوەی ئێمە ئێستا لە میسر تێیدان، دەی بە دەقاودەقی بیڵێ، لەوە زیاتر چی دیکەت دەوێ؟"[٣٦]

لە وەڵامیشدا «جۆرج پیکۆ»، کە نەیدەویست زیاتر لەوەی هەیە سازش بکا و گوتی: "تۆ هەست بە بایەخی ئەم ناوچەیە دەکەی. کتومت ئەمە ئەو شتەیە بۆ شـەریفی مەککە دەتەوێ. تـۆ کـات

بەفیڕۆ دەدەی، هەم تۆ و هەم منیش دەزانین شتەکە بایەخدارە."
ئیدی کۆبوونەوەی دووەمیش وەک هی یەکەم بێ چارەسەر کۆتاییپێهات.

بۆ شکاندنی بەربەستەکە، «نیکلسن» بایدایەوە سەر «سایکس»، ئەو کەسەی کە هەر پێنج ڕۆژ پێشتر سەرنجی ئەندامانی کابینەی حکومەتەکەی بە داوا ڕاشکاوەکانی سەبارەت بە باتەکە و دابەشکردنە سەرتاسەییەکەی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕاکێشابوو. ئەوە بوو سیاسەتوانە تازەپێگەیشتووەکە دەستبەجێ و بەتایبەت لە دوای نیوەڕۆیی ٢١ی مانگدا و لەگەڵ «جۆرج پیکۆ» دانیشت.

ڕێککەوتن لەسەر هێڵەکەی سایکس، کە تازە وەک پێشنیازێک خستبوویەر بەردەم کابینەی حکومەتی بریتانی بە خێرایی هی ئەوە بوو بکرێ. سایکس لە گەشتەکانیدا بەنێو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەر لە جەنگ نابینابوو لەوەی جموجۆڵێکی وشیاریی سیاسیی عەرەب ببینێ و ئەمەش وەک لە ناواخنی کتێبی (دوا میراتی خەلیفەدا) ببینیبوو، خەسڵەتەکەی وەها لێکدابووەوە: سەیری ناپاکیش بکە، ئیدی بەرچاوی ڕوون بوو، هەرچۆنێک بێ بە پێویستی نەدەزانی دان بەوەدا بنێ، کە پێشتر ماکماهون چی خستۆتە بەردەم حوسێن. «جۆرج پیکۆ»ش لە مەترسی ناسیونالیزمی عەرەب ئاگادار بوو، کە لە بەرانبەر چاوتێبڕینی ئیمپریالی وڵاتەکەی هەبوو، دڵخۆش بوو، هەروەها بە پێشنیازەکەش قایلبوو، کە بەڵێنی نامەکانی ماکماهونی پشتگوێدەخست.[٣٧]

بەگوێرەی ئەو خشتە ستراتیژییەی لە هاوینی هەمان ساڵ لە قاهیرە قەناعەتی هاتبوو، «سایکس» بە ئەرکی خۆی دەزانی "تا

بکرێ چۆن سازش بۆ فەرەنسا ئاوەهاش سازش بۆ عەرەب بکرێ و بۆ خۆشمان ڕێگەیەکی ئاوی لە «حەیفا» و فەڵەستین دەستەبەر بێ، ئەمەش لە دوتوێی پڕۆژەیەکدابێ، کە فەرەنسییەکان سازشی لەسەر بکەن."[٣٨] بەو شتەی لە مێشکیدا بوو، دڵخۆش بوو، کە دەست لە موسڵ و لوبنان بۆ فەرەنسییەکان هەڵگرێ، ئاخر موسڵ ئەو شارە بوو، کە «جۆرج پیکۆ» ڕقی لێدەبووەوە.

هەردوو پیاوەکە سەبارەت بە فەڵەستین نەگەیشتنە ڕێککەوتن. هەرچەندە «بریاند» بە «جۆرج پیکۆ»ی گوتبوو، بە دوای داواکاریەکەیدا نەچێ، ئاخر خۆ ئەوەش مەکۆی لەبلەبانی دوانی پارتی کۆلۆنیالی بوو، کە ڕەتیدەکردوە فەڵەستینی لە دەست دەربچێ. دوای ئەوەی «سایکس» پرسەکەی جوولاند بە ئاهێکەوە گوتی: "هەر ئاماژەیەک پێدەچوو ببێتە مایەی وروژاندنی یادەوەری هەموو ئەو سکالایانە، هەر لە ژاندارکەوە تا فاشۆدا."[٣٩] لە کۆتاییدا هەر دوو پیاوەکە ڕێککەوتن، کە فەڵەستین بکەوێتە ژێر دەسەلاتێکی نێودەوڵەتی. ئەمەش سازشێک بوو هیچ لایەکیان حەزیان پێنەدەکرد. بە دڵی «جۆرج پیکۆ» نەبوو، چونکە "پێنەدەچوو هیچ شتێکی وەها هەبێ، کە لە ئایندەدا کێشە بنێتەوە". بۆ «سایکس»یش ناخۆش بوو چونکە بۆشاییەک لە خشتەی بەرگری پڕۆژە ئیمپریالییەکەی پەیدابوو، بەلام خۆ هەر هیچ نەبێ ڕێگەیەکی کردەوە تا لە ڕۆژی ٣ی کانونی دووەمی ١٩١٦دا بگەنە ڕێککەوتنێک.[٤٠]

لە ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆدا، وەک تەدارەک زانرا، هەردوو پیاوەکە سەرزارەکی باسی ئەو بەڵێنەی سەربەخۆبوونەی عەرەبیان کرد، کە ماکماهون بە شەریف حوسێنی دابوو، **بەلام ئەوان هەر هێڵە نێو لمەکەی «سایکس»یان بەکارهێنا، -ئەو هێڵەی**

له عەککاوە، لە کەناری دەریای سپی ناوەڕاست بەرەو کەرکوک لە نزیک سنووری ئێرانەوە درێژ دەبووەوە- بۆ دابەشکردنی هەرێمەکە،[20] ئەو هەرێمەی کۆمسیاری بالای بریتانی پێشکەشی حوسێنی کردبوو. ناوچەی سەرخەت بکەوێتە ژێر پاراستنی فەرەنسا؛ هەرچی ناوچەی بنخەتیشە لە باشوور بۆ بریتانییەکان بمێنێتەوە.

لە هەر یەکێک لەو دوو ناوچانەدا فەرەنسی و بریتانییەکان دەیانتوانی بەپێی ئارەزووی خۆیان دەسەڵاتی تەواویان بەسەردا بشکێ. ناوچەی «شین» هی فەرەنسا بوو، ئەم ناوچەیە لە سوریا و کەناراوی لوبنانی کە بەرەو باکوور بەرەو تورکیای ئێستا هەڵدەکشا و بەچەشنی ماڵە کوارگێک پەرت دەبوو. «سوور»یش بۆ بریتانییەکان، ئەویش ئەو ناوچەیە بوو، کە پێشتر سەربازگەیان وەک سەرە پردێک لە باشووری عێراق هەبوو، بەرەو سەروو تا بەغدا هەڵدەکشا، هەروەها بە جیا لەمە بەندەری حەیفاشی دەگرتەوە. وەهاش دانرابوو فەڵەستین بە ڕەنگی قاوەیی بێ. هەردوو لاش بە دوای پەسەندنامەی ڕووسیای هاوپەیمانیاندا گەڕان، ئەوە بوو لە کۆتاییدا لەڕێی نامەگۆڕینەوە، لە مانگی ئایاری ١٩١٦دا گەیشتنە تەداروکی کۆتایی ڕێککەوتننامەکە. بۆ ئەو کاتیش ڕێککەوتننامەکە بە نهێنی هێڵرایەوە، ئەمەش وەک ڕەنگدانەوەی ئەو ڕاستییە بوو، تەنانەت بۆ پێوەری کاتی خۆشی، شتەکە مایەی شەرمهێن بوو، تا گەیشتە ئەو ئاستە خەڵکێکی زۆر لۆمەیان بکا، بەوەی ئەوان لە میانەی جەنگەکەدا خەریکی بنیاتنانی ئیمریالیانەی خۆیان بوون.

---

٢٠ لێرە بەدواوە هەر دێڕێک یان بڕگەیەک ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە دۆخی کوردەوە هەبێ، بۆ زیاتر سەرنجڕاکێشانی خوێنەر، من تۆخم کردووە.

فەرەنسییەکان بەو سازشەی کە بە بریتانییەکانیان کردبوو، شاگەشکەبوون. لەو کاتەش ڕەشنووسی ڕێککەوننامەکە گەیشتە بەردەستی «بریاند»ی سەروەزیر، داوای لە «کامبۆن» کرد ئەم "ئەنجامە زۆر گرنگەی بەردەست" بسەلمێنێ"، چونکە "مەترسی ئەوەمان هەیە ڕووداوەکان ئەوان بگۆڕێ".[41] ئیدی دارِسانی ئێستا لەبەردەم فەرەنسا ئەوە بوو، چۆن هاوپەیمانەکەیان دەست بە ڕێککەوتنەکەوە بگرێ.

لە سەرەکەی دیکەوە، بریتانییەکان لە ڕێککەوتنەکە تۆقین. سکاڵای سەرۆکی دەستەی هەواڵگریی سەربازی بریتانی وەها بوو: " بۆ من وەها پێدەچێ، لە جیاتی ئەوەی ئێمە لە پێگەی ئەو ڕاوکەرانەدا بین کە بەر لە کوشتنی نێچیرەکەیان، پێستەکەیان بەسەر خۆیاندا دابەشکردبێ."[42] هاوتاکانیشی هیوای ئەوەیان خواست هێشتا دوا شەقڵ و مەرجی ڕێککەوتنەکە دانەڕشترابێ. بەو داخ لە دڵییەی کە ناچارکران ڕێککەوتنەکە لەگەڵ «جۆرج پیکۆ» بکەن، دەستبەجێ بە دوای حیلەشەرعییەک دەگەڕان خۆیان لە ناوەڕۆکەکەی بدزنەوە، بەتایبەتیش ئەو کەلێنەی، کە خستبوویە لایەنی بەرگریی ئەوان، کە بەو چارەسەرە ناپەسەندەی دەربارەی فەلەستین کرابوو، گرێدرابوو.

بۆ ئەم کارەش بریتانییەکان گەڕانەوە سەر بیرۆکەیەک، ساڵێک بوو لەنێو بازنەی حکومەتدا دەخولایەوە. ئەویش پشتگرتنی زایۆنیزم بوو –هەڵمەتە سیاسییە سەرنەکەوتووەکەی هێنانەکایەی دەوڵەتێکی جوو لە فەلەستین- ئەمەش باشترین ڕێگە بوو تا بریتانییەکان پێگەی خۆیان لە ڕۆژهەڵاتی ناوین پێ قایمبکەن.

لەو کاتەش کە فەرەنسییەکان لە ١٩١٥دا دەستیان بە هەراوزەنای خۆیان لەبارەی سوریاوە کرد، ئەوە بوو وەزیری

کابینه «هێربەرت ساموئیل Herbert Samuel» کە هەم جوو هەم زایۆنیستیش بوو، دەرفەتی ئەوەی بەدیکرد، ئەو خواستە درێژخایەنەی بێنێتەدی، کە دەوڵەتێکی جوو لە فەڵەستین ببینێ. ئەو لەسەر پشتگرتنی دەستبەجێی نشینگەی جووەکان لە ڕۆژهەڵاتی نۆکەندی سوێس شێلگیر بوو، بەوەی دەکرێ بریتانیا ئەم ناوچەیە لەسەر هێزی بیانی حەرامبکا، کە لەوانەیە ڕۆژێ لە ڕۆژان لەوێوە هەڕەشە لەسەر نۆکەندی سوێس بکەن. ئەو هاوتایەکی خۆی لەوە ئاگادارکردەوە کە: "ناتوانین هەر لەسەر ئەو گریمانەیە بڕۆین کەوا پەیوەندییە باشەکانمان لەگەڵ فەرەنسا تا سەر وەها بمێنێتەوە. سنوورێکی هاوبەش لە لوبنان لەگەڵ دراوسێیەکی ئەوروپی مەترسی کەمتر و لەسەر بەرژەوەندییە چارەنووسسازییەکانی ئیمپراتۆریەتی بریتانیا هەیە لەوەی سنوورێکی هاوبەشمان لە «ئەلعەریش» لەگەڵیدا هەبێ."

هەروەها «ساموئیل» پێداگر بوو لەسەرە ئەو، ئەم جووڵەیە دەبێتە مایەی نیازپاکی بەریتانییەکان بۆ جووەکانی دیاسپۆرا[٢١]. ئاخر ژمارەیەکی زۆر لە جوو، ئەوانەی لە ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا، نەخاسمە لە ڕووسیا ڕووبەڕووی چەوساندنەوە بوونەتەوە، بەر لە سالانی جەنگ بەرەو ڕۆژئاوا کۆچیانکردبوو. هێشتاش، لەگەڵ ئەوەی لە ماوەی ئەو سێ ساڵەی بەر لە جەنگ ژمارەی ئاکنجییە جووەکانی نێو بریتانیا سێ هێندە بۆتەوە، ئیدی زۆر لە جووەکان

٢١ دیاسپۆرا یان دایاسپۆرا لە زمانی گریکییەوە پەڕیوەتە بۆ زمانەکانی دیکە، واتای پەرشوبڵاو دەگەیەنێ، لە بنەڕەتدا بۆ ئەو جووانەی لە دەرەوەی زەوی ئێرتز ئیسرائیلدا دەژیان بەکارهاتووە، پاشان واتاکەی بەرفرەوان بوو بۆ هەموو ئەو جوانەی بە وڵاتاندا پەرشوبڵاوبوونەتەوە. دەستەواژەکە لە ڕستەیەکی کتێبی پێنجەمی تەوراتەوە هاتووە؛ کە دەڵێ: ئێوە دەبێ بەسەر هەموو شانشینەکانی سەر ئەم زەویەدا پەڕشوبڵاو ببنەوە.

پێیان وا بوو نیشتمانە نوێیەکەشیان پیس بووە، چونکە دەستی لەگەڵ ڕژێمی قڕاڵی چەوسێنەر تێکەڵ کردووە، کە چەندین ساڵ لەبەردەستی ئەو چەوساندنەوەیە هەڵاتوون. «سامۆئیل» گەشبین بوو بەوەی، کە ئەگەر بریتانیا بچێتە پاڵ ئاواتی زایۆنیزم ئەوا هەڵوێستەکە بە باشی بۆ دەشکێتەوە. «سامۆئیل» ڕایگەیاند: "کۆمەککردنی ئەو بیرۆکەیەی کەوا ژمارەیەکی زۆر لە جوو لە میانەی چەندین سەدەی ڕابردووی ژانوناسۆر سەبارەت بە داهاتووی دوور منەتباری تەواوی ڕەگەزەکەن، ئەو نیازپاکییەی کە کاتی هاتووە بێتە دی، بەفیڕۆناچێ."[٤٣]

بەڵگەوبەندی سامۆئیل ڕۆڵی خۆی گێرا لەوەی بە چاکەیەکی وا بۆ جوو بگەڕێتەوە، کە هێزێکی سیاسی و وەهان، بەردەوام لە تەکان و گوڕ دان. «سێر ئێدروارد گرێی»یش شتەکەی بەهەند هەڵگرت، ئیدی هەردووکیان هەم لە دژی فەرەنسییەکان و هەم بۆ باشترکردنی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ زایۆنیستەکان وەک کارتێکی براوەیان بەکارهێنا، ئەوانەی سەرکەوتووانە هەوڵی حکومەتی قڕاڵیان پەکخست تا لە «وۆل ستریت»دا پارە بۆ جەنگ کۆبکەنەوە. هەرزووش دوای ئەوەی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ گەیشتە دوا داڕشتەی خۆی، «گرێی» داوای لە باڵوێزەکەی خۆی لە پاریس کرد بە دوای ئەوەدا بگەڕێ ئاخۆ فەرەنسییەکان چ کاردانەوەیەکیان لە هەمبەر جاڕدانی بریتانییەکان بۆ پشتگیری زایۆنیستەکان دەبێ، "بۆ ئەوەی هاوسۆزیی هێزی جوو لە ئەمەریکا و ڕۆژئاوا و هەر شوێنێک بەدەست بێنین، کە لەم ڕۆژانەدا تا ڕاددەیەک لە لایەن هاوپەیمانەکان دڵگیر نییە."[٤٤]

فەرەنسییەکان دەستبەجێ هەوڵەکانی بریتانیایان بەو ئاقارەدا نەنرخاند، بەڵکو پێکەنینیشیان بە بیرۆکەکە هات. ئاخر وەک

دیپلۆماتێکی گەورەی فەرەنسی ڕایگەیاند؛ "بانگدان بۆ پشتگیری "شانشینی ئیسرائیل" مایەی پێکەنینە و خزمەت بە هیچ ئامانجێکیش ناکا.... هەر چەندی کەم لەبارەی ئەم پرسەوە بگوترێ باشترە."[٤٥] بەپێچەوانەشەوە بریتانییەکان بە ئاسانی دیوە ڕووناکەکەی بیرۆکەکەیان دەبینی، بەوەی دەکرێ دڵداریکردن لەگەڵ زایۆنستییدا بە سوود بێ. کاتێکیش هێرشی گەورەی هاوپەیمانەکان لە «سۆم Somme» لە تەمموز١٩١٦دا سەرکەوتنێکی مەزنی بەدەست نەهێنا، ئیدی ئەوە ڕوون بوو، کە هاوکاریی ئەمریکییەکان پێویستە بۆ ئەوەی شکست بە ئاڵمانەکان بهێنن. هەروەک «سامۆئیل»یش ڕوونیکردەوە، لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دوو ملیۆن جوو هەبوو، ئیدی هاوڕێکانی هاتنە سەر ئەو ڕایە، ڕاکێشانی دڵی ئەوان بۆ لای خۆیان لەوانەیە یارمەتی ئەوە بدا، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش ڕابکێشیتە نێو جەنگەکە.

تا ئەو کات وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دوودڵ بوو لەوەی لە جەنگەکەدا پاڵبداتە بەرەی هاوپەیمانان. وەک هەڵچوونێک و پەرەسەندنی بەرەی نەیاری ئیمپریالیزم، ئەوە بوو لە ١٩١٦دا دووبارە «ودرۆ وڵسن» بە سەرۆک هەڵبژێردرایەوە، ئەویش هەموو لایەکی شەڕکەری هاندەدا بۆ ئەوەی خۆیان لە ئامانجی ئیمپریالییانە بکێشنەوە، کە بڕوای وا بوو بە شێوەیەکی سەرەکی هۆکاری هەڵگیرسانی جەنگەکەش بوو. ئەم داڕشانەی کاردانەوەیەکی ناڕاستەقینەی لە لایەن حکومەتەکانی بریتانی و فەرەنسییەوە پەیداکرد، ئەوانیش خۆیان وەها وێناکرد، گوایە "شەڕ بۆ بەرژەوەندیی هەلپەرستانەی خۆیان ناکەن، بەڵکو لە سەرووی هەموو شتێکەوە بۆ دەستەبەرکردنی ماف و سەربەخۆیی گەلان و مرۆڤایەتی تێدەکۆشن."[٤٦] تەنانەت ئەوەشیان گوت، گوایە ئەوان

پابەندبوونێکیان هەیە تا گەلان لەبن دەستی ستەمکاری خوێناوی تورک ڕزگاربکەن. ولسنی خاوەن بنەما بالآکان، هێشتا هیچی لەبارەی ڕێککەوتنەکەی سایکس-پیکۆ نەزانیبوو، بەلآم ئەو هەموو بادانەوەیەی ئەوان، کە جێگەی گومانیش بوو، هی ئەوە بوو بە چاوێکی شایستە سەیربکرێ. ئەو لە کانونی دووەمی ١٩١٧دا دووپاتی کردەوە: "هەموو گەلێک پێویستە ئازاد بێ لەوەی بڕیاری سیاسیانەی خۆی بە دەستی خۆی بێ... گەلی بچووک هەروەک گەلی مەزن و بەهێز."[٤٧] ئەم ڕێبازەش بە مافی چارەی خۆنووسین ناسرا."[٢٢]

«ویلسن» هیوای خواست بەلکو لە جەنگەکەدا بێلایەن بمێنێتەوە، بەلآم ئالمان ناچاریکرد بچێتە جەنگ. لە ئازاری ١٩١٧دا لە سێ کەشتی ئەمریکی درا و لە ئاوی زەریا نقوم کران، ئەمەش بە گوێرەی بڕیاری قرالی ئالمان بوو بەوەی بەبێ هیچ کۆتوبەوندێک جەنگی دەریایی بکەن. هەروەها «ولسن» ئەوەشی لە بریتانییەکان زانی، کەوا ئالمانەکان بە نیازی هاندانی مەکسیکییەکانن تا هێرشبکەنە سەر ولآتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. ئیدی «ولسن» چارەی نەما، شەڕ نەبێ، بەلآم تێکۆشا تا ئامانجەکانی ولآتەکەی لە ئامانجی و چاوتێبڕینی ولآتە شەڕکەرەکانی دیکە جیابکاتەوە. لە ٢ی نیساندا هێرشێکی توندی کردە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئیمپریالیزمی، کە لە لایەن سەرجەم ولآتە ئەوروپییەکان بەڕێوەدەچوو. ڕەخنەکەشی زیاتر تایبەت بوو بەو "گرووپە بچووکانەی پیاوە چاوچنۆکەکان، ئەوانەی وەها ڕاهاتوون پیاوەکانی خۆیان وەک داشی دامە بەکاربهێنن". ئەو لەسەر قسەکانی وەها بەردەوام بوو: "ئێمە هیچ ئامانجێکی

٢٢ بڕوانە پاشکۆی دەقی ئەو بنەمایە و هەر چواردە خالەکەی ولسنی تێدایە.

خۆپەرستیمان نییە. ئێمە نە ئارەزوومان لە داگیرکاریی و نە لە پاوانخوازی هەیە. بەدوای ئەوەدا ناگەڕێن قەرەبووبکرێینەوە، هیچ دەستکەوتێکی مادییشمان بۆ قوربانییەکانمان ناوێ، کە ئازادانە دەیدەین."[٤٨] ولاَتە یەکگرتووەکان کە سەرۆک وەک بەرەنجامێک خستیەڕوو، "بۆ چەند شتێک دەجەنگین، کە هەمیشە لە نزیک دلمانەوە هەلگرتووە، بۆ دیموکراسی، بۆ مافی ئەوانەی گوێڕایەلی دەسەلات دەبن تا دەنگیان هەبێ، بۆ ماف و ئازادییەکانی نەتەوە بچووکەکان تێدەکۆشین."

ئەو دابەزینەی سەرۆک «ولسن» لە لەندەن، خوێندنەوەیەکی هەراسانانەی بۆ کرا، لە کانونی یەکەمی ١٩١٦دا «ئاسکویس» و «گرێی» دەستیان لە کار کێشایەوە. «داڤید لوید جۆرج David Lloyd George» وەک سەرووەزیر جێگەی «ئاسکویس»ی گرتەوە، ئەویش لە ئاستی خۆی بڕیاریدا هەلمەتی داگیرکردنی فەلەستین دەستپێبکرێ، کە لە مێژبوو مەیلی لەسەر بوو. لەوەش بە ئاگا بوو، کارێکی وەها پریشکی تاوانبارکردن بە ئیمپریالیزمی لێدەبێتەوە، کەچی ئەو بڕیاریدا پشتگیریی زایۆنیستە بێدەولەتەکان بکا، ئەو دنەدانەی ڕێگایەکی باش بوو بۆ دەرپەڕاندنی فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و لە هەمان کاتیشدا «ولسن»یش بێدەنگبکا. بە جیاواز لەگەل ڕێککەوتنی سایکس-پیکۆ، دیار بوو ڕاکێشانی دلی زایۆنیستەکان جوامێرییە، بەلام پالنەری سەرووەزیر بۆ ئەم کارە نەگۆڕ بوو. هەروەک «ئاسکویس» خستیەڕوو، هەرچەندە ڕەقیش بوو بەلام وردەکار بوو بەوەی " «لوید جۆرج... باکی بە جووەکان نییە، نە بە ڕابردوویان و نە بە ئایندەشیان، بەلام ئەو لەوە تووڕە ببوو کە

شوێنە پیرۆزەکانی کریستیانێتی لە بەیت لەحم، چیای زەیتوون و ئۆرشەلیم بکەونە بن دەستی "فەڕەنگە خوانەناسەکان"![٤٩]

سپێدەی پاش وتارەکەی سەرۆک «ولسن»، «لوید جۆرج» نانی بەیانی لەگەڵ «حایم وایزمەنChaim Weizmann»ی سەرکردەی زایۆنیستەکانی بریتانیا خوارد. لەسەر نانخواردنەکە دڵنیایی ئەوەی دایێ، کە پشتگیری بریتانییەکانی دەستەبەرە. پاشان و لە هەمان ڕۆژدا چاوی بە «سایکس» کەوت، سایکیش خەریکبوو لەگەڵ «جۆرج پیکۆ» بچنە میسر، تا ئەو پرسانە یەکلابکەنەوە، کە داگیرکردنی فەڵەستین دەیهێناپێشەوە. ئەو سیاسەتی نوێی بریتانیای ڕوونکردەوە، پێی لەسەر بایەخ و بێلایەنی جووڵانەوەی زایۆنستی و ئەو توانستەی، کە دەکرێ لەژێر سەرپەرشتی بریتانیا پەرەبسێنێ داگرت، چونکە جووەکان باشتر بە هانای ئێمەوە بێن زیاتر لە یارمەتی عەرەب."[٥٠] بەرلەوەی سایکیش بڕوا، «لوید جۆرج» ئاگاداریەکەی خۆی دووپاتەکردەوە، بەوەی نابێ هیچ "پابەندبوونێکی سیاسییانە بدرێتە عەرەب، بەتایبەتیش نابێ سەبارەت بە فەڵەستین هیچیان بدرێتێ." سایکسیش لە پەیامەکە گەیشت. کاتێکیش دوای ئەوە «جۆرج پیکۆی» بینیەوە، شێلگیرانە داوای ئەوەی لێکرد، کە "ئەو لایەنگیرییە گشتییەی زایۆنیزم بۆ دەسەڵاتی بریتانی"، ڕەوایەتی بە وڵاتەکەی دەدا، داوای فەڵەستین بکا.[٥١]

هەرچەندە «جۆرج پیکۆ» دەستبەجێ گومانی بۆ پەیدابوو، کەوا بریتانییەکان مەیلی پاشەکشەیان هەیە لە ڕێککەوتنی پێشوو لەگەڵ سایکس، کەچی «ڕۆبەرت دوکیێ Robert de Caix» هاوڕێی دڵگران نەبوو. ئەو بڕوای وەها بوو، «بە دەگمەن پرسی پارێزراوەیەکی بریتانی سەبارەت بە جووەکانی فەڵەستین

دێتەگۆڕێ... بە دڵنیاییەوە حکومەتی بریتانیا خەون بەو شتەوە نابینێ." ئەو لەسەر قسەکەی سوور بوو، کەوا هیچ گەوجێک بەدوای سیاسەتێکی وەها ناکەوێ، کێشە لە نێوان عەرەب و جوو بخولقێنێ. "ئەوە بۆ دەستکەوتێکی کەم کێشەی جدی دەوروژێنرێ."[٥٢]

لە کۆتاییدا حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە ڕێککەوتنی سایکس-پیکۆی زانی، ئەمەش دوو هەفتە دواتر بوو، ئەو کاتەی «ئارسەر بلفۆرArthur Balfour»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی «لوید جۆرج» پرسەکەی بۆ «ئێدوارد هاوس»ی ڕاوێژکاری کاروباری دەرەوەی ولسن درکاند. لەژێر خۆپابەندکردنی بریتانیا بەوەی "خەڵکی چەوساوەی دەستی ستەمکاری دەستبەخوێنی تورک ئازادبکەن، کە درکاندنەکە بۆ «هاوس» شتێکی سەرسام بوو. ئەو نووسی: «خۆی ئەوە هەمووی هەر خراپ بوو، بە بلفۆریشم گوت. ئەوان شوێنێکی بەرفرەوان بۆ جەنگی ئایندە دەکەنەوە."[٥٣] ئەو لەبن بلفۆری هەڵپێچا بەوەی کتومت واتای "کایەی دەستڕۆیشتن"، کە سایکس و پیکۆ لەسەری ڕێککەوتبوون، ڕوونبکاتەوە. "بلفۆر سەبارەت بەم بابەتە تەمومژاوی بوو؛ ئەگەر واتای داگیرکردنی هەمیشەی واتای ئەوە بگەیەنێ کەوا هەر نەتەوەیەک مافی تایبەتی خۆی هەبێ سەرچاوەی دەرامەتەکانی خۆی لە ڕەهەندی تایبەت بەخۆی پەرەپێبدا، ئەو بە جارێک ڕوون نەبوو."

بلفۆر سەبارەت بە ڕێککەوتنەکە دڵنیا نەبوو، چونکە تا ئەو ڕاددەیەی بریتانییەکان نیگەران بوون، ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ تاقیکردنەوەیەکی ئەکادیمیانە بوو بۆ چارەسەکردنی مشتومڕێک، نەخشەیەکی گردەبڕانەی ئایندە نەبوو بۆ

حکومەتەکانی هەرێمەکە. ئاخر وەک دابەشکردنێکی گریمانەیی بۆ وڵات، کە هێشتا هیچ کام لە لایەنەکانی واژۆکار دەسەڵاتیان بەسەردا نەبوو، خۆی پێشهاتەکە بە شێوەیەکی زۆر لەبەردەم پێشهاتەکاندا ناسک بوو، لە سەرووی هەموویانیشەوە لەبەر ئەوەی ڕێککەوتننامەکە نهێنی بوو، هەڵبەت کاتێ لە کۆتاییدا ئاشکرا دەکرێ، دژبەری خۆی لەگەڵ خۆیدا دەهێنێ. هەروەک بریتانییەکان هیوایان خواست و فەرەنسیەکانیش لێی ترسان، ڕووداوەکانی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ببێتە مایەی پاشەکشە بەوەی ڕێککەوتننامەکە شتێکی زیاد و ناپێویست بێ.

خۆی ئەوە خاڵە لاوازەکە بوو، پیاوێک هەموو توانستێکی خۆی بۆ بەکارهێنا تا بیقۆزێتەوە.

٣
هاتنی ت. ی. لۆرانس

هەرای[٢٣] «شەریف حوسێن» لە حوزەیرانی ١٩١٦دا لە مەککە بەرپابوو، بەڵام تا ئایاری ساڵی پاشتر، تا ئەو کاتەی ئەفسەرێکی لاوی بریتانی، کە بە ڕێکخەرێکی بلیمەت ناسرا، پەردە لەسەر وردەکاریی ڕێککەوتننامەکەی سایکس-پیکۆ هەڵنەدرایەوە و شوێنەوارە قووڵەکەی نەزانرا، زانیارییەکانیشی هەر لە سایکس خۆیەوە دەرهێنا. هەرچەندە تۆمارێکی هاوچەرخانەی دیدارەکەی نێوان «ت. ی. لۆرانس» و «سایکس» لەسەر کەناری دەریای سوور لە ٧ی ئایاری دا لەبەردەستدا نییە، لە پوختەی هەندێ تێبینی نێو ڕۆژمێرەکەی «لۆرانس»ەوە زیاتر نەبێ، کەچی بەڵگەی زۆر هەن، کە دیدارەکەیان بە باشی بەڕێوەنەچووە.

"بڕام وابوو، تۆ لەگەڵ عەرەب بەخشندەی،" ئەمە قسەی «لۆرانس» بوو، دواتر وەک تۆمەتبارکردنی «سایکس» نووسیبووی، ئەوەشی بۆ زیادکرد، تا دیدارەکەیان، ئەو بە تەنیا هەر بە "نافەرمی" دەیزانی کەوا بریتانیا بۆ فەرەنسا وازی لە سوریا هێناوە.[١] سایکس لە سەفەری دیدارەکەی لەگەڵ حوسێن دەگەڕایەوە وڵات، ئیدی لە ڕێی گەڕانەوەی خۆی، لەسەر دەریای سوور چاوی بە لۆرانس کەوت، چاوی بەردایەوە سەر «لۆرانس»ی کورتەباڵای پیسوپۆخڵ -کە هەشت ساڵ لە خۆی گەنجتر بوو، ئاخر باڵای لۆرانس هەر تەنیا پێنج پێ و شەش ئینج

---

٢٣ لێرەدا وشەی "هەرا"م لە بەرانبەر وشەی revoltی ئینگلیزی داناوە، ڕەگی ئەم وشەیە لەپاڵ واتای نەریی دیکە واتای شۆڕش، یاخیبوون و هەڵگەڕەناوەش دەدا، پێموایە وشەی هەرا فرەواتایە یەکێکیان دەق ئەم واتایەی ئێرە دەداتەدەست.

بوو- و ڕوانینی پشتگیری عەرەبەکانی ئەویشی بەلاوەنا. پاشان «سایکس» بە تەوسەوە گوتی: "واتای سەربەخۆیی تەواو... هەژاری و پاشاگەردانی دەدا. دەی لێگەڕێ با ئەو شتەکە هەروەک هیوایەک بێ بۆ گەلێک کە بۆی تێدەکۆشی."[٢]

هەڵنەکردنی هەردوو پیاوەکە شتێک نەبوو مایەی سەرسوڕمان بێ، ئاخر ئەزموونی «لۆرانس»ی تەمەن ٢٨ ساڵە سەبارەت بە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست، جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ هی «مارک سایکس» نەبوو. لەو کاتەی یەکەمین گەشتی «سایکس» بۆ هەرێمەکە وەک گەشتیارێک بوو، کە لەگەڵ دایبابی و دەستەیەک لە ڕێبەرانی خۆجێی و حەمباڵەکان بوو، کەچی «لۆرانس» لە گەشتی یەکەمیدا بە تەنیا بوو، بۆ ئەوەی ڕاستەوخۆ بەنێو قەلاکانی ڕۆژهەلاتدا بڕوا و بیانبینێ و لێیان بکۆڵێتەوە، ئەمەش ئەو کاتە بوو، کە خوێندکاری زانکۆی ئۆکسفۆرد بوو. «سایکس» لەباریدا هەبوو دەستبلاوبێ؛ هەرچی لۆرانسی بیست ساڵە بوو، تەنیا بوو، بەپێی خۆی، بە هاوکاری دوو نەخشە، بوتڵێک ئاو، کامێرایەک و دەمانچەیەکی جۆری (ماوزەر Mauser)، کە دواتر بۆ پارە فرۆشتی و سەفەرەکەی پێکرد. پاشان ئەو بە شێوەکی تەنزئامێز تێگەیشتنی سایکسی بۆ هەرێمەکە بە تێگەیشتن (لە دەرەوەڕا) وێناکرد.[٣]

«سایکس» بەبێ بەدەستهێنانی بڕوانامە زانکۆی کامبریج جێدەهێڵێ، ئینجا لە ڕێی پەیوەندییەکانی خۆی وەک پاشکۆی شەرەف لە باڵوێزخانەی ئینگلستان لە کوستەنتینەپول دامەزرا. هەرچی لۆرانسی زیرەک بوو سەرەتا باوەڕنامەی زانکۆی بەدەستهێنا، بەشێکی ئەم هێزوگوڕەی لە بابەتەگەلی قەلاکانی خاچدارانەوە بوو، هەروەها بەشداریشبوو لە زنجیرەیەک هەڵکۆڵینە

شوێنەواریەکان لە خۆرهەڵاتی سوریادا. لەوێ هانی کرێکارە عەرەبەکانی دەدا، ئەوانەی هەر شتێکی گرنگیان لە کاتی هەڵکۆڵینەکان دەدۆزیەوە، ئیدی بە دەمانچەکەی خۆی تەقەیەکی خۆشی بە هەوادا دەکرد. ئەمەش وای لێکرد بە باشی عەرەبی جلفی فێرببێ و ببێتە مایەی سەرسامی هێزی کار، هەڵبەت ئەمەش ڕێزگرتنی دوولایەنە بوو، هەر ئەمەش بووە هۆی ئەوەی وەها باسی لێوەبکرێ، کە "زۆر باش لەگەڵ خەڵکە خۆجێییەکەدا دێتەوە".[٤] یەکێ لە سەردانکەران ئەوەی بیرکەوتەوە، کەوا لۆرانس لەگەڵ ئەواندا لە کوپی (هیتایت Hittite cups) دەخواتەوە و لەگەڵ ئەوانیش مەشقی نیشانەشکێنی لە دووری ٣٠ گەز بە دانانەوەی شخارتە کردووە. «گێرترود بێل Gertrude Bell»ی نووسەریش، کە بە ٢٠ ساڵ لە لۆرانس گەورەتر بوو، ئەویش ڕۆژێ لە ڕۆژان لەو شوێنانەدا تووشی ببوو. ئیدی هاواریکرد "کوڕێکی بەرچاو"، ئەم قسەیەشی بەر لەو پێشبینییە بوو، کە گوتبووی: "ئەو دەبێتە گەڕیدە."[٥]

کاتێکیش لە ١٩١٤دا جەنگ هەڵگیرسا، لۆرانس وەک خۆبەخش چووە ڕیزی سوپا و خێرا و بە ئاسانی لە هۆبەی هەواڵگریی سەربازیی بریتانی دامەزرا. هەرچەندە کارەکەی ئەو، کە نەخشەکێشانی جووڵەی یەکەکانی لەشکری عوسمانی بوو، بۆ ئەو مایەی هەراسانی بوو، هەستیشی بە خەتای ویژدانی کرد، کاتێک هەردوو براکانی «ویل» و «فرانک» لە ١٩١٥دا و لە کردەیەک لە بەرەی پێشەوەی شەڕدا دەکوژرێن. لۆرانس بە برادەرێکی گوتبوو: "ئەوان هەردووکیان لە من گەنجتر بوون، ئەوەش پێناچێ هەق بێ، کە بەهەر شێوەیەک لە شێوەکان بێ من بە ئاشتی و ئارامی لە قاهیرەدا لێ پاڵبدەمەوە."[٦] کاتێکیش ئەو ڕاپەڕینەی «شەریف

حوسـێن» کە دەمێـک بـوو چاوەڕێـدەکرا لە حـوزەیرانی ١٩١٦دا بەرپابوو، دەرفەتی «لۆرانس» هـاتەپێش، بەڵام زۆری نەبرد دوای ئەوەی تورکەکەکان مەککەیان داگیرکرد، ڕاپەرینەکە کپ بووەوە. ئەو کـاتەش لە مـانگی تشـرینی یەکەمـدا «لـۆرانس» بە ئەرکێکـی کـورت نێـردرایە عەرەبسـتان تـا بەدوای هۆکـاری شکسـتی ڕاپەرییـنەکەدا بـگەڕێ، ئەوە بـوو دەرفەتەکەی وەهـا قۆسـتەوە بەوەی بە یەکجاری لە کاروباری نووسینگەیی دەربازی ببێ.

خۆ ئەگەر لۆرانس توانیبێتی ئەم سەرچڵییە بقۆزێتەوە و بیکاتە کـارێکی بەردەوامـی خـۆی، لە هەمـان کاتـدا توانیشـی دەسـت بەم دەرفەتەوە بگـرێ و ئـاواتی کەسـەکیی خـۆی بـۆ تـۆڵەکردنەوە بەدەسـتبێنێ. ئەویـش هەروەک «سـایکس» بەر لە جەنـگ تێبینـی پەرەسـەندنی چـاوتێبڕینی فەرەنسـییەکانی لە ئیمپراتـۆریەتی عوسمانی کردبوو. هەروەک نووسـی "داگیرکاریی فەرەنسی" ئیدی لە لای خۆی بڕیاری ئەوەی دا ڕێ بە فرەوانخوازییەکەیان بگرێ.[٧] ئەو لە سـوریا و بەر لە جەنگ، نـامەیەکی بۆ دایکی نووسـی: "خـۆ ئەگەر بە تەنیـا شـوێنەواری ئەو کاولکـارییەی فەرەنسـییەکانت بدیبایە، ئەوا هەرگیز خۆزگەی ئەوەت نەدەخواست فرەوانتر ببێ. خۆی هەزار جار دۆخەکە باشتر بوو ئەگەر دەست لە عەرەبەکان نەدرابووایە."[٨]

کـاتێ «لـۆرانس» گەیشـتە قـاهیرە، خـۆی لەنێوان هاوبیرەکـانی بینـیەوە. لەوێ هێشـتا ڕووداوی «فاشـۆدا» لە یـادەوەری گەورە بەرپرسـەکانیدا بە زینـدووی مـابووەوە. تەنـانەت مەزنەکەی خـۆی، «بێرتی کلێیتن Bertie Clayton»ی سەرۆکی هۆبەی هەواڵگریی، کـاتی خـۆی لە خزمەتـی هەڵـمەتەکەی «کیچـنەر»دا بـووە، ئەوەش لەو کـاتەی کە «ڕێجینـالـد وینگێیـتReginald Wingate» لە

١٩١٧دا جێگەی «ماكماهون»ی وەک كۆمسیاری باڵا گرتبووەوە، خۆیشی ئەفسەری سەرەكی هەواڵگریی «كیچنەر» بوو، ئیدی ئەو لەبارەی مەترسی مەهدییەكانی سووداندا زێدەڕۆیی قەبەی قەبڵاند، ئەمەش بەو مەبەستەی ببێتە هۆكار بەڵكو جارێكی دیكە بۆ بەرەی باشوور بەرەو «فاشۆدا» بگەڕێتەوە. ئەوە بوو هەردوو پیاوەكە وەها سەیری ئەو ڕێككەوتنەی هێوربوونەوەی پەیوندییەكانی نێوان خۆیان و فەرەنسایان دەكرد، وەک ئەوەی تەنیا پشوودانێک بێ بۆ ڕكابەرییەكی دێرینە، هەر زووش ئەم ڕوانینە باڵی بەسەر بیركردنەوەی لۆرانسیشدا كێشا، كە وەهای لە بارەیەوە نووسی: "مرۆ ناتوانێ گرەو لەسەر ئەوە بكا، فەرەنسا هەمیشە بە دۆست بمێنێتەوە."[٩]

ئەم نیازكردەیەش تەنیا ئەو كاتە سەلمێنرا، كە فەرەنسییەكان نەخشەی بریتانیایان بۆ دابەزین لە ئەسكەندەرونە هەڵوەشاندەوە، ئیدی ئەم بۆچوونەش لە كاتی هەڵدانەوەی قەتماغەی برینی كێفەڕاتی «گالیپولی» بەڕەوا بینرا. هەر دوای ئەوەی لە ژێر فشاری فەرەنسادا هەڵمەتی دابەزین لە ئەسكەندەرونە هەڵوەشایەوە، لە شوباتی ١٩١٥دا، لۆرانس بۆ وڵاتی نووسی: "تا ئەوەندەی پەیوەندی بە سوریاوە هەبێ، ئەوا فەرەنسا دوژمنە نەوەک توركیا."[١٠] تا دەهات فەرەنسا دەبووە مایەی دەهریبوون و دیپلۆماتە بریتانییەكانیش لەوان پۆلكتر، هەر بۆیە ئەو بە تووڕەییەوە بۆ دۆستێكی نووسی: "تف و نەفرەت لە وەزارەتی كاروباری دەرەوە و هەموو كارە وێرانكارییەكانیان."[١١] دوو هەفتە دواتر بە «داڤید هۆگارس David Hogarth»، مامۆستای سەرپەرشتیاری پێشووی زانكۆكەی ڕاگەیاند، هیوای بەوە هەیە بەڵكو هۆز و تیرە ڕەوەندە (بەدو)ـەكانی ڕۆژئاوای عەرەبستان

یەکبخا، ئینجا لە گەڵ ئەوان "دەتوانین ڕاستەوخۆ بەسەر دیمەشقدا دابدەین و خەونی فەرەنسییەکان لە تەواوی سوریادا لەبارببەین."[١٢]

لۆرانس لە نامەیەکی تایبەتی خۆیدا، خەونەکەی بۆ «هۆگارس» درکاند، بەڵام خۆ زۆری نەخایاند تا فەرەنسییەکان درکیان بە هەرای عەرەبەکان کرد، دوای ئەوەی لە ناوەڕاستی ١٩١٦دا بەرپابوو. ئەوەی ئەوانی نیگەرانکرد. زیاتر دەستڕۆیشتنی «شەریف حوسێن»بوو، بەوەی ئەگەر هاتوو هەراکەیان سەرکەوتوو بێ، ئەو کات دەکرا کاربکاتە سەر عەرەبەکانی باکووری ئەفریقیای ئیمپراتۆریەتەکەیان. ئەفسەرێکی پلەبڵند بە ناوی «پییێر دێ مارجیری Pierre de Margerie» لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسا (کای دۆرسی)، کە ئەندامێکی کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسی بوو، سەروەزیری لەمە ئاگادارکردەوە، کە چی لە عەرەبستاندا دەقەومێ؛ "دەکرێ لێکەوتەی زۆر مەترسیداری لەسەر سەرجەم کۆلۆنیەکانمانەوە هەبێ."[١٣] ئەو وەهای پێشبینیکرد، ئەگەر هەرایەکە سەربکەوێ، ئەوا فەرەنسا خۆی لە بەرانبەر ئیسلامی بەعەرەبکراو دەبینێتەوە، کە هێزی نوێی خۆیان لەسەر حیسابی بەرفرەوانبوونی هێزی کریستیانی دەبیننەوە و بەریشی پێدەگرن". ئیدی داوای ئەوەی کرد؛ "ڕاستەوخۆ خۆمان لەگەڵ ئەو عەرەبانە ڕێکبخەینەوە، هەوڵ و تەقەللایەک بۆ ئەوەی ئەوان سەربەستی خۆیان بەدەست بێنن... تا سەرکەوتنیان لەو ناوچە موسڵمانشینانە بە دژایەتی هێزی کریستیانێتی وەرنەچەرخێ."

هەر خێرا ڕاوێژەکەی «پییێر دی مارجێری» بەوەی فەرەنسییەکان لەم پرسەدا وریابن، پەیڕەوکرا. ئەوە بوو لە ئەیلوولی ١٩١٦دا کۆلۆنێل «ئێدوارد بریمۆن Edouard

Brémond» وەک سەردەستەی ئەرکی سەربازیی فەرەنسی نێردرایە لای عەرەب لە عەرەبستاندا. بەر لەوەی «بریمون» بکەوێتەڕێ، وەزارەتی کاروباری دەرەوە پێیڕاگەیاند: "ئەگەر تۆ بتوانی لاقی پیاوەکانی ئینگلیز لەوێ بکێشیەوە، ئەوا باشترین خزمەت بە ئێمە دەکەی."[١٤] ئەویش سەلماندی شایستەی کارێکی لەو جۆرەیە، بەوەی هاوکاری فەرەنسییەکانی خستەبەردەم عەرەب، لەو کاتەی کە هەراکەیان لە پاشەکشەدابوو.

هەرچەندە هەوڵ و تەقەلالای «بریمۆن» لە کۆتاییدا سەرینەگرت، بەڵام بووە مایەی ئەوەی هەرایەکی زۆر لەنێو بریتانییەکان بنێتەوە، تا ئەوانیش هەمان ڕێچکە بگرنەبەر. لەو کاتەی «حوسێن» سەرکەوتوو بوو لەوەی هێزەکانی تورک لە مەککە وەدەربنێ، بەڵام هێشتا هێزێکی سەرەکی عوسمانیی لە مەدینە مابووەوە، مەدینەش هەر٢٠٠ مایل لە باکووری مەککەوە دووربوو، ئەم هێزەش کۆمەک و ئازووقەی بە ڕێگەی ئاسنین لە دیمەشقەوە پێدەگەیشت. بە هاتنی مانگی تشرینی یەکەمی ١٩١٦ هەوڵی دووبارەگرتنەوەی مەککە لە لایەن عوسمانییەکان لەگوین بوو. هەموو ئەوەش لەنێوان تورک و مەڵبەندی ئیسلام بوو لە مەککە، ئەو زنجیرە چیایە مشارییە بوو، کە پێیدەگوترا حیجاز و لە لایەن خێڵە ڕەوەند(بەدو)ە هەژارەکان دەپارێزرا، ئەوان کێوی و دڕ بوون و دشداشەی خوری ڕەنگی بۆر و نیلییان لەبەردابوو، ئەوانەی کلیان دە چاو دەکرد و پرچیشیان بە میزی حوشتر دەشوشت بەلکو بریقە بداتەوە. «فەیسەڵی کوڕی حوسێن» سەرکردایەتی ئەمانەی دەکرد، ئەمانە بە توندی دژی هەر دەستوەردانێکی بێگانە دەبوونەوە.

هەنووكەش بەدووەكانی چیانیشین ئەوپەڕی پێویستیان بە پشتگیری لۆجستی هەیە، بەڵام سوپای بریتانی لە كۆمەككردنیانیان دوودڵ و خەمسارد بوو. ئاخر لە كاتی گالیپۆلییەوە كەشێكی دژوار لە نێو سەركردایەتیی هێزی سەربازیی بریتانی لە میسر پەیدابوو، كاتێكیش هەراكەی عەرەب لەبەر بێ پشتیوانی پاشكشەكەی پێكرا، هەر خێرا ڕكابەرەكانی «كلایتن» لۆمەیان كرد، چونكە هەر «برایتن»یش بوو لە سەرەتاوە دنەی «شەریف حوسێن»ی دا تا لە دژی توركەكان ڕاپەڕێ. ئێستاش كە بریتانییەكان ناچاركران بەو سەربازانەی كە ماون پشتگیری عەرەب بكەن، بۆیە «كلایتن» هەستیكرد لەسەر ئەوە، پلەوپایەكەی لەدەست دەدا. كەچی سەرۆكی هەواڵگرییەكەی، كە «لۆرانس» وەها وێنای كردبوو، "كەسێكە وەك ئاو یان وەكو ڕۆن كاردەكا، دڵۆپ دڵۆپ بە كرێ هەڵدەقوڵێ و دەخشێ، بەڵام بەردەوام و ڕژدە تا دەگاتە سەر هەموو شتێك"، ئیدی ئەم كەسە نەخشەیەكی بۆ خۆڕزگاركرن لەم تەنگوچەڵەمەیە دانا. ئەوە بوو ویستی ئەو بەردەستە بلیمەتە خۆی بنێرێتە «جدە»، تا لەوێوە ڕاپۆرت بنووسێ و بینێرێتەوە و تێیدا بڵێ، كەوا ناردنی سەربازی بریتانی بۆ عەرەبستان هیچ شتێكی لێ شین نابێتەوە.[١٥]

قەولبوو گەشتەكە كورت بێ چونكە ڕاگوزەریانەبوو: ئاخر گەشتەكە هەر بۆ ئەوە نەخشەكێشرابوو تا بەڵگەوبەندێك دژی دەستوەردان بێنێتە پێشەوە و سەنگی خۆی هەبێ، بەوەی لە لایەن كەسانێكەوە نووسرابێ، خۆیان لەوێ حزووریان هەبووبێ و بە چاوی خۆیان دۆخەكەیان بینیبێ. كەچی كە لۆرانس لەگەڵ «ستۆرس» بەڕێی ئاویی لە دەریای سوورەوە بەرەو ئاراستەی «جدە» كەوتەڕێ، وەها دەركەوت، ئامانجەكەی زۆر لەوە زیاتر

بێ هەر بە تەنیا تەواوکەری ئەرکی «کلایتن» بێ. لە گەشتەکەیدا لە جیاتی ئەوەی لەگەڵ یاوەرەکەی بدوێ، کاتی خۆی بە نیشانەگرتنەوە لەسەر پشتی بەلەمەکە بەسەر برد.

کاتێکیش لە ١٦ی تشرینی یەکەم گەیشتنە بەندەری «جدە»، لۆرانس وەهای نووسی: "لە دواییدا لە بەندەرەکەدا لەنگەرمان لە نێوان شارێکی هەڵواسراو لەنێوان ئاسمانێکی سووتێنەر و ڕەنگدانەوەی خۆی لە ئاویلکەدا گرت، ئینجا گەرمای عەرەبستان دەرکەوت، وەک شمشێرێکی هەڵکێشراو وابوو، نوتقی لەبەربڕین."[١٦] کەچی بەرلەوەی ڕۆژ ئاوا ببێ، وێڕای تین و تاوی گەرما، ئەو ئەرکەکەی خۆی بەدیهێنا بەوەی بەڵگەی سەلمێنەرانەی زیاتر لەسەر ئەوە کۆبکاتەوە، کە فەرەنسییەکان نیازپاک نەبوون. لەسەر خوانی نانی شێوان لەگەڵ «بریمون»دا، ئەو کەسەی مەراقی ویسکی سکۆتلەندی بوو، ئەوەی بۆ درکاند؛ لە بەرژەوەندیی هیچ کامێکیاندا نییە هەرا و ڕاپەڕینی عەرەبەکان سەربکەوێ، چونکە "پارتیزانەکانی شانشینێکی مەزنی عەرەبی لە دوایدا بەدوای ئەوەدا دەگەڕێن لە سوریا و عێراقەوە کاری خۆیان بکەن، ئەو کات لەو دوو شوێنەشدا - فەرەنسی و ئینگلیز- دەبێ وەدەربنرێن"[١٧] هەڵبەتە ئەمەش ئەو شتە نەبوو، کە هەردووکیان چ «کلایتن» و «لۆرانس» لە مێشکیاندا بووبێ.

لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنی دوورودرێژدا، «ستۆرس» قەناعەتی بە «شەریف حوسێن»ی دوودڵ هێنا، بەڵکو ڕێگە بە «لۆرانس» بدا زیاتر بچێتە نێو خاکی عەرەبستان تا بە خۆی دۆخی چیاکان هەڵبسەنگێنێ. لۆرانسیش کە شێتوشەیدای بیرۆکەی سەیروسەمەرە و نائاسایی بوو، ئامادەبوو جلی دشداشەی بەدووەکان لەبەربکا، ئەو جلەی لەڕووی بنەماییەوە هاوکارەکانی

ڕەتیـان کـردەوە بیپۆشـن. ئیـدی ئەوە بـوو لـۆرانس بە سـواری وشـــترێک ڕووی لە چیاکـــان کـــرد، ئەو چیایـــانەی کە دوا قەڵای «حوسێن» بوون لە دژی تۆڵەکردنەوە لە عوسمانییەکان.

"شەڕی حیجاز یەکێکە لەو شەڕانەی دەروێشەکان لەگەڵ هێزی نیزامـــی دەیـــکەن و ئـــێمەش لە پـــاڵ دەروێشـــەکانین." ئەمە ئەو دەربـڕینە بـوو کـاتێ لـۆرانس گەیشـتەوە قـاهیرە و بە ئەنقەسـت و بەداڕسـانەوە وەهـای گـوت، ئـاخر دەیزانـی زۆر لە هاوڕێکـانی سـەربازی پیشـەمەند بـوون، ئەوانەبـوون چەنـد سـاڵێک پێشـتر لە دژی دەروێشـەکانی سـودان جەنگـابوون.[١٨] ئەو دژی ئەو بیـرۆکە حوکمە پێشوەختە بوو گوایە پیاوە خێڵەکییەکان زۆر بێ دیسپلینن و بەرگەی دژەهێرشی عوسمانییەکان ناگرن، هەر بۆیە پێویستیان بە پشتگیری دەرەکی هەیە. لەبری ئەوەدا ئەو پێداگیر بوو لەسەر ئەوەی لە ڕێـــگەی ئەو تـــاکە ڕۆژەی لە شـــاخەکان چـــاودێری جموجۆڵەکەیانیـــان کـــردووە، ئەوان وەک شـــەڕڤانی گەریلایـــی لەدایکببوون، بە کورتی ئەوان پێویستیان بە چەک، تەقەمەنی، زێڕ و ڕاوێــژی کەسـێکی وەک مــن هەیە. لە ڕاپۆرتەکەیـدا ڕوانینـی «بریمـۆن»یشـی هێنـابووەوە، ئەوەشـی بـۆ زێـدەبارکرد، هۆکـاری ڕاستەقینە بەوەی ئاخۆ بۆچی فەرەنسییەکان خوازیارن هێز بنێرن، ئەمەش بـــۆ ئەوە بـــوو، کە ڕێگـــربن لە هەڵگەڕاوەکـــان نەوەک پشـــتگیرییان بـکەن. ئەم بۆچـوونە تەوسـدارە لە لەندەنـدا هەرای نایەوە، هەر خێرا بەڵگەوبەندی ناردنی هێزی چەکداری بەڵاوەنرا و لەچاکەی «کلایتن»یشدا هەر زوو لۆرانس گەڕێنرایەوە حیجاز تا ڕێگەیەکی کۆمەک بۆ عەرەبەکان بدۆزێتەوە و ڕاپۆرتی هەواڵگری بەجێ بداتەوە قاهیرە.

لۆرانس قەناعەتی زۆری بەوە هات، هۆکاری شکستی هەراکەی عەرەبستان لە دژی تورک بەهۆی ڕەفتارە کەللەڕەقییەکەی خودی ڕابەرەکەیان بووە کە «حوسێن» بوو. شەریفە تەمەن ٦٣ ساڵەکە هەروەک «ستۆرس» خەملاندبووی، داردەستێکی بەجێی بەرژەوەندیی بریتانییەکانە، کەچی «لۆرانس» لە ڕاستیدا سەلماندی، کە ئەو دوودڵە و بڕیاردەرێکی گردەبڕانە نییە بەوەی یارمەتی بریتانییەکان پەسەندبکا. ئیدی پێشنیازی ئەوەی کرد بەسەر ئەودا بازبدەن، ئەوە بوو ئەوەی هەڵسەنگاند ئاخۆ ڕوو لە کام لە چوار کوڕەکەی شەریف بکا بەوەی باشترینیان بێ تا هاوکاری لەگەڵدابکەن.

کوڕە هەرە گەورەکەی شەریف زۆر لاواز بوو، نەخۆشی سیلی گرتبوو، هەرە بچووکەکەشیان بێ ئەزموون بوو. ئیدی مایەوە سەر بژاردە لەنێوان فەیسەڵ و کاکی[٢٤]، ئەو پیاوە خڕوپڕ و ڕووخۆشە و خاوەن بیروڕای سەربەخۆ، ناوی «عەبدوڵلا» بوو، پێشتریش لە «ستۆرس» نزیککەوتبووە، بەر لە جەنگ داوای چەکی لێکردبوو، دواتر بە جوانی وەهای وێناکردبوو، کە "شتێکی لە هێنری هەشتەم[٢٥] تێدایە.[١٩] کەچی عەبدوڵلا گومانی لە «لۆرانس» هەبوو، لۆرانسیش بە نۆرەی خۆی بڕوای وابوو عەبدوڵلا لە ڕاستیدا "زیاتر پیاوێکی بزنسە" لە برا بچووکەکەی خۆی. ڕاپۆرتی بەو بەڵگانە بەرزکردبوونەوە، بەوەی عەبدوڵلا بەوە ناسراوە مەشقی لەسەر تەقە و تیرئەندازی کردووە، نیشانە لەو

---

٢٤ مەبەست لە کاک برای گەورەیە.

٢٥ هێنری هەشتەم Henry VIII (١٤٩١-١٥٤٧) لە ١٥٠٩ەوە تا مردنی پاشای بریتانیا بووە، شەش جار ژنی هێناوە، لەسەر ئەوە لەگەڵ پاپا لە شەڕ و هەرادا بووە، هەر بۆیە کڵێسای ئەنگلیکانی فرەوانکرد و لەسەر دەستی ئەو ڕیفۆرمی ئینگلیزی کراوە.

کتلییە بگرێ کەوا لەسەر سەری خزمەتکارەکەیدایە، ئەمەش بۆ ئەوە بوو تا وەهای نیشان بدا، کە ئەم پیاوە بە تەواوی هی ئەوە نییە پشتی پێببەسترێ.[20]

فەیسەڵیش کە یەکەمین جار لۆرانس چاوی پێکەوت لە چیاکانی حیجاز بوو، ئەو کاتەی سەرقاڵی هێرش و پەلامارەکانی خۆی بوو، ئەو فەیسەڵی بە کەسێکی سەرهەڵداو بینی. بەلای کەمییەوە دوو ساڵ لە لۆرانس گەورەتر و بەژنیشی چوار ئینچ کەڵەگەتتر بوو. ڕوخسارێکی لاوازی زۆر مەیلە و شاهانەی هەبوو، ئەمەش دەریدەخست وەکماڵباتەکە نمایشی دەکرد، گوایە لە نەوەی محەمەدە. لە کاتێکدا عەبدوڵلای کاکی زیاتر لە هینری هەشتەم دەچوو، بە لای لۆرانسەوە فەیسەڵ لە ڕیچاردی شێردڵی دەکرد. لە ڕاپۆرتێکیدا بۆ «کلایتن»، لۆرانس بە بەراورد لەگەڵ عەبدوڵلا زیاتر شایستەیی بە فەیسەڵ دا. ئەو فەیسەڵی وەها وەسفکرد، "سەرمەشقە نموونەیەکی خۆشەویستە لە لایەن خەڵک، مجێزبەرزە، پڕ خەونیشە و بەهۆی ئەو کەسایەتییە و کارایی لە کاروباردا هەیەتی ئەو توانستەشی تێدایە کە بیانهێنێتەدی."[21] ساڵانیک دوای ئەوە، دەکرا بانگی ئەوە هەڵبدا، کەوا لە "نیگای یەکەمەوە" زانی فەیسەڵ ئەو پیاوەیە، کە دەکرێ "ئاگر بەرداتە بیابان"، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو، لەو کاتەی عەبدوڵلا نیشانەشکێنێکی بێوێنە و کەسێکی زۆر بڕوابەخۆ بوو، فەیسەڵیش کە لەو کەشخەتر بوو، زۆر ترش و تووڕە بە خێرایی دەکەوتە داوی نێوان شادمانی و دڵساردی.[22] وەک ئەفسەرێکی دیکەی بریتانی کە لە نزیکەوە لەگەڵ ئەواندا کاریکردبوو، وەهای لەسەر نووسیبوو: "ئەو کەسێکی بەهێز نەبوو، زۆریش دەکەوتە بن باندۆری دەوروبەری خۆی."[23] کەچی

لە گۆشـەنیگای لۆرانسـەوە، ئەمە وای لێکردبوو ببێتە نمـوونەیەکی سەرمەشق بۆ یارمەتی بریتانی.

لێرەدا هۆکارێکی دیکە هەبوو، زۆر گرنگ بوو، کە بە هـۆیەوە لـۆرانس فەیسـەڵی پێشـنۆرە گـرت. هەرچـی ڕوانینـی سیاسـیانەی عەبدوڵڵا بـوو ئاسـۆییانە بـوو، بە ئاراسـتەی باشـوورەوە بـوو، ئەو پێی باشتر بوو «حیجاز»ی بەیار لەگەڵ یەمەنی بەپیتوفەڕ لە لای باشـوور لەیەکبدا، کەچـی فەیسـەڵ هەنـدێک ئەنـدامی جـووڵانەوەی ناسیونالیزمی عەرەبی دەناسـی، کە ئەو کـات بچووک بوون، بەڵام کـاری ژێرزەمینییـان لە نێـو شـارەکانی سـوریا و عێراقـدا دەکـرد. ئیدی بەو پەیوەندییانە فەیسەڵ نمایشی باشـترین هیـوای دەکـرد بۆ ئەوەی هەرای حوسێن پەرەپێبدا و بەرەو لای بـاکووری ببـا، بەڵکو خەونەکەی لۆرانس بە وەدەرنانی هەرچـی فەرەنسییە لە سـوریا لە ڕێی فەیسەڵەوە وە ڕاستی وەربگەڕێ.

لۆرانس هاتنی مجێزبەرزی فەیسـەڵی دا بەڵکو خـۆی بگەیەنەتە دیمەشـق و خێـرا لە ڕێـی پێـدانی زێـڕ متمـانەی خـۆی بەدیهێنـا. زێڕەکەش بۆ ئەوەی لە قۆشـەنی سـەربازی پیاوە خێڵەکییەکانی و بەیەکەوە لەگەڵ ناسیونالیستە عەرەبییەکانی سوریا و عێراق خەرج بکـا و بە یەکەوە تونـد گرێیانبـدا. لە بەرانبەریشـدا فەیسـەڵ دشداشەیەکی سپی نایابی بەخشییە لۆرانس تا بیکاتەبەری، ئەمەش وەنەبێ بۆ ئەوەی وەک دەمامک دایبپۆشـی و نەناسرێتەوە، بەڵکو بـۆ ئەوەی ڕوون بـێ، کە بە تەواوی پشـتگیری هەبـوونی بێگـانە لەنێو مۆڵگەی سەربازی خۆی دەکا. فەیسـەڵ دواتر بۆ ڕاویژکـارە نـوێیە ڕێـزدارەکەی خـۆی نووسـی: "ئەوە دڵسـۆزییە، متمـانەیە، خۆتەرخـانکردنە بـۆ ئەرک و خـۆجڵەوکردن."[٢٤] لۆرانسـیش دیمەنەکەی بە شێوەیەکی جیاوازتر بینی، ئەو بە سرتەوە گوتی:

"باشتر وا بوو زانیارییەکان لە خۆیەوە بۆ من بێ، ئاخر حەزم لێیە بگەمە بڕیار بەرلەوەی ئەو بیگاتێ."[٢٥]

بە یارمەتی لۆرانس و دەستەیەک لە ڕاوێژکارە بریتانییەکانی دیکە، بە پشتگیری هێزی ئاسمانی بریتانی لەپڕ بۆسەیەکیان بۆ هێزەکانی تورکی دانایەوە، بە دەستەیەکی سەربازیی، عەبدوڵڵای سست و خاو کارێکی وایان کرد بەختی عەرەب لەجەنگەکەدا بگۆڕن. لە کانونی دووەمی ١٩١٦دا تەکانێکی بەجەرگانەیان بەرەو باکوور دا، توانیان بەندەری «وەجهـ» لەسەر دەریای سوور لەدەست تورک دەربێنن. خۆی «وەجهـ» لاچەپ و کەم بایەخ بوو، بەڵام مۆڵگەیەک بوو بۆ هەنگاوەکانی داهاتوو، باشترین دەستپێک بوو، ئیدی قۆناغی پڕکێشی هەرای عەرەب دەستپێکرد، لەوێوە بە درێژایی ٢٠٠ مایل لە هێڵی ئاسنینی حیجاز کەوتە بەر هێرش و پەلاماری عەرەب، ئەو هێڵە ئاسنینەی کە پاڵپشتی و ئازووقەی بۆ پێگەی سەربازی تورک لە شاری مەدینەدا دەگواستەوە، چونکە دابینکردنی پێداویستی لۆجستی ئەوێ بە هێڵە ئاسنینەکەوە بەندبوو. ئەوە «وەجهـ» بوو لە دوو ساڵی دواتردا، کە لۆرانس و هاوکارە بریتانییەکانی دیکە سەرکردایەتی هێرشەکانیان کرد یان چەندین پەلاماریان بۆ سەر قیتار و بارهەڵگر و تانکی ئاوگواستنەوەی سەر هێڵە ئاسنینەکە ڕێکخست، کارێکی وایان کرد تورک ناچاربکەن بکەونە حاڵەتی بەرگرییەوە.

لێ هەر زوو لۆرانس سەبارەت بە تاکتیکی جەنگ لەگەڵ ئەفسەرە بریتانییەکانی دیکە ناکۆک بوو. لە کاتێکدا ئەفسەرەکان تیشکۆی کار و وزەی سەربازییان لەسەر ئەوە چڕکردبووە، کە بە هێرش و ئابلۆقەدانی هێڵە ئاسنینەکە، ئەو سەربازگە تورکەی لە مەدینە ناچاربکەن خۆیان بە دەستەوە بدەن تا بە تەواوی لە

مەدینەی دابب‌ڕن، ئیدی لۆرانس دەیزانی کە ئەم نەخشەیە سەربگریَ، ئەوا کاریگەریی خۆی دەبیَ و ڕاپەرینەکە دەگاتە دوامەنزڵ و کۆتایی دیَ. ئەوسا دەکریَ پشتیوانی بریتانییەکان لەویَ بوەستیَ و بکشیَتەوە، بەمە هیوای لۆرانس لە وەدەرنانی فەرەنسییەکان لە دیمەشق مایەپووچ دەردەچیَ.

هەر سەبارەت بەو پرسە، دەرکەوتنی شیَخیَکی عەرەب بەناوی «عۆدە ئەبو تائی» لە نیسانی ۱۹۱۷ لە بەندەری «وەجهـ» بۆ لۆرانس مایەی هاندانیَکی مەزن بوو. ئاخر «عۆدە» لە باکوورەوە هاتبوو و پشتگیری دۆزی فەیسەڵ بوو. «عۆدە» مەزنی هۆزی «ئەلحویتات» بوو. «حویتات»یش هۆزیَکی بچووکی کۆچەری دەوارنشینی سینا و ناوچەی بیابان بوو، ئیَستا بە هۆی سنوورەکانەوە کەوتوونەتە هەردوو بەری ئوردن و عەرەبستانی سعوودی. شویَنەکەشیان لە دووری۳۰۰ مایل لە باکووری «وەجهـ»ەوە بوو. ئەو شیَخە کەسایەتییەکی سەرنجڕاکیَشی هەبوو، ئەو چەند ساڵیَک پیَشتر لە دەستی عوسمانییەکان هەڵاتبوو، چونکە تەقەی لە دوو کاربەدەستی تورک کردبوو، هەردووکیانی کوشتبوو، ئاخر ئەوان هاتبوون شیَخەکە بگرن، ئەمەش دوای ئەوەی باجی نەدابوو. «عۆدە» ۲۸ جار ژنی هیَنابوو، سیَزدە جار بریندارکرابوو، ڕووخساریَکی وەک بازی هەبوو، ئەم ئەو حیسابەی لیَتیَکچووبوو ئاخۆ چەند کەسی کوشتوون، بەوەش ناوی دەرکردبوو، کە جەرگی دەردەهیَنان و بە خاوی دەیخواردن.

«عۆدە» قەناعەتی بە لۆرانس هیَنا، کەوا دۆڵیَک لە باکوور هەیە بەناوی «دۆڵی سەرحان»، کە زۆر جاران خیَڵەکەی خۆی بۆ لەوەڕ لەویَ هۆبەیان هەڵداوە. دەکریَ ئەو دۆڵە بکریَتە پیَگەیەکی

نموونەیی بۆ پەرەسەندنی شۆڕشەکەیان بەرەو سوریا. هەر لەو دۆڵەشەوە دەکرا دەست بەسەر بەندەری عەقەبەشدا بگرن، ئەو بەندەرەی سەری دەریای سوورە، ئەو کات لەبندەستی تورکەکاندا بوو، بۆ ئەوەش مەیلی بە هێزترین تیرەی ئەوێ کە «ڕەولە»ی گەورەترین تیرەی هۆزی «عەنزە»یە بۆ خۆیان ڕاکێشن، کە بەرەو بیابان تا ئەوسەری باکوور هەڵدەکشێ. سەرۆکی «ڕەولە»ش «نوری شەعلان»ە، ئەو کەسەی سالآنی پێشتر دوو برای خۆی کوشتن هەر بۆ ئەوەی جڵەوی تیرەکەی بکەوێتە بندەست. پێشتریش ئەوەی ڕاگەیاندبوو، کە ناتوانێ پشتی فەیسەڵ بگرێ، چونکە بۆ دابینکردنی خواردنی هۆزەکەی پشتی بە تورک بەستووە. لێ هەرکاتێ فەیسەڵ توانی بەندەری عەقەبە بگرێ، ئەوا دەتوانێ خۆراکی هۆزەکەی نوری شەعلانیش دابین بکا و ئەمیش بۆ خۆی کێش بکا.

لۆرانس ئامانجێکی دیکەشی بۆ پەلامارەکانی زیادکرد، ئەویش (جەبەل ئەلدروز) بوو، کە بانە بەرزاییەک بوو دەکەوتە باشووری ڕۆژهەڵاتی دیمەشقەوە. لەوێدا هیوای هەبوو بەڵکو قەناعەت بە دروز، ئەو گەلە سەربزێوەی ئەوێ بهێنێ، دژی عوسمانییەکان هەڵسنەوە. ئەوان لە یادەوەری نوێیاندا دوو جاران بە ڕووی عوسمانییەکان هەڵگەڕاببوونەوە، ئیدی لۆرانسیش بڕوای بە خۆی هەبوو، کە مێژوو دەتوانێ جارێکی دیکەش خۆی دووبارەبکاتەوە.

دیداری لۆرانس لەگەڵ «سایکس» هەر سێ ڕۆژ بەر لە خۆڕێکخستنی بوو لەگەڵ «عۆدە» و ئەو کۆمەڵە بەدوە بچکۆڵەی بەدوای سەرچڵییەکی دژواردا ڕۆیشتن، باروودۆخەکەش ئەوەی ڕوونکردەوە، ئاخۆ بۆچی سایکس بەم جۆرە قسەی لەگەڵ کرد و زۆر تووڕەشی کرد. لۆرانس کە چەندین جار پێی لەسەر ئەوە

داگرتبوو، حکومەتەکەی خوازیارە عەرەب خۆیان داوای دیمەشق بۆ خۆیان بکەن، کەچی هەنووکە لەوە تێگەیشت؛ ڕێککەوتنی سایکس لەگەڵ جۆرج پیکۆ واتای ئەوەی دەگەیەنێ، کەوا ئەو بە بێنیاز درۆی کردووە. خۆ ئەگەر جەنگ بواری ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ بدا، ئەوا گەیشتنە دیمەشقیش بێ ئەنجام دەمێنێتەوە: دەی با عەرەبیش ئەوە ببات، کە پێشتر داومانە."[٢٦]

لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا زەمینەیەک بۆ گەشبینی مابووەوە. ئاخر ڕێککەوتنی سایکس-پیکۆ شلۆق و ناسک بوو، چونکە گریمانەیی و ژێربەژێر بوو. لە جیهانێکیشدا بوو تا دەهات دژەئیمپریالیزمی لە زیادبووندا بوو، ئیدی هەر کاتێک ڕێککەوتنەکە ئاشکراکرابا، دەکەوتە بەر تانەوتەشەری ڕەخنە؛ هەروەها لەو نێوەشدا لۆرانس هیوای هەبوو، بەڵکو ئەگەر عەرەب سەرەتا بگەنە دیمەشق، ئەوا دەکرێ لەوێ خۆیان دابمەزرێنن و داوای هەرێمەکە بکەن، ئەو هەرێمەی سایکس و پیکۆ بە شێوەیەکی سەرپێیانە لەنێوان خۆیاندا دابەشیان کردبوو. لۆرانس هۆکاری بۆ ڕوانینەکەی هێنایەوە و نووسی: "ئەوسا دەنگی داواکردنەکەیان بەهێز دەبێ، خۆ هەرهیچ نەبێ دەکرێ بگوترێ، لە ڕێی خەڵکی خۆجێییەوە دەستی بەسەرداگیراوە. ئاخر تۆ بڵێی ئەو کات هەردوو زلهێزەکە چی لەبارەوە بڵێن؟"[٢٧]

لۆرانس دوای سێ ڕۆژ لە دیدارەکەی لەگەڵ سایکس، بەو لێتێگەیشتنەی هەیبوو، ڕەگەڵ «عۆدە» و بەدووەکان کەوت تا ئەو ٣٠٠ میلە ببڕی و بگاتە «دۆڵی سەرحان». گەشتێکی دوو هەفتەیی، بەنێو دەشتێکی چۆڵگەی کاکی بە کاکییدا ڕۆیشتن، ئەو دەشتەی سوکوئاسان لەنێو بەدووەکانیش بە ناوی (ئەلهەول) واتە سامناک ناسرابوو. لەو چۆڵەوانییەدا تین و تاوی ڕۆژ و بای

لمـــاوی چاوەکانیـــان دەســـووتاندنەوە و لێـــنەدەگەڕان هەڵیبێـــنن، شـــەوانیش لەبەر برســـیەتی خەویـــان لێـنەدەکەوت بەتـــایبەیتی لە ئاخروئۆخری گەشتەکەیان، هەرچۆنێک بێ کاتێ گەیشتنە «وادی سەرحان»، بۆ لۆرانس دەرکەوت کەوا «عۆدە» لەخشتەی بردووە. ئـاخر دۆڵەکە زۆر ڕەقەن و بەیـار بـوو، ئەو لەوەڕگـایە نەبـوو، کە بەڵێنـــی چەوری لەوەڕگـــا بە «ڕەولە» بـــدا. بە گەیشـــتنە ئەوێ، چەندین ڕۆژ «عۆدە» لە کەیف و سەفای مێواندارییەتی خۆی بوو، چونکە گەیشتبووە لای هۆزەکەی، لۆرانسیش لەبەر بێمرادی و لە تاوی ئەوەی نەخشەکەی شکستی هێناوە خەریکبوو خۆی بکوژێ، بۆیە لە پەیامێکیدا بۆ «کلایتن»ی بەرپرسی دەنووسێ: "بڕیارمداوە بە تەنهاش بێ بەرەو دیمەشق بکەومەڕێ بەو هیوایەی لە ڕێگادا بکوژرێم. بۆ خـاتری هەمووان هەوڵێک بدە و ئەم شتە بەرلەوەی لەمە زیاتر تەشەنەبکا ڕوون بکەوە. ئاخر ئێمە لەسـەر درۆ داوایان لێدەکەین بجەنگن و منیش بەرگەناگرم."[٢٩]

لـۆرانس لە ڕۆژی ٥ی حوزەیرانـدا بە پرتـاو و بە تەنیـا بەنێـو خاکی سوریای دوژمندا کەوتەڕێ بەڵکو بتوانێ دۆخەکە ڕزگاربکا. بە گەشـتێکی زۆر سـەرچڵانە بەنێو ئەو خـاکەدا گوزەری کرد، کە سـایکس دابـوویە جـۆرج پیکـۆ. ئەو شـوێنەی لە (راس بەعلـبەگ) پـردەکەی هێڵـی ئاسـنینی تەقانـدەوە، ئەو شـوێنەی ٦٠ مایـل لە باکووری ڕۆژهەڵاتی بەیروتەوە دووربوو. هەرچەنـدە بـووە مـایەی پڕیشـکی هەرا و هەڵـگەڕانەوە لە نێـو خەڵکـی خـۆجێی (مـتەئەویلە Metawala)، ئیـدی بڕیاریـادا کە لە توانـادا نیـیە دەسـتبەجێ ڕاپەڕینێکی گشـتی بەرپـابکرێ. تەنـانەت نە «حوسێن ئەتـرەش»ی سـەرکردەی درووزەکـان و نە «نـوری شـەعلان» لەو سـاتەدا ئامادەنەبوون خۆیان بە داوی فەیسەڵ ببەستنەوە، بەڵام لە دیداری

لـــۆرانس لەگەڵ هەردوو پیـــاوەکەدا، هەنـــدێ زەمنیـــنەی بـــۆ گەشبینییەکی خۆپارێز بەدەستهێنا. «نوری شـەعلان» ئەو پیاوەی بە حیسابی «لۆرانس» چاوەکانی لەبن تیشکی خۆردا دەبریقانەوە، لەوەدا "دڵنیایکردەوە، زوو یان درەنگ دەچێتە پاڵیان."[٣٠]

لـــــۆرانس لە ١٨ی مــــانگی حوزەیرانـــــدا گەڕایەوە «وادی سـەرحان»، لەوێ بینـی، کەوا «عـۆدە» هێزێکـی ٥٦٠ کەسـی لە پیاوەکانی خێڵەکە کۆکردووەتەوە، ئیدی هەر بەو هێزەوە بڕیاریاندا پەلامـاری «عەقەبە» بـدەن. سـەربازگەی تـورکی لە بەنـدەرەکە لە ٣٠٠ سـەربازی تـورکی پێکهـاتبوو، بەڵام هەمـوو بەرگرییەکەیـان ڕووی لە دەریـاوە بـوو. ئەوە بـوو عەرەبەکـان کە بە شـێوەیەکی چـاوەڕواننەکراو لە بیابـانەوە لێیـان وەدەرکەوتـن، توانیـان بارەگـا سەرەکییەکەی تورک لە (ئەبو ئەسمال)ی سـەر بەرزاییەکانی پشت بەنـدەرەکە گەمارۆبـدەن. دوای ڕۆژێـک لە شـەڕ و تەقە ئیـدی بە هەموو هێزی خۆیان بەسـەر هێزەکەی تورکیان دادا و شکاندنیان، لەدوا ساتیشـدا گـوللەیەک بەر پشتەسـەری ئەو وشـترە کەوت، کە «لۆرانس» سـواری ببوو. بۆ ڕۆژی پاشـتر بەرەو دۆڵە بـاریکەکە، بەرەو عەقەبە و دەریـا کشـان. لە ئەنجامـدا فەرمانـدەی تـورکی خۆجێی خۆی بەدەستەوەدا، ئەوە بوو لە ٤ی تەممووزدا لۆرانس و خێڵی «حوەیتات» بەبێ تەقە دەستیان بەسـەر بەندەرە ستراتیژییە هەرە گرنگەکەدا گرت.

لۆرانس هیچ گومانی لە پشتوپەنای «حوەیتات» نەبوو. کەچی کەمـی خـۆراک و پـارە بـۆ ئەوەی بیـداتە خـێڵەکە، وای لێکـرد بە سواری پشتی وشتر دیسان ملی بیابانی سینا بگرێ و ١٥٠ مایل بــڕوا تــا بگــاتەوە میســر. پــاش چــوار ڕۆژ لە نووســینگەی بەرپرســەکەی خـۆی دەرکەوت و «کلایـتن»ی بەرپرسـی خـۆی

سەرسامکرد، ئاخر «کلایتن» هەر بەیانییەکەی لە نووسینی ئەو یاداشتنامە ببووە، کەوا هێرشکردنە سەر عەقەبە لەبەر "گرفتە زۆرەکانی" مایەی نەکردنە. لۆرانس – هەر بە تەنیا خۆی و بەگوێرەی ئاگایی بریتانییەکان- ژمارەی کوژراو و گیراوی بە ١٣٠٠ سەربازی تورکی خەملاندبوو. یەکێک لەوانەی زۆر بەم دەستکەوتە سەرسام ببوو، ئەندامێکی دیکەی هۆبەی هەواڵگری بوو لە قاهیرە، ئەویش هەروەک لۆرانس، لە کاری نووسینگەیی بێزاربوو، ئەوە بوو «ستیرلینگ W . F. Stirling » لە نامەیەکدا بۆ خوشکەکەی ئەمەی خوارەوەی نووسی، لە وشەکانیەوەڕا دیارە پێشتر لۆرانس بایەخێکی ئەوتۆی نەبووە: "من تازە نامەیەکی پییرۆزبابییم بۆ «ت.ی. لۆرانس»، بۆ ئەو ئارکۆلۆجیسە قژکورتە نووسیوە، دەیناسییەوە؟ هەقی خاچی ڤیکتۆریای هەیە. هیچ شتێک نییە بیدەنێ کە شایستەی نەبێ."[٣١]

٤
پیاوی ئەلنبی

"جـوولّەکەی لـۆرانس نـاوازە بـوو، منـیش دەمەوێ پاداشـتی سـوارچاکانە وەربگـرێ"، ئەمە قسـەی سـایکس بـوو بە ددانگیرسـاندنەوە بە «کلایـتن»ی گـوت، کە بە هـۆی عەقەبەوە دەستبەجێ پێزانینی بۆ هەبوو، ئاخر خۆ سەرچڵیی گەنجەکە دەکرا ڕێککەوتـنەکەی سـایکس لەگەڵ جۆرج پیکۆدا تێکوپێک بشـکێنێ.[١] ئیـدی «ڕێجینـال وینگێت Reginald Wingate»ی کۆمسیاری باڵای بریتـانی لە میسر هەر لەبەر ئەو هۆکارە و وێڕای ئامانجی بەرانبەر، ویستی تەقەلاکانی لۆرانس هەر بە شاراوەیی بمێننەوە. کۆمسیاری باڵا بە لەندەنی گوت: "لەبەر هۆکاری سیاسییانە، زۆر گـرنگە هـیچ شـتێک سـەبارەت بە سووسـەکارییەکانی لـۆرانس لە سـوریاوە بڵاونەکـرێنەوە".[٢] لە ئاکامیشـدا فەرەنسـییەکان بەو سـەرچڵییانەی لۆرانسـیان لە بـاکوور نەزانـی، پێنج هەفتە دواتـر ئەوسـا ئەفسـەرێکی هەواڵگریـی فەرەنسـی بە نـاوی «ئەنتـۆنین یاوسـن Antonin Jaussen» هەنـدێ شـتی سـەبارەت بە وردەکاری پێشهاتەکانی لۆرانس کۆکردەوە.

«یاوسن» لە ئۆرشەلیم وەک قەشەیەک مەشقی کردبوو، بەڵام ئەو بە کـاری ئـارکیۆلۆژی نـاوی دەرکردبـوو. هەردوو شـتەکەش بـاش بە یەوەکەوە گرێـدرابوون، ئەویـش هەروەک «سـایکس» بڕوای بەو قسە تەوساویەی لۆرانس "ڕۆژهەڵاتی نەگۆڕ" هەبوو.[٣] «یاوسـن» بـاوەڕی بەوە هێنـابوو؛ بە لێکـۆڵینەوە لە ژیـانی کۆچەرییانەی بەدوو، دەکرێ باشتر لە کتێبی دێرین بگا. لەبەر ئەم پرسـە بەرەو ڕۆژهەڵات، بەرەو ئـوردن ڕۆیشـت، لەوێ بە

شوێنەواری جێماوی دێرینی شارستانییەتی سەبەئی و نەبەتییەکان سەرسام بوو، کە بە سەدان ساڵ پێشتر بازرگانی بەهارات و بخووری نێوان یەمەن و غەززەیان لەژێر جڵەودا بوو، ئیدی بڕیاریدا شتی زیاتریان لەبارەوە بدۆزێتەوە. لەو ساڵانەی ڕاستەوخۆی بەر لە جەنگ، لەو کاتەی سایکسی هەناسەسارد خۆی لە هوتێلەکانی دیمەشق کەوتبوو، لۆرانسیش لە پاشماوەی هیتییەکان لە ڕۆژهەڵاتی سوریای هەڵدەکۆڵی، «یاوسن» بە خۆی و یاوەرێک و کامێرایەک و پەیژەیەکی سێ پێی بەرەو خوار ڕووەو هێڵی ئاسنینی حیجاز ڕۆیشت، بەڵکو لەوێ پاشماوەی نەخش و نیگاری شارستانییەتی فەرامۆشکراو بدۆزێتەوە و وێنەی بگرێ، ئەوانەی لەسەر گاشەبەردەکانی خەرەندە لمییەکانی خۆرئاوای عەرەبستان مابوونەوە.

«یاوسن» لەگەڵ هەڵگیرسانی یەکەمین جەنگی جیهانی لە لایەن تورکەکان لە «پالیمێرا/ تەدمور» دەردەکرێ و خۆی دەگەیەنێتە قاهیرە. لەوێ هەروەک لۆرانس هەواڵ و زانیاری بۆ هاوپەیمانان کۆدەکردەوە. ئەو قەشە خڕوپڕە بیچمێکی پێکەنیناوی هەبوو، لە کڵاوە قووچەکەی «فرایر تەک[٢٦]Friar Tuck» دەچوو، بەڵام ئەو لە هاوتا بریتانییەکانی زیاتر شتی لە بارەی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی دەریای مردوو دەزانی، کە هەر لە سەرەتا لەگەڵیان گونجاو بوو. لە سەرەتای ١٩١٥دا لۆرانس، کە بە ٢٠ ساڵ لەو بچووکتر بوو، «یاوسن»ی وەها وەسفکردبوو: "زۆر خۆشمەشرەب و زۆریش زیرەکە، هەروەها وەک وەرگێڕیش یارمەتیدەرێکی زۆر بە کەڵکە."[٤]

٢٦ فرایر تەک کەسایەتییەکی قۆشمە و پێکەنیناوی بوو، یاوەری ڕۆبین هوود بوو، لە ئەدەبیاتی کلاسیکی ئینگلیزیدا بەربڵاوە.

ڕەتکردنەوەی فەرەنسا بۆ نەخشەی دابەزینی بریتانیا لە ئەسکەندەرونە پاشان لەیەکجیایی ڕوانینی هەردوو هاوپەیمان سەبارەت بە هەرای عەرەب، کەشێکی برادەرایەتیی نێوان دەزگا هەواڵگرییەکانیشی شڵۆقکرد. لە ئازاری ۱۹۱۷دا «یاوسن» لە «وجهە»دا سەردانی لۆرانسی کرد و ئەوەی تێبینیکرد، هاوڕێ کۆنەکەی پەیوەندییەکی دۆستانەی گەرمی لەگەڵ فەیسەڵدا پەیداکردووە، کە "کاریگەرییەکی ڕاستەقینەی" لەسەر ئەو سەرکردە عەرەبە هەبوو. قەشە فەرەنسییەکە هەستیکرد، ئەمە کێشەیەکە، چونکە لۆرانس "هاوکار و پشتیوانی دوژمنایەتیی سروشتی فەیسەڵ و لایەنگرانییەتی بۆ هەر دەستوەردانێکی بیانی لە عەرەبستاندا. ئاخر بۆ بەرژەوەنییەکانی هاوپەیمانان ئەو سیاسەتە باشتر و بەسوودترە، کە ئەو ڕقلێبوونەوە و نەیارێتی بەدووەکان سەبارەت بەو هۆز و ڕەگەزەی لە خۆیان نین، کەمتربکەنەوە."[٥]

پاش پێنج هەفتە لە گرتنی عەقەبە، لە ۱۳ی ئابی ۱۹۱۷دا «یاوسن» ڕاپۆرتی خۆی نووسی، کەوا ڕاوێژەکەی بەهەند هەڵنەگیراوە. ناڕەزایەتیی بەدووەکان لە هەرێمی باکووری عەقەبە هەنووکە لە جاران زیاترە و هاندراون ڕەگەڵ دۆزی «شەریف حوسێن» بکەون. دەستبەجێش کابرای فەرەنسی لە پەیامەکە گەیشت. ئەو خەتخەتکردنەی سایکس و پیکۆ دایاننابوو، کە وەک ئەو وەسفی کردبوو؛ "هێڵەکە سەبارەت بە ناوچەی هێز و خێڵەکان بە شێوەیەکی ناڕوون لەسەر کاغەز کێشرابوو، هەنووکەش دەکرێ لە ژێر فشاری ڕووداوەکاندا زیاتر لە جاران هەموار بکرێتەوە."[٦] «دیفرانس» باڵوێزی فەرەنسا لە قاهیرەش وەزارەتی کاروباری دەرەوەی وڵاتەکەی لە تێبینییە چاودێرییەکانی «یاوسن»ی ئاگادارکردەوە. ئەو تێبینییەشی دا، کەوا دیارە

بریتانییەکان سنووریکی جێگیرییان دانەناوە ئاخۆ بزووتنەوەی عەرەب تا چەند بەرەو باکووری دیمەشق و سوریا بکشێ و پەلبهاوێ.

کەچی ئەندامێکی دیکەی باڵوێزخانەی فەرەنسا لە قاهیرە، دیپلۆماتێکی باڵا بە ناوی «ڕێنیێ دۆینل دێ سێنت کوێنتین René Doynel de St Quentin» هەستیکرد، شتەکە مایەی نیگەرانی نییە. « ڕێنیێ دۆینل دێ سێنت کوێنتین» لە لایەن لۆرانس پەسندکرابوو وەک ئەوەی "تاکە پیاوی غەیرە ئینگلیز بێ لە قاهیرە، کە مرۆ بتوانێ ڕاشکاوانە باسی هەر شتێکی لەگەڵدا بکا."[٧] وەک بەرەنجامێکیش ئەو پەی بەوە نەبرد، کەوا ئێستا لۆرانس بە نیازی هاندانی ناوجەرگەی بازنەی فەرەنسییەکانە، کە دوای جەنگ بکەوێتە بندەستیان، بۆ ئەوەی لە دژی تورکەکان ڕاپەڕن، ئەمە ستراتیژیەتی لۆرانس بوو، تایبەت بە هاوتا فەرەنسییەکەی ڕاگەیاندبوو، کە پەیڕەوی ناکا. لە سەرسامبوونێک بە کارنامەی ئەو هاوتا بریتانییەدا، کابرای فەرەنسی نووسیبووی؛ "لەوانەیە دیارترین بیچمێک لە نێو سوپای بریتانی یان لەنێو ئیدارەی ڕۆژهەڵاتیاندا بێ، هەر «ڕێنیێ دۆینل دێ سێنت کوێنتین » دەیزانی، کە لۆرانس دۆستایەتی لەگەڵ عەرەبدا هەیە، بەڵام پێداگربوو لەسەر ئەوەی، ئەو ئەفسەرە گەنجەی ئینگلیز "ئەوەندە دڵسۆزە، ئەگەر کار بگاتە سەر لادان لە سیاسەتی هاوکاریی فەرەنسی-بریتانی ئەوا گوێڕایەڵ نابێ."[٨] چەندین مانگی خایاند تا ئەوە بۆ فەرەنسییەکان دەربکەوێ، کەوا جڵەوی لۆرانس بە سیاسەتی فەرمی بریتانی ناگیرێ، چونکە خۆی بە شێوەیەکی بەرچاوانە داڕشتووە.

دەرفەتــی لــۆرانس لەو کــاتەدا هــات، کە چەنــد ڕۆژێــک دوای گەیشتنە قاهیرە چاوی بە (ئێدمۆند ئەلنبی Edmund Allenby»، ژەنەڕاڵە نــوێیەکەی هێزەکــانی بریتــانی لە میســردا کەوت. خــۆی دەبوایە دیدارەکە کێفەڕاتێک بــوایە بــۆ خــۆی، ئــاخر بــۆ کەســێکی ناڕێکوپێک و ناحەزی وەک لۆرانس، - هەروەک چۆن ســەربازێکی تــووڕەی بریتــانی بە "جاشــەکەرێکی لــووتبەرز" وەســفی کردبــوو، بەوەی "دەیەوێ لوشــکە[27] بوەشــێنێ لوشــکەی تونــد و بەزەبــر- خەریکبــوو چــاوی بە پیــاوێکی میــزاج نــاقۆڵای بەناوبانــگ بــکەوێ، ئەوەی پاشــــملە بە "گــــایەکە" نــــاودەبرا.[9] هەرچەنــــد ژەنەڕاڵ «ئەلنبی»ش ناوبــانگێکی ســامناکی هەبــووبێ، بەڵام مێشــکی کــراوە بوو، ئاگای لە کەموکورتییەکانی خۆی هەبوو: پاشــان هەر ئەو بــوو گــوتی؛ دوو جــاران لە تــاقیکردنەوەی خزمەتــی مەدەنــی هیندســتان کەوتووە، هەر لەبەر ئەوەی کەوا "بۆ هەرشتێکی دیکە زۆر گەلحۆ بــووە" چــووەتە ڕیــزی ســووپا.[10] هەروەهــا هەروەک لــۆرانس بە زۆرزانیی خۆی پێیزانی، ئەو لە تەڵەزگەیەکی سەختدا بوو.

«ئەلنبــی» تــازە گەیشــتبووە میســر بــۆ ئەوەی ســەرکردایەتیی ســەربازی بکــا تــا هەوڵێکــی نــوێ بــۆ داگیرکردنــی فەڵەســتین بــدا. پێشتر فەرماندەی لەشکری سێیەمی بریتانی بوو، لەو بەهــارە و لە میانەی جەنگی «ئاراسArras » لە فەرەنسادا تووشی ڕەخنەی زۆر بووبووەوە، هەر بۆیە لەوێ لادرا و بەرپرســیارێتیی هەڵمەتــی میسری پێسپێردرا. وەنەبێت ئەم ڕاسپاردنە هەر کەمکردنەوەیەک بــێ لە پلەوپــایەکەی، بەرلەوەی بنێــردرێتە قــاهیرە، دوو پەیــامی ناکۆک بە یەکی وەرگرتن. «لوید جۆرج» پێیگوتبوو؛ "دەبێ بەر لە کرێســمس ئۆرشــەلیم بگرێ"، بەڵام «ســێر ویلیەم ڕۆبەرتســن Sir

---

[27] لوشکە: لەقەی گوێدرێژ

William Robertson» گەورە ڕاوێژکاری سەربازیی حکومەت، کە هێرشکردنە سەر فەڵەستینی بە بەلاڕێدابردنی بەرەی خۆرئاوا دادەنا، بە تایبەتی ئەو هۆشدارییەی بۆ دووبارەکردەوە، کەوا ئەو هیچ پارمەتیەکی زێدەباری بۆ نانێرێ بۆ ئەوەی شەڕی خاچپەرستانەی سەروەزیری پێبکا. لەژێر هەلومەرجی هاوشێوەشدا دووجاران بێهوودە فەرماندەی پێشخۆی هەوڵیدا بوو غەززە لە چنگ عوسمانییەکان دەربێنێ، بەڵام شکستیهێنابوو، ئیدی ئەمەش ببووە مایەی لەدەستدانی پۆستەکەی. «ئەلنبی»ش داماوانە دەیەویست نەکەوێتە هەمان داوەوە.

لۆرانس پەی بەوە برد، کەوا ترسی هەرە گەورەی ژەنەڕاڵ ئەوەیە، کاتێ بە گوێرەی ڕێنمایی سەروەزیر هێرش بکاتە سەر ئۆرشەلیم و بەرەو ئەوێ بکشێ، ئەوا تورک هێڵی ئاسنینی حیجاز لە باشووری ڕۆژهەلاتی دەریای مردوو بەکاردێنن و لەوێوە دژەهێرش دەکەنە سەر باری ناسک و شلۆقیی هێڵی لێککشراوەی ئازوقە و لۆجستی نێوان میسر و غەززە. بەم جۆرە، ئەو دیدارەکەی قۆستەوە بە مەبەستی پلانێک کە لەڕێی عەرەبەکانەوە هێرش و پەلاماری گەریلایانە بکاتە سەر هێڵی ئاسنینی حیجاز لە نزیک عەقەبەوە، ئەمەش بۆ تورکەکان ئەستەم دەبێ بتوانن هێزی پێویست کۆبکەنەوە و دژەهێرشیان بکەنەوە سەر. مەبەستی بنەوەی پلانەکەش ئەوە بوو، وەها نیشانبدرێ، کە عەرەبەکان بۆ ژەنەڕاڵ و بۆ بنکۆلکردنی ڕێککەوتنەکەی سایکس شتێکی حاشاهەڵنەگربن.

لە دیدارەکەدا «ئەلنبی» بەڵێنینەدا، بەڵام بە شێوەیەکی بەرچاو لەژێر کاریگەری لۆرانسدا بوو، چونکە دواتر نەخشەی لۆرانسی وەک ڕاسپاردەیەک بۆ لەندەن بەرزکردەوە. ئەو پێشنیازی

لۆرانسی بۆ بەهێزکردن و سەلماندنی بەڵگەوبەندی خۆی لەگەڵ «رۆبەرتسن» بەکارهێنا، بەوەی دەبێ پەلاماری فەڵەستین بدرێ، ئەو پێشبینی ئەوەشی کرد، کە هەوڵی یەکدیگرەوەی هەردوو نەخشەکە دەکرێ ببێتە مایەی "شکانی هەڵمەتەکانی تورک لە حیجاز و سوریا و بەرەنجامی دووربینانەی سیاسی هەروەک دەرەنجامی سەربازیانەشی لێبکەوێتەوە.[11] بۆ هاوئاهەنگکردنی هەردوو بەری دەریای مردوو، بڕیاری دا «فەیسەڵ» و «لۆرانس» بهێنێتە ژێر فەرماندەیی خۆی، ڕێگە بە ڕۆڵی عەرەبەکان لە نەخشەکەدا بدا هەروەک چۆن لۆرانس دایناببوو. لۆرانسیش بە شێوەیەکی لێهاتووانە ئەجێندای سیاسیانەی تایبەت بە خۆی و ئەو تاکتیکانەی کە هەڵمەتەکەی ئەلنبی پێویستی پێبوون، لە یەک گرێدابوو.

بۆ مسۆگەرکردنی نەخشەکە تا بەبێ گرفت پەیڕەوبکرێ، «ئەلنبی» ویستی لۆرانس لە داوی فەرەنسییەکان بپارێزێ. ئەو ڕاشکاوانە هەوڵ و تەقەلالای فەرەنسییەکانی ڕەتکردەوە، بەوەی پیاوێکی خۆیان وەک ئەفسەرێکی پاشکۆ ڕەگەڵ لۆرانس بخەن. خۆ ئەگەر لە ڕێڕۆیشتن لەگەڵ چالاکییەکانیدا، لۆرانس بچێتە نێو ئەو ناوچەیەی کە بە گوێرەی ڕێککەوتنی سایکس-پیکۆ هی فەرەنسییەکان بوو، ئەوا ژەنەڕاڵی بریتانی خۆی بەوە پانەند دەکا بە فەرەنسییەکان بڵێ "کەوا ئەمەیان بارێکی تەواوعەیاری سەربازییە."[12] هەڵبەتە بارێکی تەواوعەیاری سەربازییش سەلمێنەری ڕێپێنەدانی سەربازییانە بوو، ئەمەش بەهانەیەک بوو تا فەرەنسییەکان لە هیچ لە چالاکییەکانی لۆرانس ئاگادار نەکرێنەوە، چونکە ئەو دەیزانی، ئەگەر فەرەنسییەکان پێیبزانن، ئەوا

ڕێبپێـدەگرن یـان هەوڵـدەدەن بەریپێبگـرن، هەروەک چـۆن لە نەخشەی دابەزینی ئەسکەندەروونە کردیان.

لە ئـابی ١٩١٧دا، «ئەلنبـی» فەرمـانی لە لەنـدەنەوە بـۆ هـات بەوەی بەسوودبینین لە گرتنی عەقەبەوە بەرەو فەڵەستین بکشێ و لۆرانسـیش گەڕایەوە سـەر دیمەنـی سـەرکەوتنەکانی پێشـووی تـا نەخشەی هەڵمەتی لێدە و ڕابکە دابڕێژێ و نەخشـەیەکی وەهاشـی لەگەڵ ئەفسـەرە فەرمانـدەکەی تـاوتوێکرد. کەچـی کـاتێ لـۆرانس گەیشـتەوە بەنـدەرەکە، بینـی کەوا لە دیارنەمـانی ئەودا سـەرەداوی لەیەکترازانـی لەشـکری عەرەب دەرکەوتـووە. عەرەبە سـوری و عێراقییەکان، ئەوانەی خۆبەخشانە بۆ شەریف دەجەنگان، بەردەوام لە شـەڕ و دەمەقاڵێـدابوون، هـیچ کـام لەم گرووپـانە شـتێکی هاوبەشـیان لەگەڵ پیـاوە خێڵەکییەکـانی بەدوودا نەبـوو، کە لە بنەڕەتەوە لەگەڵ شـەریفدا بـوون. ئەوان دووربـوون لە خەسڵەتی نەتەوەیەک، کە هیـوای ئەوەیـان لەسـەر ڕابچنـرێ بەوەی فەرەنسییەکان وەدەربنێن، ئاخر عەرەبەکان بەردەوام لەنێو خۆیـان لە شەڕ و پێکهەڵشاخاندا بوون.

لە وەڵامـی تونـدی نـامەیەکی سایکسـدا، بـۆی نووسـیبوو تـا پێیڕابگەیەنـێ کەوا عەرەب "دە سـاڵ"ی لە ژێـر ڕاسـپاردەیی هێورکردنەوە دەوێ تا بکرێنە نەتەوە، لۆرانسیش بە توندی وەڵامی دابووەوە. لەو ماوەیەشدا لە قاهیرە گوێی لە هەوڵی نزیکبوونەوەی بریتانیا لە زایۆنیستەکان بوو، ئیدی لە سایکسی پرسی، بەڵکو ئەو هەوڵە نـاکۆک بە یەکەی سـەبارەت بە بەڵێنەکانیـان بـۆ عەرەب بـۆ ڕوونبکـاتەوە، ئینجـا بەڵێنەکانیـان بە فەرانسـە و ئێسـتاش بە جوو. ئەو گەیشـتە ئەو بەرەنجـامەی بنووسـێ: "تـا ڕاددەیەک ئـێمە لە

چاڵێکداین. تکایە پێمبڵێ، ئاخۆ بە بۆچوونی تۆ چ ڕێگەیەکی کردەیی هەیە، خۆمانی لێدەربێنین."[١٣]

«کلایـتن» لە لای خـۆیەوە کە نـامەکەی لۆرانسـی پێگەیشـت، بڕیاریـدا نەیگەیەنێتە دەسـتی سـایکس. ئـاخر نەیدەویسـت پێـیەوە ڕووبەڕووی سـایکس ببێـتەوە، وەک دواتـریش ڕوونیکـردەوە، لە ئانوسـاتی ڕێکەوتنـی سـایکس- پیکـۆدا "هەرگیـز ئـامرازێکی وەهـا نەبوو پەیڕەوبکرێ، هەنووکەش خەریکە ببێتە شتێکی بێ گیان."[١٤] ئەو ئەوەشـی گـوت، کە «جـۆرج پیکـۆ»ش ناخۆشەویسـت ببـوو، چونکە کەمتەرخەمی ئەو ببووە هۆکاری ڕاستەوخۆی لەدەستدانی گیـــانی چەنـــدین ناسیونالیســـتی عەرەب، ئەوانەی لە کـــاتی ئاشکرابوونی نامەگۆڕینەوەیان لەگەڵ «پیکۆ»دا، ناپاکییان لێکرا.

بە پـێچەوانەی چـاوەڕوانییەکەی «کلایـتن»، ڕێککەوتننـامەی سـایکس-پیکۆ لە کاتی جەنگەکەشدا هەر مایەوە، بەڵام لەم پنتەدا «سـایکس» هەسـتیکرد، دۆخەکە بە هـۆی کودەتـاکەی لۆرانسـەوە، لـــێکەوتەی ناســـکی لێکەوتـــۆتەوە و ڕەفتـــاری خەڵـــکەکە بە دژایەتیکردنی ئیمپریالیزم ڕوو لە هەڵکشان بوو. دوو هەفتە دوای گرتنـی بەنـدەری عەقەبە، پەرلەمانتـارێکی بریتـانی دانـی بەوەدا نـا، کەوا بەشـەکەی خۆیـان لە ڕێککەوتننـامەکە لەگەڵ جـۆرج پیکـۆدا بـووەتە "پێچەوانەیەکـی تەواو لە دژی گیـانی سـەردەم."[١٥] هەرزوو دواتر نامەیەکی نووسی و گەشبینیی خۆشی تێدا دەربڕیبوو: "من دەچمە پاریس و وا لە فەرەنسییەکان دەکەم ڕۆڵێک بۆ عەرەبەکان بگێڕن بەوەی بۆ دۆزەکەیان تاکە هیوایە. ڕاستیەکەی کۆلۆنیالیزم شـتێکی شـێتانەیە و لەو بڕوایەشـدام مـن و «پیکـۆ» دەتـوانین ئەم شتەیان بۆ بسەلمێنین."[١٦]

ئیدی لۆرانس چیدی نیگەرانی بەرژەوەندییەکانی بریتانیا نەبوو بەوەی ئەگەر هاتبا شەڕی گەریلایی عەرەب لەوێ سەربکەوێ، هەربۆیە هەوڵیدا بەیەکجاری هێڵی ئاسنینی حیجاز تێکوپێک بدا، ئەمەش هەر ئەو ئۆپەراسیۆنە بوو، کە ڕۆژێک لە ڕۆژان ڕاوێژەکەی ئەوە بوو کە نەکرێ. ئەو دەزگا بزوێنەرە هەڵمینەی کە هێڵی ئاسنین بەردەوام پێویستی بەوە بوو بە ئاو پڕبکرێتەوە، ئیدی بڕیاریدا ئەو بیرە سەرەکییانە وشکبکا، کە بۆ هەڵێنجانی ئاو و پڕکردنەوەی بزوێنەکان پێویست بوو، ئەوانیش دەکەوتنە وێستگەی «مودەوەرە»، ئێستاش کەوتووەتە سەر سنووری عەرەبستانی سعوودی و ئوردن. کاتێ کارێکی وەهاشیان بکردبا، ئەوا بزوێنەری قیتارەکە نەیدەتوانی بێ پڕکردنەوەی ئاو لەو وێستگەیەدا مەودایەکی دوورودرێژ بڕوا. هەوڵ و تەکانێکی وەها لەبەر ئەو شەڕ و دەمەقاڵییەی چەکدارە خێڵەکانی خۆبەخۆیان پەکیکەوت. وەک ئەویش دەردەڵی لەبارەوە کرد، ئاشتکردنەوەی ئەوانیش لەگەڵ یەک، وەک "چاککردنەوەی ملوانکەیەکی شکاو" وابوو، ئەمەشی بۆ زیادکرد، لە میانەی ئەو گەشتە چاوگێڕییەیدا زیاتر بە پرسی "ئازووقە دابینکردن، پارەدان بە پیاوە خێڵەکییەکان، شەڕ و مشتومڕی نێوانیان، دابەشکردنی دەستکەوتەکان، ڕکابەرایەتیان، فەرماندان بە ڕۆیشتن بۆ پێشەوە و شتی ئاوەها خەریکبووە لەوەی کاری تەقینەوانەی خۆی بکا.[17] بە گەیشتنە «مدەورە» و پشکنینی شەوانە، گەیشتە ئەو بڕیارە، کەوا هێزەکەی خۆی هی ئەوە نییە تورکەکان ببەزێنێ، چونکە ژمارەی تورک لەچاو ئەوان زۆرتر بوو، دوو بە یەک بوو. ئیدی لە بێمرادییان گەڕایەوە سەر ئەو دوو سەربازە نیزامییەی کە لەگەڵ خۆی

هێنابوون «یلس Yells» و «بروک Brook» بەڵکو بۆسەیەک بۆ قیتارێک دابنێنەوە.

لەو کاتەی «یلس» و «بروک» هاوەن و ڕەشاشیان لەسەر گردێکی نزیکی ئەوێ دادەمەزراند، لۆرانسیش لە گردەکە هاتبووە خوار، دوو سەعات خەریکی ئەوە بوو کێبڵی داینەمێت لەژێر هێڵی ئاسنینەکە دابنێتەوە، ئینجا بە توورەکەیەکی حەوت کیلۆیی لم ببا و بەسەریدابکا تا شوێنەواری پڕبکاتەوە، واتە ئەو شوێنەی هێڵەکە بەسەر پردێکدا دەپەڕیەوە. لەبەر ئەوەی تورکەکان وریا بوون و بە بەردەوام بە دەوریە هێڵی قیتاریان دەپشکنی مەبادا بنەتەقیان لەبندا دانابێتەوە، بۆیە دەبووایە لۆرانس چوار سەعاتی دیکە هەر خەریکی ئەوە بێ کێبلی داینامیتەکە بشارێتەوە و بنگڵ بکا تا دەگاتە ئەو چەشنییە کارەباییەی کە لە شوێنێک دابوویە دەست پیاوێکی خێڵەکی باوەڕپێکراو تا لە کاتی مەبەستدا بیتەقێنێتەوە. ئەوە بوو بە مەراق و نیگەرانییەوە دەبووایە چاوەڕێبکەن. ئینجا بۆ دوای نیوەڕۆی ڕۆژی پاشتر قیتارێک، کە دوو لۆکۆمۆتیڤی ڕادەکێشان بەدیارکەوت. لۆرانسیش فەرمانی پێکردن تەنیا ئەو کاتەی ماشێنە بزوێنەرەکە دەگاتە سەر بنەتەقەکە، چەشنی بارووتەکە بتەقێننەوە.

ئەو ڕووداوەکەی دواتر وەها یادکردەوە: "دەنگێکی سامناکی بەدواداهات و هێڵەکەش لە پشت ستوونێک سەد پێی بەرز و بەرین لە چڕە دووکەڵ و تۆزو غوبار بزربوو. ئیدی لەو تاریکستانەدا، پارچە و قیتاری لەیەک بووەوە، پارچە ئاسن و پۆڵا بە درێژی و پانی بە هەوادا هەڵبوون، لە کاتێکدا و لەپڕ لۆکۆمۆتیڤێک بە تەواوی لە ئاسمان بە ئاراستەی ئێمە پەیدا بوو، بە دەنگێکی موزیک ئاسا بەسەر سەری ئێمەدا ڕەتبوو، ئەوسا بە

هێواشی هەندێک لە دووری ئێمە لەو چۆڵگەیەدا بە سەر زەویدا کەوت."[18] دوای ساتێکی بێدەنگی دەنگی شەڕە تەقە لە نێوان عەرەب و تورکە دەرچووەکان گەرمبوو. هاوەن و ڕەشاشەکەش کاری لێبڕوانەی خۆیان کرد.

ئەمە یەکەمین جاری لۆرانس بوو لە بنکەیەکی نزیکەوە مەیدانی شەڕ بە چاوی خۆی ببینێ، هەر بۆیە هێدمەگرتی ببوو. پردەکە لەبەر زەبری تەقینەوەکە وێرانبوو، دوای ئەوە دووەمین ماشێنی بزوێنەریان وەک "تۆپەڵەیەک لە ئاسنێکی دووکەڵ لێبەرزبووەوە" لە خوارەوەی شیوەکەی ئەوێ بینییەوە، بەڵام چی ببینین هەر عەرەبانەی قیتارەکە پڕ لە مەیت و پەلوپۆی لەتلەتبووی سەربازە تورکەکان بوو لەگەڵ ئاسن و لمدا تێکەڵ یەک ببوون. ئەوە بوو لە نامەیەکدا بۆ برادەرێک دانی بە ڕووداوەکە نابوو، وەسفی تەرمی تورکەکانی وەها کردبوو: "من چیدی بەرگەی ئەم گەمەیە ناگرم. هەر پارچە لاشە و کەلاک بوو کەوتبووە سەر ئەوی دیکە، هەمووی بەسەر یەکەوە دیمەنێکی سامناک بوو."[19]

ئەم ئەزموونە سەخت و ئۆقرەلێبڕانە لەگەڵ بەدووە عەرەبەکان، لۆرانسی هێنایە سەر ئەو ڕایە بەڵکو بە دوای یاوەری ئەفسەری بریتانی و پیاوەکانیدا بگەڕێ. ئەو پێویستی بە پیاوگەلێک هەبوو تا پشتیان پێببەستێ، بەتایبەتییش لە دوا قۆناغی هەڵمەتەکەی ئۆپەراسیۆنی نزیکبوونەوەی «ئەلنبی» بۆ سەر فەلەستین، کە زۆر چارەنووسساز بوو. یەکێکیش لەو یاوەرانە «سترلینگ»ی کۆنە هاوڕێی بوو، کە نامەی پیرۆزبایی لێکردنی بە گەڕانەوەی لە عەقەبەدا بۆ نووسیبوو. لە هەلێکیش دەگەڕا تا قەناعەت بە «سترلینگ» بێنێ، بەڵکو ڕەگەڵی بکەوێ. ئاخر«سترلینگ» عەرەبیشی دەزانی، ئەوە بوو بەسەر بێئۆقرەیی خۆیدا زاڵبوو و

هەرچی ترسوبینیش بوو لە دیمەنی سامناکی شەڕەکەدا قووتیدا و لە نامەیەکدا هەوڵیدا بە شێوەیەکی جوان دیمەنی مەیدانی شەڕ بکێشێ بەوەی "دوا نەبەردی" وەها وەسفکرد، کە "دوو تەقەی زۆر جوان بوون لە نێوان هاوەنەکە و شێلکەی ڕەشاشەکە، وەهاش دابارینە سەر تورک و لە ئەنجامدا ٧٠ کەسی لێکوشتن و ٣٠ دیکەشی لێ بریندارکردن و ٨٠ کەسیشی لێ بەدیلگرتن، ئەمەش هەمووی لە ماوەی تەنیا دە خولەکدا. بەم جۆرەش پاشکۆمی نامەکەی هێنایەوە: "هیوادارم ئەمە لە کەیفوسەفایەک بچێ. بەشی هەرەزۆری کردەوەکەش تاسەمەندانە بوو، کارێک بوو لە نمایشی «بوفەلۆ بیللی Buffalo Billy[٢٨]» دەچوو. هەر دەبێ لەوێ بیرت بۆ بەهەشت بچێ، چونکە هیچ بادانەوەیەک، هیچ فەرمان و دەستوورێک و سەرپەرشتیارییێک یان هیچ دەستوەردانێک، هیچ پزیشک و چاودێری و گۆشت و خواردنەوەیەک لە ئارادا نییە."[٢٠] «سترلینگ»یش بۆ ساڵی داهاتوو بە تاسەوە خۆی گەیاندێ، کە هەڵمەتەکە لەو پەڕی تین و تاوی خۆیدا بوو. ئەویش "ئەو کەسە بوو" کە لەگەڵ هاوڕێکەی کۆک بوو بەوەی :"بنێردرێتە ناوجەرگەی هەرا."[٢١]

کاتێکیش لۆرانس لە سەرەتای تشرینی یەکەمی ١٩١٧دا گەڕایەوە عەقەبە، بانگهێشتنامەیەک بۆ کۆبوونەوە لەگەڵ «ئەلنبی» چاوەڕێی دەکرد. ئاخر ئەلنبی بڕیاریدا بوو لە کۆتایی هەمان مانگدا هێرشبکاتە سەر غەززە، بەڵام زانیاری وەهای بۆ هاتبوو، گوایە

---

٢٨ دەستەواژەکە وەک ئیدیۆمی لێهاتووە، ڕووداوەکەی بوفەلۆ بیلی ئەمریکایە. دوای جەنگی نێوەخۆی ئەمریکا، بوفەلۆ بیل نازناوی ئەو بەڵێندەرە بوو، کە گرێبەستی لەگەڵ هێڵی ئاسنینی کانساس پاسیفیک بەست بەوەی گۆشت گا بۆ کرێکارانی دابینبکا. ئەوە بوو لە ماوەی ١٢ مانگی ١٨٦٧ تا١٨٦٨، ٤٢٨٢ گامێشی کوشت و سەربڕی.

ژمارەی هێزی دووژمن لە سەنگەر و مەتەرێزەکانیان دووهێندە زیادی کردووە. ئیدی پەرۆشبوون بۆ وەستاندنی هێزی پاڵپشتی پتری عوسمانییەکان، پێشنیازی ئەوەی بۆ لۆرانس کرد، بەوەی پەلاماری هێڵی ئاسنینی بەیەکەوەبەستنەوەی حیجاز و دیمەشق بە فەڵەستین بدا. کاتێکیش هەردوو پیاوەکە یەکدییان بینی، ئەو پنتەی لەسەری ڕێککەوتن ئەو هێڵە ئاسنینە یەکتربڕەی دۆڵی یەرموک بوو، کە بەرەو فەڵەستین شۆڕ دەبووەوە.

لە قووڵایی خاکی عوسمانییەکاندا، هەڵمەتی «یەرموک» بۆ لۆرانس تا ئەو کات دژوارترین ئەرک بوو، بەڵام خۆ بژاردەی دیکەشی بۆ نەمابووەوە، چونکە پێشتر ماکی بیرۆکەکە هەر هی خۆی بوو، بە تایبەتیش کە دۆڵی «یەرموک» ئەو هێڵە لەیەککەرەوەی سایکسیش بوو لە ڕێککەوتنی سایکس-پیکۆدا. ئەوە بوو بڕیاریدا ئەندازیارێکی شاهانە لەگەڵ خۆی ببا تا تەقەمەنییەکانی لەگەڵ هەڵبگرێ، خۆ ئەگەر هاتوو لە ئانوساتی کردەوەکەشدا کوژرا، ئەوا دەکرا کابرا ئەرکەکە ڕاپەڕێنێ، هەروەها بڕیاریدا بەشێک لە سەربازانی هێزی «گورکا Gurkha[٢٩]» ش بۆ هێزی ئاگری تەقەی زیاتر لەگەڵ خۆی ببا. ئەم جارەشیان ڕێبەڕی ڕێگەکەی «عەبدولقادر ئەلجەزائیری» بوو، کە ئەندامی خانەوادەیەکی دیاری دیمەشق بوو، باپیرە گەورەکەی لە بەرگری جەزائیردا لە ساڵی ١٨٤٠دا بە دەستی فەرەنسییەکان کوژرابوو. «عەبدولقادر» بە لۆرانسی ڕاگەیاندبوو؛ دەتوانی پشتیوانی ئەو کۆمەڵگەی جەزائیرییانەی بۆ بەدەستبێنێ، ئەوانەی لە دیوی باکووری «گەلی یەرمووک»دا دەژیان.

٢٩هێزێکی سەربازی هیندستانی، کە بە ناسنامە نیپالی بوون لە ڕیزی سوپای بریتانیادا خزمەتیان دەکرد.

هێرشەکەی ئەلنبیش سەرکەوتوو بوو. لە بری ئەوەی دووبارە ڕاستەوخۆ پەلاماری بداتەوە، ئەوە بوو لە ٣١ی تشرینی یەکەمدا هێزەکانی ئەو هێرشیان کردە سەر «بیئر ئەلسەبعە» لە دیوی ڕۆژهەڵاتی غەززەوە. لە شەوێکی تەمومژاوییدا و لەپڕ بەسەر تورکەکانیان دادا. بۆ بەیانییەکەی هێزی بریتانی بۆ ماوەی پێنج سەعاتی ڕەبەق بۆمبابارانی خودی غەززەی کرد. بۆ خۆرئاوابوون، هێزی بریتانی دەستی بەسەر پێگەیەکی زۆر گرنگدا گرت، کە بەسەر بەندەری غەززەدا دەیڕوانی، بەڵام لەبەر هەڵکردنی گەردەلوولێکی لماوی و کورتهێنی لە دابینکردنی ئاو، هێزەکەی بریتانیا نەیتوانی لە «بیئر ئەلسەبعە»وە گەمارۆی غەززە بدا، تورکەکانیش لە ترسی ئەوەی نەبادا بکەونەبەر چەنگاڵی دووسەرەی بریتانییەکان، ئەوەبوو زۆرینەی هێزەکەیان بە سەلامەتی کێشایەوە. ئیدی بریتانییەکان هێرشەکەی خۆیان بە پاڵپشتی هێزی سوارە بردە پێشەوە.

لە بەرانبەر فشارە لێدەربازنەبووەکانی فەرەنسە بەوەی هەر کاتێ فەڵەستین داگیرکرا، ئەوا دەبێ بخرێتە ژێر ئیدارەیەکی نێودەوڵەتی، حکومەتی بریتانی پشتگیری خۆی بۆ زایۆنیزم ئاشکراکرد. لە ٧ی تشرینی دووەمدا ڕۆژنامەی « تایمز The Times» نامەیەکی «ئارسەر بلفۆر»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیای بڵاوکردەوە، کە بۆ «لۆرد ڕیچلد Lord Rothschild» ی زایۆنیزمی بریتانی بەناوبانگی ناردبوو. کاتێکیش دوو ساڵ پێشتر سایکس بیرۆکەکەی هێنابووە گۆڕێ، ئەو بە قووڵی لە حیکمەتی بیرۆکەکە بە گومان بوو، بەڵام «بلفۆر» ڕای خۆی گۆڕی. بە شێوەیەکی شانۆناکارییانە جاڕیدا، "زۆر خۆشحاڵم بەوەی ئەم جاڕنامەیەی خوارەوە بۆ هاوسۆزبوون

لەگەڵ ئاواتەکانی زایۆنیستی جوو پێت ڕابگەیەنم، کەوا پێشکەش کابینەی حکومەت کراوە و پەسەندیش کراوە." دەقی جاڕنامەکەش بەم شێوەیە دەخوێنرێتەوە:

حکومەتی خاوەنشکۆ بە لایەنگرییەوە دەڕوانێتە دامەزراندنی نیشتمانێکی نەتەوەیی بۆ گەلی جوو لە فەڵەستین و باشترین هەوڵوتەقەللای بۆ گەیشتن بەم ئامانجە دەخاتەکار، ئەوەش بە ڕوونی مایەی لێتێگەیشتنە، کە هیچ شتێکیش ناکرێ دەست لە مافە مەدەنی و دینییەکانی کۆمەڵگە غەیرەجووەکانی فەڵەستین بدرێ، یان دەست لەو ماف و پێگە سیاسییە بدا، کە جووەکان لە هەر وڵاتیکدا هەیانە.[٢٢]

لۆرانس هێشتا ئاگای لەو پێشهاتە گۆڕانکارییانەی جیهان نەبوو. ئاخر زۆر لە قووڵایی پشتەوەی هێڵەکانی دوژمنەوە بوو، ئەو هەر هیوای بەوە هەبوو بەڵکو لە ٥ی تشرینی یەکەمدا پەلاماری دۆڵی یەرمووک بدا، بەڵام ئاستەنگەکانی بەردەم کۆکردنەوە و هێنانەڕیزی پیاوە خێڵەکییەکان و بە شێوەیەکی تەلیسماوی دیارنەمانی «عەبدولقادر ئەجەزائیری» چاوساغیش وای کرد کردەکەی دوابکەوێ. ئەوە بوو تەنیا لە ٧ی تشرینی دووەمدا گەیشتە سەر خەرەندی یەرمووک.

ئیدی بەنێو دۆڵەکەدا ئاگری چادری پاسەوانە تورکەکان لە نزیک پردی هێڵی ئاسنینەکە دەناسرایەوە و ڕێیەڕۆژێک دیار بوو. لۆرانس سەربازەکانی «گۆرکا»ی بە خۆیان و ڕەشاشەوە لە بەرزاییەکەوە دامەزراند تا هەر کاتێک پاسەوانەکە تەقەی وشیاربوونەوەی کرد، ئەوان بیاندەنە بە شێلکەبارانی گوللەکانیان، بە خۆشی خۆی خزاندە لای پیاوەکانی خێڵ، ئەوانەی هەگبەی پڕ تەقەمەنییان پێبوو، هەڵوەشانەخوار بەرەو پردە ئاسنینەکە

ڕۆیشتن، کە بەسەر کەلێنە تاریکەکەدا هەڵبەسترابوو. ئەوەشی بۆ دەرکەوت، ناتوانێ بگاتە لای بەربەستە نزمەکان، ئیدی گەڕایەوە لای پیاوانی خێڵ تا بەدوای بکەون، کەچی لە دوورەوە دەنگەدەنگێک هات، تومەز یەکێکیان تفەنگەکەی لە دەست کەوتبوو.

بەم دەنگەدەنگە پاسەوانی چادرەکە بە ئاگاهات و زانی دەنگەکەش هی چییە، ئیدی مۆڵگەی تورک لەسەر پردەکە سەربازەکانی گۆرکای بینی. پاسەوانەکە گوللەیەکی بۆ ئاگادارکردنەوە تەقاند و هاواریکرد، کە برادەرەکانی بە هانایەوە بێن. لۆرانس دواتر وەهای لەبارەوە گوت: "بە یەکجاری دۆخەکە شڵەژا."[٢٣] پیاوە خێڵەکییەکانی پشت ئەویش، کە نەدەبینران، دەستبەجێ وەڵامی تەقەکەیان دایەوە و شوێنەکانی خۆشیان بەردا. بەرلەوەی گۆرگاکان کاتیان هەبێ و چادرەکە بدەنە بەر شێلکەی گوللەکانیان، پاسەوانە تورکەکان دەستبەجێ لە چادرەکە هاتنەدەر و تەقەیان لە پیاوە خێڵەکییەکان کرد، ئەوانیش لە ترسان زراویان چوو، چونکە پێشتر پێیان گوترابوو، خۆ ئەگەر گوللەیەک بەر ئەو تەقەمەنییە بکەوێ کە هەڵیان گرتبوو، ئەوا لە شوێنی خۆی دەتەقێتەوە. ئیدی بە دەنگی تەقەکان، گوندییەکانی ئەوێش بەئاگاهاتن و بەو نیازەی بەرگری لەسەر وماڵیان بکەن کردیانە تەقە. بەو شێلکە تەقەیەی بەرەو ئاسمان دەچوو، لۆرانس بڕیاریدا، کات هاتووە دەستهەڵگرێ و ئەوێ جێبێڵێ. هەوڵ و تەقەللاکەی بۆ خاپوورکردنی هێڵی پشتیوانی ئازووقەی دوژمن بۆ فەڵەستین لەجێی خۆی بووە کەتن و نوشستی.

پاش چەند ڕۆژێکی دیکە و لە کاتی مینڕێژکردنی قیتارێک خەریکبوو لۆرانس خۆی بکوژێ: ئاخر ئەو وایەرە کورتەی کاتی خۆی لە عەقەبە تووشی بوو، واتای ئەوەی گەیاند هەر بە خۆی

وایەرێکی درێژتر ڕابچێنێ. کەچی کاتێ بنەتەقەکە لە ژێر قیتارێکی هێزی پشتیوانی تورکی بۆ فەڵەستین تەقییەوە، ئەو زۆر لێوەی نزیک بوو. دواتر وەها باسیکرد: "تەقینەوەکە سامناک بوو. خۆڵەکە بە ڕەشییەوە بۆ دەموچاوی من هات، منیش خۆم سووڕاندەوە و بە کراسی دڕاو و قۆڵی بە خوێنەوە دانیشتم، قۆڵی چەپەی کراسەکەم لەبەردا دڕا. ماددە تەقیوەکە کاغەزێکی لوولپێچی ئاسنین کەوتە نێوان هەردوو ئەژنۆکانم. کاتێکیش لەنێو تۆز و غوبار و دووکەڵی تەقینەوەکە بەدەرکەوتم، ماشێنی بزوێنەری یەکەم دیارنەمابوو. هەر لەبەردەمیشمدا بەشی سەرەوەی تەرمی پیاوێک هەر دووکەڵی لێهەڵدەستا."[٢٤] ئاخر قیتارەکە ژەنەڕاڵێکی پایەبەرزی هەڵگرتبوو، سەربازەکانیش بە توندی دەستیانکردبووەوە.

لۆرانس بەختی هەبوو، ئاخر جێی پێنج گوللەی بە جلوبەرگەکەیدا دیار بوو، هەروەها پەنجەی گەورەی پێیشی بە ساچمەیەک شکابوو. لەگەڵ ئەوەشدا بەوپەڕی ئاگاییەوە گوتی "پێویستە ڕۆژنامە بۆ لای خۆمان کێشبکەین"؛ ئەندازیارەکە و گۆرکای گەڕاندەوە عەقەبە تا ڕاپۆرتێک لەسەر پەلاماردانی قیتارەکە بۆ ڕۆژنامەکان بنێرێ. ئینجا بە خۆی ڕووی لە «ئەزرەق» کرد، کە قەڵایەکی وێرانەی سەر مێرگێکی بیابانی ڕۆژهەڵاتی عەممان بوو، کە پێشتر لە سەرەتای ساڵەکەوە هەر لەوێ چاوی بە «نوری شەعلان کەوتبوو».[٢٥] بەر لەوەی بگەڕێتەوە عەقەبە، چەند ڕۆژێک لەوێ مایەوە. پاشان لە ٢٦ی تشرینی یەکەمدا خۆی گەیاندەوە بەندەرەکە، لەوێش دەستبەجێ بە فڕۆکە بەرەو باشووری فەڵەستینن فڕی تا لە گەڵ «ئەلنبی»دا تەداروکی تەکتیکەکان تاوتوێبکا.

تا ئەو کات لەشکری ئەلبنی پێشرەوییەکی باشی لە فەڵەستیندا کردبوو. لەوکاتەی لۆرانس لە «ئەزرەق» بوو، لە ١٣ی تشرینی دووەمدا هێزی بریتانی دەستی بەسەر ئەو دووڕیانەدا گرتبوو، کە غەززە و ئۆرشەلیمی بە هێڵی سەرەکی باشوور دەبەستەوە، کە دۆڵی یەرموکی بە ئاراستەی دیمەشق دەبڕی. پاش سێ ڕۆژان، سەربازە بریتانییەکان چوونە نێو «یافا»وە. قوربانییەکەشیان شەش هەزار حاڵەتی برینداریی بوو، ئیدی ئەوان هیچی وەهایان بۆ ئۆرشەلیم نەمابوو. لەوکاتەی ئەلنبی چاوی بە لۆرانس کەوت، شارە پیرۆزەکە دابڕا بوو، هێشتا نەچووبوونە ناوی، ئەمەش بە هۆی شکستی لۆرانسەوە بوو، لەوەی نەتوانرا بوو هێڵی ئاسنینی یەرموک بە تەواوی بپچڕێنرێ، بۆیە هێشتا تورک هێزی پشتیوان و ئازووقەیان لەوێوە بۆ باکووری فەڵەستین دەنارد.

لە بەرایی کانونی یەکەمدا، تورکەکان لە ئۆرشەلیمەوە بەرەو باکوور کشانەوە، ئەوسا بۆ ئاسودەبوونی «ئەلنبی»، هێزی بریتانی بەبێ شەڕ دەستی بەسەر شارە پیرۆزەکەدا گرت. لە ڕەچاوکردنی ئەوەی مەبادا فەرەنسییەکان هەوڵی چوونە ناوشار بدەن تا بەڕێوەی ببەن، ئەوە بوو حکومەتی بریتانی داوای لە ئەلنبی کرد، مادام هێشتا فەڵەستین لەنێو بازنەی جەنگدایە، بۆیە دەبێ هەر داوایەکی فەرەنسیی لەم جۆرە پشتگوێبخا، بەڵام بۆ ئەوەی "خۆی لە هەر سەرنجێکی وەها بەدوور بگرێ... بیر لەوە کرایەوە ئەوێ بە قەڵەمڕەوێتی بریتانییەکان بلکێنرێ."[٢٦] لە ١١ی کانونی یەکەمیشدا، ژەنەڕاڵە بریتانییەکە بە فەرمی و هەر بە پێ لە دەروازەی یافاوە چووە نێو شارەکە. هەروەک دواتر خۆی بە هاوژینەکەی گوت؛ "ڕۆژێکی گەشاوە بوو، لێرە و لەوێ هەر زوقم هەبوو... تیشکی خۆریش دەیسوتاند و هیچ بایەکیش

هەڵینەدەکرد."[٢٧] لە پێش ئەویشەوە «جۆرج پیکۆ، پێ بە پێی کلایتن و لۆرانس دەڕۆیشت. کۆپلەی فیلمی دۆکیومێنتاری ئەو ڕۆژەش، خەندە گەورەکەی سەر ڕووی لۆرانسی نیشاندەدا.

لەوێدا ئەلنبی بەڵێنی ئەوەی دا، کە پشتگیری ئازادی دین لە شارەکەدا دەکا، دوای ئەمەش خوانێک بۆ ئەفسەرانی هێزی هاوپەیمان ڕێکخرا. ئینجا لەوێدا هەروەک ڕەچاوکرا، «جۆرج پیکۆ» پرسی ئایندەی حکومەتی خۆبەڕێوەبردنی شارەکەی هێنایەگۆڕێ. دیپلۆماتە فەرەنسییەکە لەوێدا ڕایگەیاند؛ "ژەنەڕاڵی ئازیز، لە بەیانییەوە هەنگاوە پێویستەکان بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی مەدەنی لەم شارەدا دەگرمەبەر." بەگوێرەی قسەی لۆرانس بێ، ژەنەڕاڵ لە ئاست قسەکەیدا بێدەنگ بوو. لۆرانس سەربردەکەی بەم شێوە یادکردەوە: "زەڵاتە و مایۆنیزی سەر گۆشت مریشک و سەوزەی نێو لەفەکان هەر لە دەممان بوو، هێشتا نەجووێنرابوو، کە ئاوڕمان لە ئەلنبی دایەوە و چاومان لەسەری بوو چاوەڕێی قسەیەکی بووین."

دەموچاوی ئەلنبیش سوورهەڵگەرا و گوتی: "لە ناوچەی شەڕدا تاکە دەسەڵات هی منە وەک سەرکردەی هێزی سەربازی."

- "بەڵام سێر گرێی، سێر ئێدوارد گرێی ــــ"

- ئەلنبی قسەکەی پێبڕی و لەجێی خۆی «جۆرج پیکۆ»ی بێدەنگکرد: "ئاخر «سێر ئێدوارد» گرێی، کە ئاماژەی بە دامەزراندنی حکومەتی مەدەنی داوە، ئەو کاتە دەبێ کە من بڕیار بدەم ئاخۆ بارودۆخی سەربازی لەبارە یان نا."[٢٨]

هەلومەرجی سەربازیی بۆ چەندین مانگ بە نەگۆڕی مایەوە. هەرچەندە بە دڵکراوەییەوە لە لەندەن پشتگیری دەکرا، لەوکاتەی کە «لوید جۆرج» قەناعەتی بە فەرەنسییەکان هێنا ئۆپەراسیۆنی

زیاتری له فه‌ڵه‌ستین بپه‌ژرێنن[30] و ڕاوێژكاره سه‌ربازییه‌كه‌ی خۆی « سێر ولیام ڕۆبه‌رتسن»ی له‌سه‌ركار لادا، ئیدی ئه‌وه بوو پێشهاته‌كان له‌به‌ره‌ی ڕۆژئاواوه هاتنه‌پێش، به‌رله‌وه‌ی «ئه‌لنبی» ده‌ست به پێشڕه‌وییه‌كانی خۆی بكاته‌وه. له ئازاری ۱۹۱۸دا هێرشێكی به‌رفره‌وانی به‌هاره‌ی خۆیان كرد، له لایه‌ن نوسینگه‌ی جه‌نگیشه‌وه فه‌رمان به ئه‌لنبی كرا، ٦٠ هه‌زار له باشترین سه‌ربازه‌كانی خۆی لێببژێرێ به‌ره‌و نیشتمان بیانگه‌ڕێنێته‌وه تا پاڵپشتی به‌ره‌ی هاوپه‌یمانانی پێبكا.

كاتێ كه هێزه‌كه‌ی به شێوه‌یه‌كی دراماتیكانه كه‌مبووه‌وه، نیگه‌رانییه‌كانی سه‌باره‌ت به پاراستنی باڵی لای ڕۆژهه‌ڵاتی زێده‌تر بوو، به‌تایبه‌تیش كه به‌ره‌كه دیار و بێ ڕووپۆش بوو. وێڕای گه‌شبینی لۆرانسیش، هێشتا عه‌ره‌به‌كان له تێكوپێكدانی هێڵی ئاسنینی ڕیاز سه‌ركه‌وتوو نه‌بوون، ئه‌مه‌ش وای له ژه‌نه‌ڕاڵ كرد دووجاران به‌خۆی هه‌وڵی گرتنی به‌ری ڕۆژهه‌ڵات ئوردن بدا. هه‌ردوو هه‌وڵه‌كانیش شكستیان هێنا و ئیدی هاوینی به‌سه‌رداهات و ئینجا ئه‌وه‌ی په‌ژراند، كه له‌وانه‌یه تا پایز هیچ نه‌كرێ. ئه‌و خۆی به تاسه‌وه بوو تا پله‌كانی گه‌رما داده‌به‌زن، ئه‌وسا هێزه‌كانی ڕێكبخاته‌وه و به‌هێزتریان بكا، هه‌نگی تایبه‌تی وشترسواره‌كانی به‌سه‌ر هێزه‌كه‌ی خۆی دابه‌شكرد بۆ ئه‌وه‌ی هێزی سواره له‌ژێر فه‌رمانده‌یی ئه‌و له سێ هێزه‌وه بۆ چوار هێز زیادببێ.

لۆرانسیش، كه به‌شی هه‌ره زۆری مانگی ئایاری له باره‌گای سه‌ركردایه‌تیی ئه‌لنبی به‌سه‌ربرد، گوێی له‌و جموجۆڵه‌ی ئه‌لنبی بوو، بۆیه ئێواره‌یه‌كیان له‌سه‌ر نانی شێوان داوای دوو هه‌زار وشتری لێكرد.

---

۳۰ په‌ژراندن: په‌سندنكردن، قبووڵكردن.

- ئەلنبیش لێیپرسی: "ئەمانەت بۆ چین؟"
- لۆرانسیش مەردانە وەڵامیدایەوە و بە گایەکەی ڕاگەیاند، "تا هەر ڕۆژێک بخوازی هەزار پیاو بنێرمە دەرعا.

ئەویش تەڕدەستانە پەسەندیکرد.[٢٨]

شارێکی بچکۆڵە و تەپوتۆزاوی بە هەشتا مایل کەوتبووە باشووری دیمەشق، ئەویش شاری «دەرعا» بوو، کە چەقی بازنەی ڕایەڵەی هێڵی ئاسنینی سوری بوو، فەڵەستین و باشووری سوریا و حیجازی بە دیمەشق دەبەستەوە. لۆرانس ئومێدی وابوو بە پەلاماردانی ئەو شارە، دەکرێ لەو کاتەی هێرشی نوێ دەستپێدەکا، سیستمی هێڵی ئاسنینی تورکیش پەک بخا. بۆ ئەم هۆکارێکی دیکەی ناپێشچاوتریش بۆ پلانەکە هەبوو. ئەویش ئەوە بوو، «دەرعا» کەوتبووە نێو ئەو بازنەیەی کەوا «سایکس» بەڵێنی بە «جۆرج پیکۆ» دابوو بۆ فەرەنسییەکان بێ. ئیدی هێرشی عەرەب بۆ سەر ئەوێ وا لە ئەلنبی دەکا بەرەو باکوور بکشێ و بە پیر داوای عەرەبەکانەوە بچێ تا خاک و ناوچەکەیان ڕزگاربکرێ، بەمەش دەبێتە ڕێخۆشکەر بۆ کۆتا سەرکەوتنی «ئەلنبی».

بیرۆکەکە ڕەنگدانەوەی ئاگاییە هەنووکەییەکانی لۆرانس بوو بەو کاتە دژوارە. وێڕای ئەوەی چەند مانگێکی لە قووڵایی بیابانەکە بەسەربردبوو، بەڵام ئاگاشی لەو زەمینەسازییەی دژ بە ئیمپریالیزم بوو، کە «لوید جۆرج»ی ناچارکردبوو پشتگیری مافی بڕیاردانی چارەی خۆنووسین بکا. پاش ئەوەی بەلشەفییەکان دەسەڵاتی ڕووسیایان کەوتبووە بندەست و هەموو ڕێککەوتننامە ژێربەژێرەکانیان ئاشکراکردبوو – بە ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆشەوە- کە حکومەتی قڕاڵ ژێربەژێر بەشداربوو، ئیدی «لوید

جۆرج» لە لایەن پارتی کرێکارانی بریتانیاوە ناچارکرا ئاماژەیەکی وەها بدا، کەوا دەکرێ سیاسەتی حکومەتەکە بگۆڕێ.

بە هاتنی ساڵی ١٩١٨دا سەروەزیر، یەکێتیی نەقابەکانی پیشەوەرانی دڵنیاکردەوە لەوەی، "عەرەبستان، ئەرمێنیا، میزۆپۆتامیا، سوریا و فەڵەستین[٣١]" وەک هەلومەرجێکی نیشتمانی دەناسێنرێن، هەرچەندە هەروەک کردەی ناڕەوای خۆی بۆ مانۆڕکردن دوورکەوتبووەوە لەوەی بە دەقاودەقی ئەوە پێناسەبکا، ئاخۆ مەبەست لەم شتەدا چییە.[٣٠] چەند ڕۆژێک دوای ئەمە، سەرۆک «وڵسن»یش بۆچوونی خۆی سەبارەت بە شەقڵ و شێوەی جیهانی پاش جەنگ لە چواردە خاڵەکەیدا زۆر ڕوونتر نیشاندا. لە خاڵی دوازدەمیندا ڕاگەیەنرا، دەبێ تورکەکان لە "سەلامەتی سەروەرییان دڵنیابکرێنەوە" و ئەو نەتەوانەش کە هەنووکە حوکمڕانی دەکرێن دەبێ ئەوانیش لە "ژیانێکی ئاسایشی بێگومانانە و ئەوپەڕی دەرفەتپێدان بۆ پێشخستنی ئۆتۆنۆمی دڵنیابکرێنەوە."لە لەندەنیش سایکس دژواری لەو ئاراستەیەدا بینی، کە لەسەری ڕۆیشتبوو. دانی بەوەدا نا، کەوا لە ١٩١٥وە جیهان "هەنگاوێکی دووری" بڕیوە ئیدی ڕێککەوتنەکەی لەگەڵ «جۆرج پیکۆ»دا دەکرێ "ئێستا تەنیا بە پێوەرێکی بەرەوپاشگەڕانەوە دابنرێ."[٣١] "مرد و بەسەرچوو، هەرچەند زوو ڕەشبکرێتەوە باشترە". لە ئابی ١٩١٨دا خەریکی ڕەشنووسێکی نوێ بوو بۆ عەرەب تا بەو بەشەی لە ساڵی ١٩١٦دا دایبڕیبوو، دابچێتەوە. کەچی لە لایەن «لۆرد ڕۆبەرت سێسیلLord Robert Cecil»ی

---

٣١ مایەی تێبینی و تێڕامانە، لەو دەستنیشانکردنەدا، ناوی کوردستان نەهاتووە، هەڵبەتە بەشێکی زۆری چ ئەرمێنیا و چ میزۆپۆتامیا لەسەر حیسابی خاکی کورد بووە.

وەزیری کاروباری دەرەوەدا هانی نەدرا تا ئەم پرسە لەگەڵ جۆرج پیکۆدا تاوتوێبکا، چونکە وەزیرەکە لەو بڕوایەدا بوو، باشتر وایە دانوستانی کراوە دوای ئەوە بێتە ئارا، کە هێزی بریتانی بچیتە ناوچەی دەستنیشانکراو بۆ فەرەنسییەکان. «سیێسیل» گوتی: "ئێمە هەرگیر نابێ ئەمە فەرامۆشبکەین، کە فەرەنسییەکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتییدا خەڵکێکی چاوبرسیین، بۆ ئێمەش ئەو زۆر باشترە مەرجی شیاوتر بسەپێنین ئەگەر هاتو ئەوان بە پلەی یەکەم هاتنە لامان بۆ ئەوەی شتێکیان دەستبکەوێ کە بیانەوێ."[٣٢] دیار بوو ئەو ئامانجەی «سیێسیل»یش لەگەڵ هی لۆرانس یەکیدەگرتەوە، بۆیە لە دڵەوە پێی قایلبوو تا "ڕاستییەکانی سەر خاک بەدەستبهێنن"، ئەمەش دەبووە مایەی ئەوەی ڕێککەوتننامەی سایک- پیکۆ بێبەها بکرێ. لۆرانس پەلاماری «دەرعا»ی دا، ئەمەش ڕێک لەگەڵ ئامانجەکەی دەهاتەوە، ئەوە بوو لە ١٦ی ئەیلوولی ١٩١٨ دەستی بە پەلامارەکەی کرد، واتە سێ ڕۆژ بەرلەوەی «ئەلنبی» هەڵمەتی پێشڕەوییەکەی دەستپێبکاتەوە. پەلاماردانەکەش تەکتیکێکی عەرەبی زۆر لەباری بۆ هەڵمەتەکەی «ئەلنبی» ئافراند. بە هەزار وشترسوار لە پیاوە خێڵەکییەکانەوە، کە لە لایەن لۆرانس و «سترلینگ» و دەستەیەک لە هاوکارە بریتانییەکان بە سواری ترومبێلی زرێپۆشی ڕۆلس ڕایسەوە، توانرا هێڵی ئاسنینی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای شارەکە بچڕێنێ و پردەکانی هێڵی ئاسینەکە تێکوپێکبدا. توانیان تەقەمەنی لە بن جومگە سەرەکییەکانی بەیەکەوەبەستنەوەی هێڵەکە دابنێن و بیتەقێننەوە، ئیدی بەمە هێزەکەی لۆرانس توانی بە سەدان گەز لە هێڵە ئاسنینەکە لەبارییەک هەڵوەشێنێ و چاکیش نەکرێتەوە. لۆرانس هەر بە خۆی هێڵی تەلگرافی بڕی، کە ژەنەڕاڵی ئەڵمانی «لیمان ڤۆن

ساندسر»ی لە دیمەشق و کوستەنتینەپولەوە بە هێزی تورکی لە فەڵەستین دەبەستەوە. چەندین ڕۆژ دوای ئەوە ڕەنگدانەوەی دابڕانی ژەنەڕاڵەکەی بە دونیای دەرەوە دەرخست، ئەمەش دوای ئەوەی جارێکی دیکە پەیوەندییەکان چاککرانەوە، بەوەی داوایەکی توند و لاوەکی لە پایتەختی عوسمانییەکانەوە بۆ هات. هەروەک خۆی دواتر ڕایگەیاند "لە بروسکەکەدا داوای ئەوە کرابوو، بەڵکو خەڵات بدەمە ئەو کەسانەی لە کێبڕکێی تەلیس[32] لە ٨ی تشرینی یەکەم لە کوستەنتینەپۆل دەکەن."[33]

سەعات ٤:٣٠ی بەیانی ڕۆژی ١٩ی ئەیلوول، «ئەلنبی» دەستی بە هێرشە سەرەکییەکە کرد. «لیمان ڤۆن ساندەرس» بڕوای بەوە هێنا، کەوا هێرشەکەی سەر «دەرعا» ڕاستی نیازی ئەلنبی دەرخست، بەڵام ئەو زانیاری هەواڵگریی وردی بەدەستگەیشتووی بە دوورزانی بەوەی تەکانی هەڵمەتەکە بۆ سەرەوەیەوە بۆ لای کەناراوەکە، گوایە ئەم هەوڵە تەنیا بۆ لەخشتەبردنی ئەوە. کاتێکیش دوای ماوەیەکی کەم لە بۆردمانێکی چڕوپڕ و لەناکاودا بریتانییەکان بەسەر سوپای عوسمانییان دادا و تێکیانشکاندن. هێزەکەی ئەلنبی بە خێرایی دەستیان بەسەر بارەگای سەرەکی تورک لە «تولکەرەم»دا گرت، کاتێکیش چوونە نێو «نەزارەت-الناصرة»، خەریکبوو «لیمان ڤۆن ساندەرس»یش بەدیل بگرن. لەوکاتەش ئەوان گەیشتنە «دەرعا»، هەروەک نیازکردەیەکی لۆرانسیش، ئاڵای عەرەبەکان بەسەر شارەکەدا شەکێنرایەوە.

هەر ڕۆژێک پاش پێشڕەوییەکەی ئەلنبی، «ئەنتۆنیۆن جوسان Antonin Jaussen»، ئەفسەری هەواڵگریی فەرەنسی ڕاپۆرتێکی

---

٣٢ مەبەست ئەو کێبڕکێیەیەی، کە منداڵان یان مێردمنداڵان دەچنە نێوە تەلیس(گونیە)یەکەوە ئینجا باز دەدەن، بزانن کامەیان زووتر دەگاتە هێڵی کۆتایی.

بۆ پاریس بەرزکردەوە، تێیدا هاتبوو: "هەواڵێکی زۆر گرنگ، هێزێک بە سەرکردایەتی لۆرانس هێڵی ئاسنینی دەوروبەری «دەرعا»ی تێکوپێکداوە."[٣٤] ئیدی بە وشیاربوونەوە لەوەی لۆرانس هەوڵیدا بیکا، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسا فەرمانی بە «کامبۆن»ی باڵوێزەکەیان لە لەندەن کرد، کەوا ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ بەبیر «بلفۆر» بهێنێتەوە، بەوەی "نابێ ئەو شتەیان لەبەرچاو ون بێ."[٣٥] هەرچەندە بێدەسەڵاتبوون لەوەی لۆرانس بوەستێنن، دیپلۆماتە فەرەنسییەکانیش بەو ئاقارەدا ڕۆیشتن، ئەو شتە بوروژێنن، کە عەرەبەکان بە تەنیا گەیشتوونەتە ئامانجی خۆیان. ئەوان ئەوەشیان بۆ جیهان دەرخست، کە ئەفسەرەکەی بریتانی چ ڕۆڵێکی گێڕاوە. لە ڕۆژی ٢٤ی ئەیلوولدا، ڕۆژنامەی ناسیونالیستی کۆنسەرڤاتیڤ «دەنگی پاریس/ ئیکۆ دە پاریس Echo de Paris»بۆ یەکەمین جار ئاماژەی بە ڕۆڵی لۆرانس لەو هەڵمەتە دا، تا ئەو کاتیش بە تەواوی هەر بە نهێنی مابووەوە. کاتێک ڕۆژنامەکە ڕاپۆرتی لەسەر سەرکەوتنەکەی «ئەلنبی» دا سەبارەت بە لۆرانسیش وەهای نووسی: "خۆ پێویستە ئاماژە بە نیازی کۆلۆنێل لۆرانسیش بدەین."[٣٦] ڕۆژنامەکە زیاتر ڕوونی کردبووەوە، بەوەی " لە چاکەی ئەزمونی سەرکەوتووانەی لۆرانس سەبارەت بە وڵاتەکە و بەهرەکەی لە ڕێکخستنی کاروباردا، وەک سەرکردەی هێزی سوارە کە لە دروز و بەدووەکان پێکیهێنابوو، ئەوە بوو توانی هێڵی ئاسنینی «دەرعا» بپچڕێنێ، بەمەش پەیوەندی دوژمنی لە نێوان دیمەشق و حەیفا لەیەکدابڕی، کوردەکەش بەشێکی هەرە گرنگ بوو لە سەرکەوتنەکەی فەڵەستین." ناوەڕۆکی شتەکەش ڕوونوئاشکرا

بــوو. بەبــێ ســەرکردایەتیی لــۆرانس، عەرەبەکــان نەیانــدەتوانی هەنگاوێکی وەها بنێن.

بۆ سـەختترکردنی تێکشکانی سوپای عوسمانی، لەبەرەبەیانی ڕۆژی یەکی تشرینی یەکەمی ١٩١٨دا لۆرانس لەگەڵ «سترلینگ» بە ترۆمبێلێکــی دەستبەرســەرداگیراوی ڕۆلــس ڕایــس، بە دوای تورکەکانــدا ڕۆیشــتن کە تــازە شــاری دیمەشــقیان چۆڵکردبــوو. قۆشــەنی هێـزی ســوارەی ئوســترالیش تـازە ئەوانیـان لە دیمەشـق بەجێهێشــتبوو تورکەکانیـان ڕاودەنـا، بەڵام «ئەلنبـی» فەرمـانی بە زۆرینەی ئەو هێزە کرد بگەڕێنەوە، بەڵکو عەرەب بتوانن بێنە نێو شارەکە. ساڵانێک دواتر «سترلینگ[٣٣]» هێشتا بە جۆشوخرۆشـەوە یـادی ئەو ڕووداوەی دەکـردەوە. "دەروێشــەکان لە دەورمـان هەر حەی حەی حاڵگرتنیان بوو[٣٤] بوو. ئەسپی بەدووەکان بە وێڵغە و نەرمەغار خۆیان نمایشدەکرد، وردە وردە ڕێگەیان بە نێو ئاپۆرای گــوڕدەمەکەدا بــۆ کــردینەوە، ئەمەو لە کاتێکـدا لەســەر قەپەنـگ و بەلەکۆنەکانــدا ژنــان گوڵیــان بەســەردا بارانــدین- لەوەش وێــوەتر- ئەوە بــوو گوڵاویــان بەسـەردا پرژانــدین. ئیـدی چەنـد هەفەتەیەکی خایاند تا ئەو بۆنە لەسەر جلوبەرگم ڕۆیشت."[٣٧]

لێ گەلۆ خۆ کەیفوسـەفای سـەرکەوتنەکە زۆری نەکێشـا. دواتر «سترلینگ» دەردەڵی لەم بارەیەوە بەم شـێوەیە گێڕایەوە: "دۆزی عەرەب بە شـێوەیەک سـەرکەوت، کە لە خەونــی سەرکێشـیی هـیچ کەسێکدا نەبوو. ئەمەش خۆی کێشـەکە بوو."[٣٨] ئەو بارودۆخەی، کە

---

٣٣ وەک لە دوا بەندی ئەم کتێبەدا دەردەکەوێ، «سترلینگ» هەر لە دیمەشق باجی ئەو هـاوڕێتییەی لەگەڵ لۆرانس و گرتنی شارەکە دەدا، بەڵام دوای ئەوەی پلەی سەربازی نامێنێ و وەک پەیامنێری ڕۆژنامەی «تایمز» لە سووریا کاردەکا.

٣٤ نووســەر نووسـیویەتی دەروێشـەکان بە دەوری ئێمەدا سـەمایان دەکرد، بەڵام ئەوەی دەروێش دەیکا سەما نییە بەڵکو هایوهو و حاڵە.

بریتانییەکان بە کەمۆیی هێنابوویانە پێش، هات و تێپەڕی. بەوەی ئێستا عەرەبەکان داوای دەکەن، کە مافی گرتنی دیمەشقیان هەیە، ئیدی بریتانییەکان ناچاربوون دان بەوەدا بنێن، کە نەوەک هەر بەڵێنی شارەکەیان بەوان داوە، بەڵکو بە فەرەنسییەکانیشیان داوە. «ئارسەر بلفۆر» و وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیا بەو شێوازە ڕووبەڕووبوونەوەی وەزیر «ساسێل» قایلنەبوو، بۆیە ڕێنمایی ئەوەی دەرکرد، گوایە بریتانیا وەک خۆی ڕێزی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ دەگرێت.بڕیارەکەی بلفۆر لە دیمەشق هەرای نایەوە. ئەلنبی لە دانیشتنە نائاسوودەکەی لەگەڵ «فەیسەڵ»دا، ڕایگەیاند؛ فەرەنسییەکان هێزی پارێزگار دەبن لە سوریادا. فەیسەڵیش ڕاشکاوانە ئەم پێشنیازەی ڕەتکردەوە. «ستیرلنگ»یش چەندین نێردەی عەرەبی بینین، کە "عەرەبی دەهریبوو و بێمراد بوون، باوەڕیان نەدەکرد کەوا ئێمە ڕێککەوتننامەیەکمان واژۆکردووە بەوەی ئەوان بدەینە دەست فەرەنسییەکان."[39]

بۆ ئەوەی کێشە دژوارەکان دوابخا، ئەلنبی هەموو تەقەللایەکی خۆی دا بەڵکو عەرەبەکان هێوربکاتەوە، بەوەی شیکردنەوەیەکی بەخشندانە بۆ ڕێککەوتننامەکەی سایکس-پیکۆ بکا. کاتێک لە دوا ڕێکخستنەکانی بۆ داگیرکردنی خاکی دوژمن بووەوە، لێگەڕا عەرەبەکان ڕکێفی دیمەشق و ئەو خاکەی ئەوێ بەرەو ڕۆژهەڵاتیان بکەوێتە بندەست. هەرچی بۆ فەرەنسییەکانیشە تەنیا هێڵێکی باریکی لە کەناراوای لوبنان پێدان، کاتی خۆیشی لەو ناوچانە نەبوو، کە سایکس بەڵێنی بە فەرەنسییەکان دابوو. بەڵام لەوەش تێگەیشت، کە ئەمە هێورکەرەوەیەکی کورت مەودایە. ئەو لە نامەیەکیدا بۆ بەرپرسەکەی بۆ سوپاسالاری سوپا لە لەندەن

نووسـی: "له داهـاتوو، لەوکـاتەی چیـدی قـانونی عـورفی نـایخوا، ئاسمانەکە بێ هەور نامێنێ. خۆ ئەگەر عەرەب دەستیان بە دەریا ڕانەگـا، ئەوا کێشـەی نەبـڕاوە ڕوودەدەن."[٤٠] «لـۆرانس» بە شـاهیدبوونی لەسـەر ڕووبەڕووبـوونەوەی «ئەلنبـی» لەگەڵ فەیسـەڵدا، لە ٤ی تشـرینی یەکەمـدا دیمەشـقی بەرەو لەنـدەن بەجێهێشـت تـا لە «وایتهۆل»دا درێژە بە هەڵمەتەکەی بدا. ئەو بە شـێوەیەکی ڕاسـتە و ڕاسـت گومـانی لە حکـومەتی بریتانیـا کـرد، بەوەی بە خستنەڕووی بەڵێنە دژبەیەکەکانی، کە بە هەردوو لایەنی عەرەبـی و فەرەنسـی دابـوو، دەکـرێ ناپـاکیی لە هاوپەیمـانە عەرەبەکـانی بکـا. هەروەک سـاڵێک پێشـتر بـۆ «سـایکس»ی درکانـدبوو؛ "مـن تەواو ئەو حـاڵەتە دەناسـمەوە، کەوا ئـێمە دەبـێ دۆسـتە بچووکەکانمـان بفرۆشـین تـا دۆسـتە گەورەکـانی پێبکڕین، یـان ئاسایشـی ئاینـدەمان لە ڕۆژهەڵاتـی نزیـک لە بەرانـبەر سـەرکەوتنی هەنووکەییمـان لە «فلانـدەرز» بفرۆشـین."[٤١] لـێ ئەو بڕیـاری خـۆی دابـوو هەر شـتێک بکـا، کە لە دەسـتی بـێ، تـا پێشهاتەکە بوەستێنێ. ئەو گەڕایەوە وڵات تا ئەو پرسە بوروژێنێ بەوەی ڕێککەوتننـامەی سـایکس-پیکـۆ بە هـۆی ڕووداوەکـان بەسەرچووە، دەبێ فەیسەڵ و برایەکانی سالاری قەڵەمڕەوی ئەو نـاوچە عەرەبییـانە بـن، کە پێشـتر لەبـن دەسـتی عوسـمانییەکاندا بوون، هەروەها تا سووربوونی خۆی لەسەر ئەوە ڕابگەیەنێ، کە عەرەب هاوپەیمـانی بریتانیـان، هەربـۆیە دەبـێ نوێنەریـان لە کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریسدا هەبێ، بڕیاریش وا بوو کۆنفرانسـەکە لە کـانونی دووەمـی ١٩١٩ دەسـتپێبکا. لـێ گەلـۆ خـۆ گەشـتەکەی لـۆرانس سـێ هەفتەی پێچـوو تـا بگـاتەوە پایتەخـت، لەو نێوەشـدا هۆکاری بڕیاردەری دیکە هاتنەپێشە

٥

من موسڵم دەوێ

دوای ئەوەی ئاستی دۆڕانی عوسمانییەکان بەرچاو بوو، ئەوە بوو لە دوای خوانی شێوانی ٦ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨دا «لوید جۆرج» لەوە ڕاما ئاخۆ چۆن "تورکیا پارچەپارچە بکا."[١] هەینی سەروەزیری بریتانی لە پاریس بوو، ڕۆژەکەی بە ڕێککەوتن لەگەڵ فەرەنسییەکان سەبارەت بە مەرجەکانی ئاگربەست خەریکبوو، کە بۆ دوژمنیان دانابوو. خۆی «لوید جۆرج» هەر بە خۆزاییەوە ڕقی لە تورک بوو –ئەوەش ڕوون و ئاشکرا بوو، کە یەکێ لە وەزیرەکانی مەراقی ئەوە بوو ئاخۆ بیر لە گریک دەکاتەوە–، دەمێکیش بوو حەزی لە ڕوخاندنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو. ئاخر وەک ئەو ساڵێک پێشتر بە کابینەی حکومەتەکەی گوتبوو؛ **"تورک لانکەی شارستانییەتیان کردووەتە بیابانێکی وێرانە. پێویستە هەرگیز ڕێگە بە تورک نەدرێ لە ئایندەدا جارێکی دیکە قەڵەمڕەوی ئەو خاکە مەزنە بکاتەوە."**[٢]

لێ گەلۆ، خۆ ئەگەر عوسمانییەکان نەبن، کەواتە بۆ کێیە؟ ڕێککەوتننامەی سایکس–پیکۆ نەخشەڕێگای چارەسەری بۆ قۆناغی دوای جەنگ داڕشتبوو، بەڵام ئەوەش نەبوو «لوید جۆرج» حەزی پێبکا. لە کۆبوونەوەی لەگەڵ کابینەی حکومەتەکەی، بۆی دەرکەوت، کەوا «بلفۆر» بە ژەنەڕاڵ «ئەلنبی» گوتبوو ڕێز لە ڕێککەوتننامە پڕ لە مشتومڕەکە بگرێ، ئەویش وەها ڕێککەوتننامەکەی وێناکردبوو، هی ئەوە نییە لەم بارودۆخە هەنووکەییەدا جێبەجێبکرێ، هەروەها... هەمووی بەسەریەکەوە و لە ڕوانگەی بریتانییەکان ڕێککەوتننامەکە خوازراو نەبوو.[٣] ئیدی تا

ئەو ڕادەیەی ئەو نیگەران بوو، هەر بریتانییەکان بوون، کەوا بە تەنیا عوسمانییەکانیان بەزاندبوو –هەرچی حکومەتەکانی دیکە بوون تەنیا چەند پۆلیسێکی زنجییان ناردبوو تا بۆیان دەربکەوێ ئاخۆ هیچمان لە مەزارە پیرۆزەکەدا دزیوە- هەروەها هەر بۆیە دەبێ بریتانیا لە خاکە دەستبەسەرداگیراوەکەدا بەشی شێری بەربکەوێ.[٤] کەچی بە چاوپۆشین لەو ڕاستییە، هێشتا «کامبۆن»ی باڵوێزی فەرەنسا مکوڕبوو لەسەر ئەوەی دەبێ ڕێز لە ڕێککەوتننامەکە بگیرێ. ئەو کاتیش «لۆرانس» گەیشتبووە دیمەشق، ئیدی ئەوە ڕوون ببووەوە، کە حکومەتی فەرەنسا بەبێ شەڕ دەست لەو سازشانە لەسەر دابەشکردنی خاکەکە هەڵناگرێ، ئەو سازشەی بەر لە سێ ساڵ «جۆرج پیکۆ» لە بن سەری بریتانییەکانی دەرهێنابوو.

هەمان شەو لەسەر خوانەکەدا لە پاریس «لوید جۆرج» لەگەڵ دوو هاوڕێیدا، بە گوێرەی قسەی وەزیری کاروباری حکومەتەکەی «ماوریس هانکی Maurice Hankey» کە ئەویش لە کۆبوونەوەکەدا بوو؛ "سەرۆوەزیر هەڵوێستێکی زۆر توند و لێبڕاوانەی هەبوو."[٥] ئەو ویستی بگەڕێتەوە سەر ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ بەوەی، فەڵەستین بۆ ئێمە بێ و موسڵیش بخرێتە بن قەڵەمڕەویی بریتانیا و تەنانەت فەرەنسییەکانیش لە دەرەوەی سوریا بمێنەوە. «هانکی» ئەوەشی بۆ زیادکرد، کە سەرۆوەزیر لە سەرۆک وڵسن "زۆر دەهری بوو"، ئاخر دەیبینی چۆن ئەمریکییە لەخواترسەکە، شتەکان بۆ ئەوە دەقۆزێتەوە، کە دەستکەوتی خۆی هەبێ. بە گوێرەی قسەکانی «هانکی» بێ، لە میانەی لێکەوتەی گفتوگۆی «لوید جۆرج» کە لە کۆبوونەوەکەدا وروژاندی، "کەوا بە هەندێ خۆپارێزی کەمۆیانەوە بەوەی داوا لە ئەمریکییەکان بکرێ بێن و فەڵەستین و سوریا بۆ خۆیان ببەن، بەڵکو وەها بکا و مەیلی

فەرەنسییەکان لەسەر داواکردنی فەڵەستین کەمتر بێتەوە و بیدەنە ئێمە، تا هەر بەهانەی بەڵکو سوریایان بەدەستەوە بمێنێ."

ئەو مەیلە کتوپڕییەی سەروەزیری بریتانیا بۆ داواکردنی موسڵ، بۆ «هانکی» دەگەڕایەوە. ئاخر هەر ئەو بوو، هەشت هەفتە بەر لە کۆبوونەوەکە، چووبووە بن کلێشەی «لوید جۆرج» تا باسی بایەخی موسڵی بۆ بکا، ئەمەش دوای خوێندنەوەی ئەو یاداشتەی لە لایەن ئەدمیراڵێکی پلەبەرز سەبارەت بە پێویستیان بە نەوت نووسرابوو. ئەدمیراڵەکە ڕوونیکردبووەوە، کە نەوت چوارهێندەی خەڵووز کاریگەرە، لە کۆتاییشدا دەبێتە ماددەی سەرەکی بۆ سووتەمەنی هێزی دەریایی بریتانی. ئەمەش دۆخی بریتانیا ناسک و شڵۆقدەکا، کە سەرچاوەی تایبەت بە خۆی لە خەڵووز هەیە، بەڵام دەبێ پشت بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ببەستێ بۆ دابینکردنی نەوت. لە بەرانبەر ئەو پاشخانەی سەرۆک وڵسنیش بۆ دژایەتیکردنی ئیمپریالیزم، بۆ ئەوەش کە بریتانیا بە هێزێکی دەریایی زاڵ بمێنێتەوە، ئەوا شتێکی چارەنووساز دەبێ، دەست بەسەر زۆرترین بڕ لە نەوتدا بگرێ."[٦]

ئەدمیراڵەکەش بە ئەنقەست کاتەکەی بۆ ڕاپۆرتەکەی هەڵبژارد، چونکە لەو کاتەدا حکومەتی بریتانیا لە چەند مانگی داهاتوودا سەرقاڵی دانانی ستراتیژییەکەی بوو. هێزەکانی هاوپەیمان تازە و بە ئاستەم لە بەرپەچدانەوە هێرشی بەهارییەکەی ئەڵمان ببوونەوە، بۆیە وەهایان ڕەچاودەکرد، جەنگەکە ساڵێکی دیکەشی پێبچێ. دەستەی سوپاسالاریش کە سەرقاڵی نەخشەی هێزی نزیکی سەر باکووری فەرەنسا و فەڵەستین بوون، بە کابینەی حکومەتەکەیان ڕاگەیاندبوو، لە نەخشەیاندا نییە هەورازتر لە باکووری میزۆپۆتامیا بڕۆن و پێشڕەوی بکەن. هێزی سەربازیی بریتانیا لە بەسراوە تا بەغدا و لەوێشەوە تا کەرکوک پێشڕەوی کردبوو، واتە

تـا ئەو پنـتەی کە «سـایکس» بەر لە سـێ سـاڵ پێشـنیازی بـۆ سەرکردایەتیی حکومەتەکەی لە خانووی ژمارە دەدا کردبوو.

ئەدمیراڵەکە لەسەر باری چاودێرییەکەی بەم جۆرە ڕۆیشت، هێزی بریتانی گەیشتووەتە مەودایەکی سەمەرەی کانە نەوتەکان، کە مـایەی مرخلێخۆشـکردن بـوون. کـانە نەوتەکـان لە شـوێنێکی بەردیـن لە دەوروبەری موسـڵدان، هێشــتا هەر لە بـن ڕکێفـی عوسمانییەکاندا بوون. ڕاپۆرتەکاتی جیۆلۆجییەکانی ئاڵمانیش، کە بەر لە جەنگ ئەو ناوچانەیان کنجکۆڵ کردبوو، گەیاندبووینە سەر ئەو بـــڕوایە، کە لەوێـــدا "گەورەتـــرین کـــانی ســـەرچاوەی دەســـتکارینەکراوی جیهـــانە کە تائێســـتا پێیزانرابـــێ". ئەوســـا ئەدمیـراڵەکە پێشـبینی ئەوەی کـرد: "ئەو هێـزەی جـڵەوی خـاکە نەوتـــاوییەکەی ئێـــران و میزۆپۆتامیـــای بکەوێتەدەســـت، ئەوا کۆنترۆڵی زۆرینەی سووتەمەنی لە دوارۆژدا دەکەوێتەدەست". ئەو لەسەر خاڵێک پێداگر بوو؛ "دەبێ ئەم کۆنترۆڵکردنە بە شێوەیەکی ڕەها بێ، نابێ هیچ بەرژەوەندییەکی بێگانە یان هەر جۆرە شتێکی لەم جۆرەی تێ بئاڵێ."

«هانکی» ئەفسەری پێشووی هەواڵگریی، دەستبەجێ قەناعەتی بە ڕاپۆرتەکەی ئەدمیراڵ هات و هەستیکرد پێویستە سەروەزیریش ڕاوێـژەکە زۆر بەهەنـد هەڵبگرێ. ئەوەشـی دەزانـی «لوید جۆرج» ڕقـــی لە خوێنـــدنەوەی یاداشـــتەکان دەبێـــتەوە، هەر بـــۆیە ئەو تێبینییەکەی لەسـەر ڕاپـۆرتەکە بە شـێوەیەکی دیـار نووسـی: "زۆر نهێنی و گرنگ".[٧] هەروەها ئاماژەشی بەوە کرد، هەرچەندە لەوێدا هـیچ بنکەیەکـی سـەربازیی وەهـا نیـیە، کە هێـزی بریتـانی بەرەو باکووری عێراق بکشێ، بەڵام زۆر هۆی دیکە هەن کە سەربازیی نین، بەرەو ئەو شوێنەی میزۆپۆتامیا بکشێن لە کاتێکدا، کە بریتانیا هێزێکی تۆکمە و دەستوەشێنی تەواوی لەوێدا هەیە. تۆ بڵێی بەر

لەوەی جەنگ کۆتایی بێ، کاتی ئەو پێشڕەویە نەهاتبێ، تا ئەو بیرە نەوتە بەهادارانەی میسۆپۆتامیا بپارێزرێن؟

سوود و کەڵکی پێشڕەوییەکە پێشچاو بوو، بەڵام بۆ ئەم کارە دوو بەربەست هەبوون. وەنەبێ هەر بە تەنیا سێ ساڵ لەمەوبەر «سایکس» بە ئاسانی و خۆشی بەڵێنی موسڵی بە فەرەنسییەکان دابێ، بەڵکو ئەوەش هەبوو، کەوا داگیرکردنی شارەکە دارِسانێک بوو بۆ بنەماکانی سەرۆک «ودرۆ وڵسن» کە جارِی دابوو، دەبوایە بنەماکانی ببنە رِێنوێنی سیستمێکی نوێی جیهان. «بلفۆر»یش کە ساڵێک پێشتر لە لایەن «کۆلۆنێل هاوس»ی راوێژکاری وڵسن گوێی راکێشرابوو، نیگەران بوو لەوەی هەر جووڵەیەک بە ئاقاری داگیرکردنەکە بە "شتێکی ئیمپریالیانەی تەواوعەیار" لێکبدرێتەوە، بەڵام مشتومڕی پێداگرییانەی «هانکی» لەسەر ئەوە بوو، کە دابینکردنی ئاسایشی نەوت بەر لە "جەنگی ئایندە، لە ئامانجە هەرە یەکەمینەکانی جەنگی بریتانییایە". لوید جۆرجیش، کە وەزیرەکەی بە کەسێکی ئیرادەلاواز دەبینی، لەسەر پێشنیازەکەی «هانکی» قایل بوو.[٨] کاتێکیش هەر لە مانگی تشرینی یەکەمدا ئەوە پێشچاو بوو کە عوسمانییەکان شکاون، بەڵام هێشتا فەرەنسییەکان هەر دەستیان بە رِێککەوتننامەکەی سایکس-پیکۆوە گرتبوو، ئیدی ئەوە بوو «لوید جۆرج» فەرمانی بە هێزی بریتانی کرد بەرەو موسڵ بکشێن و هاوپەیمانەکانیشی بخاتە بەردەم دیفاکتۆ. هەر مانگێک پاش ئەوەی لۆرانس و عەرەب گەیشتنە دیمەشق و هەر چوار رِۆژیش دوای ئاگربەست لەگەڵ تورکیادا، لە ٣ی تشرینی دووەمدا هێزەکانی بریتانی دەستیان بەسەر شاری موسڵدا گرت.

ئەوەی راستی بێ، «لوید جۆرج» کارنامەی ژیانی خۆی لەسەر قۆستنەوەی ئەو جۆرە دەرفەتانە رِۆنابوو. بەرلەوەی بچێتە

پەرلەمـانیش، ئەو لەبەردەم هـاوژینی ئایندە«مارگرێت»دا دانی بەوەدا نـابوو، کەوا "بیـرۆکەی هەرە بـاڵای مـن ئەوەیە لە تەکانـدا بەردەوام بـم."[٩] "بـۆ ئەو بیـرۆکەیەش، قوربـانی بە هەمـوو شـتێک دەدەم بەدەر لەوەی کە متمـانەم وایە ڕاسـتگۆیەتی نەبـێ. ئەگەر هـاتوو کـار گەیشـتە سـەر بڕیـاردانم بـۆ ڕامـاڵینی بەربەسـەتەکانی بەردەم ڕێگەم، تەنانەت ئامـادەم خۆشەویستیشی لەپێناودا دابنێم." لە کۆتاییشـــدا ئەو هەردووکیـــان، هەم خۆشەویســـتی و هەم ڕاستگۆیشـی لەسـەر پرسـی هێـزدا دانـا. پەیوەنـدییە سـەر بە گۆبەنـــدەکەی لەگەڵ ســـکرتێر و ڕاوێژکـــارەکەی «فرانســـێس ستێیڤنسن Stevenson Frances» یەکێک بـوو لەنێو ئەو شتە زۆرانەی شایسـتەی ئەوە بـوو نازنـاوی بزنـی بەسـەردا ببـڕێ، لە کاتێکـدا هێشـتا ئەسـتۆی لە گـوڵمەزی پڕشـەرمەزاری بازرگـانی بەدناوی «مارکۆنی» پاک نەببووەوە. ژن و سامان ئەویان حەیران کردبوو، یەکێک لە کارمەندە مەدەنییەکان سەربردەی چڵێسیەکەی گێڕایەوە. ڕۆژێک، کە کۆبوونەوەیەکی هەراسانی تێدا دەکرا، چوو تـا یاداشـتێکی پێبـدا، کەچـی ئەو سیاسـەتوانەکەی بینـی "ئەو سەعاتەی دوایی کۆبـوونەوەکەی بەوە بەسـەر بردبـوو، کە وشـەی **دەنگدانی** بە خەتێکی درشت نووسیبوو، بەڵام هەر بە ئەوەندەش لێنەگەڕابوو، بەڵکو هەموو وشەکان بە قەڵەم ڕەنگی شین و کەسک و سوور ڕەنگکردبوو."[١٠]

«لـۆرد مـۆرلی Lord Morley»ی سیاسـەتوان و نووسـەر چەنـدین جـار بە دووپـاتکراوی سـەرنجی لەبـارەی «لوید جۆرج» وەهـــا داوە: "لە سەرڕاســـتی «ئانانیـــاس[٣٥] Ananias» و بـــۆ

---

٣٥ ئانانیاس: مێردی «سافاریا» بوو، دوو بیچمی نێو تەوجیلن، کەسێکی درۆزن بوو، هەرلەبەر ئەوەش کوژرا.

برادەرایەتیش «بروتوس Brutus[36]»ە، بۆ لێهاتووییەکانی دیکەشی ئاماژە بە «سیگنەر مارکۆنی Marconi[37] Signor» دەدەم."[11] کەچی دوای ئەوەی سوپای خۆبەخشی کیچنەر لە «سەم Somme[38]» و حکومەتە لیبراڵەکەی «ئاسکویسی»ش لەسەر پرسی سەربازگیریی بە تۆپزی دابەش بوو، ئیدی هەندێ تێبینی خۆپاریزانەی لوید جۆرجیش بە دڵڕەنجان قووت دران. ئەوە بوو خاسییەتەکانی مجێزبەرزی و جەنگئامێزی وەک وەزیری ئازووقە و وەزیری کاروباری جەنگ وایان خواست ببێتە فەرمانڕەوای وڵات. کاتێکیش «لوید جۆرج» لە ١٩١٦دا دەسەڵاتی گرتەدەست، ئەوانەی ئەویان گەیاندە دەسەڵات، لایەنگرانە لیبراڵەکان نەبوون، بەڵکو پارێزگارەکان (کۆنسەرڤاتیڤەکان) بوون، چونکە ئەوانیش هەمان بڕوایان هەبوو، کەوا هەنووکە سەربازگیریی بەتۆپزی پێویستە، هەروەها هاوڕابوون لەسەر فرەوانخوازی ئیمپریالییانەی و تینوێتی ئەو بۆ دەسەڵات. هەر وەک باڵوێزی ئەمریکا لە لەندەنەوە ڕاپۆرتی بۆ وڵاتەکەی بەرزکردەوە؛ ئەو "یەکێکە لە پیاوە جەماوەرییەکان، کە بێگومان شتێکی لە بلیمەتی تێدایە."[12] دیپلۆماتێکی گەنجی بریتانیش دوای ئەوەی بۆ یەکەمین جار، چاوی بە «لوید جۆرج» دەکەوێ، دەنووسێ: "لێرەدا شتێکی سەرنجڕاکێش لەبارەی ئەوەوە هەیە. ئەو سەرنجی وات لە لا

---

٣٦ بروتوس، ناوی مارکۆس جونیوس بروتوس(٨٥-٤٢ پ.ز) ، فەرماندەیەکی سەربازی ڕۆما بووە. زیاتر بە پیلانگێڕ ئاماژەی بۆ دەکرێ، بەشداربووە لە پیلانگێڕان بۆ کوشتنی یۆلیوس قیسەری ڕۆما.

٣٧ گۆلیلیمۆ مارکۆنی (١٨٧٤-١٩٣٧) داهێنەری ئیتاڵی لە بواری ئەندازیاریی کارەبایی.

٣٨ سەم ڕووبارێکە لە باکووری فەرەنسا. ١٥٣ مایل درێژە و دەڕژێتە لای باکووری ڕۆژهەڵاتی کەناڵی ئینگلیزی، لە جەنگی یەکەمی جیهاندا مەیدانی شەڕێکی سەخت بووە.

دەوروژێنـێ، کە پیـاوێکی مەزن بـێ، ئەمەش بەبـێ نمایشـنامەی شانۆیی یان بەبێ ئەوەی دیاربکەوێ، کە ڕاست نییە، نیشـاندەدا... ئەو جیـاوازییەکی زۆری لەگەڵ مسـتەر ئاسکویسـدا هەیە، ئەوەی پێیخۆشـە لە نزیـک نیشـتمانەوە هـیچ شـتێکی لە تیۆسیداسـەوە نەڵێ."[١٣]

بەرلەوەی دۆخەکە بشـێوێ، «لویـد جـۆرج» خـۆی وەک "ناسیونالیستێکی سۆسیالیست" وێنادەکرد.[١٤] ئەوە بوو چوار پیاوی نـوێی لە کـابینەی حکـومەتەکەی دانـان، لە نێویانـدا «لـۆرد کـرۆزۆن»ی ئیمپریالیسـتی نـاودار و «لـۆرد لینـەر» بـوون تـا کاروبـاری جەنـگ بەڕێـوەببەن. هەروەهـا «هـانکی»یشـی بـۆ بەڕێـوەبردنی کاروبـاری ئەنجـوومەنی وەزیـران دانـا و «ستێڤنسن»ی دۆستەکەشی کردە سکرتێری تایبەتی خۆی و بەم جـۆرە بەشـی زۆری سیاسـەتی دەرەکیشـی لەبن جڵەوی خۆیـدا هێشتەوە. ئەو تیشک خستنەسـەر دەسـەڵات بۆ ئەو دژبەریی بوو، چـونکە دوژمنـی بـۆ پەیـداکردن، بەڵام هەر کـاری خـۆی کـرد، بە لەبەرچـاوگرتنی سـەرکەوتن، ئەو وەک ئەو پیـاوەی جەنـگەکەی بـردۆتەوە، سـەیردەکرا. بەرلەوەی بەخۆنـازینەکە ببـڕێتەوە، ئەو شێلگیرانە بوو لەسەر ئەوەی دەرفەتەکان بۆ هێنانەدی سەرکەوتن بقـۆزێتەوە. لەو شـەوەی مـانگی تشـرینی یەکەم لە پاریسـدا لە گڤ هـزران ڕاچـوو؛ "خـۆ ئەگەر ئێسـتا بەشـی خۆمـان لە تورکیـا و لە کۆلۆنەکـانی ئەڵمانیـا قوتبـدەین، ئەوا سـەرنجی کەمتـر لەبـارەی دەستکەوتە مەزنەکانمان لەم جەنگەدا دەوروژێن."[١٥]

ئەم سیسـتمەش ڕەنگدانەوەی خواسـتی «لوید جۆرج» بـوو بەوەی خـۆی لە ڕوانیـنە ناپەسـەندەکەی سـەرۆک وڵسـن بەدوور بگرێ. ئەو ئەو حیسابەی لەپێش چاوی خۆی دانابوو، لەبەر ئەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا جاڕی شەڕی لە دژی عوسمانییەکان

نەدابـوو، کەواتە «وڵسـن» کەمتـر بەهـانەی ئەوەی هەیە، دەسـت لەکاروبـاری ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا وەربـدا. لـێ هەر زوو ئەوە دەرکەوت، کە لوید جۆرج لەم بارەیە زیاد لە پێویست گەشبینە. دوای ئەوەی «وڵســـن» سیاســـەتی دەرەکـــی بە دەســـتەی ڕۆژنامەوانانی واشنتنی ڕاگەیاند، بەوەی ئەو بەنیازە لە کۆنگرەی ئاشتی نزیک ببێتەوە، ئیدی ئەم نووچە نوێیە گەیشتە لەندەن، کەوا "بەتونـدی لە دژی دەسـتکەوتی بریتانیـا سـەبارەت بە مەرجەکـانی ئاشـتی"، بەتـایبەتیش "لە دژی پارێزبەنـدی بریتانیـایە بەسـەر فەڵەسـتین و میزۆپۆتامیـا".[١٦] ئەمەش هیـوای لوید جـۆرجی بـۆ کۆنترۆڵکردنی نەوتی موسڵ لەباردەبرد.

لە دەرهاوێشتەی ئەمەدا، گەیشتنی «لۆرانس» لە ٢٨ی تشرینی یەکەم بۆ لەنـدەن بەسـوود و کەڵـک گەڕایەوە. ئـاخر ئەو بۆ ئەوە هاتبووەوە، ئاخۆ حکومەتی بریتانیا چی بۆ عەرەبەکان پێیە، کەچی هەر زوو پرســەکە لای کاربەدەســتانی وڵات ئـاوەژوو بـووەوە، بەوەی مەراقی ئەوە بن ئـاخۆ «لۆرانس» لە توانایدا هەیە شـتێک بە عەرەب بکا بەوەی ئەوان چیان بۆ بریتانیا پێیە. هەروەک یەکێک لە کاربەدەستەکان شتەکەی دەربڕی: "سـەرهەڵدانی بـزووتنەوەی عەرەب بە پێشــهاتێکی پڕخێــر بــۆ ئەو خـــاڵە چارەنووســـازە مێژووییەی ئیمپراتۆریەتی بریتانیا شکایەوە."[١٧]

لە کۆبـوونەوەی هەمـان ڕۆژدا، «لـۆرد ڕۆبەرت سێسـیل»ی وەزیری کاروباری دەرەوە پرسی حکومەتی میزۆپۆتامیای لەگەڵ «لـۆرانس» وروژانـد، دواتـر بە تۆمـارکراوی ئەوە دەرچـوو، کەوا «لۆرانس» "شێلگیرانە داوای ئەوەی کرد، میزۆپۆتامیا بخرێتە ژێر فەرمـانڕەوایی عەرەب، تـا بشـکرێ بە کردارێکی توانـاکەمەوە ئەمە مەیسـەرببێ. ئەو پێشنیازی ئەوەشـی کرد بەڵکو کوڕی «شـەریف حوسێن» ببێتە فەرمانڕەوا. بۆ ئەم کـارەش «عەبدوڵڵا» زۆر بـاش

دەست دەدا."[١٨] بۆ ڕۆژی پاشتر، کۆمیتەی ڕۆژهەڵاتیش پرسیاری هەڵوێستی سەرکردە عەرەبەکانیان لە چارەسەرییەک بۆ هەرێمەکە پرسی. لۆرانسیش وەڵامی دایەوە؛ «فەیسەڵ» دۆستی ڕۆژئاوایە، بەڵام حەز و خواستی لایەنگرانی ئەو بۆ پەژراندنی مافی بەریتاییەکان بەسەر فەڵەستین و میزۆپۆتامیا دەکەوێتە سەر ئەوەی ئاخۆ تا چەند بریتانیا لە بەرانبەر داوای فەرەنسییەکان دەوەستێتەوە. بە کۆتاییهاتنی هەفتەکەش کاریگەری «لۆرانس» لەسەر مامۆستای پێشووی خۆی «دایڤید هۆگارس» ڕاشکاو بوو. ئاخر «هۆگارس» نووسی: "لێرەدا سەرتاپای هەڵوێستمان لە بەرانبەر فەرەنسادا توند دەبێ. «لۆرانس» هەمووی خستنە سەر مەراق و کارێکی زۆر باشی کرد."[١٩]

هەرچەندە ئەو باسوخواسەی «لۆرانس» هێنایە پێشەوە، هەندێ ترسی لای نوسینگەی بەڕێوەبردنی هیندستان پەیداکرد، لەوێدا کاربەدەستێکی گەورە لەوە نیگەران بوو، ئەگەر هاتوو پشتی حکومەتێکی عەرەبی لە باکووری عێراق بگرین "ئەوا دنەی بەدنیازیی فەرەنسا دەدا و ڕێگەش لە وەبەرهێنانی دۆزینەوەی نەوت دەگرێ، کە ئەم جۆرە نیگەرانییانە ئەو کات پشتگوێ خرابوون."[٢٠] پەیامی لۆرانس "توندی دژەفەرەنسا"، دەق لەگەڵ کاتەکەدا دەهاتەوە. ئاخر «لۆرد کورزۆن»ی سەرۆکی کۆمیتەی ڕۆژهەڵات ڕایگەیاند؛ ئەو "ترسێکی بە ڕاستی هەیە لەوەی ئەو زلهێزەی، کە دەبێ زیاتر لە هەمووان لە ئایندەدا لێی بترسین فەرنسایە" و ئەو هەڵوێستەش بە بەرفرەوانی باو بوو.[٢١] لە لەندەنەوە بە بەزاندنی ئاڵمان و عوسمانییەکان، ئەوە دەرکەوت، کە فەرەنسای هاوپەیمانی بریتانیا لە کاتی جەنگ، دیارە بووەتەوە ڕکابەر.

ئەم سەرنجەش بە شێوەیەکی هێرشبەرانە سەلمێنرا، کە حکومەتی فەرەنسا گرتیەبەر. بە گرژییەکی توندەوە کۆمیتەی فەرەنسای ئاسیایی و پەرلەمانیش لەو بارەیەوە لۆبی خۆیان کرد، ئەوە بوو لە دەستپێکی مانگی تشرینی دووەمدا سەرکەوتووانە تەقەللایەکی بریتانیایان مایەپووچ کردەوە بەوەی هەرمێن بۆ خۆسەریی عەرەب پەیدا بکا، بە شێوەیەک خۆشی لە پێوەرەکانی «ولسن» بەدوور بگرێ. ئاکامی "جاڕنامەی ئەنگلۆ-فەرەنسیش" کە لە ٩ی تشرینی دووەمدا هاتەکایە، بە شێوەیەکی پێشوەختانە بووە مایەی ئاهەنگگێرانی عەرەب، گوایە کە هەردوو حکومەتەکان پشتگیری "دامەزراندنی حکومەت و خۆسەرییە نیشتمانییەکان دەکەن، کە هێز و دەسەڵاتیان لە دەستپێشخەری و هەڵبژاردنی خەڵکی خۆجێییەوە سەرچاوەدەگرێ. کەچی زۆری نەخایاند هەردوو زلهێزەکە لە ڕێی جاڕدانی نیازنامەیان دەسەڵاتی ڕەهایان دایە دەستوەردانی بێسنوور بۆ "دڵنیابوون لە پشتگیری و هاوکاری دروست"، کەوا حکومەتە نوێیەکان کاروباری خۆیان بە باشی ڕاییکردووە. ئیدی بەم جۆرە، کاتێک «ستیفن پیکۆن Stephen Pichon»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی فەرەنسا لە کۆتایی مانگی کانونی یەکەمدا ڕووی لە پەرلەمان کرد، ئەو کات کارابوو کەوا ئەنجوومەنەکە خاترجەمبکاتەوە لەوەی؛ "ڕێککەوتننامە گرێدراوەکان لەگەڵ ئینگلستان بەردەوام دەبن لە پابەندکردنی ئەوان بە ئێمەوە."[٢٢] هەروەها بەڵێنی ئەوەشی دا، کە فەرەنسا لە کۆنگرەی ئاشتی فشاری خۆی بۆ دانپێدانانی مافی خۆی لە سوریا بکا.

لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا کۆمیتەی ڕۆژهەڵات و نووسینگەی بەڕێوەبردنی کاروباری دەرەوە لەسەر ئەو بڕوایە بەردەوام بوون، کە پشتگیری تاکلایەنە بۆ خۆچارەسەریی باشترین ڕێگەیە بەوەی

بریتانیا بگاتە ئامانجی خۆی، تا بە شێوەیەکی کەمۆیانە بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا زاڵبێ. لە دووەمین دەرکەوتنی «لۆرانس» لەبەردەم کۆمیتەی ڕۆژهەڵاتدا، شێلگیرانە داوای ئەوەی کرد، دەبێ حکومەتی بریتانیا پشگیری هەبوون و ئامادەبوونی عەرەب لە کۆنگرەی ئاشتییدا بکا. ئەمەش بە دڵنیاییەوە لە لایەن «سیسیل»ی وەزیرەی تازەی کاروباری دەرەوە بە پەسەند زانرا. ئەو پێداگربوو لەسەر ئەوەی؛ "ترسی ئەوە هەیە ئێمە دەبێ بێ دوودڵی دۆزێکی زۆر سەختمان لە چاوی نێودەوڵەتییەوە لەبەردەمدایە، نەخاسمە بەوەی لەبەردەم ئەمریکییەکان نمایش بکرێ، ئەو پێداگرانە لەسەریڕۆیشت، کە "زۆر گرنگە ئەگەر هاتوو ئێمە توانیمان عەرەبێک بێنینە پێشەوە پشتی داواکارییەکانمان بگرێ."[٢٣] «کورزۆن»ی سەرۆکی کۆمیتەکە قەناعەتی هاوشێوەی ئەوی هەبوو. ئەو هەستیکرد؛ "ئێمە دەبێ تا ئەوپەڕی شایستەبوون گەمەی خۆچارەسەری بکەین. ئەوەش دەزانرێ کە لەناخی دڵمانەوە حەزمان لێیە لە هەموو کەسێکی دیکە لەو بارەیەوە سوودمەند بین."[٢٤] ئەوە بوو «لۆرانس» نێردرایە فەرەنسا تا «فەیسەڵ» بۆ گفتوگۆکردن بهێنێتە لەندەن.

کاتێکیش حکومەتی بریتانی بڕیاری پشتگیری خۆچارەسەری دایە ئەوانەی، کە دەکرێ متمانەیان پێبکرێ، بەوەی داوای کۆمەک لە بریتانیا بکەن، ئەوە بوو لە ١٢ی کانونی یەکەمدا «بلفۆر» دوو پیاوی بەیەکەوە بانگکردن، کە هێشتا حکومەتی بریتانیا زۆر پشتی پێدەبەستن. ئەوانیش «فەیسەڵ» و «حایم وایزمەن»ی زایۆنیستە بریتانییەکە بوو، ئەم دووانە پێشتر جارێک لە هەمان ساڵ و لە مانگی ئایار لە نزیک «عەقەبە» چاویان بەیەک کەوتبوو. بلفۆریش هانی هەردووکیانی دا، تا ڕێککەوتنێک واژۆبکەن بەوەی دۆزی پێشبینیکروا بۆ دوای کۆنگرەی ئاشتی دوابخەن. لە ٣ی کانونی

دووەمی ١٩١٩دا هەردوو پیاوەکە قایلبوون بەوەی پەیماننامەیەک مۆربکەن، کە پرسی سنووردانانی کۆتایی لە نێوان حیجاز و فەڵەستیندا تا دوای کۆتاییهاتنی کۆنگرەی ئاشتی دوابخەن.[٢٥] ئەمڕۆش ئەم پەیماننامەیە بەوە لێکدەدرێتەوە، کەوا عەرەب بە خواستی ئازادانەی خۆی دانی بە ڕەوایەتی هەبوونی دەوڵەتی ئیسرائیلدا داناوە، ئەوە بوو فەیسەڵ بەند بوو بەو باربووە بریتانییە کە بڕی ١٥٠،٠٠٠ هەزار پاوەنی ئیستەرلینی مانگانە بوو، هەر بۆیە بەڵێننامەکەی واژۆکرد. هەروەها ئەو مەرجێکیشی دانابوو، بەوەی پشتگیری عەرەب بکرێ تا دەگەنە سەربەخۆیی خۆیان.

لە هەمان کاتدا و بە پشتیوانی جەوهەرییانەی لۆرانس، «فەیسەڵ» لە ئامادەکردنی یاداشتێک بۆ کۆنگرەی ئاشتی بووەوە، کە هیوایەکانی عەرەبی تێدا دەربڕیبوو. ئەو لە یاداشتنامەکەدا لەسەر سەربەخۆیی تەواوی سوریا سووربوو، بەڵام بۆ میزۆپۆتامیا و فەڵەستین بە کۆمەکی هێزێکی دەرەکی قایلبوو. بە داننان بەوەی خواستێکی "خێرا بۆ وەبەرهێنان لە میزۆپۆتامیادا هەیە"، ئەو ئەوەی پەژراند، کەوا حکومەتەکەی ئەوێ "پێویستە بە هەوڵ و هیممەت و سەرچاوی ماددی زلهێزێکی دەرەکی بەدیبێ."[٢٦] سەبارەت بە فەڵەستینیش، ئەو حەزینەکرد بەرپرسیارێتی "ئاستێکی بەیەکدادانی ڕەگەز و ئایینەکان لەو پارێزگایە هەڵبگرێ، کە زۆرجار بۆ جیهانیش بووەتە سەرئێشە." هەر بۆیە داوای "پێگەیەکی هەرە باڵای کاریگەری متمانەپێکروای مەزنی کرد." لە هەردوو دۆخەکەشدا، ئەوە پێشچاو بوو، کەوا چ زلهێزێکی بۆ ئەم مەبەستە لە مێشکدا بوو.

لەو نێوەشدا «لوید جۆرج»ی ئۆقرەلێبڕاو هەوڵی جیاواز جیاواز و زۆر پڕکێشانەشی دا. پەرۆش و مەراق بوو کێشەی

پێگەی موسڵ و فەڵەستین بەر لەوە چارەسەربکا، کە بۆ وردبینی لە کۆنگرەی ئاشتیدا بکەوێتە بەردەستی ئەمریکاییەکان، هەر بۆیە بڕیاریدا ئەم پرسە بە پرسێکی چارەنووسسازی فەرەنسی ببەستێتەوە، ئەویش پرسی هەردوو پارێزگای «ئەلزاس» و «لۆرین» بوو، کە لە ساڵی ١٨٧١ەوە کەوتبووە دەستی ئاڵمان. لوید جۆرج دەیزانی، «جۆرج کلیمەنسۆ Georges Clemenceau»ی سەرۆوەزیری فەرەنسا، پێویستی بە پشتگیری بریتانیا هەیە تا لە گەڕاندنەوەی ناوچە کێشەلەسەرەکان دڵنیابێ، چونکە ئەوە ڕوون نەبوو، ئاخۆ خەڵکی خۆجێی هەردوو ناوچەکە ئەگەر هاتوو داوایان لێکرا دۆزەکە بە خۆیان چارەسەربکەن، چۆن دەنگ دەدەن. هەروەها ئەوەشی دەزانی، کە هاوتا فەرەنسییەکەی بە پێچەوانەی کاربەدەستانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی وڵاتەکەی، ئەوەندە مەیلی بە لای کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا نەدەچوو. ساڵێک پێشتر، هەر دوای ئەوەی «کلیمەنسۆ» دەسەڵاتی وەرگرتبوو، پێی گوتبوو؛ ئەو "سوریای بۆ فەرەنسا ناوێ" بەڵام ئەگەر هاتوو «لوید جۆرج» "پارێزبەندی بەسەر سوریا بداتە فەرەنسا ئەوا ئەویش ڕەتیناکاتەوە، ئەمەش دەبێتە مایەی دڵخۆشبوونی هەندێ لە پاشکەوتووخوازەکان" بەڵام خۆ ئەو بایەخێکی ئەوتۆی بە پرسەکە نەدا.[٢٧] ئەوەش ئەو دەمەتەقێیە بوو، کە سەرۆوەزیری بریتانیا لە بیری نەچووبوو.

هەر لەم سۆنگەیەوە، کەمێک بەرلەوەی «کلیمەنسۆ» بۆ گفتوگۆکردن لەسەر تاکتیکەکانی کۆنگرەی ئاشتی بێتە لەندەن، «لوید جۆرج» وای لە «بلفۆر» کرد هۆشداری بداتە باڵوێزی فەرەنسا بەوەی سەبارەت بە پشتگیری بریتانیا بۆ گەڕاندنەوەی «ئەلزاس و لۆرین» مسۆگەر نییە. ئیدی سکاڵای لە سەر کەللەڕەقیی فەرەنسییەکان سەبارەت بە ڕێککەوتننامەی سایکس-

پیکۆوە کرد، «بلفۆر» بە ساردییەکەوە بە فەرەنسییەکانی گوت: "حکومەتی خانمی خاوەنشکۆ تەنیا هیوای ئەوە دەخوازێ، حکومەتی فەرەنسی لای خۆیەوە، خۆی نەخاتە هەڵوێستێکی هەراسانی وەها، کە لە لایەن هاوپەیمانەکانی بە هەمان شێوەوە تێیبکەوێ."[28] خۆ زیرەکی زۆریشی نەدەویست تا باڵوێزی فەرەنسا لە پەیامەکە بگا، کە "چی لەبن بەرێدایە."[29]

لە ١ی کانونی یەکەمدا «کلیمەنسۆ گەیشتە لەندەن، بەخێرهاتنێکی گەرم لە لایەن ئاپۆرای خەڵکەوە لێکرا.

"زۆر باشە" کاتێ کۆبوونەوەی تایبەتی لەگەڵ لوید جۆردا کلیمەنسۆ گوتی: "باسی چی بکەین؟"

لوید جۆرج کاتوساتەکەی قۆستەوە. وەها وەڵامیدایەوە: "میزۆپۆتامیا و فەلەستین."

- **«کلیمەنسۆ»ش گوتی: "دەی پێمبڵێ چیت دەوێ؟"**
- **"من موسڵم دەوێ."**
- **«کلیمەنسۆ» وەها وەڵامیدایەوە: "باشە موسڵ بۆ تۆ. چی دیکەش؟"**
- **"بەڵێ، ئۆرشەلیمیشم دەوێ."**
- **دیسان «کلیمەنسۆ» بەرسڤی دایەوە: "باشە ئەویش بۆ تۆ."**

هەرچەندە «کلیمەنسۆ» بە لوید جۆرجی ڕاگەیاند، کەوا «ستیفن پیکۆن»ی ئیمپریالیست، وەزیری کاروباری دەرەوە "سەبارەت بە موسڵ ئاستەنگی دروست دەکا."[30] ئیدی پابەندبوونی فەرەنسی دیار بوو بایی پێویست ڕوون بوو، بەڵام وتووێژەکە گرژی نوێی نایەوە. ئاخر «کلیمەنسۆ»ی وا لێکرد خۆزگەی ئەوە

بخـوازێ کەمتـر بەخشـندە بـووایە و سـەرنج و تێبینـی «لویـد جۆرج»یش وابوو، پێویست بوو داوای پتری بکردبایە.

ئەنجوومەنی باڵای هەر پێنج زلهێزە براوەکە بۆ یەکەمین جار لە ١٢ی کانونی دووەمی ١٩١٩دا لە نووسینگەی وەزیری دەرەوە لە «کوا دێرسی» کۆبوونەوە. بەتەمەنترین سەرۆک و خانەخوێ کە «کلیمەنسۆ» بوو لە کورسی سەرپەرشتیکردنی کۆبوونەوەکە دانیشت. کورسییە قۆڵدارەکەی لەبەردەم ئاگردانێکی کراوە بوو، بە باشی دەیتوانی چاو لە هەر چوار سەرۆکە هاوتاکانی خۆی بکا، کە لە بەرانـبەری لە ژوورە پـڕ دیکـۆرەکە دانیشـتبوون، ئەوانـیش سـەرۆک «وڵسـن»، «لویـد جـۆرج» و سـەرۆوەزیری هەردوو دەوڵەتی ئیتالیا و ژاپۆن بوون، لە پشتەوەی ئەوانیش وەزیرانی کاروباری دەرەوەی وڵاتەکانیان و ڕاوێژکارەکانیان دانیشتبوون.

«کلیمەنسۆ» لەسەر خاکی نیشتمان هیچ لاوازییەکی نیشان نەدا، کە شـەش هەفـتە پێشـتر لە لەنـدەن ئەو خاسـییەتەی قۆسـتبووەوە. نازناویشـی "پڵـنگەکە" بـوو، بەڵام ئەو سـەرۆوەزیرە تەمەن ٧٧ ساڵە کەسێکی خۆگر، سەرڕووتاوە بوو، بە خۆیی و سمێڵە ڕەنگ بەفرینیەکەی هەر لە ئەسپی دەریا دەچوو. کاتێکیش «هارۆلد نیکلسن» دیپلۆماتی بریتانی سەیریکرد، ئیدی بە خۆی و نیوەخەندەیەوە پێی وا بوو گۆریلایەکی دەمارگرژ و بەدگومانە.[٣١] خۆ ئەگەر سـەرۆوەزیری فەرەنسـی لە نمـوونەی هەر ئـاژەڵێکیش چـووبێ، ئەوا ڕێککەوتنێکـی کۆدەنـگ هەبـوو لەسـەر ئەوەی ئەو کەسێکی سەنگین و کەڵەگایە. هەرلەبەر ئەوەش بوو کۆبوونەوەکە درێژەی کێشا.

لە دەرەوەی کۆشکەکە، لەبەر سەرما، ڕۆژنامەنووسانی جیهان چاوەڕێی پێشهاتەکانیان دەکرد. هەرچی لە دیوی ژوورەوەش بوو،

خۆزگە و هیوا سەرەتاییەکان بۆ چارەسەرێکی نەرم و لەبار تاران. هەروەک «نیکلسن» لە ڕۆژژمێرەکەی نووسی؛ "ئاخر خۆ هیچ کەسیان ئەزموونی لەگەڵ کاری کۆمیتەسازی بە کردەوە نەبوو تا بتوانرێ لەو ئاستەنگانە بگا، بەوەی هەریەک لە فەرەنسی و ئیتاڵی و ئەمریکی و ئینگلیز لەسەر هەر شتێک ڕێکبکەون. بەڵێ ڕێککەوتنی زۆرینە بە ئاسانی بەدەستەوەدەهات، بەڵام ڕێککەوتنی کۆدەنگ شتێکی ئەستەم بوو؛ یان ئەگەر هاتبا و کردەنیش بووبایە، ئەوا تەنیا بەوە بەدی دەهات، کە سازشی ئیفلیجبوو بکەن."[٣٢] ئەمەش بە تەنیا بۆ «ئاگوستوس جۆن» هەواڵێکی باش بوو، هونەرمەندی پۆرترێتیست، کە ڕەوشەکەی وەها وێناکرد وەک ئەوەی دەستەیەکی لووتبەرز، بەبێ پێشینە هاتوونەتە پاریس تا دوکانێک بکەنەوە.

«کلیمەنسۆ» بێباک بوو لەوەی دانوستانە سەرەتاییەکان ئەوەندە درێژەیان کێشا. ئاخر پاشان وەهای نووسی: "هونەری ڕێکخستن بەوەی چۆن پیاو بژی، زۆر ئاڵۆزترە لەوەی لە ملیان بدەی." هەروەک «لوید جۆرج»یش بوو، پیاوێکی ڕادیکاڵ بوو، لە لایەن ڕاسترەوەکانی وڵاتەکەی پشتگیری لێدەکرا، بەوەی شایستەی سەرۆکایەتییە، لەسەر بڕوایەکی بەرفرەوانە، کە بە شێوەیەکی تاکتیکی لە توانایدا هەیە جەنگەکە بباتەوە. پزیشکێکی لێهاتوو کە لە ژیانی گەنجێتیدا بەهۆی مەیدانبازی[٣٩] زیندانیکرابوو، هەروەها شەڕەفێکی گوماناویشی لەوەدا هەبوو کە زۆرترین ماوە لە کۆماری سێیەمی ناسەقامگیردا سەرۆوەزیر بووە، ئاخر لە نێوان ساڵانی ١٩٠٦ و ١٩٠٩دا بۆ ماوەی ٣٣ مانگ ئەو پۆستەی هەبووە. لە سەرەتای جەنگیشدا ڕۆژنامەی «پیاوی کۆتکراو لۆمۆن شینێ

---

٣٩ مەبەست لە مەیدانبازی ئەوەیە کە دووبەدوو شەڕە شیر بکەن.

«L’Homme enchaîné»ی دەردەکرد، کە بۆ لادانی وەزیری جەنگ و ژەنەڕاڵی شەڕەکە بەڕێوەیدەبرد، هەروەها وەزیری کاروباری ناوخۆی بەکارهێنا، ئەوەش لەو کاتەدا بوو، کە ئەوە بەدەرکەوت گوایە ئەڵمانەکان لەپشت ئەو ڕۆژنامەیەی وەزیری کاروباری ناوەخۆن، کە دژی جەنگ بوو، ڕۆژنامەکەش بە ناوی «شەپقە سوورەکە The Red Cap» بوو. ئەوە بوو دوای ئاشکرابوونی ئەو کەتن و گۆڵمەزە، لە تشرینی دووەمی ١٩١٧دا، داوا لە «کلیمەنسۆ» کرا حکومەت پێکبێنێ، ئەویش جاڕی ئەوەی دا" ڕێگە بە هیچ هەڵمەتێکی دیکەی پاسیفیست نادرێ، ڕێگە بە پیلانگێڕیی ئاڵمان نادرێ. هەروەها نە ڕێگە بە ناپاکیی دەدرێ نە تارمایی ناپاکییش: جەنگ و هەر جەنگ، هیچ شتێک نا، تەنیا جەنگ."[٣٤]

بە پێچەوانەی «لوید جۆرج»، توند و زبری کلیمەنسۆ بەشێک بوو لە تەفرەوهەڵەشەیی خۆی، ئاخر خۆ «پڵنەگەکە» ئەو تەلیسمەی بۆ گەیشتن بە تۆپکەی دەسەڵات بەکارنەهێنا. تایبەتمەندیی ئەو ڕیسواکردنی وەزیرەکانی بوو. ئەو بە دەنگی بەرز سکاڵای لە دەست «کلۆتز»ی وەزیری کاروباری دارایی هەبوو بەوەی تاکە وەزیری جوو بوو لەنێو کابینەکەی کە حیسابی نەدەزانی. جارێکیان بانگیکرد "ئەرێ «پیکۆن» کێیە، ئەوەش لەو کاتەی بوو، کە باسی وەزیرە بەدناوەکەی کاروباری دەرەوەی لە پێشدا هات. ئینجا کاتێ بیریکەوتەوە گوتی؛ "کەواتە ئەوەیە"، خۆ من لەبیرم کردبوو."[٣٥] باڵوێزی بریتانی لە پاریس باشی بۆ چووبوو: "پڵنگەکە بەتایبەت کەسی بۆ ئەوە بانگ نەکردبوو کە ببنە ئەندامی کابینەی حکومەتەکەی تا گوێیان لێبگرێ ئاخۆ چی دەڵێن و چۆنی هەڵدەسەنگێنن، بەڵکو بۆ ئەوە بوو بیروبۆچوونەکانی پیادەبکەن و بەس."[٣٦] ئەو شکستی بە بەزینەکەی ١٩١٧دا هێنا، ئیدی کلیمەنسۆ

وەک "بـاوکی سـەرکەوتن" کۆتـایی بە جەنـگ هێنـا، هەنـووکەش دەبوایە خۆی وا نمایش بکا، گرەوی ئاشتییەکەش بباتەوە.

باجی سەرکەوتنەکە یەکجار قورس بـوو. ١٤٠٠،٠٠٠ فەرەنسی لە جەنگەکەدا بە فەلاکەت چوون. زیاتر لە سێ ملیۆنیش بریندار بـوون. تیلماسکی باکووری فەرەنسا وێران بـوو. ٦٧٠،٠٠٠ هەزار بێوەژنی لێکەوتەوە و وڵاتەکە حەوت بلیۆن دۆلاریش قەرزبار بوو. کەچی هێشتا لە میانەی ئاگربەستەکەدا، کلیمەنسۆ لە چاوەڕوانی ئەوەدا بـوو: "پێشـان فەرەنسا جەنگاوەری خـودا بـوو، ئێسـتاش فریادڕەسی مرۆڤایەتییە، هەمیشە شـەڕڤانی نمـوونە پێشـەنگەکان بووە، ئیدی دەبێ پێگەی خۆی لە جیهان وەربگرێتەوە و لەسەر ڕۆڵـی نایابـانەی خـۆی بەردەوامبـێ، کە لە پێنـاوی پێشـکەوتنی ئـادەمیزاددا پێشـبڕکێیەکی بـێ کۆتـاییە."[٣٧] بەشـی یەکەمـی ئەو بووژانەوەیەش لە کۆنگرەی ئاشتییدا پێویستی بە چارەسەرییەکی سوودمەند بوو.

هەروەک چـاوەڕوان دەکـرا کۆلۆنیخوازەکـانی فەرەنسـا داوایـانکرد، کەوا فرەوانخـوازی ئیمپریالییـانە لەسـەر حیسـابی دوژمنەکـانی، بارتەقـای ئەوە دێ فەرەنسـا ببـووژێنێتەوە. بەڵگەوبەنـدی یەکێـک ڕۆژنامەکـان، کە لەبەردەم کلیمەنسۆ دانـدرا، ئەوە بـوو: "پەرەپێدانی ئیمپریـالی بـۆ فەرەنسـا یەکێکە لە مەرجە چارەنووسسـازەکان بـۆ بـووژانەوەی هێـزی فەرەنسـا بەڕووی ئاڵمانیـا، کە هەر بە دوژمنێکـی سەرسـەخت دەمێنێـتەوە."[٣٨] لـێ هەرزوو ئەوە ڕوونبـووەوە، کاتێـک کـۆنگرەی ئاشـتی دەسـتییکرد، ئیدی سەخت بوو بگەنە ئەو ئامانجەی خۆیان.

بەردی سەختی سەر ڕێگەی فەرەنساش هەڵوێستی هەر یەک لە سـەرۆک «وڵسـن» و «لوید جـۆرج» بـوو. ئەوە بـوو دەردەدڵـی کلیمەنسۆ بەوەی کەوتۆتە نێوان دووبەرداش، "عیسـای مەسیح بە

دەستێک و ناپلیۆن پۆنابارت بە دەستێکی دیکە". ئینجا ناچاربوو بەوە قایلبێ، کۆلۆنییە دوژمنەکانی بخرێنە بن "ماندات"ێک، کە یەکێک یان ئەویدیکە کاروبارەکانی بەناوی "کۆمەڵەی نەتەوەکان" بەڕێوەببا، ئەوەش ئەو ڕێکخراوە بوو، تازە چەکەرەی کردبوو، سەرۆک ولسنیش بانگی بۆدەدا.[٣٩] لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پێشوودا دەبوو سێ شوێن –میزۆپۆتامیا، سوریا و فەڵەستین– بخرێنە بن چەمکی منداتێک، بەوەی لایەنی منداتەکە بەرپرسیاربێ لەوەی هەر سێ شوێن داوای سەربەخۆیی بکەن و کاتێکی زۆر دووریش نەخایەنێ. سەربەخۆییان ئەو کاتە دانی پێدادەنرێ، کەوا بەڕێوبەرایەتی ئەم شوێنانە بە پشتگیری و ڕاوێژەوە بکەوێتە دەستی دەوڵەتە منداتەکان، تا ئەو کاتەی منداتکراوەکە دەتوانێ کاروباری خۆی بە خۆی هەڵبسووڕێنێ. هەروەها دەبێ ئارەزووی ئەو مانداتکراوانە لە دەستنیشانکردنی دەوڵەتی ماندات لەبەرچاوبگیرێ.

بەڕەچاوکردنی ئەم بەرەنجامە و لە کاتێکدا دانوستانەکان لەئارادابوون، لەپشت پەردەوە کاربەدەسانی فەرەنسی هەوڵیان دەدا «فەیسەڵ» لە پێواژۆکانی کۆنگرەی ئاشتی دوورەپەرێز بگرن. "ئەو بەخێرهاتنە گەرمەی" مانگێک پێشتر لە لایەن بریتانیاوە لە سەرکردە عەرەبییەکە کرا، ئەو گومانەی لای فەرەنساییەکان وروژاند، کەوا فەیسەڵ کلیلی دەستپێکی ئەو نەخشەیەیە "بۆ دروستکردنی ئاسیایەکی بچووک، تا دەستڕۆیشتنی ئێمە لە پەلوپۆ بخەن، ڕێکخراوێکی بەربەرین بە فیتی بریتانیای گەورە دروستبکەن."[٤٠] کاتێکیش «فەیسەڵ» بۆی دەرکەوت، کە ناوی لەنێوان لیستی نێردە فەرمییەکاندا نییە، سکاڵای لەبارەوە کرد، ئەو کات بەرپرسی هۆبەی ئاسیا لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسا «ژان گۆت Jean Goût» هەوڵیدا لە دژی بریتانییەکان

ختووکەی بدا، بەوەی ئەوان بە ئەنقەست ناوەکەیان لە لیستەکەدا دەرهێناوە. خۆ ئەگەر «فەیسەڵ» ڕووی خۆی وەربسووڕێنتەوە سەر فەرەنسییەکان، ئەوا وەک «گۆت» گوتی، "ئەوان دەتوانن شتەکەی بۆ ڕێکبخەن."[٤١]

کاتێکیش «فەیسەڵ» ئەم بەزمەی «گۆت»ی بە بریتانییەکان گوت، ئیدی ئەوانیش لە ڕاستی خۆیانەوە ئاگریان لە چاو دەباری و سووربوون لەسەر ئەوەی هەردەبێ هاوپەیمانە عەرەبەکەیان لە کۆنگرەکە بەشداربێ. ئەوە بوو لە کۆتاییدا و لە ڕۆژی ٦ی شوباتدا وتارێکی لە کۆنگرەکە دا و لۆرانسیش بۆی وەرگێڕا. پێشتر لۆرانس چەندین هەواڵنێری ئەمریکی لە ئامانجەکانی فەیسەڵ ئاگادارکردبووەوە، ئیدی هەر لەسەر ئەم هێڵەدا، فەیسەڵ بەڵگەوبەندی داواکانی خۆی بۆ دانانان بە مافی خۆچارەسەریی عەرەب لەسەر بانگەوازی وڵسن بنیاتنابوو، نەوەک لەسەر بەڵێنە چەورەکانی بریتانی، کە لە کاتی جەنگدا بە باوکی ئەویان دابوو. فەیسەڵ دانی بەوەشدا نا، کەوا بەڕێوەبردنی فەڵەستین و لوبنان پێویستیان بە کردە چارەسەرییێکی جیاواز هەیە. ئەو داوای سەربەخۆیی بۆ عەرەب لە شوێنەکانی دیکەش کرد. بەم گوتارە سەرنجی نێردەی ئەمریکایی بۆ لای خۆی ڕاکێشا. بە گوێرەی قسەی «ڕۆبەرت لانسینگ»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەمریکا بێ، "دیار بوو ئەو بۆنی داربخووری هەڵدەمژی."[٤٢] لای «کۆلۆنێل هاوس»ی ڕاوێژکاری وڵسنیش سۆزی بەلای "هەستێکی میهرەبانی بۆ عەرەبەکان بزوواند، ئەمە و لە کاتێکدا ڕاپۆرتێکی فەرمی وڵاتە یەکگرتووەکان بەو ئاقارەدا چوو، کەوا ئەو "وەک هەموو کەسێک هەر وەهای دەگوت، لە تەواوی کۆنگرەی ئاشتیدا، هەر ئەو لە بیچمە هەرە براوەکان بوو."[٤٣]

له میانەی ئەو گوتەیەی کە فەیسەڵ لەنێو کۆنگرەکدا دای و تێیدا پەسنی بریتانیای دا، کەوا لە وەدەرنانی تورکدا یارمەتیان داون، ئیدی وەزیری کاروباری دەرەوەی فەرەنسا خۆی پێنەگیراو قسەکەی پێبڕی. «پیکۆن» لێیپرسی: باشە نەدەبوو پەسنی فەرەنساش لە پشتگیرییەکەیان بدەی؟ پێدەچوو فەیسەڵ بۆ ئەو وەدەنگهاتنە خۆی ئامادەکردبێ، لە وەڵامدا گوتی، سوپاسی فەرەنساش دەکا لەسەر ناردنی یەکەیەکی بچوک، کە لە چوار تفەنگی کۆن و دووی نوێ پێکهاتبوو تا بێنە ڕیزی هێزەکەمان."[٤٤]
بە قسەی چاودێری بریتانی کە بە کەیفەوە وتەکانی دەقنووسدەکردن، "«پیکۆن» پەشیمان بوو قسەی کردبوو، هەر بە گەمژەش دەچوو." کاتێکیش کلیمەنسۆ دوابەدوای وەزارەتی کاروباری دەرەوەی خۆی داوای ئەوەی کرد، کەوا سوریا هەر لە دێرزەمانەوە پارێزراوێکی فەرەنسایی بووە، ماکی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی خاچدارەکان، ئینجا لۆرانس زەقوزپۆپ ئەوەی وەبیر سەروەزیرەکە هێنایەوە، ئەو سەروەزیرەی کەم تا زۆر خوانەناس بوو، کەوا "خاچدارەکان بەزێنران و هەڵمەتی خاچپەرستانیش شکستی هێنا."[٤٥]
لە شکستهێنان لە دوورەپەرێزخستن و سووککردنی فەیسەڵ، دواتر فەرەنسییەکان باياندايەوە سەر دیواندنی ئەو. هەر بۆ ڕۆژی پاشتر ڕۆژنامەکانی فەرەنسا پەلامارێکی هاروهاجانەیان لە دژی سەرکردە عەرەبەکە و وەرگێڕەکەی جاڕدا، یەکێ لە ژەنەراڵەکانی فەرەنسی بەم جۆرە وەسفیکرد: "ئیمپریالیزمێکی بریتانییە بە عەگالێکی عەرەبییانە."[٤٦] ڕۆژنامەی «پاریس میدی Paris Midi» وەهای نووسی؛ گوایە شتەکە خۆی چاوتێبڕینێکی ئیسلامخوازانەیە – و ئەمەش دەبێتە مایەی هەڕەشە لەسەر موڵکوماڵی موسڵمانەکانی دیکە بە هیندستانیشەوە- هەروەها سەرنجی وەهای

دا، کەوا لۆرانس "دیارە زیاتر لە عەربخواز دەچی لەوەی ئینگلیز بێ."[٤٧] وەک بڵێی ڕەوشەکە گەڕابێتەوە سەردەمی «فاشۆدا»، چونکە ڕۆژنامەکان لۆرانسیان بە ژەنەڕاڵ «گۆردۆن»ی خەرتووم بەراوورد کرد، هەردوو پیاوەکانیان وەها وێناکرد، کەوا "هەردووکیان مەزنیی و بەدبەبەختییان بۆ وڵاتەکەیان هێنابێ، تەلیسمێک کە لە هەمان کاتدا سەرکێشیشە. کاتێکیش ئەوان گیرۆدەی خەونەکانی خۆیان بن، ئەوا هیچ شتێک نایانوەستێنێ، تەنانەت بەرژەوەندییە دانپێدانراوەکانی خودی وڵاتەکەشیان. ڕۆژنامەی «ئیکۆ دە پاریس»یش لە مانگی کانونی یەکەمی پێشتر، دەمامکی لەسەر لۆرانس هەڵدابووەوە، ئیدی بە هەمان سەرەداو ڕۆیشت، شێلگیرانە مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، گوایە لۆرانس بەدوای ئەوەدا دەگەڕێ ڕایەدارانی «کاپیتۆل هۆل» بخاتە بەردەم دیفاکتۆ، ئەمەش بەو بڕوایەی، "بریتانیا هەرگیز دەستبەرداری چەتەیەکی سەرکەوتوو نابێ."[٤٨] لە پاشخانی ئەمەشدا، کاربەدەستانی فەرەنسی وەهایان بە ڕۆژنامەوانان ڕاگەیاند، کە تاکە هۆکاری بریتانیا بەوەی توانیبوویان هێزەکانیان بنێرنە سوریا و داگیریبکەن، ئەوە بووە فەرەنسا زیاتر لە بەرەی ڕۆژئاواوە جەنگاوە.[٤٩] هەر بۆیە فەرانسەش شایانی ئەوەیە خاکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی بەربکەوێ.

ئەم هەڵمەتەی ڕۆژنامەوانی فەرەنسی بووە مایەی هۆشداری بۆ بریتانیا. ئەوە بوو بە درەنگانێکی مانگی شوبات، دەزگای هەواڵگریی سیاسیی نووسینگەی کاروباری دەرەوە وەهای دانا، کەوا سوریا بووەتە "گرێکوێرەیەک" ڕووبەڕووی کۆنگرەی ئاشتی بووەتەوە، (پرسە سەختەکەی دیکەش ئەوە بوو ئاخۆ فەرەنسا دەست بەسەر ڕاینلانددا دەگرێ)، چونکە "بە شێوەیەکی تایبەت هەموو فەرەنسییەکان بەدەر لە سۆسیالیستەکان" سووربوون

لەسەر ئەوەی، کە پارێزگاکەی پێشووی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ببێتە کۆلۆنییەکی فەرەنسی.[50] بالۆیزی فەرەنساش لە لەندەن هەمان ئەم سەرنجەی سەلماندەوە. ئەو هاوتا بریتانییەکانی لەوە ئاگادارکردەوە، هەرچەندە مەیل و بەرژەوەندی فەرەنسا بۆ سوریا "زیاتر سۆزدارییە لەوەی ماددی بێ... لێ بە ڕاستی ئەم هەستە هەیە و زۆریش بەهێزە."[51]

«لوید جۆرج»یش لەسەر ئەوەی ئەویێ کرایە شوێنی بەستنی کۆنگرەی ئاشتی لۆمەی خۆی کرد. ئەو وەهای نووسی: "ئاخر پێشوەختە دەمانزانی، کە بیرۆکراتیەتی فەرەنسی دەست بۆ ڕێگەی کەڵەگایی، مەراییکردن، درۆکردن، دووبەرەکی نانەوە و هەموو شێوازێکی ناسراوی خۆی لە ڕێگە پێچاوپێچەکان دەبا تا باندۆر بخاتە سەر وردبوون و تێڕامانمان. ئەو وتارانەیان سەبارەت بە سوریا بە دروستی هی لێخۆشبوون نین."[52]

فەرەنسییەکانیش پیاوێکیان هێنا بە ناوی «شوکری غانم» بەڵکو فەیسەڵ پشتگوێ بخرێ چونکە سوری نەبوو، بەڵام ئەو تەکتیکەش بە شکست وەرچەرخا. ئاخر «غانم» زیاتر لە ٣٠ساڵ بوو لە فەرەنسادا دەژیا، هەر خۆیشی پێی لەوە نا، کە زمانی عەرەبی لەبیرچووەتەوە. لەسەرێکی دیکەشەوە بە هۆی ئەوەی بۆ ماوەی دوو سەعات و نیو قسەیکرد، دۆزی فەرەنسای بۆ کۆنترۆڵکردنی سوریا بنکۆڵکرد. سەرۆک ولسنی حەجمانلێبڕاو، کە دەبوو ڕۆژی پاشتر بە سەردانێکی کورت بگەڕێتەوە وڵاتە یەکگرتووەکان، لەسەر کورسییەکەی خۆی هەڵسا و چووە لای پەنجەرە و سەیری دەرێی کرد. کلیمەنسۆش ڕووی خۆی وەرسووڕاندە لای «پیکۆن»ی وەزیری کاروباری دەرەوە، بە دوو چاوی زەقەوە لێیپرسی: "ئەرێ ئەم پیاوەت بۆچی هێناوەتە ئێرە؟

«پیکـۆن» دەسـتەکانی لەیەک بڵاوکـردن و بـرۆی تێکنـان و وەڵامیدایەوە: ئاخر نەمدەزانی بەم جۆرە داژوا."[٥٣]

هەوڵێکی دیکەی فەرەنسی بۆ داواکردنی فەڵەستین بە هەمان شێوە سەرچیخ چوو. دوای ئەوەی «حایم وایزمەن» چڕ و پوخت لە چاکەی مانـداتی بریتانیـا دوا، وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوەی فەرەنسا جوویەکیان دۆزیبووەوە، کە نیو سەعات هەراسانانە هەر یەک شـتی دەگـوت و دەیجـوویەوە. ئیـدی وتەبێـژی کلیمەنسـۆ «ئانـدرێ تـاردیو André Tardieu» هەر هەمـان ڕۆژ بە ڕۆژنامەوانانی ڕاگەیاند، کە حکومەتەکەی لە داواکەی سەبارەت بە فەڵەستین کشـاوەتەوە و بە مانـداتی بریتـانی قـایلە. کەچـی لەبەر ڕەوتی ڕووداوەکان کۆمیتەی ئاسیایی فەرەنسی بە یاداشتنامەیەک هۆشـداری دایە حکـومەتی فەرەنسـی، فشـاری خستەسـەر «کلیمەنسـۆ» بەوەی لە دژی «لوید جـۆرج» بوەستێتەوە. ئەوان تێبینـی ئەوەیانـدا، کە بریتانیـا وەک "لـووتبەرزێکی بێڕکـابەر" لە ململانێـیەکە دەرچـووە، بۆیە کـۆمیتەکە مکوڕبـوو لەسـەر ئەوەی: "ئـێمە چیـدی ڕێـگە نـادەیەن پـێگەی گشـتییمان لە جیهـان کەم بکـرێتەوە."[٥٤] هەروەک کـۆمیتەکە داوایکـرد، فەرەنسـا مـافێکی حشـاهەڵنەگری بەسـەر سـوریاوە هەیە، پەسـەندیش نـاکەن تـا فەرهەنگی خۆمان نەسەپێنین."

هەرچی حکومەتی فەرەنسا بوو بە گوێی کۆمیتەکەی نەکرد. لە ١٥ی شوباتدا وەزارەتی کاروباری دەرەوە یاداشـتێکی بۆ بریتانیا نـارد و تێیـدا ئەو بەخشـینەی کلیمەنسـۆی سـەبارەت بە موسـڵ و بەلاوەنانی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆی سـەلماندەوە، ئەمەش لە بەرانبەر ئەوەی بریتانیا پشتی داوای فەرەنسا بۆ ماندات لەسـەر هەردوو بەشـی کەنـاراو و نـاوەوەی سوریا بگرێ. فەرەنسـییەکان سسـتتر لە ڕکابەرە بریتانییەکانیـان ڕۆڵـی نەوتیـان ناسـییەوە، هەر

بۆیە دیپلۆماتە فەرەنسییەکان داوای ئەوەشیان کرد، بەڵکو لە پشکی نەوتی میزۆپۆتامیادا هاوتا بن.
بریتانییەکان دانەیەکی لەبەرگیراوی ڕاپۆرتەکەی کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسییەکانیان بینی و بەلایانەوە نا. یەکێ لە کاربەدەستانی بریتانی نووسی: "شانازییە بریندارکراوەکەیان وای لێ کردوون هەنگاوی سەرچیخانە بنێن بەوەی هێزوگوڕی خۆیان لەبەردەم ئەرکێکی لە ڕادەبەدەردا دابنێن، کە پێیان تەواوناکرێ". هەر ئەو کاربەدەستە لەو بڕوایەدا بوو، وەها باشترە فەرەنسا وزەی بە شێوەیەکی باشتر بخاتەکار و ئەوەش پەسەند بکا "ئەگەر هاتوو لە ئایندەدا جڵەوی سەرکردایەتی جیهانی بکەوێتەدەست ئەوا هەر تەنیا دەتوانێ هزریانە بێ نەوەک سیاسییانە."[55] بە ئاگاداربوون لەوەی حکومەتی فەرەنسا کۆمیتەی ئاسیاییەکەی خۆی پشتگوێخستووە، ئیدی بریتانییەکان هەستیانکرد باڵادەستن. ئەوە بوو بە توندی پیشنیازەکەی حکومەتی فەرەنسایان سەبارەت بە سوریا ڕەتکردەوە. شارەزا نەوتییەکانی مێرگەکانی «تەدمر» ڕاوێژییان دابووە حکومەتی بریتانیا، کەوا نیوەی ڕێگای نێوان دیمەشق و فرات دەبێتە وێستگەیەکی چارەنووسساز بۆ لوولەکانی نەوت، کە لە موسڵەوە بۆ سەر دەریای سپی دەڕوا، بۆیە ئەوان سووربوون لەسەر ئەوەی تەدموریش ببێتە بەشێک لە میزۆپۆتامیا، بەمەش ئەو خاکەی سوریا بۆ سوریا دەبێ، زۆری لێدادەبڕێنرێ.
بەم کارە بریتانییەکان سنووریان بەزاند. «ئاندرێ تاردیو» سکاڵای ئەوە بوو" زۆر لە بریتانییەکان لەوەدا شکستیانهێنا، کە فەرەنسا خوێنی لێدەڕژێ و تالاندەکرێ، چونکە ڕەفتارێکی شایانترە لەوەی هەموو ڕۆژێک لە مافەکانی کەمبکرێتەوە."[56]

کلیمەنسۆی سەرۆکیشی هەستیکرد لە لایەن لوید جۆرجەوە ناپاکیی لێکراوە. ئەو گوتی گوایە لە دانیشتنێکی تایبەتدا لە مانگی کانونی یەکەمی ڕابردوودا سەروەزیری بریتانیا گوتبووی، بە داوای فەرەنسا بۆ سوریا قایلە. سەرەتا لوید جۆرج ڕەتیکردەوە بەڵێنێکی وەهای دابێ، هەرچەندە دواتر گوتی بەڵێنی وەهای داوە. پاشان دیپلۆماتێکی فەرەنسی گوتی: "لوید جۆرج سەختترین پیاو بووە بۆ هەڵسوکەوت لەگەڵ کردن، ئاخر کەس نازانێ ئاخۆ بۆ ڕۆژی پاشتر چۆن خۆی دەنوێنێ."[٥٧]

سەروەزیری فەرەنسا لوید جۆرجی بەوە تاوانبار کرد؛ "هەر لە ڕۆژی دوای ئاگربەستەکەوە من تۆم بە دوژمنی فەرەنسا بینیەوە. هاوتا بریتانییەکەشی بەرسڤیدایەوە: "باشە، ئایا هەمیشە ئەمە سیاسەتی نەریتیانەی ئێمە نەبووە؟"[٥٨] لەبەر هۆیەکی بەجێ «کلیمەنسۆ» شتەکەی بە نوکتە نەبینی، ئاخر زۆر ڕوونوئاشکرا بوو، کەوا هاوپەیمانەکانی ڕۆژانی جەنگ دیسان بوونەتەوە ڕکابەر. ئێستاش هەستی بە هەڵوێستی تۆڵەستێنانەی جەماوەری فەرەنسا کرد، بۆیە بڕیاریدا چیدی داوا زیادەڕەوییەکانی لوید جۆرج نەپەژرێنێ. مانگی دواتر بە «ڕایمۆن بوانکارێ Raymond Poincaré»ی سەرۆکی فەرەنسای گوت، کە "چیدیکە ناچەمێتەوە. هیچی دیکەی نادەمێ. با ببینین ئاخۆ بەبێ من چییان پێدەکرێ. لوید جۆرج خاپینۆکە[٤٠]. ئەو توانی بمکاتە "سوری".[٥٩]

٤٠ خاپینۆک: هەڵخەڵەتێنەر، لەخشتەبەر

٦

بنبەست

پـاش ئەوەی سـەرۆک «ولْسـن» لە ٢٠ی ئـازاری ١٩١٩دا لە واشـنتنەوە گەڕایەوە پـاریس، لە ئەپارتمـانە نـازدارەکەی «لویـد جۆرج» لەسەر جادەی «ڕیو نیتوتد» چاوی بە هەریەک لە «لوید جۆرج» و «بلفۆر» و «کلیمانسۆ» و «پیکۆن» کەوت.

«پیکۆن» سـەری قسـەکانی کۆبـوونەوەکەی داهێنـا و باسـی دانوسـتانە ئـاڵۆزەکەی کـرد، کە تـا ئەو کـات خایانـدبووی. ئەو بە کـورتی وێنـای ڕێککەوتننـامەی سـایکس-پیکـۆ، باسـی جاڕنـامەی ئەنگلۆ-فەرەنسی لە ٩ی تشرینی دووەمی ١٩١٨دا کرد، کە بریتانیا هەوڵـی پـووچەڵکردنەوەی دەدا، هەروەهـا باسـی دیدارەکەی نێوان «پڵنگ»ـەکە و «لویـد جۆرج» ی کـرد، کە لە لەنـدن و لە مـانگی کـانونی یەکەمـدا سـازدرابوو. ئینجـا زۆر لە پێشـنیازە نوێیەکـانی پـاریس خـرانە سـەرمێز: پێشـنیازی حکومەتەکەی خـۆی لە ١٥ی شوبات و پێشنیازی هاوتا بریتـانییەکەی بـۆ تێکبردنەوەی قەوارەی سوریا خستەڕوو، کە فەرەنسا دەمودەست ڕەتیکردەوە.

«پیکۆن» بە "سـایەی دڵسـۆزی" کلیمەنسـۆ ناسـرابوو، ئەویـش هەروەک سـەروەزیرەکەی لە پزیشـکییەوە ببـووە ڕۆژنـامەنووس. کەچی بە پێچەوانەی «کلیمەنسۆ»، ئەو لە لایەن کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسـیـیەوە بەکرێگیرابـوو، بەوە پابەنـدبوو پشـتگیری داواکردنەوەی فەرەنسـا بـۆ لەخـۆگرتنی ڕۆژهەڵات بکـا، ئەمەش لە بەرانـبەر بەڵێـنەکەی لە کۆتـایی سـاڵی پێشـوو سـەبارەت بە وتـارەکەی لەو بـارەوە لە پەرلەمـانی فەرەنسـا، پشـتیبگیرێ. ئەو لە خـاڵی بەهێـزی پەرلەمانتـارییەکەی «کلیمەنسـۆ» و هەسـتی ڕای

گشتیی سەبارەت بە سوریا بەئاگابوو، هەر بۆیە لە دانیشتنەکەدا بە «وڵسن» و «لوید جۆرج»ی گوت، کەوا پێشنیازنامەی ١٥ی شوبات باشترین خستنەڕووی حکومەتی فەرەنسا بوو. هەر بە سەدای ئەو بەڵگەوبەندەی سێ ساڵ پێشتر، کە «جۆرج پیکۆ» لە «وایتهۆل»دا بەکاریهێنابوو، ئەو لەسەر ئەوە سووربوو؛ "دوای ئەو قوربانییە زۆرەی فەرەنسییەکان لە جەنگەکەدا داویانە، ڕاوبۆچوونی فەرەنسا ڕێگەنادا ئەگەر بە شێوەیەکی بەش بەشیش بێ دووربخرێنەوە، هەرچەندە نەشێتوانی ڕۆڵێکی مەزن لە هەڵمەتی گرتنی سوریادا بگێڕێ".[١]

ئینجا «پیکۆن» لیستێکی بە کردەکان ڕیزکرد، تا ڕەوایەتی بە داواکردنی فەرەنسا بۆ سوریا بدا وەک: ژمارەیەکی زۆر لە نەخۆشخانەکان لە سوریا... فێرکردن و پەروەردەکردنی ٥٠،٠٠٠ منداڵی سوری لە قوتابخانە سەرەتاییەکانی فەرەنسی... سیستمی ڕێگەی ئاسنینی سوریا کە فەرەنسی بوو... بەیروتیش بە تەواوی بەندەرێکی فەرەنسی بوو. ئەو گاز و کارەبا بەکارهاتووەی بەرکاری ئەوێ فەرەنسی بوو، هەروەها ئەو ڕووناکییە کەناراوەکەش هەر دەستکردی فەرەنسا بوو" هەر بۆیە پێویستە منداتی سوریا بدرێتە فەرەنسا.

«لوید جۆرج»یش گوتی نەخێر. ئاخر ئەگەر منداتی خاکی ناوەخۆی سوریا بدرێتە فەرەنسا، ئەوا دەبێتە مایەی دژوەستانەوە لەگەڵ ڕێککەوتننامەکەیان لەگەڵ عەرەب. سەروەزیری بریتانی بە شێوەیەکی تارماوی لە هاتنەدەنگی خۆیدا ئاماژەی بەو بەڵێننامەیەی «هێنری ماکماهون» دا، کە لە ساڵی ١٩١٥دا بە «شەریف حوسێن»ی دابوو.[٢] ئیدی بە شێوەیەکی بەرچاو «پیکۆن» تووڕەبوو، ئەوەی گوت، کەوا یەکەم جار لەسەر دەستی «هانکی» بەو بەڵێیننامەیەی ماکماهونی زانیوە، ئەوەش هەر یەک

دوو هەفتە پێشتر بووە. ئینجا لە وەڵامدا گوتی: "ئاخر چۆن فەرەنسا بە ڕێککەوتننامەیەک پابەندبێ، کە لە کاتی واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی ١٩١٦دا نەناسراو بووبێ؟"

کۆنووسی فەرمیی دانیشتنەکە بە دەگمەن باسی دەنگبەرزکردنەوەی ئاخێوەرانی تێدایە، بەڵام بە کردەوە ئەوانەی لە دانیشتنەکەدا بوون، لە کاتی قسەکانیاندا دەنگیان لەسەر یەک بەرزکردبووەوە. «لوید جۆرج»یش گوتبووی: "دەکرێ ڕێککەوتننامەکە لەگەڵ عەرەب تەنیا لە لایەن بریتانییەکان واژۆکرابێ، بەڵام خۆ هەر بریتانیا بوو هەڵمەتی گرتنی سوریای ڕێکخست. ئەگەر بریتانیا نەبوایە ئەوا هیچ دۆزێک بە ناوی سوریا لەئارادا نەدەبوو.[٣] بە پشتبەستن بە قسەی بەرانبەرەکەی بەوەی پرسی سوریا بۆ ڕای گشتیی فەرەنسییەکان گرنگە و لە بابەتی تووڕەکردنی خەڵکە، کە دنەی ڕۆژنامەکانیان داوە، «لوید جورج» ئەوەی بە بیر پیکۆن هێنایەوە، "هەموو بارگرانی هەڵمەتی گرتنی سوریا لەسەر شانی بریتانیا بووە. ژمارەی سەربازەکانی فەرەنسا ئەوەندە کەم بوون، هیچیان لە مەسەلەکە نەگۆڕی. "زیاتر لە ملیۆن سەربازی بریتانی بە هەڵمەتەکە پەیوەست بوون، ١٢٥،٠٠٠ کوژراو بریندارمان هەبووە و هەڵمەتەکەش بە سەدان ملیۆن پاوەنی تێچووە". ئەو ئەوەشی بۆ سەربارکرد، "یارمەتی عەرەبەکانیش چارەنووسساز بووە."

لەو کاتەی بریتانی و فەرەنسییەکان لە دەمەقاڵەدابوون و تا ئێرە سەرۆک وڵسن بێدەنگ بوو. ئینجا قسەی بە هەردوولا بڕی و ئەو بیرۆکەیەکی وەک پێشنیاز خستەڕوو، کە چەند هەفتەیەک پێشتر لە پاریس بڵاوببووەوە. ئەو ڕایگەیاند: "بنەمایەکی سەرەکی کە ئەمریکا دەستی پێوەگرتووە، ئەویش قایلنامەی ئەوانەن کە فەرمانڕەواییان بەسەردادەکرێ."[٤] هەر لەبەر ئەوە و لەو

ڕوانگەیەوە "تاکە بیرۆکە ئەوە بوو، ئاخۆ فەرەنسییەکان لە سوریا و بریتانییەکان لە میزۆپۆتامیا هی ئەوەن لە لایەن خەڵکەکانیانەوە قبوولبکرێن؟" تاکە ڕێگەش بۆ زانینی ئەم پرسە ناردنی کۆمسیۆنێک بوو "تا خواستی ئاکنجییانی ئەو هەرێمانە بزانرێ." «کلیمەنسۆ» هەستیار بوو، ویستی «لوید جۆرج» بخاتە دۆخێکی ناهەموارەوە، بۆیە بە پێشنیازەکە قایلبوو. ئەوە بوو پێی لەسەر ئەوە داگرت، کە ئەگەر کۆمسیۆنێک بۆ ئەو مەبەستە بۆ وەرگرتنی بیروبۆچوون بۆ سوریا نێردرا، ئەوا پێویستە بۆ فەڵەستین و میزۆپۆتامیاش بنێردرێ.

«لۆرانس» بۆ پلانەکە بە جۆش بوو؛ کەچی باقی نێردەی بریتانی ئاوەها نەبوون. بەدواداچوونێکی سەربەخۆ بەوەی ئاخۆ خەڵکی میزۆپۆتامیا و فەڵەستین قایلن بەوەی بریتانیا بەسەریاندا تاکە دەسەڵاتداربێ، دوایین شت بوو بە بیری کاربەدەستانی بریتانیەکاندا دەهات. ئاخر «بلفۆر» پێشتر «لوید جۆرج»ی لەوە ئاگاداركردبووەوە؛ "خاڵی لاوازی پێگەی ئێمە ئەوەیە، لەبارەی دۆزی فەڵەستینەوە بە نیاز و خوازەوە بنەمای مافی خۆچارەنووس پەسەند ناکەین. خۆ ئەگەر پرسوڕا بە دانیشتوانی ئێستا بکرێ، ئەوا بێ سێ و دوو حوکمێکی دژەجوو دەدەن."[5] کۆمسیۆنیش ئەگەر بچێتە ئەوێ، بە دڵنیاییەوە ڕاستییەکەیان بۆ دەردەکەوێ. کێ دەزانێ ئاخۆ چیش لە میزۆپۆتامیا دەردەکەوێ؟ ئەو شوێنەی، کە لۆرانس هەندێ "ناسیونالیستی بەجۆشوخرۆشی" تێدا دۆزیونەتەوە.[6]

بریتانییەکان دەیانزانی ئەگەر کۆمسیۆنی بەدواداچوون بچێتە ئەوێ، دەنگ بۆ بەرژەوەندی سەربەخۆیی عەرەب لە سوریا دەدرێ. خۆ ئەگەر ئەوەش ببێ، ئەوا هەمان شتیش بۆ دەسەڵاتی بریتانیا لە میزۆپۆتامیا و فەڵەستین دێتەگۆڕێ، ئاخر نموونەی

سوریا بۆ ئەویش دەتەنێتەوە. «گێرترود بێل» - کە ماوەیەکی زۆری سەردەمی جەنگی لە میزۆپۆتامیا وەک ئەفسەری سیاسی لەگەڵ هێزی بریتانی لەوێ بوو- ئەوەی هەڵێنجا؛ "ئێمە حیزبێکی نیشتمانییمان لە بەغدا لە باوەش گرتووە، خۆ ئەگەر هاتوو دەوڵەتێکی سەربەخۆیی عەرەب لە سوریا دابمەزرێ، ئەوا ئەوانیش بە هەمان ئاراستەدا دەڕۆن و چاوی ئەوە دەکەن هەمان شتیان بۆ مسۆگەر ببێ." «بێل» کە دژی داواکردنی فەرەنسا بوو بۆ سوریا، گەیشتە ئەو ئاکامە: "من بە خۆشییەوە چاوم لەوەیە، فەرەنسییەکان لەوێ جێگیربن، بۆ ئەمریکییەکان خۆشحاڵتریش دەبم. بەدەر لەوە، دامەزرانی دەوڵەتێکی عەرەب لە هەر شوێنێک بێ، ئەوا کار لە هەژموونی بریتانیا لە شوێنی دیکە دەکا."[٧]

دەربڕینی پشتگیرییینامەی نێردەی بریتانی بۆ سەربەخۆیی سوریا لەو کاتەدا شلۆقا، ئاخر تێگەیشتن، ناسەقامگیریی لەوێ باندۆری خۆی لەسەر توانستی بریتانیا بۆ دۆزینەوە و دەرهێنانی نەوتی موسڵ دەبێ. لە یاداشتێکی دیکە سەبارەت بە نەوت لە لایەن هۆبەی هەواڵگریی هێزی دەریاییەوە، پێ لەسەر ئەوە داگیرابوو، کە ئەزموونی دۆزینەوە و بەدواداچوونی نەوت لە ئێرانی دراوسێیدا و لێدانی بیری نەوت بە شێوەیەکی سەرەکی، بەندە بە پەیوەندی کۆمپانیاکە لەگەڵ هۆزە خۆجێیەکان، ئەمەش ئەوەی نیشاندەدا، کە شتێکی "چارەنووسسازە" حکومەتێکی بەهێز و سەقامگیر لە میزۆپۆتامیا دابمەزرێ.[٨] هەروەک لۆرانسیش لە دوایی‌دا ئاشکرایکرد؛ "«لوید جۆرج» زاتی ئەوەی نەکرد بەڵێنی هیچ ڕێکارێکی بەرفرەوان بۆ مافی چارەی خۆنووسین لەوێ بدا."[٩]

بۆ گەڕان بە دوای بنکۆڵکردنی زیاتری لۆرانس، نووسینگە(وەزارەتی) هیندستانی بریتانی هەریەک لە گیرترود بێل و «ئارنۆلد ولسن»ی سەرۆکی ڕاستەوخۆی خۆیان لە بەغداوە

نارده پاریس تا بیروبۆچوونەکانی لۆرانس لاسەنگ بکەن. ولسن چاوی بە لۆرانس کەوت و ڕاپۆرتەکەی خۆی بەم جۆرە دا: "ئەو بۆ من وەها دیارە، کەوا زیانێکی زۆر گەورەی گەیاندبێ و کێشە و زەحمەتـی زۆری لەگەڵ فەرەنسییەکان لە سوریا بۆ ئێمە دروستکردبێ، دیارە ئەوەش هەمووی بۆ ڕا و ڕاوێژەکانی ئەو دەگەڕێتەوە."[١٠] لۆرانسیش خۆی زیاتر بە گۆشەگیر بینییەوە. ئەو پیاوەی، کە سەرۆکی ئەمریکا جێگەیەکی لەنێو ڕۆژژمێرەکەی مانگی شوباتدا بۆ دۆزیبووەوە، ئیدی کاتی ئەوەی هەبوو لەوێ لە دیداری ئێوارەدا ببینێ. ڕۆژێکیشیان لە هوتێلەکە، ئەوەی ببووە بنکەی نێردەی بریتانی، ئیدی لەسەر قەپەنگەکە سەیریکرد، بینی «لوید جۆرج» و «بلفۆر» و باڵوێزی بریتانیا لە پاریس لە خوارەوە لای پەیژەکان دانیشتوون، ئینجا چوو دوو سەتڵی پڕ لە کلینسی[٤١] ئاودەستی دۆزینەوە و لە سەروەڕا بەسەر ئەوانی داکرد. لە کۆتایی مانگی ئاياریشدا لەپڕ ئەوێی بەجێهێشت و ڕوویکردە قاهیرە، دیار بوو بۆ گەڕان بوو بە دوای هەندێ لە سەرنج و تێبینینامەکان، بەڵکو لە نووسینی کتێبێک لەسەر هەڵمەتەکە یارمەتیبدا، ڕاستییەکەش ئەوە بوو بەڵکو بە هۆیەوە بتوانێ باندۆرێک لەسەر ڕەوشی ناوچەکە دابنێ.

خۆی لێرەدا هۆکارێکی دیکەش هەبوو، ئاخۆ بۆچی بریتانییەکان حەزیاننەدەکرد لەگەڵ فەرەنسیەکان بە ڕووی یەکدابچن، ئەویش ڕەوینەوەی ئەو خەیاڵپڵاوییە بوو، کەوا ئاشتی بۆ ماوەیەکی زۆر سەقامگیر ببێ. لە سەروبەندی کۆتایی مانگی ئازاردا، «هارۆلد نیکلسن» وەهای نووسی: "ئێمە بە خێرایی ئاشتی لەدەستدەدەین و

---

٤١ هەرچەندە لەوانەیە کلینکس ئەوکات نەدۆزرابێتەوە، بەڵام نووسەر نووسیویەتی کاغەزی ئاودەست، کە مەبەست هەر کلینکسە و وشەی باشترم بۆ نەدۆزرایەوە.

هەمـــوو ئەو كـــارە قورسەشـــمان بە فێرۆچـــوو."[11] كـــاتێكیش «سیسـیل»ی وەزیـری كاروبـاری ئینگلسـتان، لە ئایـاردا چـاوی بە پێشنووسـی ڕێككەوتننـامە لەگەڵ ئاڵمـان كەوت، هۆشـداری دایە «لویـد جـۆرج»، كەوا ئەو لەو بـڕوایەدایە، ڕێككەوتننـامەكە "نە بەخشـندانە بـوو نە ڕەواش."[12] خـۆ ئەگەر ئاشـتی هەر مـاوەیەكی كـــورت بخـــایەنێ، ئەوا لەســـەر بریتانیـــا پێویســـتە لەگەڵ هاوپەیمانەكـانی ســەردەمی جەنــگ تونــد و ســەركێش نەبــێ. «بلفـۆر»یـش میـزاجەكەی بە دروسـتی پوخـت كردبـووەوە. ئەو ڕایگەیاند؛ "چەقین لە قوڕی سوریا زۆر شلۆقی كردووین، پتریش لەبەر ئەوەیە، كە خـۆی بە شـێوەیەكی تـایبەت بەرپرسـیار بـووە." ئەو دانــی بەوەدا نــا، "ئـێمە نە لەگەڵ فەرەنســییەكان و نە لەگەڵ عەرەب ڕاســتگۆ نەبــووین... ئێســتاش ئەگەر هەر شــەڕوگێچەڵ بێتەگۆڕێ، ئەوا باشترە لەگەڵ عەرەب بكەوینە داوێ نەوەك لەگەڵ فەرەنسییەكان."[13]

لە هەوڵێكـیش بـۆ دوورخسـتنەوەی كێشـمەكێش كە بە هـۆی مانداتی فەرەنسا بۆ سـەر سـوریا هاتبووەكایەوە، بریتانیا هەوڵیدا ڕێككەوتنێـك لە نێـوان «فەیســەڵ» و «كلیمەنســۆ» بســازێنێ. «كلیمەنسۆ»ش حەزیكرد «فەیسەڵ» ببینێ، چونكە تاسـەمەند بـوو بگـاتە ڕێككەوتنێـك، بەڵكـو كۆمسـیۆنەكەی سـەرۆك «وڵسـن» لەبـاربەرێ و وای لێبكـا پێویسـت نەبـێ، بەڵام بەیەككەیشـتنی هەردوو پیـاوەكە لە ١٣ی نیسـاندا ئەوەی لـێكەوتەوە، «فەیسـەڵ» داوای «كلیمەنسۆ»ی قبووڵنەكرد، كە هێزەكانی فەرەنسا دیمەشق بگـــرن. ســـەركردە عەرەبەكە بە بەرفـــرەوانییەوە بە نـــاردنی كۆمسـیۆنەكە دڵخۆشـبوو، هەر زوو دوای دیـدارەكە، بەرەو سـوریا گەڕایەوە تا سەبارەت بە فەرەنسا هۆشداری بداتە سورییەكان.

«فەیسەڵ» ئەو کات هێشتا باربوویەکی بەرچاوی لە لایەن بریتانییەکان پێدەدرا، ئەوە بوو ڕاوێژکارانی «کلیمەنسۆ» شێلگیرانە داوایان لە ڕابەری فەرەنسییەکان کرد، بەڵکو هەموو شتێک بکا تا بریتانییەکان بهێنێتە ڕەدایی، بەڵکو پاڵپشتییە فەرمییەکەیان لەسەر «فەیسەڵ» ببڕن و هێزەکانیشیان لە سوریا بکشێننەوە. کەچی «لوید جۆرج» بە هیچ کام لەم دوو داوایە قایل نەبوو. ئەو گومانی هەبوو لەوەی، فەرەنسییەکان سەرچاوەی وایان هەبێ، کە خێرا کەلێنی ناسیونالیستە عەرەبەکانی پێپڕبکەنەوە، خۆ ئەگەر هاتوو دەستیان بەسەر دیمەشقدا گرت، ئەوا پرسی داواکردنی سەربەخۆیی لە شوێنێ خۆی ناوەستێ و بۆ میزۆپۆتامیا و فەڵەستینیش دەتەنێتەوە. ئەو دەستیش لە «تەدمور» هەڵناگرێ، چونگە بایەخێکی ستراتیژی هەیە. فەرەنسییەکانیش ئەو دوودڵییەی «لوید جۆرج»یان وەها لێکدایەوە، کە سەلمێنەرێکە، بەوەی ئینگلیز چاویان لە سوریا بڕیوە. ئەمەش ئەو کەشوهەوا گوماناویە باڵکێشەی ئەو کات بوو، لە دواییشدا «لوید جۆرج» ڕای خۆی گۆڕی، ئەوەی خستەڕوو، کەوا هێزی بریتانیا لە سوریا دەکێشێتەوە، «کلیمەنسۆ»ش ڕەتیکردەوە ئەم خستنەڕووە بە متمانەوە وەربگرێ. ئەوە بوو «کلیمەنسۆ» بە هاوتا بریتانییەکەی گوت، کە ٢٢ساڵیش لەو هەراشتر بوو: "تۆ خراپترین کوڕی."[١٤]

دوایین هەوڵیش بۆ چارەکردنی کێشەی سوریا لە پاریس و لەو کۆبوونەوەی، کە دیسان لە ئەپارتمانەکەی «لوید جۆرج» لە ٢٢ی ئایاردا بەسترا، شکستیهێنا. بەگوێرەی قسەی شاهیدێکی کۆبوونەوەکەش بێ "دەنگبەرزکردنەوە و توورەیی زیاتری لێ پەیدابوو."[١٥] کاتێکیش «لوید جۆرج» لە ڕێککەوتنی دابەشکردنی بەشە نەوت، بەگوێرەی نێردەیەکی بریتانی-فەرەنسی لە دانوستاندنەکان بە ڕوانینی خۆیان پێیگەیشتبوون، پەشیمانبووەوە؛

ئەوە بوو کلیمەنسۆش لەو بەڵێنە خستنەڕووی خۆی سەبارەت بە موسڵ کشایەوە. لە بەرانبەریشدا سەروەزیری ئینگلستان بەسەر هاوتا فەرەنسییەکەی هەڵشاخا و تەقییەوە، لە هەڵمەتێکیدا توند دابەزییە سەر ئەو بەرپێگیرییانەی فەرەنسا لە میانەی جەنگ لە بەرانبەر عوسمانییەکان کردبووی. «کلیمەنسۆ»ش بە نۆرەی خۆی وەها هاتەجواب، ئیدی وڵاتەکەی بەشداری کۆمسیۆنی «ویدرۆ وڵسن» ناکا، مەگەر هێزی سەربازی بریتانی لە سوریا نەکشێتەوە. کەچی کاتێک هەردوو پیاوەکە لەسەر پرسی سنووری سوریا ڕێککەنەکەوتن، -ئاخر هەر یەکێکیان «تەدمور»ی بۆخۆی دەویست- لوید جۆرجیش ڕەتیکردەوە هێزی سەربازی لە سوریا بکێشێتەوە تا کۆمسیۆنەکەی «وڵسن» لە ڕاپۆرتی خۆی نەبێتەوە. ئینجا گوتی ئەویش ئەو کاتە کۆمسیاری خۆی بۆ کۆمسیۆنەکە دەنێری، ئەگەر «کلیمۆنسۆ» ناردی، ئەوە بوو پیاوە فەرەنسییەکەش نیازی نەبوو لەو بارەیەوە ڕۆڵێکی مەزن بداتە کۆمسیۆنەکە. بەم جۆرە کۆبوونەوەکە بە بێ ئاکام کۆتاییهات. هەرچەندە وەک باڵوێزی بریتانیا لە پاریس تێبینی ئەوەی کرد، سەروەزیری فەرەنسا "بە بایەخێکی وەها ڕاستەقینە نارِوانێتە سوریا"، کەچی ببووە پرسێکی شایستە و هیچ شتێکی وەهاش لەئارادا نەبوو تا «کلیمەنسۆ» وازیلێبێنێ.[١٨]

وەک بەرەنجامی بایکۆتکردنی هەردوو حکومەتەکەی بریتانی و فەرەنسی بۆ کۆمسیۆنەکە و لاوازکردنی، کاتێک کۆمسیۆنەکەی «وڵسن» لە ١٠ی حوزەیراندا گەیشتە فەڵەستین، تەنیا لە دوو کەسی ئەمریکایی پێکهاتبوو، ئەوانیش «هێنری کینگ» و «چارلس کرێین» بوون. «کینگ» کەسێکی تیۆلۆگ و «کرێین»یش بزنسمانێک بوو بەرژەوەندی لە سیاسەتی دەرەکییدا هەبوو، ئەو کەسێک بوو، بە وەسفی «وڵسن» کەسێکی "زۆر بە ئەزموون و

پیاوێکی کۆزمۆپۆلۆتی" بوو.[١٧] ئەرکی ئەوان ئەوە بوو، چۆن خاکی عەرەبی ژێر قەڵەمڕەویی عوسمانی دابەشبکەن و چۆن سێ ماندات بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دابنێن بە ئامانجی ئەوەی "پرسی ئاشتی و پەرەپێدان و سیستم" بەرەوپێشەوە ببردرێ. ئەمەشی لە ڕێی ئەوەی لە خەڵکی خۆجێی بپرسن ئاخۆ چییان دەوێ؛ لە پرسکردنەکەشیاندا بەرەو باکوور هەڵکشان لە یافاوە بۆ ئۆرشەلیم و دیمەشق، لە بەیروتەوە بۆ حەلەب، کاتێکیش ئەوان لەوێ ڕۆیشتن، ژەنەڕاڵێکی بریتانی بە "ڕابواردنێکی سیاسییانە" وەها وەسفی کرد.[١٨]

هەرچەندە بریتانیا و فەرەنسی هەوڵیاندا لە ڕێی بەشدارینەکردن لە کۆمسیۆنەکە، کارەکەی بنکۆڵ بکەن، ئاخر دەیانزانی ئاکامەکەی لەسەر هەردووکیان قورس دەبێ. ئیدی وەک بەرەنجامێکیش کاربەدەستە بریتانی و فەرەنسی لەسەر مەیدان هەوڵیاندا کار لە ئەنجامەکانی کۆمسیۆنەکە بکەن. دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوت یەکێ لە ڕاوێژکارانی کۆمسیۆنەکە بەناوی «ویلیەم ییێلە William Yale»ی نوێنەری کۆمپانیای «ستاندارد ئۆیل»ی ئەمریکی بوو بەر لە جەنگ، ئەوە بوو بریتانییەکان توانیان کارێکی وەها بکەن، هەردوو کۆمسیارەکە بۆ بەدواداچوون نەچنە میزۆپۆتامیا، لەباتی ئەوە بە پوختەی ڕاپۆرتێک سەبارەت بە ڕاو بۆچوونی عێراقییەکان سەبارەت بە پرسی ماندات قایلبن، کە بە مەیلی لایەنگیریی بریتانیا شکایەوە. دەق قسەی یەکێ لە پیاوەکان لەنێو ڕاپۆرتەکەدا، کە هەر بۆ گاڵتە و پێکەنینیش ناونیشانی مافی بڕیاردانی چارەی خۆنووسینی لەسەرە، وەها هاتووە: "لەوێ سوننە و شیعە هەن. خەڵکی شار و هۆز و تیرە هەن. هەردەبێ دەسەڵاتێکی دەرەکی هەبێ تا ئاشتی نێوان ئەوان بپارێزێ."[١٩] یەکێکی دیکەش، کە وەڵامە بۆ وتەی یەکەم و ڕێگەی

له هەموو گومانێک گرتووه، گوتی: "پێویسته بریتانیا به خۆی فەرمانڕوایی وڵاتەکه بەڕێوه ببا."

له فەڵەستیندا هەردوو کۆمسیارەکه تێبینی ئەوەیان کرد، "دوو یان سێ له حاکمه عەسکەرییەکان پێدەچوو کردەیەکی وەهایان کردبێ، دەنگ بۆ بریتانیا پەیدابکەن،" بەڵام بەدەر لەوه هەستیانکرد کاربەدەستانی دیکەی بریتانی که چاویان پێکەوتبوون "بەڕێز و گوێڕایەڵ و هاوکار بوون".[٢٠] هەرچەنده «بیڵ» دواتر ئەوەی گوت، که بەرپرسه کۆنەکەی لۆرانس، واته «کلایتن»، که ئەو کات بووبووه ئەفسەری سیاسی بەرپرس له فەڵەستین، هەوڵیدا بەدواداچوونی کۆمسیۆنەکه سنووردارکا بەوەی هۆشداری ئەوەیان بداتێ نەبنه مایەی دنەدانی گرژیی له وڵاتەکه: "چونکه «بیڵ»، ئەگەر ئێوه هەر لایەنداریيەک یان هەر کەمتەرخەمیتان نواند، ئەوا دەبێته مایەی خوێنڕشتن."[٢١]

له سوریا بریتانییەکان که کۆمەکی مانگانەی فەیسەڵییان دەکرد، لێیگەڕان کارێکی قێزەون بکا. فەیسەڵ دوای گەڕانەوەی بۆ سوریا پەرلەمانێکی دامەزراند و ناوی لێنا کۆنگرەیی گشتیی سوریا. هەر لەوکاتەش که «کرێین» و «کینگ» گەیشتنه دیمەشق، کۆنگرەکه دەنگی بۆ "سەربەخۆیی تەواو بۆ سوریا دا و بەمەش هەبوونی فەرەنسییەکانیان به تەواوی ڕەتکردەوه.[٢٢] کاتێکیش «بیڵ» ڕووبەڕووی ئەفسەرێکی دیکەی بریتانی بووەوه بەوەی گومان له بریتانیا دەکرێ، کەوا "هەڵمەتێکی پڕوپاگەندەی بەرفرەوان و کارا له دژی فەرەنسییەکان دەکا" ئەویش له وەڵامدا گوتی: "بەڵێ تۆ ڕاست دەکەی، هەڵمەتێکی پڕوپاگەنده له دژی فەرەنسییەکان له ئارادایه، بەڵام ئەوه هیچ پەیوەندی به ئێمەوه نییه."[٢٣]

له کاتێکدا هەوڵ و تەقەللاکانی بریتانیا به شێوەیەکی ڕێژەیی ژێربەژێر بوون، کەچی هەوڵ و تەقەللای فەرەنسییەکان بۆ

ڕاکێشانی ڕاوبۆچوونی خەڵک لە لوبنان وەک کۆمسیارەکان گازاندەیان لێهەبوو" زۆر خراپ و ڕووهەڵماڵراو بوو". لە ڕاپۆرتێکی نهێنی هاوپێچی ڕاپۆرتە سەرەکییەکەیاندا، «کینگ» و «کێیر» فەرەنسییەکانیان بە "دنەدانی وتارگەلێک لە ڕۆژنامەکان" تاوانبارکرد، کە هەوڵێکە بۆ کەڵەگایی و سوسەکاری، ئەوان ئەوەشیان نوسیبوو؛ "هەڕەشە و کڕین، تەنانەت بەندکردن و نەفیکردنیش"ی تێدابوو، تا ڕێگە لە خەڵکی خۆجێی بگرن نەوەک ڕاوبۆچوونی ڕاستەقینەی خۆیان بە کۆمسیارەکان بڵێن. سەرباری ئەو هەوڵە توندانەش، ٦٠٪ی عەرزوحاڵ کە گەیشتە دەست «کینگ» و «کێیر»، دژە فەرەنسی بوون. وەک بەرەنجامێکی لۆبی و ئەزموونەکەیان، هەردوو کۆمسیارەکە لە دواییدا ڕاپۆرتی خۆیان دا بەوەی "بە دڕدۆنگییەوە ناچارن بگەنە ئەو بڕوایە، ئەستەمە ڕاسپاردەی ئەوە دەربکەن، کەوا هیچ تاکە منداتێکی فەرەنسی بەسەر سوریاوە سەربگرێ."[٢٤]

ئینجا لە بری ئەو عەرزوحاڵانەی بە دەستی ئەوان گەیشت، پێشنیازی ئەوەیان بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کرد، هەر خۆی منداتی سوریای یەکگرتوو فەڵەستین بگرێتەئەستۆ، فەیسەڵیشیان بەوە وێناکرد، " بیچمێکی زۆر لەبارە و لە توانایدایە خزمەتێکی گەورە بە ئاشتی جیهان بکا" بۆ ئەوەی بکرێتە سەرۆکی ئەو دەوڵەتە.[٢٥] هەروەک بریتانیاش داخوازی بوو، ئەوان ڕاسپاردەیان وا بوو، بریتانیای گەورە دەبێ ببێتە مندات بەسەر میزۆپۆتامیاوە. ئینجا بە جیاوازی لەگەڵ هەڵوێستی پاشتری ئەمریکاییەکان بۆ پشتگیری زایۆنیزم، ئەو دوو کۆمسیارانە شێلگیرانە داوای ئەوەیان کرد، کە "بەرنامەی زێدەڕۆیی زایۆنیست" لە فەڵەستین ئەوەی لێدەخوازرێ " بە جدی هەمواربکرێتەوە" تا ڕێ لە هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان عەرەب و جوو بگیرێ.[٢٦]

تەنـــــانەت بەر لە ٢٨ی ئـــــاب، واتە ئەو ڕۆژەی کە هەردوو ئەمریکاییەکە ڕاپۆرتەکەی خۆیان بخەنەڕوو، فەرەنسییەکان دیار بوو پێشبینی دەرچەی ڕاپۆرتەکەیان کردبوو، بۆیە بە ئەنقەست هەڵمەتێکی ڕاگەیاندنی توندیان لە دژی بریتانییەکان بەرپاکرد و ئەوانیــان بەوە تۆمەتبــار کــرد، گــوایە بە مەکرۆیــانە لەپشــت کــارەکەوەن. دیپلۆمــات («ڕۆبەرت دێ کــایس Robert de Caix»ی سەرکردەی کۆمیتەی ئاسایی فەرەنسییەکانیش وتارێکی لە بڵاونـامەی ڕێکخـراوەکەی خۆیـدا نووسـی و کاربەدەسـتە بـێ پەیمانەکانی بریتانی بە تەکتیکی ژێربەژێر و پلانی پێشوەختەیان بۆ بنکۆڵکردنی ڕۆڵی فەرەنسییەکان تاوانبارکرد.[27] ئەوەشی گوت، گوایە بریتانییەکان ڤیزایان نەداوتە عەرەبە لایەندارەکانی فەرەنسا تـا بگەڕێـنەوە و لـۆبی خۆیـان لەبەردەم کۆمسـیارەکاندا بـکەن، هەروەهـا گـوایە بریتانیـا ڕێـگەی لە قوتابخانەکـانیش گرتـووە تـا زمـانی فەرەنسـی فێـری قوتابیـان نەکەن، ئەو بەندوباوانەشـیان بڵاوکـــردوونەتەوە، گـــوایە فەرەنســـییەکان تەنیـــا هەر بەدوای خۆشگوزەرانی خەڵکی کریستییانیەوەن.

زۆر لەو گوتـانەی «دێ کـایکس» زەحمەت بـوون بسـەلمێنرێن، بەڵام ئەو قسـەیەی کەوا کاربەدەسـتە بریتانییەکـان فەرمانیـان بە ترومبێلی گواستنەوەی باربەر کردبوو، بەوەی گەنم لە سوریا بۆ لوبنـان نەگـوازێتەوە، ڕاسـت بـوو. لەم هەمـوویەدا «دی کـایکس» ئەوەی بینیبـــوو کە "بە سیســـتم وێرانکـــاری دەکـــرێ"، بەڵام ڕاسـتییەکەی ئەوە بـوو، بریتانییەکـان هەوڵیانـدەدا بەسـەر ئەو پاشاگەردانییەدا زاڵبن، کە پاشماوەی بەزییني عوسمانییەکان بوو.[28] «دی کایکس» ئەم بەرڕەوتەی پشتگوێخستبوو. هەر بە دانپێدانانی خۆی، ئەو کەسێکی (مانیزم)ی بوو. ئەو وەهای نووسیبوو: "**بۆ من لەم جیهانەدا تەنیا دوو شت لە گۆڕێدا هەن، ئەوەی کە خزمەتی**

وڵاتەکەم دەکا و ئەوەش کە زیانی لێدەدا. من لەژێر هیچ چرایەکی دیکەدا لە پرسی سیاسییانە ناڕوانم."[29]

بڵاونامەکە ناسراو نەبوو، بەڵام «دی کایکس» خۆی کەسێکی کاریگەر بوو، یەکێ لە دیپلۆماتە بریتانییەکان لە پاریس وەهای نووسی: "ئەو بۆ هەر کوێیەک بچێ سەروتارنووسەکان بەدوایدا ڕادەکەن."[30] کاتێکیش «لی تێمپس Le Temps»، ئەو ڕۆژنامەیەی بەوە ناسراوبوو، کە لە حکومەتی فەرەنسا نزیکبوو، دوبارە لە مانگی تەممووزدا وتارەکەی «دی کایکس»ی چاپکردەوە، هەوڵیدا قەناعەتێک لای لەندەن دروستبکا، بەوەی هێڵێک بکێشێ حکومەتی ڕێزلێگیراوی لەندەن لەگەڵ پیاوە سەرکێشەکانی لەسەر مەیدانی سوریا لەیەک جیابکاتەوە. ئەمەش ببووە خۆپارێزییەکی دیاری فەرەنسییەکان لەو سی ساڵەی بەدواییدا هات.

ئەو هەڵمەتە ڕۆژنامەوانییە فەرەنسییە بووە مایەی ئاگادارکردنەوەی حکومەتی بریتانی، کە بەردەوام نیگەرانییەکانی سەبارەت بە تێکچوونی لەپڕ و تیژی پەیوەندییەکان لەگەڵ فەرەنسییەکان زیاتردەبوو لەوەی فشار هەر تەنیا بۆ ئەوە بکا بەڵکو چارەیەک بۆ عەرەبەکان، هاوپەیمانی کاتی جەنگ پەیدابکا. دیپلۆماتێکی فەرەنسی چوو «پیکۆن» ببینێ تا بیخاتە بەردەم ئەوەی "هەندێ لە هەڵمەتی دژە بریتانی خاوبکاتەوە، بەڵام وەزیری کاروباری دەرەوەی فەرەنسا ڕەتیکردەوە وەها بکا. ئەو بە سووکایەتییەوە بە میوانە بریتانییەکەی گوت، کە "هەڵەیەکی گەورەیە بەرژەوەندییە سۆزئامێزەکەی فەرەنسا سەبارەت بە سوریا نادیدەبگیرێ."[31] ڕۆژنامەی «لی تێمپس» دوو ڕۆژ دواتر، وتارێکی دیکەی بڵاوکردەوە، بریتانییەکانی بەوە تاوانبارکردبوو، گوایە بارە کەشتییەکی گەورەی چەکوچۆڵیان لە ڕێی بەیروتەوە گەیاندۆتە دەستی «فەیسەڵ».[32] هەندێک بنەمای ڕاستیش لەو

تۆمەتبارکردنەدا هەبوو، ئاخر بریتانییەکان هەوڵیاندەدا ژمارەی هێزی سەربازییان لە سوریا کەمبکەنەوە، بەوەی هێزێکی ژاندارمەی عەرەب دروستبکەن تا لە بری بریتانییەکان ئاسایشی ئەوێ بپارێزێ، بەڵام «لوید جۆرج» نکوولی لەوە کرد گوایە حکومەتەکەی هیچ چەکوچۆڵی دابێتە ژاندارمەکانی عەرەب.[٣٣]

لێرەدا پیاوێک هەبوو، هێشتا لەوە دڵنیا بوو، کە ئەوپەڕی توانای خۆی بۆ بەربڵاوکردنەوەی کاریگەری دەستڕۆیشتنەکەی بۆ پشت بارەگای سەرەکی فەرەنسییەکان لە لوبنان بەکاربهێنێ. بەڵێ «لۆرانس» لە مانگی ئایاردا پاریسی بەجێهێشت و گەڕایەوە میسر تا ئەو سەرنجانەی کاتی خۆی نووسیبوونی، کۆبکاتەوە، چونکە بەنیاز بوو یادەوەرییەکانی هەڵمەتی جەنگ بنووسێ و بڵاوبکاتەوە. کەچی کاتێ لە مانگی حوزەیراندا گەیشتەوە قاهیرە، نامەیەکی سەیر و ئابڕووبەرانەی بۆ «و.ف. ستیرلینگ»ی هاوڕێی سەردەمی جەنگی نووسی، کە ببووە مەزنە ئەفسەری سیاسیی لەنێو هێزی بریتانییدا. لە نامەکەدا ئەوە دەڵێ؛ گوایە لە ١٩ی تشرینی دووەمدا لە لایەن ڕێنوێنە عەرەبەکەی، واتە لە لایەن «عەبدولقادر جەزائیری»ییەوە ناپاکی لێکراوە، لە کاتی هەوڵدان بۆ چاودێریکردنی دووڕیانی هێڵی ئاسنینی دەرعاوە لە لایەن تورکەکانەوە گیراوە.

"من بە دەمامکدراوی چوومە دەرعا تا چاودێریی خاڵە بەرگرییەکانی تورک بکەم، کەچی لەوێ گیرام. لە ڕێی ئاشکراکردنی ناسنامەم لە لایەن «عەبدولقادر»ەوە، ئەوە بوو لە لایەن «حاجم بێگ»ی دەسەڵاتداری ئەوێیەوە بەندکرام. (منیش لە ڕێی گفتوگۆ و لە ڕێی پاسەوانەکانەوە هەموو شتێکم سەبارەت بە ناپاکییەکەوە زانی.) «حاجم» منداڵبازێکی تاسەمەند بوو و مرخی لێخۆشکردبووم. بەم جۆرە تا شەو منی لەژێر چاودێری

پاسەوانەکانەوە هێشتەوە، ئینجا هەوڵیدا لەگەڵم بکا. منیش حەزم لێنەبوو، بە زەحمەتییەکەوە ڕزگارم بوو. «حاچم» منی نارده نەخۆشخانە، منیش بە قەدەر مەزندەی ئەو ئازارم پێنگەیشتبوو، بۆیە بەر لە کازیوەی بەربەیان تێمتەقاند و هەڵاتم."

لێرەدا بەڵگەی باش بەدەستەوەیە، کە لۆرانس ئەو چیرۆکەی داهێناوە و بە ئەرخاینەوە بڕیارەکەی داوە تا «عەبدولقادر ئەلجەزائیری» بە نیازی پێشوەختەوە بە ناپاکی تاوانبار بکا. ئاخر ئەلجەزائیرییەکان دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتوو و ماڵباتێکی مجێزبەرزی دیمەشق بوون، خۆی بڕیاروابوو جێ بە فەیسەڵ لەقبکەن. لە تشرینی یەکەمی ١٩١٨شدا لۆرانس براکەی عەبدولقادر، کە ناوی «محەمەد سەعید ئەلجەزائیری» بوو لە فەرمانڕەوایەتی لادا، ئەو کەسەی دوای ئەوەی تورکەکان لە دیمەشق هەڵاتن، ئەویان بە فەرمانڕەوا دانابوو. کاتێکیش لە ڕۆژانی دواتردا، جووتەبرا لە تۆڵەدا کودەتایەکیان کرد، لۆرانس کودەتاکەی سەرکوتکردەوە. «عەبدولقادر» لە هەوڵێکی دیکە بۆ لەسەر تەخت لابردنی فەیسەڵ کوژرا، پاشان هەرزوو «محەمەد سەعید»یش لە لایەن بریتانییەکانەوە بە دیل گیرا.

مەبەستی پاڵنەری لۆرانس بۆ تێوەگلاندنی «محەمەد سەعید» بەوەی بەشداری هەراکە بووە، زۆر سادە بوو. بە بەدەنگەوەچوونی هۆشدارییەکەی، ئەو حاکمە سەربەگۆبەندەی پێشوو ئازاد کرا و ئیدی بە شێوەیەکی بەربڵاو زانرا، کە بۆ بنکۆڵکردنی فەیسەڵ لە هەوڵوتەقەلادایە، ئاخر ئەو لە لایەن فەرەنسییەکانەوە وەک دەسەڵاتداری ئایندەی سوریا پشتی دەگیرا، بەو ئومێدەی لە دواییدا فەرەنسییەکان لەسەر ئەم کردەنیازەدا پاداشتی بدەنەوە.[٣٥] فەرەنسییەکان دەق هەر وەهایان کرد، هانی «محەمەد سەعید»یان وەک جێگرەوەیەکی «فەیسەڵ» دا، بۆ ئەم

مەبەستە پشتیانگرت. بریتانییەکانیش بەردانی «محەمەد سەعید»یان بە دەرفەت و وەک بەڵگەوبەندێکی باش زانی تا هەم لەگەڵ عەرەب هەم لەگەڵ فەرەنسییەکانیش ئاشتببنەوە.

شتێکی بەرچاویش بوو، «سترلینگ» بڕوای بە قسەکانی لۆرانس هەبوو، هەر بۆیە لە ١٥ی ئابی ١٩١٩ەوە بریتانییەکان جارێکی دیکە لە بەیروت «محەمەد سەعید»یان گرتەوە؛ هەر یەک دوو ڕۆژیش دواتر ڕۆژنامەی «تایمز» ڕەوایەتی بە بڕیاری گرتنەکە دا، بەوەی چەندین تۆمەتی لۆرانسی سەبارەت بە گیراوەکە سەلماند، ئەو تۆمەتانەی دوو بە دوو، وشە بە وشە بە گوێی «سترلینگ»دا چرپاندبوو.[٣٦] فەرەنسییەکان بەو دەستوەردانەی بریتانییەکان، کە لەنێو ئەو بازنەیەی کاتی خۆی «ئەلنبی» بۆ فەرەنسییەکانی دیارکردبوو، شێت و هار بوون. هەر بۆیە «پیکۆن»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی فەرەنسا فەرمانی بە باڵوێزەکەی خۆی لە لەندەن کرد، سکاڵاکەیان سەبارەت بە گرتنی کابرا بگەیەنێتە دەسەڵاتی بریتانیا و گرتنەکەیان بە "نمایشێکی قبوڵنەکراو" بۆ پارێزراوەکەیان وێناکرد.[٣٧]

لۆرانس هەوڵێکی دیکەی سەرنەکەوتووی دا بەڵکو هەوڵەکانی فەرەنسا بۆ چاوتێبڕین لە سوریا بنکۆڵبکا. کاتێک ئەو لە ١ی ئەیلوولەوە لە خزمەتی سووپا تەسریح کرا، هێشتا بەدوای گێچەڵی زیاتر گەڕا تا گرژی لەگەڵ فەرەنسییەکان کشتبکاتەوە، ئەوە بوو بڕیاریدا ڕێککەوتنە نهێنییەکانی سەردەمی جەنگ ئاشکرابکا، ئەو ڕێککەوتننامانەی بریتانییەکان بەشێک بوون تێیدا، ئەم کارەشی لە ڕێی نامەیەک بوو، کە بۆ ڕۆژنامەی «تایمز»ی نارد، هەرچەندە ئەم زانیارییانەش بۆ نێو بازنەی کاربەدەستانی حکومەت شتێکی زانراو بوو، بەڵام هێشتا بۆ ڕای گشتی نەزانراو بوو. ئەو ئەم کارەی لەبەر ئەوە کرد، چونکە دیار بوو وتوویژی هەردوو

حکومەتی بریتانی و فەرەنسی لەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لەو مانگەدا دەستیپێدەکردەوە، ئەویش خوازیار بوو فشاری زیاتر بکا، بەڵکو فەیسەڵ لەم پێواژۆیە بگلێنێ.[٣٨]

ئەم جارەشیان دیسان لۆرانس بۆ هەوڵەکانی دواکەوتوو بوو. ئاخر لە ٩ی ئەیلوولدا، واتە هەر دوو ڕۆژ بەرلەوەی «تایمز» نامەکەی لۆرانس بڵاوبکاتەوە، «لوید جۆرج» کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ پێنج لە ڕاوێژکارە هەرە نزیکەکانی کرد، تا دانوستانە هاتووەکانی لەگەڵ کلیمەنسۆدا تاوتوێبکا. ئەو شتە گرنگەی لە مێشکی هەموویاندا بوو، فشارکردن بوو بۆ دەستگرتن بە پارەوە. بارۆنەکانی ڕۆژنامەگەریی، برایانی «هارمسوۆرسHarmsworth» لەم دواییانەدا هەڵمەتێکیان بۆ "دژەخەرجی" دەستپێکردبوو تا دەست بە خەرجییەکانەوە بگرن. ئیدی لەنێو ئەو بانگەوازانەی بۆ دەستپێوەگرتن بە پارە دەکرا، «لوید جۆرج» و هاوکارەکانی ئەوەیان زانی، ڕاگرتن و هێشتنەوەی ٣٠٠،٠٠٠ سەرباز لەسەر خاکی ئیمپراتۆریەتی پێشووی عوسمانی، ڕەوا نییە. «کرزۆن» پێشبینی ئەوەی کردبوو، ئەم کێشەیە دەبێتە مایەی ئەوەی بریتانیا بە پەلە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بکشێتەوە بە قوڕسیش لەسەریبکەوێت، ئیدی ڕاوێژی ئەو ئەوە بوو بریتانیا هەردوو شوێنەکە، سوریا و فەلەستین جێبهێڵێ "لە کاتێکدا هێشتا ئەگەر هەبوو ئەم کارە بکرێ".[٣٨]

هەر چۆنێک بێ، «لوید جۆرج» ئەوەی نەدەکرد، دەستی لە فەلەستین هەڵنەدەگرت. ئاخر بە توندی لەسەر ناوچەکە لەگەڵ «کلیمەنسۆ» شەڕی کردبوو، ئەو ئەوەی گوت، کە ناتوانێ "بەبێ لەدەستدانی شکۆیەکی گەورە" دەست لەوێ هەڵگرێ، بەم دەربڕینەش مەبەستی شکۆی کەسەکی خۆی بوو.[٤٠] ئیدی ڕێنمایی خۆی بۆ وەزیرە نوێیەکەی کاروباری جەنگ «چەرچل» دەرکرد،

بەوەی خەرجییەکـــانی هەبـــووی هەنووکەیـــان لە میزۆپۆتامیـــا کەمبکاتەوە. پێشنیازی ئەوەشی کرد دەست لە سوریا هەڵبگرێ، هێـــزی ســـەربازی لەوێ بکێشـــێتەوە فەڵەســـتین، ئەوێ بـــۆ فەرەنسییەکان و فەیسەڵ جێبهێڵی، چیدەکەن بیکەن.

لە ٩ی ئەیلوولـدا «لویـد جـۆرج» نەخشـەکەی خـۆی دارِشـت. مشتومڕی ئەو لەسەر ئەوە بوو" دەکرێ ئێمە متمانەی هەردوو لا، هی فەرەنسی و عەرەبەکان بپارێزین. ئەگەر دەستمان لە سوریا بەردا، مۆڵگە و سـەربازگەکانی ئەوێمـان ڕادەسـتی فەرەنسییەکان دەکەین و لە هەمـان کاتیشـدا دیمەشـق، حمس، حەمـا و حەلەبیش دەدەینە دەست فەیسەڵ. خۆ ئەگەر فەرەنسییەکان کێشـەیان لەگەڵ فەیسـەڵ پەیـدابوو، نـابێتە هەڵەی ئـێمە."[41] بـۆ ڕۆژی پاشـتر سـەروەزیر و ڕاوێژکارەکـانی تـاوتوێی ئەو شـتەیان کـرد، ئـاخۆ سنووری نێوان سوریا و فەڵەستین دەکەوێتە کوێ. «لوید جۆرج» لە پێشدا و بە خۆشی و ڕاشکاوانە باسی ئەوەی کرد، کە سنووری فەڵەستین بە خەتێک لە "(دان)ەوە تـا بیئرئەلسـەبعە" درێژدەبێتەوە، بەڵام خاڵی لاوازی دارشتەی تەوجیل[42] ئەوە بوو، کەس نەیدەزانی «دان» کەوتـۆتە کـوێ.[42] لەدواییـدا و پـاش گفتوگـۆیەکی چڕوپڕ، نامرادانە «لوید جۆرج» بە «هانکی» گوت، زەنگێک بۆ لەندەن لێبدا و لە دوو خاوەن دەزگای چاپی کریستیانی بپرسێ ئـاخۆ پێناسـەی تەوجیل بۆ فەڵەستین چییە.

یەکێک لە ڕاوێژکـارە بریتانییەکـان دانیبەوەدانـا؛ "ئەوەی ڕاسـتی بێ، هەر دابەشـکردنێکی وڵاتـی عەرەب لە نێوان حەلەب و مەککە شـــتێکی ناسروشـــتییە، بـــۆیە هەر پارچەپارچەکردنێـــک دەبـــێ بەگوێرەی داخوازییە کردەییەکان بڕیاری لەبارەوە بدرێ. ستراتیژ

---

٤٢ تەوجیل: مەبەست بایبلە، کورتکراوەی هەردو وشەی تەورات و ئینجیل.

باشترین ڕێنوێنه."[43] ئیدی بەڕێڕۆیشتن لەگەڵ ئەم هێڵە، زۆر لە نیگەرانییە هاوچەرخەکان بڕیاردەرن نەوەک کتێبە کۆنینە پیرۆزەکە، ئاخۆ خاڵی کشانەوەی هێزی بریتانی، کە بۆی بکشێتەوە، دەکەوێتە کوێ. پێشهاتە خێراکەی هێزی ئاسمانی لە ماوەی جەنگەکەدا وای لە نووسینگەی جەنگ کردبوو، بیر لە باری بەرگریکردن لە نۆکەندی سوێس دژی هەر هێرشێکی ئاسمانی بکاتەوە. «ئەلنبی»ش جاڕیدابوو، کە سنووری باکووری فەلەسین لەوانەیە بکەوێتە خوارووی بەندەرە دێرینەکەی «سوور/ صور Tyre»، گومان دەکرا لە دەوروبەری ٢٠٠ میل لە دەمی نۆکەندەکەوە بێ. کاتێکیش لە کۆتاییدا بۆ ڕۆژی پاشتر دەسەڵاتداری هەرێمەکە چووە نێو کۆبونەوەکە تا دوا خەتی سنوورەکە بکێشرێ، وەنەبێ ئەو پسپۆڕێکی بواری کتێبە دێرینەکە بووبێ، بەڵکو بەڕێوبەری کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانی بوو.

دوای ئەوەی تەداروکی بریتانیا بۆ سنوورکێشانەکە لەسەر نەخشە تەواو بوو، کە ڕێگەی بە هێزی سەربازی بریتانی دا دەستی بەسەرچاوەی ئاو ڕابگا و پاڵپشتێکیش بێ بۆ هێڵی ئاسنینی باکووری میزۆپۆتامیا تا دەگاتە سەر دەریای سپی ناوەڕاست. ئەوسا لوید جۆرج پەیوەندی بە «کلیمەنسۆ»وە کرد و داوای کۆبوونەوەی لێکرد. ئینجا بەم شێوە قسەی لەگەڵ هاوتایە فەرەنسییەکەی کرد؛ "بۆ ئێمە دۆستایەتی فەرەنسە دە جاران لە سوریا شایانترە."[44] ئەو پێشنیازی ئەوەشی کرد، بەڵکو فەیسەڵیش بێتە نێو تاوتوێکردنی ڕێکخستنەکە، بەڵام سەروەزیری فەرەنسا، فەیسەڵی وەک لێبوکێکی بریتانیا بینی، بۆیە بیرۆکەکەی ڕەتکردەوە. لە ١٣ی ئەیلوول لە پاریس «لوید جۆرج» بە فەرمی

به «کلیمەنسـۆ»ی ڕاگەیانـد، هێـزی سـەربازیی بریتـانی لە ١ی تشرینی دووەمەوە لە سوریا دەکشێتەوە.

دوو ڕۆژ دوای ئەوە، لۆرانس دواپین یاداشتی دایە نووسینگەی کاروبـاری دەرەوە، تێیدا پێشبینی ئەوەی کردبـوو، دەسـتورەدانی پێشوەختەی فەرەنسا لەنێو بازنەی عەرەبدا "بە تەنیا دەبێتە مایەی یەکگرتنی عەرەب دژی ئێمە."[٤٥] ئەوەشی پێشبینیکردبوو، حکومەتی بریتانیـا ئەم شـتە بە پرسـی خـۆی نـازانێ، ئەو بە وردبینیـیەوە هۆشداریشی بە هاوکارەکانی دا، ئەگەر هاتوو کارێکی وەها نەکەن، کە بە شێوەیەکی زیاتر عەرەب بگلێننە نێو حکومەتی میزۆپۆتامیا، ئەوا "لە سـەروبەندی مـانگی ئـازاری دادێـدا" لەوێ دۆخەکە دەتەقێتەوە. ئینجا ئەو لەندەنی بەرەو ئۆکسفۆرد بەجێهێشت، لەوێ لە «کۆلیژی سۆولس Souls College» زەمـالەیەکی خوێندنی پێـدرابوو. ئەو بەنیـازبوو بیرەوەرییەکـانی جەنـگ تەواوبکـا، بەڵام کەنەفـت و خەمـۆکی بـوو، ئەو ڕۆژگـارەش بەردار نەبـوو. دواتـر دایکـی ئەوەی باسکرد؛ "هەنـدێک جـار تەواوی بەیـانییەکە لەنێـوان چێشـتەنگاو تـا کـاتی فراوین هەر لە شوێنی خۆی دادەنیشت، بێ ئەوەی لەجێـی خـۆی بجـووڵێ و بە هەمـان دەربڕینـی سـەر ڕوخساریشی دەمایەوە".[٤٦]

وەک لـێکەوتەی ڕەتکردنەوەی کلیمەنسـۆ بەوەی فەیسـەڵیش لە وتووێژەکەیان ئامادەبێ، لوید جۆرج لە بارەگای داونینگ ستریت ژمـارە ١٠دا تەنیـا ئەوەی بە سـەرکردە عەرەبەکە گـوت، کە نەخشـەی وایە دوای شـەش ڕۆژی دیـکە لە سـوریا بکشـێتەوە. بەگـوێرەی گەواهیـدەرەکان بـێ سـەروەزیر "ئەو بە شـێوەیەکی ئەکرۆباتیانە و قسەی زۆری کرد و کەمیشـی دەردا" و کـاریگەریی لەسـەر فەیسـەڵ جێنەهێشـت.[٤٧] ئینجـا فەیسـەڵ نیگەرانـی خـۆی

دەربڕی بەوەی فەرەنسییەکان جێگەی بریتانییەکان پڕدەکەنەوە و بە «لوید جۆرج»ی گوت، کەوا چۆن لە سەدەکانی ناوەڕاستدا کۆیلە "مافی ئەوەی هەبوو، داوای ئەوە بکا بفرۆشرێتە سەردارێکی دیکە. ئیدی هیوای وەها بوو لە سەدەی بیستەمیشدا بە لای کەمیەوە ئەو مافە مابووایە."[٤٨] لە کۆبوونەوەی دواتردا «لوید جۆرج» ڕووقایمانە بە فەیسەڵی گوت؛ گەلی بریتانی ناخوازێ زیاتر ئەرکی خەرجی زۆری سەربازەکانی لە دەرەوە بکێشی: بۆیە هەرچۆنێک بێ، لە سوریا دەکشێنەوە.

وەنەبێ لوید جۆرج بەم کارەی هەر بە تەنیا فەیسەڵی زویرکردبێ؛ کاتێ «کلیمەنسۆ» زانی، هاوتا بریتانییەکەی خاکی ناوەوەی سوریای ڕادەستی عەرەبەکان نەوەک ئەو کردووە، زۆر دەهری بوو. ئاخر سەروەزیرە فەرەنسییەکە لە نێوەڕاستی هەڵمەتی هەڵبژاردندا بوو، پارتی کۆلۆنیالی ڕکابەریشی لەسەر مەیدان لەپێشەوە بوون. ئیدی بۆ کەمکردنەوە لە زیانی هەواڵی سوریا، «کلیمەنسۆ» هەڵپەی ئەوەی کرد ڕایبگەیەنێ کە ژەنەڕاڵێکی خۆشەویست «هێنری گۆرۆ Gouraud Henri»ی وەک کۆمسیاری باڵا بۆ ڕۆژهەڵات داناوە. «گۆرۆ» ناوی بەوە پەیداکردبوو، کە دەستێکی باڵای لە سەرکوتکردنی ئۆپۆزسیۆنی دژی دەسەڵاتی فەرەنسی لە باکووری ئەفریقادا هەبوو. بۆ ئەوەی زیاتر مەیلی کۆلۆنیالەکانیش بەلای خۆیدا ببا، «دە کایکس»ی سەرۆکی کۆمیتەی ئاسایای فەرەنسیشی کردە سکرتێری باڵای «گۆرۆ».

کاتێکیش «لوید جۆرج» پشنیازی ئەوەی کرد بەڵکو «گۆرۆ» بۆ ڕێکخستنی کاروبارەکان فەیسەڵ ببینێ، «کلیمەنسۆ» لە تورەییان تەقییەوە. بەو بڕوایەی ئەو کشانەوە پێشوەختەی بریتانیا

به دەستی ئەنقەستە، بۆ ئەوەیە تا چوونی هێزی فەرەنسی پەکبخا، بۆیە لە ١٤ی تشرینی یەکەمدا بروسکەیەکی تووڕەی بۆ سەروەزیری بریتانی لێدا، تێیدا پێداگربوو، کە ئەم جوولەیەی بریتانیا دژی پابەندبوونەکانی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆیە بەوەی بریتانیا و فەرەنسا دەکرێ دەوڵەتێکی عەرەب "بپارێزن". هەروەها ئەو هێرشی کردە سەر پشتگیری بریتانیا بۆ فەیسەڵ. بە تووڕەییەوە نووسی: "ئاخر چۆن باری ئاسییکردنەوە دۆستایەتی لەگەڵ میرێک دەگونجێ، کە ئەگەر ئەو پیاوە داوای سەروەری تەواوی خاکی سوریا بکا و هەر لەژێر پارێزبەندیی ئینگلیزیش بمێنێتەوە؟"[٤٩]

بروسکەکەی «کلیمەنسۆ» بە نۆرەی خۆی «لوید جۆرج»ی تووڕە کرد، ئاخر ئەو داوایەی، کە لە ژێر بەندی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆدا هاتووە؛ فەرەنسا "دەوڵەتێکی عەرەبی دەپارێزێ. خۆ ئەو وشەیەی لە ڕێککەوتننامەکەدا هاتووە «پشتگیرییە upho/soutenir»ە، ئەمەش بە تەواوی ئاماژەپێکردنێکی جیاوازە" لە وشەی پاراستن. ئاخر لوید جۆرج بەر لەوەی «کلیمەنسۆ» بە "هەڵوێستی گوماناوی و ئۆپۆزسیۆنی نەخوازراو" تاوانباربکا، ئەوەی بە ڕاستی بۆ دەرکەوتبوو، کە ڕێیتێدەچێ "سەربکێشی بۆ هەرا و پشێوی درێژخایەن لەسەر خاکی عەرەب".[٥٠] ئەمەش مایەی خەمی ئەو بوو، چونکە چەند کێشەکان گەورەتر بن، ئەوەندە پێویستی بە هێزی سەربازیی زیاتر دەبێ تا بارودۆخەکەی فەلەستین و میزوپۆتامیا لە بندەستی خۆیان بهێڵنەوە.

«کلیمەنسۆ»ش هەندێ نەرمی نواند. دوای ئەوەی بریتانییەکان هێزی خۆیان کشاندەوە، ڕێگەی ئەوە درا لە پاریس «گۆرۆ» چاوی بە فەیسەڵ بکەوێ. لەسەر خوانی ئێوارەدا و بە گوێرەی

قسـەی فەیسـەڵ بێ، ژەنەڕاڵ دانـی بە وەدا نـا، کە دەکرێ عەرەب لێنەگەڕێ وڵاتەکەیـان دابەشبکرێ، بەڵام هۆشـداری دایە فەیسـەڵ، ئەگەر لە پێناوی تەکوزی[٤٣] پێویسـت بکـا لە سـوریا خوێن بڕێژێ، ئەوا هیچ دوودڵی لێناکـا. لە ١٦ی تشـرینی دووەمیشـدا داوای لێکرا ئیدارەی فەرەنسی بەسەر سوریادا بگرێتەدەست.

بەر لەوەی «گـۆرۆ»ش بۆسـەر کـارەکەی بچـێ، «کلیمەنسـۆ» ڕاشکاوانە پێیگوت: "ئەرکی تۆ دامەزراندنی مەڵبەندێکی کـاریگەریی فەرەنسـییە لەنێـو دڵـی ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا... پۆیلـو poilu[٦١] خۆمـان لە هەر شـوێنێک دابنـێ، کە تـۆمی Tommy[٤٤] ئەوانـی لێبووە. من دەزانم کە تۆ بۆ ئەوە هەڵنەبژێردراوی تا بچیتە ئەوێ، بەڵام خۆ دوو جۆرە پیاو هەن: ئەوانەی خۆیـان لەپێش وڵاتەکەیـان دادەنێن و ئەوانی دیکەش. منیش دەزانـم تۆ لە ئەوانەی دواتـری. دەی بڕۆ (*allez*) !."[٥٢]

---

٤٣ تەکوزی: نیزام.. ئۆردە.

٤٤پۆیلۆ واتە سەربازی فەرەنسی و تۆمیش سەربازی بریتانی.

بەشی دووەم

گرژییەکانی نێوان هەردوو جەنگەکە
١٩٣٩-١٩٢٠

٧
خاچدارەکە

«ژەنەڕاڵ هێنری گۆرۆ»، کۆمسیارە نوێیەکەی فەرەنسا لە ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩١٩دا بۆ ئەوەی لەگەڵ فەیسەڵ ڕێکبکەوێ و مۆری دەسەڵاتی فەرەنسی لە نێوچاوانی سوریا بدا، گەیشتە بەیروت. لەوێ لە لایەن حەشاماتێکەوە پێشوازییەکی گەرمی لێکرا، پێدەچوو ئەم نمایشە دەستبەجێیە کاری پێشتری ئەفسەرە سیاسییەکانی فەرەنسی ئەوێ بێ.[1] «گۆرۆ»ی تەمەن ٥٢ ساڵە، پیاوێکی کورتەبنەی تێکچەقیوی و چاوکەسک بوو. یەکێ لە دیپلۆماتە بریتانییەکان بە دروستی وەهای وەسفکرد؛ "کابرایەکی ئاگراوی ڕیشداری یەکدەستی توند و زبر".[2]

سەربردەی لەدەستدانی باسکەکەی شتێکی ئەفسانەیی بوو. بەر لە چوار ساڵ پێشتر، کاتێک لە «گالیپولی»دا سەرکردایەتی هێزی فەرەنسی دەکرد، بە سەختی بەهۆی تەقینەوەی تۆپێکی تورکییەوە بریندار بوو، برینەکەشی لێ پیسببوو. لە تیمارخانەی سەر گۆڕەپانەکە پێیگوترا: ژەنەڕاڵ، بێگومانین لەوەی برینەکە نیشانەی گانگرینە، تۆ دەبێ بەوە ڕازی بی، باسکەکەت ببڕینەوە، یاخود هەر ئەم ئێوارەیە بمری. ئەویش بە زۆرلەخۆکردنێک بە خەندەوە وەڵامیدایەوە؛ "ئای لەو داوایە. من دەزانم هیچ کەس لەم ئێوارەیەدا نایەوێ بمرێ. تۆش هەر ناتەوێ بمرێ، بێ سێو دوو منیش هەر هیچ."[3]

بە هۆی برینەکانییەوە «گۆرۆ» هەم دەستی لەدەست دا و هەم دەششەلی، بەڵام خۆ هیچ کام لەم دووانە وای لێنەکرد، نەگەڕێتەوە بۆ بەرەکانی جەنگ. لە تەممووزی ١٩١٨دا و لە سەرکردایەتیکردنی

لەشکری چوارەمی فەرەنسییدا، ئەو لە ڕەتدانەوە و بەرپێگرتنی هێزی ئەڵمانەکان لە هەڵمەتی ناوچەی پاریسدا سەرکەوتوو بوو. بۆ ئاماژەش بەوەی سەرکەوتنەکەی چەند مەزن بوو، بە ماوەیەکی کەم دوای شەڕەکە، «کلیمەنسۆ»ی سەروەزیر، کە بە گشتی حەزی لەوە بوو بەخێرهاتنی هەر کەسێک بە تۆقەکردن و دەستگوشین دەرببڕێ، ئیدی بە سۆزدارییەکەی نائاساییەوە بەخێرهاتنی لە ژەنەڕاڵەکە کرد، لەوانەشە هەر لەبەر ئەوەی «گۆرۆ» دەستێکی نەمابوو. «گۆرۆ» دواتر وەها باسیکرد؛ "ئەو ٢٠ ماچی لێکردم، لە ڕوومەت، لە چاو لە تەوێڵ."[٤] ئێستاش کە پارتی کۆلۆنیالی لەسەر ئاستی هەڵبژاردنی تشرینی دووەمی ١٩١٩دا براوە دەرچوو، سەروەزیر وەها لە "شێری هەڵمەتی جەنگەکەی" ڕوانی، بەڵکو جارێکی دیکە تێهەڵچێتەوە و ڕزگارییبکا.

پیاوێکی سەڵت، سەربازێکی خواپەرست و قەشەئاسایەکی تەرکەدونیا، ئەو خۆی وەک خاچپەرستێک دەبینی. لە چاوەکانی ئەودا، نەخاسمە کاتێک گەیشتە بەیروت، وەک ئەوەی بەدوای هەنگاوەکانی کەشیشە جەنگاوەرە فەرەنسییەکانی بە ڕێدا بڕوا، ئەوانەی هەشت سەدە پێشتر بە پیر بانگەوازەکەیانەوە چووبوون، هەر لە دوورەوەش کە قەڵا و چەپەرەکانیان لە سەر گردەکانی لوبنان و سوریا بە دارزەیتون داپۆشرابوون، بەدیدەکران. یەکێک لە باشترین ئەفسەرەکانی ئەو بە ناوی «جۆرج کاترۆ Georges Catroux»، کۆمێنتەکەی ئەوە بوو، کاتێک ژەنەڕاڵ قاچی خستە سەر خاکی بەیروت وەک "کریستیانێک، وەک سەربازێک و ڕۆمانسییەک" لە سوریای ڕوانی.[٥] لە ژووره سادە (سپارتا)یەکەی خۆی، کە تەنیا بە وێنەی دایکی ڕازابووەوە، داخوازیی فەرەنسییەکانی بۆ شارەکە بەدیکرد، کە هەرگیز خاچدروشمەکانی

بەرێ پێینەگەیشـــتبوون. هەروەک «کـــاترۆ» داینـــابوو، وەنەبـــێ دیمەشـق بە تەنیـا هەر شـاری سروشـی «سـەنت پۆلس» بـووبێ، بەڵکو ئەو قەڵایە نەشکاوە بوو، لە بەرانبەر هێرشـی فەرەنگی ئەو کــات خــۆی گــرت و نەشــکا، دیمەشــق پایتەخــت و مەزارگەی ســەلاحەدینی مەزن، ســوارچاکی ســەرکەوتوو بــوو لە شــەڕی «حەتــین» بەســـەر «لوســـیگنان Lusignan»[45]دا". بە قســـەی «کاترۆ»، «گۆرۆ» "لە سەرباز زیاتر بوو."[6]

کاتێ «گۆرۆ» گەیشتە بەیروت، ئەوەی ڕاگەیاند، سـەرکەوتن لە ئەورووپا دەستی هێزی سەربازی فەرەسی کردەوە کە بێتە سوریا، بەڵام ڕاستییە سـادەکە وەهـابوو، ئەو هێـزە بەردەسـتەی ئەو هـی ئەوە نەبـــوو، ڕێنماییەکـــانی «کلیمەنســـۆ»ی لەســـەر زەوی پـــێ جێبەجێبکـا، بەوەی لە جـێگەی هەر سـەربازێکی بریتـانی یەکێکـی فەرەنسـی دابنـێ. ئـاخر هەر بە ئاسـتەم هێـزەکەی ئەو خـۆی لە ٣٠٠٠٠ سـەرباز دەدا.[7] کـاتێکیش هێـزی سـەربازیی بریتانیـا لەوێ کشـایەوە، بە ئاسـتەم هێـزە بچـووکەکەی فەرەنسـا تـوانی جـێگەی بگـرێتەوە، چـونکە هەروەک ئەفســەرێکی فەرەنسـی بیـریکەوتەوە؛ "ئێمە نەماندەتوانی بەتالیۆنێک لەو شوێنانە دابنێین، کە بریتانییەکان پێشتر وایان کردبوو."[8]بەگوێرەی قسەی کاربەدەستانی «گۆرۆ»؛ "لە ڕۆژهەڵات لەبـری نیشـاندانی هێـز، ئـێمە لایەنـی لاوازییمـان نمایشکرد."[9]

---

٤٥ گـای دێ لوسـیگنان: لە فەرەنسـییەکانی پۆشـیۆن بـوو، بـۆ مـاوەیەکی کـورت پاشـای ئۆرشـەلیم بـوو تـا ئەو کـاتەی سـەلاحەدین لە جەنگـی حەتـین لە ٤ی تەمموزی ١١٨٧دا بەزاندی. ئەوسا لە مانگی تشرینی یەکەمدا سەلاحەدین گەمارۆی ئۆرشـەلیمی دا، ئیدی شـارەکە تـا ١٩١٧ تـا ئەو کـاتەی ئەلنبی گرتی، نەکەوتەوە دەست کریستیانەکان. نووسەر

ئەمەش پرسـەکە بـوو، چـونکە «گـۆرۆ» لە سـنووری بـاکور و ڕۆژهەڵاتـی نـاوچەی بـاکوورەوە، کە لە بندەسـتی فەرەنسـییەکاندا بوو، ڕووبەڕووی کێشە بووەوە. لە لای باکورەوە هێزەکانی ئەو لە سیلیسـیا –کە ئێسـتا باشـووری ڕۆژئـاوای تورکیـایە- لە لایەن ناسیونالیسـتە تورکەکـان بە سـەرکردایەتیی ژەنەڕاڵـی هەڵکەوتـوو «مسـتەفا کەمـال» هێرشـیان کرایەسـەر. هەرچـی لە لای ڕۆژهەڵاتیشـەوە بـوو، بریتانییەکـان دۆڵـی بیقاعیـان دابووە دەسـت عەرەب، هەرچەنـدە ئەم نـاوچەیە بە گـوێرەی مەرجەکـانی ڕێککەوتننامەی سـایکس-پیکۆ بەشـیک بـوو لە نـاوچەی شـین، واتە نـاوچەی فەرەنسـییەکان.[10] ئەم دۆڵە بەپیـتەش کلیلـی جموجـۆڵی هەریەک لە ناوچەی فەرەنسی و عەرەب بوو، هەر بۆیە گرژییەکان لە نێوان هێزەکانی عەرەب و فەرەنسییەکان لە نـاوچە نزیکەکـانی دۆڵەکە تاویانسەند.

«گۆرۆ» بۆ گرتنی بیقاع تاسـەمەند بـوو، کەچـی «کلیمەنسـۆ» لەگەڵ ئەوەدا نەبـوو بـۆ ئەوێ بجـووڵێن، ئەو دەیەویسـت "سیاسـەتێکی میانڕەوانە" پەیڕەوبکـا، ئەمە لە کاتێکدا گەیشـتبوونە جـۆرە ڕێککەوتننـامەیەک لەگەڵ فەیسـەڵ، هەڵـبەتە دوای ئەوەی فەیسـەڵ لە کۆبـوونەوەکەی لەگەڵ «لویـد جـۆرج» لە لەنـدەن بە دڵەنجـاوی گەڕابووەوە.[11] هەرچەنـدە فەیسـەڵ ئەو خسـتنەڕووەی فەرەنسییەکانی ڕەتکردەوە، بەوەی فەرەنسـا تەواوی سـوریا بخـاتە ژێـر جڵەوی خـۆیەوە، کەچـی «کلیمەنسـۆ» هێشـتا گەشـبین بـوو بەوەی ئەگەری ڕێککەوتـن هەیە. لە ٩ی کـانونی یەکەمـدا بە «گـۆرۆ»ی گـوت، هەرکاتێـک لەگەڵ فەیسـەڵدا گەیشـتە ڕێککەوتـن، ئەوا "لە بەرژەوەنـدی ئـێمەدایە بـایەخی پێبـدرێ و متمـانەی پێبکرێ."[12]

متمانەی فەرەنسا بە فەیسەڵ کورتخایەن بوو. لە ١٤ی کانونی یەکەمدا هێزەکانی عەرەب و فەرەنسییەکان لە بیقاع لە یەکیان دا، ئەمەش بەهانەی خستە بەردەستی «گۆرۆ» تا خۆی لە فەرمانەکانی پاریسیش بدزێتەوە. بە دەستگرتن بەوەی گوایە فەیسەڵ ناتوانێ ئاسایش بپارێزێ، ئەوە بوو بۆ ڕۆژی پاشتر هێزی خۆی بۆ بیقاع نارد و بە شەڕ دەستی بەسەر بیقاع، بەسەر شارە سەرەکییەکەدا گرت.

بەم کردەوەیە فەیسەڵ ئاگاداربووەوە، ئەو کات هێشتا هەر لە پاریس بوو، بۆ ئەوەی بۆ خۆی هەندێ کات بەدەست بێنێ، داوای لە فەرەنسییەکان کرد، گوایە بە خستنەڕووەکەی «کلیمەنسۆ» قایلە. ئەو گەڕایەوە دیمەشق. دیار بوو مەزندە دەکرا بۆ ناوبژیکردن لەگەڵ تاقمە ناسیۆنالیستەکان هاتبێ، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو، ئەو پەی بە مەترسییە نزیکەکە بردبوو، کە فەرەنسییەکان بەو جووڵەیەی خۆیان جێپێیان لە بیقاعدا قایمکردووە.[١٣] بەو ئاگاییەی کەوا زۆر لە ئەفسەرەکانی «گۆرۆ» هیچ هاندەرێکیان بۆ ئەو جووڵەیە بەدەر لە دەستبەسەرداگرتنی وڵاتەکە نەبووە، بۆیە پێشبینی ئەوەی کرد، "ئەو هەرا و پشێوییە سەربازییەی ناوچەکە یان ئەو ڕووداوانە بەهانە دەدەنە دەستیان تا دیمەشقیش داگیربکەن": لە کۆتاییدا ڕێک هەر ئەمەش ڕوویدا.[١٤]

لە بەرایی ساڵەکەدا، کاربەدەستێکی بریتانی هەوڵ و تەقەللای فەیسەڵی بۆ جڵەوکردنی یاخیبوونی ناسیۆنالیستە خەمبارە عەرەبەکان بەوە لێکچوواند، "کەوا کەسێکی هەرزەی ناشارەزا، دەستەیەکی سەرکێش جڵەوبکا."[١٥] کاتێکیش شێخە عەرەبەکە گەیشتە دیمەشق، نەیتوانی قەناعەت بە ناسیونالیستە عەرەبەکان بکا، تا خستنەڕووەکەی کلیمەنسۆ کە پێشکەشی فەیسەڵی کردبوو،

پەسەندبکەن. بەڵکو لاینەگرانی بە ناپاکیی تۆمەتبارییانکرد، ئیدی هەستیکرد دەبێ پێگەی خۆی بەرانبەر فەرەنسییەکان توندتر بنوێنێ. ئینجا ڕێگەی ئەوەی نەدا «گۆرۆ» هێڵی ئاسنینی نێوان دیمەشق و حەلەب بەکاربێنێ، ئەو هێڵەی فەرەنسییەکان پێویستیان پێبوو تا کۆمەک و ئازووقەیان بۆ هێزەکانی خۆیان لە باکوور بنێرن، کە کەوتبوونە بن فشاری توندی بەرەی تورکییەوە. پێشتر بە قیتار گواستنەوەی هێز و کۆمەک هەر چوار ڕۆژی پێدەچوو، کەچی ئێستا بە هۆی ڕێپێگرتنەکە، لە ڕێی دەریاوە، دوو هەفتەی دەخایاند.[١٦] ناسیونالیستە عەرەبەکان ڕێی گواستنەوەیان لەسەر فەرەنسییەکان زەحمەتتر کردبوو، ئاخر لە ئەزموونی تەقاندنەوەی لۆرانس، هی کاتی خۆی بۆ تێکدانی هێڵی ئەسکەندەروونە-دیمەشق بەکاریدەهێنا، فێرببوون.

لە پاریس کلیمەنسۆ دەستی لە کاری سەروەزیری کێشایەوە، تا دەرفەرتی ئەوەی هەبێ هەڵمەتی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی بکا. جێگرەوی ئەو وەک سەروەزیر «ئەلیکساندەر میلەراند Alexandre Millerand» حەزینەدەکرد چیدیکە فەیسەڵ لە دوودڵییەکانی ئەوان سەبارەت بە دەستبەسەرداگرتنی وڵات سوودمەند بێ. ئەو لەوەش دڵنیابوو، کە ئەمریکییەکان دەست ناخەنە ناو پرسەکە: ئەوە بوو لە ئەیلوولی ١٩١٩شدا سەرۆک «ولسن» بە هۆی مانگرتنەکان لاواز بوو، دوای ئەوە ئەنجوومەنی پیرانیش ڕێگەینەدا وڵاتە یەکگرتووەکان بچێتە نێو ڕێکخراوی کۆمەڵەی نەتەوەکان. ئیدی لە ١٠ی شوباتی ١٩٢٠دا «میلراند»ی سەروەزیر بە «گۆرۆ»ی گوت، کە لەسەر فەیسەڵ ئەوەیە "بەڵگەی تەواو لەسەر توانای جڵەوکردنی دەسەڵاتی خۆی بخاتەبەردەست."[١٧] خۆ ئەگەر سەرکردە عەرەبەکە نەیتوانی ئەمە

بکـا، «میلرانـد» دەسـەڵاتی دایە ژەنەڕاڵەکە "ڕێکـاری پێویسـت بـۆ پاراستنی تەکوزی و هێورەیی، بۆ بەرگریکردن لە گەل و پاراستنی سـەلامەتی هێزەکەی بگریتەبەر... بە دڵنیاییەوە تۆ ئەو ئامرازانەت لەبەردەستن، کارێکی وەها بکەی مافەکانمان ڕێزلێگیراوبن."

لێرەشـدا «میلرانـد» هەروەک کلیمەنسـۆ پیـاوێکی نـاواقیعی دەرچوو، ئاخر خۆ سووک و ئاسـان «گۆرۆ» ئەو هێزەی لەبەر دەست نەبوو تا ئاسایش بەسەر وڵاتدا بسەپێنێ. ئەم کورتهێنانەش تەنیـا یەک بـژاردەی بـۆ «گـۆرۆ» هێشـتەوە: ئەویـش بەرلەوەی هەڵگەڕانەوەی عەرەبەکان سەرکوت بکا، پێویستی بەوە بوو لەگەڵ «مستەفا کەمال»ی سـەرکردەی تـورک بگاتە ڕێککەوتـن، هەروەهـا پێویستی بە پاڵپشتی بریتانییەکانیش هەبوو. پاش ئەوەی کۆنگرەی گشتیی سوریاش لە ٨ی ئازار جاڕیدا فەیسەڵ بکاتە پاشای سـوریا و فەڵەسـتین، عەبـدوڵلای کاکیشـی، کە پیـاوێکی مجێزبەرزبـوو بە ئەمیری میزۆپۆتامیـا دانـا، ئینجـا «کـامبۆن»ی بـاڵوێزی فەرەنسـا داوای لە «لۆرد کورزن»ی وەزیری کاروبـاری دەرەوەی بریتانیا کرد، لەسەر کردەی هاوبەش ڕێکبکەون.

سـەرباری ئەوەی ڕاگەیەندراوی کۆنگرێسـی گشـتیی عەرەب لە سـوریا بە قـووڵی کـاری لە بریتانییەکـان کـرد، کەچـی «کـورزن» لەسـەر ئەو پێشـهاتە کتـوپڕەی دوایـی، ئامـادەنەبوو بە هانـای «کـامبۆن»ەوە بچـێ. هەرچەنـدە وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی بریتانیـا لەسـەر ئەوە کۆکبـوو، کە هەنگـاوەکەی کـۆنگرێس "ڕێپێنەدراو و پەسەندنەکراوە"، کەچی لۆمەی فەرەنسییەکانی کرد، بەوەی خۆیان خزاندۆتە نێو ناوچەیەکی وەها کە پەسەند ناکرێن.[١٨] پاشـان «کورزن»ی باڵادەستی ڕووهەڵماراو وەهـای نووسـی: "بە پێویسـتی دەزانـم ئەوە تۆمـاربکەم، ئێمە لەوەدا بەرپرسـیار نـین،

بەڵكو بەرپرسیارێتییە سەرەكییەكە، خۆ ئەگەر نەڵێم دەقاودەق دەكەوێتە سەر ئەستۆی فەرەنسییەكان." «میلراند»یش بە توندی وەڵامیدایەوە. ئەو كات كۆنفرانسی «سان ڕیمۆ»ش لە «ڕیڤێرا»ی ئیتاڵیا لەپێش بوو، بۆیە هەڕەشەی ئەوەی كرد، هەروەك چۆن لە ڕێككەوتننامەی سایكس-پیكۆدا هاتووە، ئەوا پێ لەسەر ئیدارەیەكی نێودەوڵەتی بۆ فەڵەستین دادەگرێ.

گەف و هەڕەشەكە بە قووڵی لەسەر حكومەتی بریتانی بووە مایەی نیگەرانی. ئاخر بەخێرایی پەیوەندییەكانیشیان لەگەڵ زایۆنیستەكان تێكچووبوو، ئیدی كاربەدەستانی بریتانیا چیدی لەوە دڵنیانەبوون، وەك پێویست زایۆنیستەكان پشتی منداتی بریتانیا بەسەر فەڵەستینەوە بگرن. ئەم دۆستایەتییەش تێكچوبوو، چونكە لەو كاتەی بریتانییەكان سۆزی ئەوەیاندا بوو، كەوا نیشتمانێكی نەتەوەیی جوو لەوێ دروستبكەن، بە جۆرێك هەبوونی ئەو نیشتمانە نەبێتە مایەی پێشێلكردنی مافی دانیشتوانی ئەوێ، كە زۆرینە عەرەب بوون، كەچی بە چاوپۆشین لەم شتە، زایۆنیستەكان لێبڕاوانە بوون، كە تا زووە بكرێ دەوڵەتی جوو دابمەزرێنن. كاردینالێكی بریتانی كە لە سەرەتای ١٩١٩دا سەری فەڵەستینی دابوو، وەها وەسفی كردبوون؛ بە تێكەڵەیەك لە سەرسامی و ڕق، "هەروەك پێشتر بەهەر ڕێگەیەك بێ خۆیان ڕەپێش دەخەن، بۆ پۆست و پلەی كاربەدەست بەربژارەكانی خۆیان دادەنێن و بە گشتی خۆیان تێهەڵدەقورتێنن."[١٩]

لە نیگەرانی ئەوەی زایۆنستەكان دۆخی فەڵەستین بشێوێنن، بریتانییەكان لە ئاست ئەوان هەوڵیاندا خۆگر بن. ژەنەڕاڵی فەرماندەی بریتانی لە فەڵەستین لە ڕاوێژێكدا نووسی؛ "ئێمە دەبێ سەبارەت بە چاوتێبڕینی و دنە و دەسەڵاتی زایۆنیست خاوبینەوە،

چونکە حکومەتێکی جوو بە هەر شێوەیەک بێ واتای ڕاپەڕینی عەرەب دەدا، ئاخر نۆ لەسەر دەی دانیشتوانەکە جوو نین و لەگەڵ عیبرییەکان هاوسۆز نین."[٢٠] لە لەندەنیش «کورزن» لەسەر ئەمە کۆک بوو. ئەو هەستیکرد، "ئەوەی وایزمەن و کۆمپانیاکە دەیڵێن، پێڵێهەڵبڕینە و دەبێ بەدواداچوونی بۆ بکرێ."[٢١]

زایۆنیستەکان سکاڵایان لە دەست سست و خاوی کردەی پێشووەچوون بەرەو حکومەتی خۆسەریی هەبوو، بریتانییەکانیان بە دژەسامی تۆمەتبارکرد. بەوە قایلنەبوون، کە کردە و چالاکی خۆیان بووتە مایەی وروژاندنی تووڕەیی عەرەب، هەروەها ئەوەشیان گوت، گوایە فەرەسییەکان لەپشت ناڕەزایەتییەکانی عەرەبەوەن. «وایزمەن»یش ئەوەی ڕاگەیاند؛ کەوا نەیاریی عەرەب لە بەرانبەر جوو لە فەڵەستیندا شتێکی "دەستکردە"، ئەم شتە هەندێ لە ئاژانسەکان لە پشت پەردەوە کاری بۆ دەکەن، ئەوان لە دژی پێگەی بریتانیای گەورە لە ڕۆژهەڵاتدا کاردەکەن."[٢٢] ئەمەش ڕوونکردنەوەیەک بوو لەگەڵ بەرژەوەندی بریتانییەکان دەهاتەوە. کاتێکیش لە مانگی شوباتی ١٩٢٠دا خۆپیشاندان لە قودس بۆ یەکگرتنەوەی سوریا و فەڵەستین و دژ بە زایۆنیزم کرا، «ڕیچارد ماینەرتزاگن Richard Meinertzhagen»، سەرئەفسەری سیاسی بریتانی لە فەڵەستین، نووسی "کەوا بێ دوودڵی ئەنجامەکە هەوڵ و تەقەلای فەرەنسییەکان بۆ ناسەقامگیرکردنی دەسەڵاتی بریتانییە لە فەڵەستین."[٢٣] «و.ف.سترلینگ»ی هاوڕێی لۆرانسیش، کە ئەو کات فەرماندارێ یافا بوو، لەو باوەڕەدا بوو، پشێوییەکان پەیوەستبن بە " دنەدانی بێوچانی کونسولخانەی فەرەنسا."[٢٤]

لە میانەی ئەو گرژیانەدا و چەند ڕۆژێک دوای گەفەکەی «میلراند» بەوەی داوای ئیدارەیەکی نێودەوڵەتی بۆ فەڵەستین

دەکا، ئەوە بوو لە ڕۆژی ٤ی نیساندا و لە ڤیستڤاڵی موسڵمانان بە ڕۆژی نەبی موسا[٤٦]، پشێوی تەقییەوە. لەم ڤیستڤاڵەدا ژمارەیەکی زۆر لە موسڵمانانیان هێنایە نێو شارە پیرۆزەکە، هەر نەریتیش وەها بوو، کاتی خۆی لە لایەن عوسمانییەکان و لەو ڕۆژەدا بە چڕی پۆلیسیان بۆ چاودێری و کۆنترۆڵکردن دادەنا. کەچی «ستۆرس»ی فەرمانڕەوای ئێستای بریتانی لە قودس، لە پێشبینی جاڕنامەی کۆنگرێسی عەرەبەکان لە سوریا شکستیهێنا، کە ئاژاوە و پشێوی لێبکەویتەوە، بۆیە هەر بە تەنیا ژمارەیەکی کەم لە پۆلیسی لە شوێنی بۆنەکە دانا، لەوانەیە ئەمەش لەبەر ئەوە بووبێ، کە تازە «ماینەرتزاگن» ئەوی دڵنیاکردبووەوە کەوا "پێشبینی هیچ ئاژاوەیەک لەنێو فەڵەستیندا ناکا."[٢٥] وەک لێکەوتەیەکیش کەمتر لە ٢٠٠ پۆلیس بۆ چاودێریکردنی ڕێڕۆیشتنی ڕۆژەکە و ئاپۆرای گوڕدەمی عەرەب بەردەست بوو، حەشاماتەکەش تا دەهات زیاتر دەبوو، تا خۆی لە حەفتا هەزار کەس دا. لەسەر قەپەنگی یانەی عەرەب کە حەشاماتەکەی لەبەردەمەدا خڕببووەوە، چەندین دواندەر سەرکۆنەی زایۆنیزمیان کرد. یەکێک لەو ئاخێوەرانە، کە برا بچکۆلەکەی گەورە مفتی شارەکە بوو، وێنەیەکی گەورەی فەیسەڵی هەڵگرتبوو، هاواریکرد: "ئەمە پاشامانە."[٢٦] ئاپۆرای خەڵکەکەش هاواریان سەندەوە: "خوا پاشامان بپارێزێ."

بە درێژایی ڕۆژکە، تا دەهات ئاپۆرای خەڵکی تووڕەتر دەبوو. دروشمی "سەربەخۆیی! سەربەخۆیی! بووە هاواری "فەڵەستین خاکی ئێمەیە، جووەکانیش سەگەکانمانن!"[٢٧] شتێک بوو بەری پێنەدەگیرا، شتێکی حەتمی بوو یەکێک پاڵ بە ئەویدیکەوە بنێ و یەکێ تف لە ئاڵا و پەرچەمی ئەویدیکە بکا. ئیدی ڕوون نەبوو،

---

٤٦ لە دەقەکە خۆی هەر بە وشەی عەرەبی نەبی موسا Nebi Musa نووسراوە،

کتومت کێ یان چۆن هاتوهەرای بەدوادا هات. بەڵام ئەوەی زۆر گرنگ بێ، بریتانییەکان چوار ڕۆژی پێوەبوون تا شەڕ و بەیەکهەڵشاخانی ئاپۆرای خەڵکیان لەیەک کردەوە، لەو نێوەدا پێنج جوو، چوار عەرەب کوژران و زیاتر لە ٢٥٠ کەسی دیکەش زامدار بوو، کە زۆرینەیان جوو بوون.

زایۆنیستەکان لەسەر ئەو بڕوایە بوون، کردارە سست و خاوەکەی «سترۆ» لە بەرانبەر هەرا و ئاژاوەکەدا بەڵگەی دژە زایۆنیزمی بەڵکو بەڵگەی دژەسامیی ئیدارەکەیەتی، ئەمەش رووبەڕوو بە حاکمە بریتانییەکە گوترا. بە ئاگاهی ئەوەی بەشێک لەو گوتەیە ڕاستبوو، ئیدی «لوید جۆرج» بەڵێنیدا حکومەتی سەربازی لە فەڵەستین بە حکومەتێکی مەدەنی بگۆڕێ و «هێربەرت ساموئیل Herbert Samuel»یش ئیدارەی بدا، «ساموئیل» خۆی جوو بوو، وەزیریش بوو، بەر لە پێنج ساڵیش پێشنیازی ئەوەی کردبوو، کە بریتانیا پشتی دۆزی زایۆنیستی بگرێ. هەروەک کاربەدەستێکی بریتانیش بە تەوس بەڵام بە دروستی سەرنجیدا؛ "خۆ هەر هیچ نەبێ ناتوانن ئەمجارە ئەوان بە دژەسامیزم تاوانباری بکەن."[٢٨]

بریتانییەکان لەوە تێگەیشتن باری سەر شانی خۆیان بە کێشەیەکی لە چارەسەرنەهاتوو قورسکردووە. یەکێ لە گەورە ژەنەڕاڵەکانی بریتانی نووسی: "کێشەی فەڵەستین هەمان کێشەی ئیرلەندایە، دوو گەل لە وڵاتێکی بچکۆڵەدا دەژین، هەروەک دۆزەخیش ڕقیان لە یەکدی هەیە."[٢٩] نە جوو پێزانینی خۆیان نیشانی بریتانیا دا و نە ئەوانیش ئەو شتەیان ڕەچاوکرد. کاتێکیش بەڕێوبەری گشتیی هەواڵگریی سەربازیی بریتانیا دوای هەرا و ئاژاوەکە سەردانی فەڵەستینی کرد، ئەوەی بە مێشکدا هات، هیچ

هۆکارێـک بـۆ ئەوەی بە شـێوەیەکی ڕاسـتەقینە زانیۆنیسـت و بریتانییەکـان ببـنە دۆسـت، لە ئـارادا نیـیە. دۆسـتایەتی "لەگەڵ زایۆنیستەکان تەنیاوتەنیا بەندە بە دەوڵەتی جوو تا ئەو کاتەی بە هێزی سەربازی بریتانی دەپارێزرێ." ئەم ڕوانینە بەجێیەش ڕاست و دروستی خۆی سەلماند.[30]

بەو پەیوەنـدییە شـپرزەییە لەگەڵ زایۆنیسـتەکان و بەو قەنـاعەتەی کەوا فەرەنسـییەکان لەپشـتی ئەو ڕەوشـە پـڕ لە کێشەیەی فەڵەستیندا دان، بریتانییەکان هەستیان نەکرد بە تەواوی لە بەرانـبەر «میلرانـد» لە کۆنفرانسـی سـان ڕیمـۆدا سـەلامەت دەربچـن، کە لە مـانگی نیسـاندا دەبەسـترا. هەرچەنـدە ئەوەشیان دەزانی، کۆکبوون لەسەر منداتی فەرەنسا بەسەر سوریا، بێ سێ و دوو دەبێـتە مـایەی هەراو پشـێوی عەرەب، هەروەهـا ئەوەشیان دەزانی ئەگەر هـاتوو دژی سـەروەزیری فەرەنسا بوەسـتنەوە، ئەوا ئەویـش بـانگی ئیـدارەیەکی نێودەوڵەتی بـۆ فەڵەسـتین دەکـا، ئەو هەنگـاوەی لەو بـارودۆخە هەنووکەییەدا لەوانەیە زایۆنیستەکانیش پشتی بگرن. بۆیە لە سانریمۆدا بریتانییەکان دژی داوای فەرەنسا بـۆ سـوریا نەوەسـتانەوە و بە نـۆرەی خۆشـی، «میلرانـد»ی سـەروەزیری فەرەنسـاش بەدوای گەف و هەڕەشـەکانی خۆیـدا نەچوو. ئیدی منداتی فەرەنسا بەسـەر سوریا و لوبنـان، منداتی بریتانیـاش بەسـەر فەڵەسـتین و میزۆپۆتامیـادا سـەلمێنرا. لە سـانریمۆی قەشـەنگدا هەردوو زلهێـزەکە لە داڕشـتنی ڕێککەوتنێـک بـوونەوە، بە هـۆیەوە چـارەکی کۆمپانیـای دۆزینەوە و هەڵێنجـانی نەوتـی موسڵیشـیان بەرکەوت. هەرزووش دوای ئەوە، «کـورزن» هاتە سەر ئەو ڕایە، کە فەرەنسییەکان "باشترین دادوەری ڕێکاری سـەربازیین بۆ کـۆنترۆڵکردنی ڕەوشـی خـۆجێیی"، «میلرانـد»یش دەرفەتەکەی خۆی قۆستەوە.[31] بۆ ڕۆژی پاشتر کاربەدەستانی ئەو

بڕیاریاندا نەخشەی داگیرکردنی سوریا دابڕێژن لەمکاتێک هێشتا حکومەتەکەی فەیسەڵ سەرپێ نەکەوتبوو. سێ ڕۆژ دواتر، بە «گۆرۆ» ڕاگەیەنرا، کە کردەی دژی فەیسەڵ "شتێکی حەتمی و پێویستە"، ئیدی ئەو پێنج یەکەی سەربازیی گەورەی بۆ مەبەستی داگیرکردنی دیمەشق و حەلەب پێدەگا.[٣٢] ئەوە بوو تا ئەو کات ژمارەی هێزی سەربازی بە ڕێژەیەکی بەرچاو خرایە بندەستی «گۆرۆ»، لە ٣٤ بەتالیۆنەوە بوو بە ٥٠، هەموو ئەم زیادبوونەش لە ماوەی تەنیا ١٢ هەفتەدا ڕوویدا.

لەو نێوەدا «ڕۆبەرت دێ کایکس»ی ڕاوێژکاری «گۆرۆ»، ڕێگەی کردەی سەربازی دژ بە فەیسەڵی بۆ ژەنەڕاڵەکەی بە ڕێککەوتنی سەربازی لەگەڵ تورکەکان خۆشکرد. هەر دوای ڕێککەوتنی ئاگربەست هاتە بواری جێبەجێکردن، ئیدی فەرەنسییەکان هەبوونی ڕێککەوتنەکەیان بە بریتانییەکان ڕاگەیاند و نیازی خۆشیان بۆ کردەیەکی سەربازی دژی فەیسەڵ پێگوتن. بریتانییەکانیش ئەم درکاندنەیان بە قورسی وەرگرت، ئاخر بە چاوی ئەوان، دانوستانی فەرەنسییەکان بۆ ئاشتییەکی سەربەخۆ و جیا، بە ناپاکیی لە هاوپەیمانەکانی زانی. بۆ چەندین ساڵیش بوو **بریتانیا گومانی لە فەرەنسییەکان هەبوو بەوەی دەستیان لەگەڵ تورکەکان تێکەڵکردبێ تا هەوڵی گرتنەوەی موسڵ بدەنەوە، هەموو ئەمەش بۆ ئەوەی فشارێک بێ تا پشکیان لە نەوتی ئەوێ زیاتر بۆ دابنرێ.**[٣٣]

ئەو جووڵە لەناکاو و تاکلایەنەی فەرەنسییەکان، گومانەکانی بریتانیای پشتڕاستکردەوە، بەوەی ئەو هاوپەیمانەیان بە نیازەوە هەموو شتێک دەکا، تا دەسەڵاتی بریتانیا لە فەڵەستین بشڵەژێنێ. «چەرچڵ»یش بە شێوەیەکی تایبەت، قەناعەتی هاتبوو، کە داگیرکردنی سوریا لە لایەن فەرنساوە دەبێتە مایەی

ئاژاوەنانەوەیەکی بەربڵاو. بۆیە شیلگیرانە داوای لە هاوکارەکانی کرد، هیچ سەربازیان لە فەڵەستین نەکێشنەوە، ئەوەی بەبیرهێنانەوە، کە ئەویٚ ناوچەیەکی زۆر گرنگە. بۆ ئەم کارە، "بە دروستیش... گواستنەوەی دیمەنی کێشەی ئایندە لە فەڵەستینەوە بۆ میسر و نۆکەندی سوێس، دەبێتە مایەی ئەوەی کێشەکە قورستر بکەوێتەوە و کاریگەرییەکەشی دژوارتر بێ."[٣٤] بە پاڵپشتی چەرچڵ، «ئەلنبی» پشتی فەیسەڵی گرت. ئامانجەکەی فەیسەڵی لەگەڵ هەردووکیان، هاوئامانجیش لەگەڵ چەرچڵ و سامۆئیل بۆ ئەوەی تا سنووری لوان دەخوازیٚ، سەرکردەی عەرەب سەربەخۆ بێ، هەوڵبدریٚ پشێوی بۆ ناو عەرەبەکانی فەڵەستین نەتەنێتەوە. بە دارِسانیش بۆ فەرمانی «کورزن»، کە هیچ برِە پارەیەکی دیکە نەداتە فەیسەڵ، کەچی کۆمەکی دوو مانگی بۆ فەیسەڵ نارد، ئەمەش دوای ئەوەی لایەنگرانی فەیسەڵ داوایان کردبوو، کە بۆ گێرانەوەی ئاسایش پێویستیان پیٚ هەیە -بەم کارەش گوێی بە هیچ بەهانەیەکی خۆتێقەڵقورتاندنی «گۆرِۆ» نەدا-، بەڵام هەر دەبوو «ئەلنبی» ئەوەی زانیبیٚ، پارەکە لە دژی فەرەنسییەکان بەکاردەهات، هەروەک چۆن پێشتریش هەروەها بوو. ئەو ئەوەشی بە فەیسەڵ راگەیاند، کە بریتانیا ئامادەیە ئەو وەک سەرۆکی دەوڵەتە سەربەخۆکەی سوریا بناسینیٚ، داوای ئەوەشی لێکرد بۆ ئەم دۆزە سەری ئەوروپا بدا.[٣٥] کەچی فەیسەڵ ئەم سەفەرەی نەکرد تا ئەو کاتەی یەکەم جار دانی پێدادەنێن.

لە رِۆژی باستیل[٤٧] لە ١٩٢٠دا لێبرِاوانە «گۆرِۆ» دژی فەیسەڵ جووڵا، بەوەی ئاگاداری کردەوە، تەنیا دوو رِۆژی لەپێشە تا

---

٤٧ رِۆژی باستیل واتە جەژنی نیشتمانیی فەرەنسا. ئەو رِۆژەی لە ١٤ی تەمموزی ١٧٨٩دا شۆرِش هەڵگیرسا و بەسەر زیندانی باستیلدا درا.

مانداتی فەرەنسا و فەرەنسییەکان قبووڵبکا و کۆتایی بە هەموو نەیارێتی دژ بە فەرەنسییەکان بهێنێ. کەچی کاتێ فەیسەڵ داوای درێژکردنەوەی هۆشدارییەکەی بۆ ماوەی ٤٨ سەعاتی دیکە کرد، ڕەتینەکردەوە، بەم کارەش «میلراند»ی لە پاریس تووڕەکرد. لە ئاکامی ئەو بەرتەکەی «میلراند»دا، «گۆرۆ» هێزەکەی جووڵاند، وێڕای ئەوەی بە درەنگەوە بروسکەیەکی فەیسەڵ گەیشت، کەوا بە مەرجەکان ڕازییە، ئیدی هەنووکە عەرەب بەوە قایلن، کە فەرەنسا کۆنترۆلی تەواوی دەوڵەتی سوریا بکا.

لە ژێر فشاری لایەنگرە ناسیونالیستەکانی عەرەب، نەدەبوو فەیسەڵ بە مەرجی زێدەبارەی فەرەنسا قایلبێ. ئەوە بوو لە ٢٤ی تەممووزدا هێزی سەربازی فەرەنسا لە شەڕگەی «مەیسەلوون»ی دەرەوەی شاری دیمەشقدا، بەسەر هێزە کەمەکەی عەرەبدا زاڵ بوو، لە شەڕەکەدا تانک و فڕۆکەی دژ بە تۆپخانە و تفەنگە ڕەشاشەکانی عەرەب بەکارهێنا. ئیدی هێزی سەربازیی فەرەنسی بۆ ڕۆژی پاشتر چووە نێو دیمەشقی پایتەخت، پاشان «گۆرۆ»ش لە ٢ی مانگدا چووە نێو شارەکە. لە کاتێکدا فەیسەڵ ڕووە و باشوور، بەرەو فەڵەستینی ژێر کۆنترۆڵی بریتانییەکان هەڵات، ژەنەڕاڵی فەرەنسی بەرەو چەقی شارە کۆنەکە، بەرەو مەزارگە سادەکەی سەرکردە هەرە ناودارەکەی موسڵمانان، بەرەو گۆڕی ئەو پیاوەی کە ٧٠٠ ساڵ بوو ژێرگڵ کرابوو، ڕۆیشت. کە گەیشتە ئەوێ ڕایگەیاند: "**هۆ سەلاحەدین، ئێمە گەڕاینەوە.**"[٣٦]

بڕیاری «گۆرۆ» بەدەرکردنی فەیسەڵ بۆ بریتانییەکان شتێکی کتوپڕ بوو، ئاخر ئەوان ڕەچاویان کردبوو، فەیسەڵ وەک بووکەڵەیەک لای خۆیان بهێڵنەوە. پەیدابوونی فەیسەڵ لە فەڵەستین بریتانییەکانی خستە بەردەم دووڕیان. هەروەک یەکێ لە

کاربەدەستە بریتانییەکان ڕایگەیاند؛ "ئێمە یان دەبوایە لێبگەڕێین فەیسەڵ بڕوخێ، یان لەسەر ئەو لەگەڵ فەرەنسییەکان بکەوینە شەڕ."[٣٧] بەڵام هەرزوو بەرپرسانی ئەو کاربەدەستە، کێشەکەیان چارەکرد. دوای ئەوەی فەیسەڵ بۆ ماوەیەکی کەم لە فەلەستین مایەوە، ئینجا یاوەریانکرد تا سەر سنووری میسر. لەوێ ئەو پیاوەی کە بۆ ماوەیەکی کورت لە سوریا پاشا بوو، لێیگەڕاین "لەسەر جانتاکانی دابنیشێ" و چاوەڕێی قیتار بکا.[٣٨]

خۆ ئەگەر بریتانییەکان فەیسەڵیان لە خاکەکە دوورخستبێتەوە، بەو ئومێدەی خۆیان لەو ڕووداوە کتوپڕەی دوای سوریا بە دوور دەگرن، ئەوان بەم کارە تەنیا خۆیان لەخشتەبرد. فەرەنسییەکانیش دواتر بە ڕەوشەکەدا چوونەوە، پەنجەیان لەسەر ئەو شتە دانا، کەوا فشارەکان لەو کاتەوە لەسەر بریتانیا بوو، لەو کاتەی لەگەڵ فەرەنسییەکان و لە تشرینی دووەمی ١٩١٨دا لە ڕاگەیەنراوی ئەنگلۆ-فەرەنسییدا ڕایانگەیاندبوو، کەوا پاڵپشتی حکومەتی نیشتمانی هەڵبژێردراوی ئازادانە دەکەن. هەروەک فەرەنسییەکان بۆیان دەرکەوت، بە ئاماژەیەکی زیاتر لە جوێن، لە ماوەی چەندین ڕۆژی پابەندبوونەکەدا "لەوێدا هیچ پرسێکی دیکە زیاتر لە میزۆپۆتامیا نەبوو، لەوەی لێبژاردنی ئەمیرەکە نزیک و نزیکتر ببێتەوە. نموونەی دیمەشقیش تەنییەوە."[٣٩] ئەو ئۆتۆنۆمییە کورتخایەنەی عەرەب لە سوریا دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بۆیان هاتەدەی، دنەی ئەوەی دان دەست بە سەربەخۆیی خۆیانەوە بگرن. لەو کاتەش کە «گۆرۆ» فەیسەڵی لە سوریا دەرکرد، لە میزۆپۆتامیادا سەریهەڵدایەوە.

٨
هەرای عێراق

"دەی هەڵسەوە، داوای مافەکانی خۆت بکە، داوای سەربەخۆیی تەواو بکە،" ئەمە ئەو داوا شێلگیرانەی ناسیونالیستەکانی عەرەبی سوریایی بوو کاتێک ئەوەیان بۆ دەرکەوت، کە «گۆرۆ» خەریکی سەرکوتکردنی ئامانجەکانییانە.[١] کاتبەندی ئەو ڕاپەڕینەی لە ٢٠ی تەمووزی ١٩٢٠دا لە عێراق هەڵگیرسا، ئاوێزانانە پەیوەندی بە ڕووداوەکانی سوریاوە هەبوو، بەڵام تینوتاوی تووڕەیی خەڵکەکە سەرچاوەی لە چۆنیەتی فەرمانڕەوایی دەسەڵاتی ئەو سێ ساڵەی بریتانییەکانەوە وەرگرتبوو. ئاخر کاتێ بریتانییەکان لە ١٩١٧دا گەیشتنە بەغدا، بەڵێنیاندابوو "وەک ڕزگارکەر نەوەک داگیرکەر یان دوژمن" ڕەفتاربکەن، ئەوە بوو لە بەدیهێنانی سۆزەکەیاندا شکستیان هێنا. بەشێوەکی بەشەکی و بەدەر لە پێویستبوونی سەربازیی، ئەوان ئەو کات زۆرینەی کاربەدەستانی عەرەب، ئەوانەی لە سەردەمی عوسمانییەکان کاروباری وڵاتیان بەڕێوەدەبرد، لەسەرکار لادان، لە جیاتی ئەوان ئەفسەری سیاسی خۆیان لەجێ دانان، کە ئەرکیان مسۆگەرکردنی ئازووقە و پێداویستییەکانی خۆراک بوو بۆ هێزی بریتانی لە وڵات و مسۆگەرکردنی ئاسایشی هێڵی پەیوەندی نێوان بەغدا و کەنداوی فارسی بوو، کە بە دۆڵی فراتدا دەڕۆیشت.

لەوێدا ڕێکاری دیفاکتۆ جێبەجێکرا، دەکرا ئەمەش بۆ کاتی جەنگ ڕەوایەتی هەبێ، بەڵام خۆ ئەو ڕێوشوێنانە دوای ئاگربەستەکەش هەر بەردەوامبوون. ئەو کات «سێر پێرسی کۆکس Sir Percy Cox» کونسولە خۆشەویستەکەشیان لەوێ

لابرد و بۆ تاران گواستیانەوە، لە جێگەی ئەودا جێگرەکەیان دانا، کە کەسێکی زیرەک بەڵام بڕوابەخۆی تەمەن ٣٥ ساڵە «ئارنۆلد ولسن Arnold Wilson»یان دانا، ئەویش بڕوای وا بوو، چارەنووسی وڵاتەکە وەک هیندستانی کۆلۆنیکراوە. لەژێر فەرمانڕەوایی «ولسن»دا، ئەفسەرە سیاسییەکانی بریتانی لەسەر ڕۆڵی ڕەمەکی خۆیان بەردەوامبوون، بەڵێنی چەوری زێڕ و تەڵا و هەڕەشەی زەبری سەربازییان بە چەشنی تێڵاو گێزەر بەکارهێنا. لە ناوەڕاستی ١٩١٩دا چیرۆکی ئەو دادوەرییە توند و زبرەی ئەوان گەیشتە سوریا، ئەمەش بە شێوەیەکی تایبەتی لایەنگرە بەغدایییەکانی فەیسەڵی لەوێ تووڕەکرد. ناوبانگی ئەو کاربەدەستە بریتانیانە وەها خراپ ڕۆیشتبوو، گوایە کەسانی داواکراویان هەر بە هەڵدانی پارە و بە شێروخەت تاوانبار دەکرد. لە ڕووداوێکی دیکەشدا گوایە ئەفسەرێکی بریتانی ڕایگەیاندووە، کەوا بە عەرەبی گۆرانی دەڵێ، یەکەمین کەسیش لەنێو تۆمەتبارەکان کە بە شێوەزاری گوتنە ناقۆلاکەی پێبکەنێ، ئەوا بە تاوانبار دادەنرێ.[٢]

ئەوەی دۆزەکەی قورسترکرد، شکستی بریتانییەکان بوو، لەوەی پابەندییەکانیان بە گوێرەی جاڕنامەی ئەنگلۆ-فەرەنسی بەدیبێنن، ئەویش بۆ پشتگیریی "بژاردەیەکی ئازادانەی خەڵکی ڕەسەنی خۆجێی" بۆ دامەزراندنی حکومەتە نیشتمانییەکان لە سەرتاسەری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پێشوو بوو. ئەوە بوو لە مانگی ئایاری ١٩١٩دا، ئەو عێراقیانەی پشتی فەیسلیان گرتبوو، ئاماژەیان بە جاڕنامەکە کرد و داوایان لە بریتانیا کرد، بەڵکو ئەوانیش بگەڕێنەوە وڵات و کاروباری بەڕێوەبەرایەتی خۆی لە بەغدا ڕاییبکەن، کەچی وەڵامێکی پڕ تەوسیان لە «ئارنۆلد ولسنە»وە پێگەیشتەوە. کاتێک «ولسن» لە دیمەشق چاوی بەو

عێراقییـــــانه کەوت، ڕووبەڕوو هیواکەیـــــانی تارومـــــارکرد و بیرۆکەکەیانی بە شتێکی پڕوپووچ لەقەڵەمدا.[٣] «گێرتروب بێل»ی هاوکاریشی ئەم ڕووبەڕووبونەوەیەی بە خاڵێکی وەرچەرخان دانا، ئاخر لەو کاتەی عێراقییەکان لەوە تێگەیشتن، کە نابێ چاویان لە هیچ یارمەتییەکی لەمەوپاشی بریتانییەکانەوە بێ، ئیدی کاتی ئەوە هات هەوڵبدەن هاوپەیمانەکەی پێشوویان دەربکەن.

«بێـل» پێشـتر لەگەڵ «وڵسـن» هـاوڕابوو بەوەی عەرەب نە لەباریاندا هەیە و نە دەشخوازن بە خۆیان حوکمی خۆیان بکەن. هەردووکیشـــیان لە لایەن نووســـینگە/وەزارەتی هیندســـتانی بریتانییەوە بۆ کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس داواکرابوون، تا بۆ بنکۆڵکردنی بۆچوونی لۆرانس شتێکی وەها بڵێن. کەچی ئێستا خـانمەکە ڕای خـۆی گـۆڕی، ئەمەش دوای ئەوەی ئەزمـوونێکی سەبارەت بە وتووێژەکەی دیمەشق پەیداکرد، لەوێشەوە بۆ پاریس و ئینجا بـۆ بەغـدا گەڕایەوە. کـاتێکیش لە دیمەشـق چـاوی بە سـەرکردە ناسیۆنالیسـتەکان کەوت، بە کـاریگەری بەرفـرەوان و مجێزبەرزی حیزبی بەغدادی سەرسامبوو. ئەوسا هۆشداری دایە لەندەن، کە لەوێ "هیچ ڕێگەیەک بۆ خەڵکی میزۆپۆتامیا نابینێتەوە تا لەبارێکی ئاشتیدا ڕایانبگرن، مەگەر شتێکیان نەدرێتێ، کە بە خۆیان حەزیان لەوە نییە لێیان بسەنرێتەوە. حکومەتێکی باش لە لایەن کەسێکی دیکەوە، هەر بـۆ نمـوونە لە لایەن ئـێمەوە بەس نییە."[٤]

«وڵسـن»یـش گـوتی؛ «بێـل» کەسێکی دەم بە هـاوارە. ئیدی ڕاوبۆچـوونی ئەوی بە "ناڕاسـت" لە قەڵەم دا و پێـی لەسـەر ئەو دابەشـبوونە مەزەبگەرایـیەی نێـو میزۆپۆتامیـا لەنێـوان سـوننە و شیعە، عەرەب و کورددا گرت و مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، کەوا

شیعە پشتگیریی حکومەتێک ناکەن لە لایەن حیزبی بەغدادی لە دیمەشقەوە ڕێکبخرێ.[٥] ئەو بەپڕتاوەوە گوتی؛ "حکومەتێکی عەرەبی ئارەزوومەند[٤٨] هەرزوو دەسەڵات و قانون و ئاسایشەکەی بۆگەن دەکا". هەر خێرا دوای ئەوە، دۆستایەتییەکەی لەگەڵ «بێل»دا داتەپی. «بێل»یش بە سرتەیەکەوە گوتی؛ "ڕۆژێک دادێ ئەگەر پێمبکرێ، بیدەمە بەر چەقۆ."[٦]

ڕوانینە دژەبەرەکان لە بەغدا سەریانهەڵدا، ئەمانە و لەگەڵ ئەو ڕاستییەی، کەوا ئەو بەشە شلۆقەی لە حکومەتی عوسمانی مابووەوە، هێشتا واژۆی لەسەر ئەو ڕێککەوتننامەیە نەکردبوو، کە دەبێ بە فەرمی لەبەریەکهەڵوەشانی ئیمپراتۆریەتەکەیان ڕابگەیەنێ، ئیدی ئەم دۆخە بەهانەیەکی دایە لەندەن تا خۆیان لە پرسی حکومەتێکی عەرەبی لە بەغدا بوەخرێنن.[٧] لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوان بە ڕوونی ئەوەیان دەبینی، دۆخی سیاسی لە میزۆپۆتامیادا شپرزە بووە، ئەوان خەمی ئەوەشیان بوو، ئەگەر هاتوو بڕە ئۆتۆنۆمییەکیش لە بەغدا بدەنە عەرەب، لەوانەیە ببێتە مایەی تووڕەکردنی فەرەنسا، تا بریتانیا بەوە تاوانباربکا، گوایە ئینگلیز دەیەوێ باری سیاسیی سوریا ناسەقامگیر بکا، بەمەش تۆڵەی خۆیان لەنێو ڕێکخراوی کۆمەڵەی نەتەوەکان بکەنەوە، بەوەی دەنگ بە داوای بریتانیا بۆ کان و کێڵگەکانی نەوت لە موسڵ و هەروەها فەڵەستینیش نەدەن. هەربۆیە ڕەوشەکە بەم شێوەیە ڕۆیشت. ئەمەش بە کەیفی «ئارنۆلد وڵسن» بوو، بەڵام خۆوەخراندنەکە لێکەوتەی سامناکی لێکەوتنەوە. ئەوە بوو «گێرترود بێل» لە ١٩٢١دا نووسی: "خۆ ئەگەر هاتبا و بەر لە دوو ساڵ، ئێمە دامەزراوەی خۆجێیمان لێرە دامەزراندبا، ئەوا تا ئێستا

---

٤٨ لێرەدا مەبەست پێچەوانەی پیشەمەند(پرۆفیشیۆنال)ە.

عەرەب حکومەت و سوپای خۆی دەستدەکەوت؛ ئێمەش کێشە و هەرای هۆزەکانمان تووش نەدەبوو؛ زیانی ئەو هەموو پارە و گیانانەشمان بۆ دەگەڕایەوە کە لە ماوەی ئەم ساڵەدا لێمانکەوت."[٨]

بەوەی وایتهۆل نەیتوانی هیچ سەرەداویکی سیاسی لە میزۆپۆتامیادا پەیڕەوبکا، ئیدی «ئارنۆلد ولسن» لە بەغدا وەک چۆن دڵخۆش بوو ئاواش دەستی واڵا بوو. ئەو لە ١٩٢٠ بە کەیف و زەوقەوە بۆ «کۆکس»ی نووسی؛ "شێخ و هۆزەکان لە ناوچە دوورەدەستەکاندا ئارامن. کەشی سیاسی لە بەسرا جێگیرە، لە بەغدا باشە و بەرەو باشتریش دەڕوا، پێشموایە شتەکان لە موسڵیش بەرەو چاکتر دەڕۆن."[٩] تەنانەت ئاهەنگی ئێوارەی سەری ساڵیش بە سەرکەوتووی تێپەڕی. "پیاوان لە ئاهەنگەکەدا، کە خۆیان شکڵگۆڕکردبوو، جلی ژنانەیان لەبەرکردبوو، لە ژنە ڕاستەقینەکان باشتر خۆیان دەنواند." پەیامی ساڵی نوێشی بۆ ڕۆژی پاشتر نە شەرم و نە داوای لێبوردنی تێدا بوو. بە جۆشەوە پرسی؛ "ئەوە ئێوە بوون بە ئارامییەوە پەرۆشی بینینی دامەزراندنەوەی حکومەتێکی مەدەنی و پەیوەندییەکی ئاڵگۆڕی بازگانی بوون، کە ئاسایی ببێتەوە، شایانی وەبیرهێنانەوەیە ئێرە لەو شوێنە کەم ژمارانەی جیهانە، هێشتا پاشاگەردانی سەرە ناشیرینەکەی خۆی لێدەرنەهێناوە."[١٠]

لە لێکەوتەشدا، کاتێ کۆنگرەی گشتیی سوریا لە ئازاری ١٩٢٠دا جاڕیدا بەوەی فەیسەڵ و عەبدوڵڵا بەدوای یەکدا ببنە مەزنی هەر یەک لە سوریا و میزۆپۆتامیا، ئەو کات هێشتا هیچ حکومەتێکی عەرەبی لە بەغدا نەبوو، هەروەها شتی وەهاش لەگۆڕیدا نەبوو، دروستببێ. کاتێکیش «بێل» گوێی لەو هەواڵە بوو، کە لە دیمەشقەوەڕا هات، وەهای نووسی: "دەی زۆر باشە، ئێمە

پڕبەپێستی ئەو کارەین. بۆ ئەوەی لێنەگەڕێین ئەم وڵاتە بکەوێتە پشێوی باری پاشاگەردانی، پێویستیمان بە هەرچی دەرفەتێکی دەستڕۆیشتووانەی کەسەکانە."[11] بەڵام خۆ ئەو گەشبینییەی بەم باندۆرە، لەجێی خۆی نەبوو، چونکە تا ئەو کات بریتانیا دەستیان لە عێراقییەکان شوشتبوو. هەروەک خانمە بریتانییەکە دواتر دانیپێدانا؛ "ئێمە هیچ ئاماژەیەکمان نەدا بەوەی نیازمان جێبەجێکردنی بەڵێنەکانمان بێ؛ تا ئەو ڕادەیەی شتەکە پەیوەندی بە ئیدارەی خۆجێیشەوە هەبێ، نیازمان نەبوو بۆیان بەدیبێنن ئەگەر هاتباو لە تواناشماندا هەبووایە.[12]

لە کۆتاییدا «ولسن» دانی بە شپرزەیی ڕەوشەکەدا نا. کاتێکیش منداتی بریتانیا لە کۆنفرانسی «سانریمۆ»دا سەلمێنرا، خێرا ئەو ئاماژەی ئەوەی دا گوایە سازش بۆ ناسیۆنالیستەکان دەکا تا هێوریان بکاتەوە، بەڵام تا ئەو کات ئەو هەموو تەقەلایەی هەر نیشاندانی لاوازی خۆی بوو، ئەم شتەش لە خۆبەهێزکردنەوەی هێزی بریتانیا ڕەنگیدایەوە. ئیدی بە دنەی ئەو ئاماژە لاوازبوونانە، ناسیۆنالیستەکان توانیان هەم سوننە و هەم شیعەکان لە ماوەی مانگی ڕەمەزاندا لە بەغدا ڕێکبخەنەوە، هەمیشەش ئەو کاتە لەبار بوو، نەخاسمە لە هاویندا، لەو کاتەی گرژییە سیاسییەکان تاویاندەسەند. «بێل» لەبن باندۆری ئەو هەستە بێپێشینە دەمارگرژییەدا نووسی، ئەوە ڕاستی بوو کە "هزرە شاراوەکان سەریان دەرهێنا، ئاخر زۆر لە وتار و شیعری نیمچە دینی و نیمچە سیاسی خەڵکیان هاندەدا."[13]

هەر لەو کاتەی ئەوە ڕوون و ئاشکرا بوو، کە کێشە و هەرا و دەبدەبەی میزۆپۆتامیا هی ئەوە نییە خۆی لێ بەدوور بگیرێ، دەمەقاڵی سەبارەت بە تێچوونەکان لەنێو ئیدارەی منداتەکە

سـەریهەڵدا. لە ١ی حوزەیرانـدا « تـایمز» بڵاویکـردەوە، مانـدات زیاتر لە ٥٠ ملیۆن پاوەنی ئیستەرلینی لە ساڵێکدا تێدەچێ، ئیدی داوای شەفافبوونی زیاتری لە حکومەتەکە کرد. چەند ڕۆژ پاشتر، دیسـان ڕۆژنامەکە گەڕایەوە سـەر بابەتەکە، سـەرنجی خوێنەرانی بۆ ئەو جیاوازییەی خەرجی ڕاکێشا، کەوا «چەرچڵ» هەشت هەفتە پێشـتر لە بـودجەکەدا خەملاندبووی لەگەڵ ئەو ژمـارەیەی تـا ئەو کات لەژێر فشـاردا بڵاویـانکردبووە. ئەمەش ئەوەی دەرخست، کە دوور لەوەی گوایە وەزارەتی جەنگ کەمکردنەوەی خەرجییەکانی ڕاگەیاندبوو، کەچی ڕاستییەکەی ئەوە بوو، لە دوو مانگی پێشتردا و لە ژمـارەی سـەرباز و خەرجییەکانیـان، زیـاتر بـوو، لە ٨٠٠٠ سـەربازەوە هەڵکشـا و تـا خـۆی گەیانـدە زیـاتر لە حەفتـا هەزار سەرباز.[١٤]

ویـڕای ئەو ژمـارە زۆرە قۆشـەنە سـەربازییەکانی بریتانیـا لە میزۆپۆتامیادا، کە هێشتا سنوورەکانی وڵاتەکە دیارنەکرابوو، ئیدی ئەو سنوورانە بە چەند یەکەکی هەیکەلی دوورەدەستی دابڕوا و ناتوانـا دەپـارێزران. بەرەبەیـانی ٤ی حوزەیرانیشـدا یەکـێ لەو مۆڵگـانەی سەرسـنوور، لە بـاکووری ڕۆژئـاوای شـارۆچکەی «تەلەعـفەر Tall Afar» کەوتە بەر هێـرش و پەلامـاری ناسیۆنالیستەکانی عەرەب، کە لەژێر سەرپەرشتی فەرماندەیەکی لەشکری فەیسـەڵدا بـوو لە دیمەشـق. ژەنەڕاڵ «ئـایلمەر هالـدان Aylmer Haldane» فەرماندەی هێـزی سـەربازیی بریتـانی لە میزۆپۆتامیـا، لە یاداشـتە بەرگیریکـارییەکەی لە مـاوەی سەرهەڵدانەکەدا نووسی: "ئەوەی لە شارۆچکەکە ڕوویدا، پێدەچێ بە دروسـتی کەس نەیزانـێ."[١٥] لەو تەرمـانەی دواتـر بریتانییەکـان لەوێ دۆزیـانەوە، بۆیـان دەرکەوت، هاوڕێکانیـان لەپـڕ

بەسەریاندادراوە و لەسەر بانەکان هەر بەپێوە شەڕیان کردووە و کوژراون بەرلەوەی دەست بەسەر مۆڵگەکەیاندا بگیرێ. تەرمی ئەفسەرەکەش، کە ڕۆژانی پێشتر ڕفێنرابوو، بە دوو میل لە دووری ئەوێوە لەسەر ڕێ دۆزرایەوە. کاروانێک لە ترومبێلی زرێپۆش بۆ هێورکردنەوەی شارۆچکەکە نێردران، بەڵام لە ناردنەکەدا بە خراپی ڕەوشەکەیان هەڵسەنگاندبوو، بۆیە هەرگیز ئەم کاروانە پاڵپشتییە نەگەیشتە «تەلەعفەر». هەر لەسەر ڕێگە بۆسەیان بۆ داندرایەوە و هیچ کام لە سەربازەکانی بریتانیا بە زیندووی دەربازیان نەبوو.

بریتانییەکان هێزی پاڵشتی دیکەی تەمبێکردنیان نارد تا تەلەعفەر تەختبکەن و خەڵکەکەشی ڕابکێشنە بیابان، بەڵام ڕووداوەکە ئەوەی دەرخست، ئەوان توانای ئەو شکستپێهێنانەیان نییە. «ئارنۆلد ولسن» گوتی، "ئەوە داننانبوو بە خاڵی لاوازی هێزی سەربازیی، کە بووە مایەی هاندانی خێڵەکییەکان تا دەستی خۆیان لە ئێمە بەرزبکەنەوە."[١٦] بێمرادانەش و لە زنجیرەیەک کردەی تۆڵەکردنەوەدا، کەوتە گرتنی چەند کەسێک، گوایە لە سەرانی هەرا و هەڵگەڕانەوەکەن، بەڵام ئەم کارەی ئەو زیاتر ئاگرەکەی خۆشکرد و وای کرد ئەو سەرۆک هۆز و خێڵانەی بێ بڕیاریش مابوونەوە، بدەنە پاڵ توندڕۆکان و بکەونە باوەشی ئەوان.

«ولسن» بە حاڵەتێکی تۆقیوەوە لەندەنی لە ڕێکارە جێگرەوەکان "چ حوکمڕانیکردن یان ڕۆیشتن" ئاگادارکردەوە.[١٧] حکومەتی بریتانیاش بژاردە یەکەمەکەی لێهەڵبژارد، بەڵام باجەکەشی دەستلەکارکێشانەوەی کاریگەرییەکەی «ولسن» بوو. لە ٢٠ی حوزەیراندا ئەو ڕایگەیاند، کە «سێر پێرسی کۆکس»

داواکراوە بێتە بەغدا تا کاروبارەکان لەو وەربگرێتەوە، ئیدی بۆ دارشتنی "قانونێکی ئۆرگانی" دەست بەکاربێ بەڵکو ببێتە جۆرە دەستوورێک و لە لایەن خەڵکی خۆجێییەوە پشتگیری بکرێ، ئەمەش ببێتە بنەمایەک بۆ حکومەتێک لە وڵات "تا ئەو کاتەی حکومەتەکە بە خۆی بتوانێ کاروبارەکانی خۆی ڕاییبکا، واتە ئەو تا ئەو کاتەی ماوەی مانداتەکە کۆتاییپێدێ."[١٨] حکومەتی بریتانیش لە ٢٣ی حوزەیران، واتە هەر سێ ڕۆژ دواتر، لە کاتی مشتومڕکردن لەسەر بودجەی وەزارەتی جەنگ بۆ میزۆپۆتامیا، دانی بەوەدا نا، کەوا «وڵسن» چی کردووە.

تا ئەو کات و ئەم خاڵە، حکومەتی بریتانیا ڕەوایی خەرجییەکانی لە هەبوونی لە میزۆپۆتامیادا بە ئاماژەکردن بە دەستکەوتی ئابووری بۆ بەرهەمی ئایندەی نەوت دەدایەوە. هەرچەندە تا ئەو کاتیش مەرجەکانی ڕێکخستنی دابەشکردنی پشکەکانی نەوت لە پەراوێزی کۆنفرانسی سانریمۆدا لەگەڵ فەرەنسییەکان ڕاگەیەنرا و ئاشکراکرا، کەچی دژبەرییەکی لەخۆگرتبوو، نەخاسمە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، چونکە ئەمریکا لە ڕێککەوتننامەکەدا دوورخرابووەوە. لە میانەی مشتومڕەکانی ٢٣ی حوزەیراندا، «ئاسکویس»ی جێگرەوەی «لوید جۆرج» بە سیستماتیک بە ڕووی چەرچڵدا هەڵدەشاخا بەوەی هێشتا خەرجییەکانی هەبوونی بریتانیا لەوێ ڕوون نییە، بە گومانیش بوو لەوەی بریتانیا لە دواییدا دەستکەوتی خۆی لە مانداتەکە بچنێتەوە. ئەو دابەزییە سەر بنچینەی ڕوانینی «لوید جۆرج» بۆ بەرژەوەندییەکانی نەوت لە وڵاتەکە، بەوەی "بنەماکانی کۆمەڵەی نەتەوەکان پێشێلبکا، کە بریتانیا بە بەڵێنەوە واژۆیکردووە، هەروەها هۆشداری دایە هاوکارەکانی، تا ئەو کاتەی

کۆمەڵەی نەتەوەکان ماندااتەکە نەسەلمێنێ، ئەوا بریتانیا بە هیچ شێوەیەک جێپێی ڕەوای لە میزۆپۆتامیادا نابێتەوە."[١٩]

وەڵامەکەی «لوید جۆرج» بۆ گومانی ڕۆژنامە دەراوێک بوو بەوەی ئەو پارەیەی لە میزۆپۆتامیا خەرجکراوە، هی ئەوە نییە قەرەبوو بکرێتەوە. بۆ ڕۆژی پاشتر کۆمێنتی ڕۆژنامەی «تایمز» ئەوە بوو، ئەو "شتە گشتییە بەفیڕۆچووانە"ی سەروەزیر دڵی نەتەوەیەکی پێنادرێتەوە، کە کاروبارەکانی لە ڕێی باجی زیاتر و خەرجییە زۆروزەوەند و بەفێرۆڕۆیشتووەکان پەکبخرێ."[٢٠] ڕۆژنامەکە، کە بە شێوەیەکی بەرفرەوان وا بڕوادەکرا، لە ١٩١٦دا یارمەتی لەسەرکارلادانی «ئەسکویس»ی کردبێ، بە هەڕەشە لێکدەدرایەوە: "ئاخر هەر حکومەتێکی بریتانی، کە هەر زۆرینەیەکی بەرچاویشی هەبێ، پێشنیازی ئەوەبکا، خەڵکی بریتانی ناچاربکا بڕی ٤٠.٠٠٠.٠٠٠ پاوەن ساڵانە بۆ میزۆپۆتامیایەکی نیمچەڕەوەندە تەرخان بکا، ئەوا دەبێتە مایەی لەدەستدانی حەوسەڵە و بەرگەی وڵاتەکە."

تا دەهات خەرجییەکان پتر هەڵدەکشان. لە دەستپێکی مانگی حوزەیراندا سەربازگەیەکی بریتانی لە «ڕومێلە»، کە ١٥٠ مایل لە خوارووی بەغداوە دوور بوو، لە لایەن هەزاران چەکداری مەشقپێکراو پەلاماردرا، هەروەها ئەوان توانیان شێخێکیش لە زیندان ڕزگار بکەن، کە پێشتر بە فەرمانی «وڵسن» گیرابوو. ئەو هەرا و یاخیبوونە بە سەرکردایەتیی ناسیۆنالیستەکان و پشتگیریی پێشەوا دینییە بەهێزەکانی شیعە هەڵگیرسا. ئەوە بوو یاخیبووەکان بە خێرایی بەنێو هۆز و تیرەکانی دەشتی بەپیتی فراتدا بڵاوبوونەوە؛ هەروەک نووسەرە پێشڕەوەکانی ڕۆژنامەی تایمز نوسیبوویان، چۆن باجدەرە بریتانییەکان لە حکومەتەکەیان

پڕبوون، ئەو یاخیبووانەش بەم جۆرە پڕبوون. ئیدی ئەو خێڵەکییە ڕاپەڕیوانە ڕێگەی ئاسنینیان لە چەند لایەکەوە بڕی، بە ماوەی چەند ڕۆژێکیش ڕووبەرێکی بەرفرەوان لە نێوان «ڕومێلە» و «دیوانیە»، بە درێژایی پەنجا مایل لە باکوورەوە، لە بریتانییەکان هەڵگەڕانەوە.

حکومەتی بریتانیا هەوڵیدا ئاستی یاخیبوونەکە بشارێتەوە، بەڵام وەک هەموو جارێک، هەوڵی پەردەپۆشکردنەکە کێشەکەی پۆلکتر کرد. چەرچڵ لە ١٦ی تەممووزدا ناچاربوو زانیاری زیاتر سەبارەت بە پرسەکە بۆ پەرلەمان ئاشکرابکا. لێدوانەکەی ئەو مایەی هێدمەگرتن بوو، یەکێ لە شاهیدەکان نووسی، "خەڵکێکی زۆر وایدانابوو کە بگرەوبەردە هەن... بەڵام بۆ خەڵکی خۆجێی هەنووکە ئەوە بەدەرکەوت، ... ئێمە ئێستا لەبەردەم شتێکی زۆر جددی داین."[٢١] چەرچڵ بۆ ڕۆژی پاشتر لە یاداشتێکی هەناسەساردانەدا بۆ هاوڕێکانی، بە شێوەیەکی تایبەت لۆمەی فەرەنسییەکانی کرد، ئاخر ئەوان "بە شێوەیەکی تایبەت جەنگیان لە دژی فەیسەڵ ڕاگەیاندبوو."[٢٢] پێشبینی ئەوەی کرد، ئێستا پێویستیان بە فەیسەڵە تا سەرنجی خۆی بخاتە سەر میزۆپۆتامیا، بووەتە شتێکی حەتمی، ئەو بە کابینەی حکومەتیشی ڕاگەیاند، لەشکرێکی دیکە کە بۆ سەرکوتکردنی یاخیبوونەکە ناردراوەتە بەسرا "خەرجییەکەی بە ملیۆنان" پاوەنە.

ئەوەی بۆ حکومەت زۆر زیانبەخش بوو، ئەوە بوو «ت. ی. لۆرانس» چووە پاڵ هەڵمەتی دابەزینەسەر حکومەت. تا ئەو کات لۆرانس لە وڵات ببووە ناوێکی دیار. لە ماوەی کاتی مەنفاکەی لە «ئۆکسفۆرد»دا ، دوای ئەوەی ڕۆژنامەنووسی ئەمریکی «لۆوێل تۆماس Lowell Thomas»، کە لە ماوەی جەنگدا بۆ ماوەیەکی

کەم بینیبووی، ئیدی لە لەندەنیش نمایشێکی لەسەر کار و بەرهەمەکانی کرد، بەم جۆرە لۆرانس ناوبانگی پەیداکرد. لە بەرەنجامیشدا کاتێک بڕیاریدا ڕەخنە لە سیاسەتی حکومەت بگرێ، بە مسۆگەرییەوە بیروبۆچوونەکانی بڵاوکرانەوە.

لۆرانس پێشتر لە مانگی ئەیلولدا پێشبینی کردبوو "ئەگەر هاتوو ئێمە ڕێگەی خۆمان چاک نەکەین" ئەوا هەڵگەڕانەوە لە میزۆپۆتامیادا دەقەومێ.[٢٥] ئەو هەستە قبوولکراوەی هاتنەدی پێشبینییەکەی، وای لێکرد لە حاڵەتی متبوونەکەی لە ئۆکسفۆرد هەڵسێتەوە. لە زنجیرەیەک وتار بۆ تۆڵەکردنەوە لە «ئارنۆلد وڵسن»، ئەوەی سازشی دوا سات بۆ عەرەبەکان بە شتێکی "دوای کار لە کار ترازان، ناڕاستەقینە و ناتەواو دواکەوتوو" دانا.[٢٤] لە نامەیەکی بۆ ڕۆژنامەی تایمز لە ٢٣ی تەمموزدا لەسەر یاخیبوونەکە سەرکۆنەی شکستیهێنانی ئیدارەی وڵسنی کرد بەوەی بەرپرسیار بوو لە جێبەجێنەکردنی "بەڵێنی شەرەفی حکومەتی بریتانیا لە جاڕنامەی تشرینی دووەمی ١٩١٨دا بەوەی حکومەتێکی خۆسەرییان پێڕەوابیبنن."[٢٦] ئەو پێشبینی ئەوەشی کرد، خەرجی سەرکوتکردنی یاخیبوونەکە لەم ساڵەدا زیاتر لە پەنجا ملیۆن پاوەن دەبێ، بڕی ٥٪ یشی بۆ خەرجی ناجێگیریی حکومەت سەربارکرد.[٢٦] بۆ ڕاگرتنی ئەو بڕە خەرجییەش بە قەولی ئەو: "لێگەڕێ با عەرەب خۆی کارەکەی بکا." لە بەغداشەوە «گیرترود بێل» بە تووڕەییەوە وەڵامیدایەوە، بەوە تۆمەتباری کرد، گوایە دەیەوێ ڕەوشەکە زیاتر بشێوێنێ و نووسی "ئەمە قسەی قۆڕە" بەڵام دانی بەوەشدا دانا " ئێمە هەر بە ڕاستی لە دەستپێکدا هەندێ هەڵەمان کردوون، شتێکی قورسیشە وەڵامی ئەو جۆرە نامانەی وەک «ت.ی.لۆرانس» بدەینەوە."[٢٧]

له میزۆپۆتامیا دۆخەکە شپرزەتر بوو. له هەمان ئەو ڕۆژەی «لۆرانس» نامەکەی بڵاوکردەوە، هێزێکی بریتانی له «حلله»وە لەسەر ڕێی ئاسنینەوە بەرەو «کوفه» بەڕێکەوت تا کێشەکەی ئەوێ چارەبکا. کوفەش شارێکی بچکۆلانه بوو لەسەر چۆمی فرات، لەوێدا سێ ڕۆژ پێشتر سەربازگەیەکی بچووکی بریتانی له لایەن خێڵەکییەکانەوە دابڕێنرابوو. ئەو کردەنیازەی بریتانییەکان بۆ نمایشی هێز، بە پیشاندانی لاوازی وەرچەرخا، ئاخر هەڵمەتەکە سامناکانه بە هەڵەدا ڕۆیشت. هەر ۸۰۰ سەربازی هەڵمەتەکە بە سەرلێشێواوی له تینوتاوی گەرمای هاوین ڕێنوێنیکران، چونکە ئاوێکی زۆر کەمیان لەگەڵ خۆیان بۆ بڕینی (۳۰) مایل ڕێگا هەڵگرتبوو، تا بگەنە کوفه. تا ئەو ڕێگەیەشیان بڕی، شەکەت و ماندوو ببوون، بۆیە ناچاربوون هەر دوای نیوەڕۆ لای کەناڵێکی ئاو لێیدابوکتن، ئەوان لەبەر کەنەفتی بەسەر یەکدا کەوتبوون، ئیدی لەو کاتەدا هەزاران عەرەبیان لێوەدەرکەوتن و بەسەریاندادان.

ئینجا بریتانییەکان هیچیان پێنەما لەوە زیاتر بکشێنەوە، بەڵام ئەو جووڵەشیان له لایەن خێڵەکییەکانەوە پێشبینیکراو بوو. لەو کاتەی ئەوان بە هەراسانییەوە بەرەو سەر ڕێگەی «حله» دەکشانەوە، لەوێدا کەوتنە بۆسەی زیاتری عەرەب. پەلاماردانەکە خێرا و وێرانکەر بوو. بەگوێرەی قسەی ئەفسەرێکیان بێ، "پیاوە تفەنگ بەدەستەکانمان له لایەن چەقۆ و کێردبەدەستی عەرەبەوە پەلاماردران، ئەوانەی له کەندڕەکانی سەر ڕێگە بەدەرکەوتن و زگی ئەسپەکانیان له بنەوە هەڵدڕی."[۲۸] کاتێکیش شەو داهات، بە ئاسانی توانرا دەست له سەربازەکان بوەشێنرێ، ئەوانەی ڕێگەی نیمچە بیابانەکەیان ونکردبوو: زیاتر له سێسەت کەس کوژران یان بە دیل گیران. له هەمان ئەو ڕۆژەی، کە عەرەب له «مەیسەلون»

لەسەر دەستی فەرەنسییەکان شکان، کەچی لێرە شکستێکی گەورەیان بەسەر بریتانییەکاندا هێنا.

کاتێکیش هەواڵی کێفەڕاتەکە گەیشتە «وڵسن»، چارەی نەما مەگەر بەوەدا بچێتەوە، کە پێشتر هی بیرلێکردنەوە نەبوو. لە نیگەرانی ئەوەی مەبادا تەواوی دۆڵی فرات جێبێڵێ، هەر چوار ڕۆژ پاش دەرکردنی فەیسەڵ لە دیمەشق، پەیوەندی بە لەندەنەوە کرد بەڵکو بەوەدا بچنەوە، کە سەرکردە عەرەبەکە بکەنە سەرکردەی میرنشینی میزۆپۆتامیا.[29] خۆ ئەگەر حکومەت بیەوێ خەرجییەکانی ئایندەی لە ناوچەکە کەم بکاتەوە، ئەوا بە گوێرەی بیرکردنەوەی ئەو: "ڕامانی باشتر ئەوەیە کار لەگەڵ فەیسەڵدا بکرێ... نەوەک هەندێ ڕێگەی دیکە بگیرێتەبەر."[30] بۆ ئەم کارەش، بە قەولی ئەو؛ "نەوەک هەر پێگەی خۆمان لە چاوی عەرەب بنیاتدەنێینەوە، بەڵکو دەبێتە مایەی ئەوەی ئەو تۆمەتبارکردنەش لەسەر ئەستۆی خۆمان لابدەین، بەوەی ئەگەر نەیکەین ئەوا ئێمە بە بێ بەڵێن و بڕوا لە لایەن فەیسەڵ و خەڵکەکەی ئەو لەم وڵاتە دەردەچین.

لە لەندەن حکومەت بە شتەکە قایلبوو. هەر زووش هەواڵەکە دزەیکرد: ڕۆژنامەکان لە ٥ی ئابدا ڕایانگەیاند، "لەوانەیە فەیسەڵ ببێتە حوکمڕانی میزۆپۆتامیا."[31] ڕێنمایی بۆ پەسەندکردنی گۆڕینی وڵسن بە «سێر پێرسی کۆکس» لە هەمان ڕۆژ بۆ حکومەت ڕوون و ئاشکرابوو. ڕێنماییەکان ئەوەیان تێدابوو، "مادام لەوێ "داوای سەربەخۆیی تەواو... بۆ بەرجەستەکردنی ڕاوبۆچوونی خەڵکی میزۆپۆتامیا دانانی نوێنەرایەتییەکی کارا هەیە"، ئەوا فەیسەڵ وەک فەرمانڕەوای بەغدا دابنرێ.[32]

لۆرانس دەرفەتەکەی بۆ هەڕمێنپەیداکردن بۆ فەیسەڵ قۆستەوە. لە ڕۆژنامەی «ئۆبزێرڤەر Observer»دا مشتومڕی لەسەر ئەوە

کرد، کەوا هاوڕێی سەردەمی جەنگ شایەنی هاوسۆزییە، چونکە ئەو سەروسەودایەی لە لایەن «گۆرۆ» لەگەڵیدا کرا، زۆر خراپ بوو، هەمووشی لەسەر ئەوە بوو، لە کاتی جەنگدا پشتی بریتانییەکانی گرتبوو.[٣٣] ئەو وتارەکەی بەو داکۆکیلێکردنە کۆتایی پێهێنا، کە "ئەوەی ئێمە تێکمانداوە، چاکیبکەوە"، هەروەها دامەزراندنی حکومەتێکی عەرەبی بە پاڵپشتی ڕاوێژکارانی بریتانی دەبێتە "مایەی گەڕاندنەوەی ملیۆنان پاوەن لە هەفتەیەکدا." لە دوو وتاری ناوخوازراودا، کە لە تایمز بڵاویکردنەوە، لۆرانس پەسنی فەیسەڵی وەهادا؛ "لە دوای سەلاحەدینەوە مەزنترین سەرکردەی عەرەبە."[٣٤] لە وتارێکی زۆر دڵخۆشانەیدا، لە ژێر ناوی "هەواڵنێرێک" وردەکار بوو، هەوڵیدا بیرۆکەی ئەو تارماییە بڵاوە بڕەوێنێتەوە، کەوا فەیسەڵ "لە ژێرەوە پشتی بریتانییەکانی گرتووە، بەوەی بەشێک بووە لە نەخشەیەک بۆ بڵاوکردنەوەی هەژموونی بریتانی بۆ پشتەوەی بازنەی کۆنترۆڵی سیاسی بریتانی"، ئەو لەو وتارەدا ئەوەشی هێنایەگۆ، کە ڕۆڵی ئەو لە هەرای عەرەبدا بە زیادەڕەوییەوە باسی لێوەکراوە.[٣٥] لە وتاری دووەمیشیدا، وەسفی ئەو ئاستەنگییانەی کرد، کە فەیسەڵ لە دامەزراندنی ئیدارەیەک لە سوریا دوای ئاگربەستەکە هاتبووە پێشی. ئەو پێی وا بوو؛ "زۆر نایاب بوو شتەکە وەها درێژەبکێشێ". فەیسەڵیشی وەها وێناکرد "کەسێکی تەمەن ٣٣ ساڵەی بەجۆشە، تائێستا لە لووتکەی بەهێزیی خۆیدایە." لۆرانس وتارەکەی بە مەراقەوە بەوە کۆتایی پێهێنا، "ئاخۆ دواتر چی دەکا".

دیار بوو هەواڵەکە پێشتر بە حکومەتی فەرەنسا گوترابوو. لە ڕۆژی ٨ی ئابدا، «کورزن» زاتی ئەوەی دایە بەرخۆی تا هەواڵەکە بە «میلراند» ڕابگەیەنێ بەوەی فەیسەڵ بەرپرسیارێتی میزۆپۆتامیا

وەردەگری. هەر پاش چەند ڕۆژێکی کەم، گەورە دیپلۆماتێکی فەرەنسی لە لەندەن ناڕەزایەتی خۆی سەبارەت بە پێشنیازەکە خستەڕوو. دیپلۆماتەکە گوتی؛ دەکری ئەم شتە ببێتە " تاقیکردنەوەیەکی سەخت" بۆ هاوپەیمانێتی ئەنگلۆ-فەرەنسی، چونکە قسەی لەسەر نییە، فەیسەڵ سەری بۆ کاروباری دیمەشق دەخوری.[٣٦]

بریتانییەکان گوێیان بەم پرسە نەدا. دوای ئەوەی «گۆرۆ» گەیشتە دیمەشق، باڵوێزی بریتانیا لە پاریس هۆشداری دایە «کورزن»، کەوا ژەنەراڵی فەرەنسی نیازی وەهای هەیە، دەسەڵات فەرەنسی ڕووەو ئاراستەی باشووری شارەکە ببا، ئەمەش سینگداکوتانە لە نێوان فەڵەستین و میزۆپۆتامیای ژێر قەڵەمڕەویی بریتانیا، کە هەڕەشەیە لەسەر بیرۆکەی پارێزگاریکردن لەو ڕاڕەوەی بەنێو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەڕوا، ئەوەی بریتانیا لە ١٩١٥دا بایەخی پێداوە. لە لەندەن ڕایەدارانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە لە نەخشە بنەڕەتییەکەی ڕوونکردنەوەی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆدا گەڕان، ئەمەش بەو تەقەللایەی کتومت ئەو هێڵە سەقامگیربکەن، کە لە نێوان خاکی قەڵەمڕەویی فەرەنسی و بریتانییەکاندا کێشرابوو. لە سەروبەندی ڕۆژی ٢٠ی ئابدا «سێر هێربەرت ساموئیل» ئۆرشەلیمی بەرەو «سەلت Salt» بەجێهێشت، لە دیوی ڕۆژهەڵاتی ئوردنەوە، ئەو شوێنەی شێخەکان بانگهێشتکرابوون تا چاویان پێبکەوێ. کاتێکیش لەوێ ڕایگەیاند، کە بەنیازە لێبوردنێک بۆ شێخێکی خۆجێیی دەربکا، ئەوەی سەبارەت بە هەراوهوریای ڕۆژی نەبی موسا تاوانبارکرا و بۆ ئوردن هەڵاتبوو، ئیدی شێخەکان چەپڵەیان بۆ لێدا، «ساموئیل»یش بە قسەی یەکێ لە شاهیدەکان "زۆر زیرەکانە لەوپەڕی لوتکەی

ڕەزامەنــدییەوە بۆیــان چــوو، ئەوســا گــوتی: "هەر کەســێک کە حکومەتی بریتانیای بوێ، با هەنگاوێک بێتە پێشـەوە و ناوی خۆی بدا" ئەوانیش هەمویان هاتنەپێشەوە."[٣٧]

بریتانییەکـان لە ڕێـی ئەم دەسـتورانەوە بە شـێوەیەکی کارایـانە دەسـتدرێژی فەرەنسـییەکان بۆ سـەر ئەو نـاوچەیە وەسـتاند، کە بە بەشێک لە مانداتی فەڵەستینیان دانابوو، کەچی هێشتا نەیانتوانیبوو سـەرهەڵدانی میزۆپۆتامیا سـەرکوتبکەن. لە ٢٠ی ئابدا، ڕۆژنـامەی تـایمز پرسـی، ئـاخۆ بـۆچی ئەوەنـدەی پێچـوو تـا چەرچڵ بتـوانێ هەڵـگەڕانەوەکەی کـوفە دابمـرکێنێتەوە، ئـاخر ئەو پـێش مانگێـک بەڵێنـــی دا، بەم زووانە وەهـــا دەکـــا، بەڵام چەرچـــڵ وەڵامێکـــی تەڕدەســـتانەی لا نەبـوو. ئەوە بـوو تەنیـا ئەو کـاتەی کـابینەی حکـومەت ڕێـگەی بە خەرجـی زیـاتر دا، ئینجـا چەرچـڵ تـوانی بە «هالـدان» ڕابگەیەنـێ؛ "تـا ناوەڕاسـت یـان کۆتـایی مـانگی تشـرینی یەکەم هێزێکـی زەبروەشـێنی کـاریگەری پێـدەگا، تـا بە شـێوەیەکی توند و بەرچاو بۆ تەمبێکردن و سزادانی هەڵگەڕاوەکان بەکاربێنێ، ئەمە و وێـڕای ئەوەی دانـانی سیاسـەتێک تـا دەوڵەتێکـی عەرەبـی دابـمەزرێ بەڵکـو ڕەوشـەکە باشـتر بکـا."[٣٨] تەنـانەت بـۆ مـایەی شـەرمەزاری، چەرچـڵ ڕێـگەی ئەوەی بە هێـزی هەوایـی دا، بەڵکـو تەداروکی ئەوە بکا گازی خەردەل لە دژی "یـاخیبووە خۆجێییەکـان" بەکـاربهێنێ.[٣٩] وێـڕای ئەم ڕێپێـدانە، بەڵام هێـزی هەوایـی پاشـایەتی عاقلمەنـدانە ئەمەی نەکـرد. بە کۆتاییهـاتنی هەرایەکە ٨٤٠٠ عەرەب، هەروەها نزیکەی ٢،٣٠٠ سەربازی بریتانیش کوژران.

زۆرینەی قوربانییەکان لە سەربازە هیندییەکان بوون، هەروەهـا ئەوەی زیاتر بووە مایەی هۆشـداری «چەرچڵ»، زیانە داراییەکـان بوون نەوەک مرۆییەکان. لە سـەروبەندی کۆتاییهـاتنی مـانگی ئابدا،

چەرچڵ گازاندەی لە دەست ڕەوشەکە لای «لوید جۆرج» کرد، بەوەی ئاخۆ "دوای ئەو هەموو و ململانییەی شەڕ لە پای چی، ئەو کاتەی ئەو سەرچاوە کزەی سەربازیی و باری داراییمان لەوێ کۆبکەینەوە، لە بەرانبەر مەترسی لێرەولەوێ شتێکی کەم دەمێنێتەوە، بۆیە ئێمە ناچارین لەشکر و بوجەی زیاتر بڕژێنینە ئەو بیابانە قاقڕە."[٤١] دەردەدڵەکەی ئەو لەوە بوو، "تەنیا تێچوونە سەربازییەکانی ئەم ساڵە لەوانەیە خۆیان لە ٥٠ ملیۆن بدا، ئینجا بە خەرجکردنی ئەو هەموو سەرمایەیەوە، ئەگەری پەرەپێدانی بازرگانی، کە دەکرێ هەبێ، لە دەست دەدەین."

هۆکاری ئەوەی «چەرچڵ» خەمی تێچوونە زۆرەکانی بوو، دەگەڕایەوە بۆ خەونی بوون بە وەزیری گەنجینە و پاشانیش بە سەروەزیر، ئەو بڕواشی وەها بوو، دەبێ "متمانەی ئابووری" بەدەستبێنێ تا بگاتە ئامانجە بەرزەفڕەکەی خۆی.[٤٢] ئەو چنگەڕنێی بوو تا لە ئاستی باوکی خۆی، لە «لۆرد ڕاندۆلف Lord Randolph» تێبپەڕێنێ. باوکیشی ئەو کەسە بوو، (٣٠) ساڵ پێشتر وەزیری گەنجینە بوو. باوکەکە خۆی لە ڕۆڵەکەی بە دوور گرت و ڕای لێنەبوو، جارێکیان دابەزییە سەر کوڕەکەی، بەوەی "ژیانێکی بێکەڵک بەسەردەبا" و بەڵام دوای ئەم قسەیە، بە دوو ساڵ پاشتر، لە تەمەنی ٤٥ ساڵیدا دەمرێ، ئەمەش بەرلەوەی کوڕەکەی بیسەلمێنی، کەوا باوکی هەڵەبووە.[٤٣] چەرچڵ لە ترسی ئەوەی مەبادا ڕەگە جیناتیماڵباتەکەی ڕێگەی ئەوەی نەدا – کە تەمەنی ٤٦ ساڵ بوو- لەسەر ئەوە لێبڕاوبوو بە هەر نرخێک بێ، پێش باوکی بکەوێتەوە. «لوید جۆرجیش» بە تەوسەوە گوتبووی؛ "دەکرێ ئەو لە پێستی دایکی دەهۆڵێک دروست بکا تا دەنگی پەسندانەکەی خۆی ببیستێتەوە."[٤٤]

چەرچڵ دەیزانی سیاسەت زۆر سەلامەت نییە. ئەو وەک کوڕێکی سەرچڵ لەدایک ببوو، وەک پەیامنێرێکی ڕۆژنامە ڕەگەڵ هێزی سەربازی بریتانی لە بەرەی باکووری ڕۆژئاوای هیندستان کەوتبوو، لەوێوە نووسیبووی "هیچ شتێک لەوە خۆشتر نییە کە بەبێ ئەنجام تەقەت لێبکرێ". ئەو لەسەر حیسابی کۆنسەرڤاتیڤەکان چووە نێو پەرمان، پاشان بایدایەوە سەر لیبراڵەکان و بە تەمەنی ٣٣ساڵی بووە گەنجترین وەزیری کابینە.[٤٥] **بەڵێ هەر بە ڕاست وەک لۆردی یەکەمی ئەدمیرالیی هێزی دەریایی لە ١٩١٢دا بڕیاری گۆڕینی سووتەمەنی کەشتیگەلی لە خەڵوزەوە بۆ نەوت دا: ئەو بڕیارەی وای کرد بریتانیا لە کۆڵ عێراق نەبێتەوە.** کەچی ئەو کات، بە هاندانی «سایکس»، بڕیارێکی چارەنووسسازانەی دا، کە پشتی هێزدابەزینی «گالیپولی» بگرێ، کاتێکیش سەرکێشییەکە شکستی هێنا، بووە مایەی نیشانەی سەرەڕمی زۆر لە نەیارەکانی. کاتێکیش لە ساڵی ١٩١٦دا، «لوید جۆرج» جێگەی «ئاسکویس»ی لە سەرۆکایەتی حکومەت گرتەوە و بانگی کۆنسەرڤاتیڤەکانی کرد تا لە پێکهێنانی حکومەتەکەدا ڕەگەڵی بکەون، ئەوە بوو باجی کۆنسەرڤاتیڤەکان دەستلەکارکێشانەوەی چەرچڵ بوو.

بۆ پیاوێک، کە بۆ سیاسەت و دەسەڵات ژیا، ئەو کەسەی چێژی لەوەدا دەبینی بە درەنگانێکی شەو بە مەستی باسی ئەم و ئەو بکا، ئاخۆ کێ بەرزبووەتەوە و کێش داشکاوە، خۆی ئەمە بۆ ئەو زەبرێکی بە ئازار بوو، وەنەبێ هەر بەلای کەمییەوە لەبەر ئەوەش بووبێ کە دۆستی «لوید جۆرج» بووە. دوای ئەوەی ماوەیەکی کورت لە بەرەی ڕۆژئاوا لە خزمەتی سەربازیدا بوو، گەڕایەوە بریتانیا، هێشتا خەم و خەفەت بەرینەدابوو، ئیدی دەستی دایە فڵچە و کاری تابلۆکێشان، بەڵکو بەسەر خەمۆکییەکەیدا زاڵبێ. ئەم

کارەی خۆی وەها وەسفکرد، کە "گەشتێکی خۆشە بەنێو سندوقی ڕەنگەکان." ئەو ئەمەشی سەلماند، ناتوانێ "خۆم وەها نمایش بکەم تا لە بەرانبەر ڕەنگەکان هەستێکی بێلایەنانەم هەبێ، دڵم بە ڕەنگە کراوەکان خۆش دەبێ، هەر بە ڕاستیش ئەفسووس بۆ ڕەنگە بۆرەکان."[٤٦] ڕەخنەگرەکانیش بۆنی ئەنجامەکانیان کردبوو، بەڵام کاتێک چەرچڵ یەکەمین پیشانگای خۆی کردەوە، لە پێنج تابلۆی خۆیدا چوار دانەی لێفرۆشتن. بە ناوی خوازراوەوە واژۆی لەسەر تابلۆکان کرد، تا ڕەخنەگرەکان نەتوانن شتێک بڵێن، ئاخر خۆی پێنەدەگیرا سەردانی پیشانگاکە نەکات و پێیەوە سەرسام نەبێ. هەروەک لە بەردەم «کلێمێنتاین Clementine»دا دانیپێدا نا، "من لەناو منمنۆکێدا نغرۆببوم."[٤٧]

چاکەی گەڕانەوەی چەرچڵ بۆ کابینەی حکومەت، بۆ «لوید جۆرج» گەڕایەوە، ئەو کەسەی لە کۆتایی ١٩١٨دا کردییە وەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری جەنگ. بۆ سەروەزیر گەڕاندنەوەی پیاوێک کە بە شێوەیەکی بەربڵاو بە بەپرسیاری یەکێک لە کێفەراتەکانی جەنگ دەزانرا، مەترسییەکی گەورە بوو. ڕۆژنامەی «مۆرنینگ پۆست» ئەم سەردەرهێنانەوەی چەرچڵی بە شتێکی "نایاب و نەخوازراو" وێناکرد، بەوەی هەواڵنێرێکی پێشوو "لە شوێنێک دابنرێ، کە بۆ ئایندە کێشە بنێتەوە."[٤٨] دیارە ئێستا ئەم بیرۆکەیە نامۆیە، بەڵام ئەو کات ئەمە هەستکردنێکی باوبوو. ژەنەڕاڵێکی هەرە گەورەی بریتانیش بە هێواشی هۆشداریدا: "دەکرێ ئەو شتێکی گەمژانە بکا و حوکمە سەربازییەکەشی هەمیشە هەر شکست بووە. ئەو خۆی بە دۆقی «مارلبۆرۆ Marlborough» دەزانێ."

له گەڕانەوەی بۆ نێو حکومەت، پەیوەندی خۆی لەگەڵ «لوید جۆرج» وەها بینی، کە بە شێوەیەکی حاشاهەڵنەگرانەوە گۆڕاوە. ئەم دوو پیاوە بەردەوام مشتومڕیان بوو، بە تایبەتیش لەسەر ڕێککەوتن لەگەڵ تورک. چەرچڵ بە مەبەستی کەمکردنەوەی خەرجی لەگەڵ ئەوەدا بوو ڕێک بکەوێ، هەرچی لوید جۆرجیش بوو، کوێرانە ڕقی لە تورک بوو، بۆیە دژێ ڕێککەوتن بوو، لەبەر ئەوەی چەرچڵ بۆ مانەوەی خۆی بەند بوو بە دۆستەکەی، بۆیە بەدەر لە قایلبوون هیچ بژاردەی دیکەی بۆ نەمابووەوە.

هەردوو پیاوەکە لەسەر پەیوەندییە ئاڵۆزەکەیان بەردەوام بوون. «لوید جۆرج» چەرچڵی بە نوشستی لە خۆتەرخانکردنی "ئەو توانا گەورە و وزە و بوێرییە" بۆ "کەمکردنەوەی خەرجییەکان" تاوانبارکرد.[50] چەرچڵیش لەوە تووڕە بوو، کەوا ڕەچاوی مانەوەی کۆنترۆڵی بریتانیا بەسەر میزۆپۆتامیای لێدەکرێ، ئەمەش لە بەرانبەر دوژمنکارێتی هەردوو لایەنی تورک و عەرەب بە سەرچاوە دەرامەتێکی کەمکراو و بە نەیاریی ڕۆژنامە. ئەو لە مانگی ئابدا وەها دەردەدڵی خۆی لای سەرۆوەزیر کرد: "ئاخر ئێمە تاکە دۆستێکمان سەبارەت بەو بابەتە لە نێو ڕۆژنامەگەرییدا نییە، ئەوان زیاتر حکومەت ئازار دەدەن، هەفتە دوای هەفتە، مانگ لە دوای مانگ، بۆ ماوەیەکی درێژە دەبێ ئێمە لەسەر ئەو بارە شپرزەییە، لەسەر ئەو بەفیڕۆدانە و شەڕە گۆترەییە بەردەوامین."[51] کەچی کاتێک بە قووڵی بیری لە مەترسی تووشبوون بە کێفەڕاتێکی دیکەی سەربازیی کردەوە، بیرۆکەیەکی نایابی بۆ هات؛ بۆ ئەوەی دەمی ڕەخنەگرە هەرە بەرچاوەکەی حکومەت بگرێ، هەقە بیکرێ و وەک ڕاوێژکاری خۆی بەکرێی بگرێ.

٩

باشترین و هەرزانترین چارەسەر

لە ٤ی کانونی یەکەمی ١٩٢٠دا، سکرتێری تایبەتی «چەرچڵ» بانگهێشتنامەیەکی بۆ «ت. ی. لۆرانس» نارد تا بێتە دیداری سەرۆکەکەی. یەکەم جار هەر یەکسەر دوای ئاگربەستەکە «چەرچڵ» لۆرانسی بینی بوو، دیدارەکەشیان بە کاریگەر و زیندوو مابووەوە. بە گەڕانەوە بۆ دیدارەکەی ئەو کات، لۆرانس تازە ڕێزلێنانە شاسوارییەکەی پاشای بریتانی ڕەتکردبووەوە، ئەویش لەسەر ئەمە سەرکۆنەی کردبوو. دواتر وەهای لەو بارەیەوە نووسی: "جارێکیان پێمگوت کە ڕەفتارەکەی زۆر هەڵە بوو، شتێکی شیاونەبوو بۆ پاشا سەرداری وڵات، جوامێرێک بەم شێوە بێڕێزی لە بەرانبەردا بنوێنێ."[١] لۆرانسیش لایەنە باشەکەی ڕەخنەکەی وەرگرتبوو. ڕوونیکردەوە، ئەم ڕەفتارە تاکە ڕێگە بوو تا لە پاشا بگەیەنێ، کە "شانوشکۆی بریتانیای مەزن سەبارەت بە سەدواکردنێکی متمانەدارانە لە سەنگی محەکدا بوو بەوەی لە داواکانیان سەبارەت بە سوریا بۆ فەرەنسا ناپاکیان لێکرا و بەمەش پەڵەیەکی ڕەشە لە مێژوومانـدا." چەرچڵیش ئەو کەسە نەبوو، تا ئەو پیاوەی کە "چاوەکانی بڵێسەی ئاگرینیان تێدابوو" لە کاتی ڕووبەڕووبوونەوە لەسەر مێزەکەیدا فەرامۆش بکا.[٢] لە کانونی یەکەمی ١٩٢٠یشدا، بانگی «لۆرانس»ی کرد تا کاری لەگەڵدا بکا.

لە گۆڕانکاریی وەزارەت لە سەرەتای ساڵی ١٩٢١، «چەرچڵ» لە وەزارەتی بەرگرییەوە گواسترایەوە وەزارەتی کۆلۆنیالی. کە نموونەی بەرفرەوانی بوو، لەوێ بە نووسینگە تازە بەرفرەوانەکەی دڵشاد بوو، کە دوو جار لە هی کۆنەکەی گەورەتر بوو، بەڵام ئەو

زیادبوونەی ڕووبەری نووسینگەکەی بە چەندین پێ دووجا، هیچ نەبوو لەچاو ئەو سەرئێشەیەی لە کاری وەزارەتەکە بەدوایدا هات. بۆ مایەی ترسوتۆقینی «چەرچڵ» سەروەزیر بەرپرسیاریەتی تەواوی فەڵەستین و لەوەش پۆلکتر هی میزۆپۆتامیای خستەئەستۆ، دوای ڕاپەڕینەکەش، ئەرکەکە ئەوە بوو، حکومەتێکی خۆجێی پێکبهێنێ بەڵکو مەیلی عەرەبەکان بۆ خۆ بکێشێ و بڕژێتە نێو بۆتەی بەرژەوەندی ستراتیژیی بریتانیاوە. «چەرچڵ»یش نەیدەتوانی خستنەڕووەکەی «لوید جۆرج» بەلاوەبنێ، بەڵام ئەو "هەندێ بەدگومانیی سەبارەت بەرەنجامی سیاسییانەی من هەبوو" بەوەی کاری سەرپەرشتیکردنی میزیۆپتامیا و فەڵەستین وەک مشوورخواردنی جمکەیەک، هەر وەک ئەو وەها وەسفی کرد، بگرمەئەستۆم" کە بە خاترجەمیشەوە ئەو "باوک نەبوو".[٣]

هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو، چەرچڵ مەراق بوو لۆرانس بێلایەن بکا، چونکە ئەو ئەفسەرە گەنجە خۆشەویستە واتای ئەوەی دەگەیاند، هێزێکی مەزنی بۆ تێکوپێکدانی ئەو لەبن سەردا بێ. دواتر ئەو وەهای ڕاگەیاند، گوایە یەکسەر «لۆرانس» بەپیر بانگەوازەکەیەوە چووە و قبووڵی کردووە، بەڵام «لۆرانس» گوتی تەنیا بە داوای جاری سێیەمی چەرچڵ و لە کۆتاییدا هاتۆتە ڕەدایێ تا بە قەولی خۆی بگەڕێتەوە نێو "ئەو گۆڕە تەنگەی ئەرکی گشتیی"، لەوانەشە لەو کاتەدا ئەمەشی لەبەر دەستکورتی کردبێ.[٤] گێڕانەوەکەی لۆرانس ڕاستگۆیانەترە، چونکە «چەرچڵ» تەنیا لە ١٦ی شوباتی ١٩٢١دا خۆشحاڵی خۆی بۆ «کلێمێنتاین»ی هاوژینی دەربڕی، کە لە کۆتاییدا "لۆرانسی سندم[٤٩]کرد."[٥] ئیدی لە ماوەی چەند ڕۆژێکدا وەها کەوتەوە لۆرانس تا درەنگانێکی شەو لە

---

٤٩ سندمکردن: واتە دەستوپێی بەستنەوە.

وەزارەت بۆ کار دەمایەوە، ئێستا بووەتە نەخشەدارێژەری ئەو سیاسەتە گۆڕاوانەی حکومەتی بریتانیا، کە لە سەروبەندی هاتنەکایەدا بوون. چەرچڵیش کەیفخۆش بوو بەوەی قەناعەتی بە ترسناکترین ڕەخنەگری هێناوە، جارێکی دیکە بیێتەوە سەرگۆڕەپان و بیێتەوە کارمەندی حکومەت، ئەمەش بە شێوەیەکی کارا لە کاتی پێواژۆیەکەدا بێدەنگی دەکا. خۆی شتەکە لە سەرێکی دیکەشەوە بۆ لۆرانس بەڵێن بوو، دەرفەتێکی لەبار بوو تا "لەو دەردە خەمۆکییەی لە ١٩٢٠دا تووشی هات، دەرباز بێ.[٦]

گەشبینی «لۆرانس» پەیوەست بوو بەو ڕاستییەی، لەو کاتەی «چەرچڵ» دەرفەتی کاری خستە بەردەمییەوە، بیرۆکەی ڕاپێشکردنی فەیسەڵ وەک بیچمێکی سەرەکی چارەسەری کێشەکە، ببووە سیاسەتی حکومەت. خاڵی وەرچەرخانەکەش لەو کۆبونەوەیەی لە کانونی یەکەمی ١٩٢٠ لە وایتهۆڵدا کرا، هاتەپێش. ئەو کاتەی دەقی ئینگلیزی و عەرەبی نامە و نامەگۆڕینەوەی «ماکماهون» لەگەڵ «شەریف حوسێن»دا بەراوردکرا. «ماکماهون» لە نامە هەرەگرنگەکەی خۆی لە ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩١٥دا دەستەواژەیەکی تەمومژاوی بە دانەنانی وێرگوڵ لە نێوان وشەکان بەکارهێنابوو، وا دیاردەکرا وەک ئەوەی بە داواکارییە پێلێهەڵبڕییەکانی «حوسێن» قایل بێ، ڕاستییەکەشی بەم کارەی دەرفەتێکی بۆ بریتانییەکان هێشتبووەوە تا لەگەڵ فەرەنسییەکان لە مانۆڕدا بن. بۆ ماوەی پێنج ساڵی ڕەبەق بریتانییەکان لەو بڕوایەدا بوون، کە ئەو سەرکەوتووانە ئەم کارەی کردبوو، تا ئەو کاتەی ڕەفتارە سامناکەکە لە کۆبوونەوەکەی کانونی یەکەمی ١٩٢٠دا بەدەرکەوت، لەوێدا دەرکەوت بە دەستسووکی، بڕگەکە لەنێو دەستنووسی دەقە عەرەبییەکەی

نــــامەکەدا دەرهێنرابـــــوو. هەروەک یەکـــــێ لە کاربەدەســــتە ئامادەبووەکان ئامادەی کۆبوونەوەکە بوو، وەهای باسکرد:

لەو دانە نـامە عەرەبییـەی بـۆ شـا حوسـێن نـاردرابوو، وەهـا وەرگێڕدرابـوو، بریتانیـای گەورە دەسـتی لە کردەنیازەکـان والآیە، بـێ ئەوەی زیـان بە فەرەنســییەکان لە هەمـــوو ئەوەی بۆیـــان دیارکرابوو بگەیەنێ. ئیدی ئەم بڕگەیە لەنگەرگای ئێمە بوو: ئاخر وای کـرد بە فەرەنسـییەکان ڕابگەیەنـین؛ ئـێمە مـافی ئەوانمـان پاراستووە و عەرەبەکانی ئەو ناوچانەش دەبووایە لە دواییدا لەگەڵ مەرجی فەرەنسییەکان بێنەوە. ئەوەش شـتێکی هەرە هەراسـانکەر بوو ئەم پارچە خاکە ڕەقوتوندەمان لەبن پێیان دەربێت. پێموایە لە بەرانـبەردا حکـومەتی خاوەنشـکۆ ئەو دەرفەتە بقـۆزێتەوە و وەک قەرەبوویەک فەیسەڵ بنێرێتە میزۆپۆتامیا.[7]

بە ڕەهـاییەوە ئەم خەمڵاندنە ڕاسـت دەرچـوو. ئـاخر هەر پـاش دوو ڕۆژ «کـــرزن» دەســــەڵاتی دایە کــابینە تــا لە «فەیســـەڵ» نزیکببەنەوە و بیبینن بەڵکو مەیلی ئەوەی هەبێ ببێتە دەسەڵاتداری میزۆپۆتامیا. زۆریشی پێنەچوو «فەیسەڵ» هاتە لەندەن.

ئەو وتــووێژە نهێنییــانەی بەدوایــدا هــاتن، هانــدەرانە بــوون. ســــەرکردە عەرەبەکە ئامـــاژەی ئەوەی نیشـــاندا، کە بیـــرۆکەکە "بەلاوەنــانێ"، ئەوەشــی خستەســـەر، «عەبـدوڵلا»ی بـرای تـاجی پاشـایەتی نـاوێ.[8] هەر لەو کاتـانەدا فەیسـەڵ چاوی بە لۆرانسـیش کەوت، ئەوەی پێڕاگەیاند، دەستبەرداری هەر داوایەک لە سـوریا و فەلەستین دەبێ، هەرچەندە ئەوەشی ئارەزوو بوو بەڵکو دەوڵەتێکی عەرەب لەو خاکانەی بەنێو ئوردندا تێدەپەڕن، ببینێ. ئەم ڕەفتـارەی فەیســـەڵ وای لە «لــۆرانس»کــرد زۆرگەشــبین بــێ. ئەویـش بە ســکرتێرە تــایبەتییەکەیەی «چەرچـڵ»ی گــوت: "هەمـــوو پرســی

پابەنـــدیی و بەڵێنەکـــان، ئەوانەی جێبەجێکـــران یـــان شـــکێنران لە لایەکەوە دانـــران. دەکـــرێ ئەگەر هـــاتوو فەیســـەڵ حەزبکـــا زۆر یارمەتی چارەسەری خێرای دامەزراندنی ئەو دەوڵەتانە بدا."[٩]

دیار بوو هەر دوو وشـەی چارەسـەرییەکی خێرا و بنەچەکەی بـاب و بـاپیرانی «فەیســەڵ» زۆر جـوان بە دڵـی چەرچـڵ بـێ. هەرچەندە ئەو ئەفسەری سوارە لە «ساندهەرست Sandhurst» دەرچـوو بـوو، بەڵام ئەو نـاوی خـۆی وەک پەیـامنێرێکی بەرەکـانی جەنگ بە وەسفکردنی شـەڕە بچووکەکانی دوا ڕۆژەکانی سـەدەی نـۆزدەهەم پەیـداکرد، ئەو بە جۆشـەوە بەشـداری ئەو جەنگانەشـی کرد، کە ڕاپۆرتی لەو بارەوە بۆ ڕۆژنامەکان دەنارد. بەسـەر ئەو وێرانکـارییەش شـاهید بـوو، کە لەبەرەی بـاکووری ڕۆژئـاواوە بە هۆیی فتوای مەلاکان بۆ جیهاد قەومـا،[٥٠] هەروەهـا هەرای بەگـوڕی دەروێشـایەتی «مەهـدی» لە سـودان، بۆیە «چەرچـڵ» حەزی لەو بیـرۆکەیە کـرد، کە فەیســەڵ دەســەڵاتی خـۆی وەک نەوەیەکـی پێغەمبەر محەمەد بۆ گەیشتن بەباری سـەقامگیریی بەکاربهێنێ. بە وەبیرخۆهێنانەوەی ئەو دیمەنەی عەرەب لە مێشکییدا، ئەو کات کە بـۆ یەکەم جـار فەیسـەڵی بینـی بە خـۆیی و شـەپقەیەکی درێـژ و قاتێکی بە شاقەل، نامراد بوو. چەرچڵ بە لۆرانسـی گوت قسـەکانی وەربگێڕێ: "بە ئەمیر بڵێ، من بەداخەوەم بۆ لەدەستدانی جلوبەرگە

---

٥٠ نووسەر لە پەراوێزدا نووسیویەتی؛ مەلا شێتەکە لە تەممووزی ١٨٩٧دا گەیشتە ناوبـانگی خـۆی، کـاتێ سـەرکردایەتی هـۆزەکەی خـۆی، هـۆزی پشـتونی کـرد لە مەلاکەند، لە بەرەی باکووری ڕۆژهەڵاتدا پەلاماری سەربازگەی بریتانییەکان بدەن. چەرچڵیش لە شکاندنی بـازنەی ئـابلۆقی پەلامـارەکەدا بەشـداری کردبوو. ئەم مەلا شـێتە بە پشـتووی (سـرتور فەقیـر) بـووە هەروەهـا نـاوی مەلا مەسـتان یـان مەلا مەستانەشـیان پێگوتـووە، لای بەریتانییەکـانیش بە فەقیـری شـێت یـان مەلای شـێت ناوزەدکرابوو.

جوانەکـانی. " **فەیســەڵیش وەهــا وەڵامــی دایەوە: "بەڵــێ، لەگەڵ شانشینە جوانەکەشم!"**[١٠]

بە گەڕانەوە بـۆ ئەو تەکتیکـانەی کە بە هـۆیەوە بریتانییەکـان ئاشتی و ئارامییان بە درێژایی سنووری باکوور-ڕۆژئاوا پاراست، ئەوە بوو «چەرچڵ» بەپیر ئەو کۆمەک و باربووکردنی فەیسەڵ لە بەغـدا، عەبـدوللا لە ڕۆژهەڵاتـی ئـوردن و بـاوکە پیرەکەشـیان لە مەککەوە چـوو. چەرچڵ وەهـا لەگژ هزران ڕاچوبوو؛ "خۆ ئەگەر فەیسەڵ بزانێ نەوەک بە تەنیا کۆمەککردنی باوکی... بەڵکو پێگەی براکەشی لە ڕۆژهەڵاتی ئوردن بەندە بە ڕەفتاری باشی ئەو، ئەو کـات باشـتر لە شـانە دەکشـێ."[١١] عەبـدوللای مجێـزبەرز و بـاوکە سەربەگۆبەندەکەشـی، واتە «شـەریف حوسـێن» بە هەمـان شـێوە بەرزەفتکران.

بە هاتنی ١٢ی کانونی دووەمی، چەرچڵ مێشکی خۆی لەسەر شتێک ساغکردبووەوە، ئینجا بە «کورزن»ی گوت؛ ئەو "هەسـتێکی بەهێزی وای هەیە" بۆ کارەکە فەیسـەڵ "باشـترین کەس بێ."[١٢] بۆ ئەو حـاڵەتەش ئەگەر هـاتوو خەڵکی میزۆپۆتامیا پێـی قـایلنەبوون، ئەوە بـوو لە هەمـان ڕۆژدا بە «سـێر پێرسـی کۆکس»ی ڕاگەیانـد، لەو ڕاپرســـییەی ئاینـــدەدا، بەوەی کە لە خەڵکـــی میزۆپۆتامیـــا بپرسـرێتەوە ئـاخۆ فەیسـەڵیان وەک فەرمـانڕوای خۆیـان قبـووڵە، "ئەوا پێویسـت ناکـا ڕێگـا سیاسییەکانی ڕۆژئـاوایی پەیڕەوبکرێن... بەڵکو پێویستە بنچینەی هەڵبژاردن دابڕێژرێتەوە."[١٣]

بڕیـاری لێبـڕاوانەی «چەرچـڵ» ئەوە بـوو، «فەیسـەڵ» بـایی خۆی لە لایەن خەڵکی خۆجێییەوە پشتگیری بکرێ، بۆ ئەوەی ڕێگە لە لـۆمەی فەرەنسـییەکان بگرێ، بەوەی بریتانیـا دەیەوێ فەیسـەڵ بگەڕێنێتەوە بەغدا، ئـاخر بۆ فەرەنسـییەکان خـاڵی گرەوکردن بـوو

ئـاخۆ نەخشـەی بریتانییەکـان سـەردەگریٚ یـان نـا. تـا ئەو کـات بریتانییەکان سکالاٚ و گازاندەکانی فەرەنسییەکانیان بەلارِێدا بردبوو بەوەی ئەوان بە شـێوەیەکی بێلایەنـی دەڕوانـنە ئەو پرسـەی ئـاخۆ کیٚ سـەرۆکایەتی ئەو حکومەتە عەرەبییە وەردەگریٚ، کە لە بەغدا دادەمەزریٚ. لەسـەرەتای ١٩٢١یشدا خەریکبوو ئەو مەتەڵە لە کەڵک دەکەوت. دەبەنگییەکـی گەورە، دیپلۆمـاتێکی فەرەنسـییەکانی لەو ڕاسـتییە ئاگـادارکردەوە، کەوا «فەیســەڵ» بـۆ گفتوگـۆکردن لە لەنــدەن بــووە، ئیــدی ئەو شــێوازەی دەرکەوتــنە و لەگەڵ دووبارەدانانەوەی «لۆرانس» لە پێگەیەکی حکوومیدا، گومانەکانی فەرەنسییەکانی تۆخترکرد. ئەوە بوو بالْوێزی فەرەنسا هۆشداری دایە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیا، بەوەی دانانی فەیسـەڵ دەبێـتە مـایەی گرژکردنـی پەیوەنـدییەکانی نێـوان هەردوو ولاٚت، ئەمەش وەنەبــیٚ هەر لەبەر ئەوەبــیٚ، کە «گــۆرۆ» متمــانەی بە ســەرکردە عەرەبەکە نیـیە، چـونکە وەک فەرەنسـییەکان پێیـان لەسەرداگرت، پشتبەستن بە «فەیسـەڵ» وەک ئەوە وایە " پشت بە دارقامیشێکی شکاوەوە بدەی."[١٤]

«چەرچــڵ»یــش بڕیــاری ڕێکخســتنی کۆنفرانســێکی بــۆ کاربەدەستان لە مـانگی ئـازار لە قـاهیرە دابـوو، تـا بژاردەی دانـانی فەیسـەڵ مۆربکـا، بەلاٚم بەرلەوەی ئەم کـارە بکـا، درکـی بەوە کـرد پێویسـتە لەگەڵ فەرەنسـییەکان بگـاتە "لەیەکتێگەیشـتنێکی ڕوون و گردەبڕ."[١٥] ئەوە بوو لە ٢٤ی شوباتدا چاوی بە «گۆرۆ» و «فیلیپ بێرسـلۆت»ی وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی فەرەنسـا کەوت، کە یەکسـەر دابەزیـیە سـەر سیاسـەتی بریتانیـا. ئەو «فەیسـەڵ»ی بە "هەرە ناپــاک، کەســێک هەر لە بنچیــنەوە لاواز"، لە قەڵەم دا. «بێرسـلۆت» گـوتی؛ ئەگەر هـاتوو فەیسـەڵ لە بەغـدا دابنـریٚ، ئەوا

حوکمی فەرەنسا لە سوریا بنکۆڵ دەبێ.[16] لەمەشدا «گۆرۆ» پشتی گرت و گوتی؛ پێشتر و لە دەستپێکی ساڵەکەدا، «فەیسەڵ» بە تەواوی لە بەڵێنەکانی پێشتری پاشگەز بووەتەوە.

«چەرچڵ» هەوڵیدا بە شێوەیەکی نەرمونیان فەرەنسییەکان ساردبکاتەوە. هەرچەندە کەمۆیانە[51] ئەوەی گوت، کەوا هێشتا "بیرۆکەیەکی کراوەیە بۆ ئەو بابەتەی" ئاخۆ سەبارەت بە حکومەتی بریتانیا کێ بێ سەرۆکایەتیی حکومەتەکەی میزۆپۆتامیا بگرێتەدەست، لە ئارادانییە، ئەو بە هاوتا فەرەنسییەکانی گوت "ئەوە بۆ ئەو زۆر سەختە... کە بگەڕێتەوە بۆ پەرلەمان و حکومەت و بۆ لای ئەو هەموو ڕاوێژکارە خۆجێیانە کە هەموویان مەیلیان لەسەر دانانی میر «فەیسەڵ» هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دەبێ ڕێنمایی کشانەوە لەو هەموو ناوچانە بکا هەر لەبەر ئەوەی ڕوانینی فەرەنسییەکان وەها دەخوازێ.[17]

شارەزایانی بریتانی دەربارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ١٣ی[52] ئازاردا لە قاهیرە کۆبوونەوە، هەر یەکسەریش بە "چل دزەکە/حەڕامییەکە" وێناکران، ئەمەش مایەی خۆشییەکی گەورەی «چەرچڵ» بوو. لەوێدا گەورە ئەفسەرانی بریتانی، ڕاوێژکارانی ئەوێی «چەرچڵ» و کاربەدەستانی هەرێمەکەش لە نێویاندا «گێرترود بێل» و «سێر پێرسی کۆکس» ئامادەبوون. لێ گەلۆ خۆ ئەوە ئاژانی بریتانی بوو لە سۆمالیلاند بەناوی « سێر جێفری ئارچەر Sir Geoffrey Archer»، کە سەرنجی هەموو ئامادەبوانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، کاتێ بە خۆی و دوو بەچکە

---

٥١ کەمۆیانە: زۆرزانانە.

٥٢ لە زۆربەی سەرچاوە مێژوویەکاندا، ١٢ی ئازار بە ڕۆژی دەستپێکی کۆنفرانسەکە دادەنێن.

شـێر گەیشـتە شـوێنی کۆبـوونەوەکە. «ئەلنبـی»یـش، کە ببـووە کۆمسیاری باڵای بریتانیا لە میسر، خانەخوێی بۆنەکە بوو، ئیدی ئەو سـاتەی بەچکەشێرەکان هـاتن و مەلێکی کەویکراویـان لە نێو بـاخچەکەدا بەدیکـرد، وەک ئەو وەسـفیکرد؛ "کە تـۆقی ملـی بەچکەشێرەکان کرایەوە، پەلاماری حاجی لەقلەقەکەی منیان دا، کە بەنـاوی «مـارابۆ» بـوو. حـاجی لەقلەکەش بۆ دەربازکردنی گیانی خۆی هەڵات. زۆری نەمـابوو بکەوێتە چنگیـان، تـا لە کـاتی خۆیـدا نـۆکەرە ڕەشپێسـتەکە فریـای کەوت. ئینجـا گیـرانەوە و ڕەوانەی باخچەی ئاژەڵانی لەندەن کران."[١٨]

ئامـــادەبوونی ئەو هەمـــوو ڕاوێژکـــارە هەر نمایشـــێکی شانۆگەرییانەی ڕووت بوو، ئاخر ئەوەی لە کۆنفرانسـەکە بە ئاکام گەیشت، پێشتر بڕیاری لەسـەردرابوو. دواتـر «لـۆرانس» وەهـای نووسـی: " ئێمە هیچمـان بۆ قسـەکردن و تـاوتوێکردنی شتەکانمان بۆ پیاوەکەی سەر گۆڕەپان نەهێشتەوە."[١٩]

بـۆ ڕۆژی پاشـتر «چەرچـڵ» کۆنفرانسـەکەی بە ڕەشنووسـی بروسـکەیەک بـۆ سـەروەزیر کـردەوە. "پێمـوایە دەبێ بە کـۆدەنگی بگەیـنە ئاکامێـک... بەوەی فەیسـەڵ هیـوای باشـترین و هەرزانتـرین چارەسـەر بـێ." ئەو وەهـای ڕاگەیانـد، ئەوەشـی خستەسـەر، کە بـڕوای بە «لـۆرانس» هەیە تـا قەنـاعەت بە فەیسـەڵ بهێنێ بەوەی سەرۆکایەتیی وڵاتێک وەربگرێ کە ئێستا نـاوی عێراقی لێدەنێین.[٢٠] لە گفتوگـۆکردن سـەبارەت بە بژاردەکـانی دیکە، ئەوانەی بەدوایـدا هـاتن، لـۆرانس پشـتی فەیسـەڵی لە بەرانـبەر بـراگەورەکەی گـرت، هەروەک چۆن بەر لە چوار ساڵ پێشـتر لە عەرەبستاندا هەر وای کردبوو. ئەو ئاماژەی بەوە کرد؛ "لە کاتێکدا فەیسـەڵ کەسێکی کـارا و لێوەشـاوەیە، کەچـی «عەبـدوڵڵا» کەسـێکی تەمبەڵ و زاڵ بـوو.

کەسیش لە ئامادەبووان هێندەی ئەو، جووتە براکەی نەدەناسین، بۆیە هەموان لەسەر ڕایەکەی کۆک بوون. ئینجا «چەرچڵ» دەستی دایە سندووقی تابلۆکێشانەکەی و بەرەو ئەهرامەکان ملیلێنا. یاریدەدەرە سەربازییەکەی هەواڵەکەی وەها دا: "تا تاریکایی داهات نەماندیتەوە."[21]

بۆ ڕۆژی پاشتر دیسان «چەرچڵ» بە خۆی و سندووقەکە بۆی دەرچوو، لە کاتێکدا کاربەدەستان سەرگەرمی کاروبار بوون، دابەشببوونە سەر دوو کۆمیتە، یەکێکیان بۆ ڕووماڵی سیاسی و لایەنی سەربازی، ئەویدی کەشیان بۆ باری دارایی، ئیدی نەخشەیەکی پڕ وردەکارییان بۆ دانانی فەیسەڵ و کەمکردنەوەی خەرجی هەبووی بریتانییەکان لە میزۆپۆتامیا داڕشت. لۆرانس گوتی "ئەم دوو هەفتەیە درێژترین ماوەی ژیانم بوون" و «گێرترود بێل»یش هاوڕابوو.[22] **لە ١٥ی مانگدا «بێل»و «کۆکس» مشتومڕیان لەسەر بەرژەوەندیی دروستکردنی دەوڵەتێکی عێراقی بوو، کە ناوچە کوردییە دوورەدەستەکانی پاشخانی باکووریش لەخۆبگرێ، تا ئەو کاتەش چەرچڵ لەلای ئەهرامەکان گەڕایەوە بۆ نێو هۆڵی کۆبوونەوەکە، جارێکی دیکە لەسەر پرسەکە ڕێککەوتبوون، هەرچەندە ئەمەش ئاماژەی کەسەکی ئەو نەبوو. دوای ڕۆژێکی دیکەی نیگارکێشان لە ١٦ی مانگدا، ئەم جارەیان لە دێرێک لە بەشی ڕۆژهەڵاتی شارەکەدا، چەرچڵ بروسکەیەکی بۆ «لوید جۆرج» لێدا، کەوا ڕاوێژکارە سەرەکییەکانی گەیشتوونەتە "سەر ڕێککەوتنی تەواو لەسەر هەموو خاڵەکان، هەم لەبارەی سیاسی و هەم سەربازیشەوە"، بەمەش ساڵانە ٢٠ ملیۆن پاوەن لە خشتەی بودجە پێشنیازکراوەکەی بەرگری دەگەڕێتەوە، هێزی هەوایی پاشایەتیش بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕێی هەڕەشەی**

بۆمبارانی ئاسمانییەوە ئاشتییەکە دەپارێزێ. چەرچڵ حەزی لێبوو ئەوە بە بیر کاربەدەستەکانی بێنێتەوە "تکایە لەوە تێبگەن، هەر شتێک لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بقەومێ بەرانبەر کەمکردنەوەی خەرجییەکان شتێکی لاوەکییە."[٢٣]

ئینجا گفتوگۆکان هاتنەسەر فەڵەستین و ڕۆژهەڵاتی ئوردن، ئەو ناوچە دوورە پشتخانەی، کە بریتانیا دەترسا مەبادا فەرەنسییەکان بیانەوێ دەسەڵاتی خۆیان تێدا بەرفرەوان بکەن. پرسەکە بە گەیشتنی عەبدوڵلای برای فەیسەڵ لە مانگی تشرینی دووەمی پێشتردا، ئاڵۆزتربوو، ئەو کاتەش «سێر هێربەرت سامۆئیل» لە ئۆرشەلیمەوە هات تا خۆی بگەیەنێتە گفتوگۆکان، لەوێ لۆبی ئەوەی لای چەرچڵ کرد، کە بە شێوەیەکی فەرمی دەست بەسەر ئەو ناوچانەدا بگرن. لە ڕۆژەکانی دواتردا مشتومڕی ئەو لەسەر ئەوە بوو؛ "ئەگەری دژبەرییەتی فەڵەستین بۆ چەندین ساڵ لە سەر پرسی زایۆنیزم، وای کردووە بەرفرەوانکردنی پارێزگاکە تا لابردنی فتیلەی گرژیی نێوان عەرەب و جوو، شتێکی خوازراو بێ.[٢٤]

هەر یەک لە چەرچڵ و لۆرانس لەگەڵ بیرۆکەی «سامۆئیل»دا نەبوون. چەرچڵ پەرۆش بوو کارێک نەکا بە دژی «عەبدوڵلا» بشکێتەوە، لۆرانسیش پێداگربوو لەسەر ئەوەی وەها باشترە، ڕۆژهەڵاتی ئوردن وەک زمانەی سەلامەتی بەکاربهێنرێ، ئەویش بەدانانی حوکمڕانێک کە بریتانییەکان باندۆری ئەوەیان لەسەر هەبێ بتوانێ نەیاریی عەرەب بۆ زایۆنخوازەکان جڵەو بکا، بەڵام بەربژارە نموونەییەکەش نابێ "هێندە بەهێز بێ، هەروەها کەسێکیش بێ خەڵکی ڕۆژهەڵاتی ئوردن نەبێ، بەڵکو کەسێک بێ بۆ پاراستنی پلەوپایەکەی بەند بێ بە حکومەتی خاوەنشکۆی

بریتانی.[٢٥] عەبدوڵڵاش ئەو پیاوە بوو لە مێشکی لۆرانسدا بوو. ئەم کەسەش پشتگیریی کابینەی حکومەتی لە لەندەن وەرگرت، ئەوان جێگرەوەکەی سامۆئیلیان بە دڵ نەبوو، چونکە تێچوونی زیادەی داخواز بوو. هەروەک یەکێ لە کاربەدەستە ئیمپریالییەکانیش گازاندەی کرد بەوەی "ئەوان تەنیا بیریان لە پاوەنەکان کردەوە."[٢٦]

لە ٢٠ی ئازار هەموو شتێک تەواو بوو. ئەوسا چەرچڵ و هاوکارەکانی بە سواری وشتر بەرەو ئەهرامەکان لێیانخوڕی، لەوێ لە ڕێگادا، لە ئەنجامی ئەوەی چەرچڵ هەوڵیدا غاربدا و بە پێشیان بکەوێتەوە، وشترەکە سەرپەلۆ چوو و سوارەکەشی لەسەر پشت پەڕی. لەوێ چەرچڵ لە بەردەم هەیکەلی «ئەبولهۆل Sphinx»دا وێنەیەکی لەگەڵ «بێل» و «لۆرانس»دا گرت. وێنەی لەمەش فەرمیتر، وێنەیەکی بە کۆمەڵ بوو، لە پشتەوەی هوتێلەکە گرتبوویان، کە هەموو بەشداربووانی کۆنفرانسەکەی تێدایە، لەوێدا چەرچڵ لە ناوەڕاستیان وەستاوە، لۆرانسیش لە نزیکی ئەو لە پشتەوە دەبینرێ. ئەوەی لەم وێنەیەدا زۆرتر مایەی تێبینییە، تەنیا دوو عەرەب لە وێنەکەدا بەدیدەکرێن، بە تەنیاش هەر یەکێکیان عێراقییە، ئەویش «جەعفەر پاشا[٥٣]»یە، یەکێک لە ژەنەڕاڵەکانی فەیسەڵ بوو هی سەردەمی جەنگ. لە وێنەکەدا «بێل» بە هەراسانی ناچاربووە لە تەک «ئارنۆلد وڵسن» بوەستێ، ئەو کەسەی لە ڕاژەی حکومەتەوە ڕۆیشت و بووە دابەشکەری مووچە لە کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانی. لە ڕیزی پێشەوەش لەسەر

٥٣ مایەی سەرنج و تێڕامانە لە مێژووی دروستکردنی دەوڵەتی عێراقدا، کەسێکی کورد بەم شێوە ڕۆڵی هەبێ، ئاشکرایە ئەم «جەعفەر عەسکەری»یە زۆر پێشتر ڕەگەڵ «فەیسەلی کوڕی حوسێن» کەوتبوو، فەیسەلیش هیچ کات ئامانجی عەرەبایەتییەکە و دروستکردنی دەوڵەتی عەرەبی پانوپۆڕی نەشاردبووەوە!

مـــــافووریێکی گەورەی ئێرانییـــــدا هەردوو بەچکەشـــــێرەکە بە کەیفوســـــەفاوە لەگەڵ یەک بەشـــــەڕ دێـــن. پاشـــان لـــۆرانس بروسـکەیەکی بـۆ فەیسـەڵ لێـدا و هەواڵـی خۆشـی گەیانـدێ. لە بروسکەکەدا پێیگوت: "شتەکان وەک چۆن هیوامان خواستبوون، وەهـا دەرچـوون. تکـایە دەسـتبەجێ بەرەو مەکـکە بـکەوەڕێ... هەرچۆنێک بێ شتێک بۆ ڕاگەیاندن بڵێ."[٢٧]

لە ٢٣ی مانگدا چەرچڵ قاهیرەی بەرەو ئۆرشەلیم بەجێهێشت، لەوێ بە ئاپۆرایەکی پڕ لە هەراوهوریای نارەزایی لەسەر سنووری «غەززە» پێشوازیلێکرا، خەڵکەکە هاواریان دەکرد: بڕووخێ جوو! ملیان بپەڕێنن!"[٢٨] دواتر لەو سەردانەیدا قایلبوو سەری نشینگەیەکی جوو بدا. پاشتر لەبن باندۆری سەرسامبونییەوە نووسی: "ئێمە بۆ نۆشـکردنی نمـوونەیەک لە شـەرابی نایـاب و پشـکنینی جـوانی ڕەزەکان بانگهێشت کراوین،" بەڵام خۆ پرسە گوشارهێنەکە ئەوە بـوو، ئـاخۆ کـێ لە ڕۆژهەڵاتـی ئـوردن وەک حـوکمڕان دابنـرێ.[٢٩] لۆرانس چـوو «عەبـدوڵڵا» ببینـێ و قەنـاعەتی پێبکـا تـا بگەڕێتەوە ئۆرشـەلیم و چەرچڵ ببینێ. ئیدی عەبدوڵڵا بە پێشنیازی چەرچڵ قـایلبوو، کە ببێـتە حـوکمڕانی ڕۆژهەڵاتـی ئـوردن و بەڵێنـی ئەوەش بدا بۆ فەرەنسییەکان واز لە دیمەشق بێنێ. بۆ ئەوەی بریتانییەکان عەبـدوڵڵا بە تەواوی بە سـۆزەکەی ببەسـتنەوە، وەک بنەمـایەک "گرێبەستەکەیان" بۆ شەش مانگ لەگەڵی واژۆکردبوو.

چەرچڵ لە بنەڕەتەوە لای خۆی بە پەرۆش بوو لە بەرژەوەندی فەیسەڵ شتێک جاڕ بدا بەوەی کۆمەکی «کۆکس» بکا تـا ڕکابەرە خۆجێییەکـان، هەریەک لە نەقیبـی بەغـدا کە شـێخێکی بەسـاڵاچوو، پێشەوایەکی ئایینی جڤاتی سوننەکانی شارەکە بوو، لەگەڵ «سـەید تاڵب» کە گەنجە ناسیونالیستێکی بەگوڕی بەسرایی بوو، بەرکەنار

بکا. کەچی لە لەندەن «لوید جۆرج» لەوە نیگەران بوو، دەترسا هەواڵی بریتانییەکان بە پلانی پێشوەختە بۆ دانانی فەیسەڵ و عەبدوللا بە سەرداری دوو دەوڵەتی دراوسێ بە هەڕەشەی بنکۆڵکردنی پێگەی فەرەنسییەکان لە سوریا لێکبدرێتەوە، وەها بزانرێ بە مەبەست ئەم کارەیان ڕێکخستووە.[٣٠] ئیدی ئەو سوور بوو لەسەر ئەوەی، دەبێ شتەکە واببینرێ گوایە ڕەوشەکە لە عێراقەوە سەریهەڵداوە.

وەک لێکەوتەیەکیش، کاتێک چەرچڵ چاوی بە «دەی کایکس»ی ڕاوێژکاری ژەنەڕاڵ «گۆرۆ» کەوت، ناچاربوو بە شێوەیەکی باوەڕپێنەکراوانە وەها نمایش بکا، گوایە "ڕێنوێنی سیاسەتی بەرتیانیا چ لە عێراق و هەر شوێنێکی دیکە بێ لەسەر خواست و ئارەزووی خەڵکەکەی بەندە"، هەرچەندە دانی بەوەشدا دانا، کە شتەکە "سەرکێشە بۆ چارەسەرییەکی شەریفییانە."[٣١] ڕاستییەکەش ئەوە بوو، لەو کاتەی فەیسەڵ بەرەو مەککە ڕۆیشت تا قەناعەت بە باوکی بکا، چەرچڵیش، «کۆکس» و «بێل»ی لە ئازاری ١٩٢١دا بەو ڕێنماییە ناردنەوە بەغدا، تا کارێکی وەها بکەن بگوترێ "ئەوە پێشوەخت بزووتنەوەیەکی ڕەمەکییە لە میزۆپۆتامیا بۆ داواکردنی فەیسەڵ سەریهەڵداوە و بە موبارەکیی ئێمەشە".[٣٢]

ئەرکی هەر یەک لە «بێل» و «کۆکس» ئاڵۆز بوو، ئاخر ئەو ڕاستیە هەبوو، کەوا هەردووکیان، «نەقیب» و «سەید تاڵب» لە پێواری[٥٤] ئەوان زۆر سەرقاڵی کاروباری خۆیان بوون. «تاڵب» قورسایی خۆی خستبووە پشت نەقیبە بەساڵاچووەکە، بەو هیوایەی دوای مەرگی نەقیب، ئەو میراتگرەوەی ناوونیشانی نەقیبایەتی بێ. ئەو کاتەی لەبەردەستی کۆکسیشدا بوو، بۆ

٥٤ پێوار: دیارنەبوون، غاییبون لەشتێک یان لە شوێنێک.

سەروسەوداکردن لەگەڵ ئەو دوو کەسە، کورت بوو، ئاخر بە فەیسەڵ گوترابوو، لە ٢٤ی نیسانەوە دەتوانێ جاڕی ئەوە بدا، دەیەوێ ببێتە حوکمڕانی عێراق. هەر بۆیە کۆکس بانگهێشتی «تاڵب»ی کرد تا بە یەکەوە چایەک بخۆنەوە، ئیدی هەر دوای ئەوە دانیشتنەکەی بەجێهێشت، ئینجا بێ ئەوەی کەسیش هەستیپێبکا، تاڵبیان گرت. تاڵبیش لە بەسرا و تەواوی «سیلۆن Ceylon» کەسێکی مایەی جۆشدان بوو. ئینجا کۆنسوڵی بریتانیا نەقیبیشی دەستبەسەر کرد. ئەمەش هەردەبێ دیمەنێکی قوڕس بووبێ، کاتێ وەک دۆستێک بە سەرکردە ئۆلییە ڕێزدارەکەیان گوت، ئەویش هەستیکرد ناچارە ئەوە بزانێ، " کە بەو تەمەنە زۆرە و بەو تەندروستییە شلۆقەیەوە، سەختە ئەوی لێچاوەڕیبکرێ فەرماندەیی پشتگیری بنەماییانەی خەڵکەکەی لێبکرێ."[٣٣]

هەوڵیاندا مێشکی بریتانییەکان لە دژی بەربژارەکەیان کرمێ بکەن. لە بەرەبەرەی کۆتاییهاتنی مانگی نیساندا، باڵوێزی فەرەنسا چاوی بە «کروزن» کەوت و لە میانەی گفتوگۆکەدا ئاماژەی بە خواستی پاری فەیسەڵ کرد بەوەی بۆ دەرهێنانی موسڵ لەژێر چنگی بریتانییەکان ئامادەی کارکردن بووە لەگەڵ فەرەنسییەکان. ئەم ڕازدرکاندنە، ئەو نوقرچلێگرتنە بە ئازارە نەبوو، کە فەرەنسییەکان هیوایان لەسەرهەڵچنی بوو، ئاخر کاتێک چەرچڵ بۆ ئەرخایەنبوون ڕووی لە لۆرانس کرد، ئەویش بە چەرچڵی ڕاگەیاند، شتەکە زۆر ڕێتێدەچی، هەر «گۆرۆ» خۆی وای لە فەیسەڵ کردبێ ئەو جۆرە پێشنیازە بکا بۆ ئەوەی لە میانەی دانوستانە پێچاوپێچەکانی ١٩١٩دا پەسەندنامەی ڕێککەوتن لەگەڵ فەرەنسییەکان بەدەستبێنێ. کاتێکیش سەروەزیری فەرەنسا زانی، هەرچۆنێک بێ فەیسەڵ لە بەسرە دابەزیوە، بانگی باڵوێزی

بریتانیـــای کــرد ببینــێ و پێیگــوت، ئەو هەواڵەی گــوایە بریتانیــا قورســـایی خــۆی خســـتووەتە ســـەر پیاوێـــک، کە «گــۆرۆ» دەریکردووە، "زۆر بە زەحمەت قووتدەدرێ".[٣٤]

فەیســـەڵ لە ٢١ی حــوزەیران لە بەســـرەدا دابەزی، لەوێـــوە گەشـــتەکەی بەرەو فــرات دەســـتپێکرد، گەشـــتێک بە پێشـــهاتێکی پاشـایانە وێنـادەکرا. لەو گەشـتەدا کـۆکس یـاوەری بـوو ڕووەو فورات هەڵدەکشـا، یەکێ لە ڕاپۆرتەکـانیش وەهـا وەسفیکرد، وەک ئەوەی بریگـرتەی هەڵبژاردنـی فەیسـەڵ بـێ، بەڵام لەو پێشـوازییە ساردوســـڕەی لە لایەن مەڵبەنـــدی شـــیعەکان، کە ئەو کـــات لە ڕاپەڕینـی سـەختی خۆیانـدا بـوو ، نـامرادبوو، ئـاخر ئەو وەهـا تێگەیەنرابــوو، گــوایە شــیعەکان ئەویــان وەک شــەریفی بەغــدا پەســەندە.[٣٥] لەو کاتەشدا «بێل» لە بەغدا تیشکی خستبووە سەر ئەرکێکی ئاسـانتر بەوەی دەوری دانیشـتووانە سوننەکان بدا. ئەو وەهای نووسی: "خۆت دەزانی تۆ لەکوێدا لەگەڵ ئەوانی، ئەوان بە گوێرەی چـرای خۆیـان ڕێنـوێنیکراون، کەچـی پرسـەکە لای شـیعە ئەوەیە، هەرچەنـدە نیازیشـیان هەبێ، کەچـی لە هەر ئانوسـاتێکدا دەکرێ عالمێکی[٥٥] توندڕۆی نەزان بێت و پێیانبڵێ بە فەرمانی خودا و خـۆی دەبـێ ئەوان بە شـێوەیەکی جیـاوازتر بیـربکەنەوە".[٣٦] ئەو سـەختییانەی بریتانییەکـان لەو مـاوەیەدا هـاتە پێشـیان -هەروەک چۆن پێشتر تووشی عوسمانیەکانیش ببوو- ئەوە بوو چۆن ڕەفتار لەگەڵ شیعەدا بکەن، بەوەی هەسـتێکی وەهایان لا دروسـتببوو، کە زۆریــنەیەکن لە ژێــر حــوکمڕانێتی ســونەدا پەڕاوێزخــراون، ئەو حوکمڕانییەی کە بریتانیا خەریکی دامەزراندنی بوو.

---

٥٥ مەبەست لە عالم گەورەمەلای شیعەکانە، نووسەریش هەمان وشەی عالمalim بەکارهێناوە و منیش دەستکارییم نەکرد.

کاتێکیش چەرچڵ گەڕایەوە لەندەن، تا دەهات حەوسەڵەی نەدەما. لە ماوەی گەشتەکەی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، «ئۆستن چەمبەرلین Austen Chamberlain» لە پۆستی وەزیری خەزێنەدا جێگەی «بۆنار لۆو Bonar Law »ی گرتەوە، ئیدی وەک سەرکردەی پارتی کۆنسەرڤاتیڤەکان و دەستەڕاستی «لوید جۆرج» لەسەر کار لاچوو، ئەو پۆستەی چەرچڵ مرخی لێخۆشکردبوو، بە بەتاڵی مایەوە. هەڵبەتە چەرچڵ چاوی لەوە بوو لە کۆتاییدا ئەو پۆستەی بدەنێ، بەڵام کە زانی نەبوو، بە قەولی «چەمبەرلین»بێ "هەروەک ورچێکی سەر بەژان ڕاوێچکە[٥٦]ی دەکرد".[٣٧] ئیدی بە دەردی درێژخایاندنی پێواژۆی عێراقیش، بروسکەیەکی سەیری بۆ «کۆکس» لێدا بەڵکو پەلەبکا. ئەو سیاسەتەکەی بەم جۆرە بەبیر کۆمسیاری باڵا هێناوە؛ "تا بکرێ ژمارەیەکی زۆر لە سەربازانی لە عێراق بنێریتەوە وڵات و بۆ دڵنەوایی باجدەرە بریتانییەکانیش تێچوونی خەرجییەکانی عێراق کەمبکاتەوە و چەند زووش بکرێ تاجی پاشایەتی بخاتە سەر سەری فەیسەڵ."[٣٨]

لە بەرایی مانگی ئابیشدا ڕاپرسیەکە کرا. دوای ئەوە هەر زوو کۆکس، بریگرتەی هەڵبژاردنەکە گەڕایەوە سەر ڕۆڵی ئەفسەریی خۆی، تا بە چەرچڵ ڕابگەیەنێ، ئەنجامی دەنگدانەکە دەرکەوتووە بەوەی "زۆرینەیەکی زۆر بەرچاو بە ڕێژەی ٩٦٪ جاڕیانداوە پشتی هەڵبژاردنی فەیسەڵ وەک پاشای عێراق بگرن"، ئەو ئەنجامەی لە ١٥ی ئابدا بڵاوکرایەوە.[٣٩]

هەرچۆنێک بێ، پاش هەشت ڕۆژ و کاتێک لە بەرەبەیانیدا لە ناوجەرگەی بەغدادا ڕێوڕەسمەکە ڕاگەیەنرا، بێ سێ و دوو ئەوە

---

٥٦ ڕاوێچکە: کەسێک لە ڕووبەرێکی تەسکدا هەر بێت و بچێ.

بریتانییەکان بوون نەوەک عێراقییەکان، کە دروستکەری پاشاکان بوون. فەیسەڵ لە نێوان کۆکس و ژەنەڕاڵ «هالدان» وەستا بوو. ئەو ئاڵا ڕەنگ سوور و سپی و ڕەش و کەسکەش کە مەیدانەکەی ڕازاندبووەوە، نەخشێنراوی دەستی بریتانییەکان بوو؛ لە نەبوونی سروودی نیشتمانی عێراقییشدا، سەربازانی بریتانی سروودی "خوا پاشا بپارێزێ"یان لێدا. لەگەڵ ئەوەشدا فەیسەڵ سەرکەوتووانە لە بەرانبەر ئەو دانپێدانانەی «کۆکس» وەستا بەوەی دەسەڵاتی تەواوی خۆی پارێزراوە. بە قسەی ڕاپۆرتەکەی «گێرترود بێل» بێ، کە لە ڕیزی پێشەوەی ئامادەبووان چاوی لێبوو، وتەکەی فەیسەڵ "زۆر نەرم و سادە و هەڵقوڵاوەی ناخی دڵ بوو". هەروەک ئەو بە ئاسوودەییەوە گوتی: "شتێکی دڵخۆشانە بوو، ئەوە ببینی کەوا هەموو عێراق لە باکوورەوە بۆ باشوور لەپاڵ یەک وەستاون[٥٧]" تا ئەو پەسەندبکەن.[٤٠]

وەک نەخشە داڕێژەران دایاننابوو، تاج لەسەرنانی فەیسەڵ دەستپێکی بایەخپێدانێکی هێمایی سەرەکی بوو. کەچی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەرچوونێکی گرنگ بوو، هەروەها بووە مایەی بۆگەنکردنی پەیوەندییەکانی بریتانیا و فەرەنسا. ئەوەی فەرەنسییەکانیش لێیترسان، ئەوە بوو؛ ئەو بڕیارەی بریتانیا بە

---

٥٧ ئەم قسەیەی «بیل» پێچەوانەی ڕاستی ڕووداوەکان بوو، چونکە هەم لە بەشێکی زۆری ویلایەتی موسلدا دەرەنجامی ڕاپرسییەکە یان نەرێیانە بوو یان بە مەرج بوو، هەمیش هەر لە بەندی دواتر ڕووندەبێتەوە، کە چۆن شێخە مێزەربەسەرە شیعەکانی فوراتی ناوەڕاست هەرایەکی گەورەیان نایەوە، ئەوەی دواتر مێژوونووسانی عێراق، بە «د. کەمال مەزهەر»یشەوە بە (شۆڕش)ی ١٩٢٠ی عێراقییان لە قەڵەم دا! لێرەدا قسەی ئەو مێژوونووسە ناودارەش هەندێک سەیر و جێگەی گومانە، ئاخر ئەوکات هێشتا دەوڵەتی عێراق هەر دروست نەبووبوو، ئەی چۆن ئەو ناوەیان بەسەردابڕاند.

گەورەکردنی پیاوێک، کە لە سوریا دەرکرابوو خێرا ببێتە مایەی بەرزکردنەوەی هیوا و ئاواتی عەرەب بۆ حکومەتێکی خۆسەریی، ئەوسا لە هەر شوێنێک بن. هەروەک سکرتێرە توورەکەی کۆمیتەی ئاسیای فەرەنسییەکان هێنایەگۆ: "فەیسەڵ، ناپاک و تاوانبار، بکوژی سەربازە فەرەنسییەکان؛ ئەوە ئەو پیاوەیە، کە هاوپەیمانییە بریتانییەکان بەرزیان کردەوە خستیانە سەر تەختی پاشایەتی."[٤]

١٠

هەرای درۆز

"دەی کابرا، بەردەوامبە، پێت لەسەر پایدەرەکە قورس کە!" ئەمە قسەی ژەنەڕاڵ «گۆرۆ» بوو، لەناو ترومبێلەکە، لەپشت شوفێرەکە دانیشتبوو، ئەم قسانەی لە کاتێکدا دەکرد، کە ئەو شوێنەی بەناودا تێدەپەڕین لەبن ڕەحمەتی گوللەدا بوو.[١] ئەم ڕووداوەش لە ٢٣ی حوزەیرانی ١٩٢١دا قەوما، ئەو کاتەی، کە لە ڕێگە باریکە پێچاوپێچە بەرزاییەکەی جۆلانەوە بوو، ئەو ڕێگەیەی لە دیمەشقەوە دەچووە قنەیترە(قنیطرة)، کەوتبوونە نێو بۆسەی کۆمەڵێک بکوژ، ئەوانەی جلوبەرگی ژاندارمەی سوریایان لەبەرکردبوو. وەرگێڕەکەی «گۆرۆ» کە لە پشت ئەوەوە دانیشتبوو، گوللەیەکی بەسەر کەوتبوو، لەجێوە ساردبووە. «حەقی بەگ ئەلعەزیم»ی فەرمانڕەوای دیمەشقیش، لە تەنیشت ژەنەڕاڵەوە دانیشتبوو، برینداربوو، بەڵام برینەکەی سووک بوو. سێ گوللەش بە کراسە بێ قۆڵەکەی «گۆرۆ» کەوتن، بەڵام هیچ گوللەیەک نە بەر ئەو و نە بەر «جۆرج کاترۆ Georges Catroux»، نوێنەرە گەنجەکەی لە دیمەشق نەکەوت، کە لە کورسی پشتەوە لە تەنیش ئەو دانیشتبوو. سەردانەکەیان بۆ قنەیترە بە تەوسەوە بۆ ئەوە نەخشەی کێشرابوو، بیسەلمێنن گوایە فەرماننامەی فەرەنسی بەدرێژایی ڕێگا لەگەڵ سنووری فەڵەستین دەخوا.

هەر دوو ڕۆژ پێشتر، فەیسەڵ لە بەسرا دابەزیبوو تا لەوێوە بەرەو بەغدا بکەوێتەڕێ، لە مێشکی «گۆرۆ»شدا ئەو کاتبەندییەی پەلاماردانەکە سەلمێنەری نیگەرانییەکانی بوون، کە لە مانگی

شوباتدا به گوێی چەرچڵیدا دا بەوەی پشتگیریی بریتانییەکان بۆ فەیسەڵ وەک ئەوە وایە "دێوێکی وەک «فرانکستاین» دروستبکەن تا لە دواییدا هەڵمانلوشێ."[2] کاتێکیش «جۆرج کاترۆ» لەسەر ئەوەی باری ئاسایشی ڕێگاکە درزی تێکەوتبوو، لەبەر بەرپرسیاریێتی دەستلەکارکێشانەوەی پێشکەش بە «گۆرۆ» کرد، ئەویش لێیوەرنەگرت. لە بری ئەوە لێیخواست بکوژەکان بدۆزێتەوە. دوا لێکەوتەکانی ئەم ڕووداوانەش قووڵ بوون.

هەر خێرا تیشکی لێکۆڵینەوەی «کاترۆ» لەسەر کەسێک بە ناوی «ئەحمەد مەریود» چڕبووەوە، کە لە بەرایی هەمان ڕۆژی بۆسەکە ڕایگەیاندبوو گوایە «گۆرۆ» کوژراوە، ئینجا بەرەو باشوور، بۆ ڕۆژهەڵاتی ئوردن هەڵاتبوو، لەوێ بۆی دەرکەوتبوو، پێشبینییەکەی پێشوەختە بوو. هەروەک «کاترۆ» گوتی ئەو لە دەستی فەرەنسییەکان دەربازبوو، "لەژێر چاوی ئەفسەری بریتانی" بەرپرسی سنووری ناوچەکە لەجرتوفرتدا بوو.[3] پاش ئەوەی «گۆرۆ» ناڕەزایی بۆ «سێر هێربەرت سامۆئیل» دەربڕی، بەوەی «مەریود» ڕایکردۆتە ئەو ناوچەیەی لەبەردەستی بریتانییەکاندایە، ئیدی ئەوان دەبوایە شتێک بکەن. لە مانگی ئەیلوولدا ئەوان خەریکبوون بکوژی کۆمسیاری باڵای فەرەنسا بگرن، کەچی هەوڵەکە سەرینەگرت، چونکە «عەبدوللا» بە مەسەلەکەی زانی.[4] ئیدی هەروەک ئەفسەرێکی هەناسەسارد گەیشتە ئەو ئاکامە، کەوا هەوڵی گرتنەکە هیچ سوودێکی نابێ تا ئەو کاتەی لایەنگرەکانی «عەبدوللا» دەیپارێزن، مەگەر حکومەتی بریتانیا بێتەسەر خەت و "ئامادە بێ ڕۆڵێکی باش لە چارەسەرکردنی سەرئێشەکە ببینێ."[5]

حکومەتی بریتانیش ئامادەی ئەم شتە نەبوو. لەو کاتەی بە درەنگی ساڵ «لۆرانس» لە لایەن «چەرچڵ»ەوە نێردرایە

ڕۆژهەڵاتی ئوردن تا دۆخەکە هەڵبسەنگێنێ، پێشنیازی ئەوەی کرد، دەبێ ئەوە بە فەرەنسییەکان بگوترێ، "هەرچەندە گومانی لەسەر نییە، کە گرتنی بکوژەکان شتێکی پەسەند و داخوازە و یەکێکیشە لە ئەرکەکانی حکومەت... بەڵام خۆ دەبێ ئێمە سەرەتا لە ڕۆژهەڵاتی ئوردندا حکومەتێک دروستبکەین، ئینجا ڕای گشتی لەسەر ئەوە بوروژێنین، کە کوشتن و لەناوبردنی سیاسییانە ببوغزێنن."[٦] بە بۆچوونی ئەو، ملدان بۆ فشاری فەرەنسی بۆ بەدواداچوون و لێپێچینەوە لە بکوژەکان شتێکی "قۆڕە" چونکە فەرەنسییەکان بە خۆیان لای خەڵک زۆر ناخۆشەویستن. ئاخر هیچ شتێک لەوە بەدەستنایە، پشتگیریی ڕژێمی فەرەنسی بکرێ، کە هەر بە ئاستەم لەو ڕژێمە ستەمکارەی جێگەی گرتووەتەوە، جیابکرێتەوە.

لە ١٩١٥دا «ئێتین فلاندین Etienne Flandin»ی پارێزەر، مشتومڕی لەگەڵ دەسەڵاتی فەرەنسی لە سوریا ئەوە بوو، ئاوەزمەدنانە هۆشداری ئەوەی دانێ، کە نابێ ڕەفتارێکی بەراییانە لەگەڵ سورییەکان بکرێ، پێشبینی ئەوەشی کرد، ئەوان پێویستیان "بە نمایشی ئیدارەیەکی ڕێکوپێکی ناگەندەڵ و دادپەروەر لە باری داراییەوە" هەیە، تا پاڵپشتی خەڵکەکە بەدەستبێنن.[٧]هەرچەندە دوای شەش ساڵ لەو ئامۆژگارییە، بە کردەوە فەرەنسییەکان لە سوریا و لوبناندا پەرەیان بە حوکمێکی وا دا، کە لەسەر گۆترەکاری، بەدقۆستنەوە و گەندەڵ و دانپێدانان ڕۆنرابێ.

دوای ئەوەی «گۆرۆ» لە ١٩٢٠دا دەستی بەسەر دیمەشقدا گرت، «دی کایکس» سکرتێری بە شێوەیەکی ڕووهەڵماڵراوانە بژاردەی کراوەی لەبەردەم ژەنەڕاڵدا دانا. فەرەنسا یان دەبێ "نەتەوەی سوریا ڕۆبنێ، کە هێشتا بوونی نییە... یاخود دەبێ کار

لەسـەر لەیەکترازانـی بکـا، کە هەر بە خـۆی دابەشـبووە". ئەو پشـنیازیکرد "یـان لەبەر چـاوگرتن و لە باوەشـگرتنی هەمـوو ئەو دیـاردانە، کە بە هـۆی دابەشـبوونەکەوە هێـزی ناوبژیوانیمـان پێدەبەخشێ. منیش پێویستە ئەوە بڵێم، کە تاکە بژاردەی دووەم بەدڵی منە."[٨] «گۆرۆ»ش لەسەر ئەم پێشنیازە کۆک بوو. ئەوە بوو لە ئابی ١٩٢٠دا ئاستی لوبنانی لە بەرژەوەندی خەڵکە کریستیانە بەرچـاوەکەی ئەوێ بەرزکـردەوە و سوریاشـی کـردە چەنـدین پارێزگـا، بە هـۆیەوە دیمەشـق و حەلەبـی دابەشـکرد و هەردوو کەمایەتی دینیی عەلەوی و دروزیشی ناساند.

ئەم جـووڵەیەی «گـۆرۆ» داننانێـک بـوو بە دیـن و ڕەگەزە جیاوازەکـانی وڵات، بەڵام دەسـتبەجێش ڕووە ڕاسـتەقینەکەی ناسـرایەوە: هەوڵێکـی تەوسـاویە بـۆ لەیەکترازانـدنی ناسیونالیستەکان، کە ڕاستەوخۆ نەیاری منداتەکە بوون، ئەمەش وای لە فەرەنسـا دەخواست ئامادەکاری بۆ حکومەتی خۆسـەری سـوریا و لوبنـان بکـا. ڕەخنەگرێکـی فەرەنسـی ژەنەڕاڵـی بەوە تاوانبارکرد، کە ڕەفتار لەگەڵ "وڵاتێکی پەرەسەندوو و شارستانی وەک سـوریا بە جۆرێـک دەکـا... وەک ئەوەی سەروسـەدوا لەگەڵ هۆزەکـانی ئەتـڵەس یـان ڕەشپێسـتەکانی سـوودانـدا بکـا"، خـۆی ئەمەش ڕاست بوو، ئاخر «گۆرۆ» ئەو تەکتیکانەی بەکاردەهێنـان، کە لە «هـوبەرت لاویتـی Hubert Lyautey» سەرپەرشـتیارە کۆنەکەی لە باکووری ئەفریقاوە فێرببوو.[٩] بەشێکی شتەکە بە هۆی تووڕەبـوون لە دابەشـکردنەکە و بەشـێکیش لەبەر کەمکـردنەوەی خەرجییەکان بوو، ئەوە بوو لە ١٩٢٢دا فەرەنسییەکان ناچاربوون بەسەر دابەشکردنەکەدا بچنەوە و وڵاتیان لە چوار بەشـەوە کردە سێ بەشی یەکانگیر و تەنیا جەبەل دروزیان بە جیا هێشتەوە.

هەرچۆنێک بێ، لە نیگای یەکەمەوە، وا پێدەچوو فەرەنسییەکان دەرسێک لە ئەزموونی بریتانییەکان لە عێراقەوە فێربووبن. کەچی بە پێچەوانەی میزۆپۆتامیای دراوسێ، هەر لە دەستپێکەوە دامەزراندنی حکومەت لە سوریا ڕووخسارێکی عەرەبانەی وەرگرت. «گۆرۆ» بۆ هەر پارێزگایەک حاکمێکی عەرەبی وەک «حەقی بەگ ئەلعەزم» دانا، بەڵام بریتانییەکان «حەقی بەگ»یان بە کەسێکی "ئاوەزمەند، پیر... و بێپشت"، وێناکرد و ئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەو ڕاستییە بوو، کە ژەنەڕاڵ هێزە ڕاستەقینەکەی لەبن دەستی ڕاوێژکارە فەرەنسییەکەدا هێشتبووەوە، کە «نوێنەر délégué» بوو، دەسەڵاتی ڕەهای بۆ مامەڵەکردنی توند و ڕەق لەگەڵ دوژمنەکانی هەبوو، ئەمەش زۆر لە ڕەفتاری ئەفسەرە سیاسییەکانی بریتانیا دەچوو، کە لە میزۆپۆتامیا کردیان.[١٠] وەک ئاکامێکیش، ئەو کلتوورەی کە ئامانج دەرەقەتی بەکارهێنانی ئامرازەکانە، بە خێرایی ڕەگوڕیشەی خۆی لەوێ ڕاهێشت. کاتێکیش بریتانییەکان کێشەی خۆیان لە میزۆپۆتامیا چارەسەرکرد، ئینجا بە خەستی کەوتنە ڕەخنەبارانکردنی کاربەدەستە فەرەنسییەکان بەوەی بە نیازەوە کەوتوونەتە هەراسانکردنی نەیارەکانیان و دۆزی دادگاییان بۆ کردوونەتەوە، هەروەها ڕەخنەیان لەو شێوازە زەبرەوزەنگەش گرت کاتێک لە ئەنجامی "شکستخواردنی تەمبێکردنی ئیداری" تووشی دەهاتن.[١١] دیار بوو بە شێوەیەکی تەواو هەر بە چاوی سەدەی هەژدە و نۆزدەمەوە سەیری خەڵکی خۆجێیی وڵاتەکەیان دەکرد، یەکێک لە ئەفسەرە بریتانییەکان لە کۆتایی ١٩٤٥دا بە تەنزەوە گوتی: "هێشتا وا پێدەچێ گولله و تۆپی ناپلیۆنی هەناوڕەش، ڕێبازی ستاندار بێ."[١٢]

هەرچەندە «کاترۆ» حاشایی لەوە کرد، گوایە «گۆرۆ» "دیلی ئیمانەکەیەتی" و ئەوەشی گوت، کە ئەو "ڕۆحێکی تاسەمەند و پڕجۆش و ڕێزی بۆ ئیسلام و شارستانیی عەرەبەوە هەیە"، کەچی بە کردەوە، سیستمی قانونی ئەوە بوو، لە دادگادا هیچ قسەیەکی موسڵمان لە دژی کریستیانێک وەرنەگیرێ، ئەمەش لایەنداریی تەواوی ڕژێمی فەرەنسی بەدواوە بوو.[١٣] ئەو قورساییەی فەرەنسییەکان خستبوویانە سەر وەرگێڕە لوبنانییەکان- وەها لای ئەفسەرێکی بریتانی لێکدرایەوە، کە حکومەتی ئەفسەرە فەرەنسی و وەرگێڕە لوبنانییەکانە- ئەمەش ئەو ڕوانینەی لایەنداری و پەراوێزخستنی خێرایی زۆرینەی موسڵمانی پشتڕاستکردەوە.[١٤]

«و. ف. سترلینگ»ی هاوڕێی لۆرانس لەو باوەڕەدا بوو؛ "سوریا لە سەرچاوە سوودمەندە زۆرەکانی دادۆشراوە"، ئەو تێبینی ئەوەشی کرد، توانستە لەبارەکانی وڵاتەکە و پاوانکراوەکان هەمووی هی فەرەنسییەکانە و ئەو ژێرخانەی، کە لەوێ هەشبووە، "بۆ مەبەستی ستراتیژیی بووە نەوەک بۆ سوود و کەڵکی خەڵکی ڕەشۆک."[١٥] گەندەڵیش شتێکی باو بووە: شتەکە زۆری پێنەچوو تا دیپلۆماتێکی بریتانی لە ڕاپۆتێکیدا نووسی؛ کاربەدەستە فەرەنسییەکان "لە پێشکەشکردنی خزمەتگوازرییەکاندا چاوەڕێی خەڵات و دیاری بەخشندانەیان دەکرد."[١٦] تەنانەت هەروەک «کارتۆکس»یش کۆمێنتی دا: "ئێمە لە ڕۆژهەڵاتین، کە هیچ شتێک بە بەلاش نییە."[١٧]

کاتێکیش «لۆرانس» لە ماوەی مانەوەی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی ئوردندا مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، کە بە شێوەیەکی ڕەها هیچ سوود و کەڵک بۆ بریتانیا لەوەدا نییە، وەها ببینرێن کە پشتی

فەرەنسییەکان دەگرێ. لەوکاتەی هەرگیز نەخوازراوە، کە فەرەنسییەکان سوریا کۆنترۆڵ بکەن، ئەوە بوو هاوچەرخەکانی ئەو ئەوەیان ئاشکراکرد، لە ڕاستیشدا لە ناخۆشەویستبوونی ڕکابەرەکەیان لە سوریا و لوبنانی دراوسێدا سوودمەندن. وەنەبێ هەر بە تەنیا هەبوونی فەرەنسییەکان تووڕەیی عەرەبەکانی تاودابێ؛ بەڵکو لە بەراوردکردندا بە شێوەیەکی ئەرێیانە تیشک خراوەتە سەر بریتانییەکان. خودی «سامۆئیل»ی کۆمسیاری باڵای بریتانیا تەوسئامێزانە گوتی: "هەرچەند ڕەخنە لە ئیدارەی بریتانی لە فەڵەستیندا بگیرێ، کەچی عەرەبێک نابینییەوە ئەوە بخوازێ ئەو ئیدارەیە بە ئیدارەیەکی فەرەنسی بگۆڕدرێ."[١٨] ئەویش خواخوای بوو ئەمە بە بیر عەرەبەکانی فەڵەستیندا بهێنێتەوە، کە هەر کاتێک بریتانییەکان لە فەڵەستین بچنەدەرەوە، ئەوا بەدڵنیاییەوە فەرەنسییەکان جێگەیان دەگرنەوە. ئەوەش گوترا، کەوا ئەو گوتی: "یەکێک لە هۆکارە هەرە بەجێیەکان کە وای لێکردن سکاڵایەکی جدی لەسەر هەبوونی منداتی بریتانی دەرنەبڕن."

کاتێک بریتانییەکان ڕەتیانکردەوە کۆمەکی فەرەنسا بکەن تا شوێنپێی بکوژەکانی «گۆرۆ» هەڵبگرنەوە، ئیدی ئەوان ناچاربوون تیشکی کنەوپشکنینی خۆیان بخەنە سەر ئەو ناوچەی لەژێر کۆنترۆڵی خۆیاندا بوو. لە میانەی ساڵی ١٩٢٢دا، فەرەنسییەکان ڕێنمایی نوێیان لە «سالم ئەترەش»ی فەرمانڕەواکەی جەبەل دروز پێگەیشت، ئەو کەسەی «گۆرۆ» لەوێ دایمەزراندبوو، ئەو بە فەرەنسییەکانی گوت؛ هێشتا پەلاماردەرێکی دیکە هەر لە جەبەل لای پسمام و ڕکابەرەکەی ئەو بە ناوی «سوڵتان ئەترەش» ماوە.. فەرەنسییەکانیش لەسەر بنەمای ئەو هەواڵە، هەڵدەکوتنە سەر ماڵی «سوڵتان» و گومانلێکراوەکە دەگرن، بەڵام لە گەڕانەوە، کاروانی

تـرومبێله زرێپۆشـەکان، کە یـاوەری گومـانلێکراوەکە دەکەن و بـۆ دیمەشق دەیگوازنەوە، دەکەوێتە بەر بۆسـەی «سـوڵتان ئەترەش» و لە ئەنجامیشـدا ئەفسـەرە فەرەنسـییەکە دەکـوژرێ. دوای ئەوە چیرۆکـی کوشـتنەکە زۆری پێـوەدەنرێ و دەهـۆنرێتەوە، بەوەی گوایە خودی «سولتان»ی ٣١ ساڵە بە شمشێرەکەی خۆی سـەری ئەفسەرە فەرەنسییەکەی پەڵداوە.[١٩] ئەمەش پێناسینە خوێناوییەکەی فەرەنسـییەکان بـوو لەگەڵ «سـوڵتان ئەتـرەش»، ئەو پیـاوەی لە ماوەی پێنج ساڵی دواتردا سەرئێشەی زۆری بۆ دروستکردن.

تەنانەت پاش ٢٠ ساڵیش هێشتا بیچمی «سوڵتان» مایەی گەف و هەڕەشە بوو. کاتێکیش دۆزەرەوە و سەربازی بریتانی «ویلفرێد تیسیگەر Wilfred Thesiger» لە سـاڵی ١٩٤١دا پیاوەکەی بینی، بە "پاڵەوانە نەوجەوانەکە" ناویبرد، ئاخر ئەو دڵشاد بوو ئەوە ببینێ لەگەڵ ئەوەی سوڵتان گەیشتۆتە تەمەنی مام ناوەنجی خۆی، کەچی هێشـتا لە سـەرووی ڕەچـاوکردنە. «تیسـیگەر» وەهـا یـادیکردەوە: "ڕوخساری ئەو بە مێزەرێکی سپی دەوورەدرابوو، کەسێکی توند و لێبڕاوانە، جەستەی بە قوماشێکی زۆر نایاب چنراو داپۆشراو بوو، ئەو کەسێکی لاواز و پشت قیت بوو".[٢٠] وێنەیەکی سوڵتانی سـاڵی بیستەکان هەیە وەک کەسێکی قاچاغ بە وریای و زیتییەوە سـەیری کامێراکە دەکا. ئەو بە سمێڵەکەی دڵخۆشـە، ئەمەش لەو کات وەک هەڵاتوویەکی چەندین ڕۆژ، لێیدەهات.

کاتێـک دروز لە دوا سـەربزێویی[٥٨] خۆیـان لە سـاڵی ١٩٠٩دا بە ڕووی عوسـمانییەکاندا هەڵشـاخان، ئەوە بـوو تورکەکـان بـاوکی سـوڵتان ئەترەشیان لەسێدارە دا، ئیدی لە گەرمەی هەڵگەڕانەوەی عەرەبدا، «سـوڵتان» پەیوەندی بە فەیسـەڵ و لۆرانسـەوە کرد تـا

---

٥٨ سەربزێوی: یاخیبوون

عوسمانییەکان لە دیمەشقەوە وەدەربنێن؛ بەڵام خۆ هەرگیز دروز و (بەدوو) هاوپەیمانی سروشتی یەکدی نەبوون. کاتێکیش سوڵتان لە ڕۆژی ١ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨دا لە پاڵ عەرەبەکاندا هاتە نێو دیمەشق، دەستبەجێ لەگەڵ «عۆدە ئەبو تای» گەورەپشتیوانی فەیسەڵ دەستەویەخەی یەکدی بوون؛ ئەوە هەر لۆرانسیش بوو، هەردوو پیاوەکەی لێککردەوە، بەڵام دوای چی، دوای ئەوەی «سوڵتان» زللەیەکی لە ڕوومەتی «عۆدە» دا. لۆرانس بەر لەوەی زیانی گەورەتری لێبکەوێتەوە، «سوڵتان»ی لە شار دەرکرد و گەڕاندیەوە (جەبەل دروز).

بۆ ٣ ساڵ ماڵباتی «ئەترەش» هەر بە گەورەترین و باڵادەسترین ماڵباتی جەبەل دروز مانەوە، ئەو بانە بەرز و بە پیتەی دەکەوتە باشووری ڕۆژئاوای دیمەشق، ناوەکەشی هەر لە خەڵکی لامل و سەربەخۆکەی ئەوێ وەرگرتبوو، کە بۆ ماوەی زیاتر لە ٦٠ ساڵ بوو لەوێ ئاکنجی ببوون و لەوێ دەژیان. لە دووریشەوە شوێنێکی خاپینۆک و نابەرچاو بوو، ئەوەی ڕاستی بێ، چیای دروز سنوورێکی سروشتی بوو بۆ خەڵکەکەی. لە بنەڕەتدا چیایەکە گڕکانێک بووە، لە لابالّی باکوورییەوە ئاسایشییەکەی لە دەمی گڕکانێکیەوە پەیداکردبوو، کە پێی دەگوترا «لاجا»، خەرەند و ئەشکەوتی سەرەسامکەر، دەرفەتێکی بێژماری بۆ بۆسەدانانەوەی لەپڕ و ناکاو، بۆ ئەوانەی بە ناحەزیی دەیانەویست بێنە ناوی، دەڕەخساند، هەروەها ڕێگەی شاردنەوەی پیاوە داواکراوەکانیش بوو. لە باشووریشەوە سنوورێکی تەمومژاوی لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی ئوردندا هەبوو، بە جۆرێک هەر نزیکبوونەوەیەکی فەرەنسی لێیەوە، بەبێ تێپەڕین و بەزاندنی خاکی ژێر کۆنترۆڵی بریتانی، بە بێ کێشەدروستکردنی دیپلۆماسی

لەگەڵ دەرودرواسێ مەیسەر نەدەبوو. بەرزبوونەوەی ناقۆڵای پلەی گەرمی لە هاوین و زوقم ساردوسڕیش لە زستاندا دژی هەر هێرشبەرێک پارێزەری زێدەبار بوون. دروزەکانیش زۆر بە چاکی کەڵکیان لەو سروشتە توند و تاریک و دیمەنە ڕەقوتەقەی جەبەل دروز وەرگرتبوو. هەروەک ئەفسەرێکی فەرەنسیش بڕوای وا بوو، کەوا بۆ هیچ دورزییەک لەوە باشتر نییە خۆی "لەنێو کەڵەکەبەردەکان، لەنێو دەوەن و تەڕاشەکاندا خۆی بشارێتەوە و خاکەکەشی بە شێوەیەکی کتوپڕ و سەروسەرهێنەرانە لە دژی دوژمنەکەی بەکاربێنێ و زەبرێکی جەرگبڕی تێبسرەوێنێ."[21]

ناوی دروز لەسەر ناوی کەسێکەوە هاتووە پێیگوتراوە دورزی، ئەو پیاوە مژدەدەرێک بووە، دەوروبەری هەزار ساڵ بەر لە ئێستا هاتووەتە لوبنان تا ئەو قسەیە بڵاوبکاتەوە، کەوا «ئەلحەکیم»ی خەلیفەی شیعە فاتیمییەکان خوا بووە. ئەو شتەش لای موسڵمانەکان بە هەرتەقە (هرطقة) لەقەڵەم درا، ئیدی دروزەکان لە چیاکانی لوبنان تا ١٨٦٠ هەر بە دابڕاوی مانەوە، دوای ئەو کێفەڕاتە کوشتارگەیەی بەسەر مارۆنییەکانی کریستیانەکانی درواسێیان هات بەرەو ناوجەرگەی لوبنان کشان و لە تۆڵەکردنەوەی فەرەنسییەکان ترسان. هەرچەندە ئەوان بۆ خۆپاراستن لە بریتانییەکان نزیکبوونەوە، ئەوان ناوبانگێکی توند و دڕیان هەبوو چونکە وەک جەنگاوەر و تیرهاوێژێ لێهاتوو لەدایکببوون. لە ماوەی ئەو هەزار ساڵەدا کۆمەڵێک بڕوای نهێنیان لا کەڵەکە ببوو، ئەوەی زیاتریش بۆ لایەکان مایەی سەرنج بوو، بڕواکەیان وەها تێبەزیبوو، وەها بەرجەستە ببوو، کە لە مردندا شاسواری بێباک بن. یەکێ لە ڕزگاربووەکانیان شتەکەی وەها وێنەکرد وەک ئەوەی "هێرشیان وەک ئەوە وایە، کە خاک خۆی

بجـوولێ، ئـاخر پێـنج هەزاریـان سـواره و پیـادەن... چەکەکانیـان ڕادەوەشـــاند و لەگەڵ پەلاماردانـــدا نەعرەتەیـــان دەکێشـــا، پێشـەقەڕەوڵی لەشکریشیان چوار بەیداخی ڕەشی گەوره لە چەپ و ڕاســتی ئەمیرەکەیــان بــوو."[٢٢] ئـاینی دروز و گۆشــەگیرییە جوگرافییەکەیــان پاڵپشــتی یەکــدی بــوون. کــۆمەڵگەی جەبەل کۆمەڵگەیەکی دەرەبەگایەتی بـوو، میرێکی دروز بە خـۆی و زرێ ئاسنینەکەی دەچووه مەیدانی جەنـگ، لەگەڵ ئەوەشـدا لایەنگـر و شوێنکەوتووەکانی بە تفەنگی نوێ و نارنجۆک چەکداربوون.

عوســـمانییەکان ڕێـــزی ئەو ناوبـــانگە تونـــد و ســـامناکەی دروزەکانیـان گرتبـوو، هەربۆیە لە باجدان و خزمەتـی سـەربازیی تەوزیمی بەخشـرابوون، فەرەنسییەکانیش لە سـەرەتادا هەر هەمان شـتیان دەرهەق کـردن. کـاتێکیش «سـەلیم ئەتـرەش» لە ئەیلـوولی ١٩٢٣دا دەمـرێ، فەرەنسـییەکان مرخیـان لەوه خۆشـکرد، جەبەل دروز بـخەنە ژێـر جـڵەوی خۆیـان. وەنەبـێ ئەمەش هەر لەبەر ئەوەبـێ، کە دەیـانزانی دروزەکـان پەیوەنـدییەکی تۆکمەیـان لەگەڵ بریتانییەکـان هەیە. کـاتێکیش ماڵبـاتی ئەتـرەش نەیتـوانی لەســەر دانـــانی جێگـــرەوەیەک بـــۆ ســـەلیمی کـــۆچکردوو کـــۆک بـــێ، فەرەنسـییەکان حـاکمی تـایبەتی خۆیانیـان بـۆ نـاردن، ئەویـش گەنجێکـی پێشـچاوی توندوبەنـد بـوو، نـاوی «گابریـل کاربیلیـت Gabriel Carbillet» بـوو، پێشــتر لە ڕۆژئـاوای ئەفریقیـای فەرەنسی[٥٩] لە خزمەتی سەربازییدا بوو.

٥٩ ڕۆژئـاوای ئەفریقـای فەرەنسـی مەبەسـت ئەو فیدراسـیۆنە بـوو کە لە ١٨٩٥ لە شـەش کۆلـۆنی فەرەنسـی وەک مۆریتانیـا، سـەنیگال، سـودانی فەرەنسـی کە دواتـر نـاوەکەی بـووه مـالی، گینیـای فەرەنسـی ئێسـتا نـاوی بـۆتە غینیـا، سـاحلی عـاج و بۆرکینا فاسۆ پێکهاتبوو، تا ١٩٥٨ درێژەی کێشا.

ئەم فەرماندارە فەرەنسییە بە "ڕۆپسپیری بێ جولیتین"[٦٠] وێنادەکرا، ئەو بە جۆش بوو تا دەسەڵاتی ماڵباتی ئەترەش بنکۆڵبکا بەوەی ڕێگەوبان لێبدا، قوتابخانە دابمەزرێنێ، سیستمی ئاودێری دروستبکا و دادگایەکی بەرایی لە ناوچەی جەبەل لە شاری «سوەیدا» دابنێ. بۆ ئەم مەبەستەش کاری زۆرەملێی بەسەردا سەپاندن، ئەوە بوو بڕیاری لەسەر ئەندامێکی ماڵباتی ئەترەش دا تا بەرد بشکێنێ.[٢٣] دوا ساڵێکی ڕەبەق لەم بگرەوبەردەی ئاوەدانکردنەوە، کەچی هێشتا فەرماندارەکە هەر ناخۆشەویست بوو، ئیدی لە بەرایی ١٩٢٥دا پشوویەکی درێژی وەرگرت. ئەوسا سوڵتان ئەترەشیش بە هەلی زانی ئەم ساتە بۆ سکاڵاکردن لەسەر ڕەفتاری زێدەڕەویی ئەو فەرماندارە لای کۆمسیاری باڵای فەرەنسی لە بەیروت بقۆزێتەوە.

کۆمسیاری باڵاش «ماوریئس سارایل»ی کۆنە ژەنەڕاڵێکی تەمەن ٦٩ ساڵانە بوو. کەسێکی ڕوخسار ڕەنگ قرمید بوو، میزاجەکەشی هەر بە هەمان چەشن بوو. لەگەڵ دەستپێکی مانگی کانونی دووەمی ١٩٢٥ گەیشتە بەیروت، لەو کاتیشدا سیاسەتی خۆجێی فەرەنسی تووشی هەراو پشێوی ببوو. دوو هێندە بوونی قەرزی سەر بودجەی فەرەنسا لە دوای کۆتاییهاتنی جەنگ وای کرد لە ١٩٢٤دا نرخی دراوی فرانک داببەزێ. ئەم قەیرانە داراییە سەری حکومەتە قسە توندەکەی «رایمۆند پیۆنکارێی Raymond Poincaré»یشی خوارد، ئەو کەسەی کاتێک زانی ئاڵمانیا ناتوانێ قەرەبووەکانی بەپێی کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس بداتەوە، ناوچەی «ڕوهر Ruhr»ی گرت. لە مانگی ئایاردا «ئێدوارد هێرۆت کارتل دە گاوشس Edouard Herriot’s Cartel des Gauches»

٦٠ مەبەست لە جولیتین ئامێری سەرپەلدانە.

به دروشمی "بەڵێ بۆ ئاشتی و دژ بە هێزی پارە" هەڵبژاردنی بردەوە، بەڵام ئەو کۆنە مامۆستایەی زانکۆ لە ڕاگرتنی دابەزینی بەهای فرانکدا، شکستیهێنا.

بە شێوەیەکی نائاسایی وەک ئەفسەرێکی پلە باڵای سوپا، «سارایل» ڕاشکاوانە پشتگیری باڵی «هێرۆتی» گرت، ئیدی زۆر لە نەیارەکانی ئەوەیان گوت، گوایە دانانی لەو پۆستە لە بەیروت وەک چاکەدانەوەیەک بووە بۆی، بەڵام ئەمە شتێکی سەرتاپا ڕەوا نەبوو. ئاخر لەمێژ بوو «سارایل» ڕەخنەگرێکی توندی سیاسەتی حکومەتی ناسیۆنالیستی بوو لە سوریا، چونکە تەنیا "بە ژمارەی قامکەکانی دەست، داراکان و دەوڵەمەندەکان لێی سوودمەند بوون" و حکومەتەکەش بە پشتیوانی کڵێسای کاسۆلیکی پشتئەستوور بوو، واتە ئەو دەزگایەی وەک زۆربەی سۆسیالیستەکانی فەرەنسا، ئەویش قێزی لێدەبووەوە.[٢٤] کاتێکیش ئەو لە لایەن کڵێساوە بانگهێشتکرا تا لێیبفرێسمن و کارەکانی پیرۆز بکەن، بە سەرقەشەکەی کڵێساکەی گوت: "باکم بە موبارەکبادی نەفرەتی خۆت و حەشاماتەکەت نییە."[٢٥]

«هاریۆت» بۆ ئەوە «سارایل»ی ناردە بەیروت تا ڕەنگدانەوەی ئەو سیاسەتە بێ، کە ژەنەڕاڵ لێی بێزار بوو، هەروەها بۆ ئەوەی لە زۆرینەی موسڵمانەکان نزیکببێتەوە. گرفتەکەش لەوەدابوو ئەم کارە پڕ لە مەترسی بوو. ئاخر وەک ئەفسەرێکی بریتانی پاشکۆ(مولحەقی سەربازی) لەگەڵ سوپای فەرەنسییدا نووسی: "بۆ ئەوەی دەستبەرداری پشتگیری توند و تۆکمەی کریستیانەکان ببێ، کە چەندین ساڵی ویستبوو تا پەیوەندییەکە پێکبێ، لە پێناوی ئەوەی پشتگیری موسڵمانەکان بەدی بێ ناڕوون و ڕەچاونەکراوبوو، ئەم کارە شتێک بوو بە

ئاستەم تروسكەی تێدا دەبینرا، كە ڕەفتارێكی ئاوەزمەندانە بێ."[26] گەیشتنی «سارایل»ی توند و زبر، ئەركەكەی هەم درێژخایەنتر و هەم سەختتر كرد. «سالزبوری جۆنز»یش لەو بڕوایەدا بوو، كە «سارایل» "بەر لەوەی ٢٤ سەعات بەسەر هاتنی لەم وڵاتەدا تێبپەڕێ" متمانەی زۆربەی لایەنگرانی ناوچەكە و هەموو كریستیانەكانی لەدەست دا.[27]

«سارایل» هەر زوو كاتێك هەوڵیدا ڕێ لە دانانی ژەنەڕاڵێكی كۆنسەرڤاتیفی كاسۆلیك بگرێ تا ببێتە فەرمانداری بەیروت، بەسەر كۆسپ و تەگەرەدا كەوت. ئەو شێلگیرانە پێشنیازی ئەوەی كرد، كەوا ئەو ئەنجوومەنە كاسۆلیكە كۆنسەرڤاتیڤەی ژەنەڕاڵ «گۆرۆ» دایناوبوو، بێ پێ بوو[61] بووە، بۆیە دەبێ لە بری ئەوان سێ بەربژێری دیكە دابنێ، ئاخر ئەو لەسەر ئەو لیستە كورتەی پێشتر پێشنیازیان كردبوو، دڵمەند[62] نەبوو. كاتێكیش ئەو دەنگی لەسەر یەكێك لە سێ كەسەكە دا، «ئێمیلی ئێدی» پارێزەری زیرەكی بەیروت، كە پێی وا بوو زۆر لە كڵێساوە نزیكە، ئەوە بوو ئەنجوومەنەكە لەگەڵیدا هاوكار نەبوو، بۆیە ناچاربوو لەبری ئەودا فەرماندارێكی فەرەنسی دابنرێ. نەخشەی ئەو بۆ دڵنەواییكردنی ناسیۆنالیستەكان بەوەی هەڵبژاردنێكی ڕاستوخۆی بۆ بكرێ، سەرنەكەوت، ئەوەش لەو كاتەی لە پاریس «هاریوت» ڕەتیكردەوە ڕێگری بكا، ئیدی هەر لەوكاتەدا لە مانگی شوباتدا سەردانی دیمەشقی كرد، بەڵام لەوێ بە قرِوقەپی پێشوازی لێكرا. بەگوێرەی

---

٦١ نووسەر ئیدیۆمی بێ كەڵبە و ددانی بۆ داناوە، دەكرێ ئەم ئیدیۆمەش لە كوردیدا بنووسرێ، بەڵام دەستەواژەی (بێ پێ)م بە باشتر زانی كە خۆی ئیدیۆمێكە و واتاكەش بە جوانی دەپێكێ.

٦٢ دڵمەندبوون: ڕازیبوون بە خۆشحاڵییەوە، پەسەندكردن.

قسەی یەکێک لە شاهیدەکان، کاتێ گەیشتە ئەوێ: "نە پێشوازیی و بەخێرهینان، نە خەندە بۆ کردنێک و نە هیچ دروشمکێشانێک لە حەشاماتی خەڵکییەوە هات.[28] کاتێکیش حکومەتەکەی «هاریۆت» ڕووخا، لە پڕێکەوە ئەویش تووشی مەترسی بووەوە. ئیدی وەنەبێ لە پاریسەوە پشتگیری نەمابێ، بەڵکو لە حاڵەتێکی ئیرەییپێبردندا نەبوو، چونکە لە هەردوو لای کریستیانی و موسڵمانەوە لەوەش بەدتر لە لایەن کاربەدەستەکانی خۆیەوە دەبێزرا، ئاخر ئەو کاربەدەستانە لەگەڵ بیروڕاکانی کۆک نەبوون، هەر ئەمەش بوو لە کۆتاییدا سەریخوارد.

«سوڵتان ئەترەش» پێی وا بوو هەنووکە دۆخی شڵۆقە، بۆیە بە دەرفەتی زانی سکاڵا لە دەست ڕەفتارەی «کاربێلیتی»ی بۆ بەرزبکاتەوە. کەچی کاتێک نێردەی دروزەکان گەیشتە بەیروت، کۆمسیاری باڵا ڕەتیکردەوە بیانبینێ. ژەنەڕاڵ بەو کەمبوونەوەی دەسەڵاتەی خۆی بڕوای وەها بوو، دەتوانێ بە شەڕێکی سووک و ئاسان حاڵە شڵۆقەکە ڕاستبکاتەوە. هەرچۆنێک بێ سکرتێری سەرەکی «دە کایکس» وەها جەبەلی وێناکردبوو، کە "بایەخێکی کەمی هەیە و تەنیا جیۆرێی ٥٠،٠٠٠ ئاکنجییە."[29] لێ گەلۆ ئەوەی کابرای فەرەنسی هێشتا نەیدەزانی ئەوە بوو، لەنێو ئەو حەشیمەتە درووزەدا دە هەزار کەسیان چەکدار بوون.[30]

کاتێکیش لە سەرەتای مانگی تەمموزی ١٩٢٥ لە بۆنەیەکی ئاهەنگئامێزی دروزی و لە شاری سوەیدا لە جەبەل بووە تەقە، «سارایل» فەرمانی بە «تۆمی مارتین» و سەرئەفسەری هەواڵگریی لە دیمەشق کرد، بچێت گرفتەکە چارەبکا. کاتێکیش «مارتین» ئەوەی پشتڕاستکردەوە، کە یاخیبوون لە ئانوساتی تەقینەوەدایە، ئەوسا «سارایل» فەرمانیپێکرد، هەر چوار ڕیشسپییە

مەزنەکـــانی دروز بـــانگی دیمەشـــق بکـــا. ســـێ لەوان بە پیـــر بـانگەوازەکەوە چـوون، ئیـدی هەر لەوێ و لە پایتەخـت خۆیـان بە بەندکراوی بینییەوە. تەنیا یەکێک نەکەوتە داوی «سارایل» ئەویش «ســولْتان ئەتــرەش» بــوو: ئـاخر بـاوکی ئەو کەوتبــووە داوێکـی هاوچەشن و سەریشی تێداچووبوو.

به بۆچوونی «سالیزبێری جۆنز» ئەو فێڵەی «سـارایل» کردی، "تەنیا نەوت بەئاگرداکردن بوو"[٣١] ئاخر هەر نۆ ڕۆژ دواتر، سـولْتان ئەترەش لە تۆڵەدا دەستی بەسەر گوندی «سـەلخەد» لە باشووری جەبەل دروزدا گرت. ئەم جارەشیان «سارایل» نەیارەکانی بە کەم زانـی. ئیـدی بە پـێچەوانەی ڕاوێـژی «کـاربیلێتس» فەرمـانی بە ئەفسـەرێکی لاو بە نـاوی «نۆرمانـد» کـرد، بەڵکو بە خـۆی و ١٦٠ سەربازەوە لە سویداوە بۆیان بچن و گوندەکە بگرنەوە، بەلام خۆ «نۆراماند» هەرگیز نەگەیشتە ئەوێ. ئـاخر فەرماندەکەی ئەویش هۆشـداری شـێخێکی بـرادەری پشتگوێخسـت بەوەی دوورنییـە لە پـــڕێکەوە پەلاماربـــدرێن. ئەوە بـــوو لە نیـــوەی ڕێ بـــۆ گونـــدی «ســـەلخەند» کەوتە بۆســـەی «ســـولْتان ئەتـــرەش». ئیـــدی فەرەنســـییەکان لەوەدا هێـــدمەگرتی بـــوون کەوا لەنێـــو تەرمـــی کوژراوەکانـــدا پزیشـــکێکی فەرەنســـی هەبـــوو کە لای دروزەکـــان ناسراوبوو، ئاخر زۆر جار چارەی نەخۆشەکانی کردبوو.[٣٢] یەکێکی دیکەش لە کوژراوەکـان «نۆرمانـد»ی بەدبەخـت بـوو. لەو هێـزەدا کەمتـر لە نیوەیـان ڕزگاریـان بـوو. سـولْتانیش بە قۆسـتنەوەی ئەو سەرکەوتنەی زیاتر بەرەو باشـوور، ڕووەو «سـوەیدا» کشـا، ئەوە بوو لە ٢٨ی تەممووزدا گەمارۆی دا.

لەوەش پۆلکتر بەسـەر فەرەنسـییەکاندا هـات. پێـنج ڕۆژ دواتـر، هێـزی دووەمـی فەرەنسـی و لەژێـر فەرمانـدەیی ژەنەڕاڵ «ڕۆگەر

میشو Roger Michaud» به هێڵی ئاسنینی باشووری دیمەشق به هانای هێزه گەمارۆدراوەکەی سویداوه چوو. هێزەکه نزیکەی ۳۰۰۰ پیاو دەبوو، ئەم هێزەیان زۆر لەوەی پێشتر گەورەتر بوو، بەڵام هەموویان بەپەله بەسەریەکەوه نرابوون: یەکێک له یەکەکانی ئەو هێزه تازه له بەیروت دابەزیبوو. ئیدی قەوارەکەی نیشاندەری لاوازییەکەی بوو. لەم ساڵەشدا وشکەساڵییەکی سەخت بوو، هێزەکه ناچار بوو ئاوی خۆی به ترۆمبێلی بارهەڵگرەوه بگوازێتەوه، که تاکه ڕێگەی ترۆمبێل بوو بۆ نێو جەبەل. له لێکەوتەدا وەنەبێ هەر ڕەوتی ڕۆیشتن خاو و شل بێ، بەڵکو سەرتاپای ڕێڕەوەکه هەموو شتێکی نەخوازراوی لێچاوەڕوان دەکرا. دروزەکانیش به خەبەرلێدانی کرێکارانی ڕێی ئاسنین بۆسەیان بۆ هێزەکەی فەرەنسی نایەوه و تەقەیان لەو ترۆمبێله بارهەڵگرانه کرد، که ئاویان دەگواستەوه.

پاشان «میشو» گێڕایەوه؛ ئەو هەرگیز له ژیاننامەی خۆیدا شتێکی وەهای نەینیبوو، نەیبینیبوو سەربازەکانی لەبەر تینوتاوی گەرمای بێ ئامان وەها بناڵێنن. ئەوه لەوه تۆقابوو، بینی کەوا چەکدارەکانی لەوکاتەی بەرەو ئەو تانکەره ئاوانه دەڕۆیشتن، که به گولله دابێژرابوون، ئیدی بۆ خواردنەوەی قوومه ئاوێک که له کونەکانەوه دەهات، ئەوانیش گوللەی دروزیان بەسەردا دادەباری و لەجێیەوه دەکوژران. له ئەنجامدا له بری شەڕکردن و هێرشبردن ناچاربوو فەرمانی کشانەوه بدا، هەر شەش مایل له دووری سوەیدا بوو که بڕیاری کشانەوەی دا، بەڵام له کشانەوەدا دیسان تووشی بۆسەی چەکدارانی دروز بووەوه، ئەم جارەیان ئەو کشانەوه ڕێکخراوەیان لێ بووه کێفەڕات. زیاتر له ٦٠٠ سەربازی لێکوژران. ئەوەی جێگەی بایەخدان بوو، دروزەکان

نزیکەی دوو هەزار تفەنگ و چەندین ڕەشاش و فیشەکی زۆریان دەستکەوت. تەنیا بە درەنگی ساڵ فەرەنسییەکان توانیان بگەنەوە ئەوێ، بەڵام وەک ئەفسەرێک گوتی چی ببینن "بەسەر دیمەنێکی کێفەراتباردا کەوتن. ئاخر لە هەموو لایەک هەر ئێسکوپروسک بوو لەگەڵ خاکوخۆڵی ئەو ڕۆژهەڵاتە گەرمەدا تێکەڵاوببوو. هەر کەلاک و بۆدی ترۆمبێلە تێکشکاوەکان و تایە کونبووەکان دەبینران، ترۆمبێلەکان وەها سوتابوون ببوونە داروپەردوو، لەپاڵ ترۆمبێل و زرێپۆشی تێکشکاو، تەرمی دەستەی سەربازیی هەلا بە هەلا ببوون.[٣٣]

ئەمە وای کرد سێیەمین هەوڵی لەشکرکێشی بۆ بدرێ، ئەم جارەیان ژەنەڕاڵ «ماوریس گاملین Maurice Gamelin» جێگەی «میچوو»ی گرتەوە بەڵکو سویەدا بگرێتەوە. «گاملین» ژەنەڕاڵێکی خانەنشینی تەمەن مامناوەنجی لێهاتوو بوو، ئەو لە ساڵی ١٩١٤دا و لە شەڕی «مارنێ»دا ناوی دەرکردبوو، لەو کاتەی لە بەرانبەر ئاڵمانەکان وەستایەوە، لێنەگەڕا بەرەو پاریس بکشێن. ژەنەڕاڵ لە ناوەڕاستی مانگی ئەیلوولدا گەیشت و لە ٢٢ی مانگدا بارەگای سەرەکی خۆی لە نزیک هێڵی ئاسنینی ڕۆژئاوای جەبەل دروزدا دانا. بۆ ڕۆژی پاشتر بەبێ کێشە ئەو حامییەی ڕزگارکرد، کە لە سوەیدا بوو. دوای وێرانکردنی گوندەکە و لەبەر کەمی ئاو و خواردن «گاملین» ناچاربوو بکشێتەوە. ئیدی زستانە تووشەکەی ئەوساڵە، کە زووتر لە جاران هات، ڕێگر بوو لەوەی هێزی فەرەنسی بتوانێ لەنێو جەرگەی جەبەل دروزدا جێگیر ببێ. بەم جۆرە فەرەنسییەکان تا بەهار نەیانتوانی بگەڕێنەوە جەبەل.

لاوازییە ڕوون و بەرچاوەکانی فەرەنسا دنەی جیاخوازییەکانی دیکەشی دا. ئەوە بوو هەراوزەنا لە «حەما»ش قەوما، حەماش ئەو

شارەی سەر ڕوباری «عاسی» بوو، کە دەکەوتە ١٧٠ میل لە باکووری دیمەشقەوە. سەرکردەی ئەم هەرایەش «فەوزی قاوقچی»، ئەو ژاندارمە بە جۆش و هەڵچووە پرچ کەشخەیە، کە لەساڵی ١٩٢٠دا لەگەڵ لەشکری عەرەب لە شەڕی «مەیسەلون»، کە تێیدا شکابوون، بەشداربوو. هەنووکەش بە دنەدراوی سەربزێوانی عەرەبەوە پەلاماری ناوچەی فەرەنسییەکانی بە ناوی «مەغرییە»ەوە دا، کە ئێستا لە بەرەنگارییەکەی سەرسەختی ناوچەی دێهاتی چیانشیندان، هەر لەو پێناوەدا، «قاوقچی» پەیوەندی بە سوڵتان ئەترەشی دروزەوە کرد و لە ٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٥دا لەنێو ژاندارمەکانی (حەما)وە جاڕی هەڵگەڕانەوەی خۆیان دا. هەرچەندە ئەم هەڵگەڕانەوەیە بە توندی بە ئاگری لوولەی تۆپخانە و فڕۆکەکانی فەرەنسی زیاتر لە ٤٠٠ مەدەنییان کوشت، کەچی ئەو دەربازی بوو، تا ڕۆژێکی دیکە بجەنگێ، ئەمەش سەلمێنەری تەنینەوەی هەراکە بوو.

وەنەبێ «قاوقچی» هەر تاکە ناسیۆنالیست بێ، کە هێز و گوڕی لە نموونەی دروزەکان وەرگرتبێ، ئاخر «عەبدولرەحمان شابەندریش» هەر وای کرد. ئەستێرەی «شابەندەر» وەک خوێندکارێک لە کۆلێژی ئەمریکی لە بەیروت دەرکەوت، ئەو لە بەشی دەرمانسازی دەرچووبوو، بەڵام ناوبانگی لە وتاردان و لەبلەبانی پەیداکرد نەوەک لە پزیشکی. ئەو لە سوریا هەڵاتبوو، ماوەیەکی زۆری لە یەکەمین جەنگی جیهانییدا لە میسر بەسەربردبوو، لەوێ مەیلی بەریتانبییەکانی بەلای خۆیدا ڕاکێشابوو، کاتێکیش دوابەدوای ئاگربەست گەڕایەوە سوریا، وەک وەرگێڕی کۆمسیاری ئەمریکایی «چارلس کرێین» کاریدەکرد، پاشان بۆ ماوەیەکی کورتیش وەک وەزیری کاروباری دەرەوەی

فەیسـەڵ. کـاتێکیش «کـرێین» لە ١٩٢٢دا گەڕایەوە سـوریا و لە دیمەشق دوانی دا؛ «شابەندەر» ڕاستەوخۆ وتارەکەی وەرگێڕایە سـەر زمـانی عەرەبـی، ئیـدی ئەو، ئەو وتە بێـوەیەی یـارۆی ئەمریکایی کردە ڕەخنەیەکی توند بۆ سەر حوکمداریی فەرەنسی. ئەوانیش بە تـۆمەتی ئـاژاوەگێڕیی گرتیـان و تـا لە ١٩٢٤ بڕیـاری لێخۆشبونی بۆ دەرچوو، ناردیانە تاراوگە. کەچی ئەو شێلگیرانەتر بـوو لەسـەر وەدەرنـانی فەرەنسـییەکان لە نیشـتمان، کـاتێکیش دروزەکان هەرایان نایەوە و لە دەسـەڵاتی فەرەنسی هەڵگەڕانەوە، دەرفەتی ئەویش هـات. پەیوەندی بە دروزەکانەوە کرد و سوڵتان ئەترەشـی وەک پاشـای سـوریا ناسـاند، ئینجـا هەمـوو ئەو ناسیۆنالیسـتانەی لەبەردەسـتی ڕاوەدوونـان و پاکتـاوکردنی ئەو هـاوینەی فەرەنسـییەکان هەڵاتبـوون، گرتنەخـۆ و لە «غـوتە» کـۆیکردنەوە؛ «غـوتەش» ئەو نـاوچە پـڕ لە داروبـارە چڕوپـڕەی باشووری ڕۆژهەڵاتی دیمەشق بوو، کە بە ئاسانی دەتوانرا خۆی تێدا حەشاربدرێ و کاری چەتەیی تێدابکرێ.

دوای ئەوەی ئەو یاخیبووانە دەستی خۆیان کردەوە، سەفەر بۆ دیمەشـق و لە دیمەشـقەوە سـەخڵەت ببـوو، فەرەنسـییەکانیش هەوڵیاندا کێشـەکە بە بۆمبارانکردن و سـووتاندنی دێهاتەکانی ئەو نـاوە لەکـۆڵ خۆیـان بـکەنەوە. لە هەڵمەتێکـی نـاداپەروەرانەی سەرسـوڕهێنەردا، فەرەنسـییەکان ئەو کەسـانەی کە تیربارانیـان کردبـوون وەک نمایشـێکی تـۆقێنەر بـۆ ورەبەردانـی یـاخیبووانی دیمەشـق لەگەڵ تەرمـی ئەوانەی کەوتبـوونە دەسـتیان هێنایـان لە گۆڕەپانی سـەرەکی شـاردا نمایشـیان کـردن. «ئەلیس پۆلۆ Alice Poulleau»ی دوورخـراوەی فەرەنسـی کە لەوێ دەژیـا، بەو دیـمەنەی تەرمە لەسـەریەک کەڵەکەبووەکـان، ئەوە بـازنەیەی بە

سەرباز و ژاندارمە دەورەدرابوو، سەرۆکی پۆلیسەکانیش لەوناوە بوو قامچییەکەی بە دەستەوە بوو، ئیدی خانمەکە بەم دیمەنە هەترەشی چوو، ئەو کات بە شێوەکی ڕاگوزەرییانە خۆی پێنەگیرا و ئەم قسەیەی لەدەم دەرچوو: "ڕژێمی چەکمە."[٣٤]

ئەوە بوو ئەم جووڵەیە مەیل و هەواداریی لەناو شارەکە بە دژی فەرەنسییەکان زیاتر تاودا. هەر «پۆلۆ»ش ڕاپۆرتی ئەوەی دا؛ تا دەهات ژمارەی هەراسانبووەکان پتر دەبوو کە هاتنەسەر ئەو بڕوایەی؛ "خۆ تۆ هەر دەمری دەمری، ئیدی وەها باشترە لەشەڕدا بمری."[٣٥]

تا دەهات هێرش و پەلامار بۆ سەر سەربازانی فەرەنسی پتر دەبوو. یەک دوو ڕۆژ دواتر تەرمی ١٢ سەربازی فەرەنسی فڕێدرانە دەرەوەی دەروازەی ڕۆژهەڵاتی شارەکە. لە ١٨ی تشرینی یەکەمیشدا دیسان دروزەکان لە ناوچەی «مەیدان» سەریانهەڵدایەوە، ئەوەش ئەو گەڕەکە پڕ لە پشێوی و ئاڵۆزییەی باشووری شارەکە بوو، کە لە نزیک وێستگەی قیتاری حیجازەوە بوو. ئاخر ئەو گەڕەکە هەر لە بنەڕەتەوە بێ هەراوزەنا نەبوو: هەر دوو ڕۆژ پێشتر دوو سەربازی فەرەنسی دوای دەمەقاڵێ پێکداهەڵشاخان موسڵمانێکی دیمەشقییان کوشتبوو، ئیدی دوای ئەوەی منداڵێکیش کەوتبووە بەر ترامەکە و شێلابووی، خۆپیشاندان لەو گەڕەکە پەیدا بوو و پەرەیسەند. هەواڵی پەیدابوونی دروزەکانیش ئەو ناوەی شێواند. ئەوە بوو هەر هاوار دەکرا "دوکانەکان داخەن، دروزەکان وا هاتن" قاوەقاوی ئەم هەراوهوریایە بەنێو شاردا بڵاوبووەوە.[٣٦] بە کۆمەکی هەوادارە ناسیۆنالیستەکان و ئێشکچییەکی شەوانە بە ناوی «حەسەن خەرات»، دروزەکان هیوایان بە ڕفاندنی «سارایل» هەبوو لە نێو ماڵی خۆی لە کۆشکی «عەزم»دا، بەڵام کۆمسیارەکە پێشتر ئەوێی

بەجێهشتبوو؛ کە شەویش داهات ئاگر لە کۆشکەکە بەرز بووەوە. لە بەرانبەردا فەرەنسییەکان تانکیان ناردنە نێو بازاڕ و لەگەڵ بەرەبەیاندا دەنگی بانگی مەلا و تەقەی چڕوپڕ لە شارەکەدا تێکەڵی یەکدی بوون.

«گاملین» لە ترسی شەڕی کۆڵان بە کۆڵان و شەقام بە شەقام، بۆ ڕۆژی پاشتر فەرمانی بە تۆپخانە کرد شارە کۆنەکە شەلم کوێرم، ناپارێزم بدەنەبەر ڕەحمەتی ئاگری تۆپەکانیان.[٣٧] لە ماوەی ئەو بیستوچوار سەعاتانەی بەدوایدا هات، ئەو تۆپبارانە چڕوپڕەی فەرەنسییەکان مەیدانی بازاڕی شارە کۆنەکەیان خاپوورکرد، دیواری مەیدانی شارەکۆنەکەش وێران بوو. فەرەنسییەکان بە فەرمی کوشتنی ١٥٠ کەسیان ڕاگەیاند، بەڵام ڕۆژنامەیەکی کۆمۆنیستی فەرەنسی ژمارەی قوربانیانی بە نزیکەی ١٤٠٠ کەس خەملاند. فەرەنسییەکان گوتیان؛ گوایە زیانی هەرە زۆر بەر یاخیبووەکان کەوتووە، بەڵام زۆری نەبرد گێڕانەوەی ئەوان لەگەڵ ڕاپۆرتی «تایمز» تێکینەکردەوە، کە ئەوان سەرچڵییان کردبوو هەرزوو هەواڵنێرێکیان ناردبووە نێو جەرگەی شارەکە.[٣٨] ئەوسا ڕاپۆرتی خۆی بەم جۆرە دا: "ماڵ بەسەر ماڵ، دوکان بەسەر دوکاندا کاول بووە، ئەمەش جێپەنجەی تۆپە ئامانجشکێنەکان بووە."[٣٩] ئیدی هەرزوو دوای ئەمە کاریکارتێرێک بەنێو دیمەشقدا بڵاوبووەوە: وێنەی «سارایل»ی زەبەلاحی تێدابوو، کە ژن و منداڵان دەکوژێ و لە «خەرات» دەریاندەکا، بە شێوەیەک حاڵەتی ئاغای داس لە سەپان دز[٦٣]، وەهای کرد یاخیبوان بەناو شاردا بڵاوببنەوە.

---

٦٣ کاتێک زەوی هی ئاغایە، سەپانێکی دەبێ، ئیدی کاتی حاسڵات، کە ئاغا نەیەوێ سەپانەکە دەغڵەکە بدرویتەوە و بە نیازی ئەوەش زیانی پێبگەیەنێ، هەر خۆی

پەیوەنـدی فەرەنسـی لەگەڵ سـورییەکان، ئەوەی «سـارایل» هەوڵیدا پتەویبکا، وەها تێکچوو چاکنەکرێتەوە. هەروەک «جۆن فاگان ڕسل John Vaughan-Russell» جێگری کونسولی بریتانیا لە دیمەشق دەریبڕی: "ئیدی سەختە ئەوە ببینی چۆن دەسەڵاتی ماندات دوای ئەو هەموو ڕق و کینە و تاڵاونۆشینە، کە نایانەوە، بۆ ساڵانێکی دیکەش بتوانی سوریایەکی بەرپرس ببیننەوە لە بەڕێوەبردنی وڵاتەکەدا هاوکارییان بکا."[٤٠]

لە سـۆنگەی شکسـتە بەرچـاوەکەدا، «سـارایل» کەوتبـووە ڕەوشێکی زۆر شلۆق و جارسەوە. ئەفسەرە هەواڵگرییەکەی دزەی بە بەڵگەنامەکان بۆ «هێنری کێریلیس» کرد، ئەویش هەواڵنێرێکی ئەرستۆکراتی ڕۆژنامەی ناسیۆنالیستی فەرەنسی «دەنگی پاریس» نارد، کە ئەو کات لە سوریا بوو. ئەوە بوو «کێرلیس»یش لە ٢١ی تشرینی یەکەمدا ڕاپۆرتی خۆی بە شێوەیەک بەرزکردەوە، کەوا کۆمسیاری باڵا هۆشداریییەکانی هەراوهوریای دروزەکانی لە ناوچەی جەبەل پشتگوێخستبوو. ئەو ئۆبالی کێشەی فەرەنسییەکانی بە نمرە خستبووە سەر: "١- سارایل ٢- سارایل٣- هەر سارایل".[٤١]

دوای دزەکردنەکان، کۆمسیاری باڵای هەراسانکراو، ستافی هەواڵگرییەکەی لای خۆی دەرکرد، بەڵام ئەو هەوڵەی بۆ ئەوەی دەنگوباسی ڕووداوەکان نەگاتە ئەوروپا بێهوودەبوو. ئاخر «تایمز» لە ٢٧ی تشرینی یەکەمدا چیرۆکی بۆمبارانکردنەکەی بڵاوکردەوە، ئەمەش هەر چەند ڕۆژێک دوای ئەوە بوو، کە حکومەتی فەرەنسا ڕێککەوتننامەی «لاکۆرنۆ Locarno» "بۆ

داسی لێدەدزێ و پەکیدەخا. ئیدیۆمێکە پڕبە پێستی ئیدیۆمە ئینگلیزییەکە the game-keeper-turned-poacher و عەرەبییەکەشی (حامیها حرامیها)یە.

دارِشـــتن و ســـەلماندنی ســـەقامگیری ئاشـــتی" مـــۆرکرد، ئیـــدی «ســـارایل»یـــش کۆتاییپێهـــات.[٤٢] ئەوە بـــوو لە ٣٠ی مانگـــدا بـــانگی پاریس کراو و متمانەی لێسەنرایەوە.

هەرچەنـدە «ســارایل» قـۆچی قوربـانی کـردە کێفەڕاتبارەکـانی فەرەنسی بوو، بەڵام ڕەفتاری ئەو وەڵامی چەندین پرسی بنەڕەتی پێنەدەرایەوە. ئاخر چۆن بوو کەوا دروزەکان بەم جۆرە ڕێکخراو بـوون؟ لە کوێـوە دەسـتیان بەو زانیـارییە هەواڵگریـی و چەکـانە ڕاگەیشت تا بۆسە بۆ فەرەنسییەکان بنێنەوە؟ هەروەها چۆن ئەو خۆراکەیـان دەسـتکەوت تـا لەمەیـدانی شـەڕدا خۆیـان بگـرن و بمێنـنەوە؟ ئەدی چـۆن بـوو «تـایمز» بە ئەوەی زانـی، کە چـی قەومـاوە؟ بـۆ فەرەنسـییەکان، کە خۆیـان بەو مەتەڵانە هەڵپەسـارد، قـامکی گومانیـان تەنیـا بەرەو یەک ئاراسـتە ڕاهێشـت: بەرەو باشوور، ئەویش: بریتانییەکان.

١١
سەرکوتکردنی درۆز

هەر لەو کاتەی هەرای سوریا لە تەممووزی ١٩٢٥دا قەوما، بەندوباوی تەمومژاوی سەبارەت بەوەی دەستێک لە پشتی درۆزەکاندا هەیە، پەیدابوو. بە هاتنی مانگی ئابیش قسەکان وەها کەوتنەوە، پەنجەی ئاماژە بۆ بریتانییەکان درێژبکرێ. «ئەلیس پۆئلیۆ Alice Poulleau» هەواڵنێری دوورخراوەی فەرەنسی بۆ دیمەشق، نووسی: " بە ڕاشکاوی ئەوە دەگوترێ، ئینگلیز لە پشت هەرای درۆزەکانەوەیە، بۆ هەر لیرەیەکی زێڕ تفەنگێک و سەد فیشەک و یەک فەردە ئاردیان دەداتێ."[١]

فەرەنسییەکان بەهەر شێوەیەک بێ یاداشتنامەیەکی «گیرترود بێل»یان دەستکەوتبوو، ئەو تێبینییەی تێدا بوو: "ئەوە هەر درۆزەکانن وا لە بڕا سورییەکانیان دەکەن فەرەنسییەکان لە سوریا دەربکەن."[٢] لەو کاتەوە بڕوایان وا بوو، کە کاری پێشنۆرەی بریتانییەکان دەرکردنی فەرەنسییەکانە لەوێ، ئاخر هەر ئەمەش لە هەڵسەنگاندنەکەی «بێل» دەخوێنرایەوە، بەوەی شتێکی لۆژیکی بێ، بریتانییەکان کۆمەکی درۆزەکان بکەن.

بریتانییەکانیش ڕوونکردنەوەیەکی سادە و ئاسانییان بۆ ئەو زەبرانەی درۆزەکان هەبوو، کە لە جەبەلدا سرەواندیانە هێزی فەرەنسی. ئەمەش بڕوای «ماوریس سارایل»ی کۆمسیاری باڵای فەرەنسای تۆقیوی بەوەی «سوڵتان ئەترەش» لە عەممان سەردانی نوێنەری بریتانیای کردووە، پتردەکرد. هەر زووش دوای ئەوەی هەراکە بەرپابببوو، ئەو بە برادەرێکی خۆی گوت، کەوا بەڵگەی لەسەر تێوەگلانی بریتانییەکان هەیە، هەر ئەمەش وای بە

مێشکدا هات ئەو هاوسۆزییەی «گای سالیسبری جۆنز» پاشکۆی سەربازی بریتانیا لای فەرەنسییەکان بەوە لێکبداتەوە، کە جۆرێکە لە هەستی خۆ بە خەتابار زانین.[٣] تەنانەت ئەفسەرێکی پلەبەرزی وەک «کۆلۆنێل ئەندریێ»ی دەستەڕاستی «گاملین» لە دیمەشق، بڕوای وا بوو، بریتانییەکان پاڵپشتی ئەو یاخیبوانەن، کە ئەو بۆ سەرکوتکردنیان نێردراوە. «ئەندریێ» لە یاداشتێکی سەبارەت بە ڕاپەڕینەکە، ئەم تێبینییەی نووسی: "یاخیبوونەکە لە پارە و پوولیان کەم نەبوو. بڕەپارەیەکی زۆریان لەو دیو سنوورەوە بۆ دەهات، لەپاڵ ئەوەشدا ڕاوێژی ئەوەشیان لە لایەن ئەوانەوە بۆ دەهات، کە هەمیشە ویستوویانە ئێمە لە سوریا نەمێنین."[٤]

«والتەر سمارت»ی کونسولی بریتانیا لە دیمەشق "لەو کاتەدا ئاگای لەو هەستە بڵاو و چەکەرەکردەوەی دژە بریتانیا بوو لەوێ.[٥] «والتەر» پیاوێکی بالابەرزی پرچدرێژ، خاوەن ڕەفتارێکی ناڕوون و بیروڕا پێشەنگ بوو، ئەو ڕوخسارەکەی پێنەدەچوو دیپلۆمات بێ، بەڵام ئەم خاسیەتە شاراوانەی بەسەریەکەوە پیاوێکی توندوبەندی لێدروستکردبوو. جارێکیان لەگەڵ برادەرێکی وتەیەکی جوانی دەرهەق گوتبوو؛ کە "ئەوپەڕی کەشخەیی باڵبالوکەی هەیە."[٦] یەکێکی دیکەش وەهای وەسفکرد: "پیاوێکە بە تەواوی ڕیالزمی شێلگیرانەی بۆچوون گردەبڕانەیە" بە لای کەمییەوە دەبێتە "دوا سەرقەشە لە هێزی بریتانیای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا."[٧] «سمارت» گوێی بەو بەدنیازییەی دروستبوو، نەدا، بەڵکو لۆمەی ئەوەی کرد، فەرەنسییەکان بوونەتە مایەی ناسەقامگیریی سیاسیی و ئابووری لە ناوچەکەدا، هەر ئەمەش وای کردووە فەرەنسییەکان لە تاریکستانی ئەوەی ئێستا تووشی

هـــاتوون پەل بکـــوتن. ئەمەش لە بەرانـــبەر ئەو پێشـــکەوتنە حاشالێنەکراوەی زاڵبوونی ئەنگلۆ سەکسۆنییەوەیە."

بەشـێک لەبەرئەوەی پەیوەنـدی بریتانیـا لەگەڵ فەرەنسـییەکان تێکچووبـوو، ئیـدی «سـمارت» تـا دەهـات پشـتی بە زانیارییەکـانی دروز دەبەســت و ژێربەژێــریش لەگەڵ ناسیۆنالیســتانی عەرەب لەســەر خەت بــوو، کە ســەرەداوی هەراکەیــان ڕێکخســتبوو. پەیوەنــدیکردنیش بە ســەربزێوانی یــاخیبوونەکە تــا ڕاددەیەک ئەرکێکی سەخت نەبوو، ئاخر یەکێک لە سەرکردەکانی عەرەب لە خـانوویەک دەژیـا دەرکەی بە دەرکەی کونسـولخانەکەوە بـوو، لەگەڵ ئەوەشـدا «سالیسـبوری جێنـز» ئەوەی بـۆ کتـوپڕ بـوو، کە «سـمارت» "سەرنجڕاکێشـترین بەڵگەنـامەی بەردەسـتی نیشـاندا، تێیـدا فەرمـان بە دروزەکـان کرابـوو، بجەنگـن.[٨] «ڤاگـان رسـل Vaughan-Russell»ی جێگــری «ســمارت»یــش هەوڵــی شـاردنەوەی مەیـدانی خۆشـی بـۆ سـەربزێوانی دروز نەدا، ئەو وەهــای وێنــادەکردن، "خەبــاتێکی سەرســەخت و دژوارە دژی ئەگەرێکی ئومێدبڕاو."[٩] ئەفسـەرێکی دیکەی بریتانی مەیلدار بەلای فەرەنسییەکانەوە، دیپلۆمـاتە بریتـانییەکەی بەوە تاوانبارکرد، گوایە خەریـــــکە لەگەڵ ئەوانە یەکـــــدەگرێتەوە، کە "ڕقیـــــان لە فەرەنسییەکانە."[١٠]

هەر بـۆیە مـایەی سەرسـامی نەبـوو، فەرەنسـییەکان باوەڕیـان وەهابێ بەوەی «سمارت» لەگەڵ دروزەکان هاوپەیمانە، هەرچەندە ئەمەش ڕاست نەبوو، بەڵام بە دڵنیاییەوە کونسولی بریتانیا هەوڵـی ئەوەی دا، لە سوریا کێشە بۆ فەرەنسا بنێتەوە. ئاخر کـاری هەرە لە پێشی ئەو ئەوە بوو، ڕێ لەو پشێوەیە بگرێ کە بەرەو باشـوور ڕووەو فەڵەسـتین و ئـوردن دەڕۆیشـت، ئیـدی بڕیاریـدابوو هەرای

دروزەکـــان بەوە وەســـفبکا، کە کـــاردانەوەیەکی تونـــدە لە دژی بەدکـــاریی حکـــومەتی فەرەنســـی. «ڤاگـــان ڕســـل»یـــش بە وردی بیرۆکەی نێو کونسـولخانەکەی شـیکردەوە. ترسـی هەرە گەورەی ئەو لەوە بـــوو، کە " بـــایەخێکی زیـــاتر بەو دەســـتەواژەیەبدرێ، کە دەڵێ "هاوکاری ئینگلیز – فەرەنسی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست" – کە ئەم دەســـتەواژەیە زۆر لای فەرەنســـییەکان خۆشەویســـتە و لە هەموو دەرفەتێکدا دوپاتیدەکەنەوە- ئیدی ئەو بوغزاندنەی فەرەنسا دەکرێ تەشەنەبکا و لە دواییدا خودی موسڵمانەکانی ژێر مانداتی ئـــێمەش بگـــرێتەوە، ئەمەش بـــۆ هەســـتی دژە کۆلۆنیـــالیزمی سەربکێشێ و هەستێکی (دژە بریتانیایی) لێبکەوێتەوە".[11] هەر لەبەر ئەوەش بوو پەیوەندی نێوان بریتانیا و فەرەنسا وەها دەرنەکەوێ، کە زۆر دۆستایەتی پێوەدیار بێ.

دیار بوو هەر «سمارت» خۆی ماکی ئەو چیرۆکانە بوو، کە لە لایەن هەواڵنێـــری ڕۆژنـــامەی «تـــایمز» «ئارســـەر مێرتـــۆن» نێردرابوون، نەخشـەکەش بۆ ئەوە بـوو تـا ئەو کەلێنەی کەوتبووە نێـــوان پەیوەنـــدییەکانی بریتـــانی بە دەســـەڵاتی فەرەنســـییەکانەوە نیشانبدا. «مێرتۆن» ئەو کەسـەی لە قاهیرەوە گەیشتبووە شام تـا پاشماوەی شوێنەواری بۆمبابارانی دیمەشق بە چاوی خۆی ببینێ، بەپێی پێویسـت ڕاپـۆرتی لەسـەر ئەوە دا، گـوایە «سمارت» داوای قەرەبـــووکردنەوەی وێرانکارییەکـــانی دوای بۆمبابـــارانەکەی بـــۆ دەســـــــەڵاتی فەرەنســـــــی بەرزکـــــــردووەتەوە، تێیـــــــدا ئەوەی ڕوونکـــــــردووەتەوە، کە کونســـــــول داوای فەرەنســـــــییەکانی بەرپەچداوەتەوە بەوەی دروزەکـان لەسـەر وێرانکارییەکە خەتابار بن. سێ ڕۆژیش پاشتر بەخۆشییەوە باسی ئەوەی کرد، ڕێگەیەکی

مەردانە گیراوەتەبەر، بەوەی «سمارت» سەلامەتی کۆمەڵگەی کریستیانی شارەکەی لە ڕێگەی دانوستان لەگەڵ "جوامێرە موسڵمانە دەستڕۆیشتووەکان"، خاترجەم کردووە، ئەمەش دوای ئەوەی سەربازە ئێشکچییەکانی مەیدانی کریستیانی لەتاو گیانی خۆیان، ڕایانکردبوو.[12] هەر سێ ڕۆژیش پاش ئەمە، لە ڕۆژنامەدا وێنەیەک بڵاوکرایەوە، کە «مێرتۆن» لەسەر منارەی ڕۆخێکی شارە کۆنەکە گرتبووی، ئاستی کاولکردن و وێرانکاریی تۆپەکانی فەرەنسای نیشاندابوو.

فەرەنسییەکان ڕقیان لەو "بڵاوکراوە ناشایستە" بووەوە، کە «تایمز» پێیدەدان، تا دەهاتیش دڵیان لە «سمارت» پڕدەبوو.[13] ئاخر ئەو دیپلۆماتە بریتانییە، کاتی خۆی لە ١٩٢١دا لە تاران دەرکرابوو، فەرەنسییەکانیش گومانیان لە لا پەیدابوو، بەوەی دەستی لە کودەتاکەی ئەوێدا هەبێ، ئەو کودەتایەی «ڕەزاشا»ی هێنایە سەر تەختی دەسەڵات، ئیدی پێدەچێ هێشتاش سەروکاری لەگەڵ کاروباری ژێربەژێری وەهادا هەر مابێ. لە سوریا ئەوان لەو بڕوایەدا بوون، کە «سمارت» لە پشت دروستکردنی کۆمەڵگەی دەستی ئاسنینی ناسیۆنالیستەکانەوە بێ. ئەو نیازکردە کاریگەرەی پێیان وا بوو لەنێو کۆمەڵگەدا بە مەبەستی دەرپەڕاندنی "هەموو دەستێکی بێگانەیە" لە وڵات و لەهەمان کاتیشدا ئەو توانایە سەرهەڵبدا تا "بریتانییەکان دەست بەسەر دامودەزگای سەربازی و دارایی و بەڕێوەبردنی وڵاتدا بگرن."[14]

لە ١٩ی تشرینی دووەمی ١٩٢٥دا کۆمسیاری باڵای نوێی فەرەنسا گەیشتە لەندەن تا چالاکییەکانی «سمارت» لەگەڵ حکومەتی بریتانییدا تاوتوێبکا. ناوی تەواوی کۆمسیارەکە «بێرتراند هێنری لیۆن ڕۆبەرت دە ژۆڤنێل دە یورسینس

Bertrand Henri Léon Robert de Jouvenel des Ursins» بوو، لەمەودوا هەر بە «هێنری دی جوڤنێل» ناوی دێ. ئەم پیاوە بە پێچەوانەی پێشینەکانی خۆی کابرایەکی سیاسی بوو. ئەو لە ١٨٧٦دا لەدایکبببوو. ئەو سیناتۆرە تەمەن ٤٩ ساڵە لە بنەڕەتدا قانونی خوێندبوو، کەچی دواتر لە کارنامەی ژیانیدا بایدابووە سەر ڕۆژنامەنووسی و لە ڕۆژنامەی «لێ مارترین Le Matin» کاریدەکرد. ئێستاش ڕۆژنامەکە نەماوە. ئەم ڕۆژنامەیە بە ڕاپۆرتە ڕووهەڵماڵراوەکانی بەناوبانگ بوو. «دە جۆڤنێل»یش بە شێوازە تەنزدارە نموونەییەکانی، پڕبەپێستی ڕۆژنامەکە بوو، هەر بۆیە تێیدا بووە نووسەر. هەر لەو نێوەشدا بوو دەستی لە ژنەکەی خۆی بەردابوو، دەستی لەگەڵ «کۆلێت»ی خانمە نووسەر تێکەڵکردبوو، پەیوەندییەکە بووبووە گۆبەندێکی شەرمەزاریی. ئینجا لە جەنگیشدا جەنگاوەر بوو، بەڵام توانستی قسە و لەبلەبانێتی لە زمان بەوەی ڕاپۆرتەکانی مایەی لێتێگەیشتن بوون، بووە هۆی ئەوەی بانگبکرێتەوە پاریس و لەوێ سوودی لێببینن. وەزیری گواستنەوە و گەیاندنیش وەک ڕاوێژکارێک بەکرێیگرتبوو، پاشان هانیدا بچێتە نێو سیاسەت.

دوای ئەوەی لەسەر ناوچەی «کۆرێزێ Corrèze» لە مەڵبەندی دێهاتی فەرەنسی لە ساڵی ١٩٢١دا هەڵبژێردرا، ئیدی «دی جۆڤنێل» هەڵبژێردرا تا نوێنەرایەتی وڵاتەکەی لە کۆمەڵەی گەلاندا بکا. لەوێ بە ئەزمونی بەرگیریکردن لە بەرژەوەندی کۆلۆنیالی فەرەنسی و بەوەی بڕوا و متمانەی نێردەکانی دیکەی کۆمەڵەی گەلانی پەیداکردبوو، دیار بوو چاویان لەسەر بوو تا لە کۆتایی ساڵی ١٩٢٥دا جێگەی «سارایل» لە سوریا بگرێتەوە، ئەو ساڵەی ناوبانگی ڕەفتاری فەرەنسا لە دەرەوەدا ڕوو لە داڕمان

بوو. دیاریش بوو کارێکی وەهای لە دەرەوەی وڵات، پێخۆش بێ، - ئاخر تازە «کۆلێت»یشی تەڵاقدابوو دوای ئەوەی گۆبەندی ژنەکەی لەگەڵ کوڕەکەی لە ژنی یەکەم ئاشکرا ببوو- ئیدی کارەکەی سوریای وەک دەرەتانێکی ناچاری بینی. ئەوسا لە بری ئەوەی بە شێوەیەکی هەمیشەیی جێگەی «سارایل» بگرێتەوە، ئەو تەنیا بەوە قایلبوو «ئەرکی چاودێرییانە» لە سوریا ببینێ بۆ ئەوەی چاو بە ڕەوشی ئەوێدا بخشێنێتەوە، بەم جۆرە هەر لەوێوە وەک کۆمسیاری باڵا دەستبەکاربوو.

«دی جۆڤنێل» دەیزانی کلیلی چارەسەرکردنی دروزەکان بە پشتیوانی بریتانییەکانەوە بەندە، چونکە لە ڕۆژهەڵاتی ئوردنەوە کۆمەکی دروزەکان دەکرا. ئینجا بەرلەوەی بەرەو بەیروت بڕوا، پێویستی بەوە بوو خۆی بگەیەنێتە لەندەن و بەرچاوی خۆی لەگەڵ هاوتا بریتانییەکانی ڕوونبکاتەوە. لەگەڵ گەیشتنە لەندەن، هەر زوو لەوە گەیشت، دیارە پشتیوانی ئەوان بەبێ نرخ بەدەستناهێنێ: ئەویش پاڵپشتی فەرەنسییەکانە لەو کێشە دوور و بەردرێژەی لەسەر خاوەنداریی موسڵ لەگەڵ تورکیادا هەیانبوو. **تازە بریتانییەکان بۆ دادوەرییکردن "کێشەی موسڵ"یان گەیاندبووە کۆمەڵەی نەتەوەکان، ئەمەش دوای چەندین ساڵ، کە تورکەکان پشتگیری جیاخوازە کوردەکانیان دەکرد بۆ ئەوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆ لەوێ دابمەزرێنن**[٦٤]. بۆ ئەوەی کێشەکە ئاڵۆزتر بێ،

---

٦٤ لێرەدا پێدەچێ مەبەستی هاوکاریی تورک بۆ کورد، هاتنی ئەفسەری تورک «شەفیق عەلی/ ئۆزەمیر» بێ بۆ ناوچەی ڕواندز تا «شێخ مەحموود» و کورد لە سەرەتای بیستەکانی سەدەی ڕابردوو دژی بریتانییەکان هانبدا. بە دڵنیاییشەوە ئەم هەوڵانەی تورک پێچەوانەی ڕای نووسەر بۆ سەربەخۆیی نەبووە، بەڵکو بە کردەوە بۆ پشێوی و خۆبەستنەوە بووە بە تورکی میراتگری پیاوە نەخۆشەکەی عوسمانی، کە بۆ کورد ئەنجامێکی زۆر کاولکارانەی لێکەوتەوە.

فەرەنسییەکانیش چووبوونە پاڵ تورک، ئەمەش هەمووی لە پێناوی ئەوەی، بەڵکو بەشێکی زۆرتر لە نەوتی موسڵیان بەرکەوێ، لەوەی کلیمەنسۆ دوای کۆتاییهاتنی جەنگ بە ڕێکەوتبوو. هەنووکەش، کاتێ «دی جۆڤنێل» هاتە سەرباسکردنی چالاکییەکانی «سمارت»، بریتانییەکان ئەو ڕاستییەیان ڕووبەڕوو کردەوە، کەوا فەرەنسییەکان ڕێگەیان بە تورک داوە هێڵی ئاسنینی نێوان سنووری فەرەنسا و تورکیا بەکاربێنێ بۆ ئەوەی هێزی سەربازی بۆ سەر سنووری عێراق بنێرێ.[١٥]

دەستبەجێ «دی جۆڤنێل» درکی بەو پەیوەندییە کرد، کە بریتانییەکان هێنایانە گۆڕێ. ئیدی قایلبوو، کە جووڵەی هێزی تورکی بەرەو موسڵ بوەستێنێ، خۆ ئەگەر وای نەکردبا، لەوە گەیشتبوو، ئەوا بریتانییەکانیش یارمەتی فەرەنسایان نەدەدا بەوەی ڕێی ئازوقە و چەک لە ڕێی ڕۆژهەڵاتی ئوردن بۆ دروز بگرن.[٦٥] هەروەک «سایلسبوری جۆننز»یش تێبینی دا، کاتێ بریتانییەکان کێشەی موسڵیان بە دروز بەستەوە، ئەوا هەرای دروز بە سوود بوو، چونکە "بووە مایەی ئەوەی فەرەنسییەکان ئەوە لە مێشکی خۆیان دەرکەن، کە هیچ کارێک لە دژی بریتانییەکان بکەن".[١٦] لە ئازاری ١٩٢٦دا کێشەی مووسڵ بە بەرژەوەندی بریتانیا چارەسەرکرا. تا ئەو کات بریتانیا فەرەنسای بە تەنیا هێشتبووەوە کە هەر بە خۆی ڕاپەڕینەکە چارەبکا.[٦٦]

---

٦٥ لێرەدا دیارە هەردوو زلهێزە ئیستیعمارەکە نەتەوە بندەستەکانی ژێر قەڵەمڕەویی خۆیان دژی بەرژەوەندییەکانی یەکدی بەکارهێناون، هەر کاتێکیش گەیشتبنە ڕێککەوتن ئەوا بە ئاسانی دۆزی ئەو نەتەوانەیان فرۆشتووە.

٦٦ دیارە لەوێوە زلهێزەکان بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی نەتەوە بندەستەکانی قەڵەمڕەوێتیان کورد و دروزیان بە یەکدی فرۆشتووەتەوە.

«دی جۆنڤیل» لە سەرەتای کانونی یەکەمی ١٩٢٥دا گەیشتە سوریا و دەستبەجێش سەرنجێکی وەهای دا، کە لە هی پێش خۆی باشترە. لەو کاتەی «سارایل» بۆمبی بەردەدانەوە، کەچی ئەو بۆمبی ئایسکریمی بەردایەوە، ئەوەش نوکتەی ئەو کات بوو. کاتێ گەیشتە ئەوێ و یەکەم کاری ئەوە بوو بەڵکو هەواڵی نەیار لەخۆبگرێ و هەروا دزە بکا. هەر بۆیە یەکشەممەیەک هەموو پەیامنێرە بیانییەکانی بۆ سەرخوانی خۆی بانگهێشتکرد، ئەو دەرفەتەی قۆستەوە سەرنجیان بۆ ئەوە ڕابکێشی" تا نیازپاکی بۆ هەموو سورییەکان، بۆ هەموو نیشتمانپەروەران نیشانبدا، بەڵکو دەستباری[٦٧] بگرن و کاری لەگەڵدا بکەن تا دەستورێک بۆ لوبنان دابنێ و هەڵبژاردن لە هەموو بەشەکانی سوریادا بکا، کە نەکەوتبوونە ئەو توندوتیژیەی لە باشوور قەوما بوو.[١٧] لە سووکە ئاماژەیەکیشدا، هەر بە خۆی سەردانی پەیامنێری بریتانی کرد، چونکە لەبەر نەخۆشی نەیتوانیبوو لە بانگهێشتی خوانەکەدا ئامادەبێ. لە پشت پەردەشدا ئەوەی بە دروزەکان گوت، گوایە لەگەڵیان ئامادەیە لەگەڵکیان دانوستاندن بکا.

لەو کاتەی «دی جۆنڤیل» خەریکی ئەوە بوو منداتی فەرەنسی بە ڕوویەکی لیبرالانە نیشان بدا، فەرماندەی «گاملین» لە دیمەشق بە ناوی «چارلس ئەندرێ» هەوڵیدا بە ڕێگەی ناسراوتر لە خەڵکەکە تەواوی دەسەڵاتی دیمەشق بخاتەوە ژێر جڵەوی خۆیەوە. چوار ڕۆژ دواتر «دی جۆنڤیل» چاوی بە «ئەندرێ» و ڕۆژنامەنووسەکان کەوت، «سایلسبێری جۆنز»یش گوتی "«ئەندرێ» ڕێکترین پیاوی فەرەنسییە کە تا ئێستا بینیبێتم"، هەموو سەرکردەکانی شارەکەی کۆکردنەوە و پێیڕاگەیاندن، کە

٦٧ دەستبارگرتن: دەستگرتن، هاوکاریکردن، یارمەتیدان.

نیازی نۆژەنکردنەوەی ئەو شەقامە بازنەییەی شارە کۆنەکەیە، ئەو پرۆژەیەی فەرەنسییەکان پێشتر لەبەر نەبوونی پارە ڕایانگرتبوو.[18] سورییەکانیش بەدگومان بوون، بەڵام «ئەندریێ» لەسەر کردەنیازەکەی خۆی سوور بوو. ئەو دەبوایە قەرەبووی ئەو ماڵانەی کردبایەوە کە وێرانکرابوون، هەروەها کرێ و مزی زیاد لە ١٥٠٠ کرێکاریش بدا. سورییەکانیش هەندێ خاوبوونەوە، ئیدی دەستبەجێ پڕژانە سەر ئیشەکە.

ئەوە بوو لە کاتی تەواوبوونی شەقامە بازنەییەکە لە سەرەتای ١٩٢٦دا، مەبەستی شاراوەی فەرەنسییەکان دەرکەوت، ئەو کاتەی ئەندازیارە فەرەنسییەکان گەیشتن و بە درێژایی دیوارەکە شیشی ئاسنینیان بۆ پەرژینکردن ڕاهێشت. «ئەندریێ» ویستی بازنەیەکی ئاسنین بە دەوری شارە کۆنەکە دروستبکا تا لە ناوجەرگەی بازاڕ و گەڕەکەکانی دەوروبەری جیابکاتەوە، کە پێشتر شوێنی خۆحەشاردانی بۆ ژمارەیەکی زۆر لە یاخیبووان لە ناوجەرگەی شارەکەدا دابیندەکرد. کەچی کەوتە ژێر فشاریی هەردوو کونسوڵی بریتانی و ئەمریکی. هەڕەشەی ئەوەیان کرد ئەگەر وازنەهێنێ، ئەوا بۆ ڕاگەیاندنی نیشتمانیانەی خۆیان ئاشکرایدەکەن.[19]

کاتێکیش ناوەندی دیمەشق ئارامتر بووەوە، «ئەندریێ» ڕووی خۆی بۆ سەر یاخیبووانی ناوچەی «غۆتە» وەرگێڕا. ئەو دەستە چەکداری خێرای لە سەربازە ناتەکوزەکانی[68] چەرکەس و ئەرمەن و کوردیان بۆ ناردن، ئەم دەستە و تاقمانەش لەژێر فەرماندەیی ئەفسەری هەواڵگریی «ئەلیساندری Alessandri» بوو، ئەو کەسەی شەڕی گەریلاکانی بە شێواز و تەکتیکی خۆیان دەکرد. شێوازەکەشی، شێوازێکی تاوانکارانە، توندوتیژ و گۆترەکارییانە

---

٦٨ ناتەکوز: نانیزامی.

بــوو: ئەوان هەرچــی بکەوتبــایە دەســتیان، هەرچــی لەســەرڕێ بڕۆیشـــتبا، دەیـــانبرد و تالانیانـــدەکرد و مـــاڵ و حـــاڵی یاخیبووەکانیشـــیان ئـــاگرتێبەردەدا؛ هەر گومانلێکراوێکیشـــیان دەستگیرکردبا، "لە کاتێک هەوڵی هەڵاتنی دابا، تەقەیان لێدەکرد."[٢٠]

هەردووولا هەوڵیانـدەدا گەڕەکەکـانی دەرەوەی دیمەشـق بـخەنە ژێـر جـڵەوی خۆیـانەوە، بـۆیە تـا دەهـات شـەڕەکان کوشـندەتر دەبوون. «ڤاگان ڕسل»ی جێگری کونسوڵی بریتانی نووسـی: "ڕۆژ یان شەو نییە بەبێ هەژانەوەی دیمەشق لەبەر دەنگی تەقە و گوللە تـۆپ لە گەڕەکەکـانی دەرەوەی دیمەشـق نەلەرزێـتەوە."[٢١] لە ١٢ی شوباتیشـدا «سـمارت»ی هـاوڕێی «هاگـان» ڕاپـۆرتی خـۆی بەرزکــردەوە بەوەی تەقەی شــەوانە لە هەرای مــانگی تشــرینی یەکەمــی ڕابــردوو پــۆلکتر بــووە، بەڵام کەســیش نەکـوژرا. ئەم وێرانکـراییە دوولایەنیـیە شـتێکی وەهـای بەدەسـتەوە نەهێنـا. بـۆ مانگەکـانی دواتـر «ڤاگـان ڕسـل» تێبینـی ئەوەی کـرد، هەرچەنـدە فەرەنسـییەکان بە شـێوەیەکی حاشـالێنەکراو مەڵبەنـدی شـارەکەیان کۆنترۆڵکردووە، بەڵام دەسەڵاتیان بەسـەر گەڕەکەکانی قەراغ شـار و دێهـات نـاڕوا و حوکمیـان لە حـوکمی گـوللەی تۆپخانەکانیـان تێناپەڕێ. وەک لێکەوتەیەکیش، هێشـتا دروزەکان لەژێر فشـارێکی وەها کوشندەدا نەبوون تا واز لە خەبات و تێکۆشانی خۆیان بێنن. کـاتێکیش «دی جۆنڤیـل» ڕاسـتەوخۆ داوایلێکـردن بـۆ چارەســەر بێنەپێشـەوە، «سـوڵتان ئەتـرەش» داواکەی ڕەتکردەوە. لە وەڵامـدا ئەترەش داوای سەربەخۆیی سوریای کرد: ئاخر ئەو چاوی لەسـەر ڕووداو و پێشـهاتەکانی پـاریس بـوو، دەیزانـی هـاتنی حکـومەتی تەمەنکـورت و لاچوونیـان لەوێ بـارێکی ناسـەقامگیریی سیاسـیی ناوەتەوە، ئیدی دەرفەتی ئەوە پەیدادەبێ سۆسیالیستەکان، کە هەر

به سروشت دژەئیمپریالیست بوون، بێنە سەرکار و ڕووی ڕووداوەکان بە جۆرێکی دیکە وەربگەڕێ. «دی جۆنڤیل»یش داواکەی ئەترەشی بەلاوە نا.

لەگەڵ بەهار و گەرماداهاتنی کەشوهەوا، دەرفەتی بە «ئەندریێ» دا بەڵکو بە تەواوی بگەڕێتەوە جەبەل دروز. بە درێژایی زستانەکەش هەر لە نەخشەدا بوو چۆن «سویەدا» بگرێتەوە، لەوێوە ڕووی لە بەرەی باکوور کرد، بەڵکو لەگەڵ هۆزی «عامر»ی ڕکابەری «ئەترەش» ڕێکبکەوێ. لە کۆتاییدا بە هەموو هێزێکی سەربازییەوە لەسەر کردەنیازی گرتنی قەڵا سەرەکییەکەی ئەترەش لە خواروی جەبەلدا چڕکردەوە.

لە مانگی نیساندا «ئەندریێ» دەستبەکار بوو. هەرچەندە ئەترەش خەبەری نەخشەی هێرش و پەلاماری هێزی فەرەنسی هەبوو، بۆیە لە زنجیرەیەک هەوڵ و تەقەلالادا ویستی ڕێگەی ئاسنینی باشووری دیمەشق ببڕێ، لێ نەیتوانی بەر بە هێزەکەی فەرەنسی بگرێ. پێشوەچوونی هێزی «ئەندرێ» لە ٢٢ی نیسانەوە بوو، دوای شەڕێکی توند لە دەرەوەی سوەیدا و دوای سێ ڕۆژ هێزەکە دەستی بەسەر شارەکەدا گرت. هەر زوو دوای ئەوە «ئەندریێ» نامەی خۆبەدەستەوەدانی دروزە گوندنشینەکانی لای باکوور پێگەیشت. بە گرتنی شارەکەش هەر خێرا ئەندازیارە فەرەنسییەکان لە خەمی ئەوەدا بوون سەنگەر و چەپەرەکانیان بە شێوەیەک قایم لێبدەن تا بتوانن ئەوێ بکەنە بنکەی پەلامار و پێشڕەوییەکانی دیکەی ئۆپەراسیۆنەکانیان.

لەو نێوەشدا ئۆپەراسیۆنەکانی دەستە و تاقمی «ئەلیساندری» لە «غۆتە»دا دەستکەوتی باشیان بەدەستهێنا، کەللەسەری «ئەحمەد مەریود»، ئەو کەسەی لە ساڵی ١٩٢١ەوە داواکراو بوو،

کە هەوڵی کوشتنی ژەنەڕاڵ «گۆرۆ»ی دابوو، نموونەیەکی زەق بوو. نامەیەکی «فەوزی قاوقچی»یش لەنێو تەرمی «مەریود»دا دۆزرایەوە، نامەکە دەردەدڵێک بوو لەسەر "بێدەنگی درێژخایەن و کەمتەرخەمی خۆیی" لەنێو یاخیبووان، خەبەری ئەو هەواڵدزانە پشتڕاستکرانەوە، کەوا ناکۆکی توند و جددی لەنێوان دروز و ناسیۆنالیستەکاندا هەیە، دروزەکان خوازیاری دانوستان و ئاگربەستن، کەچی ناسیۆنالیستەکان ئەم شتەیان ناوێ.[٢٢] «دی جۆنڤیل»یش بۆ ئەوەی کەلێن و درزی جیاوازییەکانیان قووڵتر بکاتەوە، سازشێکی گەورەی خستنەبەردەم. هەر دوو ڕۆژ پاش گرتنەوەی سوەیدا، لەپڕێکەوە ڕاگەیەنرا، نوێنەری فەرەنسییەکان لە دیمەشق بە سەروەزیرێک دەگۆڕێ، ئەویش «داماد ئەحمەد نامی بەگ» بوو، کە ئەرستۆکراتییەکی سوری و کچی سوڵتانی عوسمانیشی مارەکردبوو، بە ڕاشکاویش ئەو کەسە نەبوو، لە ناو بەرکی فەرەنسییەکاندا بێ.

هەرچەندە لە سەرەتاوە ئەو دەستپێشخەرییەی حوکمی خۆسەری، دیار بوو ڕووەو هەڵچوون بوو، کەچی «ئەحمەد نامی بەگ» کەوتە بن هەمان ئەو گوشارانەی شەش ساڵ پێشتر «فەیسەڵ» تووشی هات و لەبن باریشی دەرنەچوو. ئەو سێ ناسیۆنالیستەی لەنێو کابینەی حکومەتەکەی دانابوون، هەرزوو داوای لێبوردنێکی گشتی و یەکگرتنی سوریا و لوبنانیان کرد، «دی جۆنڤیل»یش بەمە قایلنەدەبوو. لە گۆڕانکاریی وەزیرەکاندا و لە مانگی حوزەیراندا «ئەحمەد نامی بەگ» کەسانی میانڕەوی لە جیاتی ناسیۆنالیستەکان دانا (ئەوانیشی بۆ ناوەخۆی سوریا دوورخستنەوە)، بەڵام هێشتا نەیتوانی قەناعەت بە یاخیبووان بکا خۆیان بەدەستەوە بدەن و هەروەها نەشیتوانی قەناعەت بە

فەرەنسییەکان بکا، نەرمتر بجوولێنەوە. «دی جۆنڤیل»یش گەڕایەوە پاریس ڕووی لە ڕۆژنامە کرد، گوایە دەستکەوتی هەبووە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو، نەخشەکەی کاریگەری پێچەوانەی هەبوو. کاتێکیش «گاملین» لە تەممووزدا بە نیگەرانییەوە ڕاپۆرتی خۆی دا، نووسی: "دوور لە بەدەستهاتنی مەبەستی خوازراو، سیاسەتەکەی ئەو وەک ئاماژەی لاوازییەکی قووڵی ئێمە بینرا."[٢٣] لەو ماوەیەشدا هێرش بۆ سەر هێزی فەرەنسی لە دەرەوەی شار بێهوودانە بەردەوامبوو.

ئەوەی ڕاستی بێ، ئەوە سەرکەوتنی فەرەنسییەکان بوو بەسەر یاخیبووانی مەغریب، کە وای کرد لە سوریاش بە ئەنجام بگەن. تا ئەو کات فەرەنسا لە دوو بەرەوە شەڕی دەکرد، بەرەی مەغریبیش پێشنۆرەتر بوو. دوای ئەوەی سەرکردەی یاخیبووان «عەبدولکەریم»[٦٩] لە ئایاری ١٩٢٦دا خۆی بەدەستەوەدا، ئیدی ئەمە ئەو توانستەی دایە حکومەتی فەرەنسی ژمارەیەکی زۆری سەرباز بە خۆیان و چەک و تفاقی جەنگییەوە بگوازێتەوە سوریا تا داگیریبکاتەوە. ئەوە بوو «گاملین» لە کۆتاییدا بە ٩٥،٠٠٠ هەزار سەرباز – لە کاتی هەڵگیرسانی هەراکەدا هەر ١٥،٠٠٠ سەربازی لەبەردەستدا بوو- توانی لەیەک کات و لە چەند بەرەیەکەوە لە سوریا دژی یاخیبووان بجەنگێ. لە ٢٠ی تەممووزەوە بۆ ماوەی ١٠ سەعاتی ڕەبەق «غۆتە»ی دایە بەر شێلکەی تۆپ و لە ئەنجامدا ٤٠٠ یاخیبوو کوژران، پاشان بێ سێ و دوو فەرەنسییەکان دەستیان بەسەر ناوچە یاخیبووەکاندا گرت. کاتێکیش بۆ ڕۆژی پاشتر ناوچە دارستانەکەیان ڕامالّی، تەنیا یەک تەقەیان لێکرا.

---

٦٩ مەبەست لە سەرهەڵدانی جووڵانەوەی «عەبدولکەریم ئەلخەتابی ١٨٨٢-١٩٦٣»یە لە وڵاتی مەغریب (مۆراکۆ).

پاشان سوپا هێڵێکی ئاسنینی باریکی بەرەو جەبەل لێدا، ئەمەش وای لێکردن هێز و چەک و ئازوقە بۆ سەر چیاکە سەربخەن، تا توانیان دەستیان بەسەر مەیدانی گڕکانەکەی «لاجا»شدا گەیشت. بۆ کۆبوونەوەی کۆمەڵەی نەتەوەکان، ڕەوشی فەرەنسا لە سوریا باشتر ببوو، «گاملین»یش ڕاپۆرتێکی بۆ پاریس بەرزکردەوە تێیدا نووسیبووی: "لە مانگەکانی ڕابردوودا "ڕەوشەکە بە تەواوی گۆڕاوە"[٢٤] هۆکاری ئەم وەرچەرخانەش وەک لە نامەکەدا ڕوونی کردبووەوە، ئەوە بوو، یاخیبووان چیدی هاوکاری خۆجێیان پێنەدەگەیشت.

هەرچەندە ئەم قسەیەش ڕاست بوو، بەڵام بە تەواوی ڕەنگدانەوەی ڕەوشەکە نەبوو. گرفتەکە هەروەک «چارلس ئەندریێ»ی سوپاسالاری ئۆپەراسیۆنەکەی جەبەل ڕوونیکردەوە، تەنانەت ئەگەر دروزەکان لە ڕاپەڕینەکەش بێزار بووبن، هێشتا لە دراوسێکەیانەوە کۆمەکی زۆریان بۆ دەهات. دواتر ئەو وەهای نووسی[٢٥]: "دەمێک بوو سەربزێوییەکە کۆتاییهاتبوو ئەگەر سەرکردەکانیان دەستیان بە کۆمەکی پارەوپوول و چەک و تەقەمەنییەوە نەگەیشتبا، ئەو کۆمەکەی لە ڕۆژهەڵاتی ئوردنەوە بۆیان دەهات، هەروەها ئەگەر ئازادانە لەوێ جرتوفرتیان نەکردبا و پشتگیرییان بۆ نانەوەی پشێوی لە وڵاتی دروز و «حوران» پێنەگەیشتبا."[٢٦]

پێشتر و لە مانگی حوزەیراندا «گاملین» لە فەڵەستین چاوی بە «لۆرد پلومەر»ی کۆمسیاری باڵای بریتانی کەوت تا گەمەی مشک و پشیلەی سەربزێوان لەسەر سنوور ڕاگرێ. هەرچەندە «پلومەر»ی هەراسان بەڵێنی یارمەتی فەرەنسییەکانی دا و ئاماژەی بەوەش دا، کە فەرەنسییەکان بە دزییەوەوە دەتوانن لە

سنوورەکە بپەڕنەوە و یاخیبوان ڕاوبنێن، کەچی ئەم دانیشتنە هیچ ئەنجامێکی ڕاستەقینەی لە باشترکردنی ڕەوشەکە لێنەکەوتەوە. لە چاوی فەرەنسییەکان ئەوە دیار بوو، کە بریتانییەکان هیچ هەوڵ و تەقەللایەک بۆ پشتیوانیان نادەن. کاربەدەستانی «پلومەر» گوتیان، گوایە ئەوان ئەو هێزە پۆلیسییە پێویستەیان لەسەر سنوور لەبەردەستدا نییە تا یاخیبووان بوەستێنن، هەروەها ئەوەی مایەی بێزاریی فەرەنسییەکان بوو، یاخیبووان بە ئاسانی سنووریان دەبەزاند و خۆیان دەگەیاندە ڕۆژهەڵاتی ئوردن و لەوێش وەک پەنابەری سیاسی ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکرا.

مەیلی پێشووی فەرەنسا بە لای تورکەوە هێشتا واتای ئەوەی دەگەیاند، بریتانییەکان هاوسۆز نەبن لەگەڵ ئەو گێرەوکێشەیەی دراوسێکەیان تووشهاتووە.[٢٧] «جۆن کۆردینگتن John Codrington»، جێگرەوەی «سالیسبری جۆنز» لە پۆستی ئەفسەری پاشکۆی سەربازی بریتانیا لای فەرەنسییەکان شتەکەی وەها وێناکرد: "هەر لە «لۆرد پلومەر»ی کۆمسیاری باڵای بریتانیاوە تا ئەفسەرە فڕۆکەوانەکان لە عەمان، ئەوان دژبەری فەرەنسییەکان بوون. فەرەنسییەکان بە خوێڕی دادەنران؛ ئەوان (هەروەک جارێک خاوەنپایە تێبینیکرد) گیانی وەرزشییان تێدا نییە."[٢٨] بە گوێرەی قسەی ئەو، کاربەدەستە بریتانییەکان تاسەمەندی بیستنی هەواڵی پاشەکشەی فەرەنسییەکان بوون. ئەوان گوتیان: "بە نەفرەت بێ، یارییەکەی باشە. دەبینی ژمارەیەکی کەمی عەرەبی توندوبەند چۆن فەرەنسییەکانیان بە زەوی داداوە، هەر دەبێ ئەوان وەرزشوان بن."

تا دەهات گومانی فەرەنسییەکان لەوەی بریتانییەکان یارمەتی دروزەکان دەدەن زیاتر دەبوو، ئەوە بوو لە تەمموزی ١٩٢٦دا

یەکێک لە سەرکردەکانی یاخیبووانیان بە دیل گرت و گومانەکانی پشتڕاستکردەوە. گیراوەکە لەبن لێکۆڵینەوەدا گوتی، گوایە بریتانییەکان زانیارییان داوەتە دروزەکان، ئەمەش سەریکێشا بۆ ئەو نوشستییەی، کە ساڵی پێشتر «میچو» تووشیهات، هەروەها ئەوەشی گوت؛ کە هەر بریتانییەکان ئەفسەرێکی هەواڵگریی خۆیان لەژێر دەمامکی ڕۆژنامەنووسیدا نارده جەبەل تا وێنەی تەرمی سەربازە کوژراوەکانی فەرەنسی بگرێ. ئەوەشی گوت؛ لە ڕێی هێڵی ئاسنین و لە عەممانەوە ئازوقە بۆ دروزەکان تا «مەفرەق» دەهات، لەوێشەوە لەژێر چاودێریی بریتانییەکانەوە، لە وشتر و هێستر باردەکرا و یاوەریشیان دەکرا تا سەر سنووری جەبەل و تا ناوچەی «ئەزرەق»، واتە تا ئەو حەشارگەیەی بیابان، کە کاتی خۆی لە جەنگدا «لۆرانس» بەکاریهێنا، گوایە لەو شوێنەدا بارەگای ١٥٠٠ دروزی بوو. لە وەڵامی پرسیاری لێکۆڵەرەوە: "تۆ دەڵێی ئەگەر ئینگلیز ویستبایان دەیانتوانی ئەم بار و بارخانەیە ڕابگرن؟" کابرای فەرەنسی دووجاران پرسیارەکەی لێ دووبارە کردەوە، دروزە گیراوەکەش لە وەڵامدا گوتی: "بە دڵنیاییەوە دەیانتوانی."[٢٩]

ئەوەی ڕاستی بێ، کابرای دیلی دەستی فەرەنسییەکان تەنیا ئەو قاوەقاوەی دەگوتەوە کە «سوڵتان» و «شابەندەر» بۆ جۆشدانی خەڵکی خۆیان دروستیان کردبوو، هەروەها بۆ ئەوەی نێوانی فەرەنسی و بریتانییەکان زیاتر بشێوێنن. کەچی شتەکە وەها کەوتەوە، فەرەنسییەکان بڕوای پێبکەن. ئەوە بوو لە مانگی ئەیلوولدا ئەفسەری هەواڵگریی فەرەنسا ڕاستەوخۆ ئەم بابەتەی لەگەڵ ئەفسەری هەواڵگریی بریتانیا کردەوە، هەرچی یارۆی بریتانییەکە بوو شتەکەی ڕەتکردەوە. «جۆرج کاترۆ» یاریدەدەری پێشووی ژەنەڕاڵ «گۆرۆ» جارێکی دیکە گەڕێنرایەوە سوریا تا

ڕۆڵی ئەفسەری هەواڵگریی فەرەنسی ببینێ. ئینجا بۆ ڕۆژانی دواتر خۆی گەیاندە ئۆرشەلیم تا باسەکە لەگەڵ «ستیوارت سیمس» بەڕێوبەری نووسینگەی «پلومەر» بکاتەوە. ئەو داوای لە هاوتا بریتانییەکە کرد، بە گیانی هاوکاریی ئەوروپایی بجووڵێنەوە" بەڵکو وەها بکەن یارمەتی دروزەکان نەدەن تا لە حەشارگەی «ئەزرەق»یشدا دەریانبکەن."[٣٠] «سیمس»یش ڕەتیکردەوە کاری وەها بکەن. ئەو بە «کاترۆ»ی گوت: "ئەم وڵاتە پڕ سەرئێشەیە... من هەر هەڵەیەک بکەم هی لێخۆش بوون نییە. من ناتوانم خەڵکی ئەوێ تووڕە و تۆسن بکەم بەوەی کارێک دژی ژن و منداڵی دروزەکان بکەم."[٣١] کاتێکیش «کاترۆ» گەڕایەوە بەیروت، ڕاپۆرتێکی ڕەشبینانەی لەسەر گفتوگۆکەی بۆ سەرووی خۆی بەرزکردەوە. لە ڕاپۆرتەکەدا هۆشداری دابووە پاریس: "خۆ ئەگەر ئەو بنکەیە لە دەست یاخیبووان دەرنەهێنین، ئەوا مەترسی ئەوە هەیە «سوڵتان ئەترەش» لە زستانی دادێدا دەست بەسەر وڵاتەکەدا بگرێتەوە، ئەمەش وامان لێدەکا لە بەرگریکردن دەستەوەستان بوەستین."[٣٢]

پێشبینیەکەی «کاترۆ» ڕاست دەرنەچوو. هەرچەندە بنکەی «ئەزرەق» لە زستانی ١٩٢٦-١٩٢٧ هەر لەبن دەستی دروزەکاندا مایەوە، کەچی «سوڵتان» لە کۆنترۆڵکردنی جەبەل شکستی هێنا. ئاخر تا دەهات پارە و دەرمان لەسەر یاخیبووان کەمدەبوو. هەرچەندە دەستی فەرەنسییەکان نەگەیشتە حەشارگەکەیان، بەڵام سەلمێنرا، کە شوێنەکە هی لێ ژیان و مانەوە نەبوو. بە کۆتاییهاتنی مانگی تشرینی دووەم، کونسولی بریتانیا لە دیمەشق ڕاپۆرتی خۆی لەسەر ڕەوشەکە دا، بەوەی یاخیبوون لەسەر لێواری ڕووخانە. ئەو بۆ لەندەنی نووسی: "هەموو ئەو

ناسیۆنالیستانەی پەیوەندییم لەگەڵیاندا هەبوو، بە تەواوی بێهیوا بوونە. ئاخر ئەو ئومێدەی لەسەر بریتانیا هەڵیانابوو بەڵکو لە کۆمەڵەی نەتەوەکان لەسەریان بکاتەوە، هەرەسیهێنا."[٣٣]

کاتێکیش بریتانیا لە کانونی دووەمی ١٩٢٧دا بڕیاریدا، کە کاتی ئەوە هاتووە بنکە و حەشارگەی «ئەزرەق» دابخرێ، دوو هۆکار بۆ ئەو گۆڕانکارییە ڕیشەییە هەبوون. لەسەرێکەوە لە باشوور، واتە لە نیمچە دورگەی عەرەب، هێز و دەسەڵاتی «ئیبن سعود» سەریهەڵدا، تا ئەو کات «شەریف حوسێن»ی لە حیجاز وەدەرنا، بریتانییەکانیش ترسان نەوەک مرخی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی ئوردنیش خۆشبکا و بیخاتە سەر شانشینەکەی خۆی. لەسەرێکی دیکەشەوە لەوە نیگەران بوون، نەوەک فەرەنسا دەست لە منداتەکەی خۆی لە سوریا هەڵگرێ، ئاخر تا ئەو ساتە بە گوێرەی نەخشە بنەمای سێ ساڵەی "قانونی ئۆرگانی" کۆمەڵەی نەتەوەکان سەبارەت بە سوریا، نەگەیشتبوونە ڕێککەوتن. ئەم ئەگەرەیان ئەو کاتە بە شێوەیەکی ڕێتێچوو هاتەپێش، کە «کۆمێت دی فێلس Comte de Fels»ی فەرەنسی ڕاشکاوانە پێشنیازی ئەوەی بۆ وڵاتەکەی کرد، بەڵکو بۆ بریتانیا دەست لە سوریا هەڵبگرن. ئاخر وەک پرسەکەی هێنایە پێشەوە، خێر لە چیدایە، دوای ئەو تێچوونە زۆروزەوەندەی منداتەکە بۆ فەرەنسا، هەمیشە هەر سەرکۆنە بکرێ... سنووری سوریا ئەوەندە پڕخەرجی و مەترسیدار بێ و کەچی وڵاتانی دیکەش کەڵکی لێبیبنن؟"[٣٤]

ئەگەری کشانەوەی فەرەنسا لە سوریا دەستی بریتانییەکانی بەستەوە. ئاخر تا سنووری لوان خوازیاربوون لەو کاردانەوەی توندوتیژیی سەرکوتکەرانەی یاخیبوونی سورییەکان خۆیان بەدووربگرن، کەچی بە لێکەوتە، فەرەنسییەکان ناچاربوون

باربکەن، ئینجا ئەوان ناچاردەبوون ئۆباڵی تێچوونە زیادەکەی منداتی سوریاش هەڵبگرن یان بە حکومەتێکی ناسیۆنالیستانەی عەرەب قایلبن، کە دنەی داخوازی عەرەب بدا بۆ ئەوەی حکومەتی خۆسەری لە قەڵەمڕەوی مانداتی دراوسێکەشیان پێکبهێنرێ. «والتەر سمارت» دەق حاڵەتی دووڕیانەکەی وەها هێنایەگۆ: "خۆی لە بەرژەوەندی ئێمەدا نییە وەها دەربکەوین، کە پاڵپشتی هەڵمەتێکی خاچدروشمانەی نوێ بین. لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا ئەوە بە ڕاشکاوی لە بەرژەوەندی ئێمە دایە، بە هەر شێوەیەک بێ هەر فەرەنسا لە سوریا بمێنێتەوە."[٣٥]

وەک ئەنجامێکیش، کاتێک «پلومەر» لە کۆتاییدا و لە مانگی نیسانی ١٩٢٧دا سەلماندی، کە نیازیان وایە چارەی دروزەکانی حەشارگەی «ئەزرەق» بکەن، ئەو زۆر کەمۆ بوو بەوەی پلانەکەی وەها نیشاننەدرێ، کە " لە ئەنجامی دەرچەی نەخشەی هاوبەشی سەربازیی ئەنگلۆ – فەرەنگییەوەیە –، چونکە ئەم کارە دەبووە مایەی وروژاندنی ڕەخنەی زۆر- بەڵکو ئەمە ڕێکارێکی خۆجێیە چونکە سەرانی دروز لە بەدیهێنانی ئەو بەڵێنانەی بە دەسەڵاتی بریتانییەکانیان دابوو، شکستیانهێنا".[٣٦] لە کۆتاییدا هەڵمەتی بریتانییەکان بۆ دەرکردنی دروز لە حەشارگەی «ئەزرەق» و لە ناوەڕاستی مانگی حوزەیراندا بوو. لە کۆتایی مانگەکەشدا «پاول بێنێت Paul Beynet»، ئەفسەری هەواڵگریی فەرەنسی لای بریتانییەکان، ڕاپۆرتی ئاسوودەبوونی خۆی دا بەوەی لە ١٥٠٠ کەسی بنەڕەتی چەکداری دروز لە «ئەزرەق» تەنیا ٤٨ کەسیان لەوێ ماون، کە هەر ١٦ تفەنگیان لە لا ماون. ئەوانی دیکە خۆیان بەدەستەوە داوە تاکو بگەڕێنەوە جەبەل یان ڕاونراون و تەواو دوورکەوتوونەتەوە و چوونەتە قووڵایی سارا بێ ئاوەکە، بە

جۆرێک چیدیکە سەرچاوەی مەترسی پێکناهێنن. وێڕای ئەم هەواڵە خۆشانە، هێشتا «بینێت» گومانی لە دڵسۆزیی بریتانییەکان هەبوو، ئاخر ئەو تێبینیی ئەوەی دابوو: "ئەوان هەرگیز لە بایەخدان بە سەرکردە مەزنەکانی دروز نەوەستاون."[37]

لەگەڵ ئەوەشدا بۆ ساڵی ئایندەش ئۆپەراسیۆنی سەربازی لە سوریا درێژەی کێشا. مانگێکیش دوای بەتاڵبوونی حەشارگەی «ئەزرەق»، واتە لە ٢٦ی تەممووزی ١٩٢٧دا «جۆرج کاترۆ» کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانی بەست و تێدا کۆتاییهاتنی تەواوی یاخیبوونی ڕاگەیاند. ئەوەشی جارڕدا، کە فەرەنسا «جەبەل دروز» بە دەوڵەتی سوریاوە دەلکێنێ، هەروەها دەرفەتی کۆنفرانسە ڕۆژنامەنووسەکەشی بۆ ئەوە قۆستەوە حاشا لەو دەنگۆیانە سەبارەت بە دەستبەرداربوون لە ماندات بکا. ئەو سووربوو لەسەر ئەوەی: "ئەرکی ئەوەمان پێسپێردراوە توانستی پەرەسەندووی سوریا و لوبنان وەک دەوڵەتی سەربەخۆ ببینین و مافەکانی هەموو خۆولاتییەک بە مسۆگەرییەوە بپارێزین، دەسەڵاتی مانداتیش لە بەدیهێنانی ئەم ئەرکە شکستناهێنێ.." هۆشداری ئەوەشی دا، کە توندوتیژی و بێئۆقرەیی تەنیاوتەنیا ڕێڕەوی ئەو پێشهاتە خاودەکاتەوە بەڵام پەکی ناخا.

هەر لە مانگی ئابدا، «ماوریس گاملین» سوپاسالاری فەرەنسی پەسنی "کردە یەکانگیرییەکەی دەسەڵاتی فەرەنسی و بریتانی دا" بەوەی ڕاپەڕینەکەیان کۆتاییپێهێنا.[39] کەچی لەنێو ئەفسەرانی خۆییدا تووڕەییەکی قووڵ هەبوو، بە تایبەتیش لەنێو ئەفسەرانی هەڵمەتی هەواڵگرییە قەبەکە لە سوریا، ئاخر ئەوان لەو قەناعەتەدابوون، کە بریتانییەکان ئەوەی لە دەستیان هات کردیان

تا هەرایەکە درێژە بکێشی و فەرەنسییەکانیش بەناچاری لە سوریا وەدەرنێن. دوای کارلەکارترازان ئەفسەری پاشکۆی سەربازیی بریتانیا لای فەرەنسییەکان قەوارەی ئەو زیانەی پەیدا ببوو، بینی. کاتێکیش لە سەروبەندی کۆتاییهاتنی هەرایەکەدا، ڕاگوزەریانە ئاماژەی ئەوەی دا، کە پەیوەندییەکانی نێوان وڵاتەکانیان بەرەوپێشەوە چووە، ئەوە بوو «کاترۆ» لێوەکانی خۆی گەستنەوە و نیگایەکی تیبڕی کە "«ڕیچیلیۆ»ی ساردوسڕ و شەڕانگێزی بەبیرهێنایەوە". ئەفسەرە فەرەنسییەکە گردەبڕانە وەها وەڵامی دایەوە: "نەخێر، بە دڵنیاییەوە شتەکان بەرەو باشتر ناڕۆن."[٤٠]

١٢
لوولەکێشی نەوت

کاتێک لە کۆتاییدا و لە ١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧دا نەوت لە باباگوڕگوڕی باکووری عێراق لە قوڵپەی دا، دوو لە بیرهەڵکۆڵەرەکان بە قوڵپەی فوارەکە گیانیان لە دەستدا، لە ماوەی ٢٤ سەعاتی دوای نەوتدەرچوونەکەشدا، نەوەدهەزار بەرمیل/بۆشکە نەوتی فڕێدا. باباگوڕگوڕ دە کیلۆمەتر لە لای باکووری ڕۆژهەڵاتی کەرکوکەوە هەڵکەوتووە، دیاربوو لەگەڵ دۆزینەوەکەدا شوێنی لەباری بۆ دەرهێنانی نەوت هەبوو، کە شەش مانگ پێشتر دەستیان بەکارکردبوو، ئاخر خۆ ئاگری باباگوڕ هەزاران ساڵ بوو لە دوورەوە مەشخەڵە نەمرەکەی دەبینرا، لە قووڵاییەکی کەمەوە لە زەوییەوە گازی وەک نافوورەیەک بۆ هەوا هەڵدەدا و دەسووتا. کەچی هەر ماوەیەکی کەم دوای دەرهێنانی نەوتەکە سەرۆکی کۆمپانیای تورکی بۆ دەرهینانی نەوت، کە هەر خۆی مافی لێگەڕان و دەرهێنانی هەبوو، هەستیکرد بە متمانەوە دەتوانی ڕاپۆرتێک بەرزبکاتەوە، لە مەودوا دەکرێ بە بڕێکی زۆر و بۆ بازرگانیکردن نەوتەکە دەربهێنرێ، ئەو کات هەر بیریک کرابووەوە، ئەگەری ئەوەش هەبوو چەندین بیری دیکەشی بێتەپاڵ، چونکە نەوتێکی زۆری تێدایە".[١] ئەم دۆزینەوەیەش دنەی کێشمەکێشی کۆمپانیا گەورە پشکدارەکان نێوانی هەردوو حکومەتی بریتانیا و فەرەنسا دا، سەبارەت بەو ڕێگەیەی، کە نەوتە دەرهێنراوەکەی پێدەگوازرایەوە بازاڕەکان.

کاتێک ناو و ڕەگەزنامەی سەرۆکی کۆمپانیای دەرهێنانی نەوت ئاشکرا کرا، شتێکی تایبەت بە تورک و کۆمپانیای تورکی لە ئارادا نەبوو. «سێر جۆن کادمانSir John Cadman»ی ئەکادیمستی بریتانی بووە بزنسمان، ئەو کەسێکی نموونەیی بوو بۆ هەڵسووڕاندنی کۆمپانیای ئەو کاتە، نەخاسمە کە تیشک کەوتە سەر دۆزینەوە و دەرهێنانی نەوتەکە. ئەو لە گوندێکی کانەکان لە ئینگلستانێ لەدایک بووبوو، بە مەشقکردن بووە ئەندازیاری خەڵوزدەرهێنان – ڕێگەی باوکی لەو کارە گرتەوە-. خۆی دەبوو «کادمان» هەموو ژیانی خۆی لەملا و ئەولا لە ناوچەی ناوەڕاستی وڵاتەکەی بەسەربردبا، کاتێکیش مامۆستای کانەکان بوو لە زانکۆی «بێرمینگەهام» کاتی ئەوەی نەبوو مەیلی بەلای ئەوەدا بڕوا، نەوت بۆ فرۆشتن لە شوێنێکی دیکە دەربهێنێ.

سەرەتا ئەو لە لایەن هاوڕێ ئەکادیمییەکانی ڕەتکرایەوە، بەڵام جۆشوخرۆشی ناوازەی «کادمان» بۆ ئەم پرسە ژیانی گۆڕی. ئەوە بوو لە ١٩١٣دا لە لایەن کۆمسیۆنی سووتەمەنی هێزی دەریاییەوە بانگکرا، ئەم دەزگایەش لە «وینستن چەرچڵ»ەوە فەرمانی پێکرا، بەڵکو "بەدوای نەوتدا بگەڕێن"، کە دەکرێ ببێتە جێگرەوەی سووتەمەنی کەشتیگەلی بریتانی.[٢] بەم جۆرە «کادمان» بۆ لێگەڕان و لێکۆڵینەوە گەیشتە ئێران. کۆمسیۆنەکەش بەو ئەنجامە گەیشت، کە دەکرێ پشتبەستن بە نەوتی ئێران دەرەقەت و شایستە بێ، ئەمەش وای لە بڕیارە بایەخدارەکەی حکومەت کرد، سووتەمەنی بە نەوت بگۆڕن و دەست بەسەر پشکەکانی کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانیدا بگرن. هەر ئەم جووڵەیەش وای لە سوپای بریتانیا کرد لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمدا، بەسرا

داگیربکا، چونکە لە شوێنی پاڵاوگەکانی نەوتی ئێران نزیک بوو، دوای داگیرکردنی بەسرا و بەغدا، لە کۆتاییدا موسڵیشی هاتەسەر و بە دوایداهات.

تا کۆتاییهاتنی جەنگەکە، «کادمان» بەڕێوبەری جێبەجێکاری کۆمپانیای پەترۆلیوم بوو، لە دۆزینەوەی سەرچاوە و دابینکردنی نەوت و وزە بۆ ماکینەی جەنگی بریتانی بەرپرسیار بوو. هەروەک وەزارەتەکانی دیکەی حکومەت، لە کانونی یەکەمی ١٩١٨دا بۆچوونی وەزارەتەکە ڕێگەی خۆی بۆ باسوخواسی بەر لە کۆنفرانسی ئاشتی وەرگرت. ئەو بە نیگەرانییەکی زۆرەوە وەسفی دابینکردنی نەوتی لە سەرچاوەی پێشوو، سەرچاوەی نەوتی ئەمریکی کرد، بۆیە شێلگیرانە داوای لە حکومەت کرد، کۆنترۆڵی پارێزگاکانی بەغدا و موسڵ بکا و سوریش بوو لەسەر ئەوەی "ڕاستکردنەوەیەک لە ڕەوشی ڕێککەوتنەکان سەبارەت بە سوریا بکرێ تا ڕێگەی لوولەکێشی نەوت لە میزۆپۆتۆمیا و ئێرانەوە بگەیەنرێتە سەر دەریای سپیی ناوەڕاست، ئیدی دەبووایە ئەم ڕێگەیە دەبێ لەبەر خاتری بەرژەوەندیی بریتانی ئاسایش و سەلامەت بکرێ."[٣]

دانوسانکارانی بریتانی لە پاریس بە بەرفرەوانی بەگوێرەی ئەم ڕاوێژەی سەروو ڕۆیشتن. لەسەر ئەوەش یەکلابوونەوە، کە لوولەکێشی نەوت لە باکووری عێراق بەسەر خاکی قەڵەمڕەویی بریتانییەوە بگاتە سەر کەناری دەریای سپیی ناوەڕاست، بۆیە ئەوان داوای مێرگی «تەدمور»یان کرد و لەو بارەیەوە بەڵگەوبەندیان لەگەڵ فەرەنسییەکان هێنایەگۆڕێ. ئەم سەختانگییەش لە ١٩١٩دا چارەسەرکرا، ئەمەش لەو کاتەدا بوو، کە

خێڵەکییەکانی سەر بە فەیسەڵ لەگەڵ کۆتاییهاتنی یەکەمین جەنگی جیهاندا (لەوانەیە هەر بە دنەدانی فەرەنساشەوە بووبێ) دەستیان بەسەر دێرەزوور و ئەلبوکەمال لە ناوچەی فوراتدا گرت. ئەم کردەیەی هۆزەکان سنووری سوریای قۆقز و دەرپەڕیو کرد، کە واتای ئەوەی گەیاند، ڕێگەی ڕاستەوخۆ لە باکووری عێراقەوە بەرەو دەریا دەبووایە بەنێو ئەو خاکەدا تێپەڕێ، کە لەبن قەڵەمڕەویی فەرەسادا بوو. کاتێکیش دواتر لە ١٩٢٧دا نەوتی بابەگوڕگوڕ بەم شێوەیە دۆزرایەوە، ئاڵۆزی خۆی هەبوو، چونکە پرسی ڕێگەی لوولەکێش بۆ گواستنەوەی نەوت لە کێڵگە نەوتییەکانەوە بۆ سەر دەریا هاتەپێش.بریتانییەکان لە سەرەتاوە هیوایان وا بوو دۆزینەوەی نەوت لە دەشتە قاقڕەکانی باکووری عێراق تەنیا بۆ خۆیان بێ، بەڵام خۆ دڵمەندبوونی فەرەنسییەکان لە دەستهەڵگرتن لە موسڵ لە بەرانبەر پشکەبوون بوو لە هەر دۆزینەوەیەکی کێڵگە نەوتییەکان. ئیدی لە دانیشتنە پەراوێزەکانی کۆنفرانسی سانریمۆ لە ١٩٢٠دا و بۆ ڕازیکردنی فەرەنسییەکان، «کادمان» دانوستانی بۆ ڕێککەوتن لەسەر پشکەبوون لەگەڵ «فیلیپ بێرسلۆت Philippe Berthelot» لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسییدا کرد بەڵکو پشکی مافی دوژمنەکەیان لە کۆمپانیاکەی دەرهێنانی نەوت لە باکووری عێراق لە نێوان خۆیاندا دابەشبکەن. کاتی خۆی کۆمپانیای نەوتی تورکی بوو، کە ئامرازی گواستنەوەی فرەنەتەوەیی، فێرمای هەردوو دەوڵەتی بریتانی ئاڵمانیش تێدا بەشداربوون، ئاخر بەر لە هەڵگیرسانی جەنگی یەکەم نامەیەک لە سەروەزیر (سەدری ئەعزەم)ی سوڵتانی عوسمانییەوە سەبارەت بە مافی هەڵکۆڵینی بیرە نەوت لە نزیک موسڵەوە

دەرچووبوو. هەر پێشتر بریتانیا مەیل و بەرژەوەندیی خۆی لە کۆمپانیاکە لە ڕێی پشکەکانی کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانییەوە هەبوو، کە یەکێک بوو لە دامەزرێنەرانی کۆمپانیای نەوتی تورکی. لە ئەنجامی ڕێککەوتنی «کادمان» لە سانریمۆدا، فەرەنسییەکانیش هەمان شتیان کرد.

زۆری نەبرد دوای ئەمە، ئەمریکییەکانیش – کە ئەو کات مەزنترین بەرهەمهێنەری نەوت بوون لە جیهان- بە قۆڵێهەڵماڵینەوە هاتنەسەر خەت. ئەوان لەو بڕاویەدابوون پشکی دەرهێنانی خۆیان لە کێماسی دەدا، ترسان مەبادا دەرهێنانی نەوت لە عێراق ببێتە مایەی زاڵبوونی بریتانیا بەسەر بازاڕی نەوت. باڵوێزی ئەمریکا لە لەندەن ئەوەی وەبیر بریتانییەکان هێنایەوە، کە حکومەتەکەی ئەو ماندانە نوێیەی بریتانیا چاوەڕێدەکا "بەڵکو بە شێوەیەکی وەها کاروبار هەڵسووڕێنێ، دڵنیایی لە یەکسانی مامەڵەکردنی قانونیانە و ڕاستی بازرگانی بۆ هەموو نەتەوەکان دەستەبەربکا."[٤] ئەمریکییەکان ڕاشکاوانە لەوەیان دەپرسییەوە ئاخۆ ڕێپێدانامەکەی سەروەزیری عوسمانی چیدی دەخوا.

لە بەراییدا بریتانییەکان بەرانبەر گوشارەکانی ئەمریکا وەستانەوە، بەڵام ئەو کێشمەکێشە بێکۆتاییەی لەسەر خاوەنداریێتی موسڵ، کە تا سەرەتای ١٩٢٠ درێژەی کێشا، ناچاریکردن ڕوانینەکەیان بگۆڕن. ڕاپۆرتی هەواڵگریی ئەوەی پشتڕاستکردەوە، کە هەردوو لایان، فەرەنسی و ئەمریکییەکان ژێربەژێر دنەی تورکیان دەدا بەوەی بە داری زۆر موسڵ وەربگرێتەوە، هەر بۆیە چەرچڵ لە بەرایی ١٩٢٢دا گەیشتە ئەو ئاکامە بڵێ: "تا ئەو کاتەی ئەمریکییەکان لە بەشداریکردنی نەوتی عێراق بەدووربگیرێن، ئێمە

هەرگیـــز لە کـــۆڵ ئاســـتەنگییەکانمان لە ڕۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـتدا نابینەوە."[٥]

ئەوە بوو حکومەتی بریتانیا بڕیاریدا، کۆنترۆڵکردنی باکووری عێراق لەوە زیاتر هەڵدەگریَ هەر پرسی ئەوە بێنێتەگۆڕیَ، ئاخۆ کیَ بێتە ڕیزی کۆمپانیای نەوتی تورکی، هەر بۆیە «کادمان» بە درەنگـــانێکی ســـاڵی ١٩٢٢ ســـەری ئەمریکـــای دا، لەویَ بە خســـتنەڕوویەک بەوەی ئەوانـــیش لە کۆمپانیـــاکە پشـــکیان هەبـــێ، گەیشتە ڕێککەوتن. کە ئەمە کرا، ئیدی بە شێوەیەکی ئەفسووناوی ڕەخنەی ئەمریکا لەبەیندا نەما و کێشەی موسڵێش لە کۆتاییدا و لە ١٩٢٦دا کۆتاییهـــات و ڕێککەوتننـــامەکەش لە تەممـــوزی ١٩٢٨دا مۆرکرا. مەرجەکانیش چوار کۆمپانیا بوون، کۆمپانیای ئەنگلۆ-ئێرانـــی، شـــێلی شـــاهانەی هۆڵەنـــدی، کۆمپانیـــای فەرەنســـی کە خاوەنەکەی حکومەتی فەرەنسی بوو لەگەڵ کۆمپانیای هاوکاریی و پەرەپێدانی ڕۆژهەڵاتی نزیک (ئەویش نوێنەرایەتیی بەرژەوەندیی کۆمپانیا هەمەجۆرەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای دەکرد)، هەریەک لەو کۆمپانیایـــانە بەڕێـــژەی 23.75 پشـــکی لە کۆمپانیـــای داکـــانە[٧٠]، کۆمپانیـــای نەوتـــی تـــورکی هەبـــوو. هەرچـــی مســـتەر پێنج پرۆســـێنتیش واتە «کالوســـتە گولبنکیـــان[٧١] Calouste Gulbenkian» کە دامەزرێنەری کۆمپانیاکە بوو باقی ٥٪ ی بۆ مایەوە.

---

٧٠ داکانە: بنەڕەت، ڕەسەن، ماک. ئەوەی یەکەمجار دەستیپێکردووە.

٧١ کالوس سەرکیز گولبنکیان Calouste Sarkis Gulbenkian (١٨٦٩-١٩٥٥) بزنسمانێکی ئەرمەنی بوو، ڕەگەزنامەی بریتانی هەبوو، یەکەمین کەس بوو نەوتی عێراقی دەرهێنا.

«کادمان» که خۆی سەرۆکی کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانی بوو، بووە بەرپرسی کۆمپانیای نەوتی تورکی، ئەمەش زێدەمافێکی پێدرا تا لە ١٩٢٥دا لەگەڵ حکومەتی عێراقدا ڕێکبکەوێ. لە مەرجەکانی کۆمپانیای نەوتی تورکی تا تشرینی دووەمی ١٩٢٨، ٢٤ شوێنی بۆ بیرلێدان و گەڕان بەدوای نەوت و بناغەدانانی لوولەکێشی نەوت بەنێو بیاباندا بۆسەر دەریای سپیی ناوەڕاستدا دەسنیشانکرد. دوای ئەوە عێراقییەکان بۆیان هەبوو کۆمپانیای دیکە بانگهێشت بکەن و شوێنی دیکەیان بۆ دیاربکەن.

کێشەی کۆمپانیای نەوتی تورکی ئەوە بوو، کە بگرەوبەردەی سازشکارییانەی نێوان چوار بەرژەوەندیی ڕکابەر بوو، واتە بزنسێکی سەربەخۆی خاوەن ستراتیژییەکی تایبەت و دیاریکراو بەخۆی نەبوو. لە کاتێکدا کۆمپانیای نەوتی فەرەنسا خوازیار بوو تا زووە کۆمپانیاکە دەست بە دەرهێنانی نەوت بکا، بەڵکو کورتهێنانی فەرەنسا لە سووتەمەنی پێپڕبکاتەوە، هەرچی سێ کۆمپانیاکەی دیکەش بوون، ئەوەیان نەدەویست. ڕەوشی کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانی نوێنەرایەتی هەر سێ باڵە جیاخوازییەکەی دیکەی دەکرد. ئاخر ئەو پێشتر مافی هەڵکۆڵین و لێگەڕانی بیرە نەوتی لە ئێرانی دراوسێ هەبوو، لەوێوە نەوتی لە ڕێگەی دەریاوە بۆ ئەوروپا دەنارد، ئەمەش وای کردبوو خەرجی بارکردنی کەشتی و باجی تێپەڕین بە نێو نۆکەندی سوێس بدا. بۆیە گواستنەوەی نەوت لە ڕێی ڕاکێشانی لوولەی نەوت لە باکووری عێراقەوە بۆ سەر دەریای سپیی ناوەڕاست بۆ هەر یەک

تۆن لە نەوت، ١١ شیلینگ[٧٢] هەرزانتر دەوەستا، ئەمەش دەبووە مایەی ویرانکردنی بازاڕی ئەوروپی لەسەر نەوتی ئێرانی.[٦] ئەو کۆمپانیایە ئەوەشی نەدەویست؛ هورژمی نەوتی عیراق ببێتە مایەی داشکانی نرخەکەی. سەرۆکی هەردوو کۆمپانیاکە، کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ-ئێرانی و کۆمپانیای نەوتی تورکی هەر «کادمان» بوو، کە بەرژەوەندی بەرچاوی ناکۆک بە یەکدی هەبوو.

ئەو گەڕان و هەڵکۆڵینانەی نەوت لە لایەن کۆمپانیای نەوتی تورکی بەڕێوەدەچوو، قەناعەتی بە هەرسێ کۆمپانیا هەڵگەڕاوەکان کرد، گوایە ئەو ڕێککەوتنەی کۆمپانیاکە لە ١٩٢٥دا لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا کردبوو خەوشدار بوو. ئاخر جیۆلۆجییەکانیان لەو بڕوایەدا بوون کەوا پێدەچێ نەوتی ژێر زەوی عێراق هەمووی یەک عەمباری گەورە بێ، کەواتە کاتێ دواتر حکومەتی عێراق ڕێگە بە هەر کۆمپانیایەکی دیکە بدا بەدوای نەوتدا بگەڕێ، ئەوا لە هەمان عەمبار هەڵیدەهێنجێ و دەبێتە کێبڕکێکار لەگەڵ ئەوان، بەم چەشنە شتەکە سنووردار دەبێ. ئیدی کێبڕکێ دەکەوێتە سەر ئەوەی ئاخۆ کێ بەشی شێری بەربکەوێ، پاشانیش دەرهێنانی نەوت بە هۆی کۆمپانیای تازەوە نرخەکەشی دادەبەزێنێ، کەواتە سوود و کەڵکی ئەوان لە کێماسی دەدا. پێدەچێ هەر ئەم نواڕینەش بووبێتە هۆکاری ئەوەی لە ئازاری ١٩٢٨دا «کادمان» هێڵی لوولەکێشی نەوت بە شتێکی "سەرباری پێشوەختە" وێنابکا.[٧]

---

٧٢ شیلینگ Shiling پارەیەکی باوو بوو لە بریتانیای مەزن و یەکێتی کۆمۆنوێلسی بریتانی، ئەم پارەیە لە ١٧٠٧ تا ١٩٧١ کارپێکراوە، بەهاکەشی بە پێنسی ئێستا ١٢ پێنس بووە.

«کادمان» ویستی بڕیاڕی ڕێگەی لوولەکێشی نەوت بۆ سەر دەریای سپیی ناوەڕاست بۆ ١٨ مانگی دیکە دوابخا، بەڵام کاتێ نەوت بە بڕێکی زۆر دەرکەوت، ئیدی سەخت بوو لێدان و ڕێگەی لوولەکێشی نەوت دوابخرێ. هەڵبەت سەرهەڵدانی ئەم ڕاستییانەش لە بەرژەوەندیی فەرەنسییەکاندا بوو. لەو چوار بەندەرەش کە دەبوایە نەوتی بۆ چووبایە و لەوێ بۆ بازاڕەکانی ئەورووپا بگوازرابایەوە، سێ دانەیان: بەیروت و تەڕابلس و ئەسکەندەرونە لەژێر جڵەوی فەرەنسادا بوون. هەر سێ بەندەرەکەش لە کێڵگە نەوتییەکانی باکووری عێراقەوە هەم نزیکتر و هەم هەرزانتریش بوون لەچاو بژاردەی بریتانیا، کە بەندەری حەیفا بوو، چونکە هەر تەنیا ئەو لەژێر جڵەوی خۆیدا بوو.

فەرەنسییەکان پێیان لەسەر لایەنی ئابووریی ڕێگەی گواستنەوەی نەوت دادەگرت و بریتانیاش لایەنە ئاسایش و سەلامەتییەکەی. کەچی هەردوو دەوڵەت هەر لە خەمی ستراتیژییەکەیاندا بوون. لە بەرایی ١٩٢٨دا کاربەدەستانی وەزارەتی کاروباری جەنگی فەرەنسی بە شێوەیەکی تایبەت لەنێو خۆیاندا مشتومڕیان لەسەر کۆنترۆڵکردنی "لوولەکێشی نەوتەکەدا" پەیدابوو، پێیان وا بوو کۆنترۆڵکردنی ڕێگەی لوولەکێش و ڕێڕگەکەی بەقەد کۆنترۆڵکردنی سەرچاوەی کێڵگەکانی نەوتەکە گرنگە. "ئاخر ئەگەر... بریتانیا جاڕی شەڕمان لە دژدا بدا. ئەوا هەر هیچ نەبێ دەتوانین ڕێگەی دەستگەیشتنە نەوتی عێراقی لێبگرین، هەرهیچ نەبێ ئەو کات ئەوەمان پێدەکرێ، ئەو لوولەکێشییە دوورودرێژە، کە بە سوریادا تێدەپەڕێ لەکەڵک بخەین و وا بکەین نەوتەکەیان بە دەست نەگا."[٨] کاتێکیش لە مانگی ئازاردا ئاگاداری

وەزیـــری فەرەنســـایان کـــردەوە، کە بڕیـــاردان لەســـەر ڕێـــگەی لوولەکێشەکە زۆر نزیک بووەتەوە، ئەوەیان وەبیرهێنایەوە، ئەگەر ڕێگەی حەیفا هەڵبژێرن، ئەوا دەبێتە مایەی بێبەشکردنی وڵات لە "تـاکە سـەرچاوەی نەوت، کە فەرەنسـاش مـافی مـاخۆیەتی خۆی بەسەرەوە هەیە."[٩]

کاربەدەستانی بریتانیایش سەبارەت بە ڕێگەی لوولەکێشە بە هەمان مەرەدی هاوتا فەرەنسییەکانیان نیگەران بوون. لە کۆتایی مـانگی شـوباتدا سـەروەزیر داوایلێکـردن لە پرسـەکە بکـۆڵنەوە، ئەوانیش لە حوزەیراندا ڕاپۆرتەکەی خۆیان دا، ڕامانی سەرۆکی لێکـۆڵینەوەکە ئەوە بـوو: "مـایەی بـایەخێکی گەورەی سـیتراتیژییە" حەیفـا بـۆ ڕێـگەی لوولەکێشـییەکە هەڵبژێـردرێ، چـونکە ئەو لوولەکێشە بریتانیا بە هەزاران کیلۆمەتر لە سەرچاوە نەوتییەکان نزیکدەکاتەوە، هەروەهـا ئەو چاکەیەشـی دەداتـێ، کـۆنترۆڵی ئەو دەرامەتە بکـا، کە یەکـێکە لە دەوڵەمەنـدترین کـێڵگە نەوتییەکـانی جیهان." لە سـەرێکی دیکەشـەوە هۆشداری ئەوەیاندا، ئەگەر هـاتو لولەکێشییەکە بۆ یەکێ لە بەندەرە سورییەکان بێ، ئەوکات بریتانیا خۆی دەخاتە "بەر ڕەحمەتی فەرەنسا."[١٠] هەرچی دەربارەی لایەنە باشـە ئـابوورییەکەی خەرجـی فەرەنسـییش بـوو، بەوەی کە بـۆ بەنـدەرێکی سـوریا بڕوا، ئەوان باسـی ئەوەیـان کـرد، هێڵـی لـوولە کێشـەکە بەرەو حەیفـا تەریـب بـێ لەگەڵ هێڵـی ئاسـنینی بیابـان، ئەمەش بە هاوکـاری کۆمپانیـای نەوتـی تـورکی تێچوونەکەشـی کەمدەبێتەوە.

بـۆ خۆدوورخسـتنەوە لە ڕێککەوتنـی خاوەنـداریی مـاخۆیەتی کۆمپانیای تورکی بۆ نەوت، کە لەسەرووبەندی تەواوبووندا بوو، هەردوو لای بریتانی و فەرەنسی سەبارەت بە هێڵی لوولەکێشـەکە

بێـدەنگییان لێکـرد. وەک لێکەوتەیەکـیش، ئەو کـاتەی دیپلۆمـاتی فەرەنسـی «بێرسـلۆت» لە تەممـوزی ١٩٢٨دا سـەردانی لەنـدەنی کرد، کەوتبووە بن سەرنجێکی هەڵەوە، بەوەی بریتانییەکان وازیان لە هێڵـی لوولەکێشـی حەیفـا هێنـاوە، گـوایە "کەموکـورتی لە قـازانجەکەی زۆرتـرە."[١١] هەر بە هەمـان شـێوەش «کادمـان»ی لە بڕواهێنـانی خـۆی سـەرچیخ چووبـوو، چـونکە پێـی وا بـوو فەرەنسییەکانیش لەسەر لولەکێشی ڕێگەی حەیفا بێدەنگ بوون، بەڵام ئەوەندە هەیە جارێ نایانەوێ بڕیاری خۆیان ئاشکرا بکەن. ئەم بە هەڵە حاڵیبوونەش تەنیا و تەنیا لە مانگی ئابدا بەدیارکەوت و ڕوونبـووەوە، ئەویـش ئەو کـاتەی کۆمپانیـای تـورکی بـۆ نەوت داوای درێژکردنەوەی دوا مۆڵەتی ڕاکێشانی لوولەی نەوتی کرد، کە ڕێـگەی پێدرابوو لە کوێ بیەوێ بە دوای گەڕان و هەڵکۆڵینی نەوتدا بگەڕێ. حکومەتی «فەیسەڵ»یش بە نـابەدڵی دوو سـاڵی بۆ درێژکـردەوە، بە مەرجێـک کۆمپانیـاکە ڕێگەی لوولەکێشـی حەیفـا لەبەرچاو بگرێ. عێراقییەکانیش بۆیە ئەم ڕێگەیان پێپەسەندتربوو، چـونکە لە سـنووری باشـوورەوە لە هەڕەشـەی عەرەبسـتانی سعوودی دەترسـان. عێراقییەکان پێیـان وا بـوو هێڵـی لوولەکێشـی نەوت و هێڵـی ئاسـنین کە نیـاز وا بـوو بە یەکەوە ببەسـترێنەوە، دەکـرێ ببێـتە ڕێـگە و داردەسـتێکی بـاش و لەبـار بـۆ ڕاچانـدنی تەونێکی پتەوی سیاسی و بازرگانی لەگەڵ فەڵەستین و ڕۆژهەڵاتی ئوردندا.

هەر زوو «کادمـان» دەرکـی بەوە کـرد، کە ئەو داوایەی حکومەتی عێراقی فەرەنسا دەوروژێنێ. بۆیە کاتێ چاوی بە «لیۆ ئـامری Leo Amery » وەزیـری کۆلۆنیـالی بریتـانی کەوت تـا لەبـارەی وەڵامەکەی عێراق بکەونە باسوخواسـەوە، ڕوونیکردەوە وەها باشترە لەبەر هەستیاری بابەتەکە بۆ فەرەنسا، عێراقییەکان

داواکەیـان بـخەنە پاشـکۆی ڕێککەوتننـامە سـەرەکییەکە، بەوەی ئاماژەبـدرێ کەوا باشـترە ئەم ڕێـگەیە لەنێـو ڕێگەکـانی دیـکەدا بخەملێنـدرێ.[١٢] هەرچۆنێـک بـێ «ئـامری» لەگەڵ ئەو داڕشـتنە تەمـومژاوییەدا نەبـوو. داوای لە «کادمـان»کـرد جـارێکی دیـکە بە نامەکەدا بچێتەوە و تێیدا ئاماژە بە ڕێگەی حەیفا بدرێ؛ لە کۆتاییدا «کادمان»یش قایلبوو.

کاتێکیش «کادمان» لە سـەرەتای تشرینی دووەمدا پێشنووسـە بەدەستگەیشتووەکەی خستە بەردەم کۆمپانیاکە، ڕوونکردنەوەشـی دا، کە ئەم مەرجە بۆیە پێویسـت بـوو تـا پشـتگیری بریتانییەکـانی پێوەربگرێ، چونکە ئەوان دەسـەڵاتی مانداتی سـەر عێراقن، کەچـی فەرەنسییەکان کتوپڕ دەهریبوون. هەر ئەوەندەشی لە دەست هـات داڕشتنی ڕێککەوتنامەکە لە ڕێی دەنگدانی ئەنجوومەنەکە بگۆڕێ: لەمەشـیاندا پشـتگیریی ئەمریکـی و هۆڵەنـدییەکانی بەدەسـتهێنا، چـونکە بۆ ئەوان هەر مشـتومڕێک لەسـەر ڕێگەی لوولەکێشـییەکە سوودبەخشبوو، ئاخر هەرهیچ نەبێ جارێ دەبووە مـایەی ڕاگرتن و دواخستنی ناردنی نەوت.

هاوتـای «کادمـان»ی هەشـت سـاڵ لەمەوبەر لە دانوسـتانەکانی سانریمۆ «فیلیپ بێدلۆت» بوو، هەنووکە ببووە وەزیری کاروبـاری دەرەوەی فەرەنسا، ئیدی ئەو لە پاریس سەری باڵوێزی بریتانی دا. لە دانیشـتنێکی وروژاو و توندـدا بریتانییەکـانی بە "دەسـتتێوەردانی نـاقۆڵا" خەتابـارکرد، ئاماژەشـی بەوەکـرد، کە فەرەنسـییەکان لەگەڵ ئەمریکەییەکـــان لەســـەر پرســـی ئـــازادی کۆمپانیـــاکە لە کاروکردەوەکانیدا کۆکن، پێشتریش«کادمان» لە سانریمۆدا لەسـەر ئەو پرسە دڵنیایی دابوو.[١٣]

ئەگەری ئەوەی فەرەنســـی و ئەمریکییەکـــان پەیوەنـــدییەکی تۆکمەیـان سـەبارەت بەو پرسـە لەنێوانـدا هەبـێ، بە نیگەرانییەکـی

زۆرەوە لە لایەن وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیا وەرگیرا. لە شـــوباتی ١٩٢٩دا لە ســـەرانی وەزارەتەکەوە هۆشـــداری درایە وەزارەتی کاروباری کۆلۆنیالی، کە ناکۆکییەکەیان لەگەڵ فەرەنسا لەوانەیە ڕێـــگەی لوولەکێشـــی حەیفـــا لەبـــاربەرێ. ئەمەش هەراسـانییەکی لای وەزارەتـی کۆلۆنیـالی دروسـتکرد و هاوپیشـە دیپلۆماسییەکانی وەزارەتی دەرەوەیان بەوە تاوانبار کرد گوایە "بە تەواوی خۆیان داوەتە دەست فەرەنسییەکان."[١٤] ئاماژە بەوەش درا، کە بەرژەوەندییەکانی بریتانی و فەرەنسی "زۆر دژ بە یەکن"، بڕوا وەهـابوو ئەم نـاکۆکییە چـارەی نـاکرێ، کەچـی باشـتر وایە کارێک بکـرێ بەرلەوەی پەیوەنـدییەکانی هاوپەیمـانیی نێـوان فەرەنسـا و ئەمریکا بەهێزتر و پتەوتر ببێ. کاتێکیش بۆ هەفتەی پاشتر کابینەی وەزیـران ئەو پرســەیان تــاوتوێکرد، مەیلیــان بە لای بۆچــوونی وەزارەتـی کۆلۆنـۆلی نەچـوو، کە ڕووبەڕووبوونەوەی پێپەسـەندتر بـوو. بەڵکـو لە بـری ئەوە، تـا بۆیـان بلـوێ خۆیـان لە وروژانـدنی پرسـەکە بە دوور بگـرن، هەر بـۆیە ڕێنماییـان دایە باڵوێزەکەیـان لە پـاریس بەڵکـو شـتێک بکـا تـا تەمـی گومـانەکە بـڕەوێنێتەوە، بەوەی بریتانیا بە تەواوی باری سەرشانی حکومەتی عێراقی قوڕسکردبێ. ئەوە بـوو لە کۆتـایی مـانگی نیسـاندا، باڵوێزەکەیـان بە شـێوەیەکی بڕواپێنەکـراوانە بە فەرەنسـییەکانی ڕاگەیانـد، کە هـیچ شـتێک لە دەستی بریتانیادا نییە بۆ ئەوەی ڕاوبۆچونی کۆمپانیای تورکی بۆ نەوت و ڕای عێراقییەکان بگۆڕێ.

پێدەچوو لە ماوەی مانگەکانی دواتردا، بریتانییەکان شـەڕەکەیان بـدۆڕێنن. لەگەڵ هەڵبژاردنـی گشـتی لە مـانگی ئایـاردا، حکـومەتی پارێزگـاران (کۆنسـەرڤاتیف) دوودڵ بـوو لەوەی پـارەی گشـتیی لە

هێڵـی ئاسـنینی ڕێـگەی حەیفـا خەرج بکـا، هەرچەنـدە وەهـاش نیشاندەدرا، کە هاوتەریب لەگەڵیدا هێڵی ئاسنین تێچوونی کەمتری دەوێ. کەچـی فەرەنسـییەکان هـیچ خۆپارێزییەکیـان نیشـاننەدا و بێدەنگنەبوون. لە شـوباتی ١٩٢٩دا کۆمسیاری باڵای فەرەنسی بۆ ئەوەی ڕێگاکە خۆشـبکا و هێڵـی لوولەکێشـی سـوریایان لەبەرچـاو شیرین بکا، بە بریتانییەکانی گوت، حکومەتەکەی بە نیازە ڕێگەی ئاسـنینی سـوریا تـا سـەر فـورات لێبـدا. لێـدانەکەش بە گرەنتـی فەرەنسا و لەسـەر حیسابی هەردوو حکومەتی سوریا و لوبنـانی دەبـێ. بریتانییەکـان لەوەش هەراسـان بـوون، کە زانیـان فەرەنسـییەکان کۆمپانیـای نەوتـی تورکیایـان بـۆ لەوە خـاترجەم کردبوو، کەوا "بە هەر نرخێک بێ و هەر ئاستەنگێکی سروشتیش بێتەپێش" ئەوان خەریکی دروسـتکردنی بەنـدەرێکی نـوێ دەبـن لە تەرابلس."[١٥] لەو نێوەشدا ئەو گوتەیەی کە بریتانیا پێی وا بوو هێڵی لوولەکێش بەرەو حەیفا ئاسایش و سەلامەتترە، زەبرێکی گەورەی پێکەوت، چونکە لە ئـابی ١٩٢٩دا کوشـت و کوشـتار لە ئۆرشـەلیم پەیدا بوو. کوشتارگەیەکی زۆر لە جووەکانی «هیبرون» کەوت و هەڵمەتەکـانی تـۆڵەکردنەوەش لەبـن قەڵەمڕەویـی مانـداتی بریتـانی بـووە مـایەی کوشـتنی ٢٧١ کەس و برینـدارکردنی زیـاتر لە ٥٨٠ کەسـی دیـکە. پـاش کەمتـر لە هەفـتەیەک، ئەفسـەری پاشـکۆی سـەربازیی بریتـانی لای فەرەنسـییەکان لە بارەگـای سـەرەکیی بەیـروت ڕاپـۆرتی خـۆی بەرزکـردەوە، بەوەی کۆمپانیـای نەوتـی عێراق – کە لەو دواییانەدا ناوی کۆمپانیای نەوتی تورکی گۆڕدرا- داوای ڕێگەپێـدانی ئەوەی کـرد، بەڵکـو لەو ڕێـگە لوولەکێشـییە بکۆڵنەوە، کە فەرەنسییەکان پێشنیازیان کردبوو.

کاتێکیش کۆنسەرڤاتیفەکان لە کۆتایی مانگی ئایاردا لە هەڵبژاردنی گشتییدا دۆڕان، حکومەتی پارتی کرێکاران جێگەی گرتەوە و هەر زووش پرسی لوولەکێشەکەی هێنایەوە بەرباس. ئەو کات پرسی هەرە گەورە بەر لە ڕووداوەکەی «وۆل ستریت»یش، بێکاریی بوو، ئیدی وەزیری نوێی کۆلۆنیالەکان «لۆرد پاسیفیلد» لەسەر ئەوە پێداگر بوو، بەڵکو کابینەی حکومەت بگەڕێتەوە سەر هێڵی ئاسنینی حەیفا، چونکە ئەو یەک ملیۆن و نیو پاوەنەی تێیدەچوو لەچاو ئەو تێچوونەی سێ ملیۆنەی هێڵی ئاسنینی نێو بریتانیا ئاسانتر و سووکترە. ئەندامەکانی دیکەی کابینەکە هێندەی ئەو دڵنیا نەبوون. یەکێک لە هاوتاکانی «پاسیفیلد» هەستێکی وای دەربڕی، جارێ هیچ نەکرێ، تا ئەوە ڕوون نەبێتەوە ئاخۆ هەر بە ڕاستی فەرەنسییەکان پارەیان بۆ هێڵی ئاسنینی خۆیان خەرجکردووە. یەکێکی دیکەش ئاماژەی بە ڕەتکردنەوەی "ئەو قومارە دا، کە دەسەڵات مسۆگەر نییە بەوەی دەستکەوتی بازرگانی لێبکەوێتەوە."[١٦] بە گشتی کابینەکە هەمان گومانیان هەبوو، هەر بۆیە جارێکی دیکە بڕیاردان لەسەر هێڵی ئاسنین و لولەکێشی حەیفا دواخرا.

پرسەکە جارێکی دیکە سەریهەڵدایەوە، کاتێک لە ٢٠ی ئازاری ١٩٣٠دا حکومەتی بریتانیا هۆشدارینامەیەکی لە «کادمان» پێگەیشت، تێیدا هاتبوو؛ ئەگەر حکومەت دڵنیانامەیەکی "دارایی و توانستی دیکە" نەخاتە بەردەست کۆمپانیای نەوتی عێراق، ئەوا دەکرێ کۆمپانیاکە ڕێگەی لوولەکێشی باکوور، کە هەم هەرزانتر و هەم هەڵسوڕانیشی باشترە، هەڵبژێرێ. ئەو پێشنیازی کرد، بەڵکو دەمودەست حکومەتی بریتانیا لەگەڵ فەرەنسییەکان بکەوێتە دانوستاندن تا بگەنە باشترین هەلومەرج و وەک دڵنیابەخشێکیش بۆ کۆمپانیایەکی نێونەتەوەیی نوێ، کە دەکرێ ڕێگەی ئاسنین و

لوولەکێشی نەوت بە خاکی ژێر قەڵەمڕەوی فەرەنسادا لێبدا. پاش چەنـــد ڕۆژێـــک زانیـــاری هەواڵگریـــی ئەوەی دەرخســـت، کە پێشـنیازەکەی «کادمـان» لەخـۆوە نەبـوو: ئـاخر فەرەنسـییەکان لێبـڕاوانە دروسـتکردنی هێڵـی ئاسـنینیان لەبەرچـاوگرتبوو تـا ئەنجوومەنی کۆمپانیای نەوتی عێراق بە لای بابەتەکەدا ڕابکێشن.

سەرەتا کابینەی حکومەتی بریتانیا هەستیکرد بژاردەی دیکەی بەدەر لە جێبەجێکردنی ڕاوێژی «کادمان» لەبەردەمدا نییە. لە ١ی ئایاردا ڕاوێژی ئەوەی بۆچوو، کەوا فەرەنسییەکان "هەڵوێستێکی بەخشندانە" لە هەر دانوستانێک لەگەڵ بریتانییەکـان سـەبارەت بە هێڵـی ئاسـنین و گواسـتنەوە نەوت دەنـوێنن، چـونکە کـۆمەکی حکـومەتی بریتانیایـان پێویسـتە بـۆ قەناعەتپێهێنـانی حکـومەتی عێـــراق.[١٧] کـــاتێکیش ئەدمیرالێتـــی دەریـــایی ڕایگەیانـــد، کە بەپیروەچـوونی پێشـنیازی «کادمـان» بە کـێفەڕات بـۆ بریتانیـا دەشـکێتەوە، لە نـاخەوە هەڵوێسـتەکەیان گـۆڕا. ئەوسـا کـابینەی حکــومەت لەســەر ئەوە کــۆک بــوو، جــارێ هــیچ بڕیــارێکی یەکلاکەرەوە نەدرێ تا بیروبۆچوونی حکومەتی عێراق وەرنەگیرێ.

حکـومەتی بریتانیـا پرسـی ڕوونکـردنەوەی لوولەکێشـی نەوتـی لەگەڵ حکـومەتی عێراقـی بـۆ نـزیکەی سـاڵێک دواخسـت، پاشـان لە ١٥ی ئایـــاردا کۆمســـیاری بـــاڵای بریتـــانی لە بەغـــدا چـــاوی بە «فەیسەڵ» و سەروەزیرەکەی «نوری سـەعید» و وەزیـری جەنگ «جەعـفەر پاشـا» کەوت. ئەوسـا باسوخواسـی پرسـەکەی بـۆ ئاشـکراکردن. دڵگەرمبوون بە پشـتگیریی بریتانیـا بـۆ سـەربەخۆیی عێـــراق، ئەوانـــیش واتە لایەنە عێـــراقییەکە بە تەواوی وەک پێشـبینیکرابوو، وەک بریتانیـا خوازیـار بـوو، وەهـا دەرچـوو.

هەرسێکیان[٧٣] ڕاشکاوانە دژی ڕێگەی لوولەکێشی نێو خاکی سوریا بوون، هەروەها ئەوان گەیشتبوونە ئەو خاڵەی، کە دانوستانەکانی سەبارەت بە گۆڕانکاری سازش لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراق ڕابگرن. ئەوان گوتیان؛ هیچ شتێکی حکومەتی فەرەنسی نەیدەتوانی وایان لێبکا تا بە پڕۆژە پێشنیازکراوەکەی ڕێگەی تەرابلس دڵمەند بن.

ئەم کاردانەوە سازشهەڵنەگرەی بەغدا بووە بنەمای ڕێککەوتن. کاتێکیش «کادمان» لە هەمان هاویندا وتووێژی لەگەڵ حکومەتی بریتانیدا کرد، ئەوە ڕوون بوو، کاری پێشنۆرەیی ئەو هەموارکردنەوەی ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٢٥ بوو، بەوەی کۆمپانیای نەوتی عێراق ڕووبەڕووی هیچ کێبڕکێیەکی کۆمپانیای دیکە نەبێتەوە، کە لە باکووری عێراقدا بەدوای سازش و زێدەمافدا دەگەڕێ. هەروەها بە شێوەیەکی تایبەتی دانی بەوەشدا دانا، کە بۆ خۆی هێڵی باشوور، واتە هێڵی حەیفای پێباشترە، ئەمەش لەوانەیە لەبەر ئەوە بێ، کە هەر عێراقییەکان ئەم ڕێگەیان لا چاکترە، پشتگیریی ئەم ڕووبەڕووبوونەوە لە بەرانبەر بەڵگەوبەندی باری لەباری ئابووریی فەرەنسی باشترین ڕێگەیە بۆ ئەوەی قەناعەت بە عێراقییەکان بهێنێ بەڵکو ماف و زێدەمافی ڕێککەوتنە ماکەکە هەمواربکەنەوە. خۆ ئەگەر وەک ئەو پێشبینی کرد، عێراقییەکان ئامادەی دانوستان بن لەسەر ڕێککەوتنی پێشتر بۆ ئەوەی پشتگیری کۆمپانیای نەوتی عێراق بۆ ڕێگەی لوولەکێشی حەیفا بە دەست بهێنن، ئەوا ئەنجوومەنی کۆمپانیاکە قایلدەبێ.

---

٧٣ مەبەست مەلیک فەیسەڵ و نوری سەعیدی سەرۆوەزیر و جەعفەرپاشا عەسکەریی وەزیری جەنگە.

ئەم سازشە بووە بنەمای ئەو وتوێژەی لەگەڵ فەیسەڵدا کرا، کە زۆری نەبرد گەیشتبووە لەندەن تا لەگەڵ «کادمان» بکەوێتە دانوستان. دوای ناوبژییەکی ژێربەژێری کۆمسیاری باڵای بریتانیا لە بەغدا، ئەویش لە کاتی گونجاودا هاتبووە لەندەن، «کادمان» ڕێککەوتنەکەی لە کۆبوونەوەی ١٣ی ئابدا لەبەردەم ئەنجوومەنی کۆمپانیای نەوتی عێراقدا دانا. هەرچۆنێک بێ تاوتوێکردنەکە لەسەر داوای نوێنەری کۆمپانیای هاوکاری و پەرەپێدانی ڕۆژهەڵاتی نزیکی ئەمەریکا دواخرا، چونکە پێویستی بە ڕێنمایی لە نیویۆرکەوە هەبوو.

لە کاردانەوەی توند لە پاشەکشەی دەرامەتەکانیاندا، فەرەنسییەکان پەیان بەوەبرد، هێشتا ئەمریکاییەکان بڕیاری خۆیان سەبارەت بە پاڵپشتیکردنی دەستپێشخەرییەکەی «کادمان» نەداوە. بە دەست لە پشتدانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسا، لە ١٦ ئابدا خاوەن بانکێکی گەورەی فەرەنسی بە ناوی «هۆراس فاینەلی Horace Finaly» بانگهێشتی سەرۆکی «والتەر تیگلە Walter Teagle»ی سەرۆکی کۆمپانیای ستانداردی نیوجێرسی بۆ سەر خوانی ئێوارەی خۆی کرد. «تیگلە» کە دینگەی کۆمپانیای پەرەپێدان و هاوکاری ڕۆژهەڵاتی نزیک بوو، ئەو کات بە پاریسدا تێدەپەڕی. بەر لە نۆ ساڵ پێی وا بوو کۆمپانیاکە ڕێگەیەکە بۆ ڕاکێشانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە. «فاینالی» خاوەن بانکی فەرەنسی «پاریباس Paribas» چەند ساڵێک پێشتر لە کاتی دامەزراندنی هۆبەی کۆمپانیای «نیوجەرسی» دەستی یارۆی ئەمریکییەکەی لەبارەی دارایی و سیاسییەوە گرتبوو و باربووی فەرەنسیشی بۆ وەرگرتبوو، بەڵام دیار بوو لە کاتی تێبینی دەربڕینێک پێهەڵبڕانە ڕۆڵی کاریگەریی خۆی لە سەر کابرای ئەمریکییەکە بینیبوو کاتێ بە «تیگلە»ی گوت "ئاخۆ چەند شتێکی

سوودمەند دەبێ، کە کۆمپانیای ستاندارد ڕێگە لە هەڵوێستێکی نادۆستانەی لەندەن بگرێ سەبارەت بە ڕاکێشانی لوولەی نەوت دەرهەق بە فەرەنسا."[18]

لە دووساڵی پێشتردا حکومەتی فەرەنسا پشکی هەناردەی دیاریکردبوون و کۆمپانیایەکی نوێی پاڵاوتنی نەوتی دامەزراندبوو تا کۆمپانیا نەوتییە بیانییەکان ناچاربکا سەروسەودای لەگەڵدا بکەن. ئەم هەنگاوەش بۆ پاراستنی پیشەسازیی نەوتی فەرەنسی و خوڵقاندنی بازاڕێکی نیوەخۆ بوو بۆ پشکە هەبووەکانی لە نەوتی عێراق، بەڵام ئەمە ببووە مایەی هەراسانکردنی کۆمپانیای نەوتی ئەمریکایی بەوەی لە نێو فەرەنسادا سنووردارییبکا. هەر بۆیە وەڵامی «تیگلە» بۆ خاوەنی «فاینالی» ڕەق و زبر بوو، کاتێ گوتی: فەرەنسا ناتوانێ چاوەڕوانی گەورەی لە کۆمپانیا ئەمریکیەکان هەبێ تا لە لەندەن پشتگیرییەکی دۆستانەیان لێبکا، لە کاتێکدا لە نیشتمانی خۆیدا هەراسانیان دەکا."[19]

«تیگلە» لە پاریسەوە ڕووی لە لەندەن کرد، تا لەوێ هێڵی لولەکێشییەکە لەگەڵ «کادمان» تاوتوێبکا. هەردوو پیاوەکەش هەستی وروژاوی فەرەنسایان سەبارەت بەو بابەتە دەزانی –ئاخر «ئەندرێ تاردیو André Tardieu»ی سەرۆەزیر گوتبووی گوایە "لوولەکێشییەکە ڕێگەی هیچ حکومەتێک نادا بمێنێتەوە ئەگەر دەستبەرداری ئەم کارتە ببێ- بۆیە دەبووایە سازشێک بدۆزنەوە.[20] لە گفتوگۆی هەفتەکانی پێشتر سەبارەت بە ئەگەری دوولەتبوونی لوولەکێشی بۆ هەریەک لە حەیفا و تەرابلس هاتبووەکایەوە، هەردوو پیاوەکەش کۆکبوون درێژە بەو پرسە بدەن. ئەوە بوو «تیگلە» پەیوەندی بەو کابرا ئەمریکییە ڕووپێوە کرد، کە لە سەرەتای ساڵەکەوە ڕێگەی سوریا بۆ لوولەکێشەکە

خەملاندبوو تا تێچوونەکە هەڵبسەنگێنێ، لەو کاتەدا «کادمان»یش دیداری لەگەڵ حکومەتی بریتانی هەڵوەشاندەوە بۆ ئەوەی کات بداتە «تیگلە» تا بگەڕێتەوە فەرەنسا قسە لەگەڵ «تاردیو» بکا. «تیگلە»ش بە «تاردیو»ی گوت: پشتگیری ئەم چارەسەرییە نوێیە بەندە بە خاوکردنەوەی ئەو گرژی و توندیی هەنوکەیی کۆمپانیاکان، کە لە فەرەنسا تووشی هاتوون. «تاردیو»ش بەدەر لە سەلماندن بژاردەیەکی وەهای بۆ نەمابووەوە.

فەرەنسییەکان لەو بگرەوبەردە مانۆڕئاسایە جاڕس ببوون. لە کۆبوونەوەیەکی وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا، «فیلیپ بێرسلۆت»ی گلەیی لەوە کرد، کە ئەو شێوازەی «کادمان» سەرکەوتو بوو لەوەی پێویستی چاوخشاندنەوە بە ماف و زێدەمافی سازشەکان لەگەڵ هێڵی لوولەکێشی نەوتەکەی بە یەکەوە بەستەوە. فەرەنسییەکان گەفی بەرزکردنەوەی داوای قانونییان کرد، ئەمەش خوویەکی خۆشی خۆیان بوو، کە ڕومالێکی نەیارانەی ڕۆژنامەوانی بۆ بکەن. تەنانەت ئەوان ڕوویان لە «فەیسەڵ»یش نا، تا بزانن ئاخۆ مەیلی لەسەرە بیکەنە پاشای سوریا، بەڵام ئەوان لەوەدا سەرنەکەوتن، کە ڕێگە لە بەرەوپێشوەچوونی لوولەکێشی دووسەرە بۆ حەیفا و تەڕابلس بگرن. ڕێککەوتنی بنەڕەتی لە مانگی تشرینی یەکەمدا کرا. لە کۆتاییدا ڕێککەوتنێکی بژارکراو لە ئازاری ١٩٣١ مۆرکرا. ئەمریکاییەکانیش بەوە هێوربوونەوە، کە فەرەنسا لە هەمان ساڵدا پشکی هاوردەکردنیان هەمواکردەوە، بەگوێرەی سیستمە نوێیەکە، کۆمپانیای «تیگلە» سێ ئەوەندە کۆمپانیای ئەنگلۆ-ئێرانی بەرکەوت. لە کۆتاییدا هێڵی لوولەکێشییەکە لە ساڵی ١٩٣٤دا کەوتە کار. یەکێ لە جیۆلۆجییەکانی نەوتیش گوتبووی: ئەم کارەیان سەرنجڕاکێشترین دەستکەوتی ئەندازیاری بوو لەم ساڵانەی دواییدا."[٢١]

بڕیاری یەکلاکەرەوەی بریتانییەکان بۆ هێشتنەوەی کۆنترۆڵکردنی نەوتی عێراق بە ئەنجامی سەرکەوتووی خۆی گەیشت، بەڵام نرخەکەشی گرژبوونی زیاتری پەیوەندییەکانیان بوو لەگەڵ فەرەنسا. هەروەک «پاسفیلد»ی وەزیری کۆلۆنەکان تێبینیکرد؛ "پیشەمەندایەتی ئێمە لە دەستوەرنەدان و بێلایەنی تەواو وای لە حکومەتی فەرەنسا کرد، نە باوەڕبکا و نە پێشی کارانگاز بێ. ئەوان بڕوایان نەدەکرد، کە سووربوونی حکومەتی عێراق لەسەر لایەنداریێتی هێڵی لوولەکێشی حەیفا شتێکی دیکە بووە لەوەی ڕاستەوخۆ کەوتبێتە بن کاریگەریی حکومەتی خاوەنشکۆ."[٢٢] کەچی ئەوان "زۆر لەوە بە ئەدەبتر بوون تا بیخەنە سەر کاغەز".

بە خاترجەمییەوە ئەو گوریس ڕاکێشڕاکێشە شایستەبوو، ئاخر بە هاتنی ساڵی ١٩٤٠ لە کێڵگە نەوتییەکانی عێراقدا چوار ملیۆن تەن ساڵانە نەوت دەردەهات؛ ئەمەش ڕێژەی ٥٪ پێداویستییەکانی ناوەخۆی وڵاتی بریتانیای پڕکردەوە، وێڕای دابینکردنی هەموو پێداویستییەکانی کەشتیگەلەکەیان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. مایەی سەرسوڕمان نەبوو، گۆڤاری «تایمز»، هێڵی لوولەکێشەکە بۆ حەیفا بە "خوێنبەری ملی ئیمپراتۆریەتی بریتانی" لە قەڵەمدا.[٢٣] ئەو شوێنەی بریتانیا لە ١٩٢٠دا وەک قەڵایەکی لای ڕۆژهەڵات بۆ نۆکەندی سوێس گرت، ئیدی هەنووکە فەڵەستین بایەخێکی ستراتیژیی نوێی وەک ڕێڕگەی نەوتی عێراق پەیداکرد. ئەمەش وای لە بریتانیا کرد توند دەستی بە ئەوێوە بگرێ - لەنێو ئەو هەموو ناڕازایەتییەشدا- دیار بوو بە هیچ نرخێک دەستی لێبەرنەدەدا.

١٣
تۆڵە! تۆڵە!

لە ڕۆژی دووشەممەی ٣ی ئابی ١٩٣٦، لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامەکانی بریتانی ئەو هەواڵانە خوێنرانەوە؛ لە کۆتایی هەفتەدا توندوتیژی لە باکووری فەڵەستین سەریهەڵداوەتەوە. لە دەوروبەری گوندی «ئوفلە»ی بەرزاییەکانی خوارووی «نەزارەت/ناسیرە» باندە چەتەیەکی عەرەب پەلاماری سەربازانی بریتانی دەدەن و چوار کەسیان لێ بریندارەدەکەن. لە بەندەری حەیفاش لە لای ڕۆژئاواوە تەقە لە لێکۆڵەرەوەیەکی عەرەبی پۆلیسی فەڵەستینی دەکرێ و دەکوژرێ پۆلیسێکی دیکەش بریندارەدەکرێ. دوو پاسەوانی ئێشکچی جووش لە گوندی «ڕیحانا»ی نزیک سنووری لوبنان دەکوژرێن و جوویەکی دیکەش بریندارەدەکرێ. دوو جارانیش لەسەر یەک هەر لە سنووری ڕۆژهەڵاتی ئوردندا لوولەکێشی نەوتی گوازراوە لە عێراقەوە بۆ بەندەری حەیفا کوندەکرێ و گڕدەگرێ. «تایمز» نووسیبووی لە دووری ٢٠ مایلەوە گوڕیەئاگر دەبینرا، ئەمەش خەتای باندە چەتەیەکی دیکەی عەرەب بوو.[١] ئەو ڕەوشەی لە ماوەی ئەو سێ ساڵەی دواتر ڕەنگدانەوەی ئەو ڕووداوانەی یەک دەیەی پێشتری «جەبەل دروز» بوو. ئەم جارەیان عەرەبە نەیارەکان دژ بە دەسەڵاتی بێگانە سوریایان وەک شوێنی حەشاردان بەکاردەهێنا و لەوێوە پەلاماری ئامانجەکانیان لە فەڵەستینی دراوسێوە دەدا. فەرەنسییەکانیش دوودڵ بوون لەوەی یارمەتی بریتانییەکان بدەن، ئەمەش بووە مایەی ئەوەی بریتانیا بە توندی دەست لە تیرۆر بوەشێنێ.

ئەوەی زانرا ئەوە بوو، هەرای عەرەب چوار مانگ پێشتر، لە ١٥ی نیسانی ١٩٣٦ هەڵگیرسابوو، واتە ئەو کاتەی لە ڕێگەی نێوان «تولکەرەم» و «نابلوس»دا تاقمە جەردەیەکی عەرەب بۆسەیەکی بۆ پاسێکی پڕ لەسەر نشینی عەرەب و جوو نابووەوە. هەر لەوێدا یەکێ لە جووەکان دەکوژن و یەکێکی دیکەش بە سەختی برینداردەکەن، پاشان دەمرێ. ئیدی بۆ ڕۆژی پاشتر دوو گەنجی جووش بڕیاری تۆڵەکردنەوە دەدەن، بەسەر کێڵگەیەکی کشتیاریی عەرەب لە نزیک «بیت تەقوا»دا دادەدەن و دوو لە ئاکنجییەکانی دەکوژن. پاشان هەواڵی تۆڵەکردنەوەی ئەم ڕووداوە لە ڕاوەدونان و ڕەشەکوژی «یافا»ی بەندەرە سەرەکییەکەی فەڵەستین پەیدادەبێ. یەکێ لە ئەفسەرەکانی بریتانی، کە ئەو کات لەوێ بوو، وەهای نووسی: "زۆری نەبرد شکەلکی[٧٤] ترومبێل و پاسی سووتاو و گوشنی خوێناوی و بەرد و جامی شکاو لە هەموو لایەکەوە کەوتبوون."[٢] عەرەبەکان بە شێوەیەکی بێپێشینە خۆیان ڕێکخست، کۆمیتەیەکی باڵای ڕێکخستنی خۆنیشاندانیان لە تەواوی قەڵەمڕەویی منداتەکەی بریتانیا پێکهێنا. خۆ پیشاندانەکان لە دژی پشتگیری بریتانیا بوو بۆ کۆچی جوو کە لە دەرەوە بۆ فەڵەستین دەهات.

تا ئەو دواییانە هێشتا کۆچی جوو بۆ فەڵەستین نەبووبووە کێشەیەکی سیاسی. ئاخر ئەو کارەی لە وڵاتە کۆلۆنکراوەکان – وەک بەردشکاندن و وشککردنەوەی زۆنگاوەکانی پڕ لە مەلاریا- سەرنجڕاکێش نەبوون، هەروەها لە سەرەتای بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا ژمارەیەکی کەم لە خەڵکی جوو بەرەو فەڵەستین دەهاتن. لە ١٩٢٧یشدا بە کردەوە کۆچی جوو بۆ ژێر منداتەکە

---

٧٤ شکەلک: بۆدی تێکشکاو

سەریهەڵدا؛ ئەوە بوو بێکاری لەنێو دانیشتوانی جوودا گەیشتە ٦٠٠٠ کەس لەساڵێکدا: واتە نزیکەی ڕێژەی ١٠٪ی سەرجەم کارگەرانی ئەوێ.[٣]

سیاسەتی توندوبەندی کۆچ، کە لە لایەن وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و وڵاتانی ڕۆژئاوا لە بیستەکان پەیڕەوکرا و لە ڕێی بەرتەنگکردنی بژاردەی کۆچبەرانی جوودا گۆڕانکاری بەدوای خۆیدا هێنا. هاتنی جوو لە ئەوڕوپای ڕۆژئاواوە بەو ئامانجەی وڵاتێکی سەربەخۆ دروستبکەن، بووە مایەی گرژی و توندی لەگەڵ عەرەب، بە تایبەتیش لە ئۆرشەلیم و لە لای دیواری سکاڵا، ئەو دیوارەی تاکە شوێنەواری بەجێماوی هەیکەلی سولەیمانە. ئەمڕۆش دالانێکی بەربەرین لە پێش دیوارەکەدا هەیە، بەڵام لە بیستەکاندا ئەو دالانە بەربەرینە لەوێ نەبوو. ئەو کات ئەو ناوە هەمووی خانووی موسڵمانان بوو، بە سادەییش دیوارەکە هەر لایەکی ڕاڕەوە تەنگەبەرەکەی پێکدەهێنا. گەیشتنی جوو بۆ ئەوێ، بۆ لای دیوارەکە سەرچاوەی لەیەکخشانیان بوو لەگەڵ عەرەب. ئەوە بوو موسڵمانەکان لە ١٩٢٨دا سکاڵایان لەسەر ئەوە دەربڕی، کە جووەکان پەردەیەکیان بە ڕاڕەوەکەدا داداوە تا خواپەرستە ژن و پیاوەکان لەیەکجیابکەنەوە. ئەو خۆپیشاندانەی لای دیوارەکە لە ئابی ١٩٢٩دا و بە هۆی گەنجێکی جوو بووە مایەی کوشت و کوشتار و تا شارەکانی نزیکی ئەوێش کە «هیبرون» و «سافاد» بوون تەشەنەیکرد. ٢٧٠ کەس لە عەرەب و جوو کوژران و زیاتر لە ٥٨٠ کەسیش بریندداربوون. هێشتا لە «هیبرون» جووی زیاتریش دەکوژران ئەگەر هاتبا و لە لایەن هاوسۆزە عەرەبەکانیان حەشار نەدرابان.

بریتانییەکان کە متمانەیان بەخۆ بوو بەوەی سەرکەوتووانە کێشەی نێوان عەرەب و جوو چارەسەردەکەن، نەیانتوانی ڕێ لە

توندوتیژییەکە بگرن، بەڵکو بووە مایەی ڕەخنەیەکی پڕ لە توانج و شوورەییش بۆیان. یەکێ لە ژەنەڕاڵەکانی بریتانی نووسی: "من گومانم هەیە، کە ڕەگەزێکی خانەدان بتوانێ بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لەگەڵ خەڵکی سەیروسەمەرە هەڵبکا."[٤] ئیدی ئەوەیان بۆ دەرکەوت، نەوەک هەر دەرەقەتی ڕەوشەکە نایەن، بەڵکو هەر سیاسەتەکەی خۆیان بووەتە مایەی کەڵەکەبوونی دۆخە نالەبارەکە.

لە مانگی ئایاری ١٩٣٠شدا، کۆمسیاری باڵای بریتانی لە فەڵەستین «سێر جۆن چانسلەر Sir John Chancellor» ڕاشکاوانە بە حکومەتەکەی گوت، کە سیاسەتی پشتگیریی داخوازییەکانی زایۆنیستی "سەرچیخچوونێکی گەورەیە".[٥] لەو بڕوایەدا بوو تا کۆچی جوو بەردەوام بێ و زەوی لە جوتیارە قەرزبارە هەژارە عەرەبەکان بکڕن، ئەو هەراوهوریایە نابڕێتەوە. شێلگیرانە داوای ئەوەی کرد، بەڵکو حکومەت خۆی تێهەڵقورتێنێ و سنوورێک بۆ ئەم ڕەوشە دابنێ. خۆ ئەگەر وەها نەکرێ، ئەو پێشبینی پشێوی زیاتری بۆ فەڵەستین کرد. ئەو بە سووربوونەوە هۆشداری دا: "دەکرێ ئەو پشێوییە سەرگەردانییە درێژەبکێشی. لە جاری داهاتووشدا تەیارتر دەبن لەوەی لە ئابی ڕابردوودا ڕوویدا؛ ئاخر هەنووکە هەردوو لایان بە دزییەوە چەک دەهێننە ناو وڵات، تەقینەوەی ڕەوشی دادێ ڕێکخراوتر دەبێ، عەرەبەکان تا ڕاددەیەکی حاشاهەڵنەگرانە کۆمەکی ماددییان لە عەرەبە تیرۆریستەکانی دەوروبەریان بۆ دێت و بە دڵنیاییشەوە لە سەرتاپای جیهانی ئیسلامییدا زیاتر پشتگیریدەکرێن."[٦]

با بگەڕێینەوە بۆ لەندەن. لە بەراییدا حکومەتی کرێکاران ڕاوێژەکەی «چانسلەر»ی پەیڕەوکرد، بەڵام هەر زوو لێیکشایەوە. کتێبی سپی بڵاوکردەوە، کە ڕێنمایی سنووردارکردنی کۆچی جووەکانی تێدا بەیانکردبوو، بەڵام هەرزوو ئەم ڕێنماییەی کتێبی

سپی کەوتە بەر نەشتەری پەلاماری هاوپشتەکانی لە بزووتنەوەی زایـۆنیزمی، کە حکومەتیـان بە شـکاندنی پەیمـان و بەڵـێن و مەرجەکـانی مانـدات تاوانبـارکرد. کـاتێکیش «لـۆرد پاسـفیلد»ی وەزیری کۆلۆنیالی لە تشرینی یەکەمی ١٩٣٠دا سەردانی تەلئەبیبی کرد، بەردبارانیـانکرد. حکومەتیش کە زۆرینەی پەرلەمانی نەبوو، تۆقا. «ڕامزی ماکدۆنالد Ramsay MacDonald»ی سەرۆوەزیر نامەی بۆ «حایم وایزمەن» نارد و دڵنیایکردەوە، کە حکومەتەکەی بە نیاز نییە ڕێنماییەکانی کتێبی سپی بکاتە قانون. کـاتێکیش لە ١٩٣١دا کتێبی سپیی بۆ پەرلەمان خوێندەوە، عەرەبەکان ناویان لێنا کتێبی ڕەش، تێیدا دڵنیایی دابوو، کە کۆچی جوو بۆ فەڵەستین بەگوێرەی "توانستی لەخۆگرتنی باری ئابووری" بەردەوام دەبێ، ئەمەش وەک شـتێکی زانسـتییانە دەهـاتە بەرگـوێ، بەڵام داڕشتەیەکی بێواتا بوو، لە داهێنانی چەرچڵ بوو، مێژووەکەشی بۆ یەک دەیە پێشتر دەگەڕایەوە، کاتێ ئەو بەرپرسیاری ئەوێ بوو.

هەر بـۆیە بریتانییەکـان بە دوودڵـی لەسـەر پاڵپشـتی کـۆچی جووەکان مانەوە، ئەمەش هۆکاری سەرەکی سەرهەڵدانی عەرەب بو کە لە ١٩٣٦دا بەدوایدا هات، ئاخر لەو کاتەوە، بە تایبەتی دوای ئەوەی هیـتلەر لە ١٩٣٣دا دەسـەڵاتی وڵاتـی ئەڵمـانی گرتەدەسـت، ژمارەی پەنابەرانی جوو بۆ فەڵەستین وەک قەڵەمبازێک زیادیکرد و هەڵکشا. لە ساڵی ١٩٣٢دا تەنیا ٩.٥٠٠ جوو گەیشتنە فەڵەستین، بۆ ساڵی پاشتر ژمارەکە بووە سێ ئەوەندە. لە ساڵی ١٩٣٤یشدا ڕێژەی کۆچبەرەکان ٥٠٪ پتر هەڵکشا، بۆ ساڵی پاشتر هێندەی دیکەشی هاتەسەر، بەتایبەتی کاتێ قانونەکانی نۆرمبێرگی تایبەت بە دژەسامی لە ئەڵمانیا پەیڕەوکران. هـاتنی ژمارەی ٦١،٠٠٠ کەس لەم ساڵەدا بۆ فەڵەستین، وای لە ژمارەی دانیشتوانی جوو لەژێر مانـداتی بریتـانی کـرد ببـنە ٣٥٥،٠٠٠ کەس، ئەوەش ئەو ژمـارە

خێرایيە بوو، هەرگیز بریتانییەکان پێشبینیان نەکردبوو. ئیدی ژمارەی جوو بووە زیاتر لە چواریەکی ژمارەی دانیشتوانی فەڵەستین، کەچی لە ١٥ ساڵی پێشتر تەنیا بەڕێژەی ٩٪ دانیشتوان بوون.

کۆچی جوو داوای خاکیشی بەدواداهات، ئەوە بوو دانیشتوانە عەرەبە هەژارەکان لەژێر گوشاری یەکجار زۆر بوون تا خاکەکەیان بفرۆشن. هەرچۆنێک بێ، لە سەرەتای ساڵەکانی ماندا تەوە، جووەکان خانوبەرە و زەوی عەرەبەکانی دانیشتووی سوریا و لوبنانیان کڕیەوە، ئەوانەی بە هۆی دانانی سنوور لە نێو هەرسێ وڵات لە خانووبەرە و زەویوزار و مەزراکانیان دابڕان، ئەوە بوو بە درەنگانی بیستەکان کەوتنەسەر کڕینی زەویوزار لە جوتیارانی عەرەب. بە گوێرەی قسەی «چانسلەر»ی کۆمسیاری باڵای بریتانی لە فەڵەستین؛ "بە شێوەیەکی خەفەتبارانە، هەژار و نەداران.. بە قورسی کەوتبوونە بن قەرزوقۆڵەی ئەوانەی قەرزیان لێ وەرگرتبوون، ئیدی هیچ بژاردەی دیکەیان بەدەر لە فرۆشتنی زەویوزار لەبەردەستدا بۆ نەمابووەوە تا خۆیان لەبن باری قەرداررییدا دەربهێنن."[٧] فرۆشیارانی عەرەب یان کرێگرتەکان بە زۆری لە لایەن کڕیارە جووەکان لەسەر زەوی و خاکەکە دەردەکران. «ڕۆبین کیتسن Reubin Kitson» کە هێزی پڕوپاگەندەی بوونە پۆلیس لە بریتانیا ڕایکێشابوو تا لە فەڵەستین ببێتە پۆلیس گوتی: "بۆ بەدبەختی بەشێکی ئەرکی ئێمەش ئەوە بوو لەوە دڵنیابینەوە، کە فرۆشیارە عەرەبەکان خانوو و زەوییەکانیان جێبهێڵن." ئەو لەسەر قسەکەی ڕۆیشت و وا لە هزران ڕاچوو: "خۆی ئەوە شتێکی جوان بوو بچیتە فەڵەستین، بەڵام وەهاش باشتر بوو هیچی دیکەی لەبارەوە نەزانم."[٨]

پاشــخانی هێڵــی لوولەکێشــی نەوت بەنێــو بەشــی بــاکووری فەڵەســتیندا ڕەوشــەکەی گرژتــر کــرد. بەگــوێرەی دانوســتانی ڕێککەوتـنەکە لەگەڵ حکـومەتی عێراقـدا، کۆمپانیـای نەوتـی عێـراق ئازادانە دەیتوانی بە پێی پێویستی کارەکەی پشت بە ئاوی خۆجێی ئەوێ ببەسـتێ، ئەمەش وای کـرد خواسـتەکەی لەسـەر ئـاو ببێـتە کێبڕکێکار لەگەڵ جوتیارە خۆجێیەکان. لەوەش سـەیرتر قەرەبووی خاوەنی ئەو زەویـانەش نەکرایەوە، کە هێڵی لوولەکێشـەکەی بەنێو زەویەکانیانـدا ڕەت دەبـوو. یەکێ لە ڕاڤەکـارانی ڕێککەوتـن لەگەڵ حکومەتی عێراقدا بە تونـدی ڕەخنەی گـرت. ئەو لە سـاڵی ١٩٣٢دا نووسـی: "دەسـەڵاتی پەیوەندیـدار سـەبارەت بە کۆمپانیـای نەوتـی عێراق ڕێگەیدا کۆمپانیاکە وەک مافێکی گرنگی خۆی کاروبارەکانی بەنێو زەویوزارەکانـدا بەڕێوەببـا و هێڵـی لوولەکێشـەکەی بە نێودا بهێنێــ بــێ ئەوەی ئــاوڕ لە داوای قەرەبــووکردنی زیانەکــانیش بداتەوە، بێ ئەوەی داوای خەڵکەکە بە هەند هەڵبگرێ کە مـافی لە پێشینە و پێشنۆرەیی خۆشیان بوو."[٩]

ئەو پیـاوەی تـووڕەیی خەڵکـی عەرەبـی لە کـۆچی جووەکـان قۆسـتەوە «حـاجی محـەمەد ئەمـین ئەلحوسـەینی»ی گەورە مـوفتی ئۆرشەلیم/قودس بوو. ئەو پیاوێکی کورتەباڵا و وریا و پرچ سـوور و چـاو شـینی فسـەزمان[٧٥] بـوو. نـاوودەنگی «ئەمـین» بۆ پـایەکەی وەک ڕاڤەکــارێکی ســەرەکی شــەریعەتی ئیســلام و بــۆ ماڵبــاتە فەڵەسـتین و دەسترۆیشـتووەکەی دەگەڕایەوە. دوای تەواوکردنـی خوێندنی لە زانکۆی «ئەزهەر»ی قاهیرە کەوتە سـەر دامەزراندنی یـانەیەک بـۆ دژایەتیکردنـی کـۆچی جـوو بـۆ فەڵەسـتین. ئەو لە یەکەمـین جەنگـی جیهانییـدا لە نێـو سـوپای عوسمانی لە خزمەتـی

---

٧٥ ئەوەی زمانی تەتەڵەدەکا، لە کاتی قسەکردندا هەندێ پیت وەک خۆی گۆ ناکا.

سەربازییدا بوو، پاشان لە ١٩١٧دا دوای ئەوەی بریتانیا ئۆرشەلیمی گرت لە عوسمانییەکان هەڵگەڕایەوە و ئەوسا لە ماوەی هەرا و پشێوییەکانی دوای جەنگ و کۆمسیۆنی «کینگ- کرێین» و کۆنگرەی گشتیی سوریا بووە پاڵپشتیی فەیسەڵ وەک پاشایەکی یەکگرتووی سوریا و فەڵەستین. لە ٤ی نیسانی ١٩٢٠دا، کاتێک هەراوزەنا و پشێوی لە کاتی فیستیڤالی نەبی موسا لە ئۆرشەلیم هەڵگیرسا، ئەو، ئەو کەسە بوو لەسەر قەپەنگی یانەی عەرەب وەستابوو، وێنەیەکی گەورەی فەیسەڵی هەڵگرتبوو و بە جۆش و خرۆشەوە دروشمی بۆ حەشاماتەکە لێدەدا بەوەی بڵێ: "ئەمەیە پاشاکەتان."

ئەو بە هۆی ئەو پڕوپاگەندەیەی هەرگیز حوکمی دەساڵەی لە زیندان بەسەرنەبرد، چونکە هەڵات و خۆی گەیاندە بەری ئوردن، ئیدی هەر زوو لە لایەن «سێر هێربەرت سامۆئیل»ی کۆمسیاری باڵای بریتانیا بەخشرا. لەو کاتەدا ئەم کارە ئاماژەیەک بوو بۆ جێگیربوونی دەسەڵاتی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی ئوردن، دیار بوو لێخۆشبوونەکە نرخە بچووکەکە بوو.[١٠]

دوای لێخۆشبوونەکە زۆری پێنەچوو «ئەمین» گەڕایەوە ئۆرشەلیم، لەوێش ڕوون بوو «کەمال»ی براگەورەی، کە ئەو کات موفتی بوو، لە سەرەمەرگدا بوو. هەرچەندە باوکیان بەر لە «کەمال»یش هەر موفتی بوو، بەڵام ئەم پلە و پایەیە بۆماوەیی نەبوو. بەرەچاوکردنی کێبڕکێ لە نێوان بنەماڵەی «نەشاشیبی» نەیاریان، «ئەمین» بۆ ئەوەی خۆی زیاتر بە عەرەب نیشانبدا، فێسەکەی سەری فڕێدا و عەگالی بەست، فێسە نەریتباوەکەی تورکی بە مێزەر گۆڕییەوە، بەرلەوەی کاکیشی بمرێ، هێشتا ماوە هەبوو ڕیشی بهێڵێتەوە، ئەوە بوو لە مانگی ئازاری ئایندەدا براگەورەکەی کۆچی دوایی کرد.

بریتانییەکـانیش هەوڵیانـدا بە دابەشـکردنی پلەوپـایە گرنگەکـان هاوسەنگی لە نێوان هەردوو ماڵباتی «حوسێنی» و «نەشاشیبی» ڕابگــرن. دوای هەراوکوشــتاری نەبــی موســا، بریتانییەکـــان «حوســـەینی»یـــان لە فەرماندار(ســـەرۆکی شـــارەوانی) ئۆرشـەلیم/قودس لادا و یەکێکیـان لە بنەمـاڵەی نەشاشـیبی دانـا. بەشێک لە هۆکارەکە، لەبەر گەڕانەوەی«حوسێنی» بوو، بەشێکی دیـــکەش لەبەر ئەوەی بریتانییەکـــان هیوایـــان وا بـــوو لەوانە بەرپرسیارێتی بدرێتە «حوسەینی»، ئیدی نەرمتر لە شانە بکشێ، بۆیە لە مانگی ئاداری ١٩٢١دا پلەی گەورە موفتیان لەسەر شارە پیرۆزەکە بۆ «حوسـەینی» پەژراند. بۆ ساڵی پاشتریش یارمەتی ئەوەیـان دا بەڵکـو ڕێـگەی ســەرۆکایەتیی ئەنجـوومەنی بـاڵای ئیسـلامی بـۆ «حوسـەینی» تەخـت ببـێ، کە بەرپرسـیار بـوو لە خەرجی ١٠٪ی داهاتی وەقفی دینی و دادگا شەرعییەکان.

ئەم ســەرۆکایەتییە دەســەڵاتێکی گەورەی دارایـی دایە دەسـت «حوسـەینی». ئیدی ئەو بودجەیەکی ٥٠،٠٠٠ پاوەنی ئیستەرلینی لەبەردەستدابوو، کە بە وریاییەوە بەشێوەیەک خەرجیکرد تا پێگەی خۆی لە بەرانبەر «نەشاشیبی» قایمبکا. پاشـان لە ڕێی داواکردن لە جیهـانی ئیسـلامی بـۆ بـاربووکردنی چـاککردنەوەی گـومبەتی بەردەکە و مزگەوتی ئەقسا لەسەر چیای هەیکەل، کە هەردووکیان پێویســتیان بە دەســتتێوەردان و چـــاککردنەوە هەبـــوو، بـــڕی داهاتەکەی گەیاندە ٨٠،٠٠٠ پاوەن. ئەو کاتیش هەڕمێنی بوو. ئاخر تـــازە خەلافەت لە تورکیـــا هەڵوێشـــنرابووەوە و «شـــەریف حوسێنیش» لە لایەن «ئیبن سعوود»ەوە لە مەککە دەرپەڕێنرابوو، ئەوسـا «حوسـەینی» بە کـاراییەوە داوای ڕابەرایەتیـی جیهـانی ئیسـلامی دەکـرد. کـاتێکیش دروزەکـان بە ڕووی فەرەنسـییەکاندا هەڵگەڕانەوە، ئەو کۆمیتەیەکی بۆ کۆکردنەوەی یارمەتی و باربوو

بۆ دروزەکان ڕێکخست و خۆراک و ئازووقە و داودەرمانی بە سنووردا بۆ یاخیبووەکان نارد؛ فەرەنسییەکانیش بڕوایان وەها بوو، کە ئەو پارەیەی بۆ مزگەوتەکە کۆدەکرایەوە، یەکسەر چەکی بۆ نەیارەکانی لە سوریا پێدەکڕدرا.

ڕۆڵی ڕێکخستنی بەرەنگاری دژی فەرەنسییەکان وای لێکرد «موفتی» لە ناسیۆنالیستانی عەرەب نزیکبکاتەوە، بەڵام لە هەمان کاتیشدا خستیە دۆخێکی هەراسان بەوەی خزمەتی دوو سەردار بکا. لەسەرێکەوە بریتانییەکان، کە پارەیان دەدایێ تا ئاراستەی خەڵکی عەرەب ڕابگرێ؛ لەسەرێکی دیکەشەوە ناسیۆنالیستەکان بوون، ئەوانیش لە بەرانبەر پارەدا پشتگیرییان دەکرد. لە ڕووداوی ١٩٣٥دا ناچار بوو لە نێوان هەردوولایان یەکیان هەڵبژێرێ، ئەمەش خستییە داوی ئەو کێشمەکێشمەی بەدوایدا هات.

لە تشرینی دووەمی ١٩٣٥دا وتاربێژێکی بەجۆشوخرۆشی سوریایی بە ناوی «شێخ عێزەدین ئەلقەسام» لە تێکهەڵچوونێک لەگەڵ هێزی بریتانی لە سەر گردەکانی «جەلیل» گوللەیەکی لەسەر درا و کوژرا. ئیدی «ئەلقەسام» کە سەرنجی ژمارەیەکی زۆری لە گەنجە شوێنکەوتووەکان و هەڵگەڕاوەکانی عەرەب لە حەیفا بۆ لای خۆی ڕاکێشا، ئەوسا لەناو شارەکەدا هەواڵی کوشتنەکەی بووە مایەی هەژان و ئاژاوە. ڕۆژنامەوانێکی عەرەب، کە بە چاوی خۆی شاهیدی گەڕانەوەی تەرمی «ئەلقەسام» و لایەنگرانی بوو، نووسی کاتێ دارەبازی تەرمەکانیان بەسەر شانەوە بوو، ئەو حەشاماتەی بۆ ناشتنی تەرمەکان کۆببووەوە بە یەک دەنگ وەک هەورەبروسکە هاواریان دەکرد: تۆڵە! تۆڵە!

مەرگی «ئەلقەسام» خاڵێکی وەرچەرخان بوو، چونکە «حوسەینی» ناچارکرد یەکێ لە دوو سەرەدارەکە لێبگرێ تا خزمەتیانبکا. لەبەر ڕەوشی ناسکی خۆی لە نێو بزووتنەوەی

عەرەبایەتی، چونکە بە هۆی «نەشاشیبییەکان» مەترسی لەسەر بوو، بۆیە بڕیاریدا، کە ئاوەزمەندانەترە هێڵێکی توندتر لە بەرانبەر بریتانییەکان وەربگریّ. کاتێکش پاش تەقەکردنی مانگی نیسان لەسەرنشینی پاسەکە، سەرکردەکانی چەندین دەست و تاقمی ناسیۆنالیست داوایان لێکرد ئاخۆ دەیەویّ ببێتە سەرۆکی کۆمسیۆنی باڵای عەرەبی تازەدامەزراو، ئەویش پەسەندیکرد.

لەژێر ڕابەرایەتیی موفتیدا بۆ کۆمیتەی باڵای عەرەب مانگرتنی سەرتاسەری لە فەڵەستیندا و لە هاوینی ساڵەکەدا ڕاگرت. هەرچەندە ڕێگەی بە توندوتیژیش نەدا، کەچی «فەوزی قاوقچی»، ئەو پیاوەی ١٠ ساڵ پێشتر و لە «حەما» سەرئێشەی زۆری بۆ فەرەنسییەکان دروستکردبوو، بە خۆی و هێزێکی نزیکەی ٢٠٠ کەس لە عەرەبەکانی سوریا و عێراق و ڕۆژهەڵاتی ئوردنەوە لە فەڵەستین بەدەرکەوت تا پەلاماری ئامانجە بریتانییەکان بدا. ئەوان ئاستەنگیان دروستکرد، هێڵی تەلەگرافیان پچڕی، بۆمبیان فڕێدانە نێو بازاڕەکان و هێرشیان کردە سەر لوولەکێشی کۆمپانیای نەوتی عێراق و ئاگریان تێبەردا. ئەو ڕەوشە بێقانونییەی دروستبوو، هانی ژمارەیەک لە خەڵکی خۆجێی دا حیزفرسەتی لێببینن. ئەمانەش چەتە بوون نەوەک خاوەن ئایدیۆلۆژیا، ئەوانە دەرفەتیان قۆستەوە، بەڵکو لەسەر حیسابی دۆخە شڵۆقەکە خۆیان گەورە نیشانبدەن. یەکێکیش لەوان «شێخ یوسف ئەبو دوڕە» بوو، پێشتر دەستگێڕی شەربەتی لیمۆ بوو لە بازاڕی حەیفا. یەکێ لە پۆلیسەکانی بریتانی گوتی: "ماڵباتی ئەو هیچ نەریتێکی سەرکردایەتی تێدا نەبوو، بێ سێ و دوو ناسناوی شێخیش هەر بەخۆی بۆ خۆی هەڵبەستبوو."[١٢]

بریتانییەکان نەیارە عەرەبەکانیان بەکەم هەڵگرتن و هەڵوێستێکی وەهایان لە بەرانبەر توندوتیژییەکە نیشاننەدا، بەشێک

لە هۆکارەکە بۆ ئەوە دەگەڕایەوە، کە بە چاوێکی فسفس پاڵەوانانە، دەیـانڕوانییە ئـاژاوەگێڕان، بەشـێکیش بـۆ ئەوە دەگەڕایەوە، کە ڕووی هەرا و ئـاژاوەگێڕییەکە لە جـوو بـوو نەوەک لە دەسـەڵاتی بریتـانی. یەکێکـیش لە پۆلیسـە پلەبەرزەکـانی بریتـانی ئەوەی بەبیرهاتەوە گوایە "هەمووی هەر گەمە و ڕابواردنێکی خۆش بوو. ئێمە ڕاومـان دەنان و ئەوانیش خێرا لەبەرچاومان ون دەبوون... ئەوە بـوو تـۆ ڕاوی دوژمنێکـت دەنـا، کە دەتبینـی، ڕادەوەسـتا و تەقەی لێدەکردیەوە، ئیدی تۆش گوولەت پێوەدەنا. پرسەکە پرسی بنەتەقە[٧٦]ی شاراوە و بۆسەدانانەوە و کوشتن نەبوو. ئەم شتانەش دواتر سەریانهەڵدا."[١٣]

زۆری نەبـرد کە دەسـت و تـاقمە جەردەکـان (هەر وەک بریتـانییەک باسیکرد) "بە شـێوەیەکی نائاسـایی و لەترسـی گیـانی خۆیـان بوونە مـایەی هەڕەشـە."[١٤] ئەوان زانیان بە ڕۆژی ڕووناک هیچیان لەگەڵ سەربازێکی پڕچەکی بریتانی پێناکرێ، بۆیە ڕوویـان لە تـاکتیکی گەریلایـی کـرد، بە شـەو بنەتەقەیـان لەسـەر ڕێگاکـان دادەنـا و ئاسـتەنگیان بـۆ بریتانییەکـان دروسـتکرد. سـەربازێکیش وەهـای گێـڕایەوە: "ئەوان بنەتەقەیـان لە ڕێگـای شـاخاوی دادەنـا، کـاتێکییش تـڕومبێلەکەی ئـێمە نزیـک دەبـوو، تـایەی تڕومبێـل لە وایەرەکە عاسـێ دەبوو، ئیدی شـوفێرەکە لە ترسـی ئەوەی مەبادا بـنەتەقەکەی پێـدا بتەقێـتەوە، لای دەدا و دەهـاتە سـەر لێـواری شـاخەکە و زۆری نەدەبـرد تـڕومبێلەکە خـۆی لە نـاو کەنـداردا دەبینـیەوە."[١٥] کـاتێکیش تڕومبێلێکـی دیـکە هەمـان شـتی بەسەردادەهات، هەمـوو سـەربازەکان دەهـاتنەدەر تا بزانن ئاخۆ بابـای شـوفێر چـی لێبەسـەرهاتووە.[١٦] لەبـن لێـوی خۆشـیەوە

---

٧٦ بنەتەقە: لوغم، مین.

وەرتەیەکی لێوەهات: "بە خاترجەرمییەوە ئەوە لۆرانسی عەرەبستان بوو، عەرەبی وەها فێرە بۆمبدروستکردن کردن."

ئەوەی «تی.ئی لۆرانس» نمایشیکرد ئەوە زۆر نەفامییە گەریلا بە کەم بگری، جا ئەوسا هەر بیچمێک بن، ئەمەش ئەو ڕاستییە بوو، لە کۆتاییدا بریتانییەکان دەبووایە لەگەڵی ڕابێن. بریتانییەکان بۆ دامرکاندنەوەی بەردەوامبوونی هەڵگەڕانەوەکە پێویستیان بە ژمارەیەکی زۆری سەربازیی تەیار و گەڕۆک هەبوو، بەڵام خۆ ئەو کات بریتانیا نە ئەو ژمارە سەربازە تەیارە و نەو ئەو ئامادەکارییە گەڕۆکەی سەر مەیدانیشی هەبوو. ئەوەی هەیبوو ژمارەیەک پۆلیسی یەک بەرگ بوو، کە لە دووری یەک مایلەوە دەبینران. "ئەوان لەبن ئەو بەرگە قوڕس و گەرمەدا تا دەگەیشتنە شوێنی ڕووداوەکە سەرتاپایان ئارەقە و تۆزاوی بوون."[17] سەربازەکانیشیان لەبن قوڕسایی چەکەکانیان، لەبن هاوەن و ڕەشاشی برێندا داهێزرابوون، تەنانەت ڕەشاشی برێن لەنێو لمدا پەکی دەکەوت و چرووکی دەکرد، بەم جۆرە زۆر بەکاوەخۆ و وەخرانەوە دەگەیشتنە شوێنی ڕووداوەکان. یەکێ لە ئەفسەرە هەواڵگرییەکان سەرنجیدا: "ئەو پیاوانەی پێش سەعاتێک تەقەیان لە سەربازەکانمان دەکرد، تا ئەوانەی ئێمە دەگەیشتن، ئەوان دەڕۆیشتنەوە، ئیدی دەچوونەوە قاوەخانەکان لێیدادەنیشتن یان لە کێڵگەکان لێیان پاڵدەدایەوە، ئەمە لە کاتێکدا گوندنشینان -و ژنان- ئامادەیی تەواویان تێدابوو تا حەشاریان بدەن."[18]

هەڵبەتە هەندێ لە عەرەب پشتگیری یاخیبوانیان دەکرد، بەڵام هۆکارەکەی دیکە کە خەبەریان لێنەدەدان و هاوکاری بریتانییەکانیان نەدەکرد ترسوبیم بوو، ئاخر ئەوەی بەسەریان هاتبوو کەم نەبوو. کاتێک باندێکی چەتە بە فەرماندەیی «ئەبو دوڕەی» کۆنە شەربەتفرۆش توانی بە ئاستەم لەبەر دەستی هێزی

بریتـانی ڕابکـا و خـۆی دەربازبکـا، گومـانی هەبـوو، کە زمانیـان لێداوە، ئیدی گەڕایەوە نێو ئەو گوندەی کە خەریکبوو بگیرێ، بانگی موختـارەکەی کـرد و لەبەردەم مـاڵ و منـداڵەکەی دایەبەر گـوللە و کوشـتی.[19] چەتەکـان بە شـێوەیەکی سەیروسـەمەرە خەڵکیـان ناچـارکرد دڵسـۆزیان بـێ. ئەوان تەڕبـووش و ڕیشتاشـینیان لە پیاوان قەدەغەکرد، دەبووایە ژنانیش پۆشـاکی وەها بپۆشـن سـینگ و بەرۆک و قۆڵیان دیارنەبێ و کراس و فیستانەکانیشیان تا سـەر قولەپێ شۆڕببێتەوە.[20]

بریتانییەکان زانیارییان کەم بۆ دەهات، ئامرازی باشیان نەبوو، لە ترسی بنەتەقە زراویان چووبوو، کەوتبوونە باری بەرگری لە خۆکردن. دەوریەی شـەوان وەسـتا، کـاتێکیش یـاخیبوان سـالاری شەو بوون، ئەوا بریتانییەکان لە چەپەرەکانی پێشـەوە دەکشانەوە، چونکە لە تەڵەی مەرگ دەترسان. کاتێ ئەفسـەرانی پۆلیسی بریتانی سـەردانی پۆلیسخانەکانیان دەکرد، بینییـان کـات و وزەی زۆریـان هەر بە کـاری نووسـینگەیی و پۆسـتاڵ بۆیـاغکردن بەسـەردەبرد، ئـاخر نەدەوێـران چەنـد مەتریـک لەو لای دیـواری بنکەکەیـان دووربکەونەوە.[21] کەمکـردنەوەی ژمـارەی بنکەکـان لـێکەوتەی زۆر دژواری هەبوو: ئەوە بوو یاخیبوان زۆر ئازادانە و بە سەلامەتی لە سنووری سوریا و لوبناندا هەر جرتوفرتیان بوو.

بە کۆتاییهـاتنی سـاڵی ١٩٣٩، بریتانییەکـان لە نێوخۆیانـدا سەبارەت بە کۆتاییهێنان بەو کێشەو بێشانە کەوتنە مقۆمقۆ. «سێر جۆن دیل Sir John Dill»ی فەرماندەی نـوێی هێـزی بریتـانی، کە تازە لە مانگی ئەیلوولدا گەیشتبوو تا سـەرکردایەتی هێزێکی بیست هەزار کەسی بکا، داوای سـەپاندنی بـاری نـاکاو و حـوکمی عـورفی کرد. «ئارسـەر واچۆپ Sir Arthur Wauchope»ی کۆمسـیاری باڵاش ڕێگر بوو، ئاخر ئەو نەیدەوەیست دان بە شکستەکەی خۆیدا

بنـێ. «واچـۆپ» سـەرنجێکی وەهـای دا، کەوا هەر خـۆی بە تەنیـا دەرۆسـتی ئەوە دێ... ئاشـتی بـۆ وڵاتـی پیـرۆز بگێـڕێتەوە". لەبـری ئەوە لە «مـوفتی» نزیکبـووەوە و ئەوەی خسـتە بەردەسـت ئەگەر بێـت و بـانگەوازی ڕاگرتنـی مـانگرتن و تونـدوتیژی ڕادێـرێ، ئەوا کۆمسیۆنی باڵای لێکۆڵینەوە لە سکاڵای عەرەبەکانی پێدەسپێرێ.[22] ئـاخر لەوەتەی مـانگرتن هـاتوتە ئـارا هەر زیـانی خـۆیی بـۆ ئەوان هەبـووە و بـاری ئـابووری عەرەبەکـان خراپتـر بـووە، کـاتێکیش وەرزی ڕنیـنەوەی لیمـۆ نزیـک بـووەوە، لە ٩ی تشـرینی یەکەمـدا مـوفتی بە خسـتنەڕووەکە قـایلبوو. لە ڕێکارێکیشـدا کەوا چەنـد بریتانییەکان کۆنترۆڵی وڵاتەکەیان لە دەستدا بوو، کۆمسیاری باڵا ئاگربەستێکی حەوت ڕۆژەی ڕاگەیاند تا پەیامەکەی بە سـەرەتاپای وڵاتدا بڵاوببێتەوە. بەڵێ موفتی جڵەوی ڕەوشـەکەی لەبەردەستدا بوو، هەرچۆنێک بێ دەستبەجێ توندوتیژییەکە وەستا.

لە مـاوەی ساڵێکیشـکدا هیـتلەر هێـزی سـەربازی لە رایـنلاد ڕێکخستەوە و هێزەکانی موسۆلۆنیش گەیشتنە «ئەدیس ئەبابا»، ئاگربەسـتەکەش هەناسـەیەکی دایەوە بەر بریتانییەکـان. کەچـی ژەنەڕاڵ «دیـل» بە سەرسـامییەوە دانـی بەودا نـا، کە چەنـد بە خێرایی دۆخە شڵەژاوەکە وەستێنرا. لە نامەیەکدا بۆ هاوپیشـەیەکی لە لەندەن وەهای نووسی: "لەوانەیە بۆ تۆ شـتێکی سەیروسـەمەرە بێ، بەڵام من سەیری لایەنە هەراسانییەکەی نمایشی هێز لە لایەن کۆمیتەی باڵای عەرەب دەکەم، کە چۆن بە یەک قسە زۆر خێرا و بە تەواوی هەراکەی ڕاگرت."[23]

کۆمسـیۆنە شـاهانە بەڵێنپێـدراوەکە لە ١١ی تشـرینی دووەمـی ١٩٣٦دا گەیشتە ئۆرشـەلیم. کۆمسـیۆنەکە بە سـەرۆکایەتیی «لۆرد پیل Lord Peel» بوو، دەستوبردانەش ئەندامەکانی بڕیاریاندا کە کێشـەی نێوان عەرەب و جـوو هـی "جڵەوکردن نییە"[24]. لە کۆتـایی

ڕاپۆرتە ٤٠٠ لاپەڕەییەکەیاندا، کە لە مانگی تەمموزی هەمان ساڵدا بڵاوکرایەوە، بە ئەسپاییەوە ڕێنمایی دابەشکردنی مانداتەکەیان بۆ نـــاوچەی عەرەب و جـــوو دا. هەر زووش دانیـــان پێـــدانا، کە پێشنیازەکەیان دڵخۆشکەر نییە، "ئاخر هیچ لایەکیان هەموو ئەوەی دەیەویســت پێینـەدرا"، بەڵام ئەوان هیوایـان بەوە هەبـوو، بەڵکـو کـــاردانەوەی هەردوو لایەنەکە بســـەلمێنن، کە ئەمە وەڵامەکەیە. دابەشــکردنەکەش تــاکە بــژاردە بــوو، کە "ڕامانێــک بــوو.. بــۆ وەدەستهێنانی خەڵات و بەراتی ئاشتی."[٢٥]

یەکـــێ لە دیپلۆمـــاتە بریتانییەکـــان پاشـــتر ســـەبارەت بە ئەنجامگیریی لیژنەکە لە لەندەن وەهای نووسی: "-لە کاتێکدا ئێمە بە گەشبینییەوە- حیسابمان لەسەر چارەسەریی کۆمسیۆنەکە بۆ ئاســتەنگییە سیاســییەکانمان کردبــوو، کەچــی پێــدەچوو قــوڕەکە لەوەی هەبـوو کێشـەکە خەسـتتر بکـا."[٢٦] کۆمسـیۆنەکە نەوەک هەر پێشنیازی دابەشکردنی کردبوو، بەڵکو هەروەک تاقیکردنەوەیەکیش ڕاسـپاردەی دابـوو، کە چـۆن دابەشـکردنەکەش جێبەجێبکـرێ، ئەم کارەشـــیان لە نەخشـــەیەک دانـــابوو، لە دوا لاپەڕەی ڕاپـــۆرتەکە هـــاوپێچ بـــوو. نەخشـــەکە ئەو وردەکـــارییەی نێـــو ڕاپۆرتەکەشـــی نەهێشـتبوو، بە سـەری پـازدابوو، چـونکە بە ڕووونـی زۆر شـوێنی بـاکوور و کەناراوەکـانی فەڵەسـتینی لە پـاڵ هەبـوونی دانیشـتوانی عەرەب، دابـــووە جووەکـــان. ئیـــدی هەر تەنیـــا بەم ڕووپەڕە ئامـاژەدارە، دەسـتبەجێ کۆمسـیۆنی «پیـل» یەک چـارەک ملیـۆن دوژمنی بۆ بریتانیا پەیداکرد.

نمایشـی بەسـتەزمانانەی سـوپای بریتانیـا لە ١٩٣٦دا هاندەرێک بوو بۆ عەرەبەکان تا بە بڕیاری کۆمسیۆنی «پیل» قایلنەبن، ئیدی دەسته و تاقمەکان توندوتیژی خۆیان گڕدایەوە. ئەزموونی ساڵی

پێشتر وای لێ کردبوون متمانەیان بە سەرکەوتنی خۆیان هەبێ — وەک دەرکەوت متمــانەیەکی زیــاد لە ڕاددەی خۆیــان هەبــوو-. هەروەک «دیــل» پەردەی لەســـەر هەڵــدایەوە، شـــەش مـــانگی شـەڕکردنی ئەوان وایلێکردبـوون بە ڕێکخراوەیـی بەرگـری بـکەن لەوەی کە پێشتر هەیانبوو، هەروەها سەرکردەکانیشیان بە تـایبەتی موفتی "هەم پێگەی بەهێزتر و هەم توندوبەندتریش ببوو".[٢٧]

وەنەبێ هەر عەرەبەکان بە موفتییەوە کارانگاز بن. لەنێو خـودی بریتانیاش، لەنێو ئەو هەمـوو نیگەرانییەی سـەبارەت بە هەڕەشـەی ئاڵمــان لە گۆڕێـدابوو، کەچـی سوپاســالارەکەیان هاوسـۆزییەکی زۆری بۆ عەرەب دەربڕیبوو، گوایە عەرەب "تەنیا بۆ پاراستنی ئەو نیشتمانە دەجەنگێ، کە بە هی خۆیانی دەزانن."[٢٨] لە کۆتـایی مـانگی تەمووزیشدا، «دێیلی تەلەگراف» مـامۆتکی هەرای عەرەبەکـانی بە دەستەواژەری هاوسـۆزییەکی حاشـاهەڵنەگر پێشـکەش خـوێنەرانی کرد: "موفتی بە ڕووخسارێک، بە چاوی درەوشـاوەوە کە ناوبەنـاو دەبێـتە پڕشـنگی جەفەنـگ دەبینـرێ، ئەوەی پێـوە دیـار نیـیە، کە جۆشـدەرێکی سیاسـی یـان تەنـانەت موجاهیـدێکی تونـدڕۆ بـێ."[٢٩] هێشـتاش مـوفتی فەنـدێکی گەورەی لەبەردەسـتدا بـوو، بەڕێـوبەری دامودەزگــا ئیســلامییەکان و چــاودێری ســەر هەمــوو قــازییە شــەرعییەکان بــوو، هەروەهــا ببــووە هێـزی دنەدەر و جۆشـدەری بـــزووتنەوەی سیاســـیانەی عەرەب. هەر بە ڕاســـتی ئەو هێـــزی ڕاستەقینەی عەرەبەکانی فەڵەستین بوو.

لـێ گەلـۆ ئەو هەڵوێسـتە نەرمونیـانە لە بەرانـبەر موفتیـدا زۆر درێژەی نەکێشا. لە یەکشەممەی ٢٦ی ئەیلوولدا بکوژە عەرەبەکان کاتێـک یاریـدەدەری کۆمسـیاری دەڤەرەکە «لـویس ئەنـدریوس Lewis Andrews» و پاسەوانەکانی لە باکووری فەڵەستین بەپێ دەچـوونە کڵێسـای «نەزارەت/ناسـیرە»، تەقەیـان لـێ کـرد و

کوشـــتیان. ئەمەش بـــووە خـــاڵی وەرچەرخـــانی مـــامەڵەکردنی بریتانییەکان لە فەڵەستین. لە ڕووداوەکانی پێشتردا نەیاندەویست سزا بۆ سـەرکوتکردنیان بەکاربهێنن، ئەم جارەیان ناچاربوون بە زەبـرەوە بەدوای بکوژەکانـدا بگەڕێـن. هەر سـێ ڕۆژ دوای ئەم ڕووداوە، کـۆمیتەی بـاڵای عەرەبیـان بە قاچـاغ لە قەڵەم دا، بەم جـۆرە ئەندامەکانیشـــیان گـــرتن. بـــۆ ڕۆژی پاشـــتر زۆربەی ئەندامەکانیان گیران، بەڵام موفتی بە جلی ژنانەوە بۆی دەرچوو.

پاش سێ هەفتە موفتی لە بەیروت سەری هەڵدایەوە، ئەمەش سەلمێنەری گومانی پێشتر بوو، بەوەی عەرەبەکان ئێستا سوریا و لوبنان وەک بنکەیەک بەکاردەهێنن، کە دەستی بریتانیا نەیانگاتێ. دوای ئاگربەستی ساڵی پێشوو، هەردووکیان «فەوزی ئەلقاوقچی» و یـاخیبوویەکی نـاقۆڵای دیـکە بەنـاوی «مـحەمەد ئەلئەشـمەر» پێشوازییەکی گەرمیان لە دیمەشق لێکرا. هەر لەو شارەشدا، ئەو پیـاوەی جێگەی «ئەلقەسـام»ی گـرتەوە «شـێخ خەلیـل مـحەمەد عیسـا» بـوو، کە ئوسـتادی بـاربوو، پارەپەیـداکردن و چەککڕینـی یـاخیبووان بـوو. هەروەک کاربەدەسـتە بەریتیانییەکـان سـکاڵایان کـرد، «عیسـا» لە پاڵپشـتی پـارەی کەم نەبـوو، ئـاخر سـەرباری ئەوەش چەکفرۆشتن و ڕاییکردنی کاروباری گواستنەوەی شتەکان بۆ سەر سنووری فەڵەستین بە شێوەیەکی ئاشکرایانە بوو.[٣٠]

ئەوە بوو ئەم جارەیان بریتانییەکان ڕوویان لە فەرەنسییەکان نا تا یارمەتیان بدەن، بەڵام بەدەستی بەتاڵ ناردیانەوە. کاتێکیش «گیلبرێت ماککێرس Gilbert MacKereth»ی کونسولی بریتانیا لە دیمەشق گوشاری خستەسەر نوێنەری فەرەنسا لە شارەکە، بەڵکو «ئەلئەشمەر»یان بۆ بگرێ، کەچی کابرای فەرەنسی داواکەی ڕەتکردەوە. نوێنەرە فەرەنسییەکە بە «ماککێرس»ی گوت؛ ئەو لە

خەمی ئەوەدایە، مەبادا گرتنی بیچمێکی وەها خۆشەویست لای خەڵک، پشێوی لێبکەوێتەوە.[٣٠] داواکارییەکی هاوشێوەش لە لایەن باڵوێزی بریتانی لە پاریس لە «ڕێنێ دوینیل دی سینت کوێنتین René Doynel de St Quentin» لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسی کرا، ئەویش هەر سەرکەوتوو نەبوو. لە کۆتایی ١٩٣٦یشدا حکومەتی فەرەنسا ناچار بوو پەیماننامەیەک مۆربکا، بە هۆیەوە ئۆتۆنۆمی زیاتر بداتە سورياییەکان، ئەمەش دوابەدوای ئەوەی ئینگلیز شتێکی وەهایان لەگەڵ میسرییەکان کردبوو. هەرچەندە هێشتا پەرلەمانی فەرەنسا پەیماننامەکەی پەسەند نەکردبوو- ئەوەی ڕاستی بێ هەر پەسەندی نەکرد- «دۆنیل دی سینت کوینتین» بە شانهەڵتەکاندنەوە ئاماژەی بە شتەکە داو گوتی؛ فەرەنسا شتێکی وەهای لەو بارەیەوە پێناکرێ. خۆی دوو دەیە پێشتر هەر ئەو بوو سەبارەت بە چاوتێبڕینی بریتانییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لە لایەن «ت.ی. لۆرانس»ەوە لەخشتەبرابوو. ئیدی مەیلی لەسەر نەبوو یارمەتی بریتانییەکان بدا.

«ماککیرس» لەم شتە گەیشتبوو. ئەو پەی بەوە برد، شتەکە یادەوەرییەکانە نەوەک پەیماننامە، کە هەڵوێستی فەرەنسای سەبارەت بە کێشەکانی بریتانیا وەها بە نەگۆڕی هێشتووەتەوە. ئەو بە بیری هاتەوە، کاتی خۆی لە ١٩٢٥دا «ئەلئەشمەر» لە لایەن فەرەنسییەکان بە کوشتنی پێنج سەربازیان حوکمدرابوو، بریتانیاش لەسەر بنەمای ئەوەی گوایە پەنابەری سیاسییە، ڕادەستی نەکردنەوە. ئەم کاربەدەستە بریتانییە نووسی: "لە ١٩٢٥ و ١٩٢٦شدا لە نیشاندانی هاوسۆزی تەواودا بۆ فەرەنسییەکان

شکستمان هێنا، کە ئەو کات لە سوریا تووشی هاتبوون. ئەوسا دەسەڵاتی بریتانی لە فەڵەستین و ڕۆژهەڵاتی ئوردندا میوانداریێتی ئەو باندە چەتە و یاخیبووە سوریانەیان دەکرد، بۆیە دەبێ ئێستا هەر پەنجەی پەشیمانی بۆ بگەزین."[31] ئەم سیاسەتە ئیدی بە بریتانییەکانی وەدایەوە. ئەو لە نووسینەکەیدا دەرەنجامێکیشی لێ هەڵهێنجا، کە "بۆ زۆر لەوانەی کاتی خۆی لە سیستمی پەنابەریی بریتانی سوودمەند بوون، ئێستا لەبەر ئەوان خەریکن بچنە فەڵەستین یان چوونەتە ئەوێ تا درێژە بە کاری تیرۆرستانەیان بدەن، بەڵام ئەم جارەیان ڕاستەوخۆ دژی ئیدارەی بریتانی."

هەروەک چۆن کاتی خۆی، دە ساڵ پێشتر فەرەنسییەکان بە دەستی هەرای دروزەکان دەیانناڵاند، هەنووکەش بریتانییەکان هۆکاری گەرمی و بەهێزی یاخیبووان بۆ ئەوە دەگێڕنەوە، کە لەو دیو سنوورەوە هەم دالدەدەرێن و هەم پشتیوانیشیان لێدەکرێ. لە کۆتایی ساڵی ١٩٣٧دا کاربەدەستێکی هیوابڕاوی بریتانی لە فەڵەستین گرفتەکەی هەڵسەنگاند: "ئەگەر هاتو دیمەشق و لوبنان بەردەوام بن لەسەر ئەوەی بنکەیەکی سەلامەت بن بۆ چالاکی تیرۆرستی و ئەگەر هاتوو ئەو ڕاپۆرتانەش ڕاست بن، کە سەرکردەکانی تاراوگە برە سەرچاوەیەکی بەرچاوی دەرامەتیان لەبەردەستدایە، ئەوا سەختە ببینرێ تیرۆریزم لە فەڵەستین بە تەواوی بنبڕبکرێ."[32] ئەو هەستیکرد، لە غیابی یارمەتی فەرەنسییەکاندا، هەر کاتی ئەوەیە هاوپیشەکانی ئەو پشت بە دەستومستی خۆیان ببەستن. هەر وەک ئەویش دەریبڕی: "تا ئەو کاتەی بە هەرشێوەیەک بێ، شەڕەکە نەگوازرێتەوە نێو ئۆردوگای یاخیبووان، ئەوا من هیوای گەڕانەوەی ئاشتی تەواو بەدیناکەم."

١٤
شەڕی تیرۆر بە تیرۆر

"پیـاوێکی کـورتەبنەی سـەرکەچەڵی ناپێشـچاو" بەم جۆرە ئەو پیاوە وێناکرا، کە لە پێواری یارمەتی فەرەنسییەکان لە سەروبەندی ئەوەدا بـوو، جەنگێکـی تـایبەت، جەنگـی خـۆی دژی یـاخیبووانی عەرەب کە لە نێـو سـوریاوە دەجـوولانەوە, بەرپابکـا.[١] کەچـی «گیلبەرت ماککێرس»ی کونسوڵی بریتانیا لە دیمەشق سەلمێنەری ئەوە بوو، کە هەر لەبەر ئەوەی پیاوێکی ئازا و تابلێی مەعلان بوو، بەڵام خۆ ڕوخسـاری خەڵـک دەخـاپێنێ. وەک گەنجێک لە شـەڕە گەورەکەدا فەرمانـدە بـوو، ناوبـانگەکەی بۆ دەگەڕایەوە، گـوایە بە ژەنەڕاڵەکەی خۆی گوتبوو، ئەو نایەوێ بەپێی پلانەکە هێرشبەرێ، چونکە کێفەڕاتی لێدەکەوێتەوە. ئەم سـەرپێچییەش دەکرا لە ڕێگەی دادگایی سەربازییەوە بیگەیەنێتە بەردەم دەستەی تیرباران، بەڵام «مـاککێرس» ترسـنۆک نەبـوو. لە مـاوەی هەژدە مانگدا لە پلەی مولازمەوە بۆ مەقەدەم بەرزکرایەوە و پاداشتی خاچی سـەربازی پێبەخشرا و لە بۆنەکەشدا وەها وەسفکرا، چۆن لەژێر گوللەبارانی چـڕدا ١٠٠ گەز ڕۆیشـتووە و غاریـداوە تـا پاسـەوانێکی دابـڕاو لە مەیدان ڕزگاربکا. دیار بـوو کـاتێ قسـەی لەگەڵ ژەنەڕاڵەکە کـرد، بۆچـوونە لاوەکیـیەکەی لەسـەر نەخشـەی دوا شـەڕەکە لەسـەر بنەمای لێگەڕانە تایبەتییەکەی خۆی لە مانەوەی شـەوانەی خۆی لە نێو هێڵی دوژمن و دۆستدا بنیادنابوو.[٢]

هەر وەک زۆر لە پاڵەوانـانی جەنـگ، «مـاککێرس»یـش ڕووبەڕووی ئەو پرسـیارە هەراسـانکەرە ببـووەوە، ئـاخۆ دوای تێپەڕینی جەنگ چی بەسـەردێ. بڕیاریدابوو بچێتە ڕیزی ڕاژەی

کونسـولگەریتی، ئەو بە شـێوەیەکی بەربەریـن لەنێـو قەڵەمڕەویـی ئیمپراتـۆریەتی فەرەنســی لە جیهــانی عەرەبــدا بەر لەوەی لەو پۆسـتەی دوایـی، لە ١٩٣٣دا لە دیمەشـق دابـمەزرێ، کـاریکردبوو. لەوێ هەر خێرا هاتبووە سەر بێزکردنەوە لە "دووڕووی و ڕەها و ڕەقــی" سیســتمی مانــدات و وەک هەناســەدانێکیش لە زنجیــرە ڕاپۆرتەکـانی بـۆ لەنـدەن گـاڵتەی بەو کاربەدەسـتانە دەهـات، کە حکومەتی فەرەنسی بۆ بەڕێوەبردنی منداتەکەی دەناردنە ئەوێ.[٣] لە یەکێـک لە پەیامەکانیـدا بە شـێوەیەکی فەرامۆشـنەکراو بـاس لە گەیشتنی کۆمسیارێکی نوێی فەرەنسـی دەکا، ئەویش «دامین دی مارتێل Damien de Martel» بـوو، کە بە بەرگێکی یەکپۆشـی هەروەک ڕاهێنەری شـێر دەهاتەپێشـچاو، ئاماژەشـی بەوەدا شـتەکە هەر لە دیزاینی خـۆی بـێ."[٤] بە شـێوەیەکی خۆشیش لەبارەی دوو کاربەدەستی دیکەی فەرەنسـی گوتبووی :"تێکەڵەیەکی ناشـارەزایی و دینامیکیین؛ کە پێکهاتەیەکی دژوارە."[٥]

ئەو جـۆرە گـاڵتەپێکرنە بە دڵـی «وایتهـۆل» نەبـوو. هەر زوو «مـاککێرس» بە دژەفەرەنســی خەتابـارکرا، بەڵام ئەو فشــەی بە خەتابــارکردنەکە هــات، بەوەی گــوایە ئەو ئیــدارەی فەرەنســی دەبـوغزێنێ. لە وەڵامـدا کە نەشـیتوانی شـتی دیـکەی بـۆ زیادبکـا گــوتی: "دەزانــم، یــاری کــاغەزیش لەگەڵ زۆر لە ئەنــدامەکانیان دەکەم"، نەشیتوانی وەک زۆر لەوان شتی دیکە زیادبکا ."[٦]

کەمێـک دوای ئاشـکراکردنی کۆمسـیۆنی «پیـل» سـەبارەت بە ئەنجـامی دابەشـکردنە ناخۆشەویسـتەکە، «مـاککێرس» سـەردانی «جەمیل مەردەم»ی سـەرۆوەزیری سـوریای کـرد، تـا قەنـاعەت بە حکـومەتی «مەردەم» بکـا بەڵکـو کردەوەکـانی دەسـتە و تـاقمە چەتەکانی عەرەب بۆ بەزاندنی سنوور ڕابگرێ. بۆ پەیمـانی سـاڵی

١٩٣٦دا «مەردەم» گەورە دانوسانکاری بوو لەگەڵ فەرەنسییەکان، ئەو کات ئەو سورییەکی ناسیۆنالیستی هەرەپێشچاو و کاریگەر بوو. ئەو لە ڕووخساردا کەشخە، پیاوێک بوو عەقڵیشی وەک شمشێر تیژ بوو، ئەو کەسە بوو، کە فەرەنسییەکان وەها وێنایانکرد؛ "درۆزنێک کە باکی پێ نییە."[٧] ئیدی هەر زوو «ماککێرس» تێگەیشت، کە ئاسان نییە قەناعەتی پێبهێنێ تا یارمەتییان بدا، ئاخر هەرهیچ نەبێ ئەو دوای ئەوەی لە ماوەی هەرای دروزدا لە یافاوە بریتانییەکان گرتبوویان و ڕادەستی فەرەنسییەکانیان کردبووەوە، ئەوانیش ساڵێک زیندانییان کردبوو. کاتێکیش «ماککێرس» چالاکی دەستە و تاقمەکانی بە "چەتە" لە قەڵەم دابوو، «مەردەم»یش کەمۆیانە وەڵامیدابووەوە، وەها باشترە بە «وڵاتپارێزانی عەرەب» ناویان بهێنێ.[٨]

کاتێ فەرەنسییەکان هەر نەیانویست کۆمەکی بریتانییەکان بکەن، ئیدی «ماککێرس» بڕیاریدا خۆی بەم ئەرکە هەڵسێ و هەر بە خۆی چارەی یاخیبووەکان بکا. لەوکاتەوە بەدوا، زۆر بێباکانە گوتی: "زۆر لە کارەکانی من سروشتێکی نائاساییان هەبوو."[٩]

بڕوای «ماککێرس» بەوەی خۆی بە شێوەیەکی کەسەکی دەتوانێ شتی زۆر بکا، لەوەوە سەرچاوەی گرتبوو، کە بناوانی زانیارییە وردەکانی هەر لە یاخیبووان خۆیانەوە بوو. لە ئەیلوولی ١٩٣٧دا، شۆفارێکی ئەو ئامادەی کۆنگرەی ناسیونالیستەکانی عەرەب بوو لە هوتێلی گەورەی «بولدان» لە نزیک دیمەشق. ئەو کۆبوونەوە سێ ڕۆژییەی هوتێلەکە بیرۆکەیەکی موفتی بوو: ئەو ویستی نمایشێکی هەواداارانی عەرەبایەتی لە تووڕەییان لە بەرانبەر ئاکامەکانی کۆمسیۆنی «پیل» ڕێکبخا، هەر ئەویش پارەی سەفەر و تێچوونی گرانی ئەوانەی دیتبوونی، لە حەوانەوەکەی دابوو.

«ماککێرس»یش ڕاپۆرتێکی پفدراوی لەسەر ڕەوشەکە بۆ لەندەن نارد، تێدا ئەو ساتەشی وەسفکردبوو، کاتێک چالاکەکانی بۆنەکە لە شوێنی حەوانە دەردەچوون، ناچاربوون تێچوونەکانی خۆیان بە خۆیان بدەن. "لەوێدا هەندێ دیمەنی ئازاربەخشیش هەبوو، ئەو کاتەی ژمارەیەک لە میوانان، کە پێشتر هەموو شتێکی خۆیان خەرجکردبوو، لەوێدا نەیاندەتوانی پارەی هوتێلەکە بدەن."[١٠]

هەواڵدزەکەی «ماککێرس» ئەوەی بۆ دەرکەوت، دەوروبەری ١٠٠ کەسێک لە نێردەکانی «بولدان» کە دڵیان لە ڕێکارەکانی کۆنگرەکە پڕببوو، لەسەر ئەوە کۆک بوو، دواتر لە دیمەشق یەکدی ببینن و قسەلەسەر کردەی و چالاکی لە دژی بریتانییەکان بکەن. «ماککێرس» هەواڵدزێکی دیکەی ناردە لای ئەوان، تا بە درەنگی شەوەوە دزە بکاتە نێو گردبووەکان. کاتێکیش ساردەمەنی و مەشروبی خۆفێنککردنەوە گەیشتە لای شوێنی کۆبوونەوەکە، ئەمجارەیان ئەم ئاژانە دەرفەتی خۆی قۆستەوە تا وەک دابینکەری سەهۆڵ بۆ ساركردنەوەی شەربەت و خواردنەوەیان لە کۆبوونەوەکە بچێتەژوور.[١٠] «ماککێرس» کە چاوی خوفیەی لەسەر هەر شتێکی سەیر و ناقۆڵا بوو، ڕاپۆرتی خۆی دا، کە "چۆن ئەو کەسەی دەمامکی سەهۆڵهێنی پۆشیبوو، تا بەفر بکاتە شەربەتەکانیان" ئیدی ئەو پیاوە هەواڵدزە توانی ببێتە شاهید لەسەر گفتوگۆکانیان، لەدواییدا و لە سەعات یەکی شەوەوە گەرمەی باسوخواسیان بوو. ئەو هەواڵدزە ئەوەی بۆ دەرکەوت؛ عەرەبەکان چەکیان لە شوێنێکی نزیک «نابلوس» و «تولکەرەم» حەشارداوە و لەسەر ئەوەش کۆک بوون کە ئەو عەرەبانەی پەیوەندییان بە بریتانییەکانەوە هەبوو بکەنە ئامانجی "زنجیرە هێرشە تەکوزەکانیان". ماکی ڕاپۆرتەکەی ئەو ڕاست و دروست

بوو، هەرچەندە وردەکارییە گرنگەکان سەبارەت بە ئامانجەکان دروست نەبوون. دوای دوو هەفتە لە ڕاپۆرتەکەی «ماککێرس» بەو زانیارییانەی گەیشتبووە لەندەن، کۆمسیاری دەڤەرەکە بە ناوی «ئاندریوس» لە نزیک نەزارەت تەقەی لێکرا و ساردکرایەوە.

دوای کوژرانی «ئاندریوس»، «ماککێرس» ڕاپۆرتیکی لەسەر وردەکاری تەواوی کردە نەیارەکان کە زۆرنزیک بوون، بەرزکردەوە. ئەو بە لەندەنی گوت، ئەرخەیانە لەوەی "بەدەر لە هیچ گومانێک ژمارەیەکی بچووک لە باند و تاقمی سوریای لەژێر سەرپەرشتی چەند سەرکردەی گرووپ ڕێکخراون، هەر ئەندامێکی ئەو تاقمانە بڕێک پارەیان دراوەتی، کە لە نێوان دوو تا چوار پاوەنی فەڵەستینییە، لەگەڵ تفەنگێک و فیشەکدانێکی پڕ و دژداشەیەکی گەرم[١١] و یەک دیمکەی ئاو[١٢]." ئەوان چاوەڕێی ئاماژەن تا لە لای گردەکانی ڕۆژئاوای کەناری خۆرئاوا بچنە شوێنی دەستنیشانکراو.

ئیدی «ماککێرس» عەرەبێکی بەکرێگرت تا ڕێ لە دەستە و تاقمە هاتووەکان لەسەر سنوور بگرێ. لە یەکێک لە کردەکانیدا سێ قاچاخچی چەکی کوشتن، دەستیشی بەسەر نزیکەی ٤٠ چەک و دوو سندووق دینامیتدا گرت.[١٣] هەروەها «ماککێرس» توانی لە ڕێی بەکرێگیراوەکانییەوە لە دیمەشق بەسەر دوو ماڵی سەرکردە جەمسەرییەکانی یاخیبوانی عەرەبدا دابدا، یەکێکیان ماڵی «خەلیل عیسا» بوو، کە پارە و پیتاکی بۆ یاخیبوان خڕدەکردەوە و هەر خۆشی ڕێکخەری کۆنگرەی «بولدان» بوو، ئەوەی دیکەشیان ماڵی «نەبیل ئەلعەماش» بوو، برایەکەی وەزیری کاروباری ناوەخۆی سوریا بوو.[١٤] لە ماڵی «ئەلعەماش»دا ڕۆژژمێرێکیان دۆزیەوە، هێنایان و دانەیەکیان لەبەرگرتەوە و لە شوێنی خۆشیان دایانەوە.

مـالّی «عیسـا»شـیان لەو کـاتە بـڕی، کە بـۆ نـوێژ دەرچووبـوو، لەوێشـدا لیسـتێکیان دۆزیـیەوە پەیوەنـدی بەو قاچـاخچی چەکەوە هەبـوو، کە «ئانـدریوس»ی پێکوژرابـوو، هەروەهـا ڕێـگەی دابـوو پۆلیسـێکی عەرەبـی فەڵەسـتینی بکـوژێ کە بە هەمـان ئەو چەکە لێیدرابوو، کە بۆ کوشتنی ئاندریوس بەکارهاتبوو.[١٥]

«مـاککێرس» هیـوای بەوە بـوو ئەگەر بتـوانێ سـەرەداوی پەیوەندی ناسیۆنالیستە عەرەبەکانی لەگەڵ بکوژەکانی فەڵەستین بدۆزێتەوە، بەڵکـو «مەردەم»ی بخـاتە هەڵوێسـتێکی هەراسـان تـا بکەوێتەکـار، کەچـی هەرچەنـدە سـەروەزیر لە کۆتاییـدا جـوولا و «محەمەد ئەلئەشمەر»ی سـەرکردەی یاخییەکانی گرت، بەڵام ئەوە ڕوون بـوو، کە یاخیبووەکـان لەسـەر ئاسـتێکی بـاڵای حکـومەتی سـوریا کـۆمەک دەکـرێن. کـاتێکیش «مـاککێرس» ئامـاژەی بە هەواڵـدزێکی دا، کە یەک لـۆری پـڕ لە چەک تـازە بەرەو سـنووری فەڵەسـتین بەڕێکـراوە، ئەوە بـوو ئەو هەواڵـدزەیان گیـرا و خـودی وەزیری کاروباری ناوەخۆی سوریا لێکۆڵینەوەی لەگەڵدا کرا و لە پۆلیسخانەشدا بە خراپی قوترەڕێژ[٧٧] کرا.

لەگەڵ ئەوەشـــدا ئەم جـــۆرە ڕەفتـــارانە «مـــاککێرس»ی سـاردنەکردەوە. هەرچەنـدە ئەو هەر تەنیـا سـاڵانە ٤٥ پـاوەنی بـۆ کاری نهێنی لەبەردەستدا بوو، ئیدی وەهـای بینی ڕاسـتەوخۆ ڕوو لە ئەفسـەری فەرەنسـی هـاوپێچ لەگەڵ ژانـدارمەی سـوری بنـێ. ئەویش هەر زوو توانی ڕاپۆرتی خۆی بدا لەسـەر ئەوەی، کە دنەی دارایی کاریگەریی خۆی لەسەر ئاسایشی سنوور هەیە. لە کۆتـایی تشرینی یەکەمی ١٩٣٧دا، ئەو بە لەندەنی ڕاگەیاند، ئەو "خەبەردانە پێشـچاوە"ی هەفـتەی ڕابـردوو کـاریگەری خـۆی هەبـوو بەوەی

---

٧٧ قوترەڕێژ: حەسیرمەیدان، قوترەڕی. لێدان و ئەشکەنجەیەکی زۆر.

نـزیکەی ٣٠ گەنـج بگـرن، کە بە تەمـابوون لە سـنوور تێـپەڕن و خۆیان بگەیەننە یاخیبووەکانی فەڵەستین."[١٦]

تا ئەو کاتە ئەوە لای سورییەکان ڕوون بوو، کە «مـاککێرس» لە چ کەیـن و بەینـدایە. هەر هەمـان مانـگ نـامەی بـۆ وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوە نـارد و تێیـدا بـۆ سـێیەم جـار لەو سـاڵەدا هەڕەشـانەمەی سـەر گیـانی خـۆی بـۆ دووبـارەکردنەوە، گـوایە هەڕەشـەنامەکەش لە لایەن کەسـێکەوە واژۆکـراوە، کە خـۆی بە "دەسـتێکی ڕەشـی بە خـوێن" نـاوبردووە.[١٧] دەکـرێ «مـاککێرس» پیـاوێکی نەتـرس بـووبێ، بەڵام گەمژە نەبـوو. هەر پـاش یەک دوو ڕۆژ دیســان داوای لە ســەرووی خــۆی کــرد بەڵکــو "قــاتێکی گوللەنەبڕی" بۆ بنێرن.[١٨]

«مـاککێرس» لە لایەن «جۆرج ڕێندل George Rendel»ی بەرپرســی نووســینگەی ڕۆژهەڵات لە وەزارەتــی کاروبــاری دەرەووەی بریتانیا کەسێکی خۆشەویست نەبوو، ئەو بەتوندی ئەو بۆچـوونەی ڕەتکـردەوە گـوایە یـاخیبوونەکە هەر چەنـد تـاقمە جەردەیەکـی تیرۆرسـتی بـن. «ڕێندل» کە لەگەڵ عەرەب هاوسـۆز بــوو، لەبــارەی پەیوەنــدی بریتانییەکــانی بە جیهــانی عەرەبەوە نــیگەران بــوو، بە بۆچــوونی ئەو، تونــدوتیژییەکە "بەشــێکە لە جموجــــۆڵێکی بەربــــڵاوی تەشەنەســــەندوو لەنێــــو ئەو وڵاتە عەرەبزمانانەی دژی سیاسەتمان لە فەڵەستین."[١٩] ئەو وەهـای بینـی، کە هەڕەشـەی کوشـتن لەسـەر «مـاککێرس» دەرفەتێکی زێـڕینە تـا لەبری ناردنی دەستەیەکی زرێپۆش بۆی داوای لێبکا بگەڕێتەوە وڵات. وەک ئەو نووسـی: "تەنـانەت ئەگەر «مـاککێرس»یش بتـوانێ هەرچـی تیرۆریسـتی فەڵەسـتینی هەیە بگـرێ یـان بکـوژێ و لەو پێناوەشدا گیانی خۆشی ببەخشێ، وەک هەر حاڵەتێک کە ڕوو بدا،

ئەو لەو بڕوایە دابوو کێشەوبێشەی ئەوێ بنبڕنابێ، بەڵکو لەوانەیە چالاکییەکان پتریش ببن." بە بۆچوونی ئەو، «ماککێرس» "پەنجەی نەخستۆتەسەر سەرچاوەی کێشەکە"، کە خۆی لە سیاسەتی بریتانی کۆچی جوو دەبینیەوە.

هەر چۆنێک بێ «ماککێرس» سەرکەوتوو بوو لە بێدەنگکردنی هەوڵ و کۆششی «ڕێندل». ئەو «ڕێندلی»یشی بازدا و ڕاستەوخۆ نامەی بۆ سکرتێری هەمیشەیی وەزارەتی کاروباری دەرەوە نووسی، هەڕەشەی کوشتن "وەنەبێ هەر بۆ کەسی ئەو بێ بە تەنیا" بەڵکو هەرکەسێک جێگەشی بگرێتەوە هەمان مەترسی لەسەر دەبێ، جێگرەوەی نوێش کەمتر دەرفەتی خۆپاراستنی دەبێ، چونکە ئەو تۆڕە پەیوەندییەی نییە، کە ئەو لە ماوەی ئەو ساڵانەی ڕابردوو پێکیهێناوە. بەم جۆرە کاربەدەستانی بریتانی پشتگیرییان کرد. «سێر چارلس تیگارت Sir Charles Tegart» کە ئەفسەرێکی پلەباڵا بوو، بانگیانکردبوو تا ڕەوشی فەڵەستین هەڵبسەنگێنێ، لە نامەیەکدا نووسی؛ "«ماککێرس» زانیاری گەورەی لە دیمەشق کۆکردۆتەوە و تەونێکی پەیوەندی مەحکەمیشی لەوێ ڕاچاندووە. هەروەها بێ چەندوچوون هەموو شتێک کە لە دەستی هاتبێ، کردوویەتی، هەر بە دەستپێشخەری خۆیشی گوشاری خستووەتە سەر فەرەنسییەکان، سەر حکومەتی سوریا، سەر وەزارەتی کاروباری دەرەوە و سەر حکومەتی فەڵەستینیش تا ڕەوشەکە ڕاستبکرێتەوە."[٢٠] ئیدی «ماککێرس» لە جێگەی خۆی مایەوە.

لە کانونی یەکەمی ١٩٣٧ و کانونی دووەمی ١٩٣٨دا دوو پەلاماری گەورەی باندی چەتە لە باکووری فەڵەستین ڕوویاندا، ئەمەش وای لە «تیگارت» کرد سەرلەنوێ داوای یارمەتی لە

فەرەنسییەکان بکا، بەڵکو سەرکردە هەرە سەرەکییەکەیان کە ناوی «شێخ محەمەد عەتیە» بوو، ئەو کەسەی بنکەکەی لە سوریا بوو، بگرن. ئاخر هەر پێنج یان شەش هەفتە ئەو «شێخ عەتیە» باندی چەتەکانی کۆدەکردنەوە و لە سنوور دەیپەڕاندنەوە، شەڕی هەڵدەگیرساند، لە نەخشەیدا بوو کارێکی وەها بکا بریتانیا سزای ئەو گوندانە بدا، کە شەڕەکەیان لێ قەوماوە و لە هەمان کاتیشدا پشتگیری شێخەکە و تاقمەکانیان نەدەکرد، ئینجا خێراش دوای شەڕەکان خۆی دەکێشایەوە بارەگا سەلامەتییەکەی لە دیمەشق. دوای ئەوەی «ماککێرس» لە قەناعەتپێهێنانی فەرەنسییەکان شکستی هێنا بەڵکو کارێک بکەن، «تیگرات» ڕەوشەکەی بە «قبووڵنەکراو» وێناکرد و بڕیاریدا خۆی ئەمجارە سەری بەیروت بدا و بە هیوا بوو هاوتا فەرەنسییەکەی بێنێتە سەر ئەو ڕایەی بەڵکو «شێخ محەمەد عەتیە» "بە شێوەیەکی خۆپارێزی دەستبەسەربکەن".[21] کەچی بە دەستبەتاڵی لە سەفەرەکەی گەڕایەوە.

لە ناوەڕاستی پەنجاکان، «تیگارت» تازە وەک کۆمسیاری پۆلیس لە «کالکوتا» خانەنشینکرابوو، پەسنی زۆریشی درا. لە بنەڕەتدا ئەو خەڵکی «لۆندۆنەری» بوو، ئەو نێردرایە شارێکی هیندستان دوای ئەوەی تووشی زنجیرەیەک پەلاماری کوشتنی سیاسی ببووەوە، ئەمەش لەبەر ئەو گریمانەیە بوو بەڵکو بەهرە ئیرلەندییەکەی هەندێک بەرچاوڕوونی سەبارەت بە کردەی تیرۆرستی پێبدا. ئەوەی ڕاستی بێ «تیگارت» بە هۆی تێکەڵەیەک لە هەستی خۆزایی و خۆگریی و بەخت و ڕچەشکێنی، ڕەوشەکەی گۆڕی. هەرچەندە ئەو پیاوێکی بەژندرێژ و کەتە و چوارشانەی چاو شینی تۆخ و پێست سوورە بوو، کەچی کارامانە توانی خۆی

به جۆرێکی دیکه هەڵبخا و خۆی وەک تاکسی لێخوڕێکی سیخی، وەک کابولی یان وەک پشتوونی لێبکا و به شەو بسووڕێتەوە و زانیاری کۆبکاتەوە. وێرای مەترسی سەرژیانی به هۆی بۆمبفڕێدەرەکان، کەچی ئەو به ڕۆژی ڕوناک به ترومبێله سەرکراوەکەی لەنێو شاردا دەسووڕایەوە، سەگەکەشی له جۆری «ستافۆردشیر» له پشتەوەی کورسییەکەی وەرکەوتبوو.

ئەو ڕەفتاره ئەهریمەنیەی «تیگارت» ورەی دایه بەر هاوکارەکانیشی، بڕوایان وا بوو "به شێوەیەک له شێوەکان هەر سەردەکەوێ"، ئەم هەستەی خۆسەلماندنه بەوەی لەچەند هەوڵێکی سەرنەکەوتووی کوشتن دەربازی بوو، وای لێکرد هەربەخۆی بکەوێته هەڵوێستێکی نەخوازراو.[22] بۆ ماوەیەک وا ڕاهاتبوو بۆمبێکی ئاسنینی بچووک وەک قوڕسایی سەر بارستایی کاغەز بەکاربهێنێ، پێی وا بوو ئیدی لەکارکەوتووە. ئەوە بوو ڕۆژێکیان هەر بۆ خۆشی هەڵی دەگرێ و به نەخشەکەی سەر دیواری دادەدا. "دەستبەجێ" بەگوێرەی قسەی ئەوانەی لەوێ بوون "دەنگی تەقینەوەیەکی بەهێز هات، بەشێکی له لادیوارەکه داڕماند، تۆز و خۆڵیش هەموو ژوورەکەی داپۆشی، ئیدی خێرا ئەندامانی ستافی کار غاریاندا، پێیان وا بوو هەوڵێکی دیکەی کوشتن قەوماوە."[23] «تیگارت» هیچی لێنەهات و له ١٩٢٦دا وەک سوارچاکێکیش پاداشتکرا، ئەمەش دوای ئەوەی که هێزەکەی هەڵمەتی یاخیبووانی سەرکوتکرد و تاوانه ناتوندوتیژەکانیشی له «کالکوتا»دا تا نیوه کەمکردەوە. له دوانێکیشی له ١٩٣٢دا وەها پێناسەی فەلسەفەکەی کرد: "کاتێک دیوەزمەیەکی وەک تیرۆر دڕووشێنی له جیاتی ئەوەی بیکوژی، ئەوا چەکەکەت هەر بەقەد سەرەنێرەیەک کاریگەر دەبێ".[24]

«تیگارت» له تێکۆشانی خۆیدا بۆ کوشتنی دێوەزمەکە، هەندێ ئەزمـــوونی ســـەرکەوتووی لەگەڵ فەرەنســـییەکاندا هەبـــوو. لە ئاهەنگێک لە میانەی ڕۆنانی کارنامەی لە هیندستان و لە ساڵی ١٩٣٠دا داوای لە دەسەڵاتداری فەرەنسی کردبوو، بەڵکو بتوانێ حەشـــارگەی بندەســـتی فەرەنســـییەکان لە «چانـــدانگار» دژی یاخیبووان بەکاربێنێ، دیار بوو سەربزێوان پێیان وابوو لەوێ لە ئامـــانجی «تیگـــارت»ەوە بەدوورن. دوای ئەوەی فەرەنســـییەکان ڕێگەیان پێدا، ئەوە بوو «تیگارت» هەڵمەتی بۆ بردن؛ بە هێزی پۆلیس، کە تفەنگی دەسککورتیان پێبوو، هێرشی کردنەسەر و لە شـەڕێکی ئەنگوستەچاوی شـەودا هیندییەکی کوشت و چواری دیکەشی لێبریندارکردن. کاتێکیش ئەو گەیشتە بەیروت هیوای وابوو بە هەمان مەرەدی سالانی ڕابردوو لە هیندستان، لێرەش فەرەنســـییەکان یارمەتیبـــدەن و دژی یـــاخیبوانی ســـنووربەزێن بجوولێتەوە.

کـــاتێکیش «تیگـــارت» لە ڕۆژهەڵات، لە بەیـــروت چـــاوی بە کاربەدەستە فەرەنسییەکان کەوت، بۆی دەرکەوت چاوەڕوانییەکانی لە جێگەی خۆی نەبوو. لە بەیروت چاوی بە بەڕێوبەری ئاسایشی گشتی کەوت کە خەڵکی «کۆرسیکانی» خوارووی فەرەنسا بوو، بەنـاوی «کۆلۆمبـانی». کـابرای فەرەنسی پێیگوت؛ ئەم کـارە لە دەســـەڵاتی ئەودا نیـیە و ئامـــاژەی بـــۆ کـــرد بەڵکـــو بچێـــتە لای هاوپیشەکەی لە دیمەشق بە ناوی «پیرسیPerissé». ئاسایشی گشـتیی بەرپـرس بـوو لە کـاری ژێربەژێـری پـۆلیس. «تیگـارت»، «پیرسێ»ی بە کەسێکی کەمدوو و بێباک هاتە پێشچاو، پێیگوت کەوا فایلی هیچ فەڵەستینییەکی یاخیبووی لەبەردەستدا نییە کە لە لایەن بریتانیاوە داواکراو بێ.[٢٥]

ئەوە هەر لە دیمەشق بوو، کە سەرۆکی ئەرکە تایبەتییەکان، ئەو کەسەی پەیوەست بوو بە کاروباری دژە جاسووسی و پاراستنی ئاسایشی نەتەوەیی بۆرەهیوایەکی پێبەخشی. ئەو بە شێوەیەکی خۆبەخشانە بە نوێنەرە بریتانییەکەی گوت، هەوڵدەدا سەرکردە یاخییەکان لەژێر چاودێریدا بهێڵێتەوە، هەروەها ئەوەشی ڕوونکردەوە، کە بۆچی هاوڕێکانی لە ئاسایشی گشتییدا لە هاوکاریکردنندا خۆگر بوونە. ئەو بە «تیگارت»ی ڕاگەیاند، بۆ ئەوان کارێکی دژوارە پێبنێنە سەر ناوچەی مەیدان، واتە ئەو گەڕەکە هەژارنشینەی لێواری دیمەشق، ئەو جێگەیەی زۆر لە یاخیبووانی لێ دەژیان، ئاخر ئەم شوێنە لەوەتەی فەرەنسییەکان لە کاتی سەرهەڵدانی درووزەکان بۆمبابارانیان کردبوو، کە دەساڵ پێشتر بوو، لەوێ دەستیان نەدەڕۆیشت. کاتێکیش «تیگارت» داوایلێکرد بەڵکو هەوڵێکی وەهای لەگەڵدا بدا تا ماڵ بە ماڵ بەدوای یاخیبوواندا بگەڕێ، کەچی بەرپرسی دەزگای هەواڵگریی فەرەنسی زۆر ڕاشکاو بوو، وەڵامەکەش: "نەخێر. ئەم کارە زۆر بێکەڵکە، چونکە ئەم کارە وەها دەکا پۆلیسی سوری تێوەبگلێ؛ ئەوانیش لەگەڵ یاخیبوان هاوسۆزن."[٢٦] «دامین مارتێل Damien de Martel»ی کۆمسیاری باڵاش لەبارەی جۆری هاوکارییەکە دوودڵ بوو. کاتێک «تیگارت» فشاری ئەوەی کرد بەڵکو هاوکار بێ بۆ گرتنی سەرکردە سەربزێوەکان، ئەو بۆ «تیگارت»ی ڕوونکردەوە: "خۆ ئەگەر هەوڵوتەقەلا بۆ گرتنی خەڵکی گەڕەکی مەیدان بدەین، ئەوا شۆڕش هەڵدەگیرسێ."[٢٧] کۆمسیاری باڵای فەرەنسی لەبەر هۆکاری هاوشێوەش ڕازی نەبوو دەست لە «موفتی»ش بدا، کە ئەو کات لە ژێر چاودێریی ئاسایشی گشتیی فەرەنسییدا لە هەوارگەیەک لەسەر کەناری دەریا لە لوبنان دەژیا،

هەروەک فەرەنسییەکیش دەریبڕی لەبەرئەوەی موفتی سەرکردەی عەرەب بوو، چیدی کەس نەمابووەوە بەڵکو هەر خۆی هێما و بەیداخ بوو."[٢٨]

هەرچی «موفتی»ش بوو لە لایەنی خۆیەوە مەعلانانە جووڵایەوە و گومانی فەرەنسییەکانی سەبارەت بە دراوسێکانی وروژاند. ئەو بە فەرەنسییەکانی گوت، گوایە بریتانییەکان لێی نزیکبوونەتەوە و پێشنیازی یەکێتییەکی عەرەبیان خستۆتە بەردەم بۆ پێکهێنانی «سوریای مەزن» کە لە عەرەبەکانی فەڵەستین و ڕۆژهەڵاتی ئوردن و هەموو سوریا پێکبێ.

ئەوەی ڕاستی بێ، بیرۆکەی سوریای مەزن لە بنەڕەتدا هی گەنجانی عەرەب بوو، ئەوانەی بەر لە یەکەمین جەنگی جیهانیدا عەودالی سەربەخۆیی عەرەب بوون، بەڵام شتێکی ئاسان بوو ببینی فەرەنسییەکان بە شێوەیەکی جیاواز دەیانڕوانی، بۆ زۆر لە کاربەدەستانی بریتانی، هەر لە «لۆرانس»ەوە تا ئەوانی دیکە، پشتگیری ئەو بیرۆکەیەیان کردبوو. دوای مەرگی فەیسەڵیش لە ١٩٣٣دا، برایەکەی ئەو، واتە «عەبدوڵڵا» و «نوری سەعید»ی سەرۆوەزیری ئەوسای عێراق، هەریەکە و بە جیا فشاریان بۆ یەکێتیی عەرەب دەنواند، هەریەکەشیان مەرجی تایبەتی خۆی هەبوو. هەرچی «عەبدوڵڵا» بوو لە یەکێتییەکە خوازیار بوو دەسەڵاتی فەڵەستین و ڕۆژهەڵاتی ئوردن و سوریای بکەوێتە بندەست. لەو نێوەشدا «نوری سەعید» دەیەویست فەڵەستین لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی ئوردندا بە عێراقەوە بلکێنێ. هەرچەندە بە چەند پاتەیی حکومەتی بریتانیا حاشایی لەو بیرۆکەیە دەکرد، کەچی هەردوو پیاوەکە بە لەندەنەوە پەیوەست بوون، ئەو ڕاستییەش هەبوو، کە خشتەی هەردووکیان بۆ سنووردارکردنی قەڵەمڕەویی

فەرەنســـــا، دەســــتبەجێ دنەی پێشـــــنیازی بریتانییەکـــانی دا. فەرەنسـییەکان ترسـان مەبـادا نەخشـەی دابەشـکردنی کۆمسـیۆنی «پیل» دەرەنجامی یەکێتیی عەرەبی لە ناوچەکانی فەڵەستین لەگەڵ ڕۆژهەڵاتـی ئوردنـدا لێبکەوێـتەوە، ئەمەش ڕێخۆشـکەر دەبـێ بـۆ یەکێتیـی عەرەب، کە سـوریاش بگـرێتەوە. خـۆ ئەگەر بڕیـاری دابەشـــکردنەکە ســـەربگرێ، ئەوا لەوانەیە بەدەر لە جێپێـــیەک لە لوبنان هیچیان بۆ نەمێنێتەوە.

لە دانیشتنەکەیاندا «دی مارتێل» لەگەڵ «تیگارت»دا ترسـەکەی هێنایەگۆ. ڕوونیکردەوە، گوایە گوێی لە بیرۆکەی «نوری سـەعید» بــووە، ئەوســا لە کــابرا سیاســییەکەی بریتــانی پرســی، ئــاخۆ چارەســەری بریتانیــا بــۆ پرســی فەڵەســتین چیــیە. هەڵــبەتە «تیگــارت»یــش هــیچ وەڵامــی پێنەبــوو. بـۆیە بە دەسـتبەتاڵی لە دیمەشق گەڕایەوە.

دوابەدوای ئەو گەشـــتە بێهـــودەیەی بـــۆ لوبنـــان و ســـوریا، «تیگارت» لە ١٩ی شوباتی ١٩٣٨دا بۆ سکرتێری گشتیی حکومەت لە فەڵەسـتین نووسـی، بەوەی دوو ڕێکـاری نـوێ بـۆ ڕێگـرتن لە پەلامارەکـــانی ســـەر ســـنووری ســـوریا بگـــرێتەبەر. یەکێکیـــان دروســـتکردنی شـــوورەیەک بـــوو بە درێژایـــی ٥٠ میـــل لەســـەر ســـنووری لەگەڵ ســـوریا و لوبنـــان، کە بە چـــرای بە شـــەوق و دەوریەی پـۆلیس بپارێزرێ، دواتـر بە دیـواری «تیگـارت» ناسـرا. دووهەمیشـیان کەمکردنەوەی ئەو ڕێکارانەی پۆلیسـی حکومەتەکە لەوێ دەیگــرتنەبەر. ئەو داخوازبــوو؛ "تــاقمەی جەردە و چەتە بە خۆیـان و چەکەوە نـاکرێ بە تەنیـا بە پـۆلیس کە ڕۆژژمێری لەبـن هەنگڵدا بێ ڕاوبنرێ."[29] ئەو ویسـتی ڕێگە بدرێ لیسـتیک لە "پیاوی توندوبەنـد و بە زەبـر، کە مەرج نییە خوێنـدەوارایش بـن ڕێکبخـرێن

تـا به شـێوازی خۆیـان شـەڕ لەگەڵ قاچـاخچی و لە قـانونلادەران بکەن."[30] ئیدی بریتانییەکان بەم جۆرە و ڕێگە وروژێنەرەکانی دیکە بە شــێوەیەکی بێبەزەییــانە ڕەفتارییــان نوانــد، چــونکە ڕێــگەی دیپلۆماســی تەنــانەت ئاماژەنمــای «مــاککێرس»ی لاســاریش شکستیهێنا.

کــاتێ «تیگــارت» لە تشــرینی دووەمــی ١٩٣٧ەوە گەیشــتەوە فەڵەستین، بە دەسـت هەردوو بیـرۆکەکە گێژیـدەخوارد، بەڵام خـۆ هەر ئەو دیــدارانەی لە بەیــروت و دیمەشــق لەگەڵ هاوتــا فەرەنسییەکان سازیدان، ئەویان خسته سـەر کەڵکەڵەی کردەیەکی لەم جـۆرە. «ئالیـک کیرکبرایـد AlecKirkbride»ی کۆمســیاری نوێی دەڤەرەکە تـازە جێگەی «لەویس ئەندریوس»ی گرتبووەوە، بە شـێوەیەکی نائاسـایی بـۆ پلانـی شـوورەکە بەجـۆش بـوو. «تیگارت» لە تۆمارێکدا وەهای نووسی: "چەندین بەڵێندەری جوو کە لەسـەر لێواری نابوتبوونـدا بـوون، ئەم ئیشـەیان وەک ئەوەی بەخششێکی خوایی بێ و لە ئاسمان کەوتبێتە خوارەوە قۆستەوە، بە تێچـوونێکی کەمیش کارەکەیـان دەکـرد."[31] ئینجـا «کیرکبرایـد» دەسـتی دایە دەسـکی تەلەفـۆن و زەنگـی بـۆ «حەیفـا» لێـدا و کۆمپانیـای «سـولێل بـۆنێ Solel Boneh»ی بـۆ «تیگـارت» دۆزییەوە.

پاشـان کۆبوونەوەیەکی دەرەکـی سـەیر بە دوای زەنگلێدانەکەدا هات. لە پاڵ «تیگارت» و «کیرکبراید»دا پشکنەری گشـتیی پۆلیس و فەرمانـدەی سـەربازی خـۆجێی بریتـانی لەگەڵ «دایڤیـد هـاکۆهن David Hacohen»ی بەڕێوبەری کۆمپانیـای «سـۆلیل بـۆنێ» ئامادە بوون. داڕسانی ئەندازیارەکان ئەوە بوو، ئاخـۆ چـۆن پارچە دیوارەکانی شوورەکە دەشکێنرێ. ئەوە دوا پـارچە بـوو بە بەراورد

لەگەڵ ئەوانی دیکە کە شوورەیەکی دوو دیوی تەریبی شەش پێ بەرز و نێوانیشیان سێ پێی دیکە بەرز و پاشان بە تێلدڕی ئەستوور بپارێزرێ کە بە کردەوە، قایمترینیان بوو، بەڵام تەنانەت بەو قایمییەش بە دوو خولەک و ٢٠ چرکە لێزانە سەربازییەکانی ئەو بوارە دەیانتوانی کونی بکەن و بەناویدا تێپەڕن. هەرچۆنێک بێ ئەم نموونەیە بووە بنەمای نەخشەی کۆمپانیاکە بۆ دروستکردنی شوورەکە، تا ئەو کاتەش دەبووایە شەوانە بە ترۆمبێلێک، کە چرایەکی بە شەوقیان لەسەر جێگیرکردبوو، ئەو ناوەیان ڕووناکدەکردەوە بەردەوام لە گەڕان و پشکنیندا بوون. بەم پێیە هیچ بەشێکی ئەم شوورە زیاتر لەو ماوەیەی ئەندازیاران پێیان کوندەکرا، بە تاریکی نەدەهێڵرایەوە. ئیدی وەک زۆر ڕێکاری ئاسایشانەی دیکە، شوورەکە وەک نمایشێکی تیاترۆییانە لەڕووی ورەوە کاریگەریی خۆی هەبوو، هەروەک «تیگارت»یش داینابوو، بە هۆی توانستی شوورەکەوە وای لە چەتەکان کرد هەر لە دۆڵەکاندا بمێننەوە و بۆ پۆلیسێکی بە ئەزموونیش هیچ چرکەیەک بیری لەوە نەدەکردەوە شوورەکە بە تەواوی کێشەکە بنبڕبکا.[٣٢] لەبری ئەوە هەروەک لە سەرەتای ساڵەکەوە شێلگیرانە داوای کرد، "چارەسەری ڕاستەقینە پێویستی بە هێرش و پەلامار بوو."[٣٣] ئیدی بەو کەڵکەڵەیە بایدایەوە سەر پۆلیس.

پێشنیازی «تیگارت» بۆ شۆڕشی تەواو لە ڕێگەی پۆلیسەوە، بۆ ئەوە بوو بەرە لە بن پێی چەتەکان دەربهێنێ. ئیدی کەمێ لە ڕێسا و پێوەرەکانی سەربازپەیداکردنیان دابەزاند، بە شێوەیەک جووتیارانی نەخوێندەوار چەکدار بکەن و بیانهێننە ڕیزی سووپا، ئەوانەی تەواو ئاشنای خاکەکە بوون و لە گەمەی ڕووبەڕووبوونەوەشدا هەروەک یاخیبووان بوون.[٣٤] هەروەها

سەربازانی پێشووش ئەوانەی گەڕابوونەوە ماڵ و خانەنشین کرابوون، هاندران جارێکی دیکە بێنەوە خزمەتی سەربازی. بەرگە ئەستوورە شینە پۆلیسیەکەیان فڕێدا و جلێکی دیکەی زبریان کە نەناسرێنەوە لەبەرکردن. تفەنگیشیان دایە دەستی شەوگەڕان. سەگی «دۆبێرمان Doberman dogs» کە نرخی هەریەکەیان ٥٠٠ پاوەن بوو لە باشووری ئەفریکاوە هێنا، چونکە گوندنشینان قسەیان نەدەکرد و خەبەریان لە یاخیبووان نەدەدا. ئیدی تێکەڵەی ئەو هەموو تاکتیکانە زەنگی بۆ ئەفسەران لێدا ئەوانەی پێشتر لە ئیرلەندا لە ڕاژەی سەربازیدا بوون تا شێوازی ڕووبەڕووبوونەوەیان بەبیربێتەوە. یەکێکیشیان نووسی؛ "بێ دوودڵی دوو شێوازی ڕەش و ئەسمەر سەبارەت بە ڕەفتاری پۆلیس هەبوون."[٣٥] لە مەیدانی یارییەکەدا ٥٠ خاڵ بە هیچ بردییانەوە.[٣٦]

دوای ئەو دۆخە بە چەندین ساڵ «ڕیوبین کیستن Reubin Kitson» کە لەوێ پۆلیس بوو، بەم جۆرە دانی بەکارەکانیاندا نا: "پرسی تیرۆریزم لە قۆناغێکدا گەیشتە ڕادەیەکی دژوار، ئیدی بۆ ئەوەی شەڕی تیرۆر بکەی، دەبووایە کەم تا زۆر خۆشت ببیە تیرۆرست."[٣٧] سەربازانی بریتانی بە ترسەوە مامەڵەیان لەگەڵ بۆمب و بنەتەقەکانی سەر ڕێگاکان دەکرد، بەوەی عەرەبەکان بە بارمتەبگرن و لە پێشەوەی ترومبێلی یەکەم سواریان بکەن، ئەو ڕێکارەی لە ئاستی باڵاوە قەدەغەکرابوو.[٣٨] «ئارسەر لێین Arthur Lane»ی سەربازی سەر بە لەشکری «مانشستەر» لە فەڵەستین و دوای ٥٠ ساڵ لە دیدارێکدا پرسی مینتەقێن و نوشتەی بەختی بەڕوونی لەبیرمابوو، کە هەر بەو جۆرەش ناوی هێنان. ئەو وەهای گێڕایەوە: "شوفێرەکە هەندێ پاش و پێشی بە ترومبێلەکە

دەکا تا بجوولێ، ئینجا ئیدی کابرای بەستەزمانی بارمتەرکراوی عەرەبیش، کە لە سەرپشتی ترۆمبێلەکە سوارکراوە غلۆردەبێتەوە. ئەو کات ئەگەر بەختی هەبووایە ئەوا بە قاچێکی شکاو بۆی دەردەچوو، بەڵام ئەگەر بەدبەخت بوایە دەکەوت و ترۆمبێلی دواتر خۆی لێدەدا یان بەسەری دەکەوت. کەسیش خۆی بەخەم نەدەکرد تا بچێ هەڵیگرێتەوە."[٣٩] لە دواییدا فەرماندەی «لێین» ئەم کارە دەوەستێنێ، ئەوەش تەنیا لەبەر هۆکارێکی دیکە؛ "لەبەرئەوەی بایی ئەوەندە یاخیبووانیان گرتبوو تا لەسەر بۆنیتی ترۆمبێلەکانی خۆیان دابنێن."

هەردوولایان، هەم کۆمسیۆنی «پیل» و هەم کۆمەڵەی نەتەوەکان سەبارەت بە سەپاندنی قانونی عورفی لە ١٩٣٦دا رەخنەیان لە حکومەتی بریتانیا گرت، سەبارەت بە تاکتیکە توندە درندانەکانیش رەخنەی لێگیرا. لەوەش زیاتر پاش ئەوەی هیتلەر دەستی بەسەر «راینلاند»دا گرت و نەمسای بە خۆیەوە لکاند، ئیدی تیشکۆی چری نێودەوڵەتی چووە سەر ئەوێ. لە ١٩٣٨دا حکومەتی بریتانی قانونی سزادانی لە فەڵەستین توندترکرد. وای لێهات هەر کەسێک چەکی بێ مۆڵەتی لە دەست ببینرێ، زیان بە دیوار و شوورەکان بگەیەنێ، جلی سەربازی یان پۆلیس بەبێ مۆڵەت لەبەربکا، دەخرایە سەر لیستی تاوانەگەورەکانی تێکدان و رووخاندنی بە مەبەست. دەرفەتی راوەدونان، داوا لەسەر قەیدکردن بۆ دادگاییکردن پتر بوو، ئاخر ئەم جارەیان ئیفادەی زارەکیش لە دەرەوەی دادگا وەک بەڵگەیەکی قانونی دەیخوارد.

ئیدی سزای مەرگ بەسەر هەر کەسێکدا سەپا، کە بە قاچاغ چەکی هەڵگرتبا. کاتێکیش لە مایۆی ١٩٣٨دا سوپای بریتانی لە باکووری فەڵەستیندا کنەوپشکنینی دەکرد، رێسای "دەورەدان و

کێومـاڵکردن" بە توندترین شـێوە پەیڕەوکـرد. ئەو کـاتەی هێزێـک دەورەی گونـدێکیان دەدا، یەکێکـی دیـکە دەچـووە ناوگونـد بەدوای گومانلێکراو و چەکەکانیاندا دەگەڕان. یەکێ لە سـەربازانی ئەو کات کە لە مـاوەی بەسـەردادانی گونـدێک و کنەوپشـکنیندا پێنج عەرەب کوژرابـوون، وەهـای نووسـی: "ئەم کـارە هەم لە ڕووی فیزیکـی و هەم دەروونییدا مایەی بێزوو و ڕشانەوە بوو. ئاخر بۆنی بۆگەنی، تۆز و غوبار و تینوتاوی گەرما هەر بە ڕاستی مـایەی تـرس بـوون و مرۆ نەیدەتوانی بیر لەوە نەکاتەوە، بە هۆی یەکێک کە کەڵەگایی دەکا، چەندانی بێخەتا سەریان تێدادەچێ، لەوانەشە ئەو خەڵکە هەر قوربانی داری زۆرەملێش بووبن."[٤٠]

سـەربازانی ئەو کەسـانەیان دەگـرت کە گومـانی یاریـدەدانی یاخیبووانیـان لێدەکردن، بە دینامیت و بلـدۆزەریش مـاڵ و حاڵیـان بەسـەریەکدا دادەتەپانـد. سـزای بە کـۆمەڵ بەسـەر گوندەکانـدا دەسـەپا، بەوەی بەخەتـا و بێخەتـا لەیەک ئـایەر نەدەکـرانەوە. «ئارسەر لێین» بە خۆی و سەربازێکی دیکە دەچنە سەر گوندێک، کە گومانی ئەوەی لێدەکرا هاوکاری یاخیبووانی کردبێ، ئیدی ئەو سـەربازەی لەگەڵیـدا دەبێ، دەچێتە مـاڵی موختـار تـا سـزاکەی پێڕابگەیەنی. ئەوە بوو موختارەکە دەرگا بەڕووی «لێین» دادەخـا، پاشان ژنە دەهرییبووەکەی بە خۆی و کەوگیرێکی دارین دێتەدەر تـا هـاوڕێکەی «لێـین» دەربکـا، لێـرەدا «لێـین» ئەوەی بە باشـی بەبیرمابوو، کە دواتر چی قەوما: "ئاگرمان لە ماڵەکە بەردا."[٤١]

«کیستن» یەکێ لەوانەی دانیپێدانا، ئەو کردارانەی بریتانییەکان کردییان دۆخەکەیـان شلۆقتر کـرد، گـوتی: "بە دڵنیاییەوە بەزمێکی خراپمـان بە گونـدەکان کـرد، لە ئەنجامی ئەو کـارە نەشیاوانەماندا دژایەتـی زۆرمـان لە دێهـات بـۆ خـۆمـان پەیـداکرد."[٤٢] لەترسـی

یـــاخیبوان و له بێئومێـــدی کردەوەکـــان، ئەم زەبروزەنـــگ و توندوتیژییەی بریتانییەکـان دەسـتیاندایێ، گەیانـدیانە بـازنەیەکی پـووچ و بەتـاڵ. ئەو سـزادانە بە کـۆمەڵە پشـتگیری پتـری بـۆ یاخیبووان لە دۆخی پێشتر پەیداکرد، ئەمە وای کرد دۆخی باندی چەتە و جەردەکان بگۆڕێ بۆ هەڵگرانەوەیەکی گشتیی. هەروەها ئەم ڕەفتارە کارێکی وەهای کرد زانیاری و دزەکردنی لەنێو ڕیزی یاخیبووانـدا زۆر سـەختتر بـێ و پۆلیسـە سـادەکانی عەرەبـیش پەڕاویزخران، هاندران بەڵکو خەبەر لە یاخیبووان بدەن یان هەر وردە زانیارییەک بدەن. کورتهێنان لە زانیاریی هەواڵگرییانە وای لە بریتانییەکـان کـرد کەمتـر بتـوانن سـەرەداوی شـتەکان لە یەک بکەنەوە.هەر زوو بریتانییەکان درکیان بەوەکرد پۆلیسـی عەرەب "لە ڕەوشـێکی زۆر هەراسـاندایە" و بڕیاریانـدا تـا بکرێ بەشـێکی زۆریان لە هێڵی پێشەوەی ئەرکەکاندا ڕابماڵن و دەریانبکەن، بەڵام خـۆ دەرکردنـی هەمـووان بە یەکەوە دنەیـدەدان بچـنە ڕیـزی یـاخیبووانەوە.[٤٣] هەرچەنـدە ڕێـژەی عەرەب لە نێو هێزی پۆلیسـی فەڵەسـتیندا ٦٠٪ بـوو، کەچـی بڕیـاری کەمکـردنەوە و لابردنیـان ئاسـتەنگێکی دیـکەی هێنایەپێشـەوە. بریتانییەکـان پێویسـتیان بە هێنانەڕیزی ژمارەی زیاتری بریتانی و جوو هەبوو بۆ نێو هێزی پۆلیس تا کورتهێنانەکەیان پڕبکەنەوە. بە بڕوای وەزیری کۆلۆنیالی دەکرا لەو بارەیەوە پشت بە جوو ببەستن. کەچی هەر وەک خۆی گوتی تاکە کێشـە ئەوە بوو، لە کاتی شـەڕ و ڕووبەڕووبوونەوەدا "ئەو جـووانە پەلەیـان بـوو تـا بە یەکجـاری هەرچـی گـوللەی بەردەستیان هەیە بهاوێژن."[٤٤]

ئەفسـەرێکی گەنجـی تامگێـل، کە ڕایەڵەی پەیوەنـدی تـۆکمەی هەبوو، بڕوای وا بـوو وەڵام لای ئەوە. «ئۆردی وینگێت Orde

Wingate»ی کوڕە پووری کۆمسیاری باڵای بریتانی پێشوو لە میسر لە ١٩٣٦دا گەیشتە فەڵەستین، کاتێک ئەو گەیشتبوو ئەوێ، ئیدارەی بریتانیا لە هەوڵی بێهوودەدا بوو تا دۆخەکە نەبێتە مایەی هەڵگەڕانەوەیەکی سەرەتاسەریی عەرەب، تا دەهات سیاسەتی کۆچکردنی جووەکانی توندتر دەکرد. دوای ئەوەی لە ١٩٣٥دا جووەکانی ئاڵمان لە ڕەگەزنامە داماڵران، بریتانییەکان سیاسەتی کۆچی جوویان بۆ فەڵەستین توندوبەند کرد، ئەمەش بە پاکانەی ئەوەی گوایە لە وڵات مانگرتنی سەرتاسەریی و پشێوی هەیە، باری دارایی و پەیوەندییەکانی ئیفلیج کردووە.[٤٦] هەر بۆیە مەرجی هاتنەژووریان لە ١٩٣٦دا توندتر و لە بەرانبەر مۆڵەتنامەی هاتنەژوور، داوای پارەیەکی زیاتریان کرد، هەربۆیە ڕێژەی کۆچ لەم ساڵەدا بەرانبەر ساڵی پێشتر تا نیوە دابەزیبوو.

«وینگێت» وەهای نووسی، "بۆ خاتری خوا، دەی لێگەڕێن بەڵکو شتێکی شەڕەفمەندانە بکەین. دەی لێگەڕێن با بەڵێنەکانمان بۆ خەڵکی جوو ببەینە سەر و کۆچبکەن و بەمە ئەهریمەنی نازی و فاشیزم بە قازانجی خۆمان شەرمەزار بکەین."[٤٧] ئەو زۆر بە پیشەسازیی جوو سەرسام بوو (ئاخر ئەو بڕوای وابوو، کە یەک جوو لە بیست و سی تەنانەت سەد عەرەبیش شایستەترە)، ئەو هەر لە خۆزاییەوە لەگەڵ حاڵەت و سەختانگی دەربەدەریی و ئاوارەیی جوو هاوسۆز بوو، چونکە ئەویش سەرلەبەری ژیانی وەک غەریبەیەک بەسەربردبوو."[٤٧] کوڕی «پلێماوس برێزەرن Plymouth Brethren» لە قوتابخانە بێزرابوو، قینیشی لە وەرزشی بە کۆمەڵ بوو، نازناوی "بۆگەن"یشی بەسەردابڕا. هەر دوای ئەوەی گەورە بوو و چووە ڕاهێنانی ئەفسەرایەتی، لەوە تێگەیشت چۆن بیچمە ناحەز و ناقۆڵایەکەی بە سوودی خۆی

بەکـــاربێنێ، کـــاتێکیش لە لایەن هاورێکـــانی لە کـــاتی ڕاهێنـــان بە دارسانەوە پێیانگوت بە ڕووتی بەنێویاندا بڕوا و دەستکێشـەکانیان بکاتەوە، ئەویش بەلای هەموویاندا ڕابرد و بوێرانە پێیانهەڵشاخا بەڵام هیچیشی لێنەدرا. «داڤید هاکۆهن»، ئەو پیاوەی شـوورەی «تیگـارت»ی دروسـتکرد، گـوتی: "ئەو چـاوێکی ئـاگراوی گـرژ و کنجکۆڵی هەبوو، کە سـەیری دەکردی دەیبڕی، ئیدی نەتدەتوانی هیچی لێبشاریتەوە یان هیچ وشەیەکی زیادەی لەبەردەمدا بڵێی."[48] ئەو پیاوەش کە لە ئۆرشەلیم لەگەڵ ئەو لە نووسینگەدا بوو گوتی: "ئەو پیـاوێکی دەمـارگرژ. مـن زۆرم حەز بەچـارەی دەهـات، زۆر باشیش لەگەڵی هەڵمدەکرد، بەڵام دەبێ پێ لەوە بنێم کە پیاوێکی دەمارگرژ بوو."[50]

«وینگێـت» بـۆ ئەوەی دۆخـی هەڵـگەڕاوان بەسـەر خۆیانـدا بشـکێتەوە، لەسـەر ئەوە پێـداگر بـوو، کە بریتانییەکـان "دەسـتەی دەستوەشـێنی تـایبەتی شـەوگەڕ" لە سـەربازی بریتـانی هەنـدێ کەسـی زیـادەی جـوو، کە زمـانی عەرەبـی بـزانن و بە وڵاتەکەش بەڵەد بن پێکبهێنن. ئیدی ئەم دەستانە تا دەستپێشـخەری لە دەست یاخیبووەکان دەربهێنن.[50] ئەوان دەبێ زۆر بە نهێنی و بە بێدەنگی بجووڵێنەوە بە باشیش لەسەر تاکتیکی بۆسەدانانەوە ڕاهێنرابن، بە دوای دەسـتە و تـاقمی چەتەکـان بگەڕێـن و ڕاویـان بـکەن. ئەمە دەرفەتـێکە تـا بە دەسـتەوتاقمی میریـی بەر بە یـاخیبووان بگیـرێ. ئەوەیش وەنەبێ بە تەقەلێکردن لە مەودایەکی دوورەوەبێ، بەڵکو بە شەڕی دەستەویەخە و خەنجەر و بۆمبی دەستی.[51]

کەچـی «وینگێـت» ئەوەی فەرامـۆش کردبـوو، کە مـاوەیەکی زۆری پێـدەچێ تـا قەنـاغەت بە سـەرکردەی جەردە عەرەبەکـان بهێنرێ بە شەو لە ماڵ بمێنەوە. "هەموو کەسێک دەترسێ، هەموو

بیــردۆزی شــەڕەکەش ئەوە بــوو لێــدە و هەڵــێ. ئیــدی وەک هەر خەڵکێکی نەزان و ســەرەتایی ئەوانیش هــی ئەوە بــوون بتــۆقێن."[٥٢] کــاتێکیش هەڕەشــەی چەتەکــان نەمــا، بەهــانەی گوندنشــینان لەســەر بێــدەنگبوونیان نــامێنێ. لەســەر ئەم خــاڵە، «وینگێــت» شــێلگیرانە داوای کرد، دەبێ بریتانییەکان بەرپرسیارانەتر فشــاربکەن، چــونکە هاوکارییــنەکردن تەنیا واتای ئەوەی دەگەیاند، کە لەگەڵ جەردەکــان تێوەگلاون.

ڕووداوەکانیش بە هانای «وینگێت»ەوە هاتن. ڕەوشــێکی نادیــار ئەوروپــای تەنیبــوو، ئــاخر لکانــدنی نەمســا بە ئەڵمانیــاوە شــتێکی هاوشێوەشی لە نێو دانیشتوانە ئاڵمانەکانی چیکۆسلۆڤاکیا خولقاند، ئەمەش واتــای ئەوەی دەگەیاند، کە نەدەکرا لە ١٩٣٨دا ژمــارەیەکی زیــاتر ســەرباز لە فەڵەســتیندا بڵاوبکــرێنەوە، ئەمە لە کاتێکدا بــوو، قەیرانی چیک پێدەچوو ســەر بۆ شــەڕێکی دیکە بکێشــێ. ئەوە بــوو لەو بـــارودۆخەدا، دەســـتپێوەگرتنە ئـــابوورییەکەی نەخشـــەی «وینگێت» دەسەڵاتدارانی ناچارکرد دەستیپێوەبگرن، بۆیە ڕێگەی پێــدرا ســێ دەســتە لەوانە پێکبهێنــێ تــا بە ڕووی جەردەکـــان بوەســتنەوە و پارێزگــاریش لە هێڵــی لوولەکێشــی نەوت بــکەن لە دۆڵــی «جزریــل» لە بــاکووری فەڵەســتیندا. بــۆ ئەوەی تــا بکــرێ دەرفەتی دزەکردنی زانیاری ســەبارەت بە بارگە و بنەی ئەوان بۆ نەیارەکانیــان کەمبکەنەوە، «وینگێــت» نشــینگەی جــووی لە دیــوی باشــووری دۆڵەکە بــۆ بــنکەی چالاکییەکــانی خۆیــان هەڵبــژارد و بارەگای سەرەکی خۆیشی لە «عێن حــارود» دانــا. ئەم شوێنەشــی بە ئەنقەســت دەستنیشــانکردبوو، ئــاخر بە گــوێرەی تەوجیل، «عین هــارود» ئەو شــوێنە بــوو، کە «گیــدۆن/جەدعون» ٣٠٠٠ پیــاوی لێگرت تا «میدیانییەکان» تەفروتونا بکەن. «وینگێت» کە ئەو کات

خەریکی فێربوونی عیبری بوو تا تەوجیل بخوێنێتەوە، لە بنەڕەتیشەوە خوازیار بوو هێزەکەی ناوبنێ "هێزی گیدۆن" بەڵام دەسەڵاتی باڵا ڕێگەیان پێنەدا.

یەکێ لەوانەی کاتی خۆی «وینگێت» هێنایە ڕیزی دەستە دەستوەشێنەکان «مۆشێ دایان»بوو، ئەو کەسەی دواتر بووە ژەنەڕاڵێکی ئیسرائیلی. ئەو کات «دایان» لە بیستەکانی تەمەنیدا بوو، پێشتر ئەندامی «هاگانا» بوو، کە ڕێکخراوێکی جوو بوو بۆ بەرگری لە خۆ کردن، ئیدی «دایان» بووە پۆلیسێکی یەدەگ، کە بریتانییەکان ڕێگەی تفەنگ هەڵگرتنیان پێدا، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا «دایان» بە پێشنیاز و پڕۆژەکەی «وینگێت» سەرسام بوو. پاشان وەهای نووسی؛ "ئێمە بەردەوام بۆسەکانمان لە نزیک سەرەڕێگاکانی نشینگەکانمان دادەنا بۆ ئەوەی بەرگری لێبکەین، بۆسەمان لە سەرەڕێ و دەرچەی دێی عەرەبان دانەدەنا کە مۆڵگەی تیرۆرستەکان بوون."[٥٣] ئەو هەم بە «وینگێت» سەرسام بوو هەم لێشی تۆقیبوو، ئاخر ئەو هەمیشە بە زمانێکی عیبری تێکشکاو لە جووەکان نزیکدەبووە و دەمانچەی بە دەستێک و تەوجیلیش بە دەستەکەی دیکەوە. دایان گێڕایەوە: "دوای ماوەیەک داواملێکرد ئاخاوتنەکەی بکاتەوە ئینگلیزی، ئاخر ئەو بە عیبرییەکی ئەوەندە سەیر و سەقەت دەدوا، تەنیا ئەو ڕستانەی لێتێدەگەیشتین کە لە تەوراتەوە دەریهێنابوون."

کاتێکیش لە حوزەیرانی ١٩٣٨دا ئەو دەستە دەستوەشێنانەی شەو دەستبەکاربوون، «وینگێت» سەلماندی کە سەرکردەیەکی خوازراو و دڕندەیە. جارێکیان بە تێڵایەکی دەستی تا هێزی تێدابوو لە دەموچاوی سەربازێکی خۆی دا، چونکە بابایەکە نەیتوانیبوو ئەسپسوارێکی عەرەب، کە سایەی لەگەڵ

ڕۆژئاوابووندا تێکەڵ ببوو، بپێکێ. لە بۆنەیەکی دیکەدا، ئەو لێکۆڵینەوەی لە یەکێ لەو چوار عەرەبی دەستگیرکراو کرد و هەر لەجێدا بە مشتێک زیخ و چەوی خستە دەم و کابرا کەوت و خەریکبوو بخنکێ. کاتێکیش دیلەکە هەر ڕەتیکردەوە قسەبکا، ڕووی کردە چەکدارێکی جووی سەر بە دەستەکە "دەی گوللەیەکی پێوەنێ، چەکدارە جووەکەش دوودڵ بوو. ئینجا نەڕاندی؛ "گوێت لێنەبوو؟ دەی لێیدە"، ئەویش لوولەی تفەنگەکەی تێکرد و گوللەیەکی پێوەنا. ئەوسا ڕووی کردە سێ دیلەکەی دیکە و بەسەریدا قیژاندن؛ "دەی قسەبکەن."[٥٤] پیاوەکان بە گەڕانەوە بۆ بنکەکانیان بێزیان لەم ڕەفتارەی «وینگێت» بووەوە. ئاخر ئەو هەر بە ڕووتی لە چادرەکەی دانیشتبوو، تەوجیلی دەخوێندەوە بە فڵچەیەکیش خۆی دەخوراند یان هەروەک چۆن سێوێک بخوا ئاوەها پیوازێکی دابووە بەر قەپالان.

هەرچەندە ژمارەی هێرش بۆسەر هێلی لوولەکێشی نەوت کەم بووەوە، بەڵام ئەزموونی دەستەی دەستوەشێنانی شەو زۆری نەخایاند. لە بەرایی مانگی تەمموزەوە، کاتێ «وینگێت» بڕیاریدا بەسەر باندێکی چەتە عەرەبەکاندا بدا، کە «نەزارەت»یان گرتبوو، سنووری خۆی بەزاند، ئەوە بوو بە خۆی و هێزێکی زیاتر لە ٨٠ کەسی هەر سێ دەستەکە هێرشی کرد. ئۆپەراسیۆنەکە بەهەڵە دەستپێکرد، چونکە «وینگێت» بۆسەی بۆ گوندێکی هەڵە دانابووەوە. کاتێکیش پەی بە هەڵەی خۆی برد، بەسەر نشینگەیەکی دادا کە تاقمە چەتەکە لێییان پاڵدابووەوە، کەچی لەبەر تاریکیی شەو و پاشاگەردانیدا پەلامارەکە بە ئاگری دۆست وەڵامدرایەوە. یەکێ لە هاوڕێکانی گوتی: "دەستی بە بەشیشی یەکەم داغبوو."[٥٥] «وینگێت»یش لە بیمارخانەدا لە ڕاپۆرتەکەی

خۆیدا دانی پێدانا، کە "شتەکە پێویستی بە مشوور و ڕاوێژی زیاتر هەیە."[56]

هەرچەندە «وینگێت» چاکبووەوە و گەڕایەوە سەر کاری سەرپەرشتیکردنی دەستە دەستوەشێنەکانی شەو و ڕاوەدوونانی زیاتر، بەڵام بە درەنگانێکی هەمان ساڵ کۆتایی بە کاری دەستەکان هێنرا. تا ئەو کات «وینگێت» ڕەتیکردەوە وردەکاری پلانەکانی لەگەڵ کەس بەشبکا –ئەمەش لەبەر ئاسایشپارێزی ئۆپەراسیۆنەکان– بەمەش دڵی ئەفسەرانی بریتانی لەخۆ ڕەنجاند. «وینگێت» قۆچی قوربانی زۆر لە نوشستییە گشتییەکانی سیاسەتی بریتانی بوو. پۆلیسیکی پلەباڵاش بە "ئاستەنگێکی دیار" وێنایکرد.[57] ئەو گوتی «وینگێت» "بە هیچ شێوەیەک بۆ سەپاندنی قانون ئامادەنەبوو لەگەڵ هێزی پۆلیس هاوکار بێ." کاربەدەستێکی دیکەش بڕوای وا بوو، کە تاکتیکەکانی دەستە دەستوەشێنەکانی شەو "ناوبانگی گشتیی ئێمەی لە شەڕی ڕەوادا خستەبەرپێ."[58] ئەوەی ڕاستیش بێ دەمێک بوو بریتانییەکان ئەمەیان پێشێلکردبوو.

لە ئابی ١٩٣٨یشدا «سێر هارۆلد ماک میکائیل Sir Harold MacMichael»ی کۆمسیاری باڵا لە فەڵەستین، بە مەحکەمییەوە تێبینیکرد، کە دەستی ئاسنینی بریتانی لە حوکمی منداتەکەدا بە تەواوی ئەنجامی پێچەوانەی بە دەستەوە داوە. سەرنجیدا دوو ساڵی پێشتر ئەو ئاژاوە و پشێویە "زیاتر بە هۆی خۆبەخشە بیانییەکان و بە یاریدەدەری فەڵەستینییەکانەوە بووە. ڕەوشەکەش ئێستا هەڵگەڕاوەتەوە."[59] بریتانییەکان بە درەنگەوە لەوە گەیشتن، کە ئەگەر شەڕ لە ئەورووپا هەڵبگیرسێ، ئەوا پێویستیان بەوە هەیە ڕەوش لە فەڵەستین سەقامگیر بێ. تاکە چارەش لە ڕێگای سیاسییەوە دەهات نەوەک ڕێگەی سەربازی.

١٥
خاوكردنەوەی عەرەب

هەوڵ و تەقەللای بریتانییەکان بۆ بەرپەچدانەوەی یاخیبوون لە فەڵەستین وەنەبێ هەر دانیشتوانی عەرەبی پەرگیرکردبێ، بەڵکو لە ڕاگرتنی زیاتر تەشەنەسەندن و بڵاوبوونەوەی توندوتیژیدا شکستیهێنا، ئەمەش لەوەوە سەریهەڵدا، تا دەهات جوو خوازیاری ئەوە بوون، بە خۆیان جڵەوی شتەکان بگرنەدەست. هەر لە بەرایی ١٩٣٨ بە دواوە جڤاتی جوو «یشوڤ» سیاسەتی خۆبەرزەفتکردن و خۆپاریزی بەناوی "هاڤلاگا" پەیڕەوکرد. کەچی دیار بوو بریتانییەکان نەیانەدەتوانی بیانپارێزن، ئەم ئاراستەیەش بۆ ڕووبەڕووبوونەوە مقۆمقۆی لێکەوتەوە. «ئیسحاق شامیر» کە لە ئایندی دەوڵەتی ئیسرائیلدا بووە سەرۆەزیر، دواتر "هاڤلاگا"ی بە کێفەڕات وێناکرد و بڕوای وەها بوو: "خۆی ئەوە کورتبینی بوو، خۆهەڵخەڵەتاندن بوو. شتێک بوو لەسەر بنەمایەکی ناشیکارانە ڕۆنرابوو... هەروەها بە ناڕەوا بڕوایان بەوە هەبوو زوو یان درەنگ ئەگەر خۆمان لە بەرانبەر تووڕەکردنی ئەوان خۆبگرین و نەجووڵێین، ئەوا بریتانییەکان ئەو سۆزەی بە ئێمەیان دابوو، دەگەیەننەسەر"، هەر بۆیەشە لە دژی بریتانیا دەستیان دایەچەک.[١]

یەکەمین ئاماژەی کۆکبوون لەسەر ئەوەی، سیاسەتی «هاڤلاگا» ڕوو لە دابەزینە لە ١٢ی نیسانی ١٩٣٨دا پەیدابوو، ئەوەش ئەو کاتە بوو، کە دوو پۆلیسی بریتانی لە هەوڵی پووچەڵکردنەوەی بۆمبێک سەریان تێدا چوو، بۆمبەکەش لەنێو قیتارێکدا دۆزرایەوە، کە لە لایەن کرێکارانی عەرەبی وێستگەی گواستنەوەی نەوت لە حەیفا بەکاردەهات. «هاڤلاگا» ڕێک پاش

یەک ساڵی ڕەبەق واتە لە حوزەیرانی ساڵی دواتر و دوای ئەوەی دوو جوو لە لایەن داداگایەکی سەربازیی بریتانی حوکمی مەرگیان بەسەردا درا، هەرەسیهێنا، هەر دوو جووەکەش بە تاوانی تەقەکردن لە پاسێکی سەرنشینی عەرەب تاوانبارکران، کەچی هیچ قوربانیشی لێنەکەوتبووەوە. لەو دووانە حوکمی یەکێکیان سووککرا و ئەوی دیکەش جێبەجێکرا. لە سێدارەدانی «شلۆمۆ یوسف»ی ۲۳ ساڵە لە ۲۹ی حوزەیراندا سەری بۆ تووڕەبوون و پشێوی کێشا، چونکە ئەو یەکەمین جوو بوو لە لایەن بریتانییەکانەوە لە فەڵەستین لە قەنارە بدرێ، هەروەها لەبەر ئەوەی تا ئەم خاڵە بریتانییەکان چاوپۆشییان لە هەوڵ و تەقەللای جووەکان دەکرد بۆ لەسەرخۆکردنەوە، کە لەڕێی ڕێکخراوی بەرگرییان «هاگانا» بوو.[٢] لە سێدارەدانەکە دنەی پەلاماری تۆڵەستێنانەوەی لە لایەن «ئیرگون زڤای لیومی» دا، «ئیرگون»ش باڵی ڕاستڕەوی هاگانا بوو، کە «یوسف» ئەندامی بوو.

لە ٦ی تەمموزدا دوو بۆمب لە بازاڕی حەیفا فڕێدران و ۲۱ عەرەب و شەش جووی کوشتن و ۱۰٦ کەسیشی برینداركردن. لە ۱٥ی تەممووزیشدا بۆمبێکی دیکە لە شەقامی «دایڤد» لە ئۆرشەلیمدا تەقییەوە، ۱۰ دە عەرەبی کوشت و زیاتر لە ۳۰ کەسی دیکەشی زامدار کرد. بەوەش ڕێگە لە کوشتارگەیەکی دیکە گیرا، کە جوویێک بینی سەبەتەیەک سەوزە و میوە بەجێهێڵراوە، ئیدی خەبەریدا و دواتر زانرا سەبەتەکە پڕی بۆمبە و وەهاش قوڕمیشکرابوو، کە سەعات ۸ی بەیانی بتەقێتەوە. لە ۲٥ی هەمان مانگدا دیسان بۆمبێکی دیکە لە بازاڕی حەیفا تەقییەوە و بووە مایەی کوشتنی ٥۳ عەرەب و برینداركردنی ۳۷ کەسی دیکە. ئیدی خێرا پۆلیس و سەرباز دەوری شوێنەکەیان دا، بەڵام بە گوێرەی

ڕاپــۆرتی بریتــانی، "ئەوان بێتوانــابوون لەوەی بەر بە شــەپۆلی تۆڵەکردنەوەی عەرەب بگرن، کە لە ئەنجامدا چوار جوو کوژران و سێزدەی دیکەشیان بە بەرد و چەقۆ بریندارکران و تاڵان و بڕۆ و وێرانکـردن و سـووتانیش بەشـی خانومـاڵی شـوێنەکە بـوو".[٤] لە کۆتایی مانگی ئابیشـدا بۆمبێکی دیکە لە بازاڕی حەیفا تەقییەوە و ٢٤ عەرەبـی کوشـت و ٣٥ی دیکەشـی بریندار کـردن. هەر هەمـان ڕاپـۆرت وەسـفی ئەوەی کـرد، کە چـۆن "لە پـڕێکەوە دەنـگ و هەراوزەنا بە چەشنی دەنگی گزۆز یان بەربوونەوەی کتێبێک لە هۆڵی سینەمایەکی پڕ حەشاماتدا، دەبووە مایەی ترسوتۆقین. هەر بـوخچەیەکی جێهێڵـراو لە هەر شـوێنێک مـایەی گومـانە، هەروەهـا فڕێـدانی پـاکەتی جـگەرەی بەتــاڵیش لە تــڕومبێلێکەوە مــایەی بەدواداچوون و لێپرسینەوەیە."

هەڵچــوونی ئەو کــردە تونــدوتیژیانەی یەک بە یەک لە نێــوان عەرەب و جوو، بریتانییەکانی خستبووە ڕەوشێکی زۆر سەخت و هەراســانکەرەوە. بەر لە دوو دەیە کاتێــک «ئەلنبــی» هــاتە نێــو ئۆرشــــەلیم و ڕایگەیانــد، کەوا دەیەوێ "سیســـتمێکی نــوێ" لە فەڵەســـتین دابمەزرێنــێ، «تــایمز» بە "نمــوونەی ڕاســتی و دادپەورەوەری" بینی، کەچی ئێستا ڕەوشەکەی وەها وەسفکرد، کە مۆتەکەیەکە بـۆ خـۆی، بەوەی پـۆلیس "پێویسـتە خـۆی لە دەسـت بکوژان بپارێزێ، عەرەبی میانڕەو لە دەست توندڕەوەکان، جوو لە عەرەب بپــارێزێ و عەرەبە بێزیانەکــان لە دەســت پەلامــاری نیازکردە، کە تا ڕاددەیەک هەمووان دەڵێن ئەمە تۆڵەی جووەکانە."[٥] بە دەستپێکی مـانگی ئەیلوولی ١٩٣٨، کۆمسیاری بـاڵا هەسـتیکرد، شــتێکی پێویســتە لەنــدەن لەوە ئاگاداربکــاتەوە، کە ڕەوشــەکە بە

خێرایی تێکدەچێ و گەیشتۆتە ئەو پنتە، کە سەرکردە یاخیبووەکان "زیاتر لە ئێمە ترس و شکۆ و ڕێزیان هەیە."[٦]

لە لەندەن «مالکۆلم ماکدۆنالد»ی وەزیری کۆلۆنیالی تووشی دوو گرفت ببووەوە، یەکەمیان ئەوە بوو، لەو کاتەی قەیرانی چیک سەبارەت بە هەرێمی «سودیتنلاند Sudetenland» خەریکبوو ئاگری جەنگ لە ئەوروپا هەڵبگیرسێنێ، ئیدی بریتانیا نەیدەتوانی هێزی پاڵپشت بۆ فەڵەستین بنێرێ. دووهەمیشیان ئەوە بوو، خۆ ئەگەر قەیرانی «سودیتنلاند»یش بەسەربچێ، هێزی پاڵپشتی زیاتریش بۆ فەڵەستین نێردرا، ئەوا ناتوانرێ هەر بە تەنیا بە هێز چارەی کێشەکە بکرێ. وەک ئەو پاش ساڵێک لێکیدایەوە؛ "کێشەی ڕاستەقینەی فەڵەستین کێشەی سەربازیی نییە، بەڵکو پرسێکی سیاسییە. هێزە چەکدارەکانی ئێمە دەتوانن تەکوزیی/نیزام بسەپێنن بەڵام ناتوانن ئاشتی بپارێزن."[٧]

"کێشەی سیاسیش" بە هۆی جاڕنامەی بلفۆرەوە دروستبووە و بۆ چاککردنەوەی ڕەوشەکەش، ئەو هەوڵەی کۆمسیۆنی «پیل» دای، دۆخەکەی شەپڕێوتر کرد. تا ئەو کاتەی پێشنیازی «پیل» بۆ دابەشکردنی فەڵەستین لەسەر مێز بوو، تەنانەت عەرەبە میانڕەوەکانیش ڕەتیانکردەوە لەگەڵ بریتانییەکان دانوستاندن بکەن. «ماکدۆنالید»یش هەر بە خۆی ئەم شتەی تاقیکردەوە، ئەمەش لەو فڕینە نهێنییەی لە ئابی ١٩٣٨ بۆ ئۆرشەلیم کردی. ئەو بەهیوا بوو لەگەڵ گەیشتنە ئەوێ، سەرانی هەردوولای عەرەب و جوو ببینێ، بەڵام کۆمسیاری باڵا پێیگوت، ئەم شتە هی قسە لەسەرکردنیش نییە. ئەو بۆی ڕوونکردەوە، تا بریتانیا پشتگیری نەخشەی دابەشکردنەکە بکا، هیچ عەرەبێک گەر خوازیاریش بێ، لە ترسی کوشتن یان تاوانبارکردن بە ناپاکی ناوێرێ گفتوگۆ لەگەڵ

بریتانییەکاندا بکا.[٨] دیار بوو کۆمسیاری باڵا ویستبووی بەر بەو سەرنجە نەخوازراوە بگرێ، کە لە دۆخێکی وەهادا ساردوسڕی گفتۆگۆ باڵکێش بێ.

حکومەتی بریتانی کۆمسیۆنی دووهەمیشی ناردە فەڵەستین. کۆمسیۆنەکە بە سەرپەرشتی کاربەدەستی مەدەنی «سێر جۆن ودهێد John Woodhead» بوو، بۆ ئەوە نێردرابوو تا خوێندنەوەیەک بکا بۆ دەرچوون لەو ئاژاوە و پەرشووبڵاویەی کۆمسیۆنی «پیل» نابوویەوە. بەرپرسیاریی کۆمسیۆنەکە ئەو بوو، دۆخەکە هەڵبسەنگێنێ، ئاخۆ پێشنیازەکەی «پیل» مایەی جێبەجێکردنە. ئەوە بوو کۆمسیۆنەکە سێ مانگ بەنێو فەڵەستیندا گەڕا، ئەمەش لە کاتێکدا توندوتیژیی لەوپەڕی هەڵچوونی خۆیدا بوو. «ودهێد» هەر بە خۆی کاتێ سەردانی قوتابخانەیەکی لە «بیر ئەلسەبعە»دا کرد، پاکەتە چوکلاتێکی دایە منداڵێک، منداڵەکەش لێی وەرگرت و فڕێیدایە سەر زەوی، ئینجا بە کابرای بریتانی گوت؛ نابێ هیچ شتێک لە کەسێک وەربگرێ، کە هاتووە فەڵەستین دابەش بکا و خاکە هەرە بەپیت و باشەکەشی بداتە دەست جوو. ڕاستیەکەش وەها بوو، لە زۆر حاڵەتدا جووەکان توانیبوویان زورگ و گردە بەردەڵانەکان و زۆنگاوی پڕ لە مەلاریا بە ئارەقەی دەست و بازوویان بکەنە باشترین زەوی پڕ خێروبێر. کەچی وەک بریتانییەکان لێی تێگەیشتن، ئەم گۆڕانکارییە هیچ هاوسۆزییەکی عەرەبی بۆ جووەکان نەئافراند. بۆیە مایەی سەرسامی نەبوو، کە «ودهێد» لە کۆتاییدا و لەو ڕاپۆرتەی لە مانگی تشرینی یەکەمدا بۆ حکومەتەکەی بەرزکردەوە دانی بەوەدا نا؛ پێشنیازی «پیل»ی بۆ دوولەتکردنی فەڵەستین بەدوورگرت، بەڵام ئەوەشی ئاشکراکرد، کە هاوکارەکانی کۆک نین لەسەر هیچ

کـام لەو پێشـنیازە جێگـرەوانەی کە باشـتر بـن. ئەمەش بەهـانەی دایەدەست حکومەتی بریتانیا بەوەی پێویستە خۆی لە ڕاپۆرتەکەی «پیـل» ڕزگاربکـا. کەچـی دەمودەسـت بڕیـارەکەی خـۆی ئاشـکرا نەکـرد. لە خسـتنەڕوویەکی نەزۆکـانە بەوەی خـۆی لەو سـەرنجە بەدووربخـاتەوە، کە شـاڵاوی تـاقمە جەردەکانی عەرەب وای لێکرد دەسـتی خـۆی لە پێشـنیازەکەی پیـل بکێشـێتەوە، بڕیاریـدا جاڕدانی دەستهەڵگرتن لە پلانی دابەشکردن دوابخەن "تا ڕەوشـی سـەربازی ئاماژە بەوە دەدا، کە ئێمە بەسـەر یاخیبووانەوە باڵادەستبین."[٩]

ڕێککەوتننـامەی «میـونیخ» لە کۆتـایی مـانگی ئەیلوولـدا هـات، ئەمەش دوای ڕاگەیـاندنی شـوومی «چـامبرلێین Chamberlain» بە نـاوی "ئاشـتی لەم کاتەمانـدا"، ئەمەیـان هەر بە ڕاسـتی دەرفەتـی هەناسەدانەوەی بە حکومەتی بریتانی دا. لە مانگی تشرینی یەکەمدا کابینەی وەزیران بڕیاریدا هێزی سەربازی زیاتر بنێرێتە فەڵەستین و ڕاسپاردەکانی کۆمسیۆنی «ودهێد» لە سەرەتای مـانگی تشرینی دووەمـــدا ڕابگەیەنـــێ. ئەو هێـــزی پاڵپشـــتەش ســـەرەتا بـــۆ کۆنترۆڵکردنەوەی ئۆرشـەلیم بـوو، کە بەر لە گواسـتنەوە بۆ یافـا، یاخیبووانی عەرەب بە تەواوی بەسەر شارە پیرۆزەکدا زاڵببوون.

فەرمانـدەی ئەم ئۆپەراسـیۆنانە لیـوای کەمناسـراوی ئەو کـات «بێرنـــارد مۆنتیگـــۆمری» بـــوو. ئەویـــش لەســـەر بۆچـــوونی «مـاککێرس» و «تیگـارت» و «وینگێـت» ڕۆیشـت، بەوەی گـوایە گرووپێکی کەمـی ئاژاوەگێڕ بەرپرسیاری ئەو هەمـوو بەزم و هەرا تونـدوتیژییەن. بە بـڕوای ئەو، "ئەرکـی یەکەم لە پێشـینەی سـوپا ڕاوەدوونـان و تێکشـکاندنی دەسـتە و تـاقمە چەکدارەکانی عەرەب بـوو. دەبـــوو بێبەزەییـــانە ڕاونرابـــان؛ کـــاتێکیش لەگەڵیـــان ڕووبەڕووببـنەوە، بـێ سـێ و دوو دەبـێ تەقەیـان لێـبکەین و

بیانکوژین."[١٠] بۆ ماوەی ٣ مانگی دواتر بەرگری تاقمەکان بە شێوەیەکی زۆر دڕندانە سەرکوتکران. تازەترین ئاماری خەملاندن لە نێوان ساڵەکانی ١٩٣٦ و ١٩٣٩دا ئەوە بوو، نزیکەی ٥٠٠٠ عەرەب کوژرابوون و زیاتر لە ١٠٠٠٠یشیان بریندارکرابوون. بە کۆتاییهاتنی ڕاپەڕینەکە ڕێژەی ١٠٪ی پیاوە هەراشەکانی عەرەبی فەڵەستینی کوژرابوون یان بریندار یاخود زیندانی یان نێردرابوونە تاراوگە.[١١] ئەفسەرێکی پلە باڵای بریتانی بە دڵمەندییەوە تێبینی ئەوەی کرد، ئەو تەڕبووشەی لای یاخیبووانەوە قەدەغەکرابوو، خەریکبوو سەرهەڵبداتەوە.

هەڕەشەی جەنگ لە ئەوروپا، فەرەنسای ناچارکرد، پەیوەندییەکانی لەگەڵ بریتانیا چاکبکاتەوە. لە پاریس حکومەت خستنەڕوویەکی باشی وەپێش لەندەن نا، لە پێشبینی نزیکبوونەوەی جەنگدا، بەدوای گفتوگۆی ئاستبەرزیی سەربازییانەدا گەڕا. تا ئەو کاتیش حکومەتی فەرەنسا خۆی لە پەسەندنامەی پەرلەمانی ڕێککەوتننامەی ١٩٣٦ی لەگەڵ سورییەکان بواردبوو، بەهۆیەوە ئۆتۆنۆمی پتر دەدرایە سوریا، ئەمەش لە بەر ئەو ترسە بوو، کە پێشبینی دەکرا مەبادا لە پڕ سوریا بکەوێتە ژێر هەژموونی ئەڵمان.[١٢] بۆ چارەسەرکردنی سەرچاوەی ناکۆکییەکی دیکە، فەرەنسییەکان بە نهێنییەوە دانوسانیان لەسەر ئەوە کرد بەڵکو لە کۆتاییدا بەندەری «ئەسکەندەرونە» لە باکووری سوریا بدەنە تورک. کاتێکیش «لۆرد هالیفاکس Lord Halifax»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانی لە تشرینی دووەم و لە کۆبوونەوەی پاریسدا پرسی موفتی هێنایەسەرمێز، لە لایەن فەرەنسییەکانەوە خاترجەم کرا، کەوا موفتی هەنووکە "لەژێر چاودێرییەکی توند دایە و کەس بە

کڵاوی ناپێویێ."[13] بریتانییەکانیش گومانیان هەبوو، ئەم گفتانە ببنە کردەوە، بەڵام «ماککێرس» لە دیمەشق سەرنجی گۆڕانکاریی گەورەی لە خواستی فەرەنسییەکاندا بینی، بەوەی دژی ئەو یاخیبووانە بجووڵێنەوە کە بنکەکەیان لە سوریایە.[14]

دەهریبونی ناسیۆنالیستەکانی عەرەب لە فەرەنسییەکان بەوەی ڕەتیان کردبووەوە ئۆتۆنۆمییەکی پتریان بدەنێ هاوکات لەگەڵ ئەوەی کە خواستی خۆیان بۆ دەستبەرداربوون لە ئەسکەندەروونە، هەمووی بەسەریەکەوە یارمەتی بریتانییەکانی دا. بەو قەناعەتەی، کە فشاری بریتانییەکان بەرپرسیار بووە لەوەی فەرەنسییەکان هەڵوێستێکی وەها ڕەق بنوێنن و ئەو بڕوایەش، کە بە کۆمەکی بریتانیا ئەوان دەتوانن سەربەخۆیی خۆیان لە دەست فەرەنسییەکان بستێنن، ئیدی ئەم وەرچەرخانە وای کرد ناسیۆنالیستەکان پشتگیریی خۆیان لە یاخیبووانی فەڵەستین بکێشنەوە. ڕێک دەقاودەق ئەم بیرکردنەوە، بەوەی دەکرێ لە کۆتاییدا بریتانیا پشتگیرییان بکا، لە تێبینینامەیەکی ئەرشیفی بریتانی ڕوونبووەوە، ئاخر بۆ ماوەیەک «ماککێرس» مانگانە بڕە پارەیەکی وەک باربوو دەدایە «جەمیل مەردەم»ی سەروەزیری سوریا.[15] ئەم پارەدانە مانگانەیەش تەنیا لەگەڵ هاتنی هەوری جەنگ وەستا و ئیدی لەندەن بڕیاریدا، کە گرنگە هەموو چالاکییەکی دەرەکیی کونسولگەریی بوەستێنرێ نەوەک بەدگومانی لە مێشکی فەرەنسییەکاندا بوروژێنێ.

لەو نێوەشدا بریتانیا لە فەڵەستین تووشی گێچەڵی سیاسەتێکی نوێ بووەوە، ئاگایان لەوە بوو، ئەگەری جەنگ بەهەندهەڵگرتنی ستراتییژییەکانیان دەهێنێتە پێشەوە. لە پێشدا لە سیاسەتی خۆبەدوورگرتن لە جوو ڕەنگبێ بە دوای خۆیدا بوغزاندنی

حکومەتی ئەمریکا لەگەڵ خۆیدا بهێنێ، چونکە ئەگەری ئەوە هەبوو دانیشتوانی جوو لە ئەمریکا ڕای گشتی لەو بارەیەوە بۆ خۆیان ڕابکێشن و بەرهۆ و لێکەوتەی لێ پەیدابێ. ئەمەش حاڵەتێکی نەخوازراوی لەناکاو بوو، هەرچەندە لە هەمان کاتدا ترس لە هێز و سەنگی ژمارەزۆری عەرەبیش هەبوو، کە سەبارەت بە سیاسەتی دەستڕۆیشتووی جوو نیگەران بوون. یەکێ لە وەزیرەکان هۆشداری دایە کابینی حکومەت: "خۆ ئەگەر لە جیهانی عەرەبدا قەیرانێکی دیکەی نەیاربوونمان لەگەڵ ئەوان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بۆ بێتەپێشەوە، ئەوا پێگە سەربازییەکەمان هی ئەوە نابێ بەرگری لێبکرێ."[١٦] نۆکەندی سوێس و هەڵقولانی نەوتی بێپچڕان لە لوولەکێشی نەوت لە عێراقەوە بۆ بەندەری حەیفا زۆر گرنگتر بوو لە پابەندییەکی کۆنی ٢٢ ساڵە تەمەن بۆ زایۆنیستەکان، کە لە لایەن پیاوێکەوە درابوو، دە ساڵ دەبێ مردووە. کەواتە حەوجە بەو بیست هەزار سەربازە هەیە بچنە بەرەکانی پێشەوەی شەڕ باشترە لەوەی کوتکێک بن بۆ سەرکوتکردنی سەربزێوانی فەڵەستین.

هەر بۆیە لە ٢٠ی نیسانی ١٩٣٩دا کابینەی حکومەت کتێبی سپیی تاوتوێکرد بەوەی گۆڕانکاریی سیاسەتی حکومەتی لە فەڵەستیندا هێنایەگۆڕێ. لە بەرایی پێشنیازەکاندا، «ماکدۆنالد» دانیپێدانا، کە بەڵگەنامەکە؛ "بە دڵنیاییەوە هەندێ شتی تێدا نەدەبینرا ئەگەر هاتبا بۆمان لوابا هەموو ئاگاییمان بخستبایەسەر سەر باشترین پلان بۆ حکومەتێکی باش لە فەڵەستین."[١٧] ئیدی کتێبی سپی پێشنیازی سنووردارکردنی کۆچی جووەکانی تێدا بوو، بەوەی ساڵانە تەنیا ڕێگە بە پازدە هەزاریان بدرێ و ئەم ڕێژەیەش بۆ ماوەی پێنج ساڵی ئایندە بێ، هەروەها ئەوەشی کۆتوبەندکرد

بــوو، کە جووەکـــان نەتـــوانن زەویـــوزاری عەرەب بکـــڕن. لە کۆبوونەوەی تا ڕاددەیەک نهێنی کابینەی حکومەتدا، «ماکدۆنالد» ڕاشکاوبوو، کە بۆچی هەردوو ڕێکارەکە پێویست بوو بیگرنەبەر. وەک ئەو دانی پێدانابوو: "بۆ خاوکردنەوەی عەرەب" بوو.

«نێڤل چێمبرلین Neville Chamberlain»ی سەرەوەزیریش بە لای «ماکدۆنالد»دا شکاندییەوە، داوای لە هاوکارەکانی کرد "بە شێوەیەکی سەرەکی لە چاوی کاریگەریی ڕەوشی نێودەوڵەتی سەیری کێشەی فەڵەستین بکەن"، بەتایبەتیش "کە زۆر گرنگە جیهانی ئیسلامی پەرگیر بکەین.[١٨] ئەویش دەنگدانەوەی سەدای «ئارسەر بیلفۆر»ی پێش خۆی بوو؛ ئەوەی دوو دەیە پێشتر ڕایگەیاندبوو: "ئەگەر هاتوو ململانێیەکە شتێکی حەتمی بێ، ئەوا باشترە ململانێ لەگەڵ عەرەبدا بکەین نەوەک فەرەنسا"، «چێمبرلین»یش هەنووکە هەمان خستنەڕووی خستە بەردەم هاوکارەکانی؛ "خۆ ئەگەر دەستبەرداری لایەکیان ببین. دەی با دەستبەرداری جوو بین نەوەک عەرەب."

دوابەدوای سەرنەگرتنی هەوڵ و تەقەلالای ئاشتبوونەوە لە نێوان نوێنەرانی عەرەب و جوو لە کۆنفرانسەکەی لەندەندا، دەقاودەق کتێبی سپی لە ١٧ی ئایاردا بڵاوکرایەوە. لە تەممووزیشدا «ماکدۆنالد» هەڵپەساردنی کۆچی جووەکان بۆ شەش مانگ ڕاگەیاند. پاش سێ مانگ، ئەنجوومەنی هەمیشەیی کۆمەڵەی نەتەوەکانیش سیاسەتی گۆڕاوی بریتانیای خستەدەنگ، بە چوار دەنگ لە بەرانبەر سێ دەنگدا ڤیتۆ کرا، گوایە دەفتەری سپی دژبەری خودی ماندەتەکەیە. بەم جۆرە کتێبی سپی بە ناقانونی لە قەڵەم درا، بەڵام تا ئەو کات دەمێک بوو کۆمەڵەی نەتەوەکان بایەخی نەمابوو. پاش ١٥ ڕۆژیش هیتلەر پۆڵەندای گرت.

پاڵپشتی بڕیارەکەی بریتانی لە بنەوە بۆ عەرەب گەڵاڵەنامەیەکی سادەی تێدابوو. ئاخر کە لە جەنگی پێشتردا، عەرەب بە شێوەیەکی دژوار هاوپەیمان نەبوون، هەرەشەی زەقوزۆپی هیتلەریش هیچ بژاردەی لەبەردەم جوودا نەهێشتبووەوە. هەروەک باڵوێزی بریتانیا لە میسر بە لەبلەبانییەکی ڕەوانبێژیانە پرسی: "جووەکان؟ دەی با کردەیی بین. ئەوان لەم ڕۆژانەدا بوونەتە گەمەی هەموو کەسێک. کەچی پێویست نییە دەستبەرداریان بین. ئاخر ئەوان دوو هەزار ساڵ چاوەڕێی نیشتمانیان کرد. ئێستاش دەتوانن هەندێکی دیکە چاوەڕێ بن تا ئەو کاتەی باشتر لە تواناماندا دەبێ یارمەتیان بدەین تا دواجار بە مافی خۆیان بگەن... ئێمە تا ئێستا خراپ لەگەڵیان نەجووڵاوینەتەوە و ئەوانیش دەبێ لەوە تێبگەن، کە داواکردنی شیری شێر[78]، نایانگەیەنێتە هیچ شوێنێک، بەتایبەتیش ئەگەر ئێمە لەم جیهانەدا تاکە دۆستیان مابینەوە."[19]

هەڵگیرسانی جەنگ لە ئەیلوولی ١٩٣٩دا بەدەر لە چاوەڕێکردن هیچ بەدیلێکی دیکەی بۆ جووەکان نەهێشتبووەوە. لەو نێوەشدا ئەوان دۆستی نوێیان پەیداکرد و لە ماوەی ئەو سێ ساڵەی ڕابردووش لە دەرسە هەرە گرنگەکە گەیشتن: کاتێک لەگەڵ بریتانییەکان هەڵسوکەوت دەکەی، توندوتیژی دەیخوا.

---

٧٨ لێرەدا نووسەر ئیدیۆمێکی ئینگلیزی crying for the moonی بەکارهێناوە کە وەرگێڕانی دەقاودەق هیچ واتایەک نادا، مانای دووری ئیدیۆمەکەش داوای کردنی شتێکی مەحاڵە، پێم وا بێ ئەو ئیدیۆمە کوردییە پڕ بە پێستیەتی.

بەشی سێیەم

شەڕی نهێنی: ١٩٤٠- ١٩٤٥

١٦
پاشایەك لە تاراوگە

لە ئەنگۆرەی ١٨ی حوزەیرانی ١٩٤٠دا و هەر ڕۆژێک پاش ئەوەی حکومەتی فەرەنسا گوتی، کەوا لەگەڵ ئەڵمانە هێرشبەرەکان بەدوای ئاگربەستێکدا دەگەڕێن، لە ڕادیۆی بی بی سیدا پەیامێکی ئاڵنگارانە لە دەمی ژەنەڕاڵێکی فەرنسییەوە بڵاوکرایەوە، ئەو کەسەی بە ئاستەم دەربازببوو، گەیشتبووە لەندەن. "تۆ بڵێی دوا قسە کرابێ؟ تۆ بڵێی هیوا نەمابێ؟ ئەرێ تۆبڵێی بەزین دواقۆناغ بێ؟" ئەمە دەنگی ژەنەڕاڵەکە بوو بە لەبلەبانییەکی ڕەوانبێژییانە و بە تۆنەدەنگێکی سەنگینەوە درێژەی بە پەیامەکە دا، ئەو کەسەی دواتر ناوی دەرکرد؛ "نەخێر!... بۆ ئەو فەرەنسایەی بە تەنیا نییە! ئەو بە تەنیا نییە! ئیمپراتۆرییەتی گەورە و گرانی لە پشتە. ئەو پرسی هاوبەشی لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی بریتانیادا، کە فەرماندەی دەریاکانە لە خەبات و تێکۆشانی بەردەوامدایە... ئەم جەنگە هەر بە شەڕی فەرەنسا کۆتایی نایە و بڕیاری لێنادرێ. ئەم جەنگە جەنگێکی جیهانییە... چارەنووسی جیهان لە سەنگی محەکدایە... هەرچییەکیش قەومابێ، مەشخەڵی بەرگریکارانەی فەرانسە نەکوژاوەتەوە و ناشبێ بکوژێتەوە."[١] بە دوو سێ یەکی فەرەنسا کە لە لایەن ئاڵمانەوە داگیرکرابوو و سێیەکەی دیکەش لە لایەن حکومەتی «پیتان ڤیشی» بەڕێوەدەبرا، کە نیازی وەهای نیشاندابوو لە بەرانبەر پێدانی ئۆتۆنۆمییدا لەگەڵ هیتلەردا هاوکاربێ، ئینجا ئیمپراتۆرە پان و بەرینەکەی دیکەی فەرەنسا، کە دەبووە مەڵبەندی بەرەنگاربوونەوە، ئەمە لە قسەی ژەنەڕاڵ

«چارلس دیگۆل Charles de Gaulle» دا بەرجەستە ببوو. ناوجەرگەی ئەم ستراتیژییەش ڕۆژهەڵات بوو.

«چارلس ئەندرێ جۆزیف ماری دیگۆل Charles André Joseph Marie de Gaulle»ی بەژندرێژ و خۆپارێز، ٤٥ ساڵ پێشتر لە خێزانێکی وەها لەدایک ببوو، کە هەر لە سەرەتاوە بە ڕەنجدیدەیی خۆیان لە بۆرژوازییە ئاساییەکان جیاکردبووەوە. «دیگۆل» ئەرستۆکراتییەتی کەمینە بوو: «هێنری» و «ژان»ی دایبابی پسمام و دۆتمام بوون، ژیانێکی پەرپووتانە بەڵام خۆشانازانە دەژیان. کاسۆلیکێکی دڵسۆز و شاپەرستێکی بەجۆش بوون، ئەوان نە سروودی مارسیلیزییان دەگوتەوە و نە لە ڕۆژی شکانی باستیلیشدا جەژنیان دەگێڕا.

«هنری دیگۆل» لە شەڕی فرانکۆ-پروسیدا جەنگاوە، بەڵام هەرگیز نەگەیشتە پلەی ئەفسەرایەتی. بۆ ماوەیەکیش لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا کاریدەکرد، تا ئەو کاتەی ئاراستەی حکومەت دژی دیین وەرچەرخا، ئینجا ئەویان لەسەرکار دوورخستەوە. هەر بۆیە بوو بە بەڕێوەبەری دوو لە قوتابخانە جزویتییەکان[٧٩] لە پاریس، لەبەر ئەوەی قوتابخانەکان ئەهلی بوون بۆیە لە پاکسازیی حکومەت ڕزگاربوو. ئەو خوێنەرێکی تاسەمەندی ڕۆژنامەی «ئەکشن فرانسیز Française Action»ی ڕاستڕەو بوو، کە بانگی گەڕانەوەی بۆ پاشایەتی دەدا لە دژی دەستڕۆیشتنی بێگانەکان وەک جوو، پرۆتستانت و ماسۆنییەکانی لە ژیانی

٧٩ جزوییت: لە وشیەکی لاتینی وەرگیراوە واتای کۆمەڵگەی عیساییەکان دەگەیەنێ. ئەمە ڕێبازێکی نێو کڵێسای کاسۆلیکەکانی سەر بە ڕۆما بوو، ئەم ڕێبازە لە ١٥٤٠ بە پەسەندبامەی پاپا پاولی سێیەمەوە دامەزراوە لە ١٦١٥شدا لە فەرەنسادا بڵاوبووەتەوە.

فەرەنسا، ئەوشانازی بە پێشینە ئەرستۆکراتەکانی خۆی دەکرد، ئەوانەی لە قۆناغە جۆربەجۆرەکانی مێژووی وڵاتەکەیدا ڕۆڵیان هەبووە، سەبارەت بە ئاماژەکانی دارمانی نیشتمانی، کە بە چاوی خۆی دەیبینی، ڕاشکاو بوو. وەک بەرەنجامێکیش یەکەمین یادەوەری «چارلس»یش "خۆبەدەستەوەدانی فاشودا" بوو.[٢] «دیگۆل» سەر بەماڵباتێک بوو، بەدگومانی لە بەرانبەر دوژمنە دێرینەکەیاندا، قووڵ بە ناخیاندا ڕۆیشتبوو. "ناپاکی؟" ئەمە قسەی سەرزاری «هینری دیگۆل»ی باوک بوو، کە دەربارەی بریتانیا چەندبارەی دەکردەوە. "ئەم ئاوەڵناوەش دیارە ئەوەندە بەهێزە خۆی شەرحی حاڵی خۆی دەکا."[٣]

لەبەر ئەم پەروەردەیە شتێکی سەیر نەبوو «چارلس دیگۆل» بچێتە ڕیزی سوپاوە. لە ١٩١٢دا چووە ڕیزی لەشکری(هەنگی) ٣٣ ئەو یەکە سەربازییە پیادەڕۆیەی لەژێر کۆلۆنێلی دەمهەراش و تەوساوی «فیلیپ پیتان Philippe Pétain» بوو. هەر بە هەمان شێوەش مایەی سەرسامی نەبوو، دوای هەڵگیرسانی جەنگ لە ١٩١٤دا «دیگۆل» بریندارببێ، ئۆباڵی زامداربوونەکەشی خستەسەر شانی شکستی حکومەتی بریتانی، بەوەی خێراتر نەهاتنە مەیدانی شەڕەکەوە. لە کاتی دەرچوونیشی لە ئەکادیمیای سەربازیی «سێینت سیر St Cyr» بە "خوێندکارێکی سەربازیی بەهرەباڵا" وێناکرا، «دیگۆل» دەرفەتێکی سنوورداری هەبوو بەوەی لە ماوەی جەنگی یەکەمدا، تواناکانی خۆی دەربخا. ئاخر ئەو بەشێکی زۆری بە دیلی بردەسەر، ئەمەش دوای ئەوەی جارێکی دیکە بریندارببووەوە و لە «ڤێردون Verdun» لە ساڵی ١٩١٦دا بە دیل گیرا.[٤] هەر پێنج تەقەللاشی بۆ هەڵاتن لە دیلی شکستیهێنا.

دوای ئاگربەستەکەش بۆ ماوەیەکی کورت «دیگۆل» لەگەڵ پۆلۆنییەکاندا دژی ڕووسیای سۆڤیەتی جەنگا، ئەمەش بەرلەوەی بگەڕێتەوە ئەکادیمیای «سێینت سیر» و تا لەوێ دەرسی مێژوو بڵێتەوە، هەر لەوێش لەگەڵ ستافی کۆلیژەکە درێژەی بە مەشقی خۆی دا. لەوێوە بە ڕاپۆرتێکەوە دەرکەوت، کە تێیدا دوو لایەنی کەسایەتییەکەی پوخت کردبووەوە. ئەو "کەسێکی زیرەک و خوێنەرێکی جددی و خاوەن توانایەکی باش و لەبلەبان و کەمۆ بوو" بوو، بەڵام هەموو ئەو بەهرانەی بە هۆی "متمانەزۆری بەخۆی و ڕقهەڵگرتنی لە بیروبۆچوونی ئەوانی دیکە و هەڵسوکەوتی وەک ئەوەی "پاشایەک لە تاراوگە"، بەفیڕۆدا.[5] هەر بۆیە بە شێوەیەکی ئەفسووناوی بۆ ئەو ڕۆڵەی لە ساڵی ١٩٤٠دا بانگی بۆ ڕاهێشت، لەباربوو.

هەنووکە «پیتان» بووەتە مارشاڵ و پشتی «دیگۆل»ی گرت و بە زیرەکترین ئەفسەری سوپای فەرەنسی لە قەڵەم داوە، دیگۆلیش لای خۆی، خۆ لە ڕەخنەگرەکانی دیکە نەبان کرد. ئەو لە ساڵی ١٩٣٢دا کتێبێکی چاپکرد، تێیدا نووسی: "پیاوی کارە سەختەکان دەبێ خاوەن کەسایەتییەکی بەهێز بێ و شاناز و توندوبەند و کەمۆ بێ."[6] ئەوانەی ژێر سەرپەرشتی ئەو بەردەوام دەردەڵیان لەسەر لووتبەرزی و داواکارییەکانی هەبوو. کاتێکیش دەستبەکار دەبوو، هەموویان قەلاقوپیان لێدەکرد. ئیرادە و هیوای ئەوان هەروەک چۆن ئاسن خۆی بۆ موگناتیس ڕادەپسکێنی، ئەوانیش وەها بوون.

لە کتێبی دووەمیدا پێشنیازی ئەوەی کرد، کە سوپای فەرەنسی خۆی بکاتە سوپایەکی ئامێردار و هێزی زرێپۆشی جووڵاو و گەڕۆک، هەر ئەم تەداروکەش نازناوی "ژەنەڕاڵ مۆتۆرس"ی

بەسـەرداببڕێ. کەچـی حکـومەتی فەرەنسـاش بەگـوێی ڕاوێـژەکەی نەکرد، لەبری ئەوە بە قورسی پشتی بە هێزی بەرەنگاری وەستاو: واتە هێڵـی «مـاگینۆ Maginot» بەسـت. لە ئەنجامـدا وەک چـۆن «دیگـۆل» پێشـبینیکرد، ئەوە مەتەرێـزە پشـتێنە چەنـد زنجیـرەیە وەسـتاوەی دروسـتکرابوو لە بەرانـبەر هێـرش و کشـانی ئەڵمانـدا خـۆی نەگـرت و شـکا. کـاتێکیش لە مـانگی ئـاداری ١٩٤٠دا وەک فەرماندەی لەشکری چوارەمی زرێپۆش چووە نێو شـەڕەوە، لەبەر کورتهێنـــان لە ســـووتەمەنیدا پەکـــیکەوت. ئەو تاڵاونۆشـــینەی هەســـتکردن بە شکســـتی ئەو کـــاتە لەســـەر ســـووک بـــوو، کە هۆکـارکەی دۆزرایەوە.لە ٦ی حوزەیرانـدا «پـاول رێنـاود Paul Reynaud»ی سـەروەزیر، «دیگۆل»ی لەبەرەی شـەڕ کێشـایەوە و کردی بە وەزیرێکی لاوەکی، ئینجا پاش سێ ڕۆژ ناردیە لەندەن تـا داوای یـارمەتی لە «وینسـتن چەرچـڵ» بکـا. چەرچڵـیش هەر مانگێک بوو، ببووە سەروەزیر. دوای ساڵانێک لەنێو بگرەوبەردەی قـــاقڕی سیاســـەت لە ســـیبیەکاندا، لە کۆتاییـــدا «چەرچـــڵ» بە پـێچەوانەی پێشـبینی بـاوکی ڕەفتـاری نوانـد، گـوایە هەرگیـز شتی باشـی لەدەسـت نـایەت، ئەوەش بە لای کەمـی لە هەلـومەرجێکی نالەبـاردا. تـازە کـردەی چـۆڵکردنی «داونـکەرکە» تەواوببـوو، لیبـڕاوانەش بە نەتەوەی گـوت، دەبـێ ئامـادەی "جەنگـی سـەر کەنارەکـان" بـێ، ئیـدی ئەو ئێسـتا بیـری لەوە دەکـردەوە، کە باڵادەسـتیی بریتانیـا لە هەوادا پـێش هێـرش و پەلامـاری دەریـایی دەکەوێت، کە فێرماختی ئەڵمانییەوە[٨٠] دەکرا.

---

٨٠ فێرمـاختی ئەڵمـانی مەبەسـت هێـزی بەرگـری ئەڵمـانییە کە لەنێـوان سـاڵەکانی ١٩٣٥-١٩٤٥ لە ئەڵمانیای نازی لە یەکگرتنی هێزی ئاسمانی و وشکانی و دەریایی پێکهاتبوو.

ئەم سەردانەیان یەکەمین سەردانی «دیگۆل» بوو بۆ ئینگلستان، کاتێکیش داوای فڕۆکەی گرانبەهای لە «چەرچڵ» کرد، بۆی جێبەجێنەکرد، بەڵام ئەو لە هۆکارەکەی گەیشت، ئینجا بە ئارامییەوە بە سەروەزیری گوت، کە بڕیارێکی ڕاستودروستی دا، «چەرچڵ»یش پێیگوت، لەبیری ناکا. دوای ئەوەی گەڕایەوە فەرانسە، «ڕیناود» دەستی لەکارکێشابووەوە، ئیدی ڕوون بوو، کە هیچ شتێک نییە ڕێگە لە جێگرەوەکەی واتە لە «مارشاڵ پیتان»ی مامۆستای پێشووی بگرێ، لەوەی خۆی بەدەستەوە بداو و حکومەتی بەدناوی «ڤیشی» دابمەزرێنێ، «چەرچڵ»یش توانی هەڵاتنی دیگۆل ڕێک بخا. کاتێکیش «دیگۆل» یاوەری «ئێدوارد لویس سپیر»ی ئەندامی پەرلەمان و دۆستی چەرچڵی کرد بۆ بەردەم فڕۆکەخانەی «بۆردۆ»، دیاربوو بۆ بەڕێکردن بوو، ئیدی کە لە تاکسی دابەزی «سپیرس»ەوە ڕاکێشرایە ناو فڕۆکەکە. پاشان «دیگۆل» لە دانپێدانانێکی سەیر و ناسکدا گوتی؛ "هەستمکرد وەک ئەوەی ڕووت بم، وەک پیاوێک لەسەر کەنار خۆی ڕووتبکاتەوە و نیازی وابێ لەنێو ئۆوقیانووسەکەدا مەلە بکا.[٧]"

«سپیرس»، «دیگۆل»ی بە "کەسێکی سەرڕاست و ڕاستەوخۆ تەنانەت توندوزبریش هاتە پێش چاو... پیاوێکی ڕوخسار سەیر، بەژندرێژییەکەی بەسەر هەموو کەسێکدا باڵکیش بوو"، لەوەش تێگەیشت ئەو "زۆر کەمۆ"شە.[٨] ئەو لەو ڕۆژە ناسەقامگیرییانەی لەندەن پشتی «دیگۆل»ی گرت، لە کاتێکدا «چەرچڵ»ی دۆستی داوایدەکرد، کە پیاوە فەرەنسییەکە دەبێ بکرێتە هێمای بەرگریی. دواتر سەروەزیر پێشنیازیکرد، ئەو پیاوێکی تەواوعەیاری دەستکەوتووە، وەک نووسی؛ "ئەو گەنجێکی بە جۆش و خرۆشە و

به باشیش سەرنجی ڕاکێشام"، ڕاستیەکەش ئەو کات «چەرچڵ» ڕاست بوو، چونکە بژاردەی فراژیتری لەبەردەستدا نەبوو: ئاخر کەسی لەو باشتر لەبەردەستدا نەبوو.[9] دوای ئەو کەوتنە قێزەونەی فەرەنسا، چەرچڵ پێویستی بە پیاوێکی فەرەنسی هەبوو تا بۆ بریتانییەکانی بسەلمێنێ، کەوا ئەوان وەک هەست دەکەن دابڕاو نین. هەر ئەمەش هۆکارە سەرەکییەکەی بوو، کە لە بەرانبەر دەنگی ناڕەزایی کابینەکەی سوور بوو، بەوەی ڕێگە بە دیگۆل بدا لە ١٨ی حوزەیراندا پەیامەکەی لە ڕادیۆدا پەخش بکا. ستراتیژییەکەی دیگۆلیش سەرکەوت. لێکۆڵینەوەیەکی بریتانی لە مانگی ئەیلوولدا سەلماندی، «دیگۆل» خۆشەویسترین کەسایەتی بێگانەیە، هەرچەندە ڕکابەرییەکەش توند بوو. ئاخر بە شێوەیەکی ڕێژەیی ئەو لە وڵاتەکەی خۆیدا کەسێکی ئەوەندە ناسراو نەبوو.

دیگۆل لە ڕادیۆدا درێژەی بە برووسکەناردن دا بۆ گەورە ئەفسەران لە هەر بەشە کۆلۆنییەکی فەرەنسییدا، داوای لێکردن بێنە ڕیزی ئەو. کەچی ئەو هەموو پەیامانە بە تەواوی شکستیانهێنا. «دیگۆل» تێکۆشا قەناعەت بە پیاوگەلێک بکا، کە زۆر لەوان لەسەروبەندی خانەنشینیدا بوون و دەیانەویست بە خۆیان و خاوخێزانیانەوە بگەڕێنەوە نیشتمان. «سپیرس» ئەوەی تێبینیکرد، کە ئەم جۆرە پیاوانە "خوازیارنین قوربانی بە بەرهەمی کارنامەی ژیانیان لە خزمەتی سەربازییدا بدەن، کە پێدەچوو سەرچڵییەک بێ، هەرچەندە شەرەفمەندانەش بێ."[10]

تەنانەت بۆ ئەفسەرە پلەنزمەکانیش هاتنەڕیزی فەرەنسای ئازاد ڕیسکێکی زۆر گەورە بوو. ئەفسەرێک بەم شێوەیە لە دۆستێکی بریتانی پرسی، کە داوای هاتنەڕیزی فەرەنسای ئازادی لێکرد؛ "ئایا بیرت کردووەتەوە، کە ئەمە چی بۆ من دەگەیەنێ؟ ئەگەر وەهام

کـرد ئەوا حـوکمی مەرگـم بەسـەردا دەدەن و کـاتێکیش بگیـرێم، تیربارانم دەکەن، دەست بەسەر موڵکوماڵیشمدا دەگرن، هەروەها بەم کارەم سوێندەکەشم دەشکێنم، ئەو سوێندەی لە کاتی بوونە ئەفسـەریدا خـواردومە، بەوەی بە دڵسـۆزییەوە لە خزمەتـی حکومەتی فەرەنسادا بم. من ئەم حکومەتەی ئێستای فەرەنسا پەسەندناکەم، بەڵام خۆ ڕاستی شتێکی دیکەیە، خۆ من سوێندی ئەوەم نەخـواردووە گـوێڕایەڵی ئەو حکـومەتە بـم، کە پەسـەندم کردووە."[11] لە کۆتاییدا ئەو ئەفسەرە ئەوەشی بۆ زیادکرد، کە دوو لە کوڕەکانی لە خزمەتی سوپای فەرەنسی دان، ئەگەر کارێکی وەها بکا، کارنامەی ئەوانیش تەفروتونادەکا.

کاتێکیش «دیگۆل» بروسکەی بۆ بەیروت بۆ کۆمسیاری باڵا و ژەنەڕاڵی فەرماندەی لەشکرێکی بەهێزی فەرەنسی لە ڕۆژهەڵات، کە لە ٣٧.٠٠٠ سەرباز پێکهاتبوو لێدا و تێیدا نووسیبووی؛ "ئەرکی شـەرەفمەندانە و پاراسـتنی یەکپـارچەیی خـاکی ئیمپراتـۆریەت و فەرەنسـایە"، کەچـی داواکەی ڕەتکـرایەوە.[12] ئـاخر فەرمانـدەی لەشکرەکە حەزی لێ نەبوو لە لایەن ئەفسەرێکی پلە و پایە نزمتردا فەرمانی بەسـەردا بکـا لە کاتێکدا لە گیرفـانی بریتانییەکانیشـدایە. ئیدی خۆی و کۆمسیاری باڵا خێرا دوای ئەوەی «پیتانە»وە بە ناپـاکی خەتابـارکران ڕەگەڵ حکـومەتی ڤیشـی کەوتـن.[13] چەنـد ڕۆژێکـی دواتـر خۆیـان بە هەق زانـی، ئەوەش ئەو کـاتە بـوو، کە «چەرچڵ » هەنگاوە لێبڕاوانەکەی هەڵهێنا و بڕیاری نقوومکردنی کەشـتیگەلی فەرەنسـی دا لە «مێـرس ئەلکەبیـری» جەزائیـری فەرەنسیدا، ئەمەش لە پێناوی ئەوەی نەکەوێتە بەردەستی ئاڵمان. بۆردمانکردنی کەشتیگەلەکە بووە هۆی کوشتنی ١٣٠٠ دەریاوانی فەرەنسی، کە بووە مایەی بە ڕەوازانین و وروژاندنی ئەو گومانە

دێرینانەی لەنێو فەرەنسییەکانی ڕۆژهەڵات[81] سەبارەت بە مرخ لێ خۆشکردنی بریتانیای نەیاریان لە ئارادا هەبوو.[14] هەروەها ئەم ڕووداوە ئەرکی دیگۆلیشی قورسکرد. تەنیا «جۆرج کاتیرۆکس»ی یاریدەری ژەنەڕاڵ «گۆرۆ»ی یەکدەست، کە ئەو کات ببووە کۆمسیاری باڵای فەرەنسی لە هیندی-چینییدا بە تاسەوە وەڵامی ئەرێیانەی دیگۆلی دایەوە. «کاترۆ» دیگۆلی بە شێوەیەکی تایبەتی دەناسی، ناسینەکەش بۆ ئەو کاتە دەگەڕایەوە، کە لە ئۆردوگای دیلەکانی جەنگی پێشوودا بە یەکەوە بوون.

کاتێک دیگۆل ڕاپۆرتی نامرادبوونی خۆی سەبارەت بە داواکارییەکانی گەیاندە چەرچڵ، ئەویش هێدمەگرتی بوو. بەر لەوەی بێتەوە سەرەخۆی پرسی؛ "ئێوە هەمووتان بە تەنیان؟ دەی کەواتە پێی لێدەنێم ئێوە بە تەنیان".[15] ئەم بڕیارە لەپڕە شڵەژانێکی لەنێو هاوکارەکانی پەیداکرد، ئەوەی دەیەویست بەڕە لە بن پێی هەر بەهەڵەداڕۆیشتنێک دەربکێشی، بەوەی لەوانەیە بتوانن حکومەتی ڤیشی بە لای خۆیاندا ڕابکێشن. بەم جۆرە بۆ ڕۆژی پاشتر کاتێک داوای لە حکومەتی بریتانی کرد پاڵپشتی دیگۆل بن، ئەو بە وریاییەوە وشەکانی خۆی هەڵبژارد. ئەوە بوو ژەنەڕاڵ دیگۆلیان (ئەوان پێشگری بریگادی ژەنەڕاڵیان لابرد و تەنیا ژەنەڕاڵیان هێشتەوە) نەوەک هەر بە سەرۆکی حکومەت لە تاراوگە ناساند، بەڵکو وەک "سەرکردەی هەموو فەرەنسییە ئازادیخوازەکان لە قەڵەمیان دا، ئەوسا لە هەر کوێیەک بن، ئەوانەی بۆ پرسی هاوپەیمانان پشتیان پێدەبەستێ."[16]

---

٨١ مەبەست لە ڕۆژهەڵات، ئەو هێزانەی فەرەنسی بوون لە ڕۆژهەڵاتی دەریای سپیی ناوەڕاستی، واتە وڵاتی شام.

بریتانییەکان بە کەڕەپبوونی[82] «دیگۆل» سەرسامبوون، ئەویش کاتێ شکستەکانی خۆی نەدەسەلماند، بەڵام کەمتر بایەخیان بۆ ئەوە دادەنا، کە کابرای فەرەنسی هەمان هەستی سەرسامانەی بە لای ئەوانەوە هەبوو. هەروەک «کاترۆ» بە کورتی دەریبڕی، لەو کاتەی بریتانییەکان بڕوایان بە فەرەنسای ئازاد وەک "ئامرازێکی خزمەتکردنی سیاسەتەکانیان" هێنا، فەرەنسییەکانیش بە تەواوی خۆیان جیاواز دەبینییەوە هەروەک ئەوەی "ببووژێنەوە " وا بوو.[17] دیگۆل لەو بڕوایەدا بوو وەک سەرکردەیەک بووەتە پارێزەری هەموو وڵات، لە کاتێکدا «پیتان»ی سەرۆک گێژوویێژ ببوو.[18] ئەو لە ١٩ی حوزەیراندا لە ڕادیۆدا جاڕیدا: "ئەز، ژەنەڕاڵ دیگۆل، سەرباز و سەرکردەی فەرەنسیم، بە ئاگاییەوە بە ناوی فەرەنساوە دەدوێم."[19] کەچی هێشتاش بە شێوەیەکی ڕقهەڵسێنانە وەڵامی چەرچڵی دایەوە، ئەو کاتەی داوایلێکرد بەڵکو مسۆگەرینامەیەک بە سەربەخۆیی بداتە سوریا و لوبنان، بەڵام ئەو دەستی بە پێناسەی بریتانییەکانەوە گرت بۆ سنووردار بوونی دەسەڵاتەکانی، بەوەی بڵێ من هێشتا ئەو دەسەڵاتەم نییە تا ئەم کارە بکەم.

کەوتنی فەرەنسا خۆی سووکایەتییەکی کافی بوو، بەڵام بۆ دیگۆل هەر بەقەد ئەوە مایەی بێزران بوو، کە لە پڕێکەوە پشت بە نەتەوەیەک ببەستێ یان لەسەر نەتەوەیەک بەندبێ کە هەر لە منداڵییەوە فێرکرابوو بڕوایان پێنەکا. بۆیە بڕیاریدا باشترین ڕێگە بۆ شاردنەوەی ئەو نائارامییە، وەها نمایشبکا، کە فەرەنسا سەرباری ئەو ڕەوشە نالەبارە هێشتا هەر نەتەوەیەکی مەزنە و دەبێ لە بەرانبەر هەر کەسێکیش کە هاوڕا نەبێ زۆر لامل و توند بێ. ئەو دواتر نووسی: "تەنیا لەو کاتەی خۆی بە هەڵمەتبەرێکی

٨٢ کەڕەپ: لامل، نەسەلمێن، کەللەشەق، عیناد، ئینکێر.

سەرسەختی نەتەوە و دەوڵەت نیشانبدا، ئەوسا دەتوانێ پشتگیریی لە نێو فەرەنسییەکان وەدەستبێنێ و بیانییەکانیش ڕێزی بگرن."[٢٠]

کاتێکیش زۆر لە هاوتا بریتانییەکانی نەیانتوانی لەبەر ئەو تاکتیکە ختووکەدەرانەی بێدەنگبن، بووە دنەدەر بەوەی دیگۆل هەموو کاتێک هەر وا بکا. ئەو لە مامەڵەکردن لەگەڵ بریتانییەکان شتەکەی وەها پوختکردەوە: **"تۆ دەبێ دەست بە مێزدا بدەی، ئینجا ئەوان پاشەکشە دەکەن."**[٢١] تەنانەت «سپیرس»، کە باشترین پاڵشتی ئەو بوو، ئەوەی تێبینیکرد "هەر زوو ئەو لایەنە ناخۆشەویستییەی ئەو وەک ئەوەی خاڵی لاوازی ئەو بێ، وەهای لێکردبوو خۆشەویست ببێ."[٢٢] دیگۆل بە خۆیشی لە یاداشتەکانیدا بە چێژەوە ئەوە دەگێڕێتەوە، کە چۆن «ئەناتۆنی ئیدن Anthony Eden»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانی، جارێکیان لێیپرسی ئاخۆ دەزانێ، کە بووتە مایەی سەرئێشەی زۆر لەوەی "هەموو هاوپەیمانە ئەوروپییەکان بە یەکەوە". دیگۆلیش لە وەڵامدا گوتبووی: "گومانم نییە، ئاخر فەرەنسا هێزێکی مەزنە."[٢٣]

دیگۆل بە منداڵی خەونی بەوە دەبینی ببێتە فەرماندەی لەشکرێکی دووسەد هەزار کەسی، ئەوە بوو لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٠یشدا هەوڵیدا ئەو خەونەی بکاتە ڕاستی. پێدەچوو مشوورخۆرییەکەش باش بێتەوە. فەرمانڕەوا باڵا ڕەشپێستەکەی چاد پشتگیری خۆی بۆ دیگۆل دەربڕی، تەکانی هاوشێوەش لە کۆنگۆی فەرەنسی و گابۆن ڕاگەیەنرا. تا دەهات متمانەی دیگۆل هەورازتر دەڕۆیشت. بەر لە گەشتەکەشی بۆ «داکار» لە ڕۆژئاوای ئەفریقا لە کارخانەیەکی فرۆشتنی جلوبەرگی ئیستوایی بینرا، خەریکی سەروسەودای جلوبەرگە، ئەمەش یەکێک لەو دزەکردنانەی نێو باری ئاسایش بوو، کە دوای ئاشکرابوون بە

کێفەڕات وەرگەڕا. لەگەڵ ئەوەی ئەو شتەش قەوما، بۆ ماوەیەک بیریکردەوە خەریکە مێشکی دەتەقێ، کەچی متمانەی بە بریتانییەکان هەر بەرنەدا. ئینجا بایدایەوە، ئەم جارەیان هەموو ئاگاهی خۆی خستە سەر سوریا. خۆ ئەگەر لەوێ لەشکری ڕۆژهەڵات بباتەوە، ئەوا دەبێتە ئەو هێزە گرنگە، کە بریتانییەکانیش ناتوانن پشتگوێی بخەن.

بریتانییەکانیش پشتگیریی ئەو چاوتێبڕینەی دیگۆلیان کرد. ئاخر کە فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵاتدا بە لای حکومەتی ڤیشییدا شکانەوە، ئینگلیز زانی تووشی کێشە هاتووە. هەرهیچ نەبێ ئەو ڕۆژهەڵاتە فەرەنسییە دەبێتە پردی پەڕینەوەی شۆفارێتەکانی ئاڵمان بۆ وێرانکردنی فەڵەستین، کە لەو سێ ساڵانەی دواییدا پێیەوە هیلاک و شەکەتببوون. هەروەها لەوانەیە ببێتە بنکەیەکیش بۆ پەلاماری هەوایی سوێندخۆران بۆ سەر نۆکەندی سوێس و دابڕاندنی دامەزراوە نەوتییەکانی عێراق. لە یاداشتنامەیەکی نهێنیی وایتهۆڵدا هۆشداری بۆ سەر پێگەی بریتانییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا پوختکردبووەوە بەوەی: "لەوانەیە ڕەوشەکە هی بەرگریلێکردن نەبێ" مەگەر سوریا و لوبنان بکەونە بن جڵەوی دەسەلاتێکی دۆست یان کۆنترۆڵی ڕاستەوخۆی بریتانیا."[٢٤] زۆریش پێشتر ڕۆژنامە بریتانییەکان هەواڵی ئەوەیان نووسیبوو، لە هیکەوە لوبنانی لەبن بەرگی گەشتیارییدا بینراون، کە بە پاسپۆرتی هەنگاری و بولگاری دەگەڕان و بە ئەڵمانییەکی ڕەوانیش دەدوان.[٢٥]

هەروەها بریتانییەکان دانیان بەوەدا نا ڕەوشی ڕۆژهەڵات بۆ چارەسەرکردن سەختە، ئاخر ئەوان دەیانزانی، ئەگەر ئەوان هەوڵبدەن ڕاستەوخۆ دەست بەسەر لوبنان و سوریادا بگرن، ئەوا ئەو ترسە کۆنینە دەوروژێننەوە، کە مەبەستە ڕاستەقینەکەیان

دەرکردنـــی فەرەنســـییەکانە لەوێ. مەزنـــدەکردنی ڕەوشـــەکەش پاڵپشـــت بـــوو بە ڕاســـتیی ســـەربازیی. ئیدی دوای پێشـــوەچوونی ئیتاڵییەکان لە ناوەڕاستی مانگی ئەیلوولەوە لە لیبیا ڕووە و میسر، بریتانییەکان هێزی دیکەیان لەبەردەستدا نەما تا بە هێز کۆنترۆڵی ســـوریا و لوبنـانی پێبکەن. بۆ مـاوەیەکیش ژێربەژێـر پەیوەنـدییان لەگەڵ فەرەنسای ڤیشی لە لوبنان و سوریا هێشتەوە بەڵکو بە لای خۆیانـدا ڕایانکێشـین، بەڵام شکسـتهێنان لەم هەوڵەدا هێزوگـوڕی دایە دەست ئەوانەی لەگەڵ ئەوەدا بوون هێڵێکی توندتر لە بەرانبەر ســوریا و لوبنـان بگرنەبەر. لە سـەرووبەندی کۆتـایی ئـابی ١٩٤٠دا، حکـــومەتی بریتـــانی بڕیاریـــدا ڕێگەبـــدا بەڵکـــو فەرەنســـییە ئازادیخوازەکان کودەتایەک بکەن و حکومەتی ڤیشی لە ڕۆژهەڵات بڕووخێنن. بۆ ئەم مەبەستەش «جۆرج کاترۆ» وەک پیاوی هەرە پێشـــەوەی مەیـدان لیگیـرا، چـونکە کارنـامەیەکی دووردوودرێـژی لە ڕۆژهەڵاتدا هەبوو.

«کاترۆ»یش لە ئەزمونی خۆی سەبارەت بە نەیارێتی بریتانی- فەرەنســـی لەســـەر ئەو هەرێـــمەی ڕۆژهەڵات، لەگەڵ بۆچـــوونی بریتانییەکـــان هـــاوڕا بـــوو، کە گـــرنگە ئەوە ببینـــرێ فەرەنســـییە ئازادیخوازەکـان بەبـێ پاڵپشـتی بریتانییەکـان سـوریا و لوبنـان ببەنەوە. بۆ بەدبەختیش ئەم نیازکردەیە کاریکردە سەر دەرفەتـی سەرکەوتن. ئەو دیگۆلی دڵنیاکردەوە، کە هەڵمەتەکەی سەردەکەوێ و وەهـای نووسـی: "هەر زوو کە دڵنیـابوون لەوەی دوو سـێیەکی لەشکر و زۆرینەی هێـزی ئاسـمانییم لەگەڵدایە ئەوا بێ دوودڵـی دەســـەڵاتی ســـوریا و لوبنـــان دەگرمەدەســـت. ئەم کـــارەش لەبەر لایەنـــی هۆکـــاری ســـایکۆلۆژییەوە بە بـــێ پشـــتیوانی هێـــزی بریتانییەکانەوە دەکەم."[٢٦]

گەشبینییەکەی «کاترۆ» لە شوێنی خۆی نەبوو. بە گوێرەی گەلالەنامەی کونسوڵی بریتانی لە بەیروت شتەکەی بە "پیلێهەڵبڕینێکی کەڵەکە بوو"ی ئاستی پشتگیری فەرنسای ئازاد لە ڕۆژهەلات وەسفکردبوو، ئەو پێشبینی ئەو هەنگاوە توندانەشی نەکرد، کە فەرەنسای ڤیشی لە سوریا دژی هاوپەیمانەکان گرتنیبەر.[٢٧] «کۆلۆمبانی» بەرپرسی ئاسایشی فەرەنسی کە بە بێهوودە لە نێو فایلەکانی بەدوای یاخیبووانی عەرەب لەکنەوپشکنیندا بوو، ئەوەش ئەو کاتەی لە ١٩٣٨دا «تیگارت» سەردانی کردبوو، ئەوسا لە ڕێی ئەو فایلانە زیاتر لە زانیاری لەسەر پیاوەکانی لای خۆی نەوەک نەیارەکانیان هەبوو. کاتێکیش ئاژانەکانی فەرەنسای ئازاد ویستیان بەرتیلی بدەنێ تا کودەتا بەسەر حکومەتەکەدا بکەن، ئەوە بوو کابرا چووەوە لای بەرپرسەکانی خۆی لە بەرانبەر پلە و پایەی بالاتر ناپاکی لە پیلانگێڕییەکە کرد.[٢٨] بەخێراییش ئەو ئەفسەرانەی گومانیان لێدەکرا مەیلیان بە لای دیگۆلەوە هەبێ، گەڕێنرانەوە فەرەنسا، هەروەها ئەو تۆڕە سیخوڕانەی فەرەنسای ئازادیش، کە بۆ پارە هانی «کۆلۆمبانیان» دا، زۆری پێنەچوو ڕاپێچکران. هەردووکیان هەم کۆمسیاری بالا و ژەنەڕالی فەرماندەی هێزی ڕۆژهەلات بانگکرانەوە پاریس و «هێنری دینتز»یان لە جێگەدا دانرا، «هێنری»یش ئەو ئەفسەرە بوو، کە پێشتر لە شەڕی دروزەکاندا سەرۆکی دەستەی هەواڵگری بوو لەژێر فەرماندەیی «سارایل» دا. «دێنتز» لەگەڵ «سارایل» کە کاتی خۆی بانگکرابوونەوە پاریس، بە ڕوونی بۆچوونی خۆی دەربڕی. ئەو بڕوای وا بوو؛ "بریتانییەکان نوێنەرایەتی ئەو شتانە دەکەن، کە ئێمە وێران دەکەن، ئەوانیش: سیاسەتی دیموکراسییەتی ماسۆنی و فەندی دارایی

جوولەکەیاتی ساکسۆنین. ئەوان نوێنەرایەتیی ڕابردوو دەکەن، هیچ شتێکی بنیاتنەرانە نین."[٢٩]

بە گەیشتنە مانگی کانونی یەکەم، «کاترۆ» هاتەڕایێ، کە جارێ لە ڕۆژهەڵاتدا هیچ دەرفەتیک بۆ کودەتا لەگۆڕێدا نییە. لە برووسکەیەکدا بۆ دیگۆل نووسی؛ "سوریا میوەیەکی تاڵە نایەوێ پێبگا" و لە ئەنجامدا دانیپێدانا؛ کە "ئێمە تەنیا بە هێز زەفەریان پێدەبەین."[٣٠] کێشەکەش هەردوو پیاوەکە دەیانزانی، ئەوان تا ئەو کات هێزێکی وەها کاریگەریان بۆ ئەم ئامانجە لەبەردەستدا نەبوو.

تا ئەو دەمە بریتانییەکانیش لەو بارەدا نەبوون ئەو کورتهێنانە پڕبکەنەوە. لە میسریش «ئارشیبالد وێیڤل Archibald Wavell» سوپاسالاری هێزی بریتانی لە ژێر فشاری توندا بوو. "ئەو لە هەموو شتێکی کەم بوو ئازایەتی نەبێ"، لەو کاتەی «وێیڤل»شەڕی ئیتاڵییەکانی دەکرد، بەتەما نەبوو بەرەیەکی نوێی جەنگ بکاتەوە، ئاخر ئیتاڵییەکان لە لیبیا و خاکی حەبەشەوە هەڕەشەیان لە میسر دەکرد.[٣١] هێشتا دوای ئەوەی لە هەردوو بەرەوە چۆکی بە ئیتاڵییەکاندا دادابوو، دژی هەر کردەیەک لە سوریادا بیکا. هەر بەڕاستیش، ئەو مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، کە بەزاندنی ئیتاڵییەکان دنەی "ئەفسەرانی فەرەنسای ئازادیخواز لەنێو پلەدارەکانی سوریادا بدا و بیانخاتە جموجۆڵەوە"، کە ببێتە پاکانەیەک بۆ خۆدوورگرتن."[٣٢]

دیگۆل لە ترسی ئەوەی مەبادا «کاترۆ» جێگەکەی پێ لەقبکا، لە یەکی نیسانی ١٩٤١دا بۆ هەڵسەنگاندنی ڕەوشەکە خۆی گەیاندە قاهیرە. یاوەری ئەویش لەو گەشتەدا «سپیرس»ی پاڵپشت بوو وەک ئەفسەری بریتانی پاشکۆ. «سپیرس» هەرزوو بڕیاریدا، کە «وێیڤل» لە "بەهەشتێکی دەبەنگییدا دەژیا"، چونکە ئەو قسەکەی حکومەتی ڤیشی لە سوریای بەهەند هەڵگرتبوو، گوایە یارمەتی

ئاڵمان نادەن.[٣٣] ئەو و دیگۆل بەڕاستی ترسان لەوەی فەرەنسای ڤیشی خێرا ملکەچی داواکاریی ئاڵمانەکان بێ تا ڕێگەیان بدرێ هێزی فڕۆکەوانیان، فڕۆکەخانەکانی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵات بەکاربهێنێ.

تا ئەو کاتەی «سپیرس» ڕەوشەکەی «وێیڤل»ی هەڵسەنگاند، زنجیرەیەک ڕووداو قەومان، ناچاریکردن بجەنگن. لە ٢ی نیساندا و پاش مانگێک لە پڕوپاگەندەی ئاڵمان لە عێراق، ئەفسەرێکی ناسیونالیست بە ناوی «ڕەشید عالی گەیلانی» دەستی بەسەر دەسەڵاتی بەغدا داگرت. بۆ ڕۆژی پاشتر ژەنەڕاڵە نایابەکەی هیتلەر «ئێروین ڕۆمل Erwin Rommel» دەستی بەسەر بەنغازی، کەناری لیبیادا گرت و لەشکری شەشەمی ئاڵمانیش پەلاماری گریک(یۆنان) و یۆگسلافیای دا. لە ماوەی یەک هەفتەدا یۆگسلافیا خۆی بەدەستەوە دا و کاتێکیش گریک لە ٢٤ی مانگدا خۆی بەدەستەوەدا، چارەکێکی لەشکرە بەهێزەکەی بریتانیا کە ٥٥.٠٠٠ سەرباز دەبوون، کە بۆ پاڵپشتی ئەو وڵاتە نێردرابوون ئەوێ، بەدیل گیران.

«سپیرس» هیوای وا بوو، ئەو کۆنفرانسەی لە ١٥ی نیسان لە قاهیرە دەبەسترا ڕەوشی سوریا تاتوێبکا و لەوانەیە ببێتە ئابلۆقەیەکی توند لەسەر کەناری ڕۆژهەڵات، بەڵام شتەکە لەو کاتەدا بە هەڵەدا ڕۆیی، ئەو کاتەی لە ترس و تۆقیندا «کاترۆ» پێشنیازیکرد، بەڵکو هێزی بریتانی ڕەوانەی ئەوێ بکرێ و دەست بەسەر سوریا و لوبناندا بگرێ. بەسەرقاڵبوونی بریتانییەکان بە شوێنی دیکەوە، ئەم داخوازییە "کە ئەستەم بوو بەدیبێ"، هەروەک یەکێ لە ئامادەبووانی هێنایە قسە، وای لە فەرەنسای ئازاد کرد بە تەواوی لە ڕەوشەکە بەدووربن. ئەمەش بووە هۆکار بۆ بارەگای «وێیڤل» تا ماوەیەکی زیاتر سوریا پشتگوێبخا.[٣٤]

سەربارى ئەمە، ئەو ڕووداوانەى لە عێراق بەرپابوون، دەستبەجێ زەنگى هۆشدارى لێدا. دوا بەدواى كودەتاكەى «ئەلگەيلانى»، بە شێوەيەكى كردەيى باڵوێزخانەى بريتانيا لە بەغدا ئابڵۆقەدرا و هێزى ئاسمانى پاشايەتيش كە بنكەكەى لە حەبانييە بوو، كە كەوتبووە نێوان پايتەختى عێراق و ڕێگەى لوولەكێشى نەوت بۆ حەيفا، هێزى نەيارى عێراقييەوە ئابڵووقەدرا. «وێيڤل» داواى لە حكومەت كرد بەڵكو لەگەڵ «ئەلگەيلانى» بگەنە ڕێككەوتن و پێويست بە ناردنى هێز نەكا، بەڵام كاتێك شەڕ لە دەوروبەرى فڕۆكەخانەكەدا قەوما، ئيدى كار لە كار ترازا. لە ٤ى ئاياردا لەندەن بە ژەنەراڵى گوت؛ "ئێمە هيچ سازشێك ناكەين" و فەرمانيان پێكرد هێزى پاڵپشت بنێرێتە ئەوێ.[٣٥] يەكەى سەربازيى «هابفۆرس Habforce[٨٣]» خێرا خۆى كۆكردەوە بەڵكو ئابڵوقەى سەر بنكەى حەبانييە بشكێنێ –ئەوە بوو هەر باربەرێكى لە سەر شەقامەكانى ئۆرشەليم و حەيفا بەديكرد هێناى- تا هێزەكەى بە نێو بيابانەدا بەرەو عێراق پێبگوازێتەوە. ئەو شتە گرنگەى لە مێشكى چەرچڵدا بوو، پێويستى ئەوە بوو "هەرچى هێزمان هەيە بۆ ڕزگاركردنى حەبانييە و كۆنترۆڵكردنى هێڵى لوولەكێشى نەوت بۆ سەر دەرياى ناوەڕاست بەكاربهێنين."[٣٦]

ئاڵمانەكانيش بە بايەخى عێراقيان زانى بۆ بريتانيا. ئيدى دواى داواى «ئەلگەيلانى» بۆ ئاڵمان بەڵكو بەهاناياەوە بچن، بەرلين حكومەتى ڤيشى ناچاركرد ڕێگە بە هێزى ئاسمانى ئاڵمانى بدا تا لە ڕێگەى خۆيان بەرەو عێراق، فڕۆكەخانەكانى سوريا بۆ

٨٣ هابفۆرس: يەكەى سەربازيى لەشكرى بەريتانى بوو، كە لە ١٩٤١ لە ماوەى شەڕى ئەنگلۆ-عێراقى پێكهات و لە ماوەى هەڵمەتى سەر سووريا و لوبنانيش كارا بوو.

پڕکــردنەوەی ســوتەمەنییان بەکــاربهێنن. کــاتێکیش هەواڵگریــی بریتانی ڕێگەی بە فەرمانی حکومەتی ڤیشی گرت کە بۆ «دێنتز» دەرکردبــوو، بەوەی ڕێــگەی فڕۆکەکــانی ئاڵمــان بــدا لە وڵاتەکەدا بنیشنەوە، ئیدی زەنگی هۆشیاری لە لەندەن لێدرا. «چەرچڵ» کە تــا ئەو کــات فشــارێکی وەهــای نەخســتبووە ســەر «وێیڤــل» تــا ڕەوشــەکە بگۆڕێ، ترسا لەوەی نەوەک ئاڵمان لە ڕێگەی هێزێکی ئاسمانی بچووک، لە ڕێــگەی گەشــتیار و یــاخیبوونی نێوخــۆیەوە دەست بەســەر سوریا و عێراقدا بگرن."[37] بەو ڕامانەی کە دەکرا ئەم دۆخە بە نــاردنی سیاســییەکی چەکــدار بــۆ ســوریا چارەسەرکرابا، بۆیە لە ٩ی ئایاردا بە «وێیڤل»ی ڕاگەیاند کۆمەکی «کاترۆ» بکا تا هەڵمەتەکە دەستپێبکا و فەرمانی بە هێزی ئاسمانی بریتــانیش کــرد فڕۆکەخانەکانی سوریا بۆمبــاران بکەن.[38] ستافی ئەرکــانی «وێیڤــل» بە دروســتییەوە پێیــان وا بــوو ئەوە دوورە، کە ئاڵمانەکــان پەلامــاری دوورگەی کریــت بــدەن بەرلەوەی دەســت بەســەر ســوریادا بگــرن، ئەوە بــوو ئەوان تیشــکۆی هەوڵەکانیــان خستەســەر هەڕەشــە دەستبەجێیەکان. هەروەهــا خەمی ئەوەشــیان بــوو پــاڵ بە فەرەنســای ڤیشــییەوە نەنــێن بــۆ ئەوەی بە ئاســانی بکەوێــتە باوەشــی ســوێندخۆرەکان، ئەمەش لە ڕێــی بــۆمبی دەستپێشخەرانەی چەرچڵەوە. ئەوە بوو تەنیا لە ١٢ی ئایاردا، ئەو کاتەی کونسوڵی بریتانی لە بەیروت ڕاپۆرتی خۆی دا بەوەی ئەم بەیانییە گوێی لە دەنگی بۆمبی ئاڵمانەکان بوو لە لای ڕۆژهەڵاتەوە، ئەوسا لە کۆتاییدا پەژراندی، کە نابێ چیدی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ فەرەنســای ڤیشــی بــوەخرێنرێ. ئەوە بــوو لە ١٥ی ئایــاردا بۆمبی بریتانی بەسەر فڕۆکەخانە سەرەکییەکانی سوریادا داباری، فڕۆکەکانی ئاڵمانیایان هەر لەسەر ڕێڕەوەکاندا تێکشکاندن.

بە هـــــاتنی ٢٠ی ئایــــــار، -ئەو ڕۆژەی ئاڵمانەکـــــــان پەڕەشـــووتوانەکانیان لە دوورگەی کریـت دابەزانــدن- فشــارێکی یەکجار زۆر بۆ جووڵەکردن هەبوو. «سپیرس» برووسکەی بۆ لەندەن لێدا کە بەندوباوێکی وەها هەیە، «دێنتز» هێزەکانی خۆی لە ســوریاوە بــۆ لوبنــان بکێشــێتەوە، بەمەش بۆشــاییەک لەوێ دروســتدەبێ، ڕەنگبــێ عەرەبە ناسیۆنالیســتەکان جــێگەی ئاڵمــان پڕبکەنەوە. ئینجا پێشنیازیکرد: "باشە ئەگەر تەنیا فەرەنسای ئازاد بەردەســت بــێ، بـۆ بەکاریـان نەهێنـین؟"[39] ئەو لەو بـڕوایەدا بـوو فەرەنســای ڤیشــی لە نێوان بـژاردەی شــەری ئاڵمــان و خەڵکــانی خۆیان لە فەرەنسای ئازاد، زەحمەتە شەڕی خۆیان بکەنەوە.

ئەفسەرێکی هێزی دەریایی فەرەنسی کە لە سوریاوە هەڵاتبووە بەیرووت گوتی، کات زۆری بە بەرەوە نەماوە، کاتی جووڵەیە. ئەو پێـداگیر بـوو لەســەر ئەوەی لە میـانەی ئەو پاشــاگەردانییەدا، کە دوابەدوای بۆردومـــانەکەدا هـــات، دەرفەت هـــاتووەتەپێش. ئەو شێلگیرانە گوتی: "لە ماوەی دووهەفتە دەبێ بجووڵێین دەنا کار لە کـار دەتـرازێ."[40] سوپاسـالاریش لە لەنـدەنەوە ئەم دڵـخەبەردانە بە پەلەیەی قۆستەوە. پێی وا بـوو "دەرفەتەکە هـی لەدەستدان نیـیە"، ئیدی ئەوان بە «وێیڤل»یان گوت ئەگەر دۆخەکە گونجاوە دەبێ ڕێگە بە فەرەنسای ئازاد بدا بچنە سوریا. " دەبێ پێشـڕەویەکەش بە کودەتـایەکی سیاسـی لێکبـدرێتەوە، لەو کـاتەدا ئەو شـتە زۆر گرنگتـر بـوو لە کردەیەکـی سـەربازی."[41] کەچـی لەبەر کـورتهێنی فەرەنسای ئازاد لە هەبوونی هێزی سەربازیی پێویست، ئەوان بەو بیــرۆکەیە هــاتنەپێش، لەبــری کــردەی ســـەربازی بــۆ گــۆڕانە ڕیشەییەکە، پەنا بۆ بڵاوکردنەوەی بەیاننامەی فەرمی (مانیفێست) ببەن.

١٧

قۆناغێکی بۆگەن

«جۆرج کاترۆ» خاوەنی ئەو بیرۆکەیە بوو، کە دەکرێ فەرەنسای ئازاد بۆ ئەوەی بە ئاسانی دەست بەسەر ڕۆژهەڵاتدا دابگرێ، سەربەخۆیی بداتە سوریا و لوبنان. هەروەک یەکەمین جەنگی جیهانی، ئەو کاتەی بریتانییەکان ڕوویان لە عەرەب نا بۆ ئەوەی دژی تورکەکان بوەستنەوە، بەڵێنێکی چەوریان پێدان، ئیدی ئەویش بەهیوا بوو بە بەڵێنێک لە دژی ڤیشی بابداتەوە سەر سوریا و لوبنان، بەڵام ئەوەندە هەیە، دانی بەوەدا نا، کە خستنەڕووەکە مەترسیدارە. ئەو هۆشداری دایە دیگۆل بەوەی؛ "بە دڵنیاییەوە بەڵێنەکە دەبێتە مایەی تیختیخەدانی هەراسانیی، ڕەنگە لە ڕۆژهەڵات بۆ کێشەوبێشەش سەربکێشێ، ئەو سەرئێشەیەی لەوانەیە ڕەوشەکەمان لەوێ بۆ ئاسان نەکا."[١] لەمەشدا لەسەر هەق بوو: ئاخر ئەو بیرۆکەیە بۆ ماوەی پێنج ساڵی ئایندە مۆتەکەیەک بوو بۆ سەر پەیوەندییەکانی نێوانیان.

«سپیر» ئەو ئەفسەرە بریتانییە پاشکۆیەی لەگەڵ دیگۆلدا بوو، پێی وا بوو بیرۆکەی «کاترۆ» "مسۆگەرینامەیەکی شکۆمەندانەی بۆ سەربەخۆیی ڕەهای سورییەکان بەبێ هیچ خۆپاریزییەک"، شتێکی نایابە چونکە ئەو نیگەران بوو لەوەی کاتێ فەرەنسای ئازاد لەودیو سنوور ئاودیودەبن، ڕووبەڕووی ئۆپۆزسیۆنە سورییە تووڕەکان دەبنەوە.[٢] بە پشتگرتنی ئەو بۆچوونەی «کاترۆ»، لە ١٩ی ئایاردا و لەگەڵ پێنانە نێو خاکی سوریا بە دیگۆلی گوت، بەڵکو "کۆتایی ماندات و هاتنی سەربەخۆیی جاڕبدا."[٣]

تەنیا لە ڕەشنووسی جاڕنامەکەدا کە «کاترۆ» لە هەمان ئێوارەدا کاری لەسەر کردبوو دانی بەوەدا نا، کە لە بەرانبەر ئاڵوێرێکدا خۆی و دیگۆل بەنیاز بوون بیکەنە پاشکۆنامەی نەخشەکە. هەر لەو ڕەشنووسەدا ئەوەش هاتبوو، فەرەنسای ئازاد "شاندەداتەبەر بەرپرسیارێتی کە فەرەنسا هەڵیگرتبوو" لە ڕۆژهەڵاتیشەوە ئەوە ڕەچاو دەکا سوریا و لوبنان بە پەیمانی هاوپەیمانیی بە فەرنساوە بەندبن".[٤] ڕوون و ئاشکراش بوو «سپیرس» ئەم ڕەشنووسەی بە دڵنەبوو، چونکە دوای خوێندنەوەی، دانەیەکی بە شێوازی خۆی لێ دروستکرد و لە سەعات ١٢.٤٥ ی ڕۆژی ٢٠ی ئایارا، واتە هەر نیو سەعات دوای «کاترۆ»، بۆ لەندەنی نارد.

هەروەک ئەو ساتە چارەنووسسازییەی ٢٥ ساڵ پێشتر لە نامە و نامەکاری «مەکماهون» لەگەڵ «شەریف حوسێن»دا ڕوویدا، پڕۆژە و پێشنیازی فرەشێواز پەیدابوون، قەناعەتی بە بریتانی و فەرەنسییەکان هێنا بەوەی پێویستە خستنەڕووەکەیان لەگەڵ عەرەبدا تاوتوێبکەن. بە دەرەنگانێکی ڕۆژی ٢٠ی ئایار «کاترۆ» چووە سەرسنووری سوریا تا بە نهێنی چاوی بە ئەفسەرێکی فەرەنسی هاوئاواز بکەوێ، کە بەنیاز بوو لە حکومەتی ڤیشی هەڵبگەڕێتەوە و ڕەگەڵ فەرەنسای ئازاد بکەوێ. کەچی کاپیتان «فلیبەرت کۆلێت Philibert Collet» وەک ئەوەی ڕاستەوڕاست لە «بیو گێست Beau Geste'[٨٤]»ەوە هاتبێتە دەر، هەواڵی

---

٨٤ بیۆ گێست: مەبەست ڕۆمانێکی سەرچڵییانەی «پ.س. ورێن» لە ١٩٢٤دا چاپ بووە، باس لە سێ برای ئینگلیز دەکا، کە دزی تەڵا دەکەن و بەگوێرەی ڕەفتاری چینی باڵاش دەجووڵێنەوە، ئەو دەستەواژەیە لە فەرەنسیدا واتا و هێمای بیچمێکی جوان دەدا، کە ئەنجامێکی نەزۆکی لێبکەوێتەوە.

نـامرادانەی بـۆ هێنـا.[٥] بە پـێچەوانەی چاوەڕوانییەکـانی «کـاترۆ»، «کۆلێــت» دڵنیــابوو، کە فەرەنســای ڤیشــی سەرســەختانە دەستدەکاتەوە و شەڕ دەکا. «کاترۆ»یش دیگۆلی ئاگادارکردەوە، تەنیـا پڕوپاگەنـدە بەس نیـیە، ئیـدی بە دڵنییـایەوە لە ئێســتاوە پێویستیان بە کۆمەکی هێزی بریتانی دەبێ.[٦]

سەرەتا «سپیرس» متمانەی بە زانیارییەکانی «کاترۆ» نەکرد، بەڵام کاتێـک چـاوی بە ئەفسـەرە دێـرینەکەی فەرەنسـی کەوت، کە دواتـر بە خـۆی و ٢٠٠ کەسـی دیکە لە ڤیشـی هەڵـگەڕایەوە، ڕای خۆی گۆڕی. ئەو لە «کۆلێت»وە بۆی دەرکەوت، فەرەنسای ئازاد لە سـوریا "هەمـوو شـتێکە تەنیـا خۆشەویسـت نەبـێ" و پێشـدەچێ سـوورییەکان گەرمتـر پێشـوازی لە بریتانییەکـان بـکەن.[٧] هەروەهـا «کۆلێت» ئەوەشی بە «کاترۆ» گوت، کە «کاترۆ» لە نێو سەرباز و کاربەدەسـتە فەرەنسـییەکاندا پشـتیوانییەکی وەهـای نییە. ئینجـا «ســپیرس» گەیشــتە ئەو ئاکــامە، کەوا قســەکانی «کــاترۆ» کاریگەرییان نییە.

ئەوە بــوو ڕەوشــێکی مۆتەکەئاســا لە مێشــکی «ســپیرس» بەرجەسـتە دەبـوو. بریتانییەکـان پێویسـتییان بەوە هەبـوو ڕێـگەی فەرەنسـای ئـازاد بـدەن تـا سـوریا بە دەسـتبهێنن بـۆ ئەوەی لەو سـەرنجە دووربکەونەوە بەوەی ئەوان تێدەکۆشـن بەڕە لە بن پێـی فەرەنسییەکان دەربێنن. کەچی بۆ دەزگای هەواڵگرییان ئەوە دیار بوو، ئەو تێوەگلاندنەی فەرەنسای ئازاد ببێتە مایەی نەیاربوون بۆ هەردوو لایان، بۆ سـوورییەکان، ئەوانەی دەیانەویست بریتانییەکان بێن و ڕزگاریـان بکەن، هەروەهـا بۆ فەرەنسـای ڤیشـیش، ئەوانەی فەرەنسای ئازادیان وەک بەرەیەکی پێشەوەی بریتانییەکان دەبینی. هەروەهــا ئەو قاوەقــاوەش ســەبارەت بە "مەترســییەکی نزیــک"

کەوتبـــووەوە، بەوەی دەکـــرێ ســـورییەکان لەگەڵ عێراقییەکـــان یەکبگرن تـا کۆنفیدراسـیۆنێکی عەرەبی لە ژێر ڕاسـپاردەیی ئاڵمـان پێکبهێنن. ئەوەش دیار بوو گوتەی «کاترۆ» بە تەنیا بۆ ڕاگرتنی ئەم شتە بەس نەبوو.

کاتێکیش ئەو زانیارییە تێکەڵوپێکەڵانە گەیشـتنە لەندەن، چەرچڵ داوای لە «ئەنتۆنی ئیدن»ی کەشـخە، وەزیـری کاروبـاری دەرەوە کـرد، بە سیاسـەتی خـۆی لە جیهـانی عەرەبـدا بچێـتەوە. لە ٢٧ی ئایاریشدا، «ئیدن» یاداشتنامەیەکی کورت، بەڵام چارەنووسسـازی دایە کـابینەی حکـومەت. لە یاداشـتنامەکەدا پێـی لەوە نـا بـوو، کە ڕەگوڕیشەی ناڕەزایی عەرەب "کێشەی فەڵەستین بوو"، بەڵام وەک داوایکرد، دەکرێ بەئاسانی دۆخەکە خاوبکرێتەوە بەوەی بریتانیا بەڵـێن بە سـوری و لوبنانییەکـان بـدا سـەربەخۆیی خۆیـان بەدەستدەهێن، ئەمەش ئەگەر هاتوو فەرەنسای ئازادیش ئەم جۆرە مسـۆگەرینامەیە ڕەتکـردەوە، یـان شـتێکی وەهـای خسـتبووەڕوو بەڵام شکسـتیهێنابوو.[٨] «ئیدن» پێشـنیازیکرد: "ئێمە دەبێ خۆمـان ئـازاد ڕابگـرین لە هەر بـادانەوەیەکی فەرەنسـای ئـازاد بـۆ عەرەبەکانی سوریا." هەروەهـا ئەو پشتی ئەو بیرۆکەیەشی گرت، کە حکومەتی بریتانیا لە ڕاگەیەنراوەکانی خۆیدا پشتی عەرەبەکان بگرێ بۆ بـانگەوازی یەکێتـی، تەنـانەت بە گـوێرەی بیرکـردنەوەی کەسەکی ئەو پێی وا نەبوو یەکێتیی عەرەب لە توانادا هەبێ. پاش ئەوەی کـابینەی حکـومەتیش شـتەکەی پەسـەندکرد، هەر دوو ڕۆژ پاشـتر لە دوانێکـی خـۆی لە «مانشـن هـاوس Mansion House»[٨٥] پشتگیریی حکومەتەکەی بۆ هیواخوازییەکانی عەرەب نیشاندا.[٩]

---

٨٥ بارەگای سەرۆکایەتیی شارەوانیی (عومدەی) لەندەن.

تـازە حکـومەتی بریتانیـا خـۆی بـۆ بەدواداچـوونی سیاسـەتێک پابەنـدکرد، بـۆ ئەوەی تـوورەیی عەرەب بە هـۆی سیاسـەتی دەسـەڵاتدارییان لە فەڵەسـتین خاوبکـاتەوە، پشـتگیریی خۆیـان بـۆ سەربەخۆیی لوبنان و سوریا نیشاندا.

دەستبەجێ «دیگۆل» درکی بەوە کرد، کە حکومەتی بریتانیا لەسـەر حیسـابی فەرەنسـییەکان نیـازی دنەدانـی یەکێتیـی عەرەبـی هەیە و ئەمەشی هیچ بەدڵ نەبوو. کەچی لەوەش گەیشت، بەدەر لە پەژرانـدنی پـڕۆژە ڕاگەیەنـراوەکەی «کـاترۆ»، هـیچ بژاردەیەکـی دیـکەی لەبەردەسـتدا نییە، چـونکە بریتانیـا بەڵێنـی سـەربەخۆیی ڕۆژهەڵاتی داوە، خۆ ئەگەر ئەویش لە پێشدا هەمـان گێـزەر نەخـاتە بەردەمیـان، ئەوا بریتانیـا عەرەب بـۆ خۆیـان کێشـدەکەن. لەگەڵ ئەوەشدا پێش جارنامەکەی هەوڵیدا ڕتووشـی بکا. لە ٣١ی ئایاریدا ئەو بـۆ لایەنگرانـی فەرەنسـای ئـازادی نووسـی و داوای لێکـردن، لەبەرئەوەی دەکـرێ ئەوێ ببێـتە مەیـدانی جەنـگ و ئەوانـیش ئەو هێـزە ڕەوایەیـان نیـیە تـا " بە تەواوی مانـدات ڕابگەیەنـین و هەڵیبوەشـێنینەوە"، بـۆیە لەبـری ئەوەدا "پێویسـتە قۆنـاغێکی گواستنەوە بۆ ڕادەستکردنی دەسەڵات لە ڕۆژهەڵات بێتە دی."[١٠٠] هەر ئەوەنـدە دەڵێـین؛ ئـێمە هـاتووین کۆتـایی بە ڕژێمـی مانـدات بهێنـین، پەیماننـامەی دەسـتەبەری سـەربەخۆیی و سـەروەری بێنینەدی." کـاتێکیش وادەی بەدیهێنـانی بەڵێنـی سـەربەخۆیی هـات، ئەوە ڕوون بوو، کە «دیگۆل» بیری لەوە کردبووە وادەنامەکە لە هـی بریتانییەکـان درێژتـر بـێ. سـاڵێکیش پێشـتر، ژەنەڕاڵە فەرەنسییەکە بڕوای وا بـوو "مەترسی هەرە گەورە و هەرە نزیک

دیاره لە پشتێنەی ئیسلامییەوە دێ، کە لە تەنجەوە تا هیندستان درێژدەبێتەوە."[11]

«سپیرس» پێشبینی کردبوو، دەکرێ دیگۆل خۆی لە شتەکان بدزێتەوە و پێشنیازی بۆ بریتانیا کرد، بەڵکو دەستەبەری ئەوە بکا ڕاگەیاندنەکەی فەرەنسی بۆ پرسی تەکتیک نەبێ. هەروەها ئەوەشی کرد بیرۆکەکە بگەیەنێتە دیگۆل، بەوەی شتەکە وەک سەلماندنێکی سەرکردایەتیانەی ئەو بێ بۆ فەرەنسای ئازاد. ئەوەی پێشنیازکرد خستنەڕووی فەرەنسی بۆ سەربەخۆیی دەکرێ نمایشنامەی خودی دیگۆل سەرتربخا. کاتێکیش دیگۆل پرسی، کە بەڵێنێکی وەها لەوانەیە دۆخەکە ناجێگیربکا، «سپیرس»یش خێرا هاتە وەڵام: "خۆ ئەگەر شتەکە وەها بێ... ئایا دەستەبەربوونی بریتانیا بۆ پرسەکە دەربەست نییە؟" ئەوسا چەرچڵ بۆ دیگۆلی نووسی و دڵنیایکردەوە، کە ئەو "هیچ نیازی بۆ بەدقۆستنەوەی ڕەوشی تراژیدی فەرەنسا نییە تا سوودی خۆی لێببینێ." بەڵکو بەدوای ئەودا دەگەڕێ ژەنەڕاڵیش بە بەڵێنی سەربەخۆییەکە پابەندبێ. "منیش کۆکم لەسەر ئەوەی نابێ ڕەوشی سوریا ببێتە مایەی هەڕەشە لەسەر سەقامگیریی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست؛ بەڵام بۆ ئەم بابەتە پێویستە هەردوو لامان، ئەوەی دەلوێ بکەین تا عەرەب بگەنە خواست و مەرامیان."[12]

بەم جۆرە لە ٨ی حوزەیراندا، کە هێزی بریتانی فەرەنسای ئازاد لە سنوور پەڕینەوە، «کاترۆ» ڕایگەیاند، ئەو "بۆ ئەوە هاتووە کۆتایی بە ماندات بهێنێ" و بۆ ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی سوریا و لوبنان هاتووە؛ حکومەتی بریتانیاش هەمان لێدوانی دا بەوەی پشتگیریی یاریدەدەری ئەو مسۆگەرینامەیە، کە لە لایەن ژەنەڕاڵ «کاترۆ» ڕاگەیەنراوە.[13] هەرچەندە واژەی "دەستەبەری" لە

لێدوانەکە بەکارنەهێنا، بەڵام هەڵبەت بەرڕەوتەکە ڕوون و ئاشکرا بوو، هەر بەم شێوەیەش لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوکرایەوە. بەو جاڕدانەش، حکومەتی فەرەنسا خۆی خستە هەڵوێستێکی هەراسان. هەر کاتێکیش هەڵمەتەکە کۆتایی پێدەهات، دەبووایە بریتانیا دەستەبەریی ئەوەی بدابایە، کە فەرەنسای ئازاد سۆزەکەی خۆی بگەیەنێتە جێ. ئەوە بوو دوای بەرەبەیانی ٩ی حوزەیران، سێ بەش لە کۆماندۆ پڕچەکەکانی بریتانی -کە ٥٠٠ کەس دەبوون و بە دەموچاوی لە تەنی هەڵسواو- لەسەر کەناری باشووری لوبنان نزیک ڕووباری لیتانی دابەزین. ئەو ڕووبارە زۆر لێژە کەوتبووە ٢٠ میلی سەرووی هێڵی سنووری نێوان فەلەستین و لوبنان، ئەو سنوورەی بەر لە دوو دەیە بریتانی و فەرەنسییەکان کێشرابوو. خۆی ئەمە سنوورێکی سروشتی بوو، فەرەنسای ڤیشیش پەسەندکردبوو.

هێزی کۆماندۆی «Z» ئەرکی دەستبەسەرداگرتنی پرسی سەرەکی «قاسمییە» بوو کە لە نزیک کەناراوەکە ڕووباری لیتانی دەبڕی، دەبووایە لەوێ بمابانەوە تا لەشکری حەفتەمی ئوستراڵی دەگەیشتە ئەوێ. نەخشە بنەڕەتییەکەیان دابەزین بوو لە لای باکووری ڕووبارەکە، بۆ ئەوەی لە پشتەوە بتوانن پەلاماری سەنگەرە بەرگرییەکانی فەرەنسای ڤیشی بدەن. ئەوە بوو پلانەکە بە پەلە داڕێژرابوو و وێنە هەواییەکانی شوێنەکەش دیوی کەناراوەکەی تێدا نەبوو. وەک بەرەنجامێکیش بەشی باشووری هەر سێ بەشەکە لە دیوە هەڵەکەی لیتانی هەڵکەوتبوو، کەوتبووە پێشەوەی بەرەکە نەوەک پشتەوە، هەر بۆیە ئەوێ کەوتە بەر ئاگری چڕی چەکەکانی دوژمن.

فەرماندەی مەڵبەندی هێزی کۆماندۆی Z «ڕیچارد پیدەر Richard Pedder» تووشی بەرگرییەکی توند بووەوە. گەیشتنی دیگۆل چەند ڕۆژێک پێشتر وەهای لێکەوتەوە، بەوەی کۆماندۆکان لە ژێر ڕەحمەتی گوللەدا خۆیان بگەیەننە کەناراوەکە. دوای ئەوەی چەند فەرەنسییەکیان گرتن، کە هێشتا هەر بە بێجامە بوون، ئیدی لەوێوە بەرەو مۆڵگە و تۆپخانەی فەرەنسییەکان ڕۆیشتن. سەرەتا دەستیان بە سەر تفەنگی یەکەمدا گرت و ئینجا بایاندایەوە سەر ئەوانی دیکە، بەڵام لە کاتی هەڵاتن بەرەو لای باشوور «پیدەر» پێکرا و و کوژرا و ئەفسەرێکی دیکەش بە گوللەی قەناسێکەوە، کە خۆی لە نێو داروپرچک حەشاردابوو بە سەختی بریندار بوو. لە دواییدا هێزەکەی لای باکوور توانی ڕێگەی خۆیان بەرەو لای باشوور بکەنەوە و تا سەربازگەی سەر ڕووباری لیتانی ناچاربکەن خۆیان بەدەستەوەبدەن. هەمووی بەسەریەکەوە، زیانی هێزی کۆماندۆکە بە کوشتن و بریندارەکانەوە یەک چارەکی هێزەکەیان بوو. ئەوانەی مابوونەوە بۆ ڕۆژی پاشتر هێزەکەی ئوسترالی ڕزگاریکردن.

ئوسترالییەکان بەشێک بوون لە هێزی "ئۆپەریێشن ئێکسپۆرتەر Operation Exporter"، ئەو هێزە دووسەرەی «وێیڤل» پێکی هێنابوو تا تەڕدەستانە بەیروت و دیمەشق بگرن، ئەوان بەسەر هەموو ئاستەنگەکانی بەرەی ڕۆژهەڵاتدا هاتبوون. لە هەفتەکانی پێشتردا «وێیڤل» ئەو هێزەی لە ئوسترالی، بریتانی و هیندی و سەربازی فەرەنسای ئازادەوە بەیەکەوەنابوو، خستبوونیە ژێر فەرماندەیی «جومبۆ ولسن Jumbo' Wilson»ی فەرماندەی مێتلاند، ئەو ژەنەڕاڵە خۆشەویستە چوارشانە کەتەیەی، کە قایشی پشتی نەدەگەیشتەوە سەر یەک. کاتێک «جومبۆ» گەیشتە

ئۆرشـەلیم و فەرمانـدەیی هێـزەکەی وەرگـرت، هەروەک پشـیلەی «شیشـایر» مسـکە بـووەوە بە تاسـەوە گـوتی: "گەلـی جـوامێران، دەترســـم کێشـــەی زۆروزەوەنـــد هەبـــن!"[١٤] ئەم خـــۆگریی و حەوسەڵەدارییە بۆ ئۆپەراسیۆنێکی کەمتێچووی وەها لەباربوو.

بەیروتـی پـایتەختی ڕژێمـی ڤیشـی لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت بەشـی بـاڵی چەپـی هێـزە پێکهـاتووەکەی ئوسـترالی بـوو، کە پێشقەرەوڵی لەشکرە تازە پێکهێنراوەکەی «وڵسن» بوو، لە کاتێکدا دیمەشق بەشی باڵی دەستەڕاستی هێزەکە بوو، لە لەشکری هیندی و بەشـێک یەکەی سـوارەی یەکەم و شـەش بەتـالیۆنی فەرەنسـای ئازاد لەژێر فەرماندەیی ژەنەڕاڵ «لیگنتیلهۆم Legentilhomme» پێکهـاتبوو. جێگرەکەشـی نـاوی «پیـرێ کوینگ Pierre Koenig» بـوو، کە بە دەسـتەواژەی "ئینگلیـزی خوێنـاوی" ناسـراو بـوو، هەر تەنیا ئەو دوو وشـەی بەم زمـانە دەزانین.[١٥] «کوینگ» بە تەواوی مەبەسـتی لە دەربـڕینەکە جـدی نەبـوو، بەڵام ڕاسـتییەکە وەهـا مـایەوە، کە فەرەنسـای ئـازاد توانیـان تەنیـا هەر نیـوەی هێـزە پێویستەکە بەکاربهێنن، چونکە لە ئامرازی گەیاندن و گواستنەوەی بریتانییان کەم بوو.

بریتانییەکـان ڕەچـاوی بەرگرییـان نەدەکـرد. ئـاخر دیگـۆل پێـی گوتبـوون، لە لایەن فەرەنسـای ڤیشـییەوە ڕووبەڕووی کەمتـرین بەرگری دەبنەوە، چونکە "هەر زوو ویستی شەڕیان لا نامێنێ".[١٦] ئیدی بریتانییەکان بۆ دڵنیابوون لە نیازپاکی خەڵکەکە، تەنیا پشتیان بە جارنامەی «کاترۆ» بۆ سەربەخۆیی خەڵکەکە نەبەست، بەڵکو ژێربەژێـر خەڵاتێکـی ٢٠٠.٠٠٠ پاوەنییـان بـۆ سـەرانی دروز و بەدووەکـانی عەرەب لەنێـو سـوریادا نـارد. بـۆیە کـاتێ هەردوو سەرەی مقاشەکەی هێزی هاوپەیمان لە ٨ی حوزەیراندا پێیاننایە

سەر خاکی فەرەنسییەکان، ئەوان شتێکی وەهایان کرد "بەوەی خۆیان لە بن بەرگێکی دیکە بشارنەوە، گوایە وەک پۆستەچییەکان خەریکی گەیاندنی نامە و پەیامەکانن، بۆیە بە شەقامەکاندا بڵاوبوونەوە."[١٧] فەرمان بە ئوسترالییەکان کرا خودە سەربازییەکە بە شەپقەیەکی سووکتر بگۆڕن.

بەرایی پێشڕەوی هێزەکە هەروەک پێشبینییەکانی دیگۆل بە ئاسانی چووەسەر. کاتێکیش ئوسترالییەکان لە سنوور پەڕینەوە، یەکەمین فەرەنسی کە چاویان پێکەوت لە پۆلیسخانەیەکی سەرسنوور بوو، هێشتا هەر لەناو نوێنی نوستندا بوو. لە لای دەستەڕاستیشەوە، لە ڕۆژی یەکەمی پێشڕەوییەکەدا هێزی بریتانی بۆ نیوەڕۆ گەیشتە شاری «درعا». وەک هیوایان خواستبوو، هەر خێرا دروزەکان پشتگیریی خۆیان بۆ دەربڕین و ئەو ئەفسەرە فەرەنسییە بەرپرسیارەی سەر دووریانی وێستگەی بە یەکبەستنەوەی هێڵی ئاسنینیش خێرا هەڵگەڕایەوە. کابرای فەرەنسی دۆخەکەی خۆی ڕوونکردەوە، لەو کاتەی بەتەمابوو بەرەو باکوور هەڵبێ، تایەکەی پێشەوەی تڕومبێلەکەی دەرچوو و پەکیکەوت، ئیدی چارەسەرەکە زۆر ئاسان بوو؛ "دەستبەجێ بووینە یەکێک لە فەرەنسای ئازاد!"[١٨]

«هارۆلد داهل Roald Dahl» کە وەک فڕۆکەوانێکی فڕۆکەی «هوریکان» لە هەڵمەتەکەدا بەشداربوو، لە یاداشتەکانیدا گێڕایەوە، کەوا فەرەنسای ڤیشی ئامادەکاری بە بەرگریکردن و ڕووبەڕووبوونەوە نەکردبوو. گێڕایەوە کە بە فڕۆکەکی نێردرایە سەر فڕۆکەخانەی ڤیشی لە «ئەلریاق» تا خاپووری بکا، لە یەکەمین فڕینی نزمی بەسەر فڕۆکەخانە ناوبراوەکەدا شتێکی سەرسامی بینی؛ چەند کیژێک لە بن فیستانی لۆکەیی ڕەنگین لەوێ

لای فڕۆکەکـان بە خۆیـان و پێکی شـەرابی دەسـتیان وەسـتابوون، دیـاربوو لەگەڵ فڕۆکەوانە فەرەنسییەکان دەیـانخواردەوە، لەبیرمە کە ئـێمە دەرکەوتـین ئەوان بە خۆیـان و پێکـی شـەرابەوە لەسـەر لابالّی فڕۆکەکە دانیشتبوون."[١٩] کاتیش بەیانی یەکشەممە بـوو "دیار بـوو فەرەنسـییەکان لەگەڵ کچەکـان ڕایانـدەبوارد و فڕۆکەکانیـان نیشانی کچەکان دەدا، ئەوەش نموونەی شتێکی فەرەنسی بوو، کە لە بەرەی پێشـەوەی شـەڕدا وەهـا بجـوولێنەوە. ئیـدی هەریەک لە ئێمە سەرەتا لە ڕیزی یەکەمی فڕۆکەخانەکەی دا، چەند سـەیر بـوو هەر کچ بوو پێکەکەی فڕێدەدا و تا هێزی تێدا بوو بەرەو نزیکترین باڵەخـانە ڕابکـا... هەر لەوێ پێنج فڕۆکەمـان لەسـەر زەوی تەخـت کردن."

کەچـی هیـوای ئەوەی هێرشـەکە بەسـەلامەتی و بـێ بەرگـری بەڕێـوە بچـێ، ڕاسـت دەرنەچـوو، ئـاخر کە هەردوو سـەری مقاشـەکەی هێـزی «ولسـن» ڕووبەڕووی بەرگرییەکـی چڕوپـڕ بـوونەوە. لە لای دەسـتە چەپـی هێـزەکەی ئوسـترالی، کە ڕێـگەی خۆیـان بەرەو دۆڵـی «مەرج عیون»ی گەورە شـاری سـەر لیتانی، ڕووبەڕووی گوللەی چروپڕی ڕەشاشـی دوژمـن بوونەوە. هەوڵـی ئەوان بـــۆ خـــاوێنکردنەوەی دۆڵەکە ڕووبەڕووی بەرگرییەکـــی سـەخت بـووەوە. لە یەکێـک لە گوندەکانـدا "نـارنجۆک بە نـارنجۆک وەڵامـدەدرایەوە."[٢٠] لە دەسـتە ڕاسـتی هێزەکەشـدا، واتە هێـزی بریتـانی لە ڕێگەیـان بەرەو دیمەشق ڕووبەڕووی هەمـان بەرگریـی سەخت بوونەوە. ئەفسەرێکی پلەبالای بریتانی وەها ڕاپۆرتی دا: "لە مەیدانـدا زرێپۆشـی فەرەنسـای ڤیشـی بەرگری لە هاتنەپێشـی هەر بستێکی پێشرەوی ئێمە دەکرد."[٢١]

ئەمە سەرسامییەکەی دڵخۆشکەر نەبوو. لە کاتێکدا «سپیرس» ئەوەی ڕەچاودەکرد، کە فەرەنسای ڤیشی بە شێوەیەکی پاسیڤانە ڕێگە بە ئاڵمانەکان دەدەن فڕۆکەخانەکانیان بەکاربهێنن، بەڵام هەرگیز ئەوەی ڕەچاونەدەکرد بەم چەشنە توندە بەرگری لە پێشرەوی هێزی بریتانی و فەرەنسای ئازاد بکەن. کەچی حکومەتی ڤیشی فەرمانی بە سەربازەکانی دابوو بەرگریبکەن و دەستیانبکەنەوە، هەروەها بە ڕۆژنامەکانیشیان کە بانگەوازی دەستکردنەوە و لە دژی دوژمنی دێرینەمان بدەن و شکۆمەندی سەربازییمان بپارێزن.[22] ڕۆژنامەوانی پێشەنگی ڤیشی ڕایگەیاند: "پارێزگاری لە هەر بستێکی خاکی سوریا پارێزگارییە لە مەیدانی سەرەکی فەرەنسا. هەر دڵۆپە خوێنێکی ڕژراوی فەرەنسی لە سوریا بەشێکە لە شەرەفی نیشتمانی گەڕاوەمان."[23] لە سایەی کاریگەریی پڕوپاگەندەی «داونکەرک» و «میرسی ئەلکەبیر»دا، فەرەنسییەکان لە لای ڕۆژهەڵاتەوە سەرسەختانە جەنگان.

تێکەڵبوونی فەرەنسای ئازاد لەگەڵ هێزی پەلاماردەر بۆ سەر سوریا و لوبنان هەڵەیەکی گەورە بوو، چونکە وای کرد ململانێیەکە سەختتر بێ. بە بڕوای ئەفسەرێکی فەرەنسای ئازاد؛ "دیگۆلیستەکان لە چاوی فەرەنسای ڤیشیدا "ئەهریمەنێکی بەرجەستە، کۆچی قوربانی غەزەب و هەراسانی و لاوازیی بوون، کە بۆ ماوەی ساڵێک دنەی گۆشەی تاریکی ویژدانیان دەدا."[24] لە هەر شوێنێک ڕەگەزێکی فەرەنسای ئازاد تێوەگلابا، شەڕەکە سەختر و چڕتر دەبوو. لە دێهاتێکی لای «خربە» لە باشووری لوبناندا، ئەفسەرێکی فەرەنسی ئازاد لە کاتی گەڕانەوەییدا و لە پشتەوە سەربازانی هێزی ڤیشی تەقەی لێکرا و کوژرا، ئاخر

چووبـوو تـا قەناعەتیـان پێبکـا خۆیـان بەدەسـتەوەبدەن و ڕەگەڵ فەرەنسـای ئـازاد بـکەون. لە ڕووداوێکـی دیکەشـدا، ئەفسـەرێکی فەرەنسای ئـازاد بە مـاتۆڕ بە لای هاوتـایەکی خـۆی لە فەرەنسـای ڤیشـیدا دەچـێ و داوای لێدەکا ڕەگەڵیبکەوێ تـا بە هەردوو لایـان دژی دوژمنی هاوبەش، دژی ئەڵمان ببنەوە، کەچی یەکسەر کابرای ڤیشـی هەڵدەکێشـێتە دەمـانچە و گـوللەیەکی لە تەپڵەسـەری بەرانبەرەکەی دەدا و لەوجێ ساردیدەکاتەوە. «جومبۆ ولسن» لە بیرەوەریی خۆیدا هەڵمەتی هێرشبردنەکەی بە "بێزراوترین شالاو" لەقەڵەمدا.[٢٥]

«دێنتز»ی فەرماندەی هێزی ڤیشی لە ١٥ی حوزەیراندا واتە هەر هەفتەیەک پاش هاتنی هێزی هاوپەیمانان، دژەهێرشێکی کردە سەریان. لە لای ڕۆژئاوای چیاکەدا، هێزی ڤیشی لە «مەرج عیون» و « جزین» دا بە زەبری شێلکەی ئاگری تۆپخانەکەی هێزی ئوسـترالی ناچـارکرد، پاشەکشـەبکەن. لە لای ڕۆژهەلاتـی چیاکەشـەوە، پەلامـاری سـەنگەری بریتانییەکانیـان لە بـاکووری دیمەشـقەوە دا و زیـانێکی بەرچاویـان لێخسـتن و سـەرلەنوێ دەسـتیان بەسـەر «قـونێتەرە» و «بەرزاییەکـانی جـۆلان»یـان گـرتەوە. کـاتێکیش فڕۆکەوانەکـانی هێـزی هەوایـی ڤیشـی بارەگـا کاتییەکەی «لێگیمنتیلهۆم» یان لەسەر پشتی ترومبێلە باربەرەکان بەدیکـرد، دایـانە بەر ڕەحمەتـی بۆمبەکانیـان و فەرمانـدە ناوبراوەکەشیان زامدار کرد.

لە مـاوەی ٢٤ سـەعاتدا هێـزی بریتـانی لە کشـانەوەیان لە «قـونێترە» شـەڕێکی سـەختریان کردبـوو، هەر بەسـەر بـۆدی زرێپۆشـی تێکشـکاو و ئەسـپی تۆپیـودا هەرگەیشـتن، کە نیشـانەی

ململانییەکی سـەخت و دژوار بـوو. لێ ئەوان خـاوەنی ئەو هێـزەی ئـاگرە دەربەسـتە نەبـوون کە فەرەنسـییەکان زیـاتر بـۆ ڕۆژئـاوا پاڵبنێن. بریتانییەکان ئەوەیان بەدیکرد، کەوا چەکی دژەتانکەکانیان ناتوانێ تانکە فەرەنسییەکان کونبکەن و لەکەڵکییان بخەن، هەروەها سروشـتی بەردینی نـاوچەکە بە هەبـوونی گاشـەبەردەکانی مەیدان وای لە تۆپخـانەی فەرەنسـییەکان کـرد زەبرێکـی قـوڕس لە هێـزی بریتـانی بـدا. شـەڕکردنیش لەبەر تینوتـاوی ئەو هـاوینە گەرمەدا خۆی شتێکی جاڕس و هەراسان بوو. ئامانجپێکانی دروستی هێزی سەربازیی ڤیشی لە ڕۆژدا وای لە هێزی بریتانی کرد هەر لەسـەر زگ بمێـنـنەوە.[٢٦] لە ئەنجامیشـدا بێژمـار حـاڵەتی سـووتانەوەی بەر خۆرەتاو هەبوو، ئەمە و لە کاتێکدا هاڵاوی تراویلکەی هـاوین ڕێگر بـوو لەوەی بریتانییەکـان بە ئاسـانی ئامانجەکانیـان ببینن تـا بـاش بیپێکن. لە کۆتاییدا هەر تەنیا ئەو کـاتە بـوو، کە ئوسـترالییەکان لە ڕێـی دەزگـای مەوداپێـو لەنێـو دۆڵەکەدا دووری نێـوان خۆیـان و دوژمنەکەیـان دۆزیـیەوە، کە نیـوەی ئەو مەودا مەزەنـدەکراوەی پێشتر بوو. لە دوای نیوە شـەوی ١٨ی حوزەیراندا، فەرماندەکەیان داوای هێزی پاڵپشتی لە بارەگا سەرەکییەکەی خۆیان کرد.

ئیـدی «ویڤـل» لە عێـراقەوە هێـزی زیـاتر لە یەکە هینـدییەکان پێکهێنا و لە ڕۆژهەڵاتی ئوردنیشەوە لە قۆشەنی عەرەب بۆ ئەوەی وا لە «دینتــز» بکــا هێــزەکەی بەرەو بەری ڕۆژهەڵاتیشـــەوە پەرشـوبڵاوبکاتەوە. هیندییەکان پێ بە پێی فورات هەڵکشـان و تـا حەڵەب هــاتن، لە کاتێکـدا قۆشــەنی چەکـدارانی عەرەب لە ژێــر فەرماندەیی «جۆن گلەب John Glubb» و دوای نـاردنی هێزێک عەبدوڵلاوە بەرەو تەدمور پێشـڕەوییان کرد. «گلەب» پـارەی بۆ

هۆزەکانی دیوی فورات هەڵڕشت تا هێزی ڤیشی هەراسانبکەن. ئەوە بوو چەندین هۆزی عەرەب بە پیر سەرچڵییەکانی «گلەب»ەوە چوون و کەوتنە ڕاوەدوونانی سەربازانی ڤیشی، تەقەیان لێدەکردن و ستوونی تێلگراف و ڕێگەیان لەسەر دەبڕین، هەروەک «گلەب» بە خۆی قسەی کردبوو، "لەوانەیە ئەوان ئەم کارە زیاتر بۆ تالانی و دەستکەوت بکەن لەوەی لە خۆشەویستیان بێ بۆ ئێمە."[٢٧] یەکێک لە سەرەک هۆزەکان، کە بەپیر بانگەوازی بریتانییەکانەوە هات ناوی «زەعل» بوو. ئەو پیاوێکی تەمەن مامناوەندی و پرچبۆر بوو. «زەعل» بەر لە چارەکە سەدەیەک، کاتێ یاوەری لۆرانسی دەکرد خۆی بە ڕاوچییەکی مەعلان لە قەڵەم دابوو.

بەرفرەوانبوونی هەڵمەتەکە لە ڕۆژهەڵات کۆمەکبەخش بوو. دوای شەڕی قورسی زیاتر، بریتانی و فەرەنسای ئازاد لە ٢٣ی حوزەیراندا پاڵیان بە دوژمنەوە ناو توانیان ڕێگەی خۆیان بەرەو دیمەشق بکەنەوە. ئەو کاتیش «ڕیچارد دیمبلی *Richard Dimbleby*» هەواڵنووسێکی گەنج بوو، لەو چرکەساتەی گەورە ئەفسەری فەرەنسای ڤیشی کلیلی شارەکەی ڕادەستی ڕکابەرەکەی لە فەرەنسای ئازاد کرد، گەواهیدەر بوو. ئەو بەم جۆرە ڕاپۆرتی بۆ «بی بی سی» نووسی، بۆنەنامەکەی بە "شتێکی تەوساوی" وێناکرد؛ "هەردوو کۆلۆنێلەکە کە کاتی خۆی لە ئەکادیمیای سەربازیی «سەنت سیر» بەیەکەوە خوێندبوویان، هەڵبەتە یەکدیشیان باش دەناسی."[٢٨] لە تەقەللایەکیشدا بەوەی بریتانییەکان دەرفەتی ڕەوشەکە نەقۆزنەوە، دەستبەجێ «دیگۆل» نازناوێکی قەبەی بە «کاترۆ» بەخشی" نێردەی ژەنەڕاڵ و سوپاسالاری هێزی ڕۆژهەڵات" و فەرمانیشی پێکرد لەگەڵ سووری و

لوبنانییەکان بکەوێتە دانوستان، لە کاتێکدا "دەبێ کارکردن لەگەڵ فەرەنسا بەردەوامبێ"[٢٩] ئەویش بڕیارەکەی بڵاوکردەوە بەو گریمانەیەی بریتانییەکان زات نەکەن ڕەخنەی لێبگرن.

ئیدی تیشکۆی هەڵمەتە سەربازییەکە کەوتە سەر لوبنان، لەوێ ئوستراڵییەکان لەنێو باخی مۆزی چڕوپڕدا و بەرەو کەنار تا دەهات تووشی بەرگرییەکی سەخت دەبوونەوە. لەو کاتەی بریتانییەکان لە ڕێگای دیمەشق بەرەو بەیروت لەپێشڕەوی دابوون، ئوستراڵییەکان هەوڵیاندا دوا ئاستەنگی بەردەمیان لە لای باشوری پایتەختی لوبنان بشکێنن، ئەویش ڕووباری «دامور» بوو، کە سەنگەر و چەپەری سەخت هەروەک سەر ڕووباری «لیتانی» هەبوو. دوای ئەوەی چوار شەو بە دوای خاڵێکی پەڕینەوەدا گەڕان، ئەوە بوو لە بەرەبەیانێکی ڕۆژی ٦ی تەممووزدا دوو بەتالیۆنی ئوستراڵی بە تاریکەشەو ڕێگەی خۆیان بەرەو ڕووبارەکە بڕی، لە ژێر ئاگری چڕی چەکی دوژمندا پەڕینەوە، لەوێشەوە بەرەو سەروو هەڵکشان تا خۆیان لەگەڵ هێزەکەی دیکە لەیەکدایەوە. پاش دوو ڕۆژی دیکە «دینتز»ی سەرکردی بەرەی دوژمن داوای ئاشتی کرد.

لە وەتەی لێشاوی هەڵمەتی سەربازییەکە دەستیپێکردبوو، مانگێکی بەسەردا تێپەڕی بوو، لەو ماوەیەدا جیهانیش گۆڕابوو، چونکە هیتلەر پەلاماری ڕووسیای سۆڤیەتی دابوو. سیاسەتبازێکی سوری کە مەیلی ئەڵمانیای هەبوو، بە تەشەرەوە گوتی، بەرلەوەی بریتانییەکان بگەنە بەیروت، سەرکردەی نازییەکان لە مۆسکۆ دەبێ. بۆ خۆشبەختی پێشبینییەکەی هەڵە بوو. ئاخر هێزی بریتانی لە ١٢ی مانگدا گەیشتە شارەکە. تا ئەو کات هێزی بریتانی و

فەرەنسای ئازاد ٤.٥٠٠ کەسی لەدەستدابوو، زیانی فەرەنسای ڤیشیش زۆر لەوە پتر بوو، خۆی لە شەش هەزار کەس دەدا.

دیگۆل هەوڵیدا باشترین لێکدانەوە بۆ ڕەوشەکە بکا بەوەی، بڵێ کە درێژخایاندنی شەڕەکان "سەلمێنەری ئازایەتیی پیاوەکانمان بوو ئەوسا لە هەر لایەک لە خزمەتی سەربازییدا بووبن"، بەڵام لە سەرێکی دیکەشەوە، بە شێوەیەکی تایبەتیانەتر لۆمەی بریتانییەکانی کرد "بەوەی لە ڕێگەی سەرچاوەکانیان مەزندەیەکی دروستیان بۆ ماوەخایاندنی جەنگەکە دەستنیشاننەکردبوو تا دوژمن ببەزێنن".[30] بریتانییەکانیش بە خۆیان لەو بڕوایەدابوون ئەگەر هاتبا و هێزی فەرەنسای ئازاد تێوەنەگلابا، ئەوا دەیانتوانی خێراتر چارەی هێزی «دینتز»ی فەرەنسای ڤیشی بکەن. "هەڵسەنگاندنی دیپلۆماتێکی بریتانیش زۆر ڕووهەڵماڵراوانە بوو، کە گوتی؛ "لەڕووی سەربازییەوە سەلماندییان گۆدن[86]".[31]

هەندێ دوای ڕووداوەکە، ئەفسەرێکی بریتانی بە ناوی «جۆن هاکێت *John Hackett*» کە لە پێشڕەویی گرتنی دیمەشقدا بریندداربوو، چاوی بە ئەفسەرێکی ڤیشی فەرەنسی کەوت، دەیزانی ئەویش لە هەمان شەڕدا بریندار ببوو. کاتێ لەسەر نانی نیوەڕۆ لە هوتێلی «سەنت جۆرج» لە بەیروت کەوتنە قسە، کابرای فەرەنسی گوتی، بەرەی لای ئەو لە هەردوو بەرەکەی دیکە باشتر بوو. «هاکێت»یش وەڵامی دایەوە: "بەڵێ «ژاک»، لە کۆتاییدا ئێمە بردمانەوە، ئێمە بردمانەوە". هاوتا ییەکەش بە مۆڕەیەکەوە گوتی: "ئەمەش کەمترین ئاستی ڕەزامەندیانەی هەموو قۆناغە بۆگەنەکە بوو."[32]

---

٨٦ گۆد: ئیفلیج. سڕبوون.

لەبەرئەوەی هێشتا «کریت» و «ڕۆدس» لەبەردەستی ئەڵمانەکاندا بوون، ئیدی بریتانییەکان دەبوو تا زووە لەگەڵ «دێنتز» لەسەر ئاگربەست ڕێک بکەون، بۆ ئەوەی هێزەکانیان ڕووبەڕووی هەڕەشەی ئاڵمانەکان بکەنەوە. کەچی «دێنتز» ڕەتیکردەوە لەگەڵ «جومبۆ وڵسن» دانوستان بکا لە کاتێکدا کەسانی سەر بە فەرەنسای ئازاد لەوێ لە هەمان ژووردا بن. خۆ ئەگەر لەوێش نەگەیشتبانە ڕێککەوتنی ئاگربەست، دەبووایە شەڕ بکەنەوە، ئەوە بوو «وڵسن» پاراستنی ژیانی ئادەمیزادی پێ لە مەزندەی خودی دیگۆل گرنگتر بوو. ئینجا بە پشتیوانی چەرچڵ، ئەویش لە هەوڵی دیگۆل بەوەی کاترۆی بە کۆمسیاری باڵا دەستنیشانکردبوو، هەراسان ببوو و بەڕای ئەو نەدەبووایە دانوستانەکە لەگەڵ «دێنتز» هەرەسبێنێ، "بەتایبەتیش لەو پنتەی، ئاخۆ دینتز چی بەدەستەوەدەدا" ئەوە بوو «وڵسن» بڕیاریدا گفتوگۆی ئاگربەست بەبێ فەرەنسای ئازاد بکرێ، لە هەمان کاتیشدا «کاترۆ»ی لە شتەکان ئاگادارکردەوە.[٣٣]

لە ئاکامیشدا ژەنەڕاڵی بریتانی توانی لە ڕۆژی ١٤ی تەمموز، واتە لە ڕۆژی باستیلدا و لە «عەککا» لەگەڵ «دێنتز» بگاتە ڕێککەوتن. ڕێککەوتنی ئاگربەستەکە پرۆتۆکۆلێکی نهێنیشی هاوپێچ بوو بەوەی ڕێگربێ فەرەنسای ئازاد پەیوەندی بە کەسانی سەر بە ڤیشییەوە بکەن، لە مەشیاندا «کاترۆ» قایلبوو. بۆ ڕۆژی پاشتر «وڵسن» وەهای نووسی: "لە کاتی واژۆکردنەکەدا هەموو ئەفسەرانی فەرەنسی فرمێسکیان هاتەخوار، بەڵام هەر دوای نۆشکردنی پێکی شامپانیا گەشانەوە."[٣٤] هەرچۆنێک بێ کاریگەری شامپانیاکە کورتخایەن بوو. مەرجەکانی ئاشتی هەر زوو بوونە مایەی سەرسووڕمانیان.

١٨
تەواو لاسار، زۆر بێشەرم

بە ڕاکێشانی دڵی سوپای ڕۆژهەڵات بۆ ستراتیژی بووژانەوەی خۆی، دیگۆل کاتێ بە پاشکۆ نهێنییە هاوپێچەکەی ڕێککەوتنی ئاگربڕی ١٩٤١دا زانی، دەهری بوو. لە ٢١ی تەممووزدا گەیشتە قاهیرە، هەروەک «سپیرس» گوتی "لەوەتەی من ناسیبێتم لە خراپترین بەد میزاجی خۆیدا بوو"، بۆیە گەفی ئەوەی کرد مەرجەکانی ڕێککەوتنی «ڤێیلن» لەگەڵ «دینتز» بڵاودەکاتەوە.[١] کاتێکیش لە هەمان ڕۆژی گەیشتنیدا چاوی بە «ئۆلیڤەر لیتلتن Oliver Lyttelton» کەوت، ئەو کەسەی چەرچڵەوە ڕاسپێرابوو تا بەسەر پەیوەندییەکانی نێوانیان و فەرەنسای ئازاد ڕابگا، نامەیەکی ڕادەستی «لیتلتن» کرد، تێیدا هاتبوو؛ ئیدی فەرەنسای ئازاد لە ٢٤ی تەممووزەوە پابەندی فەرمانەکانی بریتانیا نابێ، چونکە ئاگربەستەکە و پرۆتۆکۆڵە نهێنییەکە هی ئەوە نین قبووڵبکرێن. ئەم هەڕەشەیەش بەڕەی زێدەمافی زۆری لە بن پێی بریتانییەکان ڕاکێشا.

«لیتلتن» بە پێچەوانەی دیگۆل کەسێکی ئارام بوو. ئەو بزنسمانێک بوو بەر لە جەنگ سامانێکی زۆری لە بازرگانییەوە بەسەریەکەوە نابوو، ئەو بە خۆبەرزەفتکردن و هەستی تەڕدەستانەی قسەی خۆش و جەفەنگ ناسراو بوو. ئەوە بوو نامەکەی لە دیگۆل وەرگرت و بە نازوفیزێکی بەرچاوەوە هەر لەبەردەم ئەودا نامەکەی پارچەپارچە کرد. دواتر لە کۆبوونەوەیەکی هەمان ڕۆژدا، ئەو کاتە دیگۆل هەندێ هێور ببووەوە، سەریان زیاتر بەیەکەوە نا. دیگۆل بۆی ئاشکراکرد،

پێویستی بە ڕادەستکردنێکی ڕەوانی دەسەڵاتە لە سوریا، ئەمەش نیگەرانی سەرەکی بریتانییەکان بوو، «لیتلتن»یش پێشنیازی ئەوەی بۆ کرد، کە ئەو پرۆتۆکۆڵە نهێنییەی هەر پەیوەندییەکی فەرەنسای ئازاد بە دیلەکانی ڤیشییەوە قەدەغەدەکرد، لەو کاتەدا هەڵدەوەشێتەوە ئەگەر «دینتز» هەر مەرجێک لە مەرجەکانی ڕێککەوتنی ئاگربەستەکەی پێشێلبکا.

«لیتلتن» لەسەر خوانی شێواندا باسی ڕووداوەکەی بۆ «سپیر» گێڕایەوە. ئەویش چیرۆکێکی خۆشی سەبارەت بە کاردانەوەی کابرا بۆ گێڕایەوە، کاتێ نامەیەکی لە کابرایەک وەرگرتبوو، کە بە دەربڕینێکی کلاسیکی کۆتاییپێهێنابوو: "من هیچ بژاردەم لەبەردەمدا نییە تەنیا ئەوە نەبێ پرسەکە ڕادەستی پارێزەرەکەم بکەم."[٢] ئینجا ئەویش، کە هیچ لاری لێنەبوو، وەها وەڵامیدایەوە؛ "دەتوانی هەر بەشێکی ڕادەستبکەی، کە زیرەکی و ئاسودەییت ڕێگەت پێبدا". بەڵام بەقەد ئەوەی هەردوو پیاوەکە بە شێوەیەکی کەسەکی کۆکبوون لەسەر ئەوەی دیگۆل بخەنە بەردەم دوایین وادەی هۆشداری، کەچی شتاقیان متمانەیان نەبوو بە ئاشکرا و ڕاشکاوانە شتی وەها بڵێن. تا ئەو کاتەی ئاڵمان بەسەر سوریاوە هەڕەشە بوو، ئەوا ئاسایشی و سەقامگیری ناوچەکە خەمی سەرەکی بریتانییەکان بوو. «سپیرس» پێشتر شاهیدی سەر ئەوە بوو، کە سورییەکان لە قووڵایی ناخیانەوە ڕقیان لە فەرەنسا بوو لە دیمەشق بێ، ئەوسا پێکهاتەی ئەو کەشە ژاراوییە لەگەڵ ئەوەی سەرکردایەتیی فەرەنسای ئازاد، کە دەکرا ببێتە مایەی دنەدانی "هێزی شمشۆنی زەبەلاح"، مایەی هۆشدراییان بوو. بە هەراسانبوون بە "ڕەفتاری بێشەرمانە"ی دیگۆلی سەرەتای ڕۆژەکە، لەوە ترسا دەستی فەرەنسای ئازاد لە سوریا لەو دۆخەی

ئێستا تێیدایە، کراوە بێ، کەواتە وڵاتەکە لە ماوەی دوو هەفتەدا لەدەستدەردەچێ."[٣]

«لیتلتن»یش لەگەڵ «سپیرس» هاوڕابوو، کە هیچ بژاردەیان نییە لە ئاشتکردنەوەی ژەنەڕاڵ زیاتر. ئیدی بۆ دوورکەوتنەوە لە قەیران، پێشنیازی "ڕێککەوتنێکی ڕاقەکاریانە"ی کرد، کە بە شێوەیەکی دیکە مەرجەکانی ئاگربەستی ولْسن دابڕێژنەوە. ئەمەش دەرفەتێکی دایە فەرەنسای ئازاد، سەربازانی ڤیشی بەر لەوەی بگەڕێنرێنەوە فەرەنسا بۆ خۆیان کێشبکەن و بیانهێننەڕیز و بەرپرسیارێتی سەر سوریا و لوبنانیش دابەشبکەن. بەگوێرەی ئەمە و بە حوکمی هێزی زاڵ و باڵکێشی بریتانییەکان، کە بەرپرسیار بێ لە بەرگریکردن لە ناوچەکە و بەربەستدانەوەی هەر هێرشێکی ئاڵمان، پاراستنی دەرەکی سنوورەکان بۆ بریتانییەکان بێ، هەرچی ئاسایشی ناوەخۆی ڕۆژهەڵاتیش بێ، ئەوا ئاسایش و پۆلیسی گشتی بخرێتە ئەستۆی فەرەنسییەکان.[٤] ئەو نامانەی لە ڕۆژانی ١٤-٢٥ی تەممووزدا لەنێوانیاندا ئاڵوگۆڕکران، سەلمێنەری ئەو ڕێکخستنەی کاروبار بوو، کە دواتر بووە ڕێککەوتنی لیتلتن-دیگۆل. بۆ خاوکردنەوەی مەترسیی فەرەنسییەکان، «لیتلتن» دووبارەیکردەوە، کە بریتانیا "هیچ بەرژەوەندی نە لە سوریا و نە لە لوبناندا نییە، مەگەر بردنەوەی جەنگ نەبێ."

بێگومان دیگۆل بەوە خۆشحاڵ بوو، کە تووڕەبوونەکەی بە ئامانج گەیشت. چەند ڕۆژێک پاشتر، خۆی پێنەگیرا تا سوپاسی «لیتلتن» بکا و پێزانینی خۆی بۆ دەربڕی سەبارەت بەوەی "فەرەنسا گەیشتە ئەو پێگە دەستڕۆیشتووە و لەپێشەی خۆی لە ڕۆژهەڵات، لەو کاتەی هەموو دەوڵەتەکانی ئەوێ بە ئامانجی سەربەخۆیی خۆیان دەگەن."[٥] هەروەها سوپاسی ئەوەی کردن، کە

ژمارەیەکی زۆر بەرپرسیارێتیی ناوچە خۆجێیەکانی پێسپاردوون، هەروەها نامەکان دەرفەتەکەیان بۆ ئەگەری کراوە بۆ ئاینده هێشتبووەوە، واتە ئەو کاتەی ژمارەی هێزی چەکداری فەرەنسا لە هی بریتانییەکان زیاتر ببێ، ئەو کات بەرپرسیارێتیی پاراستنی سوریایان پێدەسپێردرێ.

دوای ئەوەش کە «لیتلتن» سەردانی لوبنانی کرد تا پێگەی خۆی ببینێ، لەوێ بۆیدەرکەوت، دابەشکردنی بەرپرسیاریەتییەکان کە پێشتر پێشنیازی کردبوو بە تەواوی هەرەسی هێنابوو. ئاخر بە کردەوە وەک دانیپێدانا، "بە تەواوی سنووری دابەشکردنی ئەرک و دامەزراوی سەربازی لە هی مەدەنی لە یەک جیانەدەکرایەوە، چونکە ڕەوشەکە زۆر ئاڵۆز ببوو."[٦] ئەو بە چەرچڵی ڕاگەیاند، ئەوەی ئەو بینی هەر لە دیمەنی ڕۆمانە ترسناکەکەی «ی.فیلیپ ئۆپنهایم E. Phillips Oppenheim» دەچوو. ئاخر هۆڵی پێشوازی هوتێلەکەی ئەو لە بەیروت "پڕبوو لە ژەنەڕاڵ، لە کاربەدەستانی حکومەتی سوریا، لە کاربەدەستانی ڤیشی، لە کەسانی فەرەنسای ئازاد، لە عەرەب، لە هەندێک لە کەسانی تابووری پێنجەم و لە شازادە دروزییەکان و هەر تەنیا لە «سێر باسیل زاهارۆف[٨٧] Sir Basil Zaharoff»[٧]ی کەم بوو تا دیمەنەکە بە تەواوی فراژی ببێ."[٨]

مانەوەی کاربەدەستانی ڤیشی و بەردەوامبوونیان لە ڕاپەڕاندنی کاروباری خۆرهەڵات لە نێوچاوانی دیگۆلەوە بوو. ئاخر ئەو لەو هەڵسوکەوتەی بریتانیا لە کاتی دانوستانی ئاگربەست تووڕە ببوو، سەرکردەکانی فەرەنسای ئازاد سووربوون لەسەر

---

٨٧ زاهارۆف: بازرگان و چەکفرۆشێکی گریکی بوو (١٨٤٩-١٩٣٦) بە بازرگانی مەرگ و تەلیسماویترین پیاوی ئەوروپا لەقەڵەمدەدرا.

ئەوەی داوای یارمەتی لە هاوپەیمانەکەیان نەکەن بۆ بەڕێوەبردنی ئەو موڵک و ماڵە نوێیەی کەوتە بندەستی فەرەنسای ئازاد. کاتێکیش سوپای فەرەنسی لە ڕۆژهەڵات بە شێوەیەکی نامرادانە ڕەتیانکردەوە بچنە ڕیزی فەرەنسای ئازاد، هیچ چارەی دیگۆل نەما لەوە زیاتر، کە ڕازی ببێ کاربەدەستانی سەردەمی فەرەنسای ڤیشی لە کاروبارەکانی بەڕێوەبردنی ڕۆژهەڵاتدا بمێننەوە، ئەمە و وێڕای ئەو ڕاستییەی زۆر لەو کاربەدەستانە ڕەتیانکردەوە سوێندی هاتنەڕیزی بۆ نێو سوپای فەرەنسای ئازاد بخۆن.

بریتانییەکان سەریان لەو جموجۆڵە ناچاوەڕوانکراوەی دیگۆل سوڕما و ئەوقمان. ئاخر هەنووکە وەنەبێ هەر ناچاربوون کار لەگەڵ کاربەدەستە فەرەنسییەکان بکەن ئەوانەی "تا ئەم دواییانە هەر دژەبریتانیا بوون"، بەڵکو بە دەستبەرکردنی جاڕنامەی «کاترۆ» خۆیان بوونە بەرپرسیاری کردەوەی فەرەنسییەکان.[٩] دەستبەجێ درکیان بە پێشبینیەکان کرد. «گلەب»ی فەرماندەی قۆشەنی چەکدارەکانی عەرەب بە حەسرەت و داخەوە گوتی: "ئێمە شێلگیرانە داوامان لە عەرەبەکان کرد لە دژی ڤیشییەکان کۆمەکمان بکەن. هەنووکەش دەبێ سەلمێنەری ئەوە بین ڤیشییەکان لەسەر کاروبارەکانیان بمێننەوە و ئایندەی عەرەبەکانمان دایە دەست ڕەحمەتی ئەو فەرەنسییانەی، کە پێشتر لەسەر داوای ئێمە تەقەیان لێدەکردن. ئەمە مۆتەکەیە!!"[١٠]

بە گەڕانەوە بۆ کاروبارەکانی پێشوویان، ئیدی ڤیشییەکان ئەو ڕەفتارانەیان نواند، کە «گلەب» لێی ترسابوو، ئەوە بوو ئەو کاربەدەستە فەرەنسییانە کەوتنە ڕاوەدوونانی عەرەب، ئەوانەی هاوکاری بریتانییەکانیان کردبوو. حاکمە فەرەنسییەکەی «درعا» – ئەو پیاوەی تەنیا ئەو کاتە ڕەگەڵ فەرەنسای ئازاد کەوت، کە

ترومبێلەکەی پەکی کەوتبوو تا دەربازی بێ- گەڕایەوە سەر کارەکەی پێشووی و بەڕێوبەری شارەوانییەکەی، کە عەرەبی خۆجێی بوو لەسەر کار دەرکرد، ئاخر ئێستا بە ئاژانێکی بریتانی لێیدەڕوانی. لە «دێرەزوور»، شارە سەرەکییەکەی ڕۆژهەڵاتی سوریا، کاری یەکەمی ئەفسەری سیاسی فەرەنسای ئازاد بە ڕێنمایی سەرۆکی پۆلیس، کە لە ڤیشییەکان بوو، کەوتە سزادانی هۆزەکانی عەرەبی ئەو ناوە، ئەوانەی بە فیتی «گلەب» بە ڕووی ڤیشییەکان هەڵگەڕابوونەوە و لە بیابان پەلاماریان دابوون. ئەفسەرە سیاسییەکەی فەرەنسی دەرهەق بە ئەوان گوتبووی: "ئەوان شەرمەزارانە ناپاکییان لە حکومەتێکی فەرەنسا کرد و بێگومانیش بۆ حکومەتەکەی دیکەش هەر نادڵسۆز دەمێننەوە."[11]

دوای ئەوەی فەرەنسییەکان هیوا و ئاواتی عەرەبەکانیان بە زەوی دادا، هەر زوو لە سوریا فشاریان خستەسەر بریتانییەکان بێن و خۆیان تێهەڵبقورتێنن، ئاخر ئەوە ڕوون بوو، فەرەنسییەکان بە یاریدەی بریتانییەکان خۆیان لە سوریادا قایمکردەوە. لە «دێرەزوور» شێخی هۆز و تیرە تووڕەکان بانگی ئەفسەری سیاسیی بریتانیان کرد بۆ کۆبوونەوەیەک، لەوێدا قسەیان کرد. بەگوێی بریتانییەکەیان دادا، ئەگەر هاتوو دەسەڵاتی بریتانیا جڵەوی ڕەوشەکە نەگرێتەدەست، وەک بەڵێنیان پێدابوون کە "سەربەخۆییان بۆ دابینبکەن"[12]، ئەوا پێشبینی ئەوە دەکەن، بە زوویی ناچار دەبن بژاردەیەکی هەراسان لێهەڵبگرن، ئەویش ئەوەیە " سەیر بکەن ئاخۆ چۆن ملی فەرەنسییەکان دەپەڕێنرێ، یاخود بەرگری لە ئیدارەی ڤێزەونی فەرەنسییەکان بکەن و تەقە لە عەرەبەکان بکەن و بەریانبدەنەوە."[13]

ئەو شتە ڕێتێچووەی ڕاپەڕینی خێڵەکی لە دژی فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵاتی سووریادا، بریتانیای هەراسانکرد. ئاخر بە بڕوای بریتانییەکان پەیوەندی دۆستانە و باشیان لەگەڵ خەڵکی بەدوی سارانشین، کلیلی کۆنترۆڵکردنی بیابانە. لە بەرانبەریشدا کۆنترۆڵکردنی سارا بۆ بەرگریکردن لە سووریا شتێکی چارەنووسسازانەیە، چونکە هەر کاتێک ئاڵمان دەستی بەسەر یەکێتیی سووریادا گرت، ئەوا لە ڕێی قەوقازەوە بەرەو ئەو بانە دەکشێ و ڕوو لە بەرەی ڕۆژهەڵاتی وڵاتی شامیش دەکا. هەر لەبەر ئەمەش بوو ئەفسەری بریتانی لە دێرەزوور داوایکرد: "پێویستە دەست بەسەر بیابانەکەدا بگرین، وەنەبێ ئەم کارەش هەر بۆ سەلامەتی پەیوەندیی سەربازیانەمان بێ، بەڵکو ئەوەی دەست بەسەر بیاباندا بگرێ، لە کۆتاییدا تەشنەکردنی مەترسییەکە بەرزەفت دەکا."[١٤] ئەو بڕوای وا بوو ئەوەی لە سەنگی مەحەکدایە دەربەستی تاکتیکی توند و مەحکەمە. "هەرچی فەرەنسییەکانیش... بەدەگمەن وایە یارییەکە بکەن، بە دڵنیاییشیەوە ئەوان بڕوا بە کارەکەی ئێمە ناکەن. پێشنیازدەکەم ئێمە بۆ یەک جار واز لە ڕاوبۆچوونی ئەوان سەبارەت بە ئێمە بێنین و بۆ خاتری سەلامەتی سوپاکەمان ئەو پەڕی توانامان بەکاربێنین تا ئەوان لە بیابانەوە دوور بخەنەوە."

«گلەب»یش لەسەر ئەم ڕێکارە کۆکبوو. خێرا خۆی گەیاندە دێرەزوور و هەوڵیدا پەیوەندییەکانی لەگەڵ خێڵەکییە تووڕەکان ئاشتبکاتەوە.[١٥] ئەو پارەی بەخش تا هێوریان بکاتەوە، دڵی بە ڕێککەوتنی لیتلتن-دیگۆل دایەوە، دڵنیایکردنەوە، کە بریتانیا جڵەوی بیابان دەگرێتەدەست، چونکە لە ڕووی ستراتیژییەوە گرنگە. ئەو دەشیزانی ئەم کارەی لە نێو شێخەکانی عەرەب دەبێتە

تەنگەتـــاوبوونی فەرەنســـییەکان؛ بەڵام خـــۆ بـــایەخێکی ئەوتـــۆی پێنەدا.[16] هەروەک چۆن بە هاوکارێکی خۆی گوتبووی، تاکە شت کە بە قـــووڵی خەمـــی لێـــدەخوارد، "هەڵوێـــستی خەڵـــکەکەیە کاتێـــک ئاڵمان دەستیان بەسەردابگیرێ."[17]

زۆری پێنەچوو تـا دەنگوباسـی چالاکییەکانی «گلەب» گەیشتە بەرگـوێی دیگـۆل. هەواڵـی «مـێجەر گـرەب Major Grubb» هەروەک فەرەنســییەکان ڕاهـاتبوون وەهـا بانگیانـدەکرد، سـارای تەیدەکرد و پارەی دەبەخشییە شێخ و دەستڕۆیشتووە بەدووەکـان و بەگـوێرەی پێشـبینییەکە کـارێکی وەهـای دەکـرد بریتانییەکـان لە ڕێـی ئەو کاروبـارە گوماناویـانەدا جێگەی فەرەنسییەکان بگـرنەوە. دیگۆل لەو بڕوایەدا بـوو، کە «گلەب» یەکێکە لە "گرووپـی بریتـانی عەرەبدۆسـتی تاسـەمەند" کە ڕەوشـی فەرەنسـا وەهـا دەخـوێننەوە دەرفەتـی وەهـا هـاتۆتە پـێش تـا خەڵکـی فەرەنســییەکان لەوێ دەربکەن، ئیدی سـووربوو لەسـەر دەرکردنـی ئەوان، واتە قۆشـەنی چەکداری عەرەب و دوو لە ئەفسـەرانی بریتانیا کە «کینیس بەس Kenneth Buss» و «جێرالد دی گێری Gerald de Gaury» بوون، ئەوانەی ئەرکێکی لەبنیان لە نێو ئۆپەراسیۆنی ئیکسپۆرتەردا هەبـوو، کە بە هـۆیەوە پشـتگیری دروزەکـانیش بـۆ خۆیـان مسۆگەربکەن.[18] هەرچەندە «لیتلتن» بە شێوەیەکی ڕاسـت و ڕەوان مەزنـدەی کـرد، دیگـۆل داوای شـتی زۆر دەکـا تـا هەوڵبـدا نرخـی کەمتـر بـۆ خـۆی مسـۆگەربکا"، تێکچـوونی پەیوەنـدی ئەفسـەرە مەیدانییەکانی نێوان هەردوو لای بریتـانی و فەرەنسـی وای لێهات هیچ چارەی لەبەردەمدا نەما، مەگەر لابردنـی هەر سێ ئەفسـەرەکە نەبێ، ئیدی هەر سێ ئەفسـەرەکە و قۆشـەنی سـەربازانی عەرەبـی لەوێ لابـردن.[19] ئەو لە ٢٨ی ئابـدا و بـۆ ڕەوایەتیـدان بە بڕیـاری

لابـردنەکە نووسـی: "ئـێمە پێویسـتە هەمـوو سـەرەداوێکی گومـان هەڵبکێشـین، کە لە مـاوەی سـێ هەفـتەی ڕابـردوودا وای کردبـوو پلانێکی کۆنکرێتیمان لەبارببا، پڕوپاگەندە و شتە چارەنووسییەکانی دیکەشی خستبووە سەر سەنگی محەک."[٢٠]

لە هەمان کاتیشدا وەزیرە بریتانییەکە یاداشتێکی بەنێو ئەفسەرە بریتانییەکان، ئەوانەی لە سوریا لە ڕاژەدا بوون بڵاوکردەوە، تێیدا هانیـدابوون لەگەڵ ڕەوشـی دیگۆلییەکـان هاوسـۆزتر بـن. ئەوەی بەبیرهێنانەوە؛ "هەرگیز ئەوە فەرامۆش مەکەن، کە فەرەنسای ئازاد بـۆ ئـێمە زیـاتر لە هاوپەیمـان لەپـاڵ ئـێمەدا جەنگین."[٢١] ئەوان ئەو پیاوگەلەیان هەیە بە حاڵی بێورەیی و بەزینی وڵاتەکەیاندا هـاتنەوە، پیاوگەلێـک بـوون هەمـوو شـتێکی خۆیـان، خـاوخێزان و پەیوەنـدییەکانی خۆیـان لەسـەردانا، پیاوانێـک کە دەسـت بەسـەر ماڵومولکیانـدا گیـرا، پیاوانێـک لەژێـر حـوکمی گـرتن و تەنـانەت لەسێدارەدانیشـدا بـوون." ئینجـا ئەو یاداشـتەکەی بە گەشـبینانە کۆتاییپێهێنا "ڕەفتار و هەستی باش دەبێ خۆمان تێدا ببینینەوە."

دیگـۆلیش گەیشـتبووە دەرەنجـامی پێچەوانە. میزاجـی خـراپ و قێـزەون، سـیمای بەرچـاوی سازشـکارانەی بریتانییەکـان بـوو. کـاتێکیش ئەو ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتی بەجێهێشـت و ڕووی لە کۆلـۆنییە فەرەنسـییەکانی دیکەی بندەسـتی دەسـەڵاتی فەرەنسـای ئـازاد کـرد، بە «کـاترۆ»ی گـوت هەڵسـوکەوت لەگەڵ هەردوو بەرپرسـەکەی بریتـانی واتە «لیتلتن» و «سـپیرس»دا نەکـا، ئـاخر ئەوان نوێنەری بریتانییەکان بوون لەهەر گفتوگۆیەک بۆ ڕێککەوتن لە نێـوان فەرەنسـا و عەرەب. هەمـوو ئەو چـاکەیەی، کە ئەو پیـاوە لەگەڵی کردبوو، یارمەتیدابوو لە فەرەنسا ڕابکا، ئاوەژوو بووەوە. دیگۆل ئێستا لەو باوەڕەدا بوو، کە «سپیرس» وەک زۆر لە هاوتا

بریتانییەکانی دیکە، ڕۆڵێکی "ئازاربەخش و جاڕس" لە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناویندا وازیدەکا.[٢٢] لە ڕێگەی بۆ لەندن و لە دیدارێکی لەگەڵ ڕۆژنامەی «شیکاگۆ دیێلی نیوس Chicago Daily News»دا، بریتانییەکانی بە ترسان لە حکومەتی ڤیشی تاوانبارکرد و ئەوەی گوت، گوایە ئەوان حکومەتی ڤیشی وەک کەناڵێک بۆ پەیوەندیکردن لەگەڵ هیتلەردا بەکاردەهێنن.

کاتێکیش چەرچڵ بە هەواڵی ئەم دیدارەی دیگۆلی زانی، سەراسیمە بوو. فەرمانیدا کاتێک ژەنەڕاڵ دیگۆل دەگاتەوە لەندەن کەس پەیوەندی پێوەنەکا. ڕێنماییەکەی وەها بوو؛ "ئەو دەبێ لە شەکراوی خۆیدا بخنکێ"، ئیدی خۆیشی بۆ لێدوانێکی گشتیی سیاسەتەکەی لە سوریا ئامادەکرد، کە بەتەمابوو بەرلەوەی چاوی بە سەرکردە فەرەنسییەکە بکەوێ، لە ئەنجوومەنی گشتییدا پێشکەشبکا.[٢٣]

ئەوەی ئەم ئەرکەی ئاڵۆز کردبوو فشاری ڕکابەری سەر چەرچڵ بوو. ئەوە بوو چوار هەفتە پێشتر، وەک بەشێک لە هەڵمەتی ڕاکێشانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ ناو جەنگ، بە ڕێی دەریادا خۆی گەیاندە «نیوفاوەندلاند Newfoundland» تا چاوی بە سەرۆک «فرانکلین ڕۆزڤلت Franklin D. Roosevelt» بکەوێ، لەوێش پەیماننامەی ئەتلەنتی پەژراند. پەیماننامەکەش -هەمان پابەندییەکانی سەردەمی جەنگی یەکەم و «ودرۆ ولسن» و هاوپەیمانانی دوای جەنگی یەکەمی تێدابوو- هەردوو وڵاتەکەی "بە دوای بەرفرەوانکردن قەڵەمڕەوێتی یان هەرشتێکی وەها نەگەڕێن و ڕێز لە مافی هەموو گەلان بۆ خواستی خۆیان لەژێر هەر حکومەتێکی هەڵبژێردراوی خۆیاندا بگرن". نزیکبوونەوەی بریتانیا لە پرسی سوریا یەکەمین شت بوو، کە

خۆپێوەپابەندکردنی چەرچڵی لە پەیمانەکە دەخستەسەر سەنگی محەک، ئەمەش بایەخێکی گەورەی خۆی هەبوو لەو کاتەی ولآتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دوای هێرشی ژاپۆن بۆ سەر «پێرل هاربۆر» بە درەنگی ساڵەکە هاتەپێش.

پابەندبوونی ڕاشکاوانە بە سەربەخۆیی سوریا ڕێڕۆیشتووبوو لەگەڵ پەیمانی ئەتڵەسی، بەڵام لە ئەیلوولی ١٩٤١دا ڕاپۆرتەکان سەبارەت بە زیاتر خۆشەویستبوونی دیگۆل لەنێو فەرەنسادا گەیشتە بریتانیا، چەرچڵیش نەیدەویست بە ڕاگەیاندنێکی زەقوزۆپی جاڕنامەکە پەیوەندییەکانی لەگەڵ دیگۆل بپچڕێنێ. هەربۆیە کاتێک لە ٩ی ئەیلوولدا ڕووی لە ئەنجوومەنی نوێنەران کرد، ئەو سیاسەتەی ڕایگەیاند، کە دژبەیەک بوو. هەرچەندە لە لێدوانەکەی هاتبوو؛ پێویستە سوریا بدرێتەوە دەست سورییەکان"، کەچی ئەوەشی گوت، ئەمە ئەو کاتە دەبێ جەنگەکە کۆتاییبێ، "لەنێو هەموو نەتەوەکانی ئەوروپادا، ڕەوشی فەرەنسا لە سوریادا یەکێکە لە زێدەمافە تایبەتییەکان و ئەمەش تا ئەو کاتەی هەر دەوڵەتێکی ئەوروپی کاریگەریی لە سوریا دا هەبێ، ئەوا ڕۆڵی فەرەنسا لە هەموویان دیارترە"[٢٤]

کاتێکیش چەندین پەرلەمانتار پرسییان «بۆچی؟» وەڵامی چەرچڵیش هەر ئەوە بوو: "چونکە ئەمە ئەو سیاسەتەیە کە بڕیارمان لێداوە بیگرینەبەر."

کاتێکیش دوای سێ ڕۆژ و لە ١٢ی ئەیلوولدا چەرچڵ بە شێوەیەکی تایبەتی چاوی بە دیگۆل کەوت، سەرهێڵی هەڕەشەئامێزانەی زۆرتری گرتنەبەر. ئاماژەی بەوە دا، کەوا "چەندین کەسایەتی بریتانی" لەوباوەڕەدان کە سەرکردەی فەرەنسی "بەرەو ڕامانێکی دیاری فاشیستانە هەنگاویهەڵێناوە"،

ئینجا دیگۆلی بە "نانەوەی ئەنگلۆفۆبیا" تاوانبارکرد و هەڕەشەی لێکرد ئەگەر لەسەر نەیاریێتیی خۆی بەردەوام بێ، ئەوا دەستبەرداری دەبێ.[25] دوای ئەوەی ژەنەڕاڵ ناچارکرا سەبارەت بە دیدارەکەی لەگەڵ «شیکاگۆ دێیلی نیوز» ئارەقەی شەرمەزاری دەربدا، دەستبەجێ چەرچڵ گەڕایەوە سەر سیاسەتەکەی لە سوریا. ئەو بە ڕوونی ڕایگەیاند، کە بریتانیا ڕێگەی دڵشکانی عەرەب لە ڕۆژهەڵاتی دراوسێی فەڵەستین نادا.[26] لەپێناو ئەوەی "ڕێکاری ڕەزامەندیی ڕاستەقینە نیشانی جیهانی عەرەب بدرێ" وەزیری بریتانی درێژەی بە لێدوانەکەی دا، کەوا لە سوریا" زۆر لە پلە و پۆستی بەرچاو و دیار لە فەرەنسییەکان وەردەگیرێتەوە و دەدرێتەوە سورییەکان." دیگۆلیش لەسەرلەقاندن پتر هیچ بژاردەیەکی دیکەی نەبوو.

زۆری پێنەچوو دوای ئەوەی دیگۆل خانووی ژمارە ١٠یماڵی سەروەزیری بریتانی جێهێشت، ڕێڕەوەکەی خۆی گۆڕی. ئەو زانی هەر کاتێک پەیماننامەی هاوپەیمانان سەبارەت بە سوریا و ماندات بێتە گۆڕێ، ئەوا کۆتایی بە ماندات فەرەنسییەکان لەو دوو وڵاتە دێ، بۆیە بێهوودە هەوڵیدەدا تا بۆی بلوێ ماوەکە درێژبکاتەوە. بۆ ئەویش مایەی خۆشبەختی بوو، کە عەرەبە ناسیۆنالیستەکان قایلنەبوون لەگەڵ ئەودا بکەونە گفتوگۆ، چونکە دانیان بە ڕەوایەتیی دەسەڵاتی ئەودا نەنا. ئەمەش ڕەنگدانەوەیەک بوو بۆ مەکرۆبوونی خودی خۆی، لەبری ئەوەی بەم حاڵەتە تێکبچێ، بەڵکو دەرفەتەکەی بۆ خۆی قۆستەوە. ئەوە بوو کاتێ لە ١ی تشرینی یەکەمدا چاوی بە چەرچڵ کەوتەوە، پێیگوت شتێکی نەکردەیە دانوستان لەسەر پەیماننامەکە بکرێ، چونکە فەرەنسای

ئازاد "نە ستاتوتێکی نێودەوڵەتی و نە دەسەڵاتێکی وەهاشی هەیە بڕیار لەسەر یەکلاکردنەوەی منداتەکە بدا."[٢٧]

خۆگۆڕینی لەناکاوی ئەو پیاوەی خۆی بە بەرجەستەبوونی فەرەنسا دەبینییەوە، هەر دوای ئەوەی هەناسەی هەڵکێشایەوە، گلەیی لەو سووکایەتییە کەڵەکەبووەی سەر ئەفسەرەکانی ڕۆژهەڵات کرد، کە لەسەردەستی بریتانییەکان تووشی هاتبوون، ئەمەش بە هیچ شێوەیەک بە دڵی چەرچڵ نەبوو، ئاخر ئەو سووربوو بەوەی نابێ هیچ بەهانەیەکی قانونییانە ڕێ لە سەربەخۆیی وڵاتەکانی ڕۆژهەڵات بگرێ، بە دیگۆلیشی ڕاگەیاندبوو وا چاوەڕواندەکا خێرا جێبەجێبکرێ.[٢٨]

لە تەکانێکی بەدوورگرتنی دەستوەردانی بریتانیادا، «کاترۆ» ڕایگەیاند، لە پایزی ئایندەدا سوریا و لوبنان سەربەخۆیی خۆیان وەردەگرن، بەڵام بەکردەوە هیچ کام لەو دوو وڵاتە دەسەڵاتێکی خۆییان لەوەی پێشتر هەبوو پێنەدرا. فەرەنسا بە مەبەست سەرانی هەردوو دەوڵەتەکەی هەڵبژارد تا هەر لەژێر جڵەویدا بمێننەوە. لەو نێوەشدا دوای لادانی «گلەب» لەوێ، ڕەوشی ڕۆژهەڵاتی سوریا بەتیژی شڵەژا و لە دەست دەرچوو. پشێویش لەو کاتەدا ڕوویدا، کە سەربازانی فەرەنسی بە ئەرکی کۆکردنەوەی باجوخەراج لە ناوچەکەدا تەقەیان لە شێخی گوندێک کرد و کوشتیان. مەرگی پیاوەکە دنەی تۆڵەکردنەوەی خێڵەکەی دا، ئیدی بووە شەڕ و تەقە لەنێوانیاندا، لە ئەنجامیشدا زیاتر لە (٣٠) کەس لە فەرەنسییەکان کوژران. کاتێکیش دەستبەجێ «کاترۆ» وەهای دانا، کە ئەفسەریی سیاسی بریتانی ختووکەی خەڵکەکەی داوە بۆ ئەوەی تەنیا یەک چارەگی باجی داواکراوی فەرەنسییەکان بدەن، ئیدی دوو ئەفسەر، یەکێکیان بریتانی و ئەوی دیکەش فەرەنسی نێردرانە دێرزوور تا

لە ڕووداوەکە بکۆڵنەوە. ئەفسەرە بریتانییەکە ڕاپۆرتی خۆی دا، بەوەی خێڵەکانی ئەو ناوچەیە "لە سەروبەندی هەڵگەڕانەوەی چەکداریی دان."[٢٩]

«گلەب» لە بەرایی مانگی تشرینی یەکەم لە عەممان چاوی بە شێخەکانی دێرزوور کەوت، کە سەلمێنەری ڕاپۆرتە پەشێوئامێزەکەی ڕۆژهەڵاتی سوریا بوو. یەکێ لە شێخەکان بە ئەفسەرە بریتانییەکەی گوت: "لە حاڵەتی هێرش و پەلاماری ئاڵمان بۆ سەر بیابان ئەگەر بەدووەکان پشتگیری هێزی ئاڵمانی بکەن، ئەوا سوپای بریتانی ئەوکات پەیوەندییەکانیان و ڕێگەی هاتوچۆیان بەو ناوچانە هەروەک ئەوە وایە بە ناوچەی دۆستدا بێن و بڕۆن،[٣٠] بەڵام لەسەرێکی دیکەشەوە، ئەگەر بریتانییەکان هەر سووربن لەسەر ئەوەی کە دەستی فەرەنسییەکان لە سوریا واڵا بێ،" ئەوا وەک کابرا لە درێژەی قسەکەیدا گوتی: " هێڵی هاتوچۆ و پەیوەندیی سوپای بریتانی وەک ئەوەی لێدێ، کە بە نێو خاکی دوژمندا تێبپەڕێ."

لە قاهیرەش «وێیڤل» وەک سوپاسالاری هێزی بریتانی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گۆڕدراو «کلاو ئاوچینلیک Claude Auchinleck»ی لەجێگەدا دانرا، ئەو ژەنەڕاڵە نوێیەش بەو ڕاپۆرتانەی لە سوریاوە بۆی دەهاتن هۆشدار بوو، هەر بۆیە سەرنجی خۆی لە پلانێکی نوێی هێرشکردنە سەر سوپای «ڕۆمل»ی گواستەوە سەر ئەوەی بە خۆی لە ٦ی تشرینی یەکەمدا بچێتە بەیروت «کاترۆ» ببینێ. لە ماوەی دوو سەعاتی گفتوگۆکەدا، کابرای فەرەنسی بریتانییەکانی بە دنەدانی شێخێک تاوانبار کرد بۆ ئەوەی پشێوی بنێتەوە و بە ئەنقەستیش ئەو هەڵانەی ئەفسەرە بێ ئەزموونەکانی فەرەنسی بقۆزنەوە تا

دەسـەڵاتی ناوچەکەیـان لەدەسـت دەربهێنـرێ. «ئاوچیلینـک»یـش ڕووشـکێنانە هەردوو خەتابارکردنەکـانی هاوتـا فەرەنسـییەکەی ڕەتکردەوە. پاشان ڕاپۆرتی بۆ لەندەن نووسی، کە "فەرەنسییەکان هەمـوو دەرفەتێکیـان لەدەسـتدا بـوو، کەچـی لەگەڵ خەڵـکە خـۆجییەکەدا شکسـتیانهێنا، ئەوان لە هاوکـاریکردنی ئێمەشـدا شکسـتیانهێناوە، ئەوان لە خەڵکـی کارامەیـان کەمە، بـۆیە هـیچ چارەیـان نیـیە بەدەر لەوەی ئەفسـەری بێتوانـا بـۆ بەڕێـوەبردنی کاروباری خەڵک دابنێن."[31]

تا دەهات بریتانییەکان ئۆقرەیان لە فەرەنسییەکان نەدەما و بە گەیشتنە هاوینیش وردە وردە پتر دەبوو، ئیدی هەنووکە گەیشتە حاڵەتی کولان. دیار بوو پێشنۆرەییەکانی فەرەنسی و بریتانییەکان نەدەگەیشـتە یەک و لەگەڵ یەک هەڵیـان نەدەکرد، لە نێـو جەرگەی ئەو کێشەوبێشەیەشدا هیچ جیاوازییەک یان جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان فەرەنسای ڤیشی پێشوو و فەرەنسای ئازادی ئێستادا نەبوو. هەروەک «گـلەب» بۆیچووبـوو هەردوو لایـان "مەیلیـان بە لای ئەوەدا شـکاوە، شـەڕی دژی ئاڵمـان فەرامۆشـبکەن و خواسـت و ئارەزوویـان ئەوەبـێ دەسـتی بریتانیـا لە سـوریا دووربخـەنەوە."[32] کـاتێکیش تـووڕەیی عەرەب لە حکـومەتی فەرەنسـا تاویسـەند، کاربەدەستە بریتانییەکان لە ڕەوشێکی هەراساندا بوون، بۆ ئەوەی دەسەڵاتی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵاتدا بهێڵنەوە. یەکێکیان نووسی: "مرۆ هەستدەکا وەک ئەوەی لوبنان بگریت و ئیدی فەرەنسـای ئازادیش بێـت و لاقەیبکـا."[33] هەر لە تشـرینی دووەمـدا «گـلەب» هەڵسەنگاندێکی دوورودرێژی لەبارەی ڕەوشەکەوە نووسی. کاتێک کە کردەنیازی بریتـانی و فەرەنسی بۆ دەسـەڵاتی ئیمپریالی وەهـا لەیەک جیـاواز بـێ، ئەوا وەک ئەو شـێلگیرانە داوایکـرد، بـۆ

مسۆگەربوون لەسەر هاوکاری دوولایەنەی بریتانی و فەرەنسی بۆ حوکمکردن یان ئیدارەدانی عەرەب هەر بۆ نسکۆ سەردەکێشێ."[٣٤]

لەو کاتەی حکومەتی بریتانی دوودڵ بوو لەوەی چۆن لەگەڵ ڕەوشەکە ڕەفتار بنوێنێ، لە کۆتایی ساڵی ١٩٤١دا ئەفسەرە بریتانییەکان لە ڕۆژهەڵاتدا تێبینینامەیەکیان لە حکومەتەکەیان سەبارەت بە پرسیاری سەخت و هەراسانکەر، کە لەوانە بوو لە خەڵکە خۆجێییەکە لێنەکرابا، پێگەیشت. ئەمەش وەڵامێکی حازربەدەست بوو بۆ ئەو کاتەی لە لایەن خەڵکەوە پرسیاریان لێکرابا. خۆ ئەگەر سورییەکان ڕەخنەیان بگرتبایە کەوا سوری و لوبنانی بووکەڵەی دەستی فەرەنسییەکانن، ئەوا وەڵامی بریتانییەکان بەگوێرەی تێبینینامەکە ئەوە بوو: "حکومەتەکان هەرگیز نەمر نین، قسەی لەسەر نییە وەزارەت دەگۆڕێ و هی باشتر جێگەی دەگرێتەوە". خۆ ئەگەر هاتوو عەرەب پرسیان؛ بەڵێنی سەربەخۆیی ڕاست دەرنەچوو، ئەوا ئەوان دەبووایە وەها وەڵامبدەنەوە: "ئێمە لە ژەنەڕال «کاترۆ»ەوە دڵنیاییمان پێگەیشتوە، کە بەنیازە سەربەخۆییەکە بکاتە سەربەخۆییەکی ڕاستەقینە،" و پاشانیش ئەو مەرجە دانرا کە دەڵێ "تا ئەو کاتەی هەلومەرج ڕێگەدەدا."[٣٥]

تا ئەو کات بریتانییەکان سەریانسوڕمابوو، تۆبلێی هەر بە ڕاستی «کاترۆ» بە ڕووی دیگۆلدا بوەستێتەوە. «لیتلتن»یش لەژێر کاریگەری وتەیەکی «سپیرس»، لە کۆتایی مانگی تشرینی دووەمدا بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی نووسی، "دیارە لەم دواییانەدا تێبینی گۆڕانێک لە هەڵوێستی «کاترۆ»دا پەیدابووە، چونکە بریتانییەکان لە بەرانبەر دیگۆلدا پشتیان نەگرت و کەوت."[٣٦]

سپیرس گەیشتبووە ئەو ئاکامە: "کاترۆ دەستبەرداری ململانێیەکە بووە. هەڵسوکەوتی ئێستای تەواو ملکەچانەیە بۆ دیگۆل."

کاتێکیش شتەکە هەندێک ڕوونبووەوە، دوور لە ڕەواندنەوە و ڕیشەکێشکردنی تووڕەیی عەرەب، سیاسەتی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵاتدا دۆخەکەی پۆلکتر کرد، بریتانییەکانیش لەوە گەیشتن، کە ئەو برە باوەڕی بە «کاترۆ»یان هەبوو کافی نییە، فشارێکی بێوچانی بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنەکەی هەبوو. ئەو پیاوەی حکومەت دەستنیشانیکردبوو تا ڕۆڵێکی چاودێر لەسەر ڕەوشەکە بگێڕی، خۆی بوو، «سپیرس»ی ئەفسەری پاشکۆ لای دیگۆل. وێڕای ئەو ئاگادارکردنەوەی «لیتلتن» بەوەی کە دانانی سپیرس لای کاترۆ مایەی پەسەندکردن نییە، کەچی بە سپیرس ڕاگەیەنرا خۆی بۆ گەڕانەوە بۆ بەیروت وەک وەزیری کاروباری ڕۆژهەڵات ئامادەبکا.[٣٧] کارەکەشی بانانەوەی سەربەخۆیی هەردوو کۆمارەکان بوو، لە کاتێکدا هێشتا ڕووخساری دوکانەکە بە فەرەنسای ئازاد بهێڵێتەوە، ئەویش کاتێک لە بەیروت دەستبەکاربوو، بە هاوڕێیەکی گوت: "کاتێک دەگەڕێمەوە، کەیفوسەفای زۆرمان دەبێ."[٣٨]

١٩
نێردەیەکی نائاسایی

بارۆنێکی کەشخە و مەعلانی تازەدانراو لەبن بەرگی یەکپۆشی دیپلۆماسییدا، ئەو "نێردەیەکی نائاسایی و وەزیری بڕیاربەدەست"[٨٨]ی بریتانی بوو، لە ٢١ی ئازاری ١٩٤٢دا لەسەر کەناراوی بەیروتدا دابەزی. «سێر ئەدوارد لویس سپیرس» لەوە ترسا نەوەک پاشناوی ڕازاوەی کارەکەی هی ئەوە نەبێ بە تەواوی بەهەندهەڵبگیرێ. کەچی ئەو ئەرکانەی پێیسپێردرابوو تا ڕادەیەک ڕوون و ئاشکرا بوون. وەک نێردە سەر بە وەزارەتی دەوڵەت لە قاهیرە وەک ئەفسەرێکی پاشکۆی هاوکاریش لەگەڵ فەرەنسای ئازاد لەسەر کاری خۆی بەردەوامبوو، وەک وەزیریش لەبەردەم وەزارەتی کاروباری دەرەوە لە لەندەن بەرپرسیار بوو، ئاخر ئەو ببووە یەکەمین باڵوێزی بریتانی کارا لە هەردوو دەوڵەتی سوریا و لوبنان، هەموو هەوڵێکیشی بۆ ئەوە بوو سەربەخۆیی هەردوو وڵاتەکە ڕاستەقینە بێ و لە فەرەنسا ببنەوە. ئاماژەی بەو پلانەی چۆن جێبەجێیبکا و بەهۆی ئەوەی کاتێ لە لەندەن بوو داوای دەسەڵاتێکی زێدەباری کردبوو، خەریکبوو لە دەستی دەردەچوو. ئەوەش لەو بڕیارەدا خۆی دەبینییەوە، ئاخۆ هێڵی جیاکەرەوەی بەرپرسیارێتیی بریتانی فەرەنسییەکان لە کوێ لەیەک جیادەبێتەوە، لە ڕوانگەی ئەویشەوە سەرنجی دەسەڵاتی سەربازیی لە قاهیرە بۆ ئەوە ڕابکێشێ، کە هەر پرسێکی هاوبابەت دەبێ بۆ ئەو بگەڕێتەوە.[١] کەچی کاتێک لە سپێدەیەکی بەهارییدا گەیشتە

---

٨٨ مەبەست ئەو وەزیرە بێ هەگبەیە، بەڵام ڕێپێدراوە هەر بڕیارێکی دەستبەجێ بدا.

بەیروت، ئەو جۆشوخرۆشەی بۆ کارەکەی هەبوو هێشتا لێی ڕوون نەبوو، ئەو بە شێوەیەکی لەخشتەبراوانە شتەکانی دەبینی، وەک ئەوەی لە شانۆگەرییەکی کۆمیدیدا هاتبێتەدەر.

ئەو بۆ دۆستەکانی لویس و بۆ دوژمنەکانیشی ئێدوارد[٨٩]، سپیرس پیاوێکی کەتە و قەڵەوی بەهێز، پرچێکی کەژە و چاوێکی قاوەیی و لووتێکی بەهێز و دەمێک وەک ئەوەی تەڵەی مشکگر بێ هەبوو.[٢] تەمەنی پەنجا و دوو ساڵان بوو، ئەو حەزی لێنەبوو دەستەواژەی پاشکۆ (مولحەق) بۆ ئەو کارانەی ڕاییدەکردن بەکاربێنێ. کەیفیشی بە ئاماژەکانی بۆ پەیوەندیی نارەوای نێوان ڕەگەزەکان نەدەهات (لەوانەیە بۆ ئەوە بێ، کاتی خۆی گۆبەندی لەگەڵ خاتوونە سکرتێرەکەی هەبووبێ)، ڕاستییەکەشی وشە هێمادارییەکە "تەنیا بۆ جۆرێک لە پۆستەکان لە جیهانی سەربازییدا بەکاردەهات.[٣] لە میانەی جەنگی یەکەمی جیهاندا، سپیرسی فەرەنسی و ئینگلیزی زمان، لەدایکبووی پاریس مولحەقی سەربازیی بوو لەنێوان سوپای بریتانی و فەرەنسی. پێدەچی لە سەرەتای جەنگەکەشدا هێزی ئێکسپیدیتسی لە مەترسی پاراستبێ، ئەویش ئەو کاتەی فەرماندەی هێزەکەی لە مەترسی کشانەوەی فەرەنسییەکان لە بەرەی جەنگ ئاگادارکردەوە. لەبەر ئەوەی چوار جارانیش لەبەرەی پێشەوەی شەڕدا برینداربوو، بۆیە لە ١٩١٧دا گوازرایەوە بۆ پشتەوەی هێڵی شەڕ و ئیشی نووسینگەیی پێدرا، کە بریتی بوو لە مولحەقی سەربازیی بریتانی لە وەزارەتی بەرگری فەرەنسا لە پاریس. هەروەکو ڕێککەوتننامەی سایکو-

٨٩ لویس Luis ناوێکی بە بنەڕەت فەرەنسییە و واتای شەڕڤانێکی ناودار دەگەیەنێ، هەرچی ئێدوارد Edwardیشە ناوێکی ئەنگلۆ سەکسۆنییە و لە توخمەکانی دەوڵەمەندی، سامان و گەشەسەندن و پارێزگار پێکهاتووە،

پیکـۆش دەریخســت، حکــومەتی بریتانیــا پاراســتنی پەیوەنــدی دۆستانەی لە نێو هەر دوو وڵاتدا بە پرسێکی گرنگی هاوپەیمانی بۆ بردنەوەی جەنگەکە دانا.

تا ئەو کات «سپیرس» ڕایەڵەی پەیوەندیی دۆستانەی ڕاچاند، دواتر لە درێژەی کارنامەکەیدا نەخشی خۆی هێنا. لە ساڵی ١٩١٥ و لە تەمەنــی ٣٩ ســاڵیدا لە بەرەی جەنــگ و لە میــانەی شکســتە گۆبەنــدییەکەی گالیپولیــدا چــاوی بە «وینســتن چەرچــڵ» کەوت. «سـپیرس» کە تـازە لەبەر ئـازایەتی میـدالیای خـاچی سـەربازیی پێبەخشـرابوو، کاریگەریی باشـی لەسـەر سیاسـەتوانە ئینگلیزییەکە دانـا، بـۆیە هەر دوای جەنـگ پێشـنیازی بـۆکرد بچێتە پەرلەمـان. ئەویش هەر وەهای کرد. ئەو بۆ ماوەیەکی کورت لەسـەر حیسابی لیبرالەکـان بـووە ئەنـدام پەرلەمـان لەسـەر هەرێمـی «لەفبـۆرۆو Loughborough»، پاشـان لەگەڵ چەرچـڵ چـووە نێـو حیزبـی پارێزگـــاران، ئەوســـا لە ١٩٣١دا نـــوێنەرایەتی «کارلیســـل Carlisle»ی لە باکووری ئینگلستان کرد.

لەو کـاتەوە «سـپیرس» نـوێنەرایەتیی بـازاڕی سەرسـنووری دەکـرد، بەڵام لە سـۆنگەی "زیـرەکییە ساردوسـڕییەکەوە" هەرگیـز نەیتوانی ڕێگەی خۆی بۆ وێستمینستەر ببڕێ. لەبەر لایەنداری بۆ بۆچوونی فەرەنسی تانەوتەشەری ئەوەیان لێدەدا، گوایە ئەندامێکی پاریسـییە لەنێو ئەوان، لە کاتێکدا پشـتگیری نەیارێتی بۆ چەرچڵ کـردیە ئەنـدامی دەسـتەیەکی هەراسـان.[٤] جارێکیـان هـاوڕێیەکی ئەوەی بەبیرهێنـــایەوە، "ئەوەی مـــایەی هەراســـانی میکـــانیزمی حکـــومەتە ئەوەیە ئەگەر جارێـــک لە کەلـــلەی دای بەوەی ئەو ئاراسـتەیەی گرتـووتەبەر ڕاسـتە، ئیـدی لێیـدەردەچی، ئـای لەو

لێکەوتە نەفرەتییە. ئەم سەرەداوانەش هەر بە خۆی لە وایتهۆلدا نەیارێتی دروستدەکا."[٥]

دواجار کە «سپیرس» گەشتی کارنامەی بۆ ڕۆژهەڵات دەستپێکرد ساڵی ١٩٤٠ بوو، ئەو کاتەی چەرچڵی سەرۆوەزیری نوێ لەبەر دڵسۆزیەتی سپیرسەوە پاداشتی دایەوە و کردییە ئەفسەری پاشکۆی تایبەتی خۆی لای حکومەتی فەرەنسای گەمارۆدراو. ئەو کات وەک سپیرس ڕوونیکردەوە سەرکەوتنی کارەکەی لە گرەوێکی گەورەدا بوو، "من هەروەک زۆر کەسی دیکە تەواو قەناعەتمان هاتبوو، کە جەنگ دژی ئاڵمان بەبێ پاڵپشتێکی بەهێزی وەک فەرەنسا شتێکی نەکردەیە.[٦] ڕووخانی ئەو کاتی فەرەنسا تاقیکردنەوەی ڕووخانی بیردۆزەکە بوو، بەڵام لەو نێوەدا «سپیرس» هێزوتینی نەبەزینی دیگۆلی وەرگرت. خۆی ئەوە «سپیرس» بوو لە مانگی حوزەیراندا دیگۆلی خستە نێو فڕۆکە و بۆ لەندەنی هەڵهێنا، هەر «سپیرس»یش بوو ببووە جەنگاوەرترین داکۆکیکار کاتێک دیگۆل پێینایە پایتەختی بریتانیا. دواتر وەک چەرچڵ لە کۆتایی چلەکاندا داوایکرد: "سەرباری هەموو پڕوپاگەندەکان مەبەستی سەرەکی ئێمە پشتگرتنی دیگۆل بوو، ئاخر فەرەنسییەکان متمانەیان بە کەس نەدەکرد مەگەر لە خۆیان نەبێ." هەروەک دواتریش گوتی؛ "خۆ ئەگەر ژەنەراڵ سپیرس نەبووایە. لەوانەبوو هەرگیز ژەنەرال دیگۆلیش نەبووبایە."[٨]

ئەو هەستە ناوازە و گرنگە پەسەندکراوە و کۆنترۆڵەی، کە سپیریس سەبارەت بە سەقامگیربوونی ڕۆڵی دیگۆل لە ڕەوشەکەدا هەیبوو، لەو کاتەی زانی کەوا کابرای فەرەنسی هەموو شتێکی هەر بۆ خۆیە، بەباچوو. تا نیوی یەکەمی ١٩٤١یش هێشتا «سپیرس» بە داکۆکیکارێکی سەرسەختی سەرکردەکەی

فەرەنسای ئازاد مابووەوە، بەڵام کاتێک دوای خۆبەدەستەوەدانی فەرەنسای ڤیشی سەردانی دیمەشقی کرد بەڵگەوبەندی هاتنەسەر ڕایەکی دیکە سەبارەت بە دیگۆل و بەڕێوەبردنی بەرەی ڕۆژهەڵاتی فەرەنسی لا گەڵاڵەبوو. جارێکیان دیگۆل بە جۆرێک لە داڕسانەوە بە سپیرسی گوت: "ئەرێ تۆ پێت وایە کەوا من لەگەڵ بردنەوەی جەنگم لە لای بریتانیاوە؟ نەخێر من وا نیم، من تەنیا مشورخۆری سەرکەوتنی فەرەنسام."[9] «سپیرس»یش پێیگوتەوە: "هەردووکی هەر یەک شتە." دیگۆلیش بەرسڤیدایەوە: "نەخێر هەرگیز وا نییە." کاتێ «سپیرس» گفتوگۆ نامرادییەکەی لای خۆی یاداشت کرد، پێی لەوە نا کە "زۆر ئەوق مام."

ڕەفتاری ئەم دواییانەی دیگۆل دەریخست، چەندە شتەکانی بەهەند هەڵگرتووە. سپیریسیش ڕەنجەڕۆیانە پەی بەوە برد، کە هەردوو سەرکردەی فەرەنسای ئازاد و کاترۆی جێگری، ڕەوشەکەیان وەها دەبینی، کە "باڵادەستیی فەرەنسا لە سوریاوە لە گرتنەبەری چەند ڕێکارێک بۆ سەرکەوتن لە جەنگەکە بەگرنگتر دەزانی."[10] لێرەدا ئەو بە دروستی پێشبینی کرد، کە فەرەنسای ئازاد "شەڕدەکا و لەسەر حیسابی کەمترین جێپێیان لە سەر خاکی سوریا و لوبناندا کێشە و هەرا بۆ بریتانیا دەنێتەوە." کاتێکیش چەرچڵ لە هەڵوێستی دیگۆل دڵپڕ بوو، سپیرس هەم هەستی بە بەرپرسیارێتی و هەم بە دژواری کرد. دەردەدڵی وەها لای دۆستێکی متمانەداری هەڵڕشت: "من فرانکشتاینی دێوەزمەم ئافراند، ناشزانم نە دەیخنکێنم یان دەمخنکێنێ؟"[11]

سپیرس بەو بڕیارە گەڕایەوە لوبنان تا ململانێیەکە بباتەوە. یەکێک لە دەستوپێوەندەکانی نووسی؛ "هەرگیز واتای ئەوەی نەدەزانی کە ئاژەڵ بەچکەی خۆیان دەخۆن تا بە چاوی خۆی

نەیبینی... ئیدی سپیرس کەوتە هەڵلوشینی بزووتنەوەی فەرەنسای ئازاد."[12] کاتێکیش لە ٢ی نیساندا سپیرس کاترۆی بینی، پێیگوت بەنیازە بە «ئەلفرێد نەقاش Alfred Naccache»، ئەو پیاوەی کاترۆ بڵێ بە سەرۆکی لوبنان دەستنیشانیکردبوو، بریتانیا پشتگیریی سەربەخۆیی تەواوی لوبنان دەکا. ماوەی مانەوەی ئەو دواییانەی لە لەندەن و دۆستایەتی لەگەڵ سەروەزیر وەها دەربخا، کە ڕوویەکی تەمومژاوی نیشانی ئەو سەرکردە فەرەنسییە بدا بەوەی پەیوەندییەکانی نێوان بریتانیا و دیگۆل شێواون و باش نین. بە گوێرەی قسەی کاترۆش بێ، "کەس بڕوای بە کارایی و بەکەڵکبوونی فەرەنسای ئازاد نییە."[13] کاترۆیش بە نۆرەی خۆی لەوە هەراسان ببوو، کە سپیرس دوای گەیشتنە بەیروت، ڕاستەوخۆ سەری ئەوی نەدا بوو. ئیدی بینی هاوتا بریتانییەکەی خەریکی چییە. ئینجا ڕاپۆرتی خۆی سەبارەت بەو ڕووبەڕووبوونەوەیە بۆ دیگۆل بەرزکردەوە، تێیدا بۆ سەرۆکەکەی نووسیبووی؛ سپیرس "بەو مانۆڕەی تێکۆشاوە هەراسانمبکا و بەو ڕەوشە بەجیمبێڵێ کەوا حاڵی فەرەنسای ئازاد لە ڕۆژهەڵاتدا هی ئەوە نییە بەرەنگاری نەخشەی ئەوی پێببێتەوە."[14] لەگەڵ ئەوەشدا لە بیرەوەرییەکانیدا دانیبەوەدا ناوە، کە سپیریس چۆن هزری شێواندووە. "ئێمە لەو میزاجە تۆڵە و شەڕانگێزییەکەی، لە میزاجە خێرا هەڵچووەکەی، لە دەسەڵاتە بەدگومانییەکەی و لە حوکمە لەپڕەکانی دەترساین، هەموو ئەمانەش زۆر مەترسیدار بوون، چونکە چەرچڵ گوێی لێدەگرت."[15]

هەر زوو دیگۆل دڵنیایی دایە کاترۆ، کە شتەکانی سپیرس لەبارەی فەرەنسای ئازادەوە" شتێکی قەڵپە و لاگیرانەی خۆیەتی" و لەو باوەڕەش دایە فشاری سپیرس بۆ سەربەخۆیی تەواوی سوریا

و لوبنـــان ئەو پاڵپشـــتەی لە نێـو خـــودی وەزارەتـــی کاروبـــاری دەرەوەی بریتانییدا نییە.[16] هەرچەندە هەردوو پیاوەکەش خۆیان لە تـــووڕەکردنی چەرچـــڵ دەپاراســـت بەوەی سەربخەنەســـەر بـــرادەرەکەی ئەو، ئەوان زانیـــان دەستنیشـــانکردنی ســـپیرس وەک سەرۆکی دیپلۆماسیی بریتانیا لە ڕۆژهەڵات لە لەندەوە دژبەرایەتی زۆی لەنێوخـــۆدا هەڵگرتـــووە. خـــۆ ئەگەر بیـــانەوێ کۆســـپی ئەو ڕکابەرە شێلگیرە لەســـەر ڕێگەی خۆیـان لابەرن، ئەوا پێویستیان بەوەیە، ئەو ترسەی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە سەبارەت بەو هەیە قـــووڵتربکەنەوە بەوەی گـــوایە ســـەروەزیر ئەو پیـــاوەی لەوێ لەسەر ئەوان چاندووە. دیگۆل داوای لە کاترۆ کرد "بە شێوەیەکی بەردەوام" لەو پیـــاوە بە ئاگـــابێ و لە بەیـــروت چـــی دەکـــا و چـــی پێگوتوەوە ئاگاداربکاتەوە.[17]

ئیدی سپیرس هەوڵیدا فشار بخاتە سەر «نەقاش».[18] هەر دوای ســـەردانەکەی بۆ لای «کاترۆ» چاوی بە ســـەرۆکی لوبنان کەوت، لەو دانیشـــتنەدا زیـاد لە سنووری دیپلۆمـاتییەکەی خـــۆی تێپەڕاند، ڕاســـپاردەی ئەوەی دایـــێ، هەڵبـــژاردن دەبـــێ بەر لە کۆتـــایی ســـاڵ بکرێ. نەقاشیش بە ڕاپۆرتێک کاترۆی لە گفتوگۆکە ئاگادارکردەوە، بەڵام خـــۆ هەرچۆنێـک بـــێ کـابرای فەرەنســـی هەواڵـدزێکی لە نێـو نووســـینگەی نەقاشـدا هەبـوو، لە ڕێـی ئەوەوە زانی، کە ســـپیرس بە نەقاشـــــی گوتبـــــوو؛ ئەگەر کـــــاترۆ هەر کردەوەیەکـــــی دژ بە سەربەخۆیی لوبنان بگرێتەبەر و بەڵێنەکەی نەگەیەنێتەجێ و بەر لە ســـەری ســـاڵ ســـەربەخۆییەکەی لوبنـان ڕانەگەیەنرێ، ئەوا دەکـرێ بریتانیـــا بەهێـــز کـــاردانەوەی خـــۆی بنـــوێنێ.[19] کـــاترۆش داوای لە دیگـۆل کـرد، بـێ ئەوەی ســـەرچاوەکانی خۆشـی ئاشـکرابکا، بەڵکو هەوڵێک بدا، لەوە وێبکەوێ ئاخۆ سیاســـەتی ســـپیرس "کە نەخشـــەی

دەرکردنی ئێمەیە" سیاسەتی حکومەتی بریتانیاشە. دیگۆلیش پێی وانە بوو سیاسەتەکە بەم جۆرە بێ: هیوای وا بوو بەسەرنجڕاکێشانی سپیرس لە لایەن وەزارەتی کاروباری دەرەوەی، بتوانێ جێ بە کابرا بریتانییەکە لەقبکا.

ئەوسا خۆ ئەگەر سپیرس ملکەچی فەرمانی حکومەتەکەی ببێ یان نەبێ، دەستبەجێ کاترۆ لە کێشەکە گەیشتبوو، بەوەی بانگەوازی وەزیرەکەی بریتانی بۆ هەڵبژاردنێکی دیموکراسییانە بەندە بە دنەدانی نەیارانی حکومەتە بووکەڵەکەی سوریا و لوبنان بۆ ئەوەی بەبێ دەستبردن بۆ هەڵبژاردنیش، سەرنجیان بۆ لای دامودەزگای دیموکراسی ڕابکێشن."[٢٠] تا ئەو کاتیش لەوە بەئاگابوو، کە هەم «نەقاش»ی سەرۆکی لوبنان و «تاجەدین حەسەنی» سەرۆکی سوریا لای خەڵک زۆر ناخۆشەویست بوون هی ئەوە نەبوون ئەگەر ناچاریش کرابان هەڵبژاردن بکەن، دەربچن و بیبەنەوە.

بە تایبەتیش «تاجەدیین» لەژێر فشاردا بوو، چونکە تا دەهات لە سوریا نرخی گەنم هەڵدەکشا. وڵاتەکە بەر لە جەنگ تۆڕێکی هاوردەی گەنم و دانەوێڵەی هەبوو، بەڵام لە ١٩٣٩ بە دواوە موڵکدارە نیمچە فیودالەکان، خانەدانەکانی وڵات، گەنمیان عەمبارکرد تا بەهۆی جەنگە دوورودرێژەکەوە، نرخەکەی هەڵبستێ و ئەوانیش قازانجەکەی بڕننەوە. ساڵێک پێشتر هەوڵێکی سپیرس بەوەی بازاڕ بخاتە بن گەنمی هاوردەکراو لە ئوستراڵیاوە بە شوومی شکستیهێنا. سادە و ئاسان ئەوانەی گەنمەکەیان عەمبارکرد، زیادە گەنمەکەشیان هەڵمژی و شاردەوە ئیدی نرخەکە بەرز بووەوە.

کاتێکیش سپیرس لە ١٩٤٢دا گەڕایەوە لوبنان، هەڕەشەی هەرا و پشێوی نان توندوتیژتر بەسەر جامبازانی ڕەوشەکەدا شکایەوە. سپیرس نووسی؛ "لەوانەیە کردەیەکی بەدەر لە سێدارەدانی هەندێک لە جامبازانی گەنم ڕەوشەکە چارەسەرنەکا"، هەرچەندە هیواداریش بوو "کارێکی وەها بکا ئۆباڵەکە بکەوێتە ئەستۆی فەرەنسییەکان خۆیان."[٢١]

کاترۆش پێشنیازی پڕۆژەی مۆنۆپۆلییەکی فەرەنسی کرد، بەوەی هەموو گەنمەکە بکڕێتەوە، ئینجا بە نرخێکی کۆمەککراو بیفرۆشێتەوە، بەڵام «تاجەدین» لە ترسی خانەدانەکان نەوەک پشتی ئەو هەوڵە نەگرن، ڕەتیکردەوە ڕێگەی شتێکی وەها بدا. لەو کاتەدا سپیریس دەرفەتی خۆی تێدا بینی. ئەو کەڵەگایی بەسەر «حوسنی ئەلبەرازی» سەروەزیری «سەرۆک «تاجەدین»ەوە کرد، بەوەی پشتگیری پڕۆژەکە بکا، دەنا دەیگرن و دەینێرنە تاراوگە ڕەوانەی دوورگەی «کاماران»ی ناو دەریای سوری دەکەن. ئینجا بە کاترۆش گوت، دەیەوێ بریتانیا بەو پێیەی پشتگیرییە دارایییەکەی لە ئەستۆ دەگرێ، ڕۆڵێک لە بەڕێوەبردنی ئەو نەخشەیەدا بگێڕێ، ئاخر لەو کاتەشدا هەر دەبووایە بۆ جێبەجێکردنی نەخشەکە پشت بە سوپای نۆیەمی «جەمبۆ وڵسن»ی بریتانی ببەستریێ. لە مانگی ئادار و لە قاهیرەدا، دوای چەندین ڕۆژ لە گفتوگۆ، کاترۆ بە سازشەکە قایلبوو. ئەمەش سازشێکی بەرچاو بوو. ئینجا کابرای فەرەنسی ناچاربوو پەیوەستبوونی بریتانی لەناوچەیەکدا بپەژرێنێ، کە بەگوێرەی ڕێککەوتننامەی لیتلتن-دیگۆل بە تەنیا لە بەرپرسیارێتیی فەرەنسادا بوو.

تـا ئێـره «لیتلـتن» وەک وەزیـری کاروبـاری دەرەوە و وەک سـەرۆکی «سـپیرس» لەوەدا سـەرکەوت لە ڕێـی «ڕیچـارد کاسـی Richard Casey» ئەو سیاسەتوانە ئوسـتراڵییە ڕوخسـار جوانە کـارێکی بـاش بکـا، دوای ئەوەی «کاسـی» لە ٥ی ئـادار گەیشـتە قـاهیرە و کـڕین و هێنـانی گەنمـی پێسـپێردرا. پـاش ئەوەی دیگـۆل سکاڵای لە دەست چالاکییەکانی سپیرس کرد، وەزارەتی کاروبـاری دەرەوە دەبەنگـانە هەوڵیـدا «کاسـی» وەک ڕکێفکردنێکـی سـپیرس نیشـانی فەرەنسییەکانی بـدا، بەڵام «کاسـی» لەم سەروسـەودایەدا شکسـتیهێنا. ئیـدی ئەو ئوسـتراڵییە ڕووخۆشـە ئـاوی لە ئاشـی سـپیرس کـرد، هەروەک خـۆی دواتـر بەم دۆخە پێکەنـی؛ "کـاری زۆری بۆ تێکدانی سیاسـەتی دیگۆل کـرد، ئاخر خۆ هەمیشـە بەوە پشتئەستووری، کە وەزیرێکی بریتانی یان وەزارەتێک بدۆزیەوە کە بە ڕووی ئەوی دیـکە بوەسـتێتەوە، لە مـاوەیەکی کورتیشـدا ئەمە دەبینی."[٢٢] ئەوە بوو «کاسی» بە تەواوی لەپشت سپیرسەوە بوو.

لە مـــاوەی گفتوگۆکـــان ســـەبارەت بە گەنـــم، ســـپیرس ئەو دەرفەتەشی قۆستەوە کۆمەکی «کاسی»یش بخاتە خزمەتی پرسـی هەڵبژاردنەکانەوە. ئیدی بەیەکەوە بازنەی گەمارۆیان لەسـەر کـاترۆ تەسکترکردەوە بۆ ئەوەی تا بکرێ هەڵبژاردن بۆ سـەرۆکایەتی لە سـوریا و لوبنـان بەر لە کۆتاییهـاتنی سـاڵی ١٩٤٢ بکرێ. هەڵبەت ئەمەش لەسەر بنەمای ئەوەی، کەوا نەخشـەی هەڵبژاردن لە عێراق و سـوریاش هەیە بـۆ ئەوەی فشـاری عەرەبە ناسیۆنالیسـتەکان لە هەر وڵاتێـــک لەمـــانەدا خـــاوبکەنەوە. هەر دە ڕۆژێـــک بەســـەر خۆکـۆکردنەوەی کـاترۆدا تێـپەڕی تـا زاتـی ئەوەی کـرد زەنـگ بـۆ دیگۆل لێبدا و بڵێ، کە سازشێکی بەرچاوی دیکەشـی کـردووە، ئەم جارەیـان دەربـارەی «کاسـی»، ئەو پیـاوەی وەزارەتـی کاروبـاری

دەرەوە دەیگــوت بــۆ جڵەوکردنــی ســپیرس دامانــاوە، کەچــی سپیرسێس بە پێزانینەوە دوای مـاوەیەک سـەبارەت بەم پێشـهاتە نووسی؛ "دەرکەوت «کاسی» بووەتە بەربەستێکی ڕاستەقینە."[٢٣]

لە لەنـدەنیش دیگـۆل ئەو هەواڵەی کـاترۆی وەک پێشـبینییەکی شـووم وەرگـرت. لە بەرتەکـدا هیـوای خواسـت خـۆزگە ئەم شـتە ڕوویەنەدابووایە، ئینجا پێیگوتەوە بەڵکو هەوڵێکبدا لەوە دڵنیابێ، کە بریتانیــا دەســت لە کاتبەنــدیی دەستنیشــانکردنی ڕاگەیانــدنی هەڵبـژاردنەکەدا نەبێ. ئەو ویسـتی تـا بـۆی بلـوێ بڵاوکـردنەوەی هەواڵەکە دوابخا، چونکە دەیزانی کەوا ئەم شتە دەسـەڵاتی هەردوو حکومەتەکـانی «نەقـاش» و «تـاجەدین» وێرانتردەکـا، "ئـاخر خـۆ هەمووان دەیانزانی ئەوان ڕەشدەبنەوە."[٢٤]

لەو نێوەدا بە شـێوەیەکی کـاتی «ڕۆمـل» بە هانـای دیگـۆلەوە هات و ڕزگاریکرد. ئەوە بوو لە ٢٦ی ئادارەوە ژەنەڕاڵە ئەڵمـانەکە لە ڕێی سارای لیبیاوە هێرشـی هێنا تـا «تەبـرەق» بگـرێ، کە دوای مانگێک واتە لە ٢١ی حوزەیراندا گرتـی، ئەمەش دوایی ئەوە هـات، کە بریتانییەکان لە دژەهێرشێکی کاریگەردا شکستیانهێنا. پاشـان لە کۆتایی مانگەکەدا بریتانییەکان لە بەرگری خۆیان لە «ئەلعەلەمین» پاشەکشەیانکرد، ئیدی هێزی پێشقەڕەوڵی ئەفریقایی «ڕۆمڵ» هەر ٦٠ میـل لە ئەسـکەندەریە و ١٢٥ میلـیش لە قـاهیرەوە دووربـوون. چەرچڵـیش ئەوەی بەبیـر «ئاوچیلینـک»ی سوپاســالاری هێــزە بریتانییەکـانی ڕۆژهەڵاتـی نـاوین هێنـایەوە، "تـۆ ٧٠٠.٠٠٠ کەسـت بەتەوای هێــز و پێداویســتییەکانەوە لە ڕۆژهەڵاتــی ناوەڕاســتدا لەبەردەســتە. هەر نێرێکــی هەراش دەبــێ بجەنگــێ و لە پێنــاو سەرکەوتندا بمرێ."[٢٥]

له کاتێکدا ئەم ڕەوشە بۆ چەرچڵ کێفەڕاتێک بوو بۆ خۆی، کە شـــێلگیرانە دووپاتیـــدەکردەوە، ئەم جەنـــگە هەر ئەنجـــامێکی لێبکەوێتەوە دەبێ «تەبرەق» بەهەر نرخێک بێ بگێڕیەوە و بەر بە پێشڕەوی «ڕۆمل» بەرەو میسر بگیرێ، کەوتنی ئەم بەندەرەی لیبیا دووشەشی بەخت بوو بۆ دیگۆل هات. دوو ڕۆژ پاشتر، «کاترۆ» بە «کاسی» گوت کە دیگۆل "نایەوێ وڵاتەکانی ڕۆژهەڵات بخاتە بەردەم بینەوبەردەی سیاسی لە کاتێکدا هێشتا ڕەوشی سەربازی ڕوونەبووەتەوە و بە تەواوی جێگیر نییە."[٢٦] پێدەچوو ئەمەش هەر ئەو سەرەداوە بێ، کە ساڵی پاشتریش دیگۆل دەستیپێوەگرت.

لەو هاوینەدا هۆکارێکی دیکە هاتەپێش، کە تەکانێکی بازدەرانەی بە دیگۆل دا. وەنەبێ هەر بە تەنیا نزیکبوونەی ئاڵمان لە میسر وای کردبێ هەڵبژاردنی بۆ ماوەیەکی نادیار لە سوریا و لوبنان پاشخستبێ، بەڵکو سەربازەکانی خۆی لە ژێر فەرماندەیی «کوینگ» (ئەوەی ئینگلیزەکانی بە ئینگلیزی دەستبەخوێن ناودەبرد) لە جەنگی «تەبرق»دا نەبەردییەکی زۆر کاریگەرانەی نواند. ئەگەر ئەو بەرگرییە سەرسەختەی ئەو لە بەرەی خوارووی هێزی بریتانی لە «بیئر ئەلحەکیم» نەبووایە، ئەوا ڕۆمل خێراتر دەگەیشتە «تەبرەق»، لە ئاکامیشدا زیانی زۆر زیاتر بە سوپای میسر دەکەوت لەوەی پێیان کەوتبوو. فەرەنسییەکان دەیانگوت ئەگەر ئەوان نەبوونایە لەوانەبوو ئاڵمانەکان توانیبایان بەرەکانی پێشەوە بشکێنن و بگەنە میسر. بەرلەوەی جەنگەکەش کۆتاییپێبێ، چەرچڵ کۆکبوو لەسەر ئەوەی دەبێ بریتانییەکان پێزانیان بۆ فەرەنسای ئازاد وەک "فەرەنسای جەنگاوەر" هەبێ و هەوڵی «کۆینگ» بناسن. دیگۆلیش لە یاداشتەکانیدا نووسیبووی، لەو

کاتەی ئەو هەواڵەی پێگەیشت، کە «کۆینگ» لە «بیر ئەلحەکیم»ە، چووەتە نێو نووسینگەکەی و دەرکەی لەسەر خۆی داخستووە، گریاوە.

بە ڕزگاربوون لەو ئەهریمەنەی لە ئاداری ١٩٤٠ەوە بەدوایانەوە بوو، دیگۆل لە سەرەتای مانگی ئابدا گەیشتە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لە نەخشەیدا بوو مانگێک لەوێ بمێنێتەوە. لە قاهیرە چاوی بە چەرچڵ کەوت، ئاخر ئەویش هاتبووە ئەوێ تا ئەو ڕەوشەکە هەڵبسەنگێنێ ئاخۆ دوای تەبرق» ژەنەراڵ «ئاوچینلیک» لە شوێنی خۆی بهێڵێتەوە یان بیگۆڕێ. لەوێ دیگۆل داوای لێکرد پرسی سوریا بێنێتەگۆڕێ. چەرچڵیش کە سەرقاڵی بابەتی گرنگتر بوو، گوتی وا دەکەین. بۆ ڕۆژی دواتر دیگۆل ڕووبەڕووی هەوڵێکی «کاسی» بووەوە بەوەی پێیبسەلمێنێ، کە هەڵبژاردن لە هەردوو وڵاتی ڕۆژهەڵاتدا بکا. ئەویش بە دەنگێکی بەرزەوە وەڵامیدایەوە؛ "دەسەڵاتی ماندات بەنیاز نییە دەنگدان بە خەڵکەکە بکا لەو کاتەی ڕۆمل لە دەروازەی ئەسکەندەریە دایە. ئایا هەڵبژاردن لە میسر و عێراق یان لە ڕۆژهەڵاتی ئوردندا دەکرێ؟"[٢٧] پاشان دوای ئەوەی لە ١٤ی ئابدا گەیشتە بەیروت، سکاڵانامەیەکی فەرمی دەربارەی "دەستوەردانە بەردەوامەکانی نوێنەرایەتیی حکومەتی بریتانی لە کاروبارەکانی ڕۆژهەڵات" بۆ چەرچڵ نارد، تێیدا هاتبوو ئەو ڕەفتارانە "لەگەڵ سیاسەتی دەستوەرنەدانی بریتانیای مەزن لە لوبنان و سوریا یان لەگەڵ ڕێزگرتن بۆ پێگەی فەرەنسا ناگونجێ."[٢٨]

بە دڵنیاییەوە قسەکانی دیگۆل ڕاستییان تێدا هەبوو. ئاخر لەو کاتەی سپیرس گەیشتبووە بەیروت، خێرا بازنەی ئەرکەکانی فرەوانببوو. ئیدی ببووە تەونێکی گەورە لە کار و چالاکی هۆبەی

سیاسی، ئابووری و دارایی، سوپا، هێزی ئاسمانی و دەریایی، هەروەها ڕۆژنامەگەری و پروپاگەندە و لە دواییشدا ڕایەڵەیەکی لە ١٢٠ ئەفسەری سیاسی، کە بەنێو وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتدا بڵاوببوونەوە، پێکهێنابوو. وێنەیەکی بە کۆمەڵ – کە لای فەرەنسییەک هەڵگیراوە و مێژووەکەشی بۆ کۆتایی ساڵی ١٩٤٣ دەگەڕێتەوە- ئەوە نیشاندەدا، کە سپیرس بە خۆی و قاتێکی ڕەنگبزڕکاو لەنێو حەفتا کەسی پۆشاک خاکیدا یە.[٢٩] فەرەنسییەکان بە هەق گومانیان لە ئەرکی ئەوان هەبوو، بەوەی چالاکی ژێربەژێر لە ڕاهێنانی تێکدەران لە پشتی بەرەکانی شەڕ لەگەڵ ئاڵمان تا سیخوڕایەتی تەواو لەوێدا دەیکەن. هەر یەکێکیش لەوانە لە ١٩٨٣ دا کاتێک باسی زەمانی شەڕیان دەگێڕایەوە دەیانگوت؛ "من بۆ ماوەیەک هاوکاری ئەرکەکانی سپیرس بووم."[٣٠]

سپیرسیش هەستیکرد گۆشەگیرکراوە، ئیدی هەوڵیدا بە هەر شێوەیەک بێ بەرگری لە ئیمپراتۆریەتەکەی بکا. دوای ئەوەی سکاڵای ژەنەراڵ دیگۆل گەیشتە قاهیرە گوتی؛ "بێ سێ و دوو دیگۆل هەوڵدەدا بەڵگەنامەیەکمان لێدەربێنێ، کە لە دژمان بەکاربێنێ."[٣١] نامەکەی دیگۆل بۆ ماوەی هەشت ڕۆژ لەو ماوەیەی کە چەرچڵ بە نهێنی سەردانی مۆسکۆی کردبوو، بێ بەرسڤ مایەوە، ئیدی ئەو ماوەیە پشوویەک بوو بۆ سپیرس تا خاترجەم بێ لەوەی وەڵامی سەرووەزیر ڕەتکردنەوەی سکاڵاکەی دیگۆل بووە.

لە گەڕانەوەیدا بۆ قاهیرە، چەرچڵ پشتی سپیرسی گرت. لەسەر خوانی نیوەڕۆ لە پایتەختی میسردا ئاماژەیەکی وەهای دا؛ "دیارە لویس زۆر دوژمنی گەورەی هەن." ئیدی دەستی لە سینگی خۆی دا و قسەکەی تەواوکرد؛ "بەڵام یەک دۆستیشی هەیە."[٣٢]

وەڵامەکەشی بۆ سکاڵاکەی دیگۆل توند بوو و دەسەڵاتێکی تەواویشی بە سپیرس دا تا لەسەر جموجۆڵەکانی بەردەوامبێ. چەرچڵ بە دیگۆلی گوت؛ "خەمی سەرەکییمان لە کەشوهەوای سیاسییدا ئەوەیە دڵنیا بین کەوا هیچ سیاسەتێک نەگیرێتەبەر ئاسایشی سەربازییمان بنکۆڵبکا یان دەستوەربداتە ڕێکارەکانی جەنگ. هەر لەبەر ئەم هۆکارە ئێمە ڕەچاوی ئەوە دەکەین بە تەواوی و بەر لەهەر پێشهاتێکی سیاسیی گرنگ ڕاوێژمان پێبکەن."[٣٣]

گومانەکە ڕاست بوو، چەرچڵ و سپیرس بەنیازبوون ئاسایشی سەربازیی و کورتهێنی گەنم بکەنە پاکانەی دەستوەردان لە کاروباری بەڕێوبەرایەتیی ڕۆژهەڵات، دیگۆلیش بە دوای فێڵێکی دیکەدا گەڕا.[٣٤] خۆ ئەگەر ئاسایشی سەربازیی بەهانەکەی دەستوەردان بێ، ئیدی پێویستە فەرەنسا جڵەوی کۆنترۆڵی ئاسایشی سەربازی بگرێتەدەست. بەگوێرەی ڕێککەوتنی پار لەگەڵ «لیتلتن»دا، بریتانیا بەرپرسیاربوو لە بەرگریکردن لە سوریا، چونکە ژمارەی هێزەکەی لە هی فەرەنسییەکان پتر بوو.[٣٥] ئیدی دیگۆل کەوتە خۆی و هێزە جیاجیاکانی لە ڕۆژهەڵاتدا کۆکردەوە بە ژمارەی ژاندارمەکانی سوری و باجکۆکەرەوە خۆجێییەکان (بیست هەزار سەربازی بەهێزی سەربازە تایبەت)، ئەمانە فەرەنسی بوون لە دواییدا گەیشتە ئەو ژمارەیە کە زۆرترین هێز لە ڕۆژهەڵاتدا لە فەرەنسییەکان بێ. ئەوسا پەیامێکی بۆ چەرچڵ نووسی و تێیدا داوایکرد، فەرماندەیی هێزی سەربازیش بداتە دەست فەرەنسییەکان.

لە بەراییدا بریتانییەکان بە شێوەیەکی جددی سەیری داواکەی دیگۆلیان کرد، بەڵام ئەوان ڕای خۆیان گۆڕی، ئەمەش ئەو کاتە

بوو، کە سەرکردەی فەرەنسای ئازاد بە وتارەکەی لە لبنان ئەوانی هەراسان کرد، چونکە گوتبووی لوبنان پێویستی بە هەڵبژاردن نییە. سپیرس دوای ئەوەی لە قاهیرە پشتگیری بۆ دەربڕیبوو، بووژابووەوە، ئەم ڕاگەیاندننامەی دیگۆلی بە خۆشییەوە بە دەرفەت قۆستەوە.[٣٦] ڕاپۆرتێکی بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە بەرزکردەوە بەوەی هەواڵی نەکردنی هەڵبژاردن لە لوبنان "بە تەواوی مایەی کەساسییە" و هۆشداری دایە «کاسی»، کە ئەم هەڕەشە دژەدیموکراسییە دەبێتە مایەی ئەوەی وا لە خەڵکی عەرەبی ناوچەکە بکا بچنە باوەشی هیتلەرەوە.[٣٧] کەچی ئەو ئامادەکاریشی بۆ گۆڕانی سیاسەتەکەی کرد: هەرچەندە وەزیری کاروباری دەرەوە پرسیاری ئەوەی دەکرد بەڵکو قوربانیدان بە سپیرس ببێتە خاوکردنی ڕەوشەکە، بەڵام پەی بەوە برد، ئەگەر ئێستا ئەو کارە بکەن، ئەوا تەنیا و تەنیا پاداشتدانەوەی دیگۆلی چەپەڵە. «کاسی»یش بە لەندەنی گوتبوو، کە بوونی دیگۆل لە ڕۆژهەڵاتدا "دژوارییەکی مەزنە"، چونکە ژەنەڕاڵی فەرەنسی ڕاشکاوانە سوودی لە پاشەکشەی بریتانییەکان لە دۆخی بیابانی لیبیا بینی تا "بێ دوودڵی بە هەمووان بڵێ، کە حکومەتی خاوەنشکۆ دەیەوێ هەڵبژاردن بکا، بەڵام لە ڕوانگەی ڕەوشی سەربازییەوە لە بیابانی خۆرئاواوە لەم ساڵەدا ئومێدی هیچ هەڵبژاردنێک بەدیناکرێ."[٣٨]

بێهوودە بەرلەوەی عەرەبەکان زیاتر بوروژێنێ ویستی دیگۆل بێدەنگبکا، بۆیە داوایلێکرد بۆ گفتوگۆ بچێتە لەندەن. کاتێکیش ژەنەڕاڵ بە بەهانەی سەرقاڵی زۆرەوە ڕەتیکردەوە بچێ، سەروەزیری بریتانی فەرمانیدا ئەو باربووە مانگانەیەی بۆ فەرەنسییەکانی سوریا دەچوو، ببڕێ. بەرلەوەی دیگۆل بەنابەدڵی

بەیروت بەرەو لەندەن جێبێڵێ، دیدارێکی لەگەڵ «وێندل ویلکی Wendell Willkie» ڕۆژنامەنووسی ئەمریکیدا سازکرد. «ویلکی»ش لە ڕاپۆرتەکەیدا نووسی؛ "ئێمە بۆ چەندین سەعات بە تەنیا لە ژوورەکەی ژەنەڕاڵدا قسەمان کرد، لە هەموو سووچێکی ئەم ژوورەدا لەسەر هەر لادیوارێکیدا وێنە و کۆتەڵی ناپلیۆن دانرابوون". لە دیگۆلیشی پرسیبوو ئاخۆ لەو نەیارییە خۆجێیەی بۆ مانداتی فەرەنسی هەیە، تێدەگا.[٣٩] دیگۆلیش دانیپێدانابوو؛ "بەڵێ دەزانم، بەڵام ئەمە ئەمانەتێکە بە ئەستۆمەوە. ناتوانم واز لە منداتەکە بهێنم یان بیدەمە یەکێکی دیکە. ئەوە تەنیا ئەو کاتە دەکرێ کە حکومەتێکی نوێ لە فەرەنساوە هەبێ." «ویلکی»یش لەبارەی سوریاوە لێیپرسی. دیگۆلیش بەرسڤیدایەوە "ناتوانم قوربانی پێبدەم یان لەسەر بنەماکانم سازشبکەم". یاریدەدەرەکەشی بە شێوەیەکی سەیر گوتی: هەروەک «ژان دارک»."

دیدارەکەی دیگۆل لە ٢٨ی ئەیلول لە «داونینگ ستریت» لەگەڵ چەرچڵ لە دیداری ساڵی پێشتر بە دەبدەبەتر بوو. کاتێک دیسان دیگۆل واینیشاندا کەوا نوێنەرایەتیی فەرەنسا دەکا و بە توندیش داوای چەرچڵی بۆ هەڵبژاردنەکانی سوریا و لوبنان ڕەتکردەوە، ئیدی سەرۆوەزیری بریتانیا بەسەریدا قیژاندی. "تۆ دەڵێی گوایە من فەرەنسام! تۆ فەرەنسا نی! من دانتپێدانانێم کە فەرەنسا بی! ! باشە، ئێستا فەرەنسا لە کوێیە؟"

دیگۆلیش زیرەکانە وەڵامیدایەوە: "باشە لە ڕوانگەی تۆ، کە من نوێنەرایەتیی فەرانسا نەکەم، بۆچی و بە چ هەقێک سەبارەت بە بەرژەوەندییەکانی دنیا سەروسەودام لەگەڵدا دەکەی؟"[٤٠]

بەگوێرەی گێڕانەوەی دیگۆل بێ، چەرچڵ وەڵامێکی پێنەبوو. کەچی سەرکردە بریتانییەکە ئامرازی دیکەی بۆ ملکەچپێکردنی تەواوی هاوتایەکەی هەبوو. سوک و ئاسان حکومەتی بریتانی پەیوەندییە تەلگرافەکانی لەسەرتاسەری دونیا لەسەر دیگۆل بڕی. ئیدی دوای هەفتەیەک لەو دابڕانەدا، «ماوریس دیژن Maurice Dejean» نێردەی دیپلۆماسی فەرەنسی لە لەندەن بە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیای ڕاگەیاند، کە فەرەنسای ئازاد بەر لە کۆتاییهاتنی ساڵ، لەوانەیە لە بەهاری داهاتوودا جاڕی هەڵبژاردن بدا. ئەوە بوو لە ٢٧ی تشرینی دووەمەوە هەڵبژاردنەکە کرا.

کاربەدەستێکی وەزارەتی دەرەوەی بریتانی نووسی: "ئەگەر هاتبا و دیگۆل هەندێکی دیکە خۆیگرتبا، لەبەر ئەو سکاڵایانەی لە هەموو لایەکەوە بەدەستمان گەیشتن، سپیرسمان لەوێ دەکێشایەوە، بەڵام دیگۆل هەر بەدەستی خۆی پەتەکەی لە ئەوکی خۆی توندترکرد تا خۆی پێهەڵبواسێ."[٤٢] سپیرس بەرگەیگرت و لە هەوڵوتەقەڵلای دیگۆل بۆ دەرپەڕاندن ڕزگاریبوو. ئەوە بوو چەرچڵەوە لە نەیارەکانی لەنێو وەزارەتی کاروباری دەرەکییدا پارێزرا. ئێستاش خەریکی ئامادەکارییە بۆ هەڵبژاردنی ساڵی دادێ.

٢٠
کاری چەپەڵ

خەمی سەرەکی سپیرس ئەوە بوو، بەڵکو فەرەنسییەکان بە شێوەیەکی کاریگەرانە دەستوەرنەدەنە هەڵبژاردنەکانی بەهاری ١٩٤٣. لە بەرایی ساڵەکەشدا گفتوگۆیەکی هەراسان لەگەڵ «جۆرج وادسوۆرس George Wadsworth»ی کونسوڵە نوێیەکەی ئەمریکا لە بەیروت کردبوو. «وادسوۆرس» مامۆستایەکی پێشووی زانکۆی ئەمریکی بوو لە بەیروت، پێیگوت گوێی لەوە بووە کە فەرەنسییەکان هەوڵدەدەن دەستکاری دەنگەکان بکەن و ئینجا پەرلەمانە هەڵبژێردراوەکەی وڵات ناچاربکەن پەیمانی پەیوەستبوونی سوریا و لوبنان بە فەرەنساوە پەسەندبکەن. ئەم قاوەقاوە سپیرسی نیگەرانکرد، چونکە ئەویش گوێی لەو جۆرە بەندوباوانە ببوو.[١] ئەوەی لای بریتانییەکان چاوەڕوانکراوبوو، فەرەنسییەکان بەبێ شەڕ دەست لە هەژموونی خۆیان لەوێ هەڵناگرن. کاتێک بە درەنگی ساڵەکە و بۆ یەکەمین جار کاربەدەستێکی بریتانی گوێیلێبوو، کە هەڵبژاردن دەکرێ، کاردانەوەکەی وەها بوو: "مەگەر هەر خوا بزانێ چ کارێکی پیسوپۆخەڵ دەکرێ."[٢]

لەوێدا فشارێکی زۆر لەسەر سپیرس بوو تا لە کارەکەی سەرکەوتوو بێ، چونکە «ڕیچارد کاسێی»ی وەزیری دەوڵەت، کە بەرپرسی سپیرس بوو، پێی وا بوو هەڵبژاردنی حکومەتی نیشتمانی لە هەردوو وڵاتەکەی ڕۆژهەڵات (سوریا و لوبنان) کلیلێکە بۆ نەخشەیەکی بەرفرەوانتر بۆ هێورکردنەوەی تووڕەیی عەرەب: ئەویش وەنەبێ هەر لە سوریا و لوبنان بێ بەڵکو بۆ

فەڵەستینیش، کە دەرکەی بە دەرکەی هەردوو وڵاتەکەوە وەیە، ئاخر لەوێ ڕەوشەکە بە خێرایی تێکچووبوو. هێشتا گرژی لەئارادابوو بەتایبەتیش گەفی پەلاماردانەوەی ئاڵمان، ئەمەش دوای ئەوەی بریتانییەکان لە شەڕی «ئەلعەلەمەین» لە ١٩٤٢دا سەرکەوتنی یەکلاکەرەوەیان بەدەستهێنابوو، لە هەمان کاتیشدا هەڵمەتی بەیەکەوەی ئەمریکی- ئینگلیزی بۆ گرتنی ئەفریقای فەرەنسی، دیسان مەترسی ئاڵمان سەریهەڵدایەوە. «کاسی» لە ٢١ نیسانی ١٩٤٣دا نووسی؛ "هەموو چاودێرێک ... ئەوەی لە ماوەی ئەو دوازدە مانگەی ڕابردوودا پەیوەندی بە فەڵەستینەوە هەبێ، هەنووکە بڕوای بە یەک شت هەیە. وڵاتەکە خەریکە بەرەو خراپترین و دژوارترین حاڵەتی پشێوی و سەرگەردانی دەچێ، کە تا ئێستا بەخۆیەوە نەیبینیوە... تەقینەوەکەش هەر لەگەڵ کۆتاییهاتنی جەنگ لە ئەورووپا، یان لەوانەیە بە چەند مانگێکی کەم بەرلەوەش ڕووبدا."[٣]

بە هاتنی وەرزی بەهاری ١٩٤٣ شتێکی بەڵگەنەویست بوو پتربوونی ژمارەی جوو لە فەڵەستین هی ئەوە نەبوو چیدی بە کۆتوبەندکردنی بریتانیا بۆ ژمارەی کۆچکردووەکان هەروەک ساڵی ١٩٣٩ بۆ ئەوەی دڵی عەرەبەکانی پێ ڕازیبکەن، قایلببن، بەڵکو ئامادەی شەڕن بۆ ئەوەی دانیان پێدابنرێ. یەکەمین هێماش لە کۆنفرانسی هوتێلی «بیلتیمۆر Biltmore» کە لە مانگی ئایاری ساڵی پێشتردا بەسترا، سەریهەڵدا. لەوێ نوێنەرانی زایۆنست هێرشیانکردە سەر ئەو کۆتوبەندەی سەر کۆچی جوو و بە "شتێکی دڵڕەق و بەرگریلێنەکراویان" دایەقەڵەم، ئیدی داوایان لە ئاژانسی جووەکان کرد، ئەو ئاژانسەی لە ١٩٢٩دا نوێنەرایەتیی جووەکانی فەڵەستینی لە بەردەم بریتانییەکاندا لە ئەستۆدا بوو،

خۆی کۆنترۆڵی کۆچی جووەکان بۆ فەلەستین بکا، ئەمەش وەک بەراییەک بۆ دامەزراندنی "کۆمۆنوێلسی جوو بە ئاوێزەبوون لە نێو جیهانی دیموکراتی نوێدا."[٤]

لە سەروبەندی کۆتایی ساڵی ١٩٤٢دا، ڕاپۆرتەکان سەلمێنەری ئەو بەندوباوە سامناکانە بوو، کە تازە دەگەیشتنە فەلەستین بەوەی هەوڵی ئاڵمان بۆ قڕکردنی ڕەگەزی جوو لەکاردایە. ئەوان دنەی توندڕەوانی جوویان دەدا، کە خاوبوونەوەی هەڕەشەی ئەڵمان دەبێتە مایەی لاوازکردنی ئەو بەڵگەوبەندەی کەوا ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ بریتانییەکان شتێکە وەک خۆکوشتن وایە. «کاسی» تێبینی ئەوەی کردبوو، ئاژانسی جووەکان ئێستا ڕێژەی ١٥٪ی یەک ملیۆن پارەی بودجەکەی خۆی بۆ مەشقپێدان و دابینکردنی کەرەستە و تفاقیان بۆ «هاگانا»ی ڕێکخراوی پارێزەری خۆیان ئامادەکردووە. قسەی ئەندامێکی جێبەجێکاری «هیستادروت»، باڵی چەپڕەوی ڕێکخراوی کرێکارانی زایۆنیست هێنایەوە، کە نیشاندەر بوو بەوەی چۆن بیروڕا ڕاستڕەوەکان ئێستا باڵکێشن. «ئیلیاهۆ گۆلۆمب Eliahu Golomb» لە کۆبوونەوەیەکدا، ئەو قسانەی بۆ بریتانییەکان دزەیان کردبوو، گوتبووی: "ئێمە هەمووومان دەزانین، کە کێشەی زایۆنیزم دەبێ بە هێزی چەک چارەسەربکرێ. هەرگیز بە بەڵگەوبەندەوە چارەسەرنابێ؛ تەنیا بە شەڕ. ئێمە دەبێ لە ڕووی دەروونی و ماددییەوە، بۆ ئەم ململانێ یەکلاکەرەوەیە خۆمان تەیار و ئامادەبکەین."[٥]

بێهوودە لە پێناو ڕاگرتنی "ئەو ڕکابەرییە کراوەیە ململانێی جوو لە دژی عەرەب لە فەلەستیندا"، «کاسی» و هاوڕێکانی بە بیرۆکەی نوێ هاتنەوە.[٦] بۆ ئەوەی ڕەزامەندی عەرەب بۆ هەبوونی

جوو مەیسەر بکەن، قەرەبووی فیدراسیۆنەکەیان لەگەڵ عەرەب خستەڕوو، ئەو فیدراسیۆنەی حکومەتی بریتانی لە ١٩٤١ بەڵێنی پشتگیریکردنی پێدابوون. دیار بوو تەشەنەسەندنی نارەزایەتی هەبوونی بریتانییان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا فەرامۆشکردبوو، ئیدی ئەوان بڕوایان وا بوو، ئەم جۆرە فیدراسیۆنە دەکرێ دوو ناوچە بهێنێتە ئارا، جووەکان ناوچەی ناوەوە بن، بەمەش پێگەی بریتانیا لە هەردوو دیوی نۆکەندی سوێسەوە دوای جەنگەکە هەروەک ئەو بازنەیەی بە دەوری چاوی سێرەدا دەدرێ، پارێزراو بێ.

ئەنجوومەنی جەنگیی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی کە بەیەکەوە لەگەڵ سەرکردە بریتانییەکانی کاربەدەستی هەرێمەکە لە کۆنفرانسی قاهیرە لە ئایاری ١٩٤٣دا چاویان بەو سیاسەتەدا خشاندەوە، ئەوەی «لۆرد مۆینێ Lord Moyne»ی جێگری «کاسی» سەرسەختانە داکۆکی لێدەکرد. هەر لەو کۆبوونەوەدا گرووپەکە دانی بەوەدا نا، کە سەرکەوتنی پلانەکە بەندە بە دەرچەی هەڵبژاردنەکانی سوریا و فەڵەستین. ئاخر لەوەتەی "هەر پەیوەندییەکی نزیککەرەوە لەنێوان دەوڵەتانی عەرەبدا بەندبووە بە مانەوەی دەستڕۆیشتنی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی سەربازی یان سیاسیی فەرەنسییەکان لە سوریا و لوبنان"، هەڵبژاردن لە هەردوو وڵاتەکە و حکومەتی دژەفەرەنسی تیایاندا پەیوەستبوو بە دەرکردنی فەرەنسییەکان، ئەمە چەقی بازنەی هیواکانیان بووە بەوە ڕووی بایەخیان لە فەڵەستینی کڵپەسەندوو هەڵببوێرێ.[٧]

«کاترۆ»ش لە بەیروت هەموو هەوڵێکی بۆ ئەوە بوو، بیرۆکەی "سوریای مەزن" هەرگیز سەرنەگرێ. بە درێژایی ساڵی ١٩٤٢دا لەبەر هەڕەشەی ئاڵمان پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت، کە هەڵبژاردن

شتێکی ئاوەزمەندانە نییە، هەنووکەش مشتومڕی لەسەر ئەوەیە. "هەڵبژاردن کەمتر پێویستە، چونکە هێشتا مەترسی سوێندخۆرەکان بە تەواوی نەڕەوێنراوەتەوە."[8] وەک ڕەچاوکراوبوو، هەڵوێژنینی ئەم سەرەداوە تووڕەیی سپیرسی لێدەکەوتەوە، ئیدی ناچاربوو خۆی لەگەڵ ئەوە ڕابێنێ، کە هەڵبژاردنەکان هی ئەوەنین ڕابگیرێن و ئەو حکومەتانەی پێکیشدێن پێدەچن حکومەتی ناسیۆنالیستی بن. بە ڕوانینی واقیعبینێک، بڕیاریدا وەها باشترە پشتگیری حکومەتەکان بکا بەڵکو دانوستان لەسەر ڕێککەوتننامەی وەها بکەن سەروسەودای پێشنۆرەیی لەگەڵ فەرەنسادا مۆربکەن. ئەو بەتەما نەبوو لەوەی کاتێک هەڵبژاردن دەکرێ، دەمەقاڵێ لەسەر ئەوە بێتە گۆڕی، ئاخۆ کامەیان ڕابەرایەتیی فیدراسیۆنی عەرەب بکا، ئەو شتەی هەروەک بریتانییەکانیش دەیانزانی، خەونەکە لە شیرازەوە دەترازێنێ.

ئەو پیاوەی «کاترۆ» بەتەمابوو لە سوریا ڕێککەوتنێکی لەگەڵدا بکا، کەسێک بوو مسۆگەر بوو لە هەڵبژاردنەکەدا دەیباتەوە، ئەویش «هاشم بەگ ئەلئەتاسی» سیاسەتوانی ناسیۆنالیستی دێرین بوو. هەرچەندە ئەو لە ساڵی ١٩٢٠ لە شانشینە کەمتەمەنەکەی فەیسەڵدا سەرۆوەزیر بوو، کابرایەکی دژەفەرەنسی بوو، بەڵام لەو کاتەوە لەوەگەیشتبوو، کە پێویستە خۆگونجاندنێک لەگەڵ فەرەنسادا بکرێ.[9] ئەو پاڵپشتی ڕێککەوتنامە لەبارچووەکەی ساڵی ١٩٣٦ بوو، ڕۆژی پەیماننامەکەی بەو "ڕۆژە دانابوو، کە سوریا سەرلەنوێ فەرەنسای ناسییەوە".[10] «کاترۆ»ش هیوای وا بوو، بەڵکو «ئەلئەتاسی» بەرەی ناسیۆنالیستەکان مسۆگەربکا تا بگەنە ڕێککەوتنێکی هاوشێوە. ڕای کاترۆ بە «ئەلئەتاسی» ئەوە بوو، "پیاوێکی خانەدان و بوێرە، هی ئەوە بە ڕێز و شکۆوە

هاموشۆی لەگەڵدا بکرێ"، هەروەها بەڵێنی بە کابرای سوری دابوو بۆ ئەوەی ئەم کارە ڕابپەڕێنێ، ئەوا «کاترۆ» دەست لە هەڵبژاردنی سوریا وەرنادات.[11] بەرلەوە لە کۆتایی مانگی ئازاردا «کاترۆ» وەک ڕێپێدراوی گشتیی فەرەنسی دەستلەکاربکێشتەوە، لەسەر ئەوە کۆکبوو کە فەرەنسییەکان خۆیان لە هەڵبژاردنەکە بەدووربگرن و بەرواری هەڵبژاردنەکە مانگی تەمموزی ١٩٤٣ دانرا.

ڕێنمایی ئەم خۆبەدوورگرتنە بۆ لوبنان نەیدەخوارد، لەوێدا فەرەنسییەکان دەیانویست هەر جڵەوبەدەست بن. هەر لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٣دا هەموو هەوڵێکیاندا هەڵبژاردنەکە شڵۆقبکەن، ئاخر کاترۆ دەیەویست هاوکات بێ لەگەڵ هەڵبژاردنەکەی سوریا. ئەوان چەندین بەربژێر پێشچاویان هێنانەڕیزی خۆیان تا لە بەرانبەر هەڵبژاردن بوەستنەوە هەروەها لیستی کەسانێکی هەواداری بریتانی بەربژاری ناسیۆنالیستیشیان دانا، ئەوانەی دەیانەویست ڕێگربن لە پێشکەشکردنی لیستەکان بە نیازی ڕاگرتنی هەڵبژاردنەکە. پاشان «سپیرس» ئەوەی گوت، کە فەرەنسییەکان "هەموو شێوەیەکی کەڵەگاییان نیشاندا، هەر لە سەرکوتکردنی کارتی خۆراک تا گرتن و بنچاوخستن" بۆ ئەوەی دەرفەتی بەربژێرەکانیان پێ بەهێز بکەن.[12] یەکەمین هێمای ئەو پێدرێژییەی فەرەنسییەکان کردبوویان لە مانگی چوار و لە تەرابلوس ئاشکرابوو، ئەوەش ئەو کاتە بوو، کە پۆلیسی سەربازیی بریتانی بازنەیەکی قاچاخچی تلیاک و دەرمانی بە سەرپەرشتی «ڕەشید مەخدەم»، ئەو بەربژێرە فەرەنسییەی لە بەندەرەکە پشتیان پێ بەستبوو، بەرچاوبوو. کاتێکیش فەرەنسییەکان بە ئاشکرابوونی کابرایان زانی، هەوڵیاندا بریتانییەکان بێننە ڕەدایی بەڵکو پرسی

گرتنەکەی دوابخەن، "چونکە کێشە بۆ ئاسایشی شارەکە دەنێتەوە"، بەڵام بریتانییەکان هەر گوێشیان پێنەدا."[13]

بە گوێرەی ڕێککەوتننامەی لیتلتن-دیگۆل، فەرەنسییەکان لە سزادانی تاوانبارانداا بەرپرسیاربوون، بۆیە بریتانییەکان ناچاربوون «مەخدەم» ڕادەستی ئەوان بکەن. دادگاییکردنی «مەخدەم»یش زۆر مەعلانانە سازدرا، هەرچەندە بەڵگەی زۆر لەسەر تێوەگلانی کابرا بۆ بەرتیلدان بە سەربازانی بریتانی لە ئارادا بوو تا بتوانێ مادە تلیاکەکەی بۆ میسر ئاودیوبکا. لە کۆتاییدا بریتانییەکان فشاریانخستە سەر فەرەنسییەکان تا «مەخدەم» لەژێر پاسەوانی لە ماڵەکەی خۆیدا لە بندەستیدا بهێڵنەوە، بەڵام هێشتاش ڕێگەیان پێدا بچێتە نێو هەڵبژاردنەوە. سپیرس هەنووکە هەموو هەوڵێکی بۆ ئەوە بوو، ئەم دەرفەتە بە قازانجی خۆیان بقۆزێتەوە گوتی؛ "ئەوە نموونەی سیستمی سیاسیی فەرەنسییە، کە لە ڕۆژهەڵاتدا کارییپێدەکەن."[14]

سپیرس سەرچیخانە حوکمی لەسەر ڕاسپێردراوی گشتیی نوێ فەرەنسی بە ناوی «ژان هیلو Jean Helleu»، دا بەوەی "کەسێکی نەرمونیانە" هی ئەوەیە بە ئاسانی کاریتێبکرێ، بۆیە سکاڵای ئەوەی لە کن کرد، کە فەرەنسییەکان ڕێگە بە «مەخدەم» دەدەن بچێتە نێو هەڵبژاردنەکانەوە. لێ خۆ «هیلو» نەیدەویست هیچ شتێک دەربارەی «مەخدەم» بکا، وەنەبێ تەنیا لەبەر ئەوە بێ کەوا کاتبەندی گرتنەکەی لەگەڵ بەربژاردبوونەکەی دێتەوە و کار لە ڕەوتی هەڵبژاردنەکە دەکا.[15] خۆی بەرپرسە فەرەنسییەکە پێشتر باڵوێزی فەرەنسای ڤیشی بوو لە تورکیا، دوای ئەوەی حکومەتی ڤیشی لەسەرکار دەریانکرد، ئیدی لە فەرەنسای ئازاد نزیککەوتەوە. هۆکاری ئەوەی، کە بۆچی ڤیشییەکان ئەوەندە بە دەرکردنی

پیاوەکەیان لە ئەنقەرە دڵخۆشبوون، دیاربوو هەروەک سپیرسیش بۆی چووبوو، ئەو کاتە بوو کە هۆکارەکەی بەدیارکەوت، ئاخر «هیلو» "زۆر بە ئەلکحولی بەهێز ئالوودە ببوو، دەبووایە بەیانیان لەگەڵ چێشتەنگاوەوە خواردبایەوە"، ئەوە بوو مەیلی لێبوو لە کاتی تەنگانەش لە گۆشەیەکی باخچەکەی و خۆی بوتڵی ویسکی دەستی بکەوێتە خەڵوەت.[١٦]

پەکخستنی شتەکە گرنگ بوو، چونکە لە پشت «هیلو» دەستەیەک لە ڕاوێژکاران هەبوون. بریتانییەکان بە شێوەیەکی تایبەت گومانیان لە سێ کەسی هاوپیتی دیکە هەبوون بەناوەکانی «بوگنەر Boegner» و «بیلن Baelen» و «بلانچێت Blanchet»، ئەمانە بەگوێرەی دەستەی دژە سیخوڕیتیی بریتانی لە ڕۆژهەڵات بە "ئاشکرا و ژێربەژێر... لە ئێمە دڵڕەش و نامراد بوون"[١٧] «بۆگنەر» و «بیلن» هەروەک «هیلو» لە باڵوێزخانەی ڤیشی لە ئەنقەرە دەرکرابوون، لە کاتێکدا «بانچێت» لە کاتی هەڵمەتەکەدا هەر لەپاڵ ڤیشییەکاندا دەجەنگی و "ڕاشکاوانەش دژە ئینگلیز بوو".[١٨] سپیرس بە شێوازی بەدکارانە بەڵگەی لەسەر « بلانچێت» پەیداکردبوو کە هێشتا هەر لەگەڵ ڤیشیدایە، هەروەها بڕوای وابوو، هەردوو هاوکارەکەشی لەگەڵ کاربەدەستانی دیکەی فەرەنسی هەر وان.

بە پێی بەڵگەکان ئەو "دەستە بچووکە مجێزبەرزە زۆر دژە بریتانییە" دەستیان بەسەر کاروباری سیاسیی پەکخراوی «هیلو»دا گرتبوو، بۆیە «کاسی» کەوتە جووڵە.[١٩] ئەوە بوو لە دەستپێکی مانگی ئاداردا، ئەنجوومەنی جەنگیی ڕۆژهەڵاتی ناوین کە «کاسی» سەرۆکایەتی دەکرد، گەیشتنە ئەو ئەنجامە، بە هۆی ئەوەی فەرەنسییەکان "نە هاوکارن و نە لەشەیان دەشکێن" ئەوا

بەردەوامبوونیان لە ڕۆژهەڵاتدا "بەرژەوەندییە سەربازییەکانمان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست نایەتەوە هەروەک چۆن لەگەڵ گەشەسەندنی ئاشتییانەی وڵاتانی عەرەبیشدا ناگونجێ."[٢٠] ڕاسپاردەی ئەنجوومەنەکە ئەوە بوو، بریتانیا دەبێ کارایانە هەوڵبدا هەوڵوتەقەلای فەرەنسییەکان پەکبخا تا نەتوانن ڕێککەوتننامە لەگەڵ سوریا و لوبناندا مۆربکەن.

لەوکاتەی ئەو دەربڕینە دەرچوو ئەوە ڕوون و ئاشکرابوو، کە چۆن قاهیرە لە هێڵی سیاسەتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا دوورکەوتبووە بەوەی پێویستە بریتانیا پشتگیری دەسەڵاتی فەرەنسا لە وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتدا بکا، بۆیە خۆبەخشانە «کاسی» لەگەڵ «سپیرس» گەڕانەوە لەندەن تا درێژە بەو باسوخواسە بدەن. لەگەڵ گەیشتنی هەردوو پیاوەکە لە کۆتایی حوزەیراندا و بەرلەوەی سەروەزیر لە «چیکەر Chequers»ی شوێنی حەوانەوەی خۆی ببینن، کۆبوونەوەیەکی هەراسانکەر لەگەڵ وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا کرد (لە وەزارەتدا سەرۆکی هۆبەی ڕۆژهەڵات بە شێوەیەکی تایبەتانە پەشیمانی خۆی لە ئاست ئەوە دەربڕی، کەوا «کاسی» خۆی بووەتە «دکتۆر فاوست»ی «سیر ئێدوارد سپیر» ڕەق و توند).[٢١] چەرچڵ بە قەدەر ئەوەی چارەی دیگۆلی نەدەویست، ئەوەندە حەزی لە پەسەندکردنی ستراتیژییەکەی ئەنجوومەنی جەنگیی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست نەبوو، چونکە حکومەتی بریتانیا دوای سەرکەوتنی هاوپەیمانان لە باکووری ئەفریقادا خێرا لە بەرانبەر عەرەبدا پاشەکشەی پێوەدیاربوو. ڕۆژی پاش دیداری سەروەزیر لەگەڵ کاسی و سپیرسدا، ڕێنماییەکی ڕاستەوخۆی دەرکرد، کە وێڕای خواستی ئەو بەوەی "بە تەواوی چارەسەری سوریا بکا" کەچی گوتی "لەژێر

هەر بارودۆخێکدا بێ، نابێ ئێمە لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتدا جێگەی فەرەنسییەکان بگرینەوە... ئێمە پێویستە لەسەر ئەو قسە بمێنینەوە، کە جەنگەکەمان لەپێناو شەڕەفدا کردووە و هیچ دەستکەوتێکی دیکەمان نەبووە."[٢٢]

پەیامەکەی چەرچڵ دووسەرە بوو، بەڵام سپیرس تەنیا بۆ ماوەیەکی کەم بێئومێد بوو. دوای دانیشتنێکی دیکە لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا داوای لێ کرا لیستێک سەبارەت بە خەتابارییەکانی فەرەنسا بنووسێ، ئەویش بە داڕسانەوە شتەکەی وەرگرت. لە ٥ی تەممووزدا یاداشتێکی لەبارەی هەڵسوکەوتی فەرەنسییەکان لە وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتدا نووسی؛ "ئەوان هەموو ڕۆژێک زۆر دیکتاتۆریانەتر خۆیان دەنوێنن، لەم بارەیەوە لە ڕیکۆردی ڤیشییەکانیشیان تێپەڕاندووە،" مشتومڕی لەسەر ئەوە کردبوو، کە گۆبەندی «مەخدەم» و دەستوەردانی فەرەنسییەکان لە کاروباری هەڵبژاردنەکەدا بەڵگە بوون بۆ ئەوەی «هیلو» "زیاتر و زیاتر کەوتووەتە بن باندۆری توندڕۆکانی دەوروبەری."[٢٣] هەروەک سپیرس هێنابوویە گۆ، کێشەکە ئەوە بوو، فەرەنسییەکان وەهایان نیشانی خەڵکی خۆجێیەکە دابوو، گوایە بریتانییەکان لە پشتیانن. سپیرس دەیزانی چەرچڵ یاداشتەکە دەخوێنێتەوە، بۆیە تێکۆشابوو قەناعەت بە سەروەزیر بهێنێ بەڵکو ڕێکارێک بگرێتەبەر تا ناوودەنگی خۆی لە ڕووشان و لەکەدارکردن بپارێزێ. سپیرس گوتبووی پرسی هەنووکەیی ئەوەیە، ئاخۆ بریتانیا فەرەنسییەکان ناچاردەکا بۆ ئەوەی سەربەخۆیی بدەنە سوریا و لوبنان، "ئاخر ئەمە بە شێوەیەکی بەرفرەوان بە تاقیکردنەوەیەک بۆ ڕاستگۆیەتی پەیمانی ئەتڵەنتی دادەنرا"، ئەو پەیماننامەی چەرچڵ واژۆی لەسەرکردبوو.

دوای ئەوەی چەرچڵ ڕاپۆرتە توندەکەی سپیرسی خوێندبووەوە، نووسی "هیچ بیرۆکەیەکم نییە ئاخۆ فەرەنسییەکان بۆ وا ستەمکارانە دەجووڵێنەوە."[٢٤] لەو کاتەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە هەوڵیدا ڕاپۆرتەکەی سپیرس بەلاوە بنێ، چەرچڵ سەرزەنشتی «ئایدن»ی وەزیری کرد؛ "ئەوەم لا ڕوونە، فەرەنسییەکان بە بوختان و ناڕەوا لەگەڵمان جووڵاونەتەوە، دەبێ لە سوریا سەرەداوی توندیان لەگەڵ بگرینەبەر... پابەندییەکانی ئێمە بۆ سوری و لوبنانییەکان ڕاستەقینەیە و دەبێ بە باشیش بێتەوە."[٢٥]

ئەم دەستواردنە بووە پاڵپێشتێکی باش کە سپیر و کاسی پێویستیان پێبوو تا دوو ڕۆژ پاشتر واتە لە ١٧ی تەممووزدا لەگەڵ «ڕێنێ ماسیگلی René Massigli» نوێنەری کاروباری دەرەوەی فەرەنسا کۆببنەوە. لەو دانیشتنەدا سکاڵایان لە دەست هەردوو کاربەدەستە فەرەنسییەکە، لە دەست «بۆگنەر» و «بالانچێت»ەوە هەبوو؛ سپیریس ئەوەشی بۆ زیادکرد، تا ئەو دوو پیاوە لە شوێنەکانیان بمێننەوە، ئومێدێکی کەم لەسەر هاوکارییەکەیان هەڵدەچنێ. «ماسیگلی»یش کە بەنیازبوو هەندێ شت لەبارەی سپیرسەوە بڵێ، بەڵام بێهیوابوو، چونکە بە بەڵگەوە چەرچڵ لە ئەرکی نوێنەرایەتیکردنی وڵاتەکەی پشتیگرت، ئەوە بوو قسەکەی نەکرد و بێدەنگ بوو. گفتوگۆکەش بە بەبێ چارەسەکردنی دوولایەنی دەستوەردان بۆ کێشەکە کۆتاییهات.

لە ماوەی پێواری سپیرس لە لەندەن، «هیلو» بە شێوەیەکی نائاسایی زۆر سەرقاڵبوو. هیوای وابوو دەرچەی هەڵبژاردنەکە، کە نیاز وا بوو لە کۆتایی مانگی ئاداردا بکرێ، بیگۆڕێ، ئەوە بوو پێشنیازی سەرۆکی لوبنانی کە کریستیان بوو پەسەندکرد، بەوەی

ژمارەی کورسییەکانی پەرلەمان بە شێوەیەک زیادبکرێ تا بە شێوەیەکی دیار ژمارەی کورسییەکانی کریستیانەکان لە هی موسڵمانەکان لە پەرلەمانە نوێیەکەدا پتربێ. جڤاتی کریستیانی دەستڕۆیشتوی هەندەرانیش مافی دەنگدانی پێدرا. دیار بوو پێشبینیکرابوو کە موسڵمانەکان ڕەوشەکەیان نەپەژراند، گەفی بایکۆتکردنی هەڵبژاردنیان کرد، ئیدی نەخشەی فەرەنسییەکان بۆ هاوزەمانکردنی هەڵبژاردن لە سوریا و لوبنان شکستیهێنا.

لەو کاتەی «هیلو» خەریکی چارەسەرکردنی ناکۆکییەکە بوو، هەڵبژاردن لە سوریادا کرا. ئەنجامەکەش وەک پێشبینیکراو بوو سەرکەوتنی بەرەی ناسیۆنالیستەکان بوو، بەڵام ئەو نوێنەرایتییە باڵکێش و زاڵەش نەبوو کە فەرەنسییەکان دەیانویست، ئاخر لە دوا ساتدا و بە شێوەیەکی تەلیسماوی «هاشم بەگ ئەلئەتاسی» بڕیاریدا نەچێتە نێو هەڵبژاردنەوە، ئینجا سەرۆکی نوێی سوریا، «شوکری ئەلقوتلی» دەستبەجێ ڕوونیکردەوە، ئەو خۆی بە بەڵێن و پەیمانەکانی سەرۆکەکەی پێشخۆی نابەستێتەوە. ئیدی بێهودە کاربەدەستانی فەرەنسی هەوڵیاندا نمایشێک بکەن، کە ئەنجامی هەڵبژاردنەکە ئەرێنی بووە، ئەمەش بەو بەهانەیەی گوایە ئەو بەرە ناسیونالیستە بەرفرەوانەی پەرلەمان خاڵی لاوازی خۆی تێدایە، چونکە زۆر لە ئەندامە نوێیەکانی بەبێ دوودڵی ناکەونە بن باندۆرێک کە لە دەرەوەڕا بێ.[٢٦]

ئەوەی ڕاستی بوو، ئاکامی هەڵبژاردنەکە پاشەکشێیەکی بەرچاو بوو بۆ فەرەنسای ئازاد، لەوەش پتر بەربژارە ناسیۆنالیستەکانی بەهێزکرد کە هێشتا هەڵبژاردنەکە مابوو بکرێ. لەوێ ئەوەی فەرەنسییەکان ناویان لێنابوو "ڕووبەڕووبوونەوەی کەمتری هزر لە بەرانبەر کەس"دا، دوو کەس بۆ پۆستی سەرۆکایەتی لە

کێبڕکێدا بوون.[27] فەرەنسییەکان بەربژاری خۆیان پێشدەخست – پیاوێکی لێوەشاوە بۆ تەواوکردنی سیاسەتی خاوکردنەوە و بەرگریکردن لە پێگەی فەرەنسا لە دژی چاوتێبڕینی ئەنگلۆ-سەکسۆنی- کە پارێزەری زیرەکی لوبنانی «ئەمیل ئیدە» بوو، ئەو کەسەی پێشتر جارێک ببووە سەرۆک.[28] کلکگرێدانی کابرا لەگەڵ فەرەنسییەکان بۆ چەندینساڵی ڕابردوو دەگەڕایەوە، بۆ ئەو کاتە دەگەڕایەوە، کە ئەندامی نوێنەرایەتییە بەرفراوانەکە بوو تا لە کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس لە ١٩١٩دا بۆ مانداتی فەرەنسا لە سەر سووریا تێبکۆشێ، پاشان ببووە ڕاوێژکاری «جۆرج پیکۆ». هەرچی ڕکابەرەکەی «ئیدە»، ئەویش هەر پارێزەر بوو، ناوی تەواوی «بەشارە ئەلخوری»، ئەویش سەروەزیر بوو. ئەو بنکەیەی پشتگیرییەکی زۆر بەرفروانی نەوەک هەر لەنێو جڤاتی کریستیانی مارۆنیدا هەبوو، بەڵکو لەنێو موسڵمانە سوونییەکانیشدا هەیبوو. ئەو وەک پاڵپشتێکی ڕاشکاوی فیدراسیۆنی عەرەب، بەڕوونی ببووە ئامانجی پێشنۆرە بریتانییەکان و حکومەتە نوێیەکەی سوریاش بوو.

«ئەلخوری» لەو کاتە لەگەڵ «ئیدە» ناکۆک بوو کاتێ فەرەنسییەکان دواتر لە ساڵی ١٩٣٦دا پشتیانگرت تا ببێتە سەرۆک. ئینجا بە تیختیخەدانی سپیرس، ئەو پرسەی لەسەر یاریدەدەرە کۆنەکەی وروژاند، ئاخۆ مافی ئەوەی هەیە جارێکی دیکە خۆی بۆ پۆستی سەرۆکایەتی کاندیدبکا. ئاخر بە گوێرەی قانونی ١٩٣٧ی داڕێژراوی دەستی فەرەنسییەکان، گەڕانەوەی سەرۆکی پێشوو بۆسەر کورسی سەرۆکایەتی دەبێ شەش ساڵی بەسەردادا تێپەڕیبێ، ئەوسا دەتوانێ جارێکی دیکە خۆی کاندیدبکاتەوە، هەنووکەش وەک «ئەلخوری» داڕسایە «ئیدە» کە لەنێوان ساڵانی

١٩٣٦ و ١٩٤١دا سەرۆک بووە، بۆیە ڕاشکاوانە ئەو ئێستا قانون پێشێڵدەکا.

بە لێزانییەکــی قانونییــانە «ئیــدە» تــوانی ڕووبەڕووی ئەو پێشــێلکارییە ببێــتەوە، ئــاخر ئەو کــات دەســتووری لوبنــان هەڵپەسێردرابوو، ئینجا ئەو ماوەیەی کابرا پێشتر لەسەر کورسی سەرۆکایەتی بوو بۆی حیساب نەدەکرا: لێ بەم کارە ئەوەی بە بیر دەنگــدەران هێنــایەوە، کەوا ئەو زۆر لە فەرەنســییەکان نــزیکە. شــێوەرمەندە[٩٠] قانونییەکــانی بەڕێــوبەرایەتیی «هیلــو» ئەو ڕاڤەکردنەی قانونەیان بۆ «ئیدە» ئاسانکرد، بەڵام خۆ «سپیرس» بە تەواوی مۆری لەنێوچاوانی ئەم پرسەدا بەوەی ئەگەر ئیدە بەم شێوەیە دەریش بچێ، ئەوا بریتانییەکان ئامادەنین دانیپێدابنێن و بە سەرۆکی هەڵبژێردراوی بناسێنن.[٢٩] ئیدی هەر لەو کاتەوە هەڵمەتی هەڵبژاردنی «ئیدە» مۆری شکستی لەنێوچاوان درا.

لەو ماوەیەشــدا «ڕەشــید مەخــدم» لە مــاڵی خــۆی بە دەستبەســەری مــابووەوە. کاتێــک ئەوە ڕوون بــوو تەنــانەت لە جیهــانی بەرتیلخــۆری سیاســییە لوبنانییەکانیشــدا، ئەو دەستبەســەربوونە کــار لە ڕەوتــی هەڵبژاردنــدا دەکــا، ئیــدی فەرەنسییەکان هەوڵیاندا قەناعەت بە کابرا بێنن، کە «موستەفا»ی زاوای لە شوێنی خۆی بەکاری هەڵبژاردن ڕاببێ. هەرچۆنێک بێ «موستەفا» دەیبینی کە با لە کامە لاوە هەڵدەکا. ئەو خۆی لە نێو لیستی «عەبدولحەمید کەڕامە»ی ڕکابەرە کۆنەکەی خەزووری بینییەوە، ئەو نزیکەی مانگێک بوو بانگەشەی ئەوەی دەکرد لە هەڵبژاردنــدا دەیبــاتەوە، چــونکە پشــتی بە بریتانییەکــان قــایمە. پێدەچوو ئەم بانگەشەیەش بایی خۆی شایستەبێ، ئاخر لەمێژ بوو

---

٩٠ شێوەرمەند: ڕاوێژکار

«کەرامە» بەرهەڵستی فەرەنسییەکانی دەکرد و پشتگیری یەکێتیی بەربڵاوی عەرەبانی دەکرد، بەڵام سپیرس حاشاییکرد، کە هیچ بەرژەوەندی لە هەڵبژاردنی «کەڕامە»دا بێ، ئەو ڕاستییەش هەبوو، بە شێوەیەکی ڕێژەیی «کەڕامە» لەچاو «مەخدەم»دا ناوبانگی باشتر بوو.[٣٠]

هەرچەندە ڕاستیی تەواو بۆ بەندوباوەکانی گوایە بریتانی و فەرەنسییەکان لەو کاتەدا دەستکاریان کردووە نەدەدۆزرایەوە، کەچی ئەوە ڕوون بوو، خودی دەنگدانەکە بە هۆی بەرتیلدان و کەڵەگایی زۆرەوە لە گرێژنە دەرچووبوو. لە دێهاتدا موختارەکان ناسنامەی گوندنشینەکانی خۆیان کۆدەکردەوە و دەچوونە سەر سندووقی دەنگدان و بە کۆمەڵ و دەستبەجێ دەنگەکانیان دەخستە سندووقەکانەوە. یەکێک لە بریتانییەکان لەسەر ڕەوشەکە گەواهیدەر بوو؛ "زۆر لە ژمارەی ئەو کارتانە نرخیان لەسەر یەک زیاددەکرد و بە پارە دەکڕان". هەروەها ئەو کابرایە گوێشی لێببوو، کە "هەندێ لە بەربژێرەکان پاوەنی زێڕینی بریتانیان دەدا تا بیسەلمێنن لە بریتانیاوە پشتگیریدەکرێن."[٣١] «سپیرس» فەرەنسییەکانی بە دابەشکردنی کاغەزەکان -کە کۆبۆن بوون بۆ هەمووان- خەتاباردەکرد، کە تەنیا بۆ ڕۆژنامەکانی نزیک لە خۆیان بوون. لەوەش جددیتر گوتیان ئاسایشی فەرەنسی دەنگدەرێکیان لەسەر سندووقی دەنگداندا کوشتووە.[٣٢] فەرەنسییەکانیش ئەم شیکردنەوەیان بەرپەچدایەوە، گوتیان "ئەوە دەستوەردانێکی چەکدارانە" بوو، ئەم کارە پێویست بوو دوای ئەوەی لایەنگرانی «ئەلخوری» هەوڵیاندا هەندێ لە سندووقەکانی دەنگدان بدزن.[٣٣] فەرەنسییەکانیش بە نۆرەی خۆیان، کاربەدەستە بریتانییەکانی کاروباری سپیرسیان تاوانبارکرد بەوەی ڕاشکاوانە یاریدەی

بەربژێرەکـــانی خۆیـــان دەدا. بە خاترجەمیشـــەوە ڕاســـتی لەو بانگەشـەیەی ئەواندا هەبوو، ئـاخر «کاسـی» دواتـر دانیپێـدانا، کە «ســپیرس» "بە شــێوەیەکی بەربــڵاو لە پشــت" ســەرکەوتنی ناسیۆنالیستەکانەوە بوو.[٣٤]

لە چاوی ئەو دەستوەردانە قەبەیەی سپیرسـەوە، «هیلو» لەوە تێگەیشـت، کە «ئیدە» هـیچ دەرفەتـی بـردنەوەی لەبەردەمـدا نییە. ئیـدی هەوڵیــدا سازشــێکی دیــکە ڕێکبخـــا، وا نیشـــانبدرێ ئەو دروستکەری تاجی پاشایانە، ئەمەش لەو کاتەی کە سـەرۆکی نوێ لەنێـو پەرلەمانـدا هەڵببژێـرێ.[٣٥] پێشـنیازیکرد لە بەربژێرەکـانی هەردوولا کـرد، کەسـی سـێیەم بـدۆزنەوە، کەسـێک کە پشـتگیری هەردوولای هەبێ و کەسێک بتوانێ حکومەت لە ئەندامانی هەردوو لایەنەکە پێکبهێنێ.

«ئەلخـــوری»یـــش ئەم ڕاســـپاردنەی بە تـــاکە مەرجێـــک جێبەجێـــدەکرد، کە دەبـــێ «کمیـــل شـــمعون»ی دژەفەرەنســـی سەرسـەخت ببێـتە سـەرۆک. کەچـی بە هـیچ شـێوەیەک نەدەکـرا «هیلو» بەو کەسە ڕازی بێ، ئـاخر ئەرخەیان بـوو کـابرا ئاژانێکی بریتانییە، بە ڕێگری «سپیرس» بۆ بەسەرۆکبوونی «ئیدە»، هـیچ چارەی نەمابوو تەنیا ئەوە نەبێ، قەنـاعەت بە «ئەلخوری» بهێنێ، بەوەی لەنێوان دوو ئەهریمەندا ڕێگە بدا کاڵبووەکە هەڵبژێرێتەوە. ئەلخـــوریش وایکـــرد، ئەوە بـــوو لە ٢١ی ئەیلوولـــدا پەرلەمـــان سەرۆکێکی نوێی هەڵبژارد. هەموو ئەندامە ئامادەبووەکان دەنگیان بۆ دا، تەنیا «ئیدە» و حەفت کەسی دیکە نەبێ، کە بەدوورگیران.

دیار بوو ئەم ئەنجامە بۆ فەرەنسییەکان کێفەڕاتێکی تەواو نەبێ. «هیلـو» قەنـاعەتی بە سـەرکردەکانی فەرەنسـای ئـازاد هێنـا، کەوا هەڵبژاردنـــی «ئەلخـــوری» "لە گۆشـــەنیگای فەرەنســـییەکانەوە،

دووربوو لەوەی نسکۆیەک بێ کە کەسانێکی دیاریکراو حەزیان لێبوو ببیین." تا ڕاددەیەک سپیرسیش بەمە قایلبوو.[٣٦] کەچی وەزیرە بریتانییەکە دوودڵ بوو لەوەی ئاخۆ سەرۆکە لوبنانییەکە چۆن بە پیر سەربەخۆیی وڵاتەوە دەچێ و گرەوە سەرەکییەکەشی لەسەر دەستنیشانکردنی سەروەزیر بوو. بە گوێرەی دەستورە ئاڵۆزە تایفەگەرییەکەی لوبنان، دەبووایە هەمیشە سەرۆک لە کریستیانەکان و سەروەزیریش لە سوننەی موسڵمان بێ. ئەو کاتیش چوار کەس بۆ ئەم پۆستە لە پێش چاوبوون. یەکێکیان «کەرامە» بوو، ئەوەی «مەخدەم»ی لە تەرابلوس بەزاند؛ بەڵام ئەوەی زیاتر سەرنجی سپیرسی ڕاکێشابوو «ڕیاز ئەلسولح»، ئەو پارێزەرە دەوڵەمەند و بلیمەتەی بەندەری «سەیدا»ی باشووری لوبنان بوو. «سپیرس» یەکلابببووە ئەم پۆستە بە باڵای ئەودا ببڕێ.

«ریاز ئەلسولح» لەوەتەی بریتانییەکان هەڕەشەی گرتنیان لێکردبوو، چونکە لە ساڵی ١٩٤١دا پشتگیری دەستوەردانی ئاڵمانەکانی لە کودەتای «ڕەشید عالی گەیلانی» لە عێراقدا، ئیدی لەو کاتەوە هاوکارییێکی نزیکی ئەرکەکەی «سپیرس» بوو. عوسمانییەکان ئەویان لە ١٩١٥دا خستە زیندان، چونکە ڕێنوێنی نێوان فەیسەڵ و سەرکردە عەرەبەکانی باشووری لوبنان بوو، ئەو بە ئاستەم بە هۆی پەیوەندییە باشەکانی خانەوادەکەی لە بن داری سێدارە دەربازی بوو. ناوبانگی ئەو وەک "کەسێکی زۆر دەستڕۆیشتوو لە نێو بزووتنەوەی ناسیۆنالیزمی عەرەج بیرکابەر بوو."[٣٧] بە کەفوکوڵەوە بەڵێنی بە بریتانییەکان دابوو سوریا و لوبنان بە یەکەوە بلکێنێ. برازای «سەلاحەدین جەبری»ی سەروەزیری سوریای مارەکردبوو، دژەفەرەنسییەکی

سەرسەختیش بوو. پەرۆشیش بوو جارێکی دیکە دەستبەسەر نەکرێتەوە، بۆیە لەگەڵ بریتانییەکان ڕێککەوتبوو. ئەو بە «جێفری فورلۆنگ Geoffrey Furlonge»ی ڕاوێژکاری سیاسی سپیرسی گوتبوو؛ "ئەگەر ئێوە بۆ کۆتاییپێهێنانی منداتی فەرەنسی کۆمەکم بکەن، ئێمە لەگەڵتان دەبین."[٣٨]

«ڕەشید ئەلسولح» لە ڕۆژی هەڵبژاردنی «ئەلخوری»یدا چووە لای «فورلۆنگ» تا پێی بڵێ، هەر کاتێک بۆ پێکهێنانی وەزارەت ڕاسپێردرام، یەکەمین کارم بانگردنی «هیلو» دەبێ، تا پێیبڵێم کەی بارگەوبنەی بپێچێتەوە، هەروەها چاویشم بە «سپیرس» دەکەوێ تا داوای لێبکەم ڕێنوینیم بکاو پشتمبگرێ."[٣٩]

کاتێکیش هیچ کام لە سێ بەربژێرەکەی دیکە ئامادە نەبوون بۆ «ئەلسولح» بیسەلمێنن، سپیرس خۆی چووە مەیدان. کۆبوونەوەی بە هەرسێ پیاوەکە کرد، توانی قەناعەتیان پێبهێنێ پشتی «ئەلسولح» بگرن و ببێتە سەرۆوەزیر. لە کاتی کۆتاییهاتنی کۆبوونەوەکە، یەکێ لەو سێ پیاوە برادەرێکی خۆی بینی و پێیگوت؛ "شتەکە کرا. دوای ئەوەی ژەنەڕاڵ سپیرس گردەبڕانە قسەی لەگەڵ کردین، ناچاربووین بۆ ئەلسولح بسەلمێنین."[٤٠]

«سپیرس» لە خۆشیان شاگەشکە ببوو. وەک بۆ کاسی گێڕایەوە، دانانی «ئەلسولح» "واتای ئەوەی گەیاند، هەموو شتێک وەک هیوامان بۆی دەخواست و بەزیادەوەش تەواوبوو. من لەمێژە هەستم دەکرد خەریکم تەلارێک لە کارتی یاری دروستدەکەم، دەترسام دوا کارت سەرلەبەری تەلارەکەم سەروابن بکا. تا دوا نهۆمم تەواونەکرد، زاتم نەکرد بڵێم تەواومکرد."[٤١]

«ئەلسولح» و «ئەلخوری» گەیشتنە ئەوەی بە یەکەوە کار بۆ ئافراندنی "نیشتمانێک بکەن بە ڕوخسارێکی عەرەبییەوە، کە بە

باشی لە کلتووری ڕۆژئاوا سوودمەندبێ." لە ڕۆژی ٧ی تشرینی یەکەمدا نەخشەی بۆ پەیوەندی پتەوتر لەگەڵ وڵاتەکانی دیکەی عەرەبیدا داڕشت، هەموارکردنەوەی دەستوورەکەش ڕەنگدانەوەی سەروەریی نوێی لوبنان بوو – ئاماژەی ڕوونیش بۆ کۆتاییهێنان بە منداتی فەرەنسی ئەوەندە ڕوون نەبوو- بەڵام زمانی فەرەنسی وەک زمانی فەرمی وڵات هەڵوەشاندەوە. لە سۆنگەی ڕەگەزی کلتووریانەی ئیمپریالیزمی فەرەنسی، ئەم جووڵەیە یەکێک بوو لەوانەی فەرەنسییەکانی دەهریکرد و بە پێشێلکارییەکی توندوتیژانەیان لە قەڵەم دا.[٤٢]

تا ئێرە «هیلو» تێگەیشت، کە «سپیرس» لە دەستوەردانەکانی بۆ پێکهێنانی حکومەتە نوێیەکەی «ئەلسولح» چەند پێی لێ هەڵبڕیوە. ئەو ئاگای لەوە هەبوو، جرتوفرتێکی نێوەندگیر لەنێوان ژەنەڕاڵ و سەرۆک کۆماردا هەیە بۆ ئەوەی خواستەکانی خۆی بۆ دەستنیشانکردنی وەزیرەکان و پێکهاتەی کابینەکە پێ بسەلمێنێ و بەسەردا بسەپێنێ.[٤٣] بە تیختیخەدانی ڕاوێژکارە سیاسییەکانی و شەڕابی قورس بڕیاریدا کاتی هاتوە ڕابێتە سەرپێ. ئەوە بوو لە ١٣ی تشرینی یەکەمدا ڕێنمایی بۆ سەرجەم بەڕێوەبەرەکانی لە سوریا و لوبنان نارد، پێی گوتن، جێگەی قبوولکردن نییە "سەربەخۆییەکی وەها لەو دەوڵەتانەدا بچەسپێ تا تەواو دڵنیانەبین، کە ئەو سەربەخۆییە بەدەر لە فەرەنسا دەسەڵاتێکی دیکە لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتدا دابنێ."[٤٤] پاش هەشت ڕۆژیش نامەیەکی بۆ سەرۆک «ئەلخوری» نووسی و پێیڕاگەیاند، نەخشەی ئەم حکومەتە لەگەڵ منداتی فەرەنسا تێکناکاتەوە.

«ریاز ئەلسولح»یش خێرا بۆ «هیلو»ی ڕوونکردەوە، کە نیازی پاشەکشەی نییە. لە ٢٨ی تشرینی یەکەمدا بە شێوەیەکی تایبەت بە

فەرەنسییەکانی ڕاگەیاند، حکومەتی لوبنانی هەموو کار و ئەرکەکانی ڕێپێدراویی گشتی فەرەنسی وەردەگرێتەوە، ئینجا دوای دوو ڕۆژ بە تایبەتی و بە فەرمی بە «هیلو»ی ڕاگەیاند، کردەنیازی ڕێپێدراوی گشتیی فەرەنسی لەگەڵ جاڕنامەی «جۆرج کاترۆ» کە بەر لە دوو ساڵ ڕایگەیاندبوو نایەتەوە. هەروەها هەڕەشەی ئەوەشی کرد ڕەتنامەکەی «هیلو» بۆ ئەم بۆنەنامە فەرمییە بڵاوبکاتەوە.

لەو کاتەی «هیلو» خێرا بەرەو ئەلجەزائیر ڕۆیشت تا ڕێنمایی ڕاستەوخۆ لە «دیگۆل» وەربگرێ، لە شوێنی خۆی «ڤیس کاتاگینیۆ Yves Chataigneau»ی دانا، ئەویش هەڵسەنگاندنامەی تایبەتی خۆی بۆ ڕەوشەکە هەبوو. «کاتاگینیو» بۆ «ماسیگلی» وتەبێژی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسای نووسی، بە شێوەیەکی سادە حکومەتی لوبنانی ئەوەیە: "پرس ئەوە نییە ئاخۆ چ پەیوەندییەکی تۆکمە لەنێوان حکومەت و بریتانییەکاندا هەیە. ئەوان فەرمانبەری نۆکەری سیاسەتی ئینگلیزن، چونکە بە شێوەیەکی تایبەتمەندانە سوودمەندن."[٤٥] لەبەر شرۆڤەی ئەم بەڵگەوبەندانەیدا گەشبین بوو بەوەی هێشتا کار لە کار نەترازاوە بۆ ڕێگرتن لە دەرکردنی فەرەنسییەکان لە لوبنان، ئەمەش ئەگەر هاتوو فەرەنسییەکان کردەی توند لە دژی ئەو کەسانەدا بنوێنن، کە هەر لەبەر پول و پارە دڵسۆزیانن.

«کاتاگینیو» نامەکەی بەوە کۆتاییپێهێنابوو؛ "لەوە دوودڵ مەبە ، کە توندینواندن لەم وڵاتەدا بە جۆشوخرۆشەوە زۆرینەی ڕای گشتیی لوبنانییەکان پێشوازی لێ دەکرێ."[٤٦] ئەوەی پاشتر ڕوویدا سەلماندی، هەڵەیەکی سامناکی کردووە.

٢١
فاشودایەکی دیکە

ئەو کورەی بە سەروچاوێکی خوێناوی لە بەرەبەیانی ڕۆژی ١١ی تشرینی دووەمی ١٩٤٣دا «سپیرس»ی لە خەو هەڵساند، کوڕی سەرۆک کۆماری لوبنان بوو. هاتبوو پێیڕابگەیەنێ شەوەکە چی قەوماب‌وو. «خەلیل ئەلخوری» بە «سپیرس»ی گوت، هەیتەکانی ئاسایشی فەرەنسی لە سەعات چواری بەرەبەیانەوە بەسەر ماڵەکەیان داداوە و باوکیان ڕفاندووە. وەک ڕوونیشیکردەوە برینەکەی سەری هی قۆنداغە تفەنگی یەکێ لە ئاسایشەکان بووە، کە ڕایانکێشانە ژێرزەمینەکە، بە جوێن و نەفرەتەوە پێیانگوتبوو: "هەی کوڕی کسۆکی، هەی کوڕی نۆکەری ئینگلیز!"[١]

زۆری نەبرد کەسوکاری وەزیرەکانیش پەیدابوون، ئیدی هەر زوو «سپیرس» لەوە تێگەیشت هەر بە تەنیا «ئەلخوری» وەهای لێنەقەوماوە. «ڕەشید ئەلسولح»ی سەروەزیریشیان لە نێو نوێنەکەی، کە لەگەڵ ژنەکەی خەوتبوو، ڕاپێچکردبوو، هەموو وەزیرەکانیش تەنیا دوانیان نەبێ، هەموویان هەمان شتیان بەسەرداهاتبوو. زۆری پێنەچوو دوای ئەم «هیلو» چووە وێستگەی ڕادیۆ. بە دەنگێکی نوێ و توند و گەورە ڕاگەیاندنێکی دەرکرد، دەستوری هەڵپەساردووە، حکومەتی هەڵوەشاندووەتەوە و «ئەمیل ئیدە»ی بە سەرۆکی نوێی لوبنان داناوە.[٢] ئەم کودەتایە بڵێسەی سەختانگێکی ١١ ڕۆژەی هەڵگیرساند، تا ئەو کاتەی حکومەتی بریتانی خۆی ساغبکاتەوە مل بۆ کردەوەکەی «هیلو» بدا یان هەڕەشەی بەکارهێنانی هێز بۆ گەڕاندنەوەی دیموکراسی

بۆ لەندەن بکەن. یەکێک لە فەرەنسییەکان بە دروستی پێشبینیکرد؛ "بە کۆتاییهاتنی ئەم تەڵەزگەیە یان شکۆی ئێمە یاخود هی ئەوان لە سوریا و لوبنان دەبێتە هیچ."[٣]

پێشـــوەختە قاوەقـــاوی ئەوە کەوتبـــووەوە، فەرەنســـییەکان دەستەوەســتان دانانیشـن و هێـز لە هەمـبەر حکـومەتە نـوێیەکەی لوبنـان بەکـاردێنن، هەر بۆیە پێشتر بە چەند ڕۆژێک «هیلو» بۆ جەزائیـر فـڕی و خـۆی گەیاندبووە دیگـۆل تـا پشـگیریی خـۆی بـۆ "نیشاندانی خۆسەلماندنیان بۆ دەربڕر.

لەو ئانوســاتەدا پەڕوبـاڵی دیگـۆل بـۆ شــەڕی کـۆنترۆڵکردنی کـۆمیتەی فەرەنسـی بـۆ ڕزگـاریی نیشـتمانیی بەسـترابوو، ئەو کۆمیتەیە جڵەوگیرەی بزووتنەوەی فەرەنسای ئازاد، کە بە هاندانی بریتانییەکـان هاتبووەکـایە، تـا بەڕە لەبـن پێـی ژەنەڕاڵ دیگـۆل دەربێنــێ. دیگـۆل کێبڕکێـی بـۆ ســەرۆکایەتیی کـۆمیتەکە لەگەڵ ژەنەڕاڵ «گیــراد Giraud»دا بـــوو، ئەو کەســـەی دەســـتی ئەمریکییەکـانی لە پشـت درابـوو. ئەم دۆخە وای لە دیگـۆل کـرد ڕەفتـارێکی نـاوازە بنـوێنێ و ئیـدی هـی ئەوە نەبـوو ســەرکردە فەرەنسییەکە بێ شەڕ سەر بۆ سەربەخۆیی لوبنان دابنوێنێ.

تا ئەو کاتە هێشتا نێوانی فەرەنسی و لوبنانییەکان بە شێوەی ژێربەژێر هەر هەبوو. کەچی لە ٥ی تشرینی دووەمەوە کۆمیتەی فەرەنسـی بـۆ ڕزگـاریی نیشـتمانیی ڕاشـکاوانە هاتەمەیـدان و ڕایگەیاند، ڕازی نییە دەستووری لوبنانی بە شێوەیەکی تاکلایەنە دەستکاریبکرێ و لوبنانییەکانیش ئەو مافەیان نییە، چونکە هێشتا دەسەڵاتی ماندات هەر ماوە. کاتێکیش لوبنانییەکان لە هەمان ڕۆژدا بەرســڤیاندایەوە، بەوەی ئەوان ڕەشنووســی هەموارکردنەکەیــان پێشتر و لە ٨ی مانگدا لە پەرلەمان تاوتوێکردووە، ئیدی ڕوون بوو

پەیوەندییەکانی نێوان فەرەنسا و لوبنان وا تێکچووە، گەڕانەوەی بۆ نەبێ. ڕوبەڕووبوونەوەش ببووە شتێکی حاشاهەڵنەگر.

سەرەتا فەرەنسییەکان هەوڵیاندا ئابلۆوقەیەک بخەنە سەر دانیشتنی پەرلەمان. کەچی لوبنانییەکان پەیامی «هیلو»یان بۆ دواخستنی دانیشتنەکە پشتگوێخست، ئەوە بوو لە هەمان ڕۆژدا هەموارکردنەکەیان تێپەڕاند. «هیلو»ش لە ٩ی مانگدا و لەژێر کاریگەریی دیگۆلدا گەڕابووەوە، ئاخر "ئەو ئارەزووی بوو ئەگەر پێویست بێ کردەی توند و تەڕدەست بنوێنن."[٤] لە بەیروت سانسۆری تەواو خرایە سەر ڕۆژنامە ناوخۆییەکان تا نەتوانن بە بەربڵاوی هەواڵی دانیشتن و قانونەکانی پەرلەمان بڵاوبکەنەوە. هەروەها ئەوەشی ڕاگەیاند، بانگێشتنامە خۆجێیەکانی بۆ ئامادەبوونی حکومەت بە بۆنەی ساڵیادی ڕێککەوتنی ئاگربەست ڕاگەیاند، قەولبوو دوو ڕۆژ پاشتر واتە لە ١١ی تشرینی دووەمدا بۆنەکە بکرێتەوە. کاتێکیش لە ئەنگۆرەی ١٠ی مانگدا «سپیرس» ڕووبەڕووی ئەو بەندوباوانەی لە ئاراداهەبوون، بووەوە، «هیلو» "بەهێدمەگرتنەوە نکوولی لە هەموو شتێک کرد."[٥] لەگەڵ ئەوەشدا ئەو لەژێر کاریگەریی ئەلکحولدا ئەوەی لە دەمدا دەرپەڕی بەوەی بەیانی دەچێتە ڕادیۆ تا وتار بدا و بە «سپیرس»یشی گوت؛ "سۆزی شەڕەف بێ هیچ شتێکی وەها نەکرێ ئارامی گشتی بشێوێنێ."[٦]

لە سپێدەی ڕۆژەکەشدا، کە «سپیرس» گوێی لە هەواڵی کودەتاکە بوو، بڕیاریدا پەنابردنە بەر ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەوانی باشترین زەبرە بەو هۆیەوە لە فەرەنسییەکانی بدا. لە دەمەقاڵێیەکانی پێشتر لەگەڵ فەرەنسای ئازاد، حکومەتی بریتانی ڕەخنەکانی بە شێوەیەکی نهێنی دەهێشتەوە و بۆ ڕای گشتی

نەدەدرکاند، بەڵام «سپیرس» هەستیکرد ئەم جارەیان بەدرەفتاریی دیگۆل شتێکی دیکەیە. لە هاوینی هەمان ساڵدا ئەگەری هێنانی هەواڵنێرە ڕۆژنامەکانی لە لەندەنەوە بۆ وڵاتەکانی ڕۆژهەڵات وروژاند، "تا چیرۆکی بەدکرداریی فەرەنسییەکانیان پێبگا، تا بۆ جیهان بڵاوبکرێتەوە بەڵکو ئەمە بیانوەستێنێ"، ئیدی ئەم پرسە دیسان سەریهەڵدایەوە، بۆیە زەنگی بۆ وەزیری بریتانی لە قاهیرە واتە بۆ «کاسی» لێدا[7]. کاسیش هاوپلانی «سپیرس» بوو، پێشیڕاگەیاند ناقایلنامەی فەرمی بریتانی بگەیەنێتە دەستی «هیلو». لەم کارە بۆ «سپیرس» دڵخۆشتر نەبوو. ئیدی هەر دوای ئەوە دزەی بە چەند هەواڵێک و تێبینییەک سەبارەت بە ڕاسپاردەی گشتیی فەرەنسی و بە "دیکتاتۆرێکی ناماقوڵ"ی تاوانبار کرد و بە گوێرەی گفتوگۆی هەردوو پیاوەکەی ئێوارەی پێشتری، کە نیازپاکی شەڕەفمەندانەی دەربڕیبوو کەچی وەها دەرنەچوو.[8]

ئەو پێشوازییە گەرمەی ئەو ڕۆژە لە هەموو لایەکی لوبنان لە «سپیرس» کرا، هەستی بە مانایەکی لەڕادەبەدەر بە خۆی کرد. لەگەڵ ئەوەشدا تا ڕاستەوڕاست ڕووبەڕووی فەرەنسییەکان ببێتەوە، دەیزانی هاوتایەکانی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا لەگەڵیدا نین. لە ماوەی ئەو سەردانەی لە سەرەتای ساڵدا بۆ لەندەن کردبووی، لە دوو کاربەدەستی نووسینگەی ڕۆژهەڵات تووڕەببوو، ڕقی لێهەڵگرتن، سەرۆکی هۆبەکەی بە "کەسێکی گەورەی ڕزیوی چاوقووڵی مێملانە وەسفکرد، "هەستدەکەم هەرگیز شتی وەهام نەبینیوە".[9] لەوەش پتر، دوای هێرشکردنە سەر باکوری ئەفریقا و گرتنی ئیتاڵیا، هەڕەشەی جەنگ لەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕەویەوە بەرەو ئەوروپا وەرگەڕا، دەستەی دیپلۆماسییە بریتانییەکان مەیلی زیاتر بە لای ئەوەدا ڕۆیشت، کە

فەرەنسییەکان لە هەمبەر ڕاگرتنی شکۆی دووساڵ و نیوی تەمەنی سەربەخۆیی وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتدا جاڕسنەکەن، بەتایبەتیش کە هەنووکە ئەویَ هەڕەشەی ڕاستەوخۆ پێکناهێنێ. ئیدی عەرەب وەک شتێکی چارەنووسساز نەدەبینران، هەروەک یەکەمین جەنگی جیهانی بریتانیا بە پاشەکشەکردن لە بەڵێنەکانی خۆشحاڵ بوو.

کاتێکیش ئەو کات وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیا هەوڵیدا بنەمایەک بۆ سازش لە لوبنان بدۆزێتەوە بەوەی لۆمە بخاتە سەر "ئەو کەتنە گەورە و بڕیارە نادروستەی هەردوو دیوی قەیرانەکە"، کەچی «سپیرس» لە بەرانبەردا بە تەوسەوە وەڵامیدانەوە کەوا "کەتنی هەرە گەورەی گەلی لوبنان (بە گوێرەی قسەکانی ئێوە) ئەو گریمانەیە کە "وەک گەلێکی سەربەخۆی خاوەن سەروەریی" (بە قسەی ئێمە) بە تەواوی ئازادبوون تا قانونەکانی خۆیان بە باڵای خۆیاندا دابڕن."[١٠]

ئەو بێزارییە ناسراوەی «سپیرس» سەبارەت بە فەرەنسییەکان لای وەزارەتی دەرەوە بەهەند هەڵنەدەگیرا، بۆیە وەهایان نەدەزانی ڕەوش بە گوێرەی ڕاپۆرتەکانی «سپیرس» ئەوەندە خراپ بێ. «هارۆلد ماکمیلان»ی وەزیری بریتانی کە ئەڵقەی پەیوەندی بوو لای دیگۆل، زیاتر بە لای داواکانی فەرەنسییەکانی دەشکاندەوە لەوەی بڕوا بە ڕاپۆرتەکانی «سپیرس»ی هاوتای بکا، ئەو پشتی بە ڕاپۆرتەکانی «هیلو» بەستبوو و ڕاپۆرتەکانی «سپیرس» و «کاسی» لەبارەی ڕووداوەکانی بەیروت بە زێدەڕەوی دەزانی. ئەو وەهای نووسی؛ "هەستدەکەم «سپیرس» بە دوای دەستکەوتی تایبەت و ئاژاوەدا دەگەڕێ و «کاسی»ش ئەوەندە زەبوونە بە تەواوی لە بەرکی «سپیرس»دایە."[١١] لەبەرئەوەی «ماکمیلان» بە خراپی لە یەکەمین جەنگی جیهانیدا بریندار ببوو، بۆیە زیاتر بە لای

دانوســـتاندا دەیشـــکاندەوە لەوەی ڕووبەڕوویـــان بێـــتەوە. ئەو لە ڕۆژژمێرەکەی خۆیدا نووسیبووی: "«سپیرس» فاشودای دەوێ و منیش نامەوێ."[١٢]

لەو کاتەی هەڵسەنگاندنی ماکمیلان بۆ ئامانجی «سپیرس» لە جێگەی خۆی بوو، کەچی هەڵسەنگاندنی «سپیرس»یش بۆ ڕەوشەکە ڕاست بوو. ئەوە بوو لە ١٣ی تشرینی دووەم لە تەرابلوس، سەربازە سەنیگالە فەرەنسییەکان بە چەک و زرێپۆشەکانی خۆیانەوە دابەزینە نێو خەڵک، تا حەشاماتی ناڕازی سەرکوتبکەن و دایانبمرکێننەوە، ئەوانەی لەبەر ڕفاندنی سەرانی حکومەتەکەیان هاتبوونەسەر جادە، ئیدی ئەو زرێپۆشانە بەناو خەڵک وەربوون و حەفت کەسیان شێلا و یەکێکی دیکەشیان بە تەقە لێکردن کوشت. لە «س/ص/هیدا»ش شارەکەی «ریاز ئەسولح»ی سەروەزیردا، چوار کەس کوژان و ژمارەی بریندارانیش لە نێوان پەنجا بۆ شەست کەس دەبوون، ئەوەش لەو کاتەی حاکمی فەرەنسی فەرمانی تەقەکردنی لە خۆنیشاندەرەکان کرد تا بڵاوەی لێبکەن. کوڕێک لەو حاڵەتدا کوژرا کە وێنەیەکی دیگۆلی دەدڕاند. کاتێکیش «کاسی» سەردانی ئەوێی کرد تا ڕەوشەکە هەڵبسەنگێنێ، سەلماندی گرژییەکان ڕوو لە هەڵچوونن و دۆخەکەش "زۆری پێناچێ زۆر دژوار دەبێ."[١٣]

«سپیرس» دوو ساڵ پێشتر وەها خۆی نواندبوو بڵێ؛ "خەڵکی ڕۆژهەڵات و جەماوەری پانوبەرینی عەرەب تەنیا منیان هەیە تا خەم و ژانەکانیان بهێنمەگۆ"، مابووەوە سەر ئەوەی ڕۆڵەکە بەرجەستە بکا.[١٤] بە گوێرەی قسەی یەکێ لە ئامادەبوون، ئەو چووە نێو خۆپیشاندانێکی ژنە لوبنانییەکان و قسەی بۆ کردن و هێندەی دیکەی بە جۆشوخرۆشی خستن.[١٥] پاشان سەردانی

شوێنەکانی دیکەی خۆپیشاندەرانی کرد، بینی گولله بەر دار و دیوار کەوتوون، کەواتە وەک فەرەنسییەکان گوتیان ڕاست نەبوو، گوایە بۆ ڕەواندنەوەی خەڵکەکە گوللەیان بە هەوادا تەقاندووە. هێشتاش وەزارەتی کاروباری دەرەوە قسەکانی بەهەند هەڵنەگرت، ئینجا ئەو ڕۆژنامەنووسانەی کەوا «کاسی» بۆ بەیروتی ڕەوانەکردبوون خستەگەڕ و تا لە ڕاپۆرت و هەواڵنامەکانی خۆیان کە بۆ وڵاتەکانیان بنێرنەوە، باسی ئەو ڕووداوە بکەن، ئەمە و لە کاتێکدا سانسۆرێکی نافەرمی لەسەر ڕاستگۆیەتی ڕۆژنامەکان هەبوو.[16] بە جیاش قەناعەتی بە دوو پەرلەمانتار هێنابوو، ئەوانەی پێشتر کاریان لەگەڵ کردبوو تا لە لەندەن سەبارەت بەو قەیرانە پرسیارەکانی خۆیان بکەن.

لە ڕەوشێکدا کە کاری دیپلۆماسی شکستیهێنابوو، ئەوە بوو «سپیرس» بە ڕووقایمی خۆی لەپڕێکەوە شتەکەی بە قازانجی خۆی وەرگەڕاند. لەو کاتەی بە ڕێدا دەڕۆیشت، سەربازێکی فەرەنسی بە هەڕەشەی لوولەی تفەنگەکەی ترومبێلەکەی ژەنەڕاڵی وەستاند، ئەویش گڕیگرت و دابەزی و بە تیلای دەستی بە گژ سەربازەکەدا چوو. یەکێ لە کاربەدەستان کە پێشتر سپیرسی بە کابرایەکی "تەواو لووتبەرز و خۆویست و سیاسییەکی فێڵزان" ی لەقەڵەمدا بوو، گوتی هەموو شتێک گۆڕا.[17] وەک کابرا نووسی؛ "ژەنەڕاڵ شێرئاسا نەڕاندی و بە خۆی هاتەدەست و تیلاکەی دەستی بەسەری سەربازەکەدا شکاند."[18]

جارێکی دیکە «کاسی» بەهانای «سپیرس» هاتەوە. ئەوە بوو لە ١٥ی تشرینی دووەمدا کاتێ «کاترۆ» لە ڕێگەی خۆی بۆ بەیروت لە قاهیرە بۆ چارەسەرکردنی سەختانگەکە لایدا، «کاسی» بە ساردییەوە پێشوازی لێ کرد. کابرای ئوسترالی ئەوەندە خۆی

به خەم نەکـرد کـاتێ «کـاترۆ» "کـای کـۆنی بەبـاکرد" و ئەو بەڵگەوبەندانەی کە دیگۆل پێگوتبوو کاوێژکردنەوە. دیگۆلیش وای دانـابوو گـوایە بریتانیـا ئەو دەرامەتە زۆرەی بـۆ بەرگـری و پاراستنی هەرێمێک خەرجناکا، کە هەر خۆی بە تەنیا بەڕێوەیببا.[19] کاسـیش لەسـەر ئەوە سـووربوو، کە پێویسـتە فەرەنسـییەکان بەرلەوەی شۆڕشی لوبنانییەکان بتەقێتەوە خێرا وەزیر و گیراوە لوبنانییەکـان ئـازادبکەن و «هیلـو»ش لە وڵات بگـوازنەوە. لە کۆبوونەوەی دووەمی نێوانیاندا «کاترۆ» لە داواکارییەوە دایبەزاند و گەیشـتە سـەر تکـاکردن. ئـاخر وەک «کـاترۆ» گـوتی ئەگەر «هیلـو» بـانگبکرێتەوە وڵات و حکـومەتی لوبنـانیش وەک خـۆی لێبێتەوە ئەوا "بە تەواوی ئابڕووی فەرەنسا دەتکێ".[20] «کاسی»ش لە ڕۆژژمێـرەکەی خۆیـدا ئەوەی گێـڕایەوە، گـوایە بە «کـاترۆ»ی گوتبوو من هیچ باکی ئەوەم نییە. "وێنە تێکەڵەکە بۆ ئەو ئەوەندە گوڵگوڵی نەبـوو، بەڵام هەروەک گـوتم، ئـاڵۆزییەکە مـن دروسـتم نەکردبوو."[21]

«سـپیرس» لە هەڕەشـەی فەرەنسییەکان سەخڵەت بـوو گـوایە ئەوان لەبەر "کەڵەگـــاییەکی ڕەهـــا" ڕۆژهەڵات جێبـــێڵن و کاردانەوەکەشـــی تووڕەبـــوو لەوەی ئەوان دەیـــانەوێ کـــات بەدەستبێنن.[22] تـا ئەو کـات بیری لەندەنی خستبووەوە، کەوا دوو وەزیـری کـابینە ئەوانەی توانیبییویـان هەڵبێن و خۆیـان لە دەسـتی گـرتن دەربـازبکەن، لە دەرەوەی لوبنـان، لە شـاخەکان خەریکـی خۆئامـادەکردنن بـۆ بەرگریکردنێکی چەکدارانە، ئەوسا شێلگیربوو لەسەر ئەوەی بەچاوپۆشین لە "ڕووی" فەرەنسییەکان، ئەو نـایەوێ وڵاتەکە ببێـتە گـۆمی خـوێن. ئەگەر ئەم کـارەش ڕووبـدا، ئەوا ناوبانگی ئێمە لە جیهاندا دەکەوێتە سەر سەنگی محەک.

چەرچڵ گردەبڕانە لەگەڵ شاگردەکەی پێشووی خۆی کۆک بوو. سەرۆوەزیر ڕێگەی نەدەدا فەرەنسییەکان بە ئارەزووی خۆیان هەڵسوکەوت بکەن، چونکە بڕوای وا بوو ناوبانگی خۆی لە سەنگی محەکدایە. بڕگەیەک لە پەیماننامەی ئەتڵەسی کە واژۆی لەسەر کردبوو، پابەندییەکی بە "مافی سەروەری گەڕاندنەوەی حکومەتی خۆسەری ئەو گەلانە تێدایە، کە بەزۆر لێیان زەوتکراوە". هەراسانانەش هەوڵی قەعانەتپێهێنانی «ڕۆزفێلت»ی دوودڵی دەدا، بەڵکو کۆمیتەی فەرەنسی بۆ ڕزگاریی نیشتمانیی وەک حکومەتێکی چاوەڕێکراو بناسێنێ، ئەمەش کاریگەرییانە واتای پەسەندکردنی دیگۆلی وەک سەرۆک دەدا لەو کاتەی بۆ کورسی سەرۆکایەتی «گیراود»ی ڕکابەری بۆڕدابوو.

ئەو پشتگیرییەی دیگۆل بۆ کودەتاکەی لوبنان نیگەرانییەکانی «ڕۆزفێلت»ی لەمەڕ مەیلی دیکتاتۆریانەی کابرای فەرەنسی وروژاند، چەرچڵیش بە هیچ شێوەیەک ئەم کردەوەیەی دیگۆلی نەدەپەژراند. کاتێکیش هەواڵی پێگەیشت، کە سەرکردەی فەرەنسای ئازاد ڕاشکاوانە حکومەتەکەی لوبنانی ڕەتکردووەتەوە و شێوەیەکی تایبەتیش هەڕەشەی دەست لە کارکێشانەوەی کردووە، ئەوە بوو سەرۆوەزیری بریتانی بڕیاریدا سنوورێک بۆ فشەفشی ژەنەڕاڵەکە دابنێ. بە مکوڕبوونی چەرچڵ کابینەی جەنگ بە «کاسی» ڕاگەیاند، ئەگەر هاتوو تا ڕۆژی ١٨ی تشرینی دووەم ڕەوشەکە هیچ نەگۆڕا ئەوا دەبێ بەرەو بەیروت بفڕێ و دوائاگادارکردنەوە بداتە «کاترۆ». بە گوێرەی هۆشدارینەماکە دەبووایە فەرەنسییەکان تا سەعات ١٠ی سەرلەبەیانی ڕۆژی ٢٢ی مانگ وەزیرەکان بەربدەن، ئەگەرنا بریتانییەکان حوکمی عورفی لە وڵات ڕادەگەیەنن.

کاتێ «کاسی»لە دوای نیوەڕۆی ١٩ی مانگدا فەرمانەکەی پێگەیشت سەری سوڕما، ئاخر فەرمانەکە دەستەواژەی گەڕانەوەی وەزیرەکان بۆ سەر کارەکانیان تێدانەبوو. ڕاستوڕەوان گومانیان بۆ «ماکمیلان» چوو بەوەی بیەوێ ئابڕووی دیگۆل نەچێ، بۆیە دەستبەجێ سکاڵای گەیاندە دەست چەرچڵ و«ئیدن». «ئیدن»یش لەخۆوە هەوڵیدا ڕەوایەتی بداتە فەرمانەکە وەک هەیە و گوتی داواکردنی گەڕاندنەوەی وەزیرەکان بۆ سەر کارەکانیان دەبێتە هۆی ئەوەی قەیرانەکە بە بنبەست بگا، بەڵام چەرچڵ پشتی «کاسی» گرت. ئەو بە ئەوقماوییەوە بە درەنگانێکی هەمان ڕۆژ دووپاتیکردەوە: "ئەرێ هێشتا وەزیرەکان نەگەڕێنراونەتەوە سەر کاروباری خۆیان؟"[٢٣] کابینەکەش لەو ساتەدا کۆکبوو کە تەواو لێبڕاو نەبن، گوتیان تەنیا بەردانی وەزیرەکان بە تەنێ بەس نییە، بەڵام داواشیان لە «کاسی» کرد لە داوای ڕاشکاوی دەستبەجێی گەڕاندنەوەی وەزیرەکان دووربکەوێتەوە.

دوای نیوەڕۆی ١٩ی مانگ «کاسی» لە بەیروت سەری «کاترۆکس»ی دا. کاتێکیش کاسی هۆشدارینامەکەی ڕادەستکرد، «کاترۆ»ش وەها وەڵامیدایەوە؛ ""ئەمە فاشودایەکی دیکەیە".[٢٤] هەروەک ڕووداوەکەی فاشودا فەرەنسییەکان لە ملکەچکردن هیچ بژاردەیەکی دیکەیان لەدەستدا نەبوو، چونکە هەنگی زرێپۆشی بریتانی لە مەیدانی یاریگەی گۆلف لە بەیروت خۆیان دامەزراندبوو. بۆ بەیانی بە درەنگەوە «کاترۆ» چووە لای «سپیرس» تا پێیبڵێ، کۆمیتەی فەرەنسا بۆ ڕزگاریی نیشتمانیی بە ئازادکردنی سەرۆک و گەڕاندنەوەی بۆسەر کار قایلە، بەڵام سەبارەت بە سەرووەزیر و ئەندامانی کابینەکەی هەرئەوەندی پێگوت کە ئازادیان دەکات و بەس. پاشان هەر لە هەمان ڕۆژدا

کۆمیتە فەرەنسییەکە بانگی «هیلو»ی کردەوە. خۆی هەر سێ لادەر لە دژی گەڕانەوەی «ڕەشید ئەلسولح» بوون بۆ نووسینگەکەی. بریتانییەکان لەو بڕوادابوون، یەکێک لەوان دیگۆل بووە.

لەو نێوەشدا «ئیدن» ملی بۆ بۆچوونی سەرۆکوەزیر دا. ئەو لە جڵەونەکردنی «ماکمیلان» ناڕازی بوو، ئەو پیاوەی پەیوەندییەکانی بریتانی لەگەڵ فەرەنسای ئازاد لە جەزائیر ڕێکدەخست و دەرفەتەکەشی قۆستەوە تا وەزیرە ڕێپێدراوە تازەکە لەوێ بکێشێتەوە. لە هەمان ڕۆژیشدا بە «ماکمیلان»ی ڕاگەیاند، ئازادکردن بەبێ گەڕانەوەی حکومەت بۆ سەرکار "چارەسەر" نەبوو، هەروەها کاسیشی دڵنیاکردەوە، "هیچ بواری ئەوە نییە" دانوستان لەگەڵ: فەرەنسییەکان بکا بۆ ئەوەی حکومەتێکی نادەستووری پێکبهێنرێ، هەروەک دیار بوو دیگۆل وەهای خواستبوو.[٢٥]

بەسەرخۆدابەشنەبوونی حکومەتی بریتانی لەو پرسەدا، هیچ بژاردەی لەبەردەم کۆمیتەی فەرەنسییدا نەهێشتەوە. بە درەنگانێکی ڕۆژی ٢١ی تشرینی دووەم وەک شتێکی حەتمی ملکەچی هەلومەرجەکە بوون. ئیدی فەرەنسییەکان ڕایانگەیاند، کەوا «هیلو»یان لە لوبنان بانگکردووەتەوە وڵات و سەرۆک «بەشارە ئەلخوری»ان ئازادکردووە تا بچێتەوە سەر تەختی دەسەڵات. بۆ ڕۆژی پاشتریش لە بەیروت لە نێو ئاپۆرایەکی چل هەزار کەسیدا ئاهەنگیان بە بۆنەی بەربوونی سەرۆکوەزیر و وەزیرەکان گێڕا.

لە لێدوانەکەی کۆمیتەی فەرەنسییدا ئەوە هاتبوو، کە «ماکمیلان» سەبارەت بە پێگەی کابینەی وەزیرانی لوبنانی بە شێوەی "تەمومژاویەکی مەبەستدار" باسکردبوو، بەوەی سەرۆک

کۆمار، سەروەزیر و وەزیرەکان نەگەڕێنێتەوە سەرکار.[٢٦] کەچی کاتێ «ئەلخوری» ڕەتیکردەوە هیچ حکومەتێکی نوێ پێکبهێنێتەوە، ئیدی «کاترۆ» لە بۆ سەلماندن پتر هیچی بۆ نەمایەوە. بەم جۆرە «کاترۆ» ڕێنمایی دیگۆلی پشتگوێخست و حکومەتەکەی گەڕاندەوە سەرکار. هەر دوای ئەوە زۆری پێنەچوو دەستەی شێوەرمەندانی «هیلو»ش بانگکرانەوە و لەوێ نەمان.

«کاترۆ» هیوای لەسەر ئەوە هەڵنابوو، بەڵکو ئەگەری ڕێککەوتنێک لە نێوان فەرەنسای ئازاد و حکومەتی لوبنانی بێتەئارا و «ئیدن»یش گەڕایەوە سەر خووخدەی پێشتری بەوەی لایەنگریی فەرەنسییەکان بکا، بۆیە پڕۆژەکەی پەژراند. وەزیری کاروباری دەرەوەی بریتانیا بە «سپیرس»ی ڕاگەیاند تا هەوڵێکی وەها بدا ڕەوشێکی وەها بۆ فەرەنسییەکان لە وڵاتەکانی ڕۆژهەڵات بهێنێتەدی هەروەک ڕەوشی بریتانیا لەگەڵ عێراق. کەچی «سپیرس» دەستبەجێ ئەمەی ڕەتکردەوە. ئەو گوتی ئاخر شتێکی "تەوسئامێزە" لوبنانییەکان ناچاربکەی پەیمانێک لەگەڵ فەرەنسییەکان مۆربکەن، تا "دەستکەوتێکی ستراتیژی لەسەر خاکی خۆیان بۆ دەسەڵاتێک دابینبکەن، کە ئەزمونێکی ڕق و ترسیان لەگەڵدا هەیە."[٢٧] ئەوەی ڕاستیش بێ، کاتێ «ئەلخوری» ئەو پارێزەرە باش ڕاهێنراوە چاوی بە «کاترۆ» کەوت، بەڵگەوبەندێکی ئەوەندە وردی بەکارهێنا کە هەم دوور لە سۆز و هەم پڕ لە سووکایەتیش بوو. هەر ئەو بەڵگەوبەندەی دیگۆل سەبارەت بە بێدەسەڵاتی خۆیان بۆ کۆتاییهێنان بە ماندات لە دژیان بەکاریهێنایەوە، بەم جۆرە «ئەلخوری» پێیگوت، حکومەتی لوبنانی دانوسانی ڕێککەوتن لەگەڵ کۆمیتەی فەرەنسیدا ناکا، ئاخر "خۆ ئەو دەزگایە ناتوانێ حکومەتی داهاتووی فەرەنسا بە بڕیارەکانی خۆی

پابەندبکا. ئەوسا «کاترۆ» "هەم شەکەت و هەم دڵتەنگ" گەڕایەوە جەزائیر.[28] سپیرس بە دڵخۆشییەکی زەقوزۆپ ڕەتنامەکەی «ئەلخوری» بۆ لەندەن بەرزکردەوە. بە سەرکەوتنەوە هەرسێ گەفەکەی دیگۆلی وەبیر وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیای هێنایەوە، کە هەرگیز بۆی نەچوونەسەر، هەروەها ڕاپۆرتی لەبارەی سوکایەتیپێکردنی کابینەی حکومەتی لوبنان بۆ باسکردن، کە لەماوەی دەستبەسەریەکەدا تووشی هاتبوون. لە ئێوارەی کریسمسیشدا دۆستە خۆشەویست و سکرتێرەکەی «سپیرس» ڕەوشەکەی لە نامەیەکی دواتر وەسفکردبوو. "ئێستا ناو و ڕوومەتی بریتانیا لە تەواوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لە ئاسمانە و خەڵکیش دەڵێ ژەنەراڵ «سپیرس» دەستکەوتێکی بەدەستهێنا، کە «لۆرانس» بۆی بەدینەهات، ئەویش یەکێتی عەرەبەکانی کردە شتێکی ڕاستی.[29] ئەم قسەیەش پێلێهەڵبڕین بوو، پێچەوانەی ئەوە بوو، کە «سپیرس» بەخۆی بیری لێدەکردەوە.

وێڕای ئەوەی هێشتا دەزگای ئاسایش لەبن ڕکێفی فەرەنسییەکاندا بوو، بەڵام دەزگا و ئەرکی خزمەتی مەدەنیانە کە لەبن دەستی ڕاسپاردەیی گشتیی فەرەنسییدا بوون، لە ١ی کانونی دووەمی ١٩٤٤ەوە درانەوە بە هەردوو حکومەتی سوریای و لوبنانی. بە درەنگانێکی هەمان مانگیش «تایمز» ڕاپۆرتێکی دورودرێژی «جیرالد نۆرمان Gerald Norman»ی سەبارەت بە پێشهات و بەرەوپێشچوونەکانی ڕۆژهەڵات بڵاوکردەوە. بێئەوەی کتومت ناوی «سپیرس» بهێنێ، ڕۆڵی ئەوی ئاراستەی ڕووداوەکان سەلماند، کە نە حکومەتی بریتانی و نە ئەمریکی نەیاندەتوانی پشتگوێبخەن. بە دڵنیاییەوە هەردوو حکومەت بە شێوەیەکی بەشەکیش بێ درکیان بەو ترس و وێرانییەی سەر

ناوبانگی هاوپەیمانێتی کردبوو، کە لە شوێنێکی دیکە تووشی بێن. هەروەها ئەوان دانیان بەوەدا نا بەوەی سەخڵەتبوونی پەیامی بەرایی ڕۆژنامەکان سەبارەت بە وروژاندنی سەختانگەکە، بوێری ڕووبەڕووبوونەوەیان پەیداکرد. بە بڕیاردانیان لەسەر دۆخەکە پێشینەیەکی وەهایان دروستکرد، بە دڵنیاییەوە دەکرێ پشتی پێببەستنەوە.

بەڵێ «سپیرس» لەم دۆخەدا سەرکەوتوو بوو، بەڵام باجەکەشی بۆ خۆی قورس کەوتەوە. کاتێکیش قەیرانەکە ڕەویەوە، کاربەدەستە بریتانییەکانی دیکە لە ڕۆژهەڵات هاتنە سەر بیرکردنەوەی تێپەڕاندنی قۆناغەکە. یەکێکیان نووسی، بە بڕوای ئەو "بە لای کەمییەوە «سپیرس» بە ڕێژەی ٧٥٪ لە پشێوییەکە بەرپرسیار بوو"، لە کاتێکدا یەکێکی دیکە لەبەر ئەو دەسەڵاتەی نێردەی بریتانیا لە ڕۆژهەڵات پەیدایکردبوو، بە شێوەیەکی بەسۆز وەها شێوا، کە بلێ؛ "خۆشەویستی ئێمە لێرە ئەوەندە مەزنە، خەریکە ببێتە مایەی هۆشداری."[٣١] «نۆرمان» هەواڵنێری «تایمز»یش بە ڕەفتاری نوێنەرە پلەباڵاکانی نێردەی بریتانی لە ڕۆژهەڵات پەشێوحاڵ ببوو. لە کاتێکدا چاوی سانسۆر نەیهێشت ڕاپۆرتەکەی نیگەرانی گشتیی بوروژێنێ، ئەو بە «دەف کۆپەرCooper Duff»ی باڵوێزە نوێیەکەی بریتانی لای کۆمیتەی فەرەنسا بۆ ڕزگاریی نیشتمانیی گوت، کەوا «سپیرس» ڕاپۆتەکانی سەبارەت بە ڕووداوەکان زێدەڕۆیی کردبوو، هەروەها ئەوەشی پشتڕاستکردەوە، کە فەرەنسییەکان بە چاوێکی "پڕ لە ڕق و کینە" دەیانڕوانییە وەزیرە بریتانییەکە.[٣٢] ئەوەی ئەو هەواڵنێرە نەیدەزانی ئەوە بوو، هەندێ لە کاربەدەستانی نێو ئیدارەی فەرەنسی پێشتر هاوپەیمانێتییان بۆ تۆڵەکردنەوەی خۆیان پێکهێنابوو.

٢٢
دۆست لە کاتی تەنگانەدا

لە ٢٩ ی شوباتدا، «گای دە چایلارد Guy du Chaylard»ی کونسوڵی فەرەنسی لە ئۆرشەلیم لە ڕێی «سینێ گاسیگیلی» ئاگادارکرایەوە، کە دوو دەستەی تیرۆریستی جوو پەیوەندییان پێوەکردووە، یەکیان ناوی «ئیرگون زڤای لیومی»یە و ئەوی دیکەش باندی «ستێرن»ە. لە بنەڕەتدا «ئیرگون» لە سییەکان بۆ شەڕکردن لەگەڵ عەرەب دروستبوو، باندی «ستێرن»یش لەبەرئەوەی لەگەڵ سیاسەتەکەی «ئیرگون» ناکۆک بووە، بۆیە لێی جیابووەوە. هەردوو لایان تازە چەند کردەی زەبروزەنگیان لە دژی بریتانیا لە فەڵەستین کردبوو. ئیرگون کە "جاڕنامەی شەڕ"ی دژی بریتانییەکان بۆ «دەچایلارد» ناردبوو، بۆمبی لە دامودەزگای گومرگ و باجی لە ئۆرشەلیم و حەیفا و تەلئەبیبدا تەقاندبوونەوە. بۆ ئەوەی کەس خۆی لەوان لە پێشتر نەزانێ، باندی ستێرنیش لە حەیفا بە تەقە دوو پۆلیسی کوشتبوون. «دە چایلارد»یش بە نامەیەک وەسفی ئەو پەلاماردانەی ئەم دواییانەی تێدا بوو لەگەڵ هاوپێچی شتەکان کە بە دەستی گەیشتبوون، بۆ بارەگای سەرەکی فەرەنسای ئازاد لە جەزائیر ڕەوانەکردن.

«دە چایلارد» وتارێکی لە تاقمی ستێرن پێگەیشتبوو، دەربارەی قەیرانی لوبنانی مانگی تشرینی دووەمی پێشوو، دیاربوو ئەو وتارە لە هەواڵنامەی «هێخازیت Hechazit» تاقمەکەدا بڵاوکرابووەوە. لە کاتێکدا ئەوە ئاسان بوو ببینی، ئاخۆ بۆچی تیرۆرستانی شەڕکەر بۆ سەربەخۆیی مەیلیان بەرەو ڕووداوەکانی لوبناندا ڕۆیشتووە، خودی وتارەکە مایەی

سەرسوڕمان بوو، ئاخر زۆر وردەکارییانە نەخشەومەخشەی هاوئاوازی لەگەڵ فەرەنسییەکان کێشابوو. ئەوان لە وتارەکەدا لۆمەی فیتی حەرامزادەیی بریتانییان لە قەیرانەکەدا کردبوو، بە شانوباڵی فەرەنسییەکانیشیان هەڵدابوو، بە تەکانێکی " پڕ وزە و دەستوبردانە" ئەندامانی کابینەی حکومەتیان خستبووە بن چاوان، ئەوانەی " نۆکەری ئینگلیز" بوون.[١] وەهاش کۆتایی بە وتارەکە هاتبوو؛ "بزووتنەوەی بەرگریی زایۆنیستی و فەرەنسای ئازاد بەرژەوەندیی هاوبەشیان زۆر ئاشکرا و ڕوونە. زوو یان درەنگ فەرەنسا دانیپێدادەنێ." خۆ ئەگەر ئەمە پێشبینییەکی چ ڕووقایمانە بێ، ئەوا سەرنجێکی بڕوابەخۆبوونە و لەو دەراوەوە هەڵقولاوە، کە تاقمەکە دەیزانی هەر بەڕاستی نیوەی ڕێی بەو ئاراستەیە بڕیوە. تا ئەو کات هەندێ ئەندام لە ئیدارەی فەرەنسی لە ڕۆژهەلات ژێربەژێر پشتی تیرۆرستە زانیۆنیستەکانیان گرتبوو، ئەوانەی سووربوون لەسەر ڕیشەکێشکردنی بریتانیا لە فەڵەستین.

ڕێگەی بەیەکگەیشتنی بەرژەوەندییەکانی هەردوولا دەگەڕێتەوە بۆ ئەیلوولی ١٩٤٠، ئەو کاتەی «داڤید هاکۆهن» ئەو کەسەی شوورەی «تیگارت»ی لە سەر سنووری فەڵەستین بۆ بریتانییەکان دروستدەکرد، قایلبوو سێ چالاکوانی فەرەنسای ئازاد لە ماڵی خۆی دابنێ. ئەو کات ڤیشییەکان جڵەوی دەسەلاتی سوریا و لوبنانیان لەدەستدابوو، ئیدی فەرەنسای ئازاد و «هاگانا»، ئەو ڕێکخراوە بەرگرییە نهێنییەی جوو، هەردوولایان کۆک بوون لەسەر ئەوەی بریتانیا بە جدی لەگەڵ هەڕەشەی سەریان ئاڵمان و ڤیشییەوە ناجووڵێنتەوە. کاتێکیش بریتانییەکان لێنەگەڕان ڕێ بە سێ کەسەکەی فەرەنسای ئازاد بدەن تا ڕادیۆیەکی نهێنی لە فەڵەستین دابنێن، بۆ ئەوەی پڕوپاگەندە بە ئاراستەی سوریا بڵاوبکەنەوە، ئەوە بوو «هاکۆهین»ی ئەندامی «هاگانا» ڕێگەیدان

بە دزییەوە ڕادیۆکەیان لە ماڵی ئەودا بنێن و "دەنگی فەرەنسای ئازاد لە ڕۆژهەڵات" لەوێ و بەبێ ترس پەخشبکەن. خۆی هۆیەکەشی سادە بوو، ئاخۆ بۆچی زایۆنیستەکان ئەو کۆمەکەیان کرد. هەروەک سەرۆکی هۆبەی سیاسی لە ئاژانسی جووەکان باسیکرد، "وێرای هەموو ئاستەنگەکانی ئەم ڕۆژانە، فەرەنسای ئازاد لە فەرەنسای ئایندەدا ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ، ئێمەش هەقمانە ئەو هیوایەمان هەبێ، ئەوان ئەوەیان لەبیرنەچێتەوە ڕۆژێ لە ڕۆژان جووەکانی ئۆرشەلیم لە کاتی تەنگانەدا بە فریایان کەوتبوون."[٢]

بە حوکمی ئەوەی ماڵەکەی «هاکۆهن» لەسەر کەناری بەندەری حەیفا بوو، ئەوە بوو هەر سێ فەرەنسییەکە لە ٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٤٠دا بە چاوی خۆیان ئەو کێفەڕاتەی لەوێ قەوما، بینیان. ئەو کات لە بەندەرەکە کەشتییەکی زەبەلاح بە ناوی «پاتری Patri» لە ئامادەباشیدابوو تا بەرەو «ماوریتیوس Mauritius[٩١]» بڕوا. سەرنشینەکانی نەیاندەویست لەوێ بڕۆن، ئاخر ئەوان ئاوارەی جوو بوون لە دەستی ئاڵمانەوە هەڵاتبوون، هەوڵیاندەدا هەرچۆنێک بێ لە فەڵەستین داوای مافی پەنابەریی بکەن. لە گەیشتنیشیان بەو بەندەرە، بریتانییەکان دەستبەسەریان کردبوون، بەگوێرەی ڕێنماییەکانی کتێبی سپی ١٩٣٩ی بریتانییەکان، نەدەبوو ئەو ژمارە زۆرە بێنە فەڵەستین، هەروەها بریتانییەکان ئەوەشیان گوت گوایە ئاژانی ئاڵمانی لەنێو پەنابەرەکاندا بن، بۆ ئەوە هاتبن ئاژاوە و پشێوی ڕەگەزیی لە فەڵەستیندا بنێنەوە.

---

٩١ ماوریتیوس: دوورگەیەکە لە ئۆقیانوسی هیندی، نزیکەی ٨٥٠ کیلۆمەتر لە مەدەغشقەرەوە دوورە.

ئەوە بـوو « پـارتری» هەرگیـز لەوێ نەبـزووت[٩٢]. لە سـپێدەی ٢٥ی مانگـدا، کە پاڵەپەسـتۆ خـرایە سـەر دوا دوورخـراوە بەرەو ڕاڕەوی کەشـتییەکە پـاڵنرا، ئەوسـا دەنگـی تەقینەوەیەکـی گەورە لەسـەر پشـتی کەشـتییەکەوە هـات و بەسـەر لایەکدا کەوت. وێڕای هەوڵێکـی چڕوپڕی بریتانییەکـان بۆ ڕزگـارکردنی ئەوانەی کەوتـنە ژێر داروپەردووی کەشتییەکە، کەچی ٢٦٣ کەسیان مردن.

دەستبەجێ زانرا کارێکی تێکدەرانەی لەپشـتە، فەرەنسییەکانیش «هاکۆهن»یان تەنگەتـاوکرد، چونکە دەیـانزانی هەوڵ و تێکۆشـانی هاگانـا دژی بریتانیـایە تـا لێـنەگەڕێ ئەو ئـاوارە جـووانە بگەڕێنرێنەوە. «رایمۆند سـخیمتلاین Raymond Schmittlein» "بە واقورِمـاوی، بە زاری بەش و چـاوی زەقەوە گێـڕایەوە، «هـاکۆهین» دانیپێـدانا بـۆچی شـتەکە ڕوویـدابوو، کـارەکە لەدەستدەرچووبوو، دیاربوو هاگانا بنەتەقەیەکی بە قاچاخ بردبووە سەرپشـتی کەشـتییەکە بەڵکـو کـارێکی وەهـای پێبکەن مەکینـەی کەشتییەکە بتەقیننەوە پەکی بخەن و نەتوانێت بەندەرەکە جیبێڵێ تـا ئاوارەکـان نەگەڕێنـرێنەوە.[٣] ئەوسـا «هـاکۆهن» لێیپرسـین ئـاخۆ جووی هـاوچەرخ لە ئازایەتی یەکێکی وەک «شمشـۆن»یان کەمە. «سخیمتلاین»یش گوتی؛ "ئەمە بەسـەرماندا زاڵبوو، کە قەناعەتمان پێبکـا، ئەو جـۆرە سـوووربوونە نیشـتمانپەروەرییە هـی ئەوە نییە سەرنەکەوێ."

هاوکاریی نێوان ئەو دوو کەمـایەتییە، هەردوولایـان نـامرادانە بە بریتانییەکـانەوە بەنـدبوون و هەردوولاشـیان تێدەکۆشـان تـا سەربەسـتی خۆیـان بەدەستبهێنن، ئیدی لەوێوە چەکەرەیـان کـرد. هاگانا ڕایەڵەی هەواڵگریی خۆی لە سـوریا خستبووە بن خزمەتـی

---

٩٢ نەبزووت: نەجووڵا.

فەرەنسای ئازاد و زانیاریی هەستیارییان دەدانێ، هاوکارییەکە سەری بۆ ئەوە کێشا «کۆلۆمبانی» سەرکردەی خۆیان ببێتە بەرپرسی ئاسایشیی گشتی فەرەنسی لە ڕۆژهەڵات. «هاکۆهین» هەر بە خۆیشی پەیامی لە فەرەنسای ئازادەوە بۆ دیمەشق برد، داوای لە کاربەدەستە بەرپرسەکەی فەرەنسی لە شارەکە کرد لە ڤیشییەکان هەڵبگەڕێتەوە. کاتێکیش لە کۆتاییدا لەسەر شالآوی هێرشەکانی ١٩٤١دا کۆکبوون، هاگانا دەستەی کۆماندۆی خۆی بەناوی «پالماخ Palmach» خستەکار تا لە کاتی پێشڕەوی لە ٨ی حوزەیراندا ببنە ڕێنوێن و چاوساغ. هەرچەندە «مۆشێ دایان» کە یەکێ لەوان بوو، گێڕایەوە؛ "هیچ کەس لە ئێمە بە سوریا بەڵەد نەبوو"، ئیدی «پالماخ»یش بە نۆرەی خۆی خەڵکی عەرەبی بەکرێگرتن تا ڕێگەیان نیشانبدەن، ئەمەش خۆی بیرۆکەیەک بوو، خواردیشی.[٤] لە ڕۆژگاری تەنگانەدا زایۆنیستەکان خۆویستانە کۆمەکی فەرەنسییەکانیان کرد.

پەیوەندیی نێوان فەرەنسای ئازاد و زایۆنیستەکان بۆ ساڵی پاشتر بە شێوەیەکی بەرچاو پێشوەتر چووبوو، ئەوەش ئەو کاتەی جوو لە سیاسەتی کۆچی بریتانییەکان پڕتر و تووڕەتر دەبوون، هەینێش کێفەڕاتێکی دیکەی دەریایی بەسەر کەشتییەکی دیکە بەناوی «ستروما Struma»دا هات، کە سەرنشینەکانی ئاوارە جووەکانی ئەوروپا بوون. دوای ڕووداوە دڵتەزێنەکەی «پاتری»، بریتانییەکان ڕێگەیان نەدا «ستروما» زیاد لە توانای خۆی باربکا. کەشتییەکە ئەو کات لە کانونی یەکەمی ١٩٤١دا لە ڕۆمانیاوە لە کەناراوی فەڵەستین نزیکدەبووەوە. کەشتییەکە هەشت هەفتە لە بەندەری ئیستەمبول مایەوە، لەو کاتەی حکومەتی بریتانیا دەیزانی، سەرنشینەکانی کەشتییەکە ئەو ئاوارە بێدەرەتانانەن، لە ترسی گیانی خۆیان هەڵاتوون. بریتانییەکان خەریکی تاوتوێکردنی

دۆخەکە بـــوون. لە کۆتاییــدا ڕایانگەیانــد ڕێگەیـــان پێنـــادرێ لە فەڵەســـتین نـــزیکبکەونەوە، فەرمانیـــانکرد بەرەو دەریـــای ڕەش بگەڕێینەوە دواوە. تـازە کەشـتییەکە ئیسـتەنبولی بەجێهێشـتبوو، کە تەقینەوەیەک قەومـا، پێدەچوو هەر بۆمبێک بێ و لە تۆربینەکەیدا تەقیبێتەوە. ئەوە بوو تەنیا یەک کەس لە سەرجەم ٧٦٩ سەرنشینی «سـتروما» ڕزگـاری بـوو، هەمـوو ئەوانـی دیـکە نقومبـوون و سەریانتێداچوو. مایەی سەرسوڕمانیش نەبوو دەنگی شینوشەپۆڕ لە فەڵەستینەوە بەرزببێتەوە.

لەو کـاتەی بریتانییەکـان خۆیـان لە بەرپرسـیارێتیی «سـتروما» دەدزییەوە، پیاوێـک بڕیاریـدا بە دەسـت و مسـتی خـۆی، بە کـردار بێتەدەنـگ. «ئاڤراهـام سـتێرن Avraham Stern» تـوێژەرەوە شاعیر و کلاسیکی کەشخەی تەمەن ٣٤ ساڵە کە «ئیلیازەر بن یایر Eliezer ben Yair» نموونەی سـەرمەشقی بـوو، ئەو پیـاوەی بە جۆشوخرۆشـەی مێژوو، لە سـەدەی یەکەمـی زایینیدا پاڵەوانـانە لە «ماسادا» دژی ڕۆمانییەکان وەستایەوە، ئینجا بۆ ئەوەی نەکەوێتە بندەسـتی ڕۆمانەکـان خـۆی کوشـت. پێشـتر «سـتێرن» پەیوەنـدییە دەرەکییەکـــانی ڕێکخـــراوی ئیرگـــون، دواتـــر لەســـەر سیاســـەتی هاوکـارییکردن لەگەڵ بریتانییەکـان لێیـان هەڵـگەڕایەوە. ئەو بـڕوای وا بـوو، ئەوان دەبـێ ئەو کـاتە یـارمەتی بریتانییەکـان بـدەن، کە سـەربەخۆیی بـۆ زایۆنیسـتەکان دابینبکەن. کـاتێکیش ڕوونبـووەوە بریتانییەکـــان هـــیچ نەخشـــەیەکی وەهایـــان لە پـــێش نیـــیە، بـــۆیە «ستێرن» لە ١٩٤٠دا پەیامێکی بۆ ڤیشـییەکانی سـوریا نـارد، تێیدا گوتبـووی ئامـادەیە لەپـاڵ ئاڵمانیـادا بجەنگـێ ئەگەر هیـتلەر ڕێـگە بەســـەرلەنوێ نیشـــتەجێکردنەوەی خەڵـــکەکەی لە نێـــو بـــۆتەی دەوڵەتێکـی نیشـتمانیی لە چوارچێـوەی سـنووری مێژووییانـدا بـدا، دەوڵەتێـک لەسـەر بنەمـای تـاکحزبی بـێ، ئەوسـا دەبنە هاوپەیمـانی

ڕایخشتاخی ئاڵمانی.[٥] ئەو خستنەڕووە سەیرەی «ستێرن» سەرنجی «کۆلۆمبانی» ڕاکێشا، ئەویش شتەکەی گەیاندە باڵوێزخانەی ئاڵمان لە ئەنقەرە.

دوای ماوەیەک کە بێهوودە چاوەڕێی وەڵامی هیتلەری دەکرد، ئەوە بوو لەگەڵ دەستپێکی ساڵی ١٩٤٢دا «ستێرن» شاڵاوێکی کەمخایەنی توندوتیژانەی بەرپاکرد، بە هیوای ئەوەی بریتانییەکان ناچاربکا لە فەلەستیندا سەربەخۆیی بدەنە خەڵکی جوو. لەبەر حەوجەبوونی زۆرەوە بۆ پارە، ئەوە بوو نامرادانە تاقمەکەی بەسەر بانکێکی «هیستادروت»ی ڕکابەرەکەیان دادا و لەوێ دوو پاسەوانی جوو کوژران. چەندین ڕۆژ دواتر لە ڕووداوێکی دیکەدا دوو سێ پۆلیسی دیکە کوژران، ئەوانیش هەر جوو بوون. بەم جۆرە تاقمەکە زۆر دوژمنی بۆ پەیدابوو، ئەوسا پۆلیس ڕاگەیاندنێکی دەرکرد بەوەی پاداشتی هەر کەسێک دەداتەوە، خەبەر لەو تاقمە بدا. هەفتەیەک پاش تاڵانکردنی بانکەکە، پۆلیس لە تەلئەبیبدا بەسەر ماڵێکی دادا، دوو کەسی کوشتن و دووی دیکەشی بریندارکردن، یەکێک لەوان بێ ئەوەی مەبەستیشی بێ شوێنی ستێرنی بۆ ئاشکراکردن.

لە ١٢ی شوباتدا «ستێرن» لە دۆلابێکی جل لە فلاتێکی هەمان شار دۆزرایەوە، ئەمەش دوای ئەوە هات، کە گوێزانە تەڕەکەی ڕیشتاشینی بووە مایەی دۆزینەوەی. کاتێکیش بە جل دەبەرکردنەوە غاریدایە لای پەنجەرەکە، دەستبەجێ لە لایەن «جیفری مۆرتۆن Geoffrey Morton»ی چاودێرەوە تەقەی لێکرا و کوژرا، کابراش ڕەوایەتیی کارەکەی بە گوتەیەکی دەستخەتی ستێرن –کە دواتر لە ماڵەکەدا دۆزرایەوە، لێکیدایەوە: "خۆ تا لە مەیدانی جەنگدا دەکەوم، بێجووڵە ناوەستم."[٦] هەروەک «مۆرتۆن» دواتر باسیکرد؛ "خۆ من پۆلیسێکی سەر کورسی نیم."[٧]

پۆلیسی فەڵەستینی خێرا جووڵا تا تەواوی تاقمەکە دەستگیر بکەن، چونکە بە هۆی لەدەستدانی سەرکردە کاریزمایەکەیان تووشی پشێوی ببوون. بەگوێرەی خەبەرلێدانێکی دیکە و لە کۆتایی مانگی نیساندا، پۆلیس ١٢ ئەندامی تاقمەکەی گرت. لە ١٩ی ئایاریشدا سەرۆکی پۆلیس لەو بڕوایەدا بوو، تەنیا دوو "لە ئەندامە گرنگەکان" هێشتا نەگیراون، بۆیە دڵی دانەدەکەوت.[٨] ستێرنی زیندوو تاراددەیەک بێدۆست و برادەر بوو، بەڵام هەلومەرجە دژبەریەکەی مەرگی، پاشان ئەو هەرایەی ڕووداوی کەشتی «ستروما» نایەوە، هەروەک بەرپرسی پۆلیس گوتی وایان کرد تووڕەبوونەکەی بە ڕەوابزانرێ و ئەمە وای لە هەندێ سەرکردەی زایۆنیست کرد، بپرسن "تۆ بڵێی ئەو سەرمەشقە نموونەییەی ستێرن خەباتی بۆ دەکرد، شایستەی بیرلێکردنەوە نەبێ."

هەر سەبارەت بەم خاڵە پۆلیسی بریتانی شتێکی دۆزییەوە، بەوەی نەوەک هەر زایۆنیستەکان بن، بەڵکو خەڵکانی دیکەش بیرکردنەوەی ستێرن بە شایستەیان دەبینی. ڕۆژێکیان لە بەهاری ١٩٤٢دا کاتێک پەیوەندییەکانی نێوان بریتانیا و فەرەنسا دوابەداوی گەڕانەوەی «سپیرس» بۆ بەیروت تێکچووبوو، ئەوە بوو «ئارسەر گایلز Arthur Giles» بەرپرسی بەشی پۆلیسی لێکۆڵینەوەی تاوان بە هەڵەداوان سەری بە نووسینگەی «پاتریک کۆگهێل Patrick Coghill»ی سەرئەفسەری دەستەی دژەجاسوسی بریتانی لە ڕۆژهەڵاتدا کرد، «گایلز» بە ئەوقمانەوە گوتی "ئای خودایە، ئەو فەرەنسییانە چەند بەدفەڕن. ئەرێ دەزانی خەریکی چین؟"[٩] «کۆگهێل»یش نەیدەزانی، بۆیە «گایلز» دانیشت تا بۆی ڕوونبکاتەوە.

سەرپۆلیسی لێکۆڵەرەوە شارەزاکە سەری قسانی داهێنا؛ سێ ڕۆژ پێش ئێستا، خەبەرێکم بۆ هات، تاکسییەک تازە لە ئۆرشەلیم

دەرچـوو بـوو، سـێ ئەنـدامی تـاقمی سـتێرنی هەڵگرتبـوو بەرەو باکوور ڕۆیشتن. لێکۆڵەرەوە شوێنپێی ترومبێلەکەی تا «تەبەریا» هەڵگرتبـوو، لەوێشـەوە بە دوایانەوە بـوون تـا گەیشـتبوونە سـەر سنووری لوبنان. لەوێش بینرابوو، هەرسێ جووەکە ئەفسـەرێکی فەرەنسـی لە لوبنـان پێشـوازیان لێکـرا. دەسـتبەجێ «کۆگهیـل» تێگەیشت و پێزانینی بۆ بەدواداچوونی «گایلز» دەربڕی. پێدەچێ "فەرەنسـییەکان هەم یـارمەتی تـاقمی سـتێرن بـدەن و هەم بەکاریشیان بهێنن، ئەمەش پرسێکە نابێ خۆی لێنەبان بکرێ. هەر بە ڕاستی تا دەهات «گایلز» تووڕەتر دەبوو."[١٠]

«گـایلز» نەیـدەتوانی لە ڕەگەوە بەسـەر ئەم هاوکـارییە سەرسامەدا زاڵبێ، چونکە «کۆگهیل»یش پێویستی بەوەبوو هەر خـۆی چاوپۆشـی لە ڕووداوێکـی هەراسـان بکـا. دوور لە نیگەرانییەکـانی «گـایلز»، «کۆگهیـل» لە نـاخەوە لەو کـاتەدا بەو ئاشـکرابوونەی وەک دیـارییەک لە ئاسـمانەوە دابەزیبـێ، شاگەشکەبوو. ئاخر خۆ پەیوەندی ئەو لەگەڵ هاوتا فەرەنسییەکەی لە ئاسایشـی گشـتییدا شـڵەژابوو، وای لێهـاتبوو بەرەو خراپتـریش بـڕوا. ئـاخر تـازە ئاسایشـی گشـتیی فەرەنسـی ئاژانێکی دەسـتەی تایبەتی جێبەجێکاری بریتانی گرتبوو، هەموو هەوڵی ئەوە بوو بە شـێوەیەکی ناقـانونی وا لە سـەربازێکی بریتـانی بکـا چەکـی پێبفرۆشـێ. وەنەبێ ئەم ڕووداوە وای لە فەرەنسییەکان کردبێ لە دەستوەردانی بریتانییەکـان بەدگومـان بن، بەڵکو لەوەش پـۆلکتر ئەوە بـوو، هەر هەمـان ئەو کەسـە بـوو چەنـد ڕۆژێک پێشـتر لەو کـاتەی لای دوکانێـک دەیخـواردە وێـنەی ئەو تـڕومبێلە گـرت کە «کاترو»ی تێدابوو. «کۆگهێل» نزایدەکرد بەڵکو فەرەنسییەکان ئەم دوو ڕووداوە بە یەکەوە نەبەسـتنەوە. خـۆ ئەگەر وا بـکەن، ئەوا

دەبێتە مایەی ئەوەی بریتانییەکان بە هەوڵی کوشتنی «کاترۆ» تاوانباربکەن.

بەو دەرفەتەی هێڵێک بەژێر خەتی ئەو گۆبەندە بێنێ، ئەوە بوو «کۆگهیل» گریمانە هاوشێوەکەی «گایلز»ی لەگەڵ «کۆلۆنێکل ئیمبلانک Colonel Emblanc »ی سەرۆکی دەزگای هەواڵگریی بریتانی لە ڕۆژهەڵات تاوتوێکرد. کابراش حەپەسا، «ئیمبلانک» هیچی لەو بارەوە نازانی، بەڵام بەدوایدادەچێ. وەک «کۆگهیل» گێڕایەوە، "بۆ ڕۆژی پاشتر، «ئیمبلانک» هاتو بە خەندەوە ڕایگەیاند، پیاوەکەمان لە لوبنان ڕادەستدەکرێتەوە و هیچی دیکەشی لێزیادنەکرد."[١١] سەرۆکی دەستەی هەواڵگریی فەرەنسی ڕوونیکردەوە، فەرەنسییەکان هەندێ جوویان وەک ئاژان هێناونەتە ڕیز و هێشتوویانەتەوە، ئەمەش هەروەک دەستەی هەواڵگریی بریتانی کردبووی، ئەو سێ کەسەی لە سنووریش ئاودیوببوون، لەوان بوون.

بە ئاسوودەبوون لەوەی "سەرئێشەیەکی گەورە لە کۆڵ بووەتەوە"، «کۆگهیل» ڕۆیشت تا قەناعەت بە دەزگای پۆلیسی سزادانی تاوان بهێنێ، کە ئەو سێ ئەندامەی تاقمی ستێرن، کە بە تاکسی چوونەتە «تەبەریا»، دیارە ئەو سێ کەسەن کە فەرەنسییەکان هێناویانتە ڕیزی خۆیان هەرهەمان ئەو کەسانەن، کە لە سنوور پەڕیونەتەوە. ئەم ڕوونکردنەوە ڕێتێنەچووە دیار بوو لە سەروبەندی هەمان کاتدا بوو، کە زانرا یەکێک لە ئەندامانی تاقمەکە، کە لە ڕووداوەکان بەرپرس بوو، لە سوریادا گیراوە.[١٢]

چەندین ساڵ دواتر، ئەندامێکی پێشووی تاقمی ستێرن ئەوەی سەلماند، ئیدارەی ڤیشی لە بەیروت، "بە خۆشییەوە هەموو جۆرە چەکێکیان دەدایە ئێمە، ئاخر دەیانزانی بەو چەکانە پەلاماری بریتانییە دوژمنەکان دەدەین."[١٣] ئەوەی قۆناغەکە سەلماندی ئەوە

بـوو هــاتوچۆی ئەو سەرسـنوورانە لە ســاڵی پاشــتر، واتە ســاڵی هەڵمەتـــی هێرشـــبردنەکە نەوەســـتا: ئەو ئـــاودیوکردنە ئەو کاربەدەســتە ڤیشــییانە بەردەوام بــوو، کە دیگــۆل گەڕانــدنیانەوە سەرکاروبارەکانی پێشتر. هەر بەڕاستیش «کۆلۆنێل ئیمبلانک» کە چــووە ڕیــزی فەرەنســای ئــازاد، هەر زوو لە دژی چالاکییەکــانی «بلانچێت»ی شـێوەرمەندی دژەئینگلیـزی لای ڕاسپاردەیی گشتیی فەرەنسـی، دەسـتی لە کـار کێشـایەوە، بریتانییەکـانیش هەر زوو لە کــاریگەریی کاربەدەســتە پێشــووەکانی ڤیشــی تێگەیشــتن، کە لە ڕۆژهەڵاتــدا لە دژی بریتانییەکــان دەجــووڵانەوە. بە کۆتاییهــاتنی ســاڵی ١٩٤٢ دەزگـای ئاسایشــی خــۆجێی بریتــانی «MI5» لەو بڕوایەدا بوو، هەر "کەمایەتییەکەی لیبڕاو و ڤیشییە فێڵباز"بوو لەنێو ئیدارەی فەرەنسییدا "ئێستا بوونەتە مەترسیی گەورە لە ڕۆژهەڵات" لەسەر بریتانیا نەوەک ئاڵمانەکان.[١٤]

«بـۆگنەر» و «بـالین» دوای گـوێزانەوەی «هیلـو» لە کۆتـایی ســاڵی ١٩٤٣دا لە کارەکەیـان دەرکـران، بەڵام بـۆچی هێشـتا تـاقمی ستێرن لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٤دا بە دوای کۆمەکی فەرەنسییەکان دەگەڕان.[١٥] تــا ڕادەیەک لە ١٩٤٢دا پۆلیســی فەرەنســی چــالاکییە دژەکانی خــۆی ســەرکوتکردبوو، کەچی لە تشرینی دووەمــی ١٩٤٣ و چــالاکی تــاقمی ســتێرن بە شــێوەیەکی دراماتیکییــانە کەوتەوە جموجــۆڵ، ئەمەش لەو کـاتەدا بــوو کە فەرەنســا تووشــی قەیرانــی لوبنــان ببــووەوە، ئەوە بــوو ٢٠ کەس لە ئەنــدامەکانیان لە زینــدانی «لاتورن»ی ١٦ میل دوور لە لای ڕۆژئاوای ئۆرشـەلیمەوە هەڵاتن و توانیان خۆیان بگەیەننە سەرسنوور. کـاتێکیش لە مـانگی پاشـتر، لە کــانونی دووەمــدا دەســتیان بە چــالاکییە تیرۆرســتییەکانیان کــردەوە، هەر هەمــان کێشــەی ســەرەکی وەک خــۆی مــابووەوە. هەروەک دواتــر «ئیســحاق شــامێر»ی ئەنــدامی ســەرکردایەتیان

گێــڕایەوە؛ "ئــێمە بــۆ دروســـتکردن و عەمبــارکردنی چەک و جبەخانەمـان، بۆ پارەدانی ڕادیـۆ و چاپەمەنییەکانمـان، بـۆ ئەوەی خۆبژێیێنین زۆر حەوجەی سەرچاوە و دەرامەتی دارایی بووین."[١٦]
دیـار بـوو تـالان و بەسـەرردادان تـاکە بـژاردە بـوو، بەڵام وەک «شـامێر» دانیپێـدانا، "هەرچەنـدە ئەو کـردانەی بەسـەرردادان و دەستبەسەرداگرتن پێویست بوو بۆمان، لێ زیانی زۆریشی لێدایـن، ئێمەی لەبەرچاوی خەڵک خست و هاوسۆزیمان کەمبووەوە."[١٧]

هەروەک تــاقمی ســتێرن بڕیاریــدا، وەڵامەکەش داواکردنــی یارمەتیدان بوو لە فەرەنسییەکان. هیوا ئەوە بوو، فەرەنسییەکان لە لوبنـان ئەوەنـدە لەسەردەسـتی بریتانییەکـان ڕیسـواکرابن، بەڵکـو پرسێکی دژایەتیکردنی دوژمنێکی هاوبەش هێنابێتەگۆڕێ. هەر بۆیە ئەوان سـەرەتا ئەو وتارەیـان لەسـەر شـرۆڤەکردنی قەیـرانەکەی لوبنـان بۆ «دیچـایلارد» نـارد، پاشـان لە نیسـانی ١٩٤٤دا یەکەمین ژمـارەی «بەرەی شـەری عیبـری، فرۆنـت دی کۆمبانـت هیبـرو Front de Combat Hébreu»یـان بە زمـانی فەرەنسـی بڵاوکردەوە. ئەمەش هەر خۆی وەسفی خۆی دەکرد، مەبەست لێی "فەرەنسـی و خەڵـک و کلتـووری فەرەنسـیزمان بـوو لەو وڵاتـانەی سنووریان دەکەوتە سەر ئیسرائیل"، لەوێدا بریتانیایـان "لەو کـاتەی گوایە ئـاڵای دیموکراسـی هەڵدەکەن" بە دوژمنـی سـەرەکی خۆیـان دانـابوو.[١٨] ئەمەش ئەو هەستوسـۆزە بـوو، زۆر لە فەرەنسـییەکانی ڕۆژهەڵات لە دڵەوە پەسـندیانکرد. هەروەهـا ئەوەشـیان تێبینیکـرد، شتەکە وەها نووسراوە، وەک ئەوەی نووسەرەکەی زمانی زگمـاکی فەرەنسی بێ.

تاقمەکە لەوە خێرا بوو، کە شتی هاوچەشـن لەنێوان خۆیـان و بــزووتنەوەی بەرگــری فەرەنســادا بهێنــنەوە و لەیەک بچــوێنن. ژمـارەی داهـاتووی «فرۆنـت دە کۆمبانت هیبرو» وێنـای یەکێ لە

زایۆنستەکانی بەوە کردبوو، گوایە لە «مایکیز maquis»ەوە سەریهەڵداوە، ئەو ناوەش لە بەرگری فەرەنسی لە خوارووی وڵاتەوە سەرچاوەی گرتبوو. هەروەها ناوەکە هێماش بوو بۆ گروپێکی بەرگریی کۆمۆنیستی فەرەنسی، پاریتیزانانی فرانکس-تایرس، ئەمەش بۆ ئەو ئاستەنگییانەی بریتانیا بۆ تاقمی ستێرنی لە فەلەستین دروستدەکرد و سەرکوتی دەکردن، ئینجا پەیڕەوکردنی شێوازی دەستە فەرەنسییەکەی جاران بەوەی "لێدە و بڕۆ".[١٩] لە بڵاوکراوەیەکی دیکەی دوایی تاقمی ستێرن، بەراوردکارییەکەی لەگەڵ فەرەنسییەکان باشتر و وردەکارانەتر شیکردبووەوە." بەدەنگەوەچوونی ئێمە سادەیە. کارکردنێکی نهێنییە لە وڵاتێکی داگیرکراودا: جەنگی ژێرزەمینییە، سەربازی نەبینراو و بزۆز زەبری کوشندە لە دامودەزگای قەبەی ئیمپریالیزمی دەدەن."[٢٠]

لە کۆتایی ساڵەکەشدا هەوڵوتەقەللای کێشکردنی فەرەنسییەکان وەک یارمەتیدەر ڕوون و ئاشکرا بوو، نەخاسمە لە دادگاییکردنی دوو لە ئەندامانی تاقمی ستێرن، کە لە تەلئەبیب گیرابوون. دادگاییەکە سەرنجی زۆری ڕاگەیاندنی بە لای خۆیەوە ڕاکێشا، ئاخر بۆ یەکەمین جار بوو یەکێ لە داوالێکراوەکان مێ بێ، بەڵام ئەو بەڵگەنامەیەی بە هاوڕێ نێرەکەی گیرابوو زۆر سەرنجڕاکێش بوو. بەڵگەنامەکە بە فەرەنسی نووسرابوو، ئامانجەکانی تاقمی ستێرنی ڕوونکردبووەوە، داوای یارمەتیشی لە "هێزی دەرەکی دەکرد، ئەو هێزانەی کە بەرژەوەندییان زۆر لە هی خۆیان نزیکە."[٢١] هەرچەندە زمانی بەڵگەنامەکە زەقوزۆپ هاواریدەکرد، کەچی سەرۆکی داداگاکە بێهوودە هەوڵیدەدا قەناعەت بە داوالێکراوەکان بهێنێ دانیپێدابنێن ئاخۆ داواکەیان ڕووی لە کێیە.

چەند ڕۆژێک دواتر هەر داواکراوەکە خۆی ئاماژەیەکی وەهای کرد، کە فەرەنسییەکان لە پشتی تاقمی ستێرنەوە بوون. «ڕافائیل

بیرنباوم Raphael Birnbaum»ی تەمەن ٢٤ ساڵە یەکەمین کەس بوو لە دوای قانونی ساڵی ١٩٣٨دا بگیرێ، ئەو قانونەی هەڵگرتنی چەکی گرداری بەبێ مۆڵەت بە تاوانێکی مەزن دانابوو. لە داگاییەکەدا «بیرنباوم» قایلنەبوو پارێزەری بۆ بگیرێ، بەڵکو بە خۆی و بە زمانێکی فەرەنسی ڕەوان کەوتە بەرگریلەخۆکردن، بەوەی گومانی تێدانییە، ئەگەر هاتبا و ئەو لوبنانی بووایە نەوەک جوو، ئەوا بریتانییەکان چەکداریان دەکرد و دەیاننارد تا شەڕی فەرەنسییەکانی لە ڕۆژهەڵاتدا پێبکەن. ئەو نیشانەی بەوە کرد؛ "خۆ ئەگەر هاتبا و فەڵەستین بە خۆی لەژێر منداتی فەرەنسا یان هەر دەوڵەتێکی دیکەدا بووایە، ئەوا دڵنیابووم لەوە، ئێوەی بریتانی چەکتان دەدامەدەست."[٢٢] حوکمی مەرگی «بیرنباوم» سووککرا و گۆڕا بە زیندانی هەمیشەیی.

لە مانگی تەممووزدا «دیچایلارد» نامەی بۆ «ماسیگیلی» نووسی، تێدا نیگەرانی سەبارەت بە زمانی فەرەنسی بڵاوکراوەکانی تاقمی ستێرن دربڕی، کە ئەگەر شتێک بگەیەنێ، ئەوا واتای بەدەستگەیشتنی کۆمەکی دەرەکی دەگەیەنێ.[٢٣] هەروەها گوێشی لەوە ببوو "دەنگوسەدای بەندوباو" هەیە گوایە تیرۆریستەکانی جوو فەرەنسییەکانەوە کۆمەکیان کراوە و گلەیی لە زمانە فەرەنسییەکەی پڕوپاگەندەی تاقمی ستێرن کرد، کە دنەی ئەو خەتابارکردنەی داوە. تاقمەکە خۆی بێباک بوو سەبارەت بە هاوکارییکردن لەگەڵ فەرەنسییەکان. لە سەروبەندی هەر هەمان کاتدا ئەوان لەسەر ئەوەش کۆک بوون، جۆرە دەنگێک، جۆرە فیتەیەک بۆ ناسینەوەی یەکدی لە کاتی ئۆپەراسیۆنێک بۆ یەکێکی یەکدی دەربکەین، ئەویش ئاوازی سروودی مارسیلیز بوو.[٢٤]

تاقمی ستێرن تا دەهات متمانەیان بە خۆیان پتر دەبوو، هەوڵی لەوەش زیاتر بدەن تا بگەنە کودەتا سەدادارەکە بکەن. لە ٨ی ئابدا

هەوڵیاندا کۆمسیاری باڵای بریتانی لە فەڵەستین، ئەوەی کارەکەی تەواوببوو، بکوژن. ئەو کاتەی کابرا بۆ خواحافیزی دەچووە لای ئەو عەرەبانەی بەو بۆنەیەوە ئاهەنگۆکەیەکیان لەسەر کەنار بۆ ڕێکخستبوو.[٢٥] بانگهێشتنامەکە بڵاوکرابووە و دەزانرا. ڕۆژنامەی ڕاستڕەوی جوو ڕەخنەیان لە قبوولکردنی «ماک میکائیل» بۆ داوەتنامەکە گرتبوو، تاقمەکەش پێی وا بوو دەرفەتیان بۆ بۆسەدانانەوە بۆ هاتووە.

ئەوە بوو ئەوان بۆسەکەی خۆیان لەسەر ڕێگای ئۆرشەلیم و لە سەر دووڕیانی بادانەوە تیژەکەی گردەکانی سەر دەشتەکەی ئەوێ دانا. لەسەر دووڕیانەکە تەقەیان لە ماتۆڕسوارێک کرد کە لەپێش تڕومبێلەکی کۆمسیارەوە دەڕۆیشت، هەروەها تەقەیان لە تڕومبێلی پۆلیسیش کرد، کە بە دواییەوە بوو. لە هەمان کاتیشدا بە هۆی پەتێکی نەوتاوی ئاگریان لەسەر جادەکەش کردەوە، بەمە تڕومبێلی ڕۆڵڕۆیسی «ماکمیکائیل»یان ناچارکرد لەسەر خاڵێک ڕابگرێ، دەرەتانی دیکەی بۆ نەمابووەوە: بە لای ڕاستدا هەڵدێرێکی هەزاربەهەزار بوو، لە لای دەستە چەپیشەوە کەندار بوو. ئەوە شوفێرەکەی «ماکمیکائیل» بوو بە مەعلانی خۆی ژیانی هەموانی ڕزگارکرد. ئەو یەکسەر تڕومبێلەکەی بە لای چەپدا بردە بن کەندارەکە، ئەوێ هەندێ باشتر بوو، چونکە لە سەرەوە ڕاستەوخۆ گوللەی نەدەگرتنەوە، لەوێشەوە زۆر ئەستەم بوو بە لای ڕاستدا بابداتەوە. یەکێ لە برادەرەکانی «ماکمیکائیل»یش گێڕایەوە "ڕێگەیەکی تەنگەبەر و بە ئاستەم دەربازبوون."[٢٦]

بریتانییەکان لە ئاست هەوڵی کوشتنی کاربەدەستەکەیان ساردەخەم بوون، بەڵکو لەبەرئەوە بووبێ کە بەرپرسەکە لەوێ نەمابوو، بەتەمای خواحافیزیکردن بوو. پۆلیسیش سزایەکی بە کۆمەڵی ٥٠٠ پاوەنی بەسەر نزیکترین نشینگەی جووی ئەوێدا

سەپاند، بەڵام دوای سێ مانگ هیچ شوێنەوارێکی سزادانەکە نەما. هەرچەندە هێرشەکە دنەدانێکی ڕاشکاوانەی سیاسیی بوو، کەچی هیچ سزایەکی وا بەسەر جڤاتی جووەکاندا نەسەپا، تەنانەت ئاژانسی جووەکانیش نەرمونیانانە کردەی کوشتنەکەی سەرکۆنە کرد.

له قاهیرەش «لۆرد مۆینێ Lord Moyne» وەک وەزیری دەوڵەت جێگەی «کاسی» گرتەوە، پێی وا بوو هەردوو نوشست لە ئەنجامی بێ ئاوەزییەوە بوون. هەروەها ئەوەشی گوت؛ "بیروبۆچوونەکان لەم وڵاتانەدا بە زەحمەت لەوەدا شکستدەهێنن، کە دۆخەکە بە هەوڵی تاقمی ستێرن دژی عەرەبەکان لە ساڵی ١٩٣٧دا و دوای کوشتنی «ئەندریوس» بەراوردبکرێ."[٢٧] یەک دوو ڕۆژ دواتر، کە نەیتوانیبوو لەندەن هانبدا، برووسکەیەکی نارد. لە برووسکەکەدا ئەو ترسەی هێنابووە گۆ، ئەم جارەیان وتەیەکی داود بنگۆریۆنی بە نموونە هێنابووەوە، کە سەرۆکی ئاژانسی جێبەجێکاری جوو بوو: "ئێمە دەبێ بۆ فەڵەستین کۆچبکەین تا ببینە زۆرینە. خۆ ئەگەر پێویست بکا، ئەوا بە زۆرداری دەستی بەسەردا دەگرین، خۆ ئەگەر وڵاتەکەش بچووک بوو، سنوورەکانی درێژدەکەینەوە."

لێدوانەکەی بنگۆریۆن مایەی نیگەرانی «مۆنیێ» بوو، چونکە "لە ڕاستیدا دنەدانی توندوتیژییە."[٢٨] ئەو شتێکی کەمی دەزانی کە زۆر نابا خۆیشی دەبێتە کۆچی قوربانییەکی گەورە.

٢٣

زۆر تامەزرۆ

پیـــاوێکی وردیـــلە، کراســـێکی «ئێـــرتێکس AERTEX[٩٣]» لەبەردابوو، بۆینباخێکی تیرئاسای بەستبوو، حەزی لە زۆر شتبوو؛ لە گوڵ و ئاژەڵی کێوی، لە ئیدارەی کۆلنیالی، لە «نیو گینیا»، لە سـوارببوونی یەختـی دەریـایی، بەڵـێ ئەوە «لـۆرد مـۆینێ Lord Moyne» بـوو، پێنەدەچـوو هەڕەشـەیەکی گەورەبـێ بـۆ سـەر زایـۆنیزم و مجێـزی فەرەنسـییەکان لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت.[١] کەچی پارێزەری ڕابەرایەتیی "سوریای مەزنتر" بوو، هەرهیچ نە بێ ئەو لە ئابی ١٩٤٤دا وا بوو. هەروەک «سپیرس»یش، چاکەی ئەو وەزیرە دەوڵەتە نوێیەی لە قاهیرە لە نێوچاوانی «چەرچڵ»ی کۆنەدۆسـتی بـوو، بەڵام بە جیـاوازی «سـپیرس»، کە تـا دەهـات نـاودەنگی خێـرا دادەبەزی، «مـۆینێ» ئەنـدامی کـابینەی حکـومەت بوو، دەستیشی بە بەرفرەوانی دەڕۆیشت. بە شێوەیەکی تایبەتیش هاوڕێکانی ئەو ڕێزی ئەو پەرۆشـی و تـامەزرۆیی بـۆ دامەزراندنی دەوڵەتی عەرەبی دەگرت، نەخشەی داڕشتبوو بەرژەوەوەندییەکانی بریتانیـا لە ڕۆژهەڵاتـی نـاوین بپـارێزێ ئەو پشـێوی و ئـاڵۆزییەی زانیۆنیزمیش لە فەڵەستین نەهێڵێ.

وێڕای ئەوەی کەسێکی خاکەڕا بـوو، کەچی بەوپەڕی بـاڵاییەوە بەرجەسـتەی متمـانەی ئیمپراتـۆریەتیی بریتانیـای نیشـاندەدا.[٢] لە ساڵی ١٨٨٠ لە ماڵباتێکی بیرەدروستکەر لە «گینیس Guinness» لەدایکببوو. کارنامەی ژیانیشـی بە ڕەوتێکـی ئـاساییدا بـڕی. دوای

---

٩٣ ئێرتێکس: ناوی کۆمپانیایەکی ئینگلیزییە لە مانشستەر و لە ١٨٨٨ دامەزرابوو، کراسەکانی لە لۆکە دروستدەکردن و ناوی دەرکردبوو.

تەواوبـوونی خوێـندنی دواناوەنـدی دەچێـتە ڕیـزی سـوپا، دوای خزمەتێکـی کـاراش لە باشـووری ئەفریقـا دێـتەوە دەچیـتە نێـو پەرلەمان. تاسەمەندییە هەرە گەورەکەی ڕاوکردن و سەرچڵی بوو. نووسـەری ژیاننامەی ئەو بە سەرسامییەوە نووسی؛ "زۆر جاران لە گەشتەکانیدا تەنیا بە یاوەری خەڵکی خۆجێیی دەردەچوو. دوای ئەوەی پـارتی پارێزگـاران لە هەڵبژاردنـی ١٩٢٩دا دۆڕانـدیان، لە پەرلەمان نەما و گەڕایەوە سەر گەشت و گەڕانەکانی خۆی، لەگەڵ خۆشیدا ئەژدیهایەکی جۆری کۆمۆدۆی بە زیندووی بۆ باخچەی ئاژەڵانی لەندەن هێنابووەوە.

مێـژووی دۆسـتایەتی لەگەڵ چەرچـڵ دەگەڕایەوە بـۆ سـاڵانی بیسـت، ئەو کـاتەی ئەو وەزیـری دارایـی و چەرچڵـیش وەزیـری گەنجیـنە بـوو. بە حـوکمی هاوبەشـیی هەردووکیـان لە گیـانی سەرچڵی و مجێزبەرزییدا، ئەوە بوو چەرچڵ لە ١٩٤١دا داوای لەو هـاوڕێ "زۆر لێهـاتوو و زیرەک و شایسـتەی" کرد وەک وەزیـری کۆلۆنەکـان بگەڕێـتەوە نێـو حکـومەت، ئەو ئەرکەی وای لێکـرد بەرپرسیاری فەڵەستین بێ.

وەک وەزیری کۆلۆنەکان لە ئەیلوولی ١٩٤١دا بوو کە «مۆینێ» یاداشتێکی سەبارەت بە "سیاسـەتی جوو" لەنێو بازنەی حکومەتدا دەستاودەستپێکرد، تێدا پرسـیبووی بەڵکو پشـتیوانی بریتانیـا بـۆ سـوریای مەزنتـر ببێـتە خـاوکردنەوەی ئەو گـرژییەی بە هـۆی سەرهەڵدانەوەی کۆچی جوو بۆ فەڵەستین ببووە پرسگرێک. ئەوە بوو ئەو نووسـی؛ "مـن زۆر لەگەڵ کوێرەوریی جـوو هاوسـۆزم و خاترجەمیشـم ئـێمە دەبـێ مێشـکی خۆمـان بە جـددی بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەکانیان بکەیـنەوە، بەڵام چەنـد بیـری لـێ دەکەمەوە ئەوەنـدە دیمەسـەر ئەو بڕوایە، هەر بە تەنیـا فەڵەستین

چارەسەری ئەو کێشانەی پێناکرێ."[5] یەک بژاردە بۆ سووککردنی گوشارەکە هەیە، ئەویش دروستکردنی فیدراسیۆنێکی عەرەبییە، ئەو شتەی «ئیدن»ی لە وتارەکەی خۆی لە مانگی ئایاری هەمان ساڵدا ئاماژەیپێدا. هەرچەندە «موینە» بیری لەوە نەکردەوە، کە بەرسڤەکە ئاڵۆزە، بەڵکو پێی وا بوو بیرۆکەکە "سەرنجڕاکێش" بوو.

هەرچەندە سێ مانگی بەسەردا تێپەڕی، ئەو لە نیشاندانی هاوسۆزی بۆ کوێرەوەریی جووەکانی کەشتی «ستروما» شکستیهێنا، کەچی هەر سووربوو لەسەر ئەوەی "ڕێگەدانی ئەوان لە ئیستەنبولەوە بۆ فەلەستین واتای "پێشێلکردنێکی زەقی ڕێنماییەکانی سیاسەتی حکومەت" دەگەیەنێ[6] . دوای ئەوەش لە وەزارەتی کۆلۆنیش دەرچوو، لە نێو پەرلەماندا وتارێکی دا، لەوێوە ڕەخنەی لێگیرا بەوەی دژە سامییە، چونکە کۆمێنتەکانی سەبارەت بە "پاک و بێگەردیی ڕەگەزی جوو بوون."[7] هێشتاش وتەکەی دوور بوو لەوەی ئامانجی خۆی بپێکێ، بەوەی زایۆنیستەکان "ئاسۆیەکی تەسکیان هەیە" و حکومەتی بریتانیش دەبێ زیاتر وەبەرهێنان لە حکومەتەکانی دراوسێ، واتە حکومەتەکانی سوریا و لوبنان و ڕۆژهەڵاتی ئوردندا بکا، ئەوانەی خوازیارن مافی پەنابەری بدەنە کۆچبەرانی جوو.[8] ئەو داوایکرد؛ "بۆ ئەو دەوڵەتانە ئەگەر شتێکی وەهایان حەز لێبێ، لە ڕووی ماددییەوە ڕێیتێدەچی، بەوەی ژمارەیەکی زۆر لە جووەکان بۆ سود و کەڵکی دوولایەنە لەخۆبگرن، بێ ئەوەی هیچ هەڕەشەیەکیش لەسەر سەربەخۆیی سیاسیی ئەوان دروستبکا." لەم ڕامانەدا، پێشنیازیکرد بەڵکو "فیدراسیۆنی دەوڵەتە عەرەبییەکانی باکوور پشتگیریی ئەم چارەسەرییە بکەن."

زۆری پێنەچـوو دوای ئەوە، «مـۆینێ» پشـتگیریی خـۆی بـۆ "سوریایەکی مەزنتر" لە وتارێکی خۆی کە زیاتر ڕادیکالییانە بوو لەوەی کردەییانە بێ، ڕاگەیاند. هەر چۆنێک بێ، هێشتاش بیرۆکەکە دوورەدەسـت نەبـوو. هەرچەنـدە بیـرۆکەکەی ئەو، بەوەی دەوڵەتە عەرەبییەکانی دەوروخولی فەڵەستین دەکرێ کۆچی جوو بۆ لای خۆیـان بپەژرێنن، بە دڵنیاییەوە هزرێکـی ئـاواتەخوازانە بـوو، ئەوە بـوو لە هەمـان سـاڵدا سـەرۆکی زانکـۆی عیبـری لە ئۆرشـەلیم و ئەکادیمییە جووەکانی دیکە بە حکومەتی بریتانیان ڕاگەیاند، ئەوان پشـتگیری بیـرۆکەی پێشـنیازکراو بـۆ قەوارەیەکـی ئۆتۆنۆمیـداری جوو لە نێو سنووری فیدراسیۆنێکی عەرەبییدا دەکەن.[٩]

زۆری نەبـرد پـاش ئەوەی «مـۆینێ» بە جێگـری «کاسـی» لە قـاهیرە دانـرا، لە توانایـدا بـوو هزرێکـی زیـاتر بخـاتە پشـت فیدراسـیۆنی عەرەبی، وەنەبێ ئەمەش هەر لەبەر ئەوەبێ، کە لەو بـارەوە شـتی کەم دەکـرێ. ئـاخر لە بەرایـی سـاڵی ١٩٤٣دا لەو ڕامانەدا بوو؛ "تاکە جێگرەوە بۆ کتێبی سپی دەبێ هەر ڕێککەوتن بێ لەسـەر ئەو دەستکەوتە لەگەڵ دەوڵەتەکانی عەرەب و ئێمەش لەو مجێزە زیاترمان نییە، کە چارەسەرکردنی کێشەی فەڵەستین بە دەرچـوونی فەرەنسـییەکان لە سـوریا ببەسـتینەوە."[١٠] لە هەمـان مـانگی ئایـاری ئەو سـاڵەدا، ئەنجـوومەنی جەنگیـی ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت، کە هەر خـۆی بەرپرسـی بـوو، بڕیاریـدا مـانەوەی فەرەنسـییەکان لە هەرێـمەکەدا چیـدی لە بەرژەوەنـدیی بریتانیـادا نییە.

هەر دەربـارەی ئەو پنـتە، پشـتیوانیی بریتانیـا بـۆ "سـوریای مەزنتر" سیاسـەتێکی فەرمی نەبوو؛ بەڵام هەر هەمان مانگی ئایار بانگهێشتی «مۆینێ» بۆ کۆمیتەیەکی نهێنی کابینەی حکومەت کرا،

کە چەرچڵ داواکرابوو، تا بیر لە بەپیروەچوونێکی دیکە سەبارەت بە سیاسەتی فەڵەستین بکەنەوە، ئەمەش لەو کاتەی کتێبی سپی ١٩٣٩ لە نیسانی ١٩٤٤دا بەکەڵک نەهات و کۆتاییهات. کاتێکیش پێنج مانگ دواتر کۆمیتەکە ڕاپۆرتی خۆی دا، ڕاسپاردەی وەها بوو، کاتێک ئاڵمان لە جەنگدا بدۆڕێ، فەڵەستینیش بەسەر عەرەب و جوودا بەگوێرەی هێڵێکی سنووری هاوشێوەی لیژنەی «پیل»ی بەر لە حەوت ساڵ کێشراو، دابەشبکرێ. بۆ ڕەواندنەوەی خەمی "ئەو جەرگسووتان و نامرادییە"ش کە دابەشکردنێکی وەها دەیهێنێتەگۆڕێ، دیسان کۆمیتەکە پێشنیازیکرد، حکومەتی بریتانیا دەبێ سوریایەکی مەزنتر بئافرێنێ، کە پێکبێ لە سوریا، ڕۆژهەڵاتی ئوردن و باقی عەرەبی فەڵەستین و بەشێک لە لوبنانی باشوور و ڕۆژهەڵات، ئەمەش بەڵگەی کاریگەریی «مۆینێ»ی دەرخست.[11] هەڵبەتە ئەمەش بریتانیای ڕووبەڕووی فەرەنسا دەکردەوە، بەڵام ئەو کات، هەروەک ئەندامێکی دیکەی کۆمیتەکە بۆ «مۆینێ»ی نووسی؛ "تەنیا نەهێشتنی دەستڕۆیشتنی فەرەنسییەکان واتای سەقامگیرکردنی چارەسەرییەکی ڕەزامەندانە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەگەیەنێ."[12]

کاتێکیش لە کۆتاییدا کابینەی حکومەت لە کانونی دووەمی ١٩٤٤دا هاتەسەر تاوتوێکردنی پلانەکە، «مۆینێ» گوتی شتێکی زۆر چارەنووسسازە، کە دەستبەجێ دەست بە دروستکردنی سوریایەکی مەزنتر بکەین. کۆنووسی کۆبوونەوەکە داواکەی ئەوی تۆمارکردبوو: "خۆی شتێکی بەدبەختانەیە ئەو پرسە چیدی دوابخەین، ئێمە ئەو دەرفەتەمان لەدەستچووە، ناوچە عەرەبییەکانی فەڵەستین بخەینە سەر سوریای مەزنتر، کە چاوەڕێمان کرد داوایەکی وەهامان لێبکرێ."[13] هەرچەندە کابینەکە بە شێوەیەکی

فەرمـی نەخشـەکەی سـەلماند و "کـردە پەرلەمانیـانەی پێویسـتی دیـکەش" بەو داخـوازییە گیـرانەبەر، لـێ تـرس لەوەدا بـوو ئەگەر هەواڵی ئەم نەخشەیە دزەبکا، ئەوا هەراوزەنای زۆر لە ڕۆژهەڵاتـی ناویـندا بە دوای خۆیـدا دێنـێ. وەزارەتـی کۆلۆنەکـان تەڕدەسـتانە ڕێکـاری مۆڵەتـدانی بە هەنـدێ کـۆچبەری جـوو دا، لەو هیوایەشدابوون جەنگەکە لە ماوەی ساڵێکدا کۆتـاییپێبێ ، ئیدی بەم شێوەیە سیاسەتی بریتانی لەگەڵ ئاراستەی ڕۆژ دەسووڕا.

کـاتێکیش «مـۆینێ» لە ١٩٤٤دا وەک وەزیـر جـێگەی «کاسـی» گـرتەوە، هەینـێ ئەرکەکەی ئـاڵۆز و تێکچـڕژاو بـوو. ئەو "کـردەی پێویسـتی پەرلەمانیـانەی دیـکەی" بە بەشـێک لە کـاری پـڕۆژەکەی خـۆی دانـا، بەڵام هێشـتنەوەی نەخشـەکە بە نهێنـی دەسـتی ئەوی بەسـت. هەر زووش پەی بەوە بـرد، زۆر لە هاوکـارانی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا سەبارەت بە پلانەکە دڕدۆنگن. باڵوێزەکانی لە قـاهیرە و بەغـدا دوای دەستلەپشـتدانی «ئیـدن»، خۆپـارێزی خۆیـان لەسـەر نەخشـەکە دەربڕی، ئاخر هەر «ئیدن» خۆیشـی لە سـوریای مەزنتـر بە گومـان بـوو، لە فەڵەسـتینیش «هارۆلـد ماکمیکائیـل» نیگەرانبوو لەوەی سـورییەکان قـایلنەبن «عەبدوڵڵا» ببێتە پاشایان.

«مـۆینێ»یش لە مـانگی نیسـاندا نیگەرانییەکانی پەژراند، لەگەڵ «ماکمیکائیـل» کۆکبـوو لەسـەر ئەوەی لەو کـاتەی دەبـێ درێـژە بە پشتگیریی پڕۆژەی سوریای مەزنتر بدرێ، بەڵام زۆریش بە جۆش و کـارانەبوون تـا لە ئاینـدەدا پێگەی فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵاتـدا ڕوونەبێتەوە. لە ترسی ئەوەی نەوەک فەرەنسا بیرۆکەی سـوریای مەزنتـر لەسـەر حیسـابی بریتانییەکـان بەرفرەوانتربکـا و هەر لەو ڕێـگەیەوە هەژمـوونی خـۆی تـا نیـوەی ڕێـی نۆکەنـدی سـوێس

درێژبکاتەوە، بۆیە بڕیاریاندا پلانەکە بکەنە دوو قۆناغ.[14] هەنگاوی یەکەم یەکخستنی ناوچە عەرەبییەکانی فەڵەستین لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی ئوردن لەژێر پاشایەتی عەبدوللادا. قۆناغی دووەم، یەکێتییەکە ویۆەتر بچێ[94] و لەگەڵ سوریا و لوبناندا یەکبگرێتەوە. لە ڕوانگەی ترسی هەردوو پیاوەکە سەبارەت بە بڵاوبوونەوەی هەژموونی فەرەنسا، بەدەرنانی ڕکابەرە مێژووییەکەیان لە گەمەکە لە قۆناغی دووەمی جێبەجێکردنی پلانەکەیان ئەوپەڕی ئاوات و داخوازییان بوو. ئەم ڕامانەش پێنەدەچوو بۆ «مۆین» مایەی سەخڵەتی بێ. دەگوترا ئەو دەیخواست "لەپێناو سەقامگیرکردنی ڕەوشی فەڵەستین خوازیار بوو فەرەنسییەکان فڕێبداتە بەردەم گورگان یان بەردەم عەرەب."[15]

هەندێک دوای ئەوە کاربەدەستانی بریتانیا لە ڕۆژهەڵات کاریان لەسەر هەڵسەنگاندن و هاندانی عەرەبەکان بۆ جێبەجێکردنی هەردوو قۆناغی پلانەکەی سوریای مەزنتر کرد، ئەمە و وێڕای ئەو ڕاستییەی لە لەندەن جیاوازییەکی قووڵ سەبارەت بە سیاسەتەکە هەبوو. یەکێکیش لەو کەسانەی بەم کارە پەیوەست بوو «و.ف.ستیرلینگ» بوو. ئەو پیاوەی بەر لە چارەگە سەدەیەک لەگەڵ «لۆرانسدا» هاتبووە دیمەشق. ئەو لەساڵی ١٩٤١ وەک ئەفسەری سیاسی بانگکرایەوە، ئەوە بوو لە حوزەیرانی ١٩٤٤ نێردرایە دیمەشق تا وەک فەرماندەی بیابان و بەرەی ناوچە عەرەبییەکان و ئەفسەری پاشکۆ لە نێوان سوپای بریتانی و «شوکری قوتلی» سەرۆکی سوریا دەستبەکاربێ.[16] ئەو دۆستایەتی لەگەڵ شێخە دەستڕۆیشتوەکانی عەرەبدا هەبوو، ئیدی ئەو پەیوەندییەی کاتی خۆی لەگەڵ لۆرانس و ناوچەکەدا هەیبوو،

---

٩٤ ویۆەترچوون: زیاتر ڕۆیشتن، دوورترچوون.

فەرەنسییەکانی نیگەرانکرد، لەوەش هۆشداری خۆیان وەرگرت، کاتێ دەستبەجێ لەگەڵ سەروەزیری سوریا لەسەر خوانی شێوان دانیشت و یەکێ لە ڕۆژنامە خۆجێیەکانیش بە "سەرۆکی هۆزەکانی سوریا و ڕۆژهەڵاتی ئوردن"ی لەقەڵەمدا.[17]

لەو دواییانە لە ئەرشیفی فەرەنسییدا دەرکەوت، ئەو کات چاودێرییەکی زۆریان بەسەر «ستیرلینگ» کردبوو، بۆ هەرشوێنێک ڕۆیشتبا سایەیان دەکرد. لە ئەنجامی ئەو هەموو چاودێرییە، فایلێکی قەبەیان بۆ کۆلۆنێلە بریتانییەکە کردبووەوە، تێیدا سەلمێنرابوو، کە گومانەکانیان لە شوێنی خۆی بوون، ئاخر «ستیرلینگ» بە دوای باسوخواسی سەیردا دەچوو، نەدەچووە نێو بازنەی ئەرکە ڕووکەشەکەی. لە زنجیرەیەک لەو دیدار و کۆبوونەوانەی لەگەڵ سورییەکان پرسیاری دژواری دەکرد، دەیپرسی ئایا ڕات لەسەر یەکێتیی عەرەب چییە؟ ڕا و بۆچوونت لەسەر حکومەتە هەنووکەییەکە چییە؟ ئایا ئایندەی سوریا چۆن دەبینی؟[18] فەرەنسییەکان لەو چاودێریانەدا بە شێوەیەکی ئاسایی دەیانبینی، پرسیارلێکراوان داوای یارمەتیی بریتانیایان دەکرد.

«ستیرلینگ» بە ئاماژەکردن بۆ دانوستان لەسەر ڕێککەوتننامەیەکی ڕاستەوخۆی سورییەکان کە لەگەڵ بەرژەوەندی بریتانیا بێتەوە لە شێخێک- پێشەوایەکی ئایینی دیار-ی دیکەی پرسی ئاخۆ ئەو هەژموونی خۆی لەم بارەیەوە چۆن دەخاتەگەڕ. «سترلینگ» وەهای پرسی؛ "سەبارەت بە داوای پرس و ڕاوێژ لە خاوەنپایەیەکی وەک جەنابتان لە بارەی هاوکاریی بریتانیا بەوەی بریتانیای مەزن حیساب لەسەر پایەی جەنابتان بکا تا بە ڕاوێژتان خزمەتی سوریا بکەن بە جۆرێک لەگەڵ بەرژەوەندیی گشتیی بریتانیای بێتەوە، ئاخۆ تۆ چی وەڵام دەدەیتەوە؟"[19]

وەڵامی شێخەکەش ئەوە بوو: "ئەگەر بریتانیا ڕاستگۆیانە سەربەخۆیی و مافە ڕەواکانی وڵاتەکەمان بسەلمێنێ... پێم وایە هەموو خەڵکە شەڕەفمەندەکە دەستی دڵسۆزی بۆ بریتانیا درێژدەکەن."[٢٠]

فایلی نهێنیی هاوشێوەی بریتانیا، کە تەنیا لەم دواییانەدا پەردەیان لەسەر هەڵدراوەتەوە، دەریدەخەن ئاخۆ بۆچی کاتی خۆی «ستیرلینگ» ئەو جۆرە پرسانەی کردوون.[٢١] هەر چەند ڕۆژێک بەر لەگەیشتنی «سترلینگ» بۆ دیمەشق، «سپیرس» نامەیەکی لە «جەمیل مەردەم»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی سوریا پێگەیشتبوو، پێشنیازی "ڕێککەوتنێکی فەرمی" لەنێوان سوریا و بریتانیا کردبوو بۆ ئەوەی ڕێگربێ لەوەی فەرەنسییەکان جارێکی دیکە جڵەوی ڕۆژهەڵات بگرنەوەدەست.

مەتەڵی ئەوەی ئاخۆ بۆچی «جەمیل مەردەم» لە نامەکەیدا «شوکری قوتلی» بە "دەعبایەکی کۆلۆنیالی" وێنادەکا.[٢٢] هەروەک فەرەنسییەکان هیواداربوون، حکومەتە ناسیۆنالیستەکەی سوریا بە تیژی سەبارەت بەوەی ئاخۆ کێ یەکێتیی عەرەب بەدیدێنی، ناکۆکبوون. «شوکری قوتلی» کە زۆر لایەنگریی عەرەبستانی سعوودی بوو، زۆر ڕقی لە هاشمییەکان دەبووەوە. هەر بۆیە بەربەستێکی گەورە بوو لە پێش نەخشەی بریتانیا بۆ لکاندنی فەڵەستینی عەرەب بە ڕۆژهەڵاتی ئوردن و لە دواییشدا بە سوریا و لوبنان. لە سەرێکی دیکەشەوە، «مەردەم» حەزی بە چارەی هاشمییەکان دەکرد و خوازیار بوو «عەبدوڵڵا» ببێتە پاشای یەکێتیی عێراق و سوریا و ڕۆژهەڵاتی ئوردن و لە مانگی نیسانیشدا ڕێککەوتننامەیەکی لەگەڵ سەروەزیری عێراق واژۆکردبوو، تێیدا هەردووکیان پابەندیی خۆیان سەبارەت بە

"پێکهێنانی دەوڵەتێکی هاشمی کە سوریاش بگرێتەوە" دەربڕیبوو.[٢٤]
هەر بۆیە «مەردەم» داوای یارمەتی لە بریتانیا کرد، «سپیرس»یش بە جۆشەوە حەزی لێ بوو پشتی بگرێ. هەینێ وەزیرە بریتانییەکە بە ڕۆژنامەنووسێکی گوت؛ "ئامانجەکەم سادە و ساکارە. دەمەوێ فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵات ڕاوبنێم. گەمژەییە ئەگەر بڕوا بەوە بێنین گوایە دوای جەنگ سیاسەتی باش ئەوەیە، دەبێ لەگەڵ فەرەنسییەکان هاوکاربین."[٢٥]

لە ٥ی حوزەیرانی ١٩٤٤ (ڕۆژێک بەر لە ڕۆژی D-Day)[٩٥] بە نهێنی لەگەڵ «مەردەم» و «سەعدوڵلا جابری» سەروەزیری سوریا کۆبووەوە. لەوێدا بە هەردوو کاربەدەستەکانی سوریای گوت، ئەگەر هاتوو تەنیا لەگەڵ بریتانیا لەگەڵ ڕێک بکەون، ئەوا حکومەتی بریتانیاش پشتگیری ئەو دارشتە فیدراسیۆنەی عەرەب دەکا، کە ئەوان داوایدەکەن. لە بەرانبەر ئاڵوگۆڕی سوود و کەڵکی بازرگانی لەگەڵ کۆمپانیاکانی بریتانیدا بەڵێنی ئەندامێتیی سوریای لە "بلۆکی ئەسترلینی" بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەڵاوسان دا، کە ئەو کات گرفتێکی تەشەنەسەندوو بوو. لە کۆتاییشدا پێیگوتن، لە گفتوگۆکانی دیکەدا باسوخواسەکان ڕوونتردەکاتەوە بە مافی کۆمپانیا دەرەکییەکان و پرسی چەکدارکردنی سوپای سوریاشەوە.[٢٦] جارێکی دیکە «مەردەم» لە هەمان ڕۆژدا مەیل و تاسەی خۆی بۆ گەیشتن بەو ڕێککەوتننامەیە دووپاتکردەوە. ئیدی ڕەچاوکراوانە چاوەڕێی وەڵامی دەکرد.

٩٥ واتە ڕۆژی ٦ی حوزەیرانی ١٩٤٤، ئەو ڕۆژەی لە دووەمین جەنگی جیهانیدا هێزەکانی هاوپەیمانان باکووری فەرەنسایان گرت و لە کەناراوی نۆرماندی دابەزین، بە مەزنترین ڕۆژی جەنگی دەریایی لە مێژوودا تۆمارکرا و چارەنووسی دووەمین جەنگی جیهانیشی بە بەرژەوەندیی هاوپەیمانان دژی نازییەکان وەرچەرخاند.

تا ڕۆژی ٦ی مانگ فەرەنسییەکان بەو کۆبوونەوە نهێنیانەیان نەزانی. هەر دوای ئەوەش بە شێوەیەک لە شێوەکان دانەیەکی لەبەرگیراوی هەردوونامەکەی «مەردەم» کە بۆ وەزیرە بریتانییەکەی نووسیبوو لەگەڵ وەڵامی سپیرس و بەڵێنەکەی کەوتە بەردەستیان. هەروەک «سپیرس» فشاری ئەوەی دەکرد بەڵکو فەرەنسییەکان دەرەک(ئاسایشپارێز)ی سوری پڕچەک بکەن، ئەو زانیارییەش کەوتە بەردەستی فەرەنسییەکان، کە ئامانجی بریتانییەکان لەوەدایە سورییەکان ئەو توانا و ئامرازەیان بکەوێتەبەردەست تا هەر بە خۆیان پاڵ بە فەرەنسییەکانەوە بنێن و دەریانبکەن. ڕاسپێراوی گشتیی فەرەنسی نوێ لە ڕۆژهەڵات «پاول بێنێت Paul Beynet» جێگەی «ژان هیلو»ی ئالوودە بە ئەلکحول گرتەوە، ئەو کاربەدەستە نوێیە لە سەردەمی هەرای دروزەکاندا لە ڕۆژهەڵات ئەفسەری هەواڵگری بووە، ئینجا هۆشداری دایە کۆمیتەی فەرەنسی بۆ ڕزگاریی نیشتمانی، کە سورییەکان لەبەر چ تەداروکێک دان بۆ دەرکردنی فەرەنسییەکان. هەروەها ئەوەشی پێڕاگەیاندن، هێزی وایان نییە دەرەقەتی ئەو مەترسییە ببنەوە.[٢٧] ئەوسا هەوڵیدا خۆی لە داوانامەکەی «سپیرس» بدزێتەوە، ئاخر سپیرس ڕووی لە سوپای بریتانی نابوو بەڵکو جبەخانەیەکی حەوت هەزار تفەنگی بخەنە بەردەستی سورییەکان-ئەمەش حەفت جاران بەقەد ئەوەی خۆیان داخواز بوون- وێڕای ئەم ژمارەیە لە تفەنگ داوایکردبوو چەند سەد چەکی ئۆتۆماتیکیشیان بدەنێ.

زانیاریی هەواڵگرییانەی دیکەی لای فەرەنسییەکان ئەو هەستە گشتییەی پشتڕاستکردەوە، کە جەنگ خەریکە پێدەنێتە دوا قۆناغی خۆی، نیشانەی ئەوە بوو دوا ساتەکانی ئەم حاڵەتە هاتۆتەپێش.

«جەمیل مەردەم»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی سوریا بە ئاشکرا لێدوانی سەبارەت بە نەخشەی یەکێتیی عەرەب دا بەوەی "خەریکە ئەو دۆخە بەدیبێ"، لە ڕێگەی جاسوسێکیش لە دەستەی دیپلۆماتی بریتانی لە بەیروتەوە فەرەنسییەکان بەوەیان زانی، کە بریتانییەکان گوشاری گەورە دەخەنە سەر سوریا و لوبنان تا یەکبگرنەوە.[٢٨] لە ٥ی ئابدا «گێلبەرت ماککێرس Gilbert MacKereth» کە هاتبووە ڕیزی ئەرکی «سپیرس» پەیامێکی بۆ «ڕیاز ئەلسولح»ی سەرۆکی لوبنان نارد، داوای لێکردبوو وەڵامی پێشنیازەکەی ئەم دواییەی «مەردەم» بداتەوە. هەروەها ئەوەشی نووسیبوو بریتانیا بەڵێنی پاراستنی سوریا لە دەستدرێژی دەرەکی دەدا، بەڵێنیدابوو "بە تەواوی چاوتێبڕینی جووەکانیش بوەستێنێ" و پشتگیری بریتانیاشی بۆ یەکگرتنی سوریا و ڕۆژهەڵاتی ئوردن و فەلەستین لەژێر پاشایەتی عەبدوللادا دەربڕیبوو.[٢٩] چوار ڕۆژیش پاشتر ڕۆژنامەی هەراسانکەری زایۆنیست «فەلەستین پۆست» چیرۆکێکی بڵاوکردەوە، گوایە سەرانی چەندین دەوڵەتی عەرەبی لەم ماوە کورتەی دواییدا، لە ئەسکەندەریە یەکدییان بینیوە و بە شێوەیەکی زۆر سەیر تاوتوێی شتێکی هاوشێوەی یەکێتیی عەرەبییان کردووە. هەرچەندە حکومەتی سوریا ڕاپۆرتە ڕۆژنامەوانییەکەی ڕەتکردەوە، بەڵام وتارەکە ڕێک لەگەڵ زانیاری هەواڵگریی فەرەنسییدا هاتەوە و دواتر هەواڵێک پەیدابوو، کە «نوری سەعید»ی سەرۆوەزیری عێراق لەگەڵ هاوتا سوری و لوبنانییەکەی و چەندین ناسیۆنالیستی دیکە لە کۆتایی مانگی تەممووزدا کۆبووەتەوە. یەکێک لەوان گوشاری ئەوەی کردووە تا زووە کار لەسەر پێشنیازەکە بکەن، ئەمە لە کاتێکدا سوپای بریتانی لە سوریا مابووەوە و پشتگیری ئەم پڕۆژەیان دەکرد.[٣٠] «بینێت»

کە ئەم هەواڵە جیاجیـانەی بـۆ «ماسـیگلی» نـارد کۆمێنتێکیشـی لەسەر نووسی، بەوەی هەر هەموویان ئاماژە بە یەکێتیی عەرەب دەکەن، کە بیرۆکەکە "بە فیتی بریتانیا" بووە.[٣١]

وەزیری کاروباری دەرەوە لە لەندەن ئاگای لەوە نەبوو ئاخۆ چی ڕوودەدا، هەرچەندە ئەوەی دەبینی، کە پێشهاتەکانی سوریا "هەر بەڕاستی «ماسیگلی» پەشێوحاڵ کردووە".[٣٢] ئەو بە «دەف کۆپەر Duff Cooper»ی باڵوێزی بریتانیا لای کۆمیتەی فەرەنسی گوت؛ "من گومانم نییە، ئەو لە دڵەوە بڕوای هێناوە، هەرچەندە هەڵەش بێ، کە دەسەڵاتە خۆجێییەکەمان خەریکن ئەوەی لە پێگەی فەرەنسا لە سوریا ماوەتەوە تێکوپێکی بدەن و هیچ دەرفەتێکیش بۆ ئەم کارە لەدەستنادەن."

هەرچەندە «ئیدن» کتومت نەیدەزانی ئاخۆ «ماسیگلی» بۆ ئەوەندە دڵنیایە، بەڵام دەیزانی فەرەنسییەکان هەندێ بەڵگەیی هەراسانیان سەبارەت بە چالاکییەکانی «سپیرس» لەبەردەست دایە. لە مانگی شوباتی هەمان ساڵ «سپیرس» نامەیەکی ڕەنگینی بۆ «دەف کوپەر» نارد، تێیدا نووسیبووی «ستێینلاس ئۆستروٚرۆگ Stanislas Ostrorog»ی کۆنسولی نوێی ڕاسپاردەیی گشتیی فەرەنسا لە بەیروت ئالودەی ماددەی ئەفیونە و چەندانی دیکەش بەر لە جەنگ "شەپقەڕەش[٩٦]" بوونە.[٣٣] لەجیاتی ئەوەی نامەکە بۆ باڵوێزەکە خۆی بکرێتەوە، نامەکە ڕێگەی خۆی بڕی و گەیشتە دەست باڵوێزی فەرەنسی، ئیدی «ڕێنێ ماسیگلی» خوێندیەوە. کاتێکیش «کۆپەر» بۆی دەرکەوت نامەکە چی

---

٩٦ شەپقەڕەشەکان «کاگۆلاردس Cagoulards» مەبەست دەستەی ڕاستڕەوەکانی فەرەنسا بوون، لە ١٩٣٥-١٩٤١ لە فەرەنسا دژی کۆمۆنیست و چەپەکان جووڵاونەتەوە.

تێدابووه، به داخه‌وه گوتی؛ "ئه‌رێ ناكرێ به‌ڵگه‌نامه‌ی به‌دبه‌ختی وا نه‌كه‌ونه ده‌ستی فه‌ره‌نسییه‌كان."[٣٤]

«سپیرس» له‌وه زیاتر به‌خه‌م نه‌بوو، ئاخر ده‌مێك بوو به‌رگه‌ی خۆجڵه‌وكردنی له سه‌خڵه‌تكردنی فه‌ره‌نسییه‌كان نه‌ده‌گرت. له ماوه‌ی یه‌كه‌مین جه‌نگی جیهاندا، ئه‌و گریمانه‌یه له پشت ئه‌ركه‌كه‌ی ئه‌ودا هه‌بوو، كه كاریگه‌ریی هاوپه‌یمانێتی له‌گه‌ڵ فه‌ره‌نسییه‌كان تاكه ڕێگای به‌زاندنی ئاڵمانه‌كانه، به‌ڵام له ئه‌زموونی ئه‌م دواییانه‌یدا وای لێكرد له‌م هۆكاره به‌راییه بپرسێته‌وه. مانگێك دوای ڕۆژه‌كه‌ی نۆرماندی، ئه‌و كاته‌ی هاوپه‌یمانه‌كان توانیان له‌شكریان له نۆرماندی دابه‌زێنن و جێگیربكه‌ن، به دۆستێكی خۆی گوت، ئه‌زموونی چوار ساڵی ڕابردوو ئه‌وه‌ی سه‌لماند، "ئێمه به هه‌بوونی نه‌یارێتی فه‌ره‌نسییه‌كانیشه‌وه ده‌توانین شه‌ڕه‌كه بكه‌ین و بشیبه‌ینه‌وه، یان به لای كه‌مییه‌وه فه‌ره‌نسییه‌كان له پێگه‌ی نه‌یاری داگیركردن دابنێین".[٣٥] ئیدی به‌و لێكه‌وته‌یه پێویستی به‌و ڕێسایه نه‌ما: "به‌ده‌ستهێنانی دۆستایه‌تیی فه‌ره‌نسا به‌هه‌ر نرخێك بێ"، ئینجا زانی ده‌بێ مشتومڕه‌كه‌ی له‌سه‌ر ئه‌وه بێ، پێویست به دڵگه‌رمیی دیگۆل ناكا، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هه‌ر به لای كه‌مییه‌وه پیاوه فه‌ره‌نسییه‌كه "جێگه‌ی متمانه‌ی شایسته نییه" له‌كاتێك ئه‌گه‌ر هاتوو له ڕۆژهه‌ڵاتدا باڵاده‌ست بوو، ئه‌وا ڕێگه‌ی ئاسایش و سه‌لامه‌تی پێویستمان له نۆكه‌ندی سوێس ده‌كه‌وێته به‌ر مه‌ترسی.

ئیدی «ئیدن» هه‌ناسه‌ساردانه به‌دوای ده‌رفه‌تێك ده‌گه‌ڕا تا له به‌رپرسیارێتیی دیپلۆماته‌كه ڕزگاری بێ، به‌ڵام چه‌رچڵ له‌سه‌ر پاراستنی دۆسته كۆنه‌كه‌ی به‌رده‌وامبوو. كاتێك «ئیدن» هۆشداری دایه سه‌رۆوه‌زیر، كه یه‌كێ له‌و ڕاپۆرته توندانه‌ی «سپیرس» گه‌یشتبووه ده‌ستی فه‌ره‌نسییه‌كان، سه‌رۆوه‌زیریش پاش ده ڕۆژ

گوتی زانیاری ئەو سەرچاوانەی «سپیرس» "زۆر گرنگ" بوون.[٣٦]
"من تا ئێستاش هەر بە هیوام ڕۆژێک دابێ نوێنەری پاک و ڕاستگۆی فەرەنسی بێنە سەرکار و جێگەی ئەو ئاوارە دیگۆلییانە بگرنەوە."

دەرفەتی «ئیدن» بۆ بانگکردنەوەی سپیرس ئەو کاتە هات، کە پرسی پڕچەککردنی ژاندارمەی سوری هاتەئارا، ئەو کاتەی سپیرس بەبێ گەڕانەوە بۆ لەندەن کارەکەی کردبوو. ئەوسا وەزیرە بریتانییەکە کردەی ڕادەستکردنی چەکەکانی ڕاگرت و بە کراوەییش بە «ماسیگلی» گوت بەم دوایانە دوو جاران بە چەرچڵی گوتووە «سپیرس» بکێشێتەوە لەندەن، هەروەها ئەوەشی بە کابرای فەرەنسی گوت؛ تەنیا ٢٠٠٠ تفەنگ لەبری ٧٠٠٠، ژمارەی داواکراوە بنەڕەتییەکە بدەنە سورییەکان. چەند ڕۆژێک پاشتر قەناعەتی بە چەرچڵ کرد، تا «سپیرس» بە سەرزەنشتکردنەوە بانگی لەندەنی بکاتەوە.

«ماسیگلی» دەیزانی لە لەندەن فشاری زۆر سەبارەت بە لابردنی «سپیرس» هەیە، هەروەها دەشیزانی هەوڵ و تەقەللای بێژمار لە ڕۆژهەڵات بۆ یەکێتیی عەرەب لە ئارادان، ئینجا بڕیاریدا ئەو ساتە هاتووە ئەوەی سەبارەت بە چالاکییە ژێربەژێرەکانی وەزیرە بریتانییەکەی دەزانی بۆ «ئیدن»ی ئاشکرابکا. کاتێک ئەو لە ٢١ی ئابدا بۆ قسەکردن لەسەر پرسی ڕۆژهەڵات گەیشتە لەندەن، ئەمەش هەر چەند ڕۆژێک بەر لە ڕزگارکردنی پاریس، سەرنجنامەیەکی پێشکەشکرد، بریتانییەکانی بەوە خەتابارکرد، کە سوودیان لە لاوازی فەرەنسییەکان وەرگرتوە تا لەسەر حیسابی ئەوان هەژموونی خۆیان لە ناوچەکەدا درێژبکەنەوە. ئەو ڕەتی کردەوە لەوە زیاتر لە گەڵ «ئیدن» باسوخواس بکا تا ئەو کاتەی

بە یەکەوە لەگەڵ «ئیـــدن» لەو خەم و نیگەرانیــــیە نەکــــۆڵنەوە و مشـــووری ئەوە نەخـــۆن دەبـــێ دوای جەنـــگەکە پـــێگەی شـــیاو و شایستەی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵات پارێزراو بێ.

ئیـــدین بەو تەپـــکەیەی[٩٧] «ماســـیگلی» بـــۆ دانـــابووەوە داودۆز نەبـــوو، بـــۆیە هەر تـــۆمەتێکی هاوتـــا فەرەنســـییەکەی ســـەبارەت بە تاوانبـــارکردنی بریتانییەکـــان ڕەتکردەوە و حاشـــاییلێکرد. بەرپرســـە ئینگلیزەکە بە هاوتا فەرەنسییەکەی گوت؛ "هیچ شـتێک لە سیاســەتی حکـــومەتی خاوەنشـــکۆی بریتانیـــادا بـــۆ بنکـــۆڵکردنی هەژمـــوونی فەرەنســـــا لە ڕۆژهەڵاتـــــدا نیـــــیە"، هەرچەنـــــدە قســـــەکەی وەهـــــا هەمـــــوارکردەوە، کە حکـــــومەتی بریتانیـــــا نیـــــازی نەبـــــووە کاربەدەســـــتەکانی خـــــۆی لە دژی بەرژەوەنـــــدیی فەرەنســـــی بەکاربێنێ."[٣٧] کەچی ئێستا ئەو بە وەڵامەکەی ماسیگلی نائاسوودە بـــوو، ئـــاخر ماســـیگلی نامەکـــانی «مەردەم» و ڕەشنووســـی ئەوەی «ســـپیرس» بە وەزیـــری کاروبـــارەی دەرەوەی ســـوریای گوتبـــوو، خســـتەبەردەم «ئیـــدن»؛ هەروەهـــا ئەوەشـــی بـــۆ ســـەلماند، کە «ســـپیرس» خەریکی دانوســـتان بووە لەســـەر ئەوەی ڕێککەوتننامە لەنێـــو ئەو دوو دەوڵەتە و ئینگلســـتان مـــۆربکەن.[٣٨] بە ڕوونـــی ئیـــدن دۆشـداما‌بوو، حاشـایی لەوە کرد کردەکـانی «سـپیرس» بە فەرمـی حکـومەتی بریتـانییەوە پشـتگیری لێکرابـێ. بـۆ گەڕانەوەی بـڕوا و متمانە بۆ هەردوولا، دیسان «ئیدن» بە «ماسیگلی» گوتەوە پشـتی هەوڵەکانی فەرەنسا بۆ ڕێککەوتنی هەردوو وڵاتەکەی ڕۆژهەڵات و فەرەنسـا دەگرێ. دەسـتبەجێش برووسـکەیەکی بۆ بەرپرسـیارێتیی «سـپیرس» لە بەیـروت نـارد کە بە داوای «جەمیل مەردەم» قایل نییە.

---

٩٧ تەپکە، داو، تەڵە، تەپکەدانانەوە، داو دانانەوە.

بۆ ڕۆژی پاشتر «ئیدن» چەرچڵی ئاگادارکردەوە لەوەی "بە نووسین چارەسەرکراوە." ئێمە ناتوانین چیدی ئۆباڵی سەر شانی فەرەنسییەکان قورستر بکەین."[39] لە کۆتاییدا چەرچڵیش قایلبوو. ئاخر سەروەزیر ساڵیک پێشتر «سپیرس»ی ئاگادارکردبووەوە، ئەمە لە کاتێکدا بوو ئەو بە "کارایی و وریایی" کاری دۆستە دێرینەکەی سەرسام بوو، کە پێویست نەبوو بەو ڕاددەیە بە جۆش و تاسەمەند بێ. ئێستا ئەو لۆمەی برادەرەکەی کردبوو لەسەر ئەوەی دەبووایە بە وریاییەوە مامەڵەی لەگەڵ فۆبیای فەرەنسی بکردبایە.[40] ئەوە تێبینیکرا "بێ دوودڵی فەرەنسییەکان هەست بە سەخڵەتی و هەراسانییەکی زۆر دەکەن"، و لە دواییدا لەسەرکارلاچوونی خستەپێش. "دوو یان سێ مانگی دیکە لە دەرەوە دەمێنیتەوە."

کار ئاوا ڕۆیشت. «سپیرس» لە ئەیلوولدا گەڕایەوە لوبنان، بەڵام ئەو دەسەڵاتەی پێشووی نەمابوو. ئێستاش پاریس ئازادە و دیگۆلیش دەسەڵاتێکی هەڵچووە، «سپیرس»یش لە «ئیدن»ەوە ڕێنمایی دیاریکراوی بۆ هاتووە تا یاریدەی فەرەنسییەکان بدا لەگەڵ هەردوو دەوڵەتی سوریا و لوبنان بگەنە ڕێککەوتن. لەوەش زیاتر، لەو کاتەی لە لەندەن بوو، دەسەڵاتەکەی بە شێوەیەکی بەرچاو کەسی دووەمەوە واتە «ماککیرس» کەمببووەوە. ئەو سەرکۆنەی «ماککیرس»ی کرد، بەڵام «ماککیرس» گوێی پێ نەدا. تا ئەو کات «سپیرس» زۆر لە هاوکارە کۆنەکانی پەکخرابوو، تەنانەت ئەوانەی بە شێوەیەکی بەربڵاو هاوبۆچوونیشی بوون. بەرەبەرەی کۆتایی مانگی تشرینی دووەم و لە کۆتاییدا داوای چەرچڵی پێگەیشت دەست لە کار بکێشێتەوە، ئەویش لە ٢٤ی مانگدا وایکرد.

لەو نێـوەدا وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوە هەوڵـیدا ئەو بـارە تەمومژاوییەی کۆبوونەوەی هـاوینی «سپیرس» لەگەڵ «مەردەم» ڕوونبکـاتەوە. یەکێ لە دیپلۆمـاتە بریتانییەکـان ئەو کـاتەی هـۆبەی ڕۆژهەڵات لە وەزارەت سـەبارەت بە بەدواداچـوون بـۆ پرسـەکە پرسـی، ئەویـش وەڵامـی دایەوە؛ "نـاتوانم بیـرلەوە بکەمەوە، کە لە پشت ئەو دووکەڵەوە ئاگر هەبووبێ."[٤١] بە کورتی ئەوان مشووری ئەوەیـان دەخـوارد، سـەرچاوەی بەڵگەنامەکـان گۆڕەوشـاربکەن و «سـپیرس»یـش ڕووبەڕووی شـتەکان بـکەنەوە؛ بەڵام ئەوسـا نیگەرانبـوون لەوەی نەوەک «سـپیرس» بڵـێ منتـان لەسـەر بنەمـایەکی سـاختەی خەتاکـاریی فەرەنسـی تاوانبـارکردووە. بـۆیە وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوە بڕیاریـدا وەهـا باشـترە جـارێ لە پرسـەکە بگەڕێـن و نەیـوروژێنن. هەرچەنـدە مەترسـی ئەو فەنـدوفێڵەش لە گۆڕێدا هەبـوو، ئەگەر هـاتوو ڕاسـتەوخۆ وەڵامـی گۆتەکـانی «ماسیگلی» نەدەرێـتەوە، هەروەک ئەنـدامێکی دیـکەی هـۆبەکە دەریبـڕی؛ "پـێم وایە فەرەنسـییەکان لەڕووی دەرونـیـیەوە قبووڵیانە ئەگەر هاتوو لە گفتوگۆکانی ئەم حوزەیرانەدا حکومەتی خـاوەن شـکۆوە پاڵپشـتی بکرێ، ئەوا چیـدی ئەوان نـوێنەرایەتی سیاسەتەکەمان ناکەن."[٤٢]

بە کۆتاییهاتنی ١٩٤٤، سپیرس گەڕایەوە بریتانیا. وەک دیـاربوو، ئەمەش کاتێکی گونجاو بوو بۆ ڕۆیشتنی ئەو.

٢٤
کوشتنی «لۆرد مۆینێ»

کاتێ ترۆمبێلەکەی «لۆرد مۆینێ» لە نیوەڕۆی ٦ی تشرینی دووەمی ١٩٤٤دا بەرەو دەروازەی ماڵی خۆی بایدایەوە، دوو گەنج کە چاوەڕێی گەڕانەوەی وەزیرە بریتانییەکەیان دەکرد، خێرا دەرکەی شوورەکەیان بە ڕووی دەرەوەدا کردەوە و بە دوای ترۆمبێلەکە غاریاندا. ترۆمبێلەکە لە پێش گەنجەکە وەستا، یاریدەدەری مۆینێ و شوفێرەکە دابەزین: یاریدەرەکە بەرەو دەرکەی پێشەوەی ماڵەوە ڕۆیشت، شوفێرەکەش لە دەورەی ترۆمبێلەکە سووڕایەوە تا دەرکەی دیکە لەسەر وەزیر بکاتەوە.

"نەجووڵێی. لە شوێنی خۆت بمێنەوە. نەکەی بجووڵێی." ئەمە قسەی یەکێ لە دوو گەنجەکە، قسەی «ئیلیاهو هاکیم Eliahu Hakim» بوو، وەهای بە «مۆینێ» گوت و لوولەی دەمانچە درێژە ڕیڤۆلڤەرەکەشی تێکرد.[1] «ئیلیاهو بێت تسوری Eliahu Beth Tsouri»ی یاوەری «هاکیم»یش لە مەودایەکی نزیکەوە تەقەی لە شوفێرەکە کرد و خستییە گۆڕێ. «هاکیم»یش لە پەنجەرەی کراوەی ترۆمبێلەکە لوولەی دەمانچەکەی لەسەر «مۆینێ» ڕاگرت و سێ فیشەکی پێوەنا.. بە گوێرەی قسەی سکرتێرەکەی «مۆینێ»، ئەو کەسەی لە تەنیشت «مۆینێ» دانیشتبوو، "«مۆینێ» دەستی لەسەر گەرووی دانا و گوتی، ئۆی، خۆ ئەوە تەقەیان لێکردین".[2] دوا قسەی وەزیرەکە ئەوە بوو: "کەی دکتۆرەکە دەگا؟" وێڕای ئەوەی خوێنیشیان تێکرد، کەچی ئەو لە سەعات هەشتی شەودا تەواوبوو.[3]

تا ئەو کات، هەردووکیان «هاکیم» و «بێت تسوری» لەژێر دەستی پۆلیسدا بوون. ئاخر کاتێ ڕایانکرد، یاریدەدەری «مۆینێ» بە دوایاندا غاریدا و پاشان لەو کاتەدا پۆلیسێکی میسری بە پایسکلەوە بەوێدا دەهات. ئینجا پۆلیسەکە دوای بکوژەکان کەوت، لە کۆلانێکی بنبەست عاسییکردن. «هاکیم» حاشایی لەوە نەکرد کە وەزیرەکەی کوشتبێ. ئەو بە پۆلیسی گوت؛ "من بەتایبەتی لە ڕێی ڕێکخراوێکەوە بۆ کوشتنی «لۆرد مۆینێ» نێردرابووم."[٤] ڕێکخراوەکەش گرووپی ستێرن بوو.

نزیکەی سێ هەفتە دوای ڕووداوەکە، «دەف کووپەر»ی باڵوێزی بریتانیا لای حکومەتەکەی دیگۆل، کە دوای ڕزگارکردنی شارەکە هاوپەیمانان گەڕابووەوە پاریس، برووسکەیەکی زۆر نهێنی لە لەندەنەوە بۆ هات، پێیگوترابوو داوا لە فەرەنسییەکان بکا، کەشتییە جەنگییەکەیان نەنێرنە ڕۆژهەلات. پەیامەکە پەشۆکاندی. ئەو نووسی؛ "ئەوان نیگەرانن، چونکە کەشتی «ئێمیلی بێرتین» دەچێتە بەیروت، پێی وا بوو لەو کاتەدا دۆخی ڕۆژهەڵات دەشڵەژێنێ هەروەک چۆن ڕووداوەکەی کوشتنی «مۆینێ» ئەنجامێکی وەهای لێکەوتەوە. کاتێک بە سەنگینی وەڵامیدایەوە کەوا ئەو "هیچ پەیوەندییەک لە نێوان کوشتنی وەزیرە بریتانییەکە لە قاهیرە بە دەستی تیرۆرستانی جوو و سەردانی کەشتییە فەرەنسییەکە بۆ سوریا نابینێ". «ئیدن»ەوە وەڵامێکی دووپاتکراوەی پێگەیشت، بە شێوەیەکی لەبن ئەوە بکا کە پێیگوتراوە.[٥] سەبارەت بەوەی ئاخۆ پەیوەندییەک هەبووبێ، لەم دواییانەدا فایلەکانی حکومەت ئاشکراکراون و ئەوە ڕوونبووەوە،

که لای دەزگای هەواڵگریی نهێنی بریتانی « Bureau Noir» ئەم شتە سەلمێنرا.

هەشت هەفتە پێشتر و بە چەند ڕۆژێک دوای ڕزگارکردنی پاریس، وێستگەی « MI6» لە ڕۆژهەلات، سێ ڕاپۆرتی سەرەتایی خۆی سەبارەت بە ئەفسەری هەواڵگریی فەرەنسی بە ناوی «کۆلۆنێل ئالیساندری Colonel Alessandri» بەرزکردەوە. «ئالیساندری» وەک کاتی خۆی لە ڕۆژگاری هەرای درووزەکان ئەفسەرێکی گەنجی فەرەنسا بووە. لە بەرایی ڕۆژانی جەنگیشدا پاشکۆی سەربازیی فەرەنسای ڤیشی بوە لە تاران. ئێستاش هاتووەتە بەرەکەی دیکە و بووەتە بەرپرسی دەزگای هەواڵگریی فەرەنسی بە ناوی نووسینگەی ڕەش «بیرۆ نوار Bureau Noir». کار و چالاکی نووسینگەکە دژوەستانەوەی دەستڕۆیشتنی بریتانییەکان بوو لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست. « MI6»یش لە دەستپێکەوە بڕوایان وا بوو «ئالیساندری»ی و بەردەستەکانی تەنیا هەوڵیانداوە دنەی تووڕەبوونی عەرەبەکانی فەڵەستین بدەن، ئەمەش لە تۆڵەی دەستوەردانی بریتانییەکان لەو قەیرانەی مانگی تشرینی دووەمی پێشوو لە لوبنان ڕوویدا.

«ئەلیساندری» لای بریتانییەکانەوە کەسێکی نامۆ نەبوو. ئەو وا خۆی نواندبوو، گوایە بۆیە ڕەگەڵ فەرەنسای ئازاد کەوتووە تا "چێژ لە ژنێکی فەرەنسیی سوریا ببینێ"؛ لە ١٩٤٣دا لەگەڵ ئەفسەری سیاسیی بریتانی لە دیرەزوور بەیەک هەڵشاخا، چونکە هەریەک لەو دوو کەسە دەیانەویست کۆنترۆڵی شارە هەرە گرنگەکەی ڕۆژهەلاتی سوریایان بکەوێتە بندەست.[٦] «ئەلیساندری»یش هەروەک دیگۆل مشتومڕی لەسەر ئەو ڕاستییە

بوو، کە ژمارەی سەربازانی فەرەنسی لە هی بریتانییەکان پترە، بۆیە دەبێ بەرپرسیاریێتی ناوچەکە بکەوێتە بندەستی ئەوان، بەڵام بریتانییەکە لەگەڵ هاوتا فەرەنسییەکەی کۆک نەبوو. لە سۆنگەی بریتانییەکان، «ئەلیساندری» پیاوێکی "ئاسۆتەسک بوو"، ئەو باکی بە لێکەوتەی جەنگە بەربڵاوەکە نەبوو، بەڵکو بە کراوەیی خۆی بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی فەرەنسا تەرخانکردبوو، "پێ بە پێ گیانی لەسەردەست بوو".[٧] دیاربوو «ئەلیساندری» بە مەبەست هەوڵی بنکۆڵکردنی دەسەڵاتی بریتانیای لە ناوچەی بیابانە هەستیارەکە دەدا، هەر بۆیە بریتانییەکان لە نیسانی ١٩٤٣دا داوایان لە «هیلو»ی ڕاسپێردراوی گشتیی فەرەنسی کرد، لەوێ بیگوازێتەوە.

«هیلو» دانیپێدانا، کە «ئەلیساندری» "هەمیشە بە توندی دژەبریتانی بووە".[٨] هەرچەندە حەزیلێبوو ئەو کۆلۆنێلە دژەبریتانییە لە شارەکە لاببا، بەڵام نەیدەتوانی لە ڕۆژهەڵات دووریبخاتەوە، چونکە لە هەموو لایەکەوە، لە ڕاویژکارە دەستڕۆیشتووەکانەوە فشاری لەسەر بوو کارێکی وەها نەکا، ئاخر ئەوان پرسی هاوڕێکەیان کردبووە پرسێکی ناسراو. لە ئەنجامیشدا هەر لە ڕۆژهەڵات هێشتیانەوە، ماوەیەکیش بووە فەرماندەی هێزی چیا لە لوبنان. لەوێدا بە پێچەوانەی پاڵپشتەکەی لە ڕاسپاردەیی گشتیی فەرەنسییدا، کاتێ لە ١٩٤٣دا «هیلو» بانگکرایەوە، کەچی ئەو هەر لە ڕۆژهەڵات مایەوە. تۆماری سوپای فەرەنسی لەساڵی ١٩٤٤دا نیشانیدەدا، ئەو یەکێک بووە لە دوو بەرپرسەکەی دەزگای هەواڵگریی فەرەنسیی لە ڕۆژهەڵاتدا.[٩] سەرنجێکی کابرایەکی

بریتانی کە بۆ ئابی ١٩٤٣ دەگەڕێتەوە، ئەوە بوو «ئەلیساندری» سەرلیستی "فەرەنسییە نەخوازراوەکان" بووە.[١٠]

ئەوەی دەستبەجێ «MI6» نەیدەتوانی بیڵێ ئەوە بوو ئاخۆ «ئەلیساندری» لە کارەکەی خۆی لە نووسینگەی ڕەشدا پشتی هەبوو. ئیدی لێرەوە «گیلبرت ماککێرس»ی جێگری «سپیرس» لە توانایدا هەبوو لەو بارەیەوە هاوکاربێ. ئاخر بەر لە جەنگ بۆ کاری نهێنی ئەو شتێکی سەیر نەبوو، ئەو بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی نووسی. ئەو دەتوانێ ئەو تەمومژە بڕەوێنێتەوە. ئەو بە لەندەنی گوت؛ " لە بێباکێکی فەرەنسییەوە بە یەکێکی ئێمە گوتراوە، کەوا ئێستا ڕاسپاردەیی گشتیی فەرەنسی [لەسەر چالاکییەکانی ئەلیساندری] ڕەزامەندە. پێشنیازیشی کرد، "ئاماژەیەکی وەها بدرێ بەوەی باکیان بەو جۆرە کاروبارانە نییە."[١١]

هاوکارانی دەزگاکەی «ماککیرس» لەگەڵیدا هاوڕابوون، بەڵام زاتیان نەدەکرد ڕاستەوخۆ سکاڵایەک لەسەر ئەو کابرا فەرەنسییە بنووسن. ئەو کات هێشتا هەفتەیەک بەسەر ئەو ڕووبەڕووبوونەوەی «ماسیگلی» و «ئیدن» سەبارەت بە نامەگۆڕینەوە نهێنییەکانی «سپیرس» لەگەڵ حکومەتی سوریا تێنەپەڕیبوو. بریتانییەکان دەیانزانی فەرەنسییەکان هەموو نارەزایەتییەک لە دژی «ئەلیساندری» پشتگوێدەخەن تا ئەو کاتەی بتوانن بڵێن نوێنەرە لادەرەکەی خۆمان لە بەیروت گۆڕیوە. کاتێکیش فەرەنسییەکان بە ڕۆیشتنی «سپیرس»یان زانی، ئیدی کەشوهەوایەکە هێورتر بووەوە. لەو نێوەشدا وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیا داوای لە دەزگای « MI6» کرد بە دوای سەروسۆراغی نهێنییەکاندا بگەڕێن."[١٢]

کاتێکیش دەزگای «MI6» زیاتر لە شتەکەی کۆڵییەوە، بۆی دەرکەوت، چالاکییەکانی «ئەلیساندری» هەر بە تەنیا تیختیخەدانی عەرەب نەبووە تا ئاژاوە بنێنەوە. سەبارەت بە ئەفسەرە فەرەنسییەکە ئەوەیان دۆزییەوە، نووسینگەی ڕەش پشتی تیرۆریستە جووەکانیشیان گرتووە. وەنەبێ «ئەلیساندری» هەر بە تەنیا چەکی بە ڕێکخراوی پارێزگاری جوو «هاگانا» فرۆشتبێ، بەڵکو لە تشرینی دووەمی ١٩٤٤دا –لەو مانگەی «مۆینێ»ی تێدا کوژرا- ئەو پاڵپشتی ماددی گرووپی ستێرنیشی کردووە، ئەمەش شتێکی بەرچاوبوو، چونکە یەکێ لە پەلاماردەرەکانی سەر «مۆینێ»، واتە «بێت تسوری» دانیپێدانابوو، کە "گرفتی گەورەی ڕێکخراوەکەیان ئەو کات پارە بووە."[١٣] ئەفسەرانی «MI6»یش هاوڕابوون، گومانی دووساڵەی لەمەوبەری پۆلیسی فەڵەستینی، بەوەی ئەندامانی تاقمی ستێرن و «ئیرگون»، لوبنان و سوریایان وەک حەشارگەیەکی سەلامەتی خۆیان بەکارهێناوە، "خۆ ئەگەر بەکلکگرێدانیش نەبێ لەگەڵ فەرەنسییەکان ئەوا بە لای کەمییەوە چاوپۆشییان لێکردوون."

دەزگای «MI6» بڕوای وا بوو، مەبەستی «ئەلیساندری» ئەوە بووە؛ "پشتی هەر جووڵەیەکی بەرهەڵستکاریی نەخشەی سوریایەکی مەزنتر بگرێ، چونکە ئەگەر ئەو شتە بێتەپێشەوە ئەوا دەبێتە هۆی بنکۆڵکردنی هەژموونی ".[١٤] ئەوەی هاندەری «ئەلیساندری» بوو، ئەو زانیارییە هەواڵگرییانەی هاوڕێکانی بوو، کە لە هەواڵدزێکی نێو نێردەی بریتانی پێیانگەیشتبوو. ئەمەیان لەگەڵ زانیاریی دیکە ئەوانی هێنایە سەر ئەو قەناعەتە، کە «سپیرس» وێرای فەرمانە دژبەیەکەکان هێشتا هەموو هەوڵی

خـــۆی تەرخـــانکردبوو تـــا «شـــوکری قـــوتلی» لە واژۆکردنـــی پەیماننـــامەی نێـــوان فەرەنســـا و ســـوریا پەژیوانبکـــاتەوە و گـــوایە نەخشـــەی ســـوریایەکی مەزنتـــریش خەریـــکە وەڕاســـتبگەڕێ.[١٥] لە کۆنفرانســـی عەرەب لە ئەســـکەندەرییەش، کە لە ١٥ی ئەیلوولـــدا بەسترا، بریتانییەکان ئەوەندە ڕاشکاوانە لە هەوڵ و کۆششدابوون تا ئەندامانی کۆنگرەکە بگەنە ڕێککەوتنی نێوخۆیان، بە ڕاددەیەک ســـوریاییەک بەم جـــۆرە باســـیکرد؛ "کۆنگرەکەمـــان کـــۆنگرەیەکی بریتانی بوو نەوەک عەرەبی."[١٦] لەوێدا «لۆرد مۆینێ» چەندین جار چـــاوی بە هەریەک لە «جەمیـــل مەردەم» و «نـــوری ســـەعید»ی ســـەرەوەزیری عێراق کەوت، ئەو دوو سەرکردە عەرەبە ژێربەژێر بەڵێنی خۆیان بۆ یەکگرتنی دەوڵەتەکانیان لەژێر شانشینی هاشمی و هەروەهـــا بـــۆ "دەرهێنـــانی ســـوریا لەژێـــر نیـــری کۆلۆنیـــالیزم دووپاتکردەوە".[١٧]

بە پێـــداچوونەوەی ئەو هەمـــوو پێشـــهاتانە، هـــاوڕێیەکی «ئەلیســـاندری» لە ئـــاخروئۆخری ئەیلـــوولی ١٩٤٤دا، کە بەرپرســـی هەواڵگریـــی ســـەربازی بـــوو، دۆخەکەی بە جۆرێـــک وەســـفکرد، کە زەنگـــی گـــۆڕانێکە لە ئاســـتی سیاســـەتی بریتـــانی. ئەو لەو بـــڕوایەدا بـــوو، کە بریتانییەکـــان خۆیـــان بە تـــاکە هێـــزی توانـــادارن بـــۆ مســـــــۆگەرکردنی ســـــــەربەخۆیی ســـــــوریا دژی گەڕانەوەی فەرەنســـییەکان و دژی هەر هەڕەشـــەیەکی تـــورک و ڕووســـیا، هەروەهـــا فشاریشـــیان بـــۆ یەکێتیـــی عەرەب نوانـــد.[١٩] بـــۆ دژوەستانەوەی ئەمەش بوو، «مۆینێ»، پارێزەرە سەرسەختەکەی سوریایەکی مەزنتر لە ٦ی تشرینی دووەمدا بە دەستی تاقمەکەی

ستێرن کوژرا. جێگەی سەرنجیش بوو «ئەلیساندری» لەو ڕۆژانەی «مۆینێ»ی تێدا کوژرا لە قاهیرە بوو.

گومانی لەسەر نەبوو، کە «مۆینێ» لای جووەکان خۆشەویست نەبوو، چونکە لە مەرگەساتی کەشتی «ستروما» تێوەگلابوو. کەچی ئەو بەڵگانەی لە ڕۆژی خۆی ئاماژەیان بە پشتگیری سوریایەکی مەزنتر دەکرد، وای کرد مۆر لە بەختی کابرای ئینگلیز بدرێ. ئاخر هەر هەفتەیەک بەر لە مردنی، چەند بڵاونامەیەک دەستاودەستیان پێکرا، ئەویان بە دەستلەپشتدان و پڕچەککردنی عەرەب تاوانبارکرد تا پەلاماری جووەکان بدەن.[٢١] ئەمەش هێما بوو بۆ بڕیاری چەند هەفتەیەکی پێشتری بریتانییەکان بۆ پڕچەککردنی ژاندارمەی سوریایی. ئەوەش دەزانرا، کە «مۆینێ» پاڵپشتی نەخشەی سوریایەکی مەزنتر بوو، پێدەچوو ئەم زانیارییانەش زیاتر لە سەرچاوەی فەرەنسییەکانەوە دزەیانکردبێ. ئەوان ئەو کات ئەو زانیاریەیان لە ڕێی هەواڵدزەکەیان لە نێو نێردەی بریتانییەکان پێدەگەی و لەوێشەوە دەیاندایە هەواڵگریی زایۆنستی. هەروەها ئەگەرێکی دیکەش بۆ دزەکردنی زانیارییەکان لە ئارادا هەبوو، ئەویش سەرچاوەی نێو نووسینگەی «مۆینێ» خۆی بوو. لە مانگی ئایاری هەمان ساڵدا، دەزگای ئاسایشی بریتانی « MI5 » ئەوەی دۆزیەوە، کە لەنێو تۆڕی هەواڵگریی بریتانیا لە قاهیرەدا چەندین ئەندامی بە ڕەگەز فەرەنسی هەبوون، کەسێکیش وەک پەیوەندی لەنێو نووسینگەی مۆینێدا هەبوو. لە ڕووی بیردۆزییەوە، تۆڕی هەواڵگرییەکە دۆستانە بوو، بەڵام دەزگای « MI5 » مەراق بوو بزانێ لە سۆنگەی ئەو گرژییەی لە نێوان فەرەنسا- بریتانیادا هەبوو، هەروەها بەگشتی بەهۆی ئەو

کێشـانەی لەگەڵ دیگۆلـدا هەبـوون، ئەنـدامە فەرەنسـییەکانی نێـو هەواڵگـرییەکە تیختیخەدابـێ زانیارییەکـان بـۆ هاوڕەگەزەکانیـان بنێرێتە دەرەوە.[22] بە دڵنیاییشـەوە بڕوا بەوەکرا، کە ژمـارەیەک لە نـامە زۆر نهێنییەکـانی بریتـانی کە دەسـت ئاژانسـی جووەکـان کەوتبــوو، لە نووســینگەی وەزیــری دەوڵەتــی بریتــانییەوە دەرچووبوون.

بـێ دوودڵـی ئەو شـتە لای بریتانییەکـان لە ئـاردابوو، دەکـرێ فەرەنسـییەکان پەیوەنـدییەکیان بە بکوژەکـانی «مـۆینێ»وە هەبـێ. هەر ئەمەش ئەوەی ڕوونــدەکردەوە، ئــاخۆ بــۆچی وەزارەتــی کاروبـاری دەرەوە داوای لە بـاڵوێزەکەی خـۆی لە پـاریس کـرد نارەزایەتی خۆیان بۆ گەیشتنی کەشتی فەرەنسی بە ناوی «ئێمیلی بێـرتن» بـۆ بەیـروت دەرببـڕێ، هەر چەنـد ڕۆژێکـیش دوای ئەوە دەزگـای « MI6» پەردەی لەسـەر پەیوەنـدیی «ئەلیسـاندری» بە تـاقمەکەی سـتێرن هەڵـدایەوە. کـاتێکیش دیگۆل پـاش پێنج ڕۆژ لە کوشــتنی «مــۆینێ» لە پــاریس چــاوی بە چەرچــڵ کەوت، بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو بەرگری لە چالاکییەکی فەرەنسییەکانی لە ڕۆژهەڵات کرد. ئەو بە سـەروەزیری ئینگلستانی گوت: "ئێمە نە هیچمان کردووە و نە هیچیش دژی ئێوە لە عێراق و فەڵەستین و میسر دەکەین."[23]

کوشـتنی «مـۆینێ» چەرچڵـی هێـدمەگرتی کـرد، ئـاخر ئەو پشتگیریی زایۆنیزم بوو، بەردەوامیش لەو کاتەوە، واتە لە بەهـاری ١٩٢١ەوە کە سـەردانی فەڵەسـتینی کردبـوو، لەبەر جـوانی ڕەز و بـاخی جووەکــان، هەر پەسـنیدەدان. دوای دیدارەکەشـی لەگەڵ دیگـۆل، گەڕایەوە لەنــدەن و لێــدوانێکی دا، بەوەی کوشــتنی

بـــرادەرەکەی تـــاقیکردنەوەیەکی ئەو پاڵپشـــتییە بـــوو. ئەو بە ئەنجوومەنی نوێنەرانی ڕاگەیاند؛ "خۆ ئەگەر خەونمان بە زایۆنیزم بە دووکەڵـی تفەنگی بکـوژان کۆتـاییپێبێ و ڕەنجیشـمان بۆ ئاینـدە بەرهەمهێنانی تـاقم و باندی جەردەی وەک نازییەکانی ئاڵمـان بێ، ئەوا زۆرن وەک مـن بیـانەوێ بە پـێگەی خۆمانـدا بچیـنەوە، ئەو پێگەی لەوێ و بۆ مـاوەیەکی درێژ سەقامگیرانە پاراستبوومان."[٢٤] ئەگەر لەوێ هـیچ هیـوایەک بـۆ ئاشـتی و سـەرکەوتنی ئایـندە بـۆ زایـۆنیزم مـابێتەوە، پێویسـت بـوو ئەو چـالاکییە شـەڕانگێزییانە و بەرپرسەکانیان لە ڕەگەوە بۆ چڵوپۆپیان ڕیشەکێشکرابان.

هەرچەنـدە تـووڕەیی بە لەرەی دەنگـی چەرچـڵەوە دیـار بـوو، بەڵام سزادانیشـــی لەخۆنەگرتبـــوو، چـــونکە بـــژاردەی کەمـــی لەدەســـتیدابوو. لەو کـــاتەی زۆر لە کاربەدەســـتانی ئینگلیـــز لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا، کە بـۆ جەنـگ لەوێ بـوون، بە شـێوەیەکی بەربـڵاو بە دوای چەکـی جووەکـان دەگەڕان و داوایـان دەکـرد تەوژمی کۆچکردنیان زیاتر ڕابگرن، ئاخر شوێنی دیکە پێویستیان بە قەوارەی لەشـــکرەکەیان هەبـــوو، دەشترســـان بەریەککەوتـــن هەردوو بیـرۆکەکە پەکبخـا. دەسـتەی ئەرکـانی سـوپا لە لەنـدەن گوتی، کردەی گەڕان و سوڕان و بەدواداگەڕانی چەک و تاوانباران تەنیا لەسەر حیسابی ئۆپەراسیۆنە ڕاستەوخۆکانمان دەبێ لە دژی ئاڵمان، کەچی چەرچڵ هەستیکرد هەڵپەساردنی کۆچ "سوکوئاسان دەسـتی توندڕەوکان زاڵـدەکا."[٢٥] لە ڕەخـنەی زایۆنیسـتەکانی ئەمریکـاش نـیگەران بـوو، بـۆیە پێـی باشـتر بـوو بە شـێوەیەکی تایبەتی هۆشداری بداتە «حاییم وایزمەن» بەوەی ئەگەر تیرۆریـزم بەردەوام بێ، ئەوا تەوژمی کۆچکردن دەوەستێنێ.

«وایزمەن»یش بە نۆرەی خۆی فشاری خستە سەر ئاژانسی جووەکان، ئەوانیش خێرا پشتگیریی خۆیان بۆ بەدواداگەڕانی تیرۆرزم لە فەڵەستین دەربڕیەوە. ئاژانسەکە لە وەرزی هاویندا خەریکببوو هاوکاری پۆلیسی فەڵەستینی بکا، ئەمەش دوای ئەوەی کارگێڕان لەوە تێگەیشتن، کە دەسەڵاتیان لە پاشەکشەدایە، چونکە تا دەهات گەنج و لاوانی جوو پشتگیری شاڵاوی تیرۆستانیان دەکرد. بە زوویش پۆلیس پشتی بەو پاشکۆیەی ئاژانسی جووەکان بەست، کە ناردبوویانە یاریدەدانی «تێدی کۆلک Teddy Kollek»ی حاکمی ئۆرشەلیم، ئەمەش دوای ئەوەی ناوبراو هەرچی کردی نەیتوانی دزەبکاتە نێو ڕیزەکانی تاقمی ستێرن یان ئیرگون. ئاخر ئەوانیش بونیادێکی شانەی سێ کەسیان لە ئاوارە جووەکانی ئەوروپای ڕۆژهەڵات پێکهێنابوو تا دەرفەتی دزەکردنی نێویان زۆر کەمبکەنەوە.

لێکەوتەی هاوکارییەکەش سەبارەت بە ژمارەکان شتێکی سەرسوڕهێن بوو. لەو کاتەی «MI5» بڕوای وەها بوو، کە ژمارەی تاقمی ستێرن ٥٠٠ ئەندام دەبن، ئینجا لەو مانگەی «مۆینێ»ی تێدا کوژرا، ئاژانسی جووەکان لیستێکی ٥٠٠ کەسی بە ناوی گومانلێکراوان بۆ گرتن ڕادەستی پۆلیس کرد. «MI5»یش ئەفسەری پلەباڵا «ئەلیک کێلار Alec Kellar» بۆ هەڵسەنگاندنی ڕەوشی لێکۆڵینەوەکانی پۆلیسی نارد، ئەویش لە ئەنجامی کارەکەی نائاسووودە بوو. وەک ئەو تێبینیکرد، هەندێ ناوی نێو لیستەکە بێتاوان بوون، "دیار بوو ئاژانسی جوو دەرفەتی قۆستبووەوە، ئەو ناوانەی لە لیستەکەدا نووسیبوو، کە خۆی حەزی بە چارەیان نەدەکرد و بە تەمابوو لە کوڵ خۆیان بکاتەوە نەوەک ئێمە."[٢٦]

تۆماری پۆلیسیش لەو بارەیەوە کورتهێن بوو، هۆبەی هەواڵگریی پۆلیسی لێکۆڵینەوەی تاوانەکانیش لەو بارەیەوە دەستکورت بوو، بە دەگمەنیش لێکۆڵەرەوەیەکی بریتانی دەستنەدەکەوت زمانی عیبری بزانێ، ئەو ئەفسەرە پۆلیسەش کە عیبری دەزانی لە ١٩٣٩ بە دەستی ئیرگون کوژرابوو. ئیدی لەم هەلومەرجەدا، پۆلیس هیچ چارەی بەدەستنەمابووەوە، لەوە زیاتر بە دوای ناوە گومانلێکراوەکاندا بگەڕێ، کە لەنێو ئەو لیستە ڕادەستکراوەی ئاژانسی جووەکاندا هەبوو.

پۆلیس و دەزگای « MI5» داوای وردەکاریی زیاتریان لەسەر هەردوو ڕێکخراوی ستێرن و ئیرگون لە ئاژانسی جووەکان کرد، بەڵام ئاژانسەکە زانیاریی نەدانێ. لەو ناوانەی نێو لیستەکە زیاتر لەبەردەستی «کۆلێک»دا نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو وەسفی ئەوەی کرد، کەوا چۆن بە دەستپێشخەری «هاگانا» چەندین کەس گیراون و ئەو شێوە لێکۆڵینەوەی ئەوانی بە شتێکی "نائاسایی" بەڵام "بەرهەمدار" دانا.[٩٧] «کۆلێک» بە ئەنقەست لەو بارەیەوە خۆپارێز بوو. ئەو خوازیاربوو پشت بەو دەسەڵاتە ڕێپێدراوەی خۆی لەنێو پۆلیسدا ببەستێ، ئەو حەزی لێ بوو بریتانییەکان وا بیربکەنەوە، نە ئاژانسی جووەکان نە هاگاناش سەروکاریان لەگەڵ ئیرگۆن و تاقمەکەی ستێرندا نییە، بەڵام نەیتوانی «ئەلێک کیلار» لە دەزگای «MI5 » بخاپێنێ[٩٨]، چونکە کاتێ ئەو گەڕایەوە لەندەن گەیشتە ئەو ئاکامە، کە ئاژانسی جووەکان "بە دڵنیاییەکی تەواوەوە بە دوای بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا گەڕاون نەوەک هی ئێمە". هەروەها هاوکاریی ئەوان هەر ئەوەندە درێژەیان دەبێ تا لەسەر

---

٩٨ خاپاندن: لە خشتەبردن، هەڵخەڵەتاندن.

ئەو بڕوایەدا بن، کە بریتانیا لە کۆتاییدا دەوڵەتی جوو دەئافرێنێ. پێدەچێ ئەو بڕوا قووڵەی بریتانییەکان بە «کۆلێک»یان دابێ لەو نازناوەدا ڕەنگی دابێتەوە کە پێیان دەگوت "دووپشک".

«کۆلیک» بە درەنگەوە ماکی دەرچەکانی دەزگای «MI6»ی پاتەکردەوە. ئەو گوتی؛ "فەرەنسییەکان لەگەڵ لابالی ڕاسترەوی جوو لەسەرخەت بوون و دەشیانزانی تیرۆریستەکان نانی شێوانیان لە گەڵ «ئەلیساندری»دا خواردبوو."[٢٨] ئەو ئەوەشی گوت، ئاژانسی جووەکان دوودڵ بوو لەوەی زووتر زانیاریی یارمەتیدەر بدات، چونکە دەترسا نەوەک دەستبەجێ بریتانییەکان ئەو پرسە لەگەڵ فەرەنسییەکاندا بێننەگۆڕێ و بەم شێوەیە سەرچاوەکەی بەیروتیان لەدەستدەربچێ.

کاتێکیش ڕۆژی دەرچوونی «سپیرس» لە بەیروت سەلمێنرا، ئەوە بوو لە کۆتایی کانونی یەکەمی ١٩٤٤دا و لە کۆتاییدا وەزارەتی کاروباری دەرەوە دەرفەتی ئەوەی بۆ ڕەخسا، داوای لابردنی «ئەلیساندری» بکا. تا ئەو کاتیش بە شێوەیەکی ئەفسووناوی ئەفسەرە فەرەنسییەکە لەوێ باریکردبوو، چونکە پاش ئەوەی فەرەنسییەکان زانیبوویان بریتانییەکان بە چاوێکی گوماناوی دەڕواننە کاروباری نووسینگەی ڕەش، ئیدی کاری خۆیان کرد. « MI6» بۆنی هەواڵێکی لەمەڕ کۆلۆنێلە فەرەنسییەکە کردبوو. لە مانگی ئازاری ١٩٤٥دا ڕاپۆرتیاندا، کابرای فەرەنسی بۆ هەمان کار و چالاکی خۆی گەڕێنراوەتەوە پاریس.

بە مەرگی «لۆرد مۆینێ» ئەو سیاسەتەی بە توندی داکۆکی لێدەکرد، پووکایەوە. لە نیسانی ١٩٤٥دا «سێر ئێدوارد گریگ Sir Edward Grigg» کە جێگەی «مۆینێ»ی گرتەوە، داوای ئەوەی

کرد، دەبێ بریتانیا واز لە سیاسەتی دابەشکردنی فەڵەستین بهێنێ، لەبری ئەوەدا مانداتەکە نوژەنبکاتەوە و فەڵەستین بە شێوەیەک "دەوڵەتێکی ئاشتەوایی جووترەگەزی" بەڕێوەببا."[٣٠] «گریگ» ئەو بەپیروەچوونە نوێیەی بۆ سیاسەتەکە وەها وەسفکرد، وەک ئەوەی باشترین سیاسەت بێ بۆ "ئیمپراتۆریەتێکی سەرکەوتوو بە نمایشەشکۆیەکی باڵاتر لە سەردەمی پێش جەنگەکە"، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێ، ڕەوشی بریتانیا لە هەموو کاتێک لاوازتر بوو. هۆکاری ڕاستەقینەش ئاخۆ بۆچی بریتانیا بە دوای سیاسەتی دابەشکردن یاخود سیاسەتی سوریایەکی مەزنتر نەکەوت، هەڵوێستی بەرهەڵستکارانەی کۆمکاری عەرەبی بوو دژی زایۆنیستەکان، کە تازە دامەزرابوو. لە ٢٢ی ئازاری ١٩٤٥دا کۆمکاری عەرەبی لە قاهیرە پێکهات، سەرهەڵدانی کۆمکارەکە بەو جۆرە نەبوو، کە حکومەتی بریتانیا هیواخوازی بوو. زۆر دوور لە هەستی متمانە بە خۆبوونی شایستە بۆ پەژراندنی دروستبوونی دەوڵەتێکی جوو، ئەندامانی کۆمکار تەواو لەگەڵ یەک ناکۆک بوون. کەچی وەک باڵوێزی بریتانیا لە قاهیرە تێبینیکرد لەسەر یەک سیاسەت کۆک بوون، ئەویش "ڕزگاربوون لە دەست فەرەنسا لە سوریا و... ڕێگرتن لە باڵادەستیی زایۆنیستی لە فەڵەستین."[٣١] لەم بارەیەوە کۆمکار هەڕەشەیەکی ڕاشکاوانەشی کرد؛ "فەڵەستین بەشێکی گرنگە لە جیهانی عەرەب و مافەکانی عەرەبیش [لەوێ] نابێ دەستیان لێبدرێ بەبێ ئەوەی زیان بە ئاشتی و سەقامگیری جیهانی عەرەب بکەوێ."[٣٢]

ئەو ڕامانەی بریتانیا کە قورسایی خۆی خستبووە سەر سیاسەتی دروستکردنی سوریایەکی مەزنتر تا قەناعەت بە سەرانی

عەرەب بکا بەڵکو دامەزراندنی هەمیشەیی جوو لە فەڵەستین بپەژرێنن، ئەنجامی بەرەواژییانەی[99] لێکەوتەوە. کاتێکیش «ئیدن» لە نیسانی ١٩٤٥دا بە سیاسەتی بەدەمەوەچوونی فەڵەستیندا چووەوە، ئاماژەی بە قسەیەکی «مۆینێ» خۆی دا، کە هاتبووە سەر ئەوەی بپرسێ، ئاخۆ حیکمەت لەو سیاسەتەدا چییە، کە بۆی تێدەکۆشێ. "«مۆینێ»ی کۆچکردوو ئاگاداریکردمەوە... ئێمە دەبێ ڕووبەڕووی ڕاستییەکی نوێ ببینەوە، کە بیرۆکەی سەرەکی سەرانی دەوڵەتەکانی عەرەبە بە ڕێکخستنی ڕووخساری بەرەیەکی یەکگرتوو لە بەرانبەر هەر شتێک، کە دەستدرێژی بێ بۆ سەر هەر دەوڵەتێکی عەرەبی."[٣٣] خۆ ئەگەر یەکێتیی عەرەب لە بەرەوپێشوەچوونی خۆی بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندییەکانی بریتانیا شکستیهێنابێ، وەک «ئیدن» مشتومڕی لەسەر دەکرد، ئەوا بردنەپێشی پرسی سورریایەکی مەزنتریش "چیدیکە سیاسەتی هەنووکەییان نابێ."

لە هەمان ڕۆژی پێکهێنانی کۆمکاری عەرەبییدا، بکوژانی «مۆینێ» لەدار دران، بەڵام لاوازیی بریتانیا بە شێوەیەکی وێرانکەرانە سەریهەڵدا. ئاخر بە ڕۆژی ڕووناک ئەندامێکی کابینەی حکومەتی بریتانیا درایە بەرگوللە و کوژرا، سەرەوەزیریش هەر ئەوەندەی کرد، هەڕەشەی ئەوە بکا، گوایە بەنیازە بە پشتگیری زایۆنیزمدا دەچێتەوە. دەرچەی هەوڵ و تەقەللای دەسەڵاتدارانی بریتانی لە فەڵەستین بۆ بەدواداچوونی ئەوانەی لەپشت کوشتنی «موینێ»وە بوون، ئەوەی بۆ ئاشکراکردن، کە بە تەواوی پشتیان بە زانیارییەکانی ئاژانسی جووەکان بەستووە. یەکێ لە کاربەدەستە

---

٩٩ بەرەواژی" ئاوەژوو، هەڵگەڕاوە

بریتانییەکـان، کە مـاوەیەکی بەردرێـژ لە خزمەتـدا بـوو، پێشـبینی دەرەنجامی ئەو شێوازە دوودڵییەی بریتانییەکانی بەم شێوەیە کرد: "هەرچەنـد حکـومەتی خاوەنشـکۆی ئینگلسـتان هـیچ شـتێک نەکـا، ئەوەنـدە سـەختە بەرەنگـاری ئەو ئەنجـامەی کە تیرۆریسـتەکان دەیکەین، ببیتەوە، خۆ ئەگەر بە تەنیا گوشاریش هەر درێژەبکێشـی، ئەوا دەوڵەتـی جـوو – کە ئامـانجی فەرمـی سـەرجەم بـزووتنەوەی زایۆنیستییە- زۆر خێرا بەدیدێ."[٣٤]

بەشی چوارەم

دەرچوون: ١٩٤٥-١٩٤٩

٢٥
کاتی یەکلاکردنەوەیە

لە ٥ی نیسانی ١٩٤٥دا «چارلس دیگۆل» بانگی هەر یەک لە «جۆرج بیدۆGeorges Bidault»ی وەزیری کاروباری دەرەوە و «پاول بینێت Paul Beynet»ی ڕاسپێردراوی گشتیی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵات کرد تا دوایین داخوازینامەی حکومەتی سوریا بۆ داواکردنەوەی هێزی تایبەت تاوتوێبکەن، ئەو میلیشیا بەهێزەی ژمارەیان بیست هەزار کەس بوو و لە ژێر فەرماندەیی فەرەنسادا بوو. ئەو هێزەی ئەفسەرێکی بریتانی بە بێبایەخەوە سەریریدەکرد و بە "کەسانێکی بێکەڵکی لەبن یەکبەرگی سەربازییدا"دا وەسفکرد، کەچی لای فەرەنسییەکان بەهەند هەڵگیرابوون، چونکە هێزی تایبەت بە خۆیان لە ناوچەکەدا هەر ٣٢٠٠ کەس دەبون، هێزێکی خراپ بوون، هەرچی هێزە باشەکەیان بوو بۆ ڕزگارکردنی فەرەنسا گەڕاندبوویانەوە نیشتمان.[١] ئەم هێزە ئیدی دوا ڕەگەزی دەسەڵات بوو تا ئەو کات لەبن دەستیاندا مابێتەوە.[٢] سورییەکانیش ئەم شتەیان دەزانی. «جەمیل مەردەم» لە پەیامێکی دزەپێکراویدا، کە کەوتبووە دەست فەرەنسییەکان، نووسیبوی: "هەر کاتێک ئێمە ئەو لەشکرەی فەرەنسییەکان وەربگرینەوە، ئەوا هیچیان لە وڵاتی ئێمەدا نامێنێ."[٣] هەر بۆیە دیگۆل یەکلاببووەوە، ئەو هێزەیان ڕادەستنەکاتەوە.

لەو کاتەی دیگۆل لە گەڕانەوەی بۆ ڕزگارکردنی پاریس لە ١٩٤٤دا وەک پاڵەوان پێشوازیلێکرا، هەموو هەوڵوتەقەللایەکی خۆی دا بیسەلمێنێ، کە فەرەنسا هەر هێزێکی مەزنە، هەروەها هاوشان لە لایەن وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکێتیی سۆڤیەت و

بریتانیـــای مەزن مـــامەڵەی لەگەڵـــدا بکـــرێ. هەر دیگـــۆلیش بـــوو داوایەکی «بیدۆ»ی سەرۆکی (ئەنجوومەنی نیشتمانی بۆ بەرگری) ڕەتکـــردەوە ئەو کـــاتەی «بیـــدۆ»ی کـــۆنە مامۆســـتای مێـــژوو ئامۆژگـــاریکرد بەڵکو لە قەپەنگی «هـــوتێلی دیـڤیـل Hôtel de Ville» جـــاڕی کۆمـــاری نـــوێ بـــدا، هەروەک چـــۆن لە ئـــاژاوە و پشـــێوەییەکانی ڕابـــردوو وەهـــا کـــرا. کەچـــی دیگـــۆل لە هـــاوڕێکەی پرســـی: "بـــۆچی جـــاڕی کۆمـــار بـــدەین؟ خـــۆ هەرگیـــز لەبەیـــن نەچووبوو."[٤]

بە هێنـــاوەی گـــوتەی یەکـــێ لە هونەرمەنـــدە کاریکاتۆرەکـــانی پاریســـی لە وەســـفی دیگۆلـــدا، کە دانـــی بە ڕەوشـــی شـــەپڕێوی وڵاتەکەی نەدەنا؛ "**دیگۆل کەسێکە سەری لە هەور و قاچەکانیشی لە نێـو زبڵـدان.**"[٥] ئەم هەڵوێســـتە ڕەنگـــدانەوەی لێکـــدەرەوەکانی دیگـــۆلیش بـــوو بـــۆ بژاردەکـــانی ئەو لە ڕۆژهەڵات. "ئـــێمە هێشـــتا دووریـــن لەوەی کارتەکانمـــان لە گەمەی ســـوریادا لە دەســـت دەرچووبێ". بەم قسەیە دیگۆل مکوڕی خۆی لەبەردەم «بیدۆ»ی دڕدۆنگـــدا دەربـــڕی، لە کۆبـــوونەوەی ٥ی نیسانیشـــدا مشـــتومڕی لەســـــەر ئەوە بـــــوو، ئەوەی لەم مانگـــــانەی دواییـــــدا ڕوویانـــــدا ســـەلمێنەری ئەو شـــتەن.[٦] «ســـپیرس» لەوێ نەمـــابوو، حکـــومەتی بریتانیـــاش بە تیرۆریزمـــی جـــوو لە فەڵەســـتین ســـەرقاڵ بـــوو، ئەو تیـــرۆرەی بە سپۆنســـەری فەرەنســـییەکان بـــوو، ئیـــدی هەنـــووکە ڕۆژهەڵات "بەرەو هێوربـــوونەوە" دەڕوا.[٧] نێـــوانی ســـوریاش لەگەڵ لوبنان تێکچووە و پێدەچێ پڕۆژەی سوریایەکی مەزنتر ڕەونەقی جارانی نەمابێ.[٨]

بە بۆچـــوونی دیگۆل بارودۆخەکە بۆ ڕەتکردنەوەی داواکاریی ســـورییەکان لەبـــار بـــوو. لە کۆبـــوونەوەی نیســـاندا وای دانـــابوو،

سـوورییەکان "سـاتە دەروونییەکەیـان" لەدەسـتداوە، چـونکە بریتانییەکان پێویستیان بە پەیوەندییەکی باش لەگەڵ فەرەنسییەکان لە نێو ئەورووپادا هەیە و دەشیانەوێ تا بکرێ ژیان لە فەڵەستیندا ئارام بێ، بۆیە ئەوان یارمەتی جڵەوکردنی سوورییەکان دەدەن. ئەو گوتی: "دەکرێ حیساب لەسەر خۆپارێزی زیاتری ئەوان بکەین."[٩] ئەمەش حوکمدانێکی هەڵە بوو، کە ڕاستەوخۆ بۆ دەرچوونی فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵات سەریکێشا.

هەرچەندە «جۆرج بیدۆ» ڕاشکاوانە دانی بەوەدا نا، کە "هیچ شتێک نازانێ و ئەزموونیشی لە سیاسەتی دەرەکییدا نییە"، کەچی پێشبینی ئەنجامەکەی کردبوو.[١٠] وێڕای ئەوەی سەرۆکە پەستەکەی زۆریشی پێخواردەوە، ئەوەی دەزانی ڕەتکردنەوەی یەکجارەکی بە ڕادەستکردنەوەی هێزە تایبەتییەکە بۆ سوورییەکان کێشە و ئاریشە بەدوایخۆیدا دەهێنێ. بۆ ئەوەی "نەریتی هەزار ساڵەی فەرەنسی لە ڕۆژهەڵات بپارێزێ"، ئەو پێیباشتر بوو تاکتیکی کەمۆیانەتر بەکاربێنێ.[١١] پێشنیازیکرد فەرەنسا ئەوە بخاتە بەردەم سوورییەکان داوای دواخستنی ڕادەستکردنی هێزەکە لەبری ڕادەستکردنی دەمودەست بکەن، واتە دوای شەش مانگ لە کۆتاییهاتنی جەنگ و مانگێکیش دوای دەرچوونی بریتانیا لەوێ، ئەوانیش هێزەکە ڕادەستبکەنەوە. ئەمەش وا لە سوورییەکان دەکا بریتانیا ناچاربکەن لەوێ بڕۆن، کاتێکیش بریتانیا لەوێ باریکرد، هەینێ دەکرێ فەرەنسا لە ڕێککەوتنەکە بکشێتەوە.

«بێنێت»ی ڕاسپێراوی گشتییش بەهەمان شێوە لە پلانەکەی دیگۆل دەمارگرژ بوو. ئەو گوتی پلانەکە قەیرانەکە قووڵتردەکاتەوە و داوای لە ژەنەڕاڵ کرد فەرمان بە ناردنی هێزێکی بەدەسەڵاتتر بدا تا پێگەیان لەوێ بەهێزتربکەن. پاریش لەوێ ئەوەی لە توانایدا

بــوو کــردی بەڵکــو فەرەنســا بە دەستڕۆیشــتوو لە ڕۆژهەڵات بهێڵێـتەوە، بەڵام ئەو ڕاشـکاوانە بێتوانـا بـوو لەوەی قەنـاعەت بە سوریاییەکان بێنێ، کە پێویستە بۆ ڕێککەوتننامە لەگەڵیان بکەونە دانوســـتاندن.[١٢] ئەو بە ڕەوشـــی دیگـــۆل گەشـــبین نەبـــوو، پێشبینیشـیکرد سـەربازانی هێـزەکە ئەگەر هـاتوو لە کـاتی خۆیـدا ڕادەســـتی ژێـــر کـــۆنترۆڵی ســـوورییەکان نەکـــرێنەوە لەوانەیە هەڵبگەڕێنەوە. لە ڕەوشی بریتانییەکانیش دڵنیا نەبوو، ترس هەبوو ســـوورییەکان پێشـــنیازەکەی حکـــومەتی فەرەنســـا ڕەتـــبکەنەوە و هێزەکەش یاخیببێ.

بـۆ چەنـدین مانـگ بـوو، بریتانییەکـان پەیـامی دووسـەرەیان سەبارەت بە خواستی خۆیان بۆ چاوپۆشین لە مانەوەی بەردرێژی فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵاتـدا دەنـارد. لە کۆتـایی کـانونی دووەمـی هەمـان سـاڵ، وەزیـری کاروبـاری دەرەوە بە «دەف کـوپەر»ی گوتبـوو، لە فەرەنسـییەکان بـگەڕێ هـیچ گومانێـک "لەســـەر ســـنووردارییی خۆیـــان بـــۆ درێژکـــردنەوەی مانەوەیـــان لەوێ نەهێڵیـتەوە، چـونکە ئـێمە ئامـادەی نەهێشـتنی هەر بێمتمـانەیی و نەیـاریەتین یـان لەوەش زیـاتر لە بـری ئەوان پـێگەی خۆمـان لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا ناخەینە بەر مەترسی."[١٣] کەچی هەر یەک مانگ دواتـر، «ڕێنـێ ماسیگلی» کە ببووە باڵوێزی فەرەنسـا لە لەنـدەن، سـەرنجی بە لای وتـارێکی چەرچـڵ ڕاکێشـرا، دیـار بـوو قسـەی سەروەزیری بریتانی پاشەکشەیەک بوو لە دەستەبەریی بیرۆکەی سەربەخۆیی سوریا و لوبنان. چەرچڵ گوتی: خۆ هەر بریتانیا "بە تەنیـا بە هێـز بەرگـری لە سـەربەخۆیی سـوریا و لوبنـان یـان زێدەمافەکانی فەرەنسا ناکا. ئێمە بە دوای هەردووکیدا دەگەڕێین و

باوەڕیش ناکەین ئەو دوو شتە دژبەیەک بن. هەربۆیە هەق نییە ئۆباڵی زێدە بخرێتە سەر شانی بریتانیای مەزن."[١٤]

بروسکەیەکی زۆر نهێنی کە بە شێوەیەکی تەلیسماوی کەوتە بەردەستی فەرەنسییەکان، هیوای ئەوانی پشتڕاستکردەوە گوایە بریتانییەکان زۆر سەرقاڵن و ناپڕژێنە سەر خۆتێهەڵقورتاندن لە ڕۆژهەڵات. لەو بروسکەیەی «سێر بێرنارد پاگێت Sir Bernard Paget»ی سوپاسالاری بریتانیا لە ڕۆهەڵاتی ناویندا ئەوە ڕوون بوو، لەو کاتەی وەزارەتی دەرەوە گوتبووی "ڕەفتاری لێبڕاوانە" لە حاڵەتی قەیراندا لەگەڵ فەرەنسییەکاندا بکەن، کەچی سوپاسالارەکە متمانەیەکی کەمی بە بەواقیعکردنی ئەو ئاگادارکردنەوەیە هەبوو.[١٥] شپرزەبوونی ڕەوش لە فەڵەستین، وەک ئەو لە بروسکەکەدا ڕوونیکردبووەوە، واتای ئەوەی دەدا، ئەو هێزەی لەبەردەستدا نییە تا بەهۆیەوە بگەڕێتەوە سەر باری دیپلۆماسییەتی هەڕەشەکردن بە هێزەوە. داوا لە پاشکۆی سەربازیی فەرەنسی لە باڵوێزخانەی خۆیان لە لەندەن کرا بەڵکو بە دوای ئەو زانیارییە نهێنییەدا بچێ و پشتڕاستیبکاتەوە. هەرچەندە سەرچاوە هەرە باشەکەی ئەو لە وەزارەتی جەنگ ئەو کات لەبەر نەخۆشی لەسەر کار نەبوو، بەڵام بە پاریسی ڕاگەیاندەوە، لەوانەیە نیگەرانیی «پاگێت» ڕێتێچووبێ. بە بڕوای ئەو ڕەوشی بریتانییەکان بەم جۆرە بوو: "ئێمە کاروباری سوریا ناوروژێنین لە کاتێکدا لێکەوتەکەی لە جیهانی عەرەبدا وەها بکەوێتەوە، کە ئاسایشی ئێمە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕێگەی هیندستانمان بخاتە مەترسییەوە."[١٦]

لە سۆنگەی ئەو هەڵسەنگاندنە نادروستەدا فەرەنسییەکان سەرچیخچوون بەوەی ئەگەر ئەوان داوای ڕادەستکردنەوەی هێزی تایبەتیش بۆ سورییەکان ڕەتبکەنەوە و ببێتە مایەی

پشـێویش، لەوانەیە بریتانییەکـان خـۆ لە کێشـەکە هەڵنەقـورتێنن. تەنـانەت «کـاترۆ»ش کە وەک بـاڵوێزی فەرەنسـا لە مۆسـکۆ، خەریکی پۆستە نوێیەکەی وەربگرێ، قورسایی خۆی خستە سەر ئەم لا تەرازووەی هەڵسـەنگاندنە سـەقەتەکە. لە ڕێگەی خـۆی بـۆ مۆسـکۆ، لە بەیـروت لایـدا، لەوێ مشـتومڕی ئەوەی کـرد، دەبـێ فەرەنسـا هێز بـۆ ڕۆژهەڵات بنێرێ تـا دەسـەڵاتی خۆی بسـەپێنێ. "گومـانی تێـدا نییە ئـاڵۆزیی جـددی نێـودەوڵەتی بەدوای خۆیـدا دەهێنـێ، بەڵام لە ڕووی ڕەوشـی خـۆجێییەوە کـاریگەرییەکەی گونجـاودەبێ."[١٧] لە ڕابـردوودا بریتانییەکـان نوکتەیەکیـان لەسـەر «کاترۆ» هەبوو "ئوستادێکی ڕابردوو بۆ پاراستنی ئابڕوو"، بەڵام لەو کـاتەی لە تشـرینی دووەمـی ١٩٤٣دا بەیروتـی بەجێهێشـتووە، بەدفەڕە و بۆ شەڕ بەفیڕۆی دەدا."[١٨]

لە وەڵامـی نەخێـر بـۆ داواکـاریی حکـومەتی سـوریا بـۆ ڕادەسـتکردنەوەی هێـزی تـایبەت، دیگـۆل داوای «بینێـت»ی بـۆ ڕەوانەکردنی هێزێکی پاڵپشت بۆ بەیـروت پەسـەندکرد، تـا بتـوانن ئەو ئاشـووبەی بە هـۆی ڕاگەیانـدنی ڕەتنامەکەیـانەوە لە بەرانـبەر سـوورییەکان دێتەپـێش، سـەرکوتبکەن. بەر لەوەی هێـزەکەش ڕێکبخـرێ بە «بیـدۆ»ی گـوت، ئەو «بیـدۆ»یەی بە نـوێنەرایەتی فەرەنسـە دەچـووە کۆنفرانسـی ئاشـتی، کە ڕێکخـراوی نەتەوە یەکگرتووەکانی لێ لەدایکبوو، ئەو هێزڕۆیشتنە وەها تێبینیکرا، کە "کۆتـایی سـەردەمی کـزی و زەبـوونی فەرەنسـا و سـەرداریێتیی بریتانیـا نیشـاندەدا."[١٩] دیگـۆلیش بـۆ پاڵپشـتکردنی پەیـامەکە، ئامۆژگاری وەزیرەکەی کرد، هێزەکەی لە ڕێی دەریا بە کەشتی «مۆنتکالم»، کە یەکێک بوو لە کەشتییە گەورەکانیان ڕەوانەبکا. هەروەها بە «بیدۆ»شی گوت: هەرچی نەیاریێتیی بریتانیا هەیە کە

له بەیـــروت بە هــۆی هـــاتنی هێـــزەکەوە ڕوودەدا، پشـــتگوێیبخا. ئەوەشی خستەسەر: "ئیدی ئێستا کات کاتی یەکلاکردنەوەیە."

کـاتێکیش هەواڵـی نـاردنی ٨٠٠ سـەربازی لەشـکری سـەنیگالی فەرەنسی بۆ بەیروت بەرگوێی لەندەن کەوت، حکومەتی بریتانی داوای لە دیگۆل کرد دەستبەجێ ئاراستەی کەشتی «مۆنتکالم» بۆ ئەسکەندەرییە بابداتەوە. کەچی لە ٣٠ نیسـان «دەف کـۆپەر» کە هەڵگری پەیامەکە بوو بۆ دیگۆل، لە لای خۆی هەستیکرد، "شتێکی قورس دەبێ داوای ئەوە لە فەرەنسییەکان بکا، هێزی سەربازییان بۆ ئەوێ نەنێرن، لەو کاتەی خۆیان هێزیان لەوێ هەیە."[٢٠] دیگۆل شەرمنی لە چاوی باڵوێزەکەی بریتانیا خوێندەوە، ئینجا بە توندی دابەزییە سەر نەیارە دوولایەنەکەیان کە «سپیرس» بوو، ئەوەی پێگوت: حکومەتی بریتانیا هێشتا هەمان بڕیارە یەکلاکەرەوەکەی وەزیـری پێشـووی لە مێشـکدایە بۆ ئەوەی فەرەنسـا لە ڕۆژهەڵات وەدەربنێ. خۆی گوتەنی: ئـاخر ئەو دەقـاودەق سـەربازەکانی بـۆ ئەوە دەویستن تا هێزی تایبەت ڕادەستی سوریا بکاتەوە.

دوای ئەوەی «کـۆپەر» ڕاپـۆرتی خـۆی لەبـارەی هەڵوێسـتی نەسەلمێنی دیگۆل بۆ حکومەتەکەی بەرزکردەوە، چەرچڵ هەوڵیدا ڕەوشـەکە ئارامبکـاتەوە. لە ٤ی ئایـاردا بروسـکەیەکی بـۆ دیگـۆل وەشـاند، پێیڕاگەیاند نیازی حکومەتی بریتانیا ئەوەیە، هەر کاتێک جەنـگ کۆتاییپێهـات و فەرەنســاش پەیماننـامەی لەگەڵ هەردوو دەوڵەتەکەی سوریا و لوبنان مۆرکرد، ئەوانیش هێزەکانیان لەوێ دەکێشنەوە.

هەرچۆنێـک بـێ ئەو تـۆنە نەرمەی لەم پەیـامەی چەرچـڵەوە دەرچـوو، بە دژواری بە هـۆی ئەو زانیـارییە هەواڵگرییەی دەست فەرەنسـییەکان کەوت، بنکـۆڵکرا. ئـاخر زانیارییەکـان ئاماژەیـان بەوەدا، گوایە بریتانییەکان هێشتا کەڵکەڵەی سوریایەکی مەزنتریان

هەر بەرنەداوە و بەڕێککەوتیش بێ «پاگێت»ی فەرماندەی بریتانی هەنگێکی لە سەربازانی عەرەبی فەڵەستینی بۆ پشوودان و بۆ پشوو و ڕاهێنان ناردبووە لوبنان.[21] کاتێکیش چەرچڵ هەواڵەکەی بیست ئاگری تێبەربوو. سکاڵای لە کاربەدەستەکانی ئەوە بوو؛ "باشە بۆ ئەو هەنگاوەیان ناوە؟ ئاخر لەو کاتە بەبێ پرسی من شتێکی وەها بەدگومانی زۆری لێدەکەوێتەوە." بە پەیدابوونی هێزی سەربازیی بریتانی بەهانەی دایەدەست دیگۆل تا پەیامەکەی چەرچڵ فەرامۆشبکا.[32] سەرکردە فەرەنسییەکەش لە ٦ی مانگدا ئاگرینانە وەڵامی پەیامەکەی چەرچڵی دایەوە، پێیڕاگەیاند، «بینێت»ی ناردووە تا دانوستان بۆ پەیماننامەکە بکا، هەروەها ئەوەشی بۆ زیادکرد، "دەکرێ ئەو دەوڵەتانە بە پاڵپشتی تۆ لە دژی ئێمە پشت لە هەر پابەندبوونێکی خۆیان بکەن. هەبوونی هێزی سەربازی تۆ و هەڵسوکەوتی ئاژانەکانی تۆ لەوێ مایەی بەدبەختییە تا شتەکە بکەنە سیاسەتێکی نەرێنیانە."[23]

وەک لێکەوتەش کاتێک لە هەمان ڕۆژدا کەشتی «مۆنتکالم» لە بەیروت لەنگەریگرت و سەربازە سینیگالییەکانی لێدابەزین، بریتانییەکان هیچ کاردانەوەیەکی دەستبەجێیان نەبوو. فەرەنسییەکانیش ئەمەیان بە دڵ بوو، لەو بڕوایەدا بوون بێدەنگی بریتانیا وا لە سوری و لوبنانییەکان دەکا هەست بە دابڕاوی بکەن و ئیدی دەستبەرداری داواکانیان ببن. لەبەر شلوخاویی بەرهەڵستی بریتانییەکان و ڕاگەیاندنی ڕۆژی ٧ی مانگ بە خۆتەسلیمکردنی ئاڵمانەکان، ئیدی هەر بۆ شەوەکەی بەیروت پڕ لە پۆستەری دیگۆل کرا. ڕۆژی سەرکەوتنیش[100]، فەرەنسییەکان

---

١٠٠ مەبەست ڕۆژی ٨ی ئایاری ١٩٤٥ کە ڕۆژی سەرکەوتنی هاوپەیمانان بوو لە ئەوروپا.

سەربازەکانیان سواری لۆرییەکان کردن و بە نێو شارەکانی لوبناندا گێڕایان و دروشمی "بژی دیگۆل! ئێمە ڕۆڵەی تۆین!" و "دیگۆل، ئەم وڵاتە هی تۆیە"ی دەگوتەوە.[٢٤]

بۆ ڕۆژی پاشتر، ناسیۆنالیستانی عەرەب دژەخۆپیشاندانێکیان ڕێکخست، هەندێ لە سەربازەکانی «پاگێت»یش بەشداربوون، ئیدی ئەوانیش وێنەیەکی گەورەی «موفتی»یان بەرزکردەوە، ئەو «موفتییەی ڕایکردبووە ئالْمان و ببووە خزمەتگوزاری هیتلەر. کاتێکیش بەرد گیرانە وێنەکەی «موفتی»، خۆپیشاندانەکە توندوتیژی تێکەوت. خۆپیشاندانەکە کە بەلای دێرێکی نزیکدا تێپەڕی، بەر شالاوی توندوتیژی کەوت و زیانی پێکەوت، لەوێ ئالا سێڕەنگییەکەی فەرەنسایان داگرت و دڕاندنیان، ئەو ئالایەی لە سەرلەبەری شارەکەیان هەڵدابوو. فەرەنسییەکان ڕەوشەکەیان قۆستەوە، گوتیان سەربازانی عەرەب گوایە ئەوانەی ئالای خاچی سەربەقولابەیان[١٠١] ڕادەوەشاند، بەرپرسیاری گرژییەکانی سوریا و لوبنان بوون.

دیگۆل پێشتر گوتبووی بۆیە پێویستی بە ناردنی هێزی سەربازی هەیە، تا هێزە تایبەتییەکە ڕادەستبکاتەوە، بەلام «بینێت»ی بە ڕێنمایی تایبەت ڕەوانەی بەیروت کردبوو بەوەی دەستبەرداری هێزە میلیشیا تایبەتەکە نابێ تا پابەندبووننامە لە سورییەکان دەستەبەرنەکا سەبارەت بە ڕەزامەندبوون لەسەر دانانی پێگە و بنکەی سەربازیی فەرەنسی بەپێی دڵخواز. «بینێت» لە ١٢ی ئایار گەیشتە بەیروت. کەچی نە حکومەتی لوبنان و نە سوریایش ئامادەنەبوون دانوستانی لەگەڵ بکەن، تا هێزی پاڵپشتی

---

١٠١ مەبەست ئالای نازییەکانە، ئەو ئالایەی خاچێکە هەر چوار سەرەکەی نوشتاونەتەوە.

نەکێشێتەوە. نێردە فەرەنسییەکەش نەیدەویست ئەمە بکا، ئەوە بوو لە ١٧ی ئایاردا پاپۆڕی جەنگی «ژان دارک»یش گەیشت و ٥٠٠ سەربازی دیکەی فەرەنسی لێ دابەزین. «بۆنێت» بۆ ڕەوایەتیدان بە کردەوەکە، ئاماژەی بە هەنگێکی سەربازی بریتانی دا بەوەی ئەوانیش ڕەوانەی ڕۆژهەڵات کراون.

کوژرانی سێ سەربازی فەرەنسی لە هەراوهوریای حەلەب لە ٢٠ی ئایاردا پاساوی بۆ «پاگێت» پەیداکرد تا ئەگەر پێویستبکا دەستبخاتە نێوکاروبارەکان. لەسەر کوژرانی سێ سەربازەکەش، فەرەنسییەکان لۆمەی ژاندارمەی سوریان کرد بەوەی نەیانتوانیوە ئاسایش بپارێزن، بۆیە کاتێک سوپاسالاری بریتانی دوو ڕۆژ دواتر چاوی بە «بینێت» کەوت، بە مەکرۆییەوە داوایلێکرد بەڵکو چەک و تفاقی زیاتر بخەنەبەردەستی ژاندارمەی سوریایی. هەڵبەتە «بینێت» خستنەڕووەکەی ڕەتکردەوە، بە کارێکی وەها گومانەکانی «پاگێت» پشتڕاستکرانەوە، کە ئامانجی ڕاستەقینەی فەرەنسا پتەوکردنی پێگەیانە لە ڕۆژهەڵات نەوەک گێڕانەوەی هێوری.

لە ٢٧ی ئایاریشدا شەڕ و هەرا لە «حمس» و «حەما» هەڵگیرسانەوە، ئەمانە دوو شاری سەرەکی بوون دەکەوتنە نێوان دیمەشق و حەلەب. لە «حەما» گرژییەکە لە نێوان فەرەنسی و ژاندارمەی سوریای لەسەر دەستگرتن بەسەر وێستگەی هێڵی ئاسنین پەرەیسەند و تەقییەوە. دوای ئەوەی سورییەکان لە پڕێکەوە بەسەر ستوونێکی سەربازیی فریاکەوتنی فەرەنسییان لە دەرەوەی شارەکە دادا، دەستیان بەسەر تۆپخانە و زرێپۆشەکان داگرت، فەرەنسییەکانیش لە تۆڵەدا بە هاوەن و ڕەشاش شارەکەیان بۆمبابارانکرد. ٨٠ کەس کوژران.

«تیرێنس شۆن Terence Shone»ی وەزیری بریتانی لە ڕۆژهەڵات، ئەو کەسەی لە کۆتایی ١٩٤٤دا جێگەی «سپیرس»ی

گرتەوە، سەرنجی ئەوەیدا؛ "سەیرە و عاجباتییە ئەگەر دیمەشقیش هەڵنەستابێ."[٢٥] «شۆن» بەکارنامەی دیپلۆماتیدا ڕەتببوو، بە پێچەوانەی «سپیرس» کەسێکی ئارامگر بوو، بەڵام ئەویش هەروەک بەرپرسە پێشووەکەی خۆی پەرۆش بوو کردەوەیەک ببینێ. ئیدی بۆینباخە کۆنەکەی سەردەمی خوێندکاری بەست و دەستی دایە دەمانچەی هاوژینەکەی، چونکە هی خۆی نەدۆزیەوە، بە قەولی ژنەکەی؛ "هەندێکیش بە گومان بوو ئاخۆ لێبزانێ یان نا"، ئەوە بوو «سۆن» بە زرێپۆشێک کە بە ئاڵای بریتانی ڕازابووەوە بەنێو دیمەشقدا ڕۆیشت تا سەرۆک «شوکری قوتلی» ببینێ و هەوڵبدا قەناعەتی پێبهێنێ ختووکەی فەرەنسییەکان نەدا.[٢٦] لەو نێوەشدا «گێری یۆنگ Gerry Young»ی یاریدەدەری چوو چاوی بە «بینێت» بکەوێ. کاتێ چوو، راسپێردراوە گشتییە فەرەنسییەکەی لە بارێکی "ئاسوودە و بە کەیف" بینی، بەڵام میزاجەکەشی ڕوون بوو، کە لەسەر شەڕ بوو. کابرای فەرەنسی ڕایگەیاند: "پێویستە دومەڵی دیمەشق دەربهێنرێ." وەک ئەوەی بە یەک خوازە بە دروستی واتای خۆی نەگەیەنێ، ئەوەشی بۆ زیادکرد؛ "قەڕابەی شەرابەکە تامی گرتووە، پێویستە بیخۆینەوە."[٢٧]

«یۆنگ»یش ئاماژەکەی وەهابوو؛ "پێدەچێ هەندێک تاڵ بێ."

بە فەرمانی ژەنەڕاڵ «فێرناند ئۆلیڤا ڕۆگێت-Fernand Oliva Roget»ی نوێنەری «بینێت» لە شارەکەدا، فەرەنسییەکان لە سەعات حەوتی شەوی ٢٦ی مانگدا دەستیان بە بۆمبارانکردنی دیمەشق کرد. «و. ف. ستیرلینگ»ی ئەفسەری پاشکۆی بریتانی لای سەرۆک «شوکری قوتلی» لەوکات لە دیمەشق بوو. بەگوێرەی قسەی ئەو، تۆپخانە و ڕەشاش لە یەک کاتدا شارەکەیان دایەبەر، دوای ئەوە بە چڕی بە تۆپ و هاوەن شارەکە بۆمباران

کرا. لە ماوەی چەند خولەکێک "بووە هەراو پاشاگەردانی".[٢٨] کە تاریکیشی بەسەردا داهات بۆمبهاوێژە فەرەنسییەکان دەوروخولی شارە کۆنەکەیان دا، بۆمبیان بەسەر قەڵایەکە، بەسەر بارەگای سەرەکی ژاندارمەدا بەردایەوە.

لە کاتێکدا «سترلینگ» لەماڵەکەی خۆی خۆی حەشاردابوو، هەر یەک دوو کۆڵانیش لە کۆشکی حکومەت دوور بوو، «خالید ئەلعەزم»ی سەروەزیری هەڵوەدابوو بزانێ چی قەوماوە؛ بەڵام هێڵی تەلەفۆن بڕابوو، ئینجا پاش ئەوەی هەواڵی پێگەیشت، کە سەربازە سەنیگالییە فەرەنسییەکان ڕاستەوخۆ ڕەسەدی تۆپخانەیان لە تەلاری پەرلەمان گرتووە و لە دوایی بەتەمابوون هەرچی ژاندارمی پاسەوان و ئێشکگری ئەوێ هەیە لەناوببەن، ئینجا بۆ خۆڕزگارکردن ڕێگەی گەیشتنە کۆشکی بە کەلوپەلەکەی ئەوێ گرت، پاشان یاوەرەکانی ئەویان گەیاندە ماڵەکەی خۆی لای مزگەوتە گەورەکە لە شارە کۆنەکەدا.

هێشتاش شوێنی حکومەت بۆ فەرەنسییەکان نەزانراو بوو تا ئەو کاتەی «جەمیل مەردەم» تەلەفۆنی ماڵەکەی خۆی بەکارهێنا. فەرەنسییەکان کە هێڵی تەلەفۆنەکەیان خستبووە بن چاودێری، زانیان لەکوێیە، ئیدی تۆپەکانیان کە لە بەرزایی سەرووی دیمەشق دانابوو، سێرەیان لێگرت. کاتی خۆی دروزەکان لە هەرای ١٩٢٥دا پەلاماری ماڵی «ئەلعەزم»یان دابوو، هەنووکەش نۆرەی فەرەنسییەکانە بۆ ئەوەی ئەو قەڵا و کۆشکە جوانەی ناوجەرگەی شارە کۆنەکە، کە مێژووی دروستکردنی بۆ سەدەی هەژدەهەم دەگەڕایەوە، بدەنەبەر شێلکەی تۆپەکەیان. زۆری نەبرد گوللەتۆپ کەوتنە نێو حەوشەی کۆشکەکە، ئەمە «ئەلعەزم» و هاوڕێکانی ناچارکرد بەدوای حەشارگەیەکدا بگەڕێن.

هێشتا هەموو هێڵەکانی تەلەفۆن نەپچڕابوون. لە کونسولخانەی بریتانیـاوە، کە بەر گـوللەی ڕەشـاش کەوتبـوو، «شـۆن» تـوانی پەیوەندی بە «یۆنگ» لە بەیروتەوە بکا و بە پیر دەنگییەوە بێ و ڕووداوەکەی پێڕابگەیەنێ. «یۆنگ»یش پەیامەکەی گەیاندە قاهیرە، هەر هەمـان شـەو بارەگـای «پاگێـت» هەواڵەکەی بە لەنـدەن ڕاگەیانـد، کە فەرەنسـییەکان "هەرایـان لە دیمەشـق نـاوەتەوە و شارەکەیان داوەتە بەر گوللەی چەکەکانیان"، ئەوەشی بۆ زیادکرد، پێدەچێ «ئۆلیڤا ڕۆگێت» "بەرپرسـی تەواوی ڕووداوەکە نەبێ و مێلیشـیای فەرەنسییش یـان دەسـەڵاتی بەسـەر دۆخەکەدا ناشـکێ یاخود نایانەوێ جڵەویبکا."[٢٩]

هەروەک «سـتیرلینگ» پاشـتر دەریخسـت؛ "پێم وا بێ هەرگیز نەمانـدەزانی ئـاخۆ ژەنەڕاڵ «ئۆلیڤیـا ڕۆگێـت» چ ڕێنمـایی لە دیگـۆلەوە وەرگرتـووە."[٣٠] خـۆی «ئۆلیڤیـا ڕۆگێـت» بەشـی هەرەزۆری کارنـامەی خـۆی لە ڕۆژهەڵات بەسـەربردبوو، لە بنەڕەتیشـەوە لە جەبەل دروز بـوو؛ هەروەهـا ئەو پیاوێـک بـوو میزاجـی لە گـاڵتەوگەپ نەبـوو، ئەو کەسـێکی کەمـدوو بـوو، بە ئاسـتەمیش دەیزانـی تووشـی گرێـی ئۆدیـب بـووە.[٣١] بەرپرسـی دەزگای هەواڵگریی بریتانی «کۆگهیل» ئەوی بە "خراپترین جۆری ئەفسـەری کۆلۆنیـالی فەرەنسـی وەسـفکردبوو."[٣٢] وێڕای ئەوەی لە مانگی ئایاری ١٩٤٥دا ببووە گەورەنوێنەری «بێنیت» لە دیمەشق، کەچی ««ئۆلیڤا ڕۆگێت» بایەخێکی وەهای پێنەدا. ئەو بە تەواوی لە لایەن سورییەکانەوە گۆشەگیرکرابوو، ئەو نەساغ بوو، بەردەوام ئـازاری هەبـوو، بریتانییەکـان لە زەردی دەموچـاوی گومانیـان بـۆ ئەوە چـوو نەخۆشـی زەردووی هەبـێ. پێدەچوو لە کۆتاییـدا و لە ئاخروئۆخری مانگەکەشدا پەیپێبردبێ. «ئۆلیڤا ڕۆگێت» هەمیشـە لە بریتانییەکـان بە گومـان بـوو. دوای پەلامـاردانی سـوریا لە ١٩٤١دا،

نـانی شـێوانی لەگەڵ کاربەدەسـتی بریتـانی «ئالیـک کیرکبرایـد» خواردبـوو، کە ژێربەژێـر دەسـتی لەگەڵ پشـتگیریی دروزەکـان هەبـوو. ڕاستەوخۆ لە «کیکبراید»ی پرسـی ئاخۆ لە دواییدا هیچ چەکوچۆڵی بۆ دروزەکان ناردبێ. ئەویش وەڵامیدایەوە؛ "نەخێر، بەڵام ئێمە هەندێ سـەرەداوی سەرنجڕاکێشمان هەن تا دواتر بە هۆیەوە لەبارەی ڕەشاشـەکانمانەوە ئاگاداریان بکەینەوە."[٣٣] پاشـان ئەو زانـی، «ئۆلیڤـا ڕۆگێـت» لەم بـارەیەوە ڕاپـۆرتی خـۆی بـۆ بەیـروت بەرزکـردووەتەوە گـوایە بەڵـگەی تەواوی دەسـتکەوتووە بەوەی بەرانبەرەکەی قاچاخچی چەک بووە.

بەگـوێرەی هەڵـدانەوەی فـایلی نهێنـی فەرەنسـی لەم دواییـانەدا، دەرچـوو «ئۆلیڤـا ڕۆگێـت» بە قـووڵی لە هاوتـا بریتـانییەکەی بە گومـان بـوو. ئـاخر ئەو کـاتەی «سـتیرلینگ» وەک ئەفسـەرێکی پاشکۆی بریتانی بۆ سەرۆک «شوکری قوتلی» گەیشتە دیمەشق، دەستبەجێ «ئۆلیڤا ڕۆگێت» سکاڵای ئەوە بوو، گوایە ناردنی ئەو ئەفسـەرە دێـرینە ئینگلیـزە فێڵێکە لە حکومەتی فەرەنسـی دەکرێ. دوای ئەوەی ئەفسـەرێکی هەواڵگـری بـۆ چـاودێری "ئەو پیـاوی لەگەڵ سـەگێکە" نـارد، (هەمیشـە سـتیرلینگ لەگەڵ سـەگێکی ڕەشـی کەتە دەردەکەوت)، هەر خێـرا گەیشـتە ئەو ئەنجـامە، کە ئەفسـەرە بریتـانییەکە جێگرەوەیەکـی کـارای «لـویس سـپیرس»ە.[٣٤] ئەوسـا هۆشـداری دایە هاوڕێکـانی نەکەونە داوی "ڕوخسـارە باشـە سروشـتییەکەی" «سـتیرلینگ»، ئەو لێبـڕاوانە دەیگـوت کـابرا "لە دژوارتـرین ئاژانەکـانی بریتانیـایە لە سـوریا" و ناونیشـانی کارەکەشـی سـوک و ئاسـان جەوهەرەکەی دادەپۆشـی، چـونکە هەوڵـدەدا کۆششـی بریتانییەکـان بـۆ دروسـتکردنی سـوریایەکی مەزنتر ڕێکبخا.[٣٥] تێبینینامەیەکی کورتی کابرای فەرەنسی لەسەر

پیاوە ئینگلیزەکە ڕاستییەکی دیکەی وەبیرهێنایەوە: دۆستایەتی ستیرلینگ لەگەڵ «ت.ی. لۆرانس».

بەو قەناعەتەی هەموو گرژییەکانی دیمەشق لە بن سەری ستیرلینگەوەیە، بۆیە «ئۆلیڤا ڕۆگێت» ڕایگەیاند "دەرسێکی باش" دەداتە سورییەکان، ئەوە بوو بە درێژایی ڕۆژی ٣٠ ئایار فەرمانی بە تەقەکردن لە شارەکە دا.[٣٦] ئەوانەی ڕۆژی پەلامارەکە لەوێ بوون، دژوارییەکەیان بە پێشینەیەکی بێ وێنەیان لەقەڵەمدا. ڕوسیایەک کە ئەو کات لە هۆتێلی کۆشکی ڕۆژهەڵات گیریخواردبوو، ئەو کەسەی لە ستالینگرادیش بوو، دواتر گوتی، ئەو "هەرگیز شتێکی وەهای نەبینیوە."[٣٧] کاتێکیش «ستیرلینگ» سەردانی هوتێلەکەی کرد، کە جوانترین هوتێلی شارەکە بوو، سەرنجیدا: "هەموو پەنجەرەکان وردوخاش کرابوون؛ بەلای کەمی یەک ئینج لە شوشە لەسەر ناوکەوی ژوورەکان خڕبووبووەوە؛ مێزەکانی ژووری خواردن بە گولله بێژرابوون؛ نزیکەی سەرلەبەری بۆڕی و لوولەی ئاوەکانیش بە گولله کونکرابوون و ئاویان لێدەچۆڕایەوە، دیواری ژوورەکانی نوستینش لەدیوی دەرەووە وەک و سەرەد و بێژینگی لێهاتبوو."[٣٨] سەرنشینانی میوانخانەکە دوو ڕۆژ بوو لە ژێرزەمیندا خۆیان حەشاردابوو، ئەفسەرێکی بریتانیش لەو نێوەدا و لەو کاتەی سەربازێکی فەرەنسی نارنجۆکێکی دەستی فڕێدابووە نێو هۆڵی پێشوازی هوتێلەکە کوژرابوو.

«قوتلی» نەخۆش و کۆستکەوتوو زەنگی بۆ «شۆن» لێدا بەڵکو هەمان ڕۆژ ببینێ، لێشیپرسی ئاخۆ تاکەی بریتانیا ڕێگە بە دیگۆل دەدا "کوڵی شەڕانگێزانەی خۆی" وەها برێژێ.[٣٩] بۆ دنەدانی بریتانیش بەڵکو بجوولێن، زنجیرەیەک تێبینینامەی نووسین تێیدا

بەڵێنی بەدواداچوونی یەکێتیی عەرەب و پێدانی پێگەیەکی پێشچاو بۆ بریتانییەکان لە سەربەخۆیی سوریادا دەربڕیبوو.[٤٠] «شۆن» پەیامێکی لە ڕێی بەیروتەوە بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە لە لەندەن نارد. تێیدا نووسیبووی؛ "فەرەنسییەکان لە بڵاوکردنەوە و باڵکێشکردنی تیرۆر بەناو دیمەشقدا قسووریان نەکرد. بەدەر لە جیاوازیی ڕەگەزی نێوان سەربازەکانیان، بە ڕەشپێشت و سپیپێستەکانیانەوە وەک شێتوهار جووڵانەوە بە خۆیان و ڕەشاشی دەستیانەوە بە نێو شەقام و لەسەر پشتی ترومبێلەکانیان لەسەر بانی باڵەخانەکان هەر تەقەیان دەکرد."[٤١] لەنێو ڕاپۆرتەکاندا ئەوەش هاتبوو، کەوا فەرەنسییەکان خواردنیان نەماوە بۆیە هەر بە تەنیا شەڕاب دەرخواردی سەربازەکانیان دەدەن، «شۆن» تکای لە حکومەتەکەی کرد، بەڵکو دەستی «پاگێت» بۆ خۆتێهەڵقورتاندن بکەنەوە.[٤٢]

چەرچڵیش لە کاردانەوە دوودڵ بوو، چونکە لە دەستوەردانی بریتانییەکان لە دەرەوەی سنوور دەترسا و لە کۆبوونەوەی کابینەی حکومەتەکەی لە هەمان ڕۆژدا گوتی داوای پشتگیریی ئەمریکییەکان دەکا. ئەو کاتیش هاوپەیمانە دێرینەکەی ئەو، واتە «فرانکلین ڕۆزڤێلت» نەمابوو، هەشت مانگ پێشتر مردبوو، «هاری ترومان» جێگەی گرتبووەوە، ئەویش دەستبەجێ وەڵامی داواکەی نەدابووەوە. ئیدی هەرچۆنێک بێ چەرچڵ ناچاربوو پەیامێک بۆ دیگۆل بنێرێ. شتەکە وەک فەرمانێکی ڕاستەوخۆشی لێهات، ئەو بە ڕابەری فەرەنسی گوت «پاگێت» بە هێزەوە دەچێ و دەستوەردەداتە ڕەوشەکە. بۆ دووركەوتنەوە لە هەر بەیەکدادانێکی نێوان بریتانیا و هێزی فەرەنسی، داوایلێکرد دەمودەست هێزەکانیان بکێشنەوە نێو بنکەکانیان و تەقەش

ڕابگرن."[٤٣] بەر لەوەی بروسکەکەش بگاتە پاریس، «ئیدن» لە پەرلەماندا پەیامی خۆی ڕاگەیاند. لەوێدا هۆشدارییەکەی بۆ جیهان ڕاگەیاند.

لە سەعات شەشی ئێوارەی هەمان ڕۆژدا بریتانییەکان داواکەی چەرچلیان پێگەیشت، ئەوە بوو «پاگێت» فەرمانی شەڕڕاگرتنی ڕادەستی «ئۆلیڤا ڕۆگێت» کرد. کەچی ژەنەڕاڵە فەرەنسییەکە ڕێپێدانەکەی «پاگێت»ی ڕەتکردەوە، تا سپێدەی دواتر مایەوە، دوای ئەوەی فەرمانی ڕاستەوخۆی لە بەیروتەوە پێگەیشت، لە دواییدا هێزەکەی خۆی جڵەوکرد. بە پێخۆشی و بەخێرهاتنی خەڵکەکە، تانک و زرێپۆشەکانی بریتانی لە دوای نیوەڕۆی هەمان ڕۆژ گەیشتنە مەڵبەندی شارەکە.

لە ماوەی کەمتر لە سێ ڕۆژدا، ٨٠٠ سوریایی کوژران و وێرانی بە شێوەیەکی تایبەت و بەرچاو بە پایتەختەکەوە دیار بوو. پەرلەمان بە خۆی ببووە بۆمبێکی دووکەڵ. ناوچەیەکی بەرفرەوان لە بەرگەی شارەکەوە وێرانکرابوو، شەقامەکانیش بە کەوتنی گوللەتۆپ و هاوەنەکان پڕ لەچاڵوچۆڵ ببوو، جام و داروپەردووش لە هەمووولایەک پەرش و بڵاوببووەوە. ٢٠ ژاندارمەی سوری بێسەروشوێن لە گۆڕێکی بەکۆمەڵ لە فڕۆکەخانەی فەرەنسییەکان دۆزرانەوە، دوای ئەوەی کەچوکرۆم کرابوون، ئینجا کوژرابوون. پاشان سەرۆک «قوتلی» پێشبینیکرد؛ "ئەم نەوەیەی سوریا ڕێگەنادا فەرەنسییەک بە سەر شەقامەکانی دیمەشقدا پیاسە بکا."[٤٤] هەوڵیشیدا «بینێت» و «ئۆلیڤا ڕۆگێت» وەک تاوانباری جەنگ دادگایی بکرێن.

هەرچەندە هەروەک لە تشرینی دووەمی ١٩٤٣ فەرەنسییەکان بە خۆیان کێشەکەیان بەسەرخۆیاندا هێنابوو، ئیدی بریتانییەکانیش کارێکی وەهایان نەکرد دۆخەکەیان لەسەر ئاسان بێ. «پاگێت»

فەرمانی قەدەغەکردنی هاتوچۆی بەسەر هاووڵاتییە فەرەنسیەکاندا سەپاند، لێشنەگەڕا فڕۆکە و کەشتی فەرەنسی بجووڵێ. ڕێگە بە سەربازە فەرەنسییەکانیش نەدرا تەقە بکەن، مەگەر بۆ بەرگری لەخۆکردن نەبێ. هەرچەندە فەرمانی سەپاندنی قەدەغەکردنی هاتوچۆ لە بەرژەوەندی فەرەنسییەکان بوو هەروەک «کۆگهێل» بڕوای وا بوو؛ "خۆ ئەگەر ئێمە لێرە نەبااین و خۆمان تێهەڵنەقورتاندبا، ئەوا ملی هیچ فەرەنسییەک سەری بە قالبیەوە نەدەما"، هەرچەندە ئەم ڕێکارە توندانە خۆی سووکایەتییەکی خۆبریندارکەر بوو.[٥٤] «بینێت»یش ڕێکارەکەی بە "خەنجەرێک لە پشتەوە لێتبدرێ" وەسفکرد.

«بیدۆ» داوای لە «دەف کۆپەر» کرد بیبینێ، گوتی؛ "هەرچەندە فەرەنسا هەڵەیکرد، بەڵام شایستەی ئەو سووکایەتییە نەبوو، کە پێیکرا."[٤٧] «کۆپەر»یش هاوسۆز بوو. فەرمانەکانی «پاگێت» وەک ئەو دانپێیدانا "وەک مەرجی سەپێنراو وابوون بەسەر دوژمنێکی دۆڕاو، کە نیاز لێی زیاتر سووکایەتیپێکردن بوو لەوەی هەوڵدانێک بێ بۆ یارمەتیدانی هاوپەیمانێک." زۆری پێنەچوو «ئۆلیڤا ڕۆگێت» ڕەوانەی نیشتمان، (پاریس) کرایەوە لێیانپرسی ئاخۆ ڕەفتاری بریتانییەکان چۆن بووە، بە تەوسەوە وەڵامیدایەوە؛ "ئەوان زۆر باش بوون. یاوەرییان کردین و لوولەی تفەنگیشیان لە پشت کردبووم."[٤٨]

لە ٢ی حوزەیرانیش کۆنفرانسێکی بە پەلە لە پاریس بەسترا، دیگۆل سەرکۆنەی "چالاکی ژمارەیەکی زۆری لە ئاژانە بریتانییەکان کرد سەبارەت بەوەی قەوما، کرد."[٤٩] ئەو ئاماژەی وەهای کرد، گوایە بریتانییەکان بە مەبەستی پێشوەختە زووتر ژاندارمی سوریایان پڕچەک کردووە تا ڕووبەڕووی فەرەنسییەکان

ببنەوە. هەروەها ئەوەشی گوت، گوایە بەر لەو کاتەی بریتانییەکان خۆیان لە ڕەوشەکە هەڵبقورتێنن ئاگربەستیان جاڕدابوو. تەنانەت «دەف کوپەر» کە بە شێوەیەکی ئاسایی لایەنی فەرەنسییەکانی دەگرت، خۆنمایشکردنی دیگۆلی بە تێکەڵەیەک لە ساختە و ڕاستی نیوەچڵ، پەردەپۆشکردنی ڕاستی و تانەوتەشەر دژی بریتانیا لەقەڵەمدا.[50] بۆ ڕۆژی پاشتریش، کە دیگۆلی دی دۆشداما، ئاخر بینی دیگۆل بە بڕواوە هەموو ڕووداوەکەی بە "بە دەست لەپشتدانی بریتانییەکان زانی، کە دەمێکە نەخشەی بۆ دەکێشن تا فەرەنسییەکان لە ڕۆژهەڵات وەدەربنێن و خۆیان جێگەی بگرنەوە."[51] «ئۆلیڤا ڕۆگێت»یش پشتی خۆنواندنی دیگۆلی گرت. ئەو گوتی بریتانییەکان تیختیخەی ژاندارمەیان دا، ئاژانەکانی بریتانی هانیانداون و هەندێکیشیان لێدەناسیتەوە.[52] ئەوەشی بۆ سەربارکرد، یەکێکیش لەوان «کۆلۆنێل ستیرلینگ» بوو.

هەر خێرا سوپای بریتانی یەک مانگ پشووی دایە «ستیرلینگ» تا بگەڕێتەوە نیشتمان. پاشان ئەو نووسی؛ "ئەز لە چاوی هەموو فەرەنسییەک بە فلچەی لۆرانس وێناکرابووم و مۆری ئەوم لەنێوچاوان درابوو و وایان دانابوو لە دژی بەرژەوەندییەکانی فەرەنسا دەجووڵێمەوە."[53] بۆ پووچەڵکردنەوەی گێڕانەوەی «ئۆلیڤا ڕۆگێت» بۆ ڕووداوەکان، ئەو ئاماژەی بەو ڕاستییە دا، کەوا هیچ بەڵگەیەکی ماددی لەدەستدا نییە بەوەی سەرەتا پەلاماری بارگە و بنەی فەرەنسییەکان درابێ. دوای ئەوەی هەر بە خۆی بە نێو شارەکەدا گەڕاوە، ئەوەی تێبینیکرد، "نە ڕاسپاردەی فەرەنسی و نە نووسینگەی کارمەندەکانیان و نە بارەگای ژەنەڕاڵی فەرەنسی تاکە جامێکیان نەشکابوو،[54] یەک گوللە چییە بە تاق و دیوارەکانیان

نەکەوتبوو، لە کاتێکدا بانکی سوریا و یانەی ئەفسەرانی بریتانی بە گوللە دابێژرابوون.[٥٥]

«شوکری قوتلی»یش نکوولی لەو "درۆیە شاخدارانە"ی فەرەنسییەکان کرد گوایە «ستریلینگ» لە پشتی توندوتیژییەکانەوە بووبێ.[٥٦] ئەو وەها وەسفی گۆتەوبەندی فەرەنسییەکانی کرد، گوایە ئاژانە بریتانییەکان گۆبەندەکەیان نابێتەوە، بەوەی "ئەمە قەوانێکی کۆنە و ٢٥ ساڵە بۆمان لێدەدەنەوە و بریتانییەکان بە ئاستەنگی سەر ڕێی خۆیان دەزانن." کەچی گومان لەوەدا نەبوو، حکومەتی سوریا داوای لە «ستیرلینگ» و هاوڕێکانی کردبوو ئەگەر بۆ دەرپەڕاندنی فەرەنسییەکان بجووڵێن ئەوانیش چ هەڵوێستیکیان دەبێ. ئەفسەرێکی بریتانی لە کاتی ڕووبەڕووبوونەی ئەو پرسیارەی "واز لەو بگرەوبەردەیە بێنن، تا ئەو کاتەی ئێمە لێرە بین، پاراستنی ئاسایشی ناوەخۆی سوریا لە ئەستۆ دەگرین."[٥٧] هەڵبەتە ئەم وەڵامە سورییەکانی گەیاندە سەر ڕۆخی هەڵدێر. بە چاوپۆشین لە هەوڵ و کۆششی چەرچڵ لە بەرایی ساڵەکەدا بەوەی بریتانیا لە پاراستنی پەیوەندی نێوان سوریا و فەرەنسا بەرپرسیار نییە، کەچی هەر ئەفسەرێکی ئینگلیز لە دیمەشق بڕوای وەها بوو، ئەگەر هاتوو کێشەکان بتەقنەوە، ئەوان بەرلەوەی ئالۆزییەکان گەورەتر ببن، لێی دەچنەپێشێ. «کۆگهیل»یش لەو بڕوایەدا بوو، ئەگەر بریتانیا دوور وەستابا، ئەوا "بە هەزاران لە سورییەکان دەکوژران لەوانە بوو عێراق و ڕۆژهەڵاتی ئوردنیش تێوەگلابان و سەرتاپای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕادەچەنین، ئاخر جووەکانی فەڵەستینیش بە دڵنیاییەوە وەهایان دادەنا، کە دەرفەتیان بۆ هاتووە."[٥٨]

شادمانیی ژێربەژێری سوورییەکان بە گۆڕانی ڕەوتی ڕووداوەکان ئەوەی لای فەرەنسییەکان سەلماند، کە هەقیان بووە گومان لە چەشە و مجێزی ئینگلیز بکەن، لە کۆبوونەوەی ڕۆژی ٤ی حوزەیرانیشدا دیگۆل ئاماژەیەکی وەهای بۆ «کۆپەر» کرد بەوەی ئەو بیر لە تۆڵەکردنەوە دەکاتەوە. "من دانیپێدادەنێم، ئێمە لە دۆخێکی وەهادا نەبووین لەم کاتەدا بە کراوەیی دوژمنایەتیتان بکەین، بەڵام ئێوە سووکایەتیتان بە فەرەنسا کرد و ناپاکییتان لەگەڵ ڕۆژئاوادا کرد. ناکرێ ئەمەش لەبیربچێتەوە."[٥٩]

هەڵچوونی دیگۆل تەردەست و چاوەڕوانکراو بوو، شەڕانگێزیانەی «بیدو»ش ماوەیەکی درێژی خایاند تا بەدەرکەوت. لە ناوەڕاستی مانگی حوزەیراندا وەزیری کاروباری دەرەوە ناچاربوو لێدوانێکی هەراسانانە لەبەردەم ئەنجوومەنی پارێزگاکانی فەرەنسی سەبارەت بەوەی لە ڕۆژهەڵاتدا ڕوویدا بدا. ئەو بەو ئەنجامە گەیشت بڵێ؛ "بە کورتی، جیهان و بەتایبەتیش ڕۆژهەڵات تووشی هەرای پێکەنینێکی زۆر هات، لەسەر حیسابی ئێمە پێکەنین، ئەو شتەش منی هێناوەتە سەر ئەو بڕوایە، کە هەندێکیان لێی سوودمەند بوون."[٦٠] بە ڕەتکردنەوەی گوتەی کاربەدەستانی بریتانی بەوەی دەستیان لەو بگرەوبەردەیە و ئاریشەیەدا نەبووە، کە تووشی فەرەنسییەکان هات، ئەو قسەکەی بە گەفێکی شووم کۆتاییهێنا. قسەیەکی نەستەقی بە زمانی لاتینی هێنایەوە "ئەمڕۆ من، بەیانیش تۆ Hodie mihi, cras tibi"

دارمانی هەژموونی فەرەنسی لە سوریا دەستبەجێ و بە تەواوی بوو. لە کۆتایی مانگەکەدا کاربەدەستێکی فەرەنسی لە بەیروت نووسی، کەوا نە خۆی و نە هیچ هاوڕێیەکی بەبێ یاوەرییکردن ناتوانێ بچێتە شارە سەرەکییەکانی سوریا، ئاخر

دەترسن بکوژرێن. بۆ مانگی دواتر هێزە تایبەتییەکەش ڕادەستی سوری و لوبنانییەکان کرانەوە، بەڵام دیار بوو نە سوریی و نە لوبنانییەکان حەزیان لێنەبوو ئەو بنکە سەربازییەی دیگۆل، کە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا چاوی تێبڕیبوو، بۆی مسۆگەربکەن. ئیدی بریتانی و فەرەنسیەکان پێیان لەسەرئەوە داگرت، بە یەکەوە لەوێ دەرچن. هەروەک وەزیری کاروباری دەرەوەی تێبینیدا "ئەمەش دەبێتە کۆتاییهێنانی چاوتێبڕینی فەرەنسا لە فەڵەستین؛ ئەوە بوو هێزی سەربازی هەردوولا لە نیسانی ١٩٤٦ لە سوریا و لە مانگی ئابیش لە لوبنان کشانەوە.[٦١] پاش ٢٦ساڵ منداتی فەرەنسا بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کۆتاییهات.

دۆڕانی لوبنان و سوریا ڕێگەی بۆ شتێکی نوێ، بۆ سیاسەتی لایەنگیریی فەرەنسی زایۆنیستیانە خۆشکرد. بە کۆتایهاتنی مانگی حوزەیرانی ١٩٤٥، «پاول بینێت»ی ڕاسپاردەی گشتیی فەرەنسا لە ڕۆژهەڵات نامەیەکی بۆ دیگۆل نووسی تێیدا دەریبڕیبوو، لە سۆنگەی سەختانگەکەی دیمەشقدا "تەنیا جووەکانی فەڵەستین" پشتگیریی فەرەنسییەکان بوون.[٦٢] زۆر لە جووەکانی فەڵەستین بە هەبوونی کریستیانەکانی لوبنان وەک دراوسێ، هەستیان بە ئارامی دەکرد، ئاخر ئەوانیش لە هەبوونی ئەو ژمارە یەکجار زۆرەی موسڵمانانی دەوروبەریان هاوترس بوون. هەنووکەش بە ڕۆیشتنی فەرەنسای پارێزەریان لە ڕۆژهەڵات هەژابوون، ئیدی هەردوو لایان، ئاژانسی جووەکان و ڕێکخراوی تیرۆرستەکان هەروەک «بینێت» ڕوونیکردەوە، پەیوەندییان کرد تا "خزمەتەکانی خۆیان بخەنەڕوو." "منیش فەرمانی پاراستنی پەیوەندیەکانم دا."[٦٣]

لە بەراییدا جووەکان لە بەرانبەر ئاڵوگۆڕی پەیوەندییەکان داوای شتی کەمیان کرد. هەروەک «بینێت» بە دیگۆلی گوت؛

"ئەوان تەنیا دڵنیاییەکی زارەکییان دەوێ، پێویست بەوە ناکا پشتگیری بزووتنەوەی زایۆنیزمی و داواکانیان بکرێ، تەنیا ئەوەندە بەسە کە هەڵوێستێکی نەیاریان لە دژدا نەگیرێتەبەر، نەخاسمە لەو کاتەی باس دێتە سەر پرسی کۆچکردن بۆ فەڵەستین، هەر ئەمەندە بەسیەتی."[٦٤] کابرای فەرەنسی هەر بەخۆیشی هەستی "بەو بێدادیی و ژانوناسۆری جووە فەرەنسییەکانی کرد، کە لەبن دەسەڵاتی داگیرکارانەی ئاڵمانەکان چەشتبوویان، ئیدی شتێکی بەدەر لە هاوسۆزییان بۆ نەهێشتبوونەوە. لەم پرسەشدا خۆ هەر «بینێت» بە تەنیا تاکە فەرەنسی نەبوو کە زایۆنیستەکانی بینیبوو. زایۆنیستەکان لە «هێنری بۆنێت Henri Bonnet»ی باڵوێزیشیان لە واشنتن نزیکببوونەوە. ئەویش شێلگیرانە داوایکرد؛ "دەکرێ گروپە زایۆنیستەکان توخمی پشتگیری دەوڵەتەکەمان بن، ناکرێ ئێمە پشتگوێیان بخەین."[٦٥] ئەو نوێنەرە زایۆنستانەی سەردانی باڵوێزخانەی فەرەنسییان کرد، بەڵگەوبەندی خۆیان سوک و ئاسان لەمەدا پوختکردبووەوە؛ "جوو و کریستیانەکان پێویستە لە دژی عەرەبەکان، ئەوانەی بریتانیا پشتگیرییان لێدەکا بەرگری لە خۆیان بکەن."

دوو مانگ دواتر، پیاوێک بە ناوی «توڤیا ئارازی Tuvia Arazi»چاوی بە «فرانسیسکۆ کۆلێت François Coulet»ی بەڕێوبەری هۆبەی کاروباری ئەوروپی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسییدا کەوت. کۆنووسی دانیشتنەکە، ئامانجی دیدارەکەی هەردوولای بۆ نوێکردنەوەی دۆستایەتیی هەردوو پیاوەکە تۆمارکردبوو، ئەو دۆستایەتییەی دەگەڕایەوە بۆ ١٩٤٠.[٦٦] هەینێ «ئارازی» سیخوڕە سەرەکییەکەی هاگانا بوو لە سوریای

بندەستی ڤیشی فەرەنسی، «کۆلێت»یش یەکێ لەو سێ پیاوە فەرەنسییە بوو، کە لە ماڵی «دایڤین هاکۆهن» لە حەیفا داڵدەدرابوو، ئەو کەسەی ئەو کات بە چاوی خۆی پەککەوتن و نغرۆبونی کەشتی «پاتریا»ی بینیبوو.

دوای بیرهێنانەوەی یادەروەییەکانی ئەو ڕۆژگارە، کە بینی ئەو لە پەنجەرەی نهۆمی چوارەمی خۆی هەڵدا تا نەکەوێتە بەردەستی ئاسایشی ڤیشی فەرەنسی، ئینجا «ئارازی» باسوخواسەکەی هێنایە سەر ئایندەی پەیوەندی نێوان فەرەنسا و دەوڵەتی جوو. ئەو وتارێکی «سپیرس»ی وەبیر خانەخوێیەکەی هێنایەوە، «سپیرس» بەر لەچەند مانگێک گوتبووی، کە فەرەنسا و زایۆنیستەکان ئاستەنگی سەرەکی بەردەم جێبەجێکردنی سیاسەتی بریتانیان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، ئینجا «ئارازی» پێشنیازیکرد، زیاتر لە بنەمایەک بۆ ڕقی هاوبەشی لە بەرانبەر بریتانیا بۆ هاوپەیمانبوون هەیە. ئیدی هەموو ئەوەی لەسەر فەرەنسا بوو بە سیاسەتی دەرەکی خۆیدا بچێتەوە. لە هەمبەر ئەو ڕقە بەربڵاوەی کە فەرەنسا ئێستا لە سەرتاپای ڕۆژهەڵاتی ناویندا بڵاویکردووەتەوە، ئەو گوتی ڕێکخراوی یەکانگیری زایۆنستی هەن دان بە پێگەی ڕاستوڕەوای فەرەنسا لە جیهاندا دەنێن و هیواشیان وایە دووبارە فەرەنسا بێتەوە مەیدان.

هەرچەندە دیگۆل هاوسۆزێکی گەورەی جوو نەبوو، لێ "سووکایەتیی" حوزەیران لەبیرنەچووبوو، دەمودەستیش بینی ئاخۆ زایۆنیستەکان بۆ تۆڵەکردنەوە چەند کاران. کاتێکیش بە درەنگی ساڵەکە لە پاریس چاوی بە «مارک جاربلوم Marc Jarblum»ی نوێنەری بزووتنەوەی زایۆنیزمی فەرەنسییەکان کەوت، لەوە ڕاما؛

که "هەر بە تەنیـــا جووەکـــانی فەڵەســـتینن بتـــوانن بریتانیـــا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا وەدەربنێن."[٦٧]

«بیـدۆ»ش بـۆ چەنـد مانگێـک بـوو مشـتومڕی ئەوەی بـوو، فەرەنسـا پێویسـتی بە دەسـتبەرداربوونی ئەو تاکتیکـانەیە، کە لە ڕۆژهەڵاتدا شکستیهێناوە، ئەمەشی بە "سیاسـەتی گەورەی: لەقەڵەم دەدا و بە هـۆیەوە دەکریَ فەرەنسـا جڵەوی دەستپێشـخەرییەکانی خـۆی وەربگـــرێتەوە، بە تـــایبەتیش لە مـــامەڵەکردن لەگەڵ ئەو کۆلـۆنییە عەرەبـانەی لە بـاکووری ئەفریقـا مـابوون.[٦٨] هەرچـی لەبـارەی خسـتنەڕووەکانی زایۆنیسـتەکانیش بـوو، ئەو کرۆکـی پڕۆژەیەکی دەبینی. پێویست بوو فەرەنسا زایۆنستەکان هەر بۆ ئەوە بەکارنەهێنیَ کە لە فەڵەستیندا لووتیان بەخوێندا بهێنیَ، بەڵکو بـۆ بەزانـدنی کۆمکـاری عەرەبـی بەکاریـانبهێنیَ، چـونکە لەوەتەی ناسیۆنالیزمی عەرەبی بووەتە هێزێکی گەشـەکردوو لە بـاکووری ئەفریقیای فەرەنسییدا، کۆمکاریش فەڵەستینی کردووەتە "پرسێکی ناوەندی".

لە ١٠ی تشـرینی دووەمیشـدا «بیـدو» بە شـێنەیی بە «داود بنگۆریۆن»ی گوت، فەرەنسا پشتی دۆزی زایۆنیستی دەگریَ. بەر لە ١٨ مانگیش «بنگۆریۆن» بە ئاشکرا ئەو هیوایەی دەربڕیبوو، کە دوای جەنـگ، جووەکـان لە لایەن فەرەنسـا بـوژانەوە " هەڵوێسـتی تێگەیشتوو لە هەمبەرماندا "دەبینن.[٦٩] ئیدی ئەو نزایە وەڵامدرایەوە. زۆری نەخایانـد سیاسـەتی گەورەی فەرەنسـی بـۆ پاڵپشـتکردنی زایۆنیستەکان هاتە ئارا و بریتانییەکانیش تێگەیشتن، کە مەبەست لە وتە بەردەکێلەکەی «بیدۆ»، ئەوانن.

٢٦
پێویستە دووبارە بیری لێ بکەینەوە

جەنگ ئەورووپای خستبووە نێو گێژاوێکی مرۆیی بێ پێشینە. نزیکەی چارەکە ملیۆنێک کەس "ئاوارە" لە نێو ئۆردوگاکان دەژیان، کە بەسەر تەواوی کیشوەرەکەدا دابەشببوون. هەندێکیان ناچارکرابوون کار بۆ نازییەکان بکەن و منداڵانیش لە دایبابیان جیاکرابوونەوە، دەیانویست بگەڕێنەوە نێو ماڵی خۆیان. ئەوانی دیکەش، وەک ئەورووپییەکانی ڕۆژهەڵات ئەوانەی لە دەست دەسەڵاتی سۆڤیەتەوە هەڵاتبوون، لەگەڵ جووەکان ئەوانەی لە دەست ئۆردوگا زۆرەملێیەکان ڕزگارکرابوون، هەموو شتێکیان دەویست تەنیا گەڕانەوە نەبێ بۆ شوێنی جارانیان. هەر زووش زایۆنیستەکان داکۆکی سەرسەختانەیان بۆ ئەوە بوو، بەڵکو ئەوانە ڕێگەبدرێن تا لە فەڵەستین بژین.

بە کورتیش وەها دیاربوو حکومەتە نوێیەکەی بریتانیا ملی بۆ ئەو داوایە دابێ. لە هەڵبژاردنی گشتیی تەممووزی ١٩٤٥دا کۆنسەرڤاتیڤەکانی چەرچڵ لە بەرانبەر پارتی کرێکارانی «کلیمێنت ئاتلیێ Attlee's Labour» بە شێوەیەکی بەرچاو ئیخدران[١٠٢]، دوو مانگیش پێشتر حکومەتی نوێ بڕیاریدا، کە پێویستە فەڵەستین ببێتە نیشتمانی داڵدەدەر بۆ ئەو جووانەی لە هۆلۆکۆست دەربازببوون. لە هەمان مانگی ئایاردا «هەگ دالتن Hugh Dalton»ی وەزیری دارایی بریتانیا مشتومڕی لەسەر ئەوە بوو، "سامناکییەکی بێوێنەیە ئەگەر هاتوو جووەکان بگەڕێنرێنەوە ئاڵمان

١٠٢ ئیخدران: بۆڕدران، شکستیان هێنا.

و هەر دەوڵەتێکی ئەورووپی داگیرکراوی دیکە؛ ئاخر ئەگەر کۆسپ و تەگەرە بخرێتە بەردەم ئەو جوانەی بە ئارەزووی خۆی دەیانەوێ بچنە فەڵەستین، هەڵەیەکی گەورەی ڕەوشتی دەبێ و سیاسەتێکە هی ئەوە نییە داکۆکی لێبکرێ."[1] ئەندامانی حزبیش هاوڕا بوون. ئەو کات بڕیارێک دەرکرا بەوەی کاتێک جووەکان کۆچدەکەنە ئەوێ، هانی عەرەبەکان بدرێ لەوێ دەربچن.[2] گریمانەکەش ئەوە بوو، عەرەب خەڵکێکی ڕەوەند و کۆچەریین و ئامادەن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە بیگوازنەوە.

جێبەجێکردنی ئەو ئەرکەش کەوتە سەرشانی «ئێرنست بێڤن»ی وەزیرە نوێیەکەی کاروباری دەرەوەی بریتانیا. ئەویش تەواو پێچەوانەی «ئیدن»، وەزیرە کەشخە و ڕووخۆشەکەی پێشخۆی، کەسێکی شەڕانگێز بوو، لە تەمەنی ١١ ساڵیدا واز لە قوتابخانە دێنێ لە کاری کێڵگەیی بە هۆی هاوڕێکانی لە یەکێتیی کرێکارانەوە ڕێگەی خۆی بەرەو کاروباری دەرەوە تەیدەکا. دەرفەتەکەشی لە ١٩٤٠دا بۆ ڕەخسا، ئەو کاتەی چەرچڵ بە کاروباری پاسیڤانەی «بێڤن» لە نێو نەقابەی کرێکاراکان و بە کەسایەتی ماندوونەبوونی ئەو لە کاردا کارانگاز بوو، بۆیە داوای لێ کرد وەک وەزیری کار ڕەگەڵی بکەوێ. چەرچڵ پێی وا بوو "«بێڤن» ئەو پیاوە زۆر دیار و لێهاتووەیە، کە پارتی کرێکاران خستوویەتیە ڕۆژگاری من".[3] کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوەش بەرپرسە نوێیەکەیان بە کەسێکی سامناک لەقەڵەم دا، هەر زووش تێگەیشتن، کە ڕای سەروەزیری پێشتر لەسەر ئەو، ڕاست بووە. سکرتێرە هەمیشەییەکەی «بێڤن» وەهای لە بارەوە نووسی: "ئەو بەشێکی گەورەی لە کارەکە دەزانی، ئامادەبوو چەندی هەبێ بخوێنێتەوە، دیار بوو ئەوەی دەیخوێندەوە، وەریدەگرت و کەسێک

بوو خاوەن بیرۆکەی خۆی بوو تا لە هەمبەر هەموو کەسێکدا داکۆکی لە بۆچوونەکانی خۆی بکا بڕیاری خۆی بدا."[٤]

تا ئەو ڕاددەیەی پەیوەندی بە وەزارەتی کاروباری دەرەوە هەبووبێ، ئەم لێکدانەوەیە هەڵسەنگاندنێکی دروست بوو، چونکە حکومەتی بریتانیا ڕووبەڕووی گوشاری حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بووبووەوە تا سەبارەت بە سیاسەتی کۆچکردنی جوو بۆ فەڵەستین نەرمیی بنوێنێ. تا ئەو کاتەش سەرۆک «ڕۆزڤێلت» مابوو بە شێوەیەک لە شێوەکان دەستباری[١٠٣] بریتانییەکانی گرتبوو، بەڵام «هاری ترومان»ی جێگرەوەی بڕیاریدا مانەوە لەسەر ڕێڕەوی ئاینوئۆینی بریتانییەکان سیاسەتێکی نائاوەزمەندانەیە. ئەوە بوو تا ئەو کات هەژندەیی سامناکیی هۆلۆکۆست ببووە بەڵگەی حاشاهەڵنەگر و سەرکردەکانی زایۆنستی ئەمریکاش، کە ڕابەرایەتی پێنج ملیۆن جووی ئەمریکایان دەکرد، فشاری تەکاندەری خۆیان نواند.[٥]

«ترومان»، کۆنە جوتیارێک و بزنسمانێکی سەرنەکەوتوو، کە هیچ کات لە زانکۆ نەیخوێندبوو، متمانەی بە ڕاوێژی ئەو پانتۆل خەتخەتانەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە نەکرد، کە لە «ئایڤی لیگ Ivy League»[١٠٤] دەرچووبوون، بەوەی داخوازبوون سیاسەتی لایەنگرایەتیی عەرەب نەوەک لایەنگرایەتی زایۆنیستی بگرێتەبەر، بە قەولی ئەوان باشترین بەرژەوەندیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ماوەی درێژخایەندا "بەندبوو بە نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست". پاشان «ترومان» گوتی دنەدەری ئەو بۆ

١٠٣ دەستبارگرتن: هاوکاریکردن، یارمەتیدان.

١٠٤ ئایڤی لیگ: ئاماژەیە بۆ گرووپی هەشت قوتابخانەی ئەمریکی لە پاڵ وەرزش خوێندنێکی جیاواز و نایابیان هەیە.

سیاسەتەکەی شتێکی مرۆیی بووە. ئەو وەهای نووسی: "هەستم وایە بۆ ماوەیەکی بەردرێژ چاومان لەسەر پاراستنی بەرژەوەندیی وڵاتەکەمان بێ، لەهەمان کاتیشدا یارمەتی ئەو قوربانییە بەدبەختانە بدەین، کە بەدوای نیشتمانێکدا دەگەڕێن."[٦] کەچی بەڵگەکانی ئەو کات ئاماژەیان بۆ ژمارەکانی هەڵبژاردن دەچوو بەوەی بۆ وەرگرتنی پێگەیەکی وەها زێدە بایەخدار بوو. ئەو لە دیدارێکیدا بە گرووپێک لە دیپلۆماتانی عەرەبی گوت، کە بۆ سکاڵاکردن لەسەر سیاسەتەکە هاتبوونە لای؛ "جوامێران ببوورن، بەڵام من دەبێ وەڵامی ئەو سەدان هەزارە بدەمەوە کە بە مەراقەوە بۆ سەرکەوتنی زایۆنیزم دەڕوانن؛ لەنێو بازنەی دەنگەدەرانمدا سەدان هەزار عەرەب نین."[٧]

«ترومان» لە ناوەڕاستی ئابی ١٩٤٥دا، بە مەبەست سیاسەتەکەی خۆی لە کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانییدا ئاشکراکرد. لە وەڵامی ڕۆژنامەنووسێک کە بە ڕاپۆرتێکەوە پاڵپشت بوو، ڕایگەیاند، "تا بکرێ ڕێگەی کۆچی جوو بۆ فەلەستین بدرێ و ئاشتی مەدەنیانەی ئەوێش بپارێزرێ."[٨] پاش گەیشتنی ڕاپۆرتێش لەسەر کوێرەوەری ئاوارەکان و هەواڵیش لە حکومەتی بریتانیا بەوەی سەبارەت بە ڕێگەپێدانی جووەکان دەستی خۆی توندکردووە، ئەوسا ئەو ژمارەیەکی وەک ئامانجێک دەستنیشانکرد. کاتێکیش پاش دوو هەفتە بە شێوەیەکی تایبەت بۆ «ئاتلی Attlee» سەروەزیری بریتانی نووسی، تا پێی ڕابگەیەنێ هەستی ئەمریکاییەکان ئەوەیە دەرووی کۆچ لە فەلەستین بەسەر جوودا دانەخرێ، ئەو پێشنیازیکرد بەڵکو حکومەتی بریتانیا ڕێگەی ١٠٠،٠٠٠ جووی دیکە بدات بێنە فەلەستین. سەرەتا ئەم ژمارە زۆرەیە داخوازی ئاژانسی جووەکان بوو، لای ئەمریکییەکان وەک

داواکارییەکی بەرچاو لە نێو گفتوگۆکانیان جێگەی خۆی گرت. لەنێو ژمارەی یەک چارەک ملیۆن ئاوارە و دەربەدەردا نزیکەی ١٣٨.٠٠٠ کەسیان جوو بوون.

دیاربوو «ترومان» حیسابی ئەوەی نەکردبوو، کە داواکەی ڕەتبکرێتەوە، چونکە لە هەڵبژاردنی گشتییدا پارتی کرێکارانی بریتانی بە تاسەمەندییەوە لایەنگری زایۆنستی بوون. کاتێکیش «بیڤن» چووە وەزارەتی کاروباری دەرەوە، بە پێچەوانەی «ترومان» بە لای ڕای شێوەرمەندەکانیدا کەوت. بە گوێرەی قسەی کاربەدەستانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە، ڕۆژێکیان بە «کلێمت ئاتلی» گوت؛ "کلێمنت، دەربارەی فەڵەستین، ئێمە هەڵەبووین. ئێمە دەبێ دووبارە بیری لێ بکەینەوە."

هاوڕێیانی «بیڤین» پێیان گوت مل بۆ قبوولکردنی ژمارەیەکی زۆری کۆچبەرانی جوو نەدا، کە ئەگەری ئەوەی لێدەکرێ داوتر داوای سەربەخۆیی بکەن بەمەش خەڵکی عەرەب دەورووژێ، هۆیەکەشی بۆ تێکچوونی پەیوەندییەکانی حکومەتی ناسیۆنالیستانەی میسر و بریتانیا دەگەڕایەوە و لە جێگرتنەوەشدا دەستگرتن بە فەڵەستین باشترین دەرەتانە. خۆی میسر بۆ ماوەی زیاتر لە ٥٠ ساڵ بنکە و قەڵای بەهێزی بریتانیا بوو لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بەڵام سەروەزیرە نوێیەکەی وڵات «ئیسماعیل سدقی» دیاربوو وەها بڕیاریدابوو لەو حاڵەتە دووربکەوێتەوە. هەرچەندی ئەگەری پێداگیری «سدقی» پتر دەبوو، ئەوەندە باوەڕی بریتانیا بە دەستگرتن بە فەڵەستین بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە چارەنووسسازەکانی، مەحکەمتر دەبوو. ئیدی لەوێوە دەیانتوانی هێشتا دەستیان بەسەر نۆکەندی سوێسدا بڕوا و مانداتەکەیان

لەویٚ دەبووە بنکەیەکی کەڵکبەخش بۆ پاراستنی هێزی خۆیان لە سەرتاسەری دونیادا.

کورتهێنی ئەم پلانە مەزنە خودی فەڵەستین بوو، ئاخر بەو ڕەوشە دەوڵەتییەی هەیبوو، بنکەیەکی شڵۆق بوو. لە کۆتایی مانگی ئابدا سکرتێری سەرەکی ئیدارەی فەڵەستین هۆشداری دا بەوەی گرژییەکان ئەوەندە کشتبوونە خەریکە دەپسێن. وەک ئەو ڕوونیکردەوە، لێدوانە ڕۆژنامەوانییەکەی «ترومان»یش "ئەوەندی دیکە ترسی عەرەبەکانی ورووژاند"، ئەمە و لە کاتێکدا ڕابەڕانی جوو "بە ئەنقەست ڕەوشەکە بەرەو توندڕەوی دەبەن و تا بگاتە خاڵێک، تەقینەوە لە ئانوساتدا بێ و چیدی نەکرێ کوێرەوەریی جووەکانی ئەورووپا وەک پرسێکی سیاسیی پشتگوێبخرێ."[١٠] بریتانیاش کە جەنگ شەکەتی کردبوو، ئەو دەرامەتانەی نەبوو تا بە هۆیەوە ڕووبەڕووی کێشە و ئاڵۆزییەکان ببێتەوە: زیاتر لە سێیەکی هێزی پۆلیسی فەڵەستینیش ئەو لێهاتووە نەبوون پشتی پێببەسترێ. «بێڤن» بە دروستی لە کێشەکە گەیشتبوو، بۆیە بە نەخشەیەک هاتەمەیدان. "دەی با چاوەڕێبکەین تا هێزمان بە بەردادێتەوە و باسکمان ئەستوور دەبێتەوە، تا ئەو کاتەش بە پێی پێویست بە یارمەتی وڵاتە یەکگرتووەکان پارێزگاری لە ڕەوشی هەرە بایەخداری خۆمان دەکەین."

دوای ئەوەی «ئاتلی» ڕاشکاوانە بە «ترومان»ی ڕاگەیاند، کە ڕێگەدانی ١٠٠،٠٠٠ جوو بۆ فەڵەستین "سەرلەبەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئاگردەدا" و دەبێتە مایەی "زیانگەیاندنێکی زۆر بە پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو وڵاتەکە،" «بێڤن»یش ڕێگەیەکی دۆزیبووەوە تا ئیدارەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بهێنێتە ڕایێ.[١٢] دیپلۆماتە بریتانییەکان لە واشنتن مشتومڕیان لەسەر ئەوە

بوو، کۆنترۆڵی بەردرێژی بریتانیا لە فەڵەستین لە بەرژەوەندیی هەردوو حکومەتەکاندایە و ئەوانیش بە هەردوولا هەوڵدەدەن هەڕەشەی یەکێتیی سۆڤیەت لەخۆبگرن. یەک دوو هەفتە دواتر «بێڤن» پێشنیازێکی هێنایە پێشەوە، بەوەی کۆمیتەیەکی ئەنگلۆ-ئەمریکی بۆ لێکۆڵینەوە لە جێنشینکردنی ئاوارەکان پێکبێ، هەروەها بە هەردوو حکومەت بە دوای چارەسەرێکی نێوخۆییدا بگەڕێن تا ئەو کاتەی نەتەوە یەکگرتووەکان بە کێشەکە ڕادەگا. «ترومان» لەسەر بیرۆکەکە کۆک بوو بەوەی بەڵکو فەڵەستین وەڵامی تەواوی پرسەکە بێ، کەچی پاشان بریتانییەکانی بە "تاکتیکی خاووخلیچک" تۆمەتبارکرد، بەڵام دەرەنجامەکەش بە کەیفی ئەو هاتەوە.[١٣] ئەو نەیدەویست بەر لە هەڵبژاردنی شارەوانیی نیۆیۆرک دان بە شکستی هەوڵی بۆ ناچارکردنی بریتانیا بە سیاسەتی کۆچی جووەکان بهێنێ، ئاخر دەترسا ئەو ژمارە زۆرەی جوو لە شارەکەدا بە شێوەیەکی خراپ کاردانەوەیان هەبێ.

ئەوەی ڕاستی بێ، جووەکان دەیانزانی بریتانییەکان هیچ پلان و گۆڕانکاری بنچینەییان لە سیاسەتی خۆیاندا نییە، هەڵبەت ئەمەش لە سایەی سەری ئەو زانیارییە هەواڵگرییانە بوو، کە فەرەنسییەکان پێیاندان. لە تشرینی یەکەمی ١٩٤٥دا «داود بنگۆریۆن»ی سەرۆکی ئاژانسی جوو بە شێنەیی بە «مۆشێ سنێ Moshe Sneh»ی فەرماندەی هاگانای گوت، بەڵکو بە مەبەستی سەرپێخستنی بزووتنەوەیەکی بەرگری ڕاستەوخۆ هاوکاری لەگەڵ هەریەک لە ئیرگون و تاقمی ستێرن بکا. تا ئەو ڕادەیەی ئەو نیگەران بوو، هەنووکە جەنگ بەسەرچووە، ئیدی خۆجڵەوکردن بەسیەتی و کاتی پرکێشی هاتووە. ئەو لە پایتەختی فەرەنساوە ڕایگەیاند؛ کتێبی سپی ١٩٣٩ کە ڕەوتی کۆچبەرانی جووی

سـنووردارکردبوو، نە بنەمـای ڕەوشـتی هەیە و نە بنەمـای ڕەوایەتیش. "لێرەدا دوو شت هەن، کە جووەکان نابێ بیپەژرێنن: پێگەی کەمایەتی لە وڵاتی خۆیان و کۆچکردنی بۆ فەڵەستین لەژێر ڕەحمەتی چاولێپۆشین. ئەوان نایانەوێ لە نیشتمانی خۆیاندا لەژێر دەسەڵاتی بێگانەدا بژین."[١٤] لە فەڵەستینیشدا، «لۆرد گۆرت Lord Gort»ی کۆمسیاری باڵای نوێی بریتانیا ئەمەی خوارەوەی بۆ ئەو کەسەی لەپێش خۆیدا کۆمسیاری باڵا بوو، نووسی؛ "دەترسم «د. حایم وایزمەن» و شێوەرمەندە میانڕەوەکانی جێگەیان چۆڵکردبێ و «بنگۆریۆن» و پیاوە دەستەمۆنەکراوەکان جڵەوی ڕەوشەکەیان گرتبێتەدەست."[١٥]

«مۆشێ سنێ»ش کۆبوونەوەی لەگەڵ «مناحیم بێگن»ی سەرۆکی ئیرگون زڤای لیومی و «ناتان فریدمان یەلین Nathan Friedman-Yellin»ی بەرپرسی تاقمی ستێرن کرد تا کردوکۆشیان هاوڕێک بکەن. بڕیاریشیاندا لەسەر «بێڤن» ڕانەوەستن ئاخۆ لە لێدوانی فەرمی سیاسەتی حکومەتەکەی سەبارەت بە فەڵەستین ڕابگەیەنێ، کە پێشتر چاوەڕواندەکرا چی دەبێ، بۆیە لە شەوی ٣١ی تشرینی یەکەمدا یەکەمین پەلاماری هاوڕێکی خۆیان بەجێگەیاند، بە هۆیەوە تێکوپێکدانی ڕایەڵەی هێڵی ئاسنینی فەڵەستینی لە زیاتر لە ١٥٠ شوێن هەروەک چۆن دامەزراوەی پاڵاوگەی نەوتیشیان لە حەیفا وێرانکرد. ئەم پەلاماردانەیان بووە مایەی کوشتنی چوار کەس، بەڵام ئەوان لەپێشدا نیازیان نەبوو کەس بکوژن. مەودای کۆششە بێ پێشینەکەیان بۆ ئاگادارکردنەوەی حکومەتی بریتانیا نەخشەکێشرابوو بەوەی ئەوان یەکگرتوون و دەکرێ بە یەکگرتوویش شتی گەورە بکرێ.

«بیڤن» خۆی لە هەڕەشـەکە نەبانکرد. لە کۆتاییدا بە چەپڵە و هەراوزەنـاوە پێشـوازی لێکـرا، ئەمەش لە ١٣ی تشـرینی دووەم لە ئەنجـوومەنی گشـتیی بریتـانی ڕوویـدا، کـاتێ ڕایگەیانـد حکـومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بانگهێشـتنامەکەی بۆ چـوونە ڕیزی کۆمیتەی ئەنگلۆ-ئەمریکـایی بـۆ لێکـۆڵینەوە لە داخـوازی ڕوانینـی جووەکان بۆ کۆچکردن بۆ فەڵەستین بکۆڵێتەوە، پەسـەندکردووە. نیـازی ڕاسـتەقینەی ئەو لە جاڕنـامەکە ئەوە بـوو، کەوا ئەو لەبەر کەڵەگایی دەرەکییدا سەبارەت بە توندوبەنکردنی سیاسـەتی کۆچی جـوو بـۆ فەڵەسـتین نـاچەمێتەوە: نە بـۆ زایۆنیسـتەکان و نە بـۆ ئەمریکـاش. بە کەمێـک هاوسـۆزی و لێتێگەیشـتن بـۆ هەسـتی ئەو ڕزگـاربووانەی دەسـتی هۆلۆکۆسـت، بە ڕوانینـی «»بیڤن» دەکـرا ئەو ئاوارانە بگەڕێنەوە سەر ماڵ و حاڵی خۆیان. لە بەرانبەر ملدان بۆ ئەو داواکارییانەی کە دەبێ ڕەفتاری تایبەت لەگەڵ جووەکاندا بکرێ، ئەو لە کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانییدا و دەستبەجێ هەر دوای لێـدوانەکەی لە ئەنجـوومەنی گشـتییدا، پرسـی "سـەرهەڵدانی کـاردانەوەی دیـکەی دژە سـامیزمی" لە لایەن ئەو ئـاوارانەوە وروژاند، کە ئەوانیش چاوەڕێی گەڕانەوە دەکەن بچنەوە سەر ماڵ و حاڵی خۆیان.[١٦] ئەو بەڵگەوبەندەی «بیڤن» هێنایەپێشـەوە لایەنی لـۆژیکی تەنـانەت چاکەکارییانەشـی پێـوە دیـار بـوو، «بـیڤن» لە ڕەتکـردنەوەی جیـاکردنەوە (دیسکریمیناسـی)دا مەبەسـتەکەی بە تەواوی ڕۆشن نەبوو: ئەو لای خۆی یەکلاکردبووە، کە کۆچی بە تەوژم و قەبـارە گەورەی کـۆچبەرانی جـوو بـۆ فەڵەسـتین، کە دەسەڵاتی مانداتی بریتانیا پتر لاواز دەکا، نابێ بەردەوامبێ.

جاڕنـامەی «بـیڤن» و کـۆمێتە چڕوپڕەکـان لە وڵاتە یەکگرتووەکانـدا هەراوزەنـایەکی زۆری لـێکەوتەوە و بەدوایـدا

زنجیرەیەک توندوتیژیشی لێکەوتەوە. ئەندامێکی تاقمی ستێرن نووسی؛ "بنەمای سەرەتایی ئەوە بوو، هەرچەند کاربەدەستی بریتانی و سەرباز و پۆلیسیان لەناوببرێن، ئەوەندە زوو هێزی داگیرکەر ولاتەکەمان جێدەهێڵێ."[١٧] لە ماوەی هەشت مانگی بەدواداهاتوودا، تیرۆرستەکانی جوو ٢٧ کەسیان کوشتن و زیاتر لە ١٦٤ کەسی دیکەشیان بریندارکردن، هەروەها بە مەزەندەکراوی زیانی چوار ملیۆن پاوەنی ئیستەرلینیان لە بریتانییەکان دا.[١٨] لە کۆتایی تشرینی دووەمیدا، بزووتنەوەی بەرگریی جوو دوو وێستگەی پاسەوانییان لەسەر کەناراوەکان تەقاندنەوە. لە کۆتایی مانگی کانونی یەکەمیشدا ڕووی خۆیان بۆ سەر پۆلیس وەرگێڕا، لە بنکە سەرەکییەکانیان لە ئۆرشەلیم لە یافا بۆمبیان تێگرتن و بە تفەنگی ڕەشاشیش ئەو کەسانەیان گوللەبارانکردن کە لە پۆلیسخانەکان لەتاو ژیانی خۆیان هەڵدەهاتن. «بنگۆریۆن»یش کارایانە ڕەوایەتی دایە ئەو هێرشانە و هەر دوای ئەوە خێرا ڕایگەیاند، شتێکی سەخت بوو بۆ «یوشیڤ[١٠٥]» ئاگای لە قانون بێ لەو کاتەی هەر حکومەتی ماندات خۆی بەردەوام بنەما قانونییەکانی لە ولاتێکدا کە لە منداتی فەڵەستیندا بەرجەستە ببوو، پێشێلدەکرد".[١٩]

لە ساڵی ١٩٤٦دا توندوتیژی درێژەی هەبوو. «ئیرگون» کە هەندێ لە ئەندامەکانی بەر لە جەنگ لەسەر دەستی سوپای پۆلۆنی ڕاهێنرابوون، لە ١٢ی کانونی دووەمدا بۆسەیەکیان بۆ قیتارێک دانایەوە و دەستیان بەسەر بڕی ٣٥،٠٠٠ پاوەنی ئیستەرلینیدا داگرت، کە پارەی مووچەی دەستەی هێڵی ئاسنین بوو. دوای ئەوە

١٠٥ یوشیف: کۆمەڵگەی جوو و نشینگەکانی لە فەڵەستین لە ماوەی سەدەی نۆزدەهەم تا دروستکردنی دەوڵەت لە ١٩٤٨دا پێیدەگوترا یوشیڤ.

بە حەوت ڕۆژ وێستگەیەکی لاوەکی کارەبایان لە ئۆرشەلیم وێرانکرد، بۆ ڕۆژی پاشتریش دیسان پەلاماری بنکەیەکی پاسەوانییان لەسەر کەناردا دا. لە مانگی شوباتیشدا تیرۆرستانی جوو هەڵمەتێکی ڕاوەدوونان و کنەوپشکنینان بۆ دەستکەوتنی چەک دەستپێکرد، پەلاماری بنکەی سەربازی ڕێڕەوی فڕۆکەخانەیان دا و ئاتاریان لەسەر پاتاری نەهێشت و لەسەر زەوی ١٢ فڕۆکەی بریتانیایان تێکشکاند کە بایی سێ چارەک ملیۆن پاوەن بوون. دوو لەو جووانەی لە پەلامارەکەی سەر ڕێڕەوی فڕۆکەخانەکەدا بەشداربوون، کوژران. لە بەخاکسپاردنیشیاندا ٥٠،٠٠٠ جوو ئامادەی سەر قەبران بوون.[٢٠]

لەسەروبەندی هەمان کاتدا، ڕۆژنامەوانێکی فەرەنسی سەردانی فەڵەستینی کردبوو، ئەم گفتوگۆیەی لە قاوەخانەیەک لە تەلئەبیب لەگەڵدا کرابوو، ئەمەش دوای ئەوەی گەنجێک کە لەسەر مێزەکەی تەنیشت ئەو دانیشتبوو، تازە نانیخواردبوو ئەوێی جێهێشتبوو.

– "ئەرێ زانیت ئەوە کێ بوو لەوێ دانیشتبوو؟" ڕێنوێنێکی ئاژانسی جووەکان وەها بە ڕۆژنامەوانە فەرەنسییەکەی گوت.

– ئەویش بەرسڤی دایەوە: "نەخێر."

– "ئەوە «ئەنتێل Untel» بوو، ئەندامێکی ئیرگون بوو. پۆلیسی سزادانی تاوانەکان پاداشتی بۆ هەر خەبەردانێک لەسەر ئەو داناوە."

– "هەموو کەسیش دەزانێ ئەو کێیە؟"

– "بەڵێ، من و هاموشۆکەرانی دیکە، پێشخزمەت و هەموو کەسێک، تۆش ئێستا زانیت. ئەو هەموو ڕۆژێ بۆ نانی نیوەڕۆ لێرەیە."

– "کەسیش خەبەری پۆلیسی لێنادا؟"

– "نا، نەخێر هیچ کەس."[21]

ئەفسەرێکی بریتانی هەوڵیداوە شکستی خۆیان بۆ گەڕان بە دوای جووە گومانلێکراوەکان و گرتنیان بەو دەردەدڵییەوە بشارێتەوە: "هیچ کامیان یەکبەرگی ناپۆشن تا بناسێرێنەوە و لە هاووڵاتی ئاسایی جیابکرێنەوە، هەر بۆیە هەمیشە و بە تەواوی جڵەوی دەستپێشخەرییان لە دەستی خۆیان دایە."[22]

لە لەندەنەوە حکومەت لەسەر جڵەوگیریی خۆی بۆ سیاسەتی کۆچبەرەکان مکوڕبوو، ئەمە لەو کاتەدابوو هەر لە تاوتوێکردنی پرسەکەدا بوو، هێزی سەربازیی بریتانیاش بۆ وەستانەوە دژی هەڵگەڕانەوەکە مەزندەیەکی پێکەنیناویان کردبوو. لە یەکێک لە بۆنەکان، کاتێک بە ئەفسەرانی هەنگی شەشەمی گوێزەرەوە لە ڕێی هێزی هەواییەوە گوترا جلی ئاسایی بپۆشن، بەڵکو بتوانن سۆراخی ئێزگەی ڕادیۆی خۆجێی لە تەلئەبیب بکەن، ئەوە بوو هەر یەکێک لەوان لەبن جلێکی ئاسایی، سووکە چاکەتێک و بۆرەفانیلەیەکیان پۆشی، هەرزووش دەرکەوت لەم کارەیان ڕاست بوون.[23] کنەوپشکنینەکە ئامانجی خۆی بەدیهێنا. ئەو تەلارەی ڕادیۆکەی لێ پەخشدەکرا دۆزرایەوە و ئابلۆقەدرا، ئەوە بوو هەم ڕادیۆکە و پێشکەشکارە چەکدارەکانیش گیران. "ئەوەی تا ڕاددەیەکی باش شایانی چاوتێکردنە، ئەو دەقەی لە ڕادیۆکەدا لەبەردەستی بێژەراندا گیرا، لەسەر ئەو بڕگەیە بوو، کەوا ڕاگەیاندنکارەکانی ئامادەبوون تا دوا پیاویان بەرگری لە ڕادیۆکە بکەن. لەگەڵ ئەوەشدا ئەوان بیریان لە شتێکی باشتر کردبووەوە."[24]

ئەم سووکە سەرکەوتنانە هەم کەم بوون و هەم مەودای دووریشیان لەنێواندا هەبوو. لەو نێوەشدا بریتانییەکان باجی مەرگیان تا دەهات هەڵدەکشا. لە بەرایی مانگی ئازاردا ئیرگون

پەلامــاری جبەخــانەی ســوپای بریتــانی لە بــنکەی «ســارافاند Sarafand »دا دا و پۆلیسـێکیان کوشـت. لە هەوڵێکی دیکە بۆ بەدەستخســتنی چەکــی زیــاتر، لە کۆتــایی نیســاندا پەلامــاری پۆلیســخانەی «ڕامــات گــان Ramat Gan »یــان دا و ســێ پۆلیســیان کوشــتن و ئەوانــیش بە برینــداری چــوار پیاویــان لەدەستدان. پاشان لە ٢٤ی نیساندا تاقمی ستێرن دەستی بەسەر یەکەی پەرەشووتوانەکان لە گەراجی تەلئەبیبدا گرت. تاقمەکە بە دەستەیەکی پێکهاتوو لە شەش ژن شەش سەربازیان کوشتن و دوو کەسیشیان هێشتا هەر لەناوجێگەدان.

ئەفســەرێکی هەنگــی شەشــەمی پەرەشــووتوانان گێــڕایەوە؛ "جووەکــان، بە تــایبەتیش «ئیرگــون زڤــای لیــومی» ســەلماندیان ئــازاترین گەریــلا و کەمــۆترین جەنگــاوەرن، کە تــا ئێســتا چــاوم پێیانکەوتبێ."[٢٥] کەچی تا دەهات توانستی ئەو هەنگە سەربازییە بۆ بەرەنگاربوونەوەیــان لە کــورتی دەدا. شــەڕەکە لەســەر شــانی ئەفسەرە تەکوزییەکان و ئەو پیاوانەبوو کە خۆبەخشانە هاتبوونە ڕیزی پەرەشووتوانەکان، ئەوانیش لەگەڵ کۆتاییهاتنی جەنگدا و بە هۆی تەسریحبوون تووشی تەنگوچەڵەمەی خۆیان هاتن. ئاخر تەسریحبوونەکە بەو ڕێسایە دەڕۆیشت، ئەوەی لە پێشدا هاتبێتە ڕیز، زووتر تەسریح دەبێ، بۆیە ئەفسەرە ئەزموونداره‌کان زووتر دەگەڕانەوە نیشــتمان. کەســانێکیش جــێگەی ئەوانــی دەگــرتەوە، ئەزمــوونی کەمتریــان لە شــەڕ و کوشــتاردا هەبــوو. ئەمــانە وەک ئەوانەی پێش خۆیان ڕێزی فەرماندەکانیان نەدەگرت، تەکوزی و دیســپلین تــا دەهــات لاوازدەبــوو، چــونکە چــاوەڕێی ڕۆژی تەســریحبوونی خۆیــان دەکــرد. دوابەدوای دەستبەســەرداگرتنی ڕووداوی پــارکەکە، بــۆرە هەڵــگەڕانەوەیەک ڕوویــدا. «لــۆرد

ئالانبروک Lord Alanbrooke»ی ئەفسەری دەستەی گشتیی ئەرکانی جەنگ، کە کارەکەی کۆتاییهاتبوو، ترسا لەوەی سەربازەکان "لەبەر بەردەوامبوونی پەلامارەکان لە دەست دەربچن، ئاخر لە کاتێکدا ڕێگە بە سەربازەکان نەدەدرا دەستیانبکەنەوە."[٢٦]

لەو نێوەشدا کۆمیتەی ئەنگلۆ-ئەمریکایی شکستیهێنا ڕاپۆرتێک بە دڵی «بیڤن» بنووسێ. دوور لە هاوسۆزی لەگەڵ تەنگژەی بریتانییەکان، زۆرینەی شەش ئەندامە ئەمریکییەکە لە کۆی ١٢ کەسەکەی کۆمیتەکە لەو بڕوایەدابوون، کێشەکە بەوە چارەسەر دەبێ، ئەگەر هاتوو بریتانیا ١٠٠،٠٠٠ کۆچبەرەکەی پەژراند هەروەک «ترومان» خواستبووی. ئەندامە بریتانییەکانی کۆمیتەکەش بە دوودڵی ڕاسپاردەکەیان پەسەندکرد؛ بەڵام ئەوان توانیان قەناعەت بە هاوتا ئەمریکییەکان بهێنن قایلبن بە ڕەخنەگرتنێکی توند لەو سەرکۆنەکردنە نیوەناچڵییەی «بنگۆریۆن» لە پەلاماردانەکەی مانگی کانونی یەکەمی پێشوو بۆ سەر پۆلیسخانەکە و داوایان لە ئاژانسی جووەکانیش کرد، تا هاوکاریەکەیان لەگەڵ حکومەتی بریتانی نۆژەنبکەنەوە بۆ ئەوەی تیرۆریزم و کۆچی بە قاچاغ ڕابگرن. هەروەها ڕاپۆرتی کۆمیتەکە ڕاسپاردەی ئەوەشی تێدابوو، دەبێ تیرۆریزم "گردەبڕانە سەرکوتبکرێ".[٢٧]

«ترومان» بەبێ گەڕانەوە بۆ «ئاتلی»پڕۆژەی کۆمیتەکەی بۆ کۆچبەری پەسەندکرد، بەڵام ڕاشکاوانەش هەر هەوڵێکی دیکەی یارمەتیدانی ئەمریکایی بۆ سەپاندنی سیاسەتێک کە وروژاندنی عەرەبەکانی لێبکەوێتەوە، ڕەتکردەوە. «ئاتلی»یش تووڕەبوونەکەی خۆی نەشاردەوە. ڕاستییەکەش وەها بوو، ئەو بە کابینەی

حکومەتەکەی خۆی گوت، کە وڵاتە یەکگرتووەکان "لەسەر حیسابی ئێمە بە دوای بەرژەوەندییەکانیدا دەگەڕێ" و بۆ گەیشتنیش بەو مرازە فشاری خۆی خستوەتە سەر ئەندامە ئەمریکاییەکانی نێو کۆمیتەکە.[٢٨] لەگەڵ پتربوونی تووڕەیی حکومەتەکەی لە هاوپەیمانەکەی، ئەوە بوو «بیڤن» دواتر ڕووهەڵماڵراوانە بە کۆبوونەوەی پارتی کرێکارانی ڕاگەیاند، ئەمریکاییەکان فشاردەخەنە سەر بریتانیا تا ئاوارەکانی جوو بگرێتە خۆی، "چونکە ئەوان ئەو ژمارە زۆرەیان لە نیویۆرک ناوێ."[٢٩] وەک چاوەڕێش دەکرا ئەو پەلارە لە ئەمریکا هەرای نایەوە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو، «بیڤن» هەر وتەیەکی «جێمس بێرنس James Byrnes»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەمریکای دارشتبووەوە.[٣٠]

تاکە ڕووی سوودبەخشی ڕاپۆرتەکە بە گوێرەی خەمی بریتانییەکان ڕەخنەگرتن بوو لە ئاژانسی جووەکان، چونکە دەستڕۆیشتنی ئاژانسەکە لە فەلەستین ئەوانی پەستکردبوو. ئاژانسەکە لە ساڵی ١٩٢٩ دامەزرابوو، ڕۆڵی ڕاوێژکاری و ڕۆڵە لاوەکییەکەی تا دەهات لە نێو دەسەڵاتی ماندادتدا بەرجەستەدەبوو. ئەوە بوو لە قەڵا بە بەرد دروستکراوەکەیان لە ڕۆژئاوای ئۆرشەلیمەوە وەک هێڵێکی تەریب لەگەڵ ئیدارەی بریتانی لە فەلەستیندا حوکمیاندەکرد، ئەو ئیدارەیەی بارەگاکەی لە لاباڵی خوارووی هوتێلی «شا داود»، کە هەر نیو مایلێک لە بارەگای ئاژانسەکە دووربوو، دامەزراندبوو. ئاژانسەکە دەستەیەکی هەڵبژێردراوی قانونداڕێژ، ئەنجوومەنێک و هۆبە کارگێڕییەکان و سوپایەکی نیمچە نهێنیشی هەبوو. دواتر دەسەڵاتی بریتانی پشتیان بە ئاژانسەکە بەست تا زانیارییان لەسەر تیرۆرستان بدەنێ، ئەمەش شتێکی گرنگی پێبەخشین، کە دەسەڵات بوو. «ئەلێک

کـێلار» لە دەزگـای « MI5»یـش گـوتی: "شـتێک وەک پـێگەی دەسەڵات لەنێو دەسەڵات" دەوڵەت لە نێو دەوڵەتدا بوو.[31]

ئەو بێئـۆقرەییەی بریتانییەکـان هەسـتیانپێکرد، گەشـەکردنی دەسـەڵاتی «بنگۆریـۆن»ی سـەرۆکی ئاژانسـی جووەکـان بـوو، کە ئامـاژەی هەسـتیارانەی دەدا بەوەی «یوشـیڤ» پێویسـتی بە خۆئامادەکردن بۆ شەڕکردن هەیە. هەروەک سوپاسالاری بریتانی لە فەڵەسـتین لە کۆمێنتێکـدا گـوتی، دەکـرێ ئاژانسـی جـوو "لە تیرۆریـزم بێزاربـێ، بەڵام هەر وتـارێکی تونـدڕۆ... ڕاشـکاوانە لە سـەرێکەوە دەسـەڵاتی حکومەت لە پاراستنی قانون و تەکوزی و لەسـەرێکی دیکەشـەوە دۆزی عەرەب پشتگوێبخا، هەروەهـا ببێتە مـایەی شـۆڤێنیزمی و نـالێبووردەیی لە سیسـتمی خوێنـدن و فێربـوونی خۆیـدا، ئەوا هەمـوو ئەمـانە زەمینـەی کوێربـاوەڕی و گەشەی تیرۆرسیتیانە خۆشدەکەن."[32]

بە کۆتاییهـاتنی سـاڵی ١٩٤٥ ئەوە لای بریتانییەکـان سـەلما، کە ئاژانسـی جـوو بە سـووک و ئاسـانی سـەرکۆنەی تیرۆزمـی نەکـردووە، بەڵکـو کارایـانەش دەسـتی لەگەڵ تیرۆرسـتەکاندا تێکەڵکردووە. لە ڕێی دزەکردنی زانیاریی و سەرچاوەکانی خۆیان لە نێـو ئاژانسـەکەدا، بریتانییەکـان بە نـاوەڕۆکی ژمـارەیەک لە بروسـکەیان زانـی، کە بـۆ پـایزی هەمـان سـاڵ دەگەڕانەوە، تێیـدا پەسەندنامەی دەستەی کارگێڕی ئاژانسەکە بۆ هێرش و پەلاماری قەبەی ٣١ی تشرینی یەکەم بۆ سەر وێستگەکانی قیتار دەربڕیبوو، ئەمەش "لە ڕێی کارکردن بوو لەگەڵ ڕێکخراوە جیابووەوەکان، کە پێویسـت بـوو لە ژێـر فەرمانـدەیی ئـێمەدا بە چەنـدین ئەرک هەڵبستن."[33]

بیرۆکەیەک خەریکبوو لای بریتانییەکان گەلاڵە ببێ... خۆ ئەگەر نەیانتوانی ڕاستەوخۆ دزەبکەنە نێو تۆڕی تیرۆرستی، لەوانەیە بە بەسەردادانی ئاژانسی جووەکان، ئەوا نەوەک هەر زەبرێکی کەمەرشکێن لە تیرۆرستەکان دەدەن، بەڵکو بە نمایشکردنی کلکگرێدانی ڕاستەوخۆی ئاژانسەکە بە تیرۆریزم کارێکی وەها بکەن بۆ «ترومان»یش سەخت بێ داکۆکی لە بۆچوونەکەی خۆی بکا. ئیدی هیوایان وا بوو بەم کارە هەندێ بەڵگەنامەی تێوەگلانی فەرەنسییەکانیش بدۆزنەوە.

بیرۆکەی بەکارهێنانی هێز بە دڵی «بێرنارد مۆنتۆگۆمری Bernard Montgomery» سەرۆکی نوێی هێزی چەکداری بریتانیا بوو. لە گەشتێکی بۆ ئاشنابوون بە پابەندییەکانی بریتانیای لەودیو زێیەکانەوە، لە کۆتایی مانگی حوزەیران بەرلەوەی پۆستە نوێیەکەی وەربگرێ، سەرێکی فەلەستینیشی دا، لەوە تۆقی، کە "کاروباری دەوڵەتی بریتانی هەر بە ناو هەیە، دەنا دەسەلاتداری ڕاستەقینە جووەکانن، کە دروشمی سەرزاریان ئەوە بوو "تۆ ناتوانی دەستیشمان لێبدەی"" [٣٤] ئەم گۆبەندەش هەر یەک دوو ڕۆژ دواتر بە ڕاستی وەرگەڕا، ئەو کاتەی ئیرگون پێنج ئەفسەری بریتانی ڕفاند، ئەمەش لەو کاتەدا بوو، کە لە یانەیەکی خۆیان لە تەلئەبیب خەریکی نانخواردنی نیوەڕۆ بوون. هەر خێراش ڕێکخراوە ڕفێنەرەکە دوو ئەفسەری بەردان و ئەوەش ڕوون بوو، ئازادکردنی ئەوانی دیکەش بەندە بەوەی ئاخۆ بریتانییەکان دوو ئەندامی ئیرگون لە سێدارەدەدەن یان نا، ئەو دوو کەسەی لەمێژ نەبوو بڕیاری مەرگیان بۆ دەرچووبوو. کاتێکیش بریتانییەکان حوکمەکەیان لەسەر سووککردن، ئیرگون هەر سێ گیراوەکەی دیکەی لە سندووقێک لە دەرەوەی ئەو یانەیەی لێی گرتبوون،

بەرەڵاکـــرد. یەکێکـــیش لە ئەفســـەرەکان نووســـی: "ئـــای لەو سووکایەتییە!"[٣٥] ئیرگون ڕفاندنی بۆ کاریگەریی وێرانکەرانەی خۆی بەکارهێنا.

«مۆنتۆگێمری» تا ئەو کات ببووە فیلد مارشـال و ڤایکۆنت[١٠٦]/ viscount، بڕیاریـدا مێزەکـان هەڵبگێـڕێتەوە. بەر لە جەنـگ لە فەڵەســـتین ئەو گـــوڕدەمی هێـــزێ بـــۆ ســـەرکوتکردنی هەرا و یاخیبوونی عەرەبەکان بەکارهێنا، ئێستاش هەمان ڕێگەچارەی بۆ مـامەڵەکردن لەگەڵ جووەکـان پێشـنیازکرد. تـا ئەو کـات کـابینەی «ئاتلی»یش بەو ڕێکارە قایلبوو. "خۆ ئێمە هەر نـاچین نـاڕەزایەتی دەربڕین و لێدوانی پەرلەمانتارییانە بدەین"، «هێربەرت مۆریسۆن Herbert Morrison»ی جێگـــری ســـەروەزیر ئەوەی پەسـەندکرد.[٣٦] وەک خۆئامـادەکردنیش بۆ ئەو هەڵـمەتە گەورەیەی بە ناوی «ئاگاسا Agatha» لە دژی ئاژانسی جووەکان و هاگانا بە نهێنییەکـی زۆر بەڕێوەچـوو، ئەوە بـوو لە کۆتـایی مـانگی حوزەیراندا «مۆنتۆگێمری» فەرمانی بە «ئیڤلین بارکەر Evelyn Barker»ی فەرمانـدەی گشـتیی بریتانیـا لە فەڵەسـتین کـرد "زەبرێکی توند و گەورە و دەمکوتکەرانە بوەشێنێ، مەبەستیش تا بکرێ بەزاندنی تەواو و سەرتاسەری جووەکان بێ... هەنووکەش دوای ئەوەی جووەکـان بەڕووی ئـێمەدا هەڵشـاخان، دەبـێ بە تەواوی شکسـتیان پێبهێنـرێ و ڕێکخـراوە ناقانونییەکانیشـیان بـۆ هەتاهەتایە ڕیشەکێش بکرێن".[٣٧]

بریتانییەکان ڕۆژی شەممە، شاباتی جووەکانیان بۆ وەشاندنی زەبرەکەیان هەڵبژارد. سەعات چوار و چارەگی بەرەبەیانی ٢٩ی

---

١٠٦ ڤایکۆنت پلەیەکی بەریتـانیی نەجیبزادەییە، پلەیەک لە بارۆن هەورازترە و لە ئێرلیش نزمترە.

حوزەیران هێزێکی ١٧،٠٠٠ کەسی، پێکهاتوو لە هەنگی گواستنەوە بە هێزی ئاسمانی و پۆلیسی فەڵەستینی بەسەر ئاژانسی جووەکان و هاوزەمانیش بەسەر ئەندامانی کارگێڕی ڕێکخراوەکە لەماڵەکانی خۆیان، هەروەها بەسەر ئەو ئەندامانەی کە بڕوایان وابوو ئەندامی ڕێکخراوی کۆماندۆی «پالماخ»ی دەستەبژێری هاگانا بن، دادا. بریتانییەکان لەم بەسەردادانەدا سێ ترۆمبێلی باری پڕ لە بەڵگەنامە لە ئاژانسەکەیان بارکرد، هەروەها ٢.٧١٨ کەسیشیان دەستبەسەرکرد، لە نێویاندا زۆر لە کارگێڕانی ئاژانەکە و زۆر لە ئەندامانی پالماخ بوون، ئەو پالماخەی کە سەرکردەکەی هێدمەگرتی بوو بەوەی "بریتانییەکان چ زانیارییەکی دروست و وردیان لا هەبووە."[٣٨] ئەفسەرە بریتانییەکان لەوە نەگەیشتن کەوا ڕووبەڕووی چ دوژمنکارییەک دەبنەوە. یەکێکیان گوتی؛ "ئای لەو جووە نەفرەتیانە، ئێمە لە «عەلەمەین» و شوێنەکانی دیکە دەربازمان کردن، کەچی ئاوامان بەسەردێنن."[٣٩]

هەڵمەتەکە لە چەشنی خۆی بێوێنە و بێپێشینە بوو، بەڵام لەوەشدا شکستیهێنا، کە ئەو کودەتایە دڵخوازی بریتانییەکان بێ. لە ڕێی ئەفسەرێکی سوپای بریتانی هاوسۆز لەگەڵ جووەکان، دەزگای هەواڵگریی جوو بە چەند هەفتەیەک پێشتر زانی بەسەریاندادەدەن، هەفتەیەکیش بەر لە هەڵمەتەکە لە ڕادیۆکەیاندا ئاگادارییان بڵاوکردبووەوە. لە ئەنجامیشدا، هەرچەندە سەربازانی بریتانیا جبەخانەیەکی گەورەی جووەکانیان لە یەکێ لە نشینگەکاندا دۆزییەوە، بەڵام گەڕان و پشکنینیان لە بارەگای ئاژانسی جووەکاندا هیچ شتێکی وەهایا نەدۆزیەوە کە هەر بەڕاستی بە هۆیەوە تاوانباریان بکەن.

لە بەراییدا بریتانییەکان ماهیمان.[١٠٧] «دیک کاتلینگ Dick Catling»ی سەرۆکی هۆبەی زانیاریی دەزگای سزادانی تاوان دەردەدڵەکەی بەم جۆرە دەربڕی: "ئێمە لە وەدەستکەوتنی بەڵگەنامەی وەها کە پەیوەندی ئاژانسی جوو بە تیرۆرستان بسەلمێنێ، شکستمان هێنا. ئێمە لە بەدەستهێنانی بەڵگە سەرنەکەوتین، خاترجەمم بەڵگەی وەها لەوێ هەبوون، بەر لەوەی ئێمە بگەینە ئەوێ تا پەیوەندی ئەوان بە بەقاچاخهێنانی ئاوارەکان بسەلمێنرێ. کەچی ئێمە شکستمانهێنا و هیچمان دەستنەکەوت."[٤٠] لەو نێوەشدا فەرەنسییەکان بەخۆشییەوە چێژیان لەو ساتە بینی کاتێ ئەفسەری « MI5» ی بریتانی بە فەرەنسییەکانی گوت؛ بە هەندێک سەرسامییەوە بریتانییەکان هیچ شتێکی گوماناویمان لەنێو ئەو بارستە کاغەزانەی ئاژانسی جووەکان نەدۆزیەوە.[٤١] تاکە بەڵگەی لەیەکنزیکبوونەوەی پەرەسەندوو لە نێوان حکومەتی فەرەنسا و زایۆنیستەکان ئەو وێنەیە بوو، کە لە ڕۆژی هەڵمەتەکە گیرابوو. وێنەکە دوو پیاوی تێدا بوو، کە سەرتۆپی لیستی داواکراوی بریتانییەکان بوون، ئەویش سەرۆکی ئاژانسی جووەکان و بەرپرسی هاگانا بوو لەسەر مێزێک لە قاوەخانەیەک قاچیان لەسەر قاچ دانابوو. «داود بنگوریۆن» و «موشێ سنێ» زیاتر لە ٢٠٠٠ میل لە فەڵەستینەوە دوور بوون، ئەوان لە پاریس بوون.

هەرچۆنێک بێ قەبەیی هەڵمەتی ئاگاسا Agatha زایۆنیستەکانی پەستکرد، ئەوان دەمودەست دڵنیا نەبوون لەوەی ئاخۆ ئەو گەڕان و پشکنینەی بارەگای ئاژانسی جووەکان هیچ بەڵگەیەکی تێوەگلانیان لە تاوان بۆ دەرخستوون یان نا. ئەوە بوو لە ١ی تەمموزدا «مۆشێ سنێ» پەیامێکی بۆ «مێناحیم بێگن»ی

---

١٠٧ ماهیمان: دۆشدامان. واقیان وڕمان. تووشی شۆک بوون.

سەرکردەی ئیرگون نارد، داوای لێکرد بارەگای سەرەکی ئیدارەی بریتانی لە فەڵەستین بە بۆمبا بتەقێننەوە، ئاخر ئەو شوێنە بە گوێرەی گریمانەی «سنێ» هەموو بەڵگەنامەکانیان لێکۆکردووەتەوە و لەوێ شیتەڵیدەکەن.[٤٢] ئیدی دوای نیوەڕۆی ٢٢ی تەمموز حەوت ئەندامی ئیرگون، کە خۆیان وەک عەرەبی شیرفرۆش هەڵخستبوو بەنێو بازگەی ئاسایشی هوتێلەکەدا چوونەژوور و عەرەبانەی دەبەی شیریان بردنە ژوور کە ٢٥٠ کیلۆگرام تەقینەوەیان تێدا حەشاردابوو، لەڕێی ناندینی هوتێلەکەوە گەیاندیانە «لا رینگس La Régence»، ئەو یانە شەوانەیەی کە ڕاستەوخۆ دەکەوتە ژێر بارەگا سەرەکییەکەی بریتانییەکان. ئەوسا بۆمبچێنەکان لە هوتێلەکە هاتنەدەر، بە لاڕێدا هاتنە لای گەراجەکە و لەوێشەوە بە بەردەم کونسولخانەی فەرەنسییدا سواری تڕومبێل بوون و بۆی دەرچوون. لە سەعات ١٢:٣٧ ی شەویشدا بۆمبەکان تەقینەوە، بەم تەقینەوەش لابالی خوارەوەی هوتێلکەکە داڕما. هەمووی بەسەریەکەوە ٩١ کەس کوژران و ٤٥ی دیکەش بریندار بوون.

یەکێک لە دەربازبووەکان «ڕۆبەرتی نیوتن Robert Newton» بوو. لە نهۆمی پێنجەمی هوتێلەکە کاریدەکرد. ئەو وەهای گێڕایەوە؛ "لە بری ئەو دیوارەی پشت کورسییەکەی من، خۆم لەسەر لێواری کەندارێکی ڕووخاوی پێنج نهۆمییدا بینییەوە. ئەسانسێر و پەیژەکانی دیوەکەی دیکەی هوتێلەکە بە تەواوی داڕمان و نەمان، لەگەڵ ئەوانی تایپیستەکانیش، ئەو ژوورەی کە تازە سەرمدابوو، لە تەنیشت ژووری هاوڕێکانی من بوو، ئەوانەی کاتێک ژن و منداڵیان لەوێ نەبووایە دەهاتنە ماڵەکەی من.. هەڵبەتە ئەو هاوڕێیەم بە خۆی و کیژە دڵسۆز و کەیفخۆشەکان ئەوانەی

کاریـــان لەگەڵـــدا دەکـــرد ئێســـتا بە مردوویـــی لە شـــوێنێک لەبـــن داروپەردووەکەدان."[٤٣]

سـکرتێری سـەرەکیش «سـێر جۆن شـۆو Sir John Shaw» بە تاڵاوییەوە نووسی؛ "من نزیکەی ١٠٠ کەسم لە باشترین ئەفسەر و دۆسـتەکانم لەدەسـتدا. ١١ سـاڵ بـوو دەهـاتمە فەڵەسـتین و لێـی دەردەچـووم؛ ئەو خەڵـکە بـۆ مـن واتـای زۆریـان هەبـوو، وەنەبـێ مەبەست هەر ئەفسەرە بریتانییەکان بێ، بەڵکو فەڵەستینییە دڵسۆز و متمانەدارەکانیش بوون بە چەندین جووشـەوە. دەسـتە یـاوەرییە تایبەتییەکەم لە پۆلیس کە دەستەیەک بوون لێم جیانەدەبوونەوە و برادەری ٢٠ مانگ بوون، شوفێرە تایبەتییە ئەمریکییەکەم و زۆر لە خەڵکـی سـادە لەنێـو مردووەکانـدا بـوون. یـارمەتی هەڵکەنـدن و لابردنی داروپەردوو دارماوەکەم دا تا تەرمی بۆگەنبوو دەربێنین و لە مـاوەی سـێ ڕۆژیشـدا بەشداریبەخاکسـپاردنی ١٤ مـردووم کـرد."[٤٤] «شـۆو» کە بەئاسـتەم لەبەر بەربـوونەوەی چلچـرایەک لە نووسـینگەکەی لە مـردن ڕزگـاری بـوو، تـوانی خـۆی لەوێـرانەی نووسـینگەی دوای تەقینـەوەکە بێتەدەر. ئەو پێشـتر بەر لە هەشـت مانـگ ئاگـادارکرابووەوە لەوەی لە ڕێـی یـانەی شـەوانەی «لا ڕێگنسـەوە»ە گەفـی ئاسایشـی لەسـەرە، بەڵام ئەو دژی داخرانـی یـانەکە بـوو، چـونکە لەگەڵ دەسـتپێکی شـاڵاوی تیـرۆر، شـوێنی ڕابـواردن بۆ کارمەنـدان مـابووەوە تـا کـاتی پشـووی خۆیـان تێـدا بەسەربەرن.[٤٥]

کونسولی فەرەنسی لە ئۆرشەلیم دوای دوو ڕۆژ لە تەقینەکەوە بە کەیفخۆشـییەوە ڕاپـۆرتی خـۆی دا؛ "هەروەک پیلانـی بـاروتی

ساڵی ١٦٠٥[١٠٨]، بریتانییەکان لەبیریان چوو بیر لە ژێرزەمین بکەنەوە."[٤٦] ئەو سەرکۆنەی بریتانییەکانی کرد بەوەی بڕوایان بەوە هێنابوو، کە بە هەڵمەتی «ئاگاسا» کش مەلیکیان لە جووەکان کردبوو. کەچی زۆری پێنەچوو حاشایی لەو گوتەیەی ئیرگون کرد، گوایە کونسولخانەی فەرەنسی هەروەک هوتێلەکە بەر لە تەقینەوەکە زەنگی ئاگادارکردنەوەیان بۆ لێدرابوو، تاقمەکەی بە چەند چرکەیەکی چارەنووسساز بەر لە تەقینەوە فەرمانیان پێکردبێ هەموو پەنجەرەکانیان بکەنەوە، تا مەترسی جامشکان کەمبکەنەوە. بەڵێ لەوە بە ئاگابوو، کە بریتانییەکان هەوڵیاندا سەرەداوێکی پەیوەندی نێوان فەرەنسی و تیرۆرستە جووەکان بدۆزنەوە، کونسوولەکە سووربوو لەسەر ئەوەی، هورژمی پەستانی تەقینەوەکە وای کرد پەنجەرەکان ببنەوە؛ هەرچی ئاگادارینامەکە بوو بە هەشت خولەک دوای تەقینەوەکە واتە لە سەعات ١٢:٤٥ی شەوەوە پێیانگەیشت.

ژەنەڕاڵ «بارکەر» گەیشتە تینی و فەرمانی بە ئەفسەرەکانی خۆیدا هەموو پەیوەندییەک لەگەڵ خەڵکی جوودا بپچڕن "سزادانی جوو بە شێوەیەک، کە ڕەگەزەکەیان بێز لەخۆی بکاتەوە —بەوەی لە گیرفانیان بدرێ و ڕق و غەزەبی خۆمانیان نیشانبدەین-" هەروەها فەرمانی کیۆماڵێکی بەرفراوانی دیکەی کرد.[٤٧] سەربازە بریتانییەکان پێنج عەمباری شاراوەی چەکیان دۆزییەوە، لە نێویدا جبەخانەیەکی تاقمی ستێرنی لە نێو سیناگۆکەکی گەورەی تەلئەبیبدا بوو. عەریفێکی پۆلیسی چاوتیژیش «ئیسحاق شامێر»ی

---

١٠٨ مەبەست لە هەوڵی شکستخواردووی پیلانی خاپوورکردنی تاجی پاشایەتی جێمسی پاشای ئینگلستان و پەرلەمانەکەی بوو لە ٥ی نۆڤێمبەری ١٦٠٥، پیلانەکە لە لایەن ڕۆبەرت کاتسبی داڕێژرابوو.

سـەرکردەی تـاقمی سـتێرن، هەرچەنـدە لەبـن بەرگـی ڕابـاینێکەوە خـۆی شـاردبووەوە، بە بـرۆ جیاوازییەکـانیەوە ناسـییەوە، بەڵام «مێنـاحێم بـێگن»، ئەو پیـاوی لە تەقینـەوەکە بەرپرسـیار بـوو، نەدۆزرایەوە. «بـــێگن» ئەمبـــاری ئەپارتمـــانەکەی لە نهـــۆمی ســـەرزەوی لە تەلئەبیـــب خـــۆی حەشـــاردابوو. چـــوار ڕۆژ لە حەشـارگەکەی بێ ئـاو خـواردن مـابووەوە، چونکە بەردەم و نـاو تەلارخـانەکە پـۆلیس دەوریـدابوو. ئەوان بە وردی شـوێنەکانیان دەپشکنی، تەنانەت چووبوونە ئەو ژوورەی خۆی تێدا حەشاردابوو تەقەتەقیشـیان لەو دیـوارە دارە هێنـابوو کە ئەو لەپشـتی خـۆی مـاتکردبوو. «بـێگن» گێـڕایەوە؛ "ئەوان تونـد لە دیوارەکەیـان دا، ئەوەندە توندیان لێدا بە ئاستەم توانیم خۆم جڵەوبکەم."[٤٨]

هەرچەندە تەقاندنەوە هوتێلی «شاداود» زەبرێکی کەمەرشکێن بـوو بەر ئیـدارەی بریتانیـا لە فەڵەسـتین کەوت، بەڵام کـاردانەوەی پێچەوانەشـــی بەســـەر ئیرگـــون و لایەنـــی سیاســـی ئاژانســـی جووەکانەوە هەبوو. لەنێو ئەو هەموو سـەرکۆنە نێودەوڵەتییەی بۆ کـردەکە کـرا، هەر زوو ئاژانسـی جـوو هەمـوو پەیوەنـدییەکی بە ئیرگون و تاقمی ستێرن بڕی، هەستیشـی کرد "ئەوە دەرببڕێ ئەم کارە سـامناکە و ئەم تـاوانە قێزەونەی لە لایەن تـاقمێکی شـەڕانگێز کـــراوە"، لەگەڵ ئەوەشـــدا هێشـــتا ڕاشـــکاوانە ســـەرکۆنەی پێشـێلکارییەکەی نەکرد.[٤٩] وێڕای نکولیکردنی «بنگۆریـۆن» لەوەی ئاژانسـی جـوو لەگەڵ تیرۆرسـتان هاوڕێـک بـێ، کەچـی کـاتێ حکومەتی بریتانی کتێبی نـوێی بڵاوکردەوە، کە تێیدا ئەو بەڵگانەی خســـتەڕوو کە ئامـــاژە بە هـــاوڕێکی ئاژانســـەکە و ڕێکخـــراوە

تیرۆرســـتییەکانی دابـــوو، هەڵوێســـتی بنگۆریـــۆنی ســـەرۆکی ئاژانسەکەی بە لاواز نیشاندا.

ئاژانســـەکە کتێبـی سـپیی بریتـانی ڕەتکـردەوە و بە شـتێکی "تێکەڵــوپێکەڵی" لە قەڵەم دا و بــۆ بنکـۆڵکردنی و دارِســـانەکەی حکـومەتی بریتانیـاش، گوتیـان ئەگەر بریتانیـا بەڵـگەی هەواڵگریـی هەیە با ئاشکرایان بکا، ئەمەش هەنگاوێک بوو، دەیانزانی بریتانیا شتی وەها ناکا.[٥٠] کەچی لەبەر ئەوەی بەشی زۆر لە کارگێڕەکانی ئاژانســەکە گیرابـوون، بەدەر لە گفتوگـۆی زیـاتر لەگەڵ بریتانیـا دەرەتـانی نەمـا.[٥١] «بـێڤن»یـش لە ٢٥ی تەممـوز لە کۆبـوونەوەی کابینەکەی خۆی بە جۆرێک بە ئاسوودەبوونەوە تێبینی ئەوەی دا، کە "جووەکانیش بە دابەشکردنەکە قایلن."[٥٢]

ئەو گۆڕانە لەپڕەی لە هەڵوێستی ئاژانسی جووەکان پەیدابوو، هەسـتێکی وای لای سـەرکردەکانی ئێرگـون و تـاقمی سـتێرن، لای «مێنـــاحیم بـــێگن» و «فریـــدمان یەلـــین» پەیـــداکرد، کە گۆشـەگیرکراون. بەو قەنـاعەتەی کە «داود بنگۆریـۆن» ناپاکییـان لەگەڵدا دەکا، بۆیە ئەوان چاویان بڕیە سەر دەرەوە تا درێژە بە شەڕی خۆیان بدەن.

٢٧
کۆمەڵەی ئەمریکایی بۆ ڕزگاریی فەڵەستین

دەق هەر یەک هەفتە پاش تەقاندنەوەی هوتێلی «شا داود»، گروپێک کە ناوی کۆمەڵەی ئەمریکایی بۆ ڕزگاریی فەڵەستینیان لەخۆنابوو، نامەیەکی کراوەیان بۆ «هاری .س ترومان» لە «نیویۆرک پۆست»دا بڵاوکردەوە، هانیاندابوو قسەکانی خۆی بسەلمێنێ. نامەکە وەک تێبینییەک ئەوەی تێدا هاتبوو، سەرۆک بانگی بریتانییەکانی کردووە ڕێگە بە ١٠٠،٠٠٠ جوو بدەن بێنە فەڵەستین، کەچی ساڵێک بێ ئەنجام بەسەریدا تێپەڕیوە. یەک ملیۆن و نیو عیبری لە ئەورووپا لە گێتۆ[١٠٩] خوێناوییەکان، لە ئۆردوگای ئاوارەکان لەسەر جادەوبان و لە بەندەرە ئاوییەکان چاوەڕێدەکەن. ئەوان چاوەڕێی ئاماژەیەکی وڵاتە یەکگرتووەکان دەکەن، جەنابی سەرۆک ئەوان چاوەڕێی تۆ دەکەن دەستبەرداریان نەبی، بەڵکو مافی بنچینەیی ژیان و شکۆمەندی و ئازادییان پێبدرێ.[١]"

کۆمەڵەکە هەر دووساڵ پێشتر لە لایەن پیاوێک بە ناوی «پیتەر بێرگسن Peter Bergson» دامەزرابوو، نووسینگەکەشی لە شەقامی ڕۆژئاوا ژمارە ٤٩ی نیویۆرک بوو، ئەو بەو شێوە دارِساویە[١١٠] هاتەمەیدان، چونکە بۆنی خوێنی دەکرد. هەڵبژاردنە نیوەییەکانی مانگی کانونی دووەم نزیکدەبووەوە، ئەوەش دیار بوو سەرۆکایەتیی ترومان کەوتبووە تەڵزگەوە. ئەمریکا ڕەچاوی دەکرد

١٠٩گێتۆ: نشینگە و گەڕەکە جوونشینەکانی ئەوروپا، شوێنی تایبەت بە جوو، لەبن کۆتوبەندی چڕدابوون.

١١٠ دارِسان: ئاڵنگاری، تەحەدا.

خۆشـگوزەرانی بە دوای ئاشـتیدا بـێ، بەڵام وەسـتانی بەرهەمـی پیشەسـازی بـووە مـایەی پەیـدابوونی بێکـارییەکی زۆر و کەمبـوونەوەی کـرێ و مـز. کەمبـوونەوەی کـرێ و مـز مـانگرتنی بەدوایخۆیـدا هێنـا، بە نـۆرەی خـۆی بـووە مـایەی بڕینـی تەزووی کارەبا. لە دەستپێکی ساڵی ١٩٤٦دا ئیدارەی ترومان ناچاربوو دان بەوەدا بنـێ، تەسـریحکردنی زۆر لە خزمەتگوزارەکـانی دوابخـا. ئەوانەی گەڕابوونەوە وڵات و بینیان کەموکورتی لە هەموو شتێکدا هەیە. بە تـایبەتی لە خـانووبەرە. ڕێـژەی تەڵاق هەوراز چووبـوو، خۆشەویسـتیی ترومـان دابەزیبـوو، هەڵبـژاردنیش نزیکبـووەوە و کۆمـاریخوازە ڕکابەرەکانیشـی پەیامەکەیـان تەنیـا لە دوو وشـەدا کورتکردبـووەوە. لە پۆسـتەرەکانی سـەر دیوارانـدا نووسـیبوویان: "بەسیەتی؟[111]"

«هاری ترومان»ی سووکەڵە و کەمبین و بێحەوسـەڵە، هەرگیـز لەگەڵ خاسیەتەکانی سەرۆکی پێش خۆی، لەگەڵ هـی «ڕۆزڤێلـت» نەدەهـاتەوە. ئەو کەمتـر لە ١٢ هەفـتە جێگـری سـەرۆک بـوو، ئەو کـاتەی هەواڵـی مەرگـی «ڕۆزڤێلـت»یـان پێڕاگەیانـد. دواتـر ئەو جوتیارەی پێشوو وەها وەسفی ئەو ساتەوەختەی کرد، کە بووەتە سـەرۆک دەوڵەتێکی هەرە بەهێزی دونیا وەک ئەوە وا بـوو " یەک بـارە کـا کەوتبێتە سـەرت."[2] نائاسـوودەییەکەی خـۆی بەرچـاو بـوو. یەکێـک لە هاوچەرخەکـانی ئەو سـاتەی لەبیرمـابوو کە ترومـان چاوەڕێی سوێندخواردن بوو؛ "کاتێ ئەو لەسەر کورسـییە چەرمینە زلەکەدا دانیشـت... وەک پیـاوێکی زۆر بچـووک هـاتە پێشـچاوم."[3] «ئێلینـور Eleanor»ی هـاوژینی ڕۆزڤێلـتیش ڕاشـکاوانە لێـی بە گومان بوو. دوای ئەوەی هەواڵی مردنی مێردەکەی وەڕاست گەڕا،

---

١١١ مەبەست لە دوو وشە، دوو وشەی ئینگلیزییە ‘Had Enough

«ترومـان» داوای لە ژنەکە کـرد ئـاخۆ چ شـتێک هەیە بـۆی بکـا. ئەویش وەڵامیدایەوە "ئەرێ هیچ شتێک هەیە ئێمە بۆ تۆی بکەین؟ ئـاخر ئەوە تـۆی ئێسـتا کەوتـوویتە کێشـە."[٤] ئەو سیاسـەتانەی کە «ڕۆزڤێلت» بە یەکانگیری و متمانەوە بنیاتی نابوو پێدەچوو ئێستا شڵۆق بن بۆ «ترومان». خەڵکەکەش مەراقبوون بزانن ئاخۆ ئەگەر «ڕۆزڤێلت» مـابووایە، ئەو سیاسـەتانەی ئێسـتای پەیڕەودەکرد؟ لە هاوینی ١٩٤٦دا ئەو نوکتەیان دەکرد: "ئەرێ ئەگەر ئەو مابا ئێستا «ترومان» چیدەکرد؟[٥]

بە نزیکبوونەوەی هەڵبژاردنەکانی داهـاتوو، کۆمەڵەی ئەمریکی بە ئەنقەست تێکۆشا وێنەی ترومان وەها بکێشێ، کە کابرایەکە هی ڕابەرایەتی نییە. لە مـانگی نیسانیشـەوە، واتە لەو کـاتەی کۆمیتەی ئەنگلـۆ-ئەمریکـایی ڕاپـۆرتەکەی خـۆی خسـتبووەڕوو، هـیچ پێشـوەچوونێک ڕوویـنەدا. «ئـاتلی»، ڕێڕۆیشـتن لەگەڵ ڕاسـپاردەکانی کـۆمیتەکەی بە مەرجـی چەککردنـی گـرووپە تیرۆرستەکانی جووی بەستەوە، لەسـەر ئەوەش سووربوو دەبێ ڕاسـپاردەکان لە کۆڕبەندێکدا لە لایەن شـارەزایانی هەردوو وڵات تـاوتوێبکرێن. کـاتێکیش «ترومـان» هاوڕێـک بـوو لەگەڵ ئەم بیرۆکەیە، نێردەی بریتانی بە لیستێکی ٤٣ خاڵی زیاتر هاتەپێشـەوە، وای دانـابوو شایسـتەی بەهەنـدهەڵگرتنن. کـاتێکیش لە کۆتاییـدا شارەزایان گەیشتنەسەر ئەوەی ڕاپۆرتەکەی خۆیان بەرزبکەنەوە، پێشـنیازەکەی ئەوان بەوەی نەتەوە یەکگرتووەکـان دەسـتەبەری دەوڵەتێکی سازشانەی فیدراسیۆن بۆ پارێزگاکانی عەرەب و جوو بێ، دزەپێپێکرا؛ ئینجـا دوای دزەپێکـردنەکە لەبـن فشـاری ڕەخنەی هەردوولایـان شکسـتیهێنا. ترومـانیش لەبەر سسـتوخاوی ڕێڕۆیشتنی پیاوژۆکە و لەبەر فشاری بەردەوامی زایۆنیستەکان بە

کابینەی حکومەتەکەی خۆی گوت؛ لەگەڵ جوودا "کەڵکی نییە و باکیشی نییە هەر شتێک ڕووبدا."[٦]

کەچی بۆ ئەمە هۆکاری دووەم هەبوو، هۆکارێکی چارەنووساز کە ئاخۆ بۆچی کۆمەڵەی ئەمریکی بۆ ڕزگاریی فەڵەستین بڕیاریدا خۆی تێهەڵبقورتێنێ و بەردەوام تیشک بخاتە سەر سیاسەتە توندوبەندەکەی بریتانیا بۆ سنووردارکردنی کۆچی جووەکان و فشاریش بخاتە سەر سەرۆک ترومان. ئاخر هەر ڕۆژێک دوای تەقاندنەوەی هوتێلی شا داود، ترومان لێدوانێکی توندی لەو بارەیە دا و داوای لە "هەموو سەرکردەیەکی بەرسیاریی جوو" کرد بچێتە پاڵ ئەو "بۆ سەرکۆنەکردنی ئەو کوشتارە هۆڤیانەی لە ئادەمیزاد کرا".[٧] ئەو زیاتر لەسەر قسەکەی خۆی ڕۆیشت تا بڵێ، دەکرێ تەقینەوەکە "کۆچی جووەکانی فەڵەستین بوەخرێنێ". کۆمەڵەی ئەمریکیش لە هۆیەکی زیاتر لەبەردەست بوو تا هۆشدار بێ بەوەی ئەو تووڕەبوونە دەکرێ هاوسۆزییەکی ئەمریکی لەگەڵ بریتانییەکان بهێنێتە کایەوە. بۆ دەرکەوتنی ڕاستیش کۆمەڵەکە ڕوخسارێکی ئیرگونی «مێناحیم بێگن» بوو، ئەو ڕێکخراوەی هوتێلەکەی تەقاندەوە. خۆی «پیتەر بێرگسن» ناوێکی خوازراو بوو. ناوە ڕاستەقینەکە داڕێژەری ڕێکخراوی کۆمەڵەی ئەمریکی بۆ ڕزگاری فەڵەستین، «هیلل کوک Hillel Kook»ی ئەندامی پلە باڵای ئیرگون بوو.

«کوک» کوڕی ڕابایێکی ناسراوی فەڵەستین بوو، ئەو لە ١٩٤٠دا چووبووە ئەمریکا، وای چاوەڕواندەکرد وڵاتەکە ببێتە کلیلی بەدیهێنانی ئاواتی زایۆنستی، ئاخر لەوێ دانیشتوانێکی بەهێزی پێنج ملیۆنی جوو هەبوون. کەچی ئەوەی ئەو لەوێی بینی، دەزگای زایۆنیستی سەرەکی ئەوێ، کە کۆمیتەی فریادڕەسی

جووەکانی ئەمریکا بوو، یەکگر نەبوون. هاوسەرۆکی کۆمیتەکە واتە ڕابی «ستیفان وازیز» و « «هیلیل سیلڤەر Hillel Silver» بوون لەسەر تەکتیکەکانیان لەگەڵ یەک کۆک نەبوون: هەرچی «سیلڤەر» بوو کۆماریخواز بوو، دەیەویست فشاری زیاتر بخاتە سەر ڕۆزڤێلت تا لەو بازنەیەی تێدابوو بێتەدەر؛ لە کاتێکدا «وایز» کە وەک ڕۆزڤێلت دیموکراتخواز بوو، ئەو کارەی نەدەکرد.

«کوک» لە دەمەقاڵێ هەردوو پیاوەکە بێهیوابوو. ئیدی قەناعەتی هاتە سەر ئەوەی، هەر لەبەرئەوەیە زایۆنیستەکان سەرکەوتنی زیاتریان بەدەستنەهێناوە، ئەوە بوو لە ١٩٤٤دا کۆمەڵەی ئەمریکایی بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین دروستکرد. ئامانجی سەرەکی کۆمەڵەکە ڕەنگدانەوەی هەڵوێستی توندڕەوانەی زایۆنیستەکانی فەڵەستین بوو، بەوەی بە دوای کۆکردنەوەی باربووی دارایی بۆ «ئیرگون»دا بگەڕێن و هاوسۆزی لەگەڵ ڕێگای توندوتیژی ئەوان کە هاوتەریب بێ لە نێوان ململانێی زایۆنیستەکان دژی بریتانیا و ئەمریکییەکان لە "شەڕی سەربەخۆیی خۆیان" کە سەدە و نیوێک پێشتر ڕوویدا بوو. بڵاونامەیەکی دیکەی کۆمەڵەی ئەمریکایی لە تەمموزی ١٩٤٦دا ئەمەی خوارەوەی نووسیبوو: "وەک نەتەوەیەک لە نێو شۆڕشێک دژی هەمان ستەمکاریی بریتانی لە دایک بووە، ئێمە دەزانین ئێستا هیچ پرسێک ئەوەندەی ململانێ تاڵاو و سەخت نییە، ئاخر ئەوە داودی عیبرییەکانە[١١٢] کە دەیەوێ «گۆلیات»ی بریتانی تێکبشکێنێ."[٨] هەفتەیەکیش پاش ئەوە، «کوک» کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانی سازدا. لەوێدا گوتی؛ "پێویستە نەتەوە شارستانەکانی

---

١١٢ مەبەست لە داود لێرەدا شا داودی عیبرییەکانە، ئەوەی بەگوێرەی تەورات گۆلیاتی زل و زەبەلاح تێکدەشکێنێ، لە ڕوانینی ئیسلامیشدا، داود پێغەمبەر بووە.

جیهـان لایەکـی ئەم کێشـەیە بگـرن. ئەوان پێویسـتە یـان ڕەگەڵ دوژمنکـاریی بریتانییەکـان بـکەون یـان پاڵبـدەنە پـاڵ قوربـانییە عیبرییەکان."[٩]

بەهرەی هەرە گەورەی «کوک» هێنانەڕیزی ناودارەکان بوو تا بۆچـوونەکەی پەسـەندبکەن. «فرانـک سـینتارا Frank Sinatra، «بۆب هۆپ Hope»، «برایانی مارکس»[١١٣] و «لیونارد بێرنستاین Leonard Bernstein» لە نێـو ئەو کەسـانەدا بـوون، هەڵمەتنـامەکەی ئەویـان واژۆکردبـوو. هەروەهـا بە شـێوەیەکی سەرنجڕاکێشیش «ئیلینۆر ڕۆزڤێلتی»یش هەمان شتی کرد. ئەوان و ئەو برە پارەیەی «کوک» بۆ لاپەڕەی بڵاونامەکەی هەڵڕشتبوو، بە مسۆگەرییەوە ڕووماڵی ڕۆژنامەوانییان بۆ کۆمەڵەکە کرد؛ بەڵام بـۆ ئەوەی دەستیشـی لە واشـنتن بـڕوا، «گـای گیلیـت Guy Gillette»ی سیناتۆری پێشووی دیموکراتخوازەکانی بەکرێگرت، کە لە سـاڵی ١٩٤٤دا کورسـییەکەی «ئێیـوا Iowa» لەدەسـتدا. لە لایەن ئەنـدامێکی سـتافەکەش بەم شـێوە وەسـفی «گیلیـت»ی سەرسپی و پیاوە کەشخەکەی کرد بۆ ئەوەی باشترین نمایش لە «کاپۆتۆل هیل Capitol Hill[١١٤]»دا بکا، کە "دیارە ئەو باشـترین پیاوە خزمەتی کۆمەڵەکە بکا."[١٠]

هێشتا سەرەداوی پەیوەندی کۆمەڵەی ئەمریکی بە ڕێکخراوی ئیرگـون نەزانرابـوو، بـۆیە بریتانییەکـان ڕێگەیـان بە «گیلیـت» دا، دوای تەقینـەوەی هـوتێلی پاشـا داود، سـەردانی فەلەسـتین بکـا. لە

---

١١٣ خانەوادەیەکی ئەمریکی ئەکتەری کۆمیدی بەناوبانگی ئەمریکایی بوون، لە پێنج برا پێکهاتبوو.

١١٤ مەبەست ئەو ناوچەیە کە تەلاری کاپیتۆلی تێدایە، هێمایە بۆ کۆنگرێسی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

ئۆرشـەلیمەوە و لەهەمـان مـانگی ئابـدا ئەو سـیناتۆرەی پێشـوو بـانگەوازی دەسـتبەرداربوونی بـۆ پـڕۆژە پێشـینیازێک، کە نەتەوە یەکگرتووەکـان وەک ڕاسـپاردەیەک بەسـەر دەوڵەتـی فیـدراڵی فەڵەستیندا بڵاوکردەوە. «جیلیت» لە بروسکەیەکدا بۆ «ترومان»ی نووسی، ئەم بیرۆکەیە وا لەو دەوڵەتە دەکا دەوڵەتێکی سەربەخۆی بێ و دەسەڵاتێکی مانداتی کاتی بکاتە پارێزگایەک لە ئیمپراتۆریەتی بریتـانی."[11] لە گەڕانەوەشـیدا، «جیلیـت» بیـرۆکەی بریتانیـا هەبوونێکی سەقامگیریانەی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا ڕەتکردەوە. ئەو سووربوو لەسەر ئەوەی؛ "خۆ ئەگەر بریتانیا لەوێ نەما، ئەوا هیچ دوژمنکارییەک لە نێوان عەرەب و جوو لەبەیندا نامێنێ."[12]

بە هاتنی ماوەی هەڵبژاردنی کۆتایی، «کوک» بە بیرۆکەیەکی نایـاب بـۆ ئەوەی کەڵـکەڵەی فەڵەسـتین لە مێشـکی دەنگـدەران و سیاسەتوانانـدا بهێڵێتەوە، هاتەمەیدان. لە ئەیلوولی ١٩٤٦دا ، واتە نۆ هەفتە بەر لە دەنگدان، کۆمەڵەی ئەمریکی بۆ ڕزگاریی فەڵەستین، لە «برۆدوێی[115]Broadway»یدا شـانۆگەرییەکی نوێی نمایشکرد. شانۆگەری "ئالایەک هاتەکایە" بە باشترین شێوە نمایشی کاروباری «کوک»ی کرد. شانۆنامەکە لە لایەن «بێن هێخت Ben Hecht» نووسـرابوو، «کـورت وایـل Kurt Weill»یـش مـوزیکەکەی بـۆ دانـابوو، لە لایەن «کوینتین ڕاینۆلـدس Quentin Reynolds»ی پەیامنێری جەنگیش گێڕدرایەوە، "ئالایەک هاتەکایە" چیرۆکی سێ جـووی دەگێـڕایەوە، کە لە ئۆردوگـا زۆرەملێکـان ڕزگاریـان ببـوو، هەوڵیاندەدا بگەنە فەڵەسـتین. کەچی هەوڵی دەرچوونیان لە لایەن زلهێزەکـان، نەخاسـمە بریتانییەکـان پەکخـرا. لە شـانۆنامەکەدا،

---

١١٥ برۆدوێـی: شـەقامێکە بە درێژای گەڕەکی مانهاتنی نیویۆرکدا ڕەتـدەبێ و بە باشترین مەڵبەندی شانۆ ناسراوە.

«مـارلۆن برانـدۆ Marlon Brando» ڕۆڵـی داودی دەگێـڕا، ئەو کەسـەی لە تـونی مەرگ ڕزگـاریببوو، هەمـوو هەوڵێکـی دەدا تـا دەربـازبوو. «بێرنانـدۆ Brando» لە دوا سـات، کە شـانۆنامەکە گەیشتبوە لووتکەی وروژانی خۆی هەر دەیپرسی و دەپرسییەوە؛ "ئەرێ ئێوە لە کوێ بوون؟ ئەو کاتەی کوشتوکوشتار بوو... ئێوە لە کـوێ بـوون؟ کاتێـک شـەش ملیـۆن کەس دەسـووتێنرا و بەزینـدووی چـاوان زیندەبەچاڵـدەکران، ئێـوە لە کـوێ بـوون؟... لە هـیچ شـوێنێک! چـونکە ئێـوە شـەرمتان دەکـرد وەک جـوو بگـرییێن! نەفـرەت لە بێـدەنگیتان. ئێسـتاش کەمێـک قسـەدەکەن. دڵتـان دەگوشـرێ و دۆلارتـان بـۆ جووەکـانی ئەورووپـا پێـیە. سـوپاس. سوپاس."[١٣]

ئەو وتـانەی کۆتـایی شـانۆگەرییەکە هەر بـۆ خـۆی بانگەوازێـک بـوو. لە کۆتـایی هەر نمایشـێک بەڕێـوبەری شـانۆگەرییەکە ئەوەی ڕووندەکردەوە، ئەو پارە و باربووەی کۆدەکرێتەوە ڕاستەوخۆ بۆ دەرەوە دەڕوا تا ئەو کەشتیانەی پێ بکڕدرێ، کە ئاوارە جووەکان دەگوازنەوە فەڵەستین. شـانۆگەرییەکە بە لای کەمـی بـڕی ٤٠٠.٠٠٠ دۆلاری کـۆکردوە، ئەوەش هەنـدێ لە نیـوەی ئەو بـڕە خەرجیـیەی سـاڵی ١٩٤٦ی کۆمەڵەکە بوو زیاتربوو کە ٧٤٠.٠٠٠ دۆلار بوو.[١٤] ئەو بەرنـامە یـادەوەرییە کە تـابلۆ ڕووخسـارییەکەی جـووە مارەکـانی[١١٦] لە فەڵەسـتین وەک شـۆڕشـگێڕە ئەمریکییەکـانی ١٧٧٦ وێکچوواندبوو، ئاماژەی ئەوەشـی تێدابوو، ئاخۆ چی بەو پارەیە دەکـرێدرێ، چـونکە دروشـمەکەی ئێرگـونی تێـدابوو، کە وێـنەی تفەنگێک لە گۆلمە لەسەر نەخشەی فەڵەستین و ڕۆژهەڵاتی ئوردندا ڕەسمکرا بوو.[١٥]

---

١١٦ مارە: پێشقەڕەوڵ، پێشەنگ، ئەوەی یەکەم جار بە کارێک هەڵدەستێ.

شانۆنامەکە کەشوهەوای سیاسی لە نیویۆرک گەرمکرد، ئەمەش لەو کاتەی «کوک» و زایۆنیستەکانی دیکە کاریان لەسەر ئەوە دەکرد ئاخۆ ئەو نادڵنیاییەی هەریەک لە پارتەکانی کۆماری و دیموکراتخوازەکان سەبارەت بە ڕامانیان بۆ فەڵەستین هەیە، هی ئەوەیە لە شارەکەدا دەنگی دەربەستی جووەکان بۆ خۆیان مسۆگەربکەن. هەروەک دواتریش کاربەدەستانی بریتانی خستییانەڕوو، زایۆنیستەکان "لەسەر ئەوەن، هێزی خۆیان بە جارێک نیشانبدەن کە لەهەندێ ناوچەدا یەکلاکەرەوەیە و ئەمریکییەکانیش باوەڕیان کردبوو".[16] بەڵام خۆ ئەوە قسەی لەسەرنەبوو، جوو لە نیویۆرکدا دەستڕۆیشتوو بوون. کاتێکیش دێموکراتەکان بۆیان دەرکەوت، کە «تۆماس دیوی Thomas Dewey» حاکمە کۆماریخوازەکەی شارەکە خەریکبوو لە ٦ی ئۆکتۆبەردا پشتگیریی خۆی بۆ کۆچی جوو بۆ فەڵەستین دەرببڕێ، بەمەش ئەوان سامگرتی بوون. ئەوە بوو «دایڤد نایلس David Niles»ی ڕاوێژکاری ترومان داوای لە سەرۆک کرد هەنگاوێکی زیاتر لە حاکمە کۆماریخوازەکە بهاوێژێ. لە ٤ی تشرینی یەکەمدا —ئێوارەی ڕۆژی یوم کیپوور[117]— یش ترومان شتێکی کرد بەوەی بانگی ئەوەی هەڵدا، دەوڵەتێکی جوو بێتەکایە، کە قابیلی ژیان بێ.[17] دوو ڕۆژیش دواتر «دیوی» هەنگاوی پتری هەڵهێنا، بانگی ئەوەی هەڵدا، ڕێگە بە "سەدان هەزار" جوو بۆ فەڵەستین بدرێ.

جاڕدانەکەی ترومان لەوەدا سەرنەکەوت دەرچەی هەڵبژاردنی مانگی کانونی دووەم بە لای خۆیدا بشکێنێتەوە. زۆر بە ئاسانی

---

١١٧ یوم کیپوور: مەزنترین ڕۆژی بەڕۆژوبوونە لە ئاینی جوودا، واتە دەیەمین ڕۆژی بەڕۆژووبوونەکە، کە گرێدراوە بە جەژنی ڕۆش هاشانا (سەریساڵی نوێی جوو).

«دیــوی» بە حـــاکمی شـــاری نیویــۆرک هەڵبژێــردرایەوە و کۆماریخوازەکـانیش بـۆ یەکەمـین جـار لە دوای سـاڵی ١٩٢٨دا لە کــۆنگریس بــوونە زۆریــنە. «ترومــان» بە خــۆی هەســتی بە جاڕسبوون لە دەست "خۆپەرستی" نێردەی جووەکان کرد. ئەو بە پەستییەوە گوتی؛ "خۆی عیسای مەسیح کاتێ لەسەر زەوی بوو نەیتوانی جووەکـان ڕازیبکـا، کەواتە چۆن کەسێک ڕەچاوی ئەوە دەکا من هیچ بەختێکم لەو بارەیەوە هەبێ؟"[١٨] دواتر بە پێکەنینەوە هەوڵیدا ئەوە بنوێنێ، کە کاتبەنـدی ڕاگەیاندنامەکەی ڕۆژی «یوم کـوپەر» هـیچ پەیوەنـدییەکی بە هەڵبـژاردنەکەوە نەبـوو، بەڵام لە شوباتی داهاتوودا «بێڤن» ئاشکرایکرد، کە لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە پێـی گـوترا، ئەم جاڕنـامەی «ترومـان» مـوزایەدەیەک بـوو بەســـەر «دیــوی»یەوە. لەبەردەم ئەنجــوومەنی نوێنەرانــدا بە پاسـاودانەیکەوە گـوتی "نـاتوانێ لە پەیوەنـدییە نێودەوڵەتییەکانـدا چارەســەر بـدۆزێتەوە، لە کاتێکـدا ئەگەر هـاتوو بـابەتەکە چەقـی بازنەی هەڵبژاردنی خۆجێی بێ."[١٩] ئەم ڕەخنە ڕاشکاوانەی «بێڤن» ترومــانی دەهریکــرد. ئەوە بــوو هەر لە هەمــان ڕۆژدا، وتەبێــژی ســەرۆک ســەرکۆنەکردنێکی بە ئاســتەم ڕووداپۆشـراوی دەربـڕی، کاتێ گوتی؛ لێدوانەکەی ترومان هیچ شتێکی نوێی تێدانەبوو، سوک و ئاسـان ڕەنگدانەوەی "خواسـت و ئـارەزووی سـەرۆک بـوو بـۆ بەرەوپێشبردنی چارەسەریی کێشەی فەلەستین."[٢٠]

هێشتاش کەس خۆی لەوە نەبان نەکرد، کە پشتگیریی دەوڵەتـی جـوو لە سیاسـەتە باشـەکانە. ئەمەش وەنەبـێ کە دەنگدانەوەیەکی باشـی لە نێـو جووەکـانی ئەمریکـادا هەبـووبێ، بەڵکـو زۆر لەوە بەرفرەوانتر بوو، چونکە لە نێو پرۆتستانتە تەوجیلخوێنەکانیشدا[١١٨]

---

١١٨ تەوجیل: مەبەست ئینجیل و تەورات بەیەکەوەیە، بایبل.

هەبــوو، ئەوان وەهایــان دەبینــی، ئەرکــی ســەرشــانیانە یــارمەتی ئیســرائیلییەکان بــۆ وەرگــرتنەوەی خــاکی پیــرۆز بــدەن. هەر بــۆیە پڕوپاگەندەی «کوک» هەمیشە لە بری وشەی "جووەکان" ئاماژەی بۆ "عیبرییەکان" دەکرد. زۆر لە ئەمریکاییەکانیش زایۆنیستەکانیان بە هاونشـین لە قەڵەم دەدا، هەروەهـا ڕەشپێستە ئەمریکاییەکـانیش بە لای خواستی ترومـان بۆ یارمەتیدانی چەوساوەکاندا شکانەوە. بە هــاتنی ســاڵی ١٩٤٧ دەنگــدان ئەوەی نیشــاندا، دوو بە یەکــی ئەمریکییەکــان لەگەڵ دروســتکردنی دەوڵەتــی جــوودا بــوون.[٢١] هەروەک بریتانییەکــانیش بەشــێنەیی ئاماژەیــان پێــدا، سیاســەتی ترومان لەو سیاسەتانە بوو تەنانەت ئەمریکییە دژەسامییەکانیشی لە دەوری بیرۆکەکە خڕکردبووە، ئاخر ئەگەر وەها نەبووایە، ئەوا دەبــووایە وڵاتە یەکگرتوەکــانی ئەمریکــا لە ئەورووپــادا بە دوای دەوڵەتێک بۆ جووە دەرکراوەکان گەڕابا.

لە ڕووی ستراتیژیشــەوە ئەو پرســە ســەنگی خــۆی هەبــوو. لە بەرایــی مــانگی ئــازاردا ســەرۆک «ترومــان» لە واشــنتن وتــارێکی لەبەردەم ئەنجــوومەنی نوێنەرانــدا دا و سیاســـەتی دەرەکـــی خســتەڕوو. ســاڵێکیش پــێش ئەوە، «جــۆرج کێنــان George Kennan»ی کاربەدەستی گەنجی وەزارەتی کاروبـاری دەرەوە ڕاوێژێکی دابووە سـەرۆک، بەوەی پێویستە وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا لە مــاوەیەکی داهــاتووی بەردرێــژدا لە بەردەم مجێــزی فراوانخــوازیی ڕووســیا شــێلگیر و وریــابێ."[٢٢] ئیــدی ســەرۆک ڕایگەیانـد، کە حکـومەتەکەی دەبـێ یـارمەتی دارایـی بـۆ گریـک و تورکیـا بـدا-ئەمەش کـاتی خـۆی ئەرکـی بریتانیـا بـوو- هەروەهـا سـەرەداوی ئەوەشـی ڕوونکـردەوە، ئـاخۆ ڕێبـازی «ترومـان» چـی دەگەیەنـێ. ئەو لە لێدوانەکەیـدا گـوتی: "پێویسـتە سیاسـەتی وڵاتە

یەکگرتووەکان پشتگیریی گەلانی ئازاد بکا، کە بەرەنگاری هەوڵی چەوساندنەوە لە لایەن کەمایەتیی چەکدارەوە و بە فشاری دەرەکی بوونەتەوە. ئەمریکا پێویستە پشتگیری ئەو گەلە ئازادانە بێ، کە چارەنووسی خۆیان بە خۆیان دیاربکەن."[٢٣] مەبەست لە پەلارەکان ڕووسیا بوو، هەڵبەتە حاڵەتێکی تێکچڕژاوی بریتانییەکان لە فەڵەستیندا هەبوو، کە ترومان نیگەران بوو لەوەی "ئەگەر هاتوو نیمچەدەرفەت بۆ کەسە سەیر و شێتۆکەکان هەڵبکەوێ، وا لە وڵات دەکەن بکەوێتە دەستی ستالین."[٢٤]

کۆمەڵەی ئەمریکی بۆ ڕزگاریی فەڵەستین ئامانجی خۆی پێکا. وەنەبێ هەر بە تەنیا لایەنە سەرەکییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای ناچارکردبێ شەڕی موزایدە لەسەر کۆچبەرانی جوودا بکەن، بەڵکو گرژییەکانی نێوان ئیدارەی وڵاتە یەکگرتووەکان و بریتانیاشی گڕدا بەوەی بایەخی ئاراستەی ئەو دۆزە بسەلمێنن. «کوک» شەقڵی بە بیروبۆچوونی ئەمریکادا دا؛ ئەو بەڵگەوبەندەی ئەو دەستپێکرد بۆی گەڕایەوە، بەوەی لە خەڵکی دیکە ببیستێتەوە. چالاکوانێکی کریستیانی پەیامێکی بۆ کۆنفرانسی زایۆنستی نارد: "ئەو ژن و پیاوە بوێرانەی بزووتنەوەی بەرگریی لە فەڵەستین لەو ئەمریکییە کۆلۆنکراوانەی ئاهەنگی چا[١١٩] لە بۆستن و یاخیبووە ئیرلەندییەکانی بیستەکان توندڕۆتر نین." ئەو درێژەی پێدا تا

١١٩ ڕووداوی ئاهەنگی چا: ئەو ناڕەزایەتییە سیاسییە بوو لە ١٦ی کانونی یەکەمی ١٧٧٣دا لە بۆستن و ماشاسۆستس ڕوویدا. ئەمریکییە کۆلۆنیکراوەکان بێمراد و توڕەبوون لە دەستی بریتانییەکان کە باجی بێ بەرانبەریان سەپاند، ئەوە بوو ٣٤٣ سندوقە چایان کە کۆمپانیای بریتانی هیندی ڕۆژهەڵات هاوردبووی فڕێدایە نێو ئاوی بەندەرەکە و بریتانییەکانیش بە مستی ئاسنین وەڵامیاندانەوە، لە مێژووی سیاسیی ئەمریکا ئەم ڕووداوە زۆر ناسراوە و لێکەوتەی خۆشی بۆ سەر شۆڕشی ئەمریکییەکان لە دژی بەریتانییە داگیرکەرەکان هەبوو.

پێشنیازبکا؛ "بەرگریی دژ بە ستەمکاری بریتانیا لە فەڵەستین بە هەمان گیان –بەڵکو بە گورتریش- لەم ڕۆژە سەختانەماندا درێژەی دەبێ."[٢٥]

لە هەوڵێک بۆ بەدەستهێنانی هاوسۆزیی فەرەنسی بە کێشانی هێڵی تەریب لەنێوان خەباتی ئیرگون و بەرگریی فەرەنسییەکانیش لە ماوەی جەنگەکەدا، ئەوە بوو کانونی یەکەمی ١٩٤٦دا «کوک» لقێکی کۆمەڵەی ئەمریکی لە پاریس کردەوە. لە کاتێکدا کۆمەڵەکە لە ئەمریکا هەوڵیدا واژۆی ئەستێرە ناودارەکانی هۆلیود کۆبکاتەوە، لە فەرەنساش کۆمەڵەی فەرەنسی بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین جۆرە جگەرەیەکی نیکۆتیندار پێشکەشی ڕۆشنبیرانی «ڕیڤ گوش Rive Gauche[١٢٠]» بکا: کە ئەویش هەر نزیک بوو لە هوتێلی «لوتیتیا Lutétia» لە جادەی «سەنت گێرمیان St Germain».

ئامانجی هەرە گەورەی کۆمەڵەکە بەدەستهێنانی پشتگیریی «سیمۆن دی بۆڤوار» و «ژان پۆل سارتەر» بوو، کە لە میانەی جەنگدا بۆ «کۆمبات Combat»یان دەنووسی، ئەو ڕۆژنامە بەرگرییەی «جۆرج بیدو»ی وەزیری کاروباری دەرەوەش تێیدا دەینووسی. لە ڕێی ئەوانیشەوە هاوسۆزیی نووسەر و فەیلەسووفەکانی دیکەشی بەدەستهێنا، ئەوانەی هەفتانە بیرۆکەکانیان لە «لاریپۆست La Riposte»دا دەنووسی. ئەندامانی پێشووی بزووتنەوەی بەرگری فەرەنسی، بە شێوەیەکی بەرچاو «ئێدگار فارو Edgar Faure » و «دانیل مایەر Daniel Mayer»، ئەوانەی لەگەڵ «بیدو»دا لە ئەنجوومەنی نیشتمانی بۆ بەرگریکردندا کاریاندەکرد، ئەوانیش ئیمزایان بۆ کۆمەڵەکە کرد،

---

١٢٠ ئەو شوێنەی سەر کەناری ڕوباری سین، کە ڕۆشنبیرانی پاریسی لە هونەرمەند و فەیلەسوف و نووسەرانی تێدا کۆدەبوونەوە.

هەروەهـــا زۆر فەرەنســی دیــــکەش پەرۆشـــی خۆیـــان وەک خۆسەرزەنشـــتکردنێک بـــۆ هاوکـــاریی فەرەنســـییەکان لەگەڵ ئاڵمانەکان لە کاتی جەنگ بۆ گواستنەوەی جووەکان دەربڕی. ئیدی لەو هەموو فرەئاراستەیەدا «کوک» پەیوەندی هەرە گرنگی خۆی لەگەڵ خودی «جۆرج بیدو»دا سازدا، کە هەموو هەوڵێکی بۆ ئەوە بـوو، ئیرگـون دڵنیایبکـاتەوە لەوەی بە باشـی ڕێـز لە پـێگەی کریستیانەکان لەنێو دەوڵەتی نوێی جوودا بگرێ.

وا دیار بوو مامەڵەی بریتانییەکان لەگەڵ یەک کەس لە هەموو شـتێکی دیـکە باشـتر لـێکەوتەی بـۆ بـردنەوەی جەنگـی «کـوک» کردبێ. «دۆڤ گرونەر Dov Gruner»ی ئەندامی ئیرگون دوای ئەوەی لە شــەڕێک لەگەڵ پۆلیســخانەی «تاماتگــان» لە نیســانی ١٩٤٦دا بە سـەختی برینـداربوو، گیـرا. شـەویلاگەکەی وێـران بـوو، هەر بۆیە چەندین مانگ لە خەستەخانە مایەوە بەر لەوەی بیبەن بۆ دادگـــاییکردن. کـــاتێکیش بـــرایە دادگـــا، حوکمـــدانەکەی شـــتێکی ڕەچاوکراو بوو. لە ٢ی کانونی دووەمی ١٩٤٧دا بڕیاری مەرگی بۆ درا. لەبەر ئەوەی دانـی بە دەسـەڵاتی دادی بریتانیـا نەنـا، بـۆیە حـوکمی دادگـای بەرایـی نەبـردە بەردەم تەمیـز. ئەوەی وای لە دۆزەکەی «گرونەر» کردبوو وەها نائاسایی بێ، کارنامەی بەرێی ژیانی ئەو بوو، ئاخر بەرلەوەی بچێتە ڕیزی «ئیرگون»، لە ماوەی جەنـگەکەدا لەپـاڵ بریتانییەکانـدا شـەڕی کردبـوو. ئەو خـۆی لە هەنگاریا لەدایکببوو، هەر لە گەنجێتی بەرەو فەڵەستین کۆچدەکا و دوای هەڵگیرسـانی جەنگیش لە ١٩٣٩ خۆبەخشـانە دەچێـتە ڕیـزی سوپای بریتانییەکان. کـاتێکیش نێردرایە نێو یەکەیەکی یاریدەدەر، لێیان هەڵگەڕایەوە و دیسان چووە ڕیزی سوپا بۆ ئەوەی بتوانی لە

ڕێی بەرەی پێشەوەی جەنگ لە باکووری ئەفریقا و هەروەها لە نێو ئەورووپادا بجەنگێ.

بیرۆکەی ئەوەی بریتانییەکان پیاوێک لە داربدەن، کە بۆ پاراستنی ئازادی ئەوان جەنگاوە، بووە مایەی حاڵەتێکی سەرسوڕمانی نێودەوڵەتی و سەرکۆنەکردن. بۆ ئەوەی کردەی لە داردانەکەی ««گرونەر» بوەستێنن، ئەوە بوو ئیرگون دوو کاربەدەستی بریتانی لە ٢٦ی کانوونی دووەمدا ڕفاندن. یەکێک لەوان دادوەر «سێر رالف ویندهام Windham Sir Ralph» بوو، ئەوان هەر لە دادگای خۆی گرتیان لەو کاتەی گوێی لە "دۆزێکی هەراسان" دەگرت. دەرچوو ئارەزووی دادوەرەکە لەگەڵ هی ئەوانەی زیندانیان کردبوو هاوبەش بوو ئەویش موزیکی کلاسیک بوو، «ویندهام» و ڕفێنەرەکانی "ببوونە برادەری یەکدی"، ئەمەش دواتر دادوەرەکە گێڕایەوە، دوای ئەوەی بریتانیا پرسی لەداردانەکەیان دواخست، ئەوانیش دادوەرەکەیان بەردا.[٢٦] «گرونەر» لە ماوەی هەردوو مانگی شوبات و ئازاردا بە بڕیار هەر لە زینداندا مایەوە، لە کاتێکدا بریتانییەکان دوا هەوڵی سەرنەکەوتووی خۆیان دا تا نێوەندگیریی عەرەب و جووەکان بکەن، پاشان بە هۆی کردەی تەقینەوەیەکی دیکە، دیسان ڕەوشی ئاوارتە سەپێنرایەوە. دوای ئەوەی ڕێکاری قانونی مەدەنی دەستپێکرایەوە، «گرونەر» لە بەرەبەیانی ١٦ی نیساندا بێ هیچ ئاگادارکردنەوەیەک لەداردرا، ئەمەش بەرلەوەی خوشکەکەی کە لە «فیلادلڤیا» دەژیا، بۆ دوا نیگا ببینێ. «گرونەر» لە نامەیەکدا، کە دوای مەرگی کرایەوە نووسیبووی: "**من نامەوێ لە پێناوی دینەکەمدا شەهید ببم، بەڵام ئامادەم لە پێناوی خەڵکەکەمدا**

هەروەک چۆن عیسای مەسیح کردی، منیش خۆم بکەمە قوربانی."[٢٧]

کۆمەڵەی ئەمریکی بۆ ڕزگاریی فەڵەستین لە هەمان هەفتەی لەداردانەکەدا بڵاونامەیەکی بۆ خوێنەرانی بڵاوکردەوە، تێیدا هاتبوو: "ئەمە کوشتنێکی بەدزی بوو." ئینجا بانگێشتی خوێنەرانی کرد بۆ ئامادەبوون بۆ ڕۆنانی مۆنومێنتی «دۆڤ گرونەر» بەوەی "پیتاک و باربوو بۆ هەڵمەتی ڕزگاری فەڵەستین کۆبکرێتەوە"[٢٨].

"ئەوە بوو بڕی ٧.٥٠٠.٠٠٠ دۆلار ڕژایە شوێنی خۆی بۆ بردنەوەی جەنگ لە پێناو فەڵەستیندا... ئەم سەرکەوتنە وەنەبێت هەر بەند بێ بە هەڵمەتی خێرخوازی یان بە نووسینی پەسناوی لەسەرتاسەری جیهان، بەڵکو ئەوە سەرکەوتنێک دەبێ بۆ ئەو شەڕڤانە عیبرییانەی بە خۆیان و خوێنی خۆیان و ئازایەتیان... بە دۆلارەکانی ئێوە دەجەنگن."

ئیدی هەر دۆلار بوو هەڵدەڕژا. کۆمەڵەکەش لە هەموو کون و قوژبنێکدا بە دوای کۆکردنەوی پارەدا دەگەڕا. تەنانەت بۆنەی وەهاشیان ڕێکخست کە مافیاکانی کەناری ڕۆژئاوای ئەمریکاش باربووی هەڵمەتەکە بکەن.[٢٩] یەکێ لەوان «میکی کۆهن Mickey Cohen»ی جەردە خۆی بەوە هەڵکێشا، کەوا بڕی یەک ملیۆن دۆلاری بەخشیوەتە ئیرگون، ئەوەی ڕاستی بێ لەوانەیە بڕی پارە بەخشراوەکەی ئەو هەر دەیەکی ئەو بڕە ناوبراوە بووبێ، لەگەڵ ئەمەشدا شتێکی پێشچاو بوو.[٣٠]

حکومەتی بریتانیاش کە بەدوای ئەو کارەکانی کۆمەڵەکەدا چوو تا دەهات لە حەیفان دەهریتر دەبوو، هەڵبەتە هەوڵی ئەوەشی دا بەڵکو ئیدارەی ترومان ڕێگەیەک بدۆزێتەوە بڵاونامەی پڕوپاگەندەکانیان لە ڕۆژنامەکان بڵاونەکرێنەوە. لە کۆتاییدا شتەکە

لەو کــاتەدا بە تەواوی تەقــیەوە، کــاتێ لە هەمــان مــانگی ئایــاردا «کــوک» نــامەیەکی کــراوەی دیــکەی لە «نیویــۆرک پۆســتدا» بڵاوکــردەوە، ئەم جارەیــان بە ناونیشــانی "بــۆ تیرۆرســتەکانی فەڵەستین" و بە قەڵەمی «بێن هێخت Ben Hecht» نووسرابوو. "هەر کاتێــک کە تــۆ جبەخــانەیەکی بریتــانی دەتەقێنیــتەوە، یــان ئامــانجێکی بریتــانی تێکدەشکێنی، یــاخود هێڵــی ئاسنینی بریتــانی خاپووردەکەی یان بانکێکی بریتانی تاڵان دەکەی یاخود بە خۆت و تفەنــگ و بۆمبەکانــت لە دژی بریتــانییە ناپاکەکــان و داگیرکەرانــی وڵاتەکەت دەردەکەوی، ئەوا لەنــاو دڵــی جــووی ئەمریکــادا ئاهەنــگ دەگێڕی. هەڵبەت نەوەک لای هەموو جووەکان. ئەوە تاکە جارە کە جــوو بەرەیەکــی یەکگرتــوو پێکــدەهێنێ کــاتێ ئەوان لەنێــو چــاڵە کوشتارگەیەکدا دەکەونەسەریەک."

"ئەرێ باشــە چــی دەقەومــێ ئەگەر هــاتوو کۆمۆنیســتەکانی بریتانیــا هەمــان شــتیان لە ڕۆژنامەکــانی بریتــانی بکردبــا؟" ئەمە قســەی ئەوپەڕی توورەبــوونی ســکرتێری هەمیشــەیی وەزارەتــی کاروباری دەرەوەی بریتانیا بوو کاتێ چاوی بە «لویس دۆگلاس Lewis Douglas»ی بــاڵوێزی ئەمریکــا لە لەنــدەن کەوت.[32] دیــاربوو لە «دۆگــلاس» "پــاڕابووەوە" بەڵکــو شــتێک بکــا تــا ئەو بڵاونــامە و پڕوپاگەنــدانەی کــۆمەڵەی ئەمریکــی بــۆ ڕزگــاریی فەڵەستین بوەستێنێ، بەڵام سەرنەکەوت. لە بەراییەوە بریتانییەکان هەستیانکرد ئیدارەی ئەمریکی لە لۆبی جووی لای خۆیان دەترسن، بەڵام دواتــر هۆکــاری دەقــاودەقی دیــکە زیــاتر ڕوونبــوونەوە. کاربەدەســتێکی بریتــانی دانــی بەوەدا نــا؛ "ئاریشــەی ڕاســتەقینە لەبارەی ڕوانگەی سیاسەتی ناوخۆییەوە، ئەوە بوو ڕێکاری قانونی وەهــا نەبــوو بــۆ ســزادان تــا تیختــیخەی حکــومەتی وڵاتە

یەکگرتووەکان بدا و بیسەپێنێ."[٣٣] لە ئاکامیشدا وەنەبێ کۆمەڵەی ئەمریکی هەر بەوە وەستابێ ڕاگەیاندننامەکانی خۆی لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوبکاتەوە، بەڵکو چالاکی و کردەکانی کۆمەڵەکە لە باج و سەرانەی حکومەتیش بەخشرابوو، چونکە دەزگایەکی قازانجنەویست بوو.

بۆ مانگی پاشتر، ترومان بانگەوازێکی بڵاوکردەوە، داوای لە خۆوەڵاتییان کرد "خۆیان بگرن... لە ئەگەری دەستەبوون و تێوەگلانێک یان ئەگەری هەر چالاکییەک دووربکەونەوە کە ببێتە مایەی زیاتر گڕدانی وروژاندن و تیختیخەدانی ئاکنجییانی فەڵەستین، بۆ ئەوەی قانون و تەکوزی لە فەڵەستین پێشێلنەکرێ یان دنەی توندوتیژی لە وڵات بدرێ،" بەڵام کۆمەڵەی ئەمریکایی هەر خۆیشی شلوێ نەکرد. لێیان پرسین ئاخۆ بەنیازنین داواکەی ترومان لەبەرچاوبگرن، کەچی وەڵامی وتەبێژەکەیان هەم کورت و هەم ڕووهەڵماڵراو بوو.

ئەو گوتی؛ "بێگومان، نەخێر."[٣٤]

٢٨
کەینوبەینی فەرەنسی و زایۆنیستی

لە ڕۆژی ١٥ی نیسان و هەر چەند سەعاتێک بەر لە داردانی «دەڤ گرونەر»، کچێکی جوانپۆشی شۆخوشەنگ بە خۆی و جانتایەکی کەشخەی شینباو و پاکەتێک، کە لە نێو کاغەزی ڕۆژنامەدا وەرپێچرابوو لەبەردەم پاسەوانی بارەگای وەزارەتی کۆلۆنیالی لە مەیدانی وایتهۆلدا وەستا و داوای لە پاسەوانەکە کرد بەڵکو لەبەر تەنگاوی ڕێگەی بدا بچێتە ژوور و ئاودەستەکەیان بەکاربێنێ. کاتێکیش پاسەوانەکەی بینی لە ڕێگەپێداندا دوودڵە، پێیگوت سەرەداوی لە گۆریەی هەڵساوە و هەراسان بووە دەیەوێ لە ئاودەستەکەدا چاکیبکاتەوە. ئەوە بوو کابرای پاسەوان لە چاکەکاری بێ -یان لە بەر خەیاڵی بێ کە بۆ شوێنێکی دیکە ڕۆیشتبوو- یان مەیلی بەلای وردەکاری قسەی کچەکەدا چووبێ، ئاماژەی بە ئاودەستەکە بە پێچخواردن بۆ ژێرزەمینەکە بۆ کرد. ئیدی هەر هەمان ڕۆژ بەڵام بە درەنگەوە، ماوەیەکی درێژی بەسەردا تێپەڕی بوو، کچە لەوێ نەمابوو، کاتێ کارمەندی خاوێنکەرەوە دەچێتە ئەوێ دەبینێ شتێک لەسەر کورسی ئاودەستەکە بەجێهێڵراوە. ئەویش دەستی دەداتێ و لە کاخەزە ڕۆژنامەکەی دەردێنێ و هەڵیدەپچڕێ، دەبینێ سەرەوایەری پێوەیە، تێدەگا بۆمبێکی لەنێودەستدا هەڵگرتووە. بۆمبەکەش نەتەقیەوە چونکە قورمیشکردنەکەی جامیکردبوو.

کاتێک بۆمبەکەیان پووچەڵکردەوە، بۆ پۆلیسی یاردی سکۆتلاندی دوو سەرەداوی گرنگ ئاشکرابوون. بۆمبەکە لە ٢٤

داوی «گێلینایـــت[١٢١]»ی دەســـتکردی فەرەنســـی پێکهـــاتبوو، پەنجەمۆری پیاوێکیشی لەسەربوو، کە لە ١٩٤٣دا لە فەڵەستین لە زینـدان هەڵاتبـوو. پاسـەوانەکە وردەکـارییەکی سەرنجڕاکێشیشـی گـوت. ئەو ژنە گەنـجەی بە هەشـتاو ڕووی لەوێ کردبـوو ئەو بـۆمبەی لە دوای خـۆی بەجێهێشـتبوو، ئینگلیـزییەکەی وەک فەرەنسـییان گـۆدەکرد. دەسـتبەجێش «جـۆنز»ی سـەرۆکی لێکۆڵەرەوانی هۆبەی تایبەت بەرەو پاریس فڕی. ڕۆژنامەکانیش بە مەتەڵەوە ڕاپـۆرتی خۆیـان وەهـا نووسـی: "دوای بەدواداچـوونی دیـارکراو" لەگەڵ ئەفسـەرە پلەباڵاکـانی پۆلیسـی فەرەنسـیدا بەرەو کۆنفراس ڕۆیشت.[١] پێدەچێ لەگەڵ «جۆن بروس لۆکهارت John Bruce-Lockhart»ی بەرپرســی هــۆبەی دەزگـــای MI6 لە پاریسیش دوابێ، ئەو کەسەی بایەخێکی زۆری هەبوو.

ماوەیەک بوو حکومەتی بریتانیا بەوەی زانیبوو، کە ئیرگون و تـاقمی سـتێرن لە نەخشـەیاندا بـوو پـاریس وەک بـنکەیەک بـۆ لەناوبردن و کوشتنی سیاستوانە گرنگەکانی بریتانیا بە چەرچڵ و بیڤنیشەوە بەکاربهێنن، لێ «بروس لۆکهارت» نەیدەتوانی زانیـاریی کەڵکبەخشـی زیـاتر بسـەلمێنێ.[٢] ئەفسـەرە هەواڵگرییەکانی فەرەنسا لە فەڵەسـتین دوای ئەوەی زانیـان، کەوا کۆلۆنێـل ئەلیسـاندری نووسـینگەی «ڕەش نـۆیر Noir» بە بـایەخەوە لەوان دەڕوانـێ و گەڕاوەتەوە فەرەنسا، نیگەران بوون. ئـاخر ئەمە دەبێتە ئەوەی بە ئاسـانی نەکـرێ چـاودێری ئەو کەینـوبەینەی نێـوان فەرەنسـا و زایۆنیسـتەکان بکـرێ... چـونکە ئەوەی لە ڕۆژهەڵاتـی نـاوین دەکرا وەک ئەوە نیـیە لە پاریسـیش هەمـان چـاودێری بکـرێن"، لە لێکەوتەشـدا کـورتهێنی لە هەبـوونی زانیـاریی سوودبەخشـدا

---

١٢١ گێلینایت: تەقەمەنییەکی بەهێزە کە لە ترشەڵۆکی ئیتریک و گلیسرین پێکدێ.

سەلماندی ئەوان لەم ڕوانینەدا لەسەر هەق بوون.[3] لە دەستپێکی ساڵی ١٩٤٧یشدا ویستگەی MI6 بریتانی لە پاریس ڕاپۆرتی خۆی بەرزکردەوە، تێیدا هاتبوو ئاسایشی فەرەنسی «مناحیم بیگن»ی لە پاریس بینیوە. پاش مانگێکیش ئەم دەزگایە ئەوەشی بۆ زیادکرد، گوایە «بێگن» بۆ ئەوە هاتووە تا بە نهێنیی نەشتەرگەرییەک بکا و ڕوخساری جارانی بشارێتەوە، بەڵام دانیشیان بەوەدا نا، "ئێمە وەسفێکی ڕوخسارە نوێیەکەیمان لا نییە".[4] لەو ماوەیەشدا «بێگن» لە تەلئەبیب بوو، هەر بەڕاستیش هەوڵیدا بە ڕوخسارێکی دیکە دەربکەوێ، بەڵام هەموو ئەوەی کردبووی بەردانەوەی ڕدێن بوو.

هەموو ئەمانە وای لە گەورە لێکۆڵەرەوەی بریتانی «جۆنز» کرد باشتر پێشوازی لێبکرێ، ئاخر ئەو زانیاری دەقاودەقتری لا بوو. ئەو توانی بە «بروس لۆکهارت» و بە فەرەنسییەکان بڵێ؛ ئەو پیاوەی پەنجەمۆری لەسەر بۆمبە دانراوەکە دەرچووبوو «یاکۆڤ لیڤستاین Yaacov Levstein»، ئەندامێکی تاقمی ستێرن بوو.

«لیڤستاین»ی تەمەن ٣٠ ساڵە لە ڕووسیا لەدایکببوو، ئەو بۆمبدروستکەرێکی لێهاتوو بوو ، ئەو کەسەبوو لە کاتی یەکەم ڕاوەدوونانی پۆلیس دوای ئەوەی لە شوباتی ١٩٤٢دا ناپاکی لە تاقمی ستێرن کرا، بریندار‌بوو. ئەوە دایکی ئەو بوو بێنیازانە پۆلیسی بە شوێنی ستێرن ڕاکێشا، ئەو کاتەی ئەو لە خەستەخانەوە بەرەو شوێنی حەشارگەکی ستێرن ڕۆیشت و پۆلیسی لێکۆڵەرەوەی بریتانیش «گیفری مۆرتۆن» تەقەی لەسەر کردەی کاریزماکەی تاقمەکە کرد و کوشتی. پاشان «لیڤستاین» لە برینەکانی چاکبووەوە و حوکمی زیندانی هەمیشەیی بەسەردا درا، بەڵام زۆر لە زینداندا نەمایەوە. دوای هەشت مانگ زیندانیی هەڵات و لە ماوەی جەنگەکەدا ئازادانە مایەوە، ئیدی لە فەڵەستینەوە

ڕێگەی خۆی لە ڕێی میسرەوە بەرەو فەرەنسا تەیکرد. ئەو وەک پیاوێکی تێکشکاو و شێواو بە دەورەدروای لە لایەن هاوسۆزان و تامەزرۆیانی چەک مابووەوە، فەرەنساش بۆ ئەو لەبارترین جێ بوو تا بەرەی شەڕێکی نوێ لەسەر بریتانییەکان بکاتەوە.

لەگەڵ گەیشتنە پاریس ویستی سەری وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسا بدا بەڵکو پەیوەندی بە «ئەلیساندری»یەوە بکاتەوە، بەڵام ئەو وەک ئەفسەری هەواڵگریی بۆ ماوەیەکی کاتی ڕەوانەی تونس کرابوو. پاش مانگێکیش دەرکەوانی هوتێلەکەی پێیڕاگەیاند، کەوا میوانێکی زۆر گرنگی هاتووە. «لیڤیستاین»یش وەک دواتر گێڕایەوە؛ "ئیدی خێرا بۆینباخەکەم بەست و چاکەتەکەم دەبەرکرد و بە پەیژەکان بەرەو هۆڵی هۆتێلەکە دابەزیم. لەوێ پیاوێکی فەرەنسی درێژی ڕوخسار ئەرستۆکراتی بە خۆی و گۆچانێک چاویلکەیەک لەوێ وەستابوو. دوای ئەوەی کابرا ناسنامەکەمی بۆ دەرکەوت، وەک کۆنە دۆستێک لە باوەشی کردم. بۆ چەند خولەکێک بە یەکەوە قسەمانکرد و پێیگوتم دەیەوێ بۆ گفتوگۆی زیاتر بە چەند دەزگایەکی فەرەنسیم بناسێنێ.[٥] «لیڤیستاین» ڕاپۆرتی بۆ فەڵەستین ناردەوە، کە کۆلۆنێل «ئەلیساندری» ئەوی دۆزیوەتەوە.

دوای یەک دوو ڕۆژ «لیڤیستاین» و «ئەلیساندری» یەکدیان بینییەوە. تا ئەو کات نوێنەری تاقمی ستێرن لای فەرەنسییەکان لە بەیروت «گابریل میسەری Gabriel Messeri»یش خۆی گەیاندبووە «لیڤیستاین» و «ئەلیساندری»یش «ئەندرێ بلومل André Blumel»ی لەگەڵ خۆ هێنابوو. «بلومل» پارێزەر و نوێنەری سەروەزیری پێشووی فەرەنسا «لیۆن بلەم Léon Blum»ی یەکەمین سەرکردەی جووی فەرەنسی بوو. ئیدی ئێستا

«لیڤیستاین» و «میسەری» داوای چەک و بنکەی نهێنییان لە «ئەلیساندری» و «بلومل» کرد تا شەڕیان لە دژی بریتانیا دەستپێبکەنەوە.[٦] بە گوێرەی قسەی «لیڤیستاین» "«بلومل» پێیگوتین ڕێپێدراوە بە ناوی حکومەتی فەرەنسییەوە پێمانبڵێ، کە حکومەت لە ڕووی بنەماییەوە خوازیارە لەگەڵ تاقمی ستێرن ڕێکبکەوێ و هەر بە تەنیا یەک دوو ڕۆژی دەوێ تا بە تەواوی ئەو بابەتە تاوتوێبکا." هەرچەندە لە کۆتاییدا «بلومل» نەیتوانی ڕێککەوتنەکە بکا، چونکە "دەکرێ حکومەتی فەرەنسا لەگەڵ بریتانییەکان تووشی گێرمەوکێشە ببێ"، کەچی ئەو ڕاپۆرتی دا بەوەی فەرەنسییەکان هێشتا لە لێکۆڵینەوەی ئەوەدان ژێربەژێر پشتگیرییمان بکەن. "ئەو... هیوادار بوو تاقمی ستێرنیش لە خەباتی خۆی دژی بریتانیا هەموو پاڵپشتییەکی چەنگ بکەوێ."[٧] تاقمی ستێرنیش بە نۆرەی خۆی لە بەرانبەردا کۆکبوو لە ناو فەرەنساوە هێرش نەکاتە سەر بریتانییەکان.

«لیڤیستاین» پەیوەندی بە پیاوێکی دیکە بە ناوی «دایڤید ناوت David Knout»کرد. «ناوت» جوویەکی ڕووسی و شاعیریش بوو، ئەو لە ساڵی ١٩٤٢دا یارمەتی دامەزراندنی ڕێکخراوی بەرگریی جوو بە ناوی «ئارمی جیوڤ Armée Juive» دا. دوای ئەوەی حوکمداری ڤیشی جووەکانی لە ژیانی گشتی بێبەش کرد و دەستبەرداریان بوو. وڵاتبەدەری کردن، ئەوە بوو لە تەمموزی ١٩٤٢ بەولاوە جووەکانی فەرەنسا هەموو دنەدانێکیان چوونە ڕیزی بزووتنەوەی بەرگرییەکە بوو، کە بە شێوەیەکی جیاجیا ڕۆڵێکی کارانگیازیان بینی. «ئارمی جیوڤ» جووەکانیان بۆ دەرەوەی فەرەنسا ئاودیودەکرد و پارەیان کۆدەکردەوە، هەولۆکۆششیان دەکرد ئەوانەی ناپاکیی لە جووەکان دەکەن

لەناویانبەرن. لە پایزی ١٩٤٣دا، «ماکویز maquis»[١٢٢]ی خۆیان لە چیای ڕەش، لەو بەشە بەرزاییە سەختەی باشووری ڕۆژئاوای فەرەنسا دامەزراند، ئەو شوێنەی چالاکی بەرگریی زۆر چڕوپڕ بوو. بۆ «ناوت» «ئارمی جیوڤ» ئامانجێکی گرنگی دیکەی هەبوو. لە دوای جەنگیشدا ئەو ڕەچاوی ئەوەی کرد، یارمەتی دروستکردنی دەوڵەتی جوو لە فەڵەستین بدا. وەک ئەو نووسی، جوو "**یان بە کۆمەڵ دەژییینەوە یاخود تاک تاک لەبەیندەچن**[٨]."

بۆ یارمەتیدانی «لیڤیستاین»، «ناوت» کچ داوای لە کچەکەی خۆی کرد خۆبەخشانە بچێتە پاڵ ئەو، ئەو کچە جوان و کۆکە نۆزدە ساڵە، کە پێشتر کە وەک پەیک بۆ ڕێکخراوی «ئارمی» کاریدەکرد، خەریکبوو سەریتێدابچێ. ئیدی بەیەکەوە، «لیڤیستاین» و «بێتی کاونت» ڕایەڵەی ڕێکخراوی «ئارمی» هی سەردەمی جەنگیان ژیاندەوە، شوێنیان بۆ جبەخانەی چەک دۆزییەوە، ئەندامی نوێیان هێنانەڕیز و بڵاونامەیەکیشیان بە ناوی «سەربەخۆیی L'Indépendance» دەرکرد.

هەروەها «لیڤیستان» وای نواند پشتگیریی «ژان پۆل سارتەر»یشی بەدەستهێناوە، کە تازە بۆ کۆمەڵەی «هێلیل کۆک»ی بە ناوی کۆمەڵەی فەرەنسی بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین واژۆکردبوو. وێڕای ئەوە توانی یەکێک لە خوێندکارانی «سارتەر» ئەوانەی لە زانکۆی سۆربۆن دەیانخوێند بە ناوی «ڕۆبەرت میزرای Robert Misrahi» بهێننیە ڕیزی خۆیان، بۆ ئەوەی یەکەمین بۆمب لەسەر خاکی بریتانیا دابنێن و بیتەقێننەوە. ئەوە بوو لە ٧ی ئازاردا «میزرای» بۆمبێکی - چاکەتێک کە شانەکانی

١٢٢ ماکیز: جووڵانەوەی بەرگری فەرەنسی لە ماوەی ساڵەکانی داگیرکاری ئاڵمانی لە (١٩٤٠-١٩٤٥).

پـڕ لە مـادەی گیلگنایـت پڕکردبـوو- لە یـانەی کۆلۆنییەکـان، کە یانەیەکی کۆمەڵایەتی بوو بۆ کارمەندەکان لە گۆڕەپانی «ترافلگار Trafalgar» چاند. پۆلیسیش هۆکاری تەقینەوەکەی بۆ دزەکردنی لـوولەی گـاز گەڕانـدەوە، بەڵام بـۆ ڕۆژی دواتـر تـاقمی سـتێرن بەرپرسیارێتیی خۆیان سەبارەت بە تەقینەوەکە دەربڕی و بەڵێنی ئەویشیان دا پەلامارەکانیان بەردەوامبن تا ئەو کاتەی بریتانیا لە فەلەستین دەردەکرێ.

پاشان «لیڤیستاین» وەهـای نووسـی: "هـیچ ڕێکارێکی ئاسایش نـاتوانی ڕێـگە لە نەخشـە ئـاڵۆز و ئەندیشـەییەکە بگـرێ"، ئەو بەو کارئاسـانییەی «میزرایی» ئەرکەکەی خۆی پێڕاییکردبوو دڵخۆش بوو.[٩] ئەوەی ئەو نەخشەی بۆ نەکێشابوو، ئەوە بـوو ئەگەر هـاتوو یەکێ لە بۆمبەکـان نەتەقێتەوە. وەک لێکەوتەش، کاتێک بـۆ جاری دیکە بۆمبەکە نەتەقییەوە، بووە مایەی بەڵگەبەدەستدان بۆ «جۆنز» لە بەشـی پۆلیسـی تـایبەت لە لەنـدەن تـا بە بەڵـگەی تەواوە بێـتە پاریس و فشار بخاتە سـەر فەرەنسییەکان تا لە نێو مـاڵی خۆیاندا بۆمبچێنەکە ڕاوبنێن. لە ١٨ی نیساندا «لۆمۆند» هەواڵی خۆی بەم شێوە بڵاوکردەوە؛ بریتانییەکـان بە دوای ژنە فەرەنسییەکەوەن، کە پەیوەنـــدی بەو بـــۆمبەی وەزارەتـــی کۆلۆنیـــالەوە هەیە. ئەوان نەیاندەزانی ئەوەی ئەم کارەی کردبوو «بێتی ناوت» بوو.

هەوڵـی قەناعەتپێهێنـانی پۆلیسـی فەرەنسـی بـۆ سـەرکوتکردنی تیرۆریزمی جوو کارێکی ئاسان نەبوو، چونکە وەزیری کاروباری نـاوخۆی ئەو کـات «ئێـدوارد دیپـرو Depreux Edouard»ی هاوسـۆزی زایۆنیسـتەکان بـوو. «دیپـرۆ» هەمـوو ژیـانی هەر سۆسیالیستخواز بوو، هەروەها زۆریش بە «بلەم»ی سەروەزیری پێشوو کارانگاز بوو. «بلەم»یش دوو ساڵی جەنگی لە «بوخنوالد

Buchenwald» و «داخاو Dachau» بەسەربردبوو، ئەو دوو شوێنانەی ڕۆژانە خەڵکیان لە دار دەدا، ئەوە بوو «بلەم» دوای تەقاندنەوەی هوتێلی شا داود ڕایگەیاند، کە تیرۆرستانی زایۆنیست" لە نامرادی یاخیبون بترازێ هیچیان بۆ نەمابووەوە." سەروەزیری پێشووی فەرەنسا لۆمەی حکومەتی بریتانی کرد بەوەی زایۆنیستەکان تیختیخەدا، ئەویش "لە ڕێی داخستنی ڕێگەکان یەک لەدوای یەک لەسەریان، بەوەی هەموو دەرووەکانی لەسەر جووەکانی فەڵەستین و زایۆنیستەکانی سەرتاسەری دونیا داخستووە."[١٠]

«دیپرو»ش لەسەر هەمان هێڵ ڕۆیشت. کاتێکیش لە ١٩٤٦دا جبەخانەیەکی چەکی زایۆنیستەکان لە لایەن پۆلیسی فەرەنسی لە باشووری ڕۆژئاوادا ئاشکرا بوو، ئەو هاتەنێوەوە فەرمانی بەردانی چەکوچۆڵەکەی دا بەوەی لەسەر پشتی بەلەمەکان باربکرێ و بەرەو فەڵەستین بنێردرێ. هەروەها ئەو داردەستێکی گرنگ بوو، کە حکومەتی فەرەنسی لە ساڵی ١٩٤٧دا بڕیاریدا بەوەی کاربەدەستەکانی خۆیان زۆر خۆیان بە کنەوپشکنینی ڤیزاکان، ئەوانەی لە فەرەنساوە دەردەچن خەریک نەکەن، کاتێکیش پێنج کەس لە ئەندامانی ئیرگون و تاقمی ستێرن لە ئۆردوگایەکی دیلی بریتانی لە ئەریتیریا ڕادەکەن و توانیان خۆیان بگەیەننە کۆلۆنییەکی فەرەنسی دراوسێ بە ناوی «جیبۆتی»، ئیدی هەر «دیپرو» بوو مافی پەنابەری لە فەرەنسا پێدان. یەکێکیش لەو پێنج کەسە «ئیسحاق شامێر» بوو، وەهای گێڕایەوە، کاتێ گەیشتە «تولۆن Toulon» بەخۆی و هاوڕێیەکی «ئاری بن ئەلیازەر Arieh Ben-Eliezer» "باشترین پێشوازییان لێکردین.. لەوێ دۆستە کۆنەکانیان لە تاقمی ستێرن و ئیرگون دۆزینەوە، «ئاری»

و مـن ڕێـگەی مانەوەمـان لە فەرەنسـا بـۆ هەرچەنـدی بمـانەوێ پێدرا."[11]

دوای ئەوەی ئاشـکرا بـوو کە بریتانییەکـان بە دوای «بێتـی نـاوت»دا دەگەڕێـن، ئیـدی ڕۆڵـی ئەو لە سـەردەمی جەنگـدا بەدەرکەوت، هەر زوو ئەوە ڕوونبـووەوە، کە ئاسایشـی فەرەنسـی نایەوێ زۆر لە خۆی بکا تا شـوێنەکەی ئەو بدۆزێتەوە. هەروەک ڕۆژنامەیەکی پاریسیش گرژی نێوان پۆلیسـی سکۆتیاردی بریتانی و ئاسایشی فەرەنسی وێناکرد، وەهای نووسـی: "یەکەمیان دەیەوێ «بێتی» بگرێ و لە قنارەی بدا، کەچی دووەمەکەیان بە دوای ئەودا دەگەڕێ ڕزگاریبکـا."[12] پـاش پێـنج هەفـتە لە دەرکەوتنـی گەورە لێکـۆڵەرەوەی پۆلیسـی بریتـانی «جـۆنز» لە پـاریس. لە کۆتاییـدا بەسـەر فلاتێکی گەڕەکی لاتینیان دادا، لەوێ دا پێنج خوێندکاریان گرتن، هەندێک لەوان سەربە زانکۆی سۆربۆنی نزیکی ئەوێ بوون. وەرپێچـانی تەقیـنەوەی پلاسـتیکی و کەلـوپەلی بۆمبدروسـتکردن دۆزرانەوە، کە لە هـی بـۆمبەکەی وەزارەتـی کۆلۆنیـالی دەچـوون، بەڵام هیچ ئاماژەیەکی بۆ «لیڤیستاین» و بۆ «ناوت» نەبوو.

بە پاپەنـدبوون بەو ڕێککەوتننـامەی لەگەڵ «بلومـل»دا کرابـوو، بەوەی لەسەر خاکی فەرەنساوە جەنگی خۆیان لەگەڵ بریتانییەکان نەکەن، ئەوە بوو «لیڤیستاین» کۆڵەپشتەکەی زۆر قوڕس بوو، پڕ لە نـامەی بۆمبچێنراوبـوون کە بـۆ سیاسییە بریتـانییە ناسـراوەکان لەسەر سنووری ئەلپی فەرەنسی لەگەڵ ئیتاڵیاوە نێردرابوون، وەهـا ڕێکخرابوو لە «تورین»ەوە پۆستکرابن. لە هەفتەی یەکەمی مـانگی حوزەیراندا نامەکان گەیشتنە بریتانیا، بۆ خۆشبەختی هیچ کامێکیان نەتەقیـنەوە، پاشـان بـۆ تـاقیکردنەوەی پزیشـکی ئەوە دەرکەوت، وێـڕای پـاکەتە پێچـراوەکەی کە زۆر بە تەنکـی دانـدرابوونەوە،

«لیڤیستاین» بۆمبی ئەوەندە بەهێزی تێداچاندبوو بتوانێ قالبی پۆلاش کونبکا. سکرتێری وەزیری دارایی بریتانی لەو کاتەی یەکێ لە نامەکانی کردەوە، هەستیکرد گەرمە، ئیدی هەر زوو ئەو پەیکەی نامەکەی بۆ هێنابوو لێوەرگرتەوە و فڕێیدایە نێو بەرمیلی ئەو شتانەی کاغەزەکانی تێدا دەسووتێنن. «ئانتۆنی ئیدن»یش بۆ هەموو ڕۆژەکە نامەیەکی لە وان لە ڕۆژی سەردانکردنی جەژنی قوتابخانە کۆنەکەی «ئیتۆن» هەڵگرتبوو. یەکێکیش لەو بەدبەختانە کە نامەکەی بە هەڵە بۆچووبوو بەڕێوبەری «دولویچ لاندری » بوو، چونکە ناوەکەی لەگەڵ ناوی بەڕێوبەری دارایی «ئارسەر گرینود» تێکدەکردەوە. مایەی سەرنجڕاکێشانیش بوو، «لویس سپیرس»یش یەکێ بوو لەوانەی نامەیەکی وەهای بۆ چووبوو.

تا ئەو کاتیش هەردووکیان هەم «لیڤیستاین» و هەم «ناوت» گیران. ئەوان لە ئەرکێکیان لە ڕێی بەلجیکا بۆ ناردنی نامەکانیان بە پۆست و هەروەها تا هەوڵی تەقاندنەوەی ئەو پاپۆڕە شەڕکەرەی بریتانیا کە هاتبووە بەلجیکا بتەقێننەوە، ئەوە بوو لەسەر سنووری بەلجیکا لە ڕێی پۆلیسی گومرگی سەرسنوور وەستێنران لەوێدا بۆیان دەرکەوت، «ناوت» چاکەتێکی پڕ لە تەقەمەنی دینامێت لەبەرکردووە جانتاکانیشیان ئەو نامە بۆمبچێنراوانەیان تێدایە، ئەوانەی پێشتر لە بریتانیا دەرکەوتبوون. «ناوت» هەمان جانتا شینە دەستییەکەی پێبوو، کە کاتی خۆی لە بارەگای وەزارەتی کۆلۆنیالی بینرابوو.

ئیدی حکومەتی بریتانی فشاری بۆ سەر حکومەتی بەلجیکا هێنا تا «ناوت» و «لیڤیستاین»یان ڕادەستبکەن، بەڵام بەلجیکییەکان ئەم کارەیان نەکرد، چونکە تاوانەکەی ئەوانیان بە تاوانی سیاسی وەسفکرد. «ئەنرێ بلومل»ی پارێزەری لایەنگری زایۆنیستەکانیش

سەردانی هەردووکیان کرد و خۆی بۆ داکۆکیکردن لە دۆزەکەیان ئامادەکرد. لە مانگی ئەیلولیشدا دادگا بڕیاری خۆی دا، بەوەی «ناوت» بڕی ١٠٠٠ فرانک وەک غەرامە بدا و ١٢ مانگیش زیندانی بۆ بڕایەوە. هەرچی «لیڤیستاین»یش بوو، کە زۆرینەی بۆمباکانی دابووە «ناوت» تا لەسەر سنوور بیانپەڕێنێتەوە، ٨ مانگ زیندانی و نیوەی بڕە پارەی «ناوتیش» وەک غەرامە بەسەردا سەپێنرا. ئەم سزایەش هەر هیچ نەبێ بووە ڕاگرتنی ئەو بیرۆکە ئەهریمەنییەی، کەوا ئاوی خواردنەوەی لەندەن بپارێزرێ و ژەهراوی نەکرێ چونکە نیازیان بوو بەکتریای کۆلێرای تێدا بچێنن، کە بە هۆی هاوسۆزیی هەندێ لە کارمەندانیان لە پەیمانگای «باستۆری» فەرەنسی بەدەستیان کەوتبوو.[١٣]

بەلجیکییەکان ئەو ماوەیەی پێشتر «لیڤیستاین» لە گرتووخانە بەسەری بردبوو بۆیان بە ماوەی زیندان بۆ حیسابکرد، بۆیە دوای چوار مانگ زیندانی ئازادیان کرد. کاتێکیش «لیڤیستاین»ی بۆمبچێنەر لە سنوور بەرەو فەرەنسا پەڕیەوە، دەستبەجێ لەوێش گیرایەوە. دوای ئەوەی بردرایە پۆلیسخانە، بەرپرسی پۆلیسی خۆجێیی پێیگوت: "هەموو شتێک لەبارەی تووە دەزانم. تۆ ناتوانی هیچ شتێکم لێبشارییەوە. دەی بەینی خۆمان بێ، ئایا ویستووتە ئینگلیزەکان بکوژی؟" کاتێکیش «لیڤیستاین» هەوڵیدا حاشا لە پەیوەندی خۆی بە تاقمەکەی ستێرنەوە بکا، دەمەتەقێکەیان ئاراستەیەکی دیکەی وەرگرت. کابرای پۆلیس پێی گوت: "مرۆ دەبێ لە هەر شوێنێک ئینگلیزێک ببینی، پێویستە بیکوژێ. ئەوان دەردەدرۆیان هەیە، هەر بەمەش دەسەڵاتیان بەسەر جیهاندا شکاوە. من بە چاوی خۆم بینی. لە لوبنان و سوریا لە خزمەتی سەربازیی سوپای فەرەنسای ئازادی دیگۆلییدا خزمەتمکردووە.

ئـێمه خـوێنی خۆمـان دەڕشـت و یـارمەتی بریتانییەکانمـان لە ڕۆژهەڵاتـدا دەدا، کەچـی دوای ئەوەی ئەوان دەسـتیان بەسـەر لوبنان و سوریادا داگرت، ئێمەیان وەک سەگی تۆڕی دەرکرد."[١٤]
بەدەم ئەم قسانەوە بوتڵە شەرابێکی لەسەرمێز دانا و پێکێکی بۆ «لیڤیستاین» و بۆ خۆی تێکرد و نۆشیانکرد.

لە پاریسیش دۆزی «لیڤیستاین» داخرا، لێ بە مەودایەکی نزیک لەوێ هێشتا ئیرگون هەر چالاک بوو. سەرکردەکەی ئەم جارەیان «ئیلی تاڤین Eli Tavin» دەرچووی فەلەسەفە بوو، زانکۆی عیبری لە ئۆرشەلیم تەواوکردبوو، ئەو بەرپرسی هەواڵگری ڕێکخراوەکەی بوو لە فەڵەستین تا ئەو کاتەی لە لایەن هاگاناوە ڕفێنرا و ئەشکەنجەدرا، ئەمەش دوابەدوی ڕاوەدوونانی ڕێکخراوە تیرۆریستەکان بوو، کە وەک لێکەوتەی کوشتنی «لۆرد مۆین» بوو. هەرچۆنێک بێ دوای جەنگ، لەو کاتەی «بنگۆریۆن» جاڕی ئەوەی دا لەگەڵ ئیرگون و تاقمی ستێرن لە دژی بریتانییەکان هاوکاری بکا، ئەوە بوو «ئیلی» بەردرا و چووە ئیتاڵیا تا ئاوارە جووەکان بدۆزێتەوە و کاریان بۆ بکا و وەک تیرۆریست و ڕێکخەر مەشقیان پێبدا بۆ ئەوەی ئاوارەکان بە قاچاخ ڕەوانەی فەڵەستین بکەن. هەر لەوێ مایەوە تا ڕۆژێکیان لە مانگی تشرینی یەکەمی ١٩٤٦دا لە لایەن تەتەرێکەوە، لە لایەن جوویێکی باشووری ئەفریقاوە بە ناوی «سامۆئیل کاتز Samuel Katz» پەیوەندی پێوەکرا. «کاتز» پەیامێکی لە نێو پاشپانی پێڵاوەکەی بۆ حەشاردابوو، داوای لێکرابوو خۆی بگەیەنێتە فەرەنسا تا سەرپەرشتی ئۆپەراسیۆنەکانی ئیرگون لەوێ بکا. بەرلەوەی ئەو کارە بکا، لەبەر ئەوەدا بوو باڵوێزخانەی بریتانی لە ڕۆما بۆمبڕێژ

بکا و بیتەقێنێتەوە، ئاخر ئەوێ مەڵبەندی هەوڵی بریتانییەکان بوو بۆ ڕێپێگرتنی کۆچی جوو بۆ فەڵەستین.

لە سەعاتە بەراییەکانی بەیانی ٣١ی تشرینی یەکەمدا، ئیرگون دوو هەگبەی پڕ لە تەقینەوەی مەترسیدار لە دەرەوەی باڵویزخانەی بریتانیا دانا. ئاکامی تەقینەوەکە وێرانکردنی دیوی دەرەوەی باڵوێزخانەکە بوو، ئەم پەلامارەش پێشتر بە هۆشدارینامەی دیکە پشتڕاستکرابووە، زەنگی تەلەفۆن لە کەسانی نەناسراوە بۆ کاربەدەستە سیاسی و سەربازییەکانی بریتانی لێدرابوو، ئیدی هەر ئەم هۆشدارینامانە ببوونە سەردێڕی ڕۆژنامەکانی بریتانی. « کاتز» دوای ئاوارەبوونی کاتێ لەگەڵ «تاڤین»دا بە پایتەختی بریتانیا گوزەردەکا تا لێکەوتەی پەلامارەکەی ڕۆما لەسەر بریتانییەکان هەڵبسەنگێنێ، دڵخۆش بوو بەوەی لەسەر تابلۆیەکی بڵاونامەکانی بینی "ئیرگون هەڕەشە لە لەندەن دەکا".[١٥] وەک لە کاردانەوەی پاشتری دەرکەوت، ئەم کارە سامناک و سوودبەخش بوو، ئەو کات دەربڕی زێدەگۆیی توانستی ڕێکخراوی ئیرگون بوو. "ئاخر تا بەهاری ١٩٤٧ هیچ سەرەداوی نەخشییەک بۆ کردەیەکی وەها لە ئارادانەبوو، هەروەها کەسمان لە ئینگلستان ئەو کارەی پێنەدەکرا."

«تاڤین» گەیشتە پاریس تا جێگەی «شموئیل ئارییێل Shmuel Ariel» بگرێتەوە، ئەویش پێشتر لەگەڵ حکومەتی فەرەنسا گەیشتبووە لێکتێگەیشتنێکی هاوشێوەی دانوستانی «ئالیساندری» لەگەڵ تاقمی ستێرن. دەکرا ئیرگون و تاقمی ستێرن پاریس وەک بنکەیەک بۆ کاروبارەکانی خۆیان بەکاربێنن، بەڵام بێ ئەوەی لەسەر خاکی فەرەنسادا هیچ کردەیەکی نەیارانە دژی خاکی بریتانیا بکەن. بەرلەوەی «ئیلیزابیت»ی شاژنی بریتانیا لە ١٩٤٨دا

سەردانی پاریس بکا، پۆلیسی فەرەنسا ڕووبەڕوو لەگەڵ ئیرگون دانیشت تا لەوە دڵنیاببنەوە کە هیچ هەوڵێک بۆ کوشتنی شاژن نەدەن. «ئارییل» بنکەی خۆی لە هوتێلی «لوتێتیا» دامەزراندبوو، ئەو هوتێلە مەزنەی سەر شەقامی «سەنت گێرماین» کە ڕوویەکی دیکەی ئیرگون بوو، ئاخر کۆمەڵەی فەرەنسی بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین لەوێ بوو. هەر ئەم بنکەهەبوونە لەو هوتێلەدا بووە هۆکاری ئەوەی «ئاریل» بە « تاڤین» بگۆڕن –لەسەر بنەمای ئەوەی گوایە «ئاریل» لە ژیانی خۆش و زۆر دەستبڵاودا ڕاهاتووە، ئەمەش لەگەڵ نوێنەرایەتیکردنی ڕێکخراوێکی هەژاری وەک ئیرگون نایەتەوە- بەڵام ئەوەش ڕاستییەک بوو، شوێنەکە مایەی دنەدان بوو. ئەو هوتێلەی لە سەردەمی جەنگدا هەواڵگریی سەربازیی ئاڵمانی دەستیبەسەرداگرتبوو، ئێستا ببووە جێگەی پێشوازیکردنی ئەوانەی کاتی خۆی لە ئۆردوگا زۆرەملێکانی نازییدا مابوونەوە و ئامادەدەکران تا ڕەوانەی فەڵەستین بکرێن. ڕزگاربووانی ئۆردوگا زۆرەملێکان وێنە و وەسفی کەسوکار و دۆستەکانیان لەسەر تابلۆی گەورۆنەی دیوی دەرەوەی هوتێلەکە هەڵواسیبوو. هەر لێرە بوو قەبارەی سامناکی هۆلۆکۆست بە دیارکەوت: هوتێلی لوتێتیا شوێنێکی نموونەیی بوو بۆ کۆکردنەوەی پشتیوانان بۆ دۆزی ئیرگون لە فەڵەستین.

یەکێک لەو کەسە مارانەی لە «تاڤین» نزیکبووەوە، کەسێک نەبوو لە تونی مەرگی ئۆردوگا زۆرەملێ ڕزگاریبووبێ، بەڵکو ڕابایینێکی تەمەن ٣٣ ساڵەی نیویۆرکی بوو. «باروخ کۆرف Baruch Korff» لە تەمەنی ١٢ ساڵیدا باردەکاتە ئەمریکا. لەوێ و کاتێ جەنگی دووەمی جیهان هەڵدەگیرسێ، هاوکاری کۆمەڵەی ئەمریکایی کوک بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین دەبێ، شانی دەداتە بەر

هەموو هەوڵێک تا دڵنیایی بداتە کۆمەڵەکە بەوەی بەشی شێر لە بـاربوو و پیتـاککۆکردنەوە لەسـەر شـەقام و لەو پـارانەی بـۆ فریادڕەسـی کـۆدەکرێنەوە بەربـکەوێ. دیـار بـوو ئەو پیـاوێکی قەناعەتپێهێنەر بوو. ژنێک کە بۆ شارەوانی شارەکە کاری دەکرد، دواتـر بە بریتانییەکـانی گـوت، کەسـانی بـاڵا لە وەزارەت و لە شـارەوانیی هاموشـۆیان دەکـرد و شـتێکی وەهایـان کـرد تـا گرووپەکـانی جـوو بتـوانن دەرفەتـی ڕۆژی باربووکۆکردنەوەیـان زۆر بـێ و ڕۆژە پشووشـیان دەدایە ئەو جـۆرە دەسـتە و کۆمەڵانە.[١٦]

لە ئـاخروئۆخری هـاوینی ١٩٤٧دا «کـۆرف» خـۆی گەیانـدە پاریس تا بە چاوی خۆی ئەو پێشهات و پەرەسەندنانە سەبارەت بە بیرۆکەی بە پەرەشوتبەردانەوەی کۆچبەرانی جوو لە فەڵەستین هەڵبسـەنگێنێ، ئەمەش هەمـووی لە کـاردانەوەی ئەو بەرپێگـرتنەی بریتانییەکان بوو بۆ وەستاندنی لێشاوی کۆچی جوو بۆ فەڵەستین لە ڕێـی دەریـاوە. کـاتێکیش ئەو بیـرۆکەی نـاردنی جـووی بە پەرەشـوت بـۆ خـاکی بەڵێنپێـدراو لەگەڵ وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی فەرەنسـا هێنـایەگۆڕێ، وەزیـرەکە بە ڕێـزەوە داواکەی ڕەتکردەوە. ئینجا بڕیاریدا سەرەتا بە فڕۆکەیەک بڵاونامە بەسەر لەندەنـدا بەربـداتەوە، دوای ئەوە بۆمـب. کـابرا تـوانی دە هەزار بڵاونـامە ڕێکبخـا، تێیدا جاری ئەوەی دابـوو "تـاجی خاوەنشـکۆی بریتانیا بە خوێنی جوو سوورە و بە نەوتی عەرەبیش تووسـولوس دەبـریقێتەوە"، لە بڵاونـامەدا دنەی خەڵکی دەدا فشـار بـخەنە سـەر حکـومەتی بریتـانی بـۆ ئەوەی "هەر ئێسـتا... دەسـت لە ئیسـڕائیل هەڵبگـرن". بۆ ئەم مەبەستە «کۆرف» فڕۆکەوانێکی بەکرێگـرت و وادەیەکـی لەگەڵ ئەودا بـۆ ٤ی ئەیلـوول لە دووری دە مایـل لە

دەرەوەی پاریس دانابوو.[17] هەرچۆنێک بێ فڕۆکەوانەکە خەبەریدابووە ئاسایشی فەرەنسی، کۆتاییەکەشی هەندێ سەیر بوو، ئاخر «کۆرف» لە لایەن ٢٠ پۆلیسەوە دەورەدراو و گیرا، پۆلیسەکان بەرگی میکانیکەکانیان پۆشیبوو.

فەرەنسییەکان وەک پێویست هیچ هەوڵێکی وەهایان نەدا تا کۆسپ و تەگەرە بخەنە بەر هەوڵوکۆششی زایۆنیستەکان بۆ ڕێکخستنی کۆچی بە کۆمەڵ و قاچاخ لە خوارووی فەرەنساوە بۆ فەڵەستین. لە ئاداری هەمان ساڵدا کابینەی حکومەتی فەرەنسی بڕیاریدا چاودێری توند بەسەر ئەو خەڵکەوە نەکا و کۆتوبەند نەخاتە سەر ئەوانەی دەیانەوێ وڵاتەکە جێبێڵن، دەمودەستیش لێکەوتەکانی ئەو ڕێکارە زانرا. بەر لە کۆتایی مانگەکەش «دەف کوپەر»ی باڵوێزی بریتانیا لە فەرەنسا سەری لە وەزارەتی کاروبارەی دەرەوەی دا و سکاڵای لە شلوخاوی "ئەو ڕێکارانە گرت، کە بۆ کۆچی بە قاچاخی جووە بۆ فەڵەستین گرتوویانەتەبەر."[18] بە ڕواڵەت لەگەڵ فەرەنسییەکان هاوسۆزینواند، کەچی بە کردەوە هیچ یارمەتی «کۆپەر»ی نەدا. ڕۆژنامەیەک لە ڕاپۆرتێکی خۆیدا، دەمەتەقێیەکی لەنێوان گرووپێک جووی کۆچبەر و پۆلیسی فەرەنسا لە هاوینی ١٩٤٧دا تۆمارکردبوو. کاتێ پۆلیسەکە پرسیاریان لێدەکا؛ ئەرێ بۆ کوێ دەڕۆن؟ گرووپەکەش وەڵامدەداتەوە: "ئێمە دەچینە بۆلیڤیا." بە کۆمەڵ ڤیزەکانی بۆ نمایش دەخەنە بەردەست. پۆلیسەکەش لێیان وەردگرێ و دەیانداتەوە پێیاندەڵێ: "وڵاتێکی جوانە. پێی ئاشنام. ئاخر سێ ساڵان لە سوریا خزمەتم کردووە."[19]

زۆری پێنەچوو، هەر جوو بوو لە سەرتاسەری ئەورووپا دەهاتە ئەوێ، تا لەبەندەری خوارووی فەرەنساوە سواری بەلەم و

پاپۆڕ ببن و بەرەو فەڵەستین بەڕێبکەون. تا ناوەڕاستی ساڵی ١٩٤٧ هەر کاروانێکی لە نێوان ١٠٠ تا ٥٠٠ جوو شەوانە دەگەیشتنە بەندەرەکە. ئەوان کاروانەکانی خۆیان وەها ڕێکخستبوو، لە ڕۆژانی کۆتایی هەفتەدا بگەنە سەر سنوورەکانی فەرەنسا، ئەو کاتەی کارمەندی بایی پێویست لە بازگەی سنوورەکان نەبوون و کاربەدەستانیش دەیانەویست ژیانێکی ئارام بەسەربەرن. ئیدی بەرەبەرە لەوە تێگەیشتن زۆر لە کاربەدەستان لەگەڵ ئەوان هاوسۆزن. هەروەها ڕایەڵەی ماسیگر و بەندەروانان و کارمەندانی بەلەم و کەشتییەکانی بەندەرەکەش هەر هاوسۆزیان بوون. تا کارگەیشتە ئەوەی جارێکیان کۆمۆنیستەکان مانگرتنی کرێکارانی گواستنەوەیان ڕاگرت بۆ ئەوەی کاروانی کۆچبەرە جووەکان بە ئاسانی بگەنە «مارسیلیا».

لە بەندەرەکەدا یارمەتی ئاوارەکان دەدرا تا سواری ئەو بەلەم و کەشتییانە ببن، کە هاگانا لە ڕێی دەزگای مۆسادی خزمەتگوزاری کۆچکردووان دابینیکردبوون. کاتێکیش پیاوێکی هاگانا لیستی ئەو کەشتی و بەلەمانەی کڕیبوویان بۆ هات تا لێیان بڕوانێ ئاخۆ بەکەڵک دێن، گوتی؛ "ئای لەو دۆزەخە، کۆلۆمبس ئەمریکای بە پاپۆڕێکی دۆزییەوە کە کێشەکەی ٤٩ تەن بوو."[٢٠] خوێنەرانی ڕۆژنامە فەرەنسییەکانیش هەلومەرجی کۆچبەرەکانیان لە ڕێی ئەو ڕۆژنامەنووسە فەرەنسییانە هەڵدەسەنگاند کە هاگانا دەرفەتی پێدابوون و بردبوونیە سەر پشتی بەلەمەکان تا هەواڵەکە بزانن. یەکێک بە ناوی «پیرێ جۆفۆری Pierre Joffroy» لە ڕۆژنامەی «لێ پاریسیان لیبێرتی Le Parisien Libéré» وەهای نووسی: "خۆ ئەگەر ١٠٠ ساڵ بژیم هەرگیز ئەو سەعاتە کوێرەوەریانەم لەبیرناچێتەوە، مەرگ بەسەر تیۆدۆر هێرتزلەوە،

گیتۆیەکی سەرئاوکەوتووی پیسوپۆخڵ و خوێناوی، پڕ لە ناڵە و هاوار و تووک و نزا."[21]

لە بەرانبەریشدا بریتانییەکان بە ڕێکاری توندی نایاسایی هەوڵیاندا ڕێگە لە کاروانی کەشتی کۆچبەرەکان بگرن. لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٦دا حکومەت داوای یارمەتی لە دەزگای MI6 کرد، ئەویش چەندین پلانی داڕشت، لەوانە یاریکردن بە ڕێژەی ئاوی خواردنەوە و خۆراکی نێو کەشتییەکان، بۆ ئەمەش تا لۆمەی ڕێکخراوێکی تیرۆریستی عەرەبی داهێنراوی نوێ بکرێ. لە ١٤ی شوباتی ١٩٤٧یشدا حکومەت ڕێگەی دا پەلاماری هەر کەشتییەکی بەتاڵ لە هەرێمی ئاویی ئیتاڵیا نەوەک هی فەرەنسا بدرێ. ئەوە بوو پێنج کەشتی کەوتنەبەر پەلامار.[22]

لە هەموو کەشتییەکان ناسراوتر لە «مارسیلیا»ی جێدەهێشت ناوی «ئێکۆدوس Exodus[123]» بوو. پێشتر ناوەکەی کەشتی سەرەک «وارفیلد Warfield» بوو، لە گەرووی «چیسەپیک» لە بالتیمور تێپەڕیبوو. کاپتنەکەی «ئیسحاق ئاهارۆنۆڤیچ Yitzhak Aharonovitch»ی لەدایکبووی «دانزیگ» بوو. بڕوانامەی کەشتییەوانی لە لەندەنەوە وەرگرتبوو، پاشان گەڕایەوە فەڵەستین تا بچێتە ڕیزی ڕێکخراوی دەستەخوشکی «پالماخ» بە ناوی «پالیام»، کە تایبەت بوو بە کاروباری دەریاوانی. «ئاهارۆنۆڤیچ» خێرا پلەکانی بەرزدەبوونەوە، لەوانەیە ئەوەش زیاتر لەبەر ئەوەبێ کە «پایلامان» کەسی لەو باشتری وەک دەریاوان نەبوو. لە

---

١٢٣ ئێکسۆدوس ناوی کتێبی دوەمی تەوجیلیش بوو، واتە تەورات، کە باس لە دەرچوونی ئیسرائیلییەکان دەکا لە میسر لەو کاتەی لە کۆیلایەتی ڕزگاریان بوو، ئەو گەشتەی بە نێو دەریای سووردا و ڕۆیشتن تا ئەو جێگایەی موسا دە فەرمانەکانی بەسەردا خوێندنەوە.

کۆتــایی ١٩٤٦دا نێــردرایە «بــالتیمۆر» تــا سەرپەرشــتیکردنی نــۆژەنکردنەوەی پــاپۆڕێکی دێــرین بکــا بە نــوێکردنەوەی بزوێنەرەکەشــی. ئەوە بــوو کەشــتی «ســەرۆک وارفیلــد» لە ژێــر فەرمانــدەیی «ئاهــارۆنۆڤیچ»دا و لە بــن ئــاڵای «هۆنــدۆران Honduran[١٢٤]»دا ئۆقیانووســـی ئەتلەنتـــی بـــڕی و لە ١٢ی حوزەیرانی ١٩٤٧دا گەیشتە «مارسیلیا»، کە دەبوو سێ هەفتەی دواتر هەر لەوێ بمێنێتەوە. پاش لە داردانی «دەڤ گرونەر» ئیدی هاگانا ویستی زەبرێکی کوشندە لە بریتانییەکان بدا و بیانورووژێنێ، لەو کــاتەی هێشــتا ڕۆژنــامەوانی نێــودەوڵەتی هەر بە پرســی لە داردانی «گرونەر»ەوە سەرقاڵ بوون. ئەوسا ناوی کەشتیەکەیان کــردە «ئێکســۆدوس»، تــا ببێــتە ئــامرازی جێبەجێکردنــی ئامانجەکەیان.

بۆ دابینکردنی پێداویستی کەشتییەکە لە «ماسیلیا»، ئەوە بوو «ئاهــارۆنۆڤیچ» ئێکســۆدۆس بەرەو ڕۆژئــاوا تــا بەنــدەری «سێتSète» هــات و لەنگەری گــرت تــا سەرنشــینەکانی باربکــا. بەندەرەکەش بەوە ناسراو بوو یارمەتی بارکردنی جووەکان بدا. ڕاســپێردراوە خــۆجێیەکە «جــولێس مــۆخ Jules Moch»ی وەزیری گواستنەوە، ئەو کەسەی کوڕەکەی لە ماوەی جەنگەکەدا بە دەســتی گۆســتابۆی نــازی کوژرابــوو، ئەمە لە کاتێکدا بــوو کە پسمامی «موخ» سەرۆکی شارەوانی شارەکە بوو. لە ماوەی سێ ڕۆژی دواتــردا زیــاتر لە ٤.٥٠٠ ســواری پــاپۆڕەکە بــوون. هاگانــا سەرنشینەکانی دەستنیشانکردبوو، بیری لەوە کردبووە تیشکیان بکەوێتەسەر. خۆی ئەمەش نهێنییەکی ناسراوبوو، هەروەک یەکێک

١٢٤ هۆندۆران: یان هۆندۆراس کۆمارێکە لە ئەمریکای ناوەند و زمانی فەرمییان ئیسپانیە.

لەوان گیراپەوە، گەمییەکە ژمارەیەکی زۆری لە ژنە دووگیانەکان، لە دایک بە مندالّی ساوا و پیرەمێرد و نەخۆش و کەنەفتەکانیان بارکردبوو. هەر سێ نهۆمەکەی کەشتیەکە پڕکرابوون و لە ١٢ی تەممووزیشدا بەرەو فەلەستین بەرێکەوت. نەخشەی کاپتن «ئاهارۆنۆڤیچ» ئەوە بوو تا بکرێ لە کەناراوی فەلەستین نزیکبکەوێتەوە، ئینجا هەولبدا بە هەموو خێرایی خۆی کە دەیکردە ٢٠ گرێ بەلکو بەر لە بەلەمی پاشایەتی بریتانی، خۆی بگەیەنێتە کەنار.

حکومەتی بریتانی دەیزانی ڕووبەڕووبوونەوەی لەگەڵ جووەکان نزیکبووەتەوە. ئاخر ئاژانەکانی لە باشووری فەرەنسا هۆشداریان دابوونێ، کە مۆساد ٣٠،٠٠٠ ئاوارەی ئامادەی بۆ گواستنەوە بە ڕێگەی گەمییەکانەوە هەیە و دەزگای «MI6» یەختێکی تێکدەرانەی هەبوو چاودێری ئێکسۆدۆسی دەکرد. تا ئەو کاتیش هەرچەندە وەزارەتی کاروباری دەرەوە دژی هەر کردەیەکی توندوتیژانە بوو و دەزگای «MI6» هەرگیز ئەو ڕێپێدانەی نەبوو تا کەشتییەکە تێکبشکێنێ. کاتێکیش ئێکسۆدوس لە ١٢ی مانگدا بەرەو فەلەستین دەریای تەیکرد، «بێڤن» بە فەرمی سکالای لای «بیدو» کرد. کاتێکیش «بیدو» ئاماژەی بەوە دا، کە ئەگەر کەشتیگەلی پاشایەتی بریتانی بتوانێ ڕێگە لە کەشتییەکە بگرێ ئەوا سەرنشینەکانی دەگەڕێندرێنەوە فەرەنسا، حکومەتی بریتانیا بڕیاریدا ڕووبەڕووی کردەنیازەکانی هاگانا ببێتەوە. «ئارسەر کریچ جۆنز Arthur Creech Jones»ی وەزیری کۆلۆنیالی بە کۆمسیاری بالای لە فەلەستینی گوت دەبێ سەرنشینانی کەشتییەکە دووربخرێنەوە تا "بە ڕوونی فۆرمی هاتنە

ناوەوەیـان بـۆ پڕبکـرێتەوە، بـۆیە دەبێ ئەو فـۆرمە لە فەرەنسـاوە پڕبکرێتەوە.[٢٣]

بریتانییەکـــان ئەو کـــات بە شـــێوەیەکی تونـــد و بێهـــوودانە جـوولانەوە، هەرچەنـدە بەو شـێوەیەش نەبـوو کە «کـریچ جـۆنز» ڕەچاویکردبوو. ئێکسۆدۆس لە دەریای سپی ناوەڕاستدا بە بەلەمـی جەنگیـــی بریتـــانی دەورە درا، کەچـــی «ئاهـــارۆنۆڤیچ» هەرگیـــز نەیتوانی بە تەواوی هێزی هەڵمییەکەوە بڕوا. لە بەرەبەیانی ١٨ی تەممـوزدا دوو بەلەمـی تێکشـکێن، ئێکسـۆدوسـیان لە دوای خـۆیـان ڕاکێشـدا تـا ٢٠ میلیان لە غەززە دوورخستەوە، هێشتا هەر لە نێو ئـــاوی نێودەوڵەتیـــدا بـــوو. ئەوە بـــوو ســـەربازە بریتانییەکـــان بە چەکەوە چوونە سـەر پشـتی ئۆکسـۆدوس، بەڵام کاتێک جووەکانی سـەر پشتی کەشتییەکە، گوللەی ئاگادارکردنەوە و بۆمبی دووکەڵ و گـــازی فرمێســـکڕژێنیان لە ســـەربازەکان گـــرت. ئەوانـــیش دەستیانکردەوە و تەقەیان لێکردن.

«ئاهـــارۆنۆڤیچ» لە جـــێگەی خـــۆی هێشـــتا ئومێـــدی هەبـــوو کەشتییەکە بگەیەنێتە کەنار، بەڵام فەرماندەی هاگانا لەسەر پشتی کەشـــتییەکە ڕێگـــر بـــوو، تـــا ئەو کـــاتیش وردە وردە کەشـــتیکە نغرۆدەبوو. دوای سێ سەعات بەرگری- وردەکارییەکەی بە ڕادیۆ ڕایگەیانـــدبوو- «ئاهـــارۆنۆڤیج» خـــۆی بەدەســـتەوەدا. ئیـــدی ئێکســـۆدوس ڕاکێشـــرایە بەنـــدەری حەیفـــا، لەوێ ســـێ گەمـــی ئامـــادەکراوبوون تـــا سەرنشـــینەکانی بگەڕێنـــنەوە فەرەنســـا. بـــۆ شـــەوەکە، یەکەمـــین گەمـــی لەسەرنشـــینانی ئۆکســـۆدوس بەرەو مارسـیلیا بەڕێوەبوون، بەڵام وەنەبێ ئەم کـارە بەدەربێ لە چاوی دوو شاهیدی کۆمیتەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان کە هەریەک لە «ئیمیـل سانـدسـتـۆرم Emil Sandström» و «ڤلادیمیـر

سیمیچ Vladimir Simic» بوون. ئەوان هەستیان بەو دیمەنە ناخهەژێنە کرد چۆن بریندارەکان لەسەر پشتی ئێکسۆدوکەکە ڕادەکێشرێن، ئەمەش خاڵی وەرچەرخان بوو لە هەڵسوکەوتیان سەبارەت بە منداتی بریتانی.

گەڕاندنەوەی سێ گەمی بۆ بەندەری «دە بۆک de-Bouc» لەسەر دەرچەی ڕووباری «ڕۆون Rhône» تیختیخەی گرژی نێوان هەردوو حکومەتی فەرەنسی و بریتانی دا. «دەف کوپەر» بە ڕووی فەرەنسییەکاندا تەقییەوە، کە گوتی "ئەوان بە شێوەیەکی قێزەونانە جووڵاونەوە." ئەوان پێیان وا بوو بە چاودێری تەواوەوە سەیری ڤیزا و ڕێپێدانەکانیان دەکەن و لە کاروباری دۆخی سەلامەتی ڕێبواران و کەشتییەکە دەکۆڵنەوە، کەچی ڕێگەیان بە پێنج هەزار جوو داوە بە سواری کەشتییەک هی ئەوە نەبوو گەشتی پێبکرێ، سەفەربکەن."[٢٤] «بیدو»ش زۆر لەوە تورە ببوو کە تازە هەردوو حکومەتی بریتانی و ئەمریکی لە پاشملەی ئەویشەوە لەسەر پاڵپشتکردنی پیشەسازی ئاڵمانی ڕێککەوتبوون، گوتیشی هەروەک «کوپەر» سەبارەت بە پرسەکە هەستێکی هەژێنەری هەبوو. کەچی دیسان بەرهەڵستی فشارەکانی کرد بۆ ئەوەی لەبارەی کۆچی جووەکانەوە یارمەتی بریتانییەکان بدا. ئەو بە شاردنەوەی هەستەکانی خۆی ئۆباڵی کێشەکەی خستە سەر ئەستۆی هاوتایە سۆسیالیستەکانی « دیپرۆ» و«مۆک» و هەژموونی «لیۆن بلوم» لە سەر کابینەی حکومەت.

لە وایتهۆلیشەوە «بیڤن» ڕێنمایی بۆ «کۆپەر» نارد، تا داوا لە فەرەنسییەکان بکا بەڵکو جوو بە داری زۆر لەسەر پشتی گەمییەکان دابەزێنێ، بەڵام «کۆپەر» ئەم بیرۆکەیەی پێ شێتانە بوو. لە ٣٠ تەممووزدا، ڕۆژێک پاش گەیشتنی هەر سێ گەمییەکە بۆ

سەر کەناراوای فەرەنسا، ڕۆژنامەکانی فەرەنسی بە شێوەیەکی جیهانگیر دژی بریتانیا وەستانەوە. بەڕێوبەری هوتێلێک بە «سامۆئیل کاتز»ی ئیرگونی گوت: "ئێمە هەمومان لەگەڵتانین. «کاتزی»یش زۆر دڵنیانەبوو. لێیپرسی: "تۆ بڵێی حکومەکەتان بە زۆری سەرنشینەکان لەسەر پشتی گەمییەکان دانەبەزێنێ؟" بەڕێوبەرەکەش لە وەڵامدا گوتی: "ئەستەمە!" ئەو بە قامک تەقاندنەوەوە گوتی: "ئەگەر کارێکی وا بکا، دەڕووخێ."[25] ئەندامێکی ئیرگونیش نووسی؛ "فەرەنسییەکان دەهری ببوون، دوژمنایەتییە کۆنەکەیان نۆژەن ببووەوە. هیچ دەربڕینێکی هەست و نیاز دەرەقەتی تووڕەیی و قێزەونی ژانوناسۆری سەرنشینەکانی کەشتی ئێکسۆدۆس نەدەهات. کەس بیری بۆ ئەوە نەدەچوو فەرەنسی و بریتانییەکان دوو دەوڵەتی هاوپەیمان بن. بیروبۆچوونی وەرگیراوی نێو چێشتخانەکان، لە نێو وێستگەکانی میترۆ، لەسەر شۆستەکان و لەسەر کەنارەکان هەر ئەو سەرنجەیان دەدایەدەست، کە هەردوو گەلەکە لەگەڵ یەک لەشەڕدابن."[26]

هەر تەنیا ٣١ کەس لە سەرنشینە کۆچبەرەکان داوەتنامەی فەرەنسییان پەژراند و لە گەمییەکان دابەزین، سەرتاپای ئەوانی دیکە گوێیان بە گەف و هەڕەشەی بریتانییەکان نەدا، خۆ ئەگەر داشنەبەزیبان بەگوێرەی هەڕەشەکە دەگەڕێندرانەوە ئەڵمانیا و لەوێ بە زۆرداری دادەبەزێنران. ئەوە بوو لە ٢٣ی ئاب و دوای سێ هەفتە، دیسان گەمییەکان کەوتنەوە جووڵە، ئەم جارەیان هەروەک بریتانیا هەڕەشەکەی خۆی جێبەجێکرد، بەرەو هامبۆرگ ڕۆیشتن. لەوێ ١٠٠٠ سەربازی بریتانی بە پشتگیری ١٥٠٠ پۆلیسی ئەڵمانی بە بەکارهێنانی لوولەی پاڵەپەستۆی ئاوپرژێن و تیلا و

گــازی فرمێســکڕژێن ســەرنشــینەکانیان دابەزانــدن. ئەم قۆنــاغەش ئەوەی نیشــاندا، بریتانییەکــان چیدی نەتــوانن کارایــانە دەســەڵاتیان بەســەر فەڵەســتیندا بشــکێ و بەم کــارە بڕیــاری کــۆمیتەی تــایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکــان ســەبارەت بە فەڵەســتین ســەلمێنرا، کە هەر چەند ڕۆژێک پێشتر ڕایان گەیاند، دەبێ وڵاتەکە لە نێوان عەرەب و جوو دابەش ببێ و ئۆرشــەلیمیش بکرێتە نــاوچەیەکی نێودەوڵەتی. کــاتێکیش جووەکــان بــردرانەوە کــامپە زۆرەملێکــانی بەرێ، لەوێ لە پاشخاندا تیپی مــوزیکی ســەربازی ئــاوازەکەی خۆی دەژەنی. ئەو ئــاوازەی بــۆ لەخــۆگرتن و قوتــدانی هاتوهــاواری ناڕازییەکــان بــوو، ئەو تــۆنە زەقوزۆپــانەی بە شــێوەیەکی کارایــانە بــوونە دوا ئــاوازی کۆتاییهاتنی مانداتی بریتانی لە فەڵەستین.

٢٩
دوا پێگە

کاتێک «ئێرنسی بیڤن»ی بەسەرخۆداشکاو لە ١٨ی شوباتی ١٩٤٧ دوای سەرنەگرتنی گفتوگۆی نێوان نوێنەرانی عەرەب و جوو ڕایگەیاند، تاکە ڕێگە کە لەپێش حکومەتی بریتانیا ماوەتەوە ئەوەیە دۆزەکە بباتە بەردەم نەتەوە یەکگرتووەکان، چەند کەسێکیش بڕوایان وا بوو ئەمە کۆتایی دەسەڵاتی بریتانیایە لە فەڵەستین.[١] ئاخر لەوەتەی ١٧٧٦ەوە بریتانیا لە هیچ پارچەیەکی ئیمپراتۆریەتەکەی خۆشنەبووە و هەرگیزیش خۆبەخشانە دەستبەرداری نەبووە.

هەر خودی حکومەتی بریتانیاش بۆی قوتنەدەدرا بە تەواوی بڕوا بەم پرسە بکا. «بیڤین» بە تایبەتی بە کابینەکەی گوت: "ئێمە هێشتا دەبێ بە دوای ڕێوشوێنێکدا بگەڕێین تا دەست بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بگرین"، ئەو هیوای وابوو نەتەوە یەکگرتووەکان پشتی چارەسەری فیدرالیزم بۆ فەڵەستین بگرن و کاروباری ڕاپەڕاندنەکەشی بە بریتانیا بسپێرن.[٢] هەفتەیەکیش پاشتر هاوڕێکەی ئەو «کریچ جۆنز»ی وەزیری کۆلۆنیالی ئەوەی ڕوونکردوە، بڕیارەکەی بریتانیا بۆ کێشەکە واتای ئەوە ناگەیەنێ بە تەواوی دەستی لێ شوشتبێ. ئەو پشتڕاستیکردەوە: "ئێمە بۆ دەستبەردابوون لە ماندات ناچینە بەردەم نەتەوە یەکگرتوەکان. ئێمە بۆ ئەوە دەچینە ئەوێ تا کێشەکە یەکلاببێتەوە و داوای ڕاوێژیان لێبکەین ئاخۆ چۆن ماندااتەکە هەمواربکرێتەوە."[٣] ئەم قسانەی وەزیری کۆلۆنیالی وروژێنەر بوون، ئەمە سەری بۆ ئەوە

کێشا، هەریەک لە ئیرگون و تاقمی ستێرن کۆششیان بۆ وەدەرنانی بریتانییەکان لە فەڵەستین دووهێندەبکەن.

چوار ڕۆژ بەسەر لێدوانەکەی «کریچ جۆنز» تێپەڕی، ئیرگون یانەی ئەفسەرانی بریتانی لە ئۆرشەلیم دایە بەر بۆمب، ئەم پەلامارە ١٣ کەسی لێ کوشتن و ١٦ی دیکەشی لێ برینداركردن. بە کۆتایهاتنی مانگی ئازاریش هێرشیانکردە سەر پاڵاوگەی نەوتی شێل، کە بووە مایەی وێرانکردنی پاڵاوگەکە و زیانی یەک چارەک ملیۆن پاوەنیشی لێدان. لە ٢٢ی نیسانیشدا بە دانانەوەی بنەتەقە قیتارێکی هێڵی ئاسنینی قاهیرە-حەیفای لەسەر ڕێرەوەکەی خۆی ترازاند، بە هۆیەوە هەشت کەس کوژران و ٤١ کەسی دیکەش بریندار بوون. هەر دوو ڕۆژیش پاش ئەم ڕووداوە، «ئا.ی کۆنکوێست A. E. Conquest» بەرپرسی هۆبەی تایبەتی پۆلیس لە حەیفا، کاتێ دوای ڕۆژێکی دوورودرێژ لە نووسینگەکەی بەرەو ماڵ دەگەڕایەوە، لە کاتی پارککردنی ترومبێلەکەی لە بەردەم ماڵی خۆی لە لایەن دوو گەنجی جوو تەقەی لێکراو و کوژرا.

دیسان ئاژانسی جوو بەڵێنی هەڵمەتێکی لە دژی تیرۆریزم دا، لەگەڵ ئەوەی هاگانا هۆشداری دابووە بریتانییەکان بەوەی ئیرگون خەریکی دانانی بنەتەقەیە لە بارەگای سەرەکی پۆلیس لە تەلئەبیب، بەڵام ئەو کارەی ئاژانسی جوو دواکەوت بۆ ئەوەی یارمەتی بریتانییەکان لە دژی هەڵکشانی ناڕەزایەتی بدا. ئەو وتارە لەبلەبانییەی نەیارێتیی بریتانیا دەمێک بوو مێشکی لاوانی جووی شوشتبووەوە و لایەنگری خۆی پەیداکردبوو. «تایمز»یش ئەوەی بینی؛ "ئەو گەنجانەی تەقەیان لە «کۆنکوێست»ی بەرپرسی پۆلیس کرد، لەوانەیە ئەو کاتەی ئەو لێکۆڵەرەوەی پۆلیس بەر لە ١٨ ساڵ پێشتر واتە لە ١٩٢٩ هاتبووە ڕاژەی پۆلیسی فەڵەستین، گەنجە

جووەکان هێشتا هەر لەدایکنەبووبن."[٤] لەوەش وێوەتر، بریتانییەکان دەمێک بوو لە شەڕی خۆیان لەگەڵ تیرۆرستان دۆڕابوون، لەوەش بترازێ، نەیانتوانی ڕێ لە هاوسۆزیی جوو لە بەرانبەر هەڕەشەی تیرۆریستەکان بگرن. بریتانییەکان ئەو بیرۆکەیان داهێنا کە ناو و وێنەی تیرۆرستان لە ڕۆژنامە خۆجێییەکان بڵاوبکەنەوە، بەڵام شتەکە لەو کاتە تەگەرەی تێکەوت، چونکە دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەکان لە لایەن کەسانی نەناسراوە زەنگیان بۆ لێدرا و دەقاودەق پێیان گوتن ئەگەر هاتوو ئەم وێنانە بڵاوبکەنەوە، چیان بەسەردێ. کاتێکیش هەواڵێکی بریتانی بڵاوبووەوە بەوەی نووسینگەیەکی ئاژانسی ڕۆیتەرز لە فەڵەستین دابنرێ، ئیرگون ئەوانی ترساند، کەچی لە هەمان کاتدا دڵخۆش بوو بەوە حکومەتی فەرەنسا بڕیاریدا نووسینگەیەک بۆ ئاژانسی ڕۆژنامەوانیی فەرەنسی لە تەلئەبیب دابنێ.

لە ٤ی ئاياریشدا ئیرگون هێرشێکی سەرنجڕاکێشی ناوازەی کردە سەر زیندانی «عەککا». چەکدارانی ئیرگون لەبن بەرگی سەربازانی بریتانی توانیان کونێکی گەورە لە دیواری زیندانەکە بکەن – ئەو زیندانەی کاتی خۆی قەڵای خاچدارەکان بوو- ئەوە بوو ڕێگەیان بە سەدان گیراوی عەرەب و نزیکەی سێ کەس لە تیرۆرستە[١٢٥] جووەکان دا تا لە زیندانەکە ڕابکەن. ئەو کات سەربازە بریتانییەکان لە کەناری ڕۆژئاوای شارەکە خەریکی مەلەکردن بوون، کاتێکیش بە هێرشەکە دەزانن، بۆسەیەک بۆ هێزەکەی ئیرگون دەنێنەوە و نۆ کەسیان لێ دەکوژن و

١٢٥ مایەی تێبینییە نووسەر لە بەرانبەر ئیرگون و تاقمی ستێرندا هەر وشەی تیرۆریستی بەکارهێناوە.

هەشتیشـیان لـێ بە دیـل دەگـرن، بەڵام زۆربەی تۆمەتبارەکـانی زیندان ڕادەکەن و ڕزگاردەبن.

تـا ئەو کـات لە لەنـدەنەوە سـەرکۆنەیەکی زۆری دامەزراوەی پۆلیسـی فەڵەسـتینی کـرا، ئەوە بـوو وەزارەتـی جەنـگ ڕێکـاری نائاسـایی گـرتەبەر بەڵکـو بە خۆیـان شـەڕی تیـرۆربکەن. بە پشـتگرتنی «مۆنتۆگـۆمری»، ئەو فەرمانـدەیەی داوای ڕێپێـدانی ڕێکـاری بە زەبـر و توندوبەنـدی کردبـوو، ئەوە بـوو کـابینەی حکومەت ڕێگەی پێدا، ئەویش ئەفسەرێکی هێزی پاسەوانی بە ناوی «بێرنـارد فێرگەسـن Bernard Fergusson»ی ڕاسـپارد تـا دەسـتەیەک بـۆ وەسـتانەوە لە دژی تیرۆرسـتانی جـوو پێکبهێنـێ.[٥] «فێرگسـن» کە لە فەڵەسـتین خزمەتـی کردبـوو، پاشـان لەگەڵ چیندیسـتەکانی[١٢٦] بۆرمـا کـاریکردبوو، بە باشـی لە ڕێنماییەکـانی «ئیدوەرد وینگێت» گەیشتبوو، بەتەمابوو تاکتیکەکانی «وینگێیت» کە پـێش دەسـاڵ لە فەڵەسـتین پەیڕەویکردبـوو، بەڵکـو لەسـەر شـەقامەکانی ئۆرشـەلیم و تەلئەبیبیشـدا کـاریگەریی خۆیـان هەبـێ. ئەو بە دوای خەڵکـی بـاش بـۆ کـارێکی پیسـوپۆخڵدا گەڕا. یەکێـک لەوانەی بۆ ئەم کارە لێیگرتبوو، ئەفسەرێکی تەمەن ٢٦ ساڵە، کە لە ئەکادیمیـای سـەربازیی «سـاندهیرت» دەرسـی پێـدابوو. ئەو گەنـجەش «ڕۆی فـاران Roy Farran» هەڵگری پاداشـتنامەی میدالیای سەردەستەی کۆماندۆی هێزی تایبەتی هەوایی بوو، ئەو ئەزمـوونی لە شـەڕی دەسـتەویەخەی پشـت هێڵـی بەرەکـانی دوژمـنەوە هەبـوو. «فـاران» هەروەک زۆر لە پاڵەوانـانی جەنگـی پێشـوو بە نیگەرانییەکـی قـووڵەوە لە ئاشـتی ڕامـابوو، ئەوسـا بە

---

١٢٦ چینـدیتس «Chindits» ئەندامانی هێزی هاوپەیمانان بوو لە بۆرما لەپشت هێڵی بەرەی ژاپۆنەکانەوە لە نێوان ساڵانی ١٩٤٣-٤٥دا دەجەنگان.

پەرۆشـەوە بە پیر بەڵێنی مامۆسـتا کۆنەکەیەوە ڕۆیشـت، بەوەی زۆری پێنـاچێ دیسـان بـۆ کـردەی زەبروزەنـگ و تونـدوتیژی تێهەڵدەچێتەوە.

«فاران» لە ئازاری ١٩٤٧دا بە جلی پۆلیسی گەیشتە فەڵەستین، لەوێش دەستەیەکی لە پۆلیس لێگرت، دوای یەک دوو هەفتە مەشق و ڕاهێنان لە شاری «جەنین»ی عەرەبنشین، هەوڵیدا تیرۆستان بخاتە تەپکەی خۆیەوە. لە ٦ی ئایاریشدا تووشی نوشستی هات. کاتێک ئەو بە گەڕەکی «ڕهێڤیا» لە خۆرهەڵاتی ئۆرشەلیمدا لەبن جلێکی سادەی پۆلیسی و بە ترۆمبێلێکی نەناسراو دەسووڕایەوە، دەستەکەی تووشی کوڕوکاڵێکی تەمەن ١٦ ساڵی هات بە ناوی «ئەلێکساندەر ڕوبوتز Alexander Rubowitz»، کە خەریکبوو پۆسـتەرێکی تـاقمەکەی سـتێرن لە دیـوار دەدا. «فـاران» هەر بەخـۆی بە دوای «ڕوبـوتز» کەوت، لەم شـەقام بـۆ ئەو شـەقام، کاتێک بە دوایدا غاریدا، شوێنبزری کرد، پاشان دۆزیەوە، ئینجا مێردمنداڵەکەی ڕاکێشایە نێو ترۆمبێلەکەی و بردی. لەو ڕۆژەوە بە دواوە «ڕوبوتز» نەبینراوە.

بـۆ ڕۆژی پاشـتر «فـاران» لەبەردەم «فێرگسـن» دانیپێـدانا، مێردمنـداڵەکەی لە کـاتی لێکـۆڵینەوەدا کوشـتووە، «فێرگسـن»یش «نیکـۆل گرێـی»ی بەرپرسـی نـوێی پۆلیسـی فەڵەسـتینی لە ڕووداوەکە ئاگـادارکردەوە. «گرێـی»یـش هەروەک «فیرگسـن» و «فاران» ئەفسەری سەربازیی بوون، لە بەراییدا هەوڵیاندا خۆیان لە لێکـۆڵینەوە بە دوور بگـرن، بەڵام دوای ئەوەی ڕۆژنامەوانـان هەواڵیـان لەسـەر بێسەروشـوێنبوونی «ڕوبـوتز» دا و شـەپقەی کوڕەکەشیان کە ناوی خۆی لەسەر چنرابوو لە شوێنی لێبزبوونی دۆزیەوە، ڕوپۆشـکردنی ڕووداوەکە ئەسـتەم بـوو، لەگەڵ ئەوەشـدا

هێشتا پۆلیسی فەڵەستین حاشای لە هەر شتێک سەبارەت بە دیارنەمانی «ڕوبوتز» کرد. پاشان «گریی» بە دڕدۆنگی پرسەکەی بۆ کردەی زیاتر بۆ «ئارسەر گایلس»ی جێگری بەجێهێشت.

«گایلس» ئەو پیاوەی یەکەم جار بە پەیوەندی کەینوبەینی نێوان تاقمەکەی ستێرن و فەرەنسییەکانی زانی، ئەو کاتەی نەبوو بیداتە «گریی»، ئەو کەسەی وەک پەرەشوت بۆ ئەو دابەزیبوو، هیچ شتێکیش لەبارەی کاروباری پۆلیس نەدەزانی. ئیدی دەستبەجێ «گایل» پرسی کوشتنەکەی گەیاندە سکرتێری باڵای ئیدارەی بریتانی لە فەڵەستین. لێکۆڵینەوە دەستپێکرا، بەڵام پێشوەچوونێکی کەمی لەبارەی «فاران»ەوە بەدیهێنا، فارانیش هەستیکرد دەبێتە قۆچی قوربانی، بۆیە بۆ سوریا هەڵات و داوای مافی پەنابەری سیاسی کرد. لە کۆتاییدا فەرماندەیەکی پێشووی قەناعەتی پێهێنا بگەڕێتەوە و خۆی بەدەستەوە بدا.

هەر ڕێک لەو کاتەی هەر ٢٣ ئەندامەکەی کۆمیتەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ فەڵەستین گەیشتنە ئەوێ تا ئەو ڕەوشە هەڵبسەنگێنن ئاخۆ مانداتی بریتانی چی بەسەر بێ، «فاران»یش گەڕایەوە فەڵەستین، بەڵام زۆریش نەمایەوە. دوو ڕۆژ دوای گەڕانەوەی دیسان ڕایکردەوە، ئەمەش ئەو کاتە بوو، کە ڕۆژنامەکان باسیان لە پەیوەستی ئەو و دیارنەمانی «ڕوبوتز» کرد، ئەندامانی دەزگای پۆلیسی فەڵەستینیش، ئەوانەی ڕقیان لەوە دەبووەوە کە سەرباز دەست لە کاروبارەکانیان وەربدەن، دزەیان بەو ڕاپۆرتانە کرد و هەرای لەسەر پەیدابوو. کاتێکیش کۆمیتە کنجکۆڵییە تایبەتییەکەی نەتەوە یەکگرتووەکان بە نێو فەڵەستیندا گەڕا، تا دەهات ئەوە ڕووندەبووەوە، هەر بریتانییەکانن باوەشیان

بۆ تیرۆریزم گرتووەتەوە، هەرچەندە بەردەوامیش لە لەندەوە حاشایی لەو شتە دەکرا. ئەوە بوو تاقمەکەی ستێرنیش لە ٢٨ی حوزەیراندا تۆڵەی خۆی کردەوە و پێنج سەربازی بریتانی کوشتن و دووی دیکەشی بە تەقەلێکردن بریندارکردن. یەکێکیش لە کوژراوان برادەرەکەی «فاران» بوو، ئەوەی زۆری پێنەچوو بوو خۆی بە دەستەوە دابوو. کاتێکیش لە کۆتاییدا و لە پایزدا «فاران» دادگاییکرا، «فێرگسن» ڕەتیکردەوە هەمان ئەو قسانە دووپاتبکاتەوە، کە لە ٧ی ئایاردا ئەفسەری هێزی تایبەتی ئاسمانی پێی گوتبوو، هەروەها ئەو ڕۆژژمێرەی، کە بە ڕوونی فاران بەرپرسیارێتیی خۆی تێدا بەیانکردبوو، بە بەڵگە وەرنەگیرا. ئەوسا وێڕای هەموو بەڵگە دژەکان، بڕیاری بێتاوانی لە کوشتنەکە بۆ دەرچوو.[٦]

بڕیاڕی بێتاوان دەرچوونی «فاران» لە میدیای بریتانییەوە بە خۆشی و شاییەوە پێشوازی لێ کرا، ئیدی لەو کاتەوە هەر بە ڕاستی میزاجی بریتانی لە هەندێ شوێنی گشتییدا بەتایبەتی بە دژایەتیکردنی زایۆنستەکان وەرچەرخا. لە ٢٩ی تەممووزیشدا بریتانییەکان بانگەوازی ئەندامانی کۆمیتەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکانیان بۆ لێبووردن لە گیراوە زایۆنیستەکان پشتگوێخست، پاشان سێ ئەندامی ئیرگونیان لەسێدارەدان، ئەوانەی لە بۆسەی بەسەردادانی زیندانی عەککا گرتبوون. ئەم جارەیان ئیرگونیش تۆڵەیەکی هاوشێوەی کردەوە. «مێناحیم بێگن»[١٢٧] لە دیدارێکی تایبەت لەگەڵ «ئێمیل ساندستۆرم»ی بەرپرسی کۆمیتەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هۆشداری

---

١٢٧ مناحیم بێگن بە درێژی باسی ئەو دیدارەی خۆی دەکا بڕوانە کتێبی: یاخیبون، مناحیم بێگن، و.شەفیقی حاجی خدر، هەولێر ٢٠١٦.

دابــوونێ بەوەی: "**ئەگەر بریتانییەکــان پیاوەکــانی ئیرگــون لە دار بدەن، ئەوانیش بریتانییەکان بە هەمان شێوە لەداردەدەن.**"[٧]

«بێگن» لە ٣٠ی تەممووزدا هەڕەشـەکەی خۆی بە گەیاندەسـەر. ئەوە بوو هەر هەمـان ڕۆژ ئیرگون ڕایگەیاند، کە دوو چاوەشی[١٢٨] بریتـانی بە ناوەکـانی «کلیـف مـارتنCliff Martin» و «مێـرڤین پێیس Mervyn Paice» لە دار دا، ئەو دوو کەسـەی دوو هەفتە پێشـتر کــاتێ لە یــانەی مەی خــواردنەوە بەرەو مــاڵ دەگەڕانەوە ڕفێنرابوون. بەیاننامەکەشیان بە دەستەواژەی بریتانی و تەنزاوی نووسـیبوو، تێیدا هـاتبوو: ئەو دوو پیـاوە مـردووە تاوانبـار بـوون، تاوانەکەشــیان ئەوە بــوو؛ "بە قاچــاخی هــاتبوونە نیشــتمانیی عیبرییەکان" و ئەوان ئەندامی "ڕێکخراوی تیرۆریستی تاوانبار، واتە سوپای داگیرکاری بریتانیین لە فەڵەستین و بە ناقانونیش چەکیان هەڵگرتــووە."[٨] ئەو پڕوپاگەنــدەیەی ئەو گــروپە هێنایەکــایە، کە مەبەســتیان ســەربازە ئاســاییەکانی بریتــانی بــوو، دەرچــوو مەبەستەکەیان پێکا، ئاخر ئەوەیان پێگوتن کاتێ لە بۆنەی دیکەدا ئەفسـەری بریتانیـان ڕفاندن، ئیدی هەر زوو بریتانییەکان حوکمی گیـراوە جووەکـانی لای خۆیـان، ئەوانەی بە مەرگ حوکمـدرابوون، سـووککرد و حـوکمی مەرگیان هەڵپەسارد، بەڵام کاتێ چاوەشیان دەڕفێنـرا خۆیـان لە گووره نەدەبرد.[٩] تـاکتیکەکە کاری خۆی کرد. وای لێهـات چیـدی بریتانییەکـان کەسـی دیـکە لە فەڵەسـتین لە دار نەدەن.

بــۆ ڕۆژی پاشــتر تەرمــی هەردوو چاوەشــە بریتــانییەکە بە هەڵواسراوی لە دارستانێکی کالیپتۆس لە نزیک ناتانیا دۆزرانەوە، پێش ئەوەی تەرمەکانیش وەربگیرێنەوە، ڕێگەیان بە ڕۆژنامەوانان

١٢٨چاوەش: سێرجێنت sergeant

دا وێـــنەی تەرمە هەڵواســـراوەکان بگـــرن. ڕۆژنـــامەی «دێیلـــی ئێکپرێس» وێنەکانی لەژێر ناوی "بریتانییە هەڵواسراوەکان، ئەو وێـــنەیەی جیهـــان دەهەژێنـــێ" بڵاوکـــردەوە.[10] ئەو شـــوێنەی تەرمەکانیان پێ هەڵواسیبوو مینڕێژکرابوو، کە تەرمەکان کرانەوە مینەکانیش تەقینەوە، یەکێک لە تەرمەکان بە تەقینەوە بیست گەز غلۆربووەوە و پارچەپارچە بوو، پارچە بچووکەکانیان لە دووری ٢٠٠ گەزی چوارلایەکەدا دۆزینەوە. ڕۆژنامەوان ڕاپۆرتیان لەسەر دیمەنە قێزەونە سامناکەکەدا بڵاوکردەوە و پاشان لە هەفتەی یەکەمی مانگی ئابدا پتر لە ٢٠ شار و شارۆچکەی بریتانیادا هەراوزەنا پەیدابوو. لە لیڤەرپول بەسەر مولکومالی زیاتر لە ٣٠٠ جووی ئەوێ دادرا و پۆلیسیش لە لێکەوتەدا ٨٨ کەسی گرتن. لە سالفۆردیش دوو ژنیان گرتن، خەریکبوون بە نیوە بلۆک پەنجەرەی دوو دوکانی جوو بشکێنن و گوتیان: ئێمە ئەو کارەمان کرد، چونکە ماخۆکانیان جوون."[11]

پاش هەفتەیەک «هیوگ دالتن Hugh Dalton»ی وەزیری گەنجینە بۆ «ئاتلی» نووسی، بڕیاری کۆمیتەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان هەرچییەک بێ، کاتی ئەوە هاتووە بریتانیا فەڵەستین جێبێڵێ. "ڕەوشی ئێستا وەنەبێ بە تەنیا هەر هێزی مرۆیی و پارەمان لەدەستبدا، بەڵکو هەروەک خۆت و خۆم لەسەری کۆکین، ئەوێ هیچ بایەخێکی ستراتیژی پێوەنەماوە – **بە هیچ شێوەیەک تۆ ناتوانی بە سەلامەتی بنکەیەک لەسەر کونە زەرگەتەیەک دابمەزرێنی**- هەروەها ژیانی گەنجەکانمان بەبێ ئامانجێکی باش بخاتە مەترسی و ئەزمونی ڕقوقینە و پەرەسەندنی دژەسامیش بەو پەڕی خێراییە سەرسامییەکەی خۆی لەو لاوە بوەستێ."[12]

هەروەهــا هەنــدێ لە ئەنــدامانی کــۆمیتەی تــایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان بە چاوی خۆیان نسکۆکەی ئیکسۆدوسیان بینیبوو، ئەمەش هاوکات ڕۆڵی خۆی بینی. ئیدی کۆک بوون لەسەر ئەوەی دەبێ کۆتایی بە مانداتی بریتانی بێت. کاتێکیش لە ١ی ئەیلوولدا ڕاپۆرتەکەی خۆیان پێشکەش کرد، هەشت نوێنەر لە ١١ نوێنەری دەوڵەتەکان پشتگیری دابەشکردنی فەڵەستینیان بۆ دوو دەوڵەتی عەرەب و جوو کرد بە جۆرێک ئۆرشەلیمیش بکرێتە ناوچەیەکی نێودەوڵەتی. سێ ئەندامە جیابووەوەکەی دیکە، هیندستان و ئێران و یۆگسلاڤیا بوون -ئەو دەوڵەتانە بوون، کە دانیشتوانە سەرەکییەکەیان موسڵمان بوون- ئەوان پێیانباشتر بوو فەڵەستین ببێتە دەوڵەتێکی فیدرالی یەکگرتوو.

«ئاتلی» بەو قەناعەتەی کە پرۆژەکە هەم بۆ عەرەب ناڕەوایە و هەم هی ئەوەش نییە جێبەجێبکرێ، چونکە ڕقوقینەی دوو سەرە دەنێتەوە، بۆیە چاوەڕێی ئەوەی نەکرد بۆ تاوتوێکردنی داهاتووی کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان. لە ٢٦ی ئەیلوولدا حکومەت ڕایگەیاند؛ کە بریتانیا دەیەوێ لە ساڵی داهاتوودا و لە ١٤ی ئایاری ١٩٤٨دا بە چاوپۆشین لەوەی بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان هەرچییەک بێ، لە فەڵەستین بکشێتەوە. ئەم هەڵوێستەش بە شێوەیەکی کارا شکاندنێکی ئەو دەزگا نوێیەی نێودەوڵەتی بوو، ئاخر وەک ئاماژەی پێدرا، کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان هەر بڕیارێک بدا، دابەشکردنەکە بە هەر شێوەیەک بێ، ڕاستەوخۆ دەکەوێتە دوای کشانەوەی بریتانیا لەوێ. «بێڤن»یش وەهای دانا؛ "دە با سروشت فەڵەستین دابەشبکا."[١٣]

پێشنیازی دابەشکردن پێویستی بە دەنگی زۆرینەی دوو لەسەر سێ هەبوو تا ببێتە بڕیار، ئەمەش لە مانگی کانونی دووەم لە

بارەگـای کـۆمەڵەی گشـتیی نەتەوە یەکگرتووەکـان لە «فلەشـینگ میفــدۆو» لە نیویــۆرک باسوخواســی لێــدەکرا. خــۆی ئەمەش گەمەیەکی ماڵی بوو بۆ نێردەی زایۆنیستی، کە حەشاماتێکیان لە لایەنگــرە خۆجێیەکــان کۆکردبــووە تــا لە دەرەوەی تەلارەکەدا خۆنیشــان بــدەن، ئەوان زۆر بلیمەتــانە لــۆبی خۆیــان کردبــوو. ڕێکخستن و بەڵگەوبەندەکانی ئەوانی بە توندی لەگەڵ هی نوێنەرە یەکنەگرتووەکـــانی عەرەبـــی فەڵەســـتین و دەوڵەتە عەرەبە دراوســـێیەکانیان دژ بە یەک بـــوو، بە گـــوێرەی کاربەدەســـتێکی هەناسەســـاردی بریتـــانیش ئەم کـــارەی عەرەب "بە پـــلەی دووەم دەهات."[١٤] تەنانەت لەگەڵ ئەوەشدا ڕوونبوو نێردەی زایۆنیستەکان نەیتوانیبوو ئەو زۆرینەیە بۆ خۆی دەستەبەربکا، کە بڕیارەکەی پێ دەربکـرێ. بە درێژەدادڕیـی ئەوان توانیـان سـێ ڕۆژی دیـکەش دەنگدان بۆ بڕیارەکە بوەخرێنن، واتە ڕۆژی ٢٩ی کانونی دووەم. ئەمەش کاتی بۆ پشتیوانانی نیویۆرک کڕی تا فشاری زیاتر بخەنە سـەر دەوڵەتەکـان، بە بەرجەسـتەکردنی هێـزی خۆیـان بەسـەر سـەرۆک، ئەو پیـاوەی ناچـارکرا سـاڵێک پێشـتر ڕۆڵێکـی ڕووهەڵماڵراوانە بۆ دەنگدان بۆ بەرژەوەندی جوو بگێڕێ. لەوێدا تەنیا یەک دەوڵەت مابووەوە هێشتا بڕیاری خۆی نەدابوو ئاخۆ بە کام لادا بکەوێ، کە بایەخێکی تایبەتیان پێدا، ئەویش فەرەنسا بوو.

لە سـەروبەندی ڕۆژی ٢٦ی کـانونی دووەمـدا –ئەو ڕۆژەی قەول وا بوو دەنگدانەکەی تێدا بکرێ- فەرەنسییەکی بەژنکورتی و ناپێشچاو کە نێرەدەی فەرەنسا بوو لە نەتەوە یەکگرتووەکان هەر خـۆی «ئەلێکسـاندەر پارۆدی Alexandre Parodi» بـوو، ئەو بـوو پێشـوازی لە بزنسـمانێکی جـوو بە نـاوی «بێرنـارد بـاروخ Bernard Baruch» کـرد. «بـاروخ» ئەو پیـاوە بەژنـدرێژەی

چەنـدین سـاڵ زووتـر سـامانێکی زۆری بەسـەریەکەوە نـابوو، لە بازاڕەکـانی دەرەوەدا کـڕین و فرۆشـتنی بە کاڵاکـانەوە دەکـرد. هەنـووکەش تەمەنـی لە کۆتـایی هەفتـادا بـوو، لەمێـژیش بـوو بە حیزبـی دیموکراتخوازەکـان پەیوەسـت بـوو. هەر ئەویـش بـوو لە ساڵی ١٩١٢دا پاڵپشتی ماددی هەڵمەتی هەڵبژاردنی «وردۆ ولسن» بـوو – ئەو کـات «پـارۆدی» هەر ١١ سـاڵ دەبـوو- لە مـاوەی جەنگەکەشدا ئەو نافەرمییانە ڕاوێژکاری کارای ئابوری «فرانکلین ڕۆزڤێلت» بوو. ئێستاش لە لایەن سەرۆک «ترومـان»ەوە کرابووە بـاڵوێزی ئەمریکـا لە کۆمسـیۆنی وزەی ئەتـۆمی سـەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان، ناوبانگی «باروخ» وەک هێزێکی دەستڕۆیشتووی پشـتپەردە ڕۆیشـتبوو. کەچـی هاوکـارییە هەرە لەپێشـەکەی ئەو سەبارەت بە کردەنیازێک بوو کە نەیدەویست سەرئاوبکەوێ. ئەو پاڵپشـتی ئیرگـون بـوو، ڕوخسـاری کـۆمەڵەی ئەمریکـی بـۆ ڕزگـارکردنی فەڵەسـتین بـوو. لەو خـاڵەی کە زۆر کەسـی دیکە خۆیـان لەو وێـنە تەڵـخە وێـرانکەرەی بڵاونامەکـانی کـۆمەڵەی ئەمریکـی دەبـوارد، کەچـی «بـاروخ» بە دوای نووسـەری بڵاونامەکەیان «بێن هێخت»دا گەڕا و پێیگوت: "من لەگەڵ ئێوەدام. وا لە من بڕوانن وەک ئەوەی یەکێک بم لە جەنگاوەرەکان، ئەوانەی لە نێـو گژوگیـادا بە خۆیـان و تفەنگێکـی لـوولەدرێژەوە خۆیـان مەڵاسداوە."[١٥]

«بـاروخ» زەقـوزۆپ بە «پـارۆدی» نێردەی فەرەنسـای گـوت، ئەگەر هـاتوو فەرەنسـا لە پشـتگیریکردنی پـڕۆژەی دابەشـکردن شکسـتبێنێ – ئەو سیاسـەتەی کە ئەو دەزانێ سـەرۆک ترومـان بە شـێوەیەکی تـایبەت پشـتیوانی لێدەکا- ئەوا پشـکەکانی فەرەنسـا لە وڵاتە یەکگرتووەکـان دادەبەزن. "نەخێـر Non"ی فەرەنسـی دەبێـتە

دژایەتیکردنی ترومان، ئەو ئاماژەی بۆ ئەوەش کرد و گومانیشی هەبوو کە وەک لێکەوتەیەک ئیدارەی ئەمریکا دەکرێ ڕووی خۆی لەو نەخشەیەی لە گۆڕێدایە سەبارەت بە یارمەتی فەرەنسا بۆ پرسی دیکەی بایەخدارتر وەربسووڕێنێ.[١٦] «پارۆدی»یش دەمودەست «هێنری بۆنێت»ی باڵوێزی فەرەنسای لە گەفەکە ئاگادارکردەوە، ئەویش هەر لە هەمان ڕۆژدا بە نۆرەی خۆی بە «بیدو»ی سەروەزیری ڕاگەیاند.

تا ئەو کات «بیدو» هەڵوێستی ئاشکرا و ڕوونی لەبارەی فەڵەستین بۆ ڕای گشتی دەربڕیبوو بەوەی بەمەبەست هەڵوێستێکی وریایانەیە. ئاخر ئەو دەیزانی ئەگەر پشتگیری پرۆژەی دابەشکردنی فەڵەستین بکا، هەراوزەنا لە وڵاتە کۆلۆنییە عەرەبییەکان لە باکووری ئەفریقیا پەیدادەبێ، ئەو گومانی قووڵی لەبارەی پشتگیری تەواوی خۆی بۆ جەماوەری زایۆنیستی هەبوو، هەر هیچ نەبێ ئەو کاتەی بریتانیا گوتبووی ڕێی لێ دەگرێ. لە خستنەڕوویەکیشی بۆ ئەوەی وەک مشوورخۆرێکی بەرژەوەندییەکانی عەرەب دەربکەوێ، کاتێک بەر لە هەشت مانگ کۆمسیۆنی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان بە فەڵەستین پێکهات، داوای لە «پارۆدی» کرد، بەڵکو "دارشتەیەکی ئاشتەوایی" بێنێتەپێش. لە ناوەڕاستی تشرینی یەکەمیشدا، ئەو کاتەی ڕوون بوو، کە گوشار لەسەر کۆمسیۆنی تایبەتی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ دەنگدان هەیە، «بیدو» ڕێنمایی بۆ «پارۆدی» نارد تا بکرێ هەموو توانای خۆی بۆ دواخستنی دەنگدان بخاتەگەڕ.

هەروەها لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەشدا بە قووڵی لەسەر ئەو پرسە دابەش ببوون. هەرچەندە «بیدو» بە خۆی، ئاوەزمەندێتی زیاتر لەوەدا دەبینیەوە فشار بخرێتە سەر ئەو

سیاسـەتەی کە دەسـتوپێی بریتانیا ببڕدرێ و پابەنـدی فەرەنسـای کۆنە نەیـاری بەوەی هاوتـای بێ لە چۆنیەتی سـەروسـەوداکردن، کەچی زۆر لە ستافی پێکهاتەی وەزارەتەکە لەسـەر ئەم ڕایە کۆک نەبوون. بە شێوەیەکی تایبەتیش «ژان چۆڤێل Jean Chauvel» کاربەدەســتی پـلە هەرەبــالا لە وەزارەت، بەڵگەوبەنــدی لە دژی پڕۆژەی دابەشکردن هێنایەوە. لە مانگی ئەیلوولیشدا بە شێوەیەکی تایبەت بە کۆمیتەی بالای عەرەب –نوێنەرەکانی عەرەب_ی گوت، کە فەرەنسـا خـۆی بە دووردەگـرێ لەوەی هەڵوێسـتێک لە دژی بەرژەوەندییەکانی عەرەب وەربگرێ.

دەنگدان بۆ پڕۆژەی دابەشکردن مەترسی توورەیی وڵاتەکانی بــاکووری ئەفریقــای بــۆ فەرەنســا لێــدەکەوتەوە، هەنــووکەش دەنگـنەدان مەترسـییەکی دووهەمـی بە دواوەیە: دەسـتگرتنەوەی ئەمریکـا لەو پـارەیە کە فەرەنسـا بـۆ ڕۆنـانەوەی ژێرخـانی خـۆی زۆری پـێ حەوجەداره. فەرەنســا پــارەی یەدەگــی نەمــابوو، کورتهێنانی بودجەی پێدانی دە بلیۆن فرانک بوو. ئەوەش ڕاستی بـوو، کە وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا بـڕی دوو بلیـۆن دۆلاری لەوەتەی ئـازاد بـووە، بە قەرز داوەتـێ. کەچـی وەزیـرە نـوێیەکەی کاروبـاری دەرەوەی ئەمریکـا «جـۆرج مارشـال George Marshall» کە جاڕی نۆژەنکردنەوەی دا و پڕۆژەکەش لە هەمان هاویندا ناوی خـۆی هەڵگـرت، ئاماژەی نیگەرانـی وەهـا هەبـوون بەوەی سەرلیســتی پێشــنۆرەیی پڕۆژەکەیــان ئاڵمــان بــێ. لە ناوەڕاسـتی گۆبەنـدی ئیکسۆدۆسیشـدا ئەمریکـی و بریتانییەکـان ڕێککەوتنیـان لە بەرژەوەنـدی ئاڵمانیـا نەوەک فەرەنسـە لەنێوانـدا هەبوو، ئـاخر پەیدابوونی هەنـدێ پشـێوی لە فەرەنسا بە دنەدانـی کۆمۆنیسـتە فەرەنسـییەکان لە پـایزی هەمـان سـاڵدا بەدڵنیـاییەوە

هانـــدەرنەبوو بەوەی وەزارەتـــی کاروبـــاری دەرەوەی ئەمریکـــا لە بەرانبەر پاریسدا بەخشندە بێ.

دەرچەی هەڵسـەنگاندنی «بیدو» بۆ ئەو جۆرە مەترسییانە لە ٢٩ی کـانونی دووەمـدا بەدیـارکەوت. دوای ئەوەی ڕۆژێـک پێشـتر داوای ٢٤ سـەعات وەخرانـدنی دەنگـدان لەسـەر بڕیـارەکە کـرا، بەوەی بەڵکو بگەنە سازشێک – کە ئاماژە بوو بۆ خاوکردنەوەی کۆلۆنەکـان- ئەوە بـوو لە ٢٩ی مانگـدا «پـارۆدی» دەنگـی بـۆ پـــڕۆژەی دابەشـــکردن دا. هەروەک زایۆنیســـتەکان هیوایـــان خواستبوو، هەروەها وڵاتە دراوسێکانی فەرەنساش، وەک بەلژیک، لۆکسمبۆرک و هۆڵەنداش دەنگیان بۆ دابەشکردنەکە دا.

بڕیـارەکە پێویسـتی بە دوو لەسـەر سـێی دەنـگ هەبـوو تـا تێبپەڕێ، ئیدی ئەم چوار دەنگە وایان کرد دەنگدانەکە بە ٣٣ دەنگ لە بەرانـــبەر ١٣ دەنگـــدا یەکلاببێـــتەوە. دە دەوڵەتـــی دیـــکە بە بریتانیاشـەوە دەنگیـانەدا. دەنگدانەکەش دەسـتبەجێ لە فەڵەسـتین کاردانەوەی لێکەوتەوە. وەک ژەنەڕاڵێکی بریتـانی تۆمـاری کـرد؛ بـۆ جـوو "بەشـایولۆغانی هێـستریانە" و بـۆ عەرەبیش "سەرسـامییەکی بـاوەڕنەکراو" بـوو.[١٧] لە تەلئەبیبـیش دروشمکێشـان بـوو: "بـژی فەرەنسا!"[١٨]

دواتر «ترومان» دانیپێدانا، کەوا لەبن ڕێژنەی بـارانی گوشـاری سەرکردە زایۆنستە زێدەڕۆکاندا بووە، ئەوانەی داوایان لێ کردبوو بەڵکـو بە ڕۆڵـی خـۆی فشـار بخـاتە سـەر دەوڵەتە سـەردارەکانی دیکەش تا لە کۆبوونەوەی کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکاندا دەنگ بۆ پڕۆژەی دابەشـکردنەکە بـدەن.[١٩] کەچـی ئەو حاشـای لەوە کـــرد، کەوتبێـــتە بـــن کـــاریگەری ئەو جـــۆرە فشـــارانە و ئەو دەنگۆیانەشـــی ڕەتکـــردەوە گـــوایە بـــۆ ئەم مەبەســـتە داوی لە

دەوڵەتەکانی دیکەش کردبێ. "من هەرگیز ئەوەم پەسەند نەکردووە بە هێز هەژموون بەسەر لاوازدا بسەپێنرێ، ئەوسا ئەو ڕێسایە چ لە نێو پیاواندا بێ یاخود لەنێو دەوڵەتاندا بۆ من وەک یەکە. ئێمە یارمەتی گریکمان دا. ئێمە هەر بە ڕاستی سەربەخۆیی فیلیپینمان باناندەوە[١٢٩]. کەچی ئەمە وای لێنەکردین ئەم نەتەوانە بە ئێمەوە گرێبدرێن یان ناچارییان بکەین دەنگ بۆ بڕیاری دابەشکردنی فەڵەستین یان هەر شتێکی دیکە بدەن." ئەو گوشارەی «باروخ»ی باڵوێزی خستییە سەر «پارۆدی»ی نوێنەرەی فەرنسا لەگەڵ خۆنواندنە پاکییەکەی ئەو ناکۆک بوون. خۆی هەر دەبێ «ترومان» درۆی کردبێ یاخود ئەو بە تەواوی جڵەوی ئیدارەکەی لەبەردەستدا نەبووبێ. مایەی سەرنجڕاکێشانیش بوو، ئەو لە بازنەی بایەخپێدانەکەیدا بە حاشالێکردن ناوی فەرەنسای نەهێنا.

ئەو خۆشییەی دەنگدانی زۆرینە لە کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکاندا زۆری نەبرد ڕەویەوە، ئاخر زایۆنیستەکان تێگەیشتن دەبێ ئیدی لەمەودوا شەڕ بۆ مانەوەی خۆیان بکەن. هەر ڕۆژێک دوای دەنگدانەکە پەلاماری عەرەب بۆ سەر نشینگە جووەکان دەستپێکرد و ئەوەش بۆ زایۆنیستەکان ڕوون و ئاشکرا بوو، کە لە هەر چوارلاوە ڕەچاودەکرا پەلاماربدرێن. هەڕەشەی هەرە زەقیش لە لەشکرەکەی عەبدوڵڵا لە ئوردن، ئەو لەشکرەی لەسەردەستی بریتانییەکان مەشقدرابوو، چەکداریش کرابوو. ئەوە بوو هەر زوو زایۆنیستەکان ژێربەژێر لەگەڵ پاشا عەرەبەکە کەوتنە گفتوگۆ تا بۆچوونی سوودمەندبوونی هەردوولای سەبارەت بە بڕیاری دابەشکردنی فەڵەستین بۆ ڕوونبکەنەوە، بە

---

١٢٩ "باناندنەوە"م لەبەرانبە وشەی "تبني"عەرەبی و "FATHERING"ی ئینگلیزی بەکارهێناوە.

شێوەیەک جیاواز بێ لەو سەرهەڵانەی لە لایەن کۆمیتە تایبەتەکەی نەتەوە یەکگرتووەکـــان خرابـــووەڕوو. بـــۆ بەرەنگـــاربوونەوەی دەوڵەتـانی عەرەب، ئەوان پێویسـتیان بە چەک هەبـوو. ئەنـدامێکی هاگانـا بە دڵتەنگییـەوە نووسـی؛ "مـن تەنیـا ئەو دەمـانچە گەمەی منداڵانەم پێیە کە خاتونەکان پێی لە دڵدارەکانیان دەدەن."[٢٠]

جـوویەکی ئوسـترالی کە کۆچیکردبـووە فەڵەسـتین بە نـاوی «ئیهـود ئاڤریـل Avriel Ehud» لە کـانونی دووەمـی ١٩٤٧دا نێـردرایە فەرەنسـە تـا چەک بـۆ هاگانـا بکڕێ، ئـاخر ئاژانسـی جووەکـان هەر زوو وەک لەشـکرێکی تەکـوز خـۆی ڕێکخسـتەوە. زۆریشی پێنەچوو تـا لەیەکنزیبوونەوەکە ڕوویدا. "بە کردەوە هەر ڕۆژێـک دوای ئەوەی گەیشـتمە ئەوێ، بەسـەر کـانێکی زێڕینـدا کەوتم... ئەویش لە شێوەی ئەو جوامێرە بوو کە هات بینیمی.... ئەو بە خۆی کەتەلۆکێکی چەکی دەسـتکردی یۆگسـلاڤییەوە هـات، کە بەر لە جەنگـی دووەمـی جیهانـدا پێشکەشـی ڕۆمانیـای زێـدی کردبوو." بەڵام لەوێدا تەڵەیەک هەبوو: ئـاخر حکومەتی یۆگسلاڤیا تەنیـا لەگەڵ حکومەتەکـان سەروسـەودای دەکـرد و چەکەکـانی ڕادەسـت دەکردن. ئەم مەرجەش بۆ مـاوەیەکی درێژ «ئاڤریم»ی هەراسان نەکرد. "بۆ خۆشبەختی ئێمە مێژوویەکیمان لە بە قاچاخ ئـاودیوکردنی کـۆچبەران بە نووسـراو و مـۆری حکـومەتی زۆر بەخشندە، کە خستبوویە خزمەتمان، هەبوو." ئەو وەهـا درێژەی بە گێڕانەوەکەی دا؛ "ئێمەش هەندێ لەو شتانەمان بەکارهێنـان. ئێمە چەکـی چیکۆسـلۆڤاکیمان کـڕی و بە پەسـەندنامەی حکـومەتی فەرەنسا و بە خاکی فەرەنسییدا گەیاندمانە فەڵەستین."[٢١] هەروەهـا فەرەنسییەکان دۆلارە خوازراوەکانی ئەمریکاییشیان ڕاستەوخۆ بۆ پێدانی پارەی کڕینی چەک بۆ زایۆنیستەکان بەکارهێنا. لە کانونی

دووەمی ١٩٤٨دا «جۆرج بیدو» ڕێککەوتنێکی بایی ٢٦ ملیۆن دۆلاری ئەمریکی بۆ چەکدارکردنی هەشت هەزار سەربازی هاگانا پەسەندکرد.

ویستی فەرەنسییەکان بۆ یارمەتیدانی ڕاستەوخۆی زایۆنیستەکان بەشێکی لەو بڕوایەی وەزارەتی کاروباری دەرەوەیان گەڵاڵەبوو، چونکە وایان دەزانی بریتانییەکان نیازیان نییە لە فەڵەستین دەربچن. لە ١١ی کانونی یەکەمدا بریتانییەکان لەسەر ئەوە سووربوون، کە ١٤ی ئایاری ساڵی ئایندە دەڕۆن، بەڵام چوار ڕۆژ پاشتر لە دەرەوە، کاتێ هاگانا دەستی بە سەر هەندێ بەڵگەنامەی نهێنی بریتانیادا گرت، شتێکی دیکەی لێکەوتەوە. لە ١٥ی کانونی یەکەمدا هاگانا ڕێی لە لۆرییەکی بریتانی گرت، کە بارێکی لە بەیروتەوە بۆ بەندەری حەیفا دەگواستەوە، شتەکان پەیوەستبوون بە «سپیرس»ی کۆچکردوو، دەیانەویست لە حەیفاوە بیگەڕێننەوە ئینگلستانێ. کاتێکیش هاگانا بایەخی ناوەڕۆکی بارەکەی بۆ دەرکەوت، تێبینییەکیشی دایە فەرەنسییەکان. ئەوە بوو لە ماوەی چەند سەعاتێک، ئەفسەرێکی هەواڵگریی فەرەنسی لە ژێر دەمامکی هەواڵنێرێکی ڕۆژنامەنووسدا بەرەو تەلئەبیب کەوتەڕێ تا چاوی بە کەلوپەلەکان بکەوێ.

بەڵگەنامەکان پەردەیان لەسەر بەرفرەوانێتی تۆڕی هەواڵدزینی بریتانی لە لوبنان و سوریا لە ماوەی جەنگەکەدا هەڵدایەوە، ئەمەش بەدگومانیی فەرەنسییەکانی سەلماند. ئەوان ئەوەیان بۆ دەرکەوت، کە «موحسن ئەلبەرازی»، سکرتێرە تایبەتییەکەی سەرۆکی سوریا «ئەلقوتلی» ئاژانێکی بریتانی بووەو و لە لایەن «ستیرلینگ» ئامادەکراوە، ئەو کەسەی تا کۆتایی جەنگەکە لە دیمەشقدا مابووەوە. بریتانییەکان زانیارییان لە پزیشکەکەی «ئیبن

سـعوود»یشـــەوە بـــۆ دەهـــات. ئەو کەســـە هەر لە زووەوە لە سەردەمی هەرای درووزەکانەوە جێی گومانی فەرەنسییەکان بوو. لەو نێوەشـدا، «والـتەر سـمارت»، کۆنسـولی پێشـوو لە دیمەشـق ئەوەی لە باڵبـاڵووکە دەچـوو، هێشـتا زۆر دوور نەکەوتبـووەوە. هەنـووکە لە باڵوێزخـانەی بریتـانی لە قـاهیرە ببووە سـکرتێر بـۆ کاروباری ڕۆژهەڵات.[٢٢]

ئەم زانیـــارییە هەواڵگرییـــانە بەدگومـــانیی فەرەنســـییەکانی پشتڕاستکردەوە، بە قسەی یەکێک لە چاودێرانیش، بریتانییەکان "لە دەرکەوە دەچـــــوونەدەر و لە پەنـــــجەرەش دەگەڕانەوە".[٢٣] ئەم تێبینیەش بە تەواوی دروست بوو، ئاخر هەروەک «بێڤن»یش لە کۆبوونەوەی کابینەی حکومەتدا دانیپێدانابوو، بەنیازبوون بە دوای ڕێگەیەکـدا بگەڕێـن هەژمـوونی دەسترۆشـتوویان لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا بپارێزن، هەرهـیچ نەبێ بە لای کەمـی لەبەر نەیـارێتی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بێ. بە کۆتاییهاتنی ساڵی ١٩٤٧یش، ئەو پیاوەی سەرمایەگوزارییەکی زۆریان بۆ مەبەستی مانەوەیان لەسەرکردبوو، «شا عەبدوڵڵا» بوو.

٣١ سـاڵ بەسـەر ئەوەدا تێپەڕیبوو، کە «لۆرانس» بە نیـاز ئەو پیـاوە "زۆر کـارگوزارە زۆر سیسـەتماتیکییە"ی وەک عەبـدوڵڵای لەبەرچاوی گەورەکانی خۆی خست، هەر بۆ ئەوەی ڕێگە بۆ برا بچووکەکەی ئەو، واتە بـۆ «فەیسـەڵ» خۆشبکا. لێ خـۆ ئێسـتا نە لـۆرانس و نە عەبـدوڵڵا نەمـاون و حکـومەتی بریتانیـاش لەمێـژە بـڕوای خـۆی باداوەتەوە سـەر بـراگەورەکەی فەیسـەڵ. لەسـای سـەری زێڕی بریتـانی و ئەزمـوونی سـەربازییەوە، لە ١٩٣٩ەوە ڕا عەبدوڵڵا ببووە هاوپەیمانی هەرە لەبار و شیاوی بریتانیا. کاتیکێش ڕۆڵـی فەرەنسـییەکان لە سـوریا و لوبنـانی دراوسـێی ئوردن نەمـا،

ئەوە بـــوو لە ئـــازاری ١٩٤٦دا و لە کۆتاییـــدا بریتانیـــا ڕێککەوتننـامەیەکی لەگەڵ عەبـدوڵڵا بـۆ کۆتاییهێنـان بە مانـدات مـۆرکرد. لەو کـاتەوە نـاوی ڕۆژهەڵاتـی ئـوردن Transjordan بووە تەنیا ئوردن، و ئینجا ئوردن بووە دەوڵەتێکی سـەربەخۆ، بەڵام دانوستانی ڕێککەوتننامەیەکی ماوەدرێژی بیستوپێنج ساڵەی لەگەڵدا کرد بۆ هێشتنەوەی بنکەی سەربازیی لەسەر خاکی ئوردن، بەمەش عەبـدوڵڵا هەر بە پشتبەسـتووی بە پـارەوپوولی بریتانیـا مـایەوە. لە هـاوپێچێکی نهێنـیش بە ڕێککەوتننـامەکەدا، کە هەردوو دەوڵەت مۆریان کردبوو، بریتانیا قایلبوو پارەی هێزی سـەربازی بـدا، کە هەرەشـەیەکی گەورەی دەسـتی عەبـدوڵڵا بـوو، ئەویـش لەشـکری عەرەب بـوو بە فەرمانـدەیی ئەفسـەری بریتـانی «جـۆن گـلەب John Glubb». دیپلۆماتەکـانی وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوەی بریتانیا عەبدوڵڵایان بە شا بچکۆلەکەی مستەر بیڤن لە قەڵەم دەدا".[٢٤]

سروشـتی ملکەچێتـی ئـوردن بە بریتانیـاوە نهێنییەکـی شـاراوە نەبوو. نە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و نە یەکێتیی سۆڤیەت کە بـۆ هەژموونپەیـداکردن بەسـەر ڕۆژهەڵاتـی ناویـندا تێدەکۆشـان، لەبەرابیدا نەیاندەویست دان بە سەربەخۆیی ئوردندا بنێن. لێ گەلۆ خۆ نزیکی عەبدوڵڵا لە بریتانیا یەک سـوودی هەبوو. عەبدوڵڵا لە ١٩٤٦وە دەرچـوونی بریتانییەکـانی لە فەڵەسـتین بەهەنـد زانیبـوو. ئینجـا لەوەدا دەرفەتـی خـۆی دەبینـی بەوەی مجێـزە لەمێـژینەکەی بێتەدی تـا دەسـەڵاتداری سوریای مەزنتریش. بەڕای ئەو لەو هەرا و پاشـاگەردانییەی دوای بـارکردنی بریتانییەکـان، ئـوردن چـاوی لەوە بـوو هەنـدێ نـاوچەی فەڵەسـتین بە قەڵەمڕەوێتیـی خـۆیەوە بلکێنـێ. ئەوسـا کـاتێ جـڵەوی ئۆرشـەلیم و تەوژمـی سیاسـی

دەگرێتەدەســـت، بەدوای ئەوەشـــدا دەگەڕێ ســـوریا و عێـــراقیش بهێنێتە ژێربالی خۆی.

عەبدوللا لە ئابی ١٩٤٦دا هەولێدا پشتگیریی ئاژانسی جووەکان بە لای جـوولەکەی خۆیـدا کێشـبکا، پاشـا بە «ئێلیـاس ساسـۆن Elias Sasson»ی پسپۆڕی ئاژانسەکە لە جیهانی عەرەبدا گوت: "تەمەنـم بـووەتە ٦٦ سـاڵ، سـالانی داهـاتووم کەم مـاون. ئێـوەش لەســـەرتاپای جیهـــانی عەرەبـــدا کەســـی لە مـــن نەرمونیانترتـــان دەستناکەوێ. ئێوە دوو ڕێگەتـان لەپێشـە: ڕەگەڵـم بکەون و کـارم لەگەڵ بکەن یاخود دەستم لێبشۆن."[٢٥] لە نیسانی ١٩٤٧دا عەبدوللا گەیشتە ئەنجامی بەستنی پەیمـانی "برایەتـی و هاوپەیمـانی" لەگەڵ عێراق، لە کۆتایی هەمان ساڵیشدا لە هەولدابوو بەلکو قەناعەت بە درووزەکان بهێنێ لە سوریا ببنەوە.

وەنەبێ عەبدوللا هەر بە تەنیا نیازەکانی خۆی بە زایۆنیستەکان گـوتبێ. ئەو ئـازادانە سـەبارەت بە هیـوای دەسـەلاتی سـوریایەکی مەزنتـر لەگەڵ «سـێر ئالیـک کیرکبرایـد»ی بـالوێزی بریتانیـا لە عەمـانیش دوا. «کیرکبرایـد» پێزانینـی بۆ خەونەکەی شـا عەبدوللا هەبوو، ئاخر ئەو وەک گەنجێک لە هەرای ماوەی سالەکانی ١٩١٦-١٩١٨دا لەگەڵ لـۆرانس و عەرەبدا جەنگابوو، بەلام بەگومـان بـوو پێـی بەدیبێ، چـونکە لای دەولەتە عەرەبە دراوسـێیەکانی کەسـێکی خۆشەویســـت نەبـــوو. لەگەڵ ئەوەشـــدا ئەو بەرژەوەنـــدی لەوەدا دەبینـیەوە هەنـدێ بەشـی فەلەسـتین بە ئـوردنەوە بلکێنـرێ. ئەم شتەشـی بە شـێوەیەکی دیپلۆماتییـانە خسـتەڕوو، بەوەی؛ شـتێکی دژبەر بە بەرژەوەندی بریتانیا نابێ ئەگەر عەبدوللا سـەربکەوێ و بتوانێ دەرچەیەک لەسـەر دەریـای سـپی ناوەڕاسـت لە غەززە بۆ

خـــۆی بکـــاتەوە، بەمە بە جـــوانی پارێزگـــاری لە بەرژەوەنـــدییە ستراتیژییەکانی بریتانیادا دەکا.[٢٦]

دوازدە ڕۆژ بەرلەوەی کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان دەنگ بۆ پڕۆژەی دابەشکردنەکە بدا، «گۆلدا مایەر» نوێنەری ئاژانسی جووەکان کە لە ئایندەدا بووە سەرۆوەزیری دەوڵەتی ئیسرائیل، گەشتێکی دژواری بۆ ئوردن کرد تا سەرێکی عەبدوللا بدا[١٣٠]. هەرچەندە «گۆلدا» بە تەواوی ئەو بیرۆکەیەی عەبدوڵلای ڕەتکردەوە کە بچنە بنبالّی ئەو، لێ هەردوولایان لەسەر دابەشکردنی فەلەستین لە نێوخۆیاندا ڕێککەوتن. هەردوولایان گردەبڕانە لەوەدا هاوڕابوون ناوچە عەرەبییەکان نەکەونە بندەستی موفتی، ئەو کەسەی جارێکی دیکە سەری لە سوریا هەڵێنایەوە، بە شێوەیەکی تەلیسمئاسا لە ماڵە دەستبەسەرەکەی لە پاریس هەلاتبوو، ئەو کات لەبەر پاڵپشتکردنی هیتلەر لە میانەی جەنگەکەدا دەستبەسەرکرابوو.

ئەمەش ڕێککەوتنێک بوو، بریتانییەکان ژێربەژێر پشتیوانیان لێکرد. کاتێکیش «بیڤن» لە ٧ی شوباتی ١٩٤٨دا بە نهێنی چاوی بە «تۆفیق پاشا»ی سەرۆوەزیری شا عەبدوللا کەوت، بۆی ڕوونکردەوە حکومەتی بریتانیا زۆر بە نەخشەکەی عەبدوللا خۆشحاڵە. کاتێکیش «تۆفیق» پێی گوترا لەشکری عەرەب ئامادەیە ناوچە عەرەبنشینەکان بگرێ، کاتێ بریتانی ئەوێ جێبهێڵێ، بیڤنیش لە وەڵامدا گوتی: "پێدەچێ ئەمە کارێکی هەرە لەپێش بێ تا بیکەن، بەلام مەچوونە ئەو ناوچانەی بۆ جووەکان تەرخانکراوە."[٢٧]

---

١٣٠ گۆلدا مایەر لە کتێبەکەی خۆی بە درێژی باسی ئەو گەشتەی خۆی و وردەکاری وتووێژەکەی لەگەڵ شا عەبدوللادا دەکا. بڕوانە: ژیانی من، چۆن ئیسرائیل دامەزرێنرا؟ گۆلدا مایەر، و. شەفیقی حاجی خدر، هەولێر ٢٠١٤

لەو نێوەشـــدا تـــا دەهـــات لە فەڵەســـتین تونـــدوتیژی بەرەو دژوارتـرین دۆخ دەڕۆیشـت. لە کۆتـایی کـانونی یەکەمـی ١٩٤٧دا تیرۆرسـتانی ئیرگـون نارنجۆکیـان فڕێـدایە نێـو گردبـوونەوەیەکی عەرەب لە دامودەزگای پاڵاوگەی نەوت لە حەیفا. عەرەبەکانیش بە زەبـرەوە دەسـتیانکردەوە و ٤١ جوویـان کوشـتن و ١٧ کەسـی دیکەشیان لێ برینداركردن. پاش سێ ڕۆژانیش جووەکان لە تۆڵەدا و لە هێرشـێکیان لە حەیفـادا ١٤ عەرەبیـان کوشـتن. لەو کـات ڕاپۆرتی ئەوەش پەیدابوو، کە سەدان چەکداری عەرەب لە نێویاندا سـەرکردەی گەریـلای بە سـام «فەوزی ئەلخاشـوقچی» بـێ هـیچ بەربەستێک هاتووەتە ناو فەڵەستین، زایۆنیستەکانیش لەم بارەیەوە بریتانییەکانیـان بە خەتابـار دەزانـی. بریتانییەکـانیش ڕاشکاوانە ئەو تۆمەتەیـان ڕەتکـردەوە. کۆمسـیاری بـاڵای بریتـانی لەو بـارەیەوە درکانـدی: "ئەگەر هەوڵ و کۆششـی ئاسایشـپارێزانەی ئـێمە لە مـاوەی مـانگی ڕابـردوودا نەبـووایە، ئەوا هەر دوو کـۆمەڵگەکە بە چڕی پێکهەڵدەشاخان و کوشتارگەی سامناکی لێدەکەوتەوە."[٢٨]

دیار بوو هەر ئەمەش ڕوویدا. کۆمسیۆنی فەڵەستین کە نەتەوە یەکگرتووەکـان بـۆ چارەسـەری دابەشـکردنەکەی دایـنابوو، لە ١٦ی شوباتی ١٩٤٨دا ڕاپۆرتی خۆی بەرزکردەوە، بەوەی لە ماوەی سێ مانگـدا دوای دەنگـدانی کـۆمەڵەی گشـتی لەسـەر دابەشـکردنەکە، ٢.٧٨٨ کەس کوژراون یان برینداركران زۆرینەشیان لە جوو یان لە عەرەب بـوون. هەروەهـا کۆمسـیۆنەکە هۆشـداری ئەوەی دا کە بـاری ئاسـایش دادەڕمـێ، مەگەر "ڕێکـاری دروسـت" بگیـرێنەبەر، و فشاری خۆی بە کردەوە بسـەلمێنێ و ڕەوشـەکە ڕزگاربکا، چونکە لەوەتەی کـۆمیتەی بـاڵای عەرەب گوتـوویەتی ئەوا بە هەمـوو هێزیـانەوە بە گـژ هەمـوو هەوڵێـک بـۆ دروسـتکردنی دەوڵەتێکـی

جوودا دەچنەوە، ئیدی بەم گوتەیە ورەی عەرەب بەرز ببووەوە.[٢٩] کردەنیـــازەکەی کۆمســـیۆنەکە ڕوون بـــوو؛ فەڵەســـتین لەبەردەم تاقیکردنەوەیەکی گەورەی دەسەڵاتی نەتەوە یەکگرتووەکاندایە. خۆ ئەگەر نەتەوە یەکگرتووەکـــان خواســـتی خـــۆی نەســـەپێنێ، ئەوا لەوانەیە دوا تەکانی دەبێ.

لەگەڵ ئەوەشـدا کەس ئامـادە نەبـوو سـەرباز بـۆ ئەوێ بنێـرێ. «وارن ئوســـتینWarren Austin»ی نـــوێنەری وڵاتە یەکگرتووەکـان لە نەتەوە یەکگرتووەکانـدا مشـتومڕی لەسـەر ئەوە بـوو، کە نـاکرێ هێـزی سـەربازی بـۆ ئەوێ بنێـردرێ، چـونکە بڕوانامەی نەتەوە یەکگرتووەکان تەنیا ڕێگە بە بەکارهێنانی هێز لە نـاکۆکی نێودەوڵەتییـدا دەدا، بەڵام خـۆ ئیـدارەی ئەمریکـی نیـگەران بـوو لەوەی ئەگەر هێـزی سـەربازی بـۆ ئەوێ بنێـردرێ، ئەوا لە وڵات پێشوازی لێناکرێ و وێڕای ئەمەش دەبێتە مایەی بانگهێشتنی هێـزی یەکێتیـی سـۆڤیەتیش. فەرەنسییەکانیش بە هەمـان شـێوە لە نـاردنی هێـز دڕدۆنـگ بـوون. هەرچەنـدە کـاردانەوەی بـاکووری ئەفریقا لەمەڕ دەنگدانی بۆ پڕۆژەی دابەشکردنەکە ملکەچانە بوو، بەڵام ئەوان نەیاندەویست لە سیاسـەتێک بگلێن، هێـزی لە بەرانبەر عەرەبەکـانی فەڵەسـتیندا بەکـاربهێنرێ. سوکوئاسـانیش «بـێڤن» یەکلاکەرەوانە ئەو ڕوانینەی لای ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسـایش نەهێشتبووەوە، کە بریتانیا دوای ١٤ی ئایار هیـچ بەرپسیاریەتییەک لە ئاسایشپارێزی فەڵەستیندا ببینێ.

لە ٢٤ی شوباتیشـدا «ئوسـتن» لە دوا هەوڵیـدا پێشـنیازێکی بـۆ گەیشـــتنە ســـازانێک کـــرد، بەڵام بیـــرۆکەکەی هەر زوو لە لایەن ئەنـــدامەکانی دیـــکەی ئەنجـــوومەنی ئاســـایش ڕەتکـــرایەوە. «پـارۆدی»ی نوێنەری فەرەنساش بە حکومەتەکەی خـۆی گـوت؛

لەو باوەڕدایە بڕیاری دابەشکردن بڕیارێکی مردوو بێ و هەقە ڕاسپاردەیەکی کاتی متمانەدار لە فەڵەستین دروستبکرێ تا بێتە پرد بۆ بەیەکبەستنەوەی کۆتایی ماندات تا گەیشتنە خاڵێکی چارەسەری. لە وتارێکیشدا لە ٤ی ئایاردا ڕایگەیاند، فەرەنسا لە پشتگیریکردنی نەخشەی دابەشکردن پاشەکشەدەکا. ئەوسا «جۆرج مارشال»ی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لە نەبوونی ڕێککەوتنێک لەنێوان عەرەب و جوودا یان لە نەبوونی ڕێککەوتنێک لە ئەنجوومەنی ئاسایشدا، بانگی سازدانی کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانی لە ٢٠ی مانگدا کرد. لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو ڕوانینەی کە شانشینی یەکگرتووی بریتانی لە ناوەڕاستی مانگی ئایاردا منداتەکەی کۆتاییپێدێنێ و بۆشایەکی ئاسایشپارێزی لە فەڵەستین دروستدەبێ، ئەویش هەروەک «پارادی» داوای شێوە دەسەڵاتێکی ڕاسپێردراوی کاتی کرد.[٣٠] ئینجا وەزارەتی کاروباری دەرەوە لە حکومەتی بریتانی نزیکبووەوە ئاخۆ ئامادەی شتێکی وەهایە.

کورتەوەڵامی بریتانیاش نەخێر بوو. «بێڤن» لە کۆبوونەوەی کابینەکەی لە ٢٢ی ئازاردا تاموبۆی هۆشدارییەکەی ئەمریکییەکانی کرد. ئەو چەپەڵانە بە هاوڕێکانی گوت چی دەقەومێ کاتێک ترومان ڕێگە بە کاریگەری و سیاسەتی دەرەوە لەسەر هەڵبژاردن بدا و ئەویش نایەوێ لە لێکەوتەی ئەوەدا سەربازەکانی بکاتە قوربانی.[٣١] لەو کاتەشدا پرۆژە قانونی کۆتایهێنان بە ماندات دەچووە بەردەم پەرلەمان. سەرەتا «بێڤن» دەیەویست دەنگدانی نێو پەرمان دوابخا تا بە تەواوی بیر لە نەخشەکەی مارشاڵ بکاتەوە، بەڵام کاتێ ئەمەی بۆ ئاشکرا بوو، کە نەخشەکە لەوانەیە واتای مانەوەی

بریتانییەکان لە فەڵەستین بگەیەنێ، ئەوە بوو ڕای خۆی گۆڕی. ئەو قسەکەی وەها کۆتاییپێهێنا: "زۆر باشە، با تێپەڕێ."

سێ ڕۆژ دواتر، «شموئیل ئارییێل»ی نوێنەری ئیرگون لە پاریس یاداشتێکی ڕادەستی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەرەنسا کرد. بەڵگەنامەکە پێشنیازی ڕێککەوتننامەیەک لە نێوان ئیرگون و حکومەتی فەرەنسادا دەکا، بە هۆیەوە داوا لە فەرەنسا دەکا دوو هەنگی سەربازی ئیرگون پڕچەک و ئامادەبکا، بۆ هەنگێکیشیان بنکەیەک لە شوێنێک لەسەر خاکی فەرەنسادا بکاتەوە تا ئەو کاتەی دوای ڕۆژی ١٤ی ئایاردا داوادەکرێنەوە.[٣٢] «ئارییێل» لە نامەکەیدا بۆ وەزارەت هیوای خۆی بەوە دەربڕیوە بەڵکو «جۆرج بیدو» بە خێرایی ڕێکارەکان پەسەندبکا. ئەو وەها یاداشتەکەی کۆتاییپێهێنابوو؛ "لەبەر تیشکی پرسە پێویست و لەناکاوەکە، پێزانینی زۆرم بۆ ئەوە هەیە بەڵکو تا زووە لە ئەنجامە پەسەندکراوەکە ئاگادارمبکەنەوە."[٣٣]

ئەم یاداشتە وای کرد پەیوەندییە باشەکانی نێوان ئیرگون و حکومەتی فەرەنسا ببووژێنەوە، کە پێش دوو هەفتە لە باری تەقینەوەدا بوو. ئاخر لە مانگی کانونی دووەمی پێشوودا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا جاڕی ئابلۆقی باری چەکی کەشتی بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دا، هاوپەیمانەکانیشی ڕاسپارد هەمان هەڵوێست بنوێنن. لە ٥ی ئازاری ١٩٤٨دا کاربەدەستانی فەرەنسا لە نزیک مارسیلیا دەستیان بەسەر جبەخانەیەک و سەرپەرشتیارەکانیدا گرت، کە ئەندامی ئیرگون بوون. تا ئەوێ دەمێ ئیرگون چەکەکانیان لە کارخانەیەکی زریزەبەندی لێکدەدا؛ هەڵبەتە پێویستیان بە سەرچاوەی نوێ و چەکی باشتر هەبوو. «سامۆئیل کاتز» گێڕایەوە؛ "ئێمە هێشتا مابوومان تا دڵخۆش بین،

دەمـــانزانی ئەو کەلێنـــی نێـــوان پێویســـتییەکان و ســـەرچاوەی دەرامەتەکانمـان گەلێک گەورە و ڕێگر بـوو. بـایی ئەوەنـدە نەبـوو ٥٠٠٠ پیاوی بەهێزی ئیرگونی پێ بکرێتە سوپایەکی کارا، هەروەها ئێمە دەبووایە پیاوەکانمان پڕچەک کردبان."[٣٤]

بە نیـازی ئەوەی قەنـاعەت بە حکـومەتی فەرەنسـا بکـا تـا ئەو جبەخانە و سەرپەرشتیارانی ئازادبکا، ئەوە بوو نوێنەری ئیرگون سەردانی نوێنەری تایبەتی حکومەتی فەرەنسی لە فەڵەستین «ڕێنێ دێ لیشـاریێ René de Lacharrière»ی کرد. کابرای ئیرگون ئەوەی وەبیـر نـوێنەرە فەرەنسـییەکە هێنـایەوە، کەوا بریتانییەکـان یـارمەتی عەبـدوڵڵایان داوە و هۆشـداری دایە «لیشـاریێ» بەوەی "ئەو ڕاستییەی کە پۆلیسی فەرەنسی کە بۆ ماوەیەکی درێژ بێئاگا نەبووە لە چالاکییەکانمان، کەچی ئێستا خۆی گورج کردووەتەوە و هاوڕێکانمـان دەگرێ، ئیرگونیش ئەمە تەنیا بە نیشانەی نەیارێتی لێکـدەداتەوە... ئـێمە بە قـووڵی نیگەرانـین لەوەی کە فەرەنســا دەسـتبەرداری سیاســەتە نەریتیـیەکەی بـووە، بەوەی دەسـتی لە یارمەرتیـدانی خەڵکـی چەوسـاوە هەڵگرتـووە." ئەو لە قســەکانی ئەوەشی بۆ زیادکرد: "دەستهەڵگرتن لەو جبەخانە دەستبەسەرەدا بۆ ئێمە پرسی مان و مردنە."[٣٥] شتێکی ڕوون بوو «لاشاریێ» بەو چـاوپێکەوتنە هەراسـان بـوو. ئـاخر ئەو بە بیـر پاریسـی هێنـایەوە؛ "ئێسـتا ئیرگـون هێزێکـی گرنگـی چارەنووسسـازە لە فەڵەسـتین. ئەوەش ڕاستییە کە وەها باشترە ئەوان نەبنە مێملمان، ئەوەش هەر ڕاسـتییە تـا ئێسـتا ناڕاسـتەوخۆ ئەوان لە بەرژەوەنـدی فەرەنسـادا بوونە."

لە پاریســیش، «بیـدو» و ڕاوێژکارەکـانی قـایلبوون. «هیـلـل کـوک»ی دامەزرێـنەری کـۆمەڵەی فەرەنســی بـۆ ڕزگـارکردنی

فەڵەستین لۆبییەکی هاوشێوەی کرد، ئەوەش زانرا بریتانیا هەوڵی ئەوە دەدا بە فرۆفێڵێـــک پـــێچەبەدەورەیەک بە دوای ئـــابڵۆقەی چەکگەیشتن بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بکا. لە سەرەتای ساڵەکەدا ئەفسەرانی دەزگای هەواڵگریی فەرەنسی هەوڵێکی بریتانیان بۆ شکاندنی ئـابڵووقەی چەک لە نێوان کۆمپانیایەکی سویسری و ئەسـیوپیا پـووچەڵکردەوە، ئەمەش دوای ئەوەی دڵنیـابوونەوە، مەبەست لە چەکەکە گەیشتنبوو بە دوامەنزڵی خۆی لە میسر و ئوردن. ئەوانیش لێبڕوانەبوون لەسەر ئەوەی نابێ بریتانیا لە دوا مانگەکانی پاشاگەردانی مانداتەکە بە پێگەیەکی بەهێزتر لە جاران دەربکەوێـتەوە. ئیرگـونیش نیـازی بەرزەفـڕانەی هەبـوو لەوەی دەوڵەتی جوو تا ئەودیوی ئوردنیش درێژبببێتەوە، ئەمەشیان وەک ڕێـــگەیەک بـــۆ ڕووبەڕووبـــوونەوەی لەشـــکری عەرەب بە سەرکردایەتی گلەب بەکارهێنا و پێیان بیرۆکەکەی باش بوو.

«جاک بۆیسیر Jacques Boissier»ی ڕاوێژکاری «بیدو» بە شێوەیەکی تایبەت مەیلی بەلای ئیرگوندا چوو. لە دەستپێکی مانگی ئایاردا یاداشتێکی نووسی تێیدا داوایکرد، پێویستە فەرەنسا پشتی ئەو گرووپە بگرێ، ئەو گروپەکەی وەها وەسفکردبوو "وەنەبێ ئەوان دەستەیەکی تیرۆریست یان گەریلا بن، بەڵکو ئەوان سەربازی زۆر بە دیسپلینن، زۆر باش ڕاهێنراون و بۆ جەنگ و بردنەوە ڕابەرایەتی کراون."[٣٦] دەسەڵاتدانی فەرەنسا هاندران تا چاو لەو برە چەکەی کڕیویانە و جووەکان بە دزییەوە لە فەرەنسا دروستیکردووە بپۆشن، یان لە ڕێی خاکی فەرەنسییەوە چەک و تفاقی جەنگی باربکرێ و بگوازرێتەوە، ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو ئابڵوقەی ئەمریکا سەرکردایەتی دەکرد. «بیدۆ»ش بەگوێی ڕاوێژی «بۆسیر»ی کرد. لە کۆتایی مانگی ئایاردا ڕێککەوتننامەی نهێنی

لەگەڵ «ئارییـل» سـازدرا. بەگـوێرەی ڕێککەوتننـامە نهێنیـیەکە فەرەنسـا بـایی ١٥٣ ملیۆن فرانک چەکوچۆڵیـان بـۆ دابینکردن، لە بەرانـبەر ئەوەشـدا هەژمـوونی ئیرگـون لە نێـو دەوڵەتە نـوێیە سەربەخۆیەکەدا بە بەرژەوەندی فەرەنسا بەکاربهێنێ. چەکەکان لە بەنـدەری «بـۆوک» لە سـەرەتای مـانگی حوزەیرانـدا ڕادەسـتی «ئارییـل» کران و لە کەشتی «ئاتالێنا Altalena» بـارکران، ئەو کەشـتییەی ئیرگـون بـۆ مەبەسـتی گواسـتنەوە کڕیبـووی، کەشـتییەکەش گەیشـتە تەلئەبیب. کەچـی کەشـتییەکە بە فەرمـانی بنگۆریۆن لە کەناری تەلئەبیبدا نغرۆکرا بۆ ئەوەی ئیرگون نەبێتە ڕێکخراوێکی هەرە بەهێز[١٣١]، بەڵام ئەو سەودایە دۆستایەتی نێوان جـوو و فەرەنسـای پشتڕاسـتکردەوە: فەرەنسـا تـا ١٩٥٦ بـووە سەرلیستی ئەو وڵاتانەی چەکی بە ئیسرائیل فرۆشت.

لە هەوڵێک بۆ شکاندنی گەمارۆی سەر ئۆرشەلیم، کە بە هێزە عەرەبە نەیارەکـان دەورەدرابـوو، لە ڕۆژی ١ی نیسـانی ١٩٤٨دا، زایۆنیسـتەکان هەڵمەتـی ئۆپەراسـیۆنی «ناخشـۆن Nachshon» دەسـتپێکرد بەڵکـو کۆتـایی بە گەمـارۆی عەرەب بۆسـەر شـارە پیـرۆزەکە بهێـنن. پێـدەچوو لەشـکری عەرەب بەسـام بـێ- ئەو باندۆرەی هانی زایۆنیستەکانی دا تا خۆبەخشانە چەک و پارەی بۆ تەرخان بکەن- بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو، عەرەبەکان بە تەواوی

---

١٣١ لەم دوو کتێبانەی خوارەوە ڕای هەردوو لا، بۆچوونی بنگۆریۆن و هەروەها بیگنیش باش ڕوونکراوەتەوە، بەڵام لە لێکەوتەدا ئەوان بەسەر پرسێکدا زاڵ بوون، کە مایەی بەهێزبوون و یەکێتییان بوو لە پێناو دروستکردنی دەوڵەتەکەیان، ئەویش نەکردنی شـەڕی براکوژییە، بڕوانە : ١- داود بنگۆریۆن، دامەزرێنەری دەوڵەتی ئیسرائیل، نووسینی ؛ ڕۆبەریت سەنت یۆهن، وەرگێڕانی ؛ شەفیقی حاجی خدر ، هەولێر ٢٠١١، ٢- یاخیبوون، مناحیم بیگن، لە پەراوێزی پێشتر ئاماژە بەم کتێبە دراوە.

یەکگرتوو نەبوون. دوای ئەوەی کۆمکاری عەرەبی کۆبووەوە تا بڕیار لەسەر تەکتیکەکانی خۆی بدا، ئەفسەرێکی بریتانی لە سوپای عەرەبی ئوردن لە عێراقییەکی پرسی ئاخۆ کۆبوونەوەکە بەچی کۆتاییپێهات. ئەویش وەڵامیدایەوە؛ "نایاب بوو. هەموومان لەسەر ئەوە کۆک بووین هەر یەکەمان بە جیا بجەنگین."[٣٧] لە بەرەی باکووری فەڵەستین «فەوزی ئەلخاشوقچی» لە نێوان نابلس و جەنیندا دەستبەکار بوو، ئەو شوێنەی دە ساڵ پێشتر هەرای سەربزێویی عەرەبەکانی تێدا ڕوویدابوو. لە باشووریش «عەبدولقادر حوسێنی» ئەو پیاوەی موفتی وەک فەرماندەی سەرەکیی فەڵەستین دابنابوو، دەستبەکار بوو، ئەو «قەستەل» کە شارێکی گرنگ بوو لەبەردەستیدابوو، بەسەر ڕێگەی ئۆرشەلیم و یافاشی دەنواڕی، بەڵام لەبارەی چەکەوە کورتهێن بوو. پاشخانی هۆکارەکەش ئەوە بوو هەریەک لە سوری و ئوردنییەکان ڕەتیانکردەوە چەک بۆ هێز و بارەگاکەی دابینبکەن. ئاخر «شوکری قوتلی» سەرۆکی سوریا پشتی «فەوزی ئەلخاشوقچی» دەگرت، لە کاتێکدا عەبدوڵلاش متمانەی بە «گلەب» بوو، ئەو کەسەی لەپڕ بریتانییەکان خۆیان لێ بێبەریکرد، ئەمەش هەوڵێکی لاواز بوو بۆ ئەوەی وا نیشانبدەن، کە پەیوەندییان بە کاروباری ئەوەوە نییە.

شتێکی ئاسانیش نەبوو کە بۆچی «ئەلقوتلی» و «عەبدوڵلا» نەیاندەویست «حاجی محەمەد ئەمین ئەلحوسەینی» دەست بەسەر کەناری خۆرئاوادا بگرێ: ئاخر هەریەکەیان دەیەویست ئەوی دیکە لە ناوچەکە بارنج بکا. هەڵبەتە عەبدوڵلا لە قۆناغی یەکەمی نەخشە مەزنەکەی لکاندنی ناوچە عەرەبنشینەکانی فەڵەستینی لە پێشچاوی خۆی دانابوو. «ئەلقوتلی»ش کە هێشتا بە قووڵی هەستی بە

هەڕەشەی کراوەی عەبدوڵلا لەبارەی سوریایەکی گەورەتر دەکرد، لای خۆی یەکلایکردبووەوە، کە «ئەلقاوقچی» بۆ وەستان بە ڕووی مجێزبەرزی شای ئوردنییەکان بەکاربهێنێ. لێکەوتەی ئەو هەموو شەڕە دەنووکەی نێوەخۆیان ئەوەی بە نێوچاوانەوە بوو، کاتێ هێزی گوڵبژێری هاگانا بە ناوی «پالماخ» لە ٣ی نیساندا «قەستەل»ی لە عەرەبەکان ستاندەوە، «عەبدولقادر حوسەینی» هەوڵێکی زۆریدا تا شوێنەکە وەربگرێتەوە بەڵام لە چەک و تفاقی کەم بوو. یەکێک لە ئەفسەرەکانی وەهای نووسی: "ئێمە خەریک بوو فیشەک و تەقەمەنیمان لێدەبڕا و داوای یارمەتیمان لە سوپای ڕزگاری عەرەبی[٣٨] کرد و لە قۆشەنە سوپاکەی عەرەبی ئوردنیش کرد، کە شوێنەکەیان لە ئێمەوە نزیک بوو، بەڵام وەڵامیان نەدایەوە."[٣٩] تەنانەت داوای ڕاستەوخۆی «عەبدولقادر حوسەینی»یش بووە بەردی بنی گۆمێ. ئینجا کەوتە سەرزەنشتکردنیان و گوتی: "ئێوە هەموو ناپاکن و مێژووش ئەوە تۆماردەکا کە ئێوە فەڵەستینتان دۆڕاند!" ئەو بە خۆی لە هەوڵی گرتنەوەی عەرەب بۆ ناوچەکەدا کوژرا. عەرەبەکانیش لەوێ ٥٠ دیلی جوویان کوشتن.

لە بەرەبەیانی ڕۆژی ٩ی نیساندا، ئەو ڕۆژەی تەرمی «عەبدولقادر حوسەینی» لە ئۆرشەلیم بە خاک دەسپێردرا، هێزێکی شەڕکەری ئیرگون و تاقمی ستێرن پەلاماری گوندی «دێر یاسین»یان لە ڕۆژئاوای شارەکە دا. دوای گرتنی گوندەکە ٢٥٠ کەسیان کوشت –کە نزیکەی سێیەکی گوندنشینەکە بوون– ئەوەی مابونەوەش ڕووەو ئۆرشەلیم ڕۆیشتن. شاهیدەکان ئەوانەی کە زوو گەیشتبوونە ئەوێ بە چاوی خۆیان ڕادەی کوشتارە سامناکەکەیان بینیبوو. یەکێ لە پیاوەکان ژنێکی دووگیانی بینیبوو،

زگی هەڵدڕابوو، کۆرپەلەکەی کەوتبووە بەرپێی. دەمودەستیش کردە ویرانکارییەکە لە لایەن ئاژانسی جووەوە سەرکۆنەکرا، بەڵام خۆ ڕوونبوو کردەوەکە بە مەبەست بوو. یەکێ لە ئەفسەرانی «گلەب» پێشتر لە کاربەدەستێکی جووی پرسیبوو ئاخۆ ڕەوشەکە دوای ١٤ی ئایار، دوای ئەوەی بریتانییەکان وڵات جێدەهێڵین چ سامناکییەک ڕوودەدا. ئەویش وەڵامی دابووەوە: "نا، نەخێر، ئەم شتە چارەدەکرێ. هەر بەیەک دوو کوشتارگە لە کۆڵیان دەکەینەوە."[٤٠] ئەوە بوو هەر چوار ڕۆژ پاشتر، عەرەبەکان تۆڵەیەکی هاوچەشنیان کردەوە، بۆسەیەکیان بۆ کاروانێکی پزیشک و کارمەندانی نەخۆشخانە دانایەوە، زیاتر لە ٧٠ دکتۆر و پەرستار و خوێندکاری زانکۆی عیبریان کوشتن.

خۆی پێشتر عەرەبە داراکان لە فەلەستین هەڵاتبوون، بەڵام بڵاوبوونەوەی هەواڵی ئەوەی لە «دێر یاسین» ڕوویدا، وای کرد کۆچڕەو پەیدابێ. لە ١٨ی نیسان لە حەیفادا ، «هیوگ ستۆکوێل Hugh Stockwell» فەرماندەی بریتانی بە کاربەدەستانی ئاژانسی جووی ڕاگەیاند، ئەوان پێش دەرچوونی کۆتایی بریتانییەکان لە مانگی دادێ، خەریکی چۆڵکردنی پێگە و پۆستەکانی ئەوێ دەبن. «ئێدوارد هێندرسن Edward Henderson»ی یەکێ لە ئەفسەرە بەردەستەکانی «ستۆکویل» گێڕایەوە: "بە ڕوونی دیار بوو ئێمە شارەکە ڕادەستی جووەکان بکەین، ئاخر نزیکەی هەموو عەرەبەکانی ئەوێ لە ڕێی سوپای تەکوزی جووەوە دەرکرابوون، هەموو ئەمەش لەبەرچاوی ئێمەدا لە ڕۆژانی ٢١ و ٢٢ی نیساندا ڕوویدا، کە زیاتر ٢٤ سەعاتی نەخایاند." چوار ڕۆژ بوو بڵندگۆیی هاگانا هاواریدەکرد، بە عەرەبەکانی ڕادەگەیاند شارەکە جێبهێڵن بەر لەوەی کارلەکار

بتـــرازێ. بەڵام بە گـــوێرەی قســـەی «هێندرســـن» ئەو کـــاتەی "لە ڕۆژی ٢٣هەمـــی مـــانگەوە گلەیـــی ئەوەیـــان کـــرد کە نـــاتوانن خزمەتگوزارییەکـــانی شـــارەوانی شـــارەکە بەگەڕ خەنەوە ئـــاخر کرێکـــارە عەرەبەکـــانی شـــارەوانی لەوێ نەمـــابوون، بە قەولـــی جووەکـــان: "ســـەیرە ئەوان شـــارەکەیان چـــۆڵکردووە."[٤١] ئەو عەرەبانەی لەوێ ڕۆیشتبوون، کارێکی ئاوەزمەندانەیان کردبوو، ئـاخر هاگانـا بە فەرمـانی وەهـا هـاتبووە نـاو، "هەر عەرەبێکـت تووشـهات، بیکـوژە، ئـاگر لە هەمـوو شـتێک بەربـدە و بە زەبـری تەقینەوە دەرگەکان بخەرە سەر گازی پشت"، ئەمەش هەمووی لە ئۆپەراسـیۆنێکدا بـوو، کە نازنـاوی «مقەسـەکان»ی هەڵگرتبـوو.[٤٢] زایۆنیستەکان بە کۆتایهاتنی مانگی نیسان دەستیان بەسەر تەبەریا و یافاشدا گرت.

«جێمس پۆلۆک James Pollock»ی ئەفسەری بریتانی دوا ڕۆژەکانی ئاوابوونی خۆری دەسەڵاتی بریتانی بەو شێوە وێناکرد: "دەرەقەتـــی وێنـــاکردنی ڕەوشـــی هەنـــووکە نـــایەم. زۆربەی شەوەکانمان لەبەر دەنگی ڕەشاش و تفەنگ خەومان لێنەدەکەوت، ئەو تەقانە ناوبەناو تەقە هورژمی هاوەنی قورسیشی تێدەکەوت."[٤٣] لە کۆتـایی مـانگی نیسانیشـدا بریتانییەکـان مـووچەی کارمەنـدانی خۆجێییـان دا و ئامـادەی ڕۆیشـتن بـوون. سـکرتێری سـەرەکی کە هـیچ ئیشـی نەمابوو بیکـا، کـاتی خـۆی لە نێو ئەو هەراوزەنـایە بە تێنســـکردن بەســـەردەبرد. لە ڕۆژی ١٤ی مانگیشـــدا هەروەک بەڵێنـدرابوو، کۆمسـیاری بـاڵای بریتانیـا بە فـڕۆکە ئۆرشـەلیمی بەجێهێشت، منداتەکە کۆتاییهات و لەسـەر پردی «ئەلنبیشدا» شـا عەبدوللا دەمـانچەکەی دەرهێنـا و تەقەی پێکـرد و هـاواریکرد "بـۆ پێشـەوە!" دوای نیوەی شەویش ترومان دانی بە دەوڵەتی ئیسرائیلدا

نا و لە ١٥ی مانگیشدا بە فەرمی یەکەمین شەڕی عەرەب-ئیسرائیل هەڵگیرسا.

ساڵانێک پاشتر، لە «سێر جۆن شۆو Sir John Shaw»ی سکرتێری سەرەکی بریتانی لە فەڵەستییان پرسی، ئەو کەسەی لە تەقاندنەوەی هوتێلی شا داود بەرنەکەوت و ڕزگارییبوو، ئاخۆ چۆن تۆماری مانداتی بریتانی هەڵدەسەنگێنێ.

ئەویش گوتی: "لە زۆر ڕووەوە ئێمە لەوێ ئەوەی پەیوەندی بە خەڵکەوە هەبوو کاری باشمان کرد، هەر بەڕاستیش ئێمە وەهامان کرد[٤٤]، مەبەستمە بڵێم هەموو جۆرە بەدکاری و بەدقۆستنەوەیەکمان لەناوبرد و بەسەریدا زاڵبووین، بەڵام،" ئەو دوودڵ بوو: "بەڵام ئەگەر تۆ بە لایەنی پاکوبێگەردی فەلسەفی، لە ڕوانگەی بیروبۆچوونی باڵاوە لێیبڕوانی، پێمولیە بێ ڕەوشتی بوو، پێم وایە شتەکە ... نەوەک هەر بێ ڕەوشتی بوو، بەڵکو ناژیرانەش بوو."

لە «شۆو»یان پرسی: "بۆچی؟"

"بۆچی؟ زۆر باشە... چونکە ئەوە نە ئیشی تۆیە و نە ئیشی من و نە ئیشی بریتانیا و نە ئیشی هیچ کەسی دیکەیە دەست بخاتە کاروباری وڵاتی خەڵکی دیکە و پێیان بڵێ چۆن خۆیان بەڕێوەیبەرن، تەنانەت ئەگەر بە باشیش بەڕێوەیبەرن. دەبێ لێیان بگەڕێی بەخۆیان کاروباری خۆیان هەڵبسوڕێنن.

پاشبەند

هەق و پای حیساو[١٣٢]

کاتێک لە ٦ی کانونی دووەمی ١٩٤٩دا سێ کەس بە توندی لە دەرکەیان دا و مکوڕبوون لەسەر بینینی، «ستیرلینگ»یش خۆزایی حەزی لێ نەبوو بیانبینێ. خۆی ئەمە لە ئەنگۆرەی یەکشەممەدا بوو، سێ کەسەکە چاوەڕواننەکراو بوون، خۆی و «ماریگۆلد Marygold»ی ژنی لەسەر خوانی شێواندا دوو میوانیان هەبوون. کۆلۆنێک «ستیرلینگ»ی تەمەن ٦١ ساڵە، ئەفسەری پاشکۆی پێشووی بریتانی لای حکومەتی سوریا و هەنووکەش پەیامنێری ڕۆژنامەی «تایمز»ە لە دیمەشق، هەقبوو متمانەی بە هەستی خۆکردییانەی خۆی کردبا، بەڵام خۆ ئەو دەستبڵاو بوو، هەمیشەش لەبارەی پارەوە کورتهێن بوو. دەشیزانی نەیدەتوانی سەفقەیەکی ڕۆژنامەنووسیانە لەدەستبدا، چونکە ڕۆژنامەی «تایمز» پێشتر پەیامنێرەکەی پێش ئەوەی لە سەر لەدەستدانی چیرۆکە هەواڵێک لەسەر کار لادابوو. سەبارەت بە ئەزموونی خۆی بەر لە سی ساڵ، ئەو ڕۆژە خۆشەی مانگی تشرینی یەکەم کاتێ

١٣٢ دەقی ناونیشانەکە بە ئینگلیزی A settling of scoresە و بە عەرەبیش ڕێک دەبێتە (تصفية الحسابات). دیارە ئەمەش ئیدیۆمێکە واتای یەکلاکردنەوەی هەژماریی دارایی و هەروەها تۆڵە لەسەر یەک نەهێشتن دەگرێتەوە. بۆ ئەم دەستەواژە یان ئەم ئیدیۆمە زۆر گەڕام و پرسیارمکرد، سەرەتا هەر حەق و حسێب و پاک لە پاکم دانا، دواتر ڕۆژێک ئەم باسەم لەگەڵ مامۆستا «حەمەی حەمەباقی» باسکرد، ئەویش گوتی ئیدیۆمێکی بنزاری ئەردەڵانی لە «سنە» هەیە، منیش پڕ بە پێستم زانی و دامنا.

لەگەڵ لۆرانسی عەرەبستان گەیشتە دیمەشق، دەیزانی دەکرێ سوریا چەند پێشبینینەکراو بێ.

پاش یەک چارەکە سەدەش لە حوکمڕانی لەبن دەستی فەرەنسادا، سوریا سەربەخۆیی خۆی وەرگرت، لەو کاتەوە سوریا بە شێوەیەکی دژوارانە ناسەقامگیر بووە، تەنانەت بە پێوەرەکانی خودی هەرێمەکەش. تا گەیشتە کانونی دووەمی ١٩٤٩دا و لەو ساڵەدا دوو جاران کودەتا کرا. «شوکری قوتلی» کە ئاراستەی وڵاتەکەی بەرەو سەربەخۆیی برد، لە مانگی ئازاردا لە لایەن ئەفسەرێکی سوپا بە ناوی «حوسنی زەعیم» لەسەر دەسەڵات هێنرایەخوار. هەر ئەو «حوسنی زەعیم»ەش لە لایەن سەرۆکی سوریا «سامی ئەلحەناوی»یەوە کوژرا، ئەو سەرۆکەی لە مانگی ئابدا دەسەڵاتی گرتەدەست. بۆ ئەوەی کردەوە دڕندانەکەیشی بشارێتەوە، کە چۆن حوکمڕانەکەی پێش خۆی لەسەر دەسەڵات لابرد – بە قەولی دیپلۆماتێکیش، ئەو بوونەوەرە قەڵەوەی بە هێلکە شەیتانۆکەیەکی بێ مێشک دەچێ–، ئەوە بوو جاڕی هەڵبژاردنی دا، کە تەنیا یەک ڕۆژیش بۆ هەڵبژاردنەکە مابوو.

دەنگدانەکە مایەی مشتومڕ بوو، چونکە «ئەلحەناوی» لە شارە دێرینەکەی حەلەبەوە، لە باکوور هاتبوو، ئیدی هەرچی خێڵە نیمچە ڕەوەندە (بەدووەکان)ی ڕۆژهەڵاتی سوریا بوو لەسەر ئەو بنەمایەی گوایە ئەوان لەبەردەم مانۆر و فەندوفێڵی دەرەکی، کە لەودیو سنووری بیابانەوە دزە دەکاتە نێویان، خۆیان ناگرن. ئەو گرژییەی نێوان خەڵکی نیشتەجێی شارستان لە ڕۆژئاوای بەپیتوفەڕ و ئەو هۆزە ڕەوەندە دڕە تووڕانەی ڕۆژهەڵات یەکێک بوو لەو چەندان هۆکارە دژوارانەی وای لە سیاسەتی هەنووکەیی سوریا کردبوو شڵۆقببێ. ئەو هۆزانە لە ناخەوە تووڕە ببوون

بەوەی ئەوان لە کـــــردەی دەنگدانــــــدا دوورخرابــــــوونەوە، «سترلینگ»یش بە مەی دەزانی، چونکە ئەو چووبووە قوولایی بیابان و هەشت هەفتە پێشتر ڕاپۆرتی لەسەر پەستی و هەراسانی ئەوان نووسیبوو.[٢] کاتێکیش سێ پیاوەکە لە دەروازەی شیپانی ماڵەکەی ئەو وەستابوون، وای زانی ئەوان لە لای ئەو شێخە دەستڕۆیشتووەی بیابان نێردراون، کە کۆنە دۆستی خۆی بوو. «ستیرلینگ» سووربوونی پیاوەکانی بەردەرکەی لەوەی خانەخوێ ببینن بەوە لێکدایەوە بەڵکو هەواڵێکیان لەبارەی هەڵبژاردنە لە گوینەکە پێبێ. ئەو دوودڵیش بوو، کەچی بە «عەلی» نۆکەری گوت ڕێگەیان بدا بێنە ژوور. ئەمەش سەلمێنەری هەڵە کوشندەکەی بوو.

سێ پیاوەکە بەیەک جار لە ژووری کاری «ستیرلینگ» لێوەژوور کەوتن، بەڵام بە گوێی خانەخوێیەکەیان نەکرد، کە فەرمووی دانیشتنی لێکردن، لە بری ئەوە، ئەوان هەر سوور بوون لە بەرانبەری بە پێوە بوەستن. کاتێکیش «ستیرلینگ» پاکەتە جگەرە زیوینەکەی لەسەر مێزەکە هەڵگرت و ویستی سەر و جگەرەیان پێشکەش بکا، سەردەستەکەیان قسەی پێبڕی و بە شێوەیەکی شوومبارانە لێیپرسی ئاخۆ ئەو خۆیەتی، کۆلۆنێل «ستیرلینگ»ە. کاتێکیش ستریلینگ سەری بەڵێی بۆ لەقاند، پیاوەکە لێیهەڵیکێشایە دەمانچەی کۆلتی ئۆتۆماتیکی.

دواتر ئەوە دەرکەوت، کەوا یەکەم گوللە بەر پاکەتی جگەرەی دەستی ستیرلینگ کەوتبێ. دوو گوولەی دیکە بەر گەدەی، یەکێکیشیان جەرگی بڕی، چوارەم بەر سینگی کەوت. گوللەی پێنجەمینیان دەماری ملی ڕووشاند. ئەوە گوللەی شەشەم بوو باسکی ڕاستەی هەلا بە هەلاکرد و وای لێکرد بە دەوری خۆیدا بخولێتەوە و بکەوێتە سەر ناوکەوەکە.

پاشـــان هێرشـــبەرەکەی «ســـتریلینگ» ڕووی لە عەلـــی کـــرد، ئەویش کە گوێی لە دەنگی تەقە ببوو بە هەشتاو خۆی بە ژووردا کرد، تەقەی لەویش کرد و بەریدایەوە. ئینجا خۆی یاوەرەکانی بە پەیژەکان شۆڕیان کردەوە، خۆیان گەیاندە دەرکە و لەوێشـەوە بۆ سەر شەقام و تێیانتەقاند و بۆیدەرچوون.

سـەرەتا «ماریگۆلـد»ی ژنـی سـتیرلینگ، عەلـی بینـی، لەسـەر مـافوورە ئێـرانییەکە کەوتبـوو، چاکەتە سـپییەکەی شـەلاڵی خـوێن بووبوو. لە ئاوزینگ دابوو، هەوڵیدەدا قسەبکا.

«ماریگۆلـد» لە تەنیشتی چەمـایەوە و تکـایلێکرد: "عەلی، عەلی، چی ڕوویدا؟"

نۆکەرەکەش بە هەناسەبڕکێوە: "خانم، کۆلۆنێل، کۆلۆنێل."

لە هـۆدەکەدا نـووزەیەک هـات. «ماریگۆلـد»یش هەڵسـایەوە. لە پشت مێزەکە، مێردەکەی خۆی بینیەوە، باڵەکانی لێککردبوونەوە، هەر خێراش لەهۆش خۆی چوو.[٣]

پاش چەنـدین ڕۆژ لە تەقەکردن لە پەیامنێری ڕۆژنـامەی تـایمز لە دیمەشـــق، دوو عەرەب لەوێ لە چایخـــانەیەکی شـــارەکە باسوخواسی پەلامـار و تەقەکردنەکەیان دەکرد. یەکێکیان لە ئەوی دیکەی پرسـی؛ "تۆ بڵێی بە ڕاسـتی ئەوان بڕوایان هێنابێ تەنیا بە شەش گولله «ستیرلینگ» بکوژن؟"[٤] ئاخر «ستریلینگ» بە پەڕجوو لە هەوڵی کوشتنەکە ڕزگاری بوو.

ئەو کاتەی «ستیرلینگ» کەوتبوو، خوێنیشی لەبەر دەڕۆیشت و لە هـۆدەکەی لە هـۆش چووبـوو، ئەوەی بەبیـردا هـاتەوە؛ "باشـە، پێدەچێ مردن، یان بەلای کەمییەوە بمرم، بەڵام هەی بە نەفرەت بم ئەگەر ئەمەم بـوێ."[٥] هەرچۆنێـک بـێ ئەوە ئیـرادەی بەهێـزی ئەو نەبوو لە مەرگی گەڕاندەوە، بەڵکو ئەوە یەکێک لە دوو مێوانەکانی

بوون ڕزگاریان کرد. «ئێرنست ئاڵتونیان Ernest Altounyan»، ئەو کەسەی هەر بەر لە ٢٠ خولەک پێشتر گەیشتبووە ئەوێ تا دواای لێبکا ئاخۆ دەتوانێ شەو لای ئەوان بمێنێتەوە، ئاخر ئەو پزیشکێکی ناسراو بوو، خەستەخانەیەکی بچووکی لە حەلەب هەڵدەسووڕاند، کاتی خۆی لە لایەن باوکییەوە دروستکرابوو. «ئاڵتونیان» بە بریتانیا سەرسام بوو. باوکی «ئاڵتونیان» کاتی خۆی کوڕەکەی بۆ قوتابخانەیەکی (ڕوکبی) بریتانی ناربوو، لەوێ «ئێرنست»ی مەشقی پزیشکایەتی دەکرد، هەر لەوێش «دۆرا»ی کچە ئینگلیزی خواست. ئەوان ببوونە دۆستی «ئارسەر ڕانسۆم Arthur Ransome»ی نووسەر، منداڵەکانیشیان بوونە نموونەی کاریکارتۆرەکانی «ڕانسۆم». «ڕانسۆم»یش لەم دواییانەدا ئەوەی ئاشکراکرد، کاتی خۆی بۆ دەزگای هەواڵگریی بریتانی MI6 کاریکردووە. ئەو لە ماوەی جەنگەکەدا و لە باکووری سوریادا کاری بۆ هەواڵگریی سەربازی کردبوو، هەر بۆیەشە لەگەڵ ستیرلینگ ببووە ئاشنا.

لە میانەی نیو سەعاتی دوای تەقەلێکردنەکەدا «ئالتونیان» نەشتەرگەرییەکی بۆ «سترلینگ» کرد. پزیشکەکە بە سەرکەوتوویی دوو فیشەکی لە جەستەی هاوڕێ کۆنەکەی دەرهێنان، بڕیاریشی وا بوو چوار فیشەکی دیکە جارێ وەک خۆیان بمێننەوە. چەند ڕۆژێک دواتر «سترلینگ» وا خۆی نواند، بەرەو چاکبوونەوە دەڕوا، ئەوەش دوای ئەوەی داوای لە پەرەستارەکەی نەخۆشخانە کرد ئاوی بداتێ، ئەوە بوو پەرداخێکی لەسەر سینییەک پێشکەش کرا. ئەویش تەڕدەستانە پەرداخەکەی هەڵگرت و یەکجێ فڕیکرد پاشان لەرزی. تێبینیکرد: "ئەمە ئاوی

سۆدا نەبوو."[٦] دەرکەوت پەرستارەکە بێنیازانە پەرداخەکەی پڕ لە شلەی میتیال کردبوو. دیاربوو ئەلکحولەکە زیانی نەبوو، لە ماوەی چەند ڕۆژێکدا لە نەخۆشخانە دەرکرا. کەمێک دوای ئەوە بەرەو قاهیرە فڕی و هەرگیز جارێکی دیکە نەگەڕایەوە سوریا.

هێمای دژوار بۆ ئەو کەسانەی ویستیان بە مردووی ببینن و بۆچی لەنێو ئەو بەندوباوەی بەر لە مردنی تەقەکردن دەسووڕانەوە. ئەو گوتەیە هەبوو گوایە «سترلینگ» ئاژانسێکی بریتانییە و هەوڵیداوە کار لە ئەنجامی هەڵبژاردنی گشتیی بکا، ئەو هەڵبژاردنەی نۆ ڕۆژ پاش تەقەلێکردنەکەی کرا. ئەو بەندوباوانەش باندۆری خۆیان هەبوو، ئاخر کاتێ لە کۆتاییدا چوار عەرەب لە سەرەتای ١٩٥١ بە تۆمەتی هێرشکردنەکە دادگاییکران، سەرۆکی داواکاری گشتیی سوریایی ئاماژەی بەوەدا، ئەو شتەی تیختیخەی هەر چوار تۆمەتبارەکەی دابوو: "ئەو بڕوایە بوو گوایە «ستیرلینگ» ڕۆڵێکی گرنگی لە لەناوبردنی «ئەلزەعیم»دا بینیوە، هەروەها لە نێو هۆزە عەرەبەکانیشدا کارو چالاکی سیخوڕێتی کردووە."[٧]

کاتێکیش «حوسنی ئەلزەعیم» لە ٣٠ ئازاری ١٩٤٩دا دەسەڵاتی لە «شوکری ئەلقوتلی» ستاند، ئابووری سوریا لە دۆخێکی دژواردا بوو، سوپاکەشی لە مانگی کانونی دووەمی پێشوو لەسەردەستی ئیسرائیلییەکان بەزێنرابوو. ئیدی «زەعیم» پێویستی بەوە بوو لە دوو بەرەوە خێرا بجووڵێ. دوای ئەوەی بە بێ خوێنڕشتن «ئەلقوتلی» لەسەر کورسی دەسەڵات لابرد، دەستی بە گفتوگۆی کراوەی ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیلییەکان کرد و لە ڕێی ڕێککەوتننامەی پارەی نەختینە و چەکیشەوە ڕێگەی بۆ نۆژەنبوونەوەی هەژموونی فەرەنسا، مانداتی پێشوو خۆشکرد؛

بەڵام خۆ «حوسنی زەعیم» زۆر لەسەر تەختی دەسەڵاتدا نەمایەوە. هەر ١٣٧ ڕۆژ لە دەسەڵاتدا مایەوە، ئەوە بوو لە ١٤ی ئابەوە لەسەر تەخت لادراو بە قەنارەوە وەکرا.

خۆی هەر هاوتای «ستیرلینگ»، ڕاپۆرتنووسی بەناوبانگی تایمز بە ناوی «لویس هێرن Louis Heren» لە ئیسرائیلی دراوسێی سوریاوە بوو، کە سەرنجی بۆ سەرچاوەی بەندوباوەکان ڕاکێشا، بەوەی هاوپیشەکەی ڕۆڵێکی لە لابردنی «حوسنی ئەلزەعیم»دا هەبووە. ئەو پیاوەی دواتر ئەو گریمانەیەی بۆ ڕۆژنامە گرتیبەربووەکان دارشت، "هەمیشە ئەوە لە خۆت بپرسە، ئاخۆ بۆچی ئەو بیژمۆتانە درۆت لەگەڵدا دەکەن." «هێرن» ئاماژەی بەوە دا، وەنەبێ سورییەکان بەڵکو ئاژانسی هەواڵی ڕۆژنامەوانی فەرەنسی بوو یەکەم جار ئەوەی گوت گوایە «ستیرلینگ» سیخوڕە، ئەو بەندوباوە کۆنینەیان ژیاندەوە، کە «فێرناند وۆلیڤا ڕۆگێت»ی ژەنەڕاڵی فەرەنسی دوای یەکەمین کودەتای شکستخواردووی سوریا لە ١٩٤٥دا ئەو باسوخواسەی هێنابووە گۆڕێ.[٨] بە بۆچوونی «هێرن» تەقەکردن لە «سترلینگ» پەیوەندی بەم دوژمنایەتییە دێرینەوە هەبووە. وەک ئەو گوتی، شتەکە بەشێک بوو لەو ململانێ گەوج و ناپێویست و هەر بەڕاستیش دژوارە نافەرمییەی لەنێوان فەرەنسی و بریتانییەکانی سەر ئەم زەمینە."[٩] هەروەها ئەو ئاماژەی بەوەشدا، " سەبارەت بە هەوڵەکە کۆلۆنێلی زیاتر بە هۆکارێک دەزانێ لەوەی مشووری ئەوە بخوا دانی پێدابنێ"، ڕێگەی دیپلۆماسی ئاماژەی وەهای تێدابوو کە ئەو زیاتر لە هەواڵنێرێکی ڕۆژنامەوانی بێ.

لە بەرایی ساڵەکەدا «هێرن» پێی وابوو لەوانەیە "بیرۆکەیەکی بەجێ بێ" ئەگەر هاتوو بریتانییەکان لەژێرەوە هەوڵیاندابا

"فەرەنسـییەکان بە شـێوەیەکی یەکجـاری لە ڕۆژهەڵات دەربـکەن"، بەڵام ئەو پەیپێبـــــردنەی ئەو، بەوەی «ســــتیرلینگ» لەو هەوڵە ژێربەژێرەدا دەستی هەیە، دیاربوو هەڵوێستەکەی پێ گۆڕیبوو.[10] دیاربوو ئەو لەوەش نیگەرانبوو لەوانەیە ئەم شتە لەویش بقەومێ، ئەگەر بەنـــدوباوەکان هەر ســـووربان لەســـەر ئەوەی گـــوایە ڕۆژنـامەکەی ئەو ڕووپۆشـێکی کاروبـاری هەواڵـدزییە. "لەوێـدا چەندین شـوێنگرەوەی «لۆرانس» هەن؛ زۆر تاڵاونۆشیش لەنێوان هەردوو گرووپی نیشتمانییدا هەن" ئیدی ئەو بڕیاریدا، شێلگیربوو لەسـەر ئەوەی "دەبـێ شـتێک لەو بـارەیەوە بکـرێ."[11] «هێـرن» ئەوەشـی بـۆ زیـادکرد؛ "مەبەسـتم ئەوە نیـیە بڵـێم فەرەنسـییەک بەرپرســـــیارە"، بەڵام ئەو ئامـــــاژەی بەوە دا، کە ئاژانســـــی ڕۆژنامەوانی فەرەنسی کەشوهەوایەکی گوماناوی وەهـای خوڵقاند و بــۆ ئەوانــی دیـکە هانـدەر بــوو تـــا «ســـترلینگ» بکـوژن. هاوپیشەیەکی دیکەی «هێرن» لە قاهیرە بە ناوی «سیریل کویلیەم Cyril Quilliam» لەو دوورتر ڕۆیشت. «کویلیەم» ئەو ئەفسـەرە هەواڵگـرییەی پێشـوو کە ئێسـتا کاروبـاری تـایمزی لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا بەڕێوەدەبرد، شـێلگیرانە ئەوەی گوت، گوایە ئاژانسـی ڕۆژنـــامەوانیی فەرەنســـی لە هێرشـــەکەی ســـەر «ســـترلینگ» تێوەگلاوە، چونکە بە فەرمی پاڵپشتی کردووە، ئاخر ئەو ئاژانسە بە پاڵشتی مادییانەی حکومەتی فەرەنسا بەڕێوەدەچێ، کە باربووکەی نزیکەی ٨٠٠ ملیۆن فرانکە. ئەو سـەرکۆنەی ئاژانسـی ڕۆژنامەوانی فەرەنسـی کـرد چـونکە "وێنـای ئەو ئاژانسـەی بریتـانییەی دژ بە فەرەنسـا بە دێـو چوانـدبوو"، ئەو سـەرنجی ئەوەشـی دابـوو، هەر

ئەوان پاڵپشتی ماددی ئەو ڕۆژنامە سوریەشیان دەکرد، کە چەند جارێک لە سەریەک ڕەخنەی لە «سترلینگ» دەگرت.[١٢]

هەرچی سەبارەت بە هاندەرەکەی پشت هەوڵی کوشتنەکەش بوو، بە بۆچوونی «کویلیەم» شتەکە تۆڵەکردنەوە بوو. هەروەک ئەو گوتی: "فەرەنسییەکان زۆریان ئومێد لەسەر «حوسنی ئەلزەعیم» هەڵچنیبوو"، بڕوایان وا بوو لە ڕێی ئەوەوە هەژموونی خۆیان نۆژەندەکەنەوە، ئەو هەژمون و دەستڕۆیشتنەی لەگەڵ سەربەخۆبوونی سوریا لەدەستیاندابوو.[١٣] کاتێکیش «زەعیم» لەسەر دەسەڵات لادرا و کوژرا، هیواکانیان با بردی و لە ئەنجامدا لە تووڕەییان گڕیانگرت. دووهەفتە دوای کودەتاکە، «کویلیەم» ڕاپۆرتێکی نووسی، "ئەوان هێشتا ئەو قسەیە بەهەر کەسێک دەڵێن کە گوێیان لێبگرێ، بەوەی بریتانیا لە لەناوبردنی «حوسنی ئەلزەعیم» بەرپرسیاربووە.[١٤]

دەکرێ «کویلیەم» هەستی بە بەرپرسیارێتی ئەوە کردبێ، کە چی بەسەر «ستریلینگ»دا هات، چونکە هەر ئەو بوو هانیدا لە هەلومەرجی لەناوچوونی «ئەلزەعیم»دا قووڵبێتەوە. «سترلینگ» قسەی لەگەڵ وەزیری کاروباری دەرەوەی سەرۆکە کوژراوەکە کردبوو، وتارێکیشی لەوبارە نووسیبوو، بەوەی لە دەستپێکی ساڵەکەدا «ژان چارلس سێرس Jean-Charles Serres»ی بالوێزی فەرەنسا لە دیمەشق بە مەبەست ئەگەری ڕێککەوتننامەی سوریا لەگەڵ عێراقی درواسێی ژاراوی کرد بەوەی بە «حوسنی ئەلزەعیم»ی گوتبوو گوایە عێراق لە سەروبەندی ئەوەدایە پەلاماری سوریا بدا.[١٥] هەروەها «ستیرلینگ» سەرنجی بۆ ئەو ڕاستییەش ڕاکێشابوو، کە فەرەنسا ئابلۆقەنامەی نەتەوە

یەکگرتووەکـــانی بـــۆ ســـەر چەک پێشـــێلکردووە بەوەی چەک و تەقەمەنی بە نیازی ئەوەی بۆ لای خۆیان ڕابکێشێ، پێفرۆشتووە. بە سەرنجدان لەم هەموو شتانە، ئەو ئاماژەی بەوە دا، «زەعیم» "هەڵەیەکی گەورەی" کردووە، چونکە دەستوەردانە ڕاشکاوانەکەی فەرەنسای لە دیمەشق لە ساڵی ١٩٤٥ بەبیر بەرهەڵستکارەکانی هێنایەوە.

وتارەکە -هەر بە ناوی هەواڵنێرمان لە دیمەشق نووسرابوو-، لە ٢٦ی ئاب لەگەڵ بڵاوبوونەوەی کاری خۆی کرد. «کویلیەم» پێی سەیربوو چۆن دەسەڵاتدارانی سوریا سانسۆریان نەکردبوو. وەنەبێ لە وتارەکە هەر ڕۆڵی گەورە و دیاری «ستیرلینگ» لە پەسننامەی خەڵکەکە دەرکەوتبێ، ئەو خەڵکەی پێیان وا بوو نوێنەرایەتی وردی بووە لە ڕووداوەکان، بەڵکو بووە مایەی دەهریبـوونی وەزارەتی کاروبـاری دەرەوەی فەرەنسا. فەرەنسییەکان لەسەر وتارەکە لە پاریس بانگی پەیامنێرەکەی «تایمز»یان کرد و سکاڵای ئەویان کرد، وتارەکە بە فیتی ستیرلینگ بووە و ئەوانیش "سەرلەبەری بە ناڕاست " دەزانن.[16]

خـۆی ئەوە «سێرس» بوو، -بە پێچەوانەوە ئەو دانەری کتێبێکی بوو لەسەر پرۆتۆکۆلی دیپلۆماسی- ئەو لە هەوڵی یەکخستنی ناوزڕاندنی سترلینگدا بوو. ئەو پێشتر هەواڵنێری تایمزی بەوە وێناکردبوو، گوایە "ئامادەیە بچێتە بن باری سوارچاکانی[133] سەنت جۆرج"[17]. بۆ ئەوەی لەسەر حیسابی

١٣٣ لە میانەی جەنگی دووەمی جیهاندا دەستەواژەی سوارچاکانی سەنت جۆرج ئاماژەبوو بۆ بەرتیلی قەبە قەبە بۆ کاربەدەستانی ئیسپانی لە حوکمی دیکتاتۆریەتی فرانکۆ بۆ ئەوەی لە جەنگەکەدا نەچنە پاڵ ئەڵمان.

فەرەنسییەکان لە سوریادا جێپەنجەی کاریگەر بۆ بریتانییەکان بکاتەوە، لە کاتێکدا ئەم هەوڵەشی نەدەشاردەوە و ڕتووشی نەدەکرد.[18] دیپلۆماتێکی ئەمریکیش ڕاپۆرتی خۆی بۆ واشنتن بەرزکردەوە، بەوەی «سێرس» "لەسەر هیچ دەرفەتێک بازنادا تا پێگەی بریتانییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بشێوێنێ."[19] ئاژانسی هەواڵی فەرەنسیش نووسی، کە ستیرلینگ ئاژانێکی بریتانییە، ئەم تاوانبارکردنە لە ڕۆژنامەکانی سوریاییدا دووبارەکرایەوە و سەدای لەسەر لاپەڕەکانی «لیمۆند»ی فەرەنسیش دایەوە، بە جۆرێک ئەوەیان نمایشکرد، گوایە پارەی بریتانی و دەستڕۆیشتنیان لە پشت کوشتنی «زەعیم»ەوە بوو.

ستیرلینگ بە ماوەیەکی کەم بەر لە تەقەلێکردنی، بۆ بەرپرسەکەی خۆی لە «تایمز» نووسی: "هەر لە وەتەی لە ١٩٤١ەوە من هاتوومەتە سوریا، فەرەنسییەکان لەو باوەڕەدان من فۆبیایەکی لە ڕادەبەدەری فەرەنسییم و بۆ ئەوە هاتووم تا دژایەتییان بکەم، پێدەچێ ئەم گریمانەشیان لەسەر پەیوەندییەکانی منی پێشوو لەگەڵ لۆرانس بنیاتنابێ."[20] ستیرلینگ لەو بڕوایەدابوو، هەوڵی لەناوبردنەکەی لە لایەن پیاوە خۆجێیەکانی سوریاوە نەدراوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، ئاخر ئەوە ناسراو بوو کەوا ئەو هەموو جارێک بە پیاسە شەوانە سەگەکەی لەگەڵ خۆی دەبردە دەرێ. خۆئەگەر نیازی کوشتنیان هەبووایە، ئەوا دەرفەتەکە لەو کاتانەدا ڕەخساو بوو. کاتێکیش گەیشتەوە قاهیرە و هەستی بە ئاسایش کرد، بە «کویلیەم»ی گوت، دەکرێ بکوژەکانی ئەو "پیاوی موفتی ئۆرشەلیم بووبن و لە لایەن فەرەنسییەکانەوە بەکرێگیرابن"، دیارە دەیانەویست ئەو لەسەر گۆڕەپانەکەدا لابەرن، چونکە

پشـتیوانی یەکێتیـی سیاسـیانەی نێـوان عێـراق و سـوریا بـوو.[٢١] پێدەچوو «کویلیەم»یش هاوڕا بووبێ.

تـا ئەو کـات هـەردوو لایـان، چ «تـایمز» چ حکـومـەتی بریتانیـا هەوڵیانـدا خۆیـان لە سـتیرلینگ و ئەو ململانێـیە ژێربەژێـرییە خەریکبـوو بیکـوژێ، بە دوور بگـرن. لە کۆتـایی مـانگی کـانونی دووەمیش، بەرلەوەی سەرۆکی فەرەنسا سەردانی ئینگلستانێ بکا، هەواڵنیـری تـایمز لە پـاریس – ئەوەی لە مـانگی ئـاب و لەسـەر وتـارەکەی دەربـارەی سـترلینگ لە لایەن وەزارەتـی دەرەوەی فەرەنسـاوە سـەرکۆنەکرابوو- تێبینـی ئەوەی کـرد، "لەو بگرەوبەردەیەی بەرژەوەندییەکانی ئەنگلۆ-فەرەنسی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـتدا... پێشـوەچوونێکی گەورە بە ئاراسـتەی لێتێگەیشـتنی هاوبەش هـاتووەتەدی، بەڵام دانیشی بەوەدا دانـا، کە "ڕێککەوتن لە لەنـدەن و پـاریس شـتێکە و چـالاکیی هەردوو لایەنـی ئینگلیـزی و فەرەنسی لەسەر گۆڕەپانەکە شتێکی دیکەیە".[٢٢] «بێڤن»ی وەزیری کاروبـاری دەرەوەی ئینگلیزسـتانیش داوای لە «ڕۆبەرت سـخومان Robert Schuman»ی هاوتای خۆی کرد؛ سیاسـەتی حکومـەتی بریتـانی لەگەڵ "کـردەی نابەرپرسـانەی تاکەکـانی وەک ژەنەڕاڵ «سپیرس» یان «کۆلۆنێل ستیرلینگ» تێکەڵ یەک نەکات،" ئەمەش بە توندی پشتکردنە سترلینگ بوو.[٢٢]

لە فەرەنسـاش سـەبارەت بە ڕووداوی تەقەلێکـردنەکە زۆر بەتوندی و بە خۆگیری مانەوە. کاتێکیش لە ١٠ی کانونی دووەمی ١٩٤٩دا، هەواڵ درایە هەڵسـوڕێنەری کاروبـاری فەرەنسـی لە دیمەشق، کەوا تەقە لە «سـترلینگ» کـراوە، ئەوەی خـۆی پێنەگیـرا لەوەی ڕووداوەکە وەهـا وێنـا بکـا کەوا ئەو "بە فەرمـی پەیـامنێری

تـــایمزە."[٢٣] هەروەهـــا ئەوەشـــی بـــۆ زیـــادکرد: "زۆر لە لێکـــدانەوە فەرمییەکان بۆ ڕوونکردنەوەی پەلاماردانەکە هەڵبەستراون". دواتر ئەوەشی خستەسەر؛ "هەرچەندە بەگشتی ئەو شتە لەسەر بنەمای ئامانجی حەق و حسێب قبووڵکراو بوو."

بە دەرچـــوونی «و.ت. ســـتیرلینگ» لە قـــاهیرە نیشـــانەی کۆتاییهاتنی سی ساڵی دوورودرێژی دوا هەڕەتی ململانێکە بوو، کە تا ڕۆژی ئەمڕۆشمان چارەسەرنەکراوە. خۆی ئەمە ململانێی نێوان بریتانیا و فەرەنسا بوو بۆ زاڵبوون بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وای لە هەر دوو وڵاتەکە کرد ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ڕێـــی ڕێککەوتننـــامەی ســـایکس-پیکـــۆوە دابەشـــبکەن و هەر دڵمەندنەبوونی بریتانیشانیش بوو بە بەشە دابەشکراوەکەی خۆی سەریکێشا بۆ بەختی چارەنووسسازانەی پشتگیری مجێزی بەرزی زایـــۆنیزم لە جاڕنـــامەی بلفـــۆر. بەم جـــۆرەش مـــافی جـــوو لە دابینکردنی وڵاتێک بە خۆیان بە شێوەیەکی تەوساوی پەیوەستبوو بەو مـــانۆرەی لە بـــنەڕەتەوە بـــۆ دەرکردنـــی فەرەنســـییەکان داڕێژرابوو.

جاڕنـــامەی بلفـــۆر دانپێـــدانانێکی ئەو ڕاســـتییە بـــوو، کە ئیـــدی هەڕەتـــی ئیمپراتـــۆریەتەکە بەســـەرچوو. هـــێڵە ســـنوورییەکانی سایکسیش -بەگوێرەی قسەی هاوتایەکانی، کە بە قەڵەمدار لەسەر نەخشـــەی جیهان کێشـــابووی- دیـــاربوو دڵنیـــابوونەوە بـــوو لەوەی کاتێک لە سەدەی نۆزدەهەمدا ئەفریقیا دابەشکرا، ئەم جارەشیان دیـــاربوو لـــووتبەرزییەک بـــوو بەوەی لە ســـەدەی بیســـتەمدا بەسەر ئیمپراتـــۆریەتی عوســـمانیدا ســـەپێنرا.[٢٥] خـــۆی ئەو زرەمافەیـــان بـــۆ نەخشەکێشـــانەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕوونکردنەوەیەک بوو،

بەوەی بۆچی بریتانیا پابەندبوونی خۆی بۆ گەلێکی بێ دەوڵەت ڕاگەیاند تا هەبوونی چارەنووسسازانەی خۆی لە فەڵەستین پێبشارێتەوە. کاتێکیش فەرەنسییەکان لە ناڕەزایەتی قووڵی عەرەبەکان لە بوونی دەسەلاتداری خۆیان بەسەر ئەوان گەیشتن، ئەوانیش خێرا هەر هەمان ڕێبەی تەقتەقیان بەکارهێنا، لەسەر خواستی کۆمەڵگەی کریستیانی لوبنانیان ڕادەستکردن.

دەستگیرۆیی بریتانیا بۆ جوو لە فەڵەستین و شکانەوە و بەلاداکەوتنی فەرەنسییەکان بۆ کریستیانەکان لە لوبنان سیاسەتێک بوو بۆ بەهێزکردنی پێگەگەی خۆیان لە ناوچەکە، ئەمەش لە ڕێی بەدەستهێنانی چاکە و سوپاسگوزاری هەردوو کەمینەکان بوو بۆ خۆیان. ئەو پێزانینەی دەستیانکەوت کورتخایەن بوو، بەڵام ئەوان دژایەتییەکی هەمیشەییان لە قووڵایی خەڵکی عەرەبی موسڵمان لە هەردوو وڵاتەکەدا و بە بەرفرەوانی لە هەرێمەکەدا و بە شێوەی کارابوونێکی حەتمییانە چاند. کاتێکیش حوکمی بریتانی و فەرەنسی تا دەهات لەوێ ناخۆشەویست دەبوو، ئەوان ناچاربوون هەر بە لای ئەو هاوپەیمانێتی جەمسەربەندی عەرەب و جوو، کریستیان و موسڵماندا بشکێننەوە. دەسەڵاتی ماندات هەر زوو لە ژێر گوشارەوە سیاسەتەکەی خۆی گۆڕی و ڕەتکردنەوەیان بۆ دامەزراندنی دامەزراوی تەواوعەیار و حکومەتێکی نوێنەرایەتیکردن، ڕێگەی بۆ دەسەڵاتداران خۆشکرد ، کە توندوتیژی دەیباتەوە.

تا جەنگی دووەمی جیهان بریتانیا بە دوودڵییەوە بە هەبوونی فەرەنسا قایلبوو، هەروەک لەسەر زاری «لۆرد کلیرن Lord Killearn»ی باڵوێزی ئینگلیز لە قاهیرەدا هات، فەرەنسا " ئەهریمەنێکی ناپێویست بوو، دەبووایە بە باشترین شێوە لەگەڵی

ڕابێـین."[٢٦] کـاتێکیش جەنـگ ئاقـارێکی دیـکەی وەرگـرت و لەگەڵ ئاڵمـان تێکهەڵچـوون، دیـاربوو نزیکبونەوە لە فەرەنسـا نەوەک هەر شتێکی حەتمی بوو بەڵکو زۆریش گرنگ بوو. «کلیرن» "دانی بەو ڕاستییە سادەیەدا نا، هەبوونی فەرەنسا لە دەوڵەتەکانی ڕۆژهەڵاتی ڕۆژهەڵات بـۆ سیاسـەتی بریتانیـا مـایەی هەراسـانی بـووە، بەڵام هەمیشـە پەیـیم بەوە بـردووە، دەبـێ ئـێمە سیاسـەتی خۆجێیمـان لەگەڵ بەرژەوەنـدییە باڵاکانمـان لە بەرانـبەر فەرەنسـای خـاوەن پیشەسازیی گەورە کە لەودیو زێیەوە دراوسێمانە، بگونجێنین."

کەوتنی فەرەنسا لە ١٩٤٠دا گریمانەی ئەو سیاسەتەشی تێکدا، کە لەسـەر ئەوە بونیـادنرابوو بەوەی هاوپەیمـانییەتێکی گـرنگە لە جەنگـی دژی ئاڵمـان. ئەو کەلێـنەی لەو نێـوەدا دروسـت بـوو، ئەو دەرفەتەی بە کاربەدەسـتانی بریتـانی دا فشـاربێنێنەوە تـا سـوریا و لوبنان سـەربەخۆیی خۆیان بە دەستبهێنن، بۆ ئەوەی حکومەتێکی نـوێنەرایەتی ڕەوا بە عەرەبەکـان بـدرێ، ئەو کـارەی خۆشـیان لە فەڵەستین نەیانویست جێبەجێیبکەن. ئەم وروژاندنە بـۆ مـاوەیەکی کـورت کـاری خـۆی کـرد، بەڵام لە کۆتاییـدا لـێکەوتەی خۆڕووخاندنیشی بەدواوە بوو. هەروەک دەستبەجێ شایەتحاڵەکان بە چاوی خۆیان بینی، سەربەخۆبوونی سوریا و لوبنان پێشینەش بـوو بـۆ باشـووری، ئەوە بـوو زۆری نەخایانـد بریتانیـاش لەوێ دەرکرا.

ئەو کێشمەکێشمەی نێوان بریتانیا و فەرەنسای ئازاد لە ماوەی ساڵەکانی جەنگدا سـەری بـۆ لـێکەوتەی دواتـر کێشـا، ئەویش ئەو کاتەی «دیگۆل» لە ١٩٥٨دا گەڕایەوە سـەر تەختـی دەسـەڵات. ئەم جارەیـان وەک سـەرۆکی فەرەنسـا بەدکـارانە ڤیتـۆی دژی داوای

«هارۆلـد مـاكمیلان Harold Macmillan»ی هاوتـای بـۆ چـــوونەڕیزی بـــازاڕی هاوبەشـــی ئەورووپـــا بەكارهێنـــا. بە بەدواداچـونێكی دروسـت بـۆ ئەو "نەخێـر"ە فەرەنسـییە لەناكـاوەی دیگـۆل، هەر دەبـێ بـۆ جەنجـاڵی و گەرمـی هەردوو شـارەكانی بەیروت و دیمەشق بگەڕێینەوە. ئەزمـوونی ژەنەڕاڵ لە كەینوبەینی بریتانیا لە هەردوو شارەكەدا وای كرد هاوپەیمانەكەی سـەردەمی جەنـگ ڕێـگە لە ڕكـابەرەكەی بگـرێ خـۆی بخـزێنێتە نێـو یـانەی ئەورووپـایی. ئەمەش ئەو حەكـایەتە، كەوا هـیچ لەو دوو دەوڵەتـانە بە سەنگێكی گەورەوە لێی دەرنەچوون.

پەراوێزی سەرچاوەکان:

پێشبەند

1 A Jewish militia

بەندی ١

1 TNA, FO 882/2, Sykes to Clayton, 28 Dec. 1915.
2 N. N. E. Bray, *Shifting Sands* (London, 1934), pp. 66–7.
3 HC Deb, 27 Nov. 1911, vol. 32, c. 102.
4 BL, Add 63040, Crewe to Bertie, 17 Dec. 1915.
5 BL, Add 63040, Crewe to Bertie, 17 Dec. 1915. Lord Crewe described Sykes as 'knowing I think both Turkish and Arabic'.
6 GBA, Bell to Mary Bell, 1 Feb. 1905.
7 *The Times*, 'Death of Sir Mark Sykes', 18 Feb. 1919.
8 Roger Adelson, *Mark Sykes, Portrait of an Amateur* (London, 1975), pp. 108–9.
9 SHAT, 6N 76, 'Note sur les intérêts moraux et matériels de la France en Syrie', 1 Feb. 1919.
Total French government revenue in the period 1904–14 was 2,577 million francs, according to Hew Strachan, *The First World War*, vol. I (Oxford, 2001), p. 856.
10 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage* (London, 1915), p. 298.
11 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, p. 482.
12 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, pp. 338–9
13 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, p. 299.
14 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, pp. 471–2, 522.

15 Edwin Pears, review of *The Caliphs' Last Heritage, English Historical Review*, vol. 31, no. 122 (Apr. 1916), p. 300.

16 W. Crooke, review of *The Caliphs' Last Heritage, Man*, vol. 17 (Jan. 1917), p. 24.

17 TNA, CAB 24/1, 'Meeting held at 10, Downing Street, on Thursday December 16 at 11.30am: Evidence of Lieutenant-Colonel Sir Mark Sykes, Bart, MP, on the Arab Question'.

18 Charles Townshend, *When God Made Hell: The British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq, 1914–21* (London, 2010), p. 82.

19 TNA, FO 882/2, Sykes to Clayton, 28 Dec. 1915.

20 HC Deb, 28 Mar. 1895, vol. 32, c. 406.

21 Muhammad Ahmad, a Sudanese Sufi shaykh, claimed that he was Mahdi, a messianic figure whose appearance is believed by many Muslims to herald the Day of Judgement.

22 Winston S. Churchill, *The River War* (London, 1899), p. 318.

23 BL, Add 63040, Bertie to Crewe, 21 Dec. 1915. On French suspicions about British activities in Syria see W. I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon 1900–1914* (Wisconsin, 1976), p. 124.

24 Amanda L. Capern, 'Winston Churchill, Mark Sykes and the Dardanelles Campaign of 1915', *Historical Research*, vol. 71, no. 174 (Feb. 1998), p. 117, quoting Sykes to Churchill, 27 Jan. 1915.

25 David Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence* (London, 1938), pp. 193–4, Lawrence to

Hogarth, 18 Mar. 1915.
26 MAE, Guerre 1914–1918, 868, Defrance to Delcassé, 13 Feb. 1915.
27 Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, companion volume part 1 to vol. III, p. 458. Grey's
annotation on Churchill to Grey and Kitchener, 26 Jan. 1915.
28 TNA, FO 800/48, Grey to McMahon, 8 Mar. 1915.
29 A. J. Barker, *The Neglected War: Mesopotamia* 1914–1918, London, 1967, p. 472.
30 C. M. Andrew and A. S. Kanya-Forstner, *France Overseas: The Great War and the Climax of*
French Imperial Expansion (London, 1981), p. 74.
31 Robert de Caix in *L'Asie Française*, Jan.–Mar. 1915, quoted in C. M. Andrew and A. S.
Kanya-Forstner, 'The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914–1918', *Historical*
Journal, vol. 17, no. 1 (1974), pp. 79–106.
32 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 40.
33 Cloarec, *La France et la question de Syrie, 1914–1918* (Paris, 2002), p. 115; Edward Peter
Fitzgerald, 'France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes–Picot Negotiations, and the Oil Fields of
Mosul, 1915–1918', *Journal of Modern History*, vol. 66, no. 4 (Dec. 1994), p. 704.
34 MEC, Barbour Papers, Groupe Sénatorial pour la défense des intérêts français à l'étranger,
Rapport sur la Syrie et la Palestine, présenté par M Etienne Flandin, 1915.
35 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, p. 468.

36 Cloarec, *La France et la question de Syrie*, p. 126, de St Quentin to Millerand, 'Visées
anglaises sur la Syrie', 28 July 1915.
37 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 76.
38 J. K. Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East 1914–1920', *Transactions of the*
American Philosophical Society, vol. 68 (1978), Part 7, p. 8; Delcassé to Cambon, 24 Aug. 1915.
39 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 77.

بەندی ٢

1 C. M. Andrew, 'The French Colonialist Movement during the Third Republic: The Unofficial
Mind of Imperialism', *Transactions of the Royal Historical Society*, vol. 26 (1976), p. 149. The
speaker was the Comité's president, Auguste Louis Albéric, Prince d'Arenberg.
2 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (London, 1935), p. 464.
3 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 99. For an outline of Georges-Picot's career
see F. W. Brecher, 'French Policy toward the Levant 1914–18', *Middle Eastern Studies*, vol. 29, no.
4 (Oct. 1993), pp. 654–6.
4 SAD, Wingate Papers, 148/4, Lloyd to Wingate, 2 Feb. 1918.
5 Gérard Khoury, *La France et l'Orient Arabe: Naissance du Liban Moderne* (Paris, 1993), p.
66.
6 Khoury, *La France et l'Orient Arabe*, p. 66.

7 Cloarec, *La France et la question de Syrie*, p. 116, Georges-Picot to Defrance, 5 Oct. 1915.

8 PCC, Storrs Papers, letter to ['Dearest'], 22 Feb. 1915.

9 McMahon to Husein, 30 Aug. 1915; Husein to McMahon, 9 Sept. 1915, in G. Antonius, *The Arab Awakening* (London, 1938), p. 417.

10 TNA, FO 371/2486, piece 153045, McMahon to Grey, 18 Oct. 1915.

11 SAD, Wingate Papers, 135/6, Sykes to Callwell, 21 Nov. 1915.

12 TNA, FO 371/2486, piece 152729, Clerk, minute, 19 Oct. 1915.

13 James Barr, *Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916–1918* (New York, 2008), p. 28.

14 TNA, FO 371/2486, piece 155203, Grey to McMahon, 20 Oct. 1915.

15 Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth* (Cambridge, 1976), p. 119.

16 TNA, FO 371/2486, piece 163832, McMahon to Grey, 26 Oct. 1915. Piece 153045 contains the early draft.

17 MEC, Cox Papers, Hirtzel to Cox, 29 Dec. 1920.

18 Ronald Storrs, *Orientations* (London, 1937), p. 179.

19 TNA, FO 371/2486, piece 158561, Nicolson to Crewe, 30 Oct. 1915.

20 Fitzgerald, 'France's Middle Eastern Ambitions', p. 708.

21 Andrew and Kanya-Forstner, 'The French Colonial Party and French Colonial War Aims', p. 84, Cambon to Viviani, 21 Oct. 1915.

22 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 89.
23 TNA, FO 371/2486, piece 161325, McMahon to Foreign Office, 28 Oct. 1915.
24 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East', p. 11, Hardinge to Nicolson, 28 Dec. 1915.
25 TNA, FO 882/2, 'Minutes of the second meeting of the Committee to discuss the Arab
Question and Syria, 23 Nov. 1915'.
26 BL, Add 63039, Bertie to Grey, 17 Dec. 1915.
27 TNA, FO 882/12, Clayton to Wingate, 28 Jan. 1916, and FO 882/2, Clayton's annotations on
the 'Minutes of the second meeting of the Committee to discuss the Arab Question and Syria, 23 Nov.
1915'.
28 BL, Add 63039, Bertie, note, 24 Oct. 1915.
29 BL, Add 63039, Bertie to Grey, 30 Nov. 1915.
30 SAD, Wingate Papers, 135/6, Parker to Clayton, 19 Nov. 1915.
31 TNA, FO 800/380, Nicolson to Hardinge, 16 Dec. 1915; Polly A. Mohs, *Military
Intelligence and the Arab Revolt:The First Modern Intelligence War* (London, 2008), p. 31.
32 BL, Add 63040, Crewe to Bertie, 17 Dec. 1915.
33 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East', p. 11.
34 Cloarec, *La France et la question de Syrie*, p. 146, Briand to Cambon, 14 Dec. 1915.
35 Andrew and Kanya-Forstner, 'The French Colonial Party and French Colonial War Aims', p.
85, Georges-Picot to de Margerie, 2 Dec. 1915.
36 Cloarec, *La France et la question de Syrie*, p. 147.
37 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, p. 596.

38 SAD, Wingate Papers, 135/6, Sykes to Callwell, 21 Nov. 1915.

39 Isaiah Friedman, *The Question of Palestine* (London, 1973), p. 113.

40 Cloarec, *La France et la question de Syrie*, p. 115, Georges-Picot to Defrance, 30 May 1915.

41 Cloarec, *La France et la question de Syrie*, p. 151, Briand to Cambon, 5 Jan. 1916.

42 TNA, FO 371/2767, Macdonogh to Nicolson, 6 Jan. 1916.

43 MEC, Samuel Papers, 'Palestine', Mar. 1915.

44 BL, Add 63041, Grey to Bertie, 11 Mar. 1916.

45 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 128. The minute was by Jean Goût, n.d.

46 *The Times*, 'Allies Reply to Mr Wilson', 12 Jan. 1917.

47 Woodrow Wilson, speech to the Senate, 22 Jan. 1917.

48 Woodrow Wilson, speech to Congress, 2 Apr. 1917.

49 Martin Gilbert, *Exile and Return: The Emergence of Jewish Statehood* (London, 1978), pp.
83–4.

50 MEC, Sykes Papers, note of a conference at 10 Downing Street on 3 Apr. 1917.

51 MEC, Sykes Papers, Sykes to Graham, 6 Apr. 1917.

52 Andrew and Kanya-Forstner, 'The French Colonial Party and French Colonial War Aims', pp.
94–5.

53 Charles Seymour, ed., *The Intimate Papers of Colonel House*, vol. III (London, 1928), p. 48.

بەندی ٣

1 SAD, Clayton Papers, 693/11, Lawrence to Sykes (unsent), 7 Sept. 1917.

2 MEC, Sykes Papers, Sykes to Drummond, 20 July 1917.

3 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 57.

4 Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia: The Authorised Biography of T. E. Lawrence* (London, 1989), p. 138, Kenyon to Watson, 21 Nov. 1913.

5 GBA, Bell, letter, 21 May 1911.

6 Malcolm Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters* (London, 2005), p. 81, Lawrence to E. T. Leeds, 16 Nov. 1915.

7 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, pp. 90–1, Lawrence to Vyvyan Richards, 15 Dec. 1910.

8 Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters*, p. 40, Lawrence to Sarah Lawrence, 24 June 1911.

9 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, pp. 193–4, Lawrence to Hogarth, 18 Mar. 1915.

10 M. R. Lawrence, *The Home Letters of T. E. Lawrence and his Brothers* (Oxford, 1954), p. 303, Lawrence to his family, 20 Feb. 1915.

11 Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 178, Lawrence to E. T. Leeds, 9 Mar. 1915.

12 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, pp. 195–6, Lawrence to Hogarth, 22 Mar. 1915.

13 Christophe Leclerc, *Avec T. E. Lawrence en Arabie, La Mission militaire française au*

Hedjaz 1916–1920 (Paris, 1998), p. 34, 'Note to the President of the Council', 19 July 1916.

14 Edouard Brémond, *Le Hedjaz dans la première guerre mondiale* (Paris, 1931), p. 46. The official was Philippe Berthelot.

15 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 57.

16 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 63.

17 Leclerc, *Avec T. E. Lawrence en Arabie*, p. 68. The source is a dispatch Brémond sent to the Quai d'Orsay on 28 Oct. 1916. SAD, Clayton Papers, 470/6, Wilson to Clayton, 16 Jan. 1917, reports Brémond's partiality to whisky.

18 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Nov. 1916.

19 TNA, FO 141/510/4, Foreign Office to high commissioner, Egypt, 6 Apr. 1920.

20 BL, Add 45914, f. 29.

21 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Nov. 1916.

22 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), pp. 91 and 67.

23 LHCMA, Joyce Papers, 1/258, Joyce to Clayton, 25 Sept. 1917.

24 Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 610, quoting Feisal's diary from the peace conference, 1919.

25 SAD, Clayton Papers, 693/11, Lawrence to Sykes, 9 Sept. 1917 (unsent).

26 SAD, Clayton Papers, 693/11, Lawrence to Sykes, 9 Sept. 1917 (unsent).

27 SAD, Clayton Papers, 693/11, Lawrence to Sykes, 9 Sept. 1917 (unsent).

28 BL, Add 45915, f. 54.

29 BL, Add 45915, reverse f. 55.

30 BL, Add 45915, reverse f. 57.
31 IWM, Stirling Papers, Stirling, letter, 12 Sept. 1917.

بەندی ٤

1 MEC, Sykes Papers, Sykes to Clayton, 22 July 1917.
2 IOR, L/PS/11/124, Wingate to Robertson, 13 July 1917.
3 T. E. Lawrence, ‘The Changing East’, *The Round Table* (Sept. 1920), pp. 756–72.
4 Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters*, p. 71, Lawrence to Sarah Lawrence, 12 Feb. 1915.
5 Henri Laurens, ‘Jaussen en Arabie’, in *Photographies d’Arabie: Hedjaz 1907–1917* (Paris, 1999), p. 30; MAE, Guerre 1914–1918, 1703.
6 MAE, Guerre 1914–1918, 878, 173–181, Defrance to Ribot, 30 Aug. 1917, enclosing ‘Note sur le mouvement arabe à la frontière du désert syrien Akaba–Amman’, 13 Aug. 1917.
7 Leclerc, *Avec T. E. Lawrence en Arabie*, p. 147; Doynel de St Quentin, report, 20 Aug. 1917.
8 Doynel de St Quentin, report, 20 Aug. 1917.
9 SAD, Clayton Papers, 470/5, Wilson to Clayton, 22 Nov. 1916.
10 Matthew Hughes, ‘Allenby, Edmund Henry Hynman, first Viscount Allenby of Megiddo (1861–1936)’, *Dictionary of National Biography* (Oxford, 2004), quoting Raymond Savage, *Allenby of Armageddon* (London, 1925), p. 24.
11 TNA, WO 158/634, Allenby to Robertson, 19 July 1917.

12 LHCMA, Robertson Papers, 8/1/73, Allenby to Robertson, 17 Oct. 1917.
13 SAD, Clayton Papers, 693/11, Lawrence to Sykes, 9 Sept. 1917 (unsent).
14 SAD, Clayton Papers, 693/12, Clayton to Lawrence, 20 Sept. 1917.
15 MEC, Sykes Papers, memorandum, 18 July 1917.
16 MEC, Sykes Papers, Sykes to Clayton, 22 July 1917.
17 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 359; TNA, FO 882/4, Clayton to general staff,
enclosing Lawrence's report, 29 Sept. 1917.
18 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 367.
19 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, pp. 237–8, Lawrence to Leeds, 24 Sept. 1917.
20 LHCMA, Liddell Hart Papers, 9/13/42, Lawrence to Stirling, 25 Sept. 1917.
21 LHCMA, Joyce Papers, 1/300, Dawnay to Joyce, 12 June 1918.
22 Leonard Stein, *The Balfour Declaration* (London, 1961), frontispiece.
23 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 423.
24 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 431.
25 Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters*, p. 140, Lawrence to his parents, 14
Dec. 1917.
26 TNA, WO 33/946, Robertson to Allenby, 26 Nov. 1917.
27 LHCMA, Allenby Papers, 1/8/32, Allenby to Lady Allenby, 11 Dec. 1917.
28 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 455.
29 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 527.

30 *The Times*, 'British War Aims: Mr Lloyd George's Statement', 7 Jan. 1918.
31 Andrew and Kanya-Forstner, 'The French Colonial Party and French Colonial War Aims', p.
101, Sykes to Clayton, 3 Mar. 1918, Sykes to Wingate, 3 Mar. 1918.
32 BL, Add 51094, Cecil to Sykes, 7 Sept. 1918.
33 Otto Liman von Sanders, *Five Years in Turkey* (Nashville, 2000), p. 290.
34 Service Marine Q86, Jaussen, report, 1900hrs, 20 Sept. 1918.
35 Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 553.
36 Maurice Larès, *T. E. Lawrence, La France, et Les Français* (Paris, 1980), p. 403, *Echo de Paris*, 24 Sept. 1918.
37 W. F. Stirling, *Safety Last*, London, 1953, p. 94.
38 IWM, Stirling Papers, Stirling to his sister, 5 Nov. 1918.
39 Stirling, *Safety Last*, p. 97.
40 IWM, Wilson Papers, HHW2/33A/29, Allenby to Wilson, 9 Nov. 1918.
41 SAD, Clayton Papers, 693/11, Lawrence to Sykes, 9 Sept. 1917 (unsent).

بەندی ٥

1 CAC, Hankey Papers, HNKY 1/6, diary entry, 6 Oct. 1918.
2 Lord Meston, 'Mr Lloyd George's Memoirs', I*nternational Affairs*, vol. 14, no. 2 (Mar.–Apr. 1935), p. 243.

3 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 162.
4 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 163.
5 CAC, Hankey Papers, HNKY 1/6, diary entry, 6 Oct. 1918.
6 TNA, CAB 21/119, Admiral Sir Edmond Slade, 'Petroleum Situation in the British Empire', 29
July 1918. Slade was a director of the British government-controlled Anglo-Persian Oil Company,
which had extensive interests in neighbouring Persia.
7 TNA, CAB 21/119, Hankey to Lloyd George, 1 Aug. 1918.
8 TNA, CAB 21/119, Hankey to Balfour, 1 Aug. 1918 and 12 Aug. 1918.
9 Kenneth O. Morgan, 'David Lloyd George, first Earl Lloyd-George of Dwyfor (1863–1945)',
Oxford *Dictionary of National Biography* (Oxford, 2004).
10 Robert Vansittart, *The Mist Procession* (London, 1958), p. 247.
11 John Julius Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries* (London, 2005), p. 45, 1 Jan. 1917.
12 Kenneth O. Morgan, 'Lloyd George's Premiership: A Study in "Prime Ministerial
Government"', *Historical Journal*, vol. 13, no. 1 (Mar. 1970), p. 133.
13 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, pp. 88–9, 8 Dec. 1918.
14 Morgan, 'Lloyd George's Premiership', p. 132.
15 CAC, Hankey Papers, HNKY 1/6, diary entry, 6 Oct. 1918.
16 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/41/8/22, copy of telegram from Henderson to Northcliffe,

14 Oct. 1918.

17 Erik Goldstein, 'British Peace Aims and the Eastern Question: The Political Intelligence Department and the Eastern Committee, 1918', *Middle Eastern Studies*, vol. 23, no. 4 (Oct. 1987), p. 427. The official was Arnold Toynbee, writing on 19 Dec. 1918.

18 TNA, FO 371/3384, Cecil, note, 28 Oct. 1918.

19 MEC, Hogarth Papers, Hogarth to Clayton, 1 Nov. 1918.

20 Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 585.

21 Margaret MacMillan, *Peacemakers* (London, 2002), p. 384.

22 Andrew and Kanya-Forstner, 'The French Colonial Party and French Colonial War Aims', p. 104.

23 TNA, CAB 27/24, Eastern Committee, minutes, 21 Nov. 1918.

24 TNA, CAB 23/42, Eastern Committee, minutes, 20 Dec. 1918.

25 SAD, Clayton Papers, 694/6, the Weizmann–Feisal agreement, 3 Jan. 1919.

26 Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 596.

27 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 152.

28 SHAT, 6N 76, Cambon to ministère des affaires étrangères, 28 Nov. 1918.

29 SHAT, 6N 76, Cambon, note, 30 Nov. 1918.

30 CAC, Hankey Papers, HNKY 1/6, diary, note dated 11 Dec. 1920 in entry for 4 Dec. 1918. In

the most contemporary account of this meeting (TNA, CAB 23/42, Imperial War Cabinet, minutes, 20
Dec. 1918) Lloyd George reported that, when he told Clemenceau that British troops were staying in
Palestine and Mesopotamia, Clemenceau replied: 'All right. I don't care.'

31 Harold Nicolson, *Peacemaking* 1919 (London, 1933), p. 256, 4 Feb. 1919.

32 Harold Nicolson, *Peacemaking* 1919, pp. 274–5, 1 Mar. 1919.

33 Wickham Steed, review of Clemenceau's *Grandeur and Misery of Victory, International
Affairs*, vol. 10, no. 1 (Jan. 1931), p. 115.

34 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 137.

35 MacMillan, *Peacemakers*, p. 37.

36 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 137, Bertie to Lloyd George, 9 Dec. 1917.

37 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 207.

38 SHAT, 6N 76, 'La France et l'Angleterre en Syrie', n.d.

39 MacMillan, *Peacemakers*, p. 39.

40 SHAT, 6N 197, 'Note pour Monsieur le Président du Conseil, "A.s. de L'Emir Fayssal"', 9
Jan. 1919.

41 TNA, FO 608/97, Lawrence's note on Feisal's meeting with Goût, 16 Jan. 1919.

42 Henry Cumming, *Franco-British Rivalry in the Post-war Near East* (Oxford, 1938), p. 72.

43 Michael B. Oren, *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the*

Present (New York, 2007), p. 373; Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 605.
44 Lord Hardinge of Penshurst, *Old Diplomacy* (London, 1947), p. 232.
45 SHAT, 6N 76, 'Note sur les intérêts moraux et matériels de la France en Syrie', 1 Feb. 1919;
MacMillan, *Peacemakers*, p. 401.
46 MacMillan, *Peacemakers*, p. 401.
47 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/205/3/1, report on French press, 7 Feb. 1919.
48 Larès, *T. E. Lawrence, La France, et Les Français*, p. 403, *Echo de Paris*, 7 Feb. 1919.
49 SHAT, 6N 76, 'Comparison of the French and British Military Effort during the Years 1917
and 1918', n.d.
50 TNA, CAB 24/75, Foreign Office Political Intelligence Department, 'Currents of Opinion in
France', 16 Feb. 1919.
51 TNA, FO 608/107/1, Curzon to Balfour, 21 Feb. 1919.
52 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/89/2/8, Lloyd George to Kerr, 12 Feb. 1919.
53 MacMillan, *Peacemakers*, p. 402.
54 TNA, FO 608/107/2, note by the Comité de l'Asie Française, n.d. but stamped 13 Feb. 1919.
55 TNA, CAB 24/75, Foreign Office Political Intelligence Department, 'Currents of Opinion in
France', 16 Feb. 1919.
56 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East 1914–1920', p. 32.
57 MEC, Yale Papers, Yale, 'Interview with Mr Jean Goût', 13 Sept. 1919.

58 *Time*, 'France: Grandeur and Anecdotes', 21 Apr. 1930.
59 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 189.

بەندی ٦

1 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 5, p. 4, *The Council of Four: Minutes of Meetings*
Mar. 20 to May 24, 1919, Notes of a Meeting Held in the Prime Minister's Flat at 23 Rue Nitot,
Paris, on Thursday, 20 Mar. 1919.
2 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 5, p. 7, *The Council of Four: Minutes of Meetings*
Mar. 20 to May 24, 1919, Notes of a Meeting Held in the Prime Minister's Flat at 23 Rue Nitot,
Paris, on Thursday, 20 Mar. 1919.
3 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 5, p. 7, *The Council of Four: Minutes of Meetings*
Mar. 20 to May 24, 1919, Notes of a Meeting Held in the Prime Minister's Flat at 23 Rue Nitot,
Paris, on Thursday, 20 Mar. 1919.
4 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 5, p. 9, *The Council of Four: Minutes of Meetings*
Mar. 20 to May 24, 1919, Notes of a Meeting Held in the Prime Minister's Flat at 23 Rue Nitot,
Paris, on Thursday, 20 Mar. 1919.
5 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/3/4/12, Balfour to Lloyd George, 19 Feb. 1919.
6 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, pp. 265–9; Lawrence, 'Reconstruction of Arabia',

4 Nov. 1918.
7 MEC, Cox Papers 5/2, Bell to Cox, 7 Feb. 1919.
8 TNA, FO 608/97/15, Intelligence Department naval staff, 'The Oilfields of Persia and Mesopotamia', 26 Feb. 1919.
9 T. E. Lawrence, *T. E. Lawrence to his Biographers Robert Graves and Liddell Hart* (London, 1963), p. 52, Lawrence to Graves, 28 June 1927.
10 BL, Add 52455 A, Wilson to Cox, 9 May 1919.
11 Nicolson, *Peacemaking 1919*, p. 288, 23 Mar. 1919.
12 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/6/6/47, Cecil to Lloyd George, 27 May 1919.
13 Col. R. Meinertzhagen, *Middle East Diary, 1917–1956* (London, 1959), p. 26.
14 MacMillan, *Peacemakers*, p. 447.
15 MEC, Meinertzhagen Papers, diary, 22 May 1919.
16 Matthew Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917–1919* (London, 1999), p. 131.
17 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 5, p. 812, *The Council of Four: Minutes of Meetings Mar. 20 to May 24, 1919*, Notes of a Meeting Held at Mr Lloyd George's Residence, 23 Rue Nitot, Paris, on Thursday, 22 May 1919.
18 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 12, p. 747, The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King–Crane Commission), Instructions for Commissioners from the Peace Conference, 25 Mar. 1919; IOR, L/PS/11/157, piece 5878, French (GOC EEF) to Curzon, 30 Aug. 1919.

19 TNA, FO 608/96/11, ‘Self-Determination in Iraq’, comments by Haji Hasan Shabbut and
Shaykh Saud al-Sabbah.
20 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 12, p. 849, Crane and King, ‘Report of the American
Section of the International Commission on Mandates in Turkey’, 28 Aug. 1919.
21 MEC, Yale Papers, memoir: ‘It Takes So Long’.
22 IOR, L/PS/10/801, Cornwallis, report, 18 May 1919; Eugene Rogan, *The Arabs: A History*
(London, 2009), p. 161.
23 MEC, Yale Papers, memoir: ‘It Takes So Long’.
24 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 12, pp. 798 and 848, ‘Confidential Appendix to the
Report upon Syria: For the Use of Americans Only’, p. 798, Crane and King, ‘Report of the American
Section of the International Commission on Mandates in Turkey’.
25 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 12, p. 794, Crane and King, ‘Report of the American
Section of the International Commission on Mandates in Turkey’.
26 *FRUS*, The Paris Peace Conference, vol. 12, p. 792, Crane and King, ‘Report of the American
Section of the International Commission on Mandates in Turkey’.
27 IOR, L/PS/11/155, piece 4393, Grahame to Foreign Office, 26 July 1919.
28 *The Times*, ‘The Situation in Syria’, 6 Sept. 1919.
29 Peter A. Shambrook, *French Imperialism in Syria, 1927–1936* (Reading, 1998), pp. 41–2.

30 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/205/3/15, Grahame to Curzon, 13 Sept. 1919.
31 IOR, L/PS/10/801, Grahame to Curzon, 12 Aug. 1919.
32 *The Times*, 'France and the Persian Treaty', 19 Aug. 1919.
33 TNA, CAB 21/154a, Lloyd George to Clemenceau, 18 Oct. 1919.
34 Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters*, p. 175, Lawrence to Stirling, 28 June 1919.
35 MEC, Yale Papers, 'A report on Syria, Palestine and Mount Lebanon for the American Commissioners, prepared by Captain William Yale, Technical Advisor to the American Section of the International Commission on Mandates in Turkey', 26 July 1919.
36 *The Times*, 'Sidelights on the Arab War: Two Turkish Plotters – Emir Said Arrested', 4 Sept. 1919.
37 SHAT, 6N 197, Pichon to Cambon, 20 Aug. 1919.
38 *The Times,* 11 Sept. 1919.
39 Keith Jeffery, 'Great Power Rivalry in the Middle East', *Historical Journal*, vol. 25, no. 4 (Dec. 1982), p. 1031.
40 Jeffery, 'Great Power Rivalry in the Middle East', p. 1031.
41 TNA, CAB 21/154a, minutes of a meeting held on 9 Sept. 1919.
42 This description of the geographical bounds of Palestine can be found in the Bible: 1 Samuel 3: 20; Judges 20:1.

43 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/47/8/24, Wilson to Lloyd George, 23 June 1919, enclosing a
paper by Gribbon on the significance of Palmyra.
44 Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres* (Ohio, 1974), p. 70.
45 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, p. 288, Lawrence, memorandum, 15 Sept. 1919.
46 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, p. 294.
47 Stirling, *Safety Last*, p. 102.
48 TNA, CAB 23/44 B, 'Notes of a Meeting held at 10 Downing Street, on Friday Sept. 19,
1919, at 4 pm'.
49 IOR, L/PS/11/159, piece 6977, Clemenceau to Derby, 14 Oct. 1919.
50 TNA, CAB 21/154a, Lloyd George to Clemenceau, 18 Oct. 1919.
51 A familiar term for a French soldier, equivalent to 'Tommy', and literally meaning 'hairy'.
52 Pierre Lyautey, *Gouraud* (Paris, 1949), p. 192.

بەندی ٧

1 MEC, Monckton Papers, Monckton to Evelyn Mary Monckton, 25 Nov. 1919.
2 Vansittart, *The Mist Procession*, p. 246.
3 Lyautey, *Gouraud*, p. 140.
4 Lyautey, *Gouraud*, p. 180.
5 Georges Catroux, *Deux Missions en Moyen Orient, 1919–1922* (Paris,1958), p. 102.
6 Guy de Lusignan, from Poitou in France, was briefly king of Jerusalem until his defeat by

Saladin at the battle of Hattin, near the Sea of Galilee, on 4 July 1187. Saladin went on to seize Jerusalem that October; the city did not return to Christian hands until its capture by Allenby in 1917.

7 TNA, HW 12/9, Bristol to secretary of state, Washington, 22 May 1920. This comment was made by Robert de Caix, reported by the American consul, and intercepted by British intelligence.

8 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/89/4/20, Kerr to Lloyd George, 8 Nov. 1919.

9 Charles Andréa, *La Révolte Druze et l'insurrection de Damas* (Paris, 1937), p. 21. Lyautey, Gouraud (p. 192) states that the British withdrew thirty-four battalions, which the French replaced with thirteen battalions, four of them under strength.

10 Lyautey, *Gouraud*, p. 193.

11 This was due to differences in the boundaries of the zones set out in the Sykes–Picot agreement and in the Occupied Enemy Territory Administration (OETA) arrangements established by Allenby at the end of the war, which divided occupied Ottoman territory into north and west, south and east districts, under French, British and Arab administration respectively. In the withdrawal, Britain only agreed to hand over OETA West to the French because it feared that, if it followed the Sykes–Picot arrangement, the implication that a political deal had been reached would anger the Arabs. This left the Arabs in charge of an area which the French claimed under the Sykes–Picot agreement.

12 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East', p. 35.

13 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East', p. 35.
14 IOR, L/PS/11/161, Derby to Curzon, 20 Dec. 1919.
15 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East 1914–1920', p. 36.
16 IWM, Sir Clifford Norton Papers, Brayne, memorandum, 12 June 1919.
17 Andréa, *La Révolte Druze*, p. 18.
18 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East', p. 37.
19 IOR, L/PS/11/170, piece 2202, Curzon to Derby, 13 Mar. 1920.
20 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/92/16/1, Bourne to Talbot, 25 Jan. 1919.
21 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/3/4/4, Curzon to Balfour, 16 Jan. 1919.
22 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/3/4/4, Curzon to Balfour, 16 Jan. 1919.
23 MEC, Samuel Papers, Weizmann to Curzon, 2 Feb. 1920.
24 TNA, CAB 24/154, Foreign Countries Report No. 12, 10 Mar. 1920.
25 Stirling, *Safety Last*, p. 113.
26 Tom Segev, *One Palestine, Complete* (London, 2000), p. 140.
27 Philip Mattar, *The Mufti of Jerusalem* (New York, 1988), p. 17.
28 Segev, *One Palestine, Complete*, p. 128.
29 MEC, Somerset Papers, Somerset to Ethel Raglan, 20 May 1920.
30 Segev, *One Palestine, Complete*, p. 147. The writer was the chief of the imperial general staff, Sir Henry Wilson.

31 TNA, CAB 24/108, 'Notes by the Director of Military Intelligence on his recent visit to
Turkey, 21 June 1920'.
32 IOR, L/PS/11/174, Curzon to Cambon, 18 May 1920.
33 Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East', p. 40.
34 TNA, CAB 24/131, Colonial Office, Middle East Department, 'Foreign Incitement of the
Turks to Attack Iraq', 13 Dec. 1921.
35 TNA, CAB 21/204, Churchill, memorandum, 'French intentions in Syria', 8 June 1920.
36 IOR, L/PS/10/801, piece 5579, Allenby to Feisal, n.d.
37 Ross Burns, *The Monuments of Syria* (London, 1992), p. 91.
38 MEC, Somerset Papers, Somerset to Raglan, 1 Aug. 1920.
39 Ronald Storrs, *Orientations* (London, 1937), p. 506.
40 SHAT, 7N 2829, 'Propagande Britannique en Orient: Propagande Anglo-Arabe en Syrie',
annexe 10, n.d., but *c.* 1927.

بەندی ٨

1 L/PS/11/175, piece 5655, 'The Proclamation by the Arabs to the Free Mesopotamians', n.d.
2 William Facey and Najdat Fathi Safwat, eds, *A Soldier's Story: From Ottoman Rule to
Independent Iraq, The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari* (London, 2003), p. 174.
3 Peter Sluglett, *Britain in Iraq* (London, 2007), pp. 20–1; GBA, Bell to Hugh Bell, 30 Jan.
1921.
4 MEC, Cox Papers, 5/11, Bell to Hirtzel, 11 Oct. 1919.

5 TNA, CAB 24/96, Wilson to Montagu, 15 Nov. 1919, enclosing Bell's 'Syria in Oct. 1919'.

6 MEC, Cox Papers, 5/20, Bell to Hirtzel, 19 Mar. 1920.

7 TNA, FO 608/97/4, Vansittart, minute, 6 Sept. 1919.

8 GBA, Bell to Hugh Bell, 10 Jan. 1921.

9 BL, Add 52455 A, Wilson to Cox, 2 Jan. 1920.

10 IOR, L/PS/11/168, piece 1153, Wilson, New Year speech, Baghdad, 1 Jan. 1920.

11 GBA, Bell to Mary Bell, 14 Mar. 1920.

12 GBA, Bell to Hugh Bell, 19 Sept. 1920.

13 GBA, Bell to Hugh Bell, 1 June 1920.

14 *The Times*, 'Persia and Mesopotamia', 10 June 1920.

15 Sir Aylmer L. Haldane, *The Insurrection in Mesopotamia, 1920* (Edinburgh, 1922), p. 41.

16 BL, Add 52455, Wilson to Cox, 29 July 1920.

17 BL, Add 52455, Wilson to Cox, 29 July 1920.

18 HC Deb, 23 June 1920, vol. 130, c. 2226.

19 HC Deb, 23 June 1920, vol. 130, c. 2235.

20 *The Times*, 'Mr Lloyd George in the Garden of Eden', 24 June 1920.

21 *The Times*, 'Grave Trouble in Mesopotamia', 16 July 1920.

22 TNA, CAB 24/109, Churchill, 'Situation in Mesopotamia', 17 July 1920.

23 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, p. 288, Lawrence, memorandum, 15 Sept. 1919.

24 *Sunday Times*, 'A Report on Mesopotamia', 22 Aug. 1920.

25 *The Times*, 'Arab Rights', 23 July 1920.

26 The British government's ordinary expenditure in 1921 was estimated at £947 million,

according to Andrew McDonald, 'The Geddes Committee and the Formulation of Public Expenditure

Policy, 1921–22', *Historical Journal*, vol. 32, no. 3 (Sept. 1989), pp. 643–74.
27 GBA, Bell to Mary Bell, 5 Sept. 1920; Bell to Hugh Bell, 19 Sept. 1920.
28 IWM, Clarke Papers.
29 TNA, FO 141/444/7, Wilson to Montagu, 31 July 1920.
30 TNA, FO 141/444/7, Wilson to Montagu, 31 July 1920.
31 *The Times*, 'Emir Feisal's Future: Possible Ruler of Mesopotamia', 5 Aug. 1920.
32 IOR, L/PS/10/919, draft instructions for Sir Percy Cox on his appointment as high
commissioner.
33 *Observer*, 'France, Britain and the Arabs', 8 Aug. 1920.
34 *The Times*, 'Emir Feisal', 7 and 11 Aug. 1920. Saladin was in fact a Kurd.
35 *The Times*, 'Emir Feisal', 7 Aug. 1920.
36 IOR, L/PS/10/919, Fleuriau to Curzon, 17 Aug. 1920.
37 MEC, Monckton Papers, Monckton to Evelyn Mary Monckton, 21 Aug. 1920.
38 CAC, CHAR 16/34, Churchill to Haldane, 26 Aug. 1920.
39 CAC, CHAR 16/52, Churchill to Trenchard, 29 Aug. 1920.
40 Haldane, *The Insurrection in Mesopotamia, 1920*, p. 331.
41 CAC, CHAR 16/48 Churchill to Lloyd George, 31 Aug. 1920.
42 MEC, Cox Papers, 5/27, Hirtzel to Cox, 29 Dec. 1920.
43 Paul Addison, 'Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1874–1965)', *Oxford Dictionary of
National Biography* (Oxford, 2004).

44 Richard Toye, *Rivals for Greatness: Lloyd George and Churchill* (London, 2007), p. 5.
45 Winston Churchill, *The Story of the Malakand Field Force* (London, 1898), p. 172.
46 Ernst Gombrich, 'Winston Churchill as Painter and Critic', *The Atlantic*, vol. 215 (1965), pp.
90–3.
47 John Charmley, *Churchill: The End of Glory* (London, 1993), p. 141.
48 *Morning Post*, 11 Jan. 1919.
49 Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. IV, p. 582. Richard Meinertzhagen attributed the comment
to Sir Henry Wilson, chief of the imperial general staff.
50 CAC, CHAR 16/11, Lloyd George to Churchill, 22 Sept. 1919.
51 CAC, CHAR 16/48, Churchill to Lloyd George, 31 Aug. 1920.

بەندی ٩

1 Winston Churchill, *Great Contemporaries* (London, 1939), p. 127.
2 Churchill, *Great Contemporaries*, p. 129.
3 Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. IV, p. 509, Churchill to Lloyd George, 4 Jan. 1921;
Catherwood, *Winston's Folly*, p. 162.
4 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (1935), p. 21.
5 Wilson, *Lawrence of Arabia*, p. 645.
6 Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters*, p. 196, Lawrence to Blunt, 2 Mar.
1921.

7 MEC, Cox Papers, 5/27, Hirtzel to Cox, 29 Dec. 1920.
8 CAC, CHAR 17/16/1, Churchill to Cox, 9 Jan. 1921.
9 CAC, CHAR 17/2/6, Lawrence to Marsh, n.d.
10 The Mad Mullah achieved notoriety in July 1897 when he led Pashtun tribesmen in an attack on the British camp at Malakand on the North-West Frontier. Churchill participated in its relief.
11 LHCMA, Coote Papers. Coote cites Lawrence as the source of the anecdote.
12 Catherwood, *Winston's Folly*, p. 130.
13 CAC, CHAR 17/2/7, Churchill to Curzon, 12 Jan. 1921.
14 Catherwood, *Winston's Folly*, p. 97, Churchill to Cox, 12 Jan. 1921.
15 TNA, FO 141/444/7, Curzon to Hardinge, 24 Jan. 1921, reporting a meeting between the Comte de Saint Aulaire and Sir Eyre Crowe on 21 Jan.
16 CAC, CHAR, 17/2/64, Churchill to Curzon, 16 Feb. 1921.
17 CAC, CHAR, 17/15/57, 'Notes of a conversation at Mr Churchill's house on February 24th'.
18 CAC, CHAR, 17/15/57, 'Notes of a conversation at Mr Churchill's house on February 24th'.
19 LHCMA, Allenby Papers, 1/11, Allenby to Catherine Allenby, 13 Mar. 1921.
20 *T. E. Lawrence to his Biographer Liddell Hart* (London, 1938), p. 143.
21 Catherwood, *Winston's Folly*, p. 131.
22 LHCMA, Coote Papers, diary, 13 Mar. 1921.
23 Brown, ed., *Lawrence of Arabia: The Selected Letters*, p. 196, Lawrence to Sarah Lawrence, 20 Mar. 1921.

24 Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. IV, p. 638.
25 Catherwood, *Winston's Folly*, p. 141.
26 MEC, Somerset Papers, 'Minutes of the First Meeting of the Palestine Political and Military Conference, 17 Mar. 1921'.
27 MEC, Cox Papers, 5/27, Hirtzel to Cox, 29 Dec. 1921.
28 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/9/3/21, Churchill to Lloyd George, 23 Mar. 1921.
29 LHCMA, Coote Papers, diary, 24 Mar. 1921.
30 Martin Gilbert, *Churchill and the Jews* (London, 2007), p. 66.
31 PAL, Lloyd George Papers, LG/F/9/3/20, Lloyd George to Churchill, n.d.
32 CAC, CHAR 17/15/68, Churchill to Gouraud, 31 Mar. 1921.
33 Catherwood, *Winston's Folly*, p. 151, Churchill to Lloyd George, 18 Mar. 1921.
34 IOR, L/PS/10/919, Cox to Churchill, 9 June 1921.
35 TNA, FO 141/444/7, Hardinge to Curzon, 25 June 1921.
36 IOR, L/PS/10/919, Cox to Churchill, 1 July 1921.
37 An expert on Islam.
38 GBA, Bell to Hugh Bell, 31 July 1921.
39 Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. IV, p. 581.
40 Catherwood, *Winston's Folly*, p. 164, Churchill to Cox, 9 July 1921.
41 IOR, L/PS/10/919, Cox to Churchill, 20 Aug. 1921.
42 GBA, Bell to Hugh Bell, 28 Aug. 1921.
43 Andrew and Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 222.

1 Catroux, *Deux Missions en Moyen Orient*, p. 110.
2 MEC, Somerset Papers, 'Minutes of the First Meeting of the Palestine Political and Military
Conference, 17 Mar. 1921'.
3 Catroux, *Deux Missions en Moyen Orient*, p. 115.
4 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/1531, 'Extract from a summary of
intelligence issued by GS "I", GHQ, for the period 11th to 20th Aug. 1921'; Abramson, Amman, to
civil secretary, Jerusalem, 1 Oct. 1921, enclosing reports by Alec Kirkbride and Frederick Peake.
5 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/1531, Kirkbride, report on the attempt to
arrest men wanted by the French government, 24 Sept. 1921.
6 Garnett, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, p. 336, Lawrence to Newcombe, 8 Nov. 1921.
7 MEC, Barbour Papers, Groupe Sénatorial pour la défense des intérêts français à l'étranger,
Rapport sur la Syrie et la Palestine, présenté par M Etienne Flandin, 1915.
8 Shambrook, *French Imperialism in Syria*, pp. 41–2.
9 Rousseau de Beauplan, 'Où va la Syrie?' (Paris, 1929), in Philip Khoury, *Syria and the French
Mandate* (Princeton, 1987), p. 76.
10 TNA, FO 406/75, 'Syrian Personalities', c. 1937.
11 MEC, Glubb Papers, 'A Note on Certain Aspects of the Situation in Syria, 17 July 1941'.
12 MEC, Coghill Papers, 15 July 1945.

13 Catroux, *Deux Missions en Moyen Orient*, pp. 57–8; MEC, Somerset Papers, Somerset to
Raglan, 15 July 1920.

14 MEC, Glubb Papers, 'A Note on Certain Aspects of the Situation in Syria, 17 July 1941'.

15 Stirling, *Safety Last*, p. 220.

16 IOR, L/PS/11/193, Fontana to Curzon, 31 Jan. 1921.

17 Catroux, *Deux Missions en Moyen Orient*, p. 39.

18 MEC, Samuel Papers, Samuel, draft letter to Thomas, 25 Jan. 1924.

19 Wilfred Thesiger, *The Life of My Choice* (London, 1987), p. 359.

20 Thesiger, *The Life of My Choice*, p. 360.

21 Charles Andréa, *La Révolte Druze et l'insurrection de Damas* (Paris, 1937), p. 39.

22 Bennett J. Doty, *The Legion of the Damned* (London, 1928), p. 95.

23 Alice Poulleau, *A Damas sous les bombes: journal d'une française pendant la révolte*
syrienne (Yvetot, 1930), p. 44.

24 Jan Karl Tanenbaum, *General Maurice Sarrail 1856–1929: The French Army and Left-Wing*
Politics (Chapel Hill, North Carolina, 1974), p. 186.

25 LHCMA, Codrington Papers, memoir: 'Gathering Moss', n.d.

26 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones to GHQ Palestine, 6 May 1925.

27 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones to GHQ Palestine, 10 Dec. 1925.

28 Poulleau, *A Damas sous les bombes*, p. 24.

29 Joyce Laverty Miller, ‘The Syrian Revolt of 1925’, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 8, no. 4 (Oct. 1977), p. 551.

30 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones to GHQ Palestine, 30 July 1925.

31 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones to GHQ Palestine, 30 July 1925.

32 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2389, Gamelin to high commissioner, May 1926.

33 Andréa, *La Révolte Druze*, p. 68.

34 Poulleau, *A Damas sous les bombes*, p. 78.

35 Poulleau, *A Damas sous les bombes*, p. 70.

36 CADN, Mandat–Syrie Liban, Cabinet Politique, I/2389, Gamelin to high commissioner, May 1926.

37 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2389, Gamelin to high commissioner, May 1926.

38 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2389, Gamelin to Sarrail, 31 Oct. 1925.

39 *The Times*, ‘Damascus Riots: The Full Story’, 27 Oct. 1925.

40 TNA, CO 732/22/1, Vaughan-Russell to foreign secretary, 1 Apr. 1926.

41 Tanenbaum, *Sarrail*, p. 207.

42 Treaty of Mutual Guarantee between Germany, Belgium, France, Great Britain and Italy, 16 Oct. 1925, article 7.

بەندی ١١

1 Poulleau, *A Damas sous les bombes*, 22 Aug. 1925.

2 Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism* (Austin, 2005), p. 79.

3 Paul Coblentz, *The Silence of Sarrail* (London, 1930), p. 229, quoting letter from Sarrail dated 15 Aug. 1924 (sic).

4 Andréa, *La Révolte Druze*, p. 72.

5 Aviel Roshwald, *Estranged Bedfellows: Britain and France in the Middle East during the Second World War* (Oxford, 1990), p. 11.

6 MEC, Smart Papers, Allanah Harper in 'Walter Smart by some of his friends', n.d.

7 MEC, Smart Papers, Julian Amery in 'Walter Smart by some of his friends', n.d.

8 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones to GHQ Palestine, 10 Sept. 1925.

9 TNA, FO 684/3, Vaughan-Russell to foreign secretary, 2 June 1926.

10 LHCMA, Codrington Papers, 'Gathering Moss' (draft, unedited memoir).

11 TNA, CO 732/22/1, Vaughan-Russell to foreign secretary, 21 Apr. 1926.

12 *The Times*, 'Position at Damascus', 30 Oct. 1925, 'More Unrest in Syria', 2 Nov. 1925.

13 SHAT, 7N 2829, draft report: 'Propagande Britannique en Orient: Propagande Anglo-Arabe en Syrie', dated 1927 in pencil.

14 SHAT, 7N 2829, draft report: 'Propagande Britannique en Orient: Propagande Anglo-Arabe

en Syrie'.

15 LHCMA, Codrington Papers, 'Gathering Moss'; TNA, CAB 24/131, Colonial Office, Middle East Department, memorandum, 'Foreign Incitement of the Turks to Attack Iraq', 13 Dec. 1921.

16 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones to GHQ, 13 Oct. 1925.

17 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2363, 'Proclamation faite aux peuples de la Syrie et du Djebel Druze', 10 Dec. 1925.

18 TNA, FO 371/10835, Salisbury-Jones, 'Report on the relief of Soueida', 6 Oct. 1925.

19 *FRUS*, 1926, vol. II, Keeley to secretary of state, 3 Mar. 1926.

20 TNA, FO 684/3, McFarland to Vaughan-Russell, 29 Apr. 1926; CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2389, Gamelin to secretary-general of the high commission, 7 Jan. 1926.

21 TNA, CO 732/22/1, Vaughan-Russell to foreign secretary, 14 June 1926.

22 SHAT, 4H 134, 'Extraits de la traduction des documents trouvés sur le corps du bandit Ahmed Merawed', n.d.

23 SHAT, 4H 134, Gamelin to ministre de la guerre, 1 July 1926.

24 SHAT, 4H 134, Gamelin to ministre de la guerre, 19 Sept. 1926.

25 The Hauran was a fertile zone west of the Jabal Druze where much of Syria's wheat was grown.

26 Andréa, *La Révolte Druze*, p. 187.

27 LHCMA, Codrington Papers, 'Gathering Moss'.
28 LHCMA, Codrington Papers, 'Gathering Moss'.
29 SHAT, 4H 134, 'Interrogatoire de Hamze Derviche', 11 July 1926.
30 SHAT, 4H 134, 'Rapport de mission de Lieutenant-Colonel Catroux', 28 Sept. 1926.
31 SHAT, 4H 134, 'Rapport de mission de Lieutenant-Colonel Catroux', 28 Sept. 1926.
32 SHAT, 4H 134, 'Rapport de mission de Lieutenant-Colonel Catroux', 28 Sept. 1926.
33 TNA, CO 733/22/3, Hole to foreign secretary, 25 Nov. 1926.
34 SHAT 4H 134, Louis Jalabert, 'La France abandonnera-t-elle la Syrie?', *Les Etudes*, 20 Apr.
1927.
35 TNA, FO 684/3, Smart to foreign secretary, 11 Jan. 1926.
36 SHAT, 4H 134, Maurepas, Jerusalem, to high commissioner, 13 Apr. 1927.
37 SHAT 4H 134, Beynet to high commissioner, 29 June 1927.
38 Shambrook, *French Imperialism in Syria*, p. 7.
39 SHAT, 4H 134, Gamelin to ministre de la guerre, 23 Aug. 1927.
40 LHCMA, Codrington Papers, 'GatheringMoss'.

بەندی ١٢

1 TNA, CAB 24/202, Committee of Imperial Defence, 'Report by the Sub-Committee on the

Construction of the Proposed Haifa–Baghdad Railway and/or Pipeline, 13 June 1928: Appendix 1:
Cadman, “Evidence of Existence of Oil in Iraq”, 28 Mar. 1928’.
2 R. W. Ferrier, *The History of the British Petroleum Company* Vol. I (Cambridge, 1982), p.
165.
3 IOR, L/PS/11/151, Petroleum Executive, memorandum, ‘Petroleum Position of the British
Empire’, Dec. 1918.
4 PAL, Davidson Papers, Davis to Curzon, 12 May 1920. This was hypocritical, as Curzon
pointed out. The United States had cancelled the British concession in Haiti when it occupied the
island in 1913.
5 TNA, CAB 24/131, Colonial Office, Middle East Department, ‘Foreign Incitement of the Turks
to Attack Iraq’, 13 Dec. 1921; FO 371/7782, Churchill to Curzon, 1 Feb. 1922.
6 TNA, CAB 27/436, ‘Notes for Conference with Sir John Cadman’, 2 June 1930.
7 TNA, CAB 24/202, Committee of Imperial Defence, ‘Report by the Sub-Committee’ 13 June
1928: Appendix 1: Cadman, ‘Evidence . . .’, 28 Mar. 1928.
8 SHAT, 2N 245, ‘Note à propos du tracé du ‘Pipe-line’ des Pétroles de Mésopotamie’, 15 Feb.
1928.
9 SHAT 2N 245, ‘Note pour le Président du Conseil’, 29 Mar. 1928.
10 TNA, CAB 24/202, Committee of Imperial Defence, ‘Report by the Sub-Committee’ 13 June

1928, Appendix 2: Report by the chiefs of staff sub-committee, 'The Baghdad–Haifa Pipeline and Railway: Strategic Importance and Defence', 24 May 1928.

11 TNA, CAB 24/202, Amery, 'The Oil Position in Iraq', 11 Mar. 1929, Appendix II, Monteagle to Williams, 6 Feb. 1929.

12 TNA, CAB 24/202, Eastern Department, Foreign Office, 'The Attitude of the French Government regarding the proposed Baghdad–Haifa Railway and Pipeline', 9 Mar. 1929.

13 TNA, CAB 24/202, Amery, 'The Oil Position in Iraq', 11 Mar. 1929, Berthelot, aidememoire, 23 Jan. 1929.

14 TNA, CAB 24/202, Amery, 'The Oil Position in Iraq', 11 Mar. 1929, Appendix II, Williams to Monteagle, 18 Feb. 1929.

15 TNA, CAB 24/206, Trenchard, 'Baghdad and Haifa Railway and Pipeline', Williams to deputy chief of air staff, 11 Apr. 1929.

16 TNA, CAB 23/61, conclusions of a meeting of the cabinet, 25 Sept. 1929.

17 TNA, CAB 24/211, 'Report by the Committee on the Baghdad–Haifa Railway and Pipeline, 1 May 1930'.

18 Fitzgerald, 'Business Diplomacy', p. 222.

19 Fitzgerald, 'Business Diplomacy', p. 223.

20 TNA, CAB 24/211, 'Report by the Committee on the Baghdad–Haifa Railway and Pipeline, 1 May 1930, Appendix: Madden (Chief of the Naval Staff), "Baghdad–Haifa Railway and Pipeline", 5

Apr. 1930'.
21 G. M. Lees, 'The Search for Oil', *Geographical Journal*, vol. 95, no. 1 (Jan. 1940), pp. 11–
12.
22 TNA, CAB 27/436, Passfield, note, n.d.
23 *Time*, 'Trouble in Paradise', 21 Apr. 1941.

بەندی ١٣

1 *The Times*, 'Renewed Violence in Palestine', 3 Aug. 1936.
2 IWM, Clarke Papers, memoir, p. 550.
3 This percentage is based on the Peel Commission's belief (report, p. 210) that an industrial
workforce of 32,000 represented a total population of at least 80,000. Applying this ratio to the
estimated 151,000 Jews in Palestine, the potential workforce at that time was 60,000.
4 LHCMA, Dill Papers, 2/9, Dill to Deverell, 18 Sept. 1936.
5 Segev, *One Palestine, Complete*, p. 334.
6 MEC, Chancellor Papers, Chancellor to Stamfordham, 27 May 1930.
7 MEC, Chancellor Papers, Chancellor to Stamfordham, 27 May 1930.
8 IWM, Kitson, interview, 26 Apr. 1989.
9 Alfred Bonné, 'The Concessions for the Mosul–Haifa Pipe Line', *Annals of the American
Academy of Political and Social Science, vol. 164, Palestine. A Decade of Development* (Nov.
1932), p. 125.
10 MEC, Monckton Papers, Monckton to Evelyn Mary Monckton, 21 Aug. 1920.

11 Rogan, *The Arabs*, p. 203.
12 IWM, Morton Papers.
13 IWM, Catling, interview, Sept. 1988.
14 LHCMA, Wheeler Papers, 'Notes on Tactical Lessons of the Palestine Rebellion, 1936',
1937.
15 IWM, Norman, interview, 1 May 1980
16 Segev, *One Palestine, Complete*, p. 364.
17 TNA, CO 733/383/1, Sir Charles Tegart and Sir David Petrie, 'Memorandum on the future
structure and establishment of the Palestine Police', Jan. 1938.
18 IWM, Clarke Papers, memoir, p. 558.
19 The village headman.
20 TNA, CO 732/81/9, Military Intelligence, summary, 23 Sept. 1938.
21 TNA, CO 733/383/1, Downie, note, 10 Feb. 1938.
22 IWM, Clarke Papers, memoir, p. 572.
23 LHCMA, Dill Papers, 2/9, Dill to Deverell, 14 Oct. 1936.
24 TNA, CAB 24/270, Palestine Royal Commission, report, p. 370.
25 TNA, CAB 24/270, Palestine Royal Commission, report, pp. 394 and 395.
26 Rendel, *The Sword and the Olive*, p. 123.
27 LHCMA, Dill Papers, 2/9, Dill to Deverell, 14 Oct. 1936.
28 LHCMA, Dill Papers, 2/9, Deverell to Dill, 3 Mar. 1937.
29 *Daily Telegraph*, 29 July 1937.
30 MEC, Tegart Papers, 2/3, Kirkbride to chief secretary, 28 Feb. 1938.
31 TNA, FO 406/75, MacKereth to Eden, 5 Jan. 1937, enclosing 'Damascus Quarterly Report', 1

Oct. to 31 Dec. 1936.
32 TNA, FO 684/10, MacKereth to Eden, 19 Oct. 1937.
33 MEC, Tegart Papers, 2/3, H. M. Foot, assistant district commissioner, Samaria, 'Note on recent terrorist activity in the Samaria Division', 24 Dec. 1937.

بەندی ١٤

1 Max Egremont, *Under Two Flags:The Life of Major-General Sir Edward Spears* (London, 1997), p. 259. John Stokes is quoted.
2 *London Gazette*, 18 June 1917.
3 Michael G. Fry and Itamar Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus: Gilbert MacKereth and British Policy in the Levant, 1933–1939* (Jerusalem, 1985), p. 99, MacKereth to Rendel, 2 Dec. 1934.
4 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, p. 73, MacKereth to Foreign Office, 3 Jan. 1934.
5 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, p. 210, MacKereth to Baxter, 22 Mar. 1939.
6 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, p. 99, MacKereth to Rendel, 2 Dec. 1934.
7 CADN, Beyrouth Ambassade, B/11/175, 'Chucri Kouatly', description of al-Quwatli, Jabri and Mardam, n.d.
8 TNA, FO 406/75, MacKereth to Eden, 5 May 1937.
9 TNA, FO 371/23251, MacKereth to MacMichael, 5 Sept. 1939.

10 TNA, FO 684/10, MacKereth, 'Memorandum Bludan Congress', 14 Sept. 1937.
11 TNA, FO 684/10, MacKereth, 'Memorandum Bludan Congress', Annexe 6: 'Report of a secret meeting of Syrian and Palestine extremist politicians, held in the house of Hani al Jalad in Suq Sarouja, Damascus, in the early hours of September 12, 1937'.
12 TNA, FO 684/10, MacKereth to Eden, 19 Oct. 1937.
13 A wool cloak.
14 MEC, Tegart Papers, 4/7, diary, 4 Feb. 1938.
15 MEC, Tegart Papers, 4/7, diary, 5 and 7 Feb. 1938.
16 In his diary Khalil Eissa wrote that he had decided to murder an Arab auxiliary policeman named Halim Basta. The gun used to kill Basta was the same as that used to kill Andrews (MEC, Tegart Papers, 2/3, British detective sergeant to DIG CID, 29 Sept. 1937).
17 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, MacKereth to Eden, 25 Oct. 1937.
18 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, MacKereth to Eden, 23 Oct. 1937.
19 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, Rendel, minute, 12 Nov. 1937.
20 Fry and Rabinovich, eds, *Despatches from Damascus*, Rendel, minute, 12 Nov. 1937.
21 MEC, Tegart Papers, 4/7, diary, 5 Feb. 1938.
22 MEC, Tegart Papers, 4/7, diary, 3 Feb. 1938.
23 Michael Silvestri, '"An Irishman Is Specially Suited to Be a Policeman": Sir Charles Tegart &

Revolutionary Terrorism in Bengal', *History Ireland*, vol. 8, no. 4 (Winter, 2000), p. 42.
24 Sir Percival Griffiths, *To Guard My People: The History of the Indian Police* (London, 1971), p. 410.
25 Sir Charles Tegart, 'Terrorism in India', lecture delivered to the Royal Empire Society, 1 Nov. 1932.
26 MEC, Tegart Papers, 3/5, Tegart, note, n.d., on his visit to Beirut and Damascus.
27 MEC, Tegart Papers, 3/5, Tegart, note, n.d., on his visit to Beirut and Damascus.
28 MEC, Tegart Papers, 3/5, Tegart, note, n.d., on his visit to Beirut and Damascus.
29 SHAT, 4H 316, Louisgrand to general, Deuxième Bureau, 5 Oct. 1945.
30 TNA, CO 733/383/1, Tegart and Petrie, 'Memorandum on the future structure and establishment of the Palestine Police', Jan. 1938.
31 MEC, Tegart Papers, 2/3, 'Record of a Meeting on Public Security on 7 Jan. 1938'.
32 MEC, Tegart Papers, 4/7, diary, 8 Feb. 1938.
33 MEC, Tegart Papers, 3/2, Tegart to chief secretary, 19 Feb. 1938.
34 MEC, Tegart Papers, 2/3, Tegart to Battershill, 2 Jan. 1938.
35 TNA, CO 733/383/1, Tegart and Petrie, 'Memorandum on the future structure and establishment of the Palestine Police', Jan. 1938.
36 LHCMA, O'Connor Papers, O'Connor to Jean O'Connor, 2 Nov. 1938.

37 IWM, Morton Papers, ‘An incomplete and inadequate account of the service of Geoffrey
Jackson Morton in the Palestine Police, February 1930 to June 1943’.
38 IWM, Kitson, interview, 26 Apr. 1989.
39 LHCMA, Dill Papers, 2/9, Dill to Deverell, 18 Sept. 1936. In the letter Dill wrote that his
‘ultimate solution’ to the Arabs’ strategy of laying landmines would be ‘to carry a couple of Arab
mascots on the leading car’.
40 IWM, Lane, interview, 2 Aug. 1988.
41 LHCMA, Mullens Papers, diary, 15 Oct. 1938.
42 IWM, Lane, interview.
43 IWM, Kitson, interview.
44 TNA, CAB 24/278, Macdonald, ‘Talks in Jerusalem’, 24 Aug. 1938.
45 TNA, CAB 24/278, Macdonald, ‘Talks in Jerusalem’, 24 Aug. 1938.
46 HC Deb, 5 Nov. 1936, vol. 317, c. 252.
47 J. Bierman and C. Smith, *Fire in the Night: Wingate of Burma, Ethiopia and Zion* (London,
1999), p. 66.
48 Bierman and Smith, *Fire in the Night*, p. 84.
49 David Hacohen, *Time to Tell: An Israeli Life 1898–1984* (New York, 1985), pp. 53–4.
50 Bierman and Smith, *Fire in the Night*, p. 71.
51 LHCMA, Liddell Hart Papers, 15/5/300, Wingate, memorandum, 10 June 1938.
52 LHCMA, Liddell Hart Papers, 15/5/300, Orde Wingate, memorandum on special night squads,
5 June 1938.

53 LHCMA, Liddell Hart Papers, 15/5/300, Orde Wingate, memorandum on special night squads,
5 June 1938.
54 Moshe Dayan, *Story of My Life* (London, 1976), p. 29.
55 Leonard Mosley, *Gideon Goes to War* (London, 1955), p. 58.
56 Bierman and Smith, *Fire in the Night*, p. 100.
57 Bierman and Smith, *Fire in the Night*, p. 103.
58 IWM, Catling, interview, Sept. 1988.
59 Bierman and Smith, *Fire in the Night*, p. 125.
60 TNA, CAB 107/4, MacMichael to Ormsby-Gore, 29 Aug. 1938.

بەندی ١٥

1 Yitzhak Shamir, *Summing Up* (London, 1994), p. 18.
2 TNA, CO 732/81/9, Military Intelligence, summary, 15 July 1938.
3 'The National Military Organisation'.
4 TNA, CO 732/81/9, Military Intelligence, summary, 29 July 1938.
5 *The Times*, 'Jerusalem', 11 Dec. 1917; *The Times*, 'Insecurity in Palestine: Government's Loss
of Prestige', 26 July 1938.
6 TNA, CAB 104/7, MacMichael to MacDonald, 2 Sept. 1938.
7 HC Deb, 24 Nov. 1938, vol. 341, c. 1988.
8 TNA, CAB 104/7, MacMichael to MacDonald, 2 Sept. 1938.
9 TNA, CAB 104/7, Wilkinson to Ismay, 21 Oct. 1938.

10 LHCMA, O’Connor Papers, 3/4, Montgomery to O’Connor, 26 Nov. 1938.
11 Rogan, *The Arabs*, p. 206.
12 TNA, CAB 24/280, Halifax, memorandum, ‘Visit of British Ministers to Paris’, 26 Nov. 1938.
13 TNA, CAB 24/280, Halifax, memorandum, ‘Visit of British Ministers to Paris’, 26 Nov. 1938.
14 TNA, 371/23251, MacKereth to MacMichael, 5 Sept. 1939.
15 TNA, 371/23251, Eyres, minute, and Baggallay to Shuckburgh, 10 Nov. 1939.
16 Gilbert, *Churchill and the Jews*, p. 154. The speaker was Sir Kingsley Wood.
17 TNA, CAB 104/10, cabinet committee on Palestine, 20 Apr. 1939.
18 TNA, CAB 104/10, cabinet committee on Palestine, 20 Apr. 1939.
19 Segev, *One Palestine, Complete*, p. 436.

بەندی ١٦

1 Robert and Isabelle Tombs, *That Sweet Enemy: The French and the British from the Sun King to the Present* (London, 2006), p. 539.
2 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I (Paris, 1954), p. 2.
3 Peter Mangold, *The Almost Impossible Ally: Harold Macmillan and Charles de Gaulle* (London, 2006), p. 21.
4 Mangold, *The Almost Impossible Ally*, p. 10.

5 Jean-Raymond Tournoux, *Pétain et de Gaulle* (Paris, 1964), p. 88.
6 Charles de Gaulle, *Le Fil de l'Epée* (Paris, 1944), pp. 81 and 47.
7 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, p. 67.
8 Jonathan Fenby, *The General: Charles de Gaulle and the France He Saved* (London, 2010), p.
20.
9 Churchill, *The Second World War*, vol. II, p. 142; MEC, Spears Papers, memorandum: 'De
Gaulle and the Free French', 14 Apr. 1954.
10 LHCMA, Dill Papers, 3/1/15, Spears, 'Policy towards the Free French Movement', n.d. but *c.*
7 Dec. 1940.
11 Alec Kirkbride, *A Crackle of Thorns* (London, 1956), p. 145.
12 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Puaux and Mittelhauser, 27 June 1940.
13 LHCMA, Furlonge Papers, 'The Liberation of the Levant', 1971.
14 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 16.
15 Jean Lacouture, *De Gaulle*, vol. I (London, 1990), p. 243.
16 TNA, CAB 66/50/38, 'Relations with General de Gaulle', 1 June 1944.
17 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/ 2986, Catroux to de Gaulle, 6 Apr. 1942.
18 Fenby, *The General*, p. 27.
19 François Mauriac, *De Gaulle* (Paris, 1964), p. 68.
20 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, p. 70.
21 Tombs and Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 569.

22 Edward Spears, *Two Men Who Saved France: Pétain and de Gaulle* (London, 1966), p. 146.
23 Charles de Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. II (Paris, 1956), p. 102.
24 A. B. Gaunson, 'Churchill, de Gaulle, Spears and the Levant Affair, 1941', *Historical Journal*, vol. 27, no. 3 (1984), p. 697.
25 *Daily Telegraph*, 13 July 1940.
26 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Catroux to de Gaulle, 3 Nov. 1940.
27 LHCMA, Furlonge Papers, 'The Liberation of the Levant', 1971.
28 SHAT, 4H 316, 'Beirut Weekly Appreciation No. 6/40'.
29 Tombs and Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 571.
30 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Catroux to de Gaulle, 8 Dec. 1940.
31 Hermione Ranfurly, *To War with Whitaker* (London, 1994), 11–31 May 1941.
32 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Wavell to de Gaulle, 14 Dec. 1940.
33 TNA, PREM 3/422/1, Spears, memorandum, 10 Apr. 1941.
34 MEC, Spears Papers, 1/C, major-general commanding troops Sudan to War Office, 16 Apr. 1941.
35 Winston S. Churchill, *The Second World War*, vol. III (London, 1950), p. 227.
36 Churchill, *The Second World War*, vol. III, p. 227.
37 Churchill to Wavell, 21 May 1941, in Churchill, *The Second World War*, vol. III, p. 290.

38 Churchill to Wavell, 9 May 1941 and 21 May 1941, in Churchill, *The Second World War*, vol.
III, p. 289.
39 A. B. Gaunson, *The Anglo-French Clash in Lebanon and Syria, 1940–1945* (London, 1987),
p. 37.
40 MEC, Spears Papers, 1/A, commander-in-chief Middle East to War Office, 20 May 1941,
forwarding Spears to Spears Mission.
41 MEC, Spears Papers, 1/A, War Office to commander-in-chief Middle East, 20 May 1941.

بەندی ١٧

1 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Catroux to de Gaulle, 7 Jan. 1941.
2 MEC, Spears Papers, 1/A, Lampson to Foreign Office, 18 May 1941, forwarding Spears for
Spears Mission.
3 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Catroux to de Gaulle, 19 May 1941.
4 MEC, Spears Papers, 1/A, Lampson, Cairo, to Foreign Office, 20 May 1941, enclosing
Catroux's statement.
5 Charles Mott-Radclyffe, *Foreign Body in the Eye* (London, 1975), p. 106.
6 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Catroux to de Gaulle, 21 May 1941.
7 MEC, Spears Papers, 1/A, Lampson to Foreign Office, 31 May 1941, forwarding Spears for
Spears Mission.

8 TNA, CAB 66/13/39, Eden, ‘Our Arab Policy’, 27 May 1941.
9 Anthony Eden, *Freedom and Order: Selected Speeches 1939–1946* (London, 1947), pp. 104–5.
10 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Free French delegation, 31 May 1941.
11 Fenby, *The General*, p. 127.
12 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Churchill to de Gaulle, 6 June 1941.
13 SHAT 4H 314, ‘Proclamation du Général Catroux, faite au nom du Général de Gaulle, chef des Français Libres’, 8 June 1941; *The Times*, ‘Catroux’s Call to Arms’, 9 June 1941.
14 John Bagot Glubb, *The Story of the Arab Legion* (London, 1948), p. 257.
15 Mott-Radclyffe, *Foreign Body in the Eye*, p. 90.
16 MEC, Spears Papers, I/A, Lampson, Cairo, to Foreign Office, 31 May 1941, forwarding Spears for Spears Mission.
17 MEC, Spears Papers, II/A, Spears to Somerville Smith, 21 June 1941.
18 Kirkbride, *A Crackle of Thorns*, p. 151.
19 Roald Dahl, *Going Solo* (London, 1986), p. 193.
20 TNA, CAB 106/898, Syrian Narratives No. 2 Berryforce (and operations of 2/3 MG Bn Group at Quoneitra).
21 TNA, CAB 106/896, ‘Commentary Notes on Syria campaign, by Brigadier L. B. Jones, i/c Col. A’.
22 Grignoire, 11 June 1941, in Jafna L. Cox, ‘The Background to the Syrian Campaign, May–June

1941: A study in Franco-German Wartime Relations', *History*, vol. 72, no. 236 (Oct. 1987), p. 448.
23 IWM, Brogan Papers, D. W. Brogan, 'Darlan's Peace means War', 11 June 1941, quoting Jean
Luchaire in *Les Nouveaux Temps*.
24 Trevor Royle, *Glubb Pasha* (London, 1992), p. 277.
25 Field Marshal Lord Wilson, *Eight Years Overseas* (London, 1949), pp. 114–18.
26 TNA, CAB 106/898, Syrian Narratives No. 2 Berryforce (and operations of 2/3 MG Bn
Group at Quoneitra).
27 MEC, Glubb Papers, Glubb, 'A Report on Operations by the Arab Legion in Syria', n.d.
28 IWM, Dimbleby, report, 23 June 1941.
29 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Catroux, 24 June 1941.
30 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Free French delegation, 1 July 1941.
31 LHCMA, Furlonge Papers.
32 IWM, Hackett, interview.
33 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 80.
34 MEC, MacMichael Papers, Wilson to MacMichael, 15 July 1941.

بەندی ١٨

1 MEC, Spears Papers, I, diary, 21 July 1941.
2 MEC, Spears Papers, I, diary, 21 July 1941.
3 MEC, Spears Papers, I, diary, 21 July 1941; Lampson to Foreign Office, 17 July 1941, from

Spears to Spears Mission; I/B, commander-in-chief Middle East to War Office, 5 Aug. 1941, forwarding message from Spears.

4 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Lyttelton to de Gaulle, 23 July 1941.

5 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Lyttelton to de Gaulle, 25 July 1941; de Gaulle to Lyttelton, 27 July 1941.

6 CADN, Londres Ambassade, C/144, Lyttelton, memorandum, 20 Aug. 1941.

7 An infamous arms dealer, who had died in 1936.

8 TNA, CAB 120/525, minister of state to prime minister, 12 Aug. 1941.

9 MEC, Spears Papers, I/B, Lampson to Foreign Office, 31 July 1941, forwarding message from minister of state.

10 MEC, Glubb Papers, Glubb, 'A Note on Certain Aspects of the Situation in Syria', 17 July 1941.

11 MEC, Glubb Papers, Lash to Glubb, 27 Aug. 1941.

12 MEC, Glubb Papers, political officer, Deir ez Zor, to Buss, 5 Aug. 1941.

13 MEC, Glubb Papers, Lash to Glubb, 27 Aug. 1941.

14 MEC, Glubb Papers, political officer, Deir ez Zor, to Buss, 5 Aug. 1941.

15 MEC, Glubb Papers, Glubb, 'A Note on a Visit to Damascus, 27–28 Nov. 1941'.

16 MEC, Glubb Papers, report by Glubb on a visit from various shaykhs, 7 Oct. 1941.

17 MEC, Glubb Papers, Glubb to Kirkbride, 29 Sept. 1941.

18 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Free French delegation, 12 Aug. 1941.
19 MEC, Spears Papers, I/B, Lampson to Foreign Office, 31 July 1941, forwarding message from
minister of state.
20 MEC, Spears Papers, I/B, Lampson to Foreign Office, 28 Aug. 1941, forwarding message
from minister of state.
21 CADN, Londres Ambassade, C/144, Lyttelton, memorandum, 20 Aug. 1941.
22 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Free French delegation, 12 Aug. 1941.
23 MEC, Spears Papers, II, Churchill, memorandum, 30 Aug. 1941.
24 HC Deb, 9 Sept. 1941, vol. 374, c. 76.
25 TNA, CAB 66/18/44, 'Record of a meeting between the Prime Minister and General de
Gaulle at No. 10 Downing Street on Friday, 12 September, 1941, at 12 noon'.
26 TNA, CAB 66/18/44, 'Record of a meeting between the Prime Minister and General de
Gaulle at No. 10 Downing Street on Friday, 12 September, 1941, at 12 noon'.
27 MEC, Spears Papers, II, 'Note of a meeting between the Prime Minister, the Minister of State
and General de Gaulle held at No. 10 Downing Street on Wednesday 1 Oct. 1941 at 5.30pm'.
28 MEC, Spears Papers, II, 'Note of a meeting between the Prime Minister, the Minister of State
and General de Gaulle held at No. 10 Downing Street on Wednesday 1 Oct. 1941 at 5.30pm'.

29 MEC, Spears Papers, I/C, commander-in-chief Middle East to War Office, 2 Oct. 1941.
30 MEC, Glubb Papers, report by Glubb on a visit from various shaykhs, 7 Oct. 1941.
31 MEC, Spears Papers, I/B, commander-in-chief Middle East to War Office, 8 Oct. 1941.
32 MEC, Glubb Papers, Glubb, 'A Note on the Situation in Eastern Syria', 15 Aug. 1941.
33 MEC, Spears Papers, II, Spears to minister of state, quoting John Hamilton, 25 Nov. 1941.
34 MEC, Glubb Papers, Glubb, 'A Note on a Visit to Damascus, 27–28 Nov. 1941'.
35 MEC, Glubb Papers, 'Guidance Note for Members of the Mission on the Present Political
Situation in the Lebanon', 8 Dec. 1941.
36 TNA, FO 954/15, f. 99, minister of state to foreign secretary, 24 Nov. 1941.
37 TNA, FO 954/15, f. 113, minister of state to foreign secretary, 3 Jan. 1942
38 MEC, Spears Papers, Spears to Hamilton, 29 Jan. 1942.

بەندی ١٩

1 CADN, Mandat Syrie–Liban, Sûreté Générale I/7, Spears to Catroux, 7 Apr. 1942.
2 MEC, Coghill Papers.
3 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 98.
4 Henry Colyton, *Occasion, Chance and Change* (Norwich, 1993), p. 195.

5 MEC, Spears Papers, II, Somerville Smith to Spears, 4 June 1941.
6 LHCMA, Ismay Papers, 4/31/3, Spears to Ismay, 3 July 1944.
7 LHCMA, Dill Papers, 3/1/15, Spears, 'Policy towards the Free French movement', n.d.
8 TNA, PREM 3/423/14, Churchill's draft response to a question from Attlee, 5 June 1945.
9 MEC, Spears Papers, I, diary, 20 June 1941.
10 MEC, Spears Papers, I/B, commander-in-chief to War Office, 5 Aug. 1941, forwarding
message from Spears.
11 Mott-Radclyffe, *Foreign Body in the Eye*, p. 109.
12 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 107.
13 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, Catroux to de Gaulle, 6 Apr. 1942.
14 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, Catroux to de Gaulle, 6 Apr. 1942.
15 Georges Catroux, *Dans la Bataille de Méditerranée* (Paris, 1949), p. 192.
16 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, de Gaulle to Catroux, 8 Apr. 1942.
17 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, de Gaulle to Catroux, 8 Apr. 1942.
18 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, Catroux to de Gaulle, 6 Apr. 1942.
19 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, Catroux to de Gaulle, 24 Apr. 1942.
20 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, Catroux to de Gaulle, 6 Apr. 1942.
21 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 101.

22 Spears, *Fulfilment of a Mission*, p. 181.
23 LHCMA, Ismay Papers, 4/31/3, Spears to Ismay, 2 Sept. 1942.
24 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, de Gaulle to Catroux, 26 May 1942.
25 Winston S. Churchill, *The Second World War*, vol. IV (London, 1951), p. 349.
26 TNA, FO 226/246, Catroux to Casey, 23 June 1942.
27 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. II (Paris, 1956), p. 15.
28 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. II, pp. 353–4, de Gaulle to Churchill, 14 Aug. 1942.
29 SHAT, 4H 382.
30 IWM, Harvard Gunn, interview, 1983. Gunn ultimately worked for the sabotage organisation Special Operations Executive in France.
31 TNA, PREM 3/422/10, Spears to minister of state, 19 Aug. 1942.
32 MEC, Spears Papers, I, diary, 23 Aug. 1942, quoting Jacqueline Lampson.
33 TNA, PREM 3/422/10, minister of state to Spears, 22 Aug. 1942, quoting Churchill to de Gaulle.
34 TNA, PREM 3/422/10, British representatives to Fighting French National Committee to Foreign Office, 3 Sept. 1942.
35 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. I, Lyttelton to de Gaulle, 25 July 1941.
36 LHCMA, Ismay Papers, 4/31/3, Spears to Ismay, 2 Sept. 1942.

37 TNA, PREM 3/422/10, Spears to Foreign Office, 29 Aug. 1942; Spears to minister of state, 1
Sept. 1942.
38 TNA, PREM 3/422/10, minister of state to Foreign Office, 26 Aug. 1942.
39 *Life*, 26 Apr. 1943.
40 Charles de Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. II, p. 33 .
41 CADN, Londres Ambassade, C/144, 'Aide-Memoire', 6 Jan. 1943.
42 John Harvey, ed., *The War Diaries of Oliver Harvey* (London, 1978), 14 Sept. 1942.

بەندی ٢٠

1 MEC, Spears Papers, I, diary, 24 Jan. 1943.
2 MEC, Coghill Papers, diary, 31 Jan. 1943.
3 TNA, CAB 66/37/46, Casey, 'Palestine', 21 Apr. 1943.
4 Oren, *Power, Faith and Fantasy*, p. 444.
5 TNA, CAB 66/37/46, Casey, 'Palestine', 21 Apr. 1943.
6 TNA, CAB 66/37/46, Casey, 'Palestine', 21 Apr. 1943.
7 TNA, CAB 66/37/47, Resolutions of the Middle Eastern War Council on the political situation
in the Middle East, 17 June 1943.
8 Gaunson, *The Anglo-French Clash in Lebanon and Syria*, p. 108.
9 GBA, Bell, diary, 11 Oct. 1919.
10 MEC, Spears Papers, III, Journal Officiel de la République Française, Débats de l'Assemblée
Consultative Provisoire, 15 June 1945.
11 Catroux, *Deux Missions en Moyen Orient*, p. 94.

12 TNA, PREM 3/422/13, Spears, 'Memorandum on Anglo-French Relations in Syria and the Lebanon', n.d.
13 CADN, Mandat Syrie–Liban, Sûreté Générale I/7, 'Ingérences britanniques', n.d.
14 MEC, Spears Papers, III, Spears, draft memorandum on the elections, n.d.
15 LHCMA, Ismay Papers, 4/31/3, Spears to Ismay, 4 Jan. 1943; MEC, Spears Papers, I, diary, 2 Jan. 1943; LHCMA, Alan Brooke Papers, 6/2/46, Wilson to Brooke, 3 July 1943.
16 MEC, Spears Papers, III, Spears, draft memorandum on the elections, n.d.
17 MEC, Coghill Papers, diary, 11 Nov. 1942.
18 MEC, Spears Papers, II, W. W. Astor, staff officer, Intelligence, Levant area, to staff officer, Intelligence, Middle East Department, 18 Aug. 1942.
19 TNA, FO 684/15, 'Review of the Year 1943 in the Lebanon', n.d.
20 TNA, CAB 66/37/47, Resolutions of the Middle Eastern War Council on the political situation in the Middle East, 17 June 1943.
21 Karen Elizabeth Evans, '"The Apple of Discord": The Impact of the Levant on Anglo-French Relations during 1943' (unpublished PhD thesis, University of Leeds, 1990), p. 198.
22 MEC, Spears Papers, II, Churchill, directive, 27 June 1943.
23 TNA, PREM 3/422/13, Spears, 'Anglo-French Relations in Syria and the Lebanon', n.d.
24 TNA, PREM 3/422/13, Churchill to Eden, 12 July 1943.

25 TNA, PREM 3/422/13, Churchill, minute, 15 July 1943.
26 CADN, Londres Ambassade, C/144, 'Les Elections Syriennes', n.d.
27 CADN, Londres Ambassade, C/144, 'Les Elections Libanaises', 20 Sept. 1943.
28 CADN, Londres Ambassade, C/144, Helleu to Massigli, 4 Oct. 1943.
29 CADN, Mandat Syrie–Liban, Sûreté Générale I/7, 'Ingérences britanniques', n.d.
30 CADN, Mandat Syrie–Liban, Sûreté Générale I/7, Spears to Helleu, 24 Aug. 1943.
31 IWM, Vanson Papers.
32 TNA, FO 226/246, memorandum by the British Legation, Beirut, 28 Oct. 1943.
33 CADN, Londres Ambassade, C/144, 'Les Elections Libanaises', 20 Sept. 1943.
34 MEC, Spears Papers, III, Mideast to Spears, 11 Nov. 1943, reporting message to the prime minister.
35 CADN, Londres Ambassade, C/144, Helleu to Massigli, 4 Oct. 1943.
36 CADN, Londres Ambassade, C/144, Helleu to Massigli, 4 Oct. 1943.
37 TNA, FO 406/75, 'Lebanese Personalities', c. 1937.
38 Patrick Seale, *The Struggle for Arab Independence: Riad el-Solh and the Makers of the Modern Middle East* (Cambridge, 2010), p. 441.
39 Meir Zamir, 'An Intimate Alliance: The Joint Struggle of General Edward Spears and Riad al-Sulh to Oust France from Lebanon, 1942–1944', *Middle Eastern Studies*, vol. 41, no. 6 (Nov. 2005),

p. 829.
40 CADN, Mandat Syrie–Liban, Sûreté Générale I/7, ‘Ingérences britanniques – suite’, n.d. The
comment was made by Saeb Slam.
41 Seale, *The Struggle for Arab Independence*, pp. 512–3.
42 TNA, FO 684/15, ‘Review of the Year 1943 in the Lebanon’, n.d.
43 CADN, Mandat Syrie–Liban, Sûreté Générale I/7, ‘Ingérences britanniques’, n.d.
44 SHAT, 4H 314, Helleu to *délégués* Damas, Beyrouth, Suwayda, and counsellors Tripoli,
Saida, Zahle, 13 Oct. 1943.
45 CADN, Londres Ambassade, C/144, Chataigneau to Massigli, 1 Nov. 1943.
46 CADN, Londres Ambassade, C/144, Chataigneau to Massigli, 1 Nov. 1943.__

بەندی ٢١

1 MEC, Spears Papers, III, Spears to Foreign Office, 11 Nov. 1943.
2 Spears, *Fulfilment of a Mission*, p. 227.
3 MEC, Spears Papers, III, Shone to Spears, 16 Nov. 1943.
4 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 155.
5 Spears, *Fulfilment of a Mission*, p. 225.
6 MEC, Spears Papers, III, Spears to Foreign Office, 11 Nov. 1943.
7 MEC, Spears Papers, I, diary, 26/27 June 1943.

8 MEC, Spears Papers, III, Spears to Foreign Office, 11 Nov. 1943.
9 MEC, Spears Papers, I, diary, 25 June 1943.
10 Spears, *Fulfilment of a Mission*, p. 241; Egremont, *Under Two Flags*, p. 242; MEC, Spears
Papers, III, Spears to Foreign Office, 13 Nov. 1943.
11 Harold Macmillan, *War Diaries – The Mediterranean, 1943–45* (London, 1984), 17 Nov.
1943.
12 Macmillan, *War Diaries*, 19 Nov. 1943.
13 MEC, Spears Papers, III, British Legation, Beirut, to Foreign Office, 14 Nov. 1943,
transmitting Casey's report.
14 LHCMA, Ismay Papers, 4/31/3, Spears to Ismay, 2 Sept. 1942.
15 Egremont, *Under Two Flags*, p. 253.
16 MEC, Spears Papers, III, HM minister Beirut to Foreign Office, 20 Nov. 1943.
17 Egremont, *Under Two Flags*, p. 215.
18 Egremont, *Under Two Flags*, p. 253.
19 MEC, Spears Papers, III, Casey, diary, 15 Nov. 1943.
20 MEC, Spears Papers, III, Casey to Foreign Office, 15 Nov. 1943.
21 MEC, Spears Papers, III, Casey, diary, 15 Nov. 1943.
22 MEC, Spears Papers, III, British Legation, Beirut, to Foreign Office, 16 Nov. 1943.
23 MEC, Spears Papers, III, Casey to Eden, 18 Nov. 1943.
24 MEC, Spears Papers, III, Casey, diary, 19 Nov. 1943.
25 MEC, Spears Papers, III, Eden to minister resident Algiers, 21 Nov. 1943, Eden to minister of

state, repeated Beirut, 21 Nov. 1943.
26 MEC, Spears Papers, III, Macmillan to Foreign Office, 21 Nov. 1943.
27 MEC, Spears Papers, III, British Legation, Beirut, to Foreign Office, 30 Nov. 1943.
28 MEC, Spears Papers, III, Macmillan to Foreign Office, 1 Dec. 1943.
29 MEC, Spears Papers, III, Nancy Maurice to her father, 24 Dec. 1943.
30 *The Times*, 'Syria and the Lebanon: I – The Bid for National Status', 20 Jan. 1944.
31 MEC, Coghill Papers, diary, 28 Nov. 1943; Egremont, *Under Two Flags*, p. 255.
32 John Julius Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries* (London, 2005), 19 Jan. 1944.

بەندی ٢٢

1 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/1158, du Chaylard to Massigli, 29 Feb. 1944.
2 David Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël, 1945–1949* (Paris, 1972), p. 221.
3 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, p. 224.
4 Dayan, *Story of My Life*, p. 46.
5 Joseph Heller, *The Stern Gang: Ideology, Politics and Terror, 1940–1949* (London, 1995), pp. 85–6.

6 IWM, Bowden Stuart Papers, Morton to superintendent, Lydda District, 13 Feb. 1942.

7 IWM, Morton Papers, ‘An incomplete and inadequate account of the service of Geoffrey Jackson Morton in the Palestine Police, February 1930 to June 1943’.

8 IWM, Bowden Stuart Papers, Saunders, ‘The Stern Group’, 19 May 1942.

9 MEC, Coghill Papers. In his memoir Coghill did not exactly date this incident, but its timing can be inferred from the people it involved. Coghill took over command of the British security mission on 12 Mar. 1942 and B. T. Wilson, the head of SOE in the Levant, who brought the activities of his errant agent to Coghill’s attention, was sacked in June the same year (Saul Kelly, ‘A Succession of Crises: SOE in the Middle East, 1940–45’, *Intelligence and National Security*, vol. 20, no. 1 (Mar. 2005), p. 133).

10 MEC, Coghill Papers.

11 MEC, Coghill Papers.

12 Y. S. Brenner, ‘The “Stern Gang” 1940–48’, *Middle Eastern Studies*, vol. 2, no. 1 (Oct. 1965), p. 6. The man arrested was Nathan Friedman-Yellin, later leader of the Gang.

13 Yaacov Eliav, trans. Mordecai Schreiber, *Wanted* (New York, 1984), p. 142.

14 TNA, WO 208/3091, Defence Security Office, Syria, summary for 1–31 Oct. 1942.

15 It is not clear what happened to the third man, Blanchet. French records suggest that he was

later killed in action: on 22 Sept. 1944 the French delegate-general, by then Paul Beynet, wrote to
Catroux asking for details of Blanchet's death so that they could be communicated to his 'numerous
friends in the Levant': CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2279.

16 Shamir, *Summing Up*, p. 48.

17 Shamir, *Summing Up*, p. 48.

18 CADN, Jerusalem, Consulat-Général, C/6, *Front de Combat Hébreu*, Apr. 1944, p. 2.

19 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/1158, *Front de Combat Hébreu*, May–June
1944, p. 4.

20 '*Indépendance*, organe des Combatants pour la Liberté d'Israël – Groupe Stern', Jan. 1947, in
Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, p. 35.

21 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/1158, du Chaylard to Massigli, 23 June
1944.

22 CADN, Londres Ambassade, C/119, du Chaylard to Massigli, 30 June 1944.

23 CADN, Mandat Syrie-Liban, Cabinet Politique, I/1158, du Chaylard to Massigli, 18 July
1944.

24 Shamir, *Summing Up*, p. 49.

25 MEC, MacMichael Papers, Ormsby Gore to MacMichael, 15 Dec. 1937.

26 Ranfurly, *To War with Whitaker*, 6 Sept. 1944.

27 TNA, FO 141/1001, Clayton, memorandum, 14 Nov. 1944. Moyne made this remark on 18

Aug.
28 TNA, FO 141/1001, Clayton, memorandum, 14 Nov. 1944. Moyne telegraphed London on 26
Aug. Ben-Gurion's speech was made five days earlier, in Haifa.

بەندی ٢٣

1 Ranfurly, *To War with Whitaker*, 14 Nov. 1942.
2 CAC, AMEL 2/2/19, Amery, appreciation of Moyne, n.d.
3 *The Times*, 'Lord Moyne', 7 Nov. 1944.
4 Moyne, 'Walter Edward Guinness, first Baron Moyne (1880–1944)', rev. Marc Brodie, *Oxford*
Dictionary of National Biography (Oxford, 2004).
5 TNA, CAB 67/9/104, Moyne, 'Jewish Policy', 30 Sept. 1941.
6 Norman Rose, *'A Senseless, Squalid War': Voices from Palestine 1945–48* (London, 2009), p.
66.
7 Heller, *The Stern Gang*, p. 123.
8 HL Deb, 9 June 1942, vol. 123, cc. 199–200.
9 Meir Zamir, 'The "Missing Dimension": Britain's Secret War against France in Syria and
Lebanon, 1942–45 – Part II', *Middle Eastern Studies*, vol. 46, no. 6, p. 822.
10 CAC, Amery Papers, AMEL 2/2/19, Moyne to Amery, 21 Jan. 1943.
11 TNA, CAB 66/44/13, report of the Committee on Palestine, 20 Dec. 1943.
12 CAC, Amery Papers, AMEL 2/2/19, Amery to Moyne, 21 June 1943.

13 TNA, CAB 65/45/7, ‘War Cabinet, 11th Conclusions, Minute 4, Confidential Annexe’, 25 Jan.
1944.
14 TNA, CO 733/461/23.
15 TNA, FO 954/15, f. 467, Campbell, minute, 27 July 1944.
16 Stirling, *Safety Last*, p. 226.
17 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, ‘Délégation de Syrie, Section
Politique, Rapport Quotidien No. 99’, 2 June 1944.
18 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, ‘Note sur le Colonel Stirling’, 16
Aug. 1944.
19 CADN, Beyrouth Ambassade, B 69/3615, ‘Information du Colonel Stirling et du Cheikh
Kamal Kassab’, 11 July 1944.
20 CADN, Beyrouth Ambassade, B 69/3615, ‘Information du Colonel Stirling et du Cheikh
Kamal Kassab’, 11 July 1944.
21 TNA, FO 371/40302, E 5442/23/89, ‘Syria and Sir E. Spears’.
22 TNA, FO 371/40302, Mardam to Spears, 27 May 1944.
23 TNA, FO 371/40302, Mardam to Spears, 27 May 1944.
24 Zamir, ‘The “Missing Dimension”’, pp.825–6
25 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, note of a meeting between Ostrorog
and Peterson, 25 Aug. 1944.
26 TNA, FO 371/40302, Rapport Verbal: ‘Résumé de la conversation qui s’est déroulée entre
S.E. Saadallah bey Djabri, Président du Conseil Syrien, Djemil Mardam bey, Ministre des Affaires

Etrangères, et S.E. le Général E. Spears, ministre plénipotentiaire du Gouvernement de S.M.
Britannique', 5 June 1944.

27 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2278, Beynet to Diplofrance, 24 June 1944.

28 CADN, Beyrouth Ambassade, B/10/159, Rapport Quotidien, No. 124, 'Déclarations du
Ministre des Affaires Etrangères au sujet de 'Unité Arabe', 3 Jul. 1944.

29 Meir Zamir, 'Britain's treachery, France's revenge', *Ha'aretz*, 1 Feb. 2008; Zamir, 'The
"Missing Dimension"', p. 827.

30 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2455, 'Information, No. 330', 11 Aug. 1944.

31 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2455, Beynet to Massigli, 15 Aug. 1944.

32 TNA, FO 954/15, f. 457, Eden to Cooper, 24 July 1944.

33 The Cagoulards, who were named after the hooded coats they wore, were an extreme rightwing
gang who murdered communists in pre-war France.

34 TNA, FO 954/15, f. 417, Cooper to Eden, 22 May 1944.

35 LHCMA, Ismay Papers, 4/31/3, Spears to Ismay, 3 July 1944.

36 TNA, FO 954/15, f. 419, Eden to Churchill, 1 June 1944; FO 954/15, f. 421, Churchill to
Eden, 11 June 1944.

37 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, response by Eden to Massigli's note
of 24 Aug. 1944, 26 Aug. 1944.

38 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, ‘Négociations de Londres sur les
affaires du Levant, 21 août –1er septembre 1944’.
39 TNA, FO 954/15, f. 496, Eden to Churchill, 29 Aug. 1944.
40 MEC, Spears Papers, II, Churchill to Spears, 10 Mar. 1944; FO 954/15, f. 514, Churchill to
Spears, 4 Sept. 1944.
41 TNA, FO 371/40302, minute by Hankey, 5 Oct. 1944.
42 TNA, FO 371/40302, Butler, minute, 30 Dec. 1944.

بەندی ٢٤

1 TNA, FO 141/1001, Hughes-Onslow, statement.
2 TNA, FO 141/1001, Osmond, statement.
3 TNA, FO 141/1001, Hughes-Onslow, statement.
4 TNA, FO 141/1001, ‘Statement given by Eliahu Beth Tzouri and Eliahu Hakim on their
examination by the Procurateur Général on 10.11.44’.
5 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, 26 Nov. 1944.
6 SHAT, 4H 448, note by Vabre of the Services Spéciaux, 29 May 1943; TNA FO 371/35179,
‘Notes of meeting with Massigli held in the Minister of State’s room at 4.0’, 15 July 1943.
7 TNA, WO 201/989A, Jago to Holmes, 27 Mar. 1943.
8 TNA FO 371/35179, ‘Notes of meeting with Massigli held in the Minister of State’s room at
4.0’, 15 July 1943.
9 SHAT, 4H 346. ‘Free French Order of Battle, 1944’, ‘Divers’.

10 TNA FO 371/35179, 'Notes of meeting with Massigli held in the Minister of State's room at
4.0', 15 July 1943.
11 TNA, FO 371/40349, MacKereth to Baxter, 6 Sept. 1944.
12 TNA, FO 371/40349, Hankey, minute, 21 Sept. 1944.
13 TNA, KV 4/384, A. J. Kellar, 'Visit to the Middle East' (26 Nov. 1944–2 Feb. 1945), Feb.
1945, says that the French were considering supporting the Stern Gang. Guy Liddell, the deputy
director of MI5, wrote in his diary on 19 Feb. 1945: 'There is now positive evidence that it [the
Gang] is receiving support from French officials in the Levant, both in the matter of arms and finance'
(TNA, KV 4/196). TNA, FO 141/1001, 'Interrogation of the Two Accused in the Lord Moyne Murder
Case, CID, Palestine Police, 8 Nov. 1944'.
14 TNA, KV 4/384, A. J. Kellar, 'Visit to the Middle East' (26 Nov. 1944–2 Feb. 1945), Feb.
1945.
15 TNA, FO 371/40304, 'Translation of telegram from Shukri al Quwatli to His Majesty the King
[Ibn Saud]', n.d. See also Zamir, 'The "Missing Dimension"', p. 830.
16 Zamir, 'The "Missing Dimension"', p. 843.
17 CADN, Beyrouth Ambassade, B/10/159, file on Djemil Mardam Bey, 'Copie de l'Entente
Secrète réalisée entre Noury Said et Djemil Mardam le 15 Septembre 1944'.
18 CAC, Amery Papers, AMEL 2/2/19, Moyne to Amery, 12 Oct. 1944.

19 SHAT 4H 382, chief of the Deuxième Bureau, 'Position et activités des Britanniques au Levant', 19 Sept. 1944.

20 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2279, Francom to Maigret, Jeddah, 10 Nov. 1944, forwarded a short, ambiguous message from Alessandri to a colleague in Jeddah: 'Telegraphed you twice before in Cairo ['le Caire']. Health now very good. All, me included, send you our best wishes.'

21 CADN, Londres Ambassade, C/119, du Chaylard to Bidault, 8 Nov. 1944; Michael J. Cohen, 'The Moyne Assassination, November 1944: A Political Analysis', *Middle Eastern Studies*, vol. 15, no. 3 (Oct. 1979), p. 360.

22 TNA, KV 4/384, 'Report on Visit by Mr A. J. Kellar to SIME and CICI Organisations', May 1944.

23 De Gaulle, *Mémoires de Guerre*, vol. III (Paris, 1959), notes of meeting with Churchill and Eden in Paris on 11 Nov. 1944.

24 HC Deb, 17 Nov. 1944, vol. 404, c. 2242.

25 CAB 66/58/28, Stanley, 'Situation in Palestine', 23 Nov. 1944. Annexe IV, note by the chiefs of staff giving their views on the military implications of a wholesale search for arms in Palestine, 16 Nov. 1944; Churchill, *The Second World War*, vol. VI (London, 1954), p. 612.

26 TNA, KV 4/384, A. J. Kellar, 'Visit to the Middle East' (26 Nov. 1944–2 Feb. 1945), Feb. 1945.

27 TNA, KV 4/384, A. J. Kellar, 'Visit to the Middle East' (26 Nov. 1944–2 Feb. 1945), Feb.
1945.
28 TNA, KV 5/29, Roberts to Kellar, 11 May 1945.
29 TNA, KV 5/29, Kellar to Roberts, 21 Apr. 1945.
30 TNA, CAB 66/64/25, Grigg, 'Palestine', 4 Apr. 1945.
31 Lord Killearn, 23 Mar. 1945, quoted in Grigg, 'Palestine'.
32 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 67.
33 TNA, CAB 66/64/25, Eden, 'Palestine', 10 Apr. 1945.
34 TNA, FO 141/1001, Clayton, memorandum, 14 Nov. 1944.

بەندی ٢٥

1 MEC, Coghill Papers, diary, 31 Jan. 1945.
2 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, 'Conférence sur les affaires du Levant
tenue chez M. le Général Catroux en présence de M.M. Chauvel, Meyrier et Ostrorog, le 4 septembre
1944'.
3 CADN, Beyrouth Ambassade, B/10, Mardam to al-Atassi, 3 May 1945.
4 Antony Beevor and Artemis Cooper, *Paris after the Liberation, 1944–1949* (London, 1994), p.
56.
5 Beevor and Cooper, *Paris after the Liberation*, p. 248.
6 *DDF*, 1944, vol. II, 75, de Gaulle to Bidault, 19 Oct. 1944.

7 *DDF*, 1945, vol. I, 253, meeting on Levant affairs, 5 Apr. 1945.

8 *DDF*, 1945, vol. I, 231, Ostrorog to Bidault, 29 Mar. 1945.

9 *DDF*, 1945, vol. I, 253, meeting on Levant affairs, 5 Apr. 1945.

10 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, 14 Sept. 1944.

11 Journal Officiel de la République Française, Débats de l'Assemblée Consultative Provisoire,
15 June 1945.

12 Kirkbride, *A Crackle of Thorns*, p. 82.

13 MEC, Shone Papers, Eden to Cooper, 27 Jan. 1945.

14 *DDF*, 1945, vol. I, 170, Massigli to Bidault, 6 Mar. 1945; HC Deb, 27 Feb. 1945, vol. 408, c.
1290.

15 CADN, Londres Ambassade, C/139, Lescuyer to Bidault, 27 Jan. 1945, enclosing a draft
telegram from Paget to under-secretary of state for war, n.d.

16 SHAT, 4H 371, Noiret to chief of general staff, 7 Feb. 1945.

17 CADN, Londres Ambassade, C/139, Catroux, telegram, 17 Feb. 1945.

18 TNA, FO 226/246, Prodrome Beirut to Foreign Office, 5 Apr. 1942.

19 *DDF*, 1945, vol. I, 311, de Gaulle to Bidault, 30 Apr. 1945.

20 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, 30 Apr. 1945.

21 Zamir, in 'The "Missing Dimension"', p. 858, quotes a telegram from Cadogan, the permanent

under-secretary at the Foreign Office, to the British legation in Beirut, telling it to 'do all in your
power – and this most secretly – to promote the plans in favour of the Greater Syria.' A letter from
Syria's envoy to London, Armanazi, to Mardam on 27 April corroborated the impression that this was
official British policy.

22 TNA, PREM 3/423/13, Churchill to Ismay, 10 May 1945.

23 TNA, PREM 3/423/13, de Gaulle to Churchill, 6 May 1945.

24 MEC, Coghill Papers, diary, 15 July 1945; MEC, Shone Papers, Shone to Bevin, 25 Aug.
1945.

25 TNA, PREM 3/423/13, Shone to Eden, 28 May 1945.

26 MEC, Shone Papers, Sophie Shone, diary, 28 May 1945.

27 MEC, Shone Papers, Shone to Bevin, 25 Aug. 1945.

28 Stirling, *Safety Last*, p. 231.

29 TNA, FO 120/525, GHQ Middle East to AMSSO, 30 May 1945.

30 Stirling, *Safety Last*, p. 231.

31 Kirkbride, *A Crackle of Thorns*, p. 151.

32 MEC, Coghill Papers.

33 Kirkbride, *A Crackle of Thorns*, p. 151.

34 *Time*, 'Who Walks in Damascus?', 18 June 1945; CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet
Politique, I/2986, Oliva-Roget to Beynet, 19 June 1944.

35 CADN, Mandat Syrie–Liban, Cabinet Politique, I/2986, 'Note sur le Colonel Stirling', 16
Aug. 1944.

36 'Déclarations du Général de l'Armée Beynet, Délégué Général et Plénipotentiaire de France
du Levant aux Représentants de la Presse Etrangère sur les affaires de Syrie', 9 June 1945
37 Stirling, *Safety Last*, p. 232.
38 Stirling, *Safety Last*, p. 232.
39 MEC, Shone Papers, Shone to Bevin, 25 Aug. 1945.
40 Zamir, 'The "Missing Dimension"', p. 880–82.
41 Roshwald, *Estranged Bedfellows*, p. 204.
42 MEC, Spears Papers, II/A, Clarke to Spears, 15 June 1945.
43 TNA CAB 120/525, Churchill to de Gaulle, 31 May 1945.
44 *Time*, 'Who Walks in Damascus?', 18 June 1945.
45 MEC, Coghill Papers, diary, 15 July 1945.
46 DGD, vol. III, Beynet to de Gaulle, 4 June 1945.
47 TNA, PREM 3/423/14, Cooper to Eden, 2 June 1945.
48 *Glasgow Herald*, 'French Reopen Controversy over Syria: Britain Again Blamed for
Trouble', 8 June 1945.
49 TNA, PREM 3/423/14, Campbell, note, 3 June 1945.
50 TNA, PREM 3/423/14, Cooper to Foreign Office, 3 June 1945.
51 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, 4 June 1945.
52 *Time*, 'Who Walks in Damascus?', 18 June 1945
53 Stirling, *Safety Last*, p. 221.
54 The French general staff.
55 Stirling, *Safety Last*, p. 236.
56 IWM, Press digests, Syria and Lebanon, 1945, *An Nasr*, 4–5 June 1945.

57 MEC, Spears Papers, III, K. M. Donald Mills to ‘Robin’, 20 Mar. 1946.
58 MEC, Coghill Papers, diary, 15 July 1945.
59 Zamir, ‘Britain’s Treachery, France’s Revenge’.
60 Journal Officiel de la République Française, Débats de l’Assemblée Consultative Provisoire,
15 June 1945.
61 TNA, CAB 194/3, cabinet meeting, minutes, 13 Dec. 1945.
62 Meir Zamir, ‘The French Connection’, *Ha’aretz*, 3 July 2008. Zamir dates the letter to ‘late
June’.
63 David Ben-Gurion recorded in his diary on 8 June 1945 that representatives of both the Irgun
and the Stern Gang had visited the French delegation in Beirut and that France was seeking to
undermine Britain in Palestine.
64 Zamir, ‘The French Connection’.
65 *DDF*, 1945, vol. I, 467, Bonnet to Bidault, 28 June 1945.
66 *DDF*, 1945, vol. II, 149, ‘Visite du représentant de l’Agence juive au directeur d’Europe’, 31
Aug. 1945.
67 Zamir, ‘Britain’s Treachery, France’s Revenge’. The date of the meeting was 6 Oct. 1945.
68 *DDF*, 1945, vol. I, 253, ‘Réunion du 5 avril 1945 au sujet des Affaires du Levant’.
69 Catherine Nicault, *La France et le sionisme: une rencontre manquée?* (Paris, 1992), p. 205.
Du Chaylard reported Ben-Gurion’s speech in Tel Aviv, on 16 May 1944.

بەندی ٢٦

1 Report of Earl G. Harrison on his ‘Mission to Europe to inquire into the conditions and needs of those among the displaced persons in the liberated countries of Western Europe and in the SHAEF area of Germany – with particular reference to the Jewish refugees – who may possibly be stateless or non-repatriable’, n.d.

2 Rose, *‘A Senseless, Squalid War’*, p. 71.

3 Chris Wrigley, ‘Bevin, Ernest (1881–1951)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, quoting John Colville, *The Fringes of Power* (London, 1985), p. 522.

4 Wrigley, ‘Bevin, Ernest (1881–1951)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, quoting David Dilks, ed., *The Diaries of Sir Alexander Cadogan* (London, 1971), p. 778.

5 Roosevelt pledged to ‘help to bring about’ the ‘establishment of Palestine as a free and democratic Jewish Commonwealth’, but he also said that no decisions should be taken ‘without prior consultation with the Arabs and the Jews’. The source for the estimate of the Jewish population in the United States is TNA, FO 371/61856. Official US figures for 1941 gave the Jewish population as 4,893,748, a rise of 123,101 since 1937. Assuming similar growth by 1945, the population was just over five million. The Quai d’Orsay produced a much higher estimate, of seven million, in ‘Le Problème Sioniste’, 25 Nov. 1945.

6 Harry S. Truman, *The Memoirs of Harry S. Truman*, vol. I (London, 1955), p. 72.

7 Ritchie Ovendale, 'The Palestine Policy of the British Labour Government, 1945–1946', *International Affairs*, vol. 55, no. 3 (July, 1979), p. 413.

8 Michael Ottolenghi, 'Harry Truman's Recognition of Israel', *Historical Journal*, vol. 47, no. 4 (Dec. 2004), p. 969.

9 Kenneth Harris, *Attlee* (London, 1982), p. 390.

10 TNA, CAB 129/2, Hall, 'Security Conditions in Palestine', 10 Sept. 1945: Annexe: 'Extracts from letter from the Officer administering the Government of Palestine (Mr J. V. W. Shaw, CMG) to the Secretary of State for the Colonies, dated 24th Aug., 1945'.

11 Wrigley, 'Bevin, Ernest (1881–1951)', *Oxford Dictionary of National Biography*, quoting Alan Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin*, vol. III, p. 353.

12 Harry S. Truman, *The Memoirs of Harry S. Truman*, vol. II (London, 1956), p. 148; Oren, *Power, Faith and Fantasy*, p. 485.

13 Truman, *Memoirs*, vol. II, p. 153. The British believed Jews made up 17 per cent of the New York population (FO 371/61856).

14 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, p. 70.

15 MEC, MacMichael Papers, Gort to MacMichael, 10 Oct. 1945.

16 Wrigley, 'Bevin, Ernest (1881–1951)', *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford,

2004), quoting Alan Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin*, vol. III, p. 181.
17 Eliav, *Wanted*, p. 216.
18 IWM, W. S. Cole Papers, WSC/3, E. H. Barker, report on 'Operation Agatha', 10 July 1946.
19 TNA, CAB 129/9, Anglo-American Committee of Inquiry, report, 20 Apr. 1946, quoting the *Palestine Post*, 30 Dec. 1945.
20 MEC, Crossman Papers, Singleton, 'Public Security', 9 Apr. 1946; Rose, *'This Senseless, Squalid War'*, p. 88.
21 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, pp. 44–5.
22 IWM, Windeatt Papers, diary, 10 July 1945.
23 LHCMA, Dunbar Papers.
24 LHCMA, Dunbar Papers.
25 LHCMA, Dunbar Papers.
26 David Cesarani, *Major Farran's Hat: Murder, Scandal and Britain's War against Jewish Terrorism, 1945–1948* (London, 2009), p. 36.
27 TNA, CAB 129/9, Anglo-American Committee of Inquiry, report, 20 Apr. 1946.
28 TNA, CAB 194/5, cabinet meeting, 29 Apr. 1946; CAB 195/5, 15 Jan. 1947, contains Bevin's allegation that the US government steered its representatives.
29 *The Times*, 'U.S. Critics of Mr Bevin: Palestine Policy Resented', 14 June 1946.
30 TNA, CAB 195/4, cabinet meeting, minutes, 29 Apr. 1946. The typed transcript records that

Bevin 'Asked Barnes why U.S. keen: found it was to prevent large Jew immigrn into U.S.'. Given the context, it seems unlikely that Bevin would have consulted Alfred Barnes, the minister of war transport, about this matter.

31 TNA, KV 4/384, A. J. Kellar, 'Visit to the Middle East' (26 Nov. 1944–2 Feb. 1945), Feb. 1945.

32 TNA, CAB 129/2, Hall, 'Security Conditions in Palestine', 10 Sept. 1945: Annexe: 'Extracts from letter from the Officer administering the Government of Palestine (Mr J. V. W. Shaw, CMG) to the Secretary of State for the Colonies, dated 24th August, 1945'.

33 *The Times*, 'Sabotage and Violence in Palestine', 25 July 1946. The article reprinted telegrams published by the government the previous day.

34 Cesarani, *Major Farran's Hat*, p. 39.

35 IWM, Windeatt Papers, 4 July 1946.

36 TNA, CAB 195/4, cabinet meeting, cabinet secretary's minutes, 20 June 1946.

37 Cesarani, *Major Farran's Hat*, p. 39.

38 Menachem Begin, *The Revolt* (Los Angeles, 1972), p. 204.

39 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 109.

40 IWM, Catling, interview.

41 CADN, Londres Ambassade, C/325, Neuville to Bidault, 12 July 1946. MI5's officer was Gyles Isham.

42 IWM, Cole Papers, E. H. Barker, report on 'Operation Agatha', 10 July 1946.

43 IWM, Morton Papers.
44 MEC, Crossman Papers, Shaw to Crossman, 2 Aug. 1946.
45 IWM, Rymer-Jones, interview, 1989.
46 CADN, Londres Ambassade, C/325, Neuville to Bidault, 24 July 1946.
47 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 117.
48 Begin, *The Revolt*, p. 228.
49 *The Times*, '39 Killed in Jerusalem Headquarters', 23 July 1946.
50 *The Times*, 'Jewish Agency and White Paper: Insinuations of Fraud', 26 July 1946.
51 Begin, *The Revolt*, p. 204. That estimate was made by Yisrael Galili.
52 TNA, CAB 195/4, cabinet meeting, cabinet secretary's minutes, 25 July 1946.

بەندی ٢٧

1 TNA, CO 537/1738, *New York Post*, 29 July 1946.
2 Truman, *Memoirs*, vol. I, p. 19.
3 Alonzo Hambly, 'The Accidental Presidency', *The Wilson Quarterly*, vol. 12, no. 2 (Spring, 1988), p. 49.
4 Truman, *Memoirs*, vol. I, p. 5.
5 Hambly, 'The Accidental Presidency', p. 55.
6 Michael J. Cohen, 'Truman and Palestine, 1945–1948: Revisionism, Politics and Diplomacy', *Modern Judaism*, vol. 2, no. 1 (Feb. 1982), p. 5. Henry Wallace recorded Truman's comment,

therefore dating it to before 20 Sept. 1946, when he was sacked by Truman.

7 *The Times*, 'Statement by Mr Truman', 24 July 1946.

8 TNA, CO 537/1738, press advertisement, 2 July 1946.

9 TNA, CO 537/1738, Bergson, statement at press conference in New York, 9 July 1946.

10 Stewart McClure, 'On the Staff of Guy Gillette', 8 Dec. 1982, http://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/McClure1.pdf

11 CADN, Londres Ambassade, C/325, Neuville to Bidault, 5 Aug. 1946.

12 TNA, CO 537/1738, British embassy, Washington, to Foreign Office, 21 Aug. 1946.

13 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 122.

14 Samuel Katz, *Days of Fire* (London, 1968), p. 118; AJHS, I/278, 'American League for a Free Palestine, Statement of Receipts and Disbursements, Jan. 1, 1946 to Dec. 31, 1946'.

15 TNA, CO 537/1738, MI5 to Trafford Smith, 4 Oct. 1946.

16 TNA, FO 371/61856.

17 M. Ottolenghi, 'Harry Truman's Recognition of Israel', *Historical Journal*, vol. 47, no. 4 (Dec. 2004), p. 970.

18 Oren, *Power, Faith and Fantasy*, p. 488.

19 *The Times*, 'The Palestine Outlook: Mr Bevin on U.S. "Pressure"', 26 Feb. 1947.

20 *The Times*, 'U.S. Replies to Mr Bevin', 27 Feb. 1947.

21 Walter Russell Mead, 'The New Israel and the Old: Why Gentile Americans Back the Jewish

State’, *Foreign Affairs*, vol. 87, no. 4 (July/Aug. 2008), pp. 28–46.
22 John Lewis Gaddis, *The Cold War* (London, 2005), p. 29.
23 Gaddis, *The Cold War*, p 31.
24 Oren, *Power, Faith and Fantasy*, p. 489.
25 Katz, *Days of Fire*, p. 139.
26 Rose, *‘A Senseless, Squalid War’*, p. 135.
27 Lazar, *L’opinion française et la naissance de l’Etat d’Israël*, p. 51.
28 TNA, CO 537/2314, ‘Build Dov Gruner’s Memorial’.
29 Hecht, *A Child of the Century*, p. 612.
30 Ricky-Dale Calhoun, ‘Arming David: The Haganah’s Illegal Arms Procurement Network in
the United States, 1945–49’, *Journal of Palestine Studies*, vol. 36, no. 4 (Summer, 2007), p. 31.
31 TNA, CO 537/2314, Foreign Office to Washington, 22 May 1947.
32 TNA, CO 537/2314, Foreign Office to Washington, 22 May 1947.
33 TNA, CO 967/103, Martin to Gurney, 20 Nov. 1947.
34 TNA, British embassy Washington, Chancery to Eastern Department, 13 June 1947, quoting
Reuters.

بەندی ٢٨

1 *The Times*, ‘Terrorist Bomb in Whitehall: Woman Sought by Scotland Yard’, 17 Apr. 1947; *The
Times*, ‘Bomb Hoax in London’, 18 Apr. 1947.

2 TNA, KV 2/3428, Robertson memorandum, 31 Oct. 1945; Philby to Liddell, 25 June 1946.
3 TNA, KV 5/29, Roberts to Kellar, 13 Feb. 1945.
4 Calder Walton, 'British Intelligence and the Mandate of Palestine: Threats to British National
Security Immediately after the Second World War', *Intelligence and National Security*, vol. 23, no.
4, p. 447.
5 Eliav, *Wanted*, pp. 237–8. Levstein later Hebraicised his name as Eliav.
6 Eliav, *Wanted*, p. 238.
7 Eliav, *Wanted*, p. 239.
8 Renée Poznanski (trans. Nathan Brecher), *Jews in France in World War II* (Hanover, 2001), p.
157.
9 Eliav, *Wanted*, p. 246.
10 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, p. 156.
11 Shamir, *Summing Up*, p. 72.
12 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, p. 55.
13 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 138.
14 Eliav, *Wanted*, p. 261.
15 Katz, *Days of Fire*, p. 103.
16 TNA, CO 967/103, Robey to Bromley, 9 Sept. 1947.
17 *The Times*, 'Plot to Bomb London: Zionists under Arrest', 8 Sept. 1947; 'Terrorist Plans for
London: Bombs from Fire Appliances', 9 Sept. 1947.
18 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, 24 Mar. 1947.
19 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, p. 99, quoting *Le Gavroche*, 10

July 1947.

20 Ehud Avriel, *Open the Gates! A Personal Story of 'Illegal' Immigration to Israel* (London,
1975), p. 35.

21 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, pp. 79–80, quoting *Le Parisien
Libéré*, 27 May 1947.

22 Keith Jeffery, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949* (London,
2010), pp. 689–95.

23 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 156.

24 Norwich, ed., *The Duff Cooper Diaries*, 23 July 1947.

25 Katz, *Days of Fire*, p. 172.

26 Lazar, *L'opinion française et la naissance de l'Etat d'Israël*, pp. 90–1.

بەندی ٢٩

1 HC Deb, 18 Feb. 1947, vol. 433, c. 988.

2 TNA, CAB 195/5, cabinet secretary's minutes, cabinet meeting, 7 Feb. 1947.

3 HC Deb, 25 Feb. 1947, vol. 433, c. 2007.

4 *The Times*, 'Jewish Campaign against Terrorism: Action on Eve of U.N. Assembly', 28 Apr.
1947.

5 TNA, CAB 195/5, cabinet secretary's minutes, cabinet meeting, 15 Jan. 1947.

6 Cesarani, *Major Farran's Hat*.

7 MEC, UNSCOP Papers, 'Report of a conference between UNSCOP representatives Mr. Emil

Sandström, Dr. Victor Hoo and Dr. Ralph Bunche, and the Commander and two other representatives
of the Irgun Zvai Leumi, 24 June 1947'.
8 CADN, Jerusalem, Consulat-Général, C/6, Irgun, communiqué, 30 July 1947.
9 CADN, Jerusalem, Consulat-Général, C/6, Irgun, 'To All Other Ranks', Aug. 1947.
10 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, p. 167.
11 *The Times*, 'Bricks through Window: Evidence of Disorderly Crowds', 5 Aug. 1947.
12 Segev, *One Palestine, Complete*, p. 495.
13 TNA, CAB 195/6, cabinet secretary's minutes, cabinet meeting, 22 Mar. 1948.
14 Rose, *'A Senseless, Squalid War'*, 173.
15 Hecht, *A Child of the Century*, p. 618. See also pp. 598–9.
16 Tsilla Hershco, 'France and the Partition Plan: 1947–1948', *Israel Affairs*, vol. 14, no. 3, p.
490.
17 IWM, Cole Papers, Palestine: 'Narrative of events from Feb. 1947 until withdrawal of all
British troops, by Lt Gen G. H. A. MacMillan'.
18 ISA, *Political and Diplomatic Documents*, Dec. 1947–May 1948, Jerusalem 1979, Fischer to
Bonneau, 1 Dec. 1947.
19 Truman, *Memoirs*, vol. II, pp. 168–9.
20 IWM, Mayer Papers.
21 Meir Zamir, '"Bid" for *Altalena*: France's Covert Action in the 1948 War in Palestine',
Middle Eastern Studies, vol. 46, no. 1 (Jan. 2010), p. 22.
22 Zamir, 'The French Connection'.

23 Zamir, '"Bid" for *Altalena*', p. 30.
24 Michael T. Thornhill, 'Abdullah ibn Hussein (1882–1951)', *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford, 2004).
25 Avi Shlaim, *Collusion across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine* (New York, 1988), p. 76.
26 Shlaim, *Collusion across the Jordan*, p. 101.
27 Shlaim, *Collusion across the Jordan*, p. 136.
28 United Nations Palestine Commission, 'First Special Report to the Security Council: The Problem of Security in Palestine', S/676, 16 Feb. 1948.
29 United Nations Palestine Commission, 'First Special Report to the Security Council: The Problem of Security in Palestine', S/676, 16 Feb. 1948.
30 TNA, FO 371/68648, Washington to Foreign Office, 17 Apr. 1948.
31 TNA, CAB 195/6, cabinet secretary's minutes, cabinet meeting, 22 Mar. 1948.
32 Katz, *Days of Fire*, p. 205.
33 Zamir, '"Bid" for *Altalena*', p. 46, Ariel to Boissier, 25 Mar. 1948.
34 Katz, *Days of Fire*, p. 191.
35 Zamir, '"Bid" for *Altalena*', p. 46, Lacharrière to Quai d'Orsay, 8 Mar. 1948.
36 Zamir, '"Bid" for *Altalena*', p. 23.
37 Shlaim, *Collusion across the Jordan*, p. 174.
38 The Arab Liberation Army – the name given to the irregular force commanded by Fawzi al-Qawukji.

39 Walid Khalidi, 'Selected Documents on the 1948 Palestinian War', *Journal of Palestine Studies*, vol. 27, no. 3 (Spring, 1998), pp. 74–5, quoting Bajhat abu Gharbiyya.

40 Royle, *Glubb Pasha*, p. 342.

41 Edward Henderson, *This Strange, Eventful History* (Dubai, 1988), p. 38.

42 Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford, 2006), p. 95.

43 MEC, MacMichael Papers, Pollock to MacMichael, 27 Apr. 1948.

44 MEC, Thames Television papers, interview with Sir John Shaw.

پاشبەند

1 Andrew Rathmell, *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria, 1949–1961* (London, 1995), p. 53.

2 *The Times*, 'Discontent in Syria: Denial of Vote to Beduin', 3 Sept. 1949.

3 Accounts of the attempt on Stirling's life can be found in MEC, Philby Papers, 2/3/3/19, Marygold Stirling to Philby, 22 Jan. 1951; TTA, Deakin Papers, TT/FN1/RD/1, Stirling to Deakin, 25 Nov. 1949; CADN, Beyrouth Ambassade B/69/3615, Boisberranger to MAE, 10 Nov. 1949.

4 Stirling, *Safety Last*, epilogue by Lord Kinross, p. 243.

5 Stirling, *Safety Last*, epilogue by Lord Kinross, p. 240.

6 Stirling, *Safety Last*, epilogue by Lord Kinross, p. 242.

7 Rathmell, *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria*, p. 71.

8 L. P. Heren, *Growing Up on 'The Times'* (London, 1978), p. 26.

9 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Heren, 'Confidential Memorandum', 28 Nov. 1949.

10 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Heren to Deakin, 14 Apr. 1949.

11 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Heren, 'Confidential Memorandum', 28 Nov. 1949.

12 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Quilliam to Deakin, 3 Dec. 1949.

13 TTA, W. F. Stirling, Personnel File, Quilliam to foreign news editor, 7 Nov. 1949.

14 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Quilliam to Deakin, 28 Aug. 1949. Quilliam's view was shared by the Foreign Office: Rathmell, *Secret War in the Middle East*, p. 35.

15 *The Times*, 'Syria after the Coup: Field Open to Political Troublemakers,' 26 Aug. 1949.

16 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Giles to Deakin, 31 Aug. 1949.

17 The nickname given to British gold sovereigns, because of the St George and dragon design on their reverse.

18 *DDF*, 1947, vol. I, 98, Serres to Bidault, 3 Feb. 1947; CADN, Londres Ambassade, C/462, Serres to Bidault, 9 June 1947.

19 Rathmell, *Secret War in the Middle East*, p. 35.

20 TTA, Deakin Papers, TT/FN/1/RD/1, Stirling to Deakin, 16 Oct. 1949.

21 CADN, Beyrouth Ambassade, B/69/3615, Lucet to Schuman, 10 Jan. 1950.

22 *The Times*, ‘Franco–British Relations’, 24 Nov. 1949.
23 Rathmell, *Secret War in the Middle East*, p. 57.
24 CADN, Beyrouth Ambassade B/69/3615, Boisberranger to MAE, 10 Nov. 1949.
25 MEC, Somerset Papers, Somerset to Lord Raglan, 14 Aug. 1920.
26 MEC, Killearn Papers, diary, 13 Feb. 1945.

پاشکۆ:

چوارده خاڵەکەی سەرۆك ویدرۆ ویلسن

ئاشکرایە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەک پێویست و وەک ئیمپراتۆرەکانی دیکە نەچووبووە نێو جەنگی یەکەمیی جیهان، هەر بۆیە لە کۆتایی جەنگەکەدا، وەک برتانیا و فەرەنسە دەستکەوتی دوای جەنگەکەی نەڕنیەوە. دەشگوترێ تا دوای جەنگیش وڵاتە یەکگرتوەکان نەبووبووە ئەو زلهێزەی سەردەمی جەنگی دووەم، خۆ ئەو قسەیەش هەر هەیە کە ئەو جەنگە و لێکەوتەکانی بوونە مایەی بچووکبوونەوەی هێزی زلهێزەکانی جیهان لە نێویشیاندا بریتانیای مەزن، ئەوەی دەگوترا هەرگیز خۆری لێ ئاوانابێ.

هەرچۆنێک بێ، لەگەڵ کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمدا هەرچەندە وڵاتە یەکگرتووەکان کاریگەرییانە بەشداری تێدا نەکردبوو، لەوانەشە پێگەی جوگرافی و هێز و بەرژەوەندییەکانی وای لێکردبێ، کەچی کۆتاییهاتنی جەنگ و دادۆشانی دەوڵەتە براوەکانی بە دەرفەت زانی، بەتایبەتیش دوای کشانەوەی ڕوسیای پاش شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە ڕێکەوتننامە دووقۆڵی و سێ قۆڵییە ژێربەژێرەکانی، نەخاسمە ڕێککەوتننامەی سایکس پیکۆ لەگەڵ هەر یەک لە بریتانیا و فەرەنسا، بەڵکو بە بەهێزی خۆی نیشان بدا و لە پێگەیەکی وەهادا بێ بازووی خۆی نمایش بکا و خۆی بۆ قۆناغی داهاتوو بە شێوەیەکی دیکە بێتە پێشەوە. بە جۆرێک زیاتر لە نەتەوە بندەستە و دۆڕا و بچووکەکان بچێتەپێش و ببێتە دەمڕاستیان.

ئەوە بوو تۆماس ویدرۆ ویلسن (١٨٥٦-١٩٢٤٩) لە هەژدەی کانوونی دووەمی ١٩١٨دا لەبەردەم کۆنگریسی ئەمریکدا دوانێکی دا، دوانەکە بووە بوویەرێکی مێژوویی، دوانەکە لە پێشبەندێک و چوارده خاڵ و پاشبەند پێکهاتوە، لە مێژووی سیاسییدا بە دوانی چواردەخاڵەکەی ویدرۆ ویلسن، یان بە چوارده بنەماکەی ویلسن ناوی دەرکرد.

ئەوەی ڕاستی بێ، ئەم وتارە یان ئەم دوانەی سەرۆکی ئەمریکا لە سیاسەت و قانونی نێودەوڵەتی دوای جەنگدا پێگەیەکی قانونییانەی زۆر بەرزی بۆ خۆی کردەوە، چونکە ڕاشکاوانە لە چارەنووسی ئەو نەتەوە بندەستانە دوا کە پێشتر لەبن قەڵەمرەوێتی دەوڵەتی عوسمانیدا بوون، یان هەرهیچ نەبێ وەک بەڵگەنامەیەکی قانونی مێژوویی لەبارەی جەختکردنەوە و ناساندنی بنەمای خۆسەری یان مافی خۆبڕیاردانی چارنووس چووە نێو تۆمارگەی مێژوو.

ئەوەی لەبارەی خۆبڕیاردانی مافی چارەنووس لە مێژووی سیاسییدا جێگەی تێبینی و مایەی تێڕامان بێ، بەدەر لەلایەنە فەلسەفییەکەی، کە خۆی لە شیکردنەوەی فەلسەفی سیاسییانەی بیرمەندەکانی فەرەنسا و دەرچەی شۆڕشە مەزنەکەی فەرەنساوە دەبینیتەوە، کەچی لە لایەنی بانگەوازی سیاسییانە و کردەییەوە زیاتر مۆری ئەمریکایی بەنێوچاوانەوەیە. وێڕای ڕەوایەتی بە بنەماگرتنی ئەو مافە لە سەربەخۆیی ئەمریکا لە ١٧٧٦دا دەبینین لە سەلماندن و بانگەوازکردن بۆ مافی بڕیاردانی چارەنووس. پەنجەی شایەتمانی بۆ دوو سەرۆکی ئەمریکا ڕادەهێشترێ.

مافی خۆبڕیاردانی چارەنووس وەک بنەمایەک بۆ دوانەکەی جێمس مۆنرۆ (١٨١٧-١٨٢٥)ی پێنجەمین سەرۆکی وڵاتە

یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا دەگەڕێـتەوە، ئەو دوانەی لە لاپەڕەکـانی مێـژووی سیاسـیی و قانونیـدا بە ڕێبـازی مـۆنرۆ ناسـراوە، ئەو بنەمایـانەی لە ڕێبازەکەیـدا هـاتبوون لە ١٨٢٣دا سـەرەداوەکەی دەرکەوتبـوون، کەچـی بە تەواوی تـا سـاڵی ١٨٥٠ پەردەی لەسـەر لانەدرا. ئەوەی بە ڕێبــازی مــۆنرۆ ناســرا، لەســەروبەندی ڕزگـاربوونی کۆلۆنەکـانی ئەمریکـادا بـوو لە دەسـتی کۆلۆنیـالی ئیسـپانی، بـۆ ئەوەش بـوو ڕێ لە دەوڵەتە ئەوروپییەکـان بگـرێ تـا دەست نەخەنە نێو کاروباری وڵاتە سـەربەخۆکان و ئیدی بڕیاری خۆیان بەدەستی خۆیان بێ. هەر ئەم ناوەڕۆکەش وایکرد پایتەختی دەوڵەتی مەنرۆڤیا لە ڕۆژئاوای کیشـوەری ئەفریقیا بەنـاوی مۆنرۆ بکرێ و ببێتە مەنرۆڤیا.

هی دووەم جاریش لە سەروبەندی کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهان و دوانە بەناوبانگەکەی ویدرۆ ویلسن بوو.

ئەوەی ڕاسـتی بـێ، ئەم دوو دوانـانە، چ ڕێبـازی مـۆنرۆ و چ چـوارده خـاڵەکەی ویلسـن بـوونە بنەمـایەکی قـانونی، بـوونە بەڵگەیەکـی حاشـاهەڵنەگری نێـودەوڵەتی بـۆ ڕەوایەتـی داخـوازی نەتەوە بندەستەکان و دەستگرتنیان بە بنەمـای مـافی خۆبڕیـاردانی چارەنووس.

کاتێکیش وڵاتە براوەکانی جەنگی یەکەم کەوتنە مشتومڕ لەسـەر دابەشـکردنی میراتـی دەوڵەتـی عوسـمانی، ئەوسـا ئەو بنەمایـانەی ویلسـن بە زەقـی و بە گـوڕ هـاتنە پێشـەوە. بۆیە کاتێـک باسـی سـەربەخۆبوونی دەوڵەتەکـانی ئەوکـات دەکـرێ، کـاتی باسـی ڕەوایەتـی سـەبەخۆبوونی نەتەوە بندەسـتەکانی ئیمپراتـۆریەتی عوسـمانی دەکـرێ، ڕاشـکاوانە پەنـجە بـۆ خـاڵی دوازدەهەمینـی وتـارەکەی ویلسـن ڕادەهێشـترێ، کە تەرخـانە بـۆ پاشـماوەی

لەباریەکهەڵوەشاوەی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی، بەوەی بەشە تورکەکەی سەروەری خۆی بۆ بپارێزێ و باقی نەتەوەکانی دیکەش مافی خۆبەڕێوەبردنیان پێبدرێ و ئاوی دەردەنیلیش بۆ کەشتیرانی نێودەوڵەتی کراوە بێ. دیارە ئەو دابەشکردنە و خەتخەتدانی خاکی ڕۆژهەڵاتی ناوین دوای جەنگ لەسەر دەست و بەپێی بەرژەوەندی هەریەک بریتانیا و فەرەنسا هاتەئارا، لە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس و ڕێککەوتننامەکانی سان ڕیمۆ و سیڤەر و لە هەمووشیان کردەییتر ڕێککەوتننامە شوومەکەی سایکس پیکۆ، ئەوەبوو وڵاتانی بەلکان بە شێوەیەک لە شێوەکان لە چنگی تورک ڕزگاریان بوو، بە مافی خۆسەریی گەیشتن، هەروەها عەرەبیش چەندین دەوڵەتیان بۆ دامەزرا، کەچی نەتەوە بندەستەکانی دیکەی دەوڵەتی عوسمانی، لەپێش هەمووشیانەوە کورد، هەر وەک پێشتر بە بندەستی مایەوە، ئەمجارەیان دابەش بووە سەر دوو دەوڵەتی عەرەبی لە سوریا و عێراق و پارچە هەرە گەورەکەشی دوای سەرکەوتنەکانی مستەفا کەمال لە ڕێی ڕێککەوتننامەی شوومی لۆزانەوە هەر بە بندەستی تورک مایەوە. ئەوەی ڕاگوزەریانەش سەرنجی بەندەکانی ڕێککەوتننامەی لۆزان و ئەو چواردەخاڵەی ویلسن، نەخاسمە خاڵی دوازدەمینی بکا، دەبینیت پیشێلکارییەکی زەقوزۆپی تێدایە. ئەمەش سەلمێنەری بنەمایەکی دیکەی عورفی هێز و ئەمری واقیعی نیوەی دووەمی سەدەی رابردوو بوو، بەوەی کاتی شەڕ هەڵدەگیرسێ و تۆپ دەتەقێنرێ و دکتاتۆر خۆی دەسەپێنێ، ئەوا بنەما مافخوازەکانی قانونی نێودەوڵەتی هەڵدەپەسێردرێن!

لێرەدا بۆیە ئەم چواردەخاڵەممان کردە پاشکۆی ئەم کتێبە، چونکە هەم لەبەندەکانی سەرەتای کتێبەکە ئاماژەی جەوهەریی پێداوە، هەم گرنگیشە بۆ زیاترتێگەیشتن لە ڕۆڵی دەوڵەتە زلهێزەکانی بریتانیا و فەرەنسا و بێهێزمانەوەی ئەمریکا لە گەمەی دابەشکردنی دەستکەوتەکانی دوای جەنگ.

دەقی دوانەکە: ٨ی کانوونی دووەمی١٩١٨

جوامێرانی کۆنگرێس:

جارێکی دیکە هەروەک پێشتریش دووبارە کراوەتەوە، وتەبێژانی ئیمپراتۆریەتەکانی ناوەندی، ئاماژەیان بە حەزی خۆیان بۆ تاوتوێکردنی جەنگ و بنەمای ڕێتێچووی ئاشتی گشتیی داوە. دانوساندکاران لە برێست –لیڤستۆک لە نێوان نوێنەرانی ڕوسی و نوێنەرانی هێزەکانی ناوەندی لە پێشوەچوون دان سەبارەت بە ڕاکێشانی سەرنجی هەموو لایەکی پەیوەندیدار بە جەنگ بۆ ئەوەی بانگبکرێ بۆ ئامانجی دڵنیابوون بە ئەگەری ئەوەی ئەو دانوسانە بەرفرەوانتر بکرێ تا لەبارەی هەلومەرجی ئاشتی و چارەسەری ببێتە کۆنفرانسێکی گشتی.

نوێنەرانی ڕووسیا وەنەبێ هەر لێدوانێکی تەواوعەیاریان سەبارەت بە بنەماکان پێشکەشنەکردبێ، کە دەکرێ ئاشتی لەخۆبگرێ، بەڵکو بەرنامەیەکی یەکلاکەرەوەشیان بۆ کردەنیازی کۆنکریتانەی ئەم بنەمایانە داڕشتووە. نوێنەرانی هێزەکانی ناوەندیش بە نۆرەی خۆیان سەرەداوی چارەسەرییان

خستووەتەڕوو، هەرچەندە یەکلابوونەوەی کەمتریشی تێدابێت، بەڵام دیارە بۆ لێکدانەوەی لیبرالییانە وروژێنەرە تا ئەو بەرنامەیەی بە هەلومەرجی پراکتیکییان، کە بۆیان زیادکردووە، جێبەجێبکرێ. ئەم بەرنامەیەش هیچ سازشێکی نە بۆ سەروەری ڕوسیا و نە بۆ ئەو خەڵکانەی چارەنووسیان کەوتۆتە بەردەستیان تێدایە، بەڵام بە گوێرەی وتەکانی هێزەکانی ناوەند، واتای ئەوە دەگەیەنێ، لە هەر بستە زەوییەک –هەموو پارێزگا ، هەموو شارێک و هەموو پنتێک تێیدا پێشڕەوییان کردبێ- کە پێیان لەسەر ناوە و داگیریان کردووە وەک ئەوەی بەشێکی زیادیان بۆ خستبێتە سەر خاکی هێزەکانیان، بمێننەوە.

خەملاندنێکی ئاوەزمەندانەیە کە بنەما گشتییەکانی چارەسەرکردن، ئەوەی بۆ یەکەم جار و لە بنەڕەتییەوە پەیوەست بوو بە دەوڵەتمەدارە لیبراڵەکانی ئاڵمان و نەمسا، ئەو پیاوانەی سەرەتا هەستیان بە هێزی بیر و ئامانجی گەلەکانیان کرد، لە کاتێکدا مەرجە کۆنکرێتییەکانی چارەسەری هەنووکەیی لەو سەرکردە سەربازیانەوە هات، ئەوانەی هیچ بیرۆکەیان نەبوو تەنیا پاراستنی ئەوەی دەستیان کەوتووە نەبێ. دانوساندنەکانیش پچڕان. نوێنەرانی ڕووسیا ڕاستگۆ و پەرۆش بوون. ئەوان ئەو پێشنیازانەی داگیرکاری و باڵکێشبوونیان پێ هەرس نەکرا.

هەموو پێشهاتەکە پڕ لە ئاماژەی واتادارە. هەروەها پڕ لە حەیرانبوونیشە. تۆ بڵێی نوێنەرانی ڕوس لەگەڵ کێدا ڕێکبکەون؟ نوێنەرانی هێزەکانی ناوەند قسە بۆ کێ بکەن؟ ئایا ئەوان قسە بۆ زۆرینەی نوێنەرایتییە پەرلەمانەکانیان دەکەن یاخود بۆ کەمینەی حیزبەکان، کەوا کەمینەی سەربازی و ئیمپریالیستیانە بەجۆرێک

بەسەر تەواوی سیاسەتیاندا باڵکێشە و جڵەوی کاروباری تورکیا و دەوڵەتەکـــانی بالکانیـــان لەبەردەســـتە، بەوەی کە هەســـت بەو پابەندییەی هاوکاریان لە جەنگدا دەکەن؟

نـوێنەرانی ڕوس زۆر ڕەوایانە و زۆر هۆشـمەندانە و بە گیـانی دیموکراســیی نوێــوە جەختیــان لەســەر ئەوە کــردەوە، کە ئەو کۆنفرانسـانەی لەگەڵ دەوڵەتمەدارانی تـورکی و تیۆتۆنیک/ ئاڵمانـدا گیـراوە، دەبـووایە کۆنفرانسـی کـراوە بـان، نەوەک لە پشـت دەرگـا داخراوەکــان بوونــایە و هەروەک دەشــخوازرا هەمــوو دونیــاش ئاگایـان لێبـووایە. کەواتە تـۆبڵێی گـوێ لە کـێ گیرابـێ؟ گـوێ لەو کەسانە گیرابێ کە بە گیان و نیازی چارەسەری ڕایشتاخی ئاڵمـانی لە نـۆی تەمــووزی ئەو دوایــیە گیرابــێ، گــوێ لە گیــانی نیــازی سەرکردە لیبراله حیزبە ئاڵمانەکان گیرابێ، یان ئەوانەی بەرگری و داڕسـانە ئەو گیـان و نیـازە و سـوور بـوون لەسـەر داگیرکـاری و چەوساندنەوە؟ یان لە ڕاستییدا بە شێوەیەکی چارەسـەرنەکراوی و بە کراوەیــی و دژبەرییەکــی کەساســانە گوێمــان لە هەردووکیــان دەگرین؟ ئەمانە پرسی زۆر جدی و ئاوسن. ئاشتی جیهانیش بەندە بە وەڵامی ئەم پرسانە.

لـێ دەرەنجـامی ئەو گفتوگـۆی دژەکـان لە بریسـت -لیتۆڤیسـک هەرچییــەک بــێ، ئەو ئــاڵۆزی و پشــێویەی ڕاوێژکــاری و ئامــانجی ئــاخێوەران بە زمــانی ئیمپراتــۆریەتە ناوەنــدەکان هەرچییــەک بــێ، ئەوان دیسـان هەوڵیانـداوە جیهـان بە ئامانجەکانیـان لە جەنـگەکەدا ئاشــنا بــکەن و دیســـان داڕســانەوە میملەکانیــان تــا بڵــێن کەوا ئامانجیان چییە و چارەسەریان بۆ کێشـەکان، کە بەلای ئەوان ڕەوا و گونجاوە. هیچ هۆکارێکیش لە ئارادا نییە کە بۆچی ئەو داڕسـانە

وەڵام نەدرێتەوە، وەڵامدانەوەیەک بەو پەڕی ڕاوشکاویەوە. ئێمەش چـاوەڕێی ئەوەمـان نەکـرد. نەوەک جارێـک بەڵکـو لەهەر کـات و دەرفەتێکــدا بە پێناســەی ئاشــکراو ڕوون و لێبــڕاوانەوە و بە دەستەواژەی تەواو ماناوە مەرج و دۆخی چارەسەری پێویستمان خســتووەتە ڕوو. لە دوا هەفــتەی ڕابــردوو لەگەڵ مســتەر لویــد جۆرجدا بەوپەری سەرسامی ڕاشکاویی و بە سەرسامبوون بە گیانی گەل و حکوومەتی بریتانیای مەزنەوە قسەمان کرد.

خۆی هیچ ئاڵۆزی و پشێویەک لە نێو ڕاوێژی نەیارانی ناوەندی هێز زلهێزەکاندا نییە، هەروەها هیچ نادڵنیایی لە بنەماکانیشدا نییە، نـاڕوونی لە وردەکانیشــدا هەر نیـیە. تـاکە نهێنــی ڕاوێــژ، تـاکە کورتهێنی لە ڕاشکاوی نەترس، تاکە شکست لە ناڕوونی پێناسە بۆ ئامانجەکانی جەنگ دەکەوێتە سەر شانی ئاڵمان و هاوپەیمانەکانی. پرسی مەرگ و ژین بەندە بەو پێناسانەوە. هیچ دەوڵەتمەدارێک کە بەلای کەمییەوە هەستی بەرپرسیارێتی هەبێ، ڕێگە بە خۆی نادا بە هیچ شێوەیەک هیچ هەنگاوێکی دیکە لەگەڵ ئەو تراژیدیایە بڕوا و ئەو خـوێنڕیژی و دادۆشـینەی گەنجیـنە بەردەوام بـێ مەگەر تـا ئەوسەی بڕوابوون پێی وابێ ئەم قوربانییە کوشندانە بەشێکن لە ژیانی کۆمەڵگە خۆی و خەڵکەکەش، ئەوانەی بەناویانەوە دەدوێ لەو بڕوایەدان کە ئەوەی ئەو دەیکا ڕاستە و شتێکی حەتمیشە.

لەوەش زیـاتر، دەنگێک بـۆ پێناسـەکردنی بنەمـاو مەبەسـتەکان هەیە، بەلای مـنەوە ئەو دەنـگە زیـاتر هەژێـنەرە و قەنـاعەتپێکەرە لەهەر دەنـگ و ژاوەژاوێکـی دیـکە، کە ئەو جیهـانە پـڕ لە ئـاژاوە کردووە. ئەمەش دەنگی گەلی ڕووسـە. ئەوان ماندوو و شـەکەت و خەریکە دادەهێزرێن، پێدەچێ لەبەردەم هێزە شوومەکەی ئاڵمـان

وابـن، کە تـا ئێسـتا بە هـیچ سـۆز و بەزەیـیەک نەناسـراوە. ئەم هێزەیان، پێدەچێ لەبارییەک هەڵوەشابێ. کەچی هێشتا گیانەکەیان دەسـتەمۆ نەکـراوە. ئەوان نە لەبـن بنەمـا و نە لەبـن کردەیەکـدا دەچەمێـنەوە. تێگەیشـتنی ئەوان لەوەی چ شـتێک هەقە، ئەوەی بـۆ مرۆڤایەتی ئەوان گونجاو و شیاوە تا پێی قایل بن، زۆر بە ڕوونـی دربڕاوە، نواڕینی بەرفرەوانی ئەوان و بەخشندەی ڕوحیانەتیان و هاوئاوازی مرۆڤایەتیی جیهانی دەبێ دابڕسێنە سەرسامی هەموو دۆسـتێکی مرۆڤـایەتی؛ ئەوانـیش ڕەتیـان کـردەوە بەوەی بەهـا باڵاکانیـان بگـونجێن یـاخود واز لە خەڵکـانی دیـکە بهێـنن، کە بە هۆیەوە خۆیان سەلامەت دەبن.

ئەوان بانگیـان کـردین تـا ئەوەی لە نیازیانـدا هەیە پێمـان ڕابگەیەنـن، ئیـدی بە هەر شـێوەیەک بـێ، ئەوا ئامـانج و گیـانی دنەدەری ئێمە لەگەڵ هی ئەوان جیاوازە. بڕواشم وایە گەلی وڵاتە یەکگرتووەکـان دەیـانەوێ وەڵامـێکم هەبـێ، وەڵامێـک بەوپەڕی ڕوونی و ڕاشکاوی بێ. هەرچۆنێک بێ، سەرۆکە هەنووکەییەکانی ئەوان بڕوا بکەن یان نەیکەن، ئەوا خواستی ناخی دڵمان و هیوای ئەوەی کە دەبـێ دەرووبەک بکـرێتەوە بەشـێوەیەک، بەڵکـو ئـێمە دەرفەتی ئەوەمان هەبێ یارمەتی ڕووسەکان بدەین بگەنە ئەوپەڕی هیوا بۆ ئازادی و ئاشتییەکی سیستماتیک.

هەر دەبێ ئارەزوو و ئامانجی ئێمە ئەوەبێ، کە پێواژۆی ئاشتی هەر لە دەسـتپێکییەوە، دەبێ بە ڕەهـاییەوە کـراوە بێ و دەبـێ لە ئێستاش بە دواوە پەیوەندیدار بێ و ڕێگە نەدا هیچ بەدحاڵیبوونێک بهێنێـتە کـایەوە. ڕۆژی داگیرکـاریی و کەڵەگـایی بەسـەرچوو؛ هەروەها ڕۆژی پەیمانە نهێنییەکانیش چووە نێو بەرژەوەندی چەند حکوومەتێکی تـایبەت و پێدەچێ لە هەنـدێ حاڵەتـدا بـۆ شـێواندنی

ئاشتی جیهان بێ. ئەمەش ڕاستییەکی شادمانییە، ئاخر ئێستا بە ڕوانینی هەموو کەسێکی گشتیی ڕوون و ئاشکرایە، ئەوەی هزرەکانی چیدی بە سەردەمێک نەبەستراوەتەوە، کە مردووە و بەسەرچووە، ئەمەش ئەو توانستە دەهێنێتەپێشەوە، کە هەر نەتەوەیەک ئامانجەکانی لەگەڵ چەسپاندنی دادپەروەری و ئاشتی بۆ جیهان تێکبکاتەوە، ئەوا لەبەرچاوبگیرێ و دانیپێدابنرێ.

ئێمە بۆیە چووینە نێو ئەم جەنگە، چونکە ماف پێشێلکرا و بە شێوەیەک ئێمەشی گرتەوە و ژیانی خەڵکی ئێمەی هەراسان و ئەستەم کردبوو، هەر دەبوایە دۆخەکە چاکبکرێتەوە و جیهان جارێکی دیکە لە دژی پێشلکارییدا ئاسایش بکرێتەوە. بۆیە ئەوەی ئێمە لەو جەنگە داخوازمانە، هیچ شتێکی تایبەت بۆ خۆمان نییە. بۆ ئەوەیە جیهان وا بگونجێدرێتەوە کە بە ئاسایشی تێدا بژین، بەتایبەتیش بۆ هەموو نەتەوەیەک هەروەک نەتەوەکەی خۆمان بێ، بە جۆرێک نەتەوەکە ژیانی خۆی هەبێ و خۆی بڕیار لەسەر داموزدەگاکانی خۆی بدا، ئاسایشی دادپەروەریی و ئاشتی ئاسایش بەرقەرار بێ هاموشۆی لەگەڵ گەلانی جیهان هەبێ و دژی هەر بەدهێزی و دەستدرێژییە خۆپەرستانە بێ. هەموو نەتەوەکانی جیهان بە کردەوە لەم بەرژەوەندیەدا هاوبەشن، بە دەوری خۆشمان زۆر ڕوون و ئاشکرایە کەوا تا دادپەروەریی بۆ ئەوانی دیکە نەیەتە کایە ئەوا بۆ ئێمەش مەیسەر نابێ. هەر بۆیە بەرنامەی ئاشتی جیهان، بەرنامەی ئێمەیە، هەروەها ئەم بەرنامەیە تاکە بەرنامەی مومکینە، هەر بۆیە ئێمە ئەوەی خوارەوە دەبینین:

1 - پەیماننامەی ئاشتی کراوە، بە ڕاشکاویی بێنەبەردەست، دوای ئەوە نابێ هیچ لێکتێگەیشتنێکی نێودەوڵەتی تایبەت بە هیچ

جۆرێکیـان سـازبکرێ، بەڵام هەمیشـە دەبـێ ڕێگـای دیپلۆماسـی ڕاشکاوانە و لەبەرچاوی گشتییدا بێ.

2 - ئـازادییەکی هـاتوچۆی ڕەهـا بـۆ ڕێگەی دەریـا، ئەوانەی لە دەرەوەی بازنەی ئاوی پاوانی نێوخۆ دان، ئەم حاڵەتەش چ لەکاتی جەنگ یان ئاشتی دەبێ وەک یەک بێ، مەگەر تەواوی دەریا یان بەشـێکی بە ڕێکـارێکی جێبەجێکـاری پەیماننـامەیەکی نێـودەوڵەتی داخرابێ.

3 - تـا بکـرێ هەمـوو ئاسـتەنگێکی ئـابووری هەڵبگیـرێ و هاوشـانی بەرابەری لە هەلـومەرجی بازرگـانی لەنێـو هەمـوو دەوڵەتـان دابـمەزرێ، ئەوانەی بە دوای ئاشـتیدا دەگەڕێـن و هاوکاری لەنێوانی خۆیاندا دەکەن بۆ پارێزگارکردن لێی.

4 - دەسـتەبەری دروسـت و بەجـێ بـدرێ بـۆ ئەوەی پڕچەککردنی نیشتمانی بۆ ئاستی هەرە نزمی خۆی دابەزێ کە لەگەڵ ئاسایشپارێزی نێوخۆییدا بێتەوە.

5 - گونجانـدنێکی تەواوی ئـازادانە و ڕاشـکاوانە بـۆ هەمـوو داخـوازییەکی کۆلۆنیالیـانە، ئەمەش لەسـەر بنەمـای پابەنـدبوونێکی شـێلگیرانە بەو سـەرەتایەی، کە بڕیـاردەرە لە هەمـوو ئەو جـۆرە پرسانەی تایبەتمەند بە سەروەریی بەرژەوەندییەکانی خەڵکەکەوە هەیە، کە پێویستە بە هەمان قورسایی داواکاریی حکوومەتەکانەوە هەبێ کە بڕیاردەدری هەمان ناونیشانی حوکمڕانین.

6 - بەجێهێشـتنی هەمـوو هەرێمـی ڕووسـی و چارەسـەری هەموو پرسەکانی پەیوەندی بە ڕوسیاوە هەیە دەبێ بە شێوەیەکی ئاسیشـپارێزانە وەهـا بـێ کە ئەوپەڕێ ئـازادی هاوکـاری

نەتەوەکانی[١٣٤] دیکەی جیهان بۆ بەدەستهێنانی دەرفەتە بی لەمپەر و ئاستەنگەکەی بریاردانی سەربەخۆی خۆیان لە بەرەوپێشبردنی پرسی سیاسی و سیاسەتی نەتەوەییبان هەروەها دامودەزگاکانی خۆیانەوە پێشوازی ڕاستگۆییانەی لە نێو نەتەوە سەربەخۆکان لێبکرێ؛ بەڵکو لە پێشوازیش هەورازتر، پشتگیرییان بە هەموو جۆرێک بکرێ لەو بوارانەی پێویستیان پێیەتی و خۆیان داخوازیانە. ئەو ڕەفتارەی لەو چەند مانگەی داهاتوو لە لایەن وڵاتە دەستەخوشکەکان بۆ ڕوسیا دەکرێ، دەکرێ ببێتە سەنگی مەحەک بۆ نیازی پاکی خۆی، بۆ لێتێگەیشتن لە پێداویستییەکانی کە لە بەرژەوەندییەکانی جیای دەکاتەوە، هەروەها بۆ هەماهەنگیی زیرەکانە و خۆنەویستانەی خۆیان.

7 – سەبارەت بە بەلژیک، ئەوا هەموو جیهان کۆکە لەسەر ئەوەی دەبێ چۆڵبکرێ و نۆژەنبکرێتەوە بی ئەوەی هیچ هەوڵێک بۆ سنووردارکردنی سەروەری بدرێ، ئەوەی لە هەبوونیدا هاوبەشە لەگەڵ باقی نەوەتەوە ئازادەکانی دیکەدا. هیچ تاکە کردەیەکی دیکە خزمەت ناکاو متمانەی لە نێو نەتەوەکان بە قانون بۆ ناگەڕێنیتەوە بەوەی، کە خۆیان بڕیاردەدەری حوکمڕانی خۆیان نەبن لە پەیوەندییەکانییان لەگەڵ دەوڵەتەکانی دیکەدا. بەبی ئەو کردە شیفابەخشە ئەوا بونیاد و ڕەوایەتی قانونی دەوڵەتی بە خڕی بۆ هەتا هەتایە بنکۆڵ دەبێ.

8 – هەموو خاکی فەرەنسا دەبێ ئازاد بکرێ و بەشی داگیرکراوەکانی بدرێنەوە و ئەو هەڵەیەی پڕوسیا لە ١٨٧١دا دەرهەقی فەرەنسای لەبارەی ئەلزاس-لۆرین کردووە،

---

١٣٤ لێرەدا وشەی نەتەوە بەواتا کۆمەڵناسییەکەی بەکارنەهاتووە، بەڵکو بەواتا سیاسییەکەی واتە دەوڵەت نەتەوە هاتووە. وەرگێڕ

راستبکریتەوە، کە بە هۆیەوە ئاشتی جیهانی بۆ ماوەی نزیکەی پەنجا ساڵ شڵۆق کرد، ئیدی بۆ ئەوەی جاریکی دیکە ئاشتی بگەڕێتەوە و بەرژەوەندی هەموو لایەک بپارێزرێ دەبێ هەڵەکە ڕاستبکرێتەوە.

9 - دەبێ سنوورەکانی ئیتالیا، ئەوانەی بە هۆیەوە گیرۆدە بوون، بە گوێرەی ناسینەوەی هێڵی نەتەوایەتی هەموار بکرێنەوە.

10 گەلانی نەمسا-هەنگاریا، حەزمان لێیە پێگەی ئەوان لە نێو دەوڵەتاندا سەلامەت و پارێزراو بێ، پێویستیشە دەرفەتی ئازادانەیان بۆ بەرەوپێشبردنی ئۆتۆنۆمییان پێبدرێ.

11 - ڕۆمانیا، سێربیا و مۆتنێمێنگرۆ دەبێ چۆڵ بکرێ؛ خاکی داگیرکراو بگەڕێندرێتەوە؛ پێویستە ڕێگەی دەریای سێربیا ئازاد و ئاسایشی بۆ دابین بکرێ؛ هەروەها پەیوەندی ئەو چەند وڵاتانەی بەلکان بەیەکەوە بە ڕاوێژی دۆستایەتی بێ، کە بنەمای هێڵی مێژووی لایەنداریێتی نیشتیمانییان دیاریدەکا؛ هەروەها سەربەخۆیی باری ئابووری و سیاسیی و لەیەکدانەبڕاوی سەروەرییان نێودەوڵەتی ئەو چەند دەوڵەتەی بەلکان بۆ دەستەبەر ببێ.

12 - دەبێ سەروەری ئەو بەشە تورکەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی مسۆگەر بکرێ، بەڵام نەتەوانەی ئێستا لەبن جڵەوی دەسەڵاتی تورکدان، دەبێ دڵنیابکرێنەوە و بەبێ دوودڵیش ئاسایشی ژیانیان بۆ دابینبکرێ و بەبێ هیچ لەمپەرێکیش دەرفەتی بەرەوپێشبردنی ئۆتۆنۆمییان پێبدرێ، دەردەنیلیش دەبێ بە بەردەوامی بۆ هاتوچۆی گشتی و بازرگانی هەموو دەوڵەتان لەژێر سایەی نێودەوڵەتییدا دەستەبەر بێ.

13- پێویسته دەوڵەتی سەربەخۆی پۆلۆنی دابمەزرێ دەشبێ ئەو خاکە دانەبڕاوەی بگرێتەوە، کە بەبێ کێشە گەلی پۆلۆنی ئاکنجییەتی، هەروەها دەشبێ ڕێگەی ئازادانەی بۆ گەیشتنە سەر دەریا مسۆگەر بکری بە شێوەیەکیش بێ کەوا سەربەخۆیی سیاسی و ئابووریی و یەکانگیریی خاکەکەی لە لایەن ڕێککەوتننامەی نیودەوڵەتی بۆ مسۆگەر بکرێ.

14- پێویسته هاوئاهەنگییەکی گشتیی لە دەوڵەتان لە پەیماننامەیەکی دەسنیشانکراو بۆ مەبەستی بەدیهێنانی دەستەبەری دوولایەنەی سیاسەتی سەربەخۆی یەکانگییری هەرێم وەک یەکی دەوڵەتە گەروره و بچووکەکان.

هەرچی پەیوەندی بە ڕاستکردنەوەی ئەو ناڕاستییە چارەنووسسازییانە و دەربڕینی نیازپاکییەوە هەیە، ئێمە خۆمان بە بەشدارێکی دڵسۆزانەی هەموو حکوومەت و گەلان دەزانن، ئەوانەی پەیوەندییەکی هاوبەشیان لە دژی ئیمپریالیستاندا هەیە. ئێمە ناکرێ لە بەرژەوەندییەکان جیابکرێینەوە یاخود لە ئامانجەکان داببڕێین. ئێمە تا کۆتاییەکەی بەیەکەوەین. بۆ ئەو جۆرە تەداروکە و پەیوەستییانە ئێمە ئامادەی ململانێین تا ئەو کاتەی ئامانجەکە بەدی دێ؛ بەڵام ئەمەشیان تەنیا بۆ ئەمەیە کە ئێمە دەمانەوی حەق سەرکەوێ و ئاشتییەکی ڕەوا و سەقامگیر بەرپابێ ئەمەش نایەتە دی تا هەموو ئەو دارِسانە گرنگانە بۆ شەر سەردەکێشن لانەبرین، ئەوەی بەهۆی ئەم بەرنامەیەوە ڕیشەکێش دەکرێ. ئێمە ئێرەیی بە گەورەیی ئاڵمان نابەین و هیچی وەهاش لەو بەرنامەیدا بۆ بنکۆڵکردنی ئەم شتە لە گۆڕیدا نییە. ئێمە هیچ دەستکەوتێکی بۆ

ناوازەبوونی لە بواری فێربوون و پڕۆژەی ئاشتییانە بە سووکی سەیرناکەیەن ئەوانەی تۆمارەکەی بە ڕوونی و گەشاوەیی هێشتووەتەوە و بووەتە مایەی ئیرەییپێبردن. ئێمە نامانەوێ زیانی پێبگەیەنین یاخود ڕێگربین لە دەستڕۆیشتن و دەسەڵاتی ڕەوای خۆی بەهیچ شێوەیەک. هەروەها ئێمە حەزناکەین چ بە چەک یان بە ڕێکخستنی نەیارانەی بازرگانی دژی بوەستینەوە ئەگەر هاتوو ئەو خۆی بیەوێ لەگەڵ ئێمە و نەتەوە ئاشتیخوازەکانی سەر ئەم گۆی زەمینە بچێتە نێو پەیماننامەی ڕەوا و و قانون و ڕاستیی لە پشکهەبووندا باڵکێش بێ. ئێمە هەر تەنیا ئەوەمان دەوێ، کەوا ئەو پێگەی یەکسانیی خۆی لە نێو گەلانی جیهاندا بپەژرێنێ، _ ئەو جیهانە نوێیەی کە ئێستا تێیدا دەژین_، ئەمەش لەبری پێگەی کوێخایەتی.

هەروەها ئێمە بەدوای ئەوەشدا ناگەڕێین، کە هیچ گۆڕانکاری و دەستکاری لە دامودەزگاکانی بکات، بەڵام خۆ ئەوە پێویستە، پێوسیتە ڕاشکاو بین، ئەوە بۆ هەر هاموشۆیەکی زیرەکانە پێویستە ئاخۆ ئێمە لەگەڵ چ لایەک هەڵسوکەوت دەکەین، پێویستە ئێمە ئەوە بزانین ئاخۆ وتەبێژی وڵاتەکە کێیە کە لەگەڵ ئێمە دەوکەوێتە گفتوگۆ، ئاخۆ سەر بە زۆرینەی ڕایستاخە یاخود سەر بە سوپایە و لەو کەسانەن کە مەیلی پاوانخوازی ئیمپریالیانەیان هەیە.

بە دڵنیاییەوە ئێمە ئێستا بە دەستەواژەی کۆنکرێتی و دوور لە گومان و پرسیار هاتینە زمان. سەرەتایەکی ڕوون و ئاشکراش بە هەموو بەرنامەکەم دیارە کە سەرەداوەکانم باسکردن. ئەویش بنەمای دادوەرییە بۆ هەموو گەل و نەتەوەکان، بنەمای مافی

ژیانیانە بە واتای یەکسانی ئازادانە و ئاسایشپارێزانە لەگەڵ ئەوی دیکە، جا چ ئەوان لاواز بن یاخود بەهێز.

تا ئە سەرەتایە بە بنەما نەگیرێ، ئەوا هەیکەلی دادپەروەریی نێودەوڵەتی ڕۆنانرێ. بەدەر لەو سەرەتایە ناکرێ گەلی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەگەڵ هیچ سەرەتایەکی دیکە هەلسوکەوت بکا، ئامادەشە سەر و ماڵ و شەڕەف و هەرچی هەیەتی لەپێناویدا دابنێ. مۆرالیش لێرەدا گەیشتۆتە لوتکەی خۆی و کۆتایی جەنگی ئازادیی مرۆڤایەتی، بۆ ئەم کارەش ئامادەیە هەموو هێزی خۆی بۆ بخاتەگەڕ، ئیدی ئامادەیە بەرزترین ئامانج و شەڕەف و ناموسی و خۆتەرخانکردنی بۆ لە سەنگی مەحەک دابنێ.

پێڕستی ناوەکان

ئ

ئاتلی 561, 560, 518, 509, 506, 499, 497 ,
ئارستید بریاد 57 ,
ئارسەر واچۆپ 290 ,
ئارشیبالد وێیڤل 343 ,
ئارنۆلد وڵسن 211, 189, 186, 183, 182, 180, 143 ,
ئاسکویس 196, 187, 66, 29, 28, 27 ,
ئالتونیان 587 ,
ئاندرێ تاردیو 136, 135 ,

ئایلمەر هالدان 185 ,
ئوردن ,219, 212, 210, 205, 194, 105, 95, 87, 81, 14 ,
241, 245, 252, 284, 307, 308, 444, 446, 447, 448,
451, 566, 569, 570, 571, 577, 578
ئوستن 574 ,
یۆرکشایر 21, 19 ,
یەرمووک 100, 99 ,
یافا 502, 325, 279, 171, 102 ,
یاوسن 89, 88, 87 ,
یوشیف 507, 502 ,
ئۆبزێرڤەر 192 ,
ئۆردی وینگێت 314 ,
ئۆرشەلیم ,254, 212, 147, 102, 91, 87, 66, 57, 24, 22 ,
270, 280, 283, 284, 285, 291, 315, 322, 323, 324,

345, 354, 426, 428, 433, 439, 443, 465, 502, 513, 542, 554, 556, 570, 578, 580, 592
ئیتیان فلاندین 37 ,
ئیدن 455, 454, 453, 452, 445, 442, 422, 421, 350 , 458, 460, 468, 485, 495, 540
ئێدوارد هاوس 67 ,
ئێران 561, 260, 116, 38, 13 ,
ئێرگون 502, 500, 466, 465, 461, 431, 426, 321, 12 , 503, 504, 505, 508, 511, 513, 514, 519, 520, 521, 527, 528, 530, 533, 538, 542, 543, 553, 554, 555, 559, 563, 572, 575, 576, 577, 580
ئێلینور 517 ,
ئیمپراتۆریەتی عوسمانی 37, 31, 28, 26, 24, 23, 20, 19, 7 , 46, 59, 72, 113, 130, 134, 178, 180, 593, 672, 682
ئەبو ئەسمال 85 ,
ئەبولهۆل 211 ,
ئەحمەد نامی بەگ 250 ,
ئەزرەق 257, 256, 255, 254, 253, 102 ,
ئەسکەندەروونە 326, 168, 93, 34, 32 ,
ئەلحەناوی 584 ,
ئەلخاشوقچی 578, 572 ,
ئەلخۆری 406 ,
ئەلزاس «و» لۆرین 124 ,«
ئەلزەعیم 590, 588, 587 ,
ئەلسولّح 451, 421, 413, 411, 410, 409 ,

ئەلعەریش 62 ,
ئەلفاروقی 53 ,50 ,48 ,
ئەلقەسام 294 ,287 ,286 ,
ئەلنبی ,104 ,103 ,102 ,98 ,97 ,93 ,92 ,91 ,90 ,87 ,5 ,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 154,
157, 165, 175, 208, 322
ئەلهەول 84 ,
ئەلیازەر 539 ,
ئەلیساندری ,533 ,467 ,463 ,462 ,461 ,460 ,459 ,249 ,
534, 535
ئەلیکساندەر میلەراند 168 ,
ئەلئەتاسی 405 ,399 ,
ئەلئەشمەر 301 ,295 ,294 ,
ئەمین ئەلحوسەینی 579 ,283 ,
ئەناتۆنی ئیدن 340 ,
ئەنگلۆ-ئێرانی 276 ,264 ,263 ,211 ,157 ,

\
بلفۆر ,99 ,68 ,28 ,27 ,
109, 111, 113, 117,
123, 125, 138, 141,
143, 144, 593, 594
بلەم 538 ,535 ,
بنگۆریۆن ,492 ,440 ,
499, 502, 506, 507,

ب
بابەگوڕگوڕ 261 ,
باروخ ,563 ,562 ,544 ,
566
باکووری میزۆپۆتامیا ,115 ,
157
برێمون 76 ,74 ,

بێل, 22, 23, 142, 143, 181, 183, 184, 190, 209, 211, 213, 215, 239

گێرترود بێل, 22, 71, 142, 182, 207, 209, 217

بیئر ئەلسەبعە, 99

بەدو, 73, 75

بەغدا, 32, 61, 115, 142, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 192, 205, 206, 212, 213, 215, 218, 260, 261, 272, 273, 344, 345, 445, 697

پ

پارییاس, 274

پالماخ, 429, 509, 547, 579

پیتەر بێرگسن, 516, 519

پیکۆ, 5, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 66, 67, 68, 83, 84, 89, 94, 103, 104, 105, 511, 514, 515, 542, 577, 578, 699

بۆنار لۆو, 215

بیدو, 489, 492, 527, 549, 550, 563, 564, 565, 568, 575, 576, 577

بیدۆ, 471, 472, 473, 476, 486, 492, 493, 577

بێرتی, 55, 56, 72

بێرتی کلێیتن, 55, 72

بێرمینگەهام, 260

بێرنستاین, 520

بیڤن, 495, 497, 498, 499, 500, 501, 505, 506, 515, 524, 549, 551, 553, 561, 569, 570, 572, 573, 574, 593

بیقاع, 166

بیگن, 511, 514, 515, 519, 533, 559

تێیۆفیل دێلیکاسێ 33 ,
تەبەریا 433, 434, 581 ,
تەدمر 136 ,
تەدمور 39, 88, 145, 146, 261, 360
تەلەعفەر 185, 186 ,

ج

جدە 75, 76 ,
جۆرج پیکۆ 41, 42, 43, 44, 54, 55, 56, 57, 58, 60
جۆرج ڕێندل 302 ,
جۆرج کلیمەنسۆ 124 ,
جۆرج مارشال 565, 574 ,
جۆن کۆردینگتن 252 ,
جەبەل دروز 225, 226 ,
جەعفەر پاشا 211, 272 ,
جەلیل 286 ,

چ

چارلس ئەندریێ 252 ,
چیمبرلین 328 ,
چەرچل 30, 32, 156 ,
چەرچڵ 175, 185, 188, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 107, 114, 139, 405, 671, 673
پیل 292, 298, 299, 308, 312, 323, 444
پییێر دێ مارجیری 73 ,

ت

تایمز 99, 110, 154, 155, 184, 187, 188, 190, 192, 194, 237, 238, 242, 276, 278, 322, 424, 554, 583, 586, 588, 591, 592
ترومان 485, 496, 497, 498, 499, 505, 506, 508, 516, 517, 518, 519, 521, 523, 524, 525, 530, 531, 563, 566, 574, 582
تولکەرەم 108, 278, 300 ,
تۆمی مارتین 231 ,
تیگارت 304, 305, 306, 308, 309, 310, 315, 325, 342, 427
تیگلە 274, 275, 276 ,
تێیۆفیل دێلیکاسێ

204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 260, 263, 282, 334, 335, 336, 337, 338, 346, 350, 352, 362, 372, 373, 374, 381, 382, 383, 384, 388, 389, 391, 393, 402, 403, 404,420, 421, 441, 442, 444, 453, 464, 474, 476, 477, 485, 488, 494, 495, 533

چەمبەرلین 215 ,

ح

حاچم بێگ 152 ,

حایم وایزمەن ,123, 135 , 281, 500

حکومەتی خاوەنشکۆی بریتانی 210 ,

حله 191 ,

حوسنی ئەلبەرازی 386 ,

حوسێن ,22, 45, 46, 47 , 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 84, 89, 121, 140, 202, 203, 205, 211, 255, 349

حوەیتات 85 ,

حیجاز ,75, 77, 78, 79 , 80, 88, 91, 92, 94, 98, 123, 255

حەسەن خەرات 236 ,

حەقی بەگ ئەلعەزم 221 ,

حەیفا ,27, 38, 59, 109 , 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 278, 286, 287, 309, 320, 321, 327, 345, 426, 428, 491, 500, 550, 554, 568, 572

خ

خەرتووم 30, 133 ,

د

داڤید هاکۆهن 315, 427 ,

داڤید هۆگارس 73 ,

دامین دی مارتێل 298 ,

داونکەرکە, 335
داونینگ ستریت, 19, 158, 393
دایان, 317, 429
دایڤید هۆگارس, 121
دروز, 5, 9, 82, 109, 218, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 232, 239, 240, 245, 249, 250, 252, 256, 257, 278, 355, 482
دزرائیلی, 20
دی کایکس, 150, 151, 220
دیاسپۆرا, 62
دێرەزوور, 261, 368, 369, 370
دیفرانس, 44, 89
دیفرێنس, 53, 54
دیگۆل, 16, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 344, 348, 351, 352, 354, 355, 356, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 370, 371, 372, 373, 374, 378, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 400, 412, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 435, 453, 458, 459, 463, 464, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 492, 595
دێلیکاسیَ, 34, 37, 44
دێلیکاسیێ, 36
دیوانیە, 188
دە جۆڤنێل, 243
دە چایلارد», 426
دەردەنیل, 45
دەرعا, 105, 107, 108, 109, 152
دەڤ گرونەر, 532, 548

ڕ

ڕایمۆن بوانکاریێ, 137

سالم ئەترەش 223 ,
سامۆئیل 62, 63, 64, 173, 176, 194, 210, 219, 223, 284, 542, 551, 575
سانریمۆ 184, 262, 269 ,
سایکس 13, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 37, 38, 39, 45, 48, 58, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 83, 84, 87, 89, 92, 94, 98, 99, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 125, 135, 138, 160, 166, 170, 193, 196, 593, 671, 673
مارک سایکس 19, 42, 70 ,
سایکس-پیکۆ 13, 63, 65, 68, 69, 83, 92, 94, 109, 111, 112, 113, 114, 138, 166
سپیرس 335, 336, 340, 344, 345, 347, 349,
ڕەشید عالی گەیلانی 344, 409
رایمۆند پیۆنکارێی 228 ,
ڕومێلە 188 ,
ڕوهر 228 ,
ڕووباری نیل 29 ,
ڕۆبەرت دوکیێ 67 ,
ڕۆبەرت دێ کایس 150 ,
ڕۆگەر میشو 232 ,
ڕۆمل 344, 376, 388, 389, 390
ڕێجینال وینگێت 87 ,
ڕێنیێ دۆینل دێ سێنت کوێنتین 89 ,
ڕەزاشا 242 ,
ڕەشید مەخدەم 400 ,
ڕەولە 82, 84 ,

ژ

ژان پۆل سارتەر 527, 537
ژان هیلو 400, 450 ,

س

سارایل 228, 229, 231, 236, 237, 238, 239, 244, 246, 343

ستیرلینگ, 86, 152, 446, 447, 448, 480, 482, 483, 487, 488, 568, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593

ستێرن, 426, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 458, 461, 462, 463, 465, 466, 500, 502, 504, 514, 515, 533, 534, 535, 537, 538, 542, 543, 553, 556, 557, 580

ستیفن پیکۆن 122, 126,

سمارت, 240, 241, 242, 243, 245, 248, 256, 568

سوریا, 14, 16, 24, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 69, 72, 76, 79, 80, 82, 89, 92, 105, 106, 114, 350, 352, 357, 364, 365, 371, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 392, 394, 395, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 421, 423, 424, 432,441, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 460, 461, 467, 472, 476, 479, 483, 491, 540, 568, 593

سترلینگ, 97, 107, 110, 154, 171, 222, 447, 448, 480, 584, 587, 588, 589, 590, 592, 593

ستۆرس, 45, 46, 47, 52, 76, 77, 78, 172

122, 124, 125, 130,
132, 133, 134, 135,
136, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144,
145, 148, 150, 151,
153, 154, 155,
156,157, 158, 159,
160, 161, 163, 164,
165, 166, 169, 171,
172, 174, 175, 176,
177, 178, 180, 182,
183, 193, 200, 203,
207, 212, 217, 220,
221, 222, 223, 228,
234, 237, 239, 240,
241, 243, 244, 246,
250, 251, 254, 255,
256, 257, 261, 267,
270, 272, 275, 276,
282, 284, 286, 287,
290, 293, 295, 301,
303, 304, 307, 308,
325, 326, 339, 340,
341, 342, 343, 345,
346, 347, 348, 349,
350, 351, 352, 353,
357, 358, 364, 365,
366, 367, 368, 369,
371, 372, 373, 374,
375, 376, 379, 383,
384, 385, 387, 389,
391, 393, 395, 398,
399, 402, 403, 404,
405, 409, 411, 413,
427, 429, 431, 443,
444, 446, 447, 448,
449, 450, 451, 455,
458, 459, 460, 461,
462, 468, 471, 474,
475, 476, 477, 478,
482, 483, 485, 487,
488, 489, 490, 541,
546, 557, 568, 569,
570, 571, 579, 583,
584, 587, 588, 590,
591, 592, 595, 673
سوڵتان ئەترەش 224 ,
سوننە 184, 181, 148 ,
سوەیدا 232, 231, 227 ,
233, 249, 250

شەریف حوسێن, 47, 48, 53

ع

عاسی, 233

عوسمانییەکان, 9, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 43, 44, 48, 49, 74, 77, 81, 82, 91, 98, 113, 117, 120, 122, 146, 150, 172, 179, 225, 227, 284, 409

عۆدە, 81, 82, 83, 85, 225

عۆدە ئەبو تائی, 81

عێراق, 5, 8, 14, 22, 24, 47, 60, 80, 116, 121, 179, 196, 213, 216, 217, 245, 259, 261, 262, 263, 265, 268, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 283, 287, 308, 341, 344, 345, 346, 387, 390, 423, 448, 451, 462, 464,

سێر پێرسی کۆکس, 180, 186, 192, 205, 207

سێر جۆن چانسلەر, 280

سێر جۆن دیل, 290

سێر جێفری ئارچەر, 207

سێر چارلس تیگارت, 303

سێر هێنری ماکماهون, 45

سێر ویلیەم ڕۆبەرتسن, 91

سێر ئێدوارد گرێی, 29, 49, 104

سێسیل, 107

سەلاحەدین, 165, 177, 409

سەید تالّب, 212, 213

ش

شابەندەر, 234, 254

شێخ محەمەد عەتیە, 304

شیعە, 148, 181, 188, 215, 226

شەریف, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 60, 69, 71, 73, 75, 76, 78, 89, 93, 121, 140, 202, 205, 255, 285, 349

488, 570, 590, 592, 673

عەبدوڵلا 10, 29, 78, 79, 121, 183, 203, 205, 208, 210, 212, 219, 308, 446, 448, 566, 569, 570, 571, 572, 579, 581, 700, 701

عەقەبە 82, 85, 89, 94, 98, 101, 102, 123

غ

غۆتە 247, 249, 251

غەززە 91, 98, 99, 102, 212, 549, 571

ف

فاشۆدا 30, 36, 42, 60, 72, 133

فرانسیس جۆرج پیکۆ 40

فرانسێس ستێیڤنسن 117

فرانکلین ڕۆزڤلت 372

فرایر تەک 88

فلاندین 37, 220

فلاندەرز 112

فێرگەسن 555

فیلیپ بێرسلۆت 206, 262, 275

فیلیپ پیتان 333

فەرەنسای ئازاد 16, 337, 339, 342, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 371, 374, 378, 379, 382, 383, 389, 392, 401, 405, 409, 414, 415, 420, 422, 426, 427, 429, 430, 435, 459, 595

فەڵەستین 6, 12, 13, 14, 16, 24, 53, 55, 59, 61, 62, 66, 67, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 114, 115, 120, 121, 124, 126, 130, 131, 135, 141, 142, 146, 148, 149, 155, 156, 160, 169,

170, 171, 172, 173,
174, 175, 177, 193,
201, 203,210, 218,
223, 241, 252, 268,
277, 278, 279, 280,
281, 282, 284, 287,
293, 294, 295, 301,
302, 303, 304, 307,
308, 309, 311, 312,
314, 319, 320, 321,
322, 323, 324, 326,
327, 328, 341, 350,
351, 353, 373, 396,
398, 426, 427, 428,
430, 437, 438, 440,
441, 442, 443, 444,
445, 446, 451, 459,
464, 465, 467, 468,
469, 472, 474, 489,
490, 494, 496, 497,
498, 499, 500, 501,
502, 506, 507, 509,
511, 512, 514, 516,
518, 519, 520, 521,
522, 523, 524, 526,
527, 528, 529, 530,
531, 533, 535, 536,
537, 538, 542, 543,
544, 545, 546, 547,
548, 549, 552, 553,
554, 556, 557, 558,
559, 560, 561, 562,
563, 565, 566, 567,
568, 570, 571, 572,
574, 575, 576, 578,
580, 594, 595

فەوزی قاوقچی, 233, 249, 287

فەیسەڵ, 8, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 89, 92,
111, 112, 121, 123,
124, 130, 131, 132,
134, 144, 145, 148,
152, 153, 155, 156,
158, 159, 160, 163,
166, 167, 168, 169,
174, 175, 176, 177,
183, 189, 191, 192,
193, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208,

ک

کیچنەر28 ,

ک

کاترۆ ,164 ,218 ,219 , 222, 254, 257, 258, 338, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 353, 355, 360, 363, 368, 371, 374, 376, 377, 378, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 398, 399, 411, 419, 420, 421, 422, 434, 475

کادمان ,260 ,262 ,263 , 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275

کامبۆن ,36 ,39 ,49 ,52 , 57, 58, 61, 109, 114, 169

کتێبی سپی ,281 ,327 , 328, 428, 444, 500

کرزۆن155 ,

209, 210, 211, 212,213, 214, 216, 217, 218, 225, 234, 250, 261, 268, 272, 275, 284, 409, 569

فەیسەڵی کوڕی حوسێن75 ,

ڤ

ڤاگان رسل241 ,

ڤۆن هیندەنبورگ34 ,

ڤیشی ,15 ,331 ,335 , 337, 338, 341, 342, 344, 346, 347, 348, 349, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 366, 367, 372, 376, 382, 401, 434, 458, 491, 536

ق

قنەیترە218 ,

قوتلی ,447 ,448 ,461 , 480, 483, 484, 485, 488, 579, 584

قودس ,24 ,171 ,172 , 283, 285

کۆلۆنێل هاوس 117, 131 ,
کۆلێت 243, 244, 349, 350, 491 ,
کۆلیک 467 ,
کۆمپانیای نەوتی تورکی 262, 263, 264, 265, 267, 271 ,
کۆمسیاری باڵا 48, 72, 87, 159, 216, 230, 237, 244, 291, 319, 322, 323, 337, 343, 362, 500 ,
کێ دۆرسێ 53 ,
کیچنەر 30, 31, 45, 72, 118 ,
کێشەی موسڵ 244 ,
کێنان 525 ,
کینگ 147, 148, 149, 284 ,
کەرکوک 8, 28, 60, 115 ,

گ

گابریل کاربیلیت 227 ,
گالیبولی 32, 48, 54 ,
گاملین 233, 236, 240, 246, 250, 251, 252 ,
کلایتن 75, 76, 77, 79, 84, 85, 87, 94, 103, 148 ,
کلیمەنسۆ 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 135, 137, 138, 141, 144, 145, 146, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 245 ,
کورد 7, 9, 106, 211, 245, 246, 673, 700 ,
کورزن 169, 170, 174, 176, 193, 205 ,
کورزۆن 121, 123 ,
کویلیەم 589, 590, 591, 592 ,
کوینگ 355, 389 ,
کۆپەر 451, 452, 476, 486, 487, 488, 545, 551 ,
کۆرف 544 ,
کۆکس 183, 209, 212, 213, 215, 216 ,

295, 307, 308, 339,
341, 342, 347, 348,
349, 351, 353, 358,
361, 374, 376, 379,
383, 384, 385, 386,
387, 389, 390, 392,
393, 395, 398, 399,
403, 404, 406, 409,
411, 412, 413, 414,
416, 419, 420, 422,
423, 433, 434, 435,
436, 443, 448, 450,
455, 459, 460, 461,
472, 474, 477, 478,
489, 490, 541, 568,
594, 595
لوید جۆرج, 27, 28, 66,
67, 91, 104, 106, 113,
114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 124,
125, 126, 127, 128,
130, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 140,
141, 143, 144, 145,
152, 155, 156, 157,
گریێی, 33, 34, 36, 49,
50, 52, 63, 104, 482,
557
گلادستۆن, 41
گلەب, 359, 368, 370,
375, 376, 570, 577,
579, 580
گورکا, 98
گولبنکیان, 264
گۆرۆ, 159, 160, 161,
163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 174,
175, 176, 177, 178,
179, 192, 193, 206,
213, 214, 218, 219,
220, 221, 222, 223,
229, 249, 254, 338
گیدۆن, 317

ل

لاجا, 225, 251
لوبنان, 14, 16, 22, 34,
43, 57, 59, 62, 111,
131, 149, 150, 152,
164, 174, 221, 226,
246, 257, 278, 293,

تی ئی لۆرانس, 33
لۆرد بێرتی, 55
لۆرد پیل, 291
لۆرد ڕاندۆلف, 195
لۆرد ڕۆبەرت سێسیل, 121
لۆرد ڕیچلد, 99
لۆرد کریۆ, 57, 58
لۆرد لینەر, 119
لۆرد مۆرلی, 118
لۆرد مۆینێ, 6, 398, 439, 441, 457, 458, 462, 467
لۆوێل تۆماس, 189
لی تێمپس, 151
لیبیا, 24, 341, 343, 388, 392
لیتلتن, 364, 365, 366, 370, 371, 377, 378, 386, 387, 391, 400
لیڤیستاین, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542
لێگنتیلهۆم, 355
158, 159, 160, 166, 173, 187, 195, 196, 197, 198, 201, 209, 212, 215
لویس دۆگلاس, 530
لۆرانس, 5, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 114, 117, 120, 121, 123, 124, 131, 132, 133, 141, 143, 148, 152, 153, 154, 155, 158, 168, 181, 189, 190, 192, 200, 201, 202, 204, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 219, 222, 223, 225, 253, 289, 295, 307, 423, 447, 483, 487, 569, 571, 589, 592

م

مارسیلیا 546, 547, 550, 575
مارکۆنی 118
ماسیگلی 404, 412, 451, 452, 453, 454, 456, 460, 474
ماکدۆنالد 281, 327, 328
ماککێرس 294, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 309, 325, 326, 450, 460
ماکماهون 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 59, 60, 72, 140, 202
ماکمیلان 417, 421, 422, 595
مالکۆلم ماکدۆنالد 322
ماوریس گاملین 233, 257
ماوریئس سارایل 228
ماوزەر 70
مەحەمەد 2, 10, 29, 46, 48, 153, 154, 204, 283, 294, 301, 304, 579
مەحەمەد سەعید 153, 154
مس بێل 23
مستەفا کەمال 166, 169, 673
مناحیم بێگن 12, 500, 559, 578, 700, 701
موسڵ 8, 25, 53, 59, 114, 117, 120, 124, 126, 135, 142, 146, 175, 182, 214, 244, 245, 261, 262, 263
موفتی 283, 284, 286, 290, 292, 293, 299, 307, 326, 478, 571, 578, 592
مۆراکۆ 30, 251
مۆنتۆگۆمری 508, 555
مۆینێ 441, 442, 443, 444, 445, 446, 457, 458, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 468, 469
میزۆپۆتامیا 106, 116, 120, 121, 124, 126, 130, 136, 141, 142,

نوری سەعید, 272, 308, 451, 462
نوری شەعلان, 82, 84, 102
نۆراماند 231,
نۆرمان 424,
نۆکەندی سوێس, 14, 16, 38, 41, 62, 157, 175, 264, 277, 327, 341, 446, 453
نیکلسن, 56, 58, 127, 144
نیلسن 54,
نەزارەت, 108, 278, 293, 300, 318
نەشاشیبی 285,
نەقاش, 383, 384, 385, 388
ه
هاڤلاگا 320,
هاکیم 457,
هاگانا, 12, 317, 321, 397, 427, 429, 461, 466, 491, 509, 510, 511, 546, 548, 549, 143, 145, 147, 156, 158, 169, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 203, 205, 207, 209, 213, 221
میلراند, 168, 169, 171, 174, 176, 193
مەخدەم, 400, 403, 407, 409
مەدینە 24, 74, 81,
مەرج عیون 357, 358,
مەردەم, 298, 301, 326, 448, 449, 450, 454, 456, 462, 471, 481
مەککە, 24, 46, 53, 58, 69, 74, 157, 212, 213, 286, 700
مەهدی 29, 204,
مەیسەلون 191, 234,
مەیسەلوون 177,
ن
نابلوس 278, 300,
ناوچەی» شین 60,

و
وادی سەرحان, 84, 85
وایتهۆل, 26, 53, 112, 139, 183, 298
وایزمەن, 171, 465
وڵسن
ودرۆ وڵسن, 13, 64, 116
وۆل ستریيت, 63
وێستمینیستەر, 33
ویڵسن, 65
ویلفرێد تیسیگەر, 224
ویلیەم پێیلە, 147
وێندل ویلکی, 393
وینگێت, 315, 316, 317, 318, 319, 325, 556
وێیڤل, 343, 344, 345, 346, 347, 354, 359, 375
وەجهـ, 80, 81

550, 554, 567, 568, 579, 581
هالدان, 194, 216
هانکی, 114, 116, 117, 119, 140, 156
هوبەرت لاویتی, 221
هول, 19
هۆراس فاینەلی, 274
هۆلۆکۆست, 16, 494, 496, 501, 544
هیتلەر, 282, 291, 312, 328, 344, 361, 431, 478, 572
هێربەرت ساموئیل, 62
هێڵی» ماگینۆ, 334
هیندستان, 23, 32, 38, 45, 48, 90, 121, 196, 304, 305, 352, 561
هێنری دی جوڤنێل, 243

چەند دێڕێك لە ژياننامەی وەرگێڕ

- لە ١٩٦٨ لە گونـــدی گرتــک لە دۆڵـــی ڕوســـتێی دەڤەری باڵەکايەتی لەدايکبووە
- لە ١٩٨٨دا بە کالۆريۆســـی لە قـــانون لە زانکـــۆی بەغـــدا وەرگرتووە.
- لە ١٩٩٧ـــەوە تـــا ٢٠١٢ ئـــاوارەی ئەورووپـــا (هۆڵەنـــدا و بەريتانيا) بووە.
- لە پـاڵ زمـانی زگماکيـدا؛ زمانەکـانی عەرەبـی، هۆڵەنـدی و ئينگليزيش دەزانێ.
- لە ١٩٨٦ـەوە هەوڵی نووسينی داوە. تا ئێستا بيست کتێبی لە زمانەکانی هۆڵەندی و ئينگليزييەوە وەرگێڕاون. دەيان گوتـار و لێکۆڵينەوەی قانونی و سياسيشی بڵاوکردوونەتەوە

چاپکراوەکانی وەرگێڕ

١ - نهێنییەکانی مۆساد، نووسینی گۆردۆن تۆماس، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، سێ جار چاپکراوەتەوە؛ چاپی یەکەم ٢٠٠٨ چاپخانەی هێڤی، هەولێر. چاپی دووهەم دەزگەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠١٤. چاپی سێهەم ڕۆژهەڵات ٢٠١٦.

٢ - مادلین ئۆلبرایت، سیاسەتی ئەمریکا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، سەنتەری نما ٢٠٠٩، هەولێر.

٣ - داود بنگۆریۆن، دامەزرێنەری دەوڵەتی ئیسرائیل، نووسینی ڕۆبەرت سەنت یۆهن، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، چاپخانەی هێڤی ٢٠١١، هەولێر. چاپی دووەم ناوەندی ئاوێر ٢٠١٦ هەولێر.

٤ - کوردستان لە نێوان سیڤەر و سنوورە دەستکردەکاندا، نووسینی: هیسەر لیهر واگنەر. مێژوو. وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە. چاپی یەکەم؛ لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی هەولێر ٢٠١٣. چاپی دووەم، ئاوێر ٢٠١٥.

٥ - وەرزێکی سپیی وشکوبرینگ، ئەندریێ برینک. ڕۆمان. وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٣.

٦ - ژیانی من، چۆن ئیسرائیل دامەزرێنرا؟ گۆڵدا مایەر، یاداشت، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر، هەولێر. ٢٠١٤.

٧ - ئینفێرنۆ، دۆزەخ، دان براون، ڕۆمان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٥.

٨ - شەرەف، ئەلیف شەفەق، ڕۆمان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٥.

٩ - یاخیبوون، مناحیم بێگن، یادەوەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦.
١٠ - خانووەکەی مزگەوتێ، قادر عەبدوڵلا، ڕۆمان، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦.
١١ - کۆدەکەی داڤینشی، دان براون، ڕۆمان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ناوەندی ئاوێر، هەولێر ٢٠١٦.
١٢ - خەتی بزماری، ڕۆمان، قادر عەبدوڵلا، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، ناوەندی ئەندێشە، سلێمانی ٢٠١٧.
١٣ - کردە هەرەگرنگەکانی مۆساد، میخائیل بار زۆهار و نەسیم میشال، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٨ سلێمانی.
١٤ - لە مەککە، قادر عەبدوڵلا، ڕۆمان، وەرگێڕان لە هۆڵەندییەوە، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٨ سلێمانی
١٥ - ئەرێ کورد بوونە بەردەباز؟! ڕۆبەرت بریان گیبسن، مێژوو، لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی کوردستان، سلێمانی ٢٠١٩.
١٦- شەوە سپییەکان، مناحیم بێگن، یادەوەریی، لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٩.
١٧ - زۆربای ئێرانی، قادر عەبدوڵلا، ڕۆمان، لە هۆڵەندییەوە، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٢٠.
١٨- ژیانی من، گۆلدا مایەر، یادەوەری، لە ئینگلیزییەوە، چاپێکی نوێی چاککراو، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٢٠.
١٩- کچانی دووکەڵ و ئاگر، ئاڤا هوما، ڕۆمان، لە ئینگلیزییەوە، سلێمانی چاپخانەی کارۆ، ٢٠٢١.
٢٠ - هێڵێک بەنێو لمدا، جێمس بار، مێژوو، لە ئینگلیزییەوە ٢٠٢١.

زنجیره چاپکراوەکانی
دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان

١ تآريخ مملكة حماة الايوبية- ابراهيم بشار قاسم
٢- في رثاء عامودا- عبداللطيف الحسيني-غسان جان كير
٣- پاکیزەکانی ئەنفال- محمد ڕەئوف
٤- نسل کشی در عیراق- هیومان رایتس ۆچ
٥- کاریگەری ئاسەوارە کۆمەڵایەتییەکانی کیمیابارانی هەڵەبجە- سەر هەنگ محمد-
٦- تارماییەکانی هەڵەبجە- پ.د.مایکڵ.جەی.کیلی- و: کارزان محمد
٧- جینۆساید زنجیرەیەک ..- تەها سلێمان
٨- تیمور (ئینگلیزی)- عارف قوربانی- و: عبدالکریم عوزیری
٩- تیمور (عربي)- عارف قوربانی- ت: سۆران علي
١٠- تیمور (فارسی)- عارف قوربانی- و: ڕشید حیدری
١١- تیمور (کوردی)- عارف قوربانی
١٢- ئەنفال پرسی قوربانی- شۆڕش محمد حسین
١٣- التهجير القسري والصهر القومي نوعان من الاباده الجماعية آ.م.د. نبيل عكيد محمود
١٤- هەڵوێستی ڕۆژنامەگەری میسری لەبارەی جینۆسایدی گەلی کوردەوە- د. محمود زاید- و: ئیدریس جەبار
١٥- دیدێکی نوێ بۆ یادکردنەوەی تاوانەکانی جینۆساید- عومەر محمد
١٦- جینۆساید- د. سالار باسیرە
١٧- کاریگەرییە یاساییەکانی تاوانەکانی ئەنفال- د. مونزر ئەلفەزل- و: خەلیل عبدالله
١٨- مفهوم الجرائم ضد الانسانية في النظام الاساسي للمحكمة الجنائية الدولية- د. جلال كريم رشيد-
١٩- موقف الصحافة المصرية ما ابادة صدام حسين للشعب الكردي بالكيماوى في عمليات الانفال- د. محمود زايد
٢٠- گلاویژ (فارسی)- عارف قوربانی- و: دڵنیا کاموسی
٢١- عبدالحسن موحان-انفال- عارف قوربانی- و: رشید حیدری
٢٢- تاوانی جینۆساید لە یاسای نێودەوڵەتیدا- ئاوارە حسێن

٢٣- الانفال حكايات من زمن مستقطع- خالد سليمان
٢٤- ئاوازی نائومێدی-ئەنفال- لەتیف فاتیح فەرەج
٢٥- شمیله)فارسی(- عارف قوربانی- و: دڵنیا کاموسی
٢٦- زهراء- عارف قوربانی- دڵنیا کاموسی
٢٧- حبثة- عارف قوربانی- و: دڵنیا کاموسی
٢٨- سێشەممە دەبمە جەللاد- خالد سلیمان
٢٩- هۆکارە ناوخۆیی و دەرەکییەکانی ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفال لەباشووری کوردستان ١٩٨٨- د. پشکۆ حمەتاهیر عبدالرحمان_
م. حسیب محمود مجید
٣٠- تێگەشتن لە ئەنفال وەک جینۆسایدی کورد- تەها سلێمان
٣١- AN DECLARATION THE AND GENOCIDE
COUNTRY INDEPENDENT- ئاوارە حسێن
٣٢- ئەنفال و کۆمەڵکوژی کورد- تەها سلێمان
٣٣- بەرپرسیارێتی تاوانکاری لەتاوانی ڕەشەکوژی شاری هەڵەبجە- محمد محمد سعید
٣٤- پاکیزەکانی بیابان- عبدولقادر سەعید
٣٥- چەمکێک لە بیرەوەرییەکانی ئەنفالی دوو- علاء نوری بابەعەلی
٣٦- جینۆساید لەیاساکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان-
د. سالار باسیرەیی
٣٧- فاجعة الانفال كردستان- محمد رئوف عبد العزيز- داود نظری
٣٨- شنگال الشمس المدينة- بآقلام نغبه من كتاب العرب والعراقين
٣٩- المسوولية المدنية الناشئة عن عمليات الانفال- فرهاد حاتم حسين
٤٠- الايزديون قرابين كردستان- گۆران فتحي
٤١- جینۆسایدی ئێزیدییەکان نووسین و دۆکۆمێنت- تەها سلێمان
٤٢- تاقانەکانی ئەنفال- اسماعیل هەنارەیی
٤٣- لە (ئەنفال)ەوە بۆ خوێندنەوەی ڕوویەکی تاریکی ناسیۆنالیزمی عەرەبی- بەرزان فەرەج
٤٤- پێشێلکاری مافەکانی منداڵ لەکارەساتی ئەنفالدا-
بەختیار جەلال ئەحمەد
٤٥- هاشم (فارسی)- عومەر محمد- و: هاشم حوسینی
٤٦- کێشەکانی ژنی جێماوەی ئەنفال و کیمیابارانی هەڵەبجە-
د. پەیمان عبدالقادر مجید-

٤٧- شنگال بووک- سەهەند محمد
٤٨- جینۆسایدی زەرگۆشەکان- سمکۆ سابیر
٤٩- لەدوای ئەنفالەوە- کارا فاتیح
٥٠- کۆمەڵکوژیی بارزانییەکان- عومەر محمد
٥١- ئەنفال ناوچەی ئاوەسپی- سەرتیپ محمد جەبار
٥٢- کورتەیەک لەمێژووی جینۆسایدی گەلان- تەها سلێمان
٥٣- کڕین و فرۆشتنی ئافرەتان- ڕێبوار ڕەمەزان
٥٤- چوارشەممەی خوێناوی- ئیبراهیم هەورامانی
٥٥- Cinosid- سالار باسیرەیی- Yusuf Dilsa
٥٦- Semile- عارف قوربانی- zenciri Selim
٥٧- Hepse- عارف قوربانی- zenciri Selim
٥٨- anfal of consequences legel The- مونزر الفازیل
٥٩- Sengaia Qirkirina- کەریم کودیت-
٦٠- anfal the on Observations Some- عومەر شێخ موس
٦١- enfal Qizen- محمد رەئوف
٦٢- لەزمانی بەڵگەنامەکانەوە- عەدالەت عومەر
٦٣- ریاح السموم والانفال- عبدالله کریم محمود
٦٤- ئێزیدی و لالشی پیرۆز- سەرباز سیامەند
٦٥- ئەنفال لەمیدیاکانی بەعسدا- ئەسعەد جەباری
٦٦- ئەنفال تاوانێکی دژ بە مرۆڤایەتی- ستارە عارف
٦٧- تاوانێکی لەبیرنەکراو- نەجمەدین فەقێ عبدالله
٦٨- ئارکۆلۆژیای شانۆ- نیهاد جامی
٦٩- یانزە تێکستی شانۆیی- یاسین قادر بەرزنجی
٧٠- گەڕان بەدوای شکسپیردا- پیتەر برۆک
٧١- شانۆی فیمێنیستی- نیهاد جامی
٧٢- شانۆی ناشانۆ- شکۆ عومەر
٧٣- کتێبی شانۆ- داستان بەرزان
٧٤- خوێندنەوەیەک بۆ شالیر- دیار عومەر
٧٥- ئەنتوان ئارتۆ- کۆمەڵێک نووسەر
٧٦- لابۆری شانۆی لالش- کۆمەڵێک نووسەر
٧٧- سایکۆلۆژیای کارەکتەر و توانا شاراوەکانی-
عەلی عوسمان یەعقوبیان

٧٨- ژان ژینیە ئەفسانە و واقیع- دانا ڕەئووف
٧٩- کۆمەڵناسی شانۆ- نیهاد جامی
٨٠- ئازاد شەوقی- بەختیار سەعید
٨١- ژنانی شێوەکار لە باشوری کوردستان- بەختیار سەعید
٨٢- بەدیع باباجان- بەختیار سەعید
٨٣- هونەری ئەوروپی سەدەکانی ناوەڕاست و ڕێنیسانس-
وەهبی ڕەسول
٨٤- ڕازێک لە زاری درەختێکەوە- فەرهاد سالّح
٨٥- داهێنان لە وێنەگرتندا- تەها لەتیف حەسەن
٨٦- ڕەوتی فیلمسازیی کوردی- شۆڕش محەمەد حسێن
٨٧- موزیکی شێرکۆ بێکەس- زۆزک قەرەداغی
٨٨- گوڵ- زۆزک قەرەداغی
٨٩- دارۆ- تێئۆ شتاینێر، کریستیان شتۆک- قادر میر خان
٩٠- پەڕینەوە بە مەرزەکاندا- دانا ڕەئووف
٩١- تێکستی شانۆیی و چەند سەرنجێکی ڕەخنەیی-
ئەحمەد محەمەد ئابلّاخی
٩٢- ڤۆلفگانگ ئەمادیوس مۆزارت- و: فەرمان عەلی نوری
٩٣- فرانز جۆزێف هایدن- و: فەرمان عەلی نوری
٩٤- غازی محەمەد- بەختیار سەعید
٩٥- سەرمایە- کارڵ مارکس- و: عەبدوڵا ڕەسولی
٩٦- ئانتی دورینگ- فردریک ئەنگڵس- و: حوسێن حوسێنی
٩٧- بنەچەی خێزان و خاوەندارێتی تایبەت و دەوڵەت-
فردریک ئەنگڵس- و: کەریم مەلا ڕەشید
٩٨- مارکسیزم یان سۆسیال دیموکراتی- پ.د.حەمید عەزیز
٩٩- مێژووی ڕاستەقینەی کۆمۆنیزم- ڕیمۆند لۆتا-
و: وەلید عومەر، زەردەشت نورەدین
١٠٠- چۆن مارکس بخوێنینەوە- پیتەر ئۆزبۆرن- و: پێشڕەو محەمەد
١٠١- مێژووی چەپ لە تورکیا- پ.ی.د. یاسین سەردەشتی،
د.سەلام عەبدولکەریم، بەرزانی مەلا تەها، ماجید خەلیل
١٠٢- بۆچی مارکس لەسەر حەق بوو- تێری ئیگڵتۆن-
و: پێشڕەو محەمەد

١٠٣- تێزەکان دەربارەی شۆڕش و دژەشۆڕش- لیۆن ترۆتسکی-
و: پێشڕەو محەمەد
١٠٤- لینین چۆن مارکسی خوێندەوە- لیۆن ترۆتسکی-
و: پێشڕەو محەمەد
١٠٥- ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتی یان شۆڕش- ڕۆزا لۆکسمبۆرگ-
و: بابان ئەنوەر، کارزان عەزیز، پێشڕەو محەمەد
١٠٦- دەربارەی پرسی جولەکە- کارڵ مارکس- و: پێشڕەو محەمەد
١٠٧- کاری کرێ و سەرمایە- کارڵ مارکس- و: پێشڕەو محەمەد
١٠٨- دەروازەیەک بۆ ڕەخنەی ئابووریی سیاسی- کارڵ مارکس-
و: پێشڕەو محەمەد
١٠٩- بنەڕەتی ماتریالیزمی مێژوویی- هێربەرت مار کۆزە-
و: کارزان عەزیز
١١٠- بەشداریکردن لە ڕەخنەی فەلسەفەی مافی هیگڵ- کارڵ مارکس-
و: پێشڕەو محەمەد
١١١- لە پۆلیسەوە بۆ پۆستمۆدێرنیزم- تێری ئیگڵتۆن-
و: پێشڕەو محەمەد
١١٢- جیهان لە لێواری دۆزەخدا- ئالان وودس- و: ناجی ئەفراسیاو
١١٣- مارکسیزم و تیۆریزم- لیۆن ترۆتسکی- و: پێشڕەو محەمەد
١١٤- پرسیارەکانی کۆمۆنیزم و شۆڕشی سۆسیالستی- گرامشی، لۆکسمبۆرگ،
ترۆتسکی، لینین- و: ئازاد عەبدوڵا
١١٥- بۆهیمیا، نەفیکردن و شۆڕش- ئێنزۆ تراڤێرسۆ-
و: پێشڕەو محەمەد
١١٦- مانیفێستی پارتی کۆمۆنیزم- کارڵ مارکس، فردریک ئەنگڵس-
و: پێشڕەو محەمەد
١١٧- لیبرالیزمی نوێ، ئیمپریالیزمی نوێ خەباتی شار- دەیڤید هارڤەی-
و: بابان ئەنوەر
١١٨- سەرەتا وەک تراژیدیا دواتر وەک کۆمیدیا- سلاڤۆی ژیژەک-
و: ئەرسەلان ئەفراسیاو
١١٩- قەیرانی سەرمایەداریی و وەزیفەی مارکسیستەکان-
ئالان وودس- و: پێشڕەو محەمەد
١٢٠- ڕیتمەکان، شەقامەکان، شارەکان- کانیشکا گونواردینا،
کورت مایەر- و: پێشڕەو محەمەد

١٢١- دیالەکتیکی ترس- فرانکۆ مۆرتی- و: پێشڕەو محەمەد
١٢٢- واقیعی مەجازی- ژان بۆردیار، سلاڤۆی ژیژەک، پۆل ڤیریلیۆ، موراد فەرهادپور، محەمەد مەهدی ئەردەبیلی- و: وەلید عومەر
١٢٣- دەروازەیەک بۆ فینۆمینۆلۆژیای ڕۆح- و: کارزان عەزیز
١٢٤- مێژووی بازرگانیی کۆیلە، لە ئەفریقاوە بۆ ئەوروپا-
ماریۆ سۆوسا- و: عەلی مەولود
١٢٥- شاری سلێمانی ململانێی گروپە کۆمەلآیەتییەکان (١٨٢٠-١٩٢٠)-
مامۆستا جەعفەر
١٢٦- ناسیۆنالیزم- ئێرنێست گلنیر- و: عەبدوڵلا ڕەسوڵی
١٢٧- عادات و رسوومات نامەی اکرادیە داب و نەریتی کورد-
مەلا مەحموودی بایەزیدی- پ.د.شوکریە رەسوڵ ئیبراهیم
١٢٨- دژایەتییە هاوژییەکان، ناسۆنالیزمە ڕکەبەرەکانی ناو تورکیا- ئایشەقازی ئۆغلۆ و فوئاد کەیمەن- و: ئازاد حاجی ئاقایی
١٢٩- ڕابردووە هاودژەکان، خوێندنەوەیەکی دیسکۆرسیڤ لەناسیۆنالیزمی کورد- و: ئازاد حاجی ئاقایی-
١٣٠- کوردستان ئازار و کۆڵنەدان- د.عەبدولڕەحمان قاسملوو-
سیامەک بەهمەنی
١٣١- ڕوانگەی دکتۆر قاسملوو، سەبارەت بە دیموکراسی بۆ ئێرانێکی فرەنەتەوە- عەلی مونەزمی- حیسام ئەحمەدی
١٣٢- سەرنج لەسەر سەید قەزاز- زوهێر کازم عەببوود- و: گۆمەیی
١٣٣- نەکورد کۆتایی هات نەتورکیش حەسایەوە- مەحموود نەجمەدین
١٣٤- پاشایەتیی ماد- ئیقرار عەلی ییف- و: سەلام ئیسماعیل پوور
١٣٥- جولەکەکانی شاری سلێمانی- ڕێبوارحمەتۆفیق
١٣٦- لیڤیەکانی عێراق (١٩١٥-١٩٣٢)- ف.هـ . جۆن گیلبەر بڕاون-
و: مینە
١٣٧- فەرمانڕەوایی مەملوکەکان (١٧٥٠-١٨٣١)- موسی کاظم نورس-
و: عوسمان عەزیز عەلاف
١٣٨- مێژووی ماد- م.ا.دیاکۆنۆف- و: عوبێد سورخابی
١٣٩- جەنگێکی بێزراو- - حەبیب سوێدییە- و: مەریوان عەلی محەمەد
١٤٠- کورد گەلی لەخشتەبراوی غەدرلێکراو- د.گوینەر دێشنەر- و: حمەکەریم عارف

١٤١- - پاسەوانانی کەمالیزم- پ.د.خەلیل عەلی موراد-
و: بەرزان مەلا تەها، د.سەلام عەبدولکریم
١٤٢- لەسەر قوڕ نوسییان- ئەدوارد کییرا- و: عوسمان عەزیز عەللاف
١٤٣- حەمەڕەشید خانی بانە- - د.کەیوان ئازاد ئەنوەر
١٤٤- مێژووی شوێنەوارناسی ڕۆژهەڵاتی کوردستان-
عوبێد سورخابی-
١٤٥- - شوێنەوارەکانی کوردستان زمانی مێژوو-
کەمال نووری مەعرووف-
١٤٦- پەرەسەندنی شوناسی نەتەوایەتی کورد و ئەگەرەکانی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان- سۆفیا ئیزابێلا وانج- پ.ی. دکتۆر یاسین سەردەشتی-
١٤٧- زانایانی ئایینی کورد و قوتابییە ئەندەنوسیەکانیان-
مارتن ڤان بروینەسن- و: مینە
١٤٨- کورد لە دیدی سوێدییەکانەوە- کۆمەڵێک نووسەر- و: کاوەئەمین
١٤٩- کوردستان و کورد لە سەدەکانی ناوەڕاست-
پ.ی.د. کەیوان ئازاد ئەنوەر-
١٥٠- فەلسەفەی مێژوو- د. داریوش رەحمانیان- و: جەلیلی مورادی
١٥١- بنەچەی کورد- فێردیناند هێنەربیشلەر- و: د. عطیە کریم محمد
١٥٢- بەکر سدقی گیانی نەتەوەیی و رەوتی رووداوەکان-
عەزیز یاوەر-
حسن یاسین- عوسمان حمەڕەشید گورون
١٥٣- سەرەتایەک بۆ مێژووی شارستانییە دێرینەکان (دوو بەرگ)-
تەها باقر- و: عوسمان عزیز عەللاف- ئەفراسیاب ڕەشید کریم –
کەمال نوری مەعروف
١٥٤- ململانێ لەسەر کوردستان- ن.آ. خەلفین- و: جەلال تەقی
١٥٥- نهێنی کۆنترین مێژوو- ئەلیکساندەر گەڕبۆڤسکی- و: جەلال تەقی
١٥٦- لە کاژێکەوە بۆ پاسۆک- کاوە ئەمین-
١٥٧- لانکەی مرۆڤایەتی ژیان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا- رێڤ دەبلیو ئەی ویگرام و ئێدگار تی ئەی ویگرام- و: عبدالکریم عوزێری
١٥٨- تورکیاو کورد- عەقیل سەعید محموز-
و: عەلی میرزا عارف هەورامی

١٥٩- مێژووی فەلسەفەی ئیسلامی- هێنری کۆربین-
و: عومەر عەلی غەفوور
١٦٠- مێژووی گەلانی موسڵمان- کارڵ برۆکلمان-
و: عومەر عەلی غەفوور
١٦١- مێژووی گەمژەیی- باربارا توکمان- و: ڕەسووڵ سوڵتانی
١٦٢- جەنگی کورد- دەیڤید ئادەمسۆن- و: عەبدولکەریم عوزێری
١٦٣- المكان والمساله المكانيه في كردستان العراق- د.خەليل اسماعيل-
١٦٤- جوگرافیای نەتەوەکان کورد وەک نموونە- د.خەليل اسماعيل-
١٦٥- ئاووهەواو هەرێمە ئاووهەواییەکان- د. قصى عبدالمجيد السامرائى- د. خەليل كريم محمد - م. ئەحمەد علی ئەحمەد
١٦٦- گوندنشینی لە هەرێمی چیایی- پ.د.خەليل اسماعيل محمد-
د. ئەيوب خەليل اسماعيل-
١٦٧- دەروازەیەک بۆ جوگرافیای سروشتی (چ١)-
اكرام حسن امين زەنگەنە-
١٦٨- دەروازەیەک بۆ جوگرافیای سروشتی (چ٢)-
اكرام حسن امين زەنگەنە-
١٦٩- جوگرافیای گواستنەوە- شاد حميد محمد-ئەحمەد ڕەفیق کریم-
١٧٠- هۆشیاری ژینگەیی- د. عادل مشعان رەبیع-
و: ئەحمەد علی ئەحمەد
١٧١- پیسبوونی ژینگە و جۆرەکانی- محمد السيد عەجورە-
و: ئەحمەد علی ئەحمەد
١٧٢- بەڕێوبردنی ژینگە- د.زەکەریا تاحون- و: ئەحمەد علی ئەحمەد
١٧٣- مێژووی ئایینی زەردەشتی- و: عەبدوڵڵا-
١٧٤- شاری ڕووناکی زەردەشت- د.حسين وحيدی-
١٧٥- هەڵوێستی ڕۆژئاوا لەبەرامبەر زەردەشتدا- جی دوشن گیمن-
و: حمەی کەریمی
١٧٦- پەیامی زەردەشت- اكرم بهرامی- و: وریا قانع
١٧٧- زەردەشت پێغەمبەری ئێرانی دێرین- هاشم ڕەزا
١٧٨- زەردەشت و دینی بهدینان لەگەڵ پەیامی زەدەشت-
د. عەلی ئەکبەر جەعفەری- و: هیوا میرزایی
١٧٩- سەرهەڵدان و ئاوابوونی زەردەشتگەریی- ئار سی زنر-
و: شەماڵ تەرغیبی

١٨٠- فەلسەفە و ئاینی زەردەشت- ئەحمەد عەباسیان-
و: ڕەزا مەنوچەری
١٨١- ئاوێنەی باڵانوێنی ئاینی یەکتاپەرستی زەردەشتی- کەیخەسرەو شارۆخ-
و: فەرهاد عبدالحمید پەهلەوان
١٨٢- ئاینە ئاسیاییەکان- میهرداد بەهار- و: هادی عارفی
١٨٣- دە ڕۆژ لەگەڵ داعش لەناو دەوڵەتی ئیسلامی- یورگن تۆدنهۆفەر- و: ئەحمەد تەها نارێنی
١٨٤- کاریگەری خێڵ و ئاین لەسەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەنێوان ساڵانی ١٨٤٧-١٨٨١- گۆران سەلام-
١٨٥- ڕێبازی سۆفیگەریی نەقشبەندی-خالیدی- کۆمەڵێک توێژەر-
و: محمەد حەمەساڵح تۆفیق
١٨٦- نامۆبوونی ئاینی- سەلام مارف
١٨٧- مێژووی ئاینەکان- عەلی ئەسغەر حیکمەت-
و: هاشم عەلی وەیسی
١٨٨- مێژووی پارتی کرێکارانی کوردستان (دوو بەرگ)- هەڤاڵ جومعە
١٨٩- لێکۆڵینەوەی سۆسیۆمیدیایی- د. محمەد عەلی بەدەوی-
و: مەم بورهان قانع
١٩٠- ململانێی میدیا و دەسەڵات لەفەلسەفەی ڕاگەیاندن دا-
نەوزاد جەمال
١٩١- ئێتیکی ڕاگەیاندن و ڕوماڵی هەڵبژاردن- د. هێرش ڕەسوڵ
١٩٢- گەندەڵی و ڕەنگدانەوەی لەڕۆژنامەنووسیی کوردیدا-
دلێر عەبدولخالق
١٩٣- بنەماکانی ئێتیک و ئێتیک لە ڕاگەیاندنی کوردیدا-
د. مەغدید سەپان
١٩٤- ڕۆژنامەنووس و تاوانەکانی ڕاگەیاندن- کارزان محمد
١٩٥- کۆمەڵناسی ئابووری- د.ئیحسان محمەد حەسەن-
و: فەیسەڵ عەلی
١٩٦- ئابووری دارایی گشتی- فەیسەڵ عەلی
١٩٧- مێژووی بیری ئابووری- لبیب شقیر- و: فەیسەڵ عەلی
١٩٨- شیکاری ئابووری هەندەکی- د. عەفاف عبدالجبار-

و: فەیسەڵ عەلی
١٩٩- چەمكە بنەڕەتییەكانی زانستی ئابووری- پ. اسماعیل عەبدولڕەحمان- پ.حەربی محەمەد موسا عریقات- و: فەیسەڵ عەلی
٢٠٠- زەمینەی گەشەكردنی كۆمەڵایەتی- د. ك. میر پۆلیسكی-
و: ناسر حەقپەرەست
٢٠١- تەوژمە سیاسییەكانی ئێران- فاتیمە سەمادی-
و: بەرزانی مەلا تەها
٢٠٢- ئایین لە دیموكراسیدا- پ.مارسێل گوشە- و: د.عادل باخەوان
٢٠٣- عەلمانییەت لەبەرانبەر ئیسلامدا- پ.ئۆلیڤەر ڕوا-
و: د. عادل باخەوان
٢٠٤- كوردستان و عێراق ململانێی ناوخۆیی و ئایندەی سیاسی- كۆمەڵێك نووسەر-
٢٠٥- پرسە سیاسی وقەیرانە هاوچەرخەكان- كۆمەڵێك نووسەر-
٢٠٦- توركیا و هەرێمی كوردستان: چ جۆرە پەیوەندییەك؟-
د. سەردار عزیز-
٢٠٧- پێگەی حیزب لە سیستەمی سیاسیدا- د. سالار باسیرەیی-
٢٠٨- ململانێی سیاسیی لەنێوان موحافزكاران و ریفۆرمخوازان لەئێران- زەینەب مەهینی ئەسڵ- و: بەرزانی مەلاتەها
٢٠٩- كاك فوئاد سوڵتانی- مەلەكە-
٢١٠- اقتصاد المجتمع الدیموقراطی- عبدالله اوجلان-
٢١١- تێڕوانینی شۆڕشگێڕانە بۆ پرسی ئایین- عەبدوڵا ئۆجەلان-
و: ستارە عارف
٢١٢- ئابووریی كۆمەڵگەی دیموكراسی- عەبدوڵا ئۆجەلان-
و: عومەر عەلی
٢١٣- ئورفا؛ مێژوو، پیرۆزی و نەفرەت- عەبدوڵا ئۆجەلان-
و: لوقمان عەبدوڵا
٢١٤- ئیسلام و نیشتیمان پەروەری- عەبدوڵا ئۆجەلان-
و: عومەر عەلی
٢١٥- پیلانگێڕی دژ بە ئۆجەلان- كۆمیتەی ڕاگەیاندنی پارتی چارەسەر-
٢١٦- ڕێبەرایەتی پەكەكە ڕێبەرایەتی ژنی ئازادە- عەبدوڵا ئۆجەلان-
و: لوقمان عەبدوڵڵا
٢١٧- Gelawej- Qurbani Arif- zenciri Selim

٢١٨- عزیز،یکی از شاهدان زنده کشتارهای دسته جمعی-
عارف قربانی- و: سوران سلیمی
٢١٩- نهێنی نەمر- هاوبیر کامەران
٢٢٠- لەبیقاعەوە بۆ قەندیل- محمود نجمەدین
٢٢١- وڵات- نەجات ناسیئ فەرەج
٢٢٢- ڕەنگاڵە- عادل محمدپوور
٢٢٣- پێغەمبەری جیۆپۆلیتیکا- مامەند ڕۆژە
٢٢٤- بەگەمژەکردنی ئافرەت- کیاندۆخت نورا
٢٢٥- توانای ئێمە- کۆمەڵێک منداڵی بەهرەمەند
٢٢٦- گوڵبژێرێک بابەتی پەروەردەیی بۆ قۆناغی پێشچوونە خوێندگە-
د. ئەحمەد عەلی حەمە بابان_ نازەنین عوسمان محمد_
نەزیرە ساڵح محمد
٢٢٧- گوڵبژێرێک بابەتی پەروەردەیی بۆ قۆناغی پێشچوونە خوێندگە(چ٢)-
د. ئەحمەد عەلی حەمە بابان_نازەنین عوسمان محمد_
نەزیرە ساڵح محمد-
٢٢٨- بەکۆمەڵایەتیکردن و گەشەی منداڵ-
د. ئەحمەد عەلی حەمە بابان_
نازەنین عوسمان محمد_ نەزیرە ساڵح محمد-
٢٢٩- ئەوساو ئێستای چیرۆکی منداڵان- محمەد فەریق حسن-
٢٣٠- بۆچی پیاوان گوێناگرن و ژنان نەخشەکان ناخوێننەوە- باربارا پیس-
ئالان- گرووپی وەرگێڕی NCGR
٢٣١- شرح مناضر الانشاء- عزیز ناصری-
٢٣٢- نووسین و بێدەنگی- ڕەبیع جابر- و: شوان ئەحمەد
٢٣٣- پێشبینییەکان- بێرنارد لویس- و: شوان ئەحمەد
٢٣٤- مۆدێرنە و کۆمەڵگە- د. محمود مخلوق- و: شوان ئەحمەد
٢٣٥- ڕێکخراوی ئیخوان موسلمین و گرووپەکانی
تەکفیر لە میسر ١٩٧١-١٩٩١-
د. عبدالعزیم رمضان- و: شوان ئەحمەد
٢٣٦- بەرەو ئیسلامۆلۆژی پراکتیکی- محمەد ئەرگۆن-
و: شوان ئەحمەد
٢٣٧- مێژووی ئەدەبی کوردی ب٢- د. عزالدین مستەفا ڕەسووڵ-
٢٣٨- با دڵم هێشووی تۆ بگرێت- کەژاڵ ابراهیم خدر-

٢٣٩- ئاگات له هەڵوەرینی ڕۆحم نەبوو- ئەرخەوان -
٢٤٠- من دەبێت خۆم بسمیلبکەم- کەژاڵ ئەحمەد-
٢٤١- شێرکۆ بێکەس شاعیرێک لە گوڵی هەنار- ئاوات محمد-
٢٤١- خامەکان بۆ شێرکۆ بێکەس دەدوێن- شالاو جەعفەر-
٢٤٣- اسطوره شیرکو بیکس الشعریه- لوقمان محمد-
٢٤٤- ٩٥٥دەقیقە لەگەڵ شێرکۆ بێکەس- شێرزاد هەیینی-
٢٤٥- حکایات لیلی والمجنون- حسێن القاضی-
٢٤٦- کوژەکەی شین- دەریا هەڵەبجەیی-
٢٤٧- چاکەتێک لەکۆنە دەکڕم- قوبادی جەلیزادە-
٢٤٨- هایکۆکانی قوباد- قوبادی جەلیزادە-
٢٤٩- دەنگی پێی ئاو ماچێک بەتامی خۆڵەمێش- سوهراب سپهری-
و: توانا امین
٢٥٠- کەشکۆڵی ئاغا- عومەری کریم ئاغا-
٢٥١- مانا و دەلالەتە شاراوەکانی دەق- دانا عەسکەر-
٢٥٢- شەریعەتی مەیل (دوو بەرگ)- هومایون صاحب کریم-
٢٥٣- چوارینەکانی خیام(چ٢)- سادق هیدایەت- و: هاشم کریمی
٢٥٤- دیوانی ڕۆژ هەڵەبجەیی- ڕۆژ هەڵەبجەیی
٢٥٥- دووهەزار وێنە دووهەزار وشە- - شێرکۆبێکەس –
ڕێبوار سعید
٢٥٦- لێکۆڵینەوەی تیۆری ئەدەبی- ڕۆجەر وێبستەر- و: عەتا قەرەداغی
٢٥٧- جارێکی دیکە شارێک کە خۆشمدەویست- نادری ابراهیمی-
و: ئەرسەلان حسن
٢٥٨- توێژینەوەی لۆجیکی فەلسەفی- لۆدڤیک- و: د. حەمید عزیز
٢٥٩- یاقووت و زمرووتی کوردی(ب٥)- حوسێن محمد عزیز-
٢٦٠- نازیلا- یاسین بانیخێلانی
٢٦١- کچەی مۆسیقا- یاسین بانیخێلانی
٢٦٢- سپێدان ئێرە ئارامە- بۆریس ڤاسیلیف- و: ڕێباز مستەفا _
زرار جۆلا
٢٦٣- ژنانی بێ پیاو- شهرنوش پارسی پور- و: زەینەب یوسفی
٢٦٤- ئاوێنەی ژنێک- ڕێواس ئەحمەد بانیخێلانی
٢٦٥- ڕێحانەی خوێناوی- تانیا کورد میرزا
٢٦٦- خانم و سەگەکەی- ئانتوان چیخۆڤ- و: جەلال تەقی

٢٦٧- شەوە سپییەکان- ف.دۆستۆیڤسکی- و: جەلال تەقی
٢٦٨- پاسەوانی کێڵگەی هەرزن- جەی.دی.سالینجەر- و: محمد کریم
٢٦٩- هەڵاتنی جوان- ئاناگاڤاڵدا- و: زریان محمود
٢٧٠- سپوتنیکی نازەنین- هاروکی موراکامی-
و: کامیل محمد قەرەداغی
٢٧١- وەهمەکان- ریچارد باخ- و: کامیل محمد قەرەداغی
٢٧٢- لەحزوری جەلالەدینی ڕۆمیدا- ئیسحاق الشیخ یەعقووب-
و: کامیل محمد قەرەداغی
٢٧٣- پەناهەندەیەک لەهەولێرەوە بۆ ئەمستردام- تالیب ابراهیم
٢٧٤- براکوژی- نیکۆس کازانتزاکیس- و: عبدالکریم شێخانی
٢٧٥- پڵنگە سپییەکە- ئارڤەند ئەدیگا- و: شلێر ڕەشید
٢٧٦- هەستێک- خالید مجید فەرەج
٢٧٧- گورگی زەنگۆڵەدار- نەجات نووری
٢٧٨- ئەفسانەی سیڕەنگ- مەنسور یاقوتی- و: سەلاح نیساری
٢٧٩- ئاو- کۆمەڵێک نووسەر
٢٨٠- بەنگکێشتێکی عەوداڵی بەهەشت- محمود امین-
و: حمەکریم عارف
٢٨١- گەردوون باکی بەکەس نییە- ئیرش ماریا ریمارک-
و: تۆفیق عبدول
٢٨٢- فیتنە- کەنعان مەکییە- و: هەڵکەوت عبدالله
٢٨٣- مۆرانە- بزورگ علوی- و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٢٨٤- بۆ کوێ دەڕۆین، باوکە؟- جان لویی فۆیرنییە-
و: سەڵاح حسن پاڵەوان
٢٨٥- تاقانەترین کچی خودا- ڤینۆس فایەق-
٢٨٦- خۆشەویستیی لەزەمانی کۆلێرادا- گابریل گارسیا مارکیس-
و: محمد کریم
٢٨٧- مێژووی شارستانییەت ب١- ویل دورانت- و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٢٨٨- مێژووی شارستانییەت ب٢- ویل دورانت- و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٢٨٩- مێژووی شارستانییەت ب٣- ویل دورانت- و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٢٩٠- مێژووی شارستانییەت ب٤- ویل دورانت- و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٢٩١- مێژووی شارستانییەت ب٥- ویل دورانت- و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٢٩٢- مێژووی شارستانییەت ب٦- ویل دورانت- و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی

٢٩٣- میژووی شارستانییەت ب٧- ویل دورانت- و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٢٩٤- میژووی شارستانییەت ب٨- ویل دورانت- و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٢٩٥- میژووی شارستانییەت ب٩- ویل دورانت- و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٢٩٦- میژووی شارستانییەت ب١٠- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٢٩٧- میژووی شارستانییەت ب١١- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٢٩٨- میژووی شارستانییەت ب١٢- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٢٩٩- میژووی شارستانییەت ب١٣- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٠- میژووی شارستانییەت ب١٤- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠١- میژووی شارستانییەت ب١٥- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٢- میژووی شارستانییەت ب١٦- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٣- میژووی شارستانییەت ب١٧- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٤- میژووی شارستانییەت ب١٨ - ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٥- میژووی شارستانییەت ب١٩- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٦- میژووی شارستانییەت ب٢٠- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٧- میژووی شارستانییەت ب٢١- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣٠٨- میژووی شارستانییەت ب٢٢- ویل دورانت- و: دڵشاد خۆشناو
٣٠٩- میژووی شارستانییەت ب٢٣- ویل دورانت- و: دڵشاد خۆشناو
٣١٠- میژووی شارستانییەت ب٢٤- ویل دورانت-
و: عەبدوڵڵا ڕەسووڵی
٣١١- میژووی شارستانییەت ب٢٥- ویل دورانت- و: ناسر سەڵاحی

٣١٢- مێژووی شارستانییەت ب٢٦- ویل دورانت- و: ناسر سەلاحی
٣١٣- مێژووی شارستانییەت ب٢٧- ویل دورانت- و: ناسر سەلاحی
٣١٤- مێژووی شارستانییەت ب٢٨- ویل دورانت-
و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٣١٥- مێژووی شارستانییەت ب٢٩- ویل دورانت-
و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٣١٦- مێژووی شارستانییەت ب٣٠- ویل دورانت-
و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٣١٧- مێژووی شارستانییەت ب٣١- ویل دورانت-
و: عەبدوڵلا ڕەسووڵی
٣١٨- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب١ لەسەرەتاوە تاکو ئەفلاتوون- کریستۆفێر چارلز-ڤێستن تەیلۆر- و: سەعید کاکی
٣١٩- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٢ ئەرستۆ تاکو ئۆگستینۆس- دەیڤد فۆرلی- و: سەعید کاکی
٣٢٠- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٣ فەلسەفەی سەدەکانی ناوەڕاست- جۆن مارێنبۆن- و: سەعید کاکی
٣٢١- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٤ قۆناغی ڕێنسانس و عەقڵباوەڕی سەدەی حەڤدە- جەی.ئیچ. ئاڕ پارکینسۆن- و: سەعید کاکی
٣٢٢- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٥ فەلسەفەی بەریتانی و سەردەمی ڕۆشنگەری- ستیوارت براون- و: سەعید کاکی
٣٢٣- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٦ ئایدیالیزمی ئاڵمانی- ڕۆبێرت سالمەن و کەتلین ئێم .هێگێنز- و: سەعید کاکی
٣٢٤- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٧ فەلسەفەی سەدەی نۆزدەیەم- سی . ئێل .تێن- و: سەعید کاکی
٣٢٥- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٨ فەلسەفەی سەدەی قارەی بیستەم- ڕیچارد کێرنی- و: سەعید کاکی
٣٢٦- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب٩ فەلسەفەی زانست، لۆجیک و بیرکاری لەسەدەی بیستەم- ستیوارت جی.شانکەر- و: سەعید کاکی
٣٢٧- مێژووی فەلسەفەی ڕاتلیج ب١٠ فەلسەفەی واتاناسین و بەها لەسەدەی بیستەم، فەلسەفەی ئینگلیزی – ئەمریکی سەدەی بیستەم- جۆن ڤی . کۆنفێڵد- و: سەعید کاکی

٣٢٨- كـۆبەرهەمی ئـانتۆن چیخـۆڤ ب١ كـۆچیرۆک ١- ئـانتۆن چیخـۆف-و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٢٩- كـۆبەرهەمی ئـانتۆن چیخـۆڤ ب٢ كـۆچیرۆک ٢- ئـانتۆن چیخـۆف-و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٠- كۆبەرهەمی ئانتۆن چیخۆڤ ب٣ كۆچیرۆک ٣- ئانتۆن چیخۆف- و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣١- كـۆبەرهەمی ئـانتۆن چیخـۆڤ ب٤ كـۆچیرۆک ٤- ئـانتۆن چیخـۆف-و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٢- كۆبەرهەمی ئـانتۆن چیخـۆڤ ب٥ شـانۆنامەكان ١- ئـانتۆن چیخـۆف-و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٣- كۆبەرهەمی ئـانتۆن چیخـۆڤ ب٦ شـانۆنامەكان ٢- ئـانتۆن چیخـۆف-و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٤- كۆبەرهەمی ئانتۆن چیخۆڤ ب٧ دورگەی ساخالین- ئانتۆن چیخۆف-و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٥- كۆبەرهەمی ئانتۆن چیخۆڤ ب٨ نامەكان ١- ئانتۆن چیخۆف- و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٦- كۆبەرهەمی ئانتۆن چیخۆڤ ب٩ نامەكان ٢- ئانتۆن چیخۆف- و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٧- كـۆبەرهەمی ئـانتۆن چیخـۆڤ ب١٠ نامەكـان ٣- ئـانتۆن چیخـۆف- و: ڕەسووڵ سوڵتانی
٣٣٨- سەربەهوردی ڕۆژبەیانی بە كورتی- مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی- كۆكردنەوەی/ ئەحمەد باوەڕ
٣٣٩- تیۆری ڕیالیزم لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكاندا- د.ئەنوەر محەمەد فەرەج- د.خەلیل كەریم محەمەد- مامۆستا ئەحمەد عەلی ئەحمەد
٣٤٠- بۆهیمیا،نەفیكردن وشۆڕش- ئینزۆتراڤێرسۆ- و: پێشڕەو محەمەد
٣٤١- ڕەتدانەوەی كۆسمۆپۆلیتیزم- عەبدولرەحمان زەبیحی- و: عەلی كەریمی
٣٤٢- فێركردنی فەلسەفەی زانستی- ئیحسان تەبەری- و: د.حسێن خەلیقی
٣٤٣- بنەماكانی فەلسەفە- ا.س.رابورت- - و: عومەر عەلی غەفوور
٣٤٤- مێژووی فەلسەفەی نوێ- یوسف كەرەم- و: عومەر عەلی غەفوور

٣٤٥- مێژووی فەلسەفەی ئەوروپی لەچاخەکانی ناوەڕاست- یوسف کەرەم-و: عومەر عەلی غەفوور
٣٤٦- مێژووی فەلسەفەی یۆنانی- یەسف کەرەم- و: عومەر عەلی غەفوور
٣٤٧- گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی بەرگی ٣- عەتا قەرەداغی
٣٤٨- ئیسلام و خۆرئاوا- بێرنارد لویس- و: ڕەزوان حەسەن
٣٤٩- قەیرانی ئیسلام- بێرنارد لویس- و: ڕەزوان حەسەن
٣٥٠- بەیەکگەیشتنی کورد و سویدییەکان- رۆهات ئالاکۆم- و: کاوە ئەمین
٣٥١- داستانی گیلگامێش- و: شاسوار هەرشەمیی
٣٥٢- ئاوڕێک لەزمانی سومێری- شاسوار هەرشەمیی
٣٥٣- مێژووی ئارامییەکان لە کوردستان- شاسوار هەرشەمیی
٣٥٤- تەتەڵە- شاسوار هەرشەمیی
٣٥٥- عبدالرحمن زبیحی عولما صفحات من سیرة حیاتة- ت: علی شمدین
٣٥٦- بیری ئوسوڵیی ئیسلامی - فواد مەجید میسری
٣٥٧- وانەکانی ژیانم (چ١)- د.عەلی وەردی- و: د.نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٥٨- وانەکانی ژیانم (چ٢)- د.عەلی وەردی- و: د.نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٥٩- سۆسیۆلۆژیای مەعریفە- د.عەلی وەردی- و: د.نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٦٠- ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٧) شاعیر و بیرمەند و فەیلەسوف و سۆفی- عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ-
٣٦١- مێژووی فەلسەفەی یۆنانی لەگۆشەنیگایەکی ڕۆژهەڵاتیەوە- د.مستەفا ئەلنەشار- و: عومەر عەلی غەفوور
٣٦٢- لاهوتی عەرەب و بنەوانی توندوتیژی- یوسف زێدان- و: ئەحمەد سەیید عەلی بەرزنجی
٣٦٣- هەڵەکە لە کوێدایە؟- بێرنارد لویس- و: یاسین محەمەد
٣٦٤- سەرمایە لەسەدەی بیست و یەک- تۆماس پیکیتی- بیلال ئیسماعیل حەمە

٣٦٥- جەهلی پیرۆز دەورانی ئایین بەبێ کلتوور- ئۆلیڤەر روا-
و: عومەر عەلی غەفوور
٣٦٦- سامانی نەتەوەکان- ئادەم سمیث- و: عووف عبدالرحمن
٣٦٧- مێژووی خۆرهەڵاتی نزیکی کۆن- مارک ڤان دی میرۆپ-
و: عەلی نادر
٣٦٨- مێژووی فەلسەفەی ئیسلامی- هێنری کۆربین-
و: عومەر عەلی غەفوور
٣٦٩- فیقهی شۆڕش- یوسف زێدان- و: ئەحمەد سەیید عەلی بەرزنجی
٣٧٠- کۆلۆنیالیزم پۆست کۆلۆنیالیزم- ئانیا لومبا-
و: عومەر عەلی غەفوور
٣٧١- سیاسەتی ئایین و دەوڵەتانی سیکیولار- سکوت و هیبارد-
و: عومەر عەلی غەفوور
٣٧٢- وانەکانی ژیانم (چ٣)- د. عەلی وەردی-
و: د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٧٣- فەرهەنگی فەلسەفی سویدی- ئینگلیزی- کوردی- یان هارتمان-
کەمال فەرەج محەمەد چوارتایی
٣٧٤- تێزەکانی مارکس – ئەنگلس- جان فریفیل-
و: فواد مەجید میسری
٣٧٥- پەیژەکانی ڕۆژهەڵات- ئەمین معلووف-
و: د.هیواشەمسی بورهان
٣٧٦- ڕەگوڕیشە مێژووییەکانی شەریعەتی ئیسلام- خەلیل عبدالکریم-
و: فیدا مورادخان
٣٧٧- کۆماری خودا- عبدالرزاق جبران- و: فیدا مورادخان
٣٧٨- فەلسەفە وەک زانستێکی وردوڕێک وپێک- ئیدمۆند هوسەرڵ-
و: د.حەمید عەزیز
٣٧٩- دڵدارەکەم داعشە- هاجەر عبدالصمد- و: حسن یاسین
٣٨٠- وێرانە ماڵ- عبدالقادر سەعید-
٣٨١- لەدیمەشقەوە بۆ پاریس- هاشم صاڵح-
و: د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٨٢- کەسایەتی تاکی عێراقی- د. عەلی وەردی-
و: د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٨٣- ڕێنیسانس- د. کەمال مەزهەر- و: فواد مەجید میسری

٣٨٤- مێژووی ماده‌کان- جۆرج ڕاولینسۆن- و: هاشم محمد ئه‌حمه‌د که‌ره‌می
٣٨٥- جه‌مال عیرفان ڕووناکبیرێکی گومناو- مۆفه‌ق میراوده‌لی-
٣٨٦- ڕۆژگار- ته‌ها حسێن- و: شیروان هه‌ڵه‌بجه‌یی
٣٨٧- ڕه‌نگی مۆری سیاسه‌تی کوردی- گوڵتان کیشه‌ناک-
و: سه‌ربه‌ست زاگرۆس
٣٨٨- دیموکراسی و کۆمه‌ڵگه‌ی مه‌ده‌نی- ڕێبوار حسن-
٣٨٩- ڕاپه‌ڕن- ستیڤان هیسڵ- و: فازڵ محمود- کاروان ئه‌حمه‌د
٣٩٠- حه‌مه‌ی مه‌لا که‌ریم دره‌وشانه‌وه‌یه‌ک له‌ تاریکیدا
٣٩١- گه‌شتی ژیانم١- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی و: عومه‌ر عه‌لی غه‌فوور
٣٩٢- گه‌شتی ژیانم٢- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی و: عومه‌ر عه‌لی غه‌فوور
٣٩٣- نیچه‌- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی- و: ئازاد به‌رزنجی
٣٩٤- به‌هاری فه‌لسه‌فه‌- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی-
و: ئیبراهیم حاجی زه‌ڵمی
٣٩٥- سه‌رده‌می هه‌ڵه‌کان- محه‌مه‌د شوکری- و: نه‌جاتی عه‌بدوڵڵا
٣٩٦- ئیمانوێل کانت- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی- و: سامان عه‌لی
٣٩٧- ئاکار لای کانت- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی- و: سامان عه‌لی
٣٩٨- جه‌سته‌یه‌کی لاواز به‌ خاچه‌وه‌. محه‌مه‌د عه‌بدولکه‌ریم (د. حه‌کیم)
٣٩٩- تایبه‌تمه‌ندیی تاکی کورد- محه‌مه‌د فه‌ریق حه‌سه‌ن
٤٠٠- به‌راییه‌کانی مادیگه‌رایی له‌ فه‌لسه‌فه‌ی عه‌ره‌بیی- ئیسلامیدا (به‌رگی ١)- حوسه‌ین مه‌روه‌- و: سۆران سێوکانی
٤٠١- به‌راییه‌کانی مادیگه‌رایی له‌ فه‌لسه‌فه‌ی عه‌ره‌بیی- ئیسلامیدا (به‌رگی ٢)- حوسه‌ین مه‌روه‌- و: سۆران سێوکانی
٤٠٢- به‌راییه‌کانی مادیگه‌رایی له‌ فه‌لسه‌فه‌ی عه‌ره‌بیی- ئیسلامیدا (به‌رگی ٣) حوسه‌ین مه‌روه‌- و: سۆران سێوکانی
٤٠٣- به‌راییه‌کانی مادیگه‌رایی له‌ فه‌لسه‌فه‌ی عه‌ره‌بیی- ئیسلامیدا (به‌رگی ٤)-حوسه‌ین مه‌روه‌- و: سۆران سێوکانی
٤٠٤- شه‌ڕو ئاشتی- لیۆ تۆلستۆی- و: جه‌وهه‌ر مه‌حموود داراغا- (به‌رگی١)
٤٠٥- شه‌ڕو ئاشتی- لیۆ تۆلستۆی- و: جه‌وهه‌ر مه‌حموود داراغا- (به‌رگی٢)
٤٠٦- شه‌ڕو ئاشتی- لیۆ تۆلستۆی- و: جه‌وهه‌ر مه‌حموود داراغا- (به‌رگی٣)
٤٠٧- چه‌ند لێکۆڵینه‌وه‌یه‌ک سه‌باره‌ت به‌ فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌رایی- عه‌بدولڕه‌حمان به‌ده‌وی- و: ئازاد به‌رزنجی
٤٠٨- گه‌مژه‌یی مارکیز- عه‌واد عه‌لی- و: سه‌باح ئیسماعیل

٤٠٩- هەرزەکار- دۆستۆیڤسکی- و: جەوهەر مەحموود داراغا (بەرگی ١-٢)
٤١٠- کرێکارانی دەریا- ڤیکتۆر هیگۆ- و: جەوهەر مەحموود داراغا
٤١١- ئهو پیاوهی وێرای بپرسێ- نووسینی: کۆڕامێسن- و: جهلال تهقی
٤١٢- دەربارەی ڕەخنە- نووسینی: ف. بیلینسکی- و: جەلال تەقی
٤١٣- تێڕامانەکان، لە فەلسەفەی یەکەم- نووسینی: رینیه دیکارت- و: عومهر عهلی غهفوور
٤١٤- داستانی گیلگامێش- و: شاسوار هەرشەمی (چاپی دووەم)
٤١٥- قـووڵایی سـتراتیژی، پـێگەی نێـونەتەوەیی تورکیـا- نووسـینی: ئەحـمەد داودئۆغلوو- و: وریا غەفووری
٤١٦- ئادەم سمس، خوێندنەوەیەکی ئابووریی بازاڕ- ئامادەکردنی: کامل وزنە- و: فەیسەڵ عەلی
٤١٧- ٢١ وانە بۆ سەدەی ٢١- نووسینی: یووڤاڵ نووح هەراری- و: ئاری ڕەشید
٤١٨- دەیڤد ریکاردۆ، تێڕوانینە ئابوورییەکانی لەمەڕ ئابووریی بازاڕ. نووسینی: فەیسەڵ عەلی
٤١٩- سەرەتایەک دەربارەی سۆسیۆلۆژیای مەعریفە. نووسینی:د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد.
٤٢٠- عەلی وەردی داکۆکی لە خۆی دەکات. و: د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد.
٤٢١- ئێسکی بەراز و دەستە گەڕەکان. نووسینی: مستەفا مەستوور و: بەسیر حسێن.
٤٢٢- حەقیقەتی ون- نووسینی: د. فەرەج فۆدە. و: فیدا مورادخان.
٤٢٣- چ فەلسەفەیەک بۆ سەدەی بیست و یەکەم؟ نووسینی: کۆمەڵە دانەرێک. و: عومەر عەلی غەفوور.
٤٢٤- سیانینەی غەرناتە- نووسینی: ریزوا عاشوور. و: عومەر عەلی غەفوور.
٤٢٥- حاجی قادری کۆیی و گوتاری تازەگەریی کوردی- نووسینی: ئیسماعیل مەحموودی
٤٢٦- دابەشکردنی کار لە کۆمەڵگەدا- نووسینی: ئیمیل دۆرکهایم. و: بیلال ئیسماعیل حەمە.

٤٢٧- كوردو دەوڵەت- نووسینی: بەرزان ئەحمەد کوردە.
٤٢٨- وتـــارگەلی ئەدەبـــی کـــوردیی ســـەدەکانی ناوەڕاســـت- نووســـینی: م.ب. ڕودێنکـــۆ.- ئەنـــوەر قـــادر مـــحەمەد لە ڕووســـییەوە کردوویەتـــی بە کـــوردی و پاشەکی و سەرنج و تێبینیی بۆ نووسیوە.
٤٢٩- بزاڤی ناسیۆنالیستی کورد. نووسینی: دەیڤید ڕۆمانۆ.
و: هۆمەر فەیزی.
٤٣٠- بنەماکانی نەخۆشیی دڵ و ڕەگەکان- دکتۆر کامەران ئەمین ئاوە.
٤٣١- خڕخەپان و چەند چیرۆکێکی دی. نووسینی: گی دو موپاسان.
و: حەمە کەریم عارف.
٤٣٢- پرسی عێراق. نووسینی: مستەفا کازمی. و: سامان عەلی.
٤٣٣- ئەو جەستەیەی پیرنابێ ئەقڵێک لە دەرەوەی زەمەن.
نووسینی: د. دیپاک چۆپرا. و: غازی محەمەد.
٤٣٤- نەتەوەیەک بەبێ دەوڵەت. نووسینی: مایکڵ ئیپێل.
و: بادینان محەمەد.
٤٣٥- فەلســـەفەی یاســـا و سیاســـەت لای کانـــت. نووســـینی: عەبـــدولڕەحمان بەدەوی- و: سامان عەلی.
٤٣٦- مێـژوو و ڕەهەنـدەکانی سـۆفیگەریی لە ئیسـلامدا. نووسـینی: ئانـا مـاری شـمیل. و: زانـا نـاجی - هیـوا مەحمـوود.٤٣٧- کوردەکـان مێژوو، ئـایین، زمـان، سیاسەت. و: عەتا قەرەداخی.
٤٣٨- ئەفسانە و مانا- نووسینی: کلۆد لیڤی شتراوس.
و: سەلاح حەسەن پاڵەوان.
٤٣٩- درەختەکـان و تیـرۆری مەرزووق. نووسـینی: عەبـدولڕەحمان مونیـف.و: دلاوەر قەرەداغی
٤٤٠- میتۆد و لێکۆڵینەوە. نووسینی: پ.ی د. سامان حوسێن ئەحمەد.
٤٤١- دۆزەخ. نووسینی: ژان-پۆڵ سارتەر. و: د. نەجاتی عەبدوڵلا.
٤٤٢- فرانسیسکۆس... قەدیسی من. نووسینی: نیکۆس کازانتزاکیس-
و: دلاوەر قەرەداغی.
٤٤٣- چـوارمێخە کێشـانەوەی مەسـیح. نووسـینی: نیکـۆس کـازانتزاکیس- و: دلاوەر قەرەداغی.
٤٤٤- ڕاپۆرت بۆ گریکۆ. نووسینی: نیکۆس کازانتزاکیس-
و: دلاوەر قەرەداغی.

٤٤٥- مێژووی میدیا. نووسینی: دیاکۆنۆف ئیگەر میخایلۆفیچ.
و: د. پێشەوا خالید
٤٤٦- هۆمۆدیۆس مرۆڤی خوداڕهنگ: مێژوویهکی پوختی داهاتوو. نووسینی: یووڤال نووح ههراری- و: عەلی نادر.
٤٤٧- کەژاڵ- نووسینی: مەندانا موعینی. و: رووناک شوانی.
٤٤٨- سەرکێشیی یەکەمی ئەقڵ- نووسینی فراس السواح.
و: د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد.
٤٤٩- له بارەی مێژوو و کولتووری کوردییەوە. نووسینی:
د. زرار سدیق تۆفیق.
٤٥٠- فەلسەفاندنی پەتا- نووسینی: ئازاد حەمە.
٤٥١- کلۆڵی مێژووگەرایی. نووسینی: کارڵ پۆپەر. و: بادینان محەمەد.
٤٥٢- زەردەشت ئاوا دوا. نووسینی: فریدریش نیتشه.
و: یاسین بانیخێلانی.
٤٥٣- مێژووناسی و فهلسهفهی مێژوو. کۆمەڵێک نووسەر.
و: بێستوون عەبدولکەریم.
٤٥٤- ڕێگاکانی گەڕانەوە بۆ ماڵەوە. نووسینی: ئەلێخاندرۆ زامبرا-
و: ئارام ڕەشید.
٤٥٥- دوژمنی گەل. نووسینی: هێنریک ئیبسن-
و: محەمەد فەریق حەسەن.
٤٥٦- ڕەچەتەی پزیشکی بۆ ئەوپەڕی بەختەوەری. نووسینی: دیپاک چۆپرا-و: غازی محەمەد.
٤٥٧- لەوانەیە ون بووبێتم. نووسینی: سارا سالار- و: محەمەد کەریم.
٤٥٨- چاخی بەردین له کوردستانی باشووردا. دۆرۆسی گاڕۆد-
و: محەمەد حەمەساڵح تۆفیق.
٤٥٩- قامەتی پاییز. نووسینی: سەلام مستەفا.
٤٦٠- ئابووری. نووسینی: پارسا داسگیوپتا - و: ئهیوب حهسهن
٤٦١- گەندەڵی. نووسینی: لیسلی هۆمس- و: بیلال ئیسماعیل حەمه
٤٦٢- سەرمایەداریی. نووسینی: جەیمس فولچەر-
و: بیلال ئیسماعیل حەمه
٤٦٣- زانیاری. نووسینی: لۆچیانۆ فلۆریدی- و: حوسێن ڕابی(حوسێنی)
٤٦٤- کۆیلایەتی له ئەمەریکا. نووسینی: هێڤەر ئەندریا وڵیامس-
و: هۆگر خدر

٤٦٥- واتای ژیان. نووسینی: تیری ئیگڵتن- و: عەبدولخالق یەعقووب
٤٦٦- مێژوو لە کورتە پێناسەیەکدا. نووسینی: جۆن ئارنۆڵ-
و: عبدالکریم عوزێری
٤٦٧- تیۆری ڕەخنەیی. نووسینی: ستیڤن ئیریک برۆنەر-
و: ئارام ئەمین شوان
٤٦٨- هایدیگەر. نووسینی: مایکڵ ئینوود- و: پشتیوان مەنسور
٤٦٩- مێژووی ئیسلامی. نووسینی: ئادەم سیلڤەرستین-
و: عومەر عەلی غەفوور
٤٧٠- هەست. نووسینی: دیلان ئیڤانس- و : کامیل محەمەد قەرەداغی
٤٧١- کات. نووسینی: لیۆفرانک هۆلفۆرد-ستیڤنس- و: عەبدولکەریم عوزێری و زامۆ علی
٤٧٢- سۆکرات. نووسینی: سی سی دەبلیو تایلەر.
و: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٤٧٣- هونەری ڕێنسانس. نووسین: جیراڵدین ئەی. جۆنسن.
و: پەروین بێهرەوش
٤٧٤- جیهانگیری. نووسینی: مانفرید ب. ستیگەر. و: ئەیوب حەسەن
٤٧٥- دیالۆگەکان. نووسینی: ژیل دۆلووز، کلێر پارنێ –
و: فازڵ مەحموود
٤٧٦- بنەماکانی فەلسەفەی ئەخلاق- جەیمس ڕەیچڵس- و: هەرێم هادی
٤٧٧- جوبران خەلیل جوبران- کۆی کارە عەرەبی و ئینگلیزییەکان.شەش بەرگ.
و: ئازاد بەرزنجی.
٤٧٨- جۆن مینارد کینز و دەربازکردنی سەرمایەداری لە قەیران.
نووسینی: فەیسەڵ عەلی.
٤٧٩- سێبەری تاریک. نووسینی: عومەر دەوران. و: وریا غەفووری.
٤٨٠- ئەزموونی ڕیژیسۆر- میتود و ئێستاتیکا تیپی شانۆی ئارارات- نووسینی: د. فازیل جاف.
٤٨١- شانۆنامەکانی مرۆژێک- وەرگێڕان و ئامادەکردنی: فازیل جاف
٤٨٢- ئەندێشەی داهێنەرانە. نووسینی: د. فازیل جاف.
٤٨٣- ستراتیجەکانی ژیان، داهێنان... گۆڕان کتێبێک بۆ لاوان.
نووسینی: د. فازیل جاف.
٤٨٤- فەلسەفەی ئایین و پەروەردە لای کانت.
نووسینی: عەبدولڕەحمان بەدەوی و: سامان عەلی.

٤٨٥- مەتەڵۆکەی هوەیدا- نووسینی: عەبباسی میلانی.
و: عەبدوڵلا حەسەنزادە.
٤٨٦- جینی خۆپەرەست. نووسینی: ڕیچارد داوکینز-
و: حوسێن حوسێنی.
٤٨٧- هەرگیز جارێکی تر نەخۆش مەکەوە. نووسینی: ڕایمۆند فرانسیس - کێستەر کۆتن. و: د. شنە عومەر عەلی.
٤٨٨- عەزیز بەگی بابان لە ئاستانەی سالمی ساحێبقڕاندا.
نووسینی: دکتۆر ڕەووف عوسمان.
٤٨٩- یاداشتەکانی ئەمین فەیزی بەگ. و: سامان مستەفا ڕەشید
٤٩٠- فیزیای تەنۆلکە- فرانک کلەوز -لە ئینگلیزییەوە: حوسێن ڕابی
٤٩١- فێمینیزم- مارگرێت واڵتەرز- لە ئینگلیزییەوە: زامۆ عەلی عومەر
٤٩٢- مێژووی سیاسیی ئەمریکا- دۆناڵد تی کریچلۆف –
لە ئینگلیزییەوە: سەلاح بەهرامی
٤٩٣- ڕێنووس و نووسراوە - ئەندروو رابینسۆن-
لە ئینگلیزییەوە: پەروین بێهرەوش
٤٩٤- سیحر- ئۆون دەیڤیز- لە ئینگلیزییەوە: کامیل محەمەد قەرەداغی
٤٩٥- فەلسەفەی پێش سۆکرات- کاترین ئۆزبۆرن-
لە ئینگلیزییەوە: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٤٩٦- جەنگی سارد- ڕۆبێرت ماهۆن-
لە ئینگلیزییەوە: عەبدولکەریم عوزێری
٤٩٧- تیۆریی ئەدەبی- جاناتان کالر-
لە ئینگلیزییەوە: عەبدولخالق یەعقووبی
٤٩٨- جینەکان- جۆناتان سلاک- لە ئینگلیزییەوە: حوسێن ڕابی
٤٩٩- ئەفلاتون جولیا ئاناس- لە ئینگلیزییەوە: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٥٠٠- گەردوونناسی- پیتەر کۆڵز- لە ئینگلیزییەوە: شێرکۆ ڕەشید قادر
٥٠١- چیەتیی فەلسەفە یان چی بە فەلسەفە ناودەبرێت؟-
نووسینی: ئازاد حەمە
٥٠٢- حوکمڕانی چین-نووسینی: شی جینپینگ. و: کۆمەڵێک وەرگێڕ.
٥٠٣- سەردەمی پڕوپووچیی- نووسینی: د. ئالان دۆنۆ-
د. رزگار ئاغا کردوویەتی بە کوردیی
٥٠٤- ڕۆژانی زانستگەم- نووسینی: ماکسیم گۆرگی-
و: حەمە کەریم عارف.

٥٠٥- خەمی نان- نووسینی: ماکسیم گۆرگی- و: حەمە کەریم عارف.
٥٠٦- پەیمانی سیڤەر سەد ساڵ دواتر. نووسینی: بورهان أ. یاسین
٥٠٧- بۆرسە (هەرێمی کوردستان لەو نێوەندەدا).
نووسینی: د. نەهرۆ عەلی
٥٠٨- مەرگی ئیمپراتۆریای عوسمانی (١٩٠٨-١٩٢٣)-
نووسینی: پۆل دۆمۆن و فرانسوا جیۆرجیۆن. و: د. نهجاتی عهبدوڵڵا
٥٠٩- لێکدانەوەی خەونەکان- سیگمۆند فرۆید.
و: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٥١٠- ئایندەی وەهمێک. سیگمۆند فرۆید. و: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٥١١- موسا و تاکخودایی. سیگمۆند فرۆید. و: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٥١٢- شارستانێتیو نیگەرانییەکانی. سیگمۆند فرۆید. و: ئاوات ئەحمەد سوڵتان
٥١٣- لێکۆڵینەوە لە مێژووی کوردەکانی قەفقاسیا – نووسینی: مینۆرسکی-
و: عەلی نادر
٥١٤- ئەوانی ڕۆیشتن و ئەوانی مانەوە- نووسینی: پەرینووش سەنیعی-
وەرگێڕانی: ڕووناک شوانی
٥١٥- ئەوانی ڕۆیشتن و ئەوانی مانەوە -نووسینی :پەرینووش سەنیعی - وەرگێڕانی :ڕووناک شوانی
٥١٦- نـزا بۆ ڕفێندراوەکان -نووسینی :جێنفەر کلێمنت -و :ئارام ڕەشید
٥١٧- پارچەگەلێک لە پێکهاتەیەکی تۆکمە .نووسینی :پوونە موقیمی .و :جەبار سابیر
٥١٨- کاردۆخیا و کۆردوێنێ لە سەرەتاوە هەتا سەدەی5 ی زایینی .
نووسینی :ڕێزان قادر عەبدوڵلا غەفوری
٥١٩- حەوت یاسای رۆحی بۆ سەرکەوتن .نووسینی :دیپاک چۆپرا -و :غازی محەمەد
٥٢٠- یادەوەریم لەگەڵ جۆرج تەرابیشی. نووسینی: هنرییت عەبودی. و:د.نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد.
٥٢١- هێڵێک بەنێو لمدا. نووسینی جێمس بار: و: شەفیقی حاجی خدر